

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

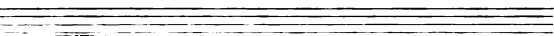
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

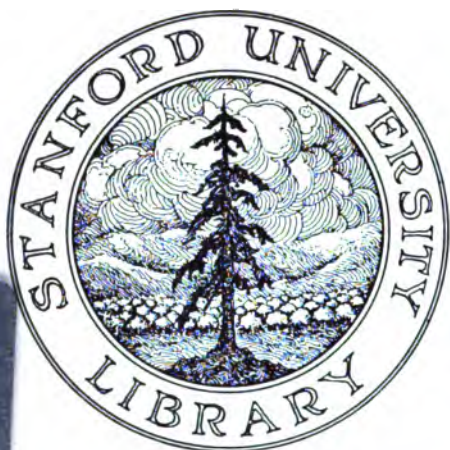
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

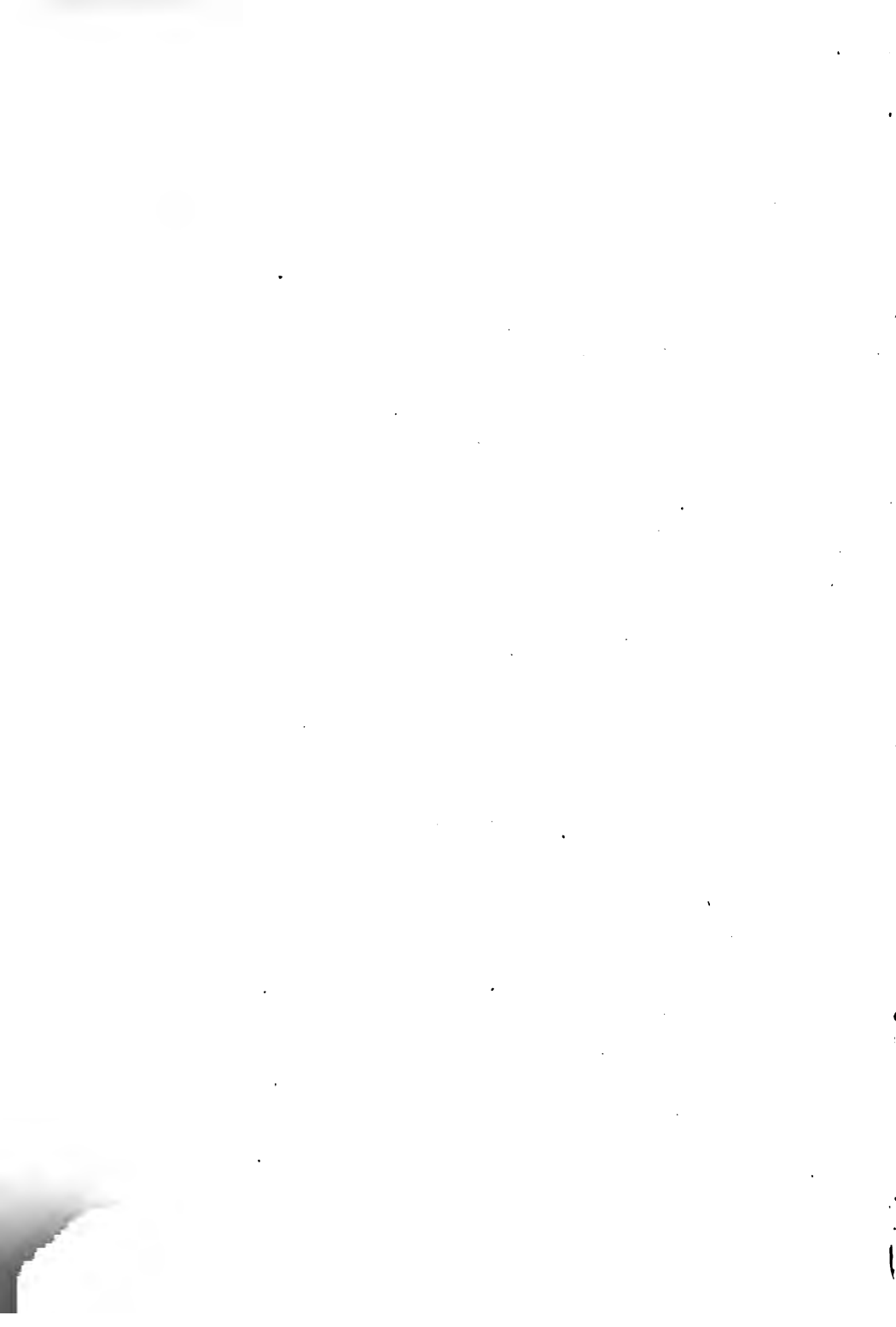

SZÁZADOK

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

XXXIX. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

NAGY GYULA

TITKÁR.

Seredi J. Lénárd

1905 ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1905.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

STANFORD LIBRARY
FEB 6 1984
STACKS

574.21.1.1
1916
1917
1918

TARTALOM.

ANGYAL DÁVID.	Lap
Adalékok II. Rákóczi Ferencz törökországi bujdosása történetéhez	197
BERZEVICZY EGYED.	
Magyarország az 1521-iki wormsi birodalmi gyűlésen	452
BLEYER JAKAB.	
A magyar hun-monda germán elemei. (I. II. III. IV. befejező közl.)	602, 712, 811, 902
DOMANOVSKY SÁNDOR.	
A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. (I. II. bef. közl.)	397, 518
ÉBLE GÁBOR.	
A kurucz Károlyi	335
ILLÉSSY JÁNOS.	
A Jász-kunság eladása a német lovagrendnek. (I. II. bef. közl.)	22, 138
KARÁCSONYI JÁNOS.	
Makrai Benedek szülőhelye és családja	40
KÁROLYI ÁRPÁD.	
A Hélderváry-codex	342
MÁTYÁS FLÓRIÁN.	
Népmondák és történeti adatok Záh Felicián merényletéről	97
PÓR ANTAL.	
Jegerndorfi Pál nyitrai főesperes, 1350. (I. II. bef. közl.)	693, 789
SÖRÖS PONGRÁCZ.	
Athinai Deák Simon	497
SUFFLAY MILÁN.	
A két arbei iker-oklevél. (1071. 1111.)	297
TAKÁTS SÁNDOR.	
Vizsgálat Zrínyi Miklós ellen 1565-ben	889

TÉGLÁS GÁBOR.

A dobrudzsai emlékek jelentősége Dácia történetében	320
--	-----

TÓTH-SZABÓ PÁL.

Jászó a főkegyúri jog történetében. (I. II. bef. közl.)	119, 223
--	----------

VÁCZY JÁNOS.

Toldy Ferencz	597
----------------------	-----

VÉGH KÁLMÁN MATYÁS.

Az ohati apátság	630
Hol van a Nedao folyó?	941

VÉRTESY JENŐ.

A Képes Krónika irodalmi jelentősége	1
---	---

WERTNER MÓR.

Magyar hadjáratok a XIV-ik században	420
---	-----

† József főherceg. (Gyászjelentés a juniusi füzetben.)

Történeti irodalom.

<i>Balogh Margit</i> : Oláh Miklós <i>Hungaria</i> -ja mint művelődéstörténeti kútfő. Ism. Perepatits István	373
<i>Barcsa János</i> : A debreczeni kollégium és pártikulái. Ism. Békefi Remig	960
<i>Barthos Kálmán</i> : Erdély pénz- és hadügyei János Zeigmond korában. Ism. Perepatits István	370
<i>Benisch Arthúr</i> : Marino Sanuto <i>Diarii</i> -jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai. Ism. Perepatits István	369
<i>Boreczky Elemér</i> : A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig. Ism. —ó —ó	674
<i>Borovszky Samu</i> : Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom; 1. <i>Karácsonyi János</i> .	
<i>Brandenburg Erich</i> : Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. II. Bd. Ism. Kropf Lajos	365
<i>Bruckner Győző</i> : Galeotto Marzio <i>De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae regis</i> cz. műve mint művelődéstörténeti kútfő. Ism. Perepatits István	367
<i>Bunyitay Vincze</i> , <i>Rapaics Rajmund</i> , <i>Karácsonyi János</i> : Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. II. köt. Ism. Révész Kálmán	168
<i>Campbell</i> : Formosa under the Dutch described from contemporary records with explanatory notes and a bibliography of the Island. Ism. Kropf Lajos	868
<i>Daudet Ernest</i> : Mémoires du comte Valentin Esterhazy. Ism. M. S.	866
<i>Davidson James</i> : The Island of Formosa. Ism. Kropf Lajos	868
<i>Divald Kornél</i> : Szepes vármegye művészeti emlékei. Első rész. Építészeti emlékek. Ism. Császár Elemér	672
<i>Eisenmann Louis</i> : Le compromis Austro-Hongrois de 1867. Ism. —l —d	564
<i>Érdűhelyi Menyhért</i> : A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. Ism. Takáts Sándor	259

<i>Fejérvataky László</i> : Magyar czimeres emlékek. Ism. —a —f ...	772
<i>Fercenzi Zoltán</i> : Deák élete. Ism. Váczy János ...	660
<i>Fischer Emil</i> : Die Herkunft der Rumänen. Ism. Kropf Lajos ...	678
<i>Fischer Th. A.</i> The Scots in Germany. Ism. Kropf Lajos ...	61
<i>Frankl Philipp</i> : Der Friede von Szegedin und die Geschichte seines Bruches. Ism. Bleyer Jakab ...	776
<i>Füssy Tamás</i> : A zalavári apátság története. Ism. Karácsonyi János ...	248
<i>Gardner Edmund G.</i> Dukes and poets in Ferrara. Ism. Kropf Lajos ...	58
<i>Hampel József</i> : A honfoglalási kor hazai emlékei. Ism. Szendrei János ...	666
<i>Hodgson F. C.</i> The early history of Venice. Ism. Kropf Lajos ...	366
<i>Holtzmann Robert</i> : Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbe- steigung, 1527—1564. Ism. Kropf Lajos ...	963
<i>Hughes Charles</i> : Shakespeare's Europe. Ism. Kropf Lajos ...	266
<i>Janson</i> : Der Feldzug 1814 in Frankreich ...	478
<i>Jordanas</i> : A gótok eredete és tettei. Ford. Bokor János. Ism. Márki Sándor ...	347
<i>Kádár József</i> : Szolnok-Doboka vármegye monographiája; I. <i>Tagányi Károly</i> .	
<i>Kaindl Raimund Friedrich</i> : Studien zu den ungarischen Geschichts- quellen. Stud. XIII—XVI. Ism. —y —r ...	56
<i>Karácsonyi János</i> : Szent István király élete. Ism. Dedek Crescens Lajos ...	754
<i>Karácsonyi János</i> : Egyháztörténelmi emlékek; I. <i>Bunyitay Vincze</i> . <i>Karácsonyi János és Borovszky Samu</i> : Az időrendbe szedett váradi tűzvesztéspróba-lajstrom. Ism. Domanovszky Sándor ...	163
<i>Kardos Samu</i> : Báró Wesselényi Miklós élete és munkái. Ism. Váczy János ...	946
<i>Keller Conrad</i> : Die ostafrikanischen Inseln. Ism. Kropf Lajos ...	867
<i>Kiss István</i> (Rugonfalvi): Radvánszky György házassági pöre. Ism. —ny —s ...	263
<i>Kollányi Ferencz</i> : A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi országos könyvtára, 1802—1902. I. köt. Ism. Császár Elemér ...	957
<i>Kolowrat-Krakowsky</i> : Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 u. 1849. Ism. D. S. ...	953
<i>Kont Ignace</i> : Un poète hongrois. Jean Arany. Ism. Kropf Lajos ...	265
<i>Kopp Tibor</i> : Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában. Ism. Perepatits István ...	371
<i>Lambros Spyridon P.</i> Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum. Ism. Kropf Lajos ...	174
<i>Laszowski Emilius</i> : Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje. Vol. I. Ism. Wertner Mór ...	554
<i>Loserth Johann</i> : Geschichte des späteren Mittelalters. Ism. Kropf Lajos ...	775
<i>Main Archibald</i> : The emperor Sigismund. Ism. Kropf Lajos ...	477
<i>Márki Sándor</i> : Kolozsvár neve. Ism. Téglás Gábor ...	176
<i>Milhofer Sándor</i> : Magyarország közgazdasága. Ism. Takáts Sándor ...	548
<i>Münsterberg Oscar</i> : Japans auswärtiger Handel von 1542 bis 1854. Ism. Kropf Lajos ...	867
<i>Németh Ambrus</i> : A győri (királyi) tudomány-akadémia története. III. rész. Ism. Békefi Remig ...	45
<i>Nichols Francis M.</i> The epistles of Erasmus. Ism. Kropf Lajos ...	63
<i>Norden Walter</i> : Das Papsttum und Byzanz. Ism. Áldásy Antal ...	171
<i>Noszkay Ödön</i> : Oláh Miklós levelezésének művelődéstörténeti vonat- kozásai. Ism. Perepatits István ...	372

<i>Oliver Pasfield</i> : Memoirs and travels of Mauritius Augustus count de Benyowsky. Ism. Kropf Lajos	869
<i>Petri Mór</i> : Szilágy vármegye monographiája. IV. V. VI. köt. Ism. E—i	968
<i>Pokoly József</i> : Szolnok-Doboka vármegye monographiája; 1. <i>Tagányi Károly</i> .	
<i>Radvánszky Béla</i> : Rimay János munkái. Ism. V. J.	768
<i>Rapaics Rajmund</i> : Egyháztörténelmi emlékek; 1. <i>Bunyitay Vincze</i> .	
<i>Ráth György</i> : Az iparművészet könyve. II. köt. Ism. —i —s	363
<i>Réthy László</i> : Szolnok-Doboka vármegye monographiája; 1. <i>Tagányi Károly</i> .	
<i>Rimay János</i> munkái Ism. V. J.	768
<i>Smičiklas T.</i> Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. II. Ism. Šufflay Milán	850
<i>Sörös Pongrácz</i> : A bakonybéli apátság története. Ism. Karácsonyi János	248
<i>Sturdza A. C.</i> La terre et la race roumaines. Ism. Kropf Lajos	566
<i>Szabó Dezső</i> : A magyar országgyűlések története, 1519—1524. Ism. —y —r	55
<i>Szabó László</i> (Bártfai): Ghymeszi Forgách Ferencz, 1535—1577. — Ghimesi Forgách Ferencz váradi püspök évkönyvei. Ism. Sra.	457
<i>Szádeczky Lajos</i> : Bárány Péter verses művei és levelei. Ism. D—s	158
<i>Széchenyi István</i> (gróf) munkái. Második sorozat. I. köt. Ism. Váczy János	472
<i>Szekfü Gyula</i> : Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához. Ism. —ó —ő	569
<i>Szinnyei Ferencz</i> : Bacsaányi János. Ism. V. J.	360
<i>Szinnyei József</i> : Magyar írók élete és munkái. VII. VIII. IX. köt. Ism. —y —s	54
<i>Tagányi Károly</i> , <i>Réthy László</i> , <i>Pokoly József</i> , <i>Kádár József</i> : Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I—VI. köt. Ism. Lukinich Imre	859
<i>Temesváry Rezső</i> : Magyar gynaekologiai bibliographia és repertorium 1900-ig. Ism. Győry Tibor	64
<i>Westberg Friedrich</i> : Zur Wanderung der Langobarden. Ism. Márki Sándor	676
<i>Závodszy Levente</i> : A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Ism. Dománovszky Sándor	560
<i>Zoltai Lajos</i> : Debreczen a török uralom végén. Ism. Takáts Sándor	465
A magyar honfoglalás kútfoi. (V.) Szlav források. Ism. Melich János	355
— (VI.) Hazai kútfoi. Ism. Borovszky Samu	358
— (VII.) A honfoglalási kor hazai emlékei. Ism. Szendrői János	666
A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. VII. VIII. IX. köt. Ism. Karácsonyi János	248
<i>Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Dritte Folge. III. Bd. Ism. Takáts Sándor</i>	50
<i>Művelődéstörténeti értekezések, 1. 3. 5. 7. 8. 9. sz. Ism. Perepatits István</i>	366
<i>Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. Bd. Ism. Lukinich Imre</i>	966

Tárcaza.

<i>Baranyai Béla</i> : A Rákóczi-kor bibliographiája	84, 187
<i>iczzy Eged</i> : Adat az 1744-iki insurrectió történetéhez	67
<i>iczzy Eged</i> : Móríng-levél 1758-ból	685

<i>Dedek Crescens Lajos</i> : Felelet Karácsonyi János kútfőmagyarázataira	972
<i>Domanovszky Sándor</i> : Esztergomi vagy pécsi krónika?	680
<i>Karácsonyi János</i> : Egy kis magyarázat	275
<i>Karácsonyi János</i> : Két Szent Istvánra vonatkozó kútfő magyarázata	871
<i>Kropf Lajos</i> : Báthory Zsigmond Angolországba tervezett utazása	479
<i>Márki Sándor</i> : Válasz Fr. V. Sasinek levelére	178
<i>Márki Sándor</i> : Utolsó szó	379
<i>Pör Antal</i> : Nagy Lajos király és a jászai konvent	374
<i>Sasinek Fr. V.</i> : Levél a szerkesztőhöz	69
<i>Sasinek Fr. V.</i> : Felelet Márki Sándor válaszára	376
<i>Sörös</i> : Meghívó Forgách Ferencz temetésére	779
<i>Srs. Makrai Benedek</i> ről	69
<i>Sufflay Múlán</i> : A pécsi krónika	970
<i>Teleki Géza gr.</i> : Elnöki megnyitó beszéd a M. Történelmi Társulat 1905 évi márcz. 2-án tartott közgyűlésén	268
<i>Toth-Szabó Pál</i> : Nagy Lajos király és a jászai konvent	574
<i>Wertner Mór</i> : Várdán	571
<i>Wertner Mór</i> : Szerém-vár	778
<i>Illéssy János</i> nekrológja	274
<i>Gróf Kuun Géza</i> nekrológja	379
Értekezések az 1902/903 évi iskolai értesítőkből	183, 276, 380, 486
Pótlékok a magyarországi latinság szótárához	584
Pótlások és javítások a Magyar Oklevél-Szótárhoz (Zolnai Gyula)	186, 280
Jelentés a M. Történelmi Társulat 1904 évi munkásságáról	270
A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtétellei	585
Igazítás	788

Vegyes közlések	71, 180, 480, 575, 686, 781, 873, 974
Magyar Tudományos Akadémia	71, 180, 480, 575, 686, 782, 873, 974
A M. Tud. Akadémia nagy-gyűlése	578
A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata	182
<i>Angyal Pál</i> tanulmánya a tömeg büntetteiről	577
<i>Badics Ferencz</i> felolvasása a Murányi Vénus új kiadásáról	578
<i>Baumgarten Ferencz</i> tanulmánya a saint-gillei apátság összeköttetéseiről Magyarországgal	976
<i>Békefi Remig</i> emlékbeszéde Czobor Béláról	182
<i>Bleyer Jakab</i> értekezése a magyar hun-monda germán elemeiről	578
<i>Haraszti Gyula</i> értekezése: Tanulságok az irodalomtörténetírás köréből	181
<i>Havassy Rezső</i> felolvasása a dalmát irodalomról	974
<i>Hegedűs István</i> tanulmánya Petrarca Szózatjáról és egy latin költői leveléről	482
<i>Karácsonyi János</i> székfoglaló értekezése a székeltek eredetéről és Erdélybe való településéről	71
<i>Katona Lajos</i> tanulmánya Kedd asszonyáról	180
<i>Kollányi Ferencz</i> székfoglaló értekezése a magán kegyúri jogról	481
<i>Mahler Ede</i> értekezése a naptáradatok művelődéstörténeti jelentőségéről	480
<i>Nagy Géza</i> székfoglaló értekezése a Skythákról	482
<i>Pápay József</i> nyelvészeti tanulmányútja az északi osztjakok földjén	576, 577
<i>Petz Gedeon</i> értekezése a hazai idegen nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányokról	873

<i>Pecz Vilmos</i> székfoglaló értekezése a classica philologia jövő-jéről, tekintettel hazai viszonyainkra	481,	975
<i>Szendrei János</i> értekezése egy Mátyás király oroszországi követtségét ábrázoló régi képről	484	
<i>Szily Kálmán</i> jelentése Ráth György régi magyar könyvtáráról	873	
<i>Téglás Gábor</i> emlékbeszéde Torma Károlyról	72	
<i>Téglás Gábor</i> értekezése Decebal végső menedékváraitól	181	
<i>Thallóczy Lajos</i> értekezése: Mantovai követjárás Budán 1395-ben	686	
<i>Thallóczy Lajos</i> tanulmányai a bosnyák bánóság kezdete történetéből	975	
<i>Thúry József</i> értekezése a török dráma-irodalomról	576	
<i>Vécsey Tamás</i> emlékbeszéde Tisza Kálmánról	578	
Csapó Vilmos közleményei a <i>Tolna megye</i> cz. hírlapban	72	
Kösváry László: Magyarország története	977	
Rimay János munkáinak kiadása	182	
Thaly Kálmán <i>Ocskay László</i> -jának második kiadása	977	
Teleki Mihály levelezése	687	
Magyarországi német nyelvjárások	782	
Régi okiratok és levelek tára	783	
Történelmi szemléltető képek	876	
A magyar nyelvtudományi társaság	687	
A Hunyad-m. tört. és rég. társulat	688	
Orvosi történelem a magyar állatorvosi főiskolán	183	
Orvostörténelmi muzeum	485	
A pekingi nagykövetségnél tudományos attachéi állás rendszerezése	575	
A Széchenyi-muzeum megnyitása	874	
Az 1705 évi szécsényi országgyűlés	782	
Az <i>English Historical Review</i> Angyal Dávid munkájáról	977	
Gróf Kun Géza emlékezete	688	
Gróf Mikó Imre emlékének ünneplése	781,	875
Pauler Gyula emlékezete	72	
† Kandra Kabos	578	
† Naményi Lajos	579	
† Ráth György	688	
Ruvarac Hiláron halála	783	
Folyóiratok	74	
Budapesti Szemle	74	
Egyetemes Philologiai Közlöny	77	
Erdélyi Muzeum	78	
Ethnographia	79	
Katholikus Szemle	80	
Szláv történeti szemle (Margalits Ede és Ernyey József) 81, 384, 579, 877		
Bosanska Vila	384	
Brankovo Kolo	385	
Delo	385	
Glasnik pravoslavne crkve u kraljevini Srbiji	385	
Istočnik	385	
Letopis Matice Srpske	81	
Prosvetni Glasnik	386	
Srpski književni Glasnik	387	

Srpski Sion	387
Školski Vjesnik	386
Věstník královské české společností nauk	877
Vjestnik hr. hrv. slav. dalm. zemaljskog arkiva	579

Hazai hírlapok repertoriuma (Mangold Lajos)	86, 784, 878
---	--------------

Uj könyvek	89, 192, 388, 489, 588, 689, 785, 883, 979
------------------	--

Hivatalos értesítő	94, 282, 394, 494, 593, 886, 982
Az 1904 évi decz. 2-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	94
Az 1905 évi febr. 3-iki „ „ „ „	282
„ „ febr. 21-re hirdetett közgyűlés jegyzőkönyve	285
„ „ márcz. 2-án megtartott r. évi közgyűlés jegyzőkönyve	286
Az 1904 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése	288
Kimutatás a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1904 végével	291
A M. Tört. Társ. pénztári zárszámadása 1904-ről	291
„ költségvetése 1905-re	294
Az 1905 évi márcz. 2-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	394
„ „ ápr. 6-iki „ „ „ „	494
„ „ máj. 4-iki „ „ „ „	593
„ „ jun. 2-iki „ „ „ „	595
„ „ okt. 5-iki „ „ „ „	886
„ „ nov. 2-iki „ „ „ „	982
Jelentés	94
Kérelem a M. Tört. Társ. tagjaihoz	596

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be addressed. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

1. The first part of the document is a list of references. The references are listed in a standard format, with the author's name, the title of the work, and the publisher's name. The references are as follows:

1. The first part of the document is a list of references. The references are listed in a standard format, with the author's name, the title of the work, and the publisher's name. The references are as follows:

THE

adatot, a mivel megjobbítja a

Kéza után egyszerre megszakad a foglalt el. A szöveg azonos az tűnik ki, hogy Kézaival közös II. Endre korára utalnak. Ismét nem tud Erzsébet szentté avatási események között sem mellőzi vala. részét — a hun-mondát — illeti, közlésük alapján II. Endre korára Kéza után készült s teljes egészét alkot. A dolgot, a mit Arany János olyan súly-mondák krónikai feldolgozásánál a naiv epos arany fonala.²⁾ Nyoma hogy egy ilyen — bár elsúlyedt — munk.

Krónika tele van valóságos költői valószínű, hogy a krónikás az énekes is egy nagy eposból) vett hozzá krónikásnak ilyesmi nem aggatott. Bibliából egyaránt kölcsönzött alkalom

z bizonyos, hogy krónikánk írója több, ol írta meg a magáét. Másfelé vezet mit honnan szerzett. Most ez csaknem l szedve írta fel a pergamenre, kifese képekkel, ragyogó arany, piros, kék odafestvén dicsőségesen uralkodó Lajos ülve, jobbkéz felől pánczélos nyugati engőruhás keleti nagyok környezetében.

Akkor írtuk át a lapokat: hogyan írta meg?

... írta, mikor a vallásosság és a vitézség vol-
... erények. A gyávaság kivétel, a keresztyén hit
... sem vonta kétségbe. A lovagság és papság a

id. m. — *Sebestyén Gyula*: A magyar honfoglalás mon-
pest, 1904.
osunk.

A KÉPES KRÓNIKA IRODALMI JELENTŐSÉGE.

I.

Nisard 1844-ben adta ki francia irodalomtörténetét. Szakított a hagyományos felfogással s elválasztotta a nyelv- emlékeket az irodalmi emlékektől. Szerinte az irodalom ott kezdődik, a hol a művészet. Azokat a műveket teszi tanulmánya tárgyává, melyekben a nemzet lelkét érzi. És megkezdi irodalomtörténetét a régi francia krónikásokkal: *Villehardouin*-nal, *Froissart*-ral, *Joinville*-lel, *Commyne*-nel. Azon emlékekkel, a melyek egyszerre történelmi és irodalomtörténeti emlékek: Franciaország harczos, nehéz és dicsőséges története a kora középkor hűbéri lovag-királyságától XI. Lajos hatalmas egységes államáig, elmondva olyan nyelven s olyan formában, a mit az irodalom is büszkén vall a magáénak.

A magyar irodalom ennyit nem tud fölmutatni. A magyar nyelv emlékei is nagyon töredékesek. Az egy Halotti Beszéd ad valamit mutatóba a nemzet középkori darabos, zordon nyelvéből; a többi apró töredék, sőt egyes szavak, kiszedegetve oklevelekből és krónikákból. Kevés emléke egy viruló, bátor és eszes nemzetnek. A többi elkallódott vagy talán nem is volt.

A kor dicsőséges emlékezetét deák nyelven írták le. Deák nyelven, de magyar szívvel, magyar lélekkel. Bármily különböző is történelmi hitelességük, megrontván azt a buzgó keresztén naiv hite s a tudákos clericus bölcsesség egyaránt, e kútforrásokban megérezni a nemzet lelkét. Arra azonban mégis formátlanok, hogy koszorút lehessen kötni belőlük, mint a magyar nemzet első irodalmi munkáiból. Mindannyian, mind az Árpád-

kori szentek legendái — valódi középkori legendák, melyekben sok a hit, de kevés a költészet, — mind Anonymus vagy Kézai Simon vagy Rogerius mester. Az egyetlen, melylyel e szempontból is igazán érdemes foglalkozni: a *Képes Krónika*.

A mi e krónika külső történetét illeti, hozzátétőleg meg van már világítva.¹⁾ A krónika tanúsága szerint 1358-ban írták s az elbeszélés az 1330 évnél szakad meg. Írója nem nevezi meg magát; kétségkívül papi ember, a hagyomány *Márk*-nak nevezte el²⁾ s a krónikán rajta maradt a Márk krónikájának neve.

Írták e krónikát Nagy Lajos dicsőséges uralkodása alatt. A krónikás tőle telhető lelkiismeretességgel szedegette össze a meglevő forrásokból s azokból írta meg. Megtoldotta Károly király uralkodásával a havasalföldi véreségig. Hogy milyen forrásokból merített, csak hozzátétőleg lehet megállapítani. E hozzátételek veleje ilyenforma:

Az első Árpádok történetének kellett bő leírásának lenni. Ezt írta át Kézai s a többi krónikás is mind. Ez az, a mit némelyek Nemzeti Krónikának neveznek, mely a legszebb magyar nemzeti hagyományokat őrizte meg. A mi a korát illeti, tehető II. Bélától III. Béláig. Mindenesetre Szent László szentté avatása előtti. Bizonyosága az, hogy Szent Lászlóban a lovag, a dalia eszményképét látta első sorban, valamint az is kéri, hogy a köztudat már megformálta a nagy király halántéka körül azt a glória-formát.

Ez is részekre szaggatható. Nem lehetetlen, — mert erre is vannak némely bizonyítékok — hogy a Salamon és a hercegek viszályát egykorú forrás adja elő.³⁾ Apró részletek valának erre. Az is kétségtelen, hogy az anachronismuskok soha sem bizonyítékok az egykorúság ellen. A compiler teljes lelkiismeretességgel, szószerint írja ugyan át a forrást, de

¹⁾ *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfeje az Árpádok korában. Budapest, 1880. — *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, II. köt. Budapest, 1899.

²⁾ *Baranyai Decsi János*: Syntagma institutionum. Kolozsvár, 1593. — *Toldy*: Marci Chronica. Pest, 1867. Praefatio.

³⁾ *Pauler* id. m.

közbe-közbe beleszúr egy-egy adatot, a mivel megjobbítja a szöveget.

A részletes előadás II. Géza után egyszerre megszakad s helyét töredékes feljegyzések foglalják el. A szöveg azonos a Kézaiéval, a miből megint az tűnik ki, hogy Kézaival közös forrásuk volt. Egyes nyomok II. Endre korára utalnak. Ismét jelentős dolog, hogy a krónika nem tud Erzsébet szentté avatásáról, mert másképp semmi körülmények között sem mellőzi vala.

A mi krónikánk első részét — a hun-mondát — illeti, szerzőjét a thüringiai vonatkozások alapján II. Endre korára teszik.¹⁾ Ez is régibb források után készült s teljes egészet alkot.

Fel-felvillan az a gondolat, a mit Arany János olyan szépen írt meg, hogy a király-mondák krónikai feldolgozásán keresztül villan egy elveszett naiv epos arany fonala.²⁾ Nyoma nincsen, mi megerősitené, hogy egy ilyen — bár elsülyedt — kincscsel gazdagabbak vagyunk.

Igaz, hogy a Képes Krónika tele van valóságos költői epikus helyekkel, s az is valószínű, hogy a krónikás az énekek hős-dalaiból (ha nem is egy nagy eposból) vett hozzá színeket. A középkori krónikásnak ilyesmi nem aggatott. Évkönyvekből, dalokból, bibliából egyaránt kölcsönzött alkalom adtán.

Mindebből csak az bizonyos, hogy krónikánk írója több, jórészt egykorú forrásból írta meg a magáét. Másfelé vezet most az út, mint oda, mit honnan szerzett. Most ez csaknem mindegy. Több helyről szedve írta fel a pergamenre, kifestette naivságukban ékes képekkel, ragyogó arany, piros, kék színekben, első lapjára odafestvén dicsőségesen uralkodó Lajos király urat trónusán ülve, jobbkéz felől pánczélos nyugati lovagok, balkéz felől lengőruhás keleti nagyok környezetében. Most azért forgatjuk át e lapokat: hogyan írta meg?

A középkorban írta, mikor a vallásosság és a vitézség voltak a fő mozgató erények. A gyávaság kivétel, a keresztyén hit tanait pedig senki sem vonta kétségbe. A lovagság és papság a

¹⁾ *Marczali id. m.* — *Sebestyén Gyula*: A magyar honfoglalás mondái, I. köt. Budapest, 1904.

²⁾ Naiv eposunk.

középkor ideáljai. E két erény emelte föl a középkori ember szívét, a míg a műveltség hiánya fátyolt vont szeme elé.

Bizonyos mértékig gyermeki, naiv, egyszerű lelkekkel van dolgunk. Az érzések nagyok és egyszerűek s épen ezért mindig van bennük bizonyos költőiség. Bárdolatlan indulataikat fékezi a hit s a tisztelet a hagyomány és felsőbbtség iránt. Egy leomlott, túlművelt s egészen romlott világ romjain alaktak a középkori országok, s a nép még mindig fiatal volt, tele egészséggel, vérrel, duzzadó erővel, s a beteges túlzásokon is át-átcsillámlik az ifjui jókedv és erő, mint a nap fénye a sötét góth ablakokon.

Az állandó életveszély a legkisebbre szállította le az élet értékét. Nem volt sok kimélet az élet iránt s a vérontás megszokottnak tetszett. Kivétel alig volt. Barbarossa Frigyes mai szemmel nézve barbár, kegyetlen király, Oroszlánszívű Richárd egyszerűen vadállat. Pedig szívtelennek nem mondható a középkori ember. Megszánja a szerencsétlent s a könny zsilipe könnyen megered. Harczos, marczona emberek gyermeként sírnak, mint Szent László a mogyoródi csata után, ¹⁾ vagy mint III. Edvárd kemény vitézei a megalázott calaisi polgárok láttára. ²⁾

A keresztyénség egyenlőknek mondja az embereket, de mégsem azok. Lépcsők vezetnek fölfelé a királyokig, a császárig, egész az égig. A papok a kolostorokban mindent osztályoznak: erényeket, bűnöket, még az angyalokat is. A címzések hihetetlen tömegét találjuk az oklevelekben, levelekben, könyvekben. A világért el nem hagyják azokat soha. Szalkai László iskolás könyve ³⁾ terjedelmes oktatást ad a levelek címzéséről, pedig ez már a középkor határán van, és teszi egész komolyan. S ez a sok címzés nem szolgál megalázkodás, mert őszinte lélekből ered.

Az egyéniség erősen érvényesül ilyen korban. Kiváló uralkodók úgy rányomják jellemképöket a korra, mint a pecsét-

¹⁾ Képes Krónika, 58.

²⁾ *Froissart*: Chroniques. Livre I. part. 1. chap. 16.

³⁾ Kezírata az esztergomi főegyházi könyvtárban. 1469-ben írta össze Szalkai a sárospataki iskolában. Az idézett hely Tibinus retorikája.

nyomót a lágy viaszba. De épen az élet egyszerűsége folytán kevés a jellemek színe s egyszerűek a körvonalak. Egyformák az emberek, mint a fegyver, mit állandóan viselnek: a sodrony ing vagy a vas vért. Tipusok jórészt: a jó király, a zsarnok, a lovag, a püspök, a diák. Csak az egyik kisebb, a másik nagyobb.

A világ folyásában nem keresnek benső összefüggést, sem a kétkedés nem hajt felhőt szemük elé. Természetes minden; még ha csoda esik, az is rendén való, hiszen az Isten akaratából történik minden. Harcolnak, imádkoznak és mulatnak. Froissart jellemzően nézi a történetet: a vitéz emberek véghez viszik a tetteket, a nép elmondja és csodálja, a deák leírja.¹⁾

A keletről jött magyar hamar beleilleszkedett ebbe a világba. Fölvette a nyugati szokásokat épen úgy, mint a nyugati nehéz fegyverzetet. Mégis megtartott egynémely faji tulajdonságot.

Az egyik, a mit szomorúan veszünk észre, a költészet hiánya. A magyarban kevés a költői hajlam, mint a török népekben általában. Józan, komoly természetet hozott magával az ős hazából, a mibe némi szláv lobogó vér is vegyült. Nem mintha a középkor nálunk nem hagyott volna költői nyomokat; itt is volt Attila-monda meg egypár más, egy-két középkori fenségesen zord és egyszerű ének (pl. Szent László királyról), de végtelenül kevés. Hol van mindez a kerekasztal mondáitól? Angol, francia, német földön egyaránt hajtott ez virágokat s csudásan buja erdő lett belőle. Hiába volt nálunk Attila király, Árpád, Szent László, Bátor Opos, nem zengettek a regések sem Niebelungenliedet, sem Roland-éneket, sem Cidrománczokat; nem élt köztünk sem Eschenbachi Wolfram, sem Liechtensteini Ulrik.

A magyar nyugodtsággal némi föl-fülpattanás párosul, de ritka kivétel a szenvedély erős, állandó volta, a mi a lelket teljesen hatalmába keríti. A legbuzgóbb keresztyénségnek sincs meg az a mindent átölelő, egyetemes hatása nálunk, a mi nyugaton. A vallási rajongás csaknem hiányzik. A keresztes

¹⁾ Prologue.

háborúk nem lelkesítik a magyarokat. Szent László nem veszi föl a keresztet, Kálmán szétűt a rakoncátlan zarándokok közt; az egy II. Endre megy el végre a szent földre, de mennyi huza-vona után! Még szentjeink sem élnek egészen a túlvilágban, azokon is érzik a földi íz. Csak Szent Imre és Szent Margit töltik örökös imában ifju éltöket; István, az apostol, katona és államférfiu, keménykezű uralkodó, László minden ízében lovag s Szent Erzsébet hitves és anya.

Bizonynyal kemény nép volt ez, mint Anonymus is írja.¹⁾ Nem is lehetett más, lóháton nőtt fel, csatazaj között, s bajos volna szelídséget, irgalmasságot találni a középkorban bárhol. De annyi határozottan igaz, hogy a magyar kegyetlen soha sem volt, annyira sem, mint műveltebb nyugati szomszédai. Krónikáinkban kevesebb a véres jelenet, mint amazokéiban. Aba király mészárlása, az aradi gyűlés, de több ilyen tömeges gyilkolás nem fordul elő. Háborúiban sem ontják úgy az ellenség véré, mint amazok. Froissart egyre-másra említi, hogy a csata után egy sem kapott kegyelmet. Ha átlapozzuk Freisingi Ottót: Fridrik császár olasz hadjáratai oly borzalmasságokat tartalmaznak, a minők nem szennyezik a mi krónikáink lapjait. Nem is szólva Holinshedről, ki a fehér és piros rózsza harczát írja le, a mikor mészárszék és vérpad lett az egész angol sziget.

Lehet valamelyes párhuzamot vonni az Árpád- és a Plantagenet-ház között. Mindkettő egyike a középkor legkiválóbb dynastiáinak, mindkettőnek majdnem minden tagja erős egyéniség, vitéz, eszes ember. De a Plantagenetekben jobban kitetszik a romboló hajlam, a dagadó és kitörő szenvedély, a mi egyfelől kegyetlenségben, másfelől kicsapongásban adja ki fölös erejét. Az Árpádokon nem lesz úrrá ilyen szenvedély állandóan; kegyetlen, igazán kegyetlen minden magasabb eszme nélkül az egy II. István, érzéki Kun László és talán II. Endre. Pedig ezek sem voltak lágy emberek, ezek is acél marokkal fogták a kardot s a ló gyeplőjét, s ezek is szívesen mulattak.

De a legszembeötlőbb jelenség Magyarországon az erős

¹⁾ Cap. 1.

központi királyság. Erről nem tudtak a nyugatiak. Magyarországon a király volt az egyetlen úr s nem bajlódott örökösen sokszor még hatalmasabb hűbéres urakkal. Ez ötlik szemébe Freisingi Ottónak s szinte túlzottan említi a király hatalmát.¹⁾ Azt csodálja Villani is, hogy mekkora hadsereggel tud itt az uralkodó rendelkezni.²⁾

Freisingi Ottó szerint a magyarok rosszat sem mernek szólni a királyról s a király kénye-kedve szerint bánhatik el alattvalóival. Ez már a felületes szemlélő hamarkodott ítélete. Szerinte valami keleti despotát kellene képzelnünk Szent István trónusára. Pedig nem úgy volt. Szakadatlan láncza a pártütéseknek bizonyítja, hogy itt sem volt a király föltétlen úr. Csakhogy nem alattvalóival, hanem önnön véreivel volt baja. És II. István alatt Kozma úr a Hunt-Pázmán nemzetségéből, nagyon is szemébe mondja a királynak a maga igazságát.³⁾ Szó sincs itt valami keleti önkényuralomról. Leo császár jobban ismerte a magyarokat: »Ez a nemzet szabad nemzet.«⁴⁾

Hanem más körülmény volt itt; az, hogy a magyar nép önkénytelenül is korán átérezte az ország egységének, a központi hatalomnak fontosságát. Itt nem írhatta volna meg a franczia Froissart a maga angol-párti krónikáját. Szinte átérezte a magyar, hogy egyedül van, testvér nélkül, s nem elég a négy világtáj felé megforgatni a pallost, őrizni kell az összetartást, az egységet idebent is. Ez a nagy eszme az, a mi életet és szellemet lehell krónikáinkba.

II.

»Urunk születésének 1358-ik esztendejében« ...⁵⁾ kezdi meg az író krónikáját a magyarok tetteiről. A prologus tele van bibliai idézetekkel, a krónikás olvasottságát fitogtatja. A középkori művek ódon szépségét az ilyen részletek gyakorta megrontják. A barát ezzel adta meg a tudományos szint mun-

¹⁾ Gesta Friderici imp. I. 30—31.

²⁾ Villani M. Croniche, VI. 54.

³⁾ Képes Krónika, 68.

⁴⁾ Taktika, XVIII. 44.

⁵⁾ Midőn mint magyar irodalmi emléket tárgyalom a Képes Krónikát, Szabó Károly fordítása szerint idézem.

kájának. A Képes Krónika írója is így tesz, igéri, hogy a régi krónikákból az igazságot szedi össze s a hamisságokat megczáfolja.

De több ilyen tudákos részszel nem találkozunk. Az író tősgyökeres magyar vér lehetett, kinek lelke csudásan megérezte a nép szíve dobbanását. Szó szerint átírta ugyan, a mit ő igaznak talált, de önkénytelen érzéssel válogattá ki belőle az összes nemzeti hagyományokat, és olyan szépen kikerekíti mindenütt, mint egy más krónikában sem. Igazabban írhatta volna, szebben aligha.

A bibliával kezdi a magyarok eredetét s elkalandozik a mesék országába. Pontosan tud mindent, úgy a Noé három fia genealogiáját, mint az egyes népek származását. Elmondja a magyarok eredetét, a csodaszarvas mondáját, azután leírja Scythiát, az ős hazát: »Délszak és a Don folyó közt áthatolhatatlan pusztá van, a hol azon földöv levegőjének mérsékletlensége miatt különféle fajta kígyók, mint egy-egy malacz olyan nagy békák, basiliskusok és más mérges állatok vannak, tigrisek és egyszarvúak teremnek... egy Togáta nevű más folyó-víz is ered a scythák országában, mely oly rengeteg erdőkön, mocsárokon és havas hegyeken át folydogálván, hol a nap soha sem süt, végre Irkániába szakad... Susdáliáig emberi nemnek járhatatlan rengeteg erdő van, mely — mint mondják — nagymessze terjed. hol kilencz álló hónapon át sűrű fellegek feküsznek, hol a nap nem látható, hanem ha junius, julius és augusztus havában, akkor is napjában annyi ideig, mennyi hat órától kilenczig van. Az említett sivatag hegyeiben kristályt találnak, griffek fészkelnek s vadászsólyom madarak költenek, melyeket magyarul kerecsetnek hívnak.«

Ki tudna mindezeknek a nyomára jönni, honnan szedték? Az egyszerű ember könnyen elhiszi, hogy más országokban más világrend van. Az utazó pedig, akár a vadász és a katona, hajlandó a túlzásra s szinte maga is elhiszi, mikor ismeretlen csillagokról, fordított természetről, csuda állatokról és emberekről mesél. A legnaivabb útleírások sokszor véletlenül meglepő egyezéseket mutatnak. A görög Odysseus több kalandja megvan az ezeregyébeli Szindbád hajós történetében.

Krónikánk e pár sora Scythiáról, szinte keleti fantáziát mutat. Puszták, örökké felhős ég, néha sütő nap, hol basiliskusok, griffek és egyszarvúak lakják a mesés világot, — oly buja, oly színes, hogy nem állhatjuk meg, hogy párhuzamba ne állítsuk az Ezeregyéj azon soraival, a hol Szindbád mesél a látta csodás országokról:

»Láttunk egy húsz rőf hosszú és húsz rőf széles teknősbékát s láttunk egy borjualakú halat is, mely tejelt s bőre oly kemény, hogy belőle pánczélokot szokás készíteni . . . melyen azon fa tenyész, mely a kámfort termi s mely oly vastag és lombos, hogy árnyékában száz ember kényelmesen elhelyezkedhetik . . . Ugyan e szigeten egyszarvúak is vannak; állatok, melyek kisebbek az elefántnál, de nagyobbak a bivalynál s orrukon körülbelül egy rőf hosszú szarvuk van. E szarv tömött s közepén egy végétől a másikig át van metszve. Fehér vonásokat látni rajta, melyek emberalakot ábrázolnak.«¹⁾

Attila király alakját a krónika Jordanesből veszi,²⁾ de jellemzően alakítja át. A népvándorlás legnagyobb királya személyét hamar körülvelték a mondák. Megnövelték az arányokat egyszerre s el is torzították. A leghitelesebb forrás, Priskos Rhetor, igazi nagy embernek írja le: komoly, méltóságos, a ridegségig egyszerű, de a kiben melegséget is érzünk, mikor kedvencz fiát meglátja, s a ki erkölcsileg egy fejjel magasodik föl, mikor szemben áll az álnok, gyáva Theodosiuszal. — Így a higgadt görög írja le, de a népvándorlás krónikása másnak látja. A vérontó, a városrontó, hatalmas király félelmesebbé növi ki magát. Jordanes is említi, hogy kegyes volt a meghódoltak iránt, de másfelől kegyetlennek, vérengzőnek festi, indulatos, buja ember. Hatalmát Istentől eredettnak hiszi, a Hadisten kardjával jár, regékkel tarkázott hadi tetteket visz véghez. A catalaunumi csatában az író sebzett oroszláznak nevezi s valóban arra emlékeztet az élénk leírás, a mint szekérvárában nyergekből máglyút rakat magának. Élete tüneményes, halála rejtelmes, temetése hatalmas: hármassal koporsóba zárják és sírásóit nyilakkal ölik le. Holta után összedől minden.

¹⁾ Ezeregy-éjszaka. Galland, Habicht, Vörösmarty kiadásai után.

²⁾ Cap. 35—49.

A magyar krónika kevésbé élénken írja le csatáit és temetését, de annál fényesebbé és jellemzőbbé teszi személyét. Egész mese-király lesz, a ki százhuszonhárom esztendeig él, vert arany sátorban lakik, hihetetlen pompa között, s aklai tele vannak pompás paripákkal. Sicambriától kezdve öröket állít fel egy-egy kiáltásnyira a világ négy tája irányában, »kiknek riadó szavából a világ négy része megtudhatta, mit csinál Attila.«

Ez már a mese jellemzési módja. Jordanesből kihagyja a kis termetet, a ritka szakállból hosszú megeresztett szakáll lesz. Jókedvű adakozó, — úri vonás, — úgy hogy tömérdek lovából nyereg alá magának alig marad egy-kettő. Még a vesztett catalaunumi csatát is megnyereti vele az író s ettől kezdve emelkedik föl Attila lelke.

A hun király halála után Csaba nevű fia lett volna az utód, mert legyőzte Aladárt, de árulással őt is legyőzték. Az intrikus Veronai Detrik, ki a nyilat homlokában vitte el még Bendegúz idejében. Csaba azonban nem vész el. Görögországba menekül, majd visszatér Pannóniába. A székegyek a hunok utódai s ott várják be a magyarokat, kik visszavívják Attila örökét. A monda Csaba vitézeit átköltöztette a csillagos égre, a tejútra, de erről már a krónika nem tud. Mindez népi és magyar hagyomány.¹⁾

Legszebb mondáink tárháza e krónika. A honfoglalás száraz részletekkel van ugyan tele: Árpád genealogiája, a hét vezér, a jövevények pontos leírása, mint Kézainál, tudákos etymológiák, magyarázatok; de itt olvassuk a honfoglalás mondáit is: a fehér ló regéjét, Lehel kürtjét, Botond bárdját. Tösgyökeres magyar alakok ezek mind: Botond »igaz magyar, legkisebb a magyarok közt«, ki csúffá teszi az óriás görög bajvívót s beüti Konstantinápoly réz kapuját, valamint Lehel, ki a magyarokat az Isten ostorának mondja a császárral elött, s kürtje utolsó csapásával sujtja le győztes ellenségét.

A mint sorban felvonultatja előttünk a magyarok királyait, mindegyiket jellemzi a maga naiv módja szerint. Ezek az

¹⁾ *Sebestyén Gyula* id. m.

arczképek találóbbak s élesebbek, mint a szép színes képek, melyek között kevés olyan jellemző van, mint Szent István jóságos piros arczával és fehér szakállával. Nem a történelmi Szent István ez, a ki kemény kézzel hoz az országba rendet, iktatja be a keresztyén hitet és könyörtelenül elbánik az új rend minden ellenségével, még ha saját családjában volna is az. A krónika is vitéznek mutatja be, ki karddal övezi magát, de a jóságos atyai uralkodó áll mégis előtérben. Minden oltárt meglátogat, tömérdek templomot emel, »ágyékában aranyos erszényt hordoz« a szegények számára. Öregségét sok bánat éri, fia meghal, ő elbetegesedik, s öcscsét Vazult megcsonkítják. Végre »kiragadtatik e gonosz világból.« Három évig hallgat a zene és táncz a gyász jeléül, s könyörtelen jobbkeze fenmaradt mind e mai napig.

Új alakot látunk azután: a zsarnokot Péterben és Abában. A különbség köztük igen finom és érdekes. Péter, a velencei, az idegen. Benne minden rossz megvan: kegyetlen, dölyfös, kicsapongó, az országot elárasztja »fenevad módjára ordító németekkel és fecskemódra csácsogó olaszokkal« (jellemző nemzeti tulajdonságok) s ennek felette azt igéri, hogy Magyarországot örökké sanyargatni fogja. Aba nem kevésbbé kegyetlen, de a nemzet véréből való, s a krónika ha rokonszenvesse nem is, de érdekessé teszi a paraszt királyt, ki a nem-nemesekkel fog össze s férfiasan védi jogát Péter ellen. A döntő csatában pedig szinte mártírrá lesz. Győzött volna (a magyar soha sem veszt, hacsak árulás és felbőszült elemek nem fognak össze ellene), de a vihar port hord serege szemébe s megfutamítja azt. Aba királyt magyarok gyilkolják le, de ruhája romlatlan marad és sebei beforrnak, mikor eltemetik.

A krónika legszebb része az a hatalmas tragédia, melynek Salamon király a hőse. A forrás valószínűleg egykorú s részletei főbb vonásaikban bizonyára hitelesek is, de az alakok csoportosítása, a részletek leírása szinte művészi kézzel elrendezettnek látszik.

Endre uralkodása valóságos előjáték a tragédiához. Endre utódául fogadja Bélát s »nagy békeességes nyugalomban élnek vala.« A német betörés újra igazi mesebeli hadjárat.

A bűvár, ki megfúrja az ellenség hajóit; az elpusztított vidékek, hogy a németek éhséget szenvedjenek; az éjjel őket háborgató magyarok, a kik hurkot hánynak a sátrak közé; a gödrök, hová a németek a nyilak elől bújnak, hol az eleven a holtal fekszik együtt, s végül a magyar király bőkezű ajándéka: ötezer viza, kétezer szalonna, ezer bika, tömérdek bor, mitől a németek holtra eszik-iszszák magukat. A két testvér közt a békesség felbomlik s tragikus vége lesz mind a kettőnek. A korona és kard szép mondája után csata következik, melyben Endre király életét veszti, Bélát pedig — kinek uralkodásáról a krónika ódon, egyszerű szavakkal oly szépen írja, hogy jó pénzt veret, megmenti a népet a kalmárok és pénz-váltók nyerészkedésétől — a leomló trónus üti agyon.

Ez az előzménye Salamon uralkodásának. Ő maga ugyan békét köt Béla fiaival s úgy lép a trónra, de az ég előjelben mutatja a jövendőt. Kigyulad az egyház és az összes szomszédos paloták. Ez a vész előjele, a mi egyelőre még nem tör ki. A király és a herczégek békességben élnek s együtt verik le az országra törő ellenségeket.

E harcok leírása az, a miben Arany János homerosi helyeket talál. Mindenesetre nem egyszerű krónikás leírás ez. Egy epos hadserege a Salamon király hada, mely mind patyolat zászlót hordoz. A vezéreket egy-két vonással jellemzi az író: a tüzes, bátor ifju királyt, a higgadt, nyugodt Gézát s a hősök hőségét, a krónika félelem és gáncs nélküli lovagját Lászlót. Ő az első hős mindenütt. Isten kedveltje, akár az epos hőse. Sebe pillanat alatt beheged s »szög« paripáján beéri a kunt, ki a szép magyar leányt elrabolta. Bolgárfehérvár ostroma egy vitézi epos egyik éneke. A király s a herczégek tábort ütnek a sziklán. Oda hordják eléjük a tömérdek zsákmányt. Tornyokat építenek s nyilakkal, kövekkel bontják a város kapuját, mint a trójaiak a görögök falát. Az elesett óriás szaraczén holtteste fölött küzdenek, mint Patroklos tetemeiért. Még a romantikus vonás sem hiányzik: a fogoly magyar leány, a ki fölgyújtja a várost. A magyarok betörnek a városba s dúskálkodnak gyöngyben, aranyban, ezüstben. Nikétas vezér kegyelmet kér. Géza, a nagylelkű, a kegyelmes.

lovagias módon bánik a foglyokkal. Salamont sérti, hogy nem neki adják meg magokat, s föllép Vid. az intrikus: »Két kard nem fér egy hüvelybe!«

Ez egyúttal a dráma igazi expositiója. Voltaképen igen rövid az egész történet, de minden sora jellemez, minden igéjének súlya van. A király elbukik Vid kárhozatos befolyása alatt s cselet vet Géza herczegnek. A hadnagyok árulása szembe van állítva az apát hűségével, ki világi ruhát ölt, kardot köt s nyargal hírt vinni a herczegnek. A jellemek jobban kidomborodnak. Az idősebb testvér, Géza, a lágyabb anyag, ő keservesen sír és panaszkodik az árulás miatt; öcsce, az erőselelkű László, vigasztalja. A király oldalán híve Bátor Opos, Márton fia, igazi homerosi hősként magaslik ki. Megragadó az a jelenet, mikor Péter vitéz párviadalra hívja a bajnokokat, aranyos sisakban, tündöklő vértben, aransárga paripán, s vele szemben kél Opos, mint a mennykő, egyszerű bozontos bőrvértben, fakó lovon, és leveri. Megkapó ellentét a pompás vitéz és egyszerű ellenfele közt. Opos keze a kardhoz merevedik a nagy öldökléstől, mint Eleázáré, a Dávid király vitézeé az ó-testamentomban.¹⁾

A krónikás új ellentétet hoz színre: az álnok Viddel szemben a becsületes Erneit. Vid győzelmet reméll és hetvenkedik, Ernei tudja, hogy vesztőkbe mennek, de azért híven követi a királyt.

A mogyoródi csata leírása ismét egyike a legszebb részeknek. Csodák jelentik előre László győzelmét. A csatában elesik Vid és elesik Ernei is. A harcz után László sóhajtozva járja végig a harczmezőt, megsiratja Erneit, a »békeesség barátját«, és tisztességes temetést rendel Vidnek is. De a katonák fölhasítják a cselszövő szemét, mellét, s porral hintik tele, mondván: »Lakjék jól szemed és szived porral.« A nagylelkű és lovagias László ellentéte a megvert király, a ki tájtékozó dühében őt intő édes anyjára emeli kezét.

A háború sujtó keze megbüntette a vétkeket, Salamont és Videt, de ártatlan áldozatokat is követelt: Erneit és Géza

¹⁾ Sámuel II. 23: 10.

herceget. Az a röviden leírt jelenet szintén oly eleven, oly drámai, mikor Géza le akar mondani az ujonan nyert koronáról Salamon javára. Mise után megparancsolja, hogy miudnyájan menjenek ki a püspökökön és apáturekon kívül. Akkor azután zokogva térdel a templom kövére s úgy vallja vétkesnek magát ő, a legszelidebb, legjobblelkű részese az áldatlan testvérharcznak.

Salamon végét is élénken festi a krónikás. Jellemzően kiemeli magyar büszkeségét, mikor a német császár elcsodálkozik Opos vitézségén: Van-e Lászlónak és Gézának ilyen vitéze? — Van ám, még sokkal jobb is! — feleli a király önkénytelen magyar önérzettel. Egy ideig nem törik meg, küzd, harczol László király ellen is, de végre utolsó segítségét is tönkreverik. Salamon menekül. »Téli idő volt s igen sűrűn havazik vala . . . tévelyegve bolyongnak ide s tova.« Egy nagy bereknél a király leteszi paizsát, elmegy a rengeteg erdő homályába s többé nem látják. Ott végzi életét, mint remete. — Sehol egy fölösleges szó, sehol semmi magyarázat, s mégis, ha átérezzük a középkor levegőjét, ez a megtérés oly érthető és igaz. A hóhullás alatt megy végbe ez a lelki változás s minden beszédnél ékeesebben szóló a néma tett, mikor fegyvereit lerakja. Csak itt a megtérés után szólal meg a krónikásban a pap s elmélkedni kezd Isten csodálatos igazságáról. Addig egyetlen közbeszólás sem zavarja az elbeszélés menetét.¹⁾

Senkit sem dicsóít meg annyira a krónikás, mint Szent László királyt. Ő a legtökéletesebb lovag, a valódi nemzeti hős. Nem keresi a koronát, tisztán kerül hozzá. Angyalok és szentek kísérték a harczban eddig, uralkodása is méltó ehhez. A németek császárrá akarják tenni, a keresztes hadak fővezérökké. Így ruház reá minden fényt az író. Itt már nem csak tetteivel jellemzi, hanem maga is elmondja László király dicséretét. Hogy a *Ladislau*s nevet fejtegeti középkori tudatlansággal, úgy hat reánk, mint egy hamis hang a szép játékban. Mert László dicsérete igazi keleti színekkel és túlzással

¹⁾ Szász Károlynak különben sok szép részlettel bővelkedő *Salamon* cz. eposa távolról sem éri utól drámaiságban és erőben a krónika egyszerű és rövid előadását.

van megírva: »Ugy tündöklött ugyanis, mint a hajnali csillag, mely a fellegek közt a sötétség homályát elosztja s mint a hogy a teljes hold ragyog az ő napjaiban s mint a fényes nap; úgy fénylett az ő népe között, miként a húsból kiolvasztott zsír. S az oroszlánokkal és medvékkel úgy játszott, mint a bárányokkal. Nem ölte-e meg az óriásokat és nem törölte-e le a gyalázatot Izraelről? Mert fölkereste mindenütt ellenségeit és kiirtotta, a kik ellene szegültek.«

Ez már nem a középkori krónika stilusa, ez a biblia nyelve. Hasonlóan ír a biblia a zsidók nemzeti hősné, Dávid királynak uralkodásáról: »Mint a világosság reggel, mikor a nap feltámad; mint a homályosság nélkül való reggeli idő, és a melegséggel földből felnevekedett gyenge fű az eső után.«¹⁾ Dávid király hősei is óriásokat és oroszlánokat ölnek, a mit az uralkodó — fényből és árnyból mesterien alkotott jellemrajz — nyugodtan néz a háttérből. László király maga jár elől, vezéreit nem említi a krónika s reá csak sugár és világosság árad.

Salamon tragédiáját látjuk megismétlődni Álmos sorában. Ugyanaz a nyugtalan, nagyravágyás sarkalta ember, a kinek többször megbocsátanak, mégis újra fegyverhez nyúl, míg veszébe nem kerül. Csakhogy az iménti magas régiókból alább szállunk; itt több a salak és a szenvedély tajtékja. Salamon királyi jellem: vitéz, önérzetes és elszánt; Álmos egyik sem, csak áskálódni és meghódolni tud. László ideális alakját Kálmán király foglalja el; az egy fejjel kimagasló daliás hős helyébe a púpos, sánta, kancsal, selypító könyves király lép, kit a krónika nyersnek és kegyetlennek rajzol; ki ugyan több ízben nagylelkű is tud lenni, de végül egészen elfutja a gonosz vér s barbár bosszút vesz nyugalma örökös háborgatóján.

Krónikánk e részét pártos tollal írták, Álmos utódai idejében. A krónikás azon van, hogy Kálmánt befeketítse, és tisztára mossa Álmost. Még sem sikerül neki. A maga egyszerű, naiv és drámai módján világos körvonalakokkal festi meg Álmos alakját. Bátor — a vadak ellen: »folyvást a vadászatot űzi

¹⁾ Sámuel II. 23 : 4.

vala.« Egy ízben kibékítik a királylyal . . . »békével bocsátá a király a herczeget, hogy a Bakonyban vadászszzék; s küld vele két jobbágyot . . . s midőn a herczeg Csórba ért és solymát elbocsátván egy varjut fogott, együgyű gondolkozással azt mondá a jobbágyoknak: Nemde megesküdnék ez a varju a solymának, hogy ha eleresztené, többé nem kiabálna?« Híratlan léhaság! Így űz gúnyt a királyból és saját magából könnyű vérrel, közvetlen a kiállott veszély után, bátyja kegyelmének tudatában.

S vessünk mélyebb pillantást Kálmán jellemzésére is, okvetetlenül részvétet fogunk érezni iránta. Nemcsak mi, a kik tudjuk, hogy Kálmán király bölcs törvényhozó és nagy államférfiu volt, hanem az is, a ki csak e pártos krónikából ismerné. Háromszor ad kegyelmet a lázadónak, ki az ország ellen-ségeivel szövetkezik, s csak azután tölti ki bosszuját. Igazában nagyon szerencsétlen ember ez a király; a természet korcsosá bélyegzi, nagybátyja el akarja ütni a tróntól, öcsce koronájára tör, felesége megcsalja, szerencsétlen hadjárat, nehéz álom és hosszú, kínos nyavalya keseríti, s midőn haldokolva is a fia koronáját kell féltenie, szinte kényszerítő szükség, hogy védje magát, mint az üldözött vadállat. Igazán szánandó. »Klt a magyarok Könyves Kálmánnak hívnak, minthogy könyvei valának, melyekből mint püspök, az imádkozó órákban zsolozsmáit végzi vala.« Az igazságnak valami bűvös ereje van, akkor is kiviláglik, mikor el akarják burkolni.

II. István uralkodása jellemző képe egy nagyratörő, de gyöngé, indulatos és erőszakos királynak, akárcsak Holinshed II. Richárdja. »Még gyöngé ifju vala, de lelkét tenyerén hordja vala.« A krónika felsorolja esztelen hadjáratait, kegyetlenségeit, s érdekesen állítja vele szembe a főurakat, a kik magára hagyják oroszországi hadjáratában. A kép, midőn felkél Kozma s szemébe vágja a királynak: »Uram! mit cselekszel? — egyike a Képes Krónika leghatalmasabb jeleneteinek. Párja annak a másiknak, mikor Kálmán és Álmos hadai nem akarnak mérközni, nem akarják atyjoktiai vért ontani az uralkodók kedvéért. A nyers, egyszerű szavakban erő van és lélek. A király oktan elbizottságát, egyénisége

legfontosabb részét így jellemzi a krónika: »Azt hiszi vala magáról, hogy bölcsességben Salamonnal, vitézségben Sámsonnal, bátorságban Dáviddal egyenlő, pedig nem mérkőzhetik vala velők.«

II. Gézától fogva a részletes krónika megszakad s elég száraz feljegyzések foglalják el a bővebb elbeszélés helyét. Mindazonáltal itt is van ereje a szónak. IV. Béla nemes alakját így festi: »Erénnyel teljes férfiú, kinek emlékezete mint édes méz, oly jóízű mai napiglan az egész magyarság és több más nemzetek szájában.« Kun László gyászos idejéről pedig a következő korfestést adja: »Azon László király idejében kezde Magyarország nagyságos dicsőségéből lehanyatlani, mint a siralmas esetek és kimenetelek alább megmutatják. Kezdenék ugyanis benne belső háborúk támadni, városok összeromboltatni, falvak tűz által elpusztulni, a béke és egyetértés teljesen összetapodtatni, a gazdagok megfogyatkozni és a nemesek a szegénység szüksége miatt parasztkodni. Azon időben nevezik vala az ország lakosai a talyigát, azaz a kétkerekű szekeret László szekerének; minthogy a folytonos rablás miatt az igavonó barmok az országban megfogyatkoztak vala s aztán az emberek barmok módjára talyigába fogva, pótolják vala az állatokat.«

A mi végül a befejezést — Róbert Károly uralkodását — illeti, azon meglátszik a más író stílusa. Az egyszerű elbeszélést jobban színezi, megjegyzésekkel inkább tarkázza, mint egyszerűbb elődei, kiknek krónikáját átírta. Ő már ékesebben ír: »Addig, míg ez történt, Károly király kedvező szelekkel hajóza és a tenger bodor hullámaif szerencséje hajójával kedvére hasogatta, de már most a forgandó szerencse arczát elfordítva elbúcsuzék tőle és hátat fordíta neki.«

Az elbeszélés központja a Zách Feliczián merénylete. Az írón még jobban megérzik a papi ember itt, mint az előbbi részekben; mindig vallásos vonatkozásokkal keveri elbeszélését. A rettenetes események fölzavarják lelkét s középkori babonás hite az ördögöt sejtí a háttérben. »A békeháborító és konkolyhintő ördög« (paci aemulus et invidiae seminator dyabolus), »a pokolbeli furfangos számvevő« (subtilis infer-

nalis componista), a mint körmönfont kifejezésekkel elnevezi, ott leskelődik itt is, mint az oltárképek sarkában, lelánczolva, majom formájában. Feliczián merényletét úgy adja elő, a hogy abban az időben lehetett; elhallgatja a Klára gyalázatát, de a sorok közt valami titkos szánalmat olvashatni, mikor a »gyönyörű szűz leány« kegyetlen halálát írja le. Még a merénylő, a »veszett eb« számára is van egy »boldogtalan« (infelix) szava. És mindennél ékeesebben szól az, hogy torló nemezist lát a havasalföldi vereségben. Ez az utolsó fejezete a krónikának, utolsó és egyike a legszebbeknek. Mély megindulással és túlzó kifejezésekkel írja le a vereséget. Egyiket-másikat ismerhette is, kik ott hulltak el s ott várják a föltámadást. Mert olyan veszteség nem volt több. »Meg valának fogva, mint a halak a varsában.« Rakásra hullt sok kegyes papi személy és sok vitéz. »Kegyetlen halál poharában részesültek.« És ebben a rettenetes romlásban szép és fölemelő az a hűség, a mivel körülveszik a király felséges személyét, az a magyar hűség, mely megtámogatta Szent István trónusát mindenkoron. Szomorú, de fenséges jelenet az utolsó, mely bezárja a krónikát. Némelyek nevét följegyzí a író. Első sorban Dezső a Dénes fia, ki a király czímeres fegyverzetét ölti föl s meghal a király helyett; azután Dancs, László nevű fiával, és Márton a Berend fia. Nemes vitézek! Ugy omlik a nyíl, mint a záporosó, és úgy állják körül a királyt, mint a kőfal.

Ezután nincs más hátra, mint vigasztaló tekintetet vetni a jövőndőbe. Az író meg is teszi, mint jó keresztyén és igaz magyar. Valóban soha szebben nem fejezhette volna ki az Isten kegyelmében való szent hitet, mint a krónika utolsó mondatával: »Megfenyíti az Atyaisten, a kiket szeret.«

* * *

Ez a magyar középkor, a mi a krónikában megírva van. Sorra elvonulnak előttünk a királyok, vitézek, hadseregek, a magyar nép; kemény, szabad, lovas nemzet, mely megáll minden szemben, ha kell. Pártoskodó, nyugtalan, szilaj, de ha ideje van, tud összetartani. Királyához hűséges, hazáját

A krónika gyönyörűen kiemeli a szép és fölemelő

mozzanatokat; megérzik minden sorában a magyar szív dobbanása, de nem hízeleg. Azt is mondja: »a magyarok mindig háborognak, mint a sós tenger.« Egy rakoncátlan, de nemes indulatú nemzet története ez, önérzetes fajé, mely nem akarja túrni, hogy más nép nagyobb legyen nála. Középkori lovagok már e magyar vitézek: mind Salamon és László csillogó színben rajzolt hősei, mind Vak Béla kemény vitézei, kiknek vértjét embervér festi pirosra, mind Károly király kőfalként álló hűséges bajnokai. De érdekes és jellemző, hogy a lovag-világ egyik főrésze, a szerelem, ide nem talált utat. A nyugati népeknél a lovag ép úgy otthonos volt a csatamezőn, mint a hölgyek oldala mellett. Froissartnál III. Edvárd enyeleg a fogoly Eustache de Ribamonddal, hogy tudja, szívesebben beszélgetne szép kisasszonyokkal,¹⁾ s Eustache d'Aubréicourt halomszámra kapja hölgyétől a gyöngéd leveleket, meg kényes paripákat is kap ajándékba; úgy hívja ki hóféhér poroszkáján nyargalva az ellenség vitézeit, még büszkébben, még bátrabban, hogy méltó legyen hölgyére.²⁾ Ezeket a szép romantikus jeleket hiába keressük a mi krónikáinkban.

A Képes Krónikának jellemző ereje a legfőbb érdeme. Minden királynak, a kivel bővebben foglalkozik, éles körvonaltú arczképét festi meg. Froissart sokszor csak egyszerűen »bon roy«-nak nevezi kedvencz hőseit minden egyéni jellemzés nélkül. És a Képes Krónika jellemzései oly élénkek, hogy egytől-egyik belevésődtek a köztudatba. Az újabb kutatás sok új vonást rajzolt belé, néhol a világítást is megváltoztatta, mint pl. Szent Istvánnál, de ezek az alakok már így élnek, a meddig a magyar nemzet emlékezik reájok.

Az író jóformán maga sem tudta, hogy milyen szép az, a mit ír. Az egyszerű elbeszélés erővel teljes hangja, az egy-két vonással hatalmasan megrajzolt csataleírások — szépek, mint Freisingi Ottó leírásai — megkapóan hatnak. A párbeszédek rövidek és drámaiak. A classikus történetíróknál gyönyörű beszédeket olvasunk, melyek gonddal kidolgozottak és jellemzőek; de nem kevesebb szépség és jellemzetesség van abban a

¹⁾ Froissart I. 1. 17.

²⁾ U. o. I. 2. 6.

pár szóban, a mit a francia király felel a magyar királynak, mikor Boricsot védelmébe veszi: »Tudja meg a király, hogy a király háza olyan, mint az egyház, lábai olyanok, mint az oltár; hogyan adhatnám én kötözve vissza azt, a ki a király házához mint egyházhhoz, a király lábaihoz mint oltárhoz borult?« Így beszél egy középkori uralkodó és lovag.

Nagy időnek kellett elmulni, míg a történetírás azzá lett, a mi. A régiek történeti műveit nem nézhetjük oly szemmel, mintha tudományos munkák volnának; többé-kevésbbé mind irodalmi művek ezek.

A keleti népek költeményt csináltak a történetből is. Az ő szemük oly színpompától részegül meg, a melyet a nyugati ember nem ismer. Képzeletök is mámoros lesz és mindent megnagyít. Csupa túlzás minden történeti feljegyzésök. Akár az egyiptomiak, akár az assyriaiai, babyloniak, valamint a zsidók történeti könyvei, a hol a próféta a pusztába kiáltja intő igéit s az Istentől elfordult népet megdöntik a pogányok, míg azokra is leomlanak a bálványistenek templomai. Bár e könyvek tisztábbak és világosabbak, mint hatalmasabb tesvéreiké; sőt a biblia utolsó könyvei, a Makkabeusok, egészen görög minta szerint vannak írva.

A görög és utána a római nagyon szabatos és művészi formát adott a történetírásnak. Gondosan kicsiszolja minden oldalról, az érveket ügyes szónok módjára csoportosítja. Az egész történetnek valójában szónoki formája van, nem hiába hogy a beszédek oly fontosak benne. Sok volna azt kívánnunk, hogy már ekkor oly nagy súlyt helyezzenek a pártatlan előadásra, mint ma. Egytől-egyig pártosak e történetírók. Míg a keletiek szemképráztató túlzásokkal élnek, minden jót övéikre halmoznak, minden rosszat ellenségeikre, a classikusok nem a képzeletet, hanem az ész akarják meggyőzni, érvelnek, okoskodnak a maguk igaza mellett.

A középkor krónikásai egyiket sem teszik. Ezek mesélnek. A forma a lehető legegyszerűbb lett; egyszerűek voltak a hallgatók s az volt az író is. A kifejezés ereje, az egyszerűség művészi volta s a szent meggyőződés, mely lapjaikról árad, teszi e krónikákat oly szépekké.

Természetes, hogy az író egyénisége szerint különbözök. Froissart eszes, élénk szellemű ember, Villehardouin katona ízről-ízre, Joinville finom gondolkozású, szelid úr, Freisingi Ottó valóságos pragmatikus fő a többihez képest. A mi krónikásaink, a kik a Képes Krónikát szerzették, ezekhez nem mérhetők; nagyon egyszerű emberek lehettek, kik nagyon sok naiv mesét is leírtak jó lélekkel s a kikben bizonynyal erősebb volt az érzés, mint az értelem. A Képes Krónikának is megvan a maga egyéni színe; történelmi érdeke csak olyan, mint bármelyiké, irodalmi értéke sem kisebb ama nagyok műveinél, csak másforma.

Bárdolatlan középkori latinsággal van írva, itt-ott a classikusok módjára fölforgatott szórenddel, de másképp oly egyszerűek a mondatai, hogy minden fáradság nélkül magyarra fordíthatók. A latin nyelv akkor vérében volt a papi embernek, azon írt természetszerűleg. De szíve magyarul vert, agya magyarul gondolkozott, s a Képes Krónika a magyar irodalom első igazi nagyobb emléke.

VÉRTESY JENŐ.

A JÁSZ-KUNSAÉG ELADÁSA A NÉMET LOVAGRENDNEK.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Magyarország sanyarú pénzügyi helyzete volt a jogcímök a kormányzó férfiaknak arra, hogy a magyar szent koronát megfoszszák egyik legértékesebb, legderekabb kincsétől, a Jász-kunságtól. 1686-ban, Buda visszafoglalásának évében, 12—14 millióra teszik az állam adósságát a történetírók, de van olyan is, a ki 40 millióra teszi. Ugyanakkor a bevétel 12—20 millió közt váltakozott, minek nagy részét az örökös hadviselés emésztette föl.¹⁾ Ebben az évben a császári hadak kiteleltetése csak magának Magyarországnak 5.600,000 frtjába került, ellátásuk pedig a négy nyári hónapban 2.800,000 frtot emésztett fel. Ugyanakkor még 4.485,000 frt olyan kiadása volt Lipót császárnak pusztán háborúviselésre, melynek fedezésére nem telt Magyarország rendes jövedelméből, hanem rendkívüli forrásokból: a német birodalom s a pápa segélyéből, az egyházi javak megadóztatásából és a kincstári birtokok értékesítéséből kellett meríteni.²⁾

Ez utóbbi különösen jól jövedelmező forrása volt az államháztartásnak. A Wesselényi-féle összeesküvés vérbefojtása, a Thököly fölkelésének leverése bőven hullatta érett gyümölcsseit a kincstár ölébe. Csakhogy az elkobzott jószágok kihasználásában nem volt semmi rendszer, legfeljebb az esztelen pazarlás rendszere.

Nem tartozik ugyan szorosan a tárgyamhoz, de úgy vélem, nem lesznek unalmas, ha a kincstár gazdálkodását néhány jellemző adatban bemutatom. Az uratlanná vált fiskalitások

¹⁾ A történetírók ide vonatkozó munkáit és számításait ismerteti *Maurer József*: Cardinal Leopold Graf von Kollonitsch, Primas von Ungarn. Innsbruck, 1887. 342. l.

²⁾ *Károlyi Árpád*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban, 87—89. ll.

új gazdái rendszerint egy zárt társaság tagjaiból kerültek ki; azok közül, a kik az udvarhoz, még inkább pedig a mindenható bécsi udvari kamarához közel állottak. Legközelebb persze maguk a kamarás urak. A tűz mellett ők melegedtek legjobban, s mint a szenteknek, nekik is maguk felé hajlott a karjuk. Maga a kamara alelnöke, gróf Breuner Szigfrid Kristóf szerzi meg Ostrosith Mátyás illavai uradalmát 85,000 frton s a fiágon magvaszakadt Jakusith család oroszlánkői uradalmát 65,808 frt értékben. A kamara egyik tanácsosa, gróf Löwenburg János Jakab, a Wesselényi sztrecezeni birtokát szerzi meg. Természetesen a magyar kollegákról sem illett megfeledkezni. A pozsonyi kamara elnökének, gróf Erdődy Kristóf Antalnak Nizsna falu jut a vittenczi szőlővel, az országgyűlési költségekre adott 3500 frt fejében. Ugyanő veszi meg 1695-ben feleségével Pálffy Mária Zsuzsánnával együtt 210,000 arany frtért a Nádasdy-féle beczkői és csejtei uradalmakat.

Azután jöttek az ország főtisztviselői és főméltóságai. Gróf Csáky István országbíró Göncz város felét, a szomolnoki bányákat a stószai és svedléri erdőkkel, 50,000 frtért zálogba kapja. Az alországbíró, báró Szapáry Péter, a vág-besztercsei uradalom tulajdonosa lesz 85,000 frtért. Szenvedélyes szerzők voltak a nádor, herczeg Eszterházy Pál, és Széchényi György herczegprimás is. Amazé lett a dombói uradalom 50,000 frtért, a szarvközi uradalom 265,000 frtért. Készpénzt nem sokat adott értők; nádori fizetésének hátralékát, mely 1681-től 1688-ig 142,000 frtra rúgott, egyenlítette ki vele. A herczegprimás már inkább készpénzen szerezte, a mit szerzett. Ő volt a kincstár magyarországi főhitelezője. A hadi szükségletekre állandóan nagy összegeket áldozott, természetesen nem önzetlenül. 1689-ben 60,000 frtot ad, de leköti magának a savniki apátság jövedelmét; a péterváradai vár erődítésére 1692-ben adott 80,000 frt fejében pedig Thököly István árvai uradalmát. Az övé volt még többek közt a csejtei, vág-besztercsei uradalom (egy ideig) és a kőszegi meg saskői uradalmak. Dicséretére legyen azonban mondvá a nagy kort ért főpapnak: jó gazdálkodásával, vagy mint Kollonics mondta, zsugoriságával szerzett javait, készpénzét, mintegy 2½ millió értékben, közhasznú országos és jótékony célokra, várak erődítésére, katonai kórházak alapítására hagyományozta.

Egyéb polgári tisztviselők, de különösen katonatisztek évek óta elmaradt fizetésökért vagy más követelésökért szintén birtokokkal vigasztaltattak meg. Csak néhány főbbet sorolok fel ebből a csoportból, az 1687—1702-ig terjedő időszakból. Gróf Rueber Ferdinánd az atyja és nagyatyja hű szolgálataiért

még kifizetetlen 300,000 frt fejében Kézsmárk várát kapja tartozékaival. Gróf Eszterházy János győri alkapitánynak 10,000 frtban zálog czímén átengedik a Nádasdy István és felesége Thököly Mária keszthelyi birtokát. A másik győri kapitány, gróf Zichy István, Komárom városának és tartozékainak lesz örökös ura 27,000 frtéért. A novigrádi uradalmat 7000 frtban gróf Herberstein János József károlyvári generális kapja.

Ezeknek az uraknak megjutalmazása, úgy a hogy, még érthető. Menthető is, mert elvégre valamelyes szolgálatot tettek Magyarországnak. De ugyan micsoda szolgálatot tett pl. a királyné udvarmestere, gróf Waldstein Károly, hogy a Thököly enyiczkei kastélyával jutalmaztassék? vagy megérte-e Magyarországnak gróf Konzin János Volkardnak, Erzsébet főherczegnő udvarmesterének szolgálata azt az 50,655 frtot, melyet a Nógrád-megyei Nagyoroszi falura rátábláztatott a kamara?

Ilyen gazdálkodással a konfiskált jószágok természetesen hamarosan elolvadtak a kincstár kezén. Gondoskodni kellett újabb rendkívüli jövedelemforrásról. És ekkor a birodalom fináncz-génije, Kollonics bibornok, a töröktől visszafoglalt magyar területekre vetette a szemét. Elvül állította fel, hogy a császári katonaság által visszahódított területek fegyver jogán (*jure armorum*) a koronát illetik s annak szabad rendelkezése alá tartoznak. Az egykori tulajdonosoknak előnyt biztosított ugyan a visszaszerzésben, de megkövetelte tőlük, hogy birtok-jogukat kétségtelen hitelességű oklevelekkel igazolják s a fegyverválság czímén kiszabandó illetéket lefizessék, továbbá hűségesküt tegyenek, s adó, katonatartás és egyéb közterhek viselésére kötelezzék magukat. Kivételt tett a dédelgetett róm. kath. egyház lelkszeivel, jogi személyeivel, a kik a kánoni törvények értelmében, de meg a dynastia irányában tanúsított állandó hűségök jutalmául, akadálytalanul vissza voltak helyezendők régi birtokaikba.

A foglalmányok körül felmerülő jogi kérdések tisztázására, elintézésére egy külön bizottságot szervezett Kollonics, a történelmünkben oly áldatlan emlékü *újszerzeményi-bizottságot* (*neoacquistica commissio*). 1689 aug. 22-én jelent meg a bizottság munka- és hatáskörét szabályozó császári pátens.¹⁾ Egyidejűleg felhívást intézett Kollonics minden rendű és rangú egyházi és világi emberhez, közhírré tévén, hogy az Isten és fegyverek segédelmével visszahódított magyar országrészben a

¹⁾ Nyomtatott példánya az Orsz. Levéltárban: Neoreg. Act. fasc. 1862. nr. 23.

régi tulajdonosnak az újszerzeményi bizottság előtt nem tisztázott joga elenyészvén, következőleg fegyverjogon a szent korona javára elfoglalt birtokok a legtöbbet ígérőnek eladatnak. Az ajánlatok szóval vagy írásban, a Bécsben székelő bizottsághoz intézendők, a vételár pedig a bécsi kamarának fizetendő. Ezek a pátensek nyomtatásban jelentek meg, s gondoskodtak róla, hogy mennél szélesebb körben ismertekké váljanak, még pedig nemcsak idehaza, hanem egész Európában, legfőképp pedig a német tartományokban.

Kollonics meg lehetett elégedve az eredménnyel. A földkeresés megindult. A neoacquistica commissiónak ugyancsak főtt a feje a sok munkában. Rövidesen segített magán: breviter sed fortiter. A régi birtokoson könnyedén elverte a port, ha az új vevő csengő pénzt csörgetett erszényében. Könnyen túltette magát, ha a fiskális érdekek úgy kívánták, az 1690 aug. 11-én kibocsátott rendeleten,¹⁾ mely az újszerzeményi javak értékesítését szabályozta. Sok ősi jus ment ekkor veszendőbe, viszont sok család ekkor vetette meg vagyonosságának alapját.

A Jász-kunságot is az újszerzeményi javak közé számították. Császári fegyverek szerezték azt is vissza. Buda visszafoglalásával szabadult fel a török hódoltság alól. Szép nagy terület volt és csinos hasznót várt belőle a kamara. A birtokjog tisztázása is könnyen ment. Régi gazdája, a magyar szent korona nem akadékoskodott; hiszen a királyi jogügyek igazgatója, a kinek kötelessége lett volna a korona érdekeit képviselni, engedelmes szolgálja volt a bécsi commissiónak.

A Jász-kunság értékesítése az 1699 év nyarán már elhatározott dolog volt. Ez év jun. 26-án utasítja az udvari kamara a budai kamarai administratort, hogy miután szükséges tudni »worin eigentlich der Districtus camporum Cumanorum bestehe«, tegyen jelentést, hogy merre fekszenek, milyen terjedelműek, micsoda helységek tartoznak hozzá, milyen népeségűek s mennyi a becsértékek?²⁾

A budai kamarai administrator aug. 24-én az egri kamarai praefectust bízta meg a jelentéssel, azzal a meghagyással, hogy a mennyiben a kívánt adatok nem állanak rendelkezésére, a hivatalos becsléshez azonnal fogjon hozzá. Az egri praefectura nem régi hivatal volt. A török kiűzetése óta még nem volt annyi ideje, hogy a Duna-Tisza közén visszahódolt tartományt valamennyire is ismerhette volna. A praefectus,

¹⁾ Orsz. Levéltár: Benignae resol. ad Cameram, 1690. fol. 21.

²⁾ Orsz. Levéltár: Budai kam. admin. iratai, I. sor. 1699.

Penz János Kristóf Ferencz, egy sült német, a kit csak a sora szeszélye cseppentett bele ebbe az állásba, talán csak a rendelet elolvasásakor hallotta először a Kunság nevét.¹⁾ A következmények mutatják, hogy fogalma sem volt róla, merre fekszenek a szóban forgó kerületek s micsoda helységek tartoznak hozzájuk. Régi összeírások, urbariumok sem állottak rendelkezésére; azok a másfélszázados török uralom alatt elpusztultak. Az egyetlen ember, a kihez útbaigazításért fordulhatott, Sötér Ferencz Pest-vármegyei alispán volt, 1689 óta egyszersmind a Jász-kunság nádori alkapitánya.²⁾

Sötér régimódi alispán volt. Azok közül való, a kiknek sok érdemök volt abban, hogy a föld népe, a vármegye szét nem zúllott teljesen az uratlan uraságban. Vagyonilag független, hivatalos hatáskörére és jogaira féltékeny, hatalmára rátartó. A szerencsétlen jászkunoknak, a kik a visszahódolás után azt sem tudták, ki a gazdájuk? — maguk a kormányzókéek sem tudták — valóságos atyai gondviselőjük volt. Elkeseredett küzdelmet kellett folytatnia Pest vármegyével, mely a Kis-Kunságot, valamint Heves és Külső-Szolnok egyesült vármegyékkel, melyek a Jászságot és Nagy-Kunságot minden módon beolvasztani törekedtek saját kebelökbe. Pest vármegyével hamarosan végzett, hiszen alispánja volt, de Heves vármegyével évtizedeken át küzködött. Küzködött, de nem engedett egy tapodtat sem. »Alázatosan kérem — írja 1698 febr. 11-én Heves vármegyének — méltóztassék a nemes Kunság és Jászság privilegiumainak elrontásabéli szándékjától elállani, mert Nagyságtok, Kegyelmetek csak költségét fogja szaporítani; nem hiszem, hogy Ngatok, Kgmetek végbevihesse valaha, hogy a jurisdictiója alá vehesse, mert noha a nemes ország in articulo 67 anni 1638 privilegiumokat tollálta volt és elvégzette, hogy contribuant sub dica et decimam solvant, mindazonáltal sohasem contribuáltak, sem nem dézsmáltak, s annakutánna az

¹⁾ Penz 1697 márcz. 9-én indigenatust és magyar nemességet kapott Lipóttól, mely a következő év febr. 25-én hirdettetett ki Heves vármegyében. Orsz. Ltár: Lib. Reg. XXVI. 256. — Hird. bejegyzés Heves vm. 1698-iki jegyzőkönyve, 76. l.

²⁾ Sötér Pest vármegyének 1689 máj. 18-iki közgyűlésén — mely Buda visszafoglalása után először tartott Budán — választatott meg másod-alispánná. Ha ugyanakkor nem, de rövid időn rá nevezhette ki Eszterházy nádor, a ki Pest vármegye főispánja is volt, a jász-kunok alkapitányává, mely tisztséggel alig egy évvel előbb (1688 máj. 1.) Dalmady Sándort bízta meg. (Orsz. Levéltár: Prot. fass. etc. Pauli Eszterházy palatini, 1688. pag. 289.) Dalmady vagy meghalt, vagy leköszönt, mert 1689 aug. 26-án már Sötér a nemes Kunság és Jászság vicekapitánya, mint azt a kunszentmiklósiaktól fölvert tíz és fél aranyról kiállított nyugtatója bizonyítja. (Eredetije Kunszentmiklós város levéltárában.)

ország úgy végzette in articulo 44 anni 1655 in priori suo usu et immunitatibus permanentibus. Mely articulust, hogy egy particularis gyűlésen az ország elronthasson, arról nem is köll gondolkodni.«¹⁾ Egyéniségét és jellemzilárdságát még jobban feltűnteti egy másik — 1698 márcz. 15-én írt — levele: »Sem magamnak, sem a jászoknak árulója nem voltam és nem leszek... a jászok ellen, míg tisztekben vagyok, cum praejudicio eorundem et periclitatione honoris mei lehetetlen, hogy szolgáljak.«²⁾

Penz uram tehát nem valami szíves fogadtatásban részesült Sötér részéről. Be is panaszolta őt menten a budai kamarán, ez meg az udvari kancellárián, hogy az útbaigazítást megtagadta s az összeírásnál és becslésnél, mely immár elkerülhetetlen, nem akar segédkezni. Sötér védi magát a kancellária előtt. Nem igaz, hogy a Jász-kunság összeírását mindenkép akadályozná, ezt csak a budai administrator fogja rá személyes ellenszenvből. Ő csak halasztani kívánta a dolgot, mert a folyamatban levő aratáson az emberek el vannak foglalva, nincs a ki a szükséges adatokat bevallja, a nélkül pedig az összeírás hézagos, hasznavehetetlen lesz. Ő maga is el van foglalva Pest vármegye sürgős ügyeivel; de megígérte Penznek, hogy ha szept. 20-ikáig várhat, segedelmére lesz.³⁾

Ebben a védekezésben volt egy kis lapítás. Nem valjja be Sötér, a mit igazán érzett, hogy neki ez a munka nincs inyére. Tudta, hogy mi czélból történik az összeírás; tudta, hogy az a jászok kiváltságoknak s az ő vicekapitányságának a végét jelenti. Sajnos, nem tehetett ellene a legjobb akarattal sem. 1699 szept. 29-én már jelenti Penz a budai administratornak, hogy az összeírás folyik; ám a munka nem tetszik mindenkinek; azt állítják, hogy kancelláriai rendelet és káptalani kiküldött nélkül az összeírás érvénytelen.⁴⁾ Ezen a bajon is hamarosan segítettek. A kancellária kiadta a rendeletet,⁵⁾ az egeri káptalan pedig delegálta Franyó Mihály kanonokot. egyszersmind jászberényi plebánust.

Október utolsó napjára készen lett az összeírás. Érdekes és a Jász-kunság akkori állapotára igen tanulságos munka, még ha a túlságos sietés miatt nem tekinthetjük is kifogástalannak.⁶⁾ Nem csupán száraz számadatokat nyújt, hanem hely-

¹⁾ Eredetije Heves vm. levéltárában: *Variae litterae*, 1698. nr. 26.

²⁾ Ered. u. o. *Acta*, 1698. nr. 44.

³⁾ Orsz. Ltár: *Litterae privatorum*, fasc. III. nr. 289.

⁴⁾ Budai kam. admin. iratai, II. osztály.

⁵⁾ Orsz. Ltár: *Conc. exp. canc.* 1699 szept. 66. sz.

⁶⁾ Megvan az Orsz. Ltárban: *Urb. et Conscript.* fasc. 71. nr. 4.

és néprajzi leírásokat és a török világba visszanyúló történeti reminiscenciákat. A statisztikai rubrikák a következők: A lakosok nevei, eredő helyök (origo), fiak, leányok, lovak, csikók, ökrök, tehenek, tinók, borjak, juhok, bárányok, sertések, malaczkok, méhkasok, hordó bor, őszi-tavaszi búza, árpa, zab, köles, székér széna.

Bennünket közelebből az érdekel, hogy mely helységek voltak a Jász-kunság területén, s mennyi volt a népességök. E tekintetben bizony szomorú adatokat nyerünk. A Jászság még a legvigasztalóbb képet nyújtja. A ma fennálló községek 1699-ben is lakottak voltak, Boldogháza kivételével; a Nagy-Kunságon ellenben csak két helységben lakott néhány, pár év előtt letelepült gazda. Ime a népesség kimutatása:

I. JÁSZSÁG.	Gazda	Zsellér	Lélekszám
1. Jászberény	368	21	1134 ¹⁾
2. Árukszállás	107	18	442
3. Fényszaru	160	8	533
4. Felsőszentgyörgy	39	—	127
5. Dósa	36	3	119
6. Jákóhalma	37	—	103
7. Mihálytelke	47	—	156
8. Alsószentgyörgy	65	—	227
9. Jászládány	40	—	136
10. Jászapáti	79	—	240
11. Jászkisér	102	—	343
Összesen	1080	50	3560

II. NAGY-KUNSAG.	Gazda	Zsellér	Lélekszám
1. Karczagujszállás	78	—	195
2. Madaras	30	—	?
Összesen	108	—	195

III. KIS-KUNSAG.	Gazda	Zsellér	Lélekszám
1. Halas	93	—	305
2. Fülöpszállása	44	9	150
3. Szabadszállás	26	8	84
4. Kunszentmiklós	53	11	152
5. Laczháza	23	—	45
Összesen	239	28	736

A három kerületben összesen: 1427 78 4491

¹⁾ A feleség nincs rubrikába véve.

A lakott helyek számát jóval felülmulja az elpusztult helységeké. Ezek kisebb részben a török hódoltság alatt váltak lakatlanokká, nagyobb részöket azonban 1691—1692-ben hamvasztotta el a Nagyváradról, Jenőről és Gyuláról kiszárguló török-tatár őrség. Annyi bizonyos, hogy egy 1577 évi összeírásban lakott helyekül vannak feltüntetve: a Jászságon Ágó, a Nagy-Kunságon Asszonyszállás, Orgondaszentmiklós, Ködszállás, Bolcsa, Kápolnás, Fábiánka, Kolbász, Magyarka vagy Magyarszállás, Máriaalaka, Póhamara, Kisujszállás, Kis- és Tótturgony, Csorba, Móricz; a Kis-Kunságon Kísszállás, Laczháza, Lajos, Mizse, Kocsér, Kara, Törtel, Ferenczszállása, Pálka, Kerekegyháza, melyek az 1699 évi összeírásban mind *desertum*-ok.¹⁾

A Penz-féle összeírást a becslési kimutatás egészíti ki, t. i. azon jövedelmek és értékek kimutatása, melyek az illető helységből vagy pusztából várhatók; a mely értékek tehát kamatját teszik annak a tőkének, mely a vevőtől vételárként követelhető, vagyis az eladási árnak. Az érték kiszámításánál alapúl vétetett lakott helynél a gazdaemberek földadója a föld minőségéhez képest 3 frt és 3 frt 75 dénárjával, 52 napi robotja 12 dénárral; a házas zsellérek évi censusa 50 dénárral és 9 napi robotja 6 dénárjával, a házatlanok pedig 12 dénár robottal számítva; továbbá halászat, vadászat, csap- és mészárszék, a serfőzőház árendái, valamint a malmok, minden kötől 5 frttal számítva; végül a kilenczed minden terményből.

Természetes, hogy ez nem valami reális számítási alap, de az akkori viszonyok közt jobbat nem ismertek s a kincstárnál ez volt az elfogadott becslési mód. E szerint eszközöltetett a Jász-kunság fölbecslése is a következő eredménnyel:

I. JÁSZSÁG.

1. *Jászberény.* A 220 egész és 148 negyed, összesen tehát 257 egész telkes gazda földadója²⁾ 3 frt 75 dénárjával = 963 frt 75 dénár; ugyanazok évi robotja, 52 nap 12 dénárjával = 1603 frt 68 d. Minthogy a városhoz tartozó Négy-szállás, Boldogháza és Borsóhalma pusztákon még egyszer annyi gazda letelepíthető, az ezektől várható jövedelem csak felével számítva = 1283 frt 71 $\frac{1}{2}$ d. A 21 házas zsellér évi adója 50 dénárjával = 10 frt 50 d. Robotjuk 6 dénárjával = 65 frt 52. d. Halászat, vadászat jövedelme 48 frt, két malom hét köre, egy kő után 6 frtjával = 42 frt. Bormérés szent György

¹⁾ Orsz. Ltár: Urb. et Conscript. fasc. 31. nr. 101.

²⁾ A becslésben *Grunddienst*-nek mondatik, a mi a census domínalis-t, vagyis a földhasználatért a földesúrnak járó évi fizetést jelenti.

napjától szent Mihályig, továbbá a serház és mészárszék 1500 frt. Minden termény kilenczede 3784 frt. Összesen 9301 frt 16 $\frac{1}{2}$ d.

2. *Árokszállás.* A gazdák földadója 367 frt 50 d., robotja 611 frt 52 d. A hozzátartozó Ágó pusztán letelepíthető 48 egész telkes gazda, kiknek földadója és robotja (felével számítva) 239 frt 76 d. A zsellérek adója 9 frt, robotja 56 frt 16 d. Egy 2 kőre járó malom s a serfőzőház adója 36 frt. Nyári bormérés és mészárszék 460 frt. Kilenczed 1872 frt 35 d. Összesen 3652 frt 29 d.

3. *Fényszaru.* A gazdák adója 328 frt 12 $\frac{1}{2}$ d., robotja 546 frt. A 8 házatlan zsellér 9 napi robotja 12 dénárjával 8 frt 64 d. Halászat 12 frt, bor és húsmérés 480 frt, kilenczed 997 frt 46 d. Összesen 2372 frt 22 $\frac{1}{2}$ d.

4. *Felsőszentgyörgy.* A gazdák adója 3 frtjával = 71 frt, robotja 168 frt 48 d. Malom és halászat 24 frt, nyári kocsmálás és mészárszék 124 frt, kilenczed 215 frt 50 d. Összesen 602 frt 98 d.

5. *Dósa.* Gazdák adója 3 frtjával 108 frt, robotja 124 frt 64 d. Zsellérek adója 1 frt 50 d., robotja 3 frt 24 d. Kocsmá és mészárszék 130 frt, kilenczed 228 frt 40 d. Összesen 595 frt 78 d.

6. *Jákóhalma.* Gazdák adója 3 frtjával 111 frt, robotja 230 frt 88 d. Községi malomból 12 frt, kocsmá és mészárszék 126 frt, kilenczed 262 frt 45 d. Összesen 742 frt 33 d.

7. *Mihálytelke.* Gazdák adója 3 frt 75 dénárral 176 frt 25 d., robotja 293 frt 28 d. Malom és halászat 30 frt, nyári kocsmá és mészárszék 160 frt, kilenczed 424 frt 80 d. Összesen 1084 frt 33 d.

8. *Alsószentgyörgy.* Gazdák adója 3 frt 75 dénárral 243 frt 75 d., robotja 405 frt 60 d. Zagyvai halászat 12 frt, kocsmá és mészárszék 225 frt, kilenczed 727 frt 85 d. Összesen 1614 frt 20 d.

9. *Júszladány.* Gazdák adója 3 frtjával 120 frt, robotja 240 frt. Még vagy 10 gazda letelepíthető; ezekről várható 46 frt 20 d. Kocsmá, mészárszék 150 frt, kilenczed 663 frt. Összesen 1219 frt 20 d.

10. *Jászapáti.* Gazdák adója 296 frt 25 d., robotja 492 frt 95 d. Hatvan új telepes gazda után várható 277 frt 20 d. Két malom jövedelme 36 frt, kocsmá és mészárszék 327 frt, kilenczed 625 frt. Összesen 2054 frt 40 d.

11. *Júszkisér.* Gazdák adója 3 frt 75 dénárral 382 frt 50 d., robotja 636 frt 48 d. Bor és húsmérés 336 frt, kilenczed 1219 frt 60 d. Összesen 2574 frt 58 d.

II. NAGY-KUNSAÉG.

1. *Karczagujszállítás.* Gazdák adója 3 frtjával 234 frt, robotja 486 frt 72 d. A hozzátartozó Asszonyszállítására, Orgondaszentmiklóásra és Ködszállásra letelepíthető 20 gazda, ezektől várható 92 frt 40 d. Malom 12 frt, kocsmá és mészárszék 350 frt, kilenczed 837 frt 70 d. Összesen 2012 frt 82 d.

2. *Madaras.* Ezt mint csak ez évben megült községet a puszták közé vették fel a becslők.

III. KIS-KUNSAÉG.

1. *Halas.* Gazdák földadója 3 frt 75 dénárjával 348 frt 75 d., robotja 580 frt 32 d. Nyári kocsmá és mészárszék 420 frt, halászat 25 frt, öt körre járó malom 30 frt, kilenczed 1210 frt. Összesen 2614 frt 07 d.

2. *Fülöpszállása.* Gazdák adója 132 frt, robotja 274 frt 56 d. Zsellérek adója és robotja 14 frt 22 d. Bor és húsmérés 156 frt, kilenczed 250 frt. Összesen 826 frt 78 d.

3. *Szabadszállás.* Gazdák adója 78 frt, robotja 162 frt 24 d. Zsellérek adója és robotja 12 frt 64 d. Hús és bormérés 120 frt, malombér 6 frt, kilenczed 215 frt 15 d. Összesen 594 frt 03 d.

4. *Kunszentmiklós.* Gazdák adója 159 frt, robotja 330 frt 72 d. Zsellérek adója és robotja 17 frt 38 d. Halászat 45 frt, bor és húsmérés 186 frt, kilenczed 275 frt. Összesen 1013 frt 10 d.

5. *Laczháza.* Gazdák adója 34 frt 50 d., robotja 143 frt 52 d. Dunai halászat 60 frt, kocsmá és mészárszék 75 frt, kilenczed 115 frt. Összesen 428 frt 02 d.

Ez volt a lakott helységek becsüje. A pusztáknál a határ terjedelméhez s a talaj minőségéhez mérten remélhető árendát s az idővel eszközlendő betelepítések folytán várható hasznót vették számításba. Az ekként eszközölt becslés alapján az alábbi átszámítási táblázatot állították össze, annak a feltüntetésére, hogy 4, 5 és 6 százalékkal számítva, a kimutatott vagy várható jövedelemnek (a dénárokat figyelmen kívül hagyva) mint kamatnak, minő vételár, vagyis tőke felel meg.

I. JÁSZSÁG.	6%-kal számítva, a tőke:	5%-kal számítva, a tőke:	4%-kal számítva, a tőke:
<i>Jászberény</i> ¹⁾	155,019	186,023	232,529
<i>Árokszállás</i>	40,581	48,744	60,928
<i>Fényszaru</i>	39,576	47,444	59,305

¹⁾ A dült betűvel szedetttek lakott helységek, a többi pusztá.

I. JÁBSZÁG.	6%-kal számítva, a tőke:	5%-kal számítva, a tőke:	4%-kal számítva, a tőke:
<i>Felsőszentgyörgy</i>	10,049	12,059	15,074
<i>Dósa</i>	9,929	11,915	14,894
<i>Jákóhalma</i>	12,372	14,846	18,558
<i>Mihálytelke</i>	18,072	21,686	27,108
<i>Alsószentgyörgy</i>	26,903	32,284	40,355
<i>Jászládány</i>	20,320	24,384	30,480
<i>Jászapáti</i>	34,240	41,088	51,360
<i>Kisér</i>	42,909	51,491	64,364
Összesen	409,970	491,964	614,955

II. NAGY-KUNSAÁG.	6%-kal számítva, a tőke:	5%-kal számítva, a tőke:	4%-kal számítva, a tőke:
<i>Karczagyszállás</i>	33,547	40,256	50,320
<i>Bolcsa</i>	4,500	5,400	6,750
<i>Kápolnás</i>	3,600	4,320	5,400
<i>Fábiánka</i>	2,250	2,700	3,375
<i>Kolbász</i>	5,100	6,120	7,650
<i>Magyarka</i>	2,400	2,880	3,600
<i>Márialaka</i>	7,200	8,640	10,800
<i>Kaba és Kevi</i>	3,000	3,600	4,500
<i>Póhamara</i>	2,700	3,240	4,050
<i>Kisujszállás</i>	1,800	2,160	2,700
<i>Kis- és Tótturgony</i>	2,100	2,520	3,150
<i>Csorba</i>	4,500	5,400	6,750
<i>Mesterszállás</i>	1,000	1,200	1,500
<i>Kunszentmárton</i>	3,000	3,600	4,500
<i>Kunhegyes</i>	1,500	1,800	2,250
<i>Móricz</i>	2,250	2,700	3,375
<i>Kunmadaras</i>	6,060	7,272	9,090
Összesen	86,507	103,808	129,760

III. KIS-KUNSAÁG.	6%-kal számítva, a tőke:	5%-kal számítva, a tőke:	4%-kal számítva, a tőke:
<i>Halas</i>	44,067	52,781	65,851
<i>Bodoglár</i>	2,000	2,400	3,000
<i>Tájó</i>	1,500	1,800	2,250
<i>Fülöpszállás</i>	13,779	16,535	20,669
<i>Szabadszállás</i>	9,900	11,880	14,850
<i>Kisbalás</i>	3,873	4,648	5,810
<i>Bösztör</i>	2,000	2,400	3,000
<i>Kunszentmiklós</i>	16,885	20,262	25,327
<i>Laczháza</i>	7,133	8,560	10,700

III. KIS-KUNSAĞ.	6%-kal szá- mítva, a tőke:	5%-kal szá- mítva, a tőke:	4%-kal szá- mítva, a tőke
Jakabháza	600	700	900
Kátó	900	1,080	1,350
Csókáz	1,660	2,000	2,500
Lajos	2,500	3,000	3,750
Mizse	3,460	4,140	5,175
Kocsér	3,000	3,600	4,500
Kara	3,600	4,320	5,400
Törtel	3,600	4,320	5,400
Alsó- és Felső-Csengele	3,000	3,600	4,500
Szentlászló	3,300	3,960	4,950
Móriczgátja	2,900	3,480	4,340
Szank	3,200	3,840	4,800
Orgovány	3,000	3,600	4,500
Kisszállás	1,000	1,200	1,500
Galampos	1,200	1,440	1,800
Ferencszállása	3,956	4,748	5,935
Jakabszállása	2,000	2,400	3,000
Bene	3,500	4,200	5,250
Csölyos	3,000	3,600	4,500
Ágasegyháza	2,500	3,000	3,750
Majsa	1,900	2,280	2,850
Pálka	3,600	4,320	5,400
Félegyháza	1,800	2,160	2,700
Kömpöcz	1,700	1,840	2,300
Matkó	3,200	3,840	4,800
Kerekegyháza	6,000	7,200	9,000
Átokháza	3,000	3,600	4,500
Pálos	1,200	1,440	1,800
Ülés	1,300	1,560	1,950
Zsana	1,100	1,320	1,650
Kökut	700	840	1,050
Mérger	1,660	2,000	2,500
Dorozsma és Mihálytelek	3,000	3,600	4,500
Összesen	183,185	219,821	274,777
A három kerületé összesen	679,662	815,593	1.019,492

Jellemző a birtokviszonyok ziláltságára és összekuszáltságára, mely a hosszú török uralomban leli magyarázatát, hogy az összeíró bizottság olyan földterületeket is jegyzékbe vett, a melyek nem tartoztak a Jász-kunsághoz. Meseszerű hagyományon és mendemondán alapuló kódos bevallások vezették

félre a bizottságot. A bizonytalanság érzetével és kijelentésével ugyan, de mégis jegyzékbe vették s ezzel későbbi kellemetlenségekre és zavarokra szolgáltatnak okot. Mert a bécsi kamara, a helyett hogy a bizonytalanságot előbb rendezte volna, a föltételeken összeírt birtokokat is áruba bocsátotta s a Jászkunsággal együtt el is adta. Csak az eladás után, a birtokba-helyezés alkalmával gyűlt meg a baja a fiskusnak, ki az új vevővel szemben szavatosságot vállalt s a tényleges birtokossal bonyodalmas kártérítési perbe keveredett. Így pl. gr. Schlick Lipót generálissal, a ki királyi adományból bírta a hódmező-vásárhelyi uradalmat, melyet azután gr. Károlyi Sándornak adott el.

Ezek a bizonytalan természetű birtokok a következők voltak:

	6 ^o / _o -kal szá- mítva, a tőke:	5 ^o / _o -kal szá- mítva, a tőke:	4 ^o / _o -kal szá- mítva, a tőke:
(Hódmező-)Vásárhely	11,250	13,500	16,875
Fejértő	3,200	3,840	4,800
Fűzes	1,500	1,800	2,500
Balota	1,100	1,320	1,650
Tázlár	900	1,080	1,350
Harka	1,000	1,200	1,500
Baracs	900	1,080	1,350
Bugacz	700	820	1,050
Akasztó	600	720	900
Máreháza	800	960	1,200
Tabd	1,040	1,248	1,560
Kiskőrös	900	1,080	1,350
Kaskantyu	1,260	1,500	1,875
Szentimre	700	820	1,050
Összesen	25,850	31,020	38,775

Hozzáadva ezt a jász-kun kerületeknél kimutatott összeghez, 6°/_o-kal számítva 705,512, 5°/_o-kal 846,613, 4°/_o-kal 1.058,267 frt tőkét, illetőleg becstértéket mutat ki főeredményül a becslés.¹⁾

Az összeíró bizottság megjelenése és működése mély megdöbbenést okozott a jászkunoknak. Tisztában voltak vele, a bizottság sem titkolta, hogy az egész eljárásnak célja a Jászkunság eladása, a mi egyenlő a jászkun kiváltság megszűnésével s a jászkunoknak jobbágyi helyzetbe sülyesztésével. Kétségbe-ejtő állapotukban egyedül Sötér alkapitányban látták mentő-

¹⁾ Meg kell jegyeznünk, hogy a fentebb közölt becsü-számítások és az átszámítási táblázat összegezései nem mindenütt pontosak és hibátlanok.

horgonyukat. Voltaképeni fejök ugyan a nádor lett volna, de Eszterházy Pál messze volt, az állami ügyek túlságosan elfoglalták, a jászkunok bajára nem helyezett különös súlyt s általában — mint a következmények megmutatták — az egész jászkun ügyben csak a külső alakiságok megtartására ügyelt, magával a lényeggel nem sokat törődött. A nyakas alispán állott tehát az elégedetlenek élére, s nyomban, hogy az egri kamara - praefectus az összeírást fölterjesztette, terjedelmes emlékiratban igyekezett meggyőzni a kamarák és kancellária urait, hogy a Jász-kunság, mint koronajóság eladása s a jászkunok századokra visszanyúló kiváltságainak elkobzása a tételes törvények lábbal tiprása. A memorandum bevezetése futólagos visszapillantás Szentiványi Márton »Miscellanea«-ja és más történetírók nyomán a jászkunok történetére, s dicsőséges, hasznos szereplésére hazánkban. Majd sorra veszi a kiváltságokat, melyeket Magyarország fölkent királyaitól nyertek s melyeket maga Lipót király is megerősített.¹⁾ Megállapítja belőlük a sarkalatos szabadalmakat, melyekkel büszkélkednek, u. m. hogy saját személyökben perelhetnek bárkivel, még az ország báróival is; tizedet, kilenczedet nem adnak; harminczadot, vámot nem fizetnek, hanem csak bizonyos királyi adót, és a nádornak, mint főbírájuknak, honorariumot. Egyházvédjoguk van; földesuraság jobbágysai sohasem voltak, hanem saját kerületeikben mindig nemesekül tartatnak, s mint ilyenek a nemesekkel, főrendekkel insurgálnak. Ha voltak is elvéve egyes esetek, mikor kiváltságaik egy vagy más részen csorbát szenvedtek, pl. mikor az egri várhoz szolgálni tartoztak, vagy a töröknek pénzben és terményben adóztak, ezeket a viszonyok kényszerítő hatása alatt kellett túrniók, csak ideig-óráig

¹⁾ Lipót 1668 jul. 17-én kelt diplomájával átírja és megerősíti a jászkunok részére Zsigmondnak 1407 márcz. 13-án, 1412 jan. 6-án, I. Mátyásnak 1473 ápr. 3-án, II. Ulászlónak 1492 febr. 27-én, II. Ferdinándnak 1625 decz. 10-én és 1622 aug. 3-án, III. Ferdinándnak 1646 decz. 5-én kiadott kiváltságleveleit. (Orsz. Ltár: DL. 9270. Ered. Jászberény levéltárában.) 1682 aug. 29-én megerősíti II. Ferdinánd 1631 szept. 20-iki privilegiumát. (Ered. Jászberény ltárában. Orsz. Ltár: Lib. Reg. XVII. 311.) 1673 jun. 7-én kötelezi magát, hogy a jászkunokat a régi királyoktól nyert kiváltságokban mególtalmazza. (Ered. Jászberény ltárában.) Ezekon kívül több rendbeli oltalomlevele is maradt fen: 1668 febr. 22-ről a Kiskunság részére (Orsz. Ltár: Lib. Reg. XIV. 110.), 1668 jul. 18-ról Jászberény részére (Lib. Reg. XIV. 110.), 1670 jul. 9-ről a Jász-kunság részére (Ered. a jászberényi ltban), 1688 jul. 28-ról szintén a Jász-kunság részére (a karczagi ltban). — Elgondolhatjuk, mennyi hitele volt a királyi ünnepélyes diplomának, a királyi szó szentségének, mikor ugyanaz az uralkodó nem átalította ellenkezésbe jönni pár év múlva önmagával. Valóban czudar játékot üztek Kollonicsék a magyar joggal és alkotmánynyal!

tartottak s az ilyen eseteket szabályúl ellenök alkalmazni nem lehet, valamint az sem lehet mérvadó, hogy a Jász-kunság területéből egy-egy falut vagy pusztát a királyok magánosoknak eladományoztak, mert az csak téves följelentésre és fölkeresre történt, sohasem jogosan, mivel a Jász-kunság, mint *peculium sacrae regni coronae* elidegenítését törvények tilalmazzák. A jászkunok mindenkor leghívebb alattvalói voltak Magyarország királyának, azok is akarnak maradni; de ha bekövetkeznék az az elképzelhetetlen csapás, hogy jobbágságra taszítottatnának, inkább elhagyják lakóhelyöket, elköltöznek a megyékbe, egy részök saját birtokukra, mert vannak köztük czímeres és birtokos nemesek, a kiket a szabad költözködésben senki sem akadályozhat. Ő felségének nem lehet szándéka, hogy pusztán maradjon egy messze terjedő tartománya, mely alig szabadult fel a pogány uralma alól, már is jelentős virágzásnak indult s már is 16,000 frttal adózik a kincstárnak.¹⁾

Míg a memorandum a hivatalokban ide-oda vándorolt,²⁾ kitavaszkodott s a bizonytalan jövő felett nyughatatlankodó kerületek deputatiót küldtek Bécsbe az újszerzeményi bizottság informálása végett. A deputatiót ugyancsak a derék Sötér vezette, de majdnem pórúl járt. A bécsi urak ráijesztettek és fiskális actióval fenyegették, a miért olyan dologba avatja magát, a mi hivatalos hatáskörét meghaladja. Azt kérdezték tőle: mi joga fel magát a jászkunok protektorául? Figyelmeztették, hogy annak az elbírálása, vajjon a szent korona jószágá elidegeníthető-e vagy sem, nem őt, hanem az országgyűlést illeti, s a nádor sem szorúl a jászkun alkapitány védelmére az esetben, ha a jászkunoktól járó jövedelmétől megfosztatnék.

A fenyegetéstől megszeppent Sötér máj. 15-én bocsánatkérő beadványt intézett a bizottsághoz, mentetgetvén magát, hogy jogtalan beavatkozásával nem akarta sem a bizottság, sem a kamara, sem más magas hivatal haragját magára zúdítani. Kéri tehát, hogy a benyújtott memorandumot ily értelemben kezeljék s az ügyet a jövő országgyűlésig tartsák függőben.³⁾

Az újszerzeményi bizottság nem volt kíváncsi az országgyűlés véleményére s eszeágában sem volt annak határozatáig

¹⁾ Cornides gyűjt. Diplom. Tom. VI. pag. 156.

²⁾ A kancellária 1699 nov. 9-én küldi le véleményezés végett a helytartótanácsnak. (Orsz. Lt. Conc. exp. canc. 1699 nov. 85. sz.)

³⁾ Cornides gyűjt. Diplom. Tom. VI. p. 159.

várakozni. Junius 14-iki ülésében már tárgyalás alá vette a jászkun memorandumot s felolvasás után hozzászólás végett kiadta a jogügyigazgatónak.¹⁾

A jogügyigazgatónak, illetőleg helyettesének Meskó Ádám-nak, a ki a neoacquistikai ügyekben dolgozott, huzamos időre volt szüksége, míg a kényes ügyben nyilatkozhatott.²⁾ Össze kellett előbb gyűjtenie az archivumokból a jászkun privilegialis leveleket, a melyekből véleményét megalkothassa. A kutatás gyengén sikerült. Mindössze 12 oklevél állott Meskó rendelkezésére.³⁾ Csekély anyag, hiszen ma is tízszerre több okleveles emléket tudunk felmutatni a jászkunok kiváltságainak bizonyítására. De legalább ezt a kevés anyagot lelkiismeretesen használta volna fel Meskó; csakhogy ő kötött útlevéllal utazott s azt kellett demonstrálnia: quod erat demonstrandum. Így mindjárt általában érvényteleneknek nyilvánította az adományleveleket. minthogy azok a Hármaskönyv I. része 32. címében foglalt követelménynek megfelelőleg ki nem hirdették, legalább a kihirdetés megtörténtét a jászkunok nem tudják igazolni. Könnyű belátni, hogy az aligazgató úr nyilvánosan ferdít, mert a hivatkozott rendelkezés a HK. I. r. 13. címében körülírt birtokadományokra vonatkozik, nem pedig a kiváltságokra.

Az átvizsgált oklevelekből egyébiránt Meskó megállapítja: 1-szor, hogy a jászkunok bizonyos évi adót tartoznak fizetni ő felségének (ezt az adót Ulászló egyszer elengedte ugyan, de csak további tetszésig); a jászkunok tehát a király tributariusai, censualistái voltak. 2-szor: Hasonlót bizonyítanak a törvények is. Így II. Ulászló 1507: VI. decr. 16. articulusa

¹⁾ A Kollonics elnöklete alatt tartott ülésen részt vettek b. Eichpichl, gr. Löwenburg, Krapf, Hoffman tanácsosok, Fürstenbusch titkár és a jegyzőkönyvvezető Mednyánszky. (Orsz. Ltár: Diarium commiss. neo-acquisticae Viennensis, 1696—1705. 85. l.)

²⁾ A jogügyigazgató Hrabovszky István volt, az aligazgató pedig Meskó Ádám. Az újszerzeményi bizottság működésének tartama alatt az igazgatónak állandóan Pozsonyban, az aligazgatónak pedig Bécsben kellett lakniuk, hogy mindenkor kéznél legyenek. Meskó 1703 jun. 15-ikén a Hrabovszky helyére lépett elő; 1721-ben pedig bárói rangra emeltetett hű és kezes szolgálataiért.

³⁾ És pedig: I. Károly 1323 márcz. 8-iki, Zsigmond 1407 márcz. 13-iki, I. Mátyás 1467 jul. 2. és 1469 szept. 17-iki, II. Ulászló 1492 febr. 27. 1503 febr. 26. 1506 nov. 15. és 1512 jun. 8-iki oklevelei. (L. ezeket *Gyárfás István*: »A jászkunok története« cz. könyvében közölve, III. köt. 463, 459, 660, 665, 702, 718, 722 és 729. ll.) Továbbá János király 1536 jun. 19-iki oklevele Rudolf 1583 máj. 11-iki átiratában; Miksa 1563 nov. 17-iki donatiója (Lib. Reg. III. 771. l.), és Lipót 1668 jul. 23-iki oltalomlevele a Jászság részére. (Lib. Reg. XIV. 110. l.)

a jászkunokat királyi jobbágynak nevezi.¹⁾ Ugyancsak Ulászló 1314: VII. decr. 3. articulusából nyilvánvaló, hogy a Jász-kunság a királyi jövedelmeknek képezi forrását. Ugyanazon VII. decr. 23. art. pedig rendeli, hogy a jászkunok ép úgy fizessenek a felségének adót, ajándékot, kilenczedet, s általában mindent, a mit ugyanazon VII. decr. 15—22. articulusai felsorolnak, mint az ország többi jobbágjai. 3-szor: Későbbi törvények is szólnak a jászkunok kiváltsága ellen. Az 1638: 67. t. cz. A jászkunokat jobbággyi állapotba helyezte s ugyanazon szabálymunkára kényszerítette, a melyekre az 1635: 68. t. cz. a vasvárosokat; 4-szor: Ellenvehető ugyan, hogy az 1655: 44. t. cz. visszahelyezte őket kiváltságaikba; de ha ezt a törvénycikket csak helyiül vizsgáljuk, tapasztalhatjuk, hogy az az imént említett 1635: 68. és 1638: 67. t.-cikkekre hivatkozik s azokon alapúl állapítja meg. Nem hozható fel tehát a jászkunok szabadsága mellett semmi; jobbággyok voltak ők, azzal a különbséggel, hogy nem vasvárosi földesúrnak adóztak, hanem a királynak. Miért is földjük királyi jószágának (*peculium regium*) tekintendő, a mi általában nem jelenti azt, hogy el nem idegeníthető. Törvényes gyakorlat bizonyítja az ellenkezőt. Ulászló VII. decr. 3. articulusa, meg az 1537: 22. t. cz. megengedték, hogy Visegrád, Unggyőr, Munkács (szintén királyi birtokok) elidegeníttessenek, meg pedig *jure perpetuo*. Miért ne lehetne hát a Jász-kunságot is eladni? Különösen ma, mikor a viszonyok mások, mint 1687 előtt voltak. Akkor a királyság nem volt örökös Magyarországon, a király a koronajavakkal nem rendelkezhetett. Ma ez az akadály megszűnt. A nádor személye, illetőleg jövedelmének csorbulása sem képezhet nehézséget. Az 1687: 1. t. cz. szabályozza a nádor fizetését: ott szó sincs a jászkunoktól járó *honorariumról*. A ki ellenkezőt állít, bizonyítson. Egyébiránt a magánérdeknek háttérbe kell szorulnia az ország érdekével szemben. Már pedig országos érdek, hogy a Jász-kunság ne maradjon tovább is hasznavehetetlen pusztaság, hanem szorgalmas földesura által virágzó, az országnak gyümölcsöző állapotba helyeztessék.²⁾

Eddig tart Meskó okoskodása. Ismételjük, sikerült neki demonstrálni, quod erat demonstrandum. Pedig kárba veszett, felesleges fáradság volt az alügyigazgató úré. Hivatalos bölcsességére inkább csak a külszín kedvéért volt szükség. Törvényes mázt kellett vonni a kézzel fogható önkényre.

¹⁾ A mi ugyan nem bizonyíték a nemesség ellen, mert hiszen az ország nemese is *servientes regii* voltak.

²⁾ Kozor p. u. Ikar.

Meskó akár ellenkező véleményt is adhatott volna. Annak sem lett volna több súlya. A Jász-kunság sorsa már jóval előbb meg volt pecsételve. 1702 jan. 3-ikán lett kész a Meskó jelentése s 1701 jul. 4-én már tudtára adta a budai kamarai administráció ő felsége nevében Sötér Ferencz alkapitánynak, hogy a jászkunok kiváltságai eltöröltetvén, ezután mind a dézsmát megadni, mind a közszolgálmányokat teljesíteni tartoznak.¹⁾

Az udvari kamara pedig közhírré tette, hogy a Jász-kunság eladó. Szabad a vásár!

ILLÉSSY JÁNOS.

---

¹⁾ *Tóth János*: Halas város története, 103. l.

MAKRAI BENEDEK SZÜLŐHELYE ÉS CSALÁDJA.

Olyan férfinak, a ki négy külföldi egyetemen szerzett dicsőséget a magyar névnek, a ki ritkaságképen megszerezte mind az egyházi, mind a római jog doktori fokozatát¹⁾ s a ki a legfontosabb diplomáciai megbízatásokban részesült, szülőhelyét, családját meghatározni érdemes, bár nehéz feladat.

Sörös Pongrácz már fölhívta figyelmünket arra, hogy épen Makrai Benedek idejében volt Szatmár megyében egy Makra nevű helység és onnan származó Makrai család.²⁾ Azonban nincs egyetlen egy oly szálacska sem, a melylyel Makrai Benedeket Szatmár megyéhez és a Szatmár-megyei Makrai családhoz lehetne kötni. Azonkívül Szatmár megye valaha az erdélyi püspökséghez tartozott, már pedig az, hogy Makrai Benedek 1421-ben az egri püspökség kormányzója lőn, inkább az egri püspökség területére utal bennünket.

Vegyünk figyelembe továbbá egy másik, nagyon sűrűn előforduló jelenséget. A régi magyarok, kivált ha messze elszakadtak szülőföldjüktől, nem attól a távolban ismeretlen kis falutól, melyben napvilágot láttak, vették vezetéknévüket, hanem arról a vidékről vagy megyéről, a hol az a kis falu állott. Így az *Erdélyi, Alföldi, Felföldi* vezetéknéveket nem is említve, különösen a Horogszegi *Szilágyi* család nevét hozhatom föl csattanós például. Kétségtelen, hogy e család neve, mikor még ott a sovány Szilágyságban lakott, *Bernolthi* vala, de a mint onnan Csanád (most Torontál) megyébe elszármazott, a távolesők szemében sokkal jellemzőbb *Szilágyi* nevet vette föl.³⁾

¹⁾ 1412-ben aug. 24-én a Lengyelország és a német lovagrend közt fenforgó vitás ügyet eldöntő okiratban »magister Benedictus de Macra legum doctor«-nak írják őt (*Fejér*: CD. X. 5. 292. l.), ellenben »Simon abbas Bromensis decretorum doctor«, azaz csak egyházjogi doktor ugyanott.

²⁾ *Századok*. 1902. 952. l.

³⁾ V. ö. *Teleki*: Hunyadiak kora, I. 28. l. — Bács-Bodrogh m. monographiája, I. 161. l. — Temes-megyei oklevelek, I. 409—414. ll.

A tömérdek Szerémi, Nyíri, Csiki, Gyergyai, Bakonyi, Szalai, Baranyai, Sárközi, Muraközi, Szamosközi stb. vezetéknevek mind vidék- és nem falunevekből keletkeztek.

Makrai Benedek ifjúságától kezdve távol szülőhelyétől, külföldön, vagy Budán a királyi udvarban forgott. Ez tehát arra mutat, hogy vezetékneve vidék- és nem falunévből keletkezett. Makrának hívta pedig a régi magyarság a Maros és Fejér-Körös közt emelkedő hegységet; ¹⁾ sőt annak Borosjenőtől délre eső részét ma is így hívja a lakosság.

Ezeket tudva, könnyebben megelhetjük Makrai Benedek születése helyét és családját.

Makrai Benedeknek 1403-ig terjedő pályafutásáról eddig-élé azt tudjuk biztosan, hogy az 1383—1387 években Prágában tanult s itt lett a szép tudományok (artes liberales) mestere (magister); ²⁾ 1388—1390-ben a bécsi egyetem bölcseleti karán vizsgáló, 1390-ben tanár; ³⁾ 1397—1398-ban a párisi egyetemen az egyházjogi licentiatusságot nyerte el; ⁴⁾ 1401-ben Paduában tanult s ott a római jog mesterévé avattatott.⁵⁾

Bizonyos ebből az is, hogy Makrai Benedek Prágából a bécsi egyetemre ment. Hogyan van tehát az, hogy a bécsi egyetem anyakönyvében az ő neve nem fordúl elő? »1387. I. Ezen évhez említem föl — írja Schrauf, a bécsi egyetem történetének kiváló ismerője — *Benedictus de Macra*-t, kinek nevét az anyakönyvünkbe bejegyzett (p. 11. 20. ? *Benedictus Andree* 1389. II.) több *Benedictus* közt nem bírom határozottan kimutatni.« ⁶⁾ Pedig, ha tekintetbe vesszük, hogy Makrai a bécsi egyetemre való beiratkozáskor már *magister* volt, — kimutatható.

Nem lehet tehát Makrai Benedek egy személy sem az 1389 ápr. 14-én beiratkozott *Benedictus Hertlini de Waradinoval*,⁷⁾ sem az 1389 okt. 17-én beiratkozott *Benedictus Johannis canonicus Waradiensis*-sel, sem az ugyanakkor előforduló *Benedictus Andree*-vel,⁸⁾ s még kevésbé a csak 1390 ápr. 14-én beírt *Benedictus Martini de Scaruar*-ral,⁹⁾ mert ezek egyike sem volt a beíráskor *magister*. A másodikkal nem lehet egy

¹⁾ Márki: Arad vármegye története, I. 410—412. l., II. 204. l.

²⁾ Századok, 1894. 387. l.

³⁾ U. o. 388. l.

⁴⁾ U. o. 384. l.

⁵⁾ U. o. 387. l. és 1897. 785. l.

⁶⁾ Schrauf Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen, 155. l. (Magyarországi tanulók a külföldön, II. köt.)

⁷⁾ U. o. 10. l.

⁸⁾ U. o. 11. l.

⁹⁾ U. o. 12. l.

személy már csak azért sem, mert amaz egyházi férfit, Makrai Benedek világi ember vala, még pedig a vitézlők (egregius) rendjéből.¹⁾

A bécsi egyetemre 1387—1390 közt beiratkozott *Benedek* nevűek közt egyetlen egy volt már a belépéskor *magister*, és ez az 1387 ápr. 13-án beiratkozottak közt az utolsó helyen így fordul elő: »*Magister Benedictus de Gaczialken* 2 gross.«²⁾

Schrauf — rossz néven sem vehető tőle — a *Gaczialken* helynevet könnyedén a Gömör-megyei *Gacsalk*-ra magyarázza. Azonban vegyük csak tekintetbe, hogy az anyakönyvek német vezetői *Yosgeu*-et írnak *Dyosgeur* (=Diósgyőr), *Boinhida* (=Berenhida), *Sungestaria*-t *Gungestarian* (=Gyöngyös-Tarján), *Temsuar*-t *Temesuar*, *Tysswassan*-t³⁾ *Tyssavassan* (=Tisza-Varsány) helyett, és be kell látnunk, hogy ez anyakönyv-vezetők inkább kevesebb hangot jegyeztek le a magyar nevekből (mert némelyiket a fülök fel nem fogta), mint többet. S ha ez áll, akkor a *Gaczialken* helynévből a két utolsó hangot elsikkasztani s e helynevet *Gacsalk*-kal egyeztetni nem lehet.

De ha a *Gacsalk*-kal való egyeztetést elvetjük, találunk-e a régi Magyarország helynevei közt *Gaczialken*-hez hasonlót? Találunk. Ott van a régi Zaránd vármegye falvai közt *Gacsalk-Kér*. Ez egy betű kivételével a bécsi egyetem anyakönyvébe írt *Gaczialken*-nel teljesen egyezik, s az, hogy e név végén akár tollhibából, akár a beíró német hallásának gyarlóságából *n* betű áll *r* helyett, nem akadályozhatja meg a világos egyeztetés elfogadását.

Hol feküdt e *Gacsalk-Kér*? A régi Szaránd (Zaránd) megyében Pankotától keletre a mai Kurta-Kér helyén, és — a mi tárgyunkra nézve földolog — a *Makra* hegység tövében.⁴⁾

Jogosan nevezhették tehát a négy egyetemen tanult Benedek mestert kortársai *Makrai*-nak, mert a Makrának nevezett vidékről származott, s jogosan nevezte ő is magát az 1387 ápr. 13-iki beiratáskor *Gacsalkéri*-nek, mert bölcseje ebben a faluban ringott.

Megvallom, hogy bármennyire meg voltam is győződve *Gacsalkéri* Benedek mesternek és *Makrai* Benedeknek azonos

¹⁾ *Századok*, 1898. 658. l.

²⁾ *Schrauf* id. m. 8. l.

³⁾ U. o. 61, 71, 83, 123—124. ll.

⁴⁾ Zaránd megye 1562-iki (1561-ikinek tartott) összeírása az Ország Levéltárban. (Kachial-ker.) Zaránd megyében volt egy másik *Kér* nevű is, de ez *Nemes-Kis-Kér* nevet viselt és a Fehér-Körös jobb partján, tehát egészen más irányban feküdt.

voltáról, nem léptem volna a tudós világ elé e véleményemmel, ha jóformán véletlenül oly adatra nem bukkanok, mely a Gacsalkéri család XIV-ik századbeli tagjairól értesít. Ez adat így szól: Az aradi káptalan előtt Ágostonfia András, a maga és neje Klára, továbbá fia László nevében eltiltja Gacsalkéri (tollhibából *Gaczaskery*) Balázs fiait: Sebestyén deákot (litteratus), Istvánt és *Benedeket*, nemkülönben magát Balázst, néhai Sike mesternek Zaránd falu határában a Fejér-Körös (tollhibából *Feregkeres*) folyón épült malmainak elfoglalásától.¹⁾

Ez adatban tehát világosan fölleljük a Gacsalkéri család 1384-ben élt tagjai között *Benedeket*; s az, hogy egyik bátyját már akkor *deák*-nak (litteratus) nevezik, mutatja e családnak a tanulás iránt való érdeklődését. Hozzájárul még ehhez, hogy a család lakóhelye Gacsalkér, az egri püspökséghez (a pankotai főesperességben) tartozott, s így érthető, hogy 1421-ben Makrai az egri püspökség kormányát vállalta el.

A Gacsalkéri család még a XV-ik században is előkelő birtokosként fordul elő. 1446-ban Gacsalkér faluban lakó *Gacsal* vezetéknevű György és atyjafiai (magister Georgius dictus Gachal, necnon fratres et nepotes eorum de Gachalker) bírnák az akkor Zaránd-, most Békés-megyei Kígyós falut;²⁾ 1449-ben az aradi káptalan, vitézlő Losonczi Albertet, Kér faluban lakó Gacsal vezetéknevű Mihályt és Fekete vezetéknevű Györgyöt eltiltja Bárd nevű Zaránd-megyei falujának használatától.³⁾

Az 1562-iki összeírás szerint Gacsalkér, Sántosháza, Septely és Eperjes nevű egymás mellett fekvő falvakban ugyanazok a birtokosok. Mivel Váras-Keszi, Csuna-Keszi, Talpas, Monyorós, Tótfalu, Kalocsa, Ökörítő, Tolmács és Barakony falvaknál épen nem a véletlenség műve, hogy e falvakat ugyanazon négy nemes család bírja, hanem e családok a kilencz faluból álló váraskeszi uradalmat alapító Lépes családnak örökösei valának, azt kell gondolnunk, hogy a Gacsalkér mellett eső négy falu azonos birtokosai sem véletlenül kerültek össze. Az egykor jelentékeny Gacsalkéri család könnyen megszerezhetett e helyen négy faluból álló uradalmat s az a család kihaltával mehetett négy részre.

Végül, bár ezzel Makrai Benedek dicsősége koszorúját

¹⁾ A XVIII. században az eredeti levélből készült kivonat a gróf Erdődyek galgóczi levéltárában: Lad. 28. fasc. 17. nr. 17.

²⁾ Békésmegyei Oklevéltár, II. 52. l.

³⁾ Történelmi Adattár a csanádi egyházmegye hajdanához, II. 324. l. Az oklevél közlője azonban hibásan *Sachal*-t olvasott *Gachal* helyett.

megtépdeselem, nem hagyhatom említés nélkül az ő vélt ó-budai működését.

Fraknoi az első kutatás hevében ily kitünő, tudós férfit, mint a minő volt Makrai Benedek, el sem tudott más-hová helyezni, mint az ó-budai egyetemre. Ennek következtében Makrai tanítványaival vivatja az 1403-iki, Makrai fogságba jutásával végződő szerencsétlen csatát, s ennek tulajdonítja az 1395-ben felállított ó-budai egyetem megszüntét.¹⁾

Bármily óvatos volt Fraknoi e vélemény nyilvánításában s bármily tetszetős is az, mégis elfogadhatatlan, mert csak véletlen tévedésen alapszik. Fraknoit ugyanis megtévesztette a Windecktől említett »die Stat Alde Ofen« elnevezés. E névvel a mostani németek Ó-Budát jelölik; ámde Zsigmond korában éppen nem ezt értették alatta, hanem a Duna balpartján, Ó-Budától öt kilométerre eső Pest városát. Néhai jó emlékezetű Horvát István külön könyvecskét is írt »Pest szabad királyi városának régi Ofen nevérl« (Pest, 1810), s 1241 után, mikor a pesti új-hegyen új város (civitas novi montis Pestensis, Buda) alakul, a németek Pestet *Alt-Ofen*-nek (1367—1425) kezdik nevezni,²⁾ ellenben Ó-Budának német neve ugyanakkor még *Ettelburg*.³⁾

Igy érthető azután, hogy Zsigmond király 1403-iki levele és Windeck elbeszélése közt Makrai fogságba jutása tekintetében nincs ellenmondás. »Dum Pestini civitatis nostre — írja Zsigmond — attigisset limites, ipsum cum tota sua potentia . . . fecimus debellari.« — »Derselben Benedict — írja Windeck — der hette die Stat Ald-Offen gewonnen. Do überzog (azaz a *Dunán* átkelt) in des Königs Volck Herr Stibor und Herr Subar und triben in Offen.«⁴⁾ Mivel *Offen*, *Alde-Offen* alatt Windeck is Pest városát (a mai Budapest IV-ik kerületét) érti, a két tudósítás szépen egyezik, de — sajnos — Makrainak az ó-budai egyetemmel való összekötése szappanbuboréknak bizonyul.

KARÁCSONYI JÁNOS.

¹⁾ *Századok*, 1894. 391. l.

²⁾ *Csánki*: Magyarország tört. földrajza, I. 23. l.

³⁾ U. o. 9. l.

⁴⁾ Idézve: *Századok*, 1894. 390—391. ll.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A győri (királyi) tudomány-akadémia története. III. rész. 1806—1850-ig. Írta Németh Ambrus. Győr, 1904. Győr-egyházm. kny. 8-r. 89 l. (Értesítő a pannonhalmi szent Benedek-rend győri főgymnasiunáról az 1903/904. iskolai évről. Közzéteszi Acsay Ferencz igazgató.)

A szerző munkája ezen részében a győri (királyi) tudomány-akadémia történetét 1806—1850-ig írta meg.¹⁾ Az akadémia külső történetéből kiderül, hogy Győr városa nem felelt meg azon ígéretének, melyet a tanintézet fölszerelése és elhelyezése ügyében 1802-ben tett, midőn az akadémiát Pécsről Győrbe helyezték át. Miért is az akadémia gondozása a tanulmányi alapra nehezedett.

Az akadémia új otthonában, Győrött, nyomban megkezdte működését. 1807-ben vendégül fogadta Ferencz királyt, a ki ott létében erősen hangoztatta az ifjúság nevelésének szükségességét. Az 1809-iki francia háború azonban megzavarta az iskola békés nyugalját. A háborús hírek a hallgatók egy részét csakhamar elzavarták. A helytartótanács azt tervezte, hogy a meddig lehet, az ifjúságot tartsák együtt. Junius 13-án azonban már oda fejlődtek a dolgok, hogy az előadásokat beszüntették. Jul. 14-én végbement a kismegyeri csata, melyben az insurgensek között huszonkilencz győri akadémiai hallgató is résztvett.

A mint a francziák Győrbe bevonultak, Paintner főigazgató Narbonne francia kormányzóhoz fordult és kérte, hogy a tanintézet helyiségeinek elfoglalását akadályozza meg. A kormányzó kiemelte válaszában, hogy maga Napoleon császár is az oktatás zavartalan folytatását kívánja. De a dolog mégis máskép történt, mert a városi és megyei urakból alakult bizottság az akadémiát Eugén olasz alkirály testőrsége részére lefoglalta. Így

¹⁾ A két első rész bírálatát olv. *Századok*, 1902. 840—845. II.

azután a tanévet csak a francziák kivonulása után, nov. 21-én nyithatták meg. Épen ezen a napon utazott át Győrött Ferencz király, ki ekkor határozottan kijelentette, hogy az akadémiát Baranya, Somogy és Szerém vármegyék törekvése ellenére sem helyezi át Pécsre, mert »az akadémia elvitele a jelen körülmények között a szegény győriekre valóságos büntetés lenne.« Baranya és Szerém megyék azonban ebbe nem nyugodtak bele, s a helytartótanács az ő biztatásukra a zirczi apátságot már meg is kérdezte, nem volna-e a cistercita rend hajlandó az akadémia elvállalására, ha azt Pécsre visszahelyezik.

Az akadémia életében érdekes jelenség tárul elénk 1816-ban. Az 1802-iki visszaállító oklevél értelmében a pannonhalmi benczés rendre a pécsi és a székesfehérvári gymnasium átvétele várakozott. De 1813-ban mind a kettőt a cisterciták kapták meg. A benczések előtt másutt akartak munkateret nyitni. Novák Chrysostom pannonhalmi főapát 1816-ban a győri és pozsonyi akadémiák bölcséleti tanfolyamainak ellátására vállalkozott.

Az akadémia épületének javítása és fentartása az egész félszázad alatt sok nehézséggel járt. Végre is előállott a nagyobb átalakítás és bővítés szüksége. Erre nézve Deáky Zsigmond 1847-ben alapos tervet terjesztett a helytartótanács elé. Az 1848 január 18-iki válasz azonban elodázta a dolgot. Majd kitört a szabadságharcz, midőn az intézet épületét katonai kórháznak és a horvát foglyok őrizetére foglalták el. Az előadásokat 1849 november havában csak a bölcséleti karon kezdték meg a vármegyeházán, a jogi karon nem. Ez utóbbit az absolutismus idején nem is állították vissza. Az *Entwurf* pedig a bölcséleti tanfolyamokat (lyceum) a gymnasium VII. és VIII. osztályaivá alakította át. Így az akadémia Győrött megszűnt.

Az akadémiának szent Ignácról nevezett temploma 1802-ben a benczés rend kezére került. Könyvtára 1850-ben 2000 kötetet számlált. Az akadémia mellett már a század eleje óta tervezgették a convictus felállítását, de sikertelenül.

Az akadémia belső élete az 1806-iki *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eilem adnexas* szerint igazodik. Ezt a maga egészében a katolikus iskolák követték; a protestánsok csak a tanulmányi részhez alkalmazkodtak; a görög-keletisket meg egyáltalában nem érintette. Az akadémiát a *Ratio* két karra — bölcséletire és jogira — osztja. Ezek feladata, hogy a gymnasiumot végzett ifjaknak a magasabb kiképzést megadják. Az akadémiában vallásos, és pedig katolikus szellem honol.

A főigazgatók katolikus papok; a tanárok csak katolikus emberek; a bölcsészeti karon meg 1816 óta a benczés rend tagjai tanítanak. Így volt ez másutt is.

A *bölcsészeti kar* önálló pályákra is képesített s ezenkívül a hittudományi, jogi, orvosi és sebészeti tudományokra is előkészített. A bölcsészeti kar első évfolyamán tanították az elméleti bölcsészetet (logika és metaphysika), Magyarország oknyomozó történetét és a tiszta matematikát. A második évfolyamon az elméleti és kísérleti természettant, az elméleti bölcsészet folytatását, az alkalmazott matematikát, az egyetemes történelmet és a mezőgazdaságtant természetrajzzal. Rendkívüli tantárgy a görög nyelv. A keresztény hittant a két tanfolyam együtt hallgatta.

A *jogi kar* első évfolyamán tanították a természeti, nemzetközi és egyetemes jogot, a magyar közjogot, Magyarország és Európa statisztikáját meg a bányajogot. A második évfolyamon a magyar magán- és büntetőjogot, a politikai, pénzügyi és kereskedelmi jogtudományokat s végül a stylus curialist. A magyar nyelv és irodalom hallgatását a *Ratio* mind a két kar hallgatóira kötelezővé tette; a gyakorlat azonban ezt nem igazolta. Mindamellett kétségtelen, hogy a *Ratio* intézkedésein nemzeti szellem vonúl végig, mely önzetlen, értelmes és a gyakorlati élet feladatainak megoldására hivatott nemzedéket nevelt a hazának. Ennek soraiból s épen a győri akadémiából került ki *Deák Ferencz* is. Ez a generáció, mely az iskolában még latinul tanult, kétségkívül az iskolából magával hozott szellem által is támogatva, vette kezébe és végezte el a magyar nemzet átalakulásának bámulatos munkáját.

A *tankönyvtől* megvárták, hogy szerkezetében rendszeres, tartalmában se bő, se rövid ne legyen. A tankönyvet a helytartótanács engedélyezi és határozza meg. A tanár köteles hozzá alkalmazkodni s a könyvtől eltérnie nem szabad. A hittant Szaniszló Ferencz, a magyar nyelvet és irodalmat Bitticz Lajos és Pápay Sámuel, a philosophiát Makó, Horváth Ker. János, Storchénau, Brucker, Werner József, Imre János, Szűcs István és Stanke Leander, a magyar történelmet Pray, Katona és Spányik, az egyetemes történelmet Genersich János, Bolla Márton és Maár Bonifác, a matematikát Branischa József, Bresztenszky Béla, Riusch Ferencz és De la Casse Benjamin, a természettant Horváth Ker. János, Páncel Máté, Varga Márton, Tomcsányi, Mitterpacher, Schmid és Sirkhuber, a hazai magán- és büntetőjogot Huszti, Kelemen Imre, Frank Ignác, Vuchetics, Markovits János és Majster György, a természeti és magyar közjogot Martini, Szibenliszt, Albély és

és a statisztikát és a stylus curialist Sonnenfels, Fényes Elek, Schuber Vilmos és Konek Sándor, a politikai és pénzügyi tudományokat Sax Mihály, Beke Farkas, Schmidt Ádám, Jakab Lajos és Karvassy Ágost munkái szerint tanították.

Az *oktatás nyelve* az 1843/44 : 2. t. cz. szerint a magyar lett. A helytartótanács rendeletileg állapította meg, hogy a törvényt mily keretben és minő egymásutánban kell életbe léptetni. Ez bizony lassan ment, mert csak 1848 ápr. 4-én hagyta meg a helytartótanács, hogy ezentúl minden tudományt magyarul adjanak elő. 1844 után megmagyarosodnak a bizonyítványok, a jegyzőkönyvek, a tanárok pályázati vizsgálata, a doctori és iskolai disputációk meg az alkalmi beszédek; a doctori értekezések és oklevelek nyelve azonban ezentúl is a latin marad.

A *tanév* tíz hónapra terjedt, két félévre felosztva. Szeptemberben és októberben volt a nagy szünet. Ezenkívül szünetet tartottak -- a vásár- és ünnepnapokon kívül -- kedden délután, csütörtökön egész nap, a király neve és születése napján, húshagyó hétfőn és kedden, a nagyhéten és hamvazó szerda délelőttjén. A főigazgató, igazgató és tanárok névnapjain nem szüneteltek. Naponkint délelőtt és délután két-két óra előadás volt a bölcsészeti és jogi tárgyakból. Ezenfelül volt a bölcsészethallgatóknak hetenkint két órájuk a hittanból, két órájuk a magyar nyelv- és irodalomból, s még külön órájuk a görög nyelvből. A félévek végén mindegyik karon vizsgálatot tartottak; 1826 óta azonban a jogi karnál csak az év végén volt szokásban a vizsgálat. A helytartótanács 1833-ban eltiltja a tételhúzást s e helyett elrendeli, hogy a tanár állítsa össze a végzett anyagot összefoglalólag s a vizsgáló elnök és maga a tanár is e szerint adja fel a kérdéseket.

A félévek végén mindegyik tanár u. n. *tentamen*-t rendezett. Összeállította ugyanis tantárgyának főbb részeiből a kérdéseket, a melyeket azután a tanulók megvitattak és a fölvetett nehézségekkel szemben megvédelmeztek. Ez nyilvánosan ment végbe a meghívott szülők és előkelőségek jelenlétében.

Az 1806-iki *Ratio* hat tankerületet — Buda, Győr Kassa, Nagyvárad, Pozsony és Zágráb — szervezett, azon városok szerint, a melyekben akadémiák voltak. Mindegyik tankerület élén egy-egy *főigazgató* (director provincialis, superior) állott, a kit a király nevezett ki. Kerületének összes iskolái alája tartoztak s kétévenként köteles volt mindegyiket egyszer megvizsgálni. A székhelyén levő akadémiának ő az igazgatója, de mellette *aligazgató* (prodirector) is. A főigazgató a helytartótanács alatt állott; jelentéseit s a tanári és igazgatói

állásokra vonatkozó ajánlásait oda terjeszté föl. A főigazgatóságot 1849-ben november elején eltörölték s helyébe a *kerületi felügyelőséget* állították. Győrt először a székesfehérvári, majd a soproni felügyelőség kerületébe osztották. A főigazgatói tisztet Paintner Mihály Antal, Hübler János, a jeles *Fejér György*, Dresmitzer József és Deáky Zsigmond, a felügyelőit Csatskó Imre és Sterne Nándor viselték.

Az aligazgatót is a király nevezte ki. Ennek hatáskörébe inkább csak az esett, a mit a főigazgató — főleg gyakori távolléte idején — rábízott. Így ő látogatta ilyenkor az osztályokat; a tanárok iskolai tevékenységét és erkölcsiségét s a tanulók előmenetelét ő tartotta szemmel. Aligazgatói minőségben Hirsch Mihály és Hübler János jelennek meg. Maár Bonifác csak helyettes volt, míg nem a nyolcz osztályúvá szervezett győri benczés gymnasiumnak első igazgatójává lőn.

Az akadémia tanárától azt követelték meg, hogy azon fakultás doctora legyen, a melyen tanít; s ha még nem doctor, egy év, 1820-tól kezdve pedig két év alatt tegyen doctoratust. A tanszékek betöltése írásbeli pályázat útján történt. A kinevezett egyén két, 1826-tól kezdve három évig próba-éves tapár volt (tirocinium), s ha ezen idő alatt bevált, akkor véglegesen kinevezték.

A bölcsészeti karnál 1816-ban változás történt, midőn az a pannonhalmi benczés rend kezébe került. A kötött szerződés szerint a bölcsészeti kar négy tanszékét a benczés rend tagjai töltik be. Később még a hitszónoklati és a magyar nyelvi tanszék dolgát is a benczések vállalták el. A tanároktól a szakszerű képzettségen kívül megkövetelték, hogy jellemes, vallásos és komoly férfiak legyenek. A benczés tanárokról Fejér György főigazgató 1821-ben ezt írta: ... »alapos ismereteik, tanításukban nyilvánuló buzgalmuk, tapintatos és emberséges bánásmódjuk s békés természetüknél fogva teljes fokú dicséretet érdemelnek.« (51. l.)

A főigazgató évi fizetése 1200 frt, és körútja alkalmával napidíja 6 frt; az aligazgató az igazgató kisegítéseért évi 300 frtot kap; a tanárok évi fizetése 500 frt, 1841-től kezdve meg 800 frt. A tanárok sorában ott találjuk Pauler Tivadart, Konek Sándort, a lánnglelkű Czuczor Gergelyt, Ferenczy Jakabot és Maár Bonifácot, a minta-tanárt.

Németh Ambrus az első forrásból merítette munkája anyagát. Azonfelül, a mit a *Ratio educationis* nyujtott neki, áttanulmányozta és felhasználta a győri akadémia irattárát a benczések győri főgymnasiumában, Győr város és vármegye levéltárát, továbbá az Országos Levéltárt. Tárgyával egészen tiszt-

tában van; fejtegetései tárgyilagosaak és világosaak. Értékesíteni tud minden lényeges adatot, a mi az akadémia irányára világot vet vagy életét jellemzi. Dolgozata tanulságos és hasznavehető rajzát adja a XIX-ik század első felében a felső oktatás egyik részletének, sőt több tekintetben az egész azonkori magyar közoktatásügyet megvilágítja.

Kár, hogy tárgyilagosságát a bevezetésben sajátságos hang zavarja meg. A szerző ugyanis a régibb kor nevelő munkájával szembeállítja a mai s ezt mondja: . . . »nem úgy mint korunkban, a mikor a még jellemileg ki nem alakult ifju teljesen ki van dohva a nagy világba, s nincs, a ki erkölcsvilágának egységes és egybehangzó kiforrását elősegítené.« Ez a kijelentés nem felel meg a valóságnak s épen ezért sérelmes is. Gondoljuk meg, hogy ez a nyilatkozat egy előkelő és népes főgymnasium Értesítőjében jelent meg, melyet a szülők százai olvasnak. Így azután hány lélekben támad hamis fogalom és bizalmatlanság — tegyük hozzá, igaztalanul — a főiskolák iránt. Mert elvileg igaz ugyan, hogy »qui multum dicit, nihil dicit«; de az is igaz, hogy »semper aliquid haeret.«

BÉKEFI REMIG.

Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Herausgegeben von der Direction des k. u. k. Kriegsarchivs. Dritte Folge. III. Bd. Mit drei Beilagen und neun Textskizzen. Wien, 1904. Seidel u. Sohn. 8-r. XI, 314 l.

A hadi levéltár közleményeinek ez évi harmadik kötete is változatos és érdekes tartalommal jelent meg, s habár az értekezések jórészt nem annyira levéltári kutatások, mint inkább nyomtatott források alapján készültek, azért mégis sok tanulsággal lapozgathatjuk. Az értekezések között több olyan is van, a mely hazánkat egész közelről érinti. Ilyen mindjárt az első is, mely a haditanács vízi építkezéseiről szól. (Wasserbauten des Hofkriegsrates 1724—1740.) Szerzője, Kematmüller őrnagy, a nevezett időszak vízi építkezéseiről igen keveset tud ugyan, de a mi adatot a hadi levéltárból közöl, az a mi eddigi ismereteinket érdekesen egészíti ki. Az adatok fogyatékoságán kívül az értekezés főhibája, hogy szerzője a megkívánható előismeretek nélkül állit és következtet. Allításai és következtetései azután nem egyszer homlokegyenest ellenkeznek a valósággal. Így pl. szól a haditanács gazdasági tevékenységéről (!!) s azt mondja, hogy a nevezett kormányzók Ausztria tartományaiban (a szerző szerint természetesen Magyarország is ezek közé tartozik) a kulturai és gazdasági téren is üdvös tevékeny-

séget fejtett ki. Sajnos! mi ezt a tevékenységet, legalább eddig, nem igen ismerjük. Igaz ugyan, hogy a haditanács a vízi művek építésére befolyt, de ezen befolyás csak annyiból állott, hogy a mérnököket ő bocsátotta a hatóságok és a kamarák rendelkezésére. Polgári mérnökök nálunk akkor még nem igen voltak, tehát akarva nem akarva, a katonaságtól kellett mérnököket kölcsönözni. A bevezetés után szól a szerző a *Morva folyó szabályozásáról és hajózhatóvá tételéről* (1720-ban), s azt állítja, hogy ez alkalommal merült fel legelőször a *Duna-Odera csatorna* terve. Felvilágosítjuk a szerzőt, hogy ez a terv nem 1720-ban, hanem már a XVI-ik században is kísértett. A mikor 1527-ben az Oderát szabályozták, a sziléziai rendek Brandenburgban azon fáradoztak, hogy az Odera, Elba és Spree folyók összekötését kieszközöljék. A munkálatok akkor csakugyan megkezdődtek s a XVI-ik század közepéig folytak. A Duna-Odera csatorna terve is ekkor merült föl. A vízi utak teljes kiépítését azonban Frankfurt és Boroszló városok féltékenysége és hatalmas befolyása megakadályozta. A nevezett városok ugyanis attól tartottak, hogy a vízi utak kiépítésével az ő szárazföldi utaikat senki sem fogja használni s így árumegállító joguknak semmi hasznát sem vehetik. Ezért minden követ megmozdítottak a nevezett tervek megbuktatására. Fáradtságuk csakugyan sikerrel járt, mivel Mátyás királyunk adta (1490) privilegiumaikat mind I. Ferdinánddal, mind utódaival sikerült megerősíttetniök. Megemlítjük még, hogy a Duna-Odera csatorna terve 1699-ben újra napirendre került. A terveket ekkor *Lotharius Vogemont* mérnök készíté s azokat az udvari kamarához be is terjeszté. Kematmüller őrnagy természetesen e terveket sem ismeri, pedig ezeknek a hadi levéltárban is nyomuknak kell lenni. A mi a Morva folyó szabályozását illeti, ez a terv sem 1720-ban merült fel először. A XVII-ik század első éveiben ugyanis Mátyás főherczeg rendeletére a pozsonyi kamara és a magyar hatóságok erősen fáradoztak a Morva folyó szabályozásán és hajózhatóvá tételén.

A szerző arról a tervről is szól, a mit szerinte bizonyos *De Gred* nyújtott be 1727-ben. Ez a tervező a *Dunának és a Tiszának Pest és Szolnok között csatornával való összekötését ajánlotta*. Erről a csatorna-tervről e sorok írója is szólt már a Gazdaságtörténelmi Szemlében.¹⁾ A tervet azonban nem *De Gred*, hanem *Dillher* báró szolnoki commendans nyújtotta be 1715-ben. Ha valaki összehasonlítja *De Gred* beadványát *Dillher* báró felterjesztésével, azonnal észreveszi, hogy a szöveg

¹⁾ *M. Gazdaságtört. Szemle*, 1902. IX. évf. 137. l.

nagyrészt szóról szóra megegyezik. E szerint bizonyos, hogy De Gred 1727-ben Dillher bárónak tizenkét évvel előbb készült csatorna-tervével állott elő. Mivel Kematmüller őrnagy Dillher báró tervét nem ismeri, természetes, hogy De Gred-et tartja az igazi szerzőnek.

Kematmüller azután elmondja, hogy 1738-ban (?) a »pseudonym« *Jacobus Sempronius Grachus Patricius Romanus* ajánlatot tett a Duna vidékének az adriai tengerrel való összekötésére csatorna segítségével. A terveket azonban csak oly feltétel alatt volt hajlandó benyújtani, ha a haditanács előbb az ő kívánságait teljesíti. Mivel pedig ez nem történt meg, a világgraszoló terv sohasem került napfényre. Kematmüller ezen soraihoz mi csak annyi fölvilágosítást fűzünk, hogy az említett római patricius Magyarországon nagyon is ismert alak volt. Bécsületes nevén *Gracsics Jakab*-nak hívták, s Lipót kegyelméből ő volt a magyarországi szerbeknek első királybírája. A Rákóczi-féle szabadságharcban a kurucok kezébe került, s ezek a római patricius úrral hallatlan csúfot űztek. Ezen a címen Gracsics azután örökösen kárpótlásért és jutalomért esedezett Bécsben, de még ott sem vették a hőbortos embert komolyan.

Azokról a vízművekről, melyek 1720 és 1740 között a Dráva és a Száva mentén készültek, a szerző semmit sem szól. Nem említi a Vág szabályozására vonatkozó terveket és munkálatokat sem; hallgat arról a rendkívül érdekes tervről is, melyet a magyar kamara készíttetett *Debreczennek a Tiszával csatorna útján való összekötése czéljából* 1720-ban. Ilyen és ezekhez hasonló tervek a Szamos és a Maros hajózhatóvá tételéről is maradtak reánk. Mindezeket a munkákat a szerző nem ismerte; vagy azért mellőzte, mert nem a haditanács emberei készítették.

Igen érdekes és tanulságos a kötet harmadik közleménye: *Wimpffen bárónak emlékirata* 1809-ből. Az emlékirat ő felsége számára készült ugyan, de alig hiszszük, hogy e bátor hangú, szókimondó, sőt olykor kiméletlen írást nyugodt lélekkel olvashatta volna Ferencz király. Az emlékirat egy része szól az 1809-iki hadjáratról, másik része pedig a hadseregről általában. Az utóbbi rész rendkívül éles és találó kritikát mond a hadsereg gyarló vezetéséről, a vezetők huza-vonáiról és tétlenségéről. Wimpffen — úgy látszik — maga is érezte, hogy nyílt szókimondása megütközést fog kelteni; ezért tehát emlékirata végén bocsánatot kér ő felségétől, de mégis hozzáteszi, hogy a veszélyes időben elengedhetetlen kötelességének tartotta az uralkodó előtt az igazságot feltárni.

A kötet negyedik értekezése a tüzéség szervezetéről szól

az 1809-iki hadjárat idején; szerzője *Semek* őrnagy, ki nagyrészt levéltári adatok alapján ír, s így munkáját a szakemberek forrásul használhatják.

Terjedelmére nézve legnagyobb, a felhasznált forrásokat tekintve legbecsesebb közleménye a kötetnek *Veltzé* kapitány ily című értekezése: *Aus den Tagen von Pordenone und Sacile. Die österreichische Offensive in Italien, 1809. 10 bis 30 April.* A szerző e három heti hadjárat eseményeit több mint kétszáz lapon át nagy gonddal tárgyalja, s az események megvilágítására a legjobb forrásokat használja. E mellett az eredmények megítélésében és a szereplő egyének jellemzésében is avatottságot és tárgyilagosságot mutat. Csak azon botránkozik meg a magyar olvasó, hogy a szerző örökösén osztrák birodalomról, osztrák katonákról szól; pedig János főherczeg hadseregének a zöme (centrum) majdnem egészen magyar csapatokból állott. A centrumot ugyanis Gyulai Albert és Gyulai Ignác hadtestei (a VIII-ik és a IX-ik) alkották, s ide voltak beosztva Kálnássy, Splényi, Marziani stb. magyar csapatai. A ki az egyes ezredek elnevezését ismeri, az a hadsereg jobb és balszárnyán elhelyezett magyarországi csapatokat is könnyen megtalálhatja. A szerző ugyanis könnyen áttekinthető kimutatásokat közöl a csapatok számáról és elhelyezéséről. Mellőzván a különben igen érdekes harczok leírását, itt csak azon magyar főtisztek neveit említjük meg, a kik ezúttal jelentékeny szerepet játszottak. Ilyenek voltak a két Gyulain kívül Kálnássy, Splényi, Munkácsi, Gyurkovics András, Csepi Kakonyi Ferencz, Ujházy András, Lakos János báró, Illéssy ezredes stb.

A kötet kisebb értekezései közül megemlíti *Peters* kapitány cikkét, mely *Mack* ezredes rendelkezései alapján a hadsereg felállítását ismerteti a francziáknak Famars melletti tábora ellen, 1793 május 23-án. *Mack* »dispositiói« oly kitűnőek voltak, hogy a szerző szerint a francziákra biztos vereség várt. A baj csak az volt, hogy mire végrehajtásra került a sor, a franczia hadseregnek csak hült helyét találták.

Végül nem szabad megfeledkeznünk azon meleg hangan irt sorokról, melyeket a kötet a hadi levéltár volt igazgatója, *Wetzer Leander Henrik* táborszernagy emlékének szentel. Nálunk is eléggé ismeretes, mit tett a boldogult férfiú a hadi levéltár rendezése, emelése és az anyag publikálása érdekében. A mi történeti irodalmunk is sokat nyert azokkal a nagy hadtörténeti munkákkal, melyeknek létrejöttét *Wetzer* tevékenységének és buzgóságának köszönhetjük. Az ő elvitázhatatlan érdeme, hogy a hadi levéltár nagyértékű gyűjteményei a kutatók előtt megnyitottak, és hogy a levéltári személyzet ma

már csupa szakemberekből áll. A magyar kutatók Wetzer táborszernagynál mindig szíves és nyájas fogadtatásra találtak, s az is, a ki felvilágosításokért írásban fordult hozzá, mindig megkapta a kívánt választ. A hadi levéltár részéről az ő emlékének szentelt koszorúhoz tehát mi is fűzhetünk néhány levelet. Wetzer munkás ember, kiváló író és szeretetreméltó főnök volt, a ki megérdemli, hogy emléke mindenkor tiszteletben tartassék.

TAKÁTS SÁNDOR.

Magyar írók élete és munkái. A M. Tud. Akadémia megbízásából írta Szinnyei József. VII., VIII., IX. köt. Budapest, 1899—1904. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, 1440 l. 2, 1446 l. 2, 1450 l.

Mióta közlönyünk hasábjain utolszer szóltunk Szinnyei József nagyfontosságú lexikonáról,¹⁾ azóta újabb három kötet látott napvilágot. Mindegyik ugyanoly ritka szorgalommal s lankadatlan buzgalommal van írva és szerkesztve, mint az előbbi kötetek, s tegyük hozzá: ugyanoly szellemben is. Vagyis az írónak előre megállapított terve semmit sem változott. Többen több kifogást tettek az első kötetek *anyaga* ellen, hogy nemcsak a magyar, hanem az idegen nyelvű magyarországi írók is helyet foglalnak a műben, hogy tehát a mű címe nem egyez tartalmával stb. Azt is felhozták, hogy a hol csak bibliographiai adatot ismer Szinnyei, a nélkül hogy az író életének legfontosabb adatait is ismerné: ott szükségtelen volt bibliographiai kézikönyveinket nélkülözhetőkké tennie. Ez mind igaz. De az is igaz, hogy Szinnyei munkájának becsét ez még inkább emeli. Bibliographiai kézikönyveink, kivált a *Régi Magyar Könyvtár*, azért nagyon is szükségesek, mert Szinnyei az egyes művek könyvészeti leírását a munka céljához mérten legtöbbször mellőzi s egészen helyesen.

Mi azt találjuk, hogy egy tekintetben mintha mégis némi változás volna észrevehető a régibb és újabb kötetek szerkesztése módjában: az t. i. hogy az újabb kötetekben szigorúbban ragaszkodik a szerző az életrajzi adatokhoz, míg a régebbieken az egyes írók jellemének fejlődését is vázolta helylyelközzel. Egy-egy kiváló írónál az újabb kötetekben is találunk erre nézve adatokat, de mégis kevesebbet, mint az előbbieken. Ezt nem gáncsképen említjük. A mű igazi célja hozzá ezt magával.

A VII-ik kötet *Köbesich András* nevével kezdődik, s

¹⁾ *Olv. Századok*, 1899. 831. l.

a IX-ik kötet *Oszvaldt Lajos*-sal ér véget. Az e nevek közé eső írók életrajzi adatai s művei vannak felsorolva a három kötetben.

Arról természetesen le kell mondanunk, hogy ez életrajzi adatokat bíráló alá vegyük. Használat közben egyik-másik életrajznak egy-egy csekélyebb hibája szembe ötlik talán, de ez az egész mű értékét nem kisebbítheti. Csak például említjük, hogy Kölcsey életrajzában Kölcsey apját Álmosdi, Szatmár-megyei birtokosnak mondja, holott később helyesen Biharba teszi Álmosdot. Kölcsey tanuló évei között pedig bizonyára sajtóhiba az 1813 év 1803 helyett. Vagy midőn Nagy Pálról azt írja, hogy »főképen az ő lángszavainak köszönhető, hogy a M. Tud. Akadémia ez országgyűlés (1825/27) folytán Széchenyi István és társainak nagylelkű ajánlata alapján létrejött« — csak a stilizálásban követ el hibát. Nagy Pál megadta az ösztönt, de Széchenyi — semmi kétség — nagyfontosságú tervét úgyszólván létesítette volna. Ily rendkívüli adatkészletben, a melylyel Szinnyei dolgozik, óhatatlan, hogy bárki is ne ejtsen hibákat. De azt ezúttal is bátran elmondhatjuk, hogy fölötte hasznos munkát végez Szinnyei, s csak óhajtható, hogy az egész művet mennél előbb befejezhesse. Mert nem ismerünk senkit, ki e művet meg tudta volna írni, rajta kívül. Szinnyei műve nélkül senki sem lehet el, a ki a múlt idők történetével bármily irányban foglalkozik.

— Y — 8.

A magyar országgyűlések története, 1519—1524. Irta Szabó Dezső.

Makó, 1904. Gaál László kny. 8-r. 34 l.

Az országgyűlések történetének megvilágítása a fontosabb feladatok közé tartozik. Az intézmények, melyek az országot fentartják, az országgyűléseken létesültek, a politikai és társadalmi küzdelmek ott folytak le. A szerzőt azonban, midőn figyelme az országgyűlések felé fordult, nem az alkotás korszaka érdekelte, hanem a bomlásé, midőn a nemzeti bukást megelőző korban az ország szervezete hanyatlásnak indult. Politikai és társadalmi küzdelem folyt akkor: a nemzetiség és az idegen befolyás küzdelme, a köznemességé és a főrendeké. S ez különösen akkor vált veszedelmessé, mikor a küzdelemben egy párt sem tudta akaratát érvényesíteni, mikor nem volt az országban szervező, vezető egyéniség. Az országgyűléseken is meglátszott az erőtlenség. Hol több országgyűlésen is kénytelenek a rendek ugyanazon rendszabályokat ismételtlen törvénybe iktatni, hol meg rövid időközben egymásnak ellent-

mondó rendszabályok váltják föl egymást. Egyszer a főnemesség, másszor a köznemesség, olykor a király akarata érvényesül és jut kifejezésre a törvényekben. De sikereit biztosítani egyik fél sem tudja.

Az 1519—1524 évek is ezeket a viszonyokat tükröztetik vissza. 1519-ben a főnemesség van uralmon, s az ő jelöltje, Báthory István lesz nádorrá, de 1520-ban már nem tudnak megegyezni s az országgyűlés eredmény nélkül oszlik széjjel. 1521-ben hirtelen változás állott be; a vezetést a köznemesség ragadta magához, s a végzéseket rendszeres fő: Werbőczy fogalmazta meg. A rendekre Belgrád eleste is nagy hatással volt s így erélyes rendszabályokat léptettek életbe. De a török elvonult. Lajos 1522-ben Csehországba ment, a nemesség pedig Báthory megbuktatására törekedvén, a gyenge kormány a végzéseket végrehajtani nem tudta. Lajos nem lévén az országban, országgyűlés sem segíthetett a bajon. Kitűnván a főnemesség hatalmának gyengesége, az 1523-iki országgyűlésen a nemesség a királyi propositiók meghallgatása után Báthoryt támadta, s midőn a király őt elbocsátotta, a nemesség hozzá járult a királyi propositiókhoz. De már 1524-ben visszahelyezte a király Báthoryt a nádorságba s ezzel az állapotok is lényegesen megváltoztak.

Ennek a szomorú küzdelemnek lefolyását ismerteti Szabó Dezső, rámutatva a pártok álláspontjára, erőtlenségére, a pártakaratnak s a külső eseményeknek hatására, a mit a törvényhozásra tettek. Becsületes munka, mely a forrásanyag lelkiismeretes feldolgozásán épült fel s nem esett abba a hibába, hogy kitűzött feladatát egyoldalú alapon akarja megoldani. Noha az országgyűlések történetéről van szó, nem elégszik meg csupán ezek anyagának feldolgozásával, hanem az egész irodalmat segítségül hívja s a kiadatlan levéltári forrásoknak is utána jár. Kár, hogy csak öt év történetét ölelte fel. —Y —R.

Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen, von Raimund Friedrich Kaindl. Stud. XIII—XVI. Wien. 1902. Carl Gerold's Sohn. 8-r. 58 l. (Különlenyomat az *Archiv für österreichische Geschichte* 91. kötetéből.)

Kaindl magyar forrástanulmányaival már volt alkalmam korábban foglalkoznom.¹⁾ Akkor az első tizenkét tanulmányt ismertettem, mely tanulmányok összefüggő egészet képeztek, a mennyiben a magyar krónika különböző szerkesztéseivel.

¹⁾ *Századok*. 1903. 461—468. II.

azok viszonyával s a krónika keletkezésével foglalkoztak. Most az ennek folytatásául közzé tett négy tanulmányt akarom bemutatni. melyben a szerző legendáinkat tárgyalja. E négy tanulmány a következő: 1. (XIII.) Die Legenden des heiligen Gerhard; 2. (XIV.) Die Legenden des heil. Emerich; 3. (XV.) Die Legenden des heil. Ladislaus; 4. (XVI.) Die Legenden des heil. Zoerard oder Andreas und Benedict. Die Legende der heil. Margareta. Die Legende des heil. Mauritius.

Ezeknél a tanulmányoknál Kaindlt már nem befolyásolhatta a magyar-lengyel krónika, mely őt a korábbiakban oly sok téves következtetésre ragadta, s így ezeket nem tartom oly káros hatásúknak, mint előbbi tanulmányait, melyek balvélemények terjesztésére voltak alkalmasak, sőt inkább a forrásirodalom nyereségét látom bennök.

Kaindl itt igen becses munkát végzett, különösen a legendák különböző szövegeinek összevetésével és különböző szerkesztéseinek megállapításával. A magyar irodalomban Endlicher forráskiadása téves utakra vezette, s a kutatók nem igen vettek tudomást róla, hogy az Endlicher által közölt szövegeken kívül még milyen szövegeink vannak és hogy e mellőzött szövegek a legendákra s főleg azok keletkezésére milyen fényt derítenek.

Különösen a Gellért- és László-legendákra vonatkozólag közöl Kaindl értékes adatokat, melyek alapján forráskutatóink még mélyebb és részletesebb tanulmányokat is tehetnének.

A Gellért-legendáknál a lectiókon kívül két szerkezetet — *legenda minor* és *legenda maior* — különböztet meg. Különböző szerkesztéseik megállapítására felhasználja Wion tollából eredő összeolvasztásukat és Temesvári Pelbárt Gellért-legendáját. A kettő közül régibb a *legenda minor*, mely már a XI-ik századból való s a legenda eredeti szerkezete lehet. Ebből kivonatolták a lectiókat. Kibővítéséből pedig a *legenda maior* keletkezett, mely magán viseli keletkezése idejének, a XIII-ik századnak bélyegét (anachronismuskok). Ezt a szerkesztést használta a magyar krónika is, mely többet átvett a legendából; de ezt a szerkesztést még később is interpolálták.

Lényegesebb különbség van a Kaindl által megállapított két *László-legenda* közt is, míg az *Imre-legenda* két változata közt az eltérés kisebb jelentőségű. Nevezetesen a László-legendánál Kaindl felfogása abban a tekintetben is, hogy szerinte a magyar krónika — a mennyiben rajta a László-legenda hatása kimutatható — nem az Endlichernél közölt szöveget használta, hanem a régibb eredeti szöveget, míg az Endlicher-féléről Kaindl azt tartja, hogy ez viszont a krónikát használta fel.

Egy helyen azonban mégis beleesett Kaindl régi zavarába, t. i. ott, a hol a Gellért-legendának Kézaihoz és a Nagy Lajos korabeli szerkesztésekhez való viszonyát tárgyalja. Nézetem szerint ugyanis az V. István korában összeszerkesztett krónika a Gellért-legendát is használta s innen mentek át krónikáinkba a Gellért-legendából származó adatok. Kaindl azonban korábbi tanulmányaiból folyólag élesen elválasztja Kézait a többi krónikáktól, melyekről azt tartja, hogy Kézait írták át. Így azután a Gellért-legendadatainak átvételét csak a többi krónikákra vonatkozólag állítja, míg Kézaira — szerinte — hatása a legendának nem lett volna.

Ezzel szemben határozottan azt kell állítanunk, hogy a Gellért-legendadata Kézaira is kimutatható: először, mert a hol Kézainál a legenda adatai közt más adatok is fordulnak elő, azok a többi krónikák megfelelő helyén levő adatoknak felelnek meg; másodsor, mert Kézai a Gellérthez vonatkozó összefoglaló adatokat is (qui monachus prius fuerat de Rosacensi abbatia, que est de territorio Aquilegie; deinde Pannoniam ingressus, in Beel fuit diutius eremita) átveszi tőlük.

— Y — R.

Dukes and poets in Ferrara. A study in the poetry, religion and politics of the fifteenth and early sixteenth centuries. By Edmund G. Gardner. London, 1904. 8-r. XV, 578 l. Több képmelléklettel és genealogiai táblával.

E jeles könyvben *Herczegek és költők Ferrarában* cím alatt írja le szerzőnk ama hajdan virágzó és szép, ma is még mindig szép, de már hanyatlófélben levő olasz város szellemi, vallási és politikai életét a XV-ik században s a XVI-iknak elején, midőn a város az Estei család fehér sasának aegise alatt vetekedett Firenzével, s fényes udvarában, a szép *Castello Vecchio*-ban élt a sok tudós, művész és költő.

A XV-ik század elején itt uralkodott *III. Niccolo*, Aeneas Sylvius szerint »egy kövér, vidám, de fajtalan ember.« Fajtalanságán nem kell csodálkoznunk, mert olyan uralkodó családnak vala sarjadéka, melyben Borso herczeg halála, vagyis 1471 előtt a trónörökös csak ritka kivételképen volt törvénytelen házasságnak »következménye« — mint azt egy derék hazaírónk mondaná. A mi Niccolónk elzarándokolt a szentföldre, azután hazajött s — élte világát elődei módjára, törvénnyel és feleségével és más szép hölgyekkel. Egyik ilyen »szép« volt a Sienából való gyönyörűséges *Stella dell' Assas* kinek tiszteletére Galeotto Marzio da Narni, Mátyás

királyunk ismeretes humanistája, egy költeményt írt, mely kiadatlanul most is megvan a modenai Biblioteca Estense kéz-iratai közt.

Niccolónak több gyermeke született, törvényes is, de több nem törvényes, ezek közt a később törvényesített *Leonello*, a fejedelmi trónon utóda, kinek nevelését apja a híres Guarinusra, Janus Pannonius mesterére bízta. A mint azt említett hazai költőnk *Sylva panegyrica*-jában megénekelte és Gardner is idézi. — Guarinusnak békés hajlékot nyújtott Ferrara.

Szárnyas Amor s a szent Békének az anyja e város,
A hol a Pó ismét két ágra szakad, s az elégett
Testvért gyászolják szomorú nővéri, a fűzfák.¹⁾

Niccolo, ki angol szerzőnk szerint furcsa keveréke volt a középkori vad zsarnoknak és a fenkölt szellemű uralkodónak, ki az újjászületés első csiráit elvetette, 1441 decz. 26-án halt meg. Végrendeletében Leonellot jelölte ki utódául trónjára. Ennek uralkodása elején (1447-ben) jött el Guarinushoz Janus Pannonius — kit angol szerzőnk *John of Csenicze* néven nevez — a »zord, fagyos északi sarki vidékről« — így énekli maga a költő — mert vonzotta őt mesterének, nem Leonellónak nagy híre es nagy neve, sem pedig »Ferrara szép tündöklő városa«, a gyönyörű város, melyet korunkban Gabriele d' Annunzio »deserta bellezza«-nak, Carducci pedig egy költeményében »madre de l' itale muse secunda«-nak nevezett.

Leonello a külügyekben folytatva atyjának bölcs politikáját, nem elegyedett a többi olasz udvarok versengéseibe, perpatvaraiba, s ily módon megkimélte alattvalóit is a folytonos háborúskodás nyomorúságaitól, inségétől és pénzzavaraitól. Azért énekli Janus Pannoniusunk róla, hogy —

. . . művelt népet Leonello. a ki műveltebb,
Boldog békében vezet oly szeliden, hogy e földön
Tiszta aranykort szó sugarával a szép ragyogó nap.
Míg másutt az idők zord jellege durva kemény vas.
Szerinte továbbá Ferrarában ebben a korban —

. . . csata nem zúg, csak ha leírva, csak is ha a könyvben.
és ugyanott —

. . . paloták sora tör fel az égnek
És dús szarvát messzi vidékre kiönti a Bőség.
Boldog e nép, hogy ily feje van s ő boldog e néppel.

¹⁾ Hegedűs István fordítása *Guarinus és Janus Pannonius* cz. akadémiai értékezésében. (Ért. a nyelv- és széptudományok köréből. XVI. köt. 8. sz.)

Tér szűke miatt nem ismertethetem részletesebben e szép munkának egész tartalmát, ámbar sok mondani valóm volna Lucrezia Borgiáról, I. Hercules hercegről, Luigi Ariostoról, a többi olasz költőkről, humanistákról stb. A szerző Modenából keltezi előszavát s azt igéri, hogy folytatni fogja a kutatás munkáját olasz levéltárakban s meg fogja írni Ferrara további történetét addig az időpontig, míg végre elnyelte a telhetetlen pápai hatalom.

Munkájának elején nyolcz oldalra terjedő jegyzékét adja a fölhasznált forrásoknak. Legtöbb kiadatlan anyagot a vatikán és a modenai állami levéltárak szolgáltatott neki; a nyomtatott munkák jegyzékében pedig feltűnő az, hogy majdnem kizárólag mind olasz könyv, mert Pastornak a pápákról írt német könyvén kívül, az eredetiek helyett mindig csak olasz fordításokat használt, mint pl. Gregorovius *Lucrezia Borgiáját* és Voigt *Risorgimento-ját*.

A munka végén két függelék ad. Ezek elsejében kiadatlan költeményeket közöl Borso fejedelem időkorából, másodikában pedig »válogatott« kiadatlan okiratokat.

Sajnálattunkra, a magyar történelmet érdeklő dolgokból nem találtunk a könyvben annyit, a mennyit remélnünk szabad volt. Szerzőnk egy-egy ízben röviden felemlíti V. Lászlót, továbbá Mátyás királyt (kit a pápa 1484 márcz. 10-én kelt brevejében felszólított, hogy támadja meg Velenczét) és aragoni Beatrixet, a kin férje, a meg nem nevezett magyar király, 1493-ban túl akart adni s ez irányban lépéseket tett a pápai udvarnál.

Bővebb szerep jutott azonban a könyvben *Ippolito d' Este* biborosnak, a kit szerzőnk székhelyének magyar nevééről *archbishop of Esztergom* néven nevez. I. Herculesnek és aragoni Leonorának volt ő törvényes fia; 1479-ben született, kilencz éves korában lett esztergomi érsekké és már tizennegyedik évében biborossá. Miután ő volt az első az Estei családban, a ki e méltóságot elérte, apjának parancsára nagy ünnepélyességekkel ülték meg az eseményt az egész fejedelemség szélteben-hosszában. A családi név dicsőségének emelésére pedig a boldog apa meghagyta a még boldogabb anyának, hogy leveleiben fiacskáját — a rendes szokással szakítva — ne *Cardinalis Strigoniensis*, hanem *Cardinalis Estensis* czímmel illesse; és Innocenzo, kiből később milanói érsek lett, csakugyan ezt a viselte 1520-ban bekövetkezett haláláig. Szerzőnk is y-két iratot, a mely »Domino Hippolyto, Sancte Lucie, Cardinali Estensi« van czímezve.

stei Hippolytnak hazánkban viselt egyházi méltóságait

illetőleg azonban Fraknói Vilmosnak a magyar királyi kegytíri jogról írt munkájához fog fordulni az olvasó, a hol alaposabb felvilágosításokat fog találni. mint a különben érdemes angol szerző könyvében.

KROPF LAJOS.

The Scots in Germany being a contribution towards the history of the Scot abroad. By Th. A. Fischer. Edinburgh, 1902. 8-r. VIII. 324 l. Három arczképpel.

A szerző, kit eddig több német munkája után ismerünk, újabban a Németországban élt vagy működött skótok történetét írta meg. Már régóta gyűjti könyvéhez a szükséges anyagot, de ezúttal csak egy részét közli annak s elég adata van még egy második kötetre való is.

Könyvét négy fejezetre osztja. Egy az iparnak és kereskedelemnek, egy-egy a hadseregnek, az egyháznak s az államférfiaknak és tudósoknak van szentelve. Szerzőnk azonban nem szorítkozik kizárólag Németországra, mert az ő skótjai mint kereskedők, zsoldosok, papok és tudósok nem ismertek határt, s Németországon át eljutottak Lengyelországba, a mi hazánkba és más országokba is, még pedig nagy számmal. Így pl. az angol Chamberlain 1621-ben azt írja barátjának Carlton-nak haza, hogy magában Lengyelországban mintegy 30,000 skót van megtelepedve. Sir John Skene, a híres skót jogász pedig feljegyezte, hogy Krakóban számos honfitársával találkozott 1569-ben. Ők voltak akkor Lengyelországban a házalók, apró boltosok, nagykereskedők, uzsorások stb. Egy Porteous nevű gazdag skótnak virágzó üzlete volt Krosznában, hol magyar borokkal kereskedett.¹⁾

Mint katonákat szívesen látták őket mindenfelé széles Európában. A franciaországi skót gárdának világszerte ismerték hírét és a skót zsoldosoknak nagy volt a keletők, különösen a harminczéves háborúban. De előbb is, utóbb is. Így pl. — ámbár szerzőnk ezt nem tudja — Szamosközi feljegyezte, hogy midőn 1596-ban a tömösvári pasa megszállotta Lippát, volt benne »száznegyvenhárom (más adat szerint 147, egy harmadik adat szerint csupán 75) skótus, jó vitéz emberek«, a kik közül ott »u. m. 25 vészett benne, azután széllal imitt-amott mind elvesztenek Erdélbe. Az kapitányok Kolozsváratt holt meg Monostor-utczában.« Egy más helyen pedig ugyancsak a lippai szállás elbeszélésénél említi Szamosközi, hogy a skótusok

¹⁾ V. ö. a krosznai magyarokról szóló közleményt. *Századok*, 1880. 759. l.

»vicekapitána« is ott veszett, »egy erős vitéz ember.« Említi ezután Komoroszkit, az erős lengyelt; de nem egészen világos az előadásából, hogy ez vagy pedig a másik »skótus kapitán felől mondják, hogy úgy ütötte az lovat agyon az öklével, hogy s... re dült.« A tősgyökeres skót mai napság is nagy, csontos ficzkó, a ki megél a jég hátán is egy kis zab-kásán és törköly-pálinkán, s egy pár *baubee*-val (fél pennyvel) a zsebében neki indul a nagyvilágnak és zöld ágra jut mindenhol.

A világtörténelemnek számos jól ismert tábornoka skót származású volt; elég lesz a következő neveket felsorolnunk: Leslie, Keith, Douglas, Loudon, Gordon, Campbell, Spalding, Hamilton stb. II. Rákóczi Györgynek híres hadvezére Gaudie, szintén skót. Szerzőnk szerint ez utóbb a brandenburgi választófejedelem szolgálatába lépett és öregkorában keleti Poroszországban telepedett le; utódai mai napság is a porosz hadseregben szolgálnak.

Basirius Izsák kéziratai közt van egy levél a skót *James Campbell* kapitánytól, a ki 1656-ban írt neki *Maiduritz*-ból (Medvés?) s útlevelet és pénzt kért tőle, hogy a svéd hadsereghez utazhassék. Ismerte »Gaudie ezredest« és tisztelteti a katonatiszteket Szász-Sebesen és az aranyművest Gyula-Fejérvárott.

Az egyházi embereket illetőleg alig van klastrom széles Németországban, melynek szerzetesei közt ne találnánk skótokat. Sok helyen külön rendházuk is volt, mint pl. Bécsben, hol a *Schotten-Bastei* örököltette meg nevöket.¹⁾ Melanchton azt írja 1541-ben, hogy »némi tartozásunk van a skót nemzetnek, mert ámbár az apostolok tanítványai templomokat emeltek mindenhol Németországban, a *honet*i és *hunok* utóbb lerombolták azokat és a skótok nagy fáradsággal állították vissza.«

A theologiai írók és reformátorok közül csak Duns Scotus, Alesius, Knox neveit említjük fel; az államférfiak sorában pedig híres volt Erskine, Gusztáv Adolf svéd király szolgálatában, Cochrane, Mitchell; a tudósok közt Johannes Jonstonus, Ramsay, Lamont stb. A németek híres bölcsésze Emanuel Kant, szintén skót elődöktől származott, mint maga is vallja.

A művészetnek is szentelhetett volna szerzőnk egy fejezetet. Még hozzánk is elvetődött egy skót festő, *Falconer György*, ki Budán élt és 1741-ben halt meg. A budakeszi

¹⁾ Nálunk a telki apátságot bírták a *skót benczések*, a kiknek Budán is van házuk.

templom oltárképe tőle való. Életrajzát és arczképét Némethy Lajos közölte az *Archaeologiai Értesítő* 1881 évi folyamában.

KROFF LAJOS.

The epistles of Erasmus from his earliest letters to his fifty-first year arranged in order of time. English translations from the early correspondence, with a commentary confirming the chronological arrangement and supplying further biographical matter. By Francis Morgan Nichols. London, 1901. 8-r.

Egész terjedelmében adtam a könyv hosszú czímét, mert igen jó tájékoztatást nyújt a vaskos kötet tartalmáról.

• Már Erasmus életében annak az óhajtnak adtak kifejezést személyes barátai, hogy szeretnék leveleit abban a rendben elolvasni, a melyben ő azokat megírta. Négy évszázadon át ismételték ezt az óhajtnak a rotterdami mester bámulói, műveinek tanulmányozói, s ime végre akadt ember, a ki megbirkózott a nehéz feladattal — több-kevesebb szerencsével.

A feladat nehéz volt, mert Erasmus az ő legrégebb leveleit nem keltezte, s ezért tartalmukból vagy egy-egy odavetett megjegyzésből kellett meghatározni azoknak keletét. Így pl. az előttiünk fekvő gyűjteményben foglalt negyvenegy legrégebb levélből csupán egynek van dátuma: »Ex Stein, Idus Maias.«

Mint tudjuk, e levelek tele vannak apró adatokkal, melyek nem csupán az író életrajzához szolgáltatnak adatokat, hanem egyszersmind érdekes világot vetnek korának úgynevezett »művelődés«-történetére is — mert bizony megvalljuk, hogy sokszor a *lucis a non lucendo* mondásra kell gondolnunk, — továbbá a politikai és vallási mozgalmakra, egykorú tudósok és tanulók életviszonyaira stb.

Miután azonban a levelek kiadója nem valósíthatta meg eredeti tervét, hogy t. i. Rotterdami Erasmus összes leveleit közzé fogja tenni, és az itt közölt levelek csakis az 1517 évig terjednek, a gyűjteményben nem igen találkozunk magyarországi levelezők neveivel. A mondott időközből leginkább ismerjük Piso Jakabot Medgyesről, ki midőn mint a magyar király követe Rómában járt Julius pápánál, Erasmus leveleinek egy gyűjteményére bukkanván valami könyvtárusnál, megvette azt és elküldötte Sienába Erasmusnak. Mint a Beatus Rhenanushoz intézett levélből tudjuk, Erasmus annyira meghökkent ezen, hogy az egész kötetet tűzre vetette, ámbár volt benne egy-két dolog, a mi megérdemelte volna a megmentést. Piso Jakabról, kinek egy levelét (Róma, 1509. jun. 30.) szintén közli Nichols, úgy látszik, csak annyit tud. a mennyit Erasmus

leveleiben talált róla, és nem ismeri — legalább nem idézi — a Teutsch vagy Trausch munkájában közölt további adatokat. Az *Opus epistolarum* 1529-iki kiadásában Piso az indexben mint »praeceptor Ludovici quondam Ungariae regis« van megnevezve.

A kiadó a bevezetésben érdekesen írja le Erasmus leveleinek, azok kiadásainak stb. történetét.

Két német tudós is foglalkozott e tárggyal a legújabb időben, t. i. *Arthur Richter*¹⁾ és *Mar Reich*.²⁾ és ezek több tekintetben más eredményre jutottak mint Nichols. Az angol kiadó azonban ezúttal nem vitatkozik velök, hanem egy jövő kötetben fogja megmagyarázni, miért ragaszkodik a saját véleményéhez.

KROFF LAJOS.

Magyar gynaekologiai bibliographia és repertorium 1900-ig. Összeállította *Temesváry Rezső*. Kiadja a budapesti kir. Orvos-egyesület gynaekologiai szakosztálya. Budapest, 1904. 8-r. XII, 106 l.

A XIX-ik századot a »munkamegosztás« jellemzi. Valahogyan hasonlít ez ama számos köznapi ember szokásához, a ki holmijait halomra engedi gyűlni, de az év végén neki szánja magát, s hogy mindenét megtalálhassa, végül is »rendet csinál.« A bibliographiák is ily »rendcsinálások.« A mi felgyült évszázadokon át, ki győzné ma már számon tartani, ha rendbe nem szednénk. ha a nagy anyagot be nem osztanánk.

Szívesen üdvözölhetjük tehát Temesváry Rezső egyet. m. tanár nemrég megjelent gynaekologiai bibliographiáját és repertoriumát, mely az 1900-ig megjelent szakirodalmat állította egybe.

Tartalmazza e bibliographia és repertorium az önálló könyvek és füzetek alakjában megjelent munkákat és dissertatiókat a magyar orvosi könyvkiadó társulat kiadásában 1900-ban napvilágot látott *Magyar orvosi bibliographia* nyomán, mely azonban — mint Temesváry mondja — »a szakmájával irodalmilag foglalkozó magyar orvost nem elégítette, de nem is elégíthette ki, mert... mint címe is mutatja, csakis önállóan megjelent könyvek, dissertatiók, röpiratok stb. címeit tartalmazza.« — Ezért felvette a szaklapokban megjelent dolgozatokat is, valamint az orvosi és rokon egyesületekben tartott s önállóan meg nem jelent előadásokat és bemutatókat. De átkutatta még az utolsó évtizedekben megjelent összes

¹⁾ Erasmus-Studien, 1891.

²⁾ Erasmus von Rotterdam, 1896.

külföldi szaklapokat, valamint a német és különösen a bécsi orvosi hetilapokat is. Kétségkívül nemcsak fáradságos, hanem hasznos munkát is végzett ezzel a szerző, és elmondhatjuk immár, hogy a magyar orvosi tudománynak legalább egy ága, a gynækologia története teljesen áttekinthetővé lett Temesváry munkája által.

Midőn azonban a könyvnek értékét és hasznosságát méltányoljuk, vissza kell térnünk arra a vádra, melylyel a szerző a magyar orvosi könyvkiadó társulat elnökségét — talán akaratlanul és észrevétlenül — illette, hogy t. i. az a bibliographia, melyet az orvosi könyvkiadó társulat a Magyar Tudományos Akadémia hozzájárulásával készíttetett el s adott ki négy év előtt, oly körülírt határok, t. i. a szó szoros értelmében vett »bibliographia« határai közt jelent meg, hogy »a szakmájával irodalmilag foglalkozó magyar orvost nem elégithette ki.« Temesváry ép oly jól tudja, mint e sorok írója, hogy ott feküdt az orvosi könyvkiadó társulat előtt egy ajánlat, melyet a »bibliographia« szerzője adott be, s a melyben azt kérte, bizatnék meg immár a »magyar orvosi repertorium« vagyis a szaklapokban megjelent közlemények összefoglalásával és kiadathatásával. Az ajánlatban az »önállóan meg nem jelent előadások és bemutatások« nem is voltak érintve, mégis hozzávetőleges számítás szerint 90—95 ívet tett volna ki a tervbe vett repertorium. Az orvosi könyvkiadó társulat azonban azon nagy költség miatt, melyet e munka kiadása okozott volna, fedezete nem lévén rá elegendő, egyelőre levette az ajánlatot a napirendről. Az okok érthetőségénél fogva annál érthetlenebbek Temesváry vádjai a »magyar orvosi bibliographia« ellen, mely hogy nem váltott be kevesebbet, mint a mennyit ígért: ez a bibliographia előszavából is kitűnik, mely tájékoztatólag előre is körülírta a benne foglalt anyagot. Az eddigi ismertetések és kritikák szem előtt tartották ezt, de szem előtt tartották mindazok is, kiknek tollán csak említés alakjában is megfordult a munka.

Azt hiszem azonban, hogy nem jogosulatlan, ha oly munkától, mely más munkák »ki nem elégítő« voltát hányja fel, a lehető legnagyobb tökéletességet várjuk. Nem akarok általánosítva kifogásolni. Egy bibliographia és repertorium minden réseit felfedezni talán nagyobb munka, mint újat írni. De éppen mostanában hazánk örök idők óta legnagyobb orvosával, Semmelweis-szal foglalkozván, utána lapoztam Temesváry könyvében s kerestem Semmelweis irodalmi munkásságát, hogy a magam jegyzékének esetleges hiányait pótoljam. E helyett Temesváry repertoriumában fedeztem fel hiányokat. Ilyenek:

1. *Hebra*: Höchst wichtige Erfahrungen über die Aetiologie der in Gebäranstalten epidemischen Puerperalfieber. (Zeitschrift der k. k.

1992

—

...and the ...
...and the ...
...and the ...
...and the ...
...and the ...
...and the ...

[illegible]

The authors thank
the following for their assistance:
Dr. J. H. Brown, Dr. R. L. Smith,
and Dr. M. A. Jones.

Der post. in
ständiger Arbeit
und seine Tätigkeit
ist in der Regel
nicht mit der
Vollzeit gleichzusetzen.

Journal of Management Education 30(6)p.789-804
© The Author(s) 2006
Reprints and permissions:
<http://www.sagepub.com/journalsPermissions.nav>

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

2. Once the problem is identified, the next step is to define the objectives and goals of the project. This helps to clarify what needs to be achieved and provides a clear direction for the team.

3. The third step is to develop a plan or strategy to address the problem. This involves breaking down the problem into smaller, manageable tasks and determining the resources needed to complete each task.

4. The fourth step is to implement the plan. This involves putting the strategy into action and monitoring progress to ensure that the project is on track.

5. The final step is to evaluate the results of the project. This involves assessing the outcomes against the objectives and goals and identifying any areas for improvement.

[illegible]

_____

THE END

T Á R C Z A.

ADAT AZ 1744-IKI INSURRECTIÓ TÖRTÉNETÉHEZ.

Régi irataim gyűjteményéből érdemesnek vélem közölni az alább következő levelet, melyet gróf Eszterházy József cs. k. tábornagy és országbíró, a magyar nemesi insurrectió vezére 1744/45-ben, a poroszok ellen viselt hadjárat alatt a morvaországi Neustadtból hivatalosan Abaujvár-megye közönségéhez intézett a szőkevény katonák dolgában. Látszik e levélből, hogy a magyar insurrectionalis seregben a magyar nyelvet használták, a mi nem akadályozta, hogy a német katonasággal egyesülve, az úgynevezett örökösödési háborúban sikeresen ne harcoljanak és Mária Teréziát a bajorok, francziák és poroszok ellen meg ne védelmezzék. Kellemesen fogja érinteni az olvasót e magyar nyelven irt levélnek udvarias hangja s az a deferens modor, melyben fogalmazva van s a melylyel oly előnyösen eltér az akkori német vagy latin hivatalos levelezések módjától.

Gr. Eszterházy József született 1682-ben, meghalt 1748-ban; fia volt gróf Eszterházy Ferencznek és Thököly Katának, a fraknói ágból: kora fiatalsága óta magas tisztségeket viselt; 1721-ben már tábornagy volt, a törökök ellen harczolt, később horvát bán és országbíró lett. 1744-ben hirdették ki a második nemesi felkelést az országban, és pedig országgyűlés nélkül; gróf Pálffy János nádor a sürgősen egybehívott országnagyok jóváhagyásával és egyetértésével rendelte el az insurrectiót s rögtön az ellenség ellen indította. A felkelő sereg vezérségét a már öreg és beteges nádor helyett gróf Eszterházy József tábornagy és országbíró, mint a nádornak különben is helyettese vállalta el s ő vezette a magyar csapatokat 1744 őszén Csehországba, hova II. Frigyes porosz király seregével betört volt. A poroszok, kik már Bécset is fenyegették, kénytelenek voltak visszavonulni. A magyar felkelő sereg egész a következő esztendő nyaráig a porosz-sziléziai határszéleken, Cseh- és Morvaországban táborozott. Innen van keltezve a levél, melyet a főparancsnok Abaujvár-

[Faint handwritten notes and bleed-through from the reverse side are visible.]

1. The first part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

2. The second part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

3. The third part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

4. The fourth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

5. The fifth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

6. The sixth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

7. The seventh part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

8. The eighth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

9. The ninth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

10. The tenth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

The first of these is the fact that the
 second of these is the fact that the
 third of these is the fact that the
 fourth of these is the fact that the
 fifth of these is the fact that the
 sixth of these is the fact that the
 seventh of these is the fact that the
 eighth of these is the fact that the
 ninth of these is the fact that the
 tenth of these is the fact that the

et Reverendissimo Patri
et praesentibus non desin-
tibus Magnatum et
nobis observandis-imis-
Cassoriam.

Ceterum Excellentissimi Dilectissimi
 me, Supremo et Vice-Comitis iudicibus et praesentibus tui dero-
 que Universitati Dominorum Praetatorum Baronum Magnatum et
 Solibus Comitatus Abaugvarienis Domini nobis observandis-imis-
 Ex officio.
 (p. 10)
 Kicut a levltre fra. Publustum in particulari comitatus
 ariensis congregatione, die 14 Julii. 1745. Cassoviae. Nr. 11.
 us Parkas m. pr. v. notarius.

BERZEVICZY EGYED.

MAKRAI BENEDEKRŐL.

Makrai Benedeknek, ennek a Fraknói kutatásai előtt ismeretlen alaknak életviszonyai mindjobban kezdenek kibontakozni és világosakká válni előttünk. Magát származása helyét is magállapíthatjuk. Ugyanis 1413-ban mint *Czucz* urát említik.¹⁾ Ez a *Czucz* tulajdonképen *Chwocz*, vagyis a hajdani Zaránd-megyei *Csúcs*, Nagy-Halmágytól észak-nyugatra, s így Makrai Benedek a Zaránd-megyei ősi Makrai család tagjának látszik lenni.²⁾

Kiegészítőleg a már újabban említett adalékokhoz sorolándók a következők: 1412 aug. 24-én, midőn Zsigmond a lengyel-porosz viszályban Budán ítéletet hozott, jelen volt ott *Benedictus de Macra, legum doctor*.³⁾ Azon nehézséget, melyet Benedek fejevári préposttal való névrokonsága okoz, s a melyre eddig csak 1416-ból volt felvilágosító adatunk,⁴⁾ már 1415-ben eloszlatják Schönherr Gyula regestái, melyek Makrainak a konstanzi zsinaton viselt szerepére is némi világot vetnek.⁵⁾ Szs.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

Nekem a magyarországi történetirodalomra nézve igen károsnak látszik, ha a magyar történetírók vagy nem ismerik, vagy tekintetbe nem veszik, vagy — talán szándékosan — agyonhallgatják a tót történeti irodalmat; mert »*opposita iuxta se posita magis elucescunt*.«

A *Századok* 1904 évi kötetének 917—934. lapjain olvasható Márki Sándor úrnak igen érdekes értekezése: *Szent Paulinus és az avarok*. Szépen írt dolgozat, de véleményem szerint az objectív történetírásnak meg nem felelő minden állításában. Azon előítéletből indulván ki, hogy az *ungarus*, *hungarus* nevek csak Árpád által hozattak a közép Dunához, valódiilag a Kárpátok és a Duna közötti területre. — hogy az *ungarus*, *hungarus*, azonos a *magyar*-ral, és *Ungaria*, *Hungaria* is azonos *Magyarország*-gal: nem csekély tévedésbe esett; mert az *ugri*, *ungari*, *hungari* nevek már régen Árpád előtt ismeretesek voltak Goriczában (Göröz). Valamint az *Ungarus*, úgy az *Ungaria* és *Goriczia* (Ugoricia) kifejezésben a szláv *gora* a gyök.⁶⁾

¹⁾ *Századok*, 1886. 604. l.

²⁾ E részben — mint látjuk — a t. cikkíró nem jár egészen egy nyomon Karácsonyi Jánosnak mai füzetünkben főttebb (40—44. ll.) olvasható fejtegetéseivel.

³⁾ *Fejér*: CD. X. 5. 292. l. — A viszály folytatását illetőleg olv. *Századok*, 1886. 604—605. ll. és 1902. 952—953. ll.

⁴⁾ *Századok*, 1894. 394. l.

⁵⁾ Akadémiai értesítő, 1901. 507. l.

⁶⁾ *Sbornik musealneje slovenskej spoločnosti*. Turócz-Szentmárton, 1899. 150—153. ll. — *Slovenské Pohľady*, 1903. évf. 285. l. 6. jegyz.

Márki Sándor ugyanazon értekezésben Nagy Károly működését úgy tünteti fel, mint a keresztyénség terjesztését; pedig az csak a meghódított szlávok és avarok latinizálása, nem christianizálása volt. Az általa meghódított Pannóniában már régtől fogva létezett a keresztyénség, nem ugyan latin, hanem glagol-szláv liturgiával.¹⁾ Igaz ugyan, hogy az érvényes keresztség ismétlése szigorúan meg volt tiltva, de akadtak olyanok, kik a keresztség *érvényességét* kényök-kedvök szerint magyarázták. Be kell vallanunk, hogy valamint a görögök, úgy a latinok sem riadtak vissza a másodszori, sőt többszöri keresztelestől sem.²⁾ Distingue tempora. et concordabit scriptura.

Algersdorf, 1904. decz. 21.

FR. V. SASINEK.*)

¹⁾ Christliche Akademie. Prag, 1901. 6—8. sz. — Meg kell jegyez-nem, hogy az itt idézett cikkemben van egy értelemzavaró sajtóhiba; ugyanis az 52. l. 41. jegyzet végén »unam« helyett »usu« áll.

²⁾ A nordmann küldöttség egyik tagja, midőn megkereszteltetett, így szólt Lajos császárhoz: »Jam viciis hic lotus sum, et opimis candi-dissimisque vestibis indutus; et ecce, talis saccus non milites, sed subulcos concedet; et nisi nuditatem erubescerem, meis privatus, nec a te datis contectus, amictum tuum cum Christo tuo tibi relinquerem.« Caroli Magni opera. Migne: Tom. II. pag. 1408. — Fr. V. Sasinek: O křtu Jagello-Vladislava, krále polského. Prága, 1886. 6. l.

^{*)} Az érdemleges válaszadást e levélre, Márki Sándor t. munkatár-sunkra bizzuk. Magunk részéről csupán azon gyanúsítás ellen tiltakozunk, hogy »a magyar történetírók — talán szándékosan — agyonhallgatják a tót történeti irodalmat.« Sajnos, hogy a füzeteinkben rendszeresen vezetett *szláv történeti szemle* során nem fordíthatunk kellő figyelmet a *tót történeti* irodalmi termékekre is; mi érezzük ennek a kárát legjobban; de biztosíthatjuk a t. levélíró, hogy e mulasztás nem szándékos és a dolog nem rajtunk múlik, s csak örvendenénk rajta, ha oly kiváló tudós, mint pl. Sasinek úr, a tót történeti munkák időnkinti recensiójával teljesebbé tenné szemlénket. Az ő szíveségéből ime mindjárt itt registráljuk azokat a dolgo-zatokat, melyeket némely bennünket érdeklő kérdésekről az utóbbi évek alatt közlétett:

1. Velehrad (Nagyvárad) Biharban. *Slovenské Pohľady*, 1902. 441. l.
2. A garam-szent-benedeki zárda alapító oklevele. U. o. 484. l.
3. Turci a Madari. U. o. 543. l.
4. Jakej národnosti boli Turci Árpádoví? (Micsoda nemzetiséghez tartoztak az Árpád-féle Turkok?) U. o. 686. l.
5. Jazyk Bulharov a Kozarov. (A bolgárok és kazárok nyelve.) U. o. 1903. 110. l.
6. Turcia. U. o. 171. l.
7. Uhri (Ungari). U. o. 283. l.
8. Krestanstvo v Uhorsku. (A keresztyénség Magyarországon.) U. o. 420. l.
9. Rimsko-katolícká cirkev v Uhorsku. (A római katolikus egyház Magyarországon.) U. o. 479. l.
10. Pečenci. (Besenyők.) U. o. 541. l.
11. Madari. (Palóczok és kunok.) U. o. 689. l.

Szerk.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztályának decz. 5-iki ülésén *Karácsonyi János* r. tag foglalta el rendes tagsági székét a *székelyek eredetéről és Erdélybe való településéről* szóló értekezésével. Előadását három részre osztotta. Az első részben a hun krónikáról azt bizonyította, hogy nagyon későn, legalább is 1265 után írták, mert a krónika írója egy 1212-iki eseményt nagyon régi dolognak tartott s mert Troppaui Mártonnak 1265—1268 közt készült krónikáját már használta. A hun krónikát, mint azt készítése ideje és készítőjének helyrajzi ismeretei nyilván elárulják, Kézai Simon mester írta. Sajnos, igen rossz forrásokat használt, s a hol önálló, ott nem ér fel emlékezete még a honfoglalásig sem. hanem X—XIII-ik századbéli eseményeket helyez át a hunok idejébe. Ennélfogva a székelyek történetét úgy kell megírni, mintha a hun krónikát sohasem olvastuk volna. Áttérve a székelyekről szóló oklevelekre, kimutatta az értekező, hogy az 1096, 1228, 1235, 1251, 1271, 1301 és 1343 évekre tett levelek mind koholmányok; a székelyek jogi intézményeit vizsgálva pedig, arra az eredményre jutott, hogy azok nem régiebbek a XIII-ik századnál s előbb megvoltak a Királyhágón innen, mint túl. Ennélfogva a jogi állapotokból a székelyek külön nemzetiségére vagy különös jogaira vont túlzó következtetés meg nem állhat. Előadása második részében a székelyek eredetével és nevével foglalkozott az értekező. Azt a bizonyítékot, a mit a székelyek nyelve eddig is nyújtott, megerősítette, s a székely hely- meg személy-nevek (vezetékek) alapján kétségtelenné tette, hogy a székelyek magyarok, még pedig olyan magyarok, kik a XI-ik század végére kialakult (tehát nem a honfoglalás kori) magyar nyelvet beszélik. Kiindulva abból, hogy minden társadalmi osztály a maga foglalkozásának megfelelő területet keresi föl, kimutatta, hogy a székelyek a XI—XIII-ik századok folyamán a Királyhágón innen legalább tizenhat helyen laktak, még pedig mindenütt erdők mellett. Mivel pedig az Árpádok korában kiki természetben róta le adóját, s a székelyek juhokkal, kecskékkal, sertésekkel és szarvasmarhával adóztak, ebből következik, hogy eredetileg erdőkön s azok tisztásain legeltető állattenyésztő nép valának. Ezért alkalmazták őket később erdő-öröklül is. Foglalkozásukból következően, hogy jól ismerték az erdei utakat s azok csinálását, a királyok hadjárataik alkalmával őket használták kalauzokul és útesinálókul, s ez a magyarázata annak, miért jártak a sereg előtt. Az útesinálásból, útvágásból származik nevök is, mert *szék* (sjek) a szlovénban annyit jelent mint *vágás*, a mihez hozzájárulván a *li* képző, *székli* = vágással foglalkozó. A *székli* szóból azután a magyar hangtörvények szerint

... egy lett *székely*, mint a *mässli*-ből *meszely*, *lágli*-ből *légely*, *schindli*-ből *zsindely* stb. A *székely* (azaz *útvágó*) magyarok háromízben telepedtek át nagyobb számmal: 1085 után a későbbi Maros-székbe és Szász-Sebes tájékára, 1145 után a későbbi Udvarhely-székbe, 1210 után a későbbi Három-székbe. A többi székek megülése további lassu terjeszkedés munkája, vagy pedig az eredeti foglalkozásából, állapotából már kiemelkedett. hadviselő néppé vált székelység jutalmazása révén következett be. Nagy szerencséjük volt a Hargita mentén lakó székelyeknek, hogy 1241-ben a tatár pusztítás elkerülte őket. Ezután léptek fel az ott megtelepedettek akkora számmal, hogy maguknak külön jogokat, területeket szerezhettek s így nem olvadtak bele a nemzetségek osztályába, mint a Királyhágón innen élt székelyek.

Decz. 19-én összes ülés volt, utolsó a mult esztendőben. Ez alkalommal *Téglás Gábor* I. tag emlékezett kegyeletes beszéddel az 1897-ben elhunyt *Torma Károly* r. tagról, ez európai hírű, de boldogtalan végzetű tudósunkról, kinek azt sem engedte meg a sors, hogy porai a szeretett haza földjében pihenjenek, abban a földben, melynek évezredes rétegei alól a letűnt római kornak annyi nagybecsű emlékét hozta napfényre s tette értékké a tudomány számára.¹⁾

— PAULER GYULA emlékeztetést két tudós társaság elevenítette fel a mult év utolsó hónapjaiban. Egyik a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya, melynek nov. 9-én tartott ülésében *Békefi Remig* méltatta és jellemezte a néhai tudóst, annak egész életére és pályájára kiterjedő gondos figyelemmel, először mint történetíró, azután mint országos főlevéltárnokot, végül mint embert. Az emlékbeszéd Pauler Gyula egész irodalmi munkásságát feltűntető teljes repertoriummal ellátva jelent meg külön füzetben a Szent-István-Társulat kiadásában. — Másik a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság, melynek decz. 15-iki nagy-gyűlése alkalmával *Karácsonyi János* mondott ügyesen szőtt emlékbeszédet Paulerről, kiemelve történet-kritikai munkásságának főleg azon eredményeit, melyekkel a genealogiai kutatásnak, a diplomatikának s általában a történelmi segédtudományoknak tett megbecsülhetetlen szolgálatot. Karácsonyi emlékbeszéde a társaság közlönyében, a Turulban fog megjelenni.

— CSAPÓ VILMOS tagtársunktól a Szegszárdon megjelenő *Tolna megye* cz. hirlapban több érdekes közlemény jelent meg az utóbbi évek alatt. Az elsőben (1899 márcz. 12.) *Apponyi György* volt udvari kancellárrol emlékezik meg, a ki pályáját tudvalevőleg

¹⁾ Torma Károly nekrológját olv. *Századok*, 1897. 277. l.

Tolna vármegyében, *Csapó Dániel* alispán vezetése alatt 1827-ben mint patvarista kezdte és ugyanott mint tb. aljegyző folytatta. Csapó Vilmos ebből az időből id. gróf Apponyi Györgytől, úgyszintén a kir. kancelláriához nemsokára áthelyezett ifjabb György gróftól is több Csapó Dánielhez intézett levelet közöl. Közleményeiből a pozsonyi társas életről is tudunk meg egyet-mást. A negyven éves korában kancellárrá kinevezett, nagytehetségű politikusról Csapó Dániel leánya Ida, Nemeskéri Kiss Pál fumei kormányzó neje, azt jegyezte fel naplójában,¹⁾ hogy a kancellár szorgalmas látogatója volt az Apponyi Julia grófnő házában tartott cercle-eknek, de megjegyzi, hogy oly előérzete volna, mintha rendszere vést hozna az országra. Apponyi György maga is örömezt emlékezett meg később azokról a napokról, melyeket Tolnában »elégge nem tisztelhető jeles emberek körében« töltött. — Az említett hírlap egy másik számában (1903 jul. 19.) *Haynald bíbornokról* közölt Csapó Vilmos tárczát, felemlítvén több érdekes mondását az 1864 évi erdélyi viszonyokról és Schmerling rendszerezéről. Haynaldot épen akkor kegyvesztés érte az udvarnál. a miről azután IX. Pius pápa is tudakozódott a nála tisztelgő Csapótól. — Az 1903 okt. 11-iki szám *Deák Ferencz* ifjukuráról és a Tolna-megyeiekkel való összeköttetéseiről hozott cikket. Csapó Vilmos gyermekségének egy részét Zala vármegyében töltötte, és ott, Lesencze-Tomajon ismerkedett meg Deákkal, ki távoli rokona is volt. Feljegyzi, hogy Nedeczky Ferencz, a régi táblabírói világ tipikus alakja, a modern eszméket hirdető Deáknak gyakran mondogatta: »Ne beszéljen uramöcsém ilyen bolondokat!« Elmondja továbbá, hogy Deák mennyit bajlódott rokonai peres ügyeinek elintézése körül: valamint Deáknak kehidai életmódját és özv. Csányi Lászlónéval való összeköttetését is elbeszéli, ki iránt Deák mélyebb vonzalmat táplált. Ámde nem találván meghallgatásra, Kehidáról elköltözött. (E szerint az a vélemény, mintha Széchenyi István lett volna e távozás értelmi szerzője, téves.) Deák Ferencznek pesti életéből is találunk közvetlenségök-nél fogva érdekes adatokat Bartlhoz, az *Angol királyné* szálló bérelőjéhez való viszonyáról, a pesti és bécsi titkos rendőrség dolgairól stb. Befejezésül Deáknak Tolna vármegye előbbkelő embe-reihez való viszonyáról emlékezik meg a ciklikiró, s három levelét közli, mely levelek közül kettő (Kiss Pálnéhoz és Váradí József szegszárdi apáthoz 1855-ből) eddig ismeretlen volt. Különben mind a három levelet Vörösmarty árváinak érdekében írta Deák. E leve-

¹⁾ E naplónak az 1827—1850 évekre vonatkozó legérdekesebb részeit, kézirat gyanánt, *Tagyosi Csapó Ida, férjezett Nemeskéri Kiss Pálné naplójából* cím alatt, díszes formában, a naplóíró úrasszony arczképével, csak nemrég adta ki Csapó Vilmos.

Az áprilisi (316) számban Alexander Bernátnak *Taine Hippolyt* fölött a M. Tud. Akadémiában elmondott emlékbeszédét olvasuk.¹⁾ — U. o. *A XIX-ik század jelentősége Magyarországra nézve* czim alatt *Riedl Frigyes* közöl mutatványt egy nagyobb munkájából. Vonzó stílusban élénk képét festi a XIX-ik század reformmozgalmainak. — *A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene* cz. kiadványt, melyet a Múzeum alapításának századik évfordulója alkalmából bocsátottak közre, m. r. ismerteti u. o. A diszes emlékmű tartalmából bennünket leginkább az alapítás története érdekelhet, a mi Szalay Imre igazgató nevével jelent meg. — *Berkovics Miklós* (u. o.) Karl Woermann: *Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker* cz. munkájának első kötetével (*Die Kunst der vor- und ausserchristlichen Völker*) foglalkozik. — *Riedl Frigyes* u. o. bírálja Hoitsy Pálnak *Nagy-Magyarország; a magyar történet jövő századai* cz. munkáját. Ez az első tudományos összefoglalása a magyar imperialistikus politika elveinek. Riedl elitéli az imperialistikus politikát, a mit szerinte a politikai eszmék fejlődése és a népszaporodás esélyei hiu ábránddá változtathatnak. — A májusi (317) szám *Tacitus élete és művei* czim alatt azt a bevezető tanulmányt közli, melyet *Csiky Kálmán* Tacitus összes műveinek magyar fordításához írt.²⁾ — U. a. számban találunk ismertetést *Körösi Sándornak Zrínyi és Machiavelli* cz. tanulmányáról.³⁾ — A júniusi (318) számban *Kossuth Lajos és Long kapitány* czímmel *Kropf Lajos* közli annak a conflictusnak történetét, mely Kossuth és az őt szállító amerikai hajó kapitánya között az útirány kérdése miatt kitört, midőn az amerikai kormány Kossuthot Kiutahiából New-Yorkba akarta szállíttatni, de Kossuth előbb Angliába ment. — U. o. *Francia történetírás a középkorban* cz. alatt *Haraszi Gyula* közöl mutatványt francia irodalomtörténetéből. Megemlékezvén a francia történetírás verses kezdetéről, a prózai történetírás középkori mestereit, a krónikásokat: Villehardouint, Joinville-t Froissart-t, és Commynes-t mutatja be vonzó előadásban. — A júliusi (319) szám *A közoktatásügy és gróf Széchenyi István* cz. cikkét közöl *Imre Sándor* tollából. A cikkíró szembeszáll Schvarcz Gyula azon állításával, hogy Széchenyi arisztokratikus elfogultságból ellensége volt a népnevelésnek. Kimutatja, hogy Széchenyi az arisztokracziát a szó nemesebb értelmében fogta fel; továbbá bebizonyítja, hogy Széchenyinek végcélja a nemzet kiművelése volt, de előbb nevelni akarta a népet a politikai jogok kiterjesztésével, csak azután oktatni, vagyis ezen a téren is az

¹⁾ *Olv. Századok*, 1903. 379. l.

²⁾ V. ö. *Vécsy Tamás* tanulmányát: Tacitus és magyar fordítása. *Századok*, 1904. 197. l.

³⁾ *Olv. Századok*, 1903. 663. l.

okszerű haladás hívének mutatta magát. — *Havas Rezső* dolgozata: *Dalmácia és a magyar ipar, kereskedelem* (u. o.) némely történeti vonatkozásokat is foglal magában. — *Ferdinándy Géza* egy jeles közjogi tanulmányban, melynek címe: *Ország és királyság* (u. o.), fontos történeti, közjogi és törvénybeli bizonyítékok alapján kimutatván az *ország* szó közjogi értelmét, tiltakozik az ellen, hogy Horvát-Szlavón- és Dalmátországok az ő autonóm törvényczikkeikben *királyságok*-nak (kraljevine) nevezik magokat. — *Mahler Ede* (u. o.) Somogyi Edének *Szumirok és magyarok* cz. könyvét bírálja, melyet dilettáns munkának ítél. — Az augusztusi és szeptemberi (320—321) számok *A Balkán félsziget* cím alatt *Asbóth János* tollából hoznak nagyobb tanulmányt, mely a Balkánt mint Magyarország történelmének fontos színterét jelöli meg s annak történeti eseményeit néprajzi és természettudományi alapon magyarázza. — *Húsélelmzési harcok a középkorban* czimmel ugyancsak az augusztusi (320) számban *Dorner Béla* közöl érdekes gazdaságtörténeti dolgozatot. — *B. K.* (u. o.) ismerteti és bírálja Gaál Jenőnek *Gróf Széchenyi István nemzeti politikája*, továbbá *Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk* cz. műveit. A bíráló szerint Gaál szorgalmasan dolgozott, de helytelenül tulajdonít Széchenyinek rendszeres philosophiai felfogást nemzeti politikájában. — *Acsády Ignác* (u. o.) Éble Gábornak *A cserneki és tarkeői Desseoffy család* cz. családtörténeti munkáját ismerteti, melyet mind kiállításánál, mind tartalmánál fogva jelentős műnek tart.¹⁾ — A szeptemberi (321) számban *Gróf Széchenyi István angol ismerősei* czim alatt olvasható *Kropf Lajos* érdekes dolgozata, mely számos példával illusztrálja Széchenyinek az angolok iránt táplált rokonérzését. Ezzel kapcsolatban a dolgozat szerzője sok hibát helyreigazít, a mi Széchenyi naplóinak akadémiái kiadásába becsúszott. — U. o. ismerteti —d jegyű író a Magyar Történeti Életrajzoknak *Gritti Lajos 1480—1534* cz. kötetét, melyet Kretschmayr Henrik után fordítottak németből. Épen ez a körülmény van a munkának ártalmára; az idegen szerző nem elég jártas a magyar viszonyokban, s a fordítás is gyöngye. — Az októberi (322) számban *A Magyar Tudományos Akadémia és az önkényuralom* cím alatt *Angyal Dávid* közöl cikket. Az önkényuralom burokratizmusa az Akadémiát állítólagos forradalmi szerepléseért annyira megbénította működésében, hogy 1847 december-havától 1858 december-haváig (1848-ban a szabadságharc miatt) nem tarthatt nagy-gyűlést. — *Ferenczi Zoltán* bevezetéssel ellátva közli báró Kemény Zsigmondnak egy eddig ismeretlen dolgozatát: *A Bihar-megyei 1845 decz. 15-iki gyűlés leírása* czimmel. Ez a dolgozat a Wes-

¹⁾ A mű bírálatát olv. *Századok*, 1903. 751. l.

selényi-levéltárban maradt meg Kemény Zsigmondnak eredeti kéziratában s annak a híres megyei gyűlésnek történetét mondja el, melyen a megyei hajduk Tisza administrator rendeletére vérbe fagyasztották az ellenzék szónokait s a többi között majd agyonvágták Beöthy Ödönt is. — *Waldapfel János* (u. o.) *Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* cz. munkájának második kötetét ismerteti.¹⁾ — A novemberi (323) számban *Viszota Gyula* közöl adatokat a *Kelet népe* történetéhez. Közli Deák Ferencz és Eötvös József levelét, kik le akarták beszélni Széchenyit a Pesti Hirlap megtámadásáról, de — bár Széchenyi maga kérte véleményöket — sikertelenül. — U. o. *Bevezetés a magyar irodalomtörténetbe* cz. alatt olvasható *Riedl Frigyes* tanulmánya, mely a magyar irodalmat a magyar történet tükre gyanánt mutatja be. — U. o. ismerteti Σ jegyű író *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróbalajstrom* (Váradi Regestrum) cz. kiadványt, melyet az 1550-iki kiadás hű másával együtt Karácsonyi János és Borovszky Samu bocsátottak közre a váradi káptalan költségén.²⁾ — U. o. van ismertetve egy amerikai magyar önéletrajza: *The History of a life by Roderick E. Rombauer (1903)*. Rombauer családjának minden fegyverfogható tagja résztvett az 1848/49-iki magyar, és az 1861-iki észak-amerikai szabadságharcban; ennél fogva könyve sok becses adatot tartalmaz azon korból, de a későbbi időkből is. — A decemberi (324) számban különösen érdekes *Kropf Lajos* közleménye: *Haynau kalandja Londonban*. Haynau 1850-ben, habár jóakarói ellenezték, elment Londonba, hol azonban a csőcselék, leginkább serföző legények és kocsisok jól megseprűzték és tépázták az *osztrák mészáros* és *asszonykorbácsolót*. Az eset hosszadalmas diplomáciai tárgyalásokra adott okot az osztrák és az angol kormányok között, de minden komolyabb következmény nélkül.

— EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Szerkeszti *Katona Lajos*. XXVII. évf. 1—10. füz. 1903. január-december. — *Császár Elemér* (1. 2. füz.) Faludi Ferencz költészetéről értekezik, a kiből főleg a nyelv-művészt becsüli nagyra. — *Finály Gábor* (1. füz.) a Forum Romanum területén végzett újabb ásatások eredményeiről számol be. — *Bayer József* (u. o.) Zabel német kritikusként az *Ember* tragédiájáról való ferde nézeteit czáfolja. — *Simai Ödön* (2. füz.) a »Szigeti veszedelem« első költői feldolgozását, Schaeseus: *De capto Zygetho historia* cz. kis eposát ismerteti 1581-ből. Schaeseus erdélyi (medgyesi) származású ember volt. — *Loósz István* Petőfiről szóló

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1903. 167. l.

²⁾ E nagybecsű kiadványt legközelebb mi is tüzetesen fogjuk ismertetni.

dolgozatában (3. 4. füz.) Petőfi költői képeit vizsgálja és csoportosítja művelődéstörténeti szempontból — *Binder Jenő* (6. 7. füz.) P. Horváth Ádám énekgyűjteményének a brassai főreáliskola könyvtárában őrzött ismeretlen kéziratát veti egybe az Akadémia birtokában levő kézirattal. — *Závodszy Levente* (u. o.) a Bartal-féle Glossariumhoz közöl pótlékokat. — *Tolnai Vilmos* (u. o.) Arany János *Pázmán lovag-jának* forrását kutatja s azt Róbert Károly király egy 1319-iki adománylevelében (Fejér: CD. VIII. 2. 210.) találja fel. — A 10. füzetben *Viszota Gyula* Czuczor és Vörösmarty hivatalos magyar nyelvtana keletkezésének körülményeit világítja meg levéltári adatokon alapuló dolgozatában.

— ERDÉLYI MUZEUM. Szerkeszti *Szádeczky Lajos*. XX. köt. 1903. 1—10. füzet. — Az évfolyamot gr. *Kuun Géza* cikke nyitja meg, ki *Az 1834-iki erdélyi országgyűlés előestéjén* czim alatt (1. 2. füz.) gr. Gyulai Lajos naplóját közli, melyben sok jellemző és értékes adat található Erdély politikai történetének ama forrongó korszakára vonatkozólag. — *Lukinich Imre* (1. füz.) a történetíró udvarhelyi *Szeles Jánost* (1725—1790) mint költőt mutatja be, kéziratban fennmaradt versei alapján. — *Vass Miklós* (u. o.) a siménfalvi *Székely család* rövid történetét adja, mely családból Székely Mózes fejedelem származott, s kimutatja, hogy a család elei vagyonosabb székely primorok voltak már a XVI. században; ősük valószínűleg Antal. — A 2. füzetben *Erdélyi Károly* Lénauról, *Török István* Hegedűs Sámuelről közölnek cikket. — *Orosz Endre* (u. o.) húsz ismeretlen ősemleri telepet ismertet, mely telepeket Kolozs, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos megyékben kutatott fel. — *Versényi György* három közleményre terjedő tanulmányban (3. 4. 5. füz.) Tompa családi életét rajzolja. — *Kristóf György* (3. füz.) Debreczeni Márton *Kióvi csatájáról* értekezik s az eposnak főleg mythologiai elemeit vizsgálja. — A 4—8. füzetekben olvasható *Petri Mór* nagyobb dolgozata: *Báró Wesselényi Miklós és munkái* czimmel, melyben Wesselényit mint politikai írótt jellemzi, illetőleg politikai munkáit kivonatolja. — *Váró Ferencz* (5. füz.) mutatványul *Bethlen Gábor kollégiuma* cz. nagyobb munkájából: *Bethlen Gábor nemestő iskolája* czim alatt közöl egy részletet. — *Perényi József* két közleményben (6. 7. füz.) Szász Béla (1840—1898) rövidre fogott életrajzát és költészetének jellemzését adja. — A 8. füzetben *Lukinich Imre* tollából az udvarhelyi vár, az u. n. *Csonkavár* történetét olvashatjuk. A várat, mely talán az egykori római castrum helyén épült, csak 1301-ben találjuk először felemlítve; később lásnak indult, majd kolostor volt benne, mit Báthory István a XV-ik század végén újra várrá alakított át; 1562-ben Zsigmond az időközben megint kolostorrá lett várból építette a Székelytámadót. A vár II. Rákóczi Ferencz szabadság-

harcza alatt pusztult el, azóta rom. — A 9. füzetben *Kanyaró Ferencz* közöl tréfás verseket és gúnyénekeket a régi magyar népies költészetből. — *Rácz Miklós* (9. 10. füz.) Villani János és Máté krónikájáról írt forrástanulmányt. A két olasz krónikás magyar történelmi szempontból is figyelmet érdemel, mert mind a kettőnél találunk adatokat pl. Nagy Lajos nápolyi hadjáratairól, a magyarok politikai intézményeiről, hadi szokásairól stb. — A 10. füzetben *Adalékok az erdélyi archontológiához* cím alatt *Vásári Miklós* alvajdára (1320 körül), *Aymon-ra*, a székelyek ispánjára (*Aymon* = *Simon*), továbbá *Bebek Miklós* erdélyi prépost és kalocsai érsek származására vonatkozólag *Wertner Mór* igazít helyre némely tévedéseket. — Az irodalmi szemle több történeti munka bírálatát hozza; míg a *különfélék* rovata számos apróbb történeti érdekű adattal bővelkedik.

— ETHNOGRAPHIA. A Magyar Néprajzi Társaság értesítője. Szerkesztik *Munkácsi Bernát* és *Sebestyén Gyula*. XIV. évf. 1903. 1—10. füzet. — Az egész évfolyam legérdekesebb közleménye az a bő tanulmány, melyet *Rovás és rovásírás* címmel *Sebestyén Gyula* tollából az 1—7. füzetekben olvashatunk. Bevezetésül az írás történetét adja elő, majd áttérve a számjelzés módjaira, arra az eredményre jut, hogy a számjelzés alapja általában a kéz és ujjak ábrázolása. A legrégebb írószerek a kés, a fatábla és a bot, s épen a botra való rovásból lehet megmagyaráznunk azt, hogy a héber s minden ettől származó írás jobbról-balra menő. Ismerteti a *barázdoló írást* (bustrophedon), ezt a közvetve ránk maradt rovásírást, továbbá a számrovást; szól a hazai nemzetiségek rovásírásairól, s itt a csángóknál használt kétsoros rovást egyezőnek találja a vogulok és osztjákok kétsoros rovásaival. Végül a *tulajdonjegyeket* tárgyalja, melyeknek használata több európai és ázsiai népnél kimutatható, s a melyek nálunk is szokásban voltak. — Ugyancsak az 1. füzetben kezdi meg *Katona Lajos* becses összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányát a *magyar népmese-típusokról*, mely hat közleményben a 10. füzettel ér véget. — Munkácsinak a *moldvai csángókról* az előbbi évfolyamban olvasható cikkét, főleg a csángók eredetéről való nézeteit *Melich János* bírálja (1—2. füz.), mire Munkácsi nyomban válaszol. Az 5. füzetben *Domanovszky Sándor* ismerteti Hetényi Jánosnak kéziratban fennmaradt művét, melynek címe: *A még pogány magyarok őshite és szertartásai*. E munkát Domanovszky még ma sem tartja elavultnak. *Galgóczy János* folytatja az *újabb szumir szószedet* közlését, mit a 10. füzetben fejez be. — Magyar történeti szempontból fontosak *Krausz Sámuel* közlésében (5. 6. füz.) *Roger Bacon* (1210—1292) és *Beauvaisi Vincentius* (megh. 1264-ben) tudósításai a tatárokról. Az előbbi a kunokat és magyarokat is meg-

említi. — A 8. füzetben *Tóth-Szabó Pál* Torna megye régi, szerinte valószínűleg a XV. századból származó oláh telepeiről értekezik. — *Mahler Ede* (u. o.) kimutatja a *husvét*ről írt cikkében, hogy csak a középkorban terjedt el az a nézet, mintha a keresztyénségben érvényre jutott *husvét*-számítás a *husvét*nek a zsidók pascha-ünnepével való egybeesését akarta volna megakadályozni. — A 9-ik füzetben *Herman Ottó* bírálja néhai Jankó Jánosnak *Magyar típusok* cz. kiadványát. — A 10. füzetben *Hermann Antal* közöl új adatokat az *építő áldozatról* és Kőmives Kelemenné balladája tárgyáról. — Az egyes füzetek tartalmát a néphit, népszokások és népköltészet körébe vágó kisebb közlések élénkítik, az irodalmi rovatban pedig a hazai és külföldi jelesebb folklorisztikai művekről olvashatunk ismertető cikkeket. — Az évfolyam *néprajzi melléklete*, a M. N. Múzeum néprajzi osztályának értesítője, hazánk ethnographiájához járul sok becses adattal.

— KATHOLIKUS SZEMLE. Szerkeszti *Mihályfi Ákos*. XVII. köt. I—X. füz. 1903. január-december. — A két első füzetben ifj. *Reiszig Ede* közöl történeti tanulmányt *A János-lovagrend Buda-felhévtizen* czim alatt, melyben főleg a felhévizi rendház birtokviszonyait igyekszik tisztázni. A rendház valószínűleg 1440-ben pusztult el, mikor Buda várát Szécsi Tamás megostromolta. — *Sörös Pongrácz* dolgozata: *Ötven év Oláh Miklós életéből* (4. 5. füz.) a nagyhirű főpap életrajzát zágrábi püspökké való kineveztetéséig (1543. aug.) adja. — II. Rákóczi Ferenczről két becses dolgozat olvasható a 7. füzetben. Az egyiket *Karácsonyi János* írta, ki dolgozatában II. Rákóczi Ferencz fejedelem vallomásairól értekezik; a másikat *Kurácson Imre*, ki Rákóczi törökországi szereplését az egykorú török történetirodalomban kutatva, *Rákóczi a török történetírásban* cz. alatt főleg Rásid efendi udvari történetíró reá vonatkozó feljegyzéseit ismerteti. — *Pintér Jenő* két közleményben (9. 10. füz.) *Szent Adalbert* püspök és vértanu életét adja, az egykorú források nyomán s az eddigi kutatások eredményeinek felhasználásával igyekezvén megrajzolni e hazánk történetében is emlékezetes helyet foglaló férfiú pályafutását. — A könyvismertetések és bírálatok során egyebek közt *Gyomlay Gyula*: Bölcso taktikája (2. füz.), A veszprémi püspökség római Oklevéltára, *Németh Béla*: Szigetvár története (7. füz.), *Fraknói Vilmos*: Magyarország összeköttetései a szent-székkal, *Éble Gábor*: A Dessewffy család, *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek, és A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig (8. füz.), *Karácsonyi-Borovszky*: Regestrum Varadiense (9. füz.), *Füssy Tamás*: A zalavári apátság története (10. füz.) stb. vannak megbeszélve.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1903.

— LETOPIS MATICE SRPSKE. Ujvidék, 1903. I—VI. (217—222) füzet. — 1. Mijatović Čedomil: *Ki volt Ilona királynő?* (217. füz. 1—30. ll.) A szerb uralkodók nejei nagy befolyást gyakoroltak a népre politikai és közművelődési tekintetben; de legnagyobbat Balsics neje Jelena, és I. Uros király neje Ilona. Ez utóbbi több mint hatvan éven át, késő öreg koráig (1250—1314) irányította Szerbország közművelődési és politikai ügyeit. Kortársa Danilo érsek, magasztalja szépségét, okosságát, erélyét és jámborságát. Ezt teszi IV. Miklós pápa 1291-ben, Barlezius Marino, Orbini és Farlati, ki felsorolja mindazon templomokat és zárdákat is, melyeket Ilona királynő épített. Ezekről szól fiának, Milutin királynak, 1303 márcz. 15-én kelt oklevele, s a gradaci zárdáról emlékezik Danilo, hol a királynő mint apácza élete utolsó éveit töltötte s a hol el is van temetve. I. Uros országa Felső- és Alsó-Zeta és a zetai tengermellék volt, székhelye Brnjaci, Antivari közelében a zetai tengermelléken. Neje itt a királyi palota egy részében irodát rendezett be, hol egyházi könyveket irtak és másoltak; más részében pedig leánynevelő intézetet és leányiskolát tartott fen 1250—1300 között, midőn ily intézmények iránt az európai udvaroknál alig volt érdeklődés. Sok várat és várost is helyreállíttatott; udvarát jeles férfakkal töltötte meg; nagy befolyásával kivitte Rómában, hogy 1276-ban Antivariba kath. érsekül jött Gerardus, a jeles tudós és költő; belső embere volt Danilo érsek szerb történetíró és számos más tudós. E hatalmas asszony származása maig is kérdéses, de a kérdést némileg felderíti ezen tanulmány. Az egykorú Danilón kívül először említi Ilonát krónikájában a szintén egykorú Georgios Akropolita (1217—1282), ki a byzanci latin császárság történetét 1203—1261-ig írta meg s a szomszédos országokról is megemlékezik. Ez azt mondja, hogy Uros király veje volt a magyar királynak, de nem nevezi meg nejét, sem ennek apját. A karlóczai szerb krónika tovább meg, midőn feljegyzi, hogy Uros királynak és feleségének Ilonának. István magyar király leányának házasságából az első fiu Dragutin. a második fiu Milutin király. Danilo, a főforrás Ilonára nézve, azt beszéli, hogy I. Uros trónralépte után 1243-ban vette feleségül Ilonát. Uros ekkor körülbelül negyven éves lehetett. Mijatović ebből azt következteti, hogy Ilona talán harmadik neje volt. mert a szerb hercegek átlag nagyon korán házasodtak; lehet, hogy előbbi feleségei voltak magyar királyleányok. de Ilona, Dragutin és Milutin anyja, semmiesetre sem az. Ha az lett volna, Danilo bizonyára felemlítette volna. a mint feljegyezte fiának Dragutinnak

feleségéről Katalinról, ki csakugyan magyar királyleány volt. Egy magyar krónika, egy magyar történetíró sem említi, hogy Uros felesége magyar hercegnő lett volna. holott II. Endre és IV. Béla leányairól pontosan fel van jegyezve, melyik kihez ment feleségül. Brankovics György szerb krónikája azt mondja, hogy Ilona II. Balduin latin császár leánya volt. s ezt mások is állítják. De kétségbe vonta ez állítást már Rajić, támaszkodva különösen arra a tényre, hogy II. Balduinnak csak egy fia volt, Fülöp, leánygyermeké azonban nem maradt. Freschot és utána többen IX. Lajos francia király leányának hiszik Ilonát, de ez is alaptalan, mert hat leányának története ismeretes és Ilona nevű nincs közöttük. Hopf (*Geschichte Griechenlands*. II. 266. l.) azt mondja, hogy Helene De Chours, Uros István szerb király neje. II. Károly nápolyi király rokona és öreg barátnője volt; de Hopf itt tévedett, mert Anjou-korbeli nápolyi oklevelek említik, hogy Ilona testvére Mária, férjezett De Chours Anselmné volt, tehát sem Mária, sem Ilona nem származott a De Chours főúri francia nemzetségből, melynek Mijatović az említett oklevelek alapján egész történetét adja és bizonyítja, hogy Ilona, I. Uros István szerb király felesége. IX. Lajossal és Anjoui Károly nápolyi királlyal egy törzsből. VI. Lajos francia királytól (Louis le Gros) származtak mint ennek negyedízi utódai; és pedig IX. Lajos és Károly mint VII. Károly dédunokái. Ilona és Mária pedig mint VII. Lajos testvére. *Petrus de domo Curtenaio* dédunokái, a kinek II. Balduin az unokája. Így igazolást nyerne az, a mit Danilo Ilonáról mond, hogy t. i. francia királyi családból eredett. Ilona nagynénje. II. Balduin testvérének Erzsébetnek leánya Jolánta, II. Endre magyar király neje. közvetítette valószínűleg a házasságot Uros szerb királlyal. Ilonát a magyar királyi udvarból vitték Rasciába, s innét lehet, hogy a szerb krónikák magyar királyi hercegnőnek tartották. — 2. Mirosavljević Veljko: *Ismertetés Dudás Gyulának Az oktatásügy története Bács-Bodrog megyében* című munkájáról. (217. füz. 104—110. ll.) Az ismertetés kizárólag a Bács-megyei szerb iskolákra vonatkozó részszel foglalkozik és elismerőleg szól róla. A megyében a legrégebb szerb iskola Baján. 1695-ben keletkezett. — 3. Radonić Jovan: *Áttekintése az 1902 évi szerb és horvát történetirodalmi munkásságnak*. (217. füz. 116—136. ll.) A megjelent önálló művek s a folyóiratokban közölt történelmi és régészeti értekezések felsorolása, ismertetése és rövid bírálata. — 4. Pavlović Dragutin: *A kultura és a háborúk*. (218. füz. 1—25. 219. füz. 85—98. ll.) Történelmi vázlat. Főkép a délszláv harcokról s az ezekről keletkezett népdalokról és hősénekekről értekezik. — 5. Tomić Jovan: *A montenegrói felkelésről a moreai táború kezdetével, 1684—1685-ben*. (218. füz. 43—59. 219. füz.

72—85. 220. füz. 72—84. ll.) Az értekező megállapítja az eddigi nézetekkel szemben, hogy ezen montenegrói felkelés nem 1687-ben. hanem 1684-ben támadt; leírja Montenegro akkori viszonyát Törökország és Velence irányában. mert a felkeléssel Montenegro nemcsak maga védekezett a török ellen, hanem nagy szolgálatot tett Velencének is az u. n. moreai hadjáratban. — 6. Gjukić A. *Crnojević III. Arsen szerb patriarcha három levele.* (219. füz. 30—39. ll.) A török elől Magyarországra menekülő patriarcha első és második levele szerb nyelven van írva és Komáromból 1689 nov. 17-ről keltezve, a harmadik levél olasz, és szól Jaklin Balázs nyitrai püspöknek és kancellárnak. Mind a három levél válasz a nyert királyi privilegiumra és a beköltözött szerbek helyzetét vizsgálja. A dátum azonban téves, mert Arsenius 1689-ben még Belgrádban volt, a szerbek a privilegiumot csak 1690 aug. 21-én kapták, s így Arsenius erre vonatkozó levelei csak 1690-ben lehetnek Komáromból datálva, hová a szerbek a törökök elől menekülve felvonultak. Az évszámot azért véthette el a levelek írója, mert a szerbiai egyházban az esztendőket a világ teremtetésétől fogva számították s ez az egyházi év szeptember 1-én kezdődött; minthogy pedig a levelek olyan urakhoz voltak intézve, kik az éveket Kr. u. számítva január 1-vel kezdték, át kellett számítani a dátumot, s mivel a 7199 év szept. 1-én kezdődött, november 17-én, midőn a levelek keltek, hibásan az alig mult 7198 évet vették alapul s így került a levelekre az 1690 év helyett 1689. — 7. Pavlović István: *Az 1872-iki szerb egyházi és nemzeti congressus feloszlata.* (220. füz. 53—72. ll.) Leírja a congressus lefolyását és elmondja feloszlataának okait. — 8. Radonić Jovan: Tomić Jovannak *Az ipeki patriarcha és az 1592—1614-iki keresztyén mozgalmak a Balkán-félszigeten* cz. művének bírálata. — 9. Marković Péter: *Szerbia és Magyarország viszonya 1331—1355-ben.* (221. füz. 1—27. 222. füz. 16—52. ll.) Florinski orosz történész megírta a szerbek viszonyát a byzanci császársághoz a XIV. sz. második negyedében, tehát a hatalmas Dusán István czár idejében, s egy fejezetben mellékesen megemlékezik ennek az Anjou-házbeli magyar királyokhoz való viszonyáról is. Marković értekezése ez utóbbi vonatkozásokat a Florinski munkája megjelenése (1882) óta felszínre került okleveles adatokkal egészíti ki. Az értekezés önállóan is megjelent.

MARGALITS EDE.

A RÁKÓCZI-KOR BIBLIOGRAPHIÁJA.

(Folytatás.)

IV. HAZAI ÉS KÜLFÖLDI FELDOLGOZÁSOK.

Abafi Lajos. Mikes Kelemen. Budapest, 1878. Aigner L. kiadása. Kis 8-r. 208 l. (Magyar Könyvesház. Gyűjteménye a régibb és újabb magyar és külföldi jelesebb műveknek. 48—50. sz.)¹⁾

Aldásy Antal. Az 1707 évi ónodi országgyűlés története. A M. Tud. Akadémia által a Vitéz-díjjal jutalmazott pályamunka. Budapest, 1895. Athenaeum kny. 8-r. 157 l. (Megjelent a *Századok* 1895 évi folyamában is.)

Antalfy Endre. Petrőczy Katalin Szidónia élete és munkái, 1664—1708. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 122 l.

Arneht (Alfred von —). Prinz Eugen von Savoyen. Nach den handschriftlichen Quellen der kaiserlichen Archive. Mit Portraits und Schlachtenplänen. I. II. III. Bd. Wien, 1858—1860. Nagy 8-r. (2-ik kiadás 1864.)

Arneht (Alfred Ritter von —). Das Leben des k. u. k. Feldmarschall's gr. Guido von Starhemberg, 1657—1737. Wien, 1853.

Balassy Ferencz. Adatok Telekesy István egri püspök életrajzához. (Magyar Sion. Szerkeszti és kiadja *Knauz Nándor*. 1864. II. évf. 5. 6. füz. 321—338. és 401—419. ll.)

Balló István. Altorjai báró Apor Péter élete és működése, 1676—1752. Irta —. Csik-Szereda, 1897. Györgyjakab Márton kny. Budapest, 1898. Lampel Róbert bizom. Kis 8-r. 112 l.

Biás István (ifj.) II. Rákóczi Ferencz beiktatása az erdélyi fejedelemségbe, Marosvásárhely 1707. ápr. 5. Marosvásárhely, 1903. Adi Árpád kny. 8-r. 29—36. ll. (A maros-köri Dávid Ferencz-egylet kiadványa. I. sor. 3. sz.)

Bidermann. Geschichte der österreichischen Gesammt-Staatsidee, 1526—1804. I. Abth. 1526—1705. — II. Abth. 1705—1740. Innsbruck, 1867—1889. Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung. 8-r. 2, IX. 2, 174 l., XI, 2, 361, 2 l.

Chernel Kálmán. Kőszeg szab. kir. város jelene és multja. II. rész. Mult kor. Budapest, 1878. Nagy 8-r. 274 l. (Rákóczi kora 137—215. ll.)

Cowen (Jane —). Tales of Revolution and of Patriotism. London, 1887. Scott. Paterson-Square. 8-r. (7-ik fejezet: Emerie Tekeli and the Hungarian Struggles under Leopold I. of Austria. — Francis Rakotski.)

Császár Elemér. Mikes »Törökországi levelei«-nek keletkezése. Budapest, 1895. Athenaeum kny. 8-r. 43 l. (Különlenyomat az *Irodalom-történeti Közlemények* 1895 évi folyamából.)

Csepreghy Kálmán. Az ónodi országgyűlés és előzményei. Irta —. Budapest, 1894. Süsz Dávid kny. 8-r. 158 l. (Az ónodi gyűlésen hozott törvénytörvénypontok. 130—155. ll.)

Czirák Gyula. A dunaföldvári vár ostroma és bevétele 1705-ben. Hadtörténelmi epizód a kurucz világból. Duna-Földvár, 1893. Schwarz M. kny. 8-r. 36 l.

Dudás Gyula. A bácskai és bántási szerbek szereplésének története a XVI. és XVII. században, 1526—1711. Zombor, 1896. Kollár József kny. 8-r. 78 l.

¹⁾ A Mikes Kelemenre vonatkozó irodalmat l. *Beöthy Zsolt*: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, I. köt. (6-ik kiadás. A későbbiekből a repertorium elmaradt.) Budapest, 1890. Athenaeum kny. 97. l.

Dudás Gyula. II. Rákóczi Ferencz harczai a Tisza-Duna közén. (A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve, 1889.)

Kble Gábor. Károlyi Ferencz gróf és kora, 1705—1758. A gróf nemzetség levéltárának adatai alapján írta — Első kötet. Budapest, 1893. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XVI, 645 l. Számos illusztrációval.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. (Később alcímmel: *Geschichte der Kämpfe Österreichs.*) Nach den Feld-Akten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegsarchives. Wien. C. Gerold's Sohn. 8-r.

I. Serie. V. Bd. Wien, 1878. 4, XXVI, 728, 2 l. Mit sechs Kartenbeilagen. (Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1703. Bearbeitet von *Alphons Danzer.* — Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, 1703. 172. l. — Die Kämpfe in Ungarn. 598—625. ll. — Die politisch-militärische Lage der kriegführenden Mächte. — Die Rüstungen des Kaisers und seiner Verbündeten.)

I. Serie. VI. Bd. Wien, 1879. 8-r. 4, XXIII, 1, 908 l. Mit acht Kartenbeilagen. (Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1704. Bearbeitet von *Gustav Ratzenhofer.* — Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, 1704. 300. l. — Die Ereignisse in Ungarn und Siebenbürgen. 126—208. ll. — Die politische Lage im Jahre 1704. — Tafel I. Der Kriegsschauplatz in Ungarn und Siebenbürgen. Kriegszüge des Fm. Heister. Schlachtenfeld bei Tyrnau. Gefechtsfelder bei Stuhlweissenburg, Smolenice, Raab, Pata, Igal.)

I. Serie. VII. Bd. Wien, 1881. 8-r. 4, XIX, 1, 555 l. Mit sechs Kartenbeilagen. (Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1705. Bearbeitet von *Josef Rechberger*, Ritter von Rechkron. — Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, 1704. 542. l. — Rebellion in Ungarn. 411—470. ll. — Militärisch-politische Lage 1705. Rüstungen des Kaisers. — Tafel VI. Der Kriegsschauplatz in Ungarn und Siebenbürgen. Die Schlacht bei Sibó.)

I. Serie. VIII. Bd. Wien, 1882. 8-r. 4, XV, 1, 526 l. Mit sieben Kartenbeilagen. (Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1706. Bearbeitet von *Emil Freiherrn Mayerhofer* von Grünbühland *Kamillo Freiherrn Komers* von Lindenbach. — Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, 1706. 342. l. — Der Krieg in Ungarn. 402—451 ll. — Übersicht der politischen Lage Europas im Jahre 1706. — Tafel VII. Übersichtskarten von Ungarn und Siebenbürgen. Pläne zu den Belagerungen von Gran. Gefechtsfelder von Alsó-Szilvás, Nagy-Magyar, Oedenburg und Neudorf.)

I. Serie. IX. Bd. Wien, 1883. 8-r. 4, XII, 1, 377 l. Mit fünf Kartenbeilagen. (Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1707. Bearbeitet von *Carl Freiherrn von Hipssich* und *Kamillo Freiherrn Komers* von Lindenbach. — Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, 1707. 222. l. — Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen. 286—333. ll. — Militärisch-politische Lage Europas zu Beginn des Jahres 1707. — Tafel IV. Übersichtskarten zu den Feldzügen in Ungarn u. Siebenbürgen. Karten der Gefechtsfelder von Székely-Kocsárd, Reussmarkt und Deutschkreutz.)

X. Bd. (II. Serie. I. Bd.) Wien, 1885. 8-r. 4, XVIII, 561 l. Mit sieben Kartenbeilagen. (Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1708. Bearbeitet von *Alexander Kirhammer.* — Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, 1708. — Rüstungen der ungarischen Conföderation. Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen. 100—143. ll. — Militärisch-politische Einleitung. Kriegspläne u. Wahl der Feldherrn in Ungarn. 33—34. ll. — Kriegsplan Franz II. Rákóczi. 50—52. ll. —

Tafel I. Der oberungarische Operation-Schauplatz. Neuhäusel, Neutra. Das Schlachtfeld von Trentschin.)

XI. Bd. (II. Serie. II. Bd.) Wien, 1886. 8-r. 4, XVI, 336 l. Mit fünf Kartenbeilagen. (Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1709. Bearbeitet von Josef Ritter *Rechberger* von Rechkron. — Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, 1709. 311. l. — Die Kämpfe in Ungarn. 230—284. ll. — Militärisch-politische Lage in Europa. Plan zur Niederwerfung der Rebellion in Ungarn. Die Feldherrn in Ungarn. Rüstungen. 31—56. ll. — Tafel V. Kämpfe in Ungarn. Übersichtskarte von Ungarn und Siebenbürgen. Kämpfe in Siebenbürgen.)

XII. Bd. (II. Serie. III. Bd.) Wien, 1887. 8-r. 4, XVIII, 631 l. Mit fünf Kartenbeilagen. (Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1710. Bearbeitet von Carl Freiherrn von *Hipssich*. — Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, 1710. 467. l. — Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen. 483—549. ll. — Militärisch-politische Lage 1710. Kriegsplän und Wahl der Feldherrn. Rüstungen. — Tafel III. Der Kriegsschauplatz in Ungarn. Ansicht und Plan der Belagerung von Neuhäusel.)

XIII. Bd. (II. Serie. IV. Bd.) Wien, 1887. 8-r. 1, IX. 550 l. Mit sechs Kartenbeilagen. (Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1711. Bearbeitet von Friedrich Freiherrn *Mühlwerth-Gärtner*. — Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, 1711. 168. l. — Feldzug in Ungarn. 421—447. ll. — Militärisch-politische Lage, 1711. — Tafel VI. Der Kriegsschauplatz in Ungarn. Plan der Festung Munkács.)¹⁾

BARANYAI BÉLA.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1904. április — szeptember.

AZ ŐSKORTÓL 1528-IG.

A tiszakeszi urnakoporsó. Végh Kálmán Máttyás. Alkotmány, 1904. aug. 6.

A legrégibb sztrájk Magyarországon. (A római legiók sztrájkja Tiberius trónra léptekor, Tacitus évkönyvei nyomán.) Magyar Szó, 1904. ápr. 29. 30.

A kétféjű sas ősmagyar (szkytha) eredetéről. Torma Zsófiának Szolnok-Doboka vármegye millenniumi albumában közölt dolgozata nyomán. Budapesti Hírlap, 1904. szept. 3. — A hettiták is használták vallásos felvonulásaik alkalmával. Utóbb a jelvény Konstantinápolyba került.

Nemzeti ereklyénk és Szent István napja. (A szent jobb története.) Pesti Napló, 1904. aug. 20.

A bakonybéli apátság. Sörös Pongrácz nyomán. Alkotmány, 1904. ápr. 29.

Budai templomok a középkorban. Hazánk, 1904. ápr. 7.

Pozsony a középkorban. Kumlik Ede. Budapesti Hírlap, 1904. ápr. 2. — Ismerteti Ortway Tivadar monographiájának új kötetét.

Máttyás király és az iskola. Márki Sándor. Család és Iskola, 1904. 15. szám. — Különlenyomatban is megjelent. (Kolozsvár, 1904. Gombos kny. 14 l.)

Régi magyar borjegyzékek 1515-ből. Molnár Béla és Kotzmann János. Kereskedelmi Szakoktatás, XII. évf. (1903/4) 9. sz.

¹⁾ Az I—VII. köt. ismertetését Abstemiustól, és erre feleletül Sacken nyílt levelét olv. *Századok*, 1882. 248—256. ll. és 699—701. ll.

HABSBURGOK KORA 1526—1848-IG.

Debreczen város fekete húsvétja, 1658. Koncz Ákos. (Balyk András és Barta Boldizsár krónikája nyomán.) Magyarország, 1904. ápr. 3.

Barcsai fejedelem sírja. Budapesti Hírlap, 1904. aug. 30. — A Kozmatelke határában levő sírt emlékoszloppal jelölték. A hant alatt Barcsai két hű szolgája is pihen: Budai Zsigmond és Szövérdi. Az előbbinek a lábán még rajta volt a rabláncz.

Batthyány Bánffy Kata. Takáts Sándor. Budapesti Hírlap, 1904. máj. 25.

Bercsényi házassága Csáky Krisztinával. Nagyhy Dénes. Pesti Napló, 1904. ápr. 28.

Szarvaskendi Sibrik Miklós, a fejedelem udvarmestere. Reéz Pál. Pesti Hírlap, 1904. júl. 23.

Hol van Rákóczi szíve? Chélaré Raoul. Budapesti Hírlap, 1904. jun. 3. 4. — A fejedelem szívét a grosboisi kamalduli szerzetesek kolostorának temetőjében helyezték el, mely azonban az emlékkövel együtt elpusztult. A felirat egy része a levéltár feljegyzései között fennmaradt.

Hazafigas halászok, 1759. Takáts Sándor. Budapesti Hírlap, 1904. ápr. 5.

Voltaire magyar tanítványa. (Gróf Fekete János.) Morvay Győző monographiája nyomán. Budapesti Hírlap, 1904. máj. 11.

Régi magyar egyházi ruhák (különösen M. Terézia korából). A bécsi kiállítás alkalmával. Alkotmány, 1904. ápr. 3.

Bikaviadatok a régi Pesten. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1904. jun. 12. — Egy régi pozsonyi napló szerint Krisztina főhercegnő és férje, Albert tescheni herceg tiszteletére előbb 1779 aug. 29-én Pozsonyban, nemsokára rá Pesten is rendeztek bikaviadalt.

II. József uralkodása. Dudek János. Magyar Állam, 1904. máj. 25.

Délvidéki teleptések. Lendl Adolf. Magyarország, 1904. ápr. 12. — Bachóvár temesi magyar község elnémetesedése.

A szomorú szemű barát. (Frangepán Márton.) Krónika a XVIII-ik századból. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1904. ápr. 24.

Kazinczy auf dem Spielberg in Brünn. Leitner Emilia. Budapesti Tagblatt, 1904. ápr. 17.

Bacsányi-legenda. Nagyhy Dénes. Pesti Napló, 1904. júl. 27. — A nálunk is ismeretes »Scènes des camps et des bivouacs hongrois pendant la campagne de 1848/49. Extraits des mémoires d'un officier autrichien« című munka (megj. Párisban 1855.), melynek szerzője a többi között egy osztrák kapitány emlékirataira is hivatkozik, melyekben egy »Szegszárd Mihály« nevű magyar hazafról és kültőről esik szó, mely álnév alatt a cikkíró nézete szerint Bacsányi lappang.

Goethe és Magyarország. D'Artagnan. Az Ujság, 1904. jun. 7.

Széchenyi, Deák, Kossuth. Dudek János. Alkotmány, 1904. jun. 3. 8. — Szól voltaképen Acsádynak »A magyar birodalom története« cz. munkája második kötetéről.

Pusztaszentlászló. (Deák Ferencz életéhez.) Eötvös Károly. Pesti Hírlap, 1904. aug. 30. 31. továbbá szept. 1. és köv. számok.

Egy ismeretlen magyar festő. Zsilinszky Mihály. Hazánk, 1904. jun. 5. — A cikk hőse Metzner képmű, a ki Szirmay István megrendelése folytán egy 10—12 rőfnyi vásznon Karaftát és bírótársait festette meg. Ezek egyike, *Szentiványi László*, épen Karafta fülébe süg valamit. A festő 100 aranyat és 2 átalag tokaji bort kapott műveért, mely ugyan elveszett, de leírása megmaradt Vizer Jánosnak »Az eperjesi kín- és vérpad« című művében (1858).

AZ 1848/49-IKI SZABADSÁGHARCZ KORA.

Dessewffy Arisztid honvéd-tábornok. Farkas Emőd. Pesti Hírlap. 1904. júl. 17.

Herman János, a 10. huszárezred őrmestere 1848/49-ben. Bányai Elemér, 1904. jún. 26.

Nemzeti papok. Lőrinczy György. Budapesti Hírlap, 1904. aug. 30. — Feleleveníti Rázgha Pál, László József kőcsi pap († 1899-ben) és Fieba József bánhidai plebánus emlékét.

Emlékezés a nagy idők egyik nőtanujáról. Pesti Hírlap, 1904. ápr. 14. — Birányi (Schultz) Ágoston honvéd-hadbíró és író özvegye, Fadgyas Gyula honvéd-hadnagy második neje, a ki 1849-ben férje oldalán bátran harczolt és a debreczeni gyűlésen is jelen volt.

Rektifikálás. Matkovich Tivadar. Magyar Szó, 1904. ápr. 1. és köv. számok. — Helyreigazítja Eötvös Károlynak »A dicsőséges csaták napjaiból« cz. cikksorozatának több részletét. Bizonyítja nevezetesen, hogy a cikkíró (Matkovich) atyja mint a mező-szentgyörgyi honvédek kapitánya, tényleg részt vett a szabadságharczban. A cikk sok legendát megrostál.

Andrássy Gyula gróf ismeretlen levelei. Megjelentek előbb a Neues Wiener Tagblatt-ban, 1904. ápr. 3-án; utána több magyar lapban, így a P. Naplóban ápr. 5-én és a M. Szóban ápr. 6-án. — Az első levélben, melyet Andrássy Konstantinápolyból, 1849 szept. legelején írt Kossuthnak, biztatólag nyilatkozik a török segélyről. A szept. 3-án kelt levélben ezt olvassuk: »Görgei árulása elkábitott.« — Ezzel kapcsolatban Vámbéry Armin (Pester Lloyd esti lapja), 1904. ápr. 6. Rifaat pasa és török külügyminiszter papírjaira hivatkozván, szintén a mellett tanuskodik, hogy a porta 1849-ben bár elkésve, sereget készült küldeni.

Kászonyi Dániel. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1904. jún. 5.

LEGÚJABB KOR ÉS VEGYESEK.

Az utolsó Dedák-párti. Eötvös Károly. Pesti Hírlap, 1904. ápr. 3.

Czobor Béla. Nekrolog. Schwarz Ármin. Pester Lloyd, 1904. ápr. 3.

A muzeum néprajzi osztálya és ethnographiai gyűjteménye. Ákos Magyar Állam, 1904. ápr. 6.

Anteusz. Kacziányi Géza. Hazánk, 1904. ápr. 8. — Werner regényének történeti háttérével foglalkozik.

Die Werke des Baron Eötvös. Wertheimer Ede. Neue Freie Presse, 1904. ápr. 24. — Kifogásolja, hogy Eötvös német nyelven írt dolgozatait föl nem vették az új (teljes) kiadásba.

Jókai Mór. Nekrologok és rokon cikkek az összes lapok 1904. máj. 6. és 7. számaiban.

Az 1903/4-iki obstrukció (története). Pester Lloyd, 1904. máj. 12. — Alföldi Béla műve ismertetése.

A jászkunság megdáltása. Kele József. Budapesti Hírlap, 1904. máj. 22.

Franz Liszt. Zichy Géza gr. A Deutsche Rundschau nyomán. Budapesti Tagblatt, 1904. máj. 29.

Arany János és a biblia. Kacziányi Géza. Hazánk, 1904. jún. 14. Pollák Miksa soproni rabbi művének bírálata.

Der Beitrag Ungarns zur österreichischen Staatsschuld-Verzinsung. Deutsch Antal. Pester Lloyd, 1904. jún. 23. és köv. sz.

Hol nyaraltak az öregek? Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1904. júl. 3.

Acsády műve. Bírálja Dudek János dr. Alkotmány, 1904. aug. 9.

Der König im ungarischen Volksliede. Fränkel Bertalan. Pester Lloyd, 1904. aug. 23.

ÚJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— ÉRTESÍTŐJE (Az angolkisasszonyok egri intézetében létező érseki róm. kath. felsőbb leányiskola —) az 1903—1904. tanévről. Összeállította az igazgatóság. Eger, 1904. Érseki lyceum kny. 8-r. 74, 2 l. (*Nagy Béni*: Művelődéstörténet és politikai földrajz. 3—26. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A gyöngyösi m. kir. áll. főgimnázium —) az 1903—1904. iskolai évről. Közvetteszi *Szölgvény Ferencz*. Gyöngyös, 1904. Herzog Ernő Ármán kny. 8-r. 102, 2 l. (*Szilágyi Albert*: A frankok honfoglalása. 3—19. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A gyulai róm. kath. főgimnázium —) az 1903/904. tanévről. Közvetteszi *Szabad Endre*. Gyula, 1904. Dobay János kny. 8-r. 89 l. (*Szabad Endre* A gyulai r. kath. főgimnázium története. 3—37. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A kecskeméti áll. segélyezett ev. ref. főgimnázium —) az 1902—1903-ik iskolai évről. Közrebocsátja *Katona Mihály*. Kecskemét, 1903. Sziládi László kny. 8-r. 109, 2 l. (*Müller Lajos*: Wodan-Odin, a pogány germánok főistene. 1—15. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A kegyes tanítótrend kecskeméti főgymnasiumának —) az 1902/903-iki tanévről. Közli dr. *Tóth György* igazgató. Kecskemét, 1903. Sziládi László kny. 8-r. 101, 2 l. (*Kövesi Lajos*: Katholikus énekeink és énekeskönyveink a XVII-ik században. 1—39. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A kiskunfélegyházi városi kath. főgymnasium —) az 1903—1904. tanévről. Közli *Holló László*. Kiskunfélegyháza, 1904. Vesszősi József kny. 8-r. 118, 2 l. (*Szalay Gyula*: A Miletz-féle pénz- és éremgyűjtemény római érmei és pénzei. 3—50. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A kisujszállási államilag segélyezett ev. ref. főgymnasium —) az 1902—1903. tanévről. Közli az igazgatóság. Kisujszállás. 1903. Szekeres József kny. 8-r. 122, 2 l. (*Szeremley Barna*: Dr. Pallagi Gyula, 1867—1903. 1—22. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A lőcsei kir. kath. főgimnázium 1903/904. évi —). Szerkesztette *Kalmár Elek* igazgató. Lőcse, 1904. Reiss József kny. 8-r. 78, 2 l. (*Kalmár Elek*: A lőcsei gimnázium épületeire vonatkozó adatok. 3—13. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A nagybányai m. kir. áll. főgymnasium XVII. évi —) az 1903—1904. tanévről. Közvetteszi *Jurkovich Emil*. Nagybánya, 1904. Morvay és Undy kny. 8-r. 159, 2 l. (*Gaál Lajos*: Cremonai Liudprand követjelentése. 3—44. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A nagybányai Múzeum-egyesület —) az 1903-iki egyesületi évről. Nagybánya, 1904. Morvay és Undy kny. 8-r. 97, 2 l.

— ÉRTESÍTŐJE (A kegyes tanítótrendiek vezetése alatt álló nagy-károlyi róm. kath. főgimnázium —) az 1903—1904. iskolai évről. Közli *Hám József*. Nagykároly, 1904. Sarkadi N. Zsigmond kny. 8-r. 94, 2 l. (*Lőrincz Gábor*: A Vanke József-féle numismatikai gyűjtemény ismertetésének folytatása és befejezése. 3—32. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A nagykőrösi ev. ref. főgymnasium —) az 1903/904. tanévről. Szerkesztette *Szalay Gyula* igazgató. Nagykőrös, 1904. Ottinger Kálmán kny. Nagy 8-r. 92, 2 l. (*Kovács Lajos*: Magyarország a XVII-ik század második felében. 3—21. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A jászóvári prémontrei kanonokrend nagyvárad-i főgimnáziumának —) az 1903—1904. iskolai évről. Közli *Novotny S. Alfonz*. Nagyvárad, 1904. Szent László kny. 8-r. 237, 2 l. (*Tóth-Szabó Pál*: Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában. 3—132. ll. Nagyvárad térképével 1598-ból.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pancsovai m. kir. állami felső kereskedelm.

iskola —) az 1902—1903-ik iskolai évről. Szerk. *Martin Imre* igazgató. Pancsova, 1903. Wittigschlager K. kny. 8-r. 70, 2 l. (*Zilahy György*: II. Rákóczi Ferencz fellépésének történeti jelentősége. 1—14. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pécsi állami főreáliskola —) az 1903—1904. tanévről. Összeállította *Gallovích János* igazgató. Pécs, 1904. Pécsi kny. 8-r. t. Nagy 8-r. 153, 2 l. (*Szegedy Rezső*: Deák Ferencz emlékezete. 3—10. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pozsonyi kir. kath. főgimnázium —) az 1903/904. iskolai évről. Közl. *Polikeit Károly*. Pozsony, 1904. Eder István kny. 8-r. 127, 41 l. (A pozsonyi kir. kath. főgimnázium éremgyűjteménye. 1—62. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A selmeczbányai ág. hitv. evangélikus lyceum —) az 1902/903-iki tanévről. Közzéteszi *Jezsovics Károly* igazgató. Selmeczbánya, 1903. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. 103, 2 l. (*Vitális István*: Micsinay János, 1847—1902. 1—9. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (Az arad-békési, a békési s a csanád-csongrádi ág. hitv. ev. egyházmegyék együttes pártfogósága alatt álló s államilag is segélyezett szarvasi ág. hitv. ev. főgymnasium —) az 1903—1904-iki iskolai évről. Közzéteszi *Benka Gyula*. Szarvas, 1904. Sámuel Adolf kny. 8-r. 174, 2 l. (*Saskó Sámuel*: Haller János »Példabeszédek« (Gesta Romanorum) című művének nyelve. 5—88. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A cisterci-rend székesfehérvári kath. főgimnáziumának —) az 1903—1904. iskolai évről. Közzéteszi *Szenczy Győző*. Székesfehérvár, 1904. Számmer Imre kny. 8-r. 124, 2 l. (*Kapossy Endre*: Művészi viszonyok a görögöknél. 3—20. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A Székesfehérvár szab. kir. városi államilag segélyezett iparostanoncz-iskola —) az 1903—1904. tanévről. Közzéteszi *Pausch Rafael*. Székesfehérvár, 1904. Számmer Imre kny. 8-r. 53 l. (Deák Ferencz emlékezete. 3—9. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A szegszárdi állami főgimnázium —) az 1903/904. tanévről. Közzéteszi *Wigand János*. Szegszárd, 1904. Báter János kny. 8-r. 103 l. (Jókai. 1—5. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A szentesi m. kir. állami főgymnasium —) az 1903—1904. tanévről. Közzéteszi *Balázsovits Norbert*. Szentes, 1904. Vajda B. utóda kny. 8-r. 104 l. (*Szigeti Gyula*: A magyar történet görög kútfőiből. Chalcocondylas. 1—9. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A szentgotthárdi m. kir. állami gimnázium 1903/904. évi XI-ik —). Közzéteszi *Kutrucz Rezső*. Szentgotthárd, 1904. Wellisch Béla kny. 8-r. 79 l. (*Bálint Károly*: A róm. kath. egyház szervezése és fejlődése. I. A mohácsi vészig. II. A mohácsi vésztől napjainkig. 1—17. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A minorita-rendiek vezetése alatt álló szilágysomlyói róm. kath. püspöki gymnasium —) az 1903—1904. tanévről. Közl. *Mahalcsik Bonó*. Szilágysomlyó, 1904. Bölöni Sándor kny. 8-r. 65, 2 l. (*Mahalcsik Mihály Titusz*: Az egyházi lovagrendek keletkezése, fejlődése s hatásáról, tekintettel hazai viszonyainkra. 3—34. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A temesvári m. kir. állami tanítóképző intézet —) az 1899/900—1902/903. iskolai évekről. A tanári kar közreműködésével összeállította *Horváth Antal*. Temesvár, 1903. Uhrmann Henrik kny. 8-r. 162, 2 l. (Adatok az 1899/900—1902/903. iskolai évek történetéhez. 5—14. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (Az ujvidéki magyar állami női kézimunka-tanfolyammal kapcsolatos polgári leányiskola —) az 1903—1904. tanévről. 28. évf. Szerk. *Nemessányi Adel*. Ujvidék, 1904. Hirschenhauser Benő kny. 8-r. 81 l. (*Hellerné M. Zsófia*: A szabadság eszméje a magyar nemzet történetében. 3—9. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A váci kegyes tanítórendi kath. főgimnázium —) az 1903—1904. iskolai évről. Közli *Halmi László* igazgató. Vác, 1904. Mayer Sándor kny. 8-r. 189 l. (*Varjú János*: Szellemi művelődésünk történetének utolsó kétszáz éve, 1700—1900. 1—110. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (Zenta rend. tanácsú város községi főgimnáziumának huszonnyolczadik —) az 1903—1904. tanévről. Szerk. *Fodor Dániel*. Zilah, 1904. Kabos Ármin kny. 8-r. 117 l. (*M[észáros] L[ajos]*. Benedek Elek, 1864 február 17 — 1904 április 3.)

— ÉRTESÍTŐJE (A zilahi államilag segélyezett községi polgári fiúiskola —) az 1902—1903. tanévről. Szerk. *Fodor Dániel*. Zilah, 1903. Seres Samu kny. 8-r. 85, 2 l. (*Fodor Dániel*: Hadadi báró Wesselényi Miklós, a legnagyobb magyar élet- és jellemrajza. 1—36. ll.)

— EUBEL (Conradus —). *Bollarium Franciscanorum, sive Romanorum Pontificum constitutiones, epistolae, diplomata, tribus Ordinibus Minorum, Clarissarum, Poenitentium a Seraphico Patriarca S. Francisci institutis, ab eorum originibus ad nostra usque tempora concessa*. Tom. V. Benedicti XI, Clementis V, Joannis XXII. monumenta. — Tom. VI. Benedicti XII, Clementis VI, Innocentii VI, Urbani V, Gregorii XI. documenta. — Tom. VII. Urbani VI, Bonifacii IX, Innocentii VII, Gregorii XII, Clementis VII, Benedicti XIII, Alexandri V, Joannis XXIII, Martini V. documenta. Róma, 1898—1904. Vatikáni kny. Nagy fol. XLII, 643 l. LIV, 687 l., LVIII, 774 l. Az V. kötet ára 35 M., a VI. köt. 40 M., a VII. köt. 45 M. Kapható Lipcsében, Harrasowitz Ottó könyvárúsnál.

— ÉVKÖNYVE (A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat tizennegyedik —), 1903—1904. Az ig. választmány megbízásából szerkesztette *Kolumbán Samu* társulati titkár. Déva, 1904. Kroll Gyula kny. 8-r. 2, 178, 2 l.

— ÉVKÖNYVE (A Szepes-megyei történelmi társulat —), 1902—1903. Tizedik évf. Az ig. választmány megbízása nyomán szerkesztette dr. *Hajnóczy R. József* titkár. Lőcse, 1904. Reiss József T. kny. 8-r. 4, 193—470, 2, XII. l. (*Hajnóczy R. József*: Lőcse szab. kir. város levéltárának tartalomjegyzéke. 193—470, 2. ll.)

— ÉVKÖNYVE (A Teleki Blanka kör tizennegyedik —), 1903. Kolozsvár, 1903. Az *Ellenzék* kny. 8-r. 53 l.

— EVLIA CSELEBI török világutazó magyarországi utazásai; l. *Karácson Imre*.

— FERENCZI ZOLTÁN. Deák Ferencz és Hertelendy Károly; l. *Deák Ferencz*.

— FISCHER KÁROLY ANTAL. A magyar őstörténetírás hanyatlása. Budapest, 1904. Heisler J. kny. 8-r. 51 l.

— FÖLDES GYULA (Gúthori —). A marcha-magyarai és gúthori Földes család genealogiája. Összeállította —. Kézirat gyanánt. Pozsony, (1904.) Eder István kny. 8-r. 48 l.

— FRANKÓI VILMOS. II. Rákóczi Ferencz vallásos élete és munkái. Felolvasatott a budapesti kath. kör emlékünnepeén, 1903. decz. 15-én. Budapest, 1904. Stephaneum kny. 8-r. 32 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1904 évi folyamából.)

— FREEMAN (Edward —). The historical geography of Europe. By —. Third edition. Edited by *J. B. Bury*. London, 1903. 8-r. LII, 612 l. — Atlas to the historical geography of Europe. London, 1903. 8-r. VIII l. 65 színezett térképpel.

— GERLEY SZÉVÉR. Harmincz esztendő, 1874—1904. A budapesti VI. ker. Szív-utczai községi elemi népiskola története. Budapest, 1904. Neuwald Illés kny. 8-r. 50, 6 l.

— GOLDSCHMIDT JÓZSEF. A csákvári önkéntes tűzoltó testület 25 éves története. Székesfehérvár, 1904. Számmer Imre kny. 8-r. 56 l.

— GÖMÖRI LAJOS. Gazdaság-történelmi vázlatok. Budapest, 1904. Károlyi György kny. 8-r. 104 l.

— GÖRÖG FERENCZ. A két Rákóczi György főnhatósági joga a két oláh vajdaság fölött. Irta —. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 82 l. Ára 2 kor.

— GRASZEL (Johann —). Die kön. Freistadt Temesvár und der Freiheitskampf 1848—49. Auf Grund authentischer Quellen mitgeteilt von —. Temesvár, 1903. Csanád egyházm. kny. Kis 8-r. 86 l.

— GYÖRY (Árpád de —). La salle des hussards au pavillon historique de la Hongrie à l'exposition universelle de Paris en 1900. Par —. Paris, 1904. Nagy 4-r. 4, 47 l. Három kép-melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel.

— HAJNÓCZI R. JÓZSEF. Lőcse szabad királyi város levéltárának tartalomjegyzéke. Közli —. Lőcse, 1904. Reiss József T. kny. 8-r. 470, 2 l. (A Szepes-m. történelmi társulat Évkönyve, IX. X. évf.)

— HAMPEL JÓZSEF. Ornamentika a honfoglalási kor emlékein. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 105—152 ll. (Különlenyomat az *Archaeologiai Értesítő* 1904 évi folyamából.)

— HANUY FERENCZ. A veto-jog a pápaválasztáson. (Jogtörténeti tanulmány.) Irta —. Budapest, 1904. Stephaneum kny. 8-r. 141, 2 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1904-iki évfolyamából.) Ára 3 kor.

— HARASZTI GYULA. A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség. Székkfoglaló értekezés. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 62 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. köt. 2. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— HERTELENDY KÁROLY (Deák Ferencz és —). Két követ jelentése: 1. *Deák Ferencz*.

— HORVÁTH BALÁZS. Római régiségek és a római irodalomtörténet vázlata; 1. *Wagner József*.

— ILLÉS JÓZSEF. A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1904 márcz. 7-én tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 110, 2 l. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XIII. köt. 3. sz.) Ára 2 kor.

— IVÁNYI ISTVÁN. Birálatok Szabadka város történetéről és Bács vármegye helynévtáráról. Írói munkálkodásom. Negyven évi írói munkálkodásom emlékére, családomnak s barátainak —. Szabadka, 1904. Szabados Sándor kny. Kis 8-r. 4, 35 l. Arczképpel.

— JAHRESBERICHTE der Geschichtswissenschaft. Im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin, herausgegeben von *Ernst Berner*. XXV. Jahrgang. 1902. Erste Hälfte: Altertum. Deutschland. — Zweite Hälfte: Ausland. Allgemeines. Register. Berlin, 1904. Weidmann'sche Buchh. 8-r. XII, 176, 461 l., IX, 538, 324 l.

— JÁSZAI REZSŐ. Magyarország oknyomozó története. A középiskolák VIII. osztálya számára. Budapest, 1904. Márkus Samu kny. 8-r. 296 l.

— JEGYZÉKE (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye községei és egyéb lakott helyei, továbbá Budapest székesfőváros és Kecskemét törvényhatósági jogú város egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1904. Pesti kny. r. t. 8-r. 31 l.

— JEGYZÉKE (Ung vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az

Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1904. Pesti kny. r. t. 8-r. 14 l.

— JELENTÉS a Magyar Nemzeti Muzeum 1903 évi állapotáról. Közvetteszi a M. N. Muzeum igazgatósága. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 262 l.

— JELENTÉS a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1903 évi működéséről. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 97, 2 l.

— JELENTÉS (A rovás-írás él-e a magyar nép között? A M. Tud. Akadémia I. osztályától véleményadásra kiküldött bizottság elé terjesztett —). Húsz ábrával. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 51 l. Ára 1 kor.

— JELENTÉSE (A muzeumok és könyvtárak országos tanácsának harmadik —), 1903—1904. Szerk. dr. *Fodor Oszkár*. Budapest, 1904. Rigler József Ede kny. 8-r. 121 l.

— JELENTÉSE (Az államilag segélyezett Arad-városi felső kereskedelmi iskola s a vele kapcsolatos internatus évi —) az 1902—1903. iskolai évről. Közli *Ábrai Lajos* igazgató. Arad. 1903. Aradi kny. r. t. 8-r. 73, 2 l. (*Ábrai Lajos*: Szepesszombati Szontagh Gyula. 1—11. ll.)

— JIREČEK (Bogišić V. et —). Liber statutorum civitatis Ragusii: 1. *Bogišić*.

— JORGA N. Istoria lui Stefan cel Mare. Bukarest, 1904. Kis 8-r. 334 l. Ára 75 fill.

— KÁDÁR JÓZSEF. Szék város nagyközség története. Deés, 1904. Demeter és Kiss kny. Nagy 8-r. 59 l. Több képpel. (Bővített lenyomat Szolnok-Doboka vármegye történetének VI. kötetéből.)

— KÁLLAI BERTALAN. A budapesti állatkert első 30 esztendejének története. Budapest, 1903. Bartalics Imre kny. 8-r. 2, 131 l.

— KARÁCSON IMRE. Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660—1664. A M. Tud. Akadémia tört. bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. XV, 547 l. (Török-magyarkori történelmi emlékek Második oszt. Írók. Török történetírók. III.) Ára 10 kor.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Szent István király élete. A Szent-István-Társulat választmányának megbízásából írta —. Budapest, 1904. Stephaneum kny. Nagy 8-r. 125 l. Huszonhat képpel és egy arczkép-melléklettel. Ára 3 kor.

— KATONA LAJOS. A Teleki-codex legendái. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Franklin-társ kny. 8-r. 80 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVIII. köt. 10. sz.) Ára 1 kor. 60 fill.

— KÉGL SÁNDOR. Szenáji és a perzsa vallásos költészet. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 175 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVIII. köt. 9. sz.) Ára 3 kor.

— KELLER LAJOS. Martialis régiségtani adatai. Trencsén, 1904. Gansel Lipót kny. 8-r. 134, 2 l.

— KONT (Ignace —). Un poète hongrois Michel Vörösmarty, 1800—1855. Paris, 1903. F. R. de Rudeval. 8-r. IV, 76 l.

— KORONCZI ISTVÁN. A gyékényesi plebánia rövid története, 1788—1904. Veszprém, 1904. Egyházm. kny. Kis 8-r. 23 l.

— KÖSSA GYULA. Magyar állatorvosi könyvészet, 1472—1904. Írta —. Budapest, 1904. 8-r. XII, 346 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1904 évi decz. hó 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, id. Bánó József, id. Daniel Gábor, dr. Demkó Kálmán, dr. Dézsi Lajos, dr. Illéssy János, dr. Komáromy András, dr. Mangold Lajos. Pettkó Béla, ifj. dr. Reiszig Ede, dr. Váczy János vál. tagok. Nagy Gyula titkár. Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Illéssy János és Pettkó Béla vál. tagokat kéri fel.

76. Nagy Gyula titkár jelentése szerint 200 koronás alapító tagúl ajánltatik Teleki Arvéd gróf Drassón (aj. gróf Teleki Géza).

Megválasztatik.

77. Dr. Illéssy János vál. tag felolvassa: »A Jász-kunság eladása a német lovagrendnek« cz. tanulmányát; Pettkó Béla vál. tag pedig Doby Antal r. tagnak: »Az oroszországi Csáky család« cz. dolgozatát mutatja be.

A felolvasások köszönettel fogadtatnak s dr. Illéssy János tanulmánya a *Századok*-ban ki fog adatni.

78. Titkár előterjeszti az 1904 évi nov. havi pénztári kimutatást, mely szerint

összes bevétel volt	...	...	...	...	...	...	...	...	...	2420 kor. 57 fill.
» kiadás »	...	...	...	...	...	...	...	...	...	848 » 64 »
maradvány										1571 kor. 93 fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... .. 20,320 kor. 25 fill.
követelést, 1904. nov. 30-án összesen ... .. 21,892 kor. 18 fill.
készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

79. Bemutatja a Nemzeti Múzeum igazgatóságának 1904 nov. 14-én kelt átiratát, melyben a társulat által állítólag a Múzeum régiség-osztályának ajándékozott rodostói Rákóczi-ereklyékért köszönetét nyilváníttja.

Ezzel kapcsolatban előadja, hogy a társulat nem ajándékozta oda a folyó évi közgyűlés alkalmával Szádeczky Lajos vál. tagtól ajándékba kapott Rákóczi-ereklyéket s így azok csak félreértésből juthattak ajándékképen az Iparművészeti Múzeum útján — a hol ideiglenesen ki voltak állítva — a Nemzeti Múzeum régiség-osztályába.

A vál. a társulatnak az ereklyékhez való tulajdonjogát fentartja, miről a Nemzeti Múzeum igazgatósága azzal világosítandó fel, hogy az ereklyék a régiség-osztályban a társulat letéte gyanánt leltár mellett lesznek elhelyezendők.

Szádeczky Lajos vál. tag felkérte, hogy az Iparművészeti Múzeumnak ideiglenes kiállítás végett általa átadott ereklyéről szóló térítvényt vagy jegyzéket a társulat rendelkezésére bocsátani sziveskedjék.

80. Jelenti, hogy a néhai Szilágyi Sándor titkár halála után a budapesti egyetemi könyvtár egyik szekrényében maradt s a vál. határozata (1900 évi 65 jk. p.) értelmében a jegyző által különválogatott társ. iratok, egy későbbi vál. határozatból (1900 évi 79 jk. p.) kifolyólag a múlt hó 16-án felülvizsgáltatván. — a Dézsi Lajos számvizsgáló bizottsági tagból, a titkárból és jegyzőből álló bizottság a megsemmisítendő iratok eladásáról intézkedett. a megtartandókra nézve pedig azt javasolja, hogy azok a társulat letéte gyanánt a Nemzeti Múzeumban, Szilágyi Sándor már ott lévő leveleihez helyezzessenek el.

Helybenhagyólag tudomásul vétetik.

81. Előadja, hogy a »Pozsonyi Toldy-kör« harmincz éves fennállásának f. hó 18-án tartandó ünnepére meghívta társulatunkat.

Hörk József, Ortway Tivadar és Kovács Sándor tagtársaink felkéretnek, hogy a kegyeletes ünnepélyen a társulat képében megjelenni sziveskedjenek.

82. Bemutatja a társulat jövő 1905 évi költségvetésének az ügyrend 45-ik szakasza értelmében az elnökség által elkészített tervezetét, a mely —

az 1902 évi 20 jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében a gazdasági bizottsághoz utasítatik azon kéréssel, hogy véleményes jelentését a jövő febr. havi vál. ülésre elkészíteni sziveskedjék.

83. Napirenden lévén a számvizsgálók kiküldése, —

a jövő 1905-ik évre számvizsgálókul dr. Kammerer Ernő és

ifj. dr. Reiszig Ede vál. tagok kéretnek föl azzal, hogy tekintettel az 1896 évi 15 jk. p. a. kelt vál. határozatra, szíveskedjenek a f. évi számadásokra vonatkozó jelentésüket a titkárnál olyan időben benyújtani, hogy az a jövő évi költségvetés tárgyalása előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

Zárt ülésen —

84. az évd. r. tagokról szóló évi jelentés, —

85. a Tört. Életrajzok ügyében határozott a válaszmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Zsilinszky Mihály s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Illéssy János s. k.
vál. tag.

Pettkő Béla s. k.
vál. tag.

Jelentés.

Az ig. választmánynak január 5-re kitűzött ülése nem volt megtartható, mert a két alelnökön, a társulat tisztviselőin s a felolvasón kívül a választmány többi tagjai közül *csak négyen* jöttek el. Megtörtént már nyár elején meg nyár végén, mikor a tagok nagyrészt távol vannak a fővárostól, hogy a jelenlevők elégtelen száma miatt ülést nem tarthattunk, de hogy a téli munkás időszak kellő közepén is fordulhat elő hasonló eset, erre — megvalljuk — nem voltunk elkészülve. Tagtársaink ügybuzgalmában bízva, kérjük őket, méltóztassanak szorgalmasabban látogatni üléseinket. *Angyal Dávid* tagtársunk, elmaradt felolvasását — *Adalékok Rákóczi törökországi bujdosása történetéhez* — a jövő februári havi közgyűlés alkalmával fogja megtartani.

NÉPMONDÁK ÉS TÖRTÉNETI ADATOK ZÁH FELICZIÁN MERÉNYLETÉRŐL. *)

Hazánk némely műkedvelő historikusa, abban bízva, hogy mivel őt az olvasó közönség szaktudósnak tartja, kénye szerint válogathat a kétes hitelű adatokban: való tény gyanánt szeret közölni bármely kószahírt, mely az ő képzettsége fokát jelző tetszését megnyerte.

A mi történeti tudásunk nélkülözi a hivatalos tekintélyt; ennél fogva nem kis fáradsággal vizsgálnunk és mérlegelnünk kellett a valódi vagy képzelt, az egykorú vagy később-kori adatok történelmi értékét, regisztrálnunk a ténytörvényeket, s a népmondák vagy legendák körébe utalnunk a biztosabb adatokkal össze nem egyeztetendő közleményeket.

Mivel pedig a szóbanforgó merénylet indító okát és részleteit nemcsak szemtanúk írták meg, hanem időnként a népköltészet is változatosan foglalkozott annak egyes körülményeivel: czélszerűnek találtuk két részre osztani tárgyalásunkat. Első része az egykorú adatokkal, második része a később keletkezett népmondákkal foglalkozik.

I.

EGYKORÚ ADATOK FELICZIÁN MERÉNYLETÉRŐL.

Történt ezen részben meghiusult véres merénylet Visegrad-Váralján, 1330 április 17-én, keddi napon, midőn a királyi család éppen ebédelt volna.

---

*) E becses kritikai dolgozatot, mely mult évi június-havi vál. ülésünkön fel is olvastattott, néhai nagytudományú *Mátyás Flórián* hagyatékából az elhunytak örökösei engedték át közlőnyünk számára. Fogadják szívességökért e helyen is köszönetünket. Szerk.

Az 1358-iki Képes Krónika írója tévesen szerdai napot említ, a mi a régibb krónika egykorúsága mellett bizonyít.

Fentartá az esemény részleteit az utókor számára a magyar nemesek és országnagyok néhány héttel utóbb kelt ítéletlevele, mely indító okúl ördögi sugalmazást, és Feliczián bosszuvágyát hozza fel azért, mert a király őt viselt méltóságaitól megfosztotta; végül a tettes egész nemzetségére kiható megtorlás némi igazolásaúl eretnekséggel is (heretice pravitatis enormitate) vádolja őt, mely miatt kiméletet családja sem érdemelt.

Felemlíti ezenkívül a király még két oklevélben (1336 és 1341) az esemény egyes részleteit, a nélkül azonban, hogy az indító okokat érintené. Ezen okleveleket, melyek a veszélyben forgott király személyes panaszát tartalmazzák, valamint a régibb krónikásnak a hivatalos adatokkal egyező s azokat kiegészítő bővebb előadását a valódi tényállás egyedül hiteles adatainak kell tartanunk.

Az oklevelek szövegei oly szenvedélyes hangon, és jelzők felhasználásával oly túlságosan áradózó stílusban vannak fogalmazva, hogy ezúttal csak kivonatos fordításukra kell szorítkoznunk.

a) *Az országos bíróság ítélete, 1330.*

Mialatt Magyarország, mely azelőtt jogos uralkodó nélkül sok háborússal és nyugtalansággal nyomorgott volt, végre mégis urunk Károly, a magyarok dicső királya kormányzásával a béke s a rég óhajtott nyugalom élvezetében örvendezett: ime megirigyelé ezen állandó békét a Záh nemzetségbeli Feliczián; és midőn a király ő felsége udvarában, király urunk és Erzsébet királyné asszonyunk, Wladisláv lengyel király leánya, valamint Lajos és Endre herczegek körében megjelent, a husvét nyolczadára következő keddi napon, a felséges személyek vére ontásával akará telhetetlen bosszuvágyát kielégíteni.

Minél több méltóság czímével ékesíté őt a királyi felség kegyelme, annál bűnösebb és oktanabb tettek elkövetésére vágyakozott. Ezen okból történt, hogy a király kegyes jámborsága mérsékelni akarván őt hatalmaskodásaiban, méltóságaitól megfosztani szándékozott. Ő czimei elvesztésétől tartva, minden előbbi jótéteményekről megfeledkezék, belépe a királyi terembe, s kivont kardjával dühös elhez hasonló bőszerűséggel vagdalkozva, súlyos sebet ejte urán és a királynén. Ekkor kapott király urunk jobb kezén mély sebet, királyné asszonyunk pedig örökké siratja jobb kezét megcsontkítását. Ugyanezen Feliczián, mivel az ő szertelen örültsége királyi sarjadék gyökeres kiirtására törekedett, rögtön rettentő

halállal bűnhődött; mert megölték őt a gonosztettben bűnrészes fiával együtt s kutyák falták fel tetemeit.

Nem akart a királyi kegyesség jámbor türelme személyes bosszút állani a sérelemért, hanem felmutatá a felségsértés jeleit nekünk, országa nemeseinek és nagyjainak, a jobb kezén ejtett mély sebet, s a nemes véráradat nyomait ruháján s a királyné és két fia öltönyein. Megmutatá továbbá a királyné asszony levágott négy ujját s a királyfiak karddal leszelt hajfűrtjeit.

Fertőzve volt a nevezett Feliczián az oretnekség mótelyével is, és mivel más ártatlanok vérével szomját nem olthatta, természet szerint való ura királya vére ontásával igyekezett egész Magyarország lakosainak siralmat okozni. Ennélfogva mi nemesek és országnagyok, t. i. Drugeth János nádor, kunok bírása, Somogy, Tolna, Bács, Fejér, Zemplén és Ung vármegyék főispánja, Tamás erdélyi vajda stb. stb. érett tanácsccsal és egyhangú szavazattal elhatároztuk, hogy ítélettel sujtjuk őt, fiait, leányait, egész nemzetségét, mindkét nembeli unokáit és sógorait harmadíziglen. Véres halállal bűnhődjenek mindnyájan stb. Kelt Visegrádon. szent György ünnepét követő 22-ed napon (máj. 15-én), a megtestesült ige 1330-ik, királyunk országlása 30-ik évében.¹⁾

b) *Sándor fia János adománylevele, 1336.*

Sándor fia János, Cselén unokája, szeretett házastársunk a királyné helyettes főétekgője,²⁾ oly érdemeket szerzett, melyeket nem lehet egyszerűen mellőzni. Ezekkel kedvelté tette magát nemcsak előttünk, hanem országunk előtt is. Alig volt még valaki, a ki nekünk ily nagy és hűséges szolgálatot teljesített volna.

Ezen kiváló és minden jutalomra méltó szolgálat abban állott, hogy midőn János étekgőjei teendőit a mi személyünk s a velünk együtt ebédelő királyné előtt végezte volna, akkor a gonosz és ravasz Feliczián, Záh fia a Záh nemzetségből, vakmerően a mi vérünkre, valamint hitestársunk és szeretett fiaink vérére áhítozva, teljesen ki akará a királyi sarjadékot irtani s kivont karddal rohant személyünkre, nőnkre és gyermekeinkre; de az isteni gondviselésnek köszönjük, hogy midőn az említett gonosztevő vak dühében a királyné asszony jobb kezének ujjait levágta. a mi jobb kezünket súlyosan megsértette és fiaink egyikének hajfűrtjeit is leszelt: a nevezett János megment minket elszánt gyorsasággal a veszélytől. Földre teríté Felicziánt, s többször átszúrva őt hegyes törével, pokolra küldé az ördöghöz. kinek szelleme vezette a gyilkos merényletben.

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. VIII. 3. 419—424. 11.

²⁾ *Pethőnél pohárnok.*

Midőn pedig mi az összes magyar nemességtől és ország-nagyoktól egyhangulag hozandó megtorló ítéletet követeltünk, azon országnagyok és nemesség egész gyülekezete úgy ítéltek, hogy nemcsak Feliczián és fiai, leányai, hanem az ő nemzetségéhez tartozó valamennyi személyek harmadiziglen halállal büntetendők stb.¹⁾

c) *Pál országbíró adománylevele, 1341.*

(Adományoztunk) némely Somogy-megyei jószágokat, melyeket a Záh nemzetségbeli Zopa Pál fiai bírtak; főkép azért, mert midőn mi egykor a felséges Erzsébet királyné asszonynyal, egykor László lengyel király leányával, és szeretett fiainkkal, Lajossal és Endrével, az udvari teremben együtt voltunk, az érintett Záh nemzetségbeli boldogtalan Feliczián bősziült merészséggel, mint dühödt eb, kirántva kardját, nekünk, természet szerint való urának és a királynénak vérént ontotta, sőt az egész királyi sarjadék kiirtására törekedett; a miért fiával együtt szörnyű halállal bűnhődött és a kutyák falták fel testét, melyeknek dühével vagdal kozott. Ekkor a Záh nemzetség birtokai országgyűlésünk rendeleténél fogva kezünkre jutottak, és mi azokat Pálnak, a mi országbíráknak, örökösének és minden utódainak adtuk és adományoztuk.²⁾

d) *Egykorú krónikásunk előadása.*

Mialatt Magyarország az óhajtott béke nyugalmanak örvendett, megirigyelte ezt a béke ellensége, az ördög, s arra ösztönözé Felicziánt, a Záh nemzetségbeli öreg és őszhajú lovagot, hogy urát Károly királyt, Erzsébet királyné asszonyt és két fiokat, Lajost és Endrét kardjával megölje.

Felicziánt Trencsényi Máté, az egykori nádor emelte volt nagyobb méltóságra. Utóbb elhagyván Mátét, a királyhoz folyamodék, kit a király annyira kedvelt, hogy tetszés szerint járulhatott színe elé minden akadék nélkül.

Midőn tehát a király, nejével és említett fiaival együtt 1330 április 17-én, a husvét nyolczadára következő keddi napon, Visegrád-Váralján saját házában ebédelt volna, betoppant hirtelen Feliczián, megállott az asztal előtt, s kirántva éles kardját, meg akará ölni bősziült rohammal a királyt, királynét és fiaikat. De meggátolá őt Isten irgalma ezen igyekezetében, úgy hogy a mit tervezett, végbe nem vihette. Mégis könnyű sebet ejte a király jobb kezén, s fájdalom! levágá a királyné jobbjának négy ujját is, mely ujjjaival ő a szegényeknek szokott volt alamizsnát osztogatni.

¹⁾ *Fejér* id. m. VIII. 4. 157—159. ll.

²⁾ *Fejér* id. m. VIII. 4. 490—491. ll.

Látván pedig, hogy az ott jelenvolt királyfiakat is halállal fenyegeti, ezek nevelői: Kenesichi Gyula fia és János nádor fia Miklós, közbeveték magokat. A gyermekek megmenekültek, ők pedig súlyos sebet kaptak fejökön.

Ekkor a Patak-vármegyei Sándor fia János, a királyné helyettes étkefogója, megrohaná a vadállatként dühöngő Felicziánt, s mélyen megszúrva őt hegyes törével a nyak és vállak között, földre teríté. A király vitézei azután darabokra vagdalák a nyomorultat.

Fejét Budára, kezeit és lábait más városokba küldték. Végre egyetlen serdülő fia s ennek hű szolgája, kik lóháton iramodának tova, szintén nem menekülhettek. Lófarkon meghurczolva végezték életüket; mindezek tetemeit kutyák marczangolták széjjel az utcán.

Feliczián szépséges szűz leányának Klárának, kivonszoltatván a királyi udvarból, levágták orrát és ajkait, úgy hogy fogai kilátszottak. Két keze nyolcz ujját is leszeldelték, csak hüvelykujjai maradtak meg. Azután lóra ültették ¹⁾ s több város utczáin félholtan meghordozva szegényt, e szavak kiáltására kényszeríték: »Igy bűnhődik, a ki hűtelen lett királyához!« Végtére számosan, Feliczián nemzetségéhez tartozó nemesek, megöletnek.²⁾

Pray hozzáteszi Dlugoss nyomán, hogy Feliczián némely rokonai Lengyelországba menekültek.³⁾

Bírálati észrevételek az egykorú adatokhoz.

Egy országos ítéletlevél 1330-ban és két királyi adománylevél 1336 és 1341-ben tesznek említést a merényletről, melyet nemzeti krónikásaink újabb részletekkel kibővítve adnak elő.

Ezen utóbbiak közt csak a budai csoporthoz tartozók közleményét tarthatjuk egykorú, talán épen szemmel látott tanu előadásának. Mert ebben a harminczas év április 17-ike, úgy mint az ítéletlevél jelzi, keddi nap (feria tertia), míg a huszonnyolcz évvel később szerkesztett Képes Krónika hallomásból vagy figyelmetlenségből szerdai napot (feria quarta) mond.

Új adatokkal is bővíti krónikásunk az oklevélbeli közleményeket, sőt ezek némelyikét ki is igazítja. Mert eltekintve a királyfiak védelmére kelt és megsebesült nevelőkről, valamint a Feliczián fiát és leányát ért megtorlásról szóló bővebb előadástól, egyezik ugyan, néhol szóról szóra, a krónikás közleménye az oklevelek főbb adataival, de azért ez mégsem egy-

¹⁾ Pethő véleménye, hogy ezt is *lófarkon hurczolták meg*. 50. l.

²⁾ *M. Florianus*: Fontes Dom. II. 241. l. — III. 120—122. 294. ll.

³⁾ *Annal. reg. Hung. Ed. 1764. II. 26. l.*

szerű kivonat az oklevelek tartalmából. Mert az esemény némely körülményeit úgy módosítja, hogy a módosítások némelyikét elfogadhatták a királyi oklevelek későbbi szerkesztői is. Bebizonyult itt is a római jogtudósok szabálya a tanuk hitelértékéről: *Pluris est oculatus testis unus, quam auriti decem: qui audiunt, audita dicunt, qui vident, plane sciunt.*

Eltérő adatok.

Különbséget az oklevelek és a krónikás előadásában főleg a merénylet indító okai körül tapasztalunk.

Az első oklevél azt hozza fel indító okul, hogy a királynak szándéka volt megfosztani Felicziánt országos méltóságaitól (*dignitatum privatione edomare intendebat*). Midőn erről a nevezett férfin értesült, megháborodék elméjében s veszett eb módjára támadt a királyi család ellen (*velut canis insania infectus, in canis rabiem conversus*). Ezen feltevésből azonban az következik, hogy — mivel eszeveszett ember cselekedete beszámítás alá nem esik — a büntett megtorlása észjogilag lehetetlen.

Ezen visszaállást nem akará regisztrálni a mi pártok felett álló krónikásunk, s a tette ösztönzést nem az örülség fékevesztett bosszuvágyának, hanem ördögi sugalmazásnak tulajdonítja (*diabolus misit in cor Feliciani, ut Karolum . . . occideret gladio*). Csak a terv rohamos kivitelében hasonlítja őt dühös kutya-hoz (*vehementissimo impetu more canis rabidi*). Ezt mellékesen át is vette történetírónktól az 1336-iki oklevél szerkesztője, ki elejti a szándékolt hivatalvesztés miatt kelt bosszuvágyat s csalfa gonosztevőnek (*dolo plenus et nequitia*) nevezi a tettet, kit ördögök ösztönöztek a merényletre (*in sortem demonum, quorum spiritu ducebatur tradere*).

Megjegyzendő, hogy ördögi sugalmazást tulajdonít a krónikás Gertrud királynénak is, midőn ez Bánk bán feleségét vendég öccse kéjvágyának kiszolgáltatta (*humani generis inimico procul dubio suadente, uxorem Bank bani vi tradidit deludendam*).

Még eretnokség is fordul elő az első oklevélben a bírói vérengzések igazolásául, a mit a krónikás mellőzött és többé senki sem ismételt.

Bonfini azt hitte, hogy Feliczián azért akarta megölni Károlyt és egész családját, mert ő akart király lenni.¹⁾ Ez

¹⁾ *Ex improviso regem, liberos et reginam inter discumbendum decernit adoriri, ut caesa cum eo prole, tyrannidem invadat. Dec. II. lib. IX. p. 250.*

gyermekes felfogás, mert a merénylő sem az udvari szolgák, sem a fegyveres testőrség ártalmatlanná tételéről nem gondoskodott; pedig tudhatta, hogy ő és fia százszoros erő ellenében győztes nem lehet. Valószínű, hogy már előbb leszámolt saját életével, s fiát és szolgáját csak mint szemlélő tanukat hozta magával a merénylet színhelyére.

A másik különbség az oklevelek adatai és a történetíró előadása közt a király sebesült kezére vonatkozik. Ezen sebet az *a)* és *b)* alatti oklevelek írói súlyosnak mondják (*rex manu dextera grave vulnus suscepit, — nostram manum dexteram graviter vulnerare non extimuerat*); az eseményt részrehajlás nélkül közlő történetíró ellenben könnyű sértésnek minősíti a sebzést, mert nem írásból vagy hallomásból beszél, hanem úgy mondja el a dolgot, a mint látta (*regis manum dexteram leviter vulneravit*). A király súlyosnak mondhatta sebet, mert ő érezte az okozott fájdalmat, az országnagyok és a *b)* alatti oklevél szerkesztője utána írhatták; a krónikás azonban saját tapasztalatát közli az olvasóval. Ezen közleményből okulva, a *c)* alatti oklevél írója csak a vérengzésről beszél, a sebek minőségét éppen nem említi (*domini sui naturalis et regine cruore se deterisit*).

Vége krónikásunk előnyére azt is felhozhatjuk, hogy ő helyesebb tudomással bírt Feliczián családjáról, mint az országos ítéletlevél fogalmazója, ki Feliczián fiait (*filios et filias*) említi, holott csak egyetlen fia volt (*filius eius unicus*), kit atyja után lófarkon hurczoltatással végeztek ki. Tanult is a harmadik oklevél szerkesztője historikusunk előadásából, mert csak egy fiu kivégzését említi (*unacum filio suo interemptus*).

Mindezekből a büntény indító okára nézve azt a nevezetes eredményt nyerjük, hogy Felicziánnak saját életét is veszélyeztető merénylete felől sem a hivatalos tanuk, sem a tettes családi körülményeit jól ismerő történetíró, 1341-ig, tizenegy évi időközben, a lelki egyensúly megrendülésén kívül egyéb magyarázatot nem adhattak.¹⁾

¹⁾ Már Gertrud királyné eseténél hazugságnak bizonyult a merénylő férfit ártatlan rokonaira kiterjesztett véres megtorlás. E híresztelést a Feliczián családján végbevitt kegyetlenség idején működött írók, valószínűnek tartva, gyártották. Alkalmat a tömeges kivégeztetésekre a zsidók bibliai szövegei adhattak. Ott a bosszu még a negyedik nemzedékre is kiterjed. »*Visitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam et quartam generationem.*« (Exod. 20: 5.) De elfeledték a francia származású királyok tisztviselői, hogy Isten a jutalmazást is kiterjesztette a negyedik nemzedékre. (Kir. II. 10: 30.) A VI-ik században Guntram frank király nem a negyedik, hanem a kilencedik izzig akarja a királygyilkos ember utódain bosszuját tölteni: »*Rex Guntchramnus iuravit omnibus*

II.

KÉSŐBBKORI NÉPMONDÁK FELICZIÁN MERÉNYLETÉRŐL.

1. *Olasz monda.*

Károly uralkodása alatt, mely a Feliczián családjára nézve oly végzetes esemény után még tizenkét évig tartott, semminemű népmonda létezésének nyomára nem találtunk.

Csak midőn Erzsébet, az özvegy királyné, Róma és Nápoly felé vette útját s az olaszok a királyné jobb kezén a megcsónkított ujjakat szemlélhették, keletkezett a fenmaradt mondák elseje. Ekkor szereztek tudomást a kíváncsi nápolyiak az évek előtt történt merénylet főbb mozzanatairól, a mint a királynét környező udvari tiszték és hölgyek a dolgot nekik elbeszélték. Ezen töredékes, de képzelettel kiegészített közlésekből azután az akkor dívott népies szójárással megírt regényzerű történetet alakították.

Ezt *Muratori* tette közzé az *Olasz régiségek* harmadik kötetében, a latin fordítással együtt;¹⁾ magyarul pedig Rényi után *Pór Antal* közölte az ezredévi díszmű harmadik kötetében. Szövegét az eredetivel összehasonlítva adjuk a következőkben:²⁾

Az első, ki Klára nevét³⁾ belekeverte a visegrádi hallatlan merényletbe, egy olasz névtelen, ki azon alkalmából, hogy Erzsébet özvegy magyar királyné 1344-ben⁴⁾ Rómába zárandokolt, említi, hogy a királynénak jobb kezén négy ujj felében hiányzik, mint-hogy azokat Feliczián nevű főúr levágta. A történet — úgy-mond — ekképen esett meg:

optimatibus, quod non modo ipsum (interfectorem Chilperici regis), verum etiam progeniem eius in nonam generationem deleret, ut per horum necem consuetudo auferretur iniqua, ne reges amplius interficerentur.« (Greg. Turon. Hist. Francor. lib. VII. cap. 21. col. 427.) Gátat vetett az ilyen öldöklésnek a magyar országnagyok bölcsessége 1351-ben, midőn a halálos büntetéssel sújtott személyek rokonai személyi és vagyoni sértetlenségről biztossíttatnak: »Si quis nobilis ordine iudiciario... in poena... sententiae capitalis... convictus fuerit, ... filii, fratres, proximi, sorores et uxores... non debent aggravari, sed in possessionibus, domibus et bonis ipsorum quieti et pacifici permaneant.« (Art. 9—10.) — »Porro, pro excessibus patris filius nec in persona, nec in possessionibus aut rebus damnificetur aut condemnatur.« (Art. 19.)

¹⁾ Antiquitates Ital. III. 316.

²⁾ A latin szöveget *Fejér* is kiadta: Cod. Dipl. VIII. 3. 428—429. II.

³⁾ Klára neve nem jutott el Nápolyig, a kőszahír háromszor nevezi *Erzsébet*-nek.

⁴⁾ 1343-ban, fia András életében: »Correvano anni domini MCCCXLIII. venne a Roma la reina de Ongaria, madre de lo re Ludovico de Ongaria, e' de Andrea re di Puglia suo fratre.« *Muratori* id. m. III. col. 315. — Szeptember 10-én érkezett meg Rómába, október 4-ike és 10-ike közt távozott onnan. Dubniczi Krón. Fontes Dom. III. 139—140. II.

»Felicziánnak volt egy leánya, Erzsébet, ki a királyné udvari szolgálatában állott.¹⁾ A királyné öcsce²⁾ a királyné segítségével meggyalázta a leányt. Eljött az idő, hogy atyja a szolgálatból visszavegye,³⁾ mondván: férjhez adja. Erzsébet viszonzá: Nem illik, hogy férje legyen annak, kinek becsülete a király árnyékában elveszett. Hallván ezt Feliczián, fölháborodott. Szót sem szólott. Ifju lovag fiával azonnal a királyhoz indult, hogy beszéljen vele. A király táborban volt. Feliczián tehát a táborba ment és csöndesen végiglépkedett rajta; a király védelmére emelt sánczokon áthatol és a király sátorához közelit. Itt egy szerzetessel, a király gyóntatójával találkozik; térdre borúl előtte és meggyónik, mondván: Én legközelebb a világ legjobb lovagjával fogok végezni egy ügyet, melyben két férfit fenyeget a veszély. Oldozz föl! — A szerzetes nem értette őt. Bezárta ajtaját, keresztet vetvén, elmondá a Misererét és a gyónót feloldotta az alól, mit ő nem értett meg. Ekközben az örök megvitték Feliczián megérkezésének hírért a királynak. A király asztalnál ült a királynéval és fiával Lajossal, a mostani királylyal, ki még gyermek vala. Épen ebédelt. Felicziánnak engedelmet ada belépni. Feliczián az engedélyre így szólt fiához: Várj itt, ne jöjj be velem.⁴⁾ Ha zajt hallasz, vágta el, lovad jól fog vinni! — Feliczián erre belépett. Látván őt a király, így kiáltott felé: Megtaláltad, bolond, Csehországban a fegyvert, tudniillik azon aczélt, melyet nekem ígértél? ⁵⁾ Feliczián válaszolá: Nem, de magát a kardot meglettem. Óhajtod-e, hogy azon aczélnak, melyet találni fogok, ilyen pengéje legyen, mint itt az enyémnek? ⁶⁾ — Ezt mondván, felemelé kardját két lábra ⁷⁾ a király feje fölé. A király megtekintendő a fegyver pengéjét ⁸⁾ fölpillant, és ekkor Feliczián lebocsátván kardját, sujtott. A vágás a király fejét már kétfelé hasítandó volt, és a király megijedvén, megborzadván.⁹⁾

¹⁾ Csak társalgó udvarhölgy volt. »Elisabetta per compagna de la reina usava in corte regale.«

²⁾ A király húga fia: »lo quinato de lo re« (sororius regis).

³⁾ Haza akarta hozni a királynétól: »che lo patre la recassi de la reina.«

⁴⁾ Állj, vagy maradj itt. »Stà qui« (hic consiste).

⁵⁾ Azt a jó kardot, melyet nekem ígértél: »quella bona spata la quale me promettesti« (ensem illum).

⁶⁾ Olyan éle legyen, mint ennek az én pengémnek: »tale tagliare quale haue questa mia cortellessa« (talis aciei).

⁷⁾ Több mint két lábnyira: »piu de doi piedi« (amplius quam duo pedes). *Muratori* id. h.

⁸⁾ Élet: »accia de questo ferro« (aciem ferri huius).

⁹⁾ A király félvén és remegvén: »lo rege temenno et tremanno« (timens et contremiscens).

az asztal alá bujt,¹⁾ a királyné pedig kezével fogta fel a csapást. Az aczél ekkor vágta le a királyné négy ujját, melyek nyomban a földre hullottak. E hirtelen eset fölött nagy zaj keletkezett.²⁾ A királyt kiszolgáló fiak késeikkel döfték le Felicziánt. Erre fia után iramodtak és ezt is megölték. Atya és fiu egy pillanatban haltak meg Erzsébet nyelve miatt.³⁾

Az olasz monda bírálata. Az ismert tényállást kibővítő részletek és az attól eltérő tudósítások.

Minden váltó kőszahírben meg szokott maradni az esemény némi igaz körülménye, míg a feledésbe ment egyéb részletek vagy hiányzanak, vagy csak képzeletből pótolatnak.

Abban, a mit tizenhárom év mulva a királyné udvarnokai és palotahölgyei az olaszokkal közölhettek, találunk oly részletekre is, melyeknek valóságát elfogadhatjuk, és olyanokra, melyek az eredeti adatokból kimaradtak.

Igy Feliczián, fia társaságában indul a királyi palota felé; nem azért, hogy ő a támadáskor vagy azután atyja segítségére lehessen, hanem mert annyira szereti, hogy nehezen tud megválni tőle. Meg is parancsolja neki, hogy bármily eredménye lesz is vállalatának, az első zajra meneküljön, jó lova majd biztonságba helyezi őt; a saját biztonságáról nem gondoskodik. Ő leszámolt az étellel, csak drágán akart túladni rajta. Ezen elkeseredett és elszánt állapotot jelzi, midőn a szerzetes előtt úgy nyilatkozik, hogy »két férfit (a királyt és magát érti) fenyeget a veszély.«

A másik körülmény, mely az eredeti adat hiányát pótolja, az, hogy a megrémült király az asztal alá búvik. A kezén ejtett súlyos vagy könnyű sebről semmi említés. A királyné levágott négy ujjáról is pontosabb adatot közöl a szerző. Az olasz mondát nem ismerő olvasó többől levágottaknak képzele az ujjakat; pedig csak a második izületnél voltak leszelve, nem töben. Mert az olasz, e részben mint szemtanu, ismételve említi az ujjak felerészét: »Questa donna havea quattro misedeta de la mano ritta« (quatuor digitos dimidiatos habebat; jobb kezén négy ujj csak felerészben volt meg). A vágás a felső izületnél nem lehetett, mert akkor a kis ujj, rövidsége miatt, épen maradt volna.

¹⁾ Rögön: »subbito se mise sotto la taola.«

²⁾ La cosa era nova, lo romore grande: hirtelen vala a dolog, nagy a zaj (casus improvisus erat et murmur grande).

³⁾ Az eredeti folytatja: »La reina ne perdio miesa mano« (a királyné ekkor veszté el keze felerészét). — Az Anjou-ház és örökösei, 79—81. ll. *Magyar Sándor*: A magyar nemzet története, III. köt.)

De feledésbe is ment az ismert tényállás némi körülménye; midőn például a monda az ebédnél csak Lajos herceget említi. Lehet, hogy András herceg, ki akkor már tíz évet töltött Nápolyban,¹⁾ megfeledkezett volt az esetről s nem közölt semmit környezetével a három éves korában jelenlétében történekről. Mivel pedig a szerző Andrást mint élőt említi, arról is értesülünk, hogy a monda már 1345 előtt készen volt.

Hiányzik továbbá az elbeszélésből a király megsebesülése jobb kezén, és a Lajos herceg ellen intézett támadás, melynek eredménye volt a levágott hajfürt, a mit az *a)* alatti oklevél szerint a király a leszelt négy ujjal együtt mint bűnjelet mutatott be az országnagyoknak. Erre nézve azonban az oklevélbeli adatok különböznek. Az elsőben (*a)* a fürtök mind a két gyermek fejéről valók: »capillis dictorum filiorum per ensem dicti Feliciani incisis.« A másodikban (*b)* a hajfürt csak az egyik fiué: »alterius quoque filiorum nostrorum anteriorem acuciem abcidere non extimuerat.«

Vége a regélő semmit sem mond a csacskaságával szerte annyi bajt okozott Záh kisasszony balsorsáról.

2. Lengyel monda.

Kázmérről, a laza erkölcsű lengyel királyról (1334—1370) megírták országa historikusai, hogy férjes nőket sem kimélt mulatozásaiban (tam temperans moribus, ut alienos thoros promiscue invaderet). A Kázmér ezen ledérségét jól ismerő lengyelek Feliczián merényletét is a magyar királyné öcsce szokásos szerelmi kalandjaival vélték kapcsolatba hozhatni.

Írásba foglalta ezen lassanként tényszerű alakot öltött kószahírt harmincz év múlva az eset után *Mügelni Henrik*, a magyarhoni krónika német fordítója, IV. Rudolf osztrák hercegnek (1358—1365) ajánlt könyvében. A szöveg magyarul így hangzik:

Béke és kegyteljes állapot volt Magyarországon. midőn az ördög vészmagot hintett egy Feliczián nevű lovag szívébe, ki a Záh nemzetség tagja volt. Belépe ezen lovag egy napon a királyhoz, azon szándékkal, hogy megöli őt, a királynét és két fiát. Lajost és Andrást. Ezen Feliczián lovag előbb Trencsényi Máté híve volt, de ettől áttére a királyhoz, kinek okos tanácsadója lön és kedvelé őt a király.

Feliczián azért, mert a királyné öcsce Kázmér, a lengyel-

¹⁾ 1333 óta. Fontes Dom. III. 127. l.

országi király, a lovag leányát a királyné közvetítésével meggyalázta, megtámadá a királyt, midőn ebédnél ült; kivoná kardját, megsebzé a királyt s levágá a királyné négy ujját és még a királyi sarjadékot is ki akará irtani.

Ekkor az asztal elé állá Sándorfi János, a király udvarnoka, és leszúrta Feliczián lovagot. Fejét Budára küldék, kezeit és lábait más városokba. Fia szolgájával együtt a hegységbe fut; ott megfogák és meghurczoltaták (lófarkon) őket. Azután elővezetteté a király a tereméből Feliczián leányát, a szép hajadont, lemetszeté ajkait és orrát, levágatá kezeiről nyolcz ujját. Ugy vezeté a szüzet a városon keresztül s kényszeríték ezt kiáltani: Így bannak el mindenkivel, ki vét a király ellen!¹⁾

Dlugoss a történeti esemény után száz év múlva fölemlíti a szerelmeskedésre vonatkozó mendemondát is, a mit tudós Pór Antal úr művéből idézünk:

Dlugoss, a nagynevű lengyel történetíró, nagy történeti műve írásához nem fogott 1455 előtt, meghalt pedig 1480-ban, tehát 130—140 esztendővel az esemény után írt. Miután magyar kútfők után elbeszélte Záh merénylete lefolyását, . . . hozzáfűzi: »Vannak azonban, kik állítják, hogy Feliczián azért dühödött fel oly nagyon, minthogy leányát Klárát, Erzsébet királyné, öcscsének Kázmérnak kiszolgáltatta, vagy legalább úgy tett, mintha nem törődne a dologgal. Kázmér herczeg ugyanis az időben Magyarországon tartózkodván, beleszeretett a szép Záh leányba és beteg-

¹⁾ Nagyobb hitelül ide iktatjuk az eredeti szöveget is:

»Do nu frid und genad in ungerlant waz worden, do sant der teuffel sein samen in eins ritte her, der hiess Viltzian, und waz aus dem geslecht Zaach. Derselb ritte kam fur den kunig an eim tag, und het ym vorgesatz, daz er den kunig und die kunigin und dez sune tzwen, Loys und Andrean toten wolt. Derselb ritte Viltzian waz er gewesen pey her Mathes von Trensach, und von dem kumen zu dem kunige, und waz weyses rates und der kunig het yn lieb.

Derselb Viltzian do der kunigin pruder, der kunig von Polan Kasmer genant, sein tochter ym beslossen hett mit der kunigin willen, ging fur den kunig, do er sass ob seinem tisch, und zog das swert aus und wunte den kunig, und slug der kunigin vir vinger ab, und wolt vertilgt haben den kuniglichen samen.

Do stund Joannes Alexander sun, der waz des kunigs hoffrer, vor dem tisch, und stach den ritte Viltzian tzu tode. Do sant man sein haubt gen Ouen, und hent und fuss in ander stet. Do foh sein sun mit seinem knecht an das gepirg; do ving man sie und lies sie slaipfen. Donach lies der kunig hern Viltzians tochter, ein schone mait aus dem sal furen, und liess ir mund und nosen absneiden, und liess ir acht vinger abhauen auss den henden. Also furt man die junchfrauen durch die stat, und tzwang sie daz sie must schreien und ruffen: Also wil man allen tuen, die do prechen an den kunig!« (Cap. LXX. 91. l.)

nek tetette magát, pedig csak a szerelem betege volt. Ekkor küldötte, vagy vitte volna a királyné Klárát Kázmérhoz.«¹⁾

További száz év múlva a lengyel monda újabb változatát közlé *Istvánffy Miklós*, oldaljegyzetében az 1330-iki oklevélhez. Sem itt (az oklevélben), sem az évkönyvekben nincsen említés az okokról, melyek Felicziánt a király-gyilkolásra ösztönözték. De szájról-szájra járt közhír beszéli, a cziterások pedig éneklék is, hogy a királyné maga segítette elő saját szobaleánya, Záh Klára találkozását Kázmérral, saját öcsésével. Midőn ugyanis advent idején együtt volt komornájával a templomban, úgy tetteté magát, mintha szobájában feledte volna olvasóját, s viszaküldé érte Klárát oda, hol Kázmér őt megejtette. Ujév napján sírva panaszolá el atyjának Klára az ő balesetét, és ekkor határozta el magát az atya, hogy bosszút áll a sérelemért.²⁾

A lengyel monda bírálata.

Mügelni Henrik úgy toldja be művébe a még csirájában levő népmondát, hogy a krónikás tényszerű adatán nem változtat, nem illeszti össze a népies adomát a történeti elbeszéléssel. Ő csak általában említi a közbenjáró királyné akaratát, s nem tudja a módot, miképen sikerült a tervezett megejtés. Mindamellett mégis megtartja a krónikai *virgo pulcherrima* szavaknak megfelelő *jungfrau* kifejezést, mely semmiképen sem illik a Kázmér miatt pártáját vesztett leányra. Ez és a leány hiányzó neve elég világosan jelzik az adoma kezdetleges alakját és azt, hogy a mi nemzeti krónikásunk is szűz leánynak tartotta a megkínzott Klárát.

Dlugoss a XV-ik században felszerelt mondát talált ezen állítólagos szerelmi kalandról a lengyeleknél, kik ekkor valami módozatot is kieszeltek volt, mikép ejtették törbe Klárát a királyné és Kázmér. A szépséges udvarhölgyet betegápolás ürügyével fosztották meg becsületétől.

Istvánffy, 1582 óta helyettes nádorispán, a lengyelországi

¹⁾ Id. m. 81. l.

²⁾ Eredetiben: *Ethic et in annalibus subticentur causae, quae Felicianum ad istud parricidium induxerint. Verum communis et per manus tradita fama fert, et a cytharaedis ad lyram canitur reginam ipsam mira arte procurasse concubitu Clarae filiae Feliciani Casimiro fratri suo, quae reginae erat a cubiculis. Cum illa adventus tempore quasi suas sphaerulas oratorias in cubili oblita esset Claramque pro eis ex templo remisisset, ubi Casimirus reginae frater eam oppressisset. Et cum calendis Januarii Clara patri id cum flectibus et lacrymis significasset, ita illum iniuria ista affectum, ad vindictam sumendam inductum et offeratum.*

királyjelölt Maximilián főherczeg hadjárata alkalmával 1587-ben értesülhetett a Kázmér-féle monda újabb szerkezetéről.¹⁾

Istvánffy nagyban téved, midőn azt írja, hogy sem az oklevélben, sem az évkönyvekben nincsen említés az okokról, melyek Felicziánt a király-gyilkosságra ösztönözték. Mert az oklevél szerint a király meg akarta őt fosztani viselt méltóságaitól, a mi dühössé tette a lovagot; a krónikás pedig »ördögi sugalmazás« következményének tartja a merényletet.

Az Istvánffy által közölt mondában már nem a betegségét színlelő Kázmér, hanem az olvasóját szobájában feledett királyné készíti elő a végzetes eredményű találkozást. Ezen ürügy jobban tetszett az előbbinél a regélő lantosoknak. Klára udvari szereplése is nagyot változott. Az egykorú olaszok palotahölgynek tartották őt, míg az Istvánffy korabeli lengyeleknél csak mint a királyné komornája (quae reginae erat a cubiculis) fordúl elő. Abban is különbözik a lengyeleknél keletkezett és fejlődött népmonda az olasztól, hogy ebben nem a királyné öcsce, hanem a király meg nem nevezett húga fia elégíti ki kéjvágyát Feliczián leányán, kinek neve nem *Klára*, hanem *Erzsébet*. És ennél fogva az életveszélyes támadást Feliczián is főkép a király ellen intézi, kinek árnyékában a leány becsülete elveszett.

3. Magyar monda.

Vitatkoznak tudósaink ezen egyrészt híresztelések, másrészt költői lelemények nagy hitelre nem érdemes voltáról, a nélkül, hogy azok összes változatait tüzetesen tanulmányozták volna. Pedig a historikusnak első kötelessége teljes tudomást szerezni a tárgyalt eseményt illető minden írott adatról, mert csak így választhatja meg biztosan a tényszerűt (ha van) a mesebeszédtől. Mi azt tapasztaltuk, hogy van a Klára-féle mendemondának egy harmadik, magyarországi változata is, melyet Bonfini a XV-ik század végén, és utána Pethő Gergely, Istvánffy kortársa, mentettek meg az elfeledéstől.

Bonfini mellőzi a krónikás által a támadás okául felhozott ördögi sugalmat, s a merénylet egyedüli okát Feliczián királyságra vágyásában találja. »Hirtelen elszánja magát, hogy megtámadja a királyt, a királyfiakat és a királynét; hogy miután az uralkodót gyermekeivel együtt megölte, ő lehessen a kényúr, ki mindent tetszése szerint intézhessen. Mert látta, hogy a békés országban nyugodtan és tétlenül nem sokra mehet; ellenben megzavartatván a béke, több alkalom

¹⁾ Regni Hung. Hist. XXIV. 349. és 352. ll. 1724 évi kiadás.

mutatkozik gonoszat cselekedni. Mások azt állítják, hogy a királyné öcsse Felicián feleségén tett erőszakot és ez ösztönözte a férjet a merényletre.« — Klára Bonfini szerint is a királyné komornája. »Két leánya vala — úgymond — Feliciánnak; egyiket, kinek Klára volt a neve, a királyné szolgálatába adá; a másikat, Sebő nevűt, nőül adta Kopayhoz. Azt, ki a királynénál szolgált, lemetszett ajkakkal, levágott orral s kezei nyolcz ujjának megcsonkításával hordozták körül az utcákon és tereken.«¹⁾

Ugyanezt adja okúl Pethő Gergely is: »Károl király mikor feleségével és gyermekeivel együtt husvét innepiben Visegrádban volna szintén ebéd felett, az ebédlő palotába bejuta egy Felicián nevű szolgálja, Zaacs nemzetből való, ki kardját kirántván, a királyhoz vága. De mivel a király megvonja magát, csak az jobb kezét sértheté meg egy kevésse néki« ... stb.

Klára kinzatasát is fölemlíti, de fajtalan cselekedettel nem gyanúsítja. »Sőt még az egyik leányának, kinek Klára vala neve, az orrát ajakastúl elmetszék, azután nyolcz ujját elvágák és lófarkon hurczoltaták meg. A Felicián dühösködésének ez vala oka, tudniillik: igen szép felesége vala Feliciánnak, kit a királyné asszonynak öcsse elcsala tőle és azzal éle.«²⁾

A magyar monda bírálata.

Bonfini azon feltevése, hogy Felicián nagyravágyásból akarta megölni a királyt és gyermekeit, nem bír valószínűséggel, mert ilyen terv kiviteléhez a személyes működésen kívül előkészületek szükségesek, melyek necsak biztosítsák a támadó személy életét, hanem fékentartsák avagy legyőzzék a király védelmében harczra kelő udvari és testőr személyzetet is. Ily előkészület hiányzott Felicián vállalatánál; a mi arra mutat, hogy ő maga sem hitte életben maradhatását, nemhogy kényuraságra vágyódott volna.

De Bonfini ezen véleményéből mégis helyesen következ-

¹⁾ Eredetiben: Ex improviso regem, liberos et reginam decernit adoriri, ut caesa cum eo prole, tyrannidem invadat, omniaque pro libidine disponat. Videbat enim pacato regno se quiete ac otio parum posse proficere: contra perturbatis rebus, varias facinorosis occasiones offerri. Alii illatum a fratre reginae uxori stuprum ad tantum facinus incitasse dicunt. — Duas Feliciano fuere filiae; unam inter servitia reginae insinuat, cui Clarae nomen fuit; alteram Copai conjugarat Sebeu appellatam. Quae reginae famulabatur, succisis labiis naribusque, et octo digitis amputatis, per plateas et compita circumducta ... stb. (Bonfini: Rer. Hung. Dec. II. lib. IX. p. 250. Ed. 1744.)

²⁾ Magyar Krónika, 50. l. 1729-iki kiadás.

okát tárja elénk: Feliczián kényuraságra vágyását, a mi nála a szerelmi kaland csekély értékéről tanuskodik. Midőn pedig nem a Klárára, hanem ennek anyjára vonatkozó mondat közli olvasóival, azon körülményről biztosít, hogy a vele egykorú Dlugoss által részletesebben előadott lengyel monda a lengyel származású II. Ulászló király udvari historikusa előtt még ismeretlen volt; azaz annak híre még nem jutott volt el Budáig, hol Feliczián hűtlen feleségéről szólt a rege, nem pedig leányáról.

Pethő hiszékenységén és szórakozottságán nem kell csodálkoznunk; találkozik napjainkban is, még pedig tudósabb historikus, ki okadatosan biztosítja olvasóit — mint alább érintjük — a lengyel monda történeti igazságáról.

2. *Ujabb szerzők.*

Első helyen Prayt említjük, kinél azért nem bír valószínűséggel a lengyel monda, mert habár ráillik is Kázmérra a kéjelgés vádja, mégis mivel a Záh nemzetségbeli üldözöttek Kázmér hazájába, Lengyelországba menekültek, hol bántalom nélkül megmaradhattak, ez azt jelenti, hogy a menekülők nem tudtak arról semmit, hogy Kázmér kicsapongása volna egyik fő oka szerencsétlenségöknek.¹⁾

De lássuk, mikép tárgyalták a nevezetes ügyet napjainkban történetíróink jelesebbjei:

Tüzetesen foglalkozott a hitelesség kérdésével tudós Pór Antal, és bizonyítékokat sorol fel azok nézete ellen, kik a lengyel monda valószínűségét vitatják.

a) Hazai egykorú hiteles kútfőink egy szót sem említenek arról, mintha a merényletnek oka Klára gyalázatában volna keresendő. Sőt az egykorú külföldi korírók, kiknek semmi okuk sem volna a hallgatásra, sem tudnak semmit ama verzióról. Azonképen Ransanus Péter rövid krónikájában és a müncheni krónikában is hiába keressük azt. Pedig megjegyzendő, hogy pl. (a külföldi korírók közül) Neuenberg Mátyás nemhogy kedvezett volna a magyaroknak, ellenkezőleg Károly királyt Albert római király fiai iránt háládatlansággal vádolja.²⁾

¹⁾ »Quae quamquam ab ingenio Casimiri non abhorreant, tamen quod plerique, qui parricidii crimine notati erant, in Poloniam, ubi haud multo post Casimirus rerum potitus est, impunes evasere, non satis verosimiliter narrari videntur.« Ann. reg. Hung. II. 27.

Itt az elhunyt szerző (Mátyás Flórián) kézírata szerint Katona bírálata következett volna, de e töredék nem került elő hagyatékából.

Szerk.

²⁾ Pór Antal id. m. 79. l.

b) Feltűnik, hogy a részletek mind a három versióban eltérők. Másképen adja elő azokat az olasz, másképen a lengyel, másképen a magyar (hagyomány); a mi természetesen a *mendemonda* hitelét nem emeli.¹⁾

c) Ha a magyart elemezzük, mint a mely keletkezésénél fogva leginkább igényelheti a hitelességet, szembeötlik a nagy idő, mely a gyalázatos tett állítólagos elkövetése és megbosszulása közt elfolyt. Teljes négy hónapig marad még a monda Klárája a királyné udvarában, hol az erénynek nincs védelme. Nem fél, hogy következmények jelentkeznek? nem süti ki szemét a szegyen? nem hallja, mit suttognak körül? Ő nem mozdul; máig is ott ülne, ha a felbőszült udvari csócselék ki nem vonszolta volna. De nem; ő kötelességének tartotta baját atyjának elpanaszolni; hanem ez a kevély és heves ember negyedfél hónapig túrtöztette magát. Leányát nemhogy elvinné a veszedelem tanyájáról, bedugná valamely klastromba, vagy adná férjhez mielőbb az elsőnek, a ki kéri. Nincs tisztában magával, mit tegyen? vagy csak negyedfél hónap mulván szállja meg a düh? vagy mint az alávaló brávo számít, és a legkedvezőbb alkalmat lesi?²⁾

d) A legnagyobb nehézséget pedig Erzsébet királyné jelleme okozza. Jellemének fővonásai az istenfélelem, a családi tisztaság, az óvatos gond mocsoktalan hírnevére és az erély. Hatvan évig ült a magyar királynék székén, és jellemének e vonásai megvallották magokat. Pedig ezek nem engedik, hogy feltegyük a királynéban a dolust, melyet a hagyomány³⁾ reá fogott.⁴⁾

e) Záh Feliczián is, a kit kútfőink következetesen lovagnak, vitéznek címeznek, nem tudta volna, mi a kötelessége: felkeresni a *vétkes* Kázmért és számon kérni tőle leánya becsületét? Nem kell felednünk, hogy a daliás korban játszik történetünk.⁵⁾

f) Károly király Záh ügye felett nem akart, mint az ország legfőbb bírása, önmaga itélni. Összehívatta az országgyűlést, az ország főurait, főnemeseit és nemeseit, hadd ítéljenek ezek. A főpapok a vértörvényszékké alakult országos gyűlésen részt nem vehettek, minthogy ezt a kánoni szabályok tiltják... A király ezen törvényszékké alakult országos gyűlés elé terjesztette panaszát, felmutatta saját súlyosan sebzett karját,⁶⁾ a maga, a királyné és két fiacskája véres ruháit, a királyné levágott négy ujját, a

¹⁾ *Pör Antal* id. m. 82. l.

²⁾ U. o.

³⁾ Csak a lengyel hagyomány; a magyar monda a királyné becsületét nem érinti.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Nem *karját*, hanem *kezeit*.

gyermeknek leszabdalt tincseit,¹⁾ és törvényes elégtételt követelt. A gyűlés napokig tanácskozott, míg nem *érett megfontolás után*, 1330 május 15-én ítéletet hozott . . . A bírák egy része *vérszomjas örültségnek* minősítette Záh lélekállapotát. . . . Mert mentül inkább emelkedett a király kegyében, annál vérengzőbb lett, az ártatlanok vérét ontotta, és mivel még ez sem volt képes olthatatlan vérszomját erylhiteni, végre a királyi szent vér után leledzett. Mások közönséges gonosztevőnek mondták őt. A király nem tűrhetvén tovább gonoszságait, viselt méltóságának megfosztásával akarta büntetni és zabolázni. . . . Hogy meg akarták őt alázni, ez dühítette fel annyira, . . . hogy a királyon és családján megbosszulja magát. Végre a kétféle nézetet egyeztettek és ítélték, mint következik: A Záh nemzetség egyenes ivadékaí harmadiziglen, azonképen Feliczián nővérei és leányai, gyermekei kiírtatnak, a nemzetség többi tagja javait veszti és szolgaságra aláztatik . . . stb.²⁾

Tanári vélemény a lennyel monda történeti igazságáról.

Akadémiai értekezésben vitatta nemzeti történetünk egyik tudós tanára, hogy az, mit a Feliczián ügyében ítélo bírák a merénylet indító okául felhoztak, *hazugság*. Pór Antal fejtegetése ellenében pedig bizonyosnak tartja, hogy Kázmér és Klára kalandja történeti igazsággal bír. Ide iktatjuk az ezen állításokhoz vonatkozó szövegeket az *Akadémiai Értesítő* 1900 évi január-havi (121) füzetéből.

Az értekezés címe: *Záh³⁾ Feliczián bűnpöre.⁴⁾*

Hazugság a bírói ítélet megokolásában. » A bírák nem ismertek kétséget; a nádoron kezdve a barsi ispánig huszonnégyen szavukkal, pecsétjükkel hitelesítették a büntettnék és okainak elbeszélését.« (39. l.) »Ez a Záh esetének hivatalos előadása. Ezzel találkozunk szinte szószerint való megegyezésben a krónikában; ezzel azon számos oklevélben, melyekkel a király a Záh-birtok egyes foszlányaival rendelkezik azok javára, kik őt és családját Feliczián

¹⁾ A b) alatti oklevél csak az egyik fia hajfürtjét említi.

²⁾ Pór Antal id. m. 82 - 83. ll.

³⁾ Így írja ezen nevet következetesen mindenütt. A tudós értekező csak az a) alatti oklevél írásmódjára figyelt, hol »Felicianus Záh de genere Záh« olvasható; de mivel ezt a nevet a b) és c) alatti királyi oklevelek írója aa-val adja: filius Zaah de genere Zaah, — valamint a Képes Krónika, sőt még a német Műgelní Henrik is: aus dem geslecht Zaach, — nem követhetjük a tudós férfiu példáját és magyarul a Záh alakot használjuk.

⁴⁾ Marczali Henrik 1899 évi nov. 13-án tartott akadémiai felolvasása. Megjelent egész terjedelmében a *Budapesti Szemle* 1899 évi december-havi számában.

kardjától megvédték. . . És mégis, a minő régi az ítéletben foglalt *hazugság*, olyan régi annak kritikája is.« (42—43. ll.)

A *népmondák lényegökben igazak*. (A köszahír) »először Olaszországban nyilatkozik, a hol természetesen a kíváncsi, rossznelvű nápolyi udvari körök előtt nagyon föltűnt az 1343-ban oda utazó Erzsébet királynénak csonka keze. A valamivel később írott *Historia Romana*¹⁾ már *lényegében helyesen*, bár némi regényes fölciczomázással, elbeszéli Zah leányának szomorú esetét. Ugyanezt mondja el a Nagy Lajos korában élő, németül író Muglen Henrik az ő krónikájában. Bővebben tárgyalja a csábító hazájában Lengyelországban író későbbi Dlugoss. Maga Istvánffy az oklevélhez ezt a megjegyzést fűzi: Itt és az évkönyvekben is elhallgatják az okot, mely Felicziánt a királygyilkosság kísérletére birta. Pedig általános az a hír és a cziterások is azt éneklék, hogy a királyné cselszövénnyel kerítette meg Klárát, Feliczián leányát, az ő testvérének Kázmérnak. Advent idején ugyanis hazaküldte a leányt, ki komornája volt, a templomból, otthonfelejtett olvasójáért, és Kázmér úgy ejtette meg. És midőn újév napján Klára ezt sirva elbeszélte apjának, ez a vett sérelem birta szörnyű bosszura.« (43. l.)

Klára kínzása arra mutat, hogy igen fontos része volt a tragédiában. »Mondhatnák, hogy bárminő általános a nép hite, annak, mint a hivatalos és hiteles kütfőkkel ellenkezőnek, történeti alapja nincs. De itt magokból azon forrásokból, melyek Klára esetét nem is említik, *teljesen bizonyíthatjuk*, hogy a szerencsétlen leánynak igen fontos része volt az egész tragédiában. . . Ha valaki ezentúl még a hivatalos felfogást akarná vitatni a népies ellenében, előbb magyarázza meg a két nővér büntetése közti eltérést. . . Qualifikált halálos büntetésről, a minőkben annyira leleményes volt azon kor szelleme, abban a vérengző ítéletben szó sincs. El is mondja a krónika, hogy Feliczián férjnél levő leányát Sebét²⁾ lefejezték. Nem csudálatos, hogy történetíróink és épen a mostaniak, nem bírták vagy nem akarták észrevenni a két nővér kivégzésének annyira különböző voltában rejlő historiai tanulságot? Ha a tett hivatalos motivációja igaz, vajjon akkor miért kellett Feliczián gyönyörű hajadon leánynak, kinek sorsán még a krónikás szerzetesnek is megesik a szive, levágott ajkakkal és ujjakkal, *lófarkon*³⁾ végighurczoltatnia a városok terein

¹⁾ *Historiae Romanae fragmenta, Neapolitana sive Romana dialecto scripta. Muratori: Antiqq. Ital. III. col. 247.*

²⁾ A budai csoport egykorú krónikaiban: *Zeba*.

³⁾ A szerző nem olvasta figyelmesen a krónikát; csak a flu és szolgája »in caudis equorum vite terminum perceperunt«, Klára pedig »perducta in equo.«

és utcáin? Ujjait megtorlásul vesztette el a királyné ujjaiért; ajkait, mint az olasz kútfő mondja, nyelveért, beszédeért. Nyelve, mely a rajta elkövetett gyalázatot nem bírta elhallgatni, volt tehát az egész katastrophának előidéző oka.¹⁾ Csak azért nem vágták ki, hogy kinszenvedései közepett durva hóhér keze e kiáltásra kényszeríthesse: Igy jár, ki a király iránt hűtelen.« (43. l.) »A tényekben rejlő igazság ellen nem szabad hivatkozni a hivatalos oklevél tekintélyére, még kevésbé a királyné elismert jámborságára és jótékonyságára az egyház és szolgálai irányában. . . . Feliczián tettének volt erkölcsi motivuma. Minden nép története bizonyítja, hogy a zsarnokság beáll ott, hol a női becsület nem talál oltalmat, hol »le sang des rois ne souille pas« az elfogadott erkölcsi mérték. Zah Feliczián és Bánk bán véres árnyainak része van abban, hogy ez a rút felfogás soha nem nyert honoságot hazánkban.« (44. l.)

A háromrendbeli monda történeti értéke.

A lengyel monda értékéről eléggé tüzetes bírálatot közölünk a fentebb idézett szövegekben. Még az olasz és a magyar mondákról kell egyetmást megjegyeznünk.

Az olasz monda nem érinti a királyné, sem öccse Kázmér működését az állítólagos nőcsábítási eljárásban. A csábító ott nem a király sógora (Kázmér), hanem a király húga fia.²⁾ Ki lehetett ez a *sororius*? A *sororius* hajdan a nőtestvér férjét, később pedig annak fiát jelentette.³⁾

A csábító tehát a korán elhunyt Martell Károly unokája volna, a Rudolf császár Clementia leányától származott leánytól, Róbert Károly nőtestvérétől való. Ez oly férfit, kinek létezéséről még eddig nem volt semmi tudomásunk.

A két magyar monda csak annyiban egyezik az olaszokéval, hogy a királynénak semmi köze a szerelmi kalandhoz. A lengyel mondával pedig abban egyezik, hogy közösen Kázmért gyanúsítják a botrányos tett elkövetésével. De ismét abban különbözik a lengyel mondatól, hogy a magyarhoniban az erkölcsi áldozat nem a hajadon, hanem a házastárs. Nincs meg

¹⁾ Pray más okát adja Klára kinzásának: bűnrészességgel gyanúsították az udvari lovagok. »Clara — quod suspicione paterni criminis ex militum opinione laboraret — turpiter mutilata.« Annales regum Hung. II. 27. l.

²⁾ *Quinato*, a mit *sororius*-szal fordít a legilletékesebb tolmács, Muratori.

³⁾ 1148. (Jasomirgott) Henrik osztrák herceg (Sz.) Leopold fia, (V.) Henrik császár húga fia. — 1148. Henricus Noricorum dux, filius Leopoldi, *sororius* Henrici imperatoris. *Pertz*: SS. XX. 305.

tehát az összes mondákban, sem az egyetlen vádlott, sem az egyetlen sértett fél.

Tudjuk azonban, hogy bármely társaséleti esemény csak *egyféleképpen* történhetik; és hogy a különböző egyenértékű (mert kószahíren alapuló) adatok közt okszerűleg választani teljes lehetetlenség. Ezen köztudomású tételekből önként következik, hogy mind a háromrendbeli adomát *értékelen* *mendmondának* kell nyilvánítanunk.

Mi nem teszünk kifogást az ellen, hogy a tudós tanár és tanítványai az ő egyéni felfogásuk szerint Kázmér és Klára kalandját történetileg igazoltak tekintik; csak arra kérjük őket, engedjék meg viszont nekünk is, hogy a főntebb elmondottaknál fogva az itt felhozott és tárgyalt összes mondákat népies *koholmányoknak* tarthassuk.¹⁾

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

¹⁾ A mi a tudós tanár abbeli felhívását illeti, hogy ha valaki Záh Feliczián esetében még a hivatalos felfogást akarná vitatni a népies ellenében, előbb magyarázza meg a két nővér büntetése közti eltérést: itt egyszerűen arra a megjegyzésre utalunk, melylyel a *Századok* referense annak idején Marczali Henrik úrnak akadémiai értekezését kísérte. »A t. értekező — így szól a megjegyzés — nem érintett egy körülményt, a mely pedig a felvetett kérdés szempontjából éppen nem mondható mellékesnek. Nem érintette nevezetesen azt, hogy a két nőtestvér kivégzésének különböző módja nem folyt az ítéletből, melyben senkire sincs különösen kimondva, minő halál nemével haljon meg, hanem csak általánosságban, hogy az elítéltek mindnyájan: *dire necis supplicio condemnentur*. De különben is, Klára az ítélet meghozatalakor már nem lehetett életben. Tudjuk, hogy Záh Feliczián maga, őt kísérő fia és a királyné szolgálatában levő hajadon leánya, tüstént a merénylet elkövetése után *a felriadt udvari nép első dühének estek áldozatúl*, s ez a körülmény — a nélkül, hogy belőle Záh Klára esetének akár történeti valóságára, akár valótlanóságára kellene következtetnünk — elég egyszerű magyarázatát adja annak a ténynek, hogy a leányt, valamint az ifju Záh Felicziánt szolgáljával együtt, oly borzasztó kínzásokkal végezték ki a király cselédei. (Századok, 1899. 939. l.)

JÁSZÓ A FŐKEGYÚRI JOG TÖRTÉNETÉBEN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

AZ ELSŐ COMMENDATOR.

A *Századok* 1901 évi folyamának márcziusi számában egy kisebb terjedelmű dolgozat jelent meg tőlem. A jászai prémonstre-i rend egyik érdemes tagjáról, Mallyó Józsefről szoltam benne. Ismertettem Mallyó történetírói munkásságát, röviden vázoltam a magyarországi prémontreiek történetét tárgyaló, kéziratban hátrahagyott főmunkájának tartalmát, s e közben érintettem azokat az eseményeket is, melyek a XIV-ik század derekán érték a jászai prépostságot, mikor Lajos király Miklós nevű udvari káplánját önhatalmúlag, a rend beleegyezése, sőt megkérdezése nélkül ültette Jászó préposti székébe; mely jogtalan eljárás jó tíz esztendőre feldúlta a monostor békéjét s többször adott alkalmat a prépost és konventje közötti heves, sőt erőszakos összetűzésre.¹⁾ E pár sor felköltötte az Anjoukorról foglalkozó egyik érdemes történetírónk érdeklődését s figyelemzetett, hogy nem végeznék felesleges munkát, ha a jelzett kérdést behatóbban tanulmányoznám s tanulmányom eredményét az érdeklődőkkel megismertetném. A szíves figyelemzetésnek meg van az eredménye. Ma már több levéltár anyagának átvizsgálása után érdemlegesen szólhatok a kérdéshez.

* * *

A XIII-ik század örökségképen kapta az előzőtől azt a gyakorlatot, hogy, miként Európa más országaiban, úgy nálunk is, az egyetemes egyházi jog szabványainak megfelelőleg, a káptalanok magok választják főpapjaikat, miután a királynak mint főkegyúrnak tetszését, illetőleg helybenhagyását a megválasztandó személyre nézve előzetesen kinyerték. A káptalan-

¹⁾ *Századok*, 1901. 231 és köv. ll.

tól megválasztott, a királytól elfogadott személyt a pápa erősítette meg méltóságában. Ugyanez volt a gyakorlat a királyi apátságok és prépostságok főpapi székeinek betöltésénél is, azzal a különbséggel, hogy a konventtől megválasztott s a királytól elfogadott személyt az esztergomi érsek, a XIV-ik századtól kezdve az esztergomi érsek, illetőleg egyes monostoroknál a pápa erősítette meg hivatalában.

Jászó királyi prépostság. Bizonyítja ezt egyebek között IV. Béla királynak 1255-ben kelt oklevele, melyet Tornavárában adott az előtte megjelent Albert prépostnak s melyben elmondja, hogy e prépostságot királyi elődei alapították, öcsce Kálmán új javakkal ajándékozta meg, s a mikor ez adományozásokat megerősíti, ő maga is újabbakkal tetézi azokat.

Történetíróink azt mondják, hogy Béla király ez alkalmal a jászai prépostságot különös védelme, a saját kegyurasága alá helyezte. Igaz, hogy most említett intézkedése kiváló jóakaratról, hathatós védelemről tanuskodik, de különben az igazságnak tartozunk azzal a feltétlen kijelentéssel, hogy az említett oklevélben Jászó kegyuraságáról egy szóval sem történik említés.¹⁾ Ez mindenesetre feltűnő, de így van. Szó van azonban a Jászó feletti kegyuraságról Béla királynak későbbi okleveleiben, melyekből világosan kitetszik, hogy e kegyuraságot magának tartotta fen. Ismételten találkozunk ugyanis ilyen kitételekkel: »ius patronatus, quod nobis observamus« ...²⁾ vagy ... »quia patronatus dicte ecclesie ad nos immediate dinoscitur pertinere« ...³⁾ Azonban még ebben a században mások is jogot tartottak Jászó kegyuraságához. Erre vonatkozólag, eltekintve egy IV. Béla korabeli esettől, melyről később szólunk még,⁴⁾ csupán III. Endre oklevelére hivatkozunk, melyben egyebek közt ezeket találjuk: »ius patronatus monasterii sancti Johannis Baptiste... de Jazou a prime sue fundationis tempore immediate semper ad regiam dinoscitur pertinere maiestatem ... nos ius patronatus monasterii a quibuslibet tum respectu collationis regie, tum auctoritate propria habere vel tenere volentibus, auctoritate presentium revocantes ... pro nostra persona regia, sicut fuit ab antiquo, perpetuo duximus reservandum, ne per diversos patronos ... ipsum monasterium diversum patiatum ... detrimentum.«⁵⁾

¹⁾ Az eredeti oklevél a jászai házi levéltárban, külön helyen.

²⁾ Jászai házi levéltár: fasc. I. nr. 4. B.

³⁾ U. o. fasc. II. nr. 5.

⁴⁾ Olv. jövő havi füzetünkben a második közleményt: *A kegyúri jog átruházása* cím alatt.

⁵⁾ Jászai házi levéltár: fasc. II. nr. 12.

A fentebb mondottak után csak röviden jegyezzük meg, hogy e királyi kegyuraság első sorban a monostor védelmére, esetleg támogatására vonatkozott, míg a préposti szék betöltésénél az említett módon érvényesült.

A XIII-ik század végső éveiben lényeges változást észlelünk a főpapi székek betöltésénél. A káptalani választások mellett előfordulnak már a pápai adományozások, a XIV-ik században pedig a pápai fentartások, az u. n. *reservatiók* is. Az előbbi esetben a pápa önhatalmúlag, a káptalan részvétele nélkül adományozza a javadalmat; az utóbbiban pedig a pápa egyik-másik főpapi szék betöltésének jogát még a javadalmas életében önmagának tartja fen, eltiltva előre a káptalant a legközelebbi széküresedés esetére a választástól.¹⁾

Adataink azt bizonyítják, hogy a pápák fentartásukat a monostoros javadalmakra, tehát az apátságokra és prépostságokra is kiterjesztették. Így IX. Bonifác (1389–1404) a pécsváradi benczés apátság adományozását Domokos apát életében fentartja, s Domokos halála után Sylvesterfia Pált nevezi ki apáttá, a nélkül, hogy a rendtagok választásáról vagy a király ajánlásáról csak említést is tenne; ²⁾ ugyanígy tesz a szent-gothárdi cistercita apátsággal, mikor azt Pál cistercita szerzetesnek adja; ³⁾ valamint a bél-háromkúti ugyancsak cistercita apátságot is reserválja László apát életében, ⁴⁾ míg a béli benczés apátságot Péter zseliczi apátra ruhazza. ⁵⁾

A prémontreieket illetőleg tudjuk, hogy IX. Bonifác a turóczi prépostságot Pelei István váradi klerikusnak adományozta. Meghagyta azonban az esztergomi érseknek, hogy csak akkor iktassa be Pelei Istvánt javadalmába, ha meggyőződött, hogy tud olvasni, énekelni és latinul folyékonyan beszélni, ha a szerzetesi fogadalmat letette s a fehér ruhát magára öltötte. ⁶⁾ Valóban feltűnő, hogy míg a szent Benedek-rendieknél s a cistercitáknál ismételtlen találkozunk úgy pápai adományozásokkal, mint fentartásokkal, ez utóbbiakra a prémontreiek történetében eddig nem ismerünk példát. Sőt épen IX. Bonifác pápa jelenti ki a jászai prépostságra vonatkozólag.

¹⁾ VIII. Bonifác volt az első pápa, ki a *reservatiókat* nálunk is meghonosította; 1301-ben eltiltotta a kalocsai káptalant a választástól s az érseki szék betöltését magának tartotta fen. *Theiner*: *Mon. Hist. Hung.* I. 390.

²⁾ *Monumenta Vaticana*, Ser. I. Tom. III. 177.

³⁾ U. o. Ser. I. T. III. 199.

⁴⁾ U. o. Ser. I. T. IV. 183. — *Békefi*: A pásztói apátság tört. 66. l.

⁵⁾ *Monumenta Vaticana*, Ser. I. T. III. 239.

⁶⁾ *Mon. Vat.* Ser. I. T. IV. 361.

hogy a konvent tagjait illeti a prépost megválasztásának joga, s e jog — mondja a pápa — mind ez ideig érvényesült is: »... ad quos (t. i. a konvent tagjaihoz) de antiqua et approbata ac hactenus pacifice observata consuetudine electio prepositi... monasterii sancti Johannis, quociens vacare dinoscitur, pertinet«...¹⁾ De ha a pápák nem is igen akadályozták a prémontreiek szabad főnök-választási jogát, annál több sérelem érte ezt királyaink részéről. Már I. Károly a várad-hegyi prépostságot a rendtagok megkérdése nélkül ruházta, illetőleg ruháztatta a pápa által a rend kebelén kívül álló János papra;²⁾ ugyancsak királyi kegy ültette a leleszi préposti székbe Balázst, Erzsébet királyné, majd Pétert (1345—1347) Lajos király káplánját;³⁾ végül Lajos király volt az, ki a jászai prépostságot az illetékes konvent hozzászólása nélkül adományozta egyik udvari papjának, Miklós káplánnak. Ez volt az első eset, a mikor Jászó nem maga választotta főnökét, mikor a király mint kegyúr, kegyúri jogainak értelmezésében átlépte a törvényes határt. Ez a Miklós, Jászó prépostjainak névsorában e néven második (1350—1375), volt Jászó első commendator prépostja. Lényeges különbség volt azonban közte s a XV és XVI. századi commendatorok között. Mert Miklós préposttá neveztetvén, a rend szerzetesi fehér ruháját magára öltötte, maga is szerzetessé lett, székhelyéül Jászó szolgált; ellenben a XV és XVI. századi commendatorok csak az illető apátság vagy prépostság javait élvezték, melyet legtöbbször már élvezett világi-egyházi javadalmaik mellé kaptak, az illető szerzetes rend kebelén kívül állottak, commendatori javadalmukat rendszeren az illető konvent perjelével igazgatták, sőt van rá példa épen Jászó történetében, hogy még ez a jószágkormányzó is világi pap volt.⁴⁾

Miklós prépost bírta a király tetszését, elnyerte a pápa megerősítését,⁵⁾ nem bírta azonban alattvalóinak bizalmát, szeretetét. Az ő felmagasztaltatása a konvent szabad választó jogának elfojtásával történt. Olyan körülmények, melyek a prépost különben talán jószándékú törekvéseit is nem egyszer meghiusították, a monostor békéjét jó tíz esztendőre felforgatták.

Hogy teljesen megérthessük s tárgyilagosan ítélhessük

¹⁾ Mon. Vat. Ser. I. T. IV. 432.

²⁻³⁾ Mallyó fentebb említett kézírata, 104^b. 109^b.

⁴⁾ Ölv. a commendatori rendszerre vonatkozólag ily című tanulmányomat: Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világában. Századok, 1903. január-április.

⁵⁾ Miklós prépost megerősítése alkalmával 100 aranyat fizetett a kincstárba. Regesták a jászai könyvtárban. Kézirat 65. sz. 156. l.

meg a konvent magatartását és eljárását reá erőszakolt prépostjával szemben, röviden, már a mennyire jelen tárgyalásunk keretében megengedhetőnek találtuk, vázolni fogjuk a prépostság ezenkori külső történetét. E külső történetet pedig legnagyobbbrészt birtokháborítások teszik. Alig van év, különösen Miklós prépostságának első felében, melyben ne hallanánk a prépostság birtokainak erőszakos elfoglalásáról, megrablásáról.

Alig lép kormányra Miklós, már is azon panaszkodik Lajos királynál, hogy egyfelől az idabányaiak (ma: Aranyidka), másfelől a szépsiek, a király szekeresei,¹⁾ háborgatják a prépostság birtokait;²⁾ majd megrabolják;³⁾ sőt a prépostság tisztjét Jakabot, a mint többet magával, köztük a prépost Jászon tartózkodó unokaöccsével, Szent László király sírjának látogatására Váradra igyekezett, útközben, Makrancz közelében elfogták s már kerékbe törik, ha közbe nem lépnek Tornai János fiai, Egyed és László, több más higgadtabb gondolkozású férfakkal, s közbe a prépost meg nem engedi a vitás erdő élvezetét a szépsieknek.⁴⁾ Sőt ugyancsak a szépsiek annyira mentek, hogy magát a prépostot is halállal fenyegették; egy a depródi birtokhoz tartozó földrészt pedig erőhatalommal elfoglaltak s szállóval ültettek be.⁵⁾ Lajos király készséggel sietett Miklós prépost védelmére. Ismételten eltiltotta majd az idabányaiakat, majd a szépsieket az erőszakosságtól.⁶⁾ De sikertelenül. Sőt a szépsiek tesznek panaszt a királynál, hogy a prépost akadályozza őket a királyi erdő, a *Feketeerdő* használatában.⁷⁾ Miklós prépost ezek láttára helyénvalónak vélte, hogy határjárást tartasson birtokain; s ezt annyival is inkább meg kellett tennie, mert a szépsiek példáján felbátorodott gölnicziek és szomolnokiak még nagyobb területeket foglaltak el, sőt, mint Mihály konventi jegyző panaszolja Lajos királynak, a határjeleket a monostortól nyíllövésnyire állították fel. Erre a király maga rendelte el a határjárást IV. Béla oklevele szerint; azonban a királyi rendelet végrehajtó Pál szépesi kanonok, Petőfia János királyi ember s Mihály konventi jegyző, lépten-nyomon ellenmondással találkoztak.⁸⁾

¹⁾ Szepsi rendes neve az ezenkori oklevelekben: *villa curriferorum regalium*; innen *Szekeressfalva* is, a németeknek *Moldau*.

²⁾ Jászai házi levéltár: fasc. IV. 27. 28.

³⁾ U. o. fasc. IV. 32.

⁴⁾ U. o. fasc. IV. 36.

⁵⁻⁶⁾ U. o. fasc. IV. 40. 30. 32.

⁷⁾ Anjoukori Okmt. V. 515. l. — Jászai h. levéltár: fasc. IV. 39.

⁸⁾ Jászai házi levéltár: fasc. IV. 41. Közzölte *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 3. 95. — Jászai h. ltár: fasc. IV. 44.

Mind eme már közel tíz éve tartó huza-vonák végre 1362-ben békés megoldást nyertek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az érdem e munkában inkább a konventé, mint a préposté. A mondott évben elismeri a konvent, hogy mind Lajos király, mind Erzsébet királyné szabad faizást engedtek a szepsieknek a prépostság debródi erdejében, de hozzá teszi, hogy azzal a feltétellel, hogy a szepsiek 300 csöbör finom bort kötelesek a monostornak beszolgáltatni. Ebbeli kötelezettségüknek azonban eddigelé nem tettek eleget. Mégis a konvent »propter bonum pacis« hajlandó a békés megegyezésre, ha a szepsiek két tunellus bort, vagyis 200 csöbört azonnal átadnak, a harmadikat pedig más három tunellussal a legközelebbi szent Mihály napjáig beszolgáltatják; a konvent viszont megengedi nekik a *Tapolczafey* erdő szabad használatát. Ez egyezség azonban ideiglenes jellegű, érvénye csak addig tart, míg Miklós prépost *külföldi egyetemi tanulmányairól* hazatér.¹⁾ Ugyanilyen békés véget ért a gölniciekkel, szomolnokiakkal folytatott per. Miklós prépost István tárnokmester előtt megengedte a nevezetteknek a favágást a Gölnicz és Boldva folyók közti részen azzal a kikötéssel, hogy a tulajdonjog megismeréseül évenként szent Mihály nyolczadán egy vég posztót adnak a monostornak; ha a kitűzött időpontot elmulasztának, két vég posztót.²⁾ Préposti elődétől, Páltól, örökölte Miklós azt a pert, mely Zsup-Apáti (Supch alias Apati) egyik tartozéka miatt tört ki a csányi nemesek és a jászai prépost között. A per végre 1353-ban befejezést nyert, legalább egy időre. A mondott évben azt jelenti az egri káptalan az országbírónak, hogy szent Mihály nyolczada alatt megjelentek előtte Miklós prépost, továbbá Jákó fiai: János, Péter és Tamás, András fiai: Péter és István, Mihály fiai: Pál és Póka, Moys fia Lőrincz csányi nemesek, s megegyeztek abban, hogy a mondott birtokrészben a Hernád folyótól Enyiczkéig határjárását tartanak a szepesi káptalannak 1281-ben kelt levele szerint.³⁾ Ismételten volt pere a prépostságnak Perényi Péterrel is. E főúr emberei a prépostság két jobbágját, Miklóst és Ivánt, Somodi és Torna között a nyílt országúton fényes nappal megtámadták s lovaikkal, szekereikkel együtt Perényi kuriájába Perénybe vitték.⁴⁾ Más alkalommal pedig Perényi Péternek, most már Abaujvár megye ispánjának hadnagyai, a jászói vár alatt a Boldván levő malom felét erőszakkal elfoglalták. Miklós a királyhoz és

¹⁾ Országos Levéltár: dipl. oszt. 5115. 1362. máj. 25.

²⁾ *Fejér* id. m. IX. 3. 342.

³⁾ Jászai házi levéltár: fasc. IX. 20. 3^a

⁴⁾ U. o. fasc. XIII. 4.

királynéhez fordult orvoslásért, még pedig sikerrel. Perényi Péter ellenmondás nélkül engedte vissza a malom felét s maga is rajta volt, hogy Mihály konventi jegyző, kinek Miklós prépost az említett malmot a konvent szolgálatában kifejtett munkássága jutalmául örökbirtokul adta, abba bevezetessék.¹⁾

Miklós prépostot ennyi ügyes-bajos dolog között még személyében is megtámadták, midőn emberölés kísérletével vádolták, mely vád alól csak ünnepélyes esküvel menekülhetett. A vád úgy hangzott, hogy mikor Biki Jakab fia Mihály, kinek testvére Simon, Abaujvár-megyei Zsujta nevű közös birtokukat cserébe adta István fiának Lőkösnek egy más birtokért az ő tudta és beleegyezése nélkül, — felkereste Miklós prépostot, hogy előtte tiltakozzék eme törvénytelen csere ellen s erről tőle levelet kérjen: Miklós prépost nemcsak hogy el nem fogadta tiltakozását, hanem cselédjeivel meg akarta őt öletni. Szécsi Miklós országbíró úgy ítélte, hogy a prépost saját házában és stallumában tegyen esküt ártatlansága bizonyítására, mit ez Makó királyi ember és Tamás szepesi káptalani kiküldött, valamint rendtársai s több nemes jelenlétében teljesített is.²⁾

Mikor Miklós prépostnak pereit emlegetjük, nem feledkezhetünk meg egy oly tényéről, mely neki határozott érdeme. Értjük a prépostnak abbeli tövekvését, hogy prépostságának két néptelen birtokát, Novajt és Nyéstát települőkkel népesítse be. Egykori hivatala, melyet a király oldala mellett betöltött, most is előnyére volt. Kérésére Lajos király a piacon, vásárhelyeken, egyszóval hol nagy sokaság szokott összegyűlni, kihirdetteti, hogy bárki, bármilyen rangú és rendű legyen is, akarna a prépostság nevezett birtokaira költözni, szabadon teheti, s ott az ő különös királyi védelme és oltalma alatt fog élni. Meghagyja továbbá a főpapoknak, a főuraknak s minden más birtokos nemesnek, hogy jobbágyaikat, ha külön-

¹⁾ Jászai házi levéltár: fasc. IV. 45. Hártya oklevél, hátán pecsét helye. Világos ebből az oklevélből is, hogy mikor jászói várról beszél, ezt nem a monostorra érti, hanem arra a várra, melyet I. Károly a monostorral szemben álló sziklán épített s mely ismételtelen előfordul ily nevezettel: *castrum Jazowara dictum*. Magát a monostort s így a prépostságot is okleveleink sohasem nevezik *jászóvári*-nak, még akkor sem, mikor Zsigmond király 1436-ban megengedte, hogy vár formájára megerősíttessék. Ugy a konvent, mint a prépost, valamint az összes hivatalos oklevelek kibocsátására jogosított személyek és testületek csak jászai prépostot és konventet ismernek és említenek immár közel nyolczszáz esztendőn át. Olv. ide vonatkozó cikkemet: *A jászói konvent mint hiteles hely a középkorban*. Turul, 1903. 3. füz.

²⁾ Jászai házi ltár: fasc. XIII. 5. 1358.

ben kötelezettségüknek eleget tettek, szabadon engedték a mondott helyekre.¹⁾

Ezekben vázoltuk röviden a prépostság külső történetét. Mint előre is megjegyeztük, jobbára birtokperekből áll az, melyek úgyszólván mindennaposak, jöllehet nagy részét nem is említettük. De így volt ez másfelé is, még Lajos királyunk erős kormányása éveiben is. Ez középkori életünknek egyik jellegzetessége. Mind eme pereket pedig azért ismertettük többkevesebb részletességgel, mert azt bizonyítják, hogy ha Miklós prépost örködött is prépostsága jogai felett, ez az örködés nem mondható elég ébernek. Egyik-másik per évekig eltart, s mikor végül megegyeznek, rendszeren a prépostság az, mely engedni kénytelen különben jogos követeléséből. Ez a körülmény egymagában is elég lett volna, hogy a konventben bizalmatlanságot keltsen prépostja iránt. S e bizalmatlanság csak növekedett, mikor Miklós prépost olyanokat tett, melyek a prépostságra egyenesen károsak voltak, sőt életébe vágtak. A különben sem szeretett rendfőnök és konventje között nyiltan kitört a harcz s oly bonyodalmak keletkeztek, hogy Lajos király kénytelen volt teljes tekintélyével beavatkozni a monostor életébe.

Térjünk azonban a dolog érdemére. 1354-ben Frigyes rendtag megjelenik az egri káptalan előtt s ott két királyi ember és két káptalani tanu jelenlétében ünnepélyesen óvást emel konventje nevében Miklós prépost ellen. Közönségesen úgy írták eddig, hogy ez pusztán azért történt, mert a rendtagok nem tudták elfeledni, hogy minő módon jutott Miklós a préposti székbe.

Tagadhatatlan tény, hogy a prémonstreiek mindig ragaszkodtak az egyházi kánonok, rendi szabványok s országos törvény és szokás biztosította jogaikhoz, szabadságukhoz; tény, hogy a várad-előhegyiek János prépostjukat, ki épen úgy,

¹⁾ . . . »quod cum nos universas possessiones monasterii beati Johannis Baptiste de Jazow, specialiterque Noe et Nesta populosas efficere et multitudine populorum decorare intendamus, volumus, ut quicunque libere conditionis hominum in dictas possessiones . . . causa commorandi venire voluerint, libere veniant et secure commorentur *sub nostra protectione et tutela speciali*. Igitur vobis universis prelatibus, baronibus, comitibus . . . et aliis quibuslibet hominibus possessiones, habentibus, quibus presentes ostenduntur, firmis regiis sub preceptis damus in mandatis, quatenus jobbagiones vestros, qui ad dictas possessiones ecclesie nostre venire voluerint, iustis terragiis et debitis eorum persolutis, libere absque omni inquietatione, salvis rebus eorum et personis, de vestris tenuitis et possessionibus abire permittatis pacifice et quiete . . . Eredetije a jászai házi levéltárban: fasc. IV. 29.

mint Miklós Jászon, a szabad választás sérelmével jutott méltóságához, Károly király halála után elűzték; hogy csak Lajos király tekintélye tudta visszaültetni javadalmába, s mindennek daczára a már sírja szélén álló agg férfit 1370-ben ismét elűzéssel fenyegették, s megint csak Lajos király az, ki székében tarthatja s a bölcs mérseklet hangján kéri a konventet, bocsássák meg agg prépostjuknak, ha emberi gyarlóságból a monostor érdeke ellen cselekedett volna.¹⁾ Tény másfelől az is, hogy a konvent a monostor jogainak, érdekeinek védelmét nem tekintette egyedül prépostja kizárólagos jogának, hanem felemelte tiltakozó szavát, valahányszor az, ha mindjárt emberi gyengeségből is, ellenére vagy egyenes kárára, sérelmére cselekedett. Ezt bizonyítja éppen Frigyes jelzett tiltakozása is, a mi különben nem volt az első eset s nem is az utolsó a jászai prépostság életében. Épen így tiltakozott Mihály mester a konvent nevében Miklós elődje, Pál prépost ellen 1350-ben, ki az anyagiak szeretete miatt, »ob rerum amorem« — mint ő mondja — a konvent törvényes tiltakozása ellenére megengedte a szépsieknek, hogy a jászai egyház birtokainak határain belül szállót ültethessenek; ²⁾ épen így tiltakozott János konventi jegyző a szepesi káptalan előtt János jászai prépost ellen 1400-ban, midőn a rend tulajdonát képező, de Zsigmond királytól Pányi Ferencznek adott közadót s a jászai malom felét 250 arany forintért zálogba vette Pányi Ferencztől a rendtagok megkérdezése nélkül.³⁾

Hasonló esettel állunk szemben az érintett alkalommal is. Gagy Mihály fia Péter elfoglalta a prépostságnak Abaujvármegyében lévő Perecse nevű birtokát. Perre kerülván a dolog, Tamás országbíró elrendelte a hivatalos visszafoglalást. Miklós prépost azonban megelégedett három ekényi földdel, holott a birtok öt ekényi volt. Ez a tény adja Frigyes ajkára a kemény szavakat, melyek élénken tükröztetik vissza az egész konvent gondolkodását is, melynek nevében és megbízásából beszél: ... »Miklós prépost — úgymond — nem jogilag, de tényleg mégis prépost, ... kit nem a konvent választott az ő törvényei szerint, kit hivatalos feljebbvalója nem erősített meg a kánoni törvények szerint, de teljességgel urunk, Lajos király erőszakolt be a prépostságba, ... a konvent megkérdezése nélkül intézkedett mint prépost ... ha ugyan megérdemli, hogy prépostnak neveztessek (si prepositus dici mereretur); eljárásán

¹⁾ Lajos király erről szóló oklevelét közli *Mallyó*: Brevis notitia circ. Hung. ord. Praem. cz. kéziratok művében, 165. l.

²⁾ Jászai házi levéltár: fasc. IV. 25.

³⁾ U. o. fasc. VI. 72.

azonban nem is lehet csodálkozni, — mondja tovább — mert nem Magyarország szülöttje, idegen országnak (Ausztriának) fia, s így ez ország törvényeit nem ismeri, szokásaiban, törvénykezéseiben járatlan, s mindehhez járúl, hogy a monostor ügyeire való vigyázásban hanyag és rest*... Miért is, nehogy hasonló esetek előforduljanak a jövőben is, konventje nevében ünnepélyesen óvást emel a prépost ellen ott a káptalan előtt, miként óvást emelt már a helyszínén a visszafoglalás alkalmával, s tiltakozik egyúttal az ellen is, hogy Gagy Péter birtokában tarthassa a vitás két ekényi földet.¹⁾ Hozzátehetjük még azt is, hogy miként Mihály mester Pál prépost elleni tiltakozása alkalmával a prépost vagyongyűjtési vágyát, az anyagiak szeretetét emlegeti, úgy Frigyes szerint Miklós prépost »ad stabilendam suam dignitatem« cselekedett. E tiltakozással aligha ért célzt a konvent, mert két év múlva, 1356-ban, Mihály mester, a már jól ismert konventi jegyző megismétli Frigyes óvását az egri káptalan előtt, ugyancsak a perecsei birtok ügyében.²⁾ Hogy azonban ez hasztalanul történt s Miklós prépost nemcsak nem tett eleget a konvent kívánságának, hanem eddigi ballépéseit újabbal tetézte, kétségtelen.

Ugyanabban az évben, melyben Mihály mester az egri káptalan előtt szorgoskodik, 1356-ban, jelenik meg Miklós rendtag Visegrádon, László csazmai prépost és titkos kancellár előtt, s emel szót prépostja ellen. Ismételvén Frigyesnek az egri káptalan előtt mondott szavait, hogy a prépost idegen származású, járatlan a hazai törvényekben s hanyagúl őrködik a monostor javai fölött, így folytatja: »e miatt a monostor birtokai, jogai végpusztulásra, szétdarabolásra, s idegen kezekbe jutottak; a konvent eddig tisztelettel tekintett prépostjára mint praelatusára, . . . el akarván azonban hártani ama veszedelmeket, melyek a prépost ilyen eljárásából érhetnék jövőben a monostort, óvást emel minden elvesztegetés, eladás, szétdarabolás ellen, óvást emel különösen az ellen, hogy a prépost Perecsét, továbbá Saulendreföldét Gömör vármegyében, valamint a jászai erdőség egy részét elidegenítette; ugyanekkor névszerint is tiltakozik az ellen, hogy István nyitrai püspök (1356—1367),³⁾ Harkácsi Gál deák, a sáncfalvai nemesek s a szepsi polgárok a monostor bármely birtokát is elfoglalhassák, használhassák.«⁴⁾

A vádpontok tehát megszorodtak. Most már nemcsak Perecse a botránykó, hanem a prépostságnak egy másik bir-

¹⁾ Jászai házi levéltár : fasc. VII. 77.

²⁾ Jászai házi lt. Protocollum I. 105.

³⁾ Pray : Specimen Hier. Hung. I.

⁴⁾ Jászai házi levéltár : fasc. IV. 34.

toka, Saulendrefölde is — a mai Harkács — s Gagyí Péteren kívül most már a nyitrai püspök és a sáncfalviak ellen is tiltakoznak. Sőt igazolást nyer azon föntebbi állításunk is, hogy a szépsiekkal vívott harcok épen a prépost engedékenysége, nemtörődése miatt tartottak évekig s maradtak meddők.

A kik eddig a prémontreiekről írtak, jobbára a különben érdemes Mallyót követve, azt szokták mondani, hogy a perecesi birtokkérdés csak ürügy volt, hogy a prépost ellen fölléphessenek. Saulendrefölde elidegenítéséről mélységesen hallgatnak, vagy épen Miklós prépost érdemei közé sorozzák, hogy azt bitorlóitól visszaszerezte. Nem kutatják, miért kellett visszaszereznie és minő körülmények között szerezte vissza. Pedig épen ezen fordúl meg a dolog, s ha ezt tudjuk, nem fogjuk e pontban dicsérni Miklós prépostot.

Az egészhez egy bonyodalmas, hosszas per adja a magyarázatot. 1358-ban Szécsi Miklós országbíró előtt megjelenik István nyitrai püspök megbízottja, Sóri Gál deák, kezében az egri káptalan levelével, mely szerint István püspök Lajos királynál panaszt tett Sáncfalvai András fiai: Miklós és György ellen, minthogy ezek Saulendreföldét, az ő tulajdon birtokát, erőhatalommal elfoglalták. Lajos király az ügy megvizsgálásával az egri káptalant bízta meg, melynek kiküldöttje György pap, Sáncfalvai Póka fiával, Benedek királyi emberrel megjelent a helyszínén, mikor is György lemondott az elfoglalt birtokról, Miklós azonban nem, a miért őt a kiküldöttek a királyi ítélőszék elé idézték, hogy adjon számot eljárásáról. Ezek után Gál deák egy másik levelet mutatott fel, László csaszmai prépost és titkos kancellár levelét, a melyből kitűnt, hogy Miklós jászai prépost 1354-ben a Turócz folyó (és nem *Turch*) két partján elterülő Saulendrefölde prépostsági birtokot az összes hozzátartozó javakkal, István nyitrai püspöknek, valamint testvérének Andrásnak és utódainak adta »nomine feudali iure perpetuo possidendam.« Ehez a mondathoz nem kell kommentár. Most Sáncfalvai Miklóson volt a sor, hogy birtokjogát igazolja. Neki is két levele van: az egyik privilegiális a jászai konventtől 1286-ból, a másik pápens III. Endre királytól 1292-ből. Az elsőben az áll, hogy a jászai prépost és konvent Turuch földjét a Turuch folyó partján, mely hajdan a Saulé és Endrée volt, cserébe adta Sánc Miklós és Péter comeseknek a jászai hegyek lábainál fekvő Henchmalma egy részeért, melyet a nevezett comesek Henchtől 25 finom aranyért vettek. A másik levél szintén azt bizonyította, hogy a kérdéses birtok a jászai monostor tulajdona volt s hogy csere útján szállott Sánc Miklósrá

és Bodorra. Ezek után Szécsi már ítélni akar a püspök és a Sankfalvaiak között, mikor előáll Miklós jászai rendtag s kijelenti, hogy a birtok egyiket sem illeti a peres felek közül, mert az a jászai monostoré s még Pál prépost foglalta vissza Drugeth nádor előtt a Sinkfalvaiaktól, s ezt kész három oklevéllel is igazolni. Az országbíró ezek alapján oly értelemben mondja ki az ítéletet, hogy Saulendrefölde tényleg és végleg a prépostság birtokába megy át.¹⁾

Saulendreföldét tehát a prépost adományozása daczára törvény szerint visszaszerezték, de Perece még mindig idegen kézen volt. A konvent azonban nem hagyott fel a remény-nyel, hogy ezt is visszaszerezheti. 1358-ban Mihály konventi jegyző magánál a főkegyúrnál, Lajos királynál emel panaszt a prépost gondatlan sáfárkodása ellen. Lajos királynak a prépost-hoz való viszonya azonban arra bírja, hogy panaszát ne egyenesen Miklós prépost ellen irányozza, hanem általában mindazok ellen, kik a prépostság jogos tulajdonait elidegenítették, és sem-misnek kér nyilváníttatni minden káros szerződést, intézkedést, a mit a jászai prépostok s köztük Miklós prépost is, esz-közltek volna.²⁾

Mint az események bizonyítják, ezzel sem értek czélt. Mikor Kont Miklós nádor 1360-ban Kassa közelében tartja Abaujvár és Sáros megyék nemesi rendeivel közönséges gyűlését, feláll a rendek sorából János jászai perjel és nyilvánosan ismételten óvást emel prépostja ellen. Ugyanazon szellem világlik ki szavaiból, mint hat évvel előbb Frigyes előadásából. Ő is hangoztatja, hogy Miklós a rendi szabványok ellenére, választás nélkül, a konvent tudta és hozzájárulása nélkül, valósággal karhatalom útján nyerte el a préposti süveget. (contra statuta ordinis . . . per potentiam ac brachium auxilii secularis esset adeptus absque scitu et consensu conventus . . . preposituram) . . . Megtették óvásukat nemcsak a már említett helyeken, hanem a szepesi káptalannál is, de mindeddig eredménytelenül. A gondatlansághoz, a hazai szokásokban való járatlansághoz rosszakarat is járul, s a prépost minden tényében csak a saját személyét tekinti, biztosítani akarván magának a prépostságot (volens sua procuratione preposituram sibi roborari).³⁾

A konvent, látva jogos követeléseinek sikertelenségét, végső lépésre határozza magát. 1364-ben a főkegyúr elé járul

¹⁾ Eredetije a jászai házi levéltárban: fasc. IV. 37. Bózaszsinű helyemzsinóron függő ép pecsét. Közli *Fejér* id. m. IX. 2. 732.

²⁾ Jászai házi lt. fasc. IV. 38.

³⁾ Jászai házi lt. fasc. VII. 79.

Mihály konventi jegyző, hogy 1358-ban adott pápens levelét írja át privilegialisba. Lajos király megütődve hallja, hogy egyes prépostok, köztük Miklós is, a monostor jogait nem védték, sőt úgy egyházi, mint világi személyekkel a monostorra nézve hátrányos, káros szerződésekre léptek nemcsak több káptalan és konvent, hanem a királyi kancellár előtt is; tették pedig mindezt a királyi felség tudta és akarata nélkül, kihez e monostor kegyurasága tartozik, s így minden a prépostság jogaiban és vagyoni állapotában az ő tudta és engedelmé nélkül történt változások törvénytelenek s mint ilyenek érvénytelenek. Épen ezt kéri Mihály mester, miért is Lajos király szívesen hajlik kérésére s kiadja azt a nevezetes levelét, melylyel minden levelet, a mi a monostorra nézve kárral, jogcsontkítással jár, adta legyen ki bármelyik káptalan, konvent vagy maga a titkos kancellár, semmisnek, érvénytelennek jelent ki.¹⁾

Lajos király szavai kétségtelenül bizonyítják, hogy a konvent jogos alapon állott, midőn önértzetesen szót emelt prépostja sérelmes kormányára ellen. Lajosnak módjában állott meggyőződni a vád alaposságáról vagy alaptalanságáról; s külö-

¹⁾ Ide iktatjuk kivonatolva a kérdéses oklevelet: »Religiosi viri conventus monasterii de Jazov ordinis premonstratensis misso ad nos magistro Michaeli notario et procuratore ipsorum, suis nobis humillimibus (így) conquestione et petitione detexerunt, quod plures et presertim frater Nicolaus prepositi eorum et prelati, iura et facta... monasterii non ut debuissent, viriliter et utiliter prosequentes, sed in multis negligentes, cum diversis tam ecclesiasticis quam secularibus personis possessionum permutationes et alienationes fecissent, cum aliis compositiones seu modos et condiciones... nocivas et inutiles inivissent et acceptarunt, nonnulla etiam iura, proventus et redditus diversis vocabulis nuncupata seu nuncupatos per litteras eorum quibuslibet nobilibus et aliis hominibus datas... ab ipso monasterio alienassent et distraxissent et ad obligamina gravia et impossibilia se et... monasterium in servandis huiusmodi compositionibus et distractionibus inordinatis... per suas et eiusdem conventus ac etiam quorundam capitulorum et aliorum conventuum nec non comitis capelle nostre litteras astrinxissent... et alia... his similia... illicita *absque consensu, scitu, voluntate regie maiestatis, ad quam eiusdem monasterii patronatus pertinere dinoscitur*, fecissent... et contraxissent in preiudicium conventus et monasterii non modicum et iacturam. Qua conquestione premissa, nostre maiestati supplicare curarunt... ut predictas permutationes, compositiones, obligationes, alienationesque... *absque nutu patroni eiusdem monasterii... factas... auctoritate regia et patronatus... irritare, revocare et cassare nostris litteris dignaremur*. Nos igitur... religiosorum virorum conventus scilicet de Jazov piis, iustis et honestis supplicationibus... liberaliter inclinati... quidquid *absque patroni consensu et scitu inordinate... est factum, simul cum litteris... quorumlibet capitulorum aut conventuum... ac comitis capelle super huiusmodi confectis presentium... vigore cassantes, annullantes et in irritum revocantes decernimus... easdem litteras cassare*... (Jászai házi levéltár: fasc. IV. 38.)

nösen akkor, mikor kegyeltjéről, egykori udvari papjáról volt szó, ezt el sem mulasztotta. S minthogy a konvent pártjára állott, világosan igazolta, hogy a panaszok indokoltak, de igazolják az ő szavai azt is, hogy mint kegyúr szívéen viselte a monostor békés életét; bizonyítják egyúttal az ő nemes, egyenes gondolkozását is, mely a hiba palástolását akkor sem tűri, ha azt az ő pártfogoltja követte is el.

Azonban — s most jövünk a punctum salienshez — ez oklevélnek olyan eredménye lett, melyre Lajos király bizonyára nem számított, midőn a konvent panaszát igaznak és méltányosnak találta. A jászai konvent tagjai, bátorítva, támogatva, sőt vezette a leleszi és turóczi prépostoktól, mint a prémontrei rend azonkori visitatoraitól, a királyi diplomára támaszkodva, minthogy Miklós prépostsága a préposti süveg elnyerésétől kezdve ez ideig a sérelmek láncolata volt, s minden óvásuk — bár tudomásunk szerint hétszer tették meg — végeredményben sikertelen maradt: Miklós prépostot főpapi székétől megfosztották s Jászóról elűzték.

A kik e kérdésről írtak, illetőleg megemlékeztek, mint Wagner, Mallyó stb. tudni vélik, hogy ez esemény 1364 elején történt; sőt ugyanezek rögtön be is töltik a préposti széket, megválasztatván préposttá a konvent perjelét, Jánost. Azonban mindez állítások ingatag alapokon nyugosznak. Ezt bizonyítja először is az, hogy nincs oklevél, mely János prépostságáról említést tenne; ezt bizonyítja továbbá a külső és belső érvek egész sora.

A jó Mallyó őszintén bevallja, hogy ez adatot Wagner-től kapta, de maga is jónak látja hozzátenni, hogy meg nem foghatja, mire alapítja Wagner ez állítását.¹⁾ De mégis elhiszi s kész még bizonyítani is — bár indirecte — azzal az érvel, hogy midőn 1364 aug. 13-án a jászai monostor kárpótlásul a tőle még I. Károly idejében elvett bányákért bányanyitási szabadalmat kér a prépostság még meglevő hegyeiben, s Lajos király meg is engedi, hogy bárminemű érczet szabadon aknázhassanak, s hozzáteszi, hogy, mert eddig nem kaptak kárpótlást a szomolnokiaknak adott hegyi birtokokért, az csak a dolog nem sürgetése miatt (propter non sollicitationem facti et tarditatem prepositorum) történt, mert maga Károly király megígérte, hogy az elvett birtokokért egyenlő értékűvel fogja kárpótolni a prépostságot,²⁾ — mondom, hogy ezen év jelzett napján Mihály mester e szabadalmat kieszközlendő, egyedül a

¹⁾ Mallyó id. m.

²⁾ Jászai házi levéltár: fasc. IV. 46. A pátens 1358-ban kelt, most privilegialisba írják át. Közli *Fejér* id. m. IX. 2. 672., IX. 3. 434. és *Wagner*: *Analecta Scepusii*. I. 210—211. ll.

konvent nevében beszél s nem a prépostéban is, tehát — következteti Mallyó — ekkor a konventnek már nem volt feje, már ekkor elűzték Miklóst. Ez tetszetős érv volna s a könnyen-hívők szemében talán döntő is, de módunkban van igazán döntőleg megczáfolni.

Mallyó tehát s mások is azt mondják, hogy 1364 augusztus 13-án Miklós már nem volt prépost. Dehogy is nem; sőt még azután is az volt. 1364 aug. 12-én Miklós jászai prépost azt jelenti Kont Miklós nádornak, hogy meghagyásához képest Lukács rendtagot küldte ki bizonyos idézés teljesítésére.¹⁾ Mihály mester a következő napon veszi kezébe a diplomát Visegrádon. Már pedig egy nap alatt nem lehet Jászóról Visegrádra menni, s így Mihály útra indulásánál okvetetlenül közreműködött Miklós. Ugyanezen hónap 29-én, Ker. János fővétele napján, Miklós mint jászai prépost előtt Sárosbárczai Sebestyén, Tamás fia, 4 arany forintért elzálogosítja sárosbárczai birtokának egy részét Bárczai (de alia Barca) Antalnak, János fiának.²⁾ Miklós a prépost még az őszön is, sőt benyúlik prépostsága a téli időbe is. 1364 október 29-én Miklós prépost és konventje átírja a Kisfaludiak adománylevelét;³⁾ 1364 november 8-án Miklós prépost jelenti Kont Miklós nádornak, hogy megkeresésére Mihály konventi jegyzőt küldötte ki, a ki Idai Csirke Tamás nádori emberrel egyrészt Komlósi Péter fia Tamás, másrészt Balázs és Mihály, György fiai, nemkülönben Loránd, János és György, az előbbi Balázs fiai, és Miklós, az előbbi Mihály fia — mindannyian Komlósiak — között, Komlós és Németfalva birtokokban az osztályt a szokott és törvényes módon végrehajtotta;⁴⁾ végül 1364 december 7-én, szent András nyolczadán, ugyancsak Miklós prépost előtt tiltakozik Bárczai Miklós Bárczai Tamás ellen.⁵⁾ De ha ez így van, a mint hogy így van, hogy helyezhették mégis az 1364 és 1365 évekre II. János prépostot, ketté vágva Miklós uralmát? Hiszen 1364-ből már csak három hét maradt hátra. Pedig hogy Miklós prépostot tényleg kiforgatták javadalmából, ha rövid időre is, — az tagadhatatlan. Nem kisebb hitelességű tanu mondja ezt mint maga Lajos király. 1365 őszén (nov. 25.) így ír a turóczi és leleszi prépostnak, mint a prémonstreiek visitatorainak: »Minthogy mi Miklós szerzetes testvért, kinek az ausztriai herczeg, kedves testvérünk kértére adtuk e

¹⁾ A Kapy család levéltára a Nemzeti Muzeumban.

²⁾ A Máriássy család levéltára a Nemzeti Muzeumban.

³⁾ Országos Levéltár: dipl. oszt. 5376.

⁴⁾ A Nemzeti Múzeum törzs-levéltára. Megtalálható ugyan e napról kezdve a Kapy család levéltárában is.

⁵⁾ Máriássy család levéltára.

prépostságot, e prépostságba, összes jogai és javai élvezetébe *visszahelyeztük*, hűségteknek szigorú parancsban adjuk, hogy Miklós prépostot az ő prépostságában semmiképen se háborgassátok, de békességben hagyjátok «...¹⁾ Kitűnik e királyi rendeletből, hogy tényleg elűzték Miklóst, mert vissza kellett őt helyezni, hogy továbbá e rendelet keltekor, vagyis nov. 25-én, már ismét javadalmában ült.

Módunkban van azonban közelebbről is meghatározni a visszahelyezés idejét. Az 1365 évi szent Jakab napja nyolczadán (aug. 1.) Bebek István országbíró arról értesíti Miklóst — már jászai prépostot, kinek hivatalos képviselője ez alkalommal az országbíró széke előtt Sellperies Balázs volt — hogy a közte és a Mérái testvérek, János és István között folyó per tárgyalását ez utóbbiak kérésére szent Márton nyolczadára (nov. 11.) halasztotta el. Ugyanezen oklevélből azt is megtudjuk, hogy már szent Jakab nyolczadára is csak prorogatio útján halasztották a pert, megindítása három hónappal előbb, az áprilisi törvényszéken történt.²⁾

Ezeket figyelembe véve, világos, hogy Miklós már április hóban ismét birtokában volt a prépostságnak. De ekkor az interregnum, vagyis Miklós száműzetése a legrosszabb esetben jó három hónapig tartott; erről a három hónapról nincs ugyanis tőle oklevelünk; az igaz, hogy a konventtől sincs. Elűzése tehát december végén vagy január elején történhetett, visszahelyezése márcziusban vagy április elején. De hova lesz ekkor János perjelnek körülbelül két évi prépostsága? Sehová. János perjel sohasem volt prépost. Miklóst elűzhette a konvent, Jánost megválaszthatta, — de ez a megválasztás még nem tette préposttá. Igaz, hogy a XIV-ik században a monostorok választják főpapjokat, ha közbe nem lép a pápai reservatio vagy kinevezés, — de jegyezzük meg s emlékezzünk reá, hogy Jászó királyi prépostság, főkegyura a király, s így, hogy a rendtagok jelöltje elnyerhesse a préposti széket, szükséges, hogy a jelölt személye a király tetszésével találkozzék, hogy a választáshoz a király hozzájáruljon, hogy ne is említsem a pápai megerősítést. Hogy mármost a fenforgó esetben János perjel választása Lajos király tetszésével és helybenhagyásával találkozott volna; hogy János perjel s vele a konvent csak egy perczig is hitte volna, hogy Lajos király szó nélkül fogja tűrni kegyeltjének s benne a saját személyének ily durva megsértését s benne helyezi vissza karhatalommal is Miklós prépostot; hogy János perjel a királynak mint főkegy-

¹⁾ Leleszi országos levéltár: fasc. III. 21.

²⁾ Jászai házi levéltár: fasc. XIII. 6.

úrnak tudta nélkül, sőt tiltakozása ellenére birtokába vehette volna a prépostságot; hogy ez a konventtől választott, de az egyházi főhatóságtól meg nem erősített, a főkegyúrtól el nem ismert, méltóságába hivatalosan be nem iktatott János a konvent hiteles pecsétjét hivatalosan használhatta volna, s ilyen körülmények között mint rendfőnök, tehát mint prépost felléphetett volna: mindezeket elképzelni sem lehet, nem hogy feltételezni; miért is kimondhatjuk nyugodtan és véglegesen, hogy II. János mint jászai prépost sohasem létezett s mint ilyen a rendi prépostok névsorából (1364—1365) törlendő.

* * *

A jászai prépostság történetében — mint fentebb jeleztük — ez volt az első eset, mikor a főkegyúr erős kézzel nyult a monostor életébe; első eset, hogy Jászó préposti süvegét a kánonszerű választás mellőzésével, a monostor egyenes sérelmére, királyi kegy adta mintegy commendát. A monostor eleinte meghajolt a nagy király akarata előtt. Miklóst beiktatta préposti székébe, — hallgatásával azonban nem adta fel az elődöktől öröklött kiváltságos jogait; mert midőn látta, hogy ráerőszakolt főnöke hanyag és célszerűtlen, sőt veszedelmes gazdasági rendszerével a monostor létalapját támadja meg, bátran fölemelte tiltakozó szavát; s mikor ez fogatlan maradt, egyértelemmel, egyakarattal elűzte prépostságából. Lajos királynak azonban volt akkora hatalma, hogy a mint megtehetette Miklóst jászai préposttá, úgy vissza is helyezhette méltóságába.

Az oklevelek egész sora azt bizonyítja, hogy Miklós további uralma békében telt le. Nincs év, a melyből 4—5 oklevelünk ne volna, mely mind arról tanuskodik, hogy nagy buzgalommal járt el a hiteles helyi teendőknél; belső vizsályról semmit sem tudunk.¹⁾ Utoljára hallunk róla 1375 június 20-áról, a mikor is Koksói László fia Tamás a maga birtokát átengedi rokonainak Miklós prépost előtt.²⁾

Halála után megengedte Lajos király, hogy a konvent szabadon válaszsza prépostját, s meg is választotta még ez

¹⁾ Mallyó azt mondja, hogy az így visszahelyezett Miklós prépost további éveiből csak egy oklevél maradt, melyben egy malomrészszel jutalmazta a konvent jegyzőjét Mihály mestert 1366-ban; oklevelek hiányában azt sem tudni, meddig uralkodott. A mennyi mondat, annyi hibás állítás. Mint feljebb kimutattam, ama bizonyos malomrész már évekkel előbb adta Miklós prépost Mihálynak, sőt vissza is kellett foglalni Perényi Pétertől s hivatalosan is beiktatták e birtokba Mihályt 1363-ban. A mi pedig az oklevelek hiányát illeti, legyen elég annyit kijelentenünk, hogy a kérdéses tíz esztendőről több mint 50 oklevelet sikerült felkutatnunk.

²⁾ Máriássy család levéltára a Nemz. Muzeumban.

esztendőben Pál rendtag személyében, mivel okleveleinkben 1376 január 5-én találkozunk először, a mikor Pál prépost előtt Fekete József fia László, Zemplén-megyei Kócs-Hosszumező és Kis-Hosszumező birtokából három telket testvérének Annának, Balkáni László fia János feleségének vall örök birtokul.¹⁾ Választás útján követi Pált a préposti székben 1383-ban Mihály fia II. János is²⁾ — és nem Tamás, — kinek 1402-ben bekövetkezett halála után megválasztották Abaházi Antalt, a leleszi konvent custosát. Bizonyítja ezt maga IX. Bonifác pápa, kihez Antal megerősítésért folyamodott, eme szavakkal: »dilecti filii conventus monasterii sancti Johannis (in Jazow), ad quos de antiqua et approbata ac hactenus pacifice(?) observata consuetudine electio prepositi dicti monasterii sancti Johannis, quotiens vacare dinoscitur, pertinet, vocatis omnibus qui voluerint, potuerint et debuerint electioni huiusmodi commode interesse, die ad eligendum prefixa, ut moris est, convenientes in unum, debitis solempnitatibus observatis, maiorem et saniozem partem facientes prefatum Antonium,³⁾ ordinem ipsum expresse professum, in prepositum dicti monasterii . . . concorditer elegerunt.«⁴⁾

A XV-ik század lényeges fordulatot hoz a magyar királyi kegyúri jog történetébe, miért is ezen tárgyalásunk keretében e kort nem vettük be.

Bár Miklós prépost huszonöt évi kormányának első nagyobb felét külső és belső zavarok töltötték ki, szakadatlanul teljesítette ama fontos feladatokat, melyeket hiteles helyi teendői bíztak rá. Ennek kétségtelen bizonyítására soroljuk fel ama rendi tagok neveit, kik ily irányban működtek, s a kik közül eddig alig egyet-kettőt ismertünk:

1350. Mihály konventi jegyző. ⁵⁾	1354. Fr. Frigyes, ¹⁰⁾
1351. Fr. János perjel, ⁶⁾	1355. Frigyes rend-tag, ¹¹⁾
» Simon karbeli pap, ⁷⁾	» Péter lector, ¹²⁾
1353. Ágoston karbeli pap. ⁸⁾	» Frigyes perjel, ¹³⁾
» Fr. Kelemen, ⁹⁾	» András famulus, ¹⁴⁾

¹⁾ Sztáray Oklevéltár, I. k. 429. l.

²⁾ Mon. Vat. Ser. I. Tom. IV. 432. l.

³⁾ Antonius de Abachacha = Abaháza, Véke mellett Zemplén vm.

⁴⁾ Mon. Vat. Ser. I. Tom. IV. 432—433.

⁵⁻⁸⁾ Jászai házi levéltár: fasc. IV. 25. 27.

⁹⁾ Károlyi Oklt. I. 201.

¹⁰⁾ Sztáray Oklt. I. 263. Anjoukori Okmt. VI. 139. és Kapy-levéltár.

¹¹⁾ Zichy Okmt. II. 542.

¹²⁾ J. házi levélt. fasc. VII. 77. — Anjoukori Okmt. VI. 202.

¹³⁻¹⁴⁾ Anjoukori Okmt. VI. 337. 340.

¹⁴⁾ Jászai házi lt. f. IV. 33.

1356. Miklós rend-tag, ¹⁾	1366. Jakab r. t. ¹⁵⁾
1357. Lukács r. t. ²⁾	» János karbeli pap, ¹⁶⁾
» Domokos r. t. ³⁾	1368. Jakab r. t. ¹⁷⁾
1358. Frigyes r. t. ⁴⁾	1370. János karbeli pap, ¹⁸⁾
» Miklós r. t. ⁵⁾	» Mihály karbeli pap, ¹⁹⁾
1359. Lukács r. t. ⁶⁾	» Keresztélykarbeli pap, ²⁰⁾
» János r. t. ⁷⁾	» Miklós r. t. ²¹⁾
1360. János perjel, ⁸⁾	1371. Lőrincz r. t. ²²⁾
1361. János r. t. ⁹⁾	» Péter r. t. ²³⁾
1362. János r. t. ¹⁰⁾	1372. János perjel, ²⁴⁾
» Lukács r. t. ¹¹⁾	1373. Lukács r. t. ²⁵⁾
1363. András r. t. ¹²⁾	» Imre mester, ²⁶⁾
1364. Lukács r. t. ¹³⁾	1374. Lukács r. t. ²⁷⁾
1366. János custos, ¹⁴⁾	1375. Mihály r. t. ²⁸⁾

Mihály mester, a konvent jegyzője, nem kevesebb mint tizenhatszor szerepel határjárásoknál, idézéseknél, s épen ezért minden esetet külön feltüntetni, fölöslegesen tartottuk.

TÓTH-SZABÓ PÁL.

¹⁾ J. h. levélt. f. IV. 34.

²⁾ U. o. fasc. XIII. 4.

³⁾ Anjoukori Okmt. VI. 627.

⁴⁾ Sztáray Oklt. I. 292. és Orsz. Ltár: dipl. oszt. 4742.

⁵⁾ J. h. levélt. f. IV. 37.

⁶⁾ J. h. levélt. f. IV. 42.

⁷⁾ Zichy Okmt. III. 154.

⁸⁾ J. h. lt. fasc. VII. 79.

⁹⁾ Országos Levéltár: dipl. oszt. 5069.

¹⁰⁻¹¹⁾ U. o. 5117. és Kapy cs. levélt.

¹²⁾ Nemzeti Múzeum.

¹³⁾ Kapy cs. levélt.

¹⁴⁻¹⁵⁾ Nemzeti Múzeum.

¹⁶⁾ Fejér id. m. IX. 4. 271.

¹⁷⁾ Máriássy cs. levélt.

¹⁸⁻²⁰⁾ Fejér id. m. IX. 277-282.

²¹⁾ Országos Levéltár: dipl. oszt. 5348. és Hamvay levéltár.

²²⁾ Zichy Okmt. III. 416.

²³⁾ Máriássy cs. levélt.

²⁴⁾ Országos Levéltár: dipl. oszt. 5999.

²⁵⁻²⁶⁾ Kapy cs. levéltára.

²⁷⁻²⁸⁾ Országos Levéltár: dipl. oszt. 6242. és Máriássy-levélt.

A JÁSZ-KUNSÁG ELADÁSA A NÉMET LOVAGRENDNEK.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

A Jász-kunságot, a mint az általánosan ismeretes, a német lovagrend vette meg. De már az alig ismeretes, hogyan jutott a Jász-kunság, vagy mondjuk, a német lovagrend ehez a szerencséhez. Hát biz' ez egy kis véletlenen fordult meg, mint a történelemnek annyi sok más eseménye.

1701 ápr. 9-ről keltezve egy kilencz pontból álló hét lapos nyomtatvány bocsáttatott ki Lipót császár nevében Kolonics irodájából, melynek negyedik pontja a következőt tartalmazta: »Mindazok a magyar egyházi javak és jogok, még a jelenleg kir. fiskusunk kezén levők is, melyek a mult századokban a magyar egyházi és világi klérust jó joggal illették s ők azokat jogos czímen és törvényesen birtokolták is, mihelyt oklevelekkel kellőleg igazoltatott (jöllehet a püspökök és más egyházi javadalmasok javai és birtokjogai, törvényes örökösök nem léteben, a hazai törvények értelmében kir. fiskusunkat illetnék), nevezett kir. fiskusunk vagy kamarai tisztjeink kezéből a magyar klérus kezébe átadandók örök tulajdonúl és használatúl, mindazonáltal azzal a szigorúan betartandó módozattal, hogy ezen egyházi javak, jogok és jövedelmek átadása a tisztelendő klérust terhelő szavatosság elvállalásával értendő s az általunk vagy dicső emlékü őseink által élvezett haszonra épenséggel nem terjedhet ki.« Az ötödik pont pedig ezt: »A klérust jelen levelünkkel teljesen felhatalmazzuk, hogy az összes, tisztán egyházi javakat és jogokat visszaszerezhesse és visszaválthassa, azzal a kifejezett föltétellel azonban, hogy azt saját költségén és veszélyére eszközölje. Ez a felhatalmazás nem terjed ki azokra a javakra, melyeket maga a klérus pusztán hagyván, később más kath. egyházi rendnek adományoztattak, vagy más egyházi javadalmakba kebeleztettek, vagy

a közjó érdekében és királyi jóváhagyással a szentegyház más kegyes céljaira fordították, mely esetben a perlekedés semmiképen sem engedhető meg, hanem csakis olyan esetekben, midőn az ellenség ereje vagy nagy erőszak által kényszerítve vesztették el javaikat.«¹⁾

E nevezetes pátens nyomtatásban jelent meg, mert arra volt szánva, hogy mennél szélesebb körben olvassák és ismerjék. Idehaza minden törvényhatóság kihirdette gyűlésein. A külföldet is elárasztották vele, kivált a német tartományokat.

A hirdetmény hatása rövid időn mutatkozott. Az egyházi rendek mozgolódni kezdtek bent az országban s a határon kívül is. Rég nem hallott, már-már feledésbe ment követelések ébredtek szunnyadozásukból. Rövidesen feltűnt a láthatáron két hatalmas egyházi jellegű testület is: a máltai és a német lovagrend. Az előbbinek figyelmét maga Kollonics külön is felhívta; az a Kollonics, a ki míg a papi pályára nem lépett, johannita vitéz volt, s még püspök, érsekprimás korában sem szakította meg a renddel az összeköttetést, mert a pápa különös kegyelméből éltefogytaig megtartotta a rend kommandáit.

Az is bizonyos, hogy a német lovagrend a johanniták mozgolódására lett figyelmes. A rend nagymestere, Ferencz Lajos herczeg, 1701 ápr. 26-án, tehát 17 nappal a pátens kelte után, tudatja a rend kancellárjával, hogy miután arról értesült, hogy a máltai lovagrend lépéseket tett az iránt, hogy a Magyarországon valaha bírt jószágait visszaszerezze, s miután a Pázmány-féle zsinat irataiból az tűnik ki, hogy a német lovagrend valamikor szintén honos volt Magyarországon: ennél fogva elhatározta, hogy a rend régi magyar birtokainak visszaszerzése iránt ő is megteszi a lépéseket. Szükséges azonban mindenekelőtt, hogy a rend kancelláriája az ezen régi birtokokra vonatkozó, azok használatát igazoló okleveleket levéltárában felkutassa.²⁾

Junius 27-én magának Lipót császárnak ír a nagymester. Ugyanis értesülvén arról, hogy a magyar diadalmas fegyvereinek sikerült a törököket Magyarország nagy részéből kiszorítani s a felszabadult területeken a régi rendet és a kath. vallást helyreállítani, értesülvén arról is, hogy ő felsége egy

¹⁾ A pátens ma is sok példányban megvan. A német lovagrend levéltárában két példányt találtam. Ismerteti *Szalay*: Magyarország tört. VI. 61.

²⁾ A német lovagrend levéltárában: V. köt. 134. l. E levéltár használatát dr. Thallóczy Lajos közös pénzügyminiszteri osztályfőnök úr szíves támogatásának köszönhetem; miért is nem mulaszthatom el hálámat ez úton is kifejezni.

bizottság által fölszólította mindazokat, a kik a visszahódított részekben valamikor birtokosok voltak s régi birtokaikhoz jogot tartanak, hogy ezen igényüket igazolják: így jelentkezik most a német lovagrend, mely a régi magyar királyok alatt az országban többfelé, de különösen a Barcaságban birtokos volt mindaddig, míg a török ki nem szorította onnan. Kéri tehát ő felségét, mint az ősrégi német lovagrend védnökét, hogy a rendet helyezze vissza régi birtokaiba és Magyarországon állandósítsa. Emlékezteti, hogy a német rend mennyi hasznót tett és tesz uralkodó házának, továbbá arra, hogy a rendnek Magyarországon való állandósításával már az elei is, I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf szintén foglalkoztak, a német lovagok segítségével akarván a török terjeszkedésének gátat vetni. Emlékezteti, hogy neki, mint vallásos uralkodónak, különösen gyámolítani kell az ilyen egyházi rendet, mely a kath. vallás terjesztésére nagyon sokat tehet.¹⁾

A német lovagrend tehát régi jogaon lépett fel s régi birtoklás alapján kívánt igényeinek érvényt szerezni. A rend azonban alapos tévedésben volt. A Barcaság birtoklása, melyre a nagymester hivatkozik, történelmi tény, történelmünkben általánosan tudott dolog; a bökkenő azonban abban van, hogy a Barcaság birtoklása a XIII-ik század elejére esik s 1225-ben már véget is ér. Csak hogy nem a török vetette végét, mert akkor annak híre sem volt Magyarországon. Az sem légből kapott állítása a nagymesternek, hogy a magyar királyok többször megkísérlették a rend betelepítését. Ámde magán a renden múlt, hogy nem akart Magyarországon birtokot szerezni.²⁾ Kollonics pátensét tehát, mely a töröktől visszahódított birtokokra szólt, a rend helytelenül vonatkoztatta magára. Ezt mi *most* határozottan tudjuk, de a német rend *akkor* nem tudta. A hagyománynak bizonyos homályos sejtelme élt benne s az ösztönözte rá, hogy a Magyarország urafogyott birtokai felett megindult osztozkodásban ő is részt vegyen.

Ebben a törekvésben írta meg levelét a nagymester, melyet Eisenheimi Heuszlein Marsilius lovagtól küldött Bécsbe, feladatává téván a lovagnak, hogy személyesen érintkezve az irányadó férfakkal, puhatolja ki, milyen reménnyel indulhatnak neki a vállalkozásnak. Eisenheim 1701. júl. 4-én jelentkezett kihallgatásra Lipótnál. A király kegyesen fogadta, átvette az emlékiratot s tanulmányozását megígérte. A bécsi miniszterek,

¹⁾ A német lovagr. lt. V. 30.

²⁾ Bőven fejtegetem ezt „Törekvések a német lovagrend meghonosítására Magyarországon” cz. cikkemben. *Századok*, 1902. 233—248. ll.

különösen Kollonics bibornok és Harrach gróf udv. kancellár, szintén jóakaraturól biztosították s közreműködésüket ígérték.¹⁾

Jul. 13-án arról értesíti Eisenheim a nagymestert, hogy Kollonicscal ismételten beszélgetvén, ez azt mondotta, hogy a rend által visszaszerzendő birtokok felől tárgyalt ő felségével, a ki a rend jogainak megvizsgálását egy bizottsághoz utasította. Mulhatatlanúl szükséges ennél fogva, hogy a régi birtoklást igazoló iratok összegyűjtessenek. Az oklevelekben névszerint föl kell sorolva lenni a helységeknek, a melyekhez a rend jogot tart. A rend ügyeinek vitelére Heinisch bécsi ügyvivőt akarta megnyerni, de ez nagy elfoglaltsága miatt nem vállalkozott. Ajánlotta maga helyett Hennel udvari tanácsost, a ki befolyásos, eszes ember és Kollonicsnak bizalmasa.²⁾

A nagymester nyomban elrendelte a régi oklevelek felkutatását. Jul. 19-én egy részüket már el is küldi Bécsbe, utasítván Eisenheimot, hogy az esztergomi hiteles helyi s más kigondolható magyar levéltárakban is eszközöljön kutatást.³⁾ Még előbb, jul. 14-én, a Magyarországon állomásozó alezredes Virmont lovagot megbízza, hogy miután a német lovagrend barczasági szereplése nagyon homályos hagyományban él, a helyszínén titokban puhatolózzék a Barczaság terjedelméről, minőségéről, hogy micsoda helységei vannak, lakosai milyen nyelvűek és vallásúak, van-e ott oklevél, általában valamelyes emlékezet vagy nyom a rend egykori földesuraságáról?⁴⁾

Rövid néhány nap alatt váratlan fordulat állott be. Aug. 3-án arról értesíti Eisenheim a nagymestert, hogy Kollonicscal két óra hosszáig tartó beszélgetése volt. A bibornok azt kérdezte: komoly szándéka-e a rendnek magyar birtokait visszaszerezni, vagy ha ez nem sikerülne, Magyarországon egyáltalában birtokot szerezni? A bibornok emlékezik, hogy Ampringen idejében hasonló törekvés már foglalkoztatta a rendet, de eredménytelenül, mert a legcsekélyebb akadálytól is visszarettent. A régi birtoklás igazolása lassan fog menni, mert az oklevelek beszerzése nem könnyű dolog. A bibornok pedig annyi jóindulattal viseltetik a rend iránt, hogy szeretné, ha mennél előbb meglepednének Magyarországon. Hogy ezt elérhesse, azt javasolja, hogy addig is, míg a régi birtoklás joga tisztáztatik, vásároljon a rend egy terjedelmesebb birtokot Magyarországon. Ajánl e czélra egy *nyolcz* (!) mérföldnyi területet

¹⁾ Eisenheim jelentései 1701 jul. 3. és 6-ról a német lovagr. ltban: IV. 8., V. 4.

²⁾ U. o. V. 7.

³⁾ U. o. IV. 10., V. 3.

⁴⁾ U. o. IV. 4.

[illegible]

1. The first step in the process of the investigation is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information about the situation and determining the scope of the investigation.

... the ... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

1944-1945

téig, a Magyarországra áttelepedést s a határvédelmet illetőleg sikertelenül foglalkoztatták.¹⁾ Kollonics ajánlatát helyesnek és elfogadandónak tartja a kormányzóság. Azonban óvatosságra int. A tárgyalást körültekintéssel kell vezetni, hogy sikertelenség esetén feltűnés és szegény nélkül vonulhasson vissza a rend. A megveendő birtok összeírását, urbariumát mindenestre színről-színre látni kell; sőt Eisenheim a helyszínén személyesen győződjék meg a szóbanforgó birtok minémüségéről s a helyi viszonyokról. Kollonicscal a szövetséget úgy kell megkötni, hogy a szövetség három év múlva megszűnván, a Kunság örök tulajdonul menjen át a rend kizárólagos birtokába. Általában a szövetség oly pontossággal szerkesztendő meg, hogy sem a jövedelem felosztását, sem a birtok adminisztrálását illetőleg a rend zavarba ne jöhessen Kollonics közbejöhethő halála esetére sem. A mi a vételár előteremtését illeti, arra nézve emlékeztet a kormányzóság Schwendi Lázár generális végrendeletére, a ki tetemes vagyonát, családja kihalása esetére, a rendnek hagyományozta oly kikötéssel, hogy az Magyarországot a török ellen védje s ott katonai kórházat állítson fel. A család csakugyan kihalt, a vagyon azonban Schwendi leánya révén oldalági örökösök kezébe jutott. A dolog tisztázását az elsassi komturra lehetne bízni s az ezen hagyatékból nyerendő pénzt a magyarországi vételre fordíthatnák. De ha a pénz sürgősebben kell, akkor nincs más hátra, mint a rend tartományaira vetni ki, még pedig nem fejenként felosztva, hanem az egyes balleiokra róva ki vagyoni képességük arányában. A katonai gyakorlatokhoz szükséges vár megszerzését ettől az ügytől külön kellene választani; arról lehet később is gondoskodni, ha már egyszer megvetette a lábát Magyarországon a rend.²⁾

Majerhofen A. M. F. kancellár egy külön jelentésében szintén örömmel üdvözli a magyarországi birtokszerzést. Ő annak idején nagy segítője volt Ampringennek hasonló törekvésében. Nem rajtok mult, hogy sikert nem értek, hanem a politikai viszonyokon. A törökkel épeh béke volt s a béke megszegésének tekintetett volna, ha a német lovagrendnek Magyarországon várat adnak állandó katonaság kiképzésére. A részletekre már nem emlékszik, de arra igen, hogy Ampringen és Kollonics ifjúságukban igen jó barátok voltak, noha Ampringen későbbi magyarországi szereplésével Kollonics nem értett egyet. Igen üdvös, hogy a rend mozogni kezd. A porosz tarto-

¹⁾ V. ö. idézett cikkemet a Századok 1902-iki évfolyamában.

²⁾ A n. lovagr. lt. II. 22. 114—116. 129.

mányok elvesztése feletti gyámoltalan siránkozással a rend nem megy semmire. Keressen magának kárpótlást másfelé. Magyarország erre önként kínálkozik; ott igen felfér a német-ség és a katolikus vallás terjesztése.¹⁾

A nagymester a rend statútumai értelmében 1702 aug. 29-én a tartományi komturokkal is közölte a czélba vett vállalkozást; nevezetesen Miller elsassi és ausztriai, id. Kheüll koblencki és etschi, báró Ow Miksa frankfurti és ellingeni, Müller biesseni. ifj. Kheüll vesztfáliai és Wörner szász commandeurökkel (a hesszeni és lotharingiai üresedésben volt), reményét fejezve ki, hogy ezen törekvését, mely anyagilag is előnyösnek ígérkezvén, a rend hatalmának terjesztésére s régi tekintélyének visszaállítására irányúl, egyértelműleg kedvesen fogják venni s anyagi támogatásukat nem fogják megvonni.²⁾ A komtur urak azonban — jöllehet decz. 8-án újra felszólítottak — késedelmeskedtek a válaszzsal. Egyedül a frankfurti nyilatkoztatta ki, hogy miután a Schwendi-féle hagyatékra számítani nem lehet, kész saját anyagi erejével belemenni az üzletbe. S a nagymester — minthogy nem volt veszteni való idő — b. Ow Miksát sürgősen magához hívta rendes székhelyére Neiszba, s ott megállapodott vele, hogy a rendre eső vételárát egyedül a frank ballei fogja kifizetni.³⁾

E megállapodást szept. 26-án közli a nagymester Eisenheimmal s egyúttal a következő eljárási utasítást szabja elébe: 1. Siessen Kollonicssal találkozni, s átadván neki a nagymester hálálkodó és köszönő levelét, jelentse ki, hogy a német lovagrend hajlandó a Jász-kunság megvételébe belebocsátkozni. 2. Kollonics ajánlata szerint a vételár felét magára vállalja, ha sikerül 500,000 frtért megszerezni. 3. Állapodjék meg a bibornokkal, hogy a birtokközösséget, a birtok kezelését, a kiadások és jövedelmek elszámolását miképen szándékozik eszközölni? Egyszersmind puhatolózzék — esetleg helyszíni szemle alapján — az uradalom minősége és jövedelmezősége után. 4. Minthogy a kamara visszaválthatási joggal akarja eladni a birtokot, igyekezzék kieszközölni, hogy a visszaváltás ideje ne 3—4 év — miként tervezve van — hanem hosszabb

¹⁾ 1701 aug. 23. A n. lovagr. lt. II. 107. 114.

²⁾ U. o. II. 121.

³⁾ Ezért később — 1702 febr. 23-án — az elsassi komtur meg is kérdezte a nagymestert, hogy a Jász-kunság megvételében miért nem részesítette az egész rendet s miért épen a frank ballei segítségét vette igénybe? A válasz az volt, hogy a nagymester azt hitte, miszerint a többi balleiok vagy épenséggel nem akarnak a concurrentiában részt venni, vagy késedelmeskedve vesznek részt. Már pedig a dolog sürgős volt. U. o. II. 41. 233.

legyen, s azt is, hogy annak eltételével joga legyen a rendnek az egész vételár kifizetésével a birtokot örökre magához váltani. Ha pedig ez nem volna kivihető, hasson oda, hogy a visszaváltás ne csupán a vételár kifizetésével történjék, hanem a beruházások — melioratiók — megtérítésével is. 5. A bibornok eszközölje ki az országgyűlés jóváhagyását, valamint azt is, hogy a német rend a magyar országgyűléseken őt megillető ülési és szavazati jogot nyerjen. 6. A német lovagrendre eső vételárból 150,000 forint az adás-vételi egyezség megkötése után azonnal ki fog fizettetni Augsburgban vagy Nürnbergben, esetleg a kamara kívánságára és költségére másutt is. A fennmaradó 100,000 frt a kamarának a troppai sójövedelmet terhelő kötelezvényének beváltásával törlesztetnék, legalább egyelőre. 7. Miután pedig ezen jobbra pusztá, néptelen föld megvásárlásával a német lovagrend csak érdemet és alapot kíván szerezni voltaképeni céljához, t. i. régi magyarországi birtokai visszaszerzéséhez s az egykor ott létezett commenda fölélesztéséhez: figyelmeztesse a bibornokot, hogy ez iránti jogát a rend továbbra is fentartja és érvényesíteni kívánja. 8. Ugyanezen célból hassanak együttesen közre, hogy a rend katonai kötelességének teljesíthetése céljából a törökkel szomszédos határszáron valamely használható állapotban levő vár a rendnek átadassék. E részben a további teendő király ő felsége választától függ. 9. A rend ő felsége iránti tiszteletét és szolgálatkészségét kívánja azzal is tanúsítani, hogy a Jász-kunságon kórházat állít. De erről később is lehet tárgyalni.¹⁾

A dolog tehát idáig igen szépen haladt a megvalósulás felé. A német lovagrend kissé kelleetlenkedett s tetette — legalább a kamarával szemben — mintha birtoknak pénzen való szerzésére nem helyezne valami különös súlyt. Közben azonban megérkezett a Barczaság kipuhatolásával megbízott Virmont ezredes jelentése, mely a rendnek a magyarországi ősi birtoklás iránt táplált reményét tetemesen elhervasztotta. Azt írja ugyanis Virmont lovag Beszterczéről, 1701 decz. 12-én keltezve, hogy a Barczaságon jártában a legodaadóbb igyekezettel sem tudta kideríteni, hogy az valaha a német lovagrend birtoka lett volna. A rendelkezésére állott történelmi följegyzések 1500-tól kezdődnek és semmit sem szólnak a rend ottani uralmáról; ellenben a mostani tulajdonos, Brassó városa azt tartja, hogy a Barczaság emberemlékezet óta az övé. Beutazta az egész vidéket, de nem talált sem régi várromokat, sem keresztekét vagy a rendre emlékeztető egyéb jelvényeket még a legrégibb templomokban sem.

¹⁾ A n. lovagr. lt. II. 114., III. 2., V. 216. 228.

Nincs nyoma a kerczi apátságnak sem. *Akana* nevű helység sincs ott. Egyébiránt e szó a magyarban *grube*-t jelent s Erdélyben ezt a nevet sok helység viseli. Talán az az Akna lesz a keresett, mely Nagyszebentől egy mérföldnyire van s magyarul *Wisackna* (Vizakna) a neve, mert egy kis tó van mellette, a magyarban pedig *víz* = *wasser*. Valószínűleg ez lesz a keresett Akna, mert a vele közölt oklevél szerint a rendnek meg volt engedve az Olt folyón sőt szállítani, már pedig az Olt egy magyar mérföldnyire folyik tőle. Kertz, vagy Luzburg vagy Trutzburg, egy régi kastélyocska az oláh határon egy szorosnál, mely a Barczaságba vezet. Jelenleg a brassói garnison tartja megszállva. Közelében néhány év előtt a kurucok betörték s Heusseler (*igy*) generálist elfogták.¹⁾ Egyébként közli a Barczaság helységeinek névsorát s igéri, hogy a kutatást folytatni s az eredményt közölni fogja.²⁾

Az 1701 év végéig a Jász-kunság eladásának ügyét Kollonics annyira előkészítette, hogy a cs. kir. titkos tanács komolyan szóba állhatott a német lovagrenddel, mint vevővel. Az 1702 jan. 11-én tartott ülésben, melyben Kollonics elnöklete alatt Eltz és Till tanácsosok és Krapf József titkár vettek részt, megkezdtek az alkudozást Eisenheim lovaggal.³⁾ Előzetesen némely kérdést tisztáztak; nevezetesen, hogy a jászkunok elidegeníthetők-e? szükséges-e őket elidegeníteni? s ha igen, milyen áron s milyen föltételekkel? Az első kérdésre hamar készen voltak a felelettel: Igenis elidegeníthetők, mert a koronabirtokok Magyarországon elidegeníthetők, quia redeunt unde venerunt.⁴⁾ Az árat illetőleg a fentebb már ismertetett 1699-iki összeírást vették alapul s a 6°/_o-kal kiszámított tőkének megfelelően kerek számban 700,000 frtéért bocsátották áruba a Jász-kunságot. Üres formalitás, hivatalos nagyképűsködés volt ez, mert hiszen a vevő már rég tisztában volt vele, hogy 500,000 frtéért az övé lesz, hanem azért végig játszották az alakoskodást. Kollonics hatalmas védőbeszédet tartott a német lovagrend érdekében. Eisenheim pedig igérte rendjének hálás és hasznos szolgálatait a keresztyénség és az uralkodóház irányában. A vége az lett

¹⁾ Az 1690 aug. 15-iki töröcsvári, és aug. 21-iki zernyesti ütközeteket érti.

²⁾ A n. loyagr. lt. IV. 5.

³⁾ Kollonics 1694 márczius havában az udv. kamara elnökségétől felmentetvén, a mindenható cs. kir. titkos tanács elnökévé neveztetett ki. E tanács jobbára az udv. kamara, kancellária és haditanács tisztviselőiből állott. Benignae resol. ad cam. Poson. 1694. fol. 3. — *Maurer* id. m. 344. l.

⁴⁾ Történelmi Tár, 1897. 305. l.

hogy a Jász-kunság vételára 500,000 frtra leszállítottatott, illetőleg annyiban állapítottatott meg.

Január 25-én újra conferentia tartatott, melyen megállapították az adásvétel részletes föltételeit.¹⁾ Ez alkalommal szóba került a rendnek átadandó vár kérdése is. Az ez iránt meghallgatott haditanácsnak általánosságban nem volt kifogása ellene, hogy az eszéki vár s ennek fiókja (filialorth) Bród átadassanak, melyek mind szárazföldi, mind vízi gyakorlatokra alkalmasak. Beleegyezett, hogy a nagymester a várbeli lovagok ezredese gyanánt szerepeljen és rendelkezhessék. Egy ezred császári katonaság is lesz ott elhelyezve külön parancsnokkal, a ki — ha nem magasabb rangú — alá lesz rendelve a lovagok parancsnokának. A német lovagrend a délvidék felett is uralkodik, de ki lesz alóla véve a szlavóniai kormányzóság és generalatus, a mit jelenleg gr. Starhemberg Guidó (szintén német lovag) tölt be, a ki a parancsokat a haditanácstól kapja. A német rendtől nem kívántatik több, csak annyi, hogy évenként 25,000 frtot fizessen a haditanács rendeletére a szlavóniai parancsnok kezéhez, az erődívények, kaszárnnyák, raktárak fentartására és lőszeres beszerzésére, továbbá az Eszék és Dárda közti közlekedés fentartására. Azt is reményli a haditanács, hogy miután a Jász-kunság tizedét, mely különben a papságot illeti, szintén átengedi ő felsége a rendnek, az ezen jövedelem egy részét a katonaság élelmezésére fogja fordítani. Az átadandó két vár parancsnoksága jelenleg be lévén töltve, a haditanács rajta lesz, hogy az illetők halála után a térparancsnoksággal a német lovagok bízzassanak meg.

A conferentia határozatai a nagymestert nem elégitették ki. 1702 febr. 1-én kelt levelében az adásvételi szerződésbe még a következő pótlások fölvételét kívánta: 1. A kamarával tisztába kell jönni a tized, census és egyéb jövedelmek biztosítása iránt. 2. Ő felségétől biztosíték veendő, hogy a kerületek adóját szabályozza; azt nemhogy feljebb nem emeli, de még leszállítja. 3. A rend honossági jogot nyerjen örökre. 4. A kerületek elidegenítése másnak, a rend hozzájárulásával történhetik. 5. A kerületek felszabadulnak nemcsak a nádor, hanem mindenféle hatóság alól s egyedül ő felségétől függenek, miként a rend sziléziai és morva birtokai, még Ottokár és Venczel királyok kiváltságai alapján. 6. Az országgyűlési jog biztosítottatik, nem különben a vámmmentesség az egész országban. — A mi a vételárat illeti: 125,000 frtot rögtön az aláírás után kifizet a frankfurti komtur; az átadáskor

¹⁾ A n. lovagr. lt. V. 19. 26.

kifizettetik 25,000 frt készpénz, a többi 100,000 frtban pedig beváltatik a troppai sóbányákat terhelő kötelezvény.

A várakat illetőleg utasítja Eisenheimot, hogy fejezze ki a bibornoknak, és a haditanácsnak jóindulatukért a rend leg-hálásabb köszönetét, azt azonban eszközölje ki szép szerével, hogy a várak teljesen üríttessenek ki, parancsnokságuk a rendnek adassék át s a környék népe a rend szükségleteire adóz-zék. A rend fénye és tekintélye megköveteli, hogy más fen-hatósága ne legyen, csakis ő felsége. A vár őrizetére rendelendő császári katonaság befogadása nem képez nehézséget. A várak fentartásához szükséges költségek iránt a tartományi komturok véleményét ki kell kérni s ki is fogja kérni, de már most megmondhatja, hogy a balleiok anyagi viszonyai nem bírnak meg 10—12,000 frt évi kiadásnál többet, ennyit is állandóan csak akkor, ha az egykori erdélyi birtokokat vissza-kapják, továbbá ha nem a haditanács kezébe kell a pénzt adni, mert az más célra is fordíthatja. Mindezeket elnyerendő, inkább ígérjen a haditanács elnökének 8—10,000 frt *freiwilliges praesent*-et. Tárgyaljon a bibornokkal is a Jász-kunság adminisztrációja felől: hogyan lesz a birtokközösség, a hivatal-nokok kinevezése és alkalmazása, a jövedelem felosztása? Kössön ezek iránt szerződést lehetőleg akként, hogy az adminisztráció egy német lovagra bízassék.¹⁾

A nagymester föltételei — tekintve a magyarországi bir-tokszerzés különbeni előnyösségét — szigorúak voltak s inkább követelések. De ő, úgy látszik, nagyon jól ismerte a viszonyokat és az embereket. A spanyol örökösödési háborúra pénz kellett, Kollonicsot pedig kötötte adott szava. Tudta, hogy a Jász-kunság eladásának erővel is ténynyé kell válni. Nem is csalódott. Az adás-vételi szerződést átídomították az ő szája-ize szerint.²⁾ Ekkor meg a rend mergentheimi kormányzósága állott elő.³⁾ Kifogásolta, hogy a szerződésben nincs benne az egyházi és világi törvénykezés, a regále, a fiskusi, bánya, pénz-verés és menedékjogok szabályozása, hogy a fogyasztási és pó-tadókról sem intézkedik. Azt is ki kellene kötni, hogy a rend »a Kunság örökös ura« címet viselhesse, mert ezáltal nemcsak tekintélye emelkednék, hanem a birtoklás állandósítása is elő-mozdítatnék. A vámmentességet pedig nem csupán Magyar-országgra, hanem az örökös tartományokra is ki kellene ter-jeszteni.⁴⁾

¹⁾ A n. lovagr. lt. II. 43.

²⁾ U. o. V. 28.

³⁾ 1702 márcz. 16-án.

⁴⁾ A n. lovagr. lt. II. 199.

A kormányzóság kikötései épen az utolsó perczben érkeztek. Márczius 18-án már azt jelenti a nagymesternek Eisenheim, hogy az adás-vételi szerződés meg van szerkesztve, csak a király jóváhagyása és aláírása hiányzik. Márczius 1-én a hadi főpénztárba 125,000 frt már be is fizettetett. Az erről kiállított nyugtató azt is elismeri, hogy másik 100,000 frt betudatott abba a 100,000 frtba, melyet 1689 jan. 1-én a sziléziai kamara jövedelmére előlegezett a német rend. Tehát a német lovagrendet terhelő 250,000 frt vételárból még 25,000 frt marad fizetetlen.¹⁾

Itt kell szólanom arról, hogy mikép eszközölte Kollonics a rá eső vételár kifizetését. Előre is megmondhatom, hogy készpénzt egy krajczárt sem adott a Jász-kunságért, hanem kegyes alapítványi tőkét fektetett belé. Előde az esztergomi érsekprimási székben, Széchényi György, bámulatos vagyont szerzett össze emberbaráti és más jótékony czelokra. Alapítványainak összege meghaladja a harmadfél milliót. Rengeteg összeg abban az időben. Így 1692-ben 180,000 forintot tett le a Pozsonyban, s 157,000 forintot a Pesten építendő katonai rokkant menedék- és kórház javára. Az alapítványra azonban a kamara rátette a kezét, t. i. hadi költségekre kölcsön vette, biztosítékul lekötve a szarvkői és vágbeszterczei, illetőleg néhány évvel később — hogy ezek felszabaduljanak — a csejtei és magyaróvári uradalmakat. Azonban a kincstár a kamatokat nem fizette, s Kollonics, kit társaival Széchényi mint végrendeleti végrehajtót az alapítványoknak a kijelölt czelokra fordításáért Isten előtt felelőssé tett, — a kincstár hanyagságát felhasználva, a német lovagrenddel a Jász-kunság megvételére egyenlő felerészben társas viszonyba lépett, mert ezáltal az alapítványból a Jász-kunságra átruházott 250,000 frtot nemcsak biztosítva, hanem — a birtok évi haszonvételének fele öt illetvén — azt jövedelmező állapotba helyezve látta.²⁾

Kollonics nem akart ez ügyben a nyilvánosság előtt szerepelni, azért is a német renddel való társas viszonya titkos volt s csak az egymás közt kicserélt kötelezvényen nyugodott. E kötelezvény a következőket tartalmazza: 1. Jóllehet az adás-vételi szerződés egyedül a nagymester és a német lovagrend nevére szól, az 500,000 frt vételár felét Kollonics viseli; természetesen a levonandók levonása után fenmaradó tiszta jöve-

¹⁾ Ezt a 25,000 frtot 1702 jun. 30-án fizette ki a rend. A készpénzen rögtön beváltották Oppenheimer Sámuel (ober-kriegsfactorn-jud) váltóit. Közös p. ü. it. 1702 márcz. 22.

²⁾ Ebben ugyan csalódott, mert alig léptek a Jász-kunság birtokába, kiűtött II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza s a Rákóczihoz csatla-

delmet aránylagosan élvezi. 2. A német rend iránti különös bizalmánál fogva a birtok kormányzását mind közigazgatási, mind gazdasági tekintetben teljesen rábízza, s ahhoz a mit a rend cselekedni jónak lát, hozzájárul. Ennélfogva 3. a tisztek felfogadását, alkalmazását, fizetését is a rendre bízta, a kik azonban mind a két fél irányában esküvel és hűséggel lesznek kötelezve. 4. Kötelezi magát Kollonics, hogy a 250,000 frtot legalább három évig rajta hagyja a birtokon; ha három év elteltével egyik vagy másik fél a közösség fentartását továbbra nem kívánná, jogosítva lesz egyik a másikat felerészig kielégíteni. 5. Áthatva a nagymesternek a rend fogadalomszerű katonai és kórházi szolgálatának felújítására irányuló törekvésétől, mindenképen rajta lesz, hogy ő felsége valamely végházat a török határszájára átengedjen; a mi ha sikerül, az ott építendő kórház létesülését 60,000 frttal fogja előmozdítani.¹⁾

A Jász-kunság eladása tehát befejezett ténynyé vált. Ténynyé vált pedig, a magyar alkotmány szegényére és gyalázatára, a magyar kormányzások, főtisztviselők és méltóságok meghallgatása nélkül, pusztán a bécsi titkos tanács, a mindenható Kollonics önkényéből. A Jász-kunság elidegenítése, és ily módon történt elidegenítése egyik szegényletes tanubizonyosága a magyar kormányzások, egyházi és világi főméltóságaink tehetetlen semmiségének. E szomorú állapot elismerése azonban nem menti föl a nádort, hogy egyenesen mulasztással ne vádoljuk ebben az ügyben. Eszterháznak az a kijelentése, hogy csak 1702 február havában, mikor közügyben Récsben járt, értesült

kozott jász-kunoknak a szatmári békekötésig hasznát nem vehették. Megjegyezzük még, hogy az alapítvánnyal üzőtt eme hitelművelet — bármilyen ésszerű mázba volt is burkolva — nem tartható teljesen kifogástalannak. De hát Kollonics nem csinált belőle lelkiismereti kérdést. Megszokta, nem először tette. A török által körülzárt Bécs ostromakor a védelem pénzügyi részét ő rendelte, jöllehet a pozsonyi kamara elnökévé csak a következő évben, a bécsi udv. kamara elnökévé pedig 1692 novemberében neveztetett ki. E czélra a Széchényi György, akkor még kaloccai érsek által a Pázmáneumra hagyott 61,000 frtot lefoglalta, s mikor ez sem volt elég, a lettovízi (Morvaország) jóságára menekült Szelepcsényi primás bécsi házat feltörette s a lepecsételt ládákban talált pénzt, értéktárgyakat, egyházi kegyzereket a védelem czéljaira fordította. Ebből botrányos per keletkezett, a melyet Szelepcsényi 1685-ben bekövetkezett halála akasztott meg, Széchényi pedig a községi uradalommal kárpótoltatott. (Maurer: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, 144—156. II.)

¹⁾ Hasonló kötelezvényt adott — mutatis mutandis — a nagymester. A kötelezvények 1702 ápr. 18-ról, tehát a Jász-kunság birtokba vétele után vannak kiállítva, de a tárgyalási iratok mutatják, hogy már előtte készen voltak. A n. lovagr. lt. V. 56. 58.

arról, hogy »jazyges et cumani divendi debeant«, ¹⁾ nem mentség, inkább súlyosbító vád. Neki, mint a jászkunok főbírájának, a ki ezen a révén nemcsak a »judex cumanorum« czímmel hivalkodott, hanem évi 3000 arany honorariumot húzott, ha másképp nem, de a jászkunok panaszaí révén tudomással kellett bírnia a kliensei ellen irányuló alattomos szándékról. Mégis a Jász-kunságról két éven át folyt tárgyalás folyamán csak egyszer vette magának azt a fáradságot, hogy az oltalmára bizottaknak rimánkodó kérvényét a bécsi kamarához fölterjeszse, érdekükben óvását kifejezze, s akkor is eltűrte, hogy a kamara a bécsi, ez meg a magyar kancellária útján együgyű impertinentiával megkérdezze tőle 1701 nov. 23-án, hogy a jászkunok kérvénye mire czéloz, s a nádor tulajonképen mi ellen protestál? ²⁾ És a nádor még nem is válaszolt. Hallgatott tovább, siket fülekkel elzárkózva a kétségbeesett jászkunok jajszavai elől. Csak mikor a m. udv. kancellária megkapta a bécsi rendeletet, hogy az eladási diplomát az elébe írt és megszabott szöveggel állítsa ki, a mikor a beiktatással megbízott kincstári tisztviselők és a hiteleshely megkapták a kiküldetési parancsot, csak akkor — illetőleg az eladási diploma kelte (1702 márcz. 22.) előtt két nappal — kapott észhez s igyekezett menthetetlen mulasztását lázas gyorsasággal helyrehozni.

»Nem mulaszthatom el — írja 1702 márcz. 20-án a királyhoz — hogy a Magyarországon eddigelé hallatlan, égbekiáltó méltatlanságot és szerencsétlenséget Felséged előtt föl ne tárjam. Ugyanis ötven évi hű szolgálataim, fáradozásaim után, mostani vénségemre, nevezetesen 67 éves koromban, érdemtelenül megfosztatni hallom magamat a jászkunok bíróságától, minthogy az udv. kamara a jászkunok eladását elhatározta. Ettől a hivataltól, melyet elődeim öt századon át folyton és háborítatlanul viseltek, én, egyedül én a szerencsétlen fosztatom meg! Mert ha eladatnak, ugyan miféle bíraskodást gyakorolhatok rajtok és mi fizetést húzhatok tőlük? Mivel érdemeltem meg, hogy a világ csúfjára a lefokozás büntetését kényszerülök elviselni (poenam degradationis ad stuporem orbis subire cogor) kaján öröme és gyönyörűségére Felséged ellenségeinek, a kik ellen oly híven és állhatatosan küzdöttem? Emlékezzék Felséged, mennyit fáradtam a mult országgyűlésen a felséges uralkodóház trónöröklési jogainak rendezésén. Gondolja meg Felséged, minő következése lesz annak, ha a rosszindulatú

¹⁾ 1702 febr. 15-iki fölterjesztése a királyhoz. Orsz. Ltár: Prot. opinionum etc. palatini Eszterházy, a. 1702. pag. 124.

²⁾ Concept. exp. canc. 1701 nov. 77. sz.

emberek látják, mily könnyű szerrel lehet még a nádort is hatalmától megfosztani? Hová lesz akkor a királyi szó szentsége és a törvények ereje? Nem hihetem semmiképen, hogy oly kegyes és igazságos fejedelem, mint Felséged, a halálnál rosszabb gyalázatba akarjon engemet, régi hű szolgáját taszítani.« ¹⁾

Másnap, márcz. 21-én, négy fölterjesztést intéz a királyhoz. »Mint hallom — írja az egyikben — a Jász-kunság eladása már elhatározott dolog s nekem csak a »kunok bírása« cím marad meg. Reméltem, hogy ez az én hozzászólásom nélkül nem fog megtörténni, mert a törvényekkel, jelesül Ulászló VII. decr. 2. és 3. articulussával, úgyszintén az 1608: 22 t. cz.-kel ellenkezik. Én az eladáshoz, eskümnél fogva, semmikép sem járulhatok hozzá, nehogy érette bárki is vádolhasson. Sajnos, hogy a commissio engem meg nem hallgatott. Hogy Felséged a további kellemetlenségektől megszabaduljon, méltóztatnék egy bizottságot rendelni érdektelen bírákkal. Hiszem, hogy a hitelezők károsodás nélkül ki lesznek elégíthetők s az én tekin-
télyemen sem esik csorba.« ²⁾

Többi leveleiben futólagos visszapillantást vetvén a jászkunok történetére, folytatja a törvényekre való hivatkozást. Az 1485: 11, 1655: 44, 1681: 1. és 1685: 11. t. cz. alapján bizonyítgatja, hogy a Jász-kunság eladása jogtalan s a nádori tekintélyt sérti. Káros is a fiskusra, mert ha községnek (communitas) vagy rendnek adatnak el, annak magva sohasem szakad s a fiskus örökösödhetése ki van zárva. Káros rá is, mert neki fizetése iránt a kamarával egyezsége van úgy is mint nádornak, úgy is mint a jászkunok bírójának, úgy is mint Pest vármegye főispánjának. Ki fogja őt a jászkunoktól járó bírói fizetésért kárpótolni? Ellenvethetni, hogy a Jász-kunság mostani lakosai nem azoknak utódai, a kik a kiváltságokat kapták, hanem jövevények! De hát pl. Bécs lakosai nem épen olyan jövevények s nem épen úgy utódai-e a kiváltságsszerzőknek? Nem szabad feledni, hogy a községnek adott kiváltság nem egyes személyre szól, hanem az egész községre. »Sokan azt állítják, hogy magam akartam őket megvenni, de nem bizonyítják. Föltéve, de meg nem engedve, ha netalán magán beszélgetésben azt mondtam volna is, hogy inkább én veszem meg, mint idegen, ha már okvetetlen el kell őket adni: ez még nem jelenti azt, hogy eladásukhoz hozzájárultam, abba belenyugodtam; mert 1. magán beszélgetés ilyen komoly dologban alapúl nem vehető;

¹⁾ Idézett Prot. 137. l.

²⁾ U. o. 162. l.

2. káros szándék a discursusban nem található; 3. nem lehetett volna összeegyeztetni nádori hivatalommal, melylyel a jászkunok bírósága szorosan összefügg, s a melyet más, pl. a kancellár sem gyakorolhatna abban az esetben, ha földesurok volnék. « Az sem bizonyít a nádori bíraskodás ellen, hogy némelykor a kamarának fizették a salariumot. Igen, fizették, de csak akkor, mikor a nádori szék üres volt. Azt hallja, hogy a vételár egy részét már föl is vette ő felsége. Mindegy, még akkor is azt javasolja, hogy más birtokkal elégítse ki hitelezőit. Ott vannak Szlavóniában Valkó, Pozsega és Verőcze vármegyék. Terjedelmes uratlan uradalmak. Várak is vannak benne. Katonáskodhatik ott a lovagrend. Vagy, ha minden áron vár kell, alkalmasabb volna, ha Szegedet vagy Aradot alakítaná át, vagy a Dráván túl Dárdát, a Szávánál Bródot és Velika-Gradiskát. Ha Aradot vagy Szegedet elfogadná, a hat hajdu várost és Kállót oda lehetne csatolni könnyű szerrel, mert a hajduknak nincs kiváltságuk s az elszegényedett Kállay familiát kevés pénzzel ki lehetne elégíteni. Ha ezek nem tetszenének, ott vannak Székelyhíd, Somlyó s egyéb fiskusi uradalmak Arad, Békés, Bihar, Zaránd vármegyékben. Vagy ott vannak a 3000 frtot könnyen jövedelmező Rákóczi birtokok: Munkács, Patak, Ujhely, Tokaj, Regéc, Szerencs, Ónod, Felső-Vadász, Makovicza, Sáros. Számításba lehet venni — mint-hogy Lubomirsky herczeg meghalt — a szepesi tizenhárom várost Lubló várával, melyek 80,000 frtban vannak elzálogosítva. Hozzájuk lehetne csatolni esetleg a Homonnaiak ungvári uralmát. A huszti vár és tartozékai szintén fiskusi tulajdon, ez is alkalmasabb a német lovagrendnek, mint a Jász-kunság.¹⁾

Ime így siránkozik, panaszkodik és okoskodik az ország nádora, a jászkunok bírása: herczeg Eszterházy Pál. Olyan meggyőzően beszél, hogy majdnem hitelt adnánk szavainak, ha nem ismernők egyéniségét. Egész hivatalos működése tanúsítja, hogy engedelmes eszköze volt az udvarnak, melynek az érdekében mindent megtett. Vak szolgálatkészségeért, nem önzetlenségeért kapta a sok uradalmat és birodalmi herczegi rangot. Jól jellemezte Stepney, Anglia bécsi követé, hogy nem az alkotmány öre, hanem annak kijátszója volt.²⁾ Játszás, alakoskodás voltak a jászkunok érdekében tett fölterjesztései, valamint pusztá formalitás, szemszúrás volt az is, hogy 1702 máj. 16-án Pinnyi János alnádor által a német lovagrend birtokbaiktatásának az esztergomi káptalan előtt ünnepélyesen

¹⁾ U. o. 126. 138. 140. II.

²⁾ A m. nemzet tört. Szerk. Szilágyi Sándor. VII. köt. 509. I.

ellene mondott.¹⁾ Akkor sem a jászkunok sorsa búsította őt, hanem — a minek nem restell fölterjesztéseiben ismételten kifejezést adni — a 3000 arany, a mitől elesik. Jól tudták azt Bécsben is, hogy mi fáj a nádornak. Segítettek a baján, miként 1684-ben, midőn fizetését lejobb szállították ugyan, de recompensatióképen a konfiskált jószágok egy negyedrészt átengedték neki.²⁾ Most pedig azzal vigasztalták meg és hallgattatták el, hogy a jászkunok honorariuma fejében a kincsből utaltak neki kárpótlást.

Ezzel azután rendben is volt minden. 1702 márcz. 22-ről keltezve kiállíttatott a diploma, mely egy tollvonással az évszázadokon át kiváltságoknak örvendő derék jászkunokat a jobbágyság sanyarú állapotába süllyesztette.

Az eladási oklevél az ilyenmő oklevelek szokásos kancelláriai stílusában, de a nagymester kikötései értelmében van kiállítva. Bevezető része elmondja, hogy Lipót császár és király Ferencz Lajos herczeg nagymester kérésére, s megbízottja, Eisenheimbi Heuslein Marsilius lovag közbenjárására, tekintettel a kérelmezőnek és lovagrendjének az osztrák uralkodóház, Magyarország és az egész keresztyénség javára tett és teendő szolgálataira, a Duna-Tisza közén elterülő nagy- és kiskün, valamint jász vagyis filiszteus kerületeket, illetőleg az azokban fekvő, névszerint is megnevezett, lakott és pusztá helyeket,³⁾ tartozékaikkal, hasznaikkal, jogaikkal, de terheikkel és kötelezettségeikkel is,⁴⁾ 500,000 rhénes forintért örökre és visszavonhatatlanul eladja a következő feltételek és engedmények mellett: 1. Vevő a kerületeket benépesítheti s azokat tetszése szerinti gazdálkodással hasznosíthatja. 2. A régi határjelek kincstári és káptalani kiküldöttek által meg fognak állapíttatni. 3. Az eladás semmiféle ürügygyel meg nem másítható. 4. A nádornak és kapitányának bírói hatalma, valamint a vármegyék fenhatósága megszűnik, s a lakosok, mint a többi nemes földesurak jobbágyai birtokoltatnak. 5. Vevők a kerületekhez tartozó, de azoktól elszakított részeket a fiskus segédkezésével visszanyerhetik. 6. A birtokon három székházat

¹⁾ Esztergomi kápt. lt. Lib. 28. fol. 70. és Prot. fassionum etc. palatini Eszterházy, a. 1702. pag. 732.

²⁾ A m. nemzet tört. VII. köt. 510. l.

³⁾ Fentebb, a becslési kimutatásban felsoroltuk őket.

⁴⁾ És pedig a következő jogok és hasznok: kegyúri, pallos, vásártartási jog, robot és egyéb jobbágyi szolgálmányok, rovásadók, bányadica, hegyvám, kilenczed, serfőző-éptés, mészárszék, kocsmárlás, vadászat, madarászat, faizás, makkoltatás, legeltetés, halászat, az utak és hidak fentartására szedhető vízi és száraz vám. Kötelezettségek: közadó, katonai beszállásolás és egyéb közterhek.

(curias residentiales) és kilencz majorságot (allodia) építhetnek. 7. A rend és lovagjai csak a nagymestertől függenek és király ő felségétől, a ki gondoskodni fog, hogy az országgyűlésen megfelelő ülési jogot nyerjenek. 8. A maguk és cselédségeik személyére és holmijaira nézve rév- és vámmentesek, harminczadot sem fizetnek. 9. Ujabb jószágokat vehetnek, cserélhetnek. Magyarországon régebben birt birtokukat visszaszerezhetik, de holt kézre nem juttathatják. 10. A vételár fele az oklevél aláírásakor fizetendő, másik fele a birtokbalépéskor. 11. A fiskus az eladásért szavatoságot vállal s kötelezi magát, hogy a vevőt a birtoklásból eredő perekben megoltalmazza, a vételárnak s 6°,₀-os kamatainak különbeni visszafizetése mellett. 12. Rajta lesz ő felsége, hogy egyik vagy másik vár átengedése által fogadalmi hivatásainak, t. i. a pogányok elleni katonáskodásnak s a betegek ápolásának élhessen a rend.¹⁾

Következett ezután a birtokba-vezetés, a statutió, mely a Hármaskönyv I. részének 32. czíme értelmében elengedhetetlen kelléke volt a jogos birtoklásnak. Ehez az adásvételi diploma kiállításával egyidejűleg megtette az udvari kamara a szükséges intézkedéseket. A magyar udvari kancelláriát utasította a beiktatási parancs elkészítésére és királyi emberek kijelölésére;²⁾ értesítette a szepesi kamarát, hogy a körzetébe eső Jász-kunság eladatott;³⁾ a pozsonyi kamarának megküldte az eredeti adásvételi szerződést levéltárában leendő megőrzés végett, azzal a meghagyással, hogy a beiktatáson képviseltesse magát és hogy adót ezentúl ne szedjen a kerületekben;⁴⁾ a budai kamarai administratort utasította, hogy a beiktatás előkészületeit tegye meg s azt Penz egri kamarai praefectussal eszközöltesse;⁵⁾ a maga képviselőjében pedig

¹⁾ Lib. Reg. XXV. köt. 533. l. — Benignae resol. ad cam. Poson. 1702. fol. 97. — Közös p. ü. lt. 1702. márcz. 22. — A n. lovagr. lt. I. 235. A német lovagrend példányához következő tartalmú reversalis füzetett a nagymester és a rendi káptalan aláírásával: »Míután ő felsége a fent megnevezett jószágokat nekünk eladni és adományozni kegyeskedett, mi alatt frottak úgy a magunk, mint utódaink s a frank ballei kommandatorainak nevében egyetemlegesen kötelezzük magunkat, hogy ezen eladási és adományozási oklevelet minden czikkelyében, pontjában és záradékában, különösen pedig a vételár pontos kifizetését illetőleg, esalhatatlanul megtartjuk és teljesítjük; kötelezván magunkat sajátkezü aláírásunkkal és pecsétünk rányomásával. Kelt Boroszlóban, 1702. márczius utolsó napján.«

²⁾ Közös p. ü. ltár: 1702 márcz. 22. és Orsz. Ltár: Acta particularia, nr. 453.

³⁾ Közös p. ü. lt. u. o.

⁴⁾ Közös p. ü. lt. u. o.

⁵⁾ Pozsonyi kam. levelei: II. sor. 1715 évi csomó.

kirendelte Fürstenbuschi Gosswein Rüdiger titkárt.¹⁾ Értesítést kaptak a fiskus és a környékbeli törvényhatóságok is. A haditanács pedig rendeletet bocsátott a magyarországi katonai parancsnokokhoz, különösen a budaihoz és egréhez, hogy mivel a német lovagrendnek eladott jászkunok, a kik magukat szabad embereknek állítják, de bizonyítani nem tudják, minél fogva jobbhagyoknak tekintendők, — ellenséges magatartást tanusítanak az új földesúrral szemben, tehát ennek oltalmáira, mihelyt a hadbiztosság, a kamara vagy a rend meghatalmazottja által felhivatnak, — természetesen azok felelősségére — fegyveres karhatalmat tartoznak adni s megtenni, a mi a közrend fentartásához szükséges.²⁾

Eisenheim lovag 1702 máj. 5-én indult el a beiktatásra titkárával, Retel Sebestyénnel, Bécsből hajón, miután előbb egy kis pénzbeli nehézséget eligazított. Ugyanis a m. udv. kancellária az eladási oklevél s a beiktató parancs kiállításáért 10,000 s nehány száz rh. frt taksát követelt. Eisenheim az udvari kamarához fordult s ez 1702 ápr. 10-én arra kéri a kancelláriát, hogy tekintettel arra, miszerint ebben az ügyben a kir. fiskus szerepel mint szavatóló fél, a fiskus pedig ilyen oklevelekért nem szokott fizetni, de tekintve azt is, hogy a vételár az ország közszükségeire fordított: álljon el ettől a szeretlen követelésétől s elégedjék meg a német lovagrendtől nyereendő tiszteletdíjjal.³⁾

A kamara közbenjárásának bizonyosan megvolt az eredménye és Eisenheim útra kelhetett. Utítársai voltak Alsó-lelőczy Tarnóczy János kancelláriai expeditor és fogalmazó mint királyi ember, és ennek irnoka.⁴⁾ Máj. 6-tól 10-ig Pozsonyban töltötték az időt a »Vademberhez« címzett vendéglőben. Gr. Volckra Ottó Kristófra, a magyar kamara alelnökére kellett várakozniok, mert ő volt a beiktató küldöttség elnökségével megbízva s épen akkor egy udv. bizottsággal a Tisza vidékén foglalatoskodott hivatalos ügyben.⁵⁾ Közben Tarnóczy irnokát egy sürgős levéllel Esztergomba szalajtották a káptalani emberért. 11-én déli tizenkét órakor indultak el most már három hajóval. Aznap gróf Kaunitz faluja, Asvány mellett kötöttek ki. Másnap Esztergomban hozzájuk csatlakozott

¹⁾ Közös p. ü. lt. u. o.

²⁾ A n. lovagr. lt. II. 362.

³⁾ Közös p. ü. lt. 1702. ápr. 10.

⁴⁾ Királyi emberekül voltak még kijelölve: Sötér Ferencz pesti, Almásy János heves-külsőszolnoki alispánok, Petrovay László, Ország Pál, Laczkovics István, Dévay Pál, Kandó Ádám. (Orsz. Ltár: Neoreg. act. fasc. 974. nr. 6.)

⁵⁾ Közös p. ü. lt. 1702. ápr. 12.

a hiteleshely képviselője, Szentmiklósi és Óvári báró Pongrácz Imre fái püspök, zsámboki prépost, zólyomi főesperes és esztergomi kanonok. Komárom vára mellett elhaladva, Kollonics bibornok új német telepítésű falujáig, Nyergesújfaluig (Sattlneudorf) jutottak. A következő napot Váczon töltötték, hol misét hallgattak. 14-én tovább hajóköztek abban a hiszemben, hogy délre Budán lesznek, de a feltámadt ellenszél miatt csak este értek oda. A pesti oldalon vettek szállást; a lovagék az »Aranyfa«-ban, Volckra pedig Kollbacher úr nyaralójában (Gartenhaus). Itt jelentkeztek, mint átadó biztosok, Fürstenbusch és Penz; Kollonics, mint vevőtárs képviseletében pedig Pöckh János Boldizsár. Ekkép az egész bizottság együtt volt. Négy napot Pesten töltöttek; az eljárás módozatait beszéltek meg. A beiktatás kezdetét máj. 22-re tűzték ki Jászberénybe s erről a királyi ember által kiállított meghívókban az érdekelteket lovas emberek által értesítették. 19-én a pálos atyáknál megreggelizvén, Sápig, az alispán falujáig folytatták útjokat kocsikon. Másnap szentmise hallgatása után Jászberényig utaztak, hová d. u. egy óra tájon érkeztek meg. A jász határon négy községi tanácsnok várt rájuk, a helység szélén pedig a plebánus üdvözölte őket mintegy 30 ember élén, mozsárágyú lövései közt.¹⁾

A hivatalos eljárásig való időt szemlélődéssel töltötték. Szétnéztek a Jász-kunság fővárosában, melyet elég népesnek találtak. A parochiális templomban Sorger János plebánus megmutatta azt a csodálatos figurákkal ékes elefántcsont kürtöt, melylyel »Capitain Lech« Konrád császárt agyonütötte. 22-én, a nagy nap reggelén, a bizottság tanácskozást tartott, minek végeztével misét hallgattak, azután a városháza udvarán felállított sátorban elrendezték az üléseket s a jász községek deputátusainak és a szomszédos vármegyék érdekeltjeinek jelenlétében megkezdték a hivatalos eljárást.

A junius 2-ikáig tartott statutió lefolyásának leírására nem terjeszkedem ki. A kit érdekel, részletesen olvashatja az esztergomi káptalan 1702 jun. 16-án kelt beiktatási jelentésében,²⁾ melyet Kele József a Jász-kunság megváltásáról írt könyvében már közzé tett.³⁾

ILLÉSSY JÁNOS.

¹⁾ Az utazást és a beiktatás külsőségeit Retel titkár írta naplóba a nagymester számára. A n. lovagr. lt. XII. 81.

²⁾ Esztergomi kápt. ltára: Lib. 28. fol. 95—111. és Capsa 39. fasc. 3. nr. 2. Orsz. Ltár: Neoreg. act. fasc. 974. nr. 6.

³⁾ A Jász-kunság megváltása. Írta dr. Kele József. Budapest, 1904. 455—488. ll. Ismertetését olv. Századok, 1904. 781. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Báró Apor Péter verses művei és levelei (1676—1752). Szerkesztette Szádeczky Lajos. I. II. köt. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 4, XXXVI, 591 l., 4, 745 l. (Magyar Történelmi Emlékek. Második oszt. Írók. XXXVI. XXXVII. köt.)

Hogyan alakúl át egy nemzet társadalma idegen hatás alatt; minő okok hozzák létre azt, hogy — Berzsenyi nyelvén szólva — »letépi fényes nemzeti bélyegét s . . . eldődeinek bajnoki köntösét s nyelvét megunván rút idegent cserél«; mik ez átalakulás lélektani törvényei? — egyike a legérdekesebb kérdéseknek, melyekkel a philosophus foglalkozhatik, s ma e vizsgálódások eredményei egy új tudományt, a sociológiát hívták életre. Nincs tudomány, mely olyan sokoldalú ismereteket kívánna, mint ez, mert a társadalom a nemzet egész életét felöleli s a társadalmi átalakulást létrehozó hatások rendkívül bonyolódottak, és sokszor meg kell elégednünk az okozat vizsgálásával s csak belőle következtethetünk a létrehozó okra. Így van ez, ha a jelenkori társadalmi alakulást vizsgáljuk; még inkább, ha letűnt korszak társadalmi átalakulásait fejtegetjük. Az adatok hiányosak, s csupán egy bizonyos korszak társadalmának rajzát nyújtják, a lélektani okok fejtegetése nélkül. Szó sincs róla, ez is nagyon fontos, ez is nagyon becses és nélkülözhetetlen, s e nélkül a sociologus sötétben botorkálna; de mindez még nem sociologia.

Egy bizonyos korszak társadalmának rajzát adja Apor Péter is *Metamorphosis Transylvaniae* című munkájában. Elmondja benne, hogy »Erdély régi együgyű alázatos idejében való gazdagságából hogyan változott e mostani kevély, czifra, felfordult állapotjában koldusságra.« Az erdélyi régi szokásokat és rendtartásokat ismertetvén, elmondja, milyen titulusokkal éltek, milyen volt a vendégség, ebéd, vacsora a nemes embernél s a fejedelemnél, milyen volt »a régi Erdélynek köntösi«,

milyen az erdélyiek régi nyássága, hogyan esett, milyen szeke-
reken és hintókon az utazás, hogyan ment végbe a lakodalom,
a házasság, a temetés; mik voltak a tisztségek, hogyan eskü-
döztek, szitkozódtak, alázatoskodtak, s végül milyen volt a
»catholica religio« állapotja. Ez csak korrajz, nem sociologia.
Helytelenül nevezi Jakab Elek is Apor-t a magyar sociologia
megalapítójának; ő a sociológiának csak adatgyűjtője. Nem
kisebbitjük ezzel érdemét; vajha más korszakok társadalmi
életéről is maradtak volna fen az övéhez hasonló rajzok; ma
már nem lenne jámbor óhajlás egy tudományos magyar
művelődéstörténet.

Szádeczky kiadványának egy része szintén a *Metamor-
phosis Transylvaniae*, csakhogy Apor verses átdolgozásában.
Az anyag ugyanaz, csak a formája más. Sajnos, hogy a verses
átdolgozás csonkán maradt fen; a 6—7. cikkekelyek hiányzanak
belőle. Mi haszna van az ilyen tárgy versebe foglalásának?
Egy haszna lett volna, és e miatt nagyon sajnálhatjuk, hogy
nyomtatásban annak idején meg nem jelenhetett: döcögős
verselése mellett is kedves olvasmánya lett volna népünknek.
Olyan szerepet játszott volna e mű, mint a Losonczi István
Hármas Kistükör-e, s miként ezt, úgy idézték volna a jó Apor
Pétert is, pl. ha vendégség került volna szóba:

Az reggeli ital nem vala az kávé,
Híre sem hallatott, mi az az herbathé,
Az csukulátának nem volt semmi hire,
Hozta bé ezeket német jövetele.
Ha mondottad volna: kell-e csukuláta?
Az gondolta volna, kell-e Kucsuláta?
Mert ki Kucsulátát szemeivel látta,
Nem érné fel aztot sok font csukuláta.

S ha így e műnek egyes vers-szakai (mert sikerültebb
részei is vannak), közszájon forogtak volna, hatása is nagyobb
lett volna a nemzeti életre. De így is megmaradt a kor érdekes
irodalmi emlékének.

Apor egy másik ismert művével is újra találkozunk a
Szádeczky-féle kiadványban, s szintén verses átdolgozásban.
Sajnos, ez is csonkán maradt meg. A *Synopsis mutationum
notabiliorum* (1676—1748) cz. latin munka magyar verses
fordítása ez, s már csak azért is érdekes, mert annak bizony-
sága, hogy Apor az ő latin nyelvű munkáit rendre át akarta
dolgozni magyarul, érezve, hogy közelebb fér a nemzet szí-
véhez, ha anyanyelvén szól hozzá, s'talán derengett lelkében
arról is valami sejtetem, hogy az alázatos, együgyű állapotból

a kevély felfordult állapotba jutás egyik ismertető jele a nemzeti nyelv elhanyagolása.

Ezek a tartalmilag már korábban ismert művek az első kötetben. Hogy ezek kiadása hasznos, szükséges, helyén való, és Apor emléke iránt tartozó kötelesség volt: nem hiszszük, hogy kétségbe vonná valaki.

A két kötet többi darabjai az Apor család levéltárából most látnak először napvilágot. Ilyenek:

1. *Apor Péter versei fogságra jutásáról 1706-ban.* Apor 1706 elejétől 1707 nov. 10-ig Rabutin foglya volt Brassóban; erről szólnak e töredékesen fennmaradt versek. — 2. *Syntagma et syllabus mortuorum* és *Syntagma et syllabus vivorum*, vagyis a nemes familiákról írt magyar versek, melyek a keresztnemek alfabetaikus sorrendjében sorolják fel a nemes emberek neveit, külön a még élő kortársakat s külön a már elhaltakat. Ime izlettetől egy pár sor belőlük:

Főemberi számban galgai Rácz Farkas,
Régi familia volt a Sigér Farkas,
Az Mihály vajdától veszett Kornis Farkas,
Sigmundtól öletett Kovacsóczi Farkas.

Apor, úgy látszik, erre a munkájára volt legbüszkébb, pedig ennek van művei között legkisebb értéke. — 3. Hasonló névsort — csakhogy helyesebb érzékkel, nem versben — állított össze kortársairól *Cserey Mihály* is, melyet Szádeczky a két Syntagma után szintén közöl.

Verses művek továbbá a kötetben, többnyire ismeretlen különféle szerzőktől: 4. *Gúnyvers az erdélyi nemzetekről, vallásfelekezetekről* stb. (Imago veritatis) 1674 tájáról, melyből egy részt ismert csak eddig az irodalomtörténet. Ismeretlen szerzője egyformán kigúnyolja a magyart, székelyt, szásztt, oláhot, a pápistát, lutheránust és kálvínistát, csak az unitáriusnak kedvez, a kinél szerinte »közelebb senki sincs a szentíráshoz«, a miből helyesen következteti Szádeczky, hogy a szerző unitárius lehetett. Az erdélyi főembereket, kortársait is sorra megcsipdesi, elkezdve Apafitól egész a viceispánig. Bethlen Farkasra például ezt a verset költötte:

Bethlen Farkas, miért hogy farkassá lettél,
Krisztus pásztorsága alól el-kiszöktél.
Te szegény lelkednek óh ki nagy kárt tettél,
Pokoli jancsárnak örömet szerzettél.

Bethlen Miklósról pedig ezt:

Szentmiklóson lakol szentes Bethlen Miklós,
De az mint én hallom, vagy igen belpoklos,
Bölcs, fennjáró, büszke, te nem lehetsz nyomós,
Az Küküllő reád majd nagy iszopot mos.

5. Nem kevésbé érdekes a *Pasquillus contra Michaelem Teleki*, melynek tartalmát és hangját elég hiven jellemzi felirata vagy summácskája: *Machiavellus pokolba születvén és onnét Daciában jöven és ott magának vasallust szerezvén, minemü instructióval bocsátotta volt el azon vasallust Erdélyben, és ott mint viselte magát, annak igaz historiája*. Az izzó gyűlölet, melylyel a rettegett kancellár iránt a pasquillus írója viseltetett, rendre elszámoltatja vele mind azt a vádat, rágalmat, ferdtést és mende-mondát, a mivel a kortársak Telekit befeketíteni törekedtek; fosztogatás, gyilkosság, özvegyek javainak elragadozása stb. még a vádak szelidebb fajtájából valók a székelyek vérszopó nadályára. A gyűlölet, melynek őszinteségében nincs okunk kételkedni, sokszor egészen költői lendületet ad e verseknek; pl.

Csudálkozott az föld annak természetin,
Az egek könyveztek rút feslett erkölcsin,
Nap homályba borult hajnali felköltin,
És India felé szomorún ment estin.

Végül egy latin epilogus, mintha nem lett volna elég, a mivel eddig gyalázta hőse emlékét, még Neróhoz, Heliogaballushoz Abironhoz és Dátánhoz hasonlítja, kiket a föld nyelt el.

6. A *Szász* (Zabanius) *János királybíróra írt pasquillus* szerzője, Szentpáli Ferencz, ugyanegy személy lesz azzal a Homoródszentpáli Nagy Ferenczczel, a ki Verbőczit versbe szedte, a ki Bethlen Miklós szerint poéta és pasquillistaságáról híres vizaknai ember volt, s a kinek elég oka volt haragudni az erőszakos királybíróra. — 7. A *nemes módíró* írt gúnyvers harminczhat vers-szakából Thaly Kálmán adott ki tizenötöt.¹⁾ Itt teljesebb, de úgy látszik, még mindig nem egész a mű s az egyes vers-szakokban is számos eltérések vannak. — 8. *Zonda Tamás*, a »híres verscsináló magyar«, Háromszék falvait énekl meg a Hármaskör modorában, míg a *Nevek magyarázata* (Onographia) cím alatt kiadott munka olyasféle, mint az Ilosvai Péter-féle *Sokféle neveknek magyarázata*. Itt is külön vannak a férfi- és az asszonynevek magyarázva; a mi annál érdekesebb, mivel egy rakás családnév magyarázatát is

¹⁾ Adalékok a Thököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. II. köt. 387—389. II.

megkísérli több-kevesebb szerencsével. Ime pl. az *Ursula* név magyarázata:

Ursula többire az pártában vénül,
Száradt csontjaitól akárki megrémül,
Csendes, jámbor, hallgat, örömet otthon ül,
Ha férhez megyen is, nem sok gyermeket szül.

Három becses történeti mű van még ezeken kívül a második kötethez csatolva függelék gyanánt: 1. *Gyalakutai Lázár György* (latin) *naplója* a Rákóczi-forradalom idejéből (1704 jul. 1.—okt. 31.) az erdélyi gubernium és országos rendek tárgyalásairól s gróf Bethlen Miklós nota-peréről. — 2. *Háromszék lakosai hűségsküje III. Károlynak*. E közleményben nem a féllapra terjedő esküforma becses, hanem az 1713-ban esküt tevő összes szákbeli nemesek, lófők és puská-sok névsora. — 3. *Cserey Mihály* (latin nyelvű) *tervezete Erdély közállapota reformálásáról*, vagyis az a *projectum*, melyről jegyzőkönyvében emlékezik s a mely most szintén az Apor-levéltárból került elő. Kiadása annál inkább helyén való volt, mert egy másik, korábban ismert példánya, melyet Káli Nagy Elek még látott, azóta valószínűleg elveszett.

Az itt felsorolt gazdag anyag a két kötetnek mintegy felerészét foglalja el. A másik nem kevésbé becses rész az *Apor család* történetére vonatkozó levelek és okiratok gyűjteménye. Régi, mohácsi vész előtti oklevél (1289—1400) csak öt van közölve; azután van néhány egyezséglevél és családi levelezés 1632—1685-ből; továbbá Apor István végrendelete és Apor Péter végrendeletei, számadásai s leltárjegyzéke, melyek mind művelődéstörténeti értékek. — *Apor Péter levelezése* az 1687—1752 évek közé eső időkből, kétszázkilenczvenkét, jobbára magyar nyelvű erőteljes magyarságú levél, mely Apor uram kedélyes családi otthonát mutatja be. A levelek egy részét az ő »édes feleségének, Kálnoki Borbárának« írja, más részében viszont az ő »igaz hűtös társa« tudósítja »édes urát, ő kegyelmét« a Laczika nyavalyájáról, ügyes-bajos házi dolgokról, vásárról, kenderről, orvosságról, papucsról, csizmáról stb. »Laczikának ha lehet valami játékot csak viszek, — írja a derék apa — noha bizony igen eljátszottam, az mivel játékot kellene venni.« — »Húst bizony csak egyél, — így nyájaskodik feleségével — mert az lelkemre vállalom én azt az te hús ételedet.« Egy másik levélben »édes felesége« régi szeretőjéről tesz említést stb. Idézhetnénk még számos ilyen helyet e levelek kedves, meleg hangjának jellemzésére, de nagyon sokat kellene idéznünk. Olvasni kell e leveleket egész terjedelmökben, hogy

Apor lelki világába bepillantassunk. A *Metamorphosis* keserűsége az elmúlt szebb és jobb időközön, nem affectatio; e levelekből látjuk, hogy minő puritán volt Apor jelleme; e levelekből meggyőződhetünk róla, hogy tényleg olyan volt, a milyennek a *Metamorphosis* alapján magunknak képzeltük. Nem kevésbé érdekes az a harminczegy levél, mely Apor Péter gyermekeire vonatkozik.

Apor munkáinak ezt a két kötetét az akadémiai Monumenták legbecsesebb, legváltozatosabb tartalmú s legérdekesebb kötetei közé sorozhatjuk, s valóban vétek lett volna e kincseket veszni hagyni vagy tovább is kiadatlanul hevertetni. Dicséret illeti Szádeczky Lajost a gondos, buzgó ügyszeretettel végzett sajtó alá rendezésért s köszönet az Akadémiát a kiadásért.

Apor életét 1897-ben megírta Balló István a rendelkezésére álló adatok alapján. Ez az Apor-gyűjtemény az életrajzi és korrajzi adatok becses kincsesbányája; ennek kiaknázása, felhasználása mellett egészen más világításban lehet most már bemutatni Apor Péter életét, környezetét és korát. Ennélfogva talán nem indokolatlan és alaptalan az az óhajításunk, vajha az érdemes kiadó vállalkoznék e munkára, mert csak így lesz teljesen leróva az a hála és hazafiui kötelesség, melylyel a magyar történetírás Apor emlékének tartozik. D—s.

Az időrendbe szedett váradí tüzesvaspróba-lajstrom. (Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum.) Az 1550-iki kiadás hű másával együtt dr. *Karácsonyi János* és dr. *Borovszky Samu* akadémiai l. tagok közreműködésével kiadja a váradí káptalan. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, VI, sign. a. A—T. 376 l.

A váradí tüzesvaspróba-lajstrom művelődéstörténeti jelentőségét bizonyára senki sem fogja kicsinyelni; de a szakember azokat a nehézségeket sem kicsinyelheti, melyek e megbecsülhetetlen forrás használatát és feldolgozását akadályozták.

A legnagyobb nehézség, mely a kutató munkája elé gördült, az anyag chronologiai kusztaltsága volt, a mi miatt még nemrégiben is a Regestrum anyagának rendezését lehetetlennek tartották. Botka hasonlata az összekevert kártyáról, ha tudományos szempontból nem állta is meg a helyét, mégis találó volt. Ez a rendezetlenség volt talán az oka, hogy kelleténél kevesebbet foglalkoztunk a Regestrummal.

A váradí káptalan új kiadása segíteni akar ezen a bajon.

A kiadók — s talán nem csalódunk, ha e munkát egyenesen Karácsonyi Jánosnak tulajdonítjuk — a szöveg gondos áttanulmányozása után összeszedték az útmutató adatokat s az egymást erősítő érvek alapján megkísérelték az anyag chronologikus elrendezését.

Habár az eredeti 1550-iki kiadás fac-simile utánnyomása is becsessé teszi az új publikációt, mégis az anyag *időrendi elrendezését* kell e mű fő érdemének tekintenünk.

Az elrendezés alapja az a rendkívül termékeny hypothesis, hogy a Regestrumot annak első kiadója (G. H.) »időrendben vezetett pontos jegyzőkönyvnek fenmaradt lapjaiból« állította össze.¹⁾

Ez a feltevés pedig nem kevesebb, mint jogosult. Hiszen az 1550-iki kiadó is elmondja az előszóban, hogy »Dominus F. Georgius episcopus . . . ritum explorandae veritatis, quo nostra gens . . . in controversiis dirimendis vsa est, vna cum certis eius testimoniis in sacrario summi templi Waradiensi repertis, ac *singulari diligentia collectis*, bona fide descriptis, suis sumptibus typis excudi et in lucem edi curauit.« És ugyanezt bizonyítják azon argumentumok is, melyeket a megokolás felhoz, hogy t. i. az egymást sorban követő esetekben gyakran ugyanazon személyek fordulnak elő, sőt hivatkozás is történik a megelőző esetekre, és hogy az egymással nyilvánvalóan összefüggő esetek gyakran igen széjjel vannak hányva, sőt sorrendjük is fel van cserélve.

Korhatározóként a különböző méltóságoknak a Regestrumban előforduló viselői szolgálnak, kiknek hivataloskodása idejét az oklevelekből lehet ellenőrizni; ²⁾ ezek mellett pedig a gyakran ismétlődő s egymást sokszor gyorsan követőleg felváltó alsóbb tisztviselők, különösen az ispáni udvarbírák.

Nagyon helyeseljük a rendezés azon irányelvét is, hogy a legcsekélyebb útmutató jelet sem szabad kicsinylenünk; s nem is kicsinylésből vagy a munka értékének kisebbitésére tesszük, ha némely kétségeinket ide iktatjuk. Mert a rendezés érdemét elvitatni nem lehet, s ha egyes correctiók annak eredményeit talán meg is fogják változtatni, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ezen correctiók alapja is csak a kiadók elrendezése lehet.

¹⁾ A megokolásnak mindenütt csak magyar szövegére hivatkozunk, mert az író — saját vallomása szerint (63. l.) — magyarul írta meg s csak azután fordította latinra, s így a magyar szövegben véljük legpontosabban követhetni gondolatmenetét.

²⁾ Lajstromukat a kiadók évek szerint össze is állították *Archontologia aetatis Regestri Varadinensis* cz. alatt. 1—59. ll.

A rendezés a Regestrum anyagát az évek szerint, melyekben iratott, sorozatokban állította össze, mely sorozatok a Regestrum különböző helyeiről vett alsorozatokból állottak elő. Legnehezebb természetesen ezen alsorozatok határainak a megállapítása volt. Igen sok esetben semmi korhatározó adat sem áll rendelkezésre, s a mennyiben az ilyen eset két meghatározható, de különböző években írt eset közé esik, hovatartozandósága kétségesé válik s annak megállapításáról teljesen le kell mondanunk.

De említenem kell itt először is egy pusztán formai jelentőségű dolgot. Nem értem a második sorozat (1213) kuszátságát; nem értem, hogy az elrendezés miért forgatta fel anynyira a régi rendet? miért szúrta a régi számozás szerinti 259—268 és a 269—272 esetek közé a 252—258 eseteket? Csak úgy tudom ezt magyarázni, hogy a rendező a legerősebb bizonyítékokat a 259—268 esetekben találta, hogy ebből folytak a 252—258, s ebből a 269—272 esetek bizonyítékai. Csak-hogy mi nem arra a sorrendre vagyunk kíváncsiak, melyben a megfejtő az esetek összefüggését felfedezte; és különben a megokolás nem is riad vissza attól, hogy a döntő bizonyítékokat szolgáltató későbbi alsorozatot a sorrendileg azt megelőző sorozat előtt ismertesse. A 164—169 alsorozatnak a 143—163 alsorozat elé írását pedig, valamint az 1220 évi sorozatban a 121—124 eseteknek a 116—120 esetek elé írását s egy harmadik alsorozattal való elválasztását (50—59) még ily magyarázó összefüggés sem okolja meg. Ezért úgy vélekedem, hogy ha ki van mutatva egy csoport összetartozása s azon belül időrendi határvonal úgy sem húzható, akkor megokolatlan dolog a régi sorrendet megbolygatni, s kár volt az 1213-ik évnél a 143—169 és 252—272, az 1220-ik évnél pedig a 116—124 eseteket a régi sorrendből kiforgatni.

Általában kétkedéssel fogadom, hogy oly sok és oly apró alsorozatra kellene a Regestrumot bontani. Az elrendezés a 389 esetet 42 alsorozatba osztotta, s ha el is tekintünk az említett fölösleges szétbontásoktól, még mindig 38 alsorozat marad. Ezek között van több csak 3—4 esetet magában foglaló,¹⁾ sőt a 374-ik eset maga képez alsorozatot. Ezekről, különösen pedig a 170—173 eseteket magában foglaló rövid alsorozatról nehezen tudom elhinni, hogy kitöltött volna egy lapot. A megokolás ezt a lapok kicsiny voltával magyarázza, mondván, hogy »egy-egy lapra 4—5 esetenél több nem fért be.

¹⁾ A régi számozás szerint: 35—38, 92—95, 96—98, 170—173, 223—281. 287—290, 330—333.

hosszadalmas per egymaga is elfoglalt egy lapot, — de nem hiszem, hogy az 1550-iki kiadás túlnyomóan különálló lapokból szerkesztődött volna össze. Ha voltak is egy-lapos részek, mindenestre voltak olyanok is, melyek az esetek elég tekintélyes számát őrizték meg összefüggően. Az 1214 évnél a kiadó meg is állapított egy sorozatot (295—329), a melyben »34 esetet írtak le ez évi bejegyzésekből és pedig megszakítás nélkül«, az 1219 évről pedig egy 31 számot magában foglaló sorozatot, s a fenti összevonások folytán az 1213 évnél is előállott egy 20, meg egy 26 esetből álló sorozat.

Ez alapon talán szabad kételkednünk és egy-két konkrét esetre is rámutatnunk.

Az imént kifogásolt 170—173 számú esetekből álló rövidke szakaszcsoport például éppen úgy lehet azt állítani, hogy 1213-ból való s így még a 143—169 sz. sorozathoz kapcsolható, mint a mily joggal az 1214 évhez osztja be az elrendezés, mert itt a megokolás is csak annyit tud mondani, hogy ez esetekben »Pál bihari udvarbíró hol egyedül, hol Cibót bilochussal együtt ítél«, ezek pedig »mint láttuk, 1213 végén léptek hivatalukba s 1214-ben is folytatták hivatalos működésüket.« Nem tudom, nem lett volna-e tehát helyesebb ez eseteket a megelőzőkkel továbbra is együtt hagyni.

Az ezekkel együtt említett 287—290 számokból álló alsorozat pedig hasonlóképen 1215-re tehető s így ott maradt volna a maga eredeti helyén, az 1215-ben írt 273—286 és 291—294 alsorozatok közt, mert Pál még 1215 elején is bihari udvarbíró volt (117. l.) s a 107 sz. alatt említett László hivatala éppen úgy illik 1215-re, mint 1214-re, minthogy főlovászmesterré csak 1217-ben lett.

Bizonytalannak tűnik fel előttem a 92—95 sz. alsorozat időmeghatározása is. Az előtte való 60—91, valamint a rákövetkező 96—98 számok ugyanis 1219-ből valók s nézetem szerint nincs különösebb ok ezeket 1221-re tenni, mert Miklós nádor már 1219-ben is nádor volt, Móricz alnádor pedig már 1220-ban előfordul a Regestrumban Fila és Petus alnádorok mellett. Minthogy pedig Móriczról biztosat nem tudunk, éppen annyira lehetséges, hogy hivatalát már 1219-ben is viselte, mint a mennyire lehetséges, hogy 1221-ben hivataloskodott. És éppen így a megokolás »döntő« érve, a 283 (95) sz. eset — »mert ebben Maurianus fordul elő szolnoki udvarbíróként, holott mint láttuk, 1220-ban még Vitális viselte e hivatalt« — sem döntő, mert Maurianus csak ezen a helyen fordul elő, s így nincs kizárva az sem, hogy még Vitális előtt, talán Tóbiás után viselte legyen az udvarbírósgot.

Az elrendezésen kívül azonban még más szempontok is jönnek tekintetbe. A kiadás kétségtelenül nagyszabású. De az ilyen nem hirtelen és nem laikusok használatára készült kiadással szemben követeléseink is nagyobbak, s az első követelmény mindig a kiadásnak minutiosus pontossága. E tekintetben azonban — sajnos — nem mondhatunk oly dicséretet, mint a milyet az elrendezés munkájáról mondtunk.

A fac-simile nyomatot nem volt módomban az eredetivel összevetni s így erről nem nyilatkozhatom. De már az *index*-ről — mely pedig ily fontos forrásmű használatánál és feldolgozásánál a kutatóra nézve, ha megbízható, igen becses — kimondhatom, hogy nem teljes. Minthogy az *index rerum* (tárgymutató) is bele van foglalva, sajnálnunk kell, hogy oly fogalmak, mint pl. *ferto*, *pensa*, *mansio*, noha a szövegben előfordulnak, mégis kimaradtak. De a melyek belekerültek is az indexbe, azoknál sincs felsorolva előfordulásuk mindegyik esete; így hiányzik például *ius*-nál a *ius perpetuum* (*131. 302.), *princeps exercitus*-nál *Loudan* (*133. 303.), továbbá *libertinus* (*135. 304.), vagy pl. *voio voda* (*102. 261.), *Orochi pristaldus* (*287. 191.), *Hurt* (*359. 297.) stb.

A megokolás számadatai sem szűkölködnek hibák nélkül; pedig ezen a bajon egy kis gonddal könnyen lehetett volna segíteni. A 106 és 107 lapokon előforduló számoknak majdnem a fele helytelen; és később is gyakran hibásak a sorozatok határszámai. Pl. 110. l. 289, e. h. 389; 115. l. 64, e. h. 69; 124. l. 113, e. h. 115; 126. l. 274, e. h. 264; a 114-ik lapon pedig hivatkozás van a 73 sz. esetre, mint a hol Mike bihari ispán fordúl elő, jóllehet abban az esetben Mike nincs említve.

De még a különben igen pontos *Archontologia* sem teljesen hibátlan. Így pl. a megokolás (109. l.) azt mondja, hogy »Miklós kir. udvarbíró . . . 1208 máj. 7. utántól 1209 máj. 7. utánig az udvarbíróság mellett a kevei, azután egy ideig a bihari ispánságot bírta« (Knausz I. 192. Tkalcic I. 20.); mindazonáltal az *Archontologia* 1209-ben és 1210-ben is csak »simul comes de Keve«-nek írja Miklóst s a bihari ispánságnál is csak Mihályt és Bánkot említi. Az 1213 év egyik legerősebb bizonyítéka (111. l.) Smaragd szolnoki ispánsága, a mi az Archontológiából teljesen hiányzik. Ezen a ponton különben hivatkozik a megokolás a veszprémi káptalani levéltár egy oklevelére, mint a mely bizonyítja, hogy Smaragd 1213-ban még szolnoki ispán volt. Nem ártott volna ezt az oklevelet közelebbről megjelölni. A 127-ik lapon ez áll: »hogy Ladány falubeli Csépán Barcz fia Miklós nádor poroszlója, továbbá, hogy a 266 (15) és 271 (20) sz. szerint Füle (Fila) és Pok Móríc Barcz fia

Miklós alnádorai, az a fentebbiekkel és az oklevelek adataival pontosan egyezik, — de mindamellett nevöket az *Archontologia* megfelelő helyén (1220) hiába keressük.

A munka lényegén e hibák nem változtatnak ugyan. de mégis csak hibák ezek. Pedig különben az egész munkát nemcsak az anyag időrendi beosztása szempontjából, hanem mint kiadást is, csak a legnagyobb elismeréssel említhetjük. Különösen becsesek azok a correctiók, utalások és magyarázatok, melyek pontos és kimerítő jegyzetekben a szöveget végig kísérik.

DOMANOVSKY SÁNDOR.

Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. (Monumenta ecclesiastica, tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia.) Szerkesztették *Bunyitay Vincze, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János.* Kiadta a Szent-István-Társulat irod. és tud. osztálya. Második kötet. 1530 — 1534. és három függelék. Budapest, 1904. Stephaneum kny. Nagy 8-r. 4, 567, 2 l.

Két esztendeje mult, hogy e hatalmas oklevéltárnak első kötetét közlönyünkben ismertettük.¹⁾ Immár megjelent a második kötet is, mely az 1530 — 1534-ig terjedő öt évi időszakból 359 okiratot foglal magában. Az első kötet tíz évről (1520 — 1529) 514 okiratot adott; ennek az anyagnak évi átlaga (51) a második kötetnél már 72-re emelkedett. Bizonyára ily arányban fog növekedni a további években is az okiratok száma, tehát a határpontúl kitűzött 1570 évig terjedő anyagot bajos lesz hat kötetbe összeszorítani, a mint azt a szerkesztők eredetileg tervezték. De minél több kötet lesz, annál nagyobb lesz egyháztörténetünk nyeresége is.

A második kötet anyagának nagyobb részét Bunyitay Vincze adja a bécsi cs. és kir. állami levéltárban talált okiratokból, de a római levéltárak kincsesházai, valamint a felsőmagyarországi bányavárosok levéltárai is nem csekély számú anyagot szolgáltattak.

A közölt okiratok tekintélyes része a pápaságnak és a magyar klérusnak a két ellenkirályhoz való viszonyát világítja meg, egyúttal nyomról-nyomra vezet bennünket a reformáció küzdelmének és győzelmének utain.

A 32. számú okirat újabb adalék arra nézve, hogy Verbőczy István az evangélikus lelkészeket erősen üldözte.

A 41. szám alatt van Várdai Pál esztergomi érseknek 1530 április 29-én kelt főpásztori utasítása a bányavárosi plebánusok és concionatorok számára, melyben különösen fontos

¹⁾ *Századok*, 1902. 654. 760. II.

az, hogy az érsek már nemcsak Luther, hanem Zwingli eretnekségétől is óvja és félti papjait; mert előttem kétségtelen, hogy a »Wylancianorum« elnevezés »Zwinglianorum« helyett áll.

Dévai Bíró Mátyás ez időbeli működésének és szenvedéseinek képe, a közölt számos okirat alapján, végre teljesen tisztán áll előttünk. Immár tudjuk, hogy Dévait Kassán I. Ferdinánd egyenes parancsára fogták el (147—148. sz.); budai fogságának idejére nézve is bővebb tájékozást nyújt a 288. sz. okirat, mely szerint Dévai az ő patronusának, Bebek Imrének házában és oltalma alatt prédikált, mikor azonban ez házassága miatt fogságba került, Dévait is elzáratta János király »a nagy toronyban.« I. Ferdinánd pedig ez időben Kassán és környékén nyomoztatja a bécsi fogságból megszökött Dévait. (264. sz.) Menekülése Bécsből 1533 jul. 16—22-ike közt történt. (236. sz.) A Faber bécsi püspök által Dévaihoz intézett kérdőpontok, valamint Dévainak ezekre adott feleletei (233—234. sz.) szintén közölve vannak, de azt igen sajnáljuk, hogy magának Dévainak ugyan e kihallgatásról szóló tudósítása¹⁾ nem közöltetett. A két feljegyzés közt nagyon érdekes és tanulságos eltéréseket lehet találni.

Arra nézve, hogy ez időben már mily nagymérvű elterjedést nyert hazánkban a reformáció, a legklasszikusabb tanuk Brodarics István püspöknek és Frangepán Ferencz érseknek a pápához és De Casalis római angol követhez intézett leveleik (239. 267. 269. sz.), melyek ugyan korábbi közlések útján már ismeretesek voltak, de — természetesen — ez oklevéltárban is helyet kell foglalniok. A 239. számú okirat 20-ik sorában azonban »scita« helyett »scripta« olvasandó.

A magyar házassági jog történetéhez érdekes adalékok Soós Ferencz és neje váló-levelei, melyekben kölcsönösen új házasságra szabadítják fel egymást. (77—78. sz.)

A magyar nyelvtörténet szempontjából érdekes adatot találunk az egri püspökség tized-bérleteinek 1530 évi kimutatásában (88. sz.), melyben a latin szöveg között egyszer csak szemünkbe ötlik ez a cím: »Cherebora eiusdem comitatus«; vagyis azon (Bereg) megyének *csere-bora*.²⁾

¹⁾ *Dévai*: Disputatio etc. (Bázel, 1537.) Articuli, in quibus Matthias Devai Ungarus, Viennae a Rev. J. Fabro Constantiensi damnatus est; non eo prorsus ordine quo examinatus est, sed quem memoriae beneficio tenere potuit, conscripti. Magyarúl kiadta Révész Imre: Dévai Bíró Mátyás. Pest, 1863. 93—99. ll.

²⁾ A *Magyar Oklevél-Szótár* magyarázatát (vinum leve; leichter wein) ez az adat legalább is kétségesse teszi. Hogy a *csere-bora* (csere-bor) mivoltát kideríthessük, jó lenne Bereg vármegye s a szomszédos bortermő megyék XVI. századi dézsma-lajstromait az Országos Levéltárban átkutatni: Szerk.

A *Függelék*-ben közölt emlékek szintén igen becses adatokat tartalmaznak, de időrendileg nem illenek sem e kötetnek, sem a szerkesztők által megállapított időhatárnak keretébe.

Az első: Részletek a szepességi 24 királyi plebánus társulatának jegyzőkönyvéből, nevezetesen azok a helyek, melyek vallási ügyekre vagy éppen a hitújításra vonatkoznak. (1529—1606.) Nagyon becses, részben már fel is dolgozott adatok, de messze kinyúlnak nemcsak e kötet (1534), hanem a felállított korhatár (1570) keretéből is. Az ilyen több évtizedre terjedő gyűjteményes adatokat czélszerűbbnek látnám külön kötetben vagy kötetekben együtt kiadni s velők az évhatárok által korlátozott kötetek egységét nem zavarni.

Hasonló megjegyzésem van a második függelékre nézve is, mely a magyarországi Salvatorianus szent Ferencz-rendűek közgyűléseinek jegyzőkönyveit (1531—1567) adja.

A harmadik (rövid) függelék az 1526—1563 években megölt Ferencz-rendű szerzetesek névsorát adja; tehát szintén messze túl megy az 1534 éven.

A három közül kiemeljük a középsőt, a Ferencz-rendűek közgyűléseinek jegyzőkönyveit, melyek a reformációra vonatkozólag nem sok, de új és igen érdekes adatokat tartalmaznak.

Kopácsi (de Copach) *János* nevét sokszor találjuk, de Kopácsi Istvánt soha.

Gyakran olvassuk *Mathias de Horhi* nevét is, ki a nagy Horhi-Melius (Juhász) Péternek földije, kortársa, talán rokona is.

Az 1531-iki váradi konvent Gyulai János sárospataki guardiánt, iszákossága miatt, tisztéből leteszi s minden további tisztségre képtelennek nyilvánítja.

Az 1535-iki gyöngyösi konvent már erős büntetéseket szab a mérges lutheránus dogmák által megfertőztetett fráterekre.

A sajóvámosi custodiát 1537-ben a patakihoz csatolják.

A pataki custodia 1544-ben még fennáll, de ugyanez évben jegyzik meg, hogy »a nép áldozatkészsége a lutheri secta miatt felettébb megfogyatkozott.«

Két év múlva, 1546-ban, a pataki custodia és zárda már megszűnik (item locus de Pathak relinquatur, si bono modo potest fieri). Ez adatból azonban, szerintem, nem szükségképen következik, hogy a reformáció ugyanott már előzőleg nagy elterjedést ne vehetett volna; hiszen pl. Kassáról tudjuk, hogy a város előljárósága és lakossága már 1531-től kezdve erős lutheránus, a ferencz-rendiek és dominikánusok azért csak 1556-ban hagyják el a várost, mikor mindkét zárda leég. Az egyes zárdák, mint szigetek, egy darabig még fenmaradtak az új irány hatalmas áradatában.

Az okiratok másolásánál és kiadásánál követett rendszer ugyanaz, melyet az első kötetnél elismeréssel kiemeltünk. A pontos betűrendes név- és tárgymutató most is nagyon emeli a kötet értékét és könnyíti annak használatát. A szerkesztők nagy munkája és a kiadó társulat áldozatkészsége egyaránt teljes elismerésünket érdemli.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reichs (1453). Von Walter Norden. Berlin, 1903. 8-r. XIX, 764 l.

E munka szerzője a Nyugat és Byzancz közti viszonyról nem először foglalkozik ez alkalommal. Nehány évvel ezelőtt jelent meg egy nagyobb tanulmánya a negyedik keresztes hadjáratról, mely végeredményében a latin császárság megalapítására vezetett. Ebben a tanulmányban kiterjeszkedett Byzancznak a Nyugathoz való viszonyára is, illetőleg ennek keretébe illeszté bele a negyedik keresztes háború történetét. Előttünk fekvő újabb munkájában széles alapokra fektetve tárgyalja a byzanci császárság viszonyát a pápasághoz. Műve némileg eltér azoktól, melyek e kérdést eddig tárgyalták. Norden politikai szempontból fogja fel tárgyát, és így — mint maga mondja — eltekint a tisztán vallás-egyházi szempontoktól, melyek a kérdés tárgyalásában eddig uralkodók voltak. Az ő felfogása szerint az *unio* kérdésének megoldását nem a theologia terén kell keresni, hanem a latinoknak Konstantinápoly visszafoglalására irányuló igyekezetében, azután a görög császárok unió-törekvéseiben. Ezért lépteti az eddig szokásos két fogalom, a *nyugati* és *keleti* egyház helyébe a pápaságot és Byzanczot. Világi politikai szempontokat visz bele a tárgyalásba, és ennek megfelelőleg munkájában az előadás, a tárgyalás súlypontja is máshová esik, mint az eddigi íróknál. Ezzel azonban korántsem mondjuk azt, hogy könyvében a kérdés egyházi, mondjuk, theologiai oldala nem lenne megvilágítva. Igenis meg van, csakhogy az előtérben politikai szempontok állanak.

Kiindulástól természetesen az egyház-szakadás kérdését kellett vennie, s ezért a schismának eredetét, keletkezését tárgyalja egy rövid bevezetésben. Ennek fejlődésében négy korszakot különböztet meg a szerző: és pedig először is a pápaság bekapcsolását Nagy Károly birodalmába, azután I. Miklós pápának és utódainak küzdelmét Photius patriarcha ellen, kap-

csolatban a Bulgária körüli küzdelemmel, majd a pápaság beillesztését I. Ottó birodalmába, végül a pápaság fokozatos emancipációjának korát a clunyi reform behatása alatt, térfoglalását déli Olaszországban, a miből folyik a byzanci egyház harcza a pápaság ellen, mely végül a végleges szakításra vezet. E bevezető rész fejtegetéseinek eredményét abban foglalja össze, hogy a kelet és nyugat közti egyházi szakadásnak fő okai nem vallási téren, hanem a politikai, jobban mondva egyház-politikai viszonyokban keresendők, melyek abból az önálló fejlődésből keletkeztek, a mi a VIII-ik század óta a nyugati egyház-politikai életben mutatkozott.

A nyugati és keleti egyház uniójának kérdésére áttérve, Norden álláspontja az, hogy a két egyháznak uniója, a kérdésnek egyházi (theologiai) oldalát tekintve, eleve kizártnak volt tekinthető, miután mind Róma, mind Byzancz a saját álláspontját tartotta helyesnek és igaznak. Az unió-törekvések szerinte csak akkor nyertek reális alapot, mikor politikai szempontok is vegyültek a kérdésbe; és pedig egyfelől a görög császárok részéről, kik állampolitikai tekintetből czélszerűnek látták a pápaság támogatását maguknak megszerezni s ezért az egyházi uniót is kilátásba helyezték; másfelől a pápaság részéről, melynek az unióra még egy megoldási mód kínálkozott, t. i. Konstantinápoly elfoglalása a nyugati hatalmak segítségével, s ennek kapcsán a görögök megtérítése a római katolikus hitre.

Norden, felfogásának megfelelőleg a tárgyalás fő súlypontját a XIII-ik századra helyezi, mint a mely század alatt két ízben jó létre unió kelet és nyugat között, a latin császárság megalapítása és az 1274-iki lyoni zsinat által, III. Incze és X. Gergely pápa fáradozásai folytán. E felfogása a szerzőnek magyarázza meg azt is, hogy munkájának a XIV-ik és XV-ik századot tárgyaló része az előbbi részhez aránytalannak mondható terjedelmére nézve, mert annak csak mintegy harmadrészt tesz. A bázeli zsinat unió-tárgyalásai már tisztán egyházi (theologiai) téren mozognak.

Mindamellett, hogy Norden a kérdés theologiai részét mellőzve, munkájában a politikai részre helyezi a fősúlyt, feladata nem volt könnyű. Igaz ugyan, hogy nem kellett neki azzal az óriási anyaggal vesződnie, a mit a theologiai disputatio és szörszálhasogatás az unió kérdésében főleg a XV-ik század folyamán produkált, de a munka, mit végzett, mégis roppant terjedelmes, azonban tegyük hozzá: háládatosabb és élvezetesebb is. A theologiai argumentumok helyébe nagy világ-poli-

tikai kérdések tárgyalása lép. VII. Gergely korától kiindulva egész a XIV-ik század közepéig nemcsak a pápaság viszonyát a byzanci birodalomhoz kellett megvilágítania, hanem bele kellett vonnia tárgyalása keretébe a pápai szék nyugati politikáját is, foglalkoznia a nyugati császárságnak főleg dél-olasz szicíliai politikájával, a pápaság és a szicíliai királyság közti viszonyával, a keresztes hadjáratokkal, egyszóval be kellett vonnia tárgyalása keretébe a középkori történet két legfőbb tényezőjének politikáját, melynek kellő méltatása, ha mindjárt legszebb, de egyúttal legnehezebb feladata is a középkori történetnek.

Nem tartozik közlönyünk munkakörébe egy tisztán egyetemes történeti munkának bővebb ismertetése. Hazánk ebben a kérdésben csak akkor jut szerephez, mikor az egész keleti, byzanci ügy a törökök előnyomulásával bonyolodik össze. Norden munkája pedig épen erre az időre csak nagy vonásokban vázolja az eseményeket, részletekbe nem bocsátkozik; rámutat azonban egy helyt arra, hogy a byzanci császárságnak a török elleni küzdelemben két legfontosabb támasza Magyarország és a velencei köztársaság lett volna; sajnos — mondja — hogy a két állam közti folytonos összeütközés végzetesen folyt be a byzanci birodalom ügyeire. Azt, hogy a byzanci birodalom képtelen volt a török előnyomulását feltartóztatni, Norden különböző okoknak tulajdonítja, nem csupán a negyedik keresztes hadjáratnak, a mire többen vezetik vissza a törökök győzedelmét. Szerinte, hogy a byzanci birodalom a töröknek sikerrel állhasson ellent, szükséges lett volna, hogy a görög birodalom egy erős nyugati uralkodó kezére jusson, tehát egy nyugatról jövő foglalás kellett volna, mely megfoszsa Byzanczot attól a közbeeső szereptől, a mit nyugat és kelet között játszott, s helyébe egy egységes nyugati államszervezet léphetett volna, melynek első sorban olasz-byzanci jelleggel kellett volna bírnia.

Igyekeztünk vázolni Norden felfogását a keleti és a nyugati egyház viszonyáról, a mit az eddigi felfogásoktól eltérőleg a politikai térre visz át. Munkáját nagy körültekintéssel és nagy apparatussal dolgozta ki; ő az első, ki tárgyát ily alapossággal a politikai történet szempontjából világítja meg.

ÁLDÁSY ANTAL

Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum. Edited with critical notes and indices by *Spyridon P. Lambros.* London, 1902. 8-r. X, 112 l.

Czélom ez alkalommal ismét a Bury tanár szerkesztésében megjelenő *Byzantine Texts* sorozatnak egy kötetére föl-hívni hazai történetíróink figyelmét.

Magát a krónikát már régóta ismerik, de más név alatt, t. i. *Historia politica Constantinopoleos* czímen. Már többször jelent meg nyomtatásban; így pl. a *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* bonni kiadásában, Migne *Patrologia Graeca*-jában és nemrég Sathas kiadásában a *Bibliotheca Graeca medii aevi* cz. vállalat VII-ik kötetében.

Mindezen kiadások azonban a krónikának csak csonka szövegét közölték, mely ott szakad meg; hol I. Szelim szultán egyiptomi hadjárata van említve.

Lambros, az athénei egyetemen a történelem tanára, elég szerencsés volt néhány év előtt a krónikának egy valamivel tovább terjedő szövegét felfedezni az Athos hegyén, ámbar csak XVII-ik századbeli másolatban, melyben az elbeszélés Szulejman szultán magyarországi hatodik hadjáratáig (1543) terjed. Azonban ez a szöveg sem teljes, mert egy szó közepén szakad meg.

Már a régibb szövegben is volt néhány adat, mely eddig — úgy látszik — elkerülte történetíróink figyelmét. Ilyen pl. a várnai csatára vonatkozó részlet, mely nem igen lehetett Brückner berlini tanár és a lengyel Prochaska inyére,¹⁾ mert azt állítja benne az ismeretlen krónikás, hogy Ulászló király és fiatal fenegyerekei bortól mámoros fővel támadták meg a törököket Hunyadi János tanácsa ellenére. Az illető passus Crusius latin fordításában így hangzik: »Tunc equis profecti alacres, vino ad ebrietatem hausto (quippe gens ea multum vini bibere et inebriari solet) irruerunt primi in conspectu omnium procures, et magis ipse rex, viam eis et cursum dantibus militibus et exercitu.« A krónikás szerint továbbá, egy *Chamuzas* nevű janicsár két-tollú baltával megsebesítette a király lovának első lábait, mire a paripa összerogyott és a király a porondra esett a szultán lábaihoz. Erre rögtön levágták és lándzsára tűzték fejét stb. az ismert verzió szerint.

Chalcocondylas is, mint tudjuk, azt beszéli, hogy a szultánhoz érve »ibi equus, quo vehebatur Pannonum rex, securi feritur et pedes vulneratus corruiť unacum sessore.« Ő a

¹⁾ V. ö. Igazság vagy tévedés? *Századok*, 1902. 631 és köv. ll.

janicsárt, ki Ulászló fejét levágta, *Therizes*-nek, a török források pedig *Khizr-khodsá*-nak nevezik.

Leonclavius azt írja, hogy egy gyalogos és egy janicsár vágták el a ló inait (equi tendines inciderunt), s hogy *Chezerbegus* erre leszállván lováról, levágta a király fejét.

Phrantzesnél végre azt olvassuk, hogy »quidam de jannitziis, Chamuzas vocabulo, ex Peloponneso oriundus, posteriorum pedem equi regis, vibrata securi, vulneravit.« A szultán Chamuzast e jó szolgálataért janicsár-agának léptette elő és rövid idő múlva vezírnék nevezte ki őt.

Az *Ecthesis Chronica* még több részletességgel beszél el, hogy Murát szultán a janicsárt »cui nomen Chamuzae fuisse diximus«, Philadelphia szandsák-bégyének nevezte ki.

Mint látjuk, krónikásunk elbeszélése szépen beleilleszkedik az elfogadott versió keretébe, sőt kiegészíti azt és csak annyiban tér el Phrantzes elbeszélésétől, hogy a ló első lábait sebeztteti meg a janicsárral. Ebben a pontban azonban Phrantzesnek kell adnunk igazat, mert száguldó paripának könnyebben lehet a hátsó lábán inait elmetszeni s a vágás végzetesebb sebet okoz, mint ha az elülső lábnak volna irányozva. Különb, mint azt pl. az angoloknak a dervisek ellen néhány év előtt viselt háborújából tudjuk, ez a mozlimek szokott hadakozási fortélyja, melylyel igen sok kárt okoztak az angol lovasságnak. Ez utóbbiak nyelvén a műtétet »to hamstring«-nek mondják, a minék »a sonka inait elmetszeni« az értelme.

Még azt is meg kell említenem, hogy a várnai csata előzményeinek elbeszélésénél krónikásunk azt állítja, hogy *Khalil pasa* segítette seregével Murát szultán átkelését Ázsiából Európába, s ő javasolta neki, hogy ne Gallipolinál (tehát a Hellespontuson) keljen át, hanem »ubi Asomati dictus locus est«, tehát a Bosporuson. E pontot illetőleg krónikánk meg egyezik *Jehan de Wavrin* elbeszélésével¹⁾ és a mai napság elfogadott versióval. Phrantzes is azt állítja, hogy az átkelés az *Asomaton* nevű helynél ment végbe.

A csatavesztés előzményeit azonban krónikánk meglehetősen összekuszálja. De nem lehet czélom e helyen a krónika minden egyes adatát megbírálni, csupán történetíróink figyelmét akarám Lambros könyvére fölhívni, mint említettem.

Az újonan felfedezett szövegben is többször érinti a krónika a magyar történelmet, de új dolgot nem igen nyújt. Röviden megemlíti az 1526-iki hadjáratot, midőn a szultán eljutott *Potounia*-ig (Budáig), a hatalmas és csodálatos várig,

¹⁾ *Olv. Századok*, 1894. 883. l.

melyet ő *Erdelész*-nek (Zapolyainak) ajándékozott fizetendő »harács« föltétele mellett. Érinti továbbá az 1540—1543-iki eseményeket is, midőn a szultán ismét elment *Mpotouni*-ra (Budára), mert *Erdelész* meghalt, kinek várait és tartományait ő átadta az özvegynak, ki férjének halála után az ő országába ment lakni.

Lambros tanár, kinek jegyzetei és magyarázatai inkább a philologusnak, mint a történetírónak lesznek hasznára, itt eltéved. A krónikából azt olvassa ki t. i. hogy »Erdelész« özvegye 1543-ban *Sta Mpeligradi*-ba az ottani klastromba vonult vissza. A kiadót az vezette félre, hogy a krónika néhány sorral előbb említi Székesfehérvárt s az ottani várat, gazdag földeket és klastromot, a hova régi idők óta a magyar királyok temetkeztek. Pestet (Petsi, Petsin) is többször említi a krónika. Egyízben a szultán sikertelenül ostromolja a várat.

A szöveg ott szakad meg, a hol szó van arról, hogy a hatalmas Szulejmán az 1543-iki győzelmes magyarországi hadjárat után a francia király követeit fogadta, kik neki fejedelmük nevében a spanyol király elleni szövetséget ajánlották.

A *Chronicon Athenarum* két lapot foglal el. Csupán egyes apró följegyzéseket tartalmaz.

KROFF LAJOS.

Kolozsvár neve. Irta Márki Sándor. Budapest, 1904. Fritz Ármin kny. 8-r. 23 l.

A szerzőt jellemző gondossággal és tárgyyszeretettel vannak összegyűjtve ebben a históriai szempontból is tanulságos földrajz-történelmi dolgozatban Kolozsvár nevének ötvenegy-féle változatára vonatkozólag — tíz csoportba osztva — a levéltári bizonyítékok. Már 1173-ban felmerül a *Castrum Clus*, tíz esztendő múltán a *Culus* név, s miután a honfoglalás a Szamos-mellékével Kolozs vármegye területét is felölelte, Kolozsvár neve az első telepítő vagy birtokos nevével is összefüggésben lehet; de a szláv *Klucs* és *Klüz*s helynevekhez hasonlóan gyepűt (clusa) is jelenthetett, a mint hogy már a rómaiak felismerték a hely stratégiai fontosságát a gepidák idejében, és a közel *Apahida* kincsleletéből következtethetőleg jelentékeny állomás lehetett. Mindenesetre fontos ujjmutatás az is, hogy a honfoglalás idejében még Magyarország nyugati, tehát vég-helyekül szolgáló pontjain, mint pl. Zala és Vas vármegyében s fent a Nyitrához tartozó Vlára-szorosban, továbbá keleten a Szamos-völgyén is fordul elő egy-egy Kolozs vagy Kolozsvár nevű helység.

A magyar nyelv saját phonetikai törvényeinek megfelelőleg a *Clus*-t *Kolozs*-ra módosítván, már 1366-tól, tehát a százszok otthonossága idején használatossá vált a *Kolozsvár* (Coloswar, Kolusuar, Coluswar, Kolozwar, Calusvar, Kolosswar) nevezet. Ennek latin fordítását, a *Claudiopolis* nevet, az 1559—1560-ban Wittembergában tanult Stephanus Wolfart (Claudiopolitanus) használta, de 1581 máj. 22-én Báthory István fejedelem is »in civitate nostra Claudiopolitana alias Kolozsvár nuncupata« alapított egyetemet a jezsuiták számára. Ezt a nevet használta a mai kolozsvári tudomány-egyetem is 1902-ig latin kiadványaiban, mígnem 1902 nov. 29-én az 1898: 4. törvénycikkre hivatkozva kijelentette, hogy ezentúl egyedül a hivatalos magyar *Kolozsvár* névvel fog élni.

A német *Klausenburg* (Clusenburg, Clussenberch, Clausenburk, Clawsenpurg) nevet 1348 febr. 11-én Gergely érsek latin oklevele tünteti fel először, s a Márton és György mesterek által 1373-ban IV. Károly császár rendeletére Prágában Szent Györgynek emelt lovas-szobron Mária Terézia 1757-beli renovatioja szerint *Clussenberch* állhatott. *Clausenburk*-ból írja magát a bécsi egyetem anyakönyvébe 1405-ben bizonyos Nicolaus, 1453-ban pedig Johannes Peyr. Kakas István, Rudolf királyhoz 1600-ban latinul, 1602-ben németül írt folyamadványaiban *Clausenburg*-nak írja szülővárosát, míg Basta császári vezér, sőt jóval később II. József császár is — legalább latin nyelvű rendeleteiben — a *Claudiopolis* nevet használják. Mihály oláh vajda *Coloswar*-nak s nem *Clus*-nak írja 1600-ban a várost, annyira tiszteletben tartották annak ősi hivatalos magyar nevét.

Igen tanulságos az *ötvenegy* név-variantszhoz összegyűjtött 264 oklevél-kivonat is. Márki dolgozatát mintául követhetik, a kik helyneveink történeti alakulásával foglalkoznak.

TÉGLÁS GÁBOR.

T Á R C Z A.

VÁLASZ

FR. V. SASINEK LEVELÉRE.

Sasinek úr a *Századok* mult havi számában (69—70. II.) néhány megjegyzést tesz *Szent Paulinus és az avarok* cz. cikkemre. Valóban nem érdemlem meg már *első* vádját sem, hogy azon magyar történetírók közé tartozom, kik *talán szándékosan* hallgatják agyon a tót történelmi irodalmat. Erre különben már a szerkesztő volt szíves megfelelni; én a magam részéről csak arról biztosíthatom Sasinek urat, hogy örömet olvasnám és használnám mind az ő tót-nyelvű tanulmányait, mind a másokéit; de sajnos, nem volt alkalmam megtanulni tótul; repertoriumot pedig nemcsak a *Századokban*, hanem a Jastrow-Berner-féle világhírű *Jahresberichte* köteteiben sem találók, legfeljebb dr. Horcsicskának Cseh- és dr. Navratilnak Morvaországról szóló szemléiben, a mik azonban az utolsó (1902) kettős kötetből hiányzanak, különben csak oly szívesen hivatkoztam volna reá, mint pl. épen szóban forgó cikkemben¹⁾ *Kukuljevics* horvát cikkére, melyet szintén csak Margalits horvát repertoriumából ismerhetek. Sasinek úr szíveskedjék jóhiszeműségem jeléül fogadni, hogy *horvát* kérdésekben dr. Bresztyenszky Sándortól, a nemrég elhunyt zágrábi egyetemi tanártól s másoktól többször kértem és kaptam fölvilágosítást, *románul* pedig fiatalabb koromban valamennyire magam is megtanultam s román írókkal és tudósokkal sűrűen leveleztem; összeköttetésben állok néhány hazai *szász* historikussal is, történelmi seminariumomban pedig miundaltalan buzdítom hallgatóimat a *hazai nyelvek* tanulására, hogy az azokon írt munkákat is használhassák. Ezek után Sasinek úr nemcsak engemet, hanem mindnyájunkat fölmenthet a tót irodalom szándékos mellőzésének vádja alól. Meg lehet győződve róla, hogy mindannyian szívesen ismerkednénk meg úgy a *Századokban* (id. h. 70. I.) föl-sorolt, mint egyéb munkáival. Valóban itt volna az ideje, hogy

¹⁾ *Századok*, 1904. 931. I. 5. jegyzet.

történelmi társulatunk rendes havi közlönyétől teljesen elkülönítse a könyvismertetések és bírálatokat, s rendszeresen, *évkönyvben* feldolgozva, vagy — a berlini történelmi társulat *Mitteilungen*-jéhez hasonlóan — folyóiratban ismertesse a magyar és más hazai nyelveken megjelenő, valamint a hazánkra vonatkozó külföldi történelmi munkákat.

A második vád szerint minden állításom nem felel meg az *objectiv* történetírásnak, mert abból indulok ki, hogy az *ungarus*, *hungarus* nevet csak Árpád hozta a közép Dunához. Én azonban nem ezt mondtam (id. h. 921. l.), hanem azt, hogy a hunokkal és az avarokkal szemben a *hungarus* nevet csak később alkalmazták különösen a magyarokra. Hiszen, egyebekről nem szólva, még 1895-ben megírtam,¹⁾ hogy »Jornandes már a VI. századból említi a *hungarusokat*, s hogy a görög írók közül Menander (594) és Theophylaktos Simakotta (629) használták először az *ogor*, *ugor* nevet, és pedig az *avarokra*, a nyugatiak közül pedig Regino és Liutprand a *magyarokra* alkalmazva, kiket *ugrok*-nak neveztek, mert *Ugoria* felől jöttek. Innen (és nem a Névtelen szójátékától) van az *Ungria*, *Ungaria* s *Ungern* vagy *Hungern* elnevezés.« A szláv *Miechow* krakói kanonok 1518-ban (Tractatus de dvabvs Sarmatiis) szintén ezt mondja utolsó fejezetében: »Memineris, quod supra dixi (32. l.) hanc esse illam Juhram regionem Scithiae, de qua egressi sunt Juhri, a posterioribus hugni et hungari dicti.« Juhra azonban épen olyan *sík* vidék, mint Magyarország alföldi része, hová hunok, avarok és magyarok egymásután telepedtek le; valóban nem tudok tehát megnyugodni Sasinek úrnak abban az állításában, hogy mégis *hegyi* népnek nevezzék, vagyis hogy valami az *ungarus*, úgy az *Ungaria* kifejezésben a szláv *gora* legyen a gyök. A német *unger* vagy *unger*, a spanyol *hungaros*, az olasz *ungheri*, a francia *hongrois*, a zsidó *hungrae*, a szerb *undjur* vagy *unguros*, a román *ungur* vagy *unguresc*, vagy akár a »lázadó« értelemben vett paraszt-francia *ungareh* (Du Cange, VIII. 368.) épen a *gora* alaphangját, az *o*-t kerülík. Mi úgy tudjuk, hogy a *hiung* vagy *hun* névvel összetett törzsnevek nyugati Ázsia és keleti Európa érintkező *síkságain*, tehát nem hegyvidéken alakultak meg, és hogy a hunugorok *hunugorok*-nak, vagy *oghuzok*-nak is nevezték magukat, a miben bajos a szláv gorát venni szógyökül. Pl. a görög Menander 465 táján a magyarokat más turk-népekkel együtt Ὀνόζουροι néven nevezi.

A mi végre a *harmadik* vádat illeti, hogy t. i. Nagy Károly működését úgy tüntetem föl, mint a kereszténység terjesztését, pedig az csak a meghódított szlávok és avarok latinizálása volt,

¹⁾ Pallas Lexikon, IX. köt. 470. l. *Hungarus* cz.

bátorkodom utalni cikkem azon helyére (id. h. 923. l.), a hol azt mondom, hogy »a hadjárat megindításának inkább politikai, méginkább pedig hatalmi céljai voltak s a kereszténység terjesztése . . . tulajdonképen csak ürügyül szolgált.« Egy más dolgozatomban¹⁾ viszont már tizenöt évvel ezelőtt megírtam, hogy mint a bajorok, úgy az avarok ellen való harczot sem a kereszténység ügye kívánta, hanem az egységes új római állam eszméje követelte a beavatkozást (id. h. 317. l.); de hogy Károly — mint a szászoknál — a keresztet a birodalom sásának védőszárnyai alatt terjesztette. Arra pedig, hogy latinizálja vagy germanizálja a legyőzött avarokat, Nagy Károly frank államát már akkor képtelennek tartottam, mert »nem volt annyi ereje, hogy akarata ellenére is frankká tehessen egy népet . . . Képtelen volt az avarok nemzetiségének elvételére és a frank mivelődés feltolására.« (Id. h. 319. l.) Ugyanott a szlávok kereszténységét sem töle származtatom, a mint egyáltalában nagyon csekélynek tartom minden tekintetben azt a sikert, a mit a mai Magyarország területén elért; de talán érthető, hogy egy szent patriarcháról szólva, hadjáratának és politikájának inkább az egyház terjesztésére és szervezésére vonatkozó részét emeltem ki.

Lehet, hogy nézeteink ezután sem találkoznak mindenben; de Sasinek úr, a ki mind Paulus Diaconusról, mind most Szent Paulinusról írt cikkemet egészben véve jóindulattal fogadta, ezek után remélhetőleg felold engemet az ellenem emelt vádak alól. Hazánk történetével — bármely nyelven — aránylag még mindig kevesen foglalkozunk; s én sohasem felejttem el azokat a szép szavakat, a mikkel Thaly Kálmán még 1869-ben megnyitotta előttem a *Századok* hasábjait: Kevesen vagyunk; örülnünk kell egymásnak!

MÁRKI SÁNDOR.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának jan. 2-án tartott ülésén *Katona Lajos* levelező tag érdekes tanulmányt olvasott fel *Kedd asszonya* címmel. Ipolyi mondja Mythológiájában, hogy sok helyen veszedelmesnek tartják a keddi mosást, mert a ki kedden mos, azt megbünteti Kedd asszonya. Ipolyi úgy vélekedett, hogy ez elnevezés alatt a Boldogságos Szűz rejlik; mások azt állítják, hogy a közhiedelem szerint Kedd asszonya a Nagyboldogasszony, de nem Szűz Máriát, hanem ennek anyját, Annát értik alatta; arra a kérdésre azonban, hogy miért szenteli, kívált Szeged-vidéki alföldi népünk a keddi napot Annának? — eddig még senki sem tudott megfelelni. Az értekező kifejtette, hogy

¹⁾ A középkor kezdete Magyarországon. *Századok*, 1890. 311. 396. ll.

Szent Anna keddi tisztelete a késő-középkori legendákban, különösen a Teleki-codexből ismert Anna-legendában leli magyarázatát, mely szerint Szent Anna kedden született, kedden szülte Máriát és kedden is halt meg; nem kell tehát a Kedd asszonyát valami pogány eredetű hagyományban keresnünk, mikor a közelebb eső legendák világossá teszik előttünk eredetét.

A második osztály jan. 9-iki ülése alkalmával *Téglás Gábor* levelező tag *Decebal végső menedékváraitól* értekezett. A dáciai két hadjárat sokat mondó, de nehezen érthető emlékérről, a Traján-oszlopáról (Columna Trajana) most hallottuk Akadémiánkban az első önálló tanulmányt, mert ez ideig a helyi viszonyok alaposabb ismerete nélkül foglalkoztak a tárggyal. *Torma Károly* kísérelte meg először a Dáciaiba vezető hadi-út állomásaival egyeztetni az oszlopon látható domborművek jeleneteit. Nagyszabású vállalkozása azonban kellő támogatás hiányában félbeszakadt s irodalmunkra nézve eredménytelen maradt. Az ő nyomdokain indult el 1892-ben *Cichorius Konrád* boroszlói tanár, s jöllehet bejárta nemcsak Erdélyt, hanem a százsz királyi kormány gondossága a legelőzékenyebb fogadtatást biztosítá számára Románia, Bulgária és Szerbia hatóságainál is, épen a hadjárat célpontjául szolgált vidékekkel nem ismerkedhetett meg ő sem eléggé s így következtetéseiben messze tévedt a valóságtól. Téglás Gábor néhai Torma Károly buzdítására húsz év óta folytatott helyszíni bűvárlatai eredményeképen ismertette azokat az erődítéseket, melyekkel Decebal a második dák hadjárat idején a rómaiak ellen magát és környezetét biztosítani igyekezett. A külföldi tudósok egy része a második hadjáratot is Sarmizegetusához vezeti; csupán Cichorius vette észre, hogy a szóban forgó erődítések másfelé keresendők; de ő is épen a Hargita-alján fekvő dák váraktól megtévesztve, Homoródalmásnál egy olyan szirtfokon állapítá meg Decebal várakát, a hová egy őrházat is bajos volna építeni. Téglás Gábor kimutatta s a *Columna* tizennégy képével illusztrálta, hogy Decebal a természettől is jól védhetővé alkotott hegyvidéken valami 25 kilométernyi várövet építtetett menedékkül, s ezek a várövek voltak a második hadjárat célpontjai. Az értekező eddigi sikereitől bátorítva, Decebal harcainak további színhelyére is ki akarja terjeszteni kutatásait, s itt vázolt felolvasását megfelelő illusztrációkkal szándékozik közrebocsátani, hogy nagyfontosságú felfedezéseit az iskola is kellően értékesíthesse.

Január 23-án ismét az első osztály tartott ülést, melynek egyik tárgya volt *Haraszti Gyula* levelező tag értekezése: *Tanulások az irodalomtörténetírás köréből*. Azt fejtegette, mily nagy nehézségekkel kell megküzdenie az irodalomtörténet írójának, hogy anyagát czélszerűen oszthassa fel.

Január 30-án az összes ülésen *Békefi Remig* lev. tag olvasta fel emlékbeszédét *Czobor Béla* r. tagról, kinek főleg az egyházi műrégészet terén kifejtett írói és tanári munkásságát méltatta behatóan. Elmondta, hogy az egyházi művészeti irodalmi tanulmányozásában Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold és Römer Flóris voltak mesterei, s Czobor Béla mint egyetemi tanár, a keresztyén archaeologia anyagának világos, szabatos és élvezetes előadásával tudta megnyerni többnyire növendékpap hallgatóit, kik az ő előadásaiból alapos ismereteket és fejlett műérzékenységet vittek magokkal jövőendő életpályájokra. Elméleti és gyakorlati tudományát ezenkívül a különféle régészeti és mű-kiállításoknál, azután meg a műemlékek országos bizottságában a műemlékek fentartása és helyreállítása körül érvényesítette. Czobor jó észrevező tehetség volt, éles látással és erős megfigyeléssel. A műemlékek felismerésében, azok rejtett elemeinek kiderítésében s a hasonló vonások megállapításában valóságos elmés találékonyságával nem egyszer becses felfedezésekhez jutott. Így ismerte fel pl. a pécsi püspök nádasdi kastélyában a Klimó György-féle képen a III. Béla korabeli esztergomi templom főkapuját s így jött a pécsi cubiculumban eddig ismeretlen falképmaradványoknak nyomára.¹⁾ Nem csekély szerep várakozott reá az ezredéves országos kiállításon. Ő készítette a történelmi csoport programját, s a kiállítás alkalmából kiadott diszmunka: *Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon*, — szintén az ő szerkesztésében indult meg. Buzgó munkásságának a mult év elején hosszabb betegeskedés után bekövetkezett halála vetett véget.²⁾ — Békefi emlékbeszéde után a főtitkár bemutatta *Rimay János* munkáinak most megjelent kötetét, melyet a Radvánszky- és a sajkázai codexek szövege szerint báró *Radvánszky Béla* bocsátott közre az Akadémia kiadásában. A rendkívüli gonddal szerkesztett kiadványról, melynek irodalomtörténeti értékét a Dézsi Lajos által hozzá függelékkül összeállított bibliographia emeli, más alkalommal fogunk bővebben megemlékezni.

— A M. TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA ismét egy hároméves ciklust fejezett be a vállalat pártoló tagjainak az 1904-iki illetmény fejében megküldött négy kötet könyvvél. Az egyik kötet *Friedjung Henrik* munkájának (Harcz a német hegemoniáért) harmadik és utolsó része, mely a königgrätzi döntő csata lefolyását s az egész hadjárat végét és következményeit, továbbá a lissai tengeri ütközetet s a béke megkötését tárgyalja. A függelékben a szereplő egyének leveleinek s más okiratoknak nagyrészt sorozata (pl. Bismarck beszélgetése a szerzővel az

¹⁾ Olv. *Századok*, 1902. 489. l.

²⁾ Nekrológiát olv. *Századok*, 1904. 183. l.

1866 évi háború előzményeiről, Benedek levelei feleségéhez, Ferencz József császár utasítása Benedekhez 1866 jun. 5-ről, Benedek végrendelete stb.) van közölve, végül pedig az egész mű név- és tárgymutatója s mellékletképen a königgrázi csata térképe járul a kötethez. — A többi három kötet *Ferenczi Zoltán*-nak a gróf Andrássy Gyula adományából kitűzött akadémiai jutalommal kitüntetett munkáját, Deák Ferencz életrajzát foglalja magában. A munka ezt a címet viseli: *Deák élete*. Nem nagyfotosságú dolog talán, de nem hagyhatjuk szó nélkül azt a helytelen s nézetünk szerint épen nem magyaros észjárású szokást, a mit különösen irodalomtörténetíróink követnek, hogy valakinek a keresztnévét minduntalan elhagyják. Előadás vagy elbeszélés folyamán, ha az illető egyszer már meg volt nevezve, még csak megjárja, de egy könyv címében határozottan illetlennek tartjuk. Elvégre is kinek-kinek az a neve, a mit a szent keresztségben, esetleg más körülmények alkalmával kapott; ezt elvenni senkitől sem szabad, legkevésbé Deák Ferencztől, kinek emlékét nevében is tisztelnünk illik. A szépen megírt életrajzot egyébiránt minden magyar olvasónak a legmelegebben ajánljuk.

— ORVOSI TÖRTÉNELEM a magyar állatorvosi főiskolán. A budapesti állatorvosi főiskola, mely jelenleg a tudós Hutyra Ferencz rektorsága alatt áll, szép tanujelét adta kulturális törekvéseinek, midőn az orvostan történelmét az intézet negyedéves hallgatói számára kötelező tárggyá tette. Ennek csak örvendhetünk, s örömmel jegyezzük fel azt is, hogy e történelmi collegium ellátását meghívás útján a leghivatottabb szakemberre, dr. *Győry Tibor* tagtársunkra bízta a főiskola.

ÉRTEKEZÉSEK

az 1902/903 évi iskolai Értesítőkből.

A jelzett évről szóló Értesítők programértekezéseinek ismeretében ezúttal is azt a sorrendet követjük, melyet eddig követünk. Először azokról szólunk, melyek az illető intézetekre, az intézet történetére, egyes gyűjtemények szakszerű leírására stb. vonatkoznak, azután a magyar irodalomtörténeti tárgyúakra s végül a szorosabb értelemben vett történelmiekre térünk.

TÉGLÁS GÁBOR: *Iskolánk története és elhelyezése keletkezésétől máig, vagyis 1871-től 1903-ig*. (Dévai m. kir. áll. főreálisk. Ért. 5—37. ll.) — Rövid visszapillantást vet a XVIII-ik században megszűnt régi dévai iskola történetére, melyről az első adat Geszthy Ferencz dévai várkapitány 1593 jun. 11-én kelt végrendeletében

található, ki meghagyja, hogy »egy hosszú keszön házat közönséges tanuló háznak, egy kisebb házat az oskolamestörnek, négy kis kamrácskát deákoknak« építsenek. Geszthy végrendeletét Bocskay István fejedelem hajtotta végre, s az így létrejött hatosztályú gymnasiumban, pl. egy 1720-ból való feljegyzés szerint, egy rector s több segédtanító működött. A gymnasium a XVIII-ik század második felében anyagi okokból megszűnt. A megye közönsége egy Déván felállítandó középiskola szükségét érezvén, már 1869-ben lépéseket tett az Alvinczre tervezett alreáliskolának Dévára való áthelyezése iránt; s ezt a fáradozást siker koronázta, mert még abban az évben megkapta a város az alreáliskolát, melyből 1876 óta fokozatos fejlesztéssel főreáliskola lett.

MIKOLA JÁNOS: *A collegiumi Magyar Társaság története, 1827—1860.* (Eperjesi ág. ev. coll. Ért. 1—24. ll.) — A collegiumi Magyar Társaság megalapításának külső okát Széchenyi fellépésének tulajdonítja, midőn 1825-ben nagy alapítványát tette a felállítandó M. Tud. Akadémia javára. Az eperjesi collegium ifjúsága még azon évben külön tanítót fogad a magyar nyelv tanítására, s Nemesányi Károly (a második tanító) 1827-ben ráveszi az ifjúságot egy magyar könyvtár és magyar olvasótársaság alapítására. Ez az olvasó-társaság később szervezkedik s az 1833/34-iki iskolai évben már mint jól szervezett önképző-kör lép a nyilvánosság elé Vandrák András védnöksége és Székács József elnöklése alatt. A társaság szépen működött 1836-ig, midőn a Lovassy László-féle mozgalom miatt az ifjúsági egyesületeket gyanus szemmel néző kormány esetleges zaklatásait ki akarván kerülni, Vandrák lemondott tisztéről, mire a társaság is feloszlott. 1838/39-ben azonban újra megalapítják, s Irányi Dániel, Hunfalvi János, Kerényi Frigyes, később Lisznyai Kálmán és mások felvirágoztatják a társaságot. Üléseiken mint vendégek szerepelnek Petőfi és Tompa is. A nemsokára bekövetkező absolutistikus korszakban a társaság működése lanyhábbá válik, sőt 1853—1858-ig szünetelni kénytelen. 1860 óta az időközben újra működni kezdő társaság teljesen a főgymnasium körében marad s tagjai is csak a tanuló ifjúságból kerülnek ki.

BÖRZSÖNYI ARNOLD: *Római császári érmek.* (Győri szent Benedek-r. főgymn. Ért. 113—207. ll.) — Az 1899/900 évi Értesítőben közölt leíró katalógusnak¹⁾ folytatása, melyben 2564 db római császári érmet mutat be a szerző. csaknem mindegyik császárról tájékoztató bevezetést is adva.

¹⁾ *Olv. Századok.* 1903. 383. 1.

LÖRINCZ GÁBOR: *A Vanke József-féle éremgyűjtemény római érmeinek folytatólagos ismertetése és befejezése.* (Nagykárolyi kegyesrendi főgymn. Ért. 3—54. ll.) — Folytatása a múlt évi Értesítőben közzétett ismertetésnek,¹⁾ mely Antoninus Piusig terjedt. Ezúttal 689 római császár-kori érmeinek szakszerű leírását olvashatjuk, Marcus Aurelius császártól kezdve Flavius Honoriusig (395—423).

DARVAS ORBÁN: *A Herz-féle római pénzgyűjtemény ismertetése.* (Soproni szent Benedek-r. főgymn. Ért. 3—67. ll.) — Befejező ismertetése a gyűjteménynek.²⁾ Mintegy 702 db római, illetőleg Kr. u. 395-től kezdve nyugati és kelet-római byzanci császári érmet ír le, sőt »görög érme« neve alatt bemutatja azon európai és ázsiai (esetleg barbár) népek érmeit is, melyek a görög művelődés hatáskörébe estek.

PÉTERFFY BÉLA: *A Hunyadiak a magyar drámairodalomban.* (Temesvári m. kir. áll. főgymn. Ért. 1—75. ll.) — A Hunyadiak kora, melyhez Hunyadi János és fia Mátyás diadalainak dicsősége fűződik, költőinknek s így drámaíróinknak is mindig kedvelt kora volt. A drámaírók a XIX-ik sz. első néhány tizedéig azért fordultak oly nagy szeretettel e korhoz, mert munkálkodásukkal a magyar nyelv fejlesztésére s a nemzet ébresztésére törekedtek; arra nem gondoltak, hogy a Hunyadiak kora nem alkalmas drámai czélokra. S valóban e kor kiválóbb alakjaiban meg van ugyan a tragikus hős több feltétele, de nincsenek oly események életökben, melyek alapúl szolgálhatnának tragikai összeütközésre; legfeljebb Hunyadi László tragikus sorsáról lehetne szó. A Hunyadiak drámai feldolgozói előtt csak az lebegett, hogy a kort mozgató társadalmi és politikai kérdésekről bármily formában, de okvetetlen szó essék a darabban. Ez is érthetővé teszi, hogy azon *harminczhárom* dráma között, melyben a Hunyadiak, vagy környezetök kiválóbb alakjai szerepelnek, sikerült darab egy sem található.

RÉVAI SÁNDOR: *Káldi György biblia-fordítása.* (Pécsi m. kir. állami főreálisk. Ért. 9—32. ll.) — Bevezetésül azokról a körülményekről szól, melyek közt a Káldi-féle bibliafordítás keletkezett, tehát a jezsuitáknak Erdélyből való ismételt kiűzetésökről, hol akkor Káldi is tartózkodott. Nem lett volna felesleges e részben a kiűzetés okát is felemlíteni. (V. ö. Approb. Const. P. I. Tit. 1. a. 1. ex Art. a. 1579, 1581, 1595.) Káldi az ő bibliafordításában valószínűleg felhasználta a Szántó István-félet, a mit Káldi kéziratai s a tényleg kinyomtatott szöveg közt látható számos és lényeges eltérés is igazolni látszik. Hogy bibliája nyomtatási költ-

¹⁾ Olv. *Századok*, 1903. 871. l.

²⁾ A két előbbi részből olv. *Századok*, 1903. 383. 481. ll.

ségeihez Bethlen Gábor is tetemes összeggel járult, ismeretes dolog. Maga a bibliafordítás a trienti zsinat végzése értelmében csak a Vulgatán alapszik, tehát nincs az eredetiből fordítva; de másrészt nagyon is a hűség lebegvén a fordító szeme előtt, sok az idegenszerűség, sőt a homályosság is nála; ámbar a fordításnak általában tösgyökeres és zamatos magyarsága, az előadás folyékony menete, a nyelv erőteljessége tagadhatatlan, s e tulajdonságok Káldit mint a magyar stílus egyik mesterét mutatják be.

LUKINICH IMRE.

PÓTLÁSOK ÉS JAVÍTÁSOK A MAGYAR OKLEVÉL-SZÓTÁRHOZ.

(Negyedik közlemény.)

Köszönetet kell mondanom a t. szerkesztő úrnak készségeért, hogy a *Magyar Oklevél-Szótár* érdekében írt kérésemet közölni s a szótárra vonatkozó helyreigazításoknak és pótlásoknak tért nyitni szíveskedett. Nagy köszönettel tartozom mindjárt Szily Kálmán és Wertner Mór uraknak, kik már is nagybecsű figyelmeztetésekkel járultak hozzá szótáram értékének emeléséhez.¹⁾ Főkép Szily Kálmánnak vagyok hálával adósa nagyobb számú s legnagyobb részben helyes észrevételeiért. Azonban legyen szabad ezekre az igazság érdekében egy-két megjegyzést tennem.

ABRAKOS-PINCZE. Nem vagyok meggyőzve e szóra vonatkozólag Szily értelmezésének (cseledboros pincze) helyességéről. Először is az *abrak* szónak régi »alimentum, nahrung« értelménél s ma is tágabb körű jelentésénél fogva (l. CzF. és Pallas-Lexikon) lehetséges, hogy alkalmas száraz pinczében valami eleség, zöltség, takarmány-félét (szóval régiesen abrakot) is tartottak. Azután az idézet ezen szavaiból: »az abrakos pyncheben *wr zóleyin* termet borok vannak«, még nem következik, hogy azon pinczében rendszerint nem »úr szőlőjén termett«, hanem közönségesebb fajta, v. i. cseledeknek való bort tartottak volna. Hiszen a cseledek borát is termelhették az úr szőlőjén. Nyelvileg sem tartom valószínűnek, hogy az élelmezettek (v. i. úgynevezett abrakosok) számára való borok pinczejét röviden abrakos-pinczének nevezték volna, már csak azért sem, mert az *abrakos* szónak »verköstigter«-féle jelentése nem is lehetett nagyon általános, régi szótáríróink föl sem jegyezték, s eddig összesen három adatból ismerjük, úgy hogy az *abrakos-pinczét* a régiek is bizonyára a szónak rendes jelentésénél fogva csak abraktartó (v. i. eleségtartó) pinczének értették volna.

ÁGY. Ezen szónak »ansatz« értelmezése valóban helytelen az Oklevél-Szótárban; ámde a mit Szily helyette a NySz.-ból ajánl: »tormenti pegma; laffette«, szintén helytelen volna. A dolog a következőképen áll. Frecskay János, a *Mesterségek Szótárá*-nak szerkesztője helyesen figyelmeztet, hogy szótáram *agy* alatti két adatában sem ágyú-ágyról, sem ágyú-agyról nincs szó. Az ágyúnak magának — mint Szily is helyesen

¹⁾ Olv. az első három közleményt. *Századok*, 1904. 812. 908. 1005. ll.

mondja — nincs is *agy* nevű része. »Az *ágyú* kerekének van *agya*, írja Frecskay. Az *ágyú* ugyanis *állásán*, a mai ágyútalpon (lafette) és ez meg tengelyen nyugszik, melynek két kerekének van *agya* = nabe. Az 1548-iki mondatban az *ágyú agya* általánosítva van és az *ágyútalp kerekének agyára* vonatkozik. Az 1637-iki példa is csak azt mondja, hogy a *kerekek agya* jó és egész.« Az 1548-iki idézetben már a *karikavas* kifejezés is elárulja, hogy voltaképen kerékagyról van szó benne. Karikavasa (nabenring) ugyanis csak a kerékagynak van s nem az ágyúnak magának. Az 1637-iki adat pedig egyenesen ellene mond Szily magyarázatának, mely szerint az idézetbeli kérdéses szó *ágy*, laffette volna; a laffette-t e mondatban világosan az *állásfa* jelenti, s hogy Frecskay a hely értelmét jól fogta föl, azt megerősíthetem ugyanazon 1637-iki urbariumnak egy másik, teljesebb mondatával, melyet azóta magam jegyeztem ki: »Az specificált agyuk mind vasas kerekejuel tengelyejuel *agyaival* (érted: az állásfák kerekének agyaival) es agyuk por kalannyual teőreőkleő rudgyaival egygyuett vadnak.« A Nyelvtört. Szótárt is meg kell fosztanom Frecskay figyelmeztetése alapján attól a helyeslétől, melyben Szily ezúttal részesíti, mert ott az *ágy* 2. jelentése: »tormenti pegma; laffette, stückgestell« nincs helyén. A NySz. 2. alatti példáiban ugyanis szintén kerék-agyakról (nabe) van szó: *Ágyú kerekek, az agyak* (nem ágyok) elromlának. Talátnak mozsár pattantyúkat sokakat, kik a földön *agy* (nem ágy) nélkül hevernek és *agyok* nincsen. Sőt a 3-ik idézet világosan így szól: A kerekeknek *agyai*. Az *agy* értelme tehát az OklSz.-ban helyesen: *modiolus; nabe*.

BOR-ÉGETŐ. E szóra vonatkozólag ez az észrevételem: Sehol sem mondtam, hogy a bor = frumentum! Értelmezésemben a magyar *égető*-nek a latin *coctor*, az egész *borégető*-nek pedig, minthogy ez más szóval pálinkafőzőt jelent, »coctor vini e frumento facti« felel meg. A pálinkát azért nem neveztem MA.-tel, PP.-zal *vinum adustum*-nak, mert az *aduro* igét folyadékra alkalmaznom barbár latinság lett volna; azt pedig, hogy »gabona-pálinkát nálunk a XVI. században még nem igen főzhettek«, előbb bizonyítani kellene. Egyébiránt fő dolog, hogy a pálinka régi magyar neve mellett ott áll pontos német egyértékese, a *brantwein*. A latin fordításokban ki várhatna teljesen fedező értelmezést?

CSULYA. E szónál az OklSz. is utal arra, hogy az adat a kajlafülű stb. jelentésű *csula* tájszóval azonos lehet.

ZOLNAI GYULA.

A RÁKÓCZI-KOR BIBLIOGRAPHIÁJA.

(Vége.)

Ferenczi Zoltán. A kuruczvilág énekei. Tanulmány. Budapest, 1880. Aigner L. Nagy 8-r. 52 l. (Megjelent a *Figyelő* 1880 évi folyamában is.)¹⁾

Fiedler (Joseph —). Der blutige Landtag zu Onod. Eine Episode aus der Geschichte Ungarns im achtzehnten Jahrhundert. Wien, 1852. 8-r. 16 l. (Aus dem Octoberhefte des Jahrganges 1852 der *Sitzungsberichte der philos. hist. Classe der k. Akademie der Wissenschaften* besonders abgedruckt.)

Friedberg H. Der Criminalprocess wider den Ungarn Michael von Klement. (Historische Zeitschrift. Hrg. von Sybel. 1882. LXII. Bd. 3. Heft.)

¹⁾ A kuruczvilág költészete irodalmának repertoriumát l. Beöthy id. m. 85—86. ll.

Gaedeke (Arnold —). Die Politik Oesterreichs in der spanischen Erbfolgefrage. Mit Benutzung des k. u. k. Haus- Hof-, und Staatsarchives und des gräfl. Harrach'schen Familien-Archives. Nebst Akten und Urkunden. I.—II. Bd. Leipzig, 1877. 8-r.

Gagyhy Dénes. A Rákóczi-kor elbeszélő költészete. Budapest, 1904. Lampel B. Kis 8-r. 98, 2 l.

Hammerl. Die Einfälle der Kurutzen in den Jahren 1703—1706. (Blätter des Vereines für Landeskunde von Nieder-Österreich. Neue Folge. Jahrg. XXIV. 1890.)

Heigel (Carl —). Die Beziehungen des Kurfürsten Max Emmanuel von Bayern zu Franz Rákóczi, 1703—1715. München, 1885. 8-r. 30 l. (Separatabdruck aus den Sitzungsberichten der bayerischen Akademie. 1885. 1. Heft.) Megjelent a *Historische Vorträge u. Studien* cz. műben is. 1887.

Horn J. E. Franz Rákóczi II. Fürst von Ungarn und Siebenbürgen. Ein historisches Charakterbild. Zweite Auflage. Leipzig, 1861. (Első kiadása u. o. 1851.) Otto Wigand. 8-r. VI. 306 l. Rákóczi arcképével.

Höchemann (Johann —). Die Commandirenden Siebenbürgens in den Jahren 1704—1705. Zur Geschichte der Rakoczy'schen Revolution. Medgyes, 1877. 8-r. 64 l.

Imre Antal. Mikes Kelemen élete és munkái. Budapest, 1883. Rózsa K. és neje kny. 8-r. 35 l.

Ismerettész (A trencséni gyűlés kora vallásügyi viszonyainak rövid —). Munkálatok. Kiadja a budapesti növendék papság magyar egyházirodalmi iskolája. 46-ik évf. 1880. 369—400. ll.

Jakab Elek. Az utolsó Apaß. Történelmi tanulmány. (Függelékül forrásanyaggal.) Budapest, 1875. 8-r. 8, 336 l. (Magyar Történelmi Társ., XXI. köt.)

Janovszky László. Trencsén szerepe a Rákóczi-mozgalomban. 1703—1708. (A trencséni kir. kath. főgymnasium Értesítője, 1887/88.)

Jurkovicz Emil. II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza és Besztercebánya. Besztercebánya, 1903. Machold Fülöp kny. Nagy 8-r. V, 315 l.

Klopp (Onno —). Der Fall des Hauses Stuart und die Succession des Hauses Hannover in Grossbritannien und Irland im Zusammenhange der europäischen Angelegenheiten von 1660—1714. Wien, 1881—1888. Wilhelm Braumüller. 8-r.

IX. Bd. XVII, 2, 528 l. Die Zeit der Vorbereitung und des Abschlusses der Grossen Allianz von 7 September 1701, und die Europäische Lage der Dinge bis zum Tode Wilhelms III. 8/19 März, 1702. (Ludwig's XIV. Verhalten zu Franz Rákóczy, 63—70. ll. — Das Verhalten Ludwig's XIV. zu den früheren ungarischen Rebellen, 67. l.)

X. Bd. XV, 2, 433, 2 l. Die Kriegsjahre 1702 und 1703. (Der Aufstand des Franz Rákóczy, 285—295. ll. — Der Zustand der kaiserlichen Heere und der Finanz, 309—317. ll. — Klage des Kaisers über die wachsende Rebellion in Ungarn, 380. l.)

XI. Bd. XXII, 603, 2 l. Die Kriegsjahre 1704 und 1705. (Die Bedrängnis des Kaisers durch die Rebellion in Ungarn 1703/4. 43—51. ll.

Franz Rákóczy, 53—61. ll. — Die ersten Vermittelungsversuche, 62—63. ll. — Erfolge Heisters und die Unkenntnis der Sachlage, 70—72. ll. — Rákóczy's Stellung zu den Vermittelungsversuchen, 73—79. ll. — Die Fortdauer der Wirren in Ungarn, 209—215. ll. — Der Tod des römischen Kaisers Leopold, 356—364. ll. — Der Beginn des römischen Kaisers Joseph I. 364—369. ll. — Die ungarische Verwicklung im Jahre 1705. 371—376. ll. — Kaiser Joseph I. zu dem ungarischen Aufstande, 377—384. ll. — Die abermaligen Vermittelungsver-

suche, 385—395. II. — Der Feldzug in Ungarn, 396—404. II. — Die weiteren Verhandlungen der Vermittler in Pressburg und Tyrnau, 404—411. II. — Die Verhandlungen Rákóczy's mit Versailles, 412—416. II. — L. még 268, 347—349. II.)

XII. Bd. XXIV, 573, 2 I. Die Kriegsjahre 1706 und 1707. (Die Fortdauer der ungarischen Wirren im Jahre 1706. — Unkenntniss der Vermittler über die Sachlage, 152—155. II. — Die Beziehungen von Rákóczy zu Ludwig XIV. 156—162. II. — Die Friedensverhandlungen in Tyrnau, 163—176. II. — Urtheile über den Abbruch der Verhandlungen, 177—188. II. — Erneuter Krieg in Ungarn, 189—191. II. — Franz Rákóczy im Jahre 1707. — Stand der Dinge für F. Rákóczy zu Ende 1706. 447—452. II. — Vorbereitung des Landtages zu Onod, 453—460. II. — Die beiderseitige Machtstellung in Ungarn, 461—462. II. — Der blutige Landtag zu Onod in Mai, 463—471. II. — Die Stellung von Rákóczy zu Frankreich nach Onod, 471—474. II. — Aussicht für Rákóczy auf die polnische Krone, 475—479. II. — Verhalten der Seemächte zu den ungarischen Wirren, 479—482. II. — Die Kriegerereignisse in Ungarn, 483—485. II. — L. még 34—35, 128, 353, 372, 382. II.)

XIII. Bd. XXIII, 2, 577, 2 I. Die Kriegsjahre 1708, 1709 und 1710. (Franz Rákóczy im Jahre 1708. 71—78. II. — Der Feldzug, 79—87. II. — Vergleich der Unterstützung Ludwig's XIV. für Franz Rákóczy und für den Prätendenten, 36. I. — Franz Rákóczy (1709). Stand seiner Angelegenheiten zu Ende 1708. 327—329. II. — Gesandtschaft Rákóczy's an die Seemächte, 330—336. II. — Der Feldzug in Ungarn, 337—338. II. — Weitere Bemühungen des Franz Rákóczy, 339—347. II. — L. még 506, 507, 509. II. — Franz Rákóczy (1710). Vermittelungsversuche, 510—521. II. Der Feldzug in Ungarn, 522—525. II.)

XIV. (Schluss-) Bd. XXVII, 2, 726, 2 I. Die Jahre 1711 bis 1714. (Der Friede von Szathmár, 68—85. II. — Der Tod des Kaisers Joseph I. und die nächsten Folgen, 85—98. II. — Die Wirren im Osten Europas in der ersten Hälfte des Jahres, 65—68. II. — Die Forderung der 8000 Mann aus Ungarn nach Savoyen, 112. I. — Peter I. August II. Rákóczy im Jaroslaw, 133. I. — Franz Rákóczy will seine Sache nicht aufgeben, 142. I. — Er unterhält nach wie vor seine Agenten, 143. I. — Franz Rákóczy vor Ludwig XIV. über seine Leistungen, 428. I.)

Krones (Franz von —). Niklas II. Graf Berchényi-Székes, der Genosse Franz Rákóczy's II. und seine Ahnen. (Zeitschrift für Geschichte und Politik. Herausgeg. von H. v. Zwiedineck-Südenhorst. 1888. 945—959. II.)

Krones (Franz —). Zur Geschichte der Insurrection Franz Rákóczy's II. (Historische Zeitschrift. Hrg. von Sybel. Bd. XXX. 1873: 2. 239—280. II.)

Krones (Franz —). Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rákóczy's II. Historische Studie. Abtheilung I—II. Wien, 1870. 8-r. 111, 2 I., 102, 2, 2 I. (Separatabdruck aus dem *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*. Bd. XLII—XLIII.)

Kvacsala (Johann —). Fünfzig Jahre im preussischen Hofpredigerdienste. D. E. Jablonszky. Vortrag gehalten in der Aula der Universität Jurjew (Dorpat), 1896. J. Mathiessen. 8-r. 23 I.

Lánczy Gyula. Széchényi Pál érsek és a nemzeti politika, 1642—1710. (Magyar történelmi jellemrajzok: Wesselényi Ferenc nádor, Deák Farkastól. — Pálffy Miklós, Jedlicska Páltól. — A Magyar Történelmi Társulat által 1882-ben a Bay Ilona-féle pályadíjjal koszorúzott s ez alkalommal kitüntetett tanulmányok. Budapest, 1882. Athenaeum kny. 8-r, 74 I.) Megjelent a *Századok* 1882 évi folyamában, valamint a szer-

zőnek *Történelmi kor- és jellemrajzok* (Budapest, 1890. Hornyánszky Viktor. 8-r. XI, 480 l.) cz. gyűjteményében.

Lánczy Gyula. Eazmetöredékek a Rákóczi-féle felkelés történet-politikai jelentőségéről. Válasz Thaly Kálmánnak *Széchenyi Pál és a magyar nemzeti politika* című tanulmányt illető észrevételére. Budapest, 1882. 8-r. 19 l. (Megjelent a *Századok* 1882 évi folyamában is. 682—699. ll.)

Lefaivre (Albert —). Les magyars pendant la domination ottomane en Hongrie, 1526—1722. Tome I. II. Paris, 1902. 8-r. 441 l., 457 l.

Lefaivre (Albert —). L'insurrection magyare sous François II. Rákóczy, 1703—1711. (Revue des Questions historiques, 1901.)

Márki Sándor. Széchenyi Pál kalocsai érsek. Pozsony-Budapest, 1884. Stampfel Károly. 8-r. 2, 24 l. (Magyar Helikon, 27. füz.)

Maurer (Josef —). Cardinal Leopold Graf Kolonits Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Zumeist nach archivalischen Quellen geschildert von —. Mit dem Portrait des Cardinals nach dem Gemälde von Hanns Canon. Innsbruck, 1887. Fel. Rauch. 8-r. XV, 574 l. (Az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* cz. munkálatot bőven ismerteti.)

Mensi (Fr. Freiherr —). Die Finanzen Österreichs von 1701 bis 1780. Nach archivalischen Quellen. Mit Unterstützung der k. Akademie. Wien, 1890. Manz. 8-r. 775 l. (Adalékok a pénzügyi állapotok történetéhez, különösen a bécsi kormány pénzügyi politikájához. Magyar vonatkozások: 3—4, 29, 118—119, 197, 412, 687, 752. l.)

Merényi Lajos. Herceg Eszterházy Pál nádor, 1635—1713. Bubics Zsigmond közreműködésével írta —. Budapest, 1895. a M. Történelmi Társulat kiadása. Franklin-társ. kny. 8-r. 282, 4 l. 3 színynyomatú, 9 önálló, 69 szövegbe nyomott képpel. (Magyar Történelmi Életrajzok. Szerk. Szilágyi Sándor. XI. évf. 1, 2, 3. füz.)

Miklan (Julius —). Franz II. Rákóczy, 1676—1735. Ein Lebens- und Charakterbild. Brünn, 1894. Knauth. 8-r. 48 l. (Programm-értekezés.)

Nagy Iván. A kassai 1707 évi országos tanácsról. (Magy. Tud. Akadémiai Értesítő, XIV. évf. 1854. 306. l.)

Nedeczky Gáspár. A Nedeczky család. Budapest, 1891. Hunyadi Mátyás kny. 8-r. 2, II, 621, II, 2 l. 25 genealogiai táblával. (24. Nedeczky Sándor a kuruczháború alatt, 198. l. — 25. Nedeczky Sándor oroszországi követsége, 216. l. — 26. II. Rákóczi Ferencz utasításai Nedeczky Sándorhoz, 237. l. — 27. Nedeczky Sándor hazajövele, 291—311. ll.)

Nyáry (Alexander —). Der Portraitmaler Johann Kupeczky. Sein Leben und seine Werke. Wien-Pest-Leipzig, 1889. Hartleben. 8-r. 124 l.

Ocskay Gusztáv. Ocskay brigadéros igazi életrajza és a Rákóczi kor jellemzése. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 168 l.

Pados János. Széchenyi Pál kalocsai érsek életrajza. Pest, 1862. Lauffer és Stolp. 8-r. 4, 55 l. Függelékül 8 db. oklevéllel.

Payr Sándor. Telekesi Török István, Vas és Sopron megye táblabírája, a dunántúli ev. egyház oszlopa, II. Rákóczi Ferencz kormánytanácsosa és huzáreztredese, a pesti vallásügyi bizottság tagja, 1661—1722. Egyháztörténelmi monographia. Budapest, 1896. 8-r. 52 l.

Pázmán Alajos. Az egri megye főpásztoraiából egy kép. Telekessy István egri püspök. Emlékkönyv Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére. Eger, 1865. 4-r.

Richter Ede. Selmeczbánya történetéből. A kurucz idők, 1703—1711. Selmeczbánya, 1903. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. 259, 2 l.

Rockstoch K. C. et dansk Korps Historie, 1701—1709. Italien 1701—1703. — Ungarn 1704—1709. Kopenhagen, 1896. Gyldendal. 224 l.

Šmičiklas (Tade —). Poviest Hrvatska. Po vrelih napisao —. Dio drugi. Od godine 1526 do 1848. Zagreb, 1879. Matica Hrvatska. 8-r. IV, 496 l.

Stuhlmann P. V. Confessiones Sancti Augustini, Nicolai Bethlen et Francisci Rákóczi II. Budapest, (év. n.) 8-r. 51 l.

Szabó József. Illyés István élete. (Magyar Sion, 1863. I. évf. 881—889. II.)

Szabó Márton. XIV. Lajos hatása a magyar ügyekre. Kolozsvár, 1900. Ajtai K. A. kny. 8-r. 82 l.

Szalay József. II. Rákóczi Ferencz életrajza. Pozsony-Budapest, 1885. Stampfel Károly. 8-r. 2, 30 l. (Magyar Helikon, 47. füz. II. oszt. 2. köt. 3. füz.)

Szell Farkas. A Nagybesenyői Bessenyei-család története. Irta és oklevél-tárral ellátta —. Budapest, 1890. Dobrowsky és Franke. 8-r. VI, 304 l. Arczképekkel és hasonmásokkal. (Bessenyei Zsigmond kurucz ezredesnek az 1705—1711 évekből való 70 db hadi jelentése Károlyi Sándorhoz.)

Thaly Kálmán. A székesi gróf Bercsényi család, 1470—1835. Eredeti kézirati kútfőkből írta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága. Második kötet: 1689—1703. — Harmadik kötet: 1703—1706. Budapest. 1887—1892. 8-r. 4, VII, 547 l., XII, 823 l. Bercsényi Miklós rézmetszetű arczképeivel.

Thaly Kálmán. Bottyán János, II. Rákóczi Ferencz vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a kuruczvilág hadjárataival. Pest, 1865. Ráth Mór. 8-r. 6, 509. 2 l. (2-ik kiadás u. o.)

Thaly Kálmán. Dunántúli hadjárat 1707-ben. Hadtörténelmi tanulmány. Eredeti kézirati kútfőkből merítve. Budapest, 1880. Tettey és társa. 8-r. VIII, 228 l. (Megjelent a *Száradok* 1879—1880 évi folyamaiban is.)

Thaly Kálmán. Dunántúli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára. Pest, 1867. Eggenberger Ferdinánd. 8-r. 46 l. (Értekezések a történettudományi osztály köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. I. köt. 3. sz.)

Thaly Kálmán. Az első hazai hírlap, 1705—1710. Budapest, 1879. 8-r. 48 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, VIII. köt. 4. sz.)

Thaly Kálmán. Irodalom és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi korból. (Toldalékul: Kuruczvilági kiadatlan költemények tára.) Budapest, 1885. Ráth Mór. 8-r. VIII, 412 l.

Thaly Kálmán. A nagy-szombati harcz. Hadtörténeti epizód a kuruczvilágból. Toldalékul: A győrvári harcz. Pesten, 1869. Lauffer Vilmos. 8-r. 4, 135, 2 l. Kőmetszetű csata-térképpel.

Thaly Kálmán. Ocskay László II. Rákóczi Ferencz fejedelem dandárnoka és a felsőmagyarországi hadjáratok, 1703—1710. Történeti tanulmány. Eredeti levelezések és egykorú kútfők nyomán írta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága. Budapest, 1880. 8-r. 828 l.

Thaly Kálmán. Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak föltalálása. Második bővített és számos képpel illusztrált kiadás. Budapest, 1893. Athenaeum kny. 8-r. VII, 235 l. (Első kiadás a M. Tört. Társulat 1892 évi Emlékkönyvében.)

Thaly Kálmán. II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága, 1676—1701. Történeti tanulmány. Eredeti levelek a más egykorú följegyzések nyomán írta —. Pozsony, 1881. Stampfel Károly. 8-r. VIII, 308 l. Három rézmetszetű arczképpel. (2-ik jav. és bővített jutányos kiadás. 1882. 8-r. XII, 376 l.)

Thaly Kálmán. A szentendrési csata és Gyula ostroma 1705-ben. (A Békés-vármegyei régészeti és művelődés-történeti társulat Évkönyve, VI. köt. 1879—1880.)

1. *Chlorophyll*
 2. *Carotenoids*
 3. *Xanthophylls*
 4. *Phycobilins*
 5. *Phaeophytins*
 6. *Phaeoxanthins*
 7. *Phaeoerythrins*
 8. *Phaeo-*fucoxanthin**
 9. *Phaeo-*peridinin**
 10. *Phaeo-*alloperidinin**
 11. *Phaeo-*zeaxanthin**
 12. *Phaeo-*violaxanthin**
 13. *Phaeo-*antheraxanthin**
 14. *Phaeo-*zeaxanthin**
 15. *Phaeo-*zeaxanthin**
 16. *Phaeo-*zeaxanthin**
 17. *Phaeo-*zeaxanthin**
 18. *Phaeo-*zeaxanthin**
 19. *Phaeo-*zeaxanthin**
 20. *Phaeo-*zeaxanthin**

[illegible]

1000

— LAKOS LAJOS. Nagyvárad multja és jelenjéből. A városi levéltár adatai alapján írta —. Nagyvárad, 1904. Ifj. Berger Sámuel kny. 8-r. 402, 2 l. Ára 6 kor.

— LAMPRECHT (Karl —). Deutsche Geschichte von —. Zweite Abteilung: Neuere Zeit. Zeitalter des individuellen Seelenlebens. II. Bd. Freiburg i. B. Herrmann Heyfelder. Kis 8-r. XVI, 482 l. (Deutsche Geschichte von Karl Lamprecht. Der ganzen Reihe VI. Bd.)

— LÁZÁR BÉLA. Pál László. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 156 l. 11 melléklettel és 59 szövegbe nyomott képpel. (Művészeti könyvtár. Szerk. K. Lippich Elek.)

— LÁZÁR (Béla —). Ladislav de Paál, un peintre hongrois de l'école de Barbizon. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 4-r. 151 l.

— LEHOCZKY TIVADAR. A Bereg-megyei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig. Írta —. Munkács, 1904. Grünstein Mór kny. 8-r. 169, 4 l. Ára ?

— LENGYEL BÉLA. Plósz Pál emlékezete. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1904. márcz. 28-án tartott összes ülésén.) Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 13 l. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezésdek. XII. köt. 4. sz.) Ára 30 fill.

— LIBER statutorum civitatis Ragusii; 1. Bogišić.

— LIETOPIS jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, za godinu 1903. 18. svezak. Zágráb, 1904. Kis 8-r. 133, 2, XLV, 2 l.

— LUPÁS JÁNOS. Az erdélyi görög-keleti egyház és a vallás-unió a XVIII-ik század folyamán. Bölcsészetdoktori értekezés. Budapest, 1904. Barcza József kny. 8-r. 74, 2 l.

— MAKOLDY SÁNDOR. Bojthi Veres Gáspár élete és történetírói munkássága. Doktori értekezés. Nagykaroly, 1904. Róth Károly kny. 8-r. 59. 4 l.

— MARCZALI HENRIK. Nagy Képes Világtörténet. Borovszky Samu, Csuday Jenő, Fogarassy Albért, Geréb József, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Mika Sándor. Schönherr Gyula közreműködésével szerkeszti —. VI. köt. A középkor. III. rész. A középkori intézmények bomlása és a renaissance. Írták Csuday Jenő és Schönherr Gyula. Budapest, (1904.) kiadják Franklin-társulat, Révai testvérek. Franklin-társ. kny. 8-r. XVI, 667 l. Számos képpel, műmelléklettel, térképpel és kilencz időmutató táblával.

— MÁRKI SÁNDOR. Mátyás király és az iskola. Írta és felolvasta a magyarországi tanítók orsz. bizottságának 1904 szept. 30-iki díszgyűlésén —. Kolozsvár, 1904. Gombos Ferencz kny. Kis 8-r. 14 l. (Különlenyomat a Család és iskola 1904 évi 15-ik számából.)

— MARON ISTVÁN. A verses epika történeti és esztetikai fejlődése a Zrinyiászig. Doktori értekezés. Budapest, 1904. Pázmáneum kny. 8-r. 95 l.

— MILESZ BÉLA. A tiszafüredi muzeum és közkönyvtár az 1903 évben. Írta —. Eger, 1904. Löw kny. Kis 8-r. 20 l.

— MONUMENTA historico-juridica slavorum meridionalium; 1. Bogišić

— NAGY ENDRE. Mentovich Ferencz élete és működése. Marosvásárhely, 1904. Ev. ref. collegiumi kny. 8-r. 116 l.

— NAGY GÁBORNÉ. Zrinyi Ilona sírjánál. Írta és a hajdunánási gymn. tanári kar által a Rákóczi-korszak ismertetésére rendezett felolvasó estélyen 1904 febr. 17-én felolvasta —. Hajdunánás, 1904. Bartha Imre kny. 8-r. 20 l.

— NAGY OLIVÉR. A győri ev. egyház multjából. Töredék a nevezett egyház monografiájából. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 16 l.

— NÉMETH AMBRUS. A győri királyi tudomány-akadémia története. III. Rész. 1806—1850. Írta —. Győr, 1904. Győr-egyházm. kny. 8-r. 59 l.

— NYÁRY ALBERT (báró). Rozsnyai gombkötők. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 19 l. Három tábla rajzsal. (Különlenyomat a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának Értesítőjéből.)

— OLÁH GÁBOR. Csokonai és a latin költők. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 62, 2 l.

— PÁZMÁNY ZOLTÁN. A szilasi és laki Pázmány nemzetség. Genealogiai és heraldikai tanulmány czímerrel, okmánytárral s nemzedékrendi táblázatokkal. Közli —. Pozsony, 1904. Angermayer Károly kny. 8-r. 58, 2 l. Ára 3 kor.

— PERÉNY IMRE. Tíz év a magyar egyház történetéből, 1780—1790. A hittudományi doktorátusnak a budapesti magyar kir. tudomány-egyetemen való elnyerésére beadott értekezés. Kézirat gyanánt. Budapest. 1904. Stephaneum kny. 8-r. 195 l.

— PETRI MÓR. Szilágy vármegye monographiája. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából írta —. Kiadja Szilágy vármegye közönsége. V. köt. Birtokosok, családok története. A—K. (Budapest), 1903. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 868 l. Ára 8 kor.

— POKOLY JÓZSEF. Az erdélyi református egyház története. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület állandó igazgató tanácsának megbízásából írta —. I. kötet: 1556—1604. — II. kötet: 1605—1690. — III. kötet: 1691—1880. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. VII, 314 l., 296, 2 l., 243 l. A három kötet bolti ára 10 kor.

— POLLÁK MIKSA. Arany János és a biblia. Írta —. A M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának kiadványa. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. IV, 94 l. Ára 3 kor. 60 fill.

— PÓR ANTAL. A magyar Anjouk lengyel krónikása, Czarnkowi János. Írta —. Kolozsvár, 1904. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 17 l.

— PROGRAMM des ev. Gymnasiums und der damit verbundenen Realschule zu Nagyszeben (Hermannstadt), für das Schuljahr 1903/1904. Von Carl Albrich direktor. Nagyszeben, 1904. Krafft V. kny. 4-r. 88, 2 l. (Hans Conrert: Die Rechte der Szekler vom Jahre 1562 bis 1691, mit Berücksichtigung ihrer Entwicklung in den vorangehenden Jahrhunderten. Fortsetzung. 1—53. II.)

— R(IEDL) F(RIOYES). Lederer Béla. Budapest. 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 11 l.

— RAD jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 156. Razredi historičko-filološki i filosofočko-juridički. Zágráb, 1904. 8-r. 4, 239 l. Egy arczképpel.

— RATIU (Joan —). Studii și biografii. Balázsfalva, 1904. Egyházm. kny. 8-r. 4, 207, 2 l. Ára 2 kor.

— RÉCSEY VIKTOR. Babel és biblia úti vázlatkönyvben. A Mária Dorottya egyesület győri körének 1904 évi jan. 10-iki estélyén felolvasta —. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 34 l. (Különlenyomat a Nemzeti Nénevelés 1904 évi 3. füzetéből.) Ára 1 kor.

— RÉCSEY VIKTOR. Keresztény templomépítés az ókorban. A legújabb kutatások nyomán írta —. Budapest, 1904. Stephaneum kny. 8-r. 63 l. 19 képpel.

— RÉCSEY VIKTOR. Régi magyar vitézek felirata egy római katakombában. Írta —. Esztergom. 1904. Buzarovics Gusztáv kny. 8-r. 17 l. (Különlenyomat a Magyar Sion-ból.)

— RÉCSEY VIKTOR. Szent László király leányának. Iréne császárnénak síremléke és bazilikája Bizanczban. Budapest. 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 15 l. 5 képpel. (Különlenyomat a Vasárnapi Ujság 1904 évi 35. számából.)

— REGESTÁK a lipői és turóczi registrumhoz. Budapest, 1904. Athenacum kny. 8-r 2, 70 l. (Különlenyomat a *Történelmi Tár* 1904 évi folyamából.)

— REICH (Emil —). Foundations of modern Europe. Twelve lectures in the University of London by —. London, 1904. Kis 8-r. X, 262 l.

— ROVÁS-IRÁS (A —) éle a magyar nép között? A. M. Tud. Akadémia I. osztályától véleményadásra kiküldött bizottság elé terjesztett jelentés. Húsz ábrával. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 51 l. Ára 1 kor.

— SALAMON FERENCZ munkáiból (Szemelvények —). A gimnázium és reáliskola felsőbb osztályai számára kiadta *Angyal Dávid*. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 214, 2 l. (Jeles frók iskolai tára. LXXXIX.) Ára 2 kor.

— SCHMITT (John —). The Chronicle of Morea. Edited by —. London, 1904. 8-r. XCII. 640 l. Egy térkép-vázlattal.

— SCHÖNHERR GYULA (Csuday Jenő és —). A középkori intézmények bomlása és a renaissance; I. *Marczali Henrik*. Nagy képes világtörténet.

— SCHWARTZER (OTTO) (Csekonics Endre gróf és Babarczi —). A magyar szent korona országai vöröskereszt-egyletének története; I. *Csekonics Endre*.

— SEBESTYÉN GYULA. Egyetemes történet. A felső kereskedelmi iskolák számára átdolgozta dr. *Kováts S. János*. I. kötet. Az ókor és középkor története. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 342 l. 120 képpel és hat térképpel. Ára 4 kor.

— SEPRÓDI JÁNOS. A reformátusok próba-énekeskönyvének bírálat. Irta —. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, 49 l. (Különlenyomat a *Protestáns Szemle* 1904 évi folyamából.) Ára 1 kor.

— STUDIEN und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Cistercienser-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibenden Erinnerung an das Ordens-Jubiläum gegründet und herausgegeben. Red. dr. *Maurus Kinter* O. S. B. XXV. Jahrg. 1—3. Heft. Brünn. 1904. 8-r. XVI. 652 l.

— SUFFLAY MILÁN. János geresei főesperes krónikája töredékéről. Budapest, 1904. Athenacum kny. 8-r. 28 l. (Különlenyomat a *Századok* 1904 évi folyamából.)

— SZABÓ JÓZSEF. Az aradi áll. tanítóképző intézet rövid története az 1902—1903. tanév végéig. Arad. 1903. Aradi kny. r. t. 8-r. 64, 2 l.

— SZÁDECZKY LAJOS. Rákóczi és a bujdosók hamvai. Irta —. Kolozsvár, 1904. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 7 l. (Lenyomat az *Erdélyi Múzeum* 1904 májusi füzetéből.)

— SZEMELVÉNYEK Salamon Ferencz munkáiból; I. *Salamon Ferencz*.

— SZENTKLÁRAY JENŐ. Bethlenfalvi Balássy Ferencz emlékezete. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1904 ápr. 25-én tartott összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Athenacum kny. 8-r. 40 l. Arczképpel. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XII. köt. 5. sz.) Ára 80 fill.

— SZÓ (Nehány —) a Dessewffyék czímeréről. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 24 l. Színes czímermelléklettel.

— TÉGLÁS GÁBOR. Újabb adalékok Domitianus két dáciai hadjáratahoz. Irta —. Kolozsvár, 1904. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 10 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Múzeum* 1904 évi 7. füzetéből.)

— TEMESVÁRY REZSŐ. Magyar gynaekologiai bibliographia és repertorium 1900-ig. Összeállította —. Kiadja a budapesti kir. Orvos-egyesület gynaekologiai szakosztálya. Budapest. 1904. 8-r. XII. 106 l.

— TIHANYI LAJOS. A szerződési akarat középkori kötelmi jogunkban. Jogtörténeti tanulmány. Irta — Budapest, 1904. Politzer Zeigmond és fia. 8-r. 30, 2 l. (Különlenyomat a jogh. tud. egyesületének 1903/1904 évi Almanachjából.)

— TIMON ÁKOS. Az alkotmány- és jogtörténet tanítása Magyarországon. Irta —. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 2. 15 l. Különlenyomat a *Jogállam* III. évf. 8. füzetéből.)

— TIRTS REZSŐ (idősb). 1848—49-iki élményeim, különös tekintettel a Cornides-féle szepesi guerilla-vadászok szereplésére a szabadságharcban. Kézsmárk, 1903. Szauner Pál kny. 8-r. 4, 112 l. 8 arcképpel.

— UJHÁZY LÁSZLÓ. Egyetemes történelem. Középiskolák felső osztályai számára. III. rész. A hetedik osztály részére. Budapest, 1904. Stephaneum kny. 8-r. 320 l. 114 fametszettel. Ára 3 kor. 40 fill.

— ÚTMUTATÓ a nagybányai városi muzeum gyűjteményeihez. A muzeum megnyitása alkalmából közrebocsátja a nagybányai Múzeumegyesület. Budapest, 1904. Athenaeum kny. Kis 8-r. 83 l. Ára 40 fill.

— VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS. Ároktű és vidékének története. Irta —. Eger, 1903. Érseki lyc. kny. Kis 8-r. 68 l. (Különlenyomat az *Egri egyházmegyei Közlöny* 1903 évi folyamából.)

— VILLARI (Luigi —). The republic of Ragusa. An episode of the Turkish conquest. By —. With many illustrations by William Hulton. London, 1904. 8-r. XII, 424 l.

— VISZOTA GYULA. Gróf Széchenyi István és a magyarországi lóversenyek megalapítása. Budapest, 1904. Pátria kny. 8-r. 44 l.

— WAGNER JÓZSEF. Római régiségek és a római irodalomtörténet vázlata. A szerző engedelmével, a második kiadás után fordította dr. Horváth Balázs. Ötödik kiadás. Budapest, 1905. Wodianer F. és fia kny. 8-r. IV, 209 l. A szövegbe nyomott számos képpel. Ára 2 kor. 80 fill.

— WALLANDT ERNŐ. Adatok a vaskapu szabályozásának történetéhez. Budapest, 1903. Pátria kny. 8-r. 53 l. (Különlenyomat a *Magyar mérnök- és építész-egylet közlönye* 1903 évi folyamának 10. füzetéből.)

— WINTER (Gustav —). Das neue Gebäude des k. und k. Haus- Hof- und Staatsarchivs zu Wien. Von —. Wien, 1903. Carl Gerold's Sohn. Nagy 4-r. 26 l. Tizenöt táblával.

— ZÁVODSZKY LEVENTE. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. *Függelék*: A törvények szövege. Budapest, 1904. Stephaneum kny. 8-r. 215 l. (Művelődéstörténeti értékezések, 10. sz.) Ára 5 kor.

ADALÉKOK

II. RÁKÓCZI FERENCZ TÖRÖKORSZÁGI BUJDOSÁSA TÖRTÉNETÉHEZ.¹⁾

Franciaország konstantinápolyi követe, Ferriol, a szatmári béke megkötése után írt beszámolójában azt mondja, hogy Rákóczi felkelése a francia érdekekre nézve igen hasznos diversió volt. Ez a diversió Ferriol szerint a császárnak húszezer emberét kötötte le s évenként nyolcz vagy tíz milliójába került.²⁾

A szatmári béke után következő évben Ferriol utóda, Des Alleurs is foglalkozott Rákóczi ügyével. 1712 nyarán ugyanis Pápai János, Szolimán végrendeletére hivatkozva, arra kérte a fényes portát, hogy a fejedelem a török »segítő erejével« bemehessen az erdélyi fejedelemségbe, ígérve »mint azelőtt, az adót és hadakozást.« Pápai Des Alleurs támogatásába vetette reményét. De csalódott benne s »nem dicsérhette.« Des Alleurs ugyanis elmondta Pápainak, hogy ha a török most megtámadja a császárt, tartania kell a czár bosszujától s aligha nem elvesztené a két oláh fejedelemséget. Des Alleurs mindezt meg is írta a fejedelemnek, mert mint mondá, mérsékelni óhajtotta Rákóczi merész eszméit.³⁾

Rákóczi ekkor leginkább a francia udvar jóindulatában bízva, 1713 elején Franciaországba érkezett a nagy király-

---

¹⁾ A párisi Archives Nationalesban XVI-ik századi magyar történeti adatokat keresvén, néhány jelentést s levelet találtam Rákóczi bujdosásáról. Ez iratok s a már közzétett adatok egy részének segítségével igyekeztem megvilágítani Rákóczi bujdosása történetének néhány részletét.

²⁾ Ferriol mémoiresa. *Schefer* : Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople par le marquis de Bonnac. Paris, 1894. 126. l.

³⁾ *Thaly* : Archivum Rákócianum, I. oszt. VII. 180. 191. *Hurmuzaki* : Documente, Suppl. I. 1. 412.

hoz, a kihez oly nagyon ragaszkodott.¹⁾ XIV. Lajos valóban rangjához illően fogadta hontalan szövetségesét. Rákóczi nagyra-becsült tagja lett a legelőkelőbb francia köröknek. Igen illetékes megfigyelők nagy elismeréssel nyilatkoztak róla. Saint-Simon, a világirodalom egyik legnagyobb emberismerője, sokat foglalkozik Rákóczival *Emlékiratai*-ban. Bár nem mindenben igazságos iránta, a fejedelem lelki kiválóságát gyöngéd és biztos vonásokkal rajzolja. Nagyúrnak ismeri el nemcsak a születés s a nevelés, hanem a lélek tapintatának jogánál fogva is.²⁾ A francia diplomácia sem hanyagolta el Rákóczi ügyét. Lengyelországban bujdosó híveit a lengyel király jóindulatába ajánlotta XIV. Lajos.³⁾ Rastadtban Franciaország megbízottja Rákóczi érdekeit is próbálta védelmezni, de Savoyai Eugén ellenszegülése miatt hasztalanul.⁴⁾

Szomorú megnyugvással fogadta Rákóczi a rastadti tárgyalások eredményének hívét. »Érdekeimről megfelejtkeztek — úgymond — mint más fejedelmek érdekeiről is. Igyekszem alávetni akaratomat a gondviselés rendelkezésének. Nem reménylek s nem esem kétségbe. Nincs szerencsétlenség vigasz nélkül s nincs boldogság csapások nélkül.«⁵⁾

Rákóczi ily elmélkedések hatása alatt nem csüggedt el s nem bízott vakmerően.

A csüggedéstől megmentette mély vallásos hite, tevékenységi ösztöne és folyvást felújuló optimismusa. A vakmerő reményektől keserű tapasztalatai óvták. Politikai tevékenységének folytonosságát a számkivetés éveiben nem csupán lélektani okok magyarázzák.

Az a korszak, mely az utrechti békét követte, Európában a hirtelen változó politikai combinációk korszaka. Oroszország nagyhatalommá fejlődése, Svéd- és Lengyelország hanyatlása, az osztrák-spanyol ellentét Olaszországban, Poroszország erejé-

¹⁾ *Thaly*: Rákóczi Tár, I. 266. Confessiones, 241.

²⁾ Saint-Simon és Dangeau nyilatkozatait eléggé ismeri a magyar irodalom. Kevésbé idézik Erzsébet Sarolta orleansi hercegné leveleit. 1713 júl. 15-én kelt levelét. (Brieŕe d. Prinzessin Elisabeth Charlotte Orleans.)

³⁾ *Récueil des Instructions. Pologne.* 286. 1.

⁴⁾ *Arneth*: Prinz Eugen von Savoyen, II. köt. 339.

⁵⁾ Rákóczi levele 1714 máj. 18. *Simonyi*: Londoni Okmánytár, 281. 1.

nek emelkedése, Anglia beavatkozása a német birodalom viszonyaiba, a francia-spanyol dynastiák rokonsága, a német birodalom ziláltsága s a kisebb hatalmak magatartása e viszonyokkal szemben, a legmerészebb s a legváltozatosabb politikai számításoknak voltak kiinduló pontjai. A dynastiák magánérdekeinek igen is nagy hatása volt a nemzetközi viszonyokra. Kiváló tehetségű, de elvtelen államférfiak folytonos nyugtalansággal bonyolítják egybe az európai diplomácia szálait. Ez a kor tehát nagyon alkalmas volt politikai remények ébresztésére. Rákóczi kötelességmulasztásnak tekintette volna, ha meg nem ragadja az újra meg újra kínálkozó látszó jó alkalmat, s így ki nem fogyott a tervelésből, a nélkül, hogy szertelenül bízott vagy könnyen kiábrándult volna.

A rastadti béke után XIV. Lajos békevágya bénította meg Rákóczi reményeit. Franciaország egy félszázad alatt harminczkét háborús évet élt át s XIV. Lajos azt ajánlotta unokájának, hogy kerülje a küzdelem megújítását.¹⁾

A király halála mit sem változtatott Rákóczi politikai helyzetén. A regens herczeg baráti jóindulatot mutatott iránta. De Rákóczi mélyen fájlalta a király halálát s árnyék borult lelkére, midőn a francia udvarnál az emberi gyöngeségek nagy színjátéka fejlődött ki figyelmes szeme előtt az uralkodó változása alkalmával. Unva a világ lármáját, a király halála után még inkább a magányba húzódott, grosbois-i házába, a kamalduliak kolostora mellett, hol mint maga írja, udvarolni próbált a királyok királyának.²⁾ De askétai hajlamai mellett is fejedelem maradt, a Rákócziak utóda. Az 1716-ban kitört osztrák-török háború élénk viszhangot keltett lelkében.

Mivel világos volt már 1715-ben, hogy a háborúnak ki kell törnie, Rákóczi ekkor megbízta Pápai Jánost, hogy Bukarestbe menvén, nyerje meg az oláh vajdát tervének. A terv szerint az oláh vajdának a maga nevében kellett volna Pápaít Konstan-

¹⁾ *Baudrillart* : Philippe V. et la Cour de France, II. 204.

²⁾ *Simonyi* id. h. 289. *Confessiones*, 245. *Thaly* : Rákóczi Tár. I. 353. — Megemlíttük itt, hogy R. vallomásait a politikai történet szempontjából használjuk fel e dolgozatban. Vallás-erkölcsi értékeket behatóan méltatták Karácsonyi János és Fraknoi Vilmos a *Katholikus Szemle* 1903 és 1904 évi folyamaiban.

tinápolyba küldenie. Itt azután Pápai a francia diplomácia segítségével megköthette volna a szerződést Rákóczi s a porta közt. Pápai el is indult Bukarestbe, hol akkor Kantakuzeno István vajda uralkodott, a német császár híve s a kuruczok ellensége. Ezzel Pápai nem boldogult. A vajdát a törökökkel tartó Maurocordato váltotta fel 1716 elején. Pápai az új vajda előtt nyíltan beszélhetett, sőt nyíltabban beszélt, mint Rákóczi megbízása szerint kellett volna. A helyett hogy mint magánember jelentkezett volna a vajdánál, úgy lépett fel mint a fejedelem követe, s mint ilyen rögtön ajánlatokat tett a fejedelem utazása és hadviselése ügyében. A vajda tudatta a jó hírt Ali nagyvezírrrel, ki Törökországba hívatta a Lengyelországban bujdosó kurucz tábornokokat. Bercsényi, Forgács, Csáky, Eszterházy junius vége körül gyülekeztek Khotinban s itt találkoztak a két Pápaival, Horvát Ferenczcel az öreg bujdosóval s Ahmet agával, Ali küldöttjével. Pápai János itt is nagyon türelmetlenül sürgette Rákóczinak Törökországba hívását. Bercsényi türelemre s mérsékletre intette, a mit a gyanakodó és heves Pápai úgy magyarázott, hogy Bercsényi távol akarja tartani Rákóczit az ügy vezetésétől. Pedig Bercsényi nem erre gondolt. Társaival együtt levelet írt Alinak, figyelmeztetve őt arra, hogy a német hadsereg igen erős s hogy nagyon helyén van az óvatosság; nekik bizony idő kell az előkészületre s arra is, hogy Rákóczival tudassák a dolgok állapotát.

E levél július 23-án érkezett a nagyvezírhez. Ali azonban nem vette figyelembe a jó tanácsot; csak astrologusa bölcsességében bízva, átkelt a Száván s elesett a pétervárad-i csatában.¹⁾ Utóda Khalil pasa, kivált Temesvár eleste után egyre jobban sürgette Rákóczi törökországi utazását. Pápai János Drinápolyba érkezve 1716 őszén, nem kérte elég nyomatékkal a Rákóczitól kívánt szerződést, hanem ajánlkozott arra, hogy Franciaországba megy a szultán meghívó levelével. Bonnac marquis, Des Alleurs utóda, nem örömet hallotta, hogy Pápaít török küldött is fogja kísérni Franciaországba. Bonnacnak ugyanis az volt a megbízása, hogy a rastadti béke

¹⁾ Confessiones. 260—262. — Abraham Alboher levele Des Alleurhöz. 1716 okt. 7. (Archives Nationales.)

ellen ne vétsen Törökországban. Azt hitte tehát, hogy a török megbízottnak Franciaországba küldése alkalmatlan feltűnést keltene és zavarná a francia-osztrák viszonyt. Pápai utazása ellen nem tehetett észrevételt. Általában nem hitte, hogy Rákóczinak kedve volna elhagyni Franciaországot, vagy hogy a francia kormány a rastadti béke miatt szívesen látná a fejedelem távozását török földre; azért lebeszélni igyekezett a nagyvezírt szándékáról s ajánlotta a portának a Bercsényitől vezetett emigráció felhasználását. Így akarta megmenteni a maga kormányát a zavartól s egyszersmind megmutatni, hogy Franciaország jó barátja a portának. Azonban a nagyvezír nem mondott le szándékáról. Pápai és Horvát azt mondták neki, hogy Rákóczi megjelenése a magyar határon egész Magyarországot lánggra lobbantaná s hogy tízezer főnyi csapat gyűlne zászlaja alá. A nagyvezír tehát Pápain kívül egy kapudsi basit is útnak indított Franciaországba 1717 február-havában, bármint igyekezett Bonnac a Rákócziba vetett remények mértékét leszállítani.

Segített neki ebben Bercsényi, ki január 24-én érkezett Drinápolyba. Varsóban — így szólt Bonnachoz — ép a marquisval együtt készítettük elő a magyarországi felkelést, jó jel tehát, hogy most a hazám szabadságáért indított új vállalat küszöbén újra a marquisval találkozom. Bercsényi egyetértett abban francia barátjával, hogy Rákóczinak egyelőre jobb volna Franciaországban maradnia, mert nem hitte, hogy lehetséges lesz Magyarországon nagy felkelést támasztani.

A kajmakámtól két vagy három keresztyén ezred toborzására kért s kapott is vagy ötvenezer tallért, s jóval nagyobb összegre ígéretet. Bercsényi azt a kitűnő tanácsot adta a nagyvezírnek, hogy kerülje az összeütközést az 1717-iki hadjáratban. A nagyvezír nem vallotta volna kárát, ha Bercsényi tanácsát követi, de a gyöngébbnek kellett az erősebb tanácsa után indulnia. Bercsényi a nagyvezír s a kajmakám kérésére levelet írt Rákóczinak, már Pápai elindulása után, s az igazsághoz híven elmondotta a levélben, hogy mily nagy reményeket fűznek a fejedelem megjelenéséhez a törökök. Pedig alapjában véve ő is jobban szerette volna, ha e hívólevél helyett a Rákóczitól

szert szerződést küldhette volna Franciaországba.¹⁾ 1717 márczius 21-én olvasta Rákóczi III. Ahmetnek levelét. A levél formájával nagyon meg volt elégedve. Királyoknak szokott így írni a szultán, — mondá. De a tartalomban még sem talált elég kárpótlást a már régebben sürgetett szerződésért. A szultán nem bocsátkozott részletekbe. Általánosságban sokat ígért: pénzt, engedelmet csapatok fogadására, az erdélyi fejedelemséget oly formában, mint a minőben Bethlen alatt volt, s a magyar lakosság kiméletét, ha a török csapatok a magyar földön működnek. Sőt Pápai Ibrahim kajmakántól szóbeli izenetet is hozott, mely Rákóczi összes kívánatainak teljesítését ígerte. »Siess, mintha repülnél«, — így végződött a levél. De Rákóczi mégis kérdőre vonta Pápai, hogy miért nem hozta el a szerződést? Pápai azzal mentegette magát, hogy nem kapta meg az utasítást a kellő időben. Pápai oly kedvezőnek látta a törökországi hangulatot Rákóczira nézve, hogy a szerződést fölöslegesnek gondolhatta. Rákóczi ellenben sokat várt a szabatosan formulázott kívánságok formális elismerésétől. A fejedelem másfél, esetleg harmadfél millió tallért kívánt a portától keresztyén hadak fogadására. Ugy akart hadakozni keresztyén csapatok élén, mint a szultán fejedelmi szövetségese s nem mint egyszerű alattvalója. Ily hadakozás után a békekötésben is elvárhatta céljainak s rangjának illő biztosítását. S így, bár a szultán levele és Pápai biztatása nagy reményeket ébresztettek a fejedelemben, a szerződés elmaradása mégis óvatosságra intette. Megízente Horvát Ferencznek, hogy egyelőre nem megy Törökországba, hanem bevárja a szerződést. A várakozásra készítette még az is, hogy Péter czár ekkortájt útban volt Páris felé. Rákóczi többször érintkezett Párisban hatalmas barátjával 1717 május-havában. Péter nem helyeselte Rákóczi úti tervét, osztózott e tekintetben a fejedelem francia barátainak aggodalmaiban, de megígérte, hogy a török-osztrák béke közvetítését hajlandó lesz elvállalni annak idején. Ettől a közve-

¹⁾ Confessiones, 272. *Hurmuzaki*: Fragm. z. rumänischen Geschichte, IV. 112. Bonnac levelezése 1717 elején. (Archives Nationales.) *Theyls*: Mémoires curieux de la guerre dans la Morée et en Hongrie. Leyde, 1722. 288. 1.

títéstől sokat várt a fejedelem, annál inkább, mert tudta, hogy a császár Párisban előkészítette azt a francia, orosz és porosz védelmi szövetséget, mely meg is kötött augusztus 4-én Amsterdamban. A regens herczeg is megigérte Rákóczi-nak a török béke közvetítését, s így felmerült a fejedelem képzeltében az a már rég óhajtott béke, melyet az északi hatalmak és Franciaország is aláírnak.

Fokozta e reményeket Horvát Ferencz levele, a mely tudatta Rákóczival, hogy a török földre érkezése után könnyű lesz megalkudnia a nagyvezírrrel. Horvát izenetének hihetőségét megerősíteni látszott Mehemet Bahri kapudsi-basi megérkezése, ki a nagyvezírtől több levelet hozott. Mehemet Bahri útja épen nem volt oly kellemetlen a francia kormányra nézve, mint Bonnac képzelte. Mert Bonnacnak a francia udvartól való távozása óta fordulat állott be a francia külügyi politikában. A regens herczeg külügyi kormánya a szövetkezések oly rendszerén dolgozott, mely arra volt hivatva, hogy a német császárral éreztesse a Franciaországgal kötendő szerződés jelentőségét. E politikának volt első láncszeme az amsterdami szövetség. Mehemet Bahri útja is jó volt arra, hogy figyelmeztesse a császárt a francia politika messze terjedő köreire. E végből elég volt, ha a kapudsi-basi Toulonban marad, mert bármennyire kívánczozott Mehemet Bahri Párisba, hogy ott mint diplomata szerepeljen és felszedje a szokásos díjakat, szép szerével eltiltották ez úttól, mert ez már feltűnő sértése lett volna a német császárnak. Rákóczi távozását is szívesen látta a francia kormány, különösen azért, mert ez által fokozni vélte a török harczai kedvét. E távozás miatt szemrehányás a császár részéről alig illethette a regens herczeget, s a regens herczeg tanácsosai azt gondolták, hogy Rákóczi távolléte csak könnyítheti a császárral való szövetség létrejöttét. Szabadulni óhajtottak tehát tőle, a mint elég nyersen mondták bizalmas körben, de látszólag sajnálkoztak s csodálkoztak a fejedelem merészségén. A regens herczeg baráti könnyeit s részvétét Rákóczi nyílt lelke nagyon is komolyan vette, azonban örült, hogy nem igyekeznek akadályt vetni útja elé.

De mind e körülményeknél erősebben hatott Rákóczi

lelkére a spanyol politikának váratlan fordulata. A mióta Alberoni bibornokká lett 1717 nyarán, nem titkolta többé, hogy hadi készülétei nem a török, hanem a császár ellen vannak intézve. A spanyol hajóraj Sardinia felé indult s e hatalmasnak ígérkező diversió merész reményekre bátorította Rákóczit.

Augusztus 16-án tehát a fejedelem elhagyta kolostori magányát s hat nap múlva már Marseilleben volt.¹⁾

Saint-Simon nagyon csodálkozott a fejedelem elhatározásán. Megfoghatatlannak mondja, hogy egy ember, a ki annyi vihar után ily kikötőbe ért, mikép bízhatja magát újra a hullámok irgalmára. Saint-Simon nem vette figyelembe Rákóczi honvágyát s tette sarkaló kötelességérzetét, e nagy indulatokat, melyek a halvány reménysugarakat is káprázatos fényben tündököltették s az észnek nyugtalanító kételyeit el-elnémították.

Rákóczi szeptember 3-án értesült a belgrádi diadalról s ugyanakkor hallotta, hogy a spanyolok elfoglalták Sardiniát. Még bízott a török ellenálló erejében s még inkább a spanyol diversió hatásában. Elküldötte D'Absac nevű francia ezredesét V. Fülöp udvarába. D'Absactól megizente a királynak, hogy küldjön hozzá Törökországba követet, a ki majd, mikor ő megkötötte a portával a szerződést, vele s így általa a portával is egyezséget köthessen a spanyol korona nevében.²⁾

Ezután elindult a fejedelem szeptember 15-én a »Gábor Angyal« nevű hajón és október 10-én kötött ki Gallipoliban. Megérkezése után Pápaít előre küldötte a nagyvezírhez, s abból a milliónál is több tallérból, a mit Pápai és Horvát útján ígértek neki, százezer tallért kért hadiszerek beszerzésére és hogy hajóját visszaküldhesse. De százezer helyett csak négyezeret kapott. Ez volt első csalódása Törökországban. Aggodalom keletkezett lelkében, vajjon várhatja-e nagy követelései teljesítését

¹⁾ Bonnac levelezése. (Archives Nationales.) Confessiones, 268—275. Karácson Imre: *Rákóczi a török történetírásban* cz. cikkében (Katholikus Szemle, 1903. 757. l.) Mehemetet másod-tengernagynak nevezi.

²⁾ Conf. 277—279.

attól a kormánytól, mely már a küszöbön így köszönti? A visszatérés útja még nem volt elvágva; de Rákóczi elűzte az aggodalom nyári felhőit s tovább ment. Gallipolitól Drinápolyig a nép nagy lelkesedéssel fogadta, mint távol földről jött királyt, ki a legyőzött török népnek reményt és segítséget hoz. A drinápolyi fogadtatás szertartásai némi gondot okoztak Rákóczinak. Nem akarta, hogy úgy fogadják, mint Thökölyt vagy Apafit fogadták, hanem valamivel nagyobb fénynyel, talán olyannal, a minővel János Zsigmondot tüntették ki. A török udvar abban állapodott meg, hogy úgy fogadják Rákóczit, mint a tatár khánt vagy mint a török uralkodóház egyik tagját.¹⁾

De a külső fény nem rejtette el a fejedelem elől azt a megdöbbentő valóságot, hogy a porta el van csüggedve s békét óhajt. Rákóczi szívesen látott vendége volt a szultánnak, mert megjelenése felélesztette a nép reményét s a német császárral szemben fenyegetésnek látszott, de Ibrahim kajmakám már lanyhán készült a háborúra, inkább csak a béke gyorsítása végett. Ép ezért kétkedő mosolylyal fogadta Rákóczi szerződési tervét, melynek csak a háború első időszakában, vagy a belgrádi csata előtt lett volna igazi értelme. Nagyon nehéz is lett volna ekkor a Rákóczitól kívánt összeget előteremteni, hiszen épen a pénzhiány fokozta a török békevágát.

Midőn Rákóczi látta, hogy a portát bajos lesz a háború derekas folytatására bírni s hogy a szultán még elfogadja az angol és hollandi közvetítést, legalább azt kívánta a nagyvezírtől, hogy forduljon az északi hatalmakhoz s Franciaországhoz a közvetítésért. A porta e tanácsot elfogadta, mert Rákóczi s a maga érdekében is inkább óhajtotta a magyar fejedelemtől ajánlott combinatiót, semmint a tengeri hatalmak közbenjárását. 1718 elején a nagyvezír elküldötte Mustafa agát Lengyelországba, s Ibrahim kajmakám a porosz királynak is írt. II. Ágost elhallgatja válaszában Rákóczi ügyét s a békealkuhoz szerencsét kíván, de I. Frigyes Vilmost rá akarta beszélni, hogy fogadja az agát. Azt mondják, hogy így akart viszályt támasztani a porosz és a császári udvar közt, de való-

¹⁾ Confessiones, 280—282. Theatrum Europaeum, 1717.

szinű az is, hogy segíteni akart Rákóczin; elég az, hogy a porosz király szép szerével haza igazította Mustafát.¹⁾

A csár sem akart oly módon beavatkozni a török-német háborúba a svéd háború befejezése előtt, a hogy Rákóczi remélte a párisi nyilatkozatok alapján. A francia diplomáciában is csalódott Rákóczi. Mikes Kelemen téved, midőn azt írja, hogy »a francia követ Bonnac itt nem azon munkálkodik, hogy a hadakozás tovább tartson, hanem hogy csakhamar vége legyen.« Bonnac éppen az ellenkező irányban fáradozott. Bár a francia-német baráti viszonyt nem szerette volna veszélyeztetni, a békét mégis el akarta odázni. Főczélja egyezett a Rákócziéval, de eszközeiben különböznie kellett tőle. Rákóczi felszólította Bonnac marquist, hogy szakítsa félbe a török békealkut azzal a kijelentéssel, hogy XV. Lajost sérti az angol-hollandi közvetítés. Ezen igen is feltűnő izenet átadására Bonnac nem vállalkozott, hanem csak annyit izent a portának, hogy ily körülmények közt a francia király aligha fogja elfogadni a közvetítést. Ily óvatos megjegyzésekkel Bonnac éleszteni akarta a porta reményét a francia közvetítés lehetősége iránt. Tudta, hogy e közvetítést a császár nem fogadja el s így nem is lesz belőle semmi, de ha a török hisz benne, a békétárgyalások elhúzódhatnak. Azonban mint Mikes megjegyzéséből is látjuk, a fejedelem Bonnactól a regens herczeg ígérete után erősebb s nyiltabb beavatkozást várt volna.²⁾

E különböző csalódások fájdalmas benyomásait enyhítette az, hogy V. Fülöpnek, vagyis inkább mindenható miniszterének, Alberoninak követe megjelent Drinápolyban, 1718 márczius közepén. A D'Absactól átadott izenet következtében határozta el Alberoni, Boisssemènes volt francia tisztnek Törökországba küldését. Boisssemènes egyenesen Rákóczihoz küldetett; a spanyol királynak volt képviselője a száműzött magyar fejedelem udvarában. Boisssemènes márczius 15-én adta át megbízó levelét Rákóczinak. Beszédében megígérte, hogy a spanyol király

¹⁾ Conf. 282—287. Rákóczi levele Cellamarehoz. (*Hurmuzaki*: Documente, VI. 205. l.) *Hammer*: Geschichte des osm. Reichs, IV. 172. Kvacsala közleménye: *Századok*, 1898. 595. l.

²⁾ Mikes 1718 április 27-iki levele. Bonnac levelezése az Archives Nationalesban. *Hurmuzaki*: Documente, VI. 249.

addig nem köt békét Ausztriával, míg Rákóczi vissza nem kapja fejedelemségét. Alberoni Rákóczi tízezer fegyverese számára hadi felszerelést küld. Boissemenes küldetése nagyon emelte Rákóczi tekintélyét a török előtt. Ibrahim, már mint nagyvezír, 1718 május 13-án fogadta Boissemenest Rákóczival együtt. Azzal biztatták mind a ketten a nagyvezírt, hogy a spanyol király közbenjár majd a külön velencei-török béke megkötése végett, s ekkor a szultán szabadabban folytathatja a küzdelmet. A velencei köztársaság azonban nem állott el szövetségesétől, Boissemenes ajánlata tehát tárgytalanná lett. Azt is hiába várta a spanyol követ, hogy a szultán megköti Rákóczival a D'Absac izenetében bejelentett szerződést. S így a követ nem igen tudta, hogy mit keres Drinápolyban. Alberoninak pedig baja támadt a Rákóczival való szövetség miatt. Rákóczinak egy 1717 november 26-án Cellamare herceghez, a párisi spanyol követhoz intézett levelét a bécsi udvar elfogta. A levelet kinyomatták, s Gallas gróf, a császár római követe, bemutatta azt XI. Kelemen pápának annak bizonyítékkául, hogy a római egyház bibornoka szövetséget kötött a törökkel. Cellamare merészen tagadta a levél hitelességét, sőt még azt is, hogy Rákóczival politikáról beszélt Párisban. Alberonit mégis kellemetlenül érintette a vád, jónak látta tehát visszzahívni Boissemenest, a ki úgy sem bírta megakadályozni a török-osztrák tárgyalásokat. Rákóczinak nagyon rosszúl esett Boissemenes távozása, mert ez csorbította tekintélyét a portán s mert Alberoni a formák ellenére visszahívó levél nélkül egyszerű parancscsal rendelte vissza követét. E miatt Rákóczi igen hidegen búcsuzott Boissemenestől június második felében. Alberoninak nem is akart írni ezúttal, sőt az V. Fülöpnek szóló levelet is nagynehezen írta meg.¹⁾

Boissemenes elutazása gyorsította a békealkut, mert a törökök most belátták, hogy a spanyol diversióra sem számíthatnak.

¹⁾ *Hurmuzaki*: Documente, VI. 205. 252. Confessiones, 291—297. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, VIII. 274. Bonnac levelezése az Archives Nationalesban. Histoire du Cardinal Alberoni. Á la Haye, 1719. 175—187. Cellamare nagyon is sokat tagad, mint Rákóczi vallomásaiból kitűnik. Rákóczi levele bizonyára hiteles.

Csak a látszat kedvéért folytatta a porta a hadi mozdulatokat. Mikes Kelemen találó gúnynyal írja le Ibrahim junius 6-iki kivonulását Drinápolyból. »Tollason, fegyveresen, valamint egy Herkules, a hadakkal megindult Sophia felé«, de csak azért, hogy közelebb legyen Pozsarevácshoz. Elindulása előtt felszólította Rákóczit, hogy kövesse a táborba. Rákóczi előbb a szerződés megkötését kívánta, s harmadfél millió tallérnyi követeléséből előlegül több mint hétszázezer tallért kért hadak fogadására. Rákóczi attól tartott ugyanis, hogy ha nem fogadhat tekintélyes keresztyén sereget, a nagyvezír majd holmi tatár csapatot bíz reá. Pedig irtózott az 1717-iki tatárjárás megújításának gondolatától. Követeléseinek hallatára a nagyvezír megvallotta, hogy békét köt, de Rákóczinak így is megszerzi a fejedelemséget. Rákóczi ekkor még határozottabban mint azelőtt, követelte, hogy bocsássák vissza, mert ő nem béke, hanem hadakozás végett jött a török földre. Ibrahim először ingerülten válaszolt; menjen, úgymond, a hová tetszik. De azután lecsilapodott s kérte a fejedelmet, hogy maradjon; a porta megadja neki a havi 2000 tallért s élélhet szabadon a török földön, a meddig neki tetszik.¹⁾ A pozsareváci béke megkötése után aug. 16-án hagyta el Rákóczi Drinápolyt, a mikor is épen egy éve mult annak, hogy elhagyta a kamalduliak kolostorát. Mennyire visszavágyódott a boldog magányba. A sors elütötte attól, hogy visszatérhessen hazájába s most még attól is, hogy visszatérhessen oda, hol művelt környezetben jó barátok közt lelki vigaszt talált. Midőn ugyanis szeptemberben Jenikőbe ért a fejedelem, megtudta, hogy Franciaországba most már nem szabad az útja. 1718 augusztus 2-án Franciaország, Hollandia, Anglia s a német császár megkötötték a négyes szövetséget Londonban. Szeptember 9-én a regens herczeg XV. Lajos nevében ily parancsot küldött Bonnacnak: A londoni szerződés szerint a szerződő felek kénytelenek kizárni birodalmaikból azt az alattvalót, a kit bármelyik szerződő lázadónak nyilvánított; így tehát többé nem adhatunk helyet Rákóczinak. Jó lesz, ha ön megérteti vele e

¹⁾ Bonnac levelezése az Archives Nationalesban. — Confessiones, 292—295. *Hurnizaki* id. m. VI. 255.

határozatunkat a nélkül, hogy a fejedelem sértve érezné magát az ön modora miatt. Biztassa a viszonyok esetleges változásának reményével.¹⁾

Ez udvarias, de kegyetlen parancs örökre a szultán birodalmához kötötte a magyar bujdosókat. A toulousei gróf azt ajánlotta Rákóczinak, hogy keressen menedéket a spanyol birodalomban. De erre is el volt zárva az út, mert Rákóczi a spanyol király jóindulatának semmi jelét sem vette Boissemènes távozása óta.

»Nem bízhattam többé a keresztyén fejedelmek segítségében, — így elmélkedik Rákóczi az 1719-iki események elbeszélésének kezdetén, — a keresztyén Európának egyetlen vidéke sem nyújt menedéket a bécsi udvar üldözése ellen.«

De a reménynek és hitnek forrásai ki nem apadtak Rákóczi lelkében. Figyelme most leginkább Oroszország felé fordult. Tudta, hogy Ausztria és Oroszország közt feszült a viszony a pozsareváczi béke óta. 1719 elején tehát Péter csárhoz küldötte Máriássyt, azzal a felszólítással, hogy a czár kössön szövetséget a portával. Még mielőtt Máriássy a csárhoz ért, útban volt Daskov Elek orosz követ Konstantinápoly felé. Rákóczi nagyon várta Daskov megérkezését, mert el volt terjedve a hír, hogy Péter engedelmet kér Rákóczi számára a Moszkvába való távozásra. Midőn Daskov május elején megérkezett, eleinte nem jelentkezett Rákóczinál. Nagyon óatosan s körülményesen puhatolózott a portán, mielőtt igazi megbízásának teljesítéséhez fogott. Rákóczi türelmetlenné lett s maga kereste az érintkezést Daskovval, Bercsényi útján, a ki még Lengyelországban megismerkedett az orosz követtel. Így nagy nehezen megtudta, hogy Daskov a német, angol és lengyel szövetség ellenében egyelőre biztosságot keres a porta békés indulatában, s ha erről meggyőződik, további lépéseket fog tenni. Augusztus vége felé Daskov merészebben adta elő kívánságait. Kívánta a portától az orosz-török ideiglenes békének tartós békévé átalakítását, a portai orosz követség állandósítását, továbbá, hogy Rákóczit ereszszék Moszkvába

¹⁾ Archives Nationales.

s támogassák jelöltségét a lengyel királyi trónra. A lengyel királyságra nézve Stanyan angol követ megjegyezte, hogy ez csak durva fogása a cárnak, mert ezzel a jelöltséggel viszályt akar támasztani Oroszország és Ausztria közt. A császári követ is izgatott Daskov ellen, Rákóczi ellenben ép annyi mérséklettel, mint meggyőző erővel szólt Daskov küldetése mellett. A maga lengyel trónjelöltségét nem kérte s feleslegesnek mondotta, sőt a háború megindítására sem igen izgatta a portát. Magyarországi tervét arra az eshetőségre alapította, hogy Péter császár s Ausztria háborúba keverednek; ez időre kérte a porta pénzbeli, s nem fegyveres támogatását. És ez eshetőség előkészítése végett ajánlotta Rákóczi az állandó béke megkötését s a konstantinápolyi állandó orosz követség megengedését. Daskov valóban kivívta e békét s az állandó követséget. Eredményei nevezetes fordulatot jelentenek keleti Európa történetében s Rákóczi tanácsai és útmutatása jelentékenyen elősegítették e fordulatot. De a háborúra hiába ösztönözte Daskov a nagyvezírt; előbb — így szólt a nagyvezír — meg akarja várni a császár támadását s csak akkor gondolkozik majd Rákóczi kibocsátásáról.¹⁾

E tárgyalások Daskovval sokáig húzódtak el; időközben Rákóczi nyugtalanná lett s más irányban keresett utat a szabadságra. 1719 májusában Moldva és Oláhország fejedelmének akarta magát kineveztetni olyformán, hogy a vajdák tovább is fizessék az adót a portának, s ő csak felügyeljen a két tartományra. Így akart közelebb jutni Erdélyhez.²⁾ Juliusban, mikor még Daskov habozott s nem akart előállani kérelmeivel, Rákóczi igen különös tervvel fordult Bonnachoz. Azt mondotta, hogy Livland birtokának kérdése nehezíti az északi hatalmak megegyezését. Ha a császár ez országot neki adná át, ezzel jelentékenyen előmozdítaná a békét. Irjon e miatt Bonnac a francia királynak, hogy ez közölje s fogadtassa el a gondolatot a csárral, a svéd és lengyel királyokkal. Bonnac, ki neheztelt Daskovra,

¹⁾ A fentebbiekben messze szétszórt anyagot kellett röviden összefoglalnunk. L. Confessiones, 330—338. *Hurmuzaki*: Fragmente zur rumänischen Geschichte, IV. 194—195. 303. Bonnac levelezése az Archives Nationalesban.

²⁾ *Hurmuzaki*: Fragmente, IV. 202 l.

hogy bizalmasabban érintkezik Rákóczival, mint ő vele, erre azt válaszolta, hogy közölje Rákóczi e tervet Daskovval. Rendkívülinek nevezi a tervet Bonnac s hajlandó némi gúnnyal szólni róla. De a livlandi, valamint az oláhországi fejedelemség csak múlt ötletei voltak Rákóczinak, inkább arra való, hogy a porta s Bonnac jóindulatának mértékéről tájékozódjék. A fejedelem maga sem ragaszkodott a két ajánlathoz; a nyugtalan várakozás és bizonytalanság ideje alatt támadt gondolatokat mellőzte, mikor többé nem volt szüksége rájuk.¹⁾

Igazi szüksége csak akkor lett volna ez ajánlatokra, ha kitör az osztrák-orosz háború. 1720 elején már eloszlott ebbeli reménye. Az északi kérdésben érdekelt hatalmak annyira elszigetelték Oroszországot, hogy ily támadásra nem gondolhattott, hanem egész erejével a svéd háborút igyekezett befejezni.

Daskovnak barátsága Rákóczival s Rákóczinak befolyása a nagyvezírre az európai kérdések elintézésében, arra ösztönözték Virmont gróf osztrák követet, hogy még nagyobb erélyvel sürgesse a bujdosóknak eltávolítását Jenikőből. A nagyvezír azzal védekezett, hogy jobb, ha közelről szemmel tartja őket. De Virmont nem tárgyalt, mivel Rákóczi politikai befolyását akarta megtörni az eltávolítással. Ekkor Ibrahim írásbeli felterjesztést kért Virmonttól, s erre azután azt válaszolta, hogy a kérdést az ulemák elé terjeszti véleményadás végett. Daskov is erélyesen tiltakozott az eltávolítás ellen, de Ibrahim 1720 tavaszán már nem mert tovább ellenkezni Virmonttal. A sértés enyhítése végett abban egyezett meg Rákóczival, hogy maga a fejedelem kérje az eltávolítást s így kerüljék ki az erőszak látszatát.²⁾

1720 április 16-án tehát elindult a fejedelem számkivetésének utolsó állomására; mint Mikes Kelemen írja: »bujdosnia kellett a bujdosásban is.«

Virmont azonban nem elégedett meg e sikerrel. Arra is ösztönözte a portát, hogy szállítsa le a Rákóczinak adott fize-

¹⁾ Bonnac levele 1719 július 15-ről.

²⁾ *Hurmuzaki*: Fragmente z. rumänischen Geschichte, IV. 201. 230.
— Bonnac levele 1719 április 14-ről. (Archives Nationales.) Olv. Karácson Imre idézett cikkét, id. h. 759. l.

tést, mert csak így béníthatja meg a számkivetett politikai működését. Ibrahim engedett. A havi kétezer tallért 1721 elején háromnegyed részére, majd márcziusban felére szállította le; de maga is érezve ez eljárás méltatlanságát, időnként adományokkal igyekezett kárpótolni Rákóczit. Bonnac közbenjárására Rákóczi még 1721-ben visszakapta régi fizetését.¹⁾

Virmontnak embertelensége nemcsak szegyenletes, hanem czéltalan is volt. A rodostói számkivetés alig csorbította Rákóczi politikai befolyását a portára. Midőn 1721 szeptemberében a dulcignoiak miatt viszály keletkezett Törökország és Velence közt, úgy hogy a háború kitörőfélben volt, Rákóczi írásbeli véleményt küldött Ibrahimnak. Iratában kifejtette, hogy a porta megtámadván most Velenczét, úgy járna, mint az utolsó nagy háborúban. Felingerelné a császárt s újra kudarcot vallana. Tanácsosabb, ha várakozik mindaddig, a míg szövetségesei lesznek. E fejtegetésnek nagy hatása volt a nagyvezírré s a háború elmaradt.²⁾

Kevesebb szerencséje volt Rákóczinak a francia kormány. Midőn 1720 októberében abból az alkalmából, hogy a francia diplomácia diadalt vívott ki a jeruzsálemi szent sír nagy kupolája kijavításának ügyében, a szultán Mehemet effendit Párisba küldötte a regens herczeghez ez esemény bejelentése végett, Rákóczi kérte Mehemetet, hogy az ő érdekében is szóljon Duboisval. Mehemet nem úgy fogta fel e megbízást, mintha Rákóczinak Franciaországba való visszahívását kellett volna kieszközölnie, mert ez a felfogás ellenkezett volna a porta szándékával, hanem Párisban úgy látta, hogy még csekélyebbet sem kérhet Rákócziért, s nem is szólt a fejedelemről Duboisnak.

Rákóczi, Mehemet hazatérése után, 1721 végén, bizonyára nyugalommal vette tudomásul a politikai erkölcsstanból szerzett ismereteinek ez újabb gyarapodását. De a francia kormány politikai barátsága oly lényeges részét alkotta számításainak, hogy Mehemet effendi visszatérése után sem mondhatott le a

¹⁾ *Hurmuzaki*: *Fragmente*, IV. 254. Bonnac levele 1721 márcz. 22-ről. (*Archives Nationales*.)

²⁾ *Hurmuzaki*: *Fragmente*, IV. 257. Bonnac levele 1721 okt. 28-ról.

francia érdekek ápolásának kísérletéről. 1721 december 14-én Rodostóról egy emlékiratot küldött Bonnachoz, mely épen a jeruzsálemi szent sír helyreállításának tényéből indul ki. Fel kell — úgymond — használni a török e jóindulatát az egyház s a francia politika érdekében. Jó volna, ha a francia egyház elfoglalná az összes perai és galatai missiókat s ha az apostoli vicariust is a francia király nevezné ki. Rákóczi ez intézkedésektől az egyház gyarapítását várta, mert az olasz missiók szerint nem voltak oly buzgó térítők, mint a francziák, politikai tekintetben pedig a francia befolyás emelkedését remélte. Bonnac kételkedett Rákóczi javaslatainak gyakorlati értékében, mert a szentszék még francia plebánust sem látott szívesen Galatában s Perában. De mégis elküldötte Dubois bibornoknak Rákóczi javaslatát. Dubois azonban urának, a regens herczegnek példáját követve, nem felelt Rákóczinak.¹⁾

Még várta a választ Duboistól, mikor egy meglepő hírt hallott, mely új reményt ébresztett benne. Egy Le Bon nevű francia tisztjét még 1720 végén küldötte Spanyolországba.²⁾ Le Bonnak Párison át kellett utaznia. Lehetséges, hogy ő volt az, ki egy francia kereskedelmi hajó birtokosával megegyezett Rákóczinak francziaországi utazására nézve. Ugyanekkor jutott Rodostóba az a hír, hogy Spanyolország és Francziaország egyesült erővel elveszik a császártól Nápolyt és Siciliát, és Stuart Jakab praetendensnek adják át kárpótlásul Angliáért. Az akkori nyugtalan politikai viszonyok közt ez a kalandos terv nem látszott egészen valószínűtlennek. Rákóczi tehát 1722 január végén Bonnachoz s a nagyvezírhez izenetet küldött annak kitudására, hogy vajjon megvolna-e neki engedve a francziaországi út? Mert hiszen Stuart

¹⁾ Bonnac levelezése id. h. *Schefer*: *Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople par le marquis de Bonnac*. Paris, 1894. — *Aubigny*: *Ambassadeur turc sous la Régence* (*Revue d'histoire diplomatique*, 1889) s Rákóczi levelei Fiedlernél.

²⁾ Fölteszszük, hogy ez a Le Bon nem azonos azzal a Bohn Pál Vilmossal, kinek szerepét először Thaly Kálmán leplezte le irodalmunkban. Biztosat e tekintetben nem mondhatunk, de eddig ismert adataink nem jogosítanak fel ez azonosításra.

Jakab trónfoglalása őt is érdekli s szeretne az események színhelyéhez közel jutni. Továbbá Jeruzsálembe is elzarándokolna ezúttal. De a nagyvezír nem akarta elbocsátani Rákóczi Törökországból. Valóban meg volt győződve arról, hogy Rákóczi sehol sem találhat jobb menedéket, mint a szultán birodalmában, s remélte, hogy a szultán egykor még jó hasznát veheti a fejedelemségnek. Bonnac az 1718-ban kapott parancsra emlékezve, nem ajánlotta az utazást Rákóczinak, sőt egyetértésben azzal a kereskedővel, a kihez a hajó irányítva volt, egy szállításra foglalta le a hajót, úgy hogy Rákóczi el sem utazhatott volna rajta. Bonnac attól tartott, hogy Rákóczi titokban elmenekül s hogy a porta e miatt ő reá is gyanakodni fog. Felesleges volt ez aggodalom, mert Rákóczi ezt nem tette volna, a mit már az is bizonyít, hogy engedelmet kért útjára.¹⁾

Hanem e kísérlet eléggé mutatta, hogy Rákóczi mennyire visszavágyódott a keresztyén Európába. S az erős vágy könnyen hívővé teszi az embert. Rákóczi a cambrayi congressus alkalmából, bízván a praetendens emelkedésére vonatkozó hír valószínűségében, 1722 február 14-én emlékiratot küldött Duboisnak a politikai helyzetről. Maga is megjegyzi, hogy nem a legjobb forrásokból szerzett hírek alapján ítél az európai helyzetről. Ebből magyarázhatók csalódásai, de mindamellett találóan bírálja a politikai helyzetet. Igaza van abban, hogy a négyes szövetség és Spanyolország hozzájárulása a szövetséghez, még nem szabályozták véglegesen az európai hatalmak egyensúlyát. Franciaország és Spanyolország szövetsége természetes, de a császárral össze kell még ütközniök az olasz kérdés, sőt a kereskedelmi verseny miatt is. »Vajjon nem mondhatják-e egykor a német birodalomban — mondja Rákóczi, előre sejtve a jövőt — hogy megszünték a birodalmi alkotmányt, midőn Elsasst átengedték Franciaországnak?« Ép ilyen találó az emlékiratnak az a politikai alapgondolata, hogy Franciaország a német birodalommal szemben csak úgy védheti meg érdekeit, ha szövetkezik a moszkvai cárral. De már a vágyak s képzelődések birodalmába téved, midőn

¹⁾ Bonnac levele 1722 február 26-ról.

Erdély önállóságának helyreállítását e szövetség védelme alatt a politikai helyzet múlthatatlan követelményének hirdeti.¹⁾

Dubois ez emlékiratra sem válaszolt. Az ő politikai számításai köréből az erdélyi fejedelemség helyreállítása teljesen ki volt zárva. Az orosz-francia szövetség csak úgy valósíthatta meg Rákóczi reményeit, ha a porta is jóindulattal tekinti e politikai alakulást. Ezt a jóindulatot veszélyeztette Péter cár, midőn 1722 végén Perzsia ellen indult. Az orosz terjeszkedés a Kaspi-tenger körül, a portát nagyon felizgatta. Anglia, Velence és Ausztria szíttották a török háborús kedvét. A tatárok s a török nép is a háborút követelték. Rákóczi ekkor a kaukázusi orosz-török határ kijelöléséről tervet dolgozott ki, de azután a francia követség vette át tőle a közvetítés munkáját, mely az 1724 júniusi török-orosz egyezséggel be is fejeztetett.²⁾ Az ily munkásság hevitette Rákóczi lelkét, s rossz néven vette a francia követségtől, hogy elvette tőle a török-orosz közvetítést. Ily munka közben nem fogta el a fejedelmet a politikai megsemmisülés érzete, ellenben máskor, ha elméje csüggedten pihent, vagy érzése szerint terméketlen munkába fogott, átfutott szívéen az, mit Arany »a nemlét iszonyá«-nak nevez.

Ez érzés ellen védekezett a szakadatlan munkával. Innen is érthető, hogy az eredménytelenség nem riasztotta el. 1722 májusában újra az orleansi herceghez fordul egy politikai emlékirattal. Ebben azt a felfogást czáfolja, mely épen politikai barátai közt terjedt el, hogy ő csak a magyarországi zavarok idején használható fel s hogy e végett számára a legjobb hely a török birodalom. Ellenkezőleg — úgymond Rákóczi — ő a törököt nem is akarja a háborúba vonni, csak haragos nézőnek kívánja, olyan festett Jupiternek, a ki örökké fenyeget mennyköveivel, de soha sem sujtja a halandókat. Rákóczi ép a keresztyén hatalmak háborújára számít. Szerinte a négyes szövetség alapgondolata hibás, mert érdekükben ellenkező hatalmak kerültek egybe. Franciaországnak Angliával és Sardiniá-

¹⁾ Fiedler: Fontes rr. Austr. II. 17. K. 501. l.

²⁾ Brückner: Peter der Grosse. Berlin, 1879. 481. Rákóczi levelei Fiedlernél id. h.

val kellene szövetkeznie az olasz kérdés s a kereskedelmi érdek miatt. E csoporthoz tartozik Spanyolország s az orosz czár. A mecklenburgi ügyek miatt mennyi baja van a czárnak a császárral. Ezt a vitát sokkal gyorsabban s alaposabban intézhetné el Magyarországon, mint a német földön. Itt lépne közbe Rákóczi is keresztyén hadsereg élén. A szerbek már is izengetnek neki, hogy örömet fognának fegyvert a császár ellen. De mindezt nem a török földről, hanem a szövetkező hatalmak valamelyik országából intézhetné el a fejedelem.¹⁾

Valóban a cambrayi congressus tárgyalásai sokban igazat adtak Rákóczinak. A francia, angol és spanyol érdekek összeütköztek a császár követeléseivel. De ez összeütközést, valamint az orosz-német ellentétet a háború elhatározásától nagy ür választotta el. Európa békét óhajtott s ez az óhajlás volt Rákóczi terveinek legnagyobb akadályja. E tervek érdekében sajnálta, hogy a regens herczeg s a bibornok nem méltatják válaszra, de lelkét nem bántotta ez a lenézés. »Végtelenül több az a vigasz, melyet istentől kap lelkem, — írja ekkor egy igen szép levelében — mint az a bántódás, melyet a fejedelmek és bibornokok lenézése okoz.« Nagy lelke felül-emelkedett önnön vágyain s csalódásain is. »Isten kegyelméből úgy érzem, — mondá — hogy Európa ügyei mint nagyszerű álmok lebegnek előttem.«

De kötelességérzete parancsolta, hogy ez álmokat valóságnak nézze. Dubois s az orleansi herczeg halála után megint feléledtek reményei.

1724 tavaszán felújította azt a már 1720-ban kigondolt kísérletét, hogy épen a reményeire oly nagy súlylyal nehezedő londoni szerződés okirataiból merítsen erőt és alkalmat a szabadulásra.

Az 1718-ban Londonban kötött négyes szövetség okiratainak egyik pontja a német császár s a spanyol király viszonyáról szólva, teljes amnestiát ad mindazon világi, egyházi, katonai vagy polgári személyeknek, a kik az utolsó háború alatt a szerződő felek bármelyikének partján küzdöttek. Ez a

¹⁾ Fiedler id. h. 522. l.

pont az illetőket visszahelyezi előbbi tisztségeikbe s visszaadja nekik jószágaik és címek szabad használatát. Rákóczi e pontra hivatkozva már 1720-ban kérte Le Bon által a Spanyolországba való költözés megengedését. Mert hiszen kétségtelen, hogy a spanyol-osztrák háború alatt ő is a spanyol király pártján küzdött. Sőt leginkább a spanyol király háborúja miatt ment oda, a honnan most visszatérni kívánt. Dubois 1720-ban ajánlotta is Le Bont s Rákóczi ügyét a spanyol királynak, de nem úgy, a hogy Rákóczi kívánta. Inkább csak a spanyol király szánalmába ajánlotta a számkivetettet s nem a londoni szerződéssel szerzett jogánál fogva. Így Le Bon, még ha őszinte buzgalommal járt is el küldetésében, nem sokat érhetett el. Dubois — úgy látszik — abból a felfogásból indult ki, hogy a londoni szerződés nem vonatkozhatik Rákóczira. Az idézett pont csak alattvalókra érthető. Mivel Rákóczit a spanyol király is elismerte erdélyi fejedelemnek, ügye csak külön szerződésben szabályozható. Rákóczi 1724-ben megújította ezt a kísérletet, újra Le Bont küldvén Párisba. Lehetetlennek tartotta, hogy a császár megszakítaná a cambrayi congressust, ha Franciaország és Spanyolország Erdély helyreállítását kérnék. Le Bonnak Angliával s Hollandiával is kellett tárgyalnia Erdélyről ép úgy, mint Rákóczi régibb követének az utrechti béke előtt. De ha mindez nem volna lehetséges, a francia kormány legalább visszaszerezhetné Rákóczi fiai s a bujdosók jószágait. S ha már a fejedelemnek Törökországban kell maradnia, legalább fizessék ki teljesen s szabályosan azt az évi díjat, melyet XIV. Lajos vetett ki neki s híveinek. De kívánatainak még ez utolsó pontját sem teljesítette XV. Lajos kormánya.¹⁾

Méltán emeli ki Thaly Kálmán, hogy Nagy Péter halála mennyire lesújtotta Rákóczi fegyveres hazatérésének reményét.²⁾ 1725-ben még más eseményeknek hatása is sorvasztotta e reményeket. A politikai helyzet átalakult, midőn XV. Lajos a spanyol házasság felbontásával oly mélyen sértette V. Fülöpöt és büszke nejét, Farnese Erzsébetet. A spanyol udvar az

¹⁾ Bonnac levelezése. Rákóczi levelei Fiedlernél. *Dumont*: Corps universel diplomatique, VIII. 538. l.

²⁾ Rodostó és a bujdosók sírja. *Századok*. 1889. 479.

[illegible]

...melyekről a legújabb hírek szerint a magyarok is
...a magyarok is a legújabb hírek szerint a magyarok is
...a magyarok is a legújabb hírek szerint a magyarok is

likus érsek előtt elmondta azt, a mi lelkét bántja. Másrészt e gyanus társaság tagjait Rákóczi néha a lehető legjobban használta fel. 1726 szeptemberében Vigouroux báró, egy francia származású orosz ezredes mutatkozott be Rákóczinak. Mikes szerint hazug, sokbeszédű, sík nyelvű, sehonnai volt. Mégis buzgón járt el Rákóczi szolgálatában.

Vigouroux 1728-ban Drezdába érkezett s arra kérte II. Ágost királyt, hogy békét közvetítsen Rákóczi s a császár közt. Rákóczi sok jót kért fiai s hívei számára, de a maga számára csak azt, hogy ismerje el őt a császár élethossziglan erdélyi fejedelemnek. Csupán a fejedelmi címet kérve, nem kellett volna hűséget esküdnie. Máskülönben Lengyelországban akart lakni s kötelezte volna magát, hogy többé nem harcol az osztrák ház ellen. II. Ágost puhatolózott a bécsi udvarnál, de Savoyai Eugén azt felelte, hogy Rákóczi veszedelmes szomszéd lenne Lengyelországban. A császár kijelentette, hogy Rákóczi tőle csak kegyelmet kérhet. I. Frigyes Vilmos is közbenjárt 1729-ben Rákóczi érdekében. Azt mondotta, hogy tanácsos volna Rákóczi kívánságait teljesíteni, mert így Magyarország nyugalma biztosítva volna s a portát sem ingerelnék a magyarok a császár ellen. Erre Savoyai Eugén azt felelte, hogy Rákóczi könnyebben támaszthat zavart a török határon túl, mint a török földön.¹⁾

Ily jelentékeny pártfogói többé nem voltak Rákóczinak. Ekkortájt egy Vigourouxnál kiválóbb francia tartózkodott Törökországban, a ki nagyon érdeklődött Rákóczi sorsa iránt is. Bonneval, ki francia szolgálatból osztrák szolgálatba lépett s onnan a törökhöz készült pártolni, 1729 végén Travnikból a nagyvezírhez s Villeneuve francia követhöz különböző terveket küldött. Fő gondolata az volt, hogy a töröknek s a francziának egyaránt érdeke volna előkészülni békében a háborúra. Károly Magyarországból pénzben és élelmiszerekben annyi jövedelmet húz, hogy nyolczvanezer főnyi hadsereget tarthat. Ezt a példát utánozhatná a szultán is, s ha Bonnevalnak és Rákóczinak átengedné Moldva- és Oláhország jövedelmét, ők ketten

¹⁾ *Hurmuzaki* : *Fragmente*, IV. 203. — *Arneth* : *Prinz Eugen von Savoyen*, III. 267—269.

ebből harmincz vagy negyvenezer főnyi hadsereget szerveznének, melynek élén Ágost király halála után Felsőmagyarországon át Lengyelországba vonulnának a császár megtámadására.¹⁾

Bonneval aligha érintkezett még ekkor Rákóczival.

A porta s Villeneuve is húzódoztak még ekkor tőle, de Bonneval nemsokára mohamedánná lett, hogy török szolgálatba kerülhessen, s így jutott Konstantinápolyba 1732 tavaszán. Időközben a rodostói magyarok közt bizonyos nyugtalanság támadt a nagy 1730-iki török forradalom s a keresztyén Európa ügyeinek akkor már előrelátható bonyodalmai miatt. Egy-két bujdosó, állítólag maga a fejedelem is engedelmet kért arra, hogy az erdélyi határtól nem messze a két oláh fejedelemségben földet bérelhessenek bizonyos szabadalmakkal oly czélból, hogy ott függetlenül élhessenek s magokhoz vonhassák a magyarországi elégületleneket. Egy névtelen tudósítás szerint Mikes Kelemen is ily járatban volt, s így szerzendő gazdaságának úrnőjévé Bercsényi özvegyét választotta volna, kit Mikes leveleinek olvasói oly jól ismernek. A porta nem is ellenezte a tervet, hanem a két oláh fejedelem beleegyezését kötötte ki feltételül. Az 1731 tavaszán Németországból visszatért Vigouroux volt ez alkunak közvetítője, s mivel a földhárletből semmi sem lett, nem valószínűtlen az a föltervés, hogy Vigouroux a Mikes Kelemtől reá ruházott »sík nyelvű és sehonnai« epithetonokat ez 1731-iki szereplésével érdemelte ki.²⁾

Vigouroux báró még 1732-ben is úgy szerepel Konstantinápolyban, mint Rákóczi megbizottja. Ekkor a fejedelem megbízásából a moldvai missiók ügyében Villeneuvehez fordult. Rákóczi most is a francia s lengyel jezsuiták pártját fogta az olasz minoriták ellen, a kik a francia követ pártfogását kérték. Rákóczi szerint az olasz barátok gyanusak, mert a császár érdekeit szolgálják. Látjuk, hogy a keleti missiók ügye politikai és egyházi tekintetből folyvást érdekelte a fejedelmet. Azonban a francia külügyi kormány nem igen szeretett új missiókat felvenni a pártfogása alá tartozók

¹⁾ *Hurmuzaki*: Documente, Suppl. I. 469.

²⁾ *Hurmuzaki*: Documente, VI. 499. l. és Fragmente z. rumänischen Geschichte, V. 15—16. l.

közé s nem bízott oly ügyben, mely Vigouroux kezén fordult meg.¹⁾

Már a következő évben jelentékenyebb események foglalkoztatják Rákóczit. II. Ágost lengyel király halála után, 1733-ban, új korszak kezdődik Európa XVIII. századi történetében. Vége van a békés időnek, melyet a leleményes diplomácia most hiába igyekszik meghosszabbítani. A német császár Oroszországgal együtt küzd Szaniszló lengyel trónjelöltsége ellen. Franciaország, Spanyolország és Sardinia háborút izenek Károlynak. A francia kormány utasítja Villeneuve marquist, hogy ingerelje háborúra a portát Oroszország ellen. Villeneuve nek tevékeny szövetségese e megbízás teljesítésében Bonneval, kit 1734-ben pasának neveztek ki. De Ali nagyvezír békés szellemű államférfiu, nehezen szánja el magát a háborúra, s mivel Fleuryt is nehéz rávenni a török-francia szövetség megkötésére, a török birodalom elmulasztja a kedvező alkalmat a háborús beavatkozásra. Azonban Bonneval nyughatatlan szelleme azon van, hogy a porta beavatkozása nélkül is hatalmas diversió induljon ki Törökországból a császár ellen s Szaniszló trónjának kivívásáért. E végből érintkezésbe lép Rákóczival s fáradatlanul dolgozik kalandos terveken, melyekben Rákóczinak nagy szerepet jelöl ki. Az egyik terv szerint Rákóczi Magyarországra törve, kikiáltatná magát magyar királynak; ugyanekkor egyik fia Moldván át törne Felső-Magyarországba s övé lenne az erdélyi fejedelemség. A másik terv szerint egy francia hadsereg Istriában partra szállna. s midőn ott megvetné lábát, Rákóczi Bonneval pasával Horvátországon át vonulna Magyarországra. Bonneval e különböző terveket 1734 tavaszán közli Bohn Pál Vilmosossal, Rákóczi titkárával.

Bohn, e dán származású tiszt, ki 1727-ben vetődött Törökországba, térképeket készített Bonneval terveihez. A térképek másolatát Rodostóba vitte s azután Bonneval megbízásából 1734 nyarán Párisba ment. De mielőtt elindult, az osztrák és orosz követségek szolgálatába lépett, elárulta Bonneval

¹⁾ *Hurmuzaki*: Documente, Supplement I. 1. 480. 483. 1.

és Rákóczi terveit, majd Párisba érve folytatta a kémkedést, de ott gyanuba keveredett s a Bastilleba került.¹⁾

Igy tehát egyrészt Bohn árulása miatt is a francia-török együttműködés megghiusult. Pedig úgy látszik, Rákóczi készült reá. 1734 juniusában Máriássy és Zay elhagyták Rodostót s Moldvában katonákat toborzottak.²⁾ Rákóczi aligha akart utánuk menni. — Vandal Albert Bonneval pályáját tárgyalva, csodálkozással kérdi, mikép szerezhette meg a hitetlen Bonneval Rákóczinak, a buzgó keresztyénnek bizalmas barátságát? E csodát — úgymond — a németek ellen érzett közös gyűlölet művelte. A francia történetíró magyarázata helyes, de nem elégséges.

Bonneval minden hibái mellett is kiváló szellemű ember volt. Voltaire azt mondja róla, hogy minden megbocsátható neki szeretetreméltóságáért. Rákóczi nem bocsátott meg neki mindent, mint Mikes egy éles megjegyzéséből látjuk, de vonzotta Bonneval nagy műveltsége s leleményes szelleme. Érintkezése e rendkívüli emberrel újra felidézte lelkében a francia föld és társadalom képét. 1734 végén még egyszer s utoljára engedelmet kért a nagyvezírtől a francia útra. Pápai 1735 január elején azzal a válaszzsal tért vissza Rodostóba, hogy a nagyvezír még nem javalja Rákóczi elutazását, hanem ajánlja, hogy várja meg az alkalmas időt.³⁾ Tudjuk, hogy már nem soká kellett várnia.

Rákóczi reményeinek és csalódásainak e vázlatos elbeszéléséből is kitűnik, hogy bujdosásának története nem csupán életrajzi szempontból tanulságos. Nevezetes események kapcsolódnak e történethez, s az országtól megfosztott fejedelemnek szava néha döntő hatással is volt ez események fejlődésére. Igaz, hogy Rákóczi bujdosásában többnyire áldozata volt az európai politika könyörtelen vezetőinek, de bármi megpróbáltatás érte, ritka méltósággal tűrt.

Legyőzték, de meg nem alázhatták.

ANGYAL DÁVID.

¹⁾ *Vandal*: Une ambassade française en Orient sous Louis XV. Paris, 1887. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, XIX. 30. l. *Hurmuzaki*: Documente, Suppl. I. 1. 49. l. — Olv. Thaly érdekes közleményét is. *Századok*, 1898. 490. l.

²⁾ *Hurmuzaki*: Fragmente, V. 17.

³⁾ Mikes levelei.

JÁSZÓ A FŐKEGYÚRI JOG TÖRTÉNETÉBEN.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

A KEGYÚRI JOG ÁTRUHÁZÁSA.

A szerzetesek nemzeti életünk hosszú századain át vezetői, tanítói, mesterei voltak a magyar népnek. Vallási, kulturális, szellemi és anyagi téren érdemeik el nem tagadhatók, igaz szívvel, tiszta észszel még csak nem is kisebbíthetők. Szentegyházaik az igaz vallásosság, monostoraik a szakadatlan és anyagi jutalmat nem váró munka édes otthonai voltak. De multak a századok, változtak az idők s velők változtak az emberek és erkölcsök is. A tiszta vallásosságot az üres külsőségek keresése, a szellemi javak becsülését az anyagiak túlságos szeretete háttérbe szorította. A XV-ik század második felében ez az erkölcsi, tehát benső átalakulás nemcsak nálunk, hanem Európa valamennyi művelt népénél észlelhető. Szerzeteseink életében is szemmel látható ez az átalakulás, s eredménye az, hogy e későbbi kor szerzeteseiről már nem szólhatunk oly elismeréssel, mint a magyar keresztyénség első századaiban. A XV-ik század második s még inkább a XVI-ik század első felében monostoraink élete az előző korhoz viszonyítva szembeötlő hanyatlást mutat; szerzeteseink megfogyatkoztak nemcsak számban, hanem erkölcsben és tudományban is. Így, bár nem tervszerűen, magok eszközlik, hogy monostoraik, egykoron való dicsőségüknek, áldásos életüknek hallgatóg tanui, egymás után jutnak idegen kezekbe. Ama számos ok között, mely a szerzetes-élet hanyatlását előidézte és eredményezte, kell felemlítenünk a monostorok kegyurasága révén keletkezett számos visszaélést, főképen pedig királyainknak amaz eljárását, hogy királyi kegyúri jogaikat gyakran átengedték, átruházták magánosokra, egyháziakra is, de gyakrabban világiakra. Nem volt ez baj abban a korban, mikor királyaink az egyház, a haza

és trón szolgálatában érdemeket szerzett családokat tüntettek ki a kegyurasággal, mikor még az igaz vallásosság tölté be a kebleket, s a kegyuraságot nyerők, mint magas erkölcsi kitüntetés tekintették az adományt; baj lett azonban az erkölcsi ellanyhulás korában, mikor az ily átruházás nem annyira erkölcsi kitüntetést, mint inkább hatalmat jelentett s politikai szolgálatok merő jutalmazására szolgált; a mikor az új kegyurak erőszakos kézzel belenyúltak a monostorok belső életébe, s kegyúri jogaik alapján felhatalmaztattak, hogy rokonait, hűséges szolgálóikat állítsák a monostorok élére, kik nem voltak szerzetesek s a főnöki szék bírásában anyagi javakat, meggazdagodást kerestek és nem munkálkodtak a szerzetesélet szükségessé vált megújításán.

A prémontreiek jászai prépostsága osztozott más monostorok sorsában, része volt mind a dicsőségben, mind a romlásban. Bár királyi prépostság s így kegyura, a koronás király volt, mindazonáltal nem egyszer volt magánosok kegyurasága alatt is. De kegyuraságának átruházása egy alkalommal sem idézett elő olyan harcot, mint a melyet 1508-ban látunk, mikor II. Ulászló király patronatusát mindenható kancellárjára, Szatmári György pécsi püspökre és Kassa város tanácsára ruházta át. Átruházta pedig a prépost-választás, helyesebben kinevezés jogát is ugyanakkor, mikor a jászai monostor lakói más prémontrei monostorokkal egyetértőleg franciaországi egyetemes rendi gyűlésükön a szabad prépost-választás szükségességét hangoztatták, mint a rend megújításának egyik sarkalatos feltételét, s itt hozott határozatukat Ulászló elé terjesztették, ki is azt helyeselvén, az összes magyarországi prémontrei prépostságoknak s így Jászonak is a szabad választás jogát ünnepélyesen biztosította. Szatmári ragaszkodott szerzett jogaihoz, Jászó a királyi szentesítést nyert rendi határozathoz. E különböző s egymással homlokegyenest ellenkező törekvésekből, melyek egy és ugyanazon királytól eredő jogalapra támaszkodtak, keletkezett az a küzdelem, melyet e sorokban kizárólag a kegyúri jog szempontjából akarunk ismertetni, annál is inkább, mivel a kép, a melyet nyujtunk, magának az egész kornak erkölcsi rajzához, továbbá Ulászló király s főképen mindenható tanácsadója, Szatmári György egyéniségének megismeréséhez szolgáltat adatokat, mely utóbbiak már csak azért is értékesek, mert Szatmári egvike volt azoknak, kik e szomorú években hazánk kormányrúdjánál állottak. Nehogy pedig soraink a történelem könyvéből kiszakított csonka lapnak láttassanak. visszapillantást vetünk a kegyuraság átruházásának egész történetére, kiindulunk a legrégebb ismert esetekből s így jutunk

feladatunk tulajdonképeni tárgyhöz; a mely általános történeti áttekintésben azonban, megjegyezzük, csak a monostorokra, a szerzetes apátságokra és prépostságokra s ezekkel kapcsolatban a püspöki székekre leszünk tekintettel.

* * *

Első királyunk Szent István, nemcsak a magyar királyságnak, hanem a magyar egyháznak is megalapítója volt. Apostoli buzgalmaért, melyet a keresztyén vallás megalkuvást nem tűrő terjesztésével tanúsított, ruházta fel II. Sylvester pápa azzal, hogy apostoli hatalommal szervezze a magyar egyházat, püspökségeket, apátságokat, prépostságokat alapíthasson, s mindezek élére alkalmas egyéneket állíthasson. Szent István eme jogaiból származott s fejlődött ki a magyar királyok páratlan kiváltsága, melyet főkegyuraság néven ismerünk. A főkegyúri jog terjedelme és hatásköre a haladó idővel változott, magát a jogot azonban mindenkor annyira sajátjuknak tudták és tartották királyaink, hogy azzal mint tulajdon birtokukkal rendelkeztek, mikor a maguktól vagy elődeiktől alapított, s kihalás, ajándékozás, hűtlenség vagy más fogyatkozás folytán rájuk szállott egyházak kegyuraságát alattvalóikra, előkelő világiakra vagy egyháziakra, olykor egyházi testületekre ruházták át.

A királyi kegyuraság átruházásával — a mint egykorú emlékeink nevezik: »translatio iuris patronatus« — már a XII-ik században találkozunk. A jeles emlékü III. Béla királyról olvassuk, hogy mikor a küszeni¹⁾ monostort saját céljaira várrá alakította át, kegyurait a kapornaki monostor kegyuraságával kárpótolta.²⁾

Királyi utódai haladtak a megkezdett úton. Imre 1199-ben a makrai Szentlélek-prépostság, vagy mint közönségesen nevezni szoktuk, *Dienesmonostora*³⁾ kegyuraságát, miután elvette Becse fiaitól, Onth comes fiainak adta;⁴⁾ kevéssel utóbb II. Endre az említett Kapornak patronatusát adományozta el újra;⁵⁾ IV. Béla a leleszi prépostság feletti kegyuraságot, melyet az alapító Boleszló váci püspök felajánlásából bírt, Miklós bán fiának, András comesnek és ivadékaiknak,⁶⁾

¹⁾ Századok, 1903. 371. l.

²⁾ Wenzel: Árpádkori Uj Okmt. VI. 353. — Knauz: Monumenta eccl. Strig. I. 201.

³⁾ V. ö. *Bunyitay*: A várad püspökség története, II. 412 és köv. ll.

⁴⁾ Knauz: Monumenta eccl. Strig. I. 160.

⁵⁾ Wenzel id. m. VI. 353.

⁶⁾ Eredetije a Nemzeti Muzeumban, a Soós cs. levéltárában. Közli *Fejér* id. m. IV. 2. 140.

szent Pantaleon-monostoráét pedig Fülöp esztergomi érseknek s általa az esztergomi egyháznak adta;¹⁾ míg a Márton bántól alapított sági prépostságnak az alapítótól reá ruházott kegyuraságával Erzsébet ifjabb királyasszonyt tisztelte meg.²⁾ Ez utóbbi átruházást V. István is megerősítette, nem fogadván el a Hunt-Pázmán nembeli Jákó tiltakozását;³⁾ sőt megerősítette IV. László is, mikor Jákó utódai hamis oklevelekkel vélték visszaszerezhetni a kegyuraságot.⁴⁾ Ugyancsak V. István a pásztói apátság kegyuraságát Erzsébet királyné főlovászmesterének, Istvánnak adta;⁵⁾ IV. László pedig a kedhelyi monostorét az Aba nembeli Lőrincz mesternek, ki azt már IV. Béla idejében is bírta;⁶⁾ míg Lelesz patronatusát »ob manifestos ac notorios excessus« elvévén Simon fiaitól, Mihály comes fiaira, Istvánra és Pálra ruházta.⁷⁾ S ha megemlíjtük még III. Endre adományát, melylyel a somlai monostort Deveseri Márton alországbíró kegyurasága alá helyezte,⁸⁾ elég világos képet nyújtottunk az Árpádok korában eszközölt átruházásokról.

Nyilvánvaló ezekből, hogy Árpád-házi királyaink felhatalmazva érezték magukat kegyúri jogaiknak másokra való átruházására s ezt gyakran meg is tették. Fölösleges megjegyeznünk, hogy a felhozott esetek nem merítik ki a kérdést, már csak azért sem, mert minden egyes átruházásnak emléke sem jutott el hozzánk. A pápák nem vonták kétségbe királyaink e jogát, gyakorlására nézve azonban már korán iparkodtak bizonyos irányelveket felállítani. Így III. Honorius pápa azt írja Endre királynak 1221-ben, hogy a saját kegyuraságát, vagy a magánkegyuraktól felajánlás, kihalás avagy elvétel útján reá szállott kegyuraságot ne adományozza világiaknak, hanem vagy tartsa meg saját kezében, vagy csak egyháziaknak, illetőleg egyházaknak adja.⁹⁾ A fentebb bemutatott esetek azt bizonyítják, hogy a pápa felszólítása hatástalan maradt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy királyaink az átruházáshoz mindenkor szükségesnek tartották kinyerni az esztergomi érsek jóváhagyását és megerősítését. Tudomásunk

¹⁾ *Fejér* id. m. IV. 3. 144. — *Knauz* id. m. I. 495.

²⁾ *Fejér* id. m. IV. 3. 433. 435.

³⁾ *Fejér* id. m. V. 1. 22.

⁴⁾ *Fejér* id. m. V. 2. 39.

⁵⁾ *Wenzel* id. m. XI. 544—548.

⁶⁾ *Fejér* id. m. V. 2. 246.

⁷⁾ *Fejér* id. m. V. 3. 487.

⁸⁾ *Wenzel* id. m. X. 260.

⁹⁾ *Theiner*: Monumenta Hung. Hist. I. 30. — *Fejér* id. m. III. 1. 313.

van arról, hogy Róbert érsek megerősítette IV. Béla intézkedését, mikor a kis-pesti szent Gellért-egyház patronatusát a bélakúti monostorra ruházta; ¹⁾ hogy Lodomér érsek tudtával és beleegyezésével adta III. Endre a somlai monostort Devecseri Márton alországbírónak.²⁾ Sőt nem egyszer helyénvalónak találták királyaink az országnagyok tanácsát is kikérni. Így IV. László a kedhelyi monostor kegyuraságát »habito baronum consilio« adományozta Lőrincz mesternek.³⁾

Árpád-házi királyaink főkegyurasága a maga teljességében átszállott az Anjoukra és ezek utódaira. Sőt épen ez utódok fejlesztették, bővítették a kegyuraságot annyira, hogy az a XV-ik század végén lényegben olyan formát mutat, a mint ma is létezik. Királyaink e korban is éltek az átruházás jogával, azonban nem lehetvén célunk minden esetet ismertetni, csak a főbb mozzanatokat fogjuk érinteni.

A magyar püspökök 1338-ban panaszt emelvén XII. Benedek pápánál Károly királynak az egyházak szabadságát és jogait sértő intézkedései miatt, egyebek közt a kegyurasággal végbevitt visszaéléseit is megemlítik, mikor azt mondják, hogy a király a kegyuraságot érdemetleneknek adományozza, a miből az egyházakra megmérhetetlen kár és számtalan veszedelem származik.⁴⁾ A püspökök panasza megérdemelt méltatást talált már; ⁵⁾ mi csak azt fűzzük hozzá, hogy a kegyuraság átruházását elítélő szavaik is óvatosan, megfontolva veendőek. Mert a mikor Károly király a bold. szűz sári monostorának kegyuraságát hűtlenség miatt elveszi Péterfia Páltól és Sziráki Imrének adja,⁶⁾ nem tesz különösebbet mint IV. Béla király, kinél hasonló esetet találunk ugyanilyen okadatolással, és a ki az egyházakról való gondoskodásában valóban méltó utóda volt Szent István királynak.

Nem mellőzhetjük el I. Károly korából a kegyuraságnak egy különleges átruházását. Arról van szó, hogy egy magyarországi monostor kegyuraságát a kegyurak a király engedelmével átruházzák, bár ugyanazon rendnek, de egy idegen országbeli

¹⁾ *Knauz* id. m. I. 316.

²⁾ . . . »attendente et interveniente venerabilis patris domini Lodomeri archiepiscopi Strigoniensis consensu, cuius interest monasteria et ecclesias regulares in suis electionibus seu in translatione dominii huiusmodi iuris patronatus auctoritate metropolitana confirmare« . . .
Wenzel id. m. X. 260—262.

³⁾ *Fejér* id. m. V. 2. 246.

⁴⁾ *Fraknói*: Oklevéltár a kegyúri jog történetéhez. Budapest, 1899. 2. l.

⁵⁾ *Fraknói*: A magyar királyi kegyúri jog története. Budapest, 1895. 53 és köv. ll.

⁶⁾ *Fejér* id. m. VIII. 2. 538.

monostorára. Kakas János mester és Rikolf fia Rikolf mester, a landeki prépostság kegyurai, hogy egyházukban, melyben a szent-sír kanonokjai buzgólkodnak, az isteni tiszteletben a szép rend növekedjék, hogy a prépostság birtokai gondos kezelésben legyenek, átruházzák kegyúri jogaikat ugyanazon rend miechovi monostorára és prépostjára Lengyelországban, a prépost kinevezés, illetőleg praesentálás jogával együtt, s ehhez a király beleegyezését kérik, a mit meg is nyernek. Feltételül szabja azonban Károly, hogy a miechovi monostortól és préposttól megválasztott s bemutatott landeki prépost köteles legyen neki és utódainak hűséget és engedelmességet fogadni, mindenkor a szepei káptalan prépostja előtt.¹⁾ A miechovi monostor még ugyanazon évben, 1325-ben, élt patronatusi jogával s landeki préposttá Borislót választotta, ki az átruházásnál mint a miechovi konvent megbízottja buzgólkodott.²⁾

Zsigmond királynak sokat emlegetett 1404 április 6-iki törvénye a kegyuraság történetében lényeges fordulatot volt elő idézendő. Minket e törvény annyiban érdekel, hogy azzal Zsigmond minden néven nevezendő és létező magán kegyuraságot megszüntet és magára ruház. Visszaveszi tehát mindazon kegyuraságokat, melyeket ő vagy elődei eladományoztak, s elveszi azoktól is, kik az alapítás czímén bírták. A törvény szigorú szavaiból az következnek, hogy ezentúl minden kegyuraság a királyt illet s hogy az eddig szokásos átruházások is megszűnnek. Azonban nem így történt. Zsigmond a törvényben foglaltakat maga is ideiglenes természetű intézkedésnek tartotta, s maga Zsigmond sem lett volna Zsigmond, ha kivételesen ebben a kérdésben következetes marad. Már pedig tudjuk, hogy miként a törvény meghozatala előtt a szent-gothárdi monostor kegyuraságát a Szécsiekre ruházta,³⁾ épen úgy utána 1421-ben a szent Benedek-rend sári monostorának patronátusát Nánai Kompolth István kértére, kiváló érdemeire való tekintetből neki adta.⁴⁾

A mit a pozsonyi rendelet és törvény szerzője megtehetett és megtett, megtehették azt utódai is. Sőt épen a XV-ik század az átruházásnak egy újabb nemével s eddig ismeretlen formá-

¹⁾ . . . »prepositi de Landek nobis et successoribus nostris, Hungarie regibus, et sacre Hungarie corone omnem obedientiam ac fidelitatem coram preposito sancti Martini de Scepus medio iuramenti prestare perpetuo sint obligati.« *Fejér* id. m. VIII. 2. 623. — *Wagner*: *Analecta Scepi*. III. 149.

²⁾ *Wagner* id. m. III. 150.

³⁾ *Fejér* id. m. X. 1. 682.

⁴⁾ *Fejér* id. m. X. 6. 754.

jával ismertet meg. Eddigelé csak a kisebb egyházi javadalmak, nevezetesen az apátságok, prépostságok kegyúri jogait ruházták át királyaink; XV-ik századi emlékeink már arról tudósítanak, hogy most már a püspökségek kegyuraságát is átruházzák, még pedig nemcsak a védnöki kötelezettséggel, hanem a püspök-választás, nevezés jogával együtt. Zsigmond leánya Erzsébet, Albert király özvegye az első e téren, ki 1440-ben a zágrábi püspökség patronatusát a püspök választásának és nevezésének jogával rokonaira s ingadozó trónjának legbuzgóbb támaszaira, Czillei Frigyes és Ulrik grófokra ruházta azzal a feltétellel, hogy »ipsi comites . . . huiusmodi personam, cui de pretacto episcopatu provisionem fecerint aut facere voluerint, maiestati nostre presentare debeant et teneantur.«¹⁾

Mátyás tovább halad a tört ösvényen s a nyitrai püspökség kegyuraságát adja a püspök-választás jogával egyik legbuzgóbb hívének, Gúthi Országh Mihálynak és fiainak.²⁾ Az átruházás indokai ugyanazok, mint az előbbi esetben, csupán az új, hogy mivel a nyitrai egyház birtokai közel esnek az Országh család birtokaihoz, az új kegyurak hathatósan felelhetnek meg védnöki köteleességüknek. II. Ulászló meg épen annyira bőkezű volt, hogy Pálóczi Mihály főpinczemestert feljogosította, hogy mint kegyúr, öcscsének Csaholyi Ferencznek a veszprémi, győri, csanádi, váci, nyitrai püspökségek és a székesfehérvári prépostság közül üresedés idején tetszése szerint bármelyiket adományozhatja.³⁾

Zsigmond kora óta országgyűléseink ismételten foglalkoznak a királyi kegyuraság kérdésével, a mi minket most csak annyiban érdekel, hogy a XV-ik század második felében magok a rendek szólalnak fel az átruházás ellen, károsnak és veszthetőnek tartván azt az egyházakra. Így az 1458 évi országgyűlés 58. és 59. törvénycikkelyei világosan elrendelik, hogy »az összes apátságokat és prépostságokat, bármelyik szerzetes rendhez tartozzanak, alkalmas és a rend szabályaiban járatos szerzeteseknek a király úr mint igazi kegyúr adományozza, és senki más; a szerzetes egyházak kegyuraságának bármelyik királytól, bárkinek javára történt adományozása érvénytelennek, és semmisnek nyilvánítatik.«⁴⁾ Körülbelül ezeket ismétli az 1471 : 18. törvénycikk ily alakban: »Minden pecséttel ellátott egyház vagy monostor fölött való kegyurasá-

¹⁾ *Fraknoi* : Oklevéltár, 18. l.

²⁾ *Fraknoi* id. m. 41. l.

³⁾ *Fraknoi* id. m. 89. l.

⁴⁾ *Fraknoi* : A kegyúri jog tört. 186. l.

got mindenkitől elvegyünk, és azt a magunk részére tartjuk fön.^c E törvények azt czélozták, hogy véget vessenek minden átruházásnak, tényleg azonban véget vetettek a monostorok eddig élvezett jogának, hogy apátjaikat, prépostjaikat maguk választhassák, s jogot adtak a királynak, hogy a monostorok élére a szerzetesek megkérdése nélkül állítson főnököt, s így módot nyújtottak a szerzetes-életre mód nélkül veszedelmesnek bizonyult commenda-rendszer teljes kifejlődésére. Mátyás ugyanis szívesen élt törvényadta jogával s maga nevezte ki a szerzetes apátokat és prépostokat; de már a törvénynek azon rendelkezését, hogy a királytól kinevezendő szerzetes főnök mindenkor az illető rend kebeléből szemeltessek ki, nem tartotta magára nézve kötelezőnek, a mint azt egyebek közt a jászai prépostság e korbéli története is igazolja. Hogy pedig az idézett törvényeknek az átruházást tiltó rendelkezése is rövid idő alatt hatását veszítette, bizonyítják Mátyás közvetlen utódának, Ulászlónak átruházásai. Bátran kimondhatjuk, hogy egyik királyunk sem volt oly bőkezű a kegyuraság adományozásában, mint épen Ulászló. Csak röviden említjük, hogy szent Margit hatvani prépostságának kegyuraságát Hatvani Menyhértnek újra, és Bancsai Andrásnak, valamint utódainak adta;¹⁾ a szent Margitról nevezett bélai apátság, a bakonybéli szent Móríczy egyháza, valamint a telki apátság feletti kegyuraságot pedig a pannonhalmi apátnak;²⁾ ugyanezt felhatalmazta, hogy ez egy esetben a tihanyi apátot kinevezhesse,³⁾ míg a leleszi prépostság kegyuraságát a Pálóczi családra,⁴⁾ a pécsváradi, szegszárdi, battai és tihanyi apátságokét Perényi Imre nádorra ruházta.⁵⁾

Kitűnik mindezekből, hogy a XII-ik századtól kezdve az egész középkoron át szokásban volt hazánkban az apátságok, prépostságok, sőt püspökségek kegyuraságának átruházása. Kivülálglik az is, hogy királyaink kegyúri jogait mindig valamely előkelő, főrendű családra vagy egyházfőre, illetőleg egyházra ruházták. Azonban Ulászló király már eltért elődeinek szokásától, mikor 1508-ban a jászai prépostság feletti kegyuraságot Szatmári György pécsi püspökre s Kassa város tanácsára ruházta. Való igaz ugyan, hogy városaink már az Árpádok korában bírtak kegyúri jogokkal, de csak a saját plebánia-egyházuk felett. A városi önkormányzatnak egyik sarkalatos

¹⁾ *Fraknói*: Oklevéltár, 88. l.

²⁾ U. o. 91. l.

³⁾ U. o. 78. l.

⁴⁾ Jászai házi levéltár.

⁵⁾ *Fraknói*: A kegyúri jog tört. 217. l.

része volt a szabad lelkész-választás, s már Árpád-házi királyaink egyéb széleskörű kiváltságok mellett gyakran adományozták ezt a jogot is.¹⁾ Azonban királyi prépostság felett város mint testület eddig nem bírt kegyúri jogokat.

Nem ez az első eset, hogy a jászai prépostság nem a koronás királyban tisztelte kegyurát. Már a XIII-ik század derekán, mikor fából épült egyházát és otthonát serénykedett kőházzá átalakítani, mikor Kálmán herczeg, Béla király öccse, terjedelmes birtokokkal gazdagította, mikor a tatárok törtek rá s épülőfélben levő monostorát felperzselték és elpusztították,²⁾ Füle zágrábi prépost (1234—1245) és Kálmán herczeg kanczellárja volt a kegyura³⁾ s nem a király, kit e jog az első alapítás révén megilletett volna. Nem lehet kétségünk az iránt, hogy Kálmán herczeg jóvoltából és ajánlatára kapta az előkelő Miskolcz nemzetség e kiváló sarja a szép kitüntetést. A dolog természetéből folyt, hogy az átruházás ideiglenes jellegű volt, s ha előbb nem, úgy Füle halálával visszaszállott a kegyuraság a királyra. Tény az, hogy Béla király és utódai a XIII-ik század második felében úgy beszélnek Jászóról, mint királyi prépostságról, s önmagukat vallják kegyurainak. Csak a század végén hallunk olyan törekvésekről, melyek a prépostság patronatusának megszerzését célozták. De már III. Endre egyszer s mindenkorra útját vágta e törekvéseknek azzal, hogy Jászó kegyuraságát, bárminő jogcímen bárkinek kezében volna is, mindezekről visszavonván, örök időkre magára és utódaira ruházta.⁴⁾ A jászai prépostság története arról tanusodik, hogy ez egy esetet kivéve, hosszú időközön át nem ismert más kegyurat mint a királyt, egész a XV-ik század végéig. De ha kegyurai mind ez ideig a királyok voltak is, régen elvesztette már üdvös életének egyik főfeltételét, azt t. i. hogy a saját kebeléből önmaga választhatott volna vezért önmagának.

Ismeretes már, hogy az 1458-iki törvény minden néven nevezendő kegyuraságot Mátyás királyra ruházott azzal a hozzáadással, hogy a szerzetes apátságokra és prépostságokra maga nevezze ki az apátot, illetőleg a prépostot is. Mátyás élt a felhatalmazással épen Jászóval szemben, mely a nagy király kegyével különben sem dicsekedhetett. Ennek bizonyítására

¹⁾ *Endlicher*: *Monumenta Arpadiana*, 426. 489. 505. II.

²⁾ A prépostságnak 1255-ben Tornavárában kelt új alapító oklevele a jászai házi levéltárban.

³⁾ *Karácsonyi János*: *A magyar nemzetségek*. Budapest. 1901. II. 372. l.

⁴⁾ Jászai házi levéltár: fasc. II. nr. 12.

csak röviden említjük, hogy Mátyás, miután Hédervári László egri püspök 1458-ban a sárospataki csatából menekülő Talafusz Jánost üldözve, Jászót ugyanezen cseh kapitány zsoldosaitól visszavette,¹⁾ a prépostságot összes épületeivel és birtokaival jeles vezéreinek, Magyar Balázsnak és testvérének Kelemennek adta,²⁾ kik tényleg a megerősített monostorban laktak,³⁾ és engedte, hogy a monostor igazi urai, Bíró Lukács prépost és szerzetes társai, kiket a csehek még 1455-ben forgattak ki otthonukból,⁴⁾ keserű számkivetésben éljenek. Csak 1464-ben könyörült rajtok; mikor is a prépostságot összes javaival visszaadta Bíró Lukácsnak, de kötelezte őt, hogy Magyar Balázsnak a monostor megerősítésére fordított költségeiért kárpótlásul tekintélyes összeget fizessen, s minthogy ennek nem volt miből fizetnie, átengedte e célra Nógrád vármegye adóját az 1465 évre.⁵⁾ Ezentúl is ismételten hallunk arról, hogy Mátyás király a prépostság birtokainak majd eme, majd ama részét elfoglalta s hű embereinek adományozta, s ez eljárás ellen a prépostok hiába tiltakoztak.⁶⁾ A mi mármost a prépost-választást illeti, tudjuk, hogy uralma alatt négyszer maradt árván Jászó főpapi széke, és sikerült kétségtelenül megállapítanunk, hogy Mátyás kétízben önhatalmúlag töltötte be azt. Bíró Lukácsnak 1470-ben bekövetkezett halála után ő választotta és nevezte ki préposttá Andrást, a leleszi konvent tagját, s mutatta be az esztergomi érseknek megerősítés végett;⁷⁾ 1480-ban ismét élt törvényadta jogával, de ugyanakkor ugyanazon törvénycikk másik rendelkezését, mely a monostoros javadalmakat csak ugyanazon rendbeli szerzetesnek engedi adományoztatni, megsértette, mert préposttá kincstartóját, Móré Jánost, a tekintélyes Móré család tagját nevezte ki, a ki a rendnek nem volt tagja, fehér ruháját ezután sem öltötte magára, ki csupán commendatora volt a prépostságnak s annyira nem törődött a gondjaira bízott monostor életével, hogy ő maga a királyi udvarban tartózkodván, még prépostsága birtokainak kezelését sem bízta a konventre vagy annak valamelyik tagjára, hanem

¹⁾ Bonfini, III. 10. 537.

²⁾ Jászai házi levéltár: fasc. XI. nr. 211. 212.

³⁾ Leleszi országos levéltár: fasc. act. 1459. 22.

⁴⁾ Pálóczi László országbíró levele Talafusz János cseh kapitány ügyében, az Országos Levéltárban: dipl. oszt. 16451.

⁵⁾ Jászai házi levéltár: fasc. XI. nr. 207. — Olv. Giskra, különös tekintettel Abaúj megyére cz. értekezésemet, 64 és köv. ll. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XIX. köt. 10. sz.)

⁶⁾ U. o. fasc. XII. nr. 221.

⁷⁾ Leleszi országos levéltár: Acta Bercsényiana, fasc. IX. nr. 13. András eddig hiányzott a jászai prépostok névsorából.

Váradai János budai kanonokra.¹⁾ Vajjon a két másik prépost, Bertalan (1472—1479) és Márton (1486—1497), a rendtagok választása vagy királyi kinevezés folytán nyerték-e el a préposti széket, okiratokkal igazolni, mint az említett két esetben tettük, nem tudjuk. De tekintetbe véve a sokat emlegetett 1458-iki törvényt s Mátyásnak ehhez való ragaszkodását, habár Mallyó József, a prémontreiek XVIII-ik századbéli érdemes történetbúvára azt mondja is, hogy Márton »canonice« azaz a rendtagoktól választatott préposttá, állítását azonban semmivel sem tudja igazolni,²⁾ hajlandóbbak vagyunk azt a vélelényt nyilvánítani, hogy ezek is Mátyás jóvoltából jutottak méltóságukhoz. Márton utódai Báthori Domokos, Csaholyi Gáspár, Vajai László voltak, mindannyian főrangú családok ivadékai. Ha egyéb adatunk nem volna is, mint a hogy van, már e fényes nevek önmagukban bizonyítanak, hogy mind a hárman commendator prépostjai voltak Jászonak.³⁾

Ilyen előzmények után kérte Szatmári György Ulászló királyt, hogy a jászai prépostság kegyuraságát reá és Kassa város tanácsára ruházza. A nagybefolyású férfiú nyilván kedveskedni akart szülővárosának a jeles kiváltság megszerzésével. A király habozás nélkül megadta beleegyezését, azonban egy lényeges akadály volt a kérelem teljesítésének. Ulászló ugyanis Jászó kegyuraságát már előbb egy szintén hatalmas hívére, Perényi Imre nádorra ruházta. Sajnos, az átruházás idejét nem tudjuk pontosan megállapítani, mert csupán a Perényi lemondását tartalmazó okirat jutott el hozzánk; annyit azonban veszedelem nélkül mondhatunk, hogy a dolog 1500 körül történhetett. De Szatmári előtt nem volt akadály. Rábírta Ulászlót, hogy vegye vissza Perényitől a kegyuraságot. Perényi készséggel teljesítette a király óhajtását, miután ugyanakkor kárpótlásul a baranyai Szentháromság-apátság kegyuraságát kapta.⁴⁾ Tizenegy nap mulva, 1508 június 9-én, Szatmári és Kassa városa már Jászó kegyurai voltak.

¹⁾ A leleszi konvent előtt 1481-ben »honorabilis magister Johannes de Varadino, provisor bonorum prepositure ecclesie de Jazo, canonicus Budensis, in personis venerabilis Johannis More... et conventus de Jazo« protestál a prépostság birtokainak háborítói ellen. Jászai házi levéltár: fasc. XII. nr. 221. 222.

²⁾ *Mallyó*: Brevis notitia circ. Hung. ord. Prem. 70. 1. Kézirat a jászai könyvtárban.

³⁾ Jászai házi levéltár: fasc. XIII. nr. 52. 54. 55. — U. o. fasc. I. (Appendix.)

⁴⁾ Perényi nádornak Budán, 1508 május 29-én kelt lemondó levelének eredetije Kassa szab. kir. város titkos levéltárában: Patronatus C. 60. Közzöltem: *Tört. Társ.* 1903. 1. füz.

Ulászló király kegyúri joga alapján, melyet — úgymond — Magyarország minden egyházában bñr, tekintetbe véve György püspöknek a gondjaira bízott egyházak erkölcsi és hitélete felett való buzgó őrködését, követendő példát mutatva másoknak is, a jászai prépostság kegyuraságát örök időkre neki és Kassa város tanácsának adta, még pedig a maga teljességében, a mint az 1458-iki törvény meghatározza, tehát a prépost-választás jogával együtt. Felhatalmazta az új kegyurakat, hogy valahányszor a a préposti szék megüresedik, a konvent megkérdezése nélkül azt választssák, nevezzék préposttá s mutassák be megerősítés végett az esztergomi érseknek, a kit épen akarnak. Köteles lesz azonban az így választott, nevezett és megerősített prépost, ha nem volna a rend tagja, a törvényben meghatározott időn belül a rend ruháját felöltöni, a konventben elegendő számú szerzetest tartani, a prépostság birtokait legjobb tehetsége szerint védelmezni, sőt az előző időkben netalán idegen kezekre jutottakat is visszaszerezni.¹⁾ E kétszeres átruházás megismerése után nem tartjuk érdektelennek megjegyezni, hogy épen Ulászló 1494-ben függő pecsétetes oklevélben erősítette meg a prépostság összes kiváltságait,²⁾ s hogy csak az egy évvel előbb, 1507-ben tartott országgyűlés mondotta ki ismételtén, de mindig eredmény nélkül, hogy szerzetes prépostságok csak szerzeteseknek adományozhatók.³⁾

Még az átruházás évében nyílt alkalom, hogy az új kegyurak éljenek jogukkal. Vajai László nikodémiai püspök s egri nagyprépost, Jászó commendatora, 1508-ban elhalálozott s most Szatmári György a jászai plebánust, Jászai Pál mestert választotta préposttá s mutatta be megerősítés végett Bakócz Tamás esztergomi érseknek. Bakócz a megerősítést megadta s Jászai Pált új méltóságába és prépostsága birtokaiba prokurátora, Tordai Salathiel zólyomi főesperes és esztergomi kánónok személyében investálta, fejére tevén a saját birétumát s elfogadván tőle a hűségesküt, hogy Pál prépost iránta és utódai, követei és visitorai iránt mindenkor köteles engedelmességet fog tanúsítani.⁴⁾ Bakócz ama szavaiból, melyekkel kötelességévé teszi Jászai Pálnak, hogy »a törvényben megszabott idő alatt köteles a rend öltözetét magára venni«, az következik, hogy Pál prépost előbb nem szerzetes, hanem világi pap volt. Ugyan-

¹⁾ Kassa titkos levéltárából közli *Fraknoi*: Oklevéltár, XII. Másolatban megvan a jászai házi levéltárban is: fasc. XIV. nr. 255.

²⁾ Jászai házi levéltár: fasc. I. nr. 2.

³⁾ 1507: 13. t. cz.

⁴⁾ Eredetije kelt Budán, 1508 jun. 17-én. Kassa titkos levéltárában: Patronatus C. 61. Közöltem a *Tört. Tár* id. h.

akkor meghagyja Bakócz »in virtute sancte obedientie« a jászai konventnek, hogy Pált igaz prépostjának ismerje el s a prépostság összes birtokait adja haladék nélkül a kezéhez. Szatmári annyira szíven viselte jelöltje prépostságát, hogy rábírtá Ulászlót, hogy az érsekéhez hasonló szellemű levelet intézzen a konventhez. »Mivel — úgymond — György pécsi püspök és kancellárunk a jászai egyház prépostságát a felségünktől neki adományozott kegyúri jog alapján tisztelendő Jászai Pál mesternek, jászai plebánusnak adományozta . . . hűségtelnek a legszigorúbban meghagyjuk, hogy György püspököt mint kegyuratokat, Pál mestert mint prépostokat és igaz urakat tekintsétek« . . .¹⁾ Pál prépost 1508—1515-ig vitte a monostor kormányát s neve a jelesebb prépostok közt említettetik.

Szatmári György szükségesnek tartotta, hogy kegyuraságát a pápa is megerősítse. II. Julius ezt meg is tette 1510-ben febr. 6-án kelt bullájával.²⁾ Szatmári nem minden dolgában volt ily buzgó és aggályos. Máshol már kimutattam, hogy rövid tíz év lefolyása alatt ura volt a fehérvári, erdélyi, budai prépostságoknak, a veszprémi, váradi, pécsi püspöki székeknek, s mindezen méltóságokat viselte a nélkül, hogy püspökké, vagy csak egyszerű áldozópappá szenteltette volna magát; csak a kisebb rendeket bírta s így valójában még világi ember volt; hogy ismételtén azért folyamodott Rómába, hogy ne kelljen magát felszenteltetnie, mert papi kötelességei akadályoznák hivatali teendőiben; hogy nem tartotta szükségesnek püspökségéhez a pápa megerősítését kérni.³⁾ Mármost, hogy épen ebben a kérdésben — mely pedig pusztán hatalmi tény volt, nem mint az egyházi rendek felvétele, püspökségének pápai megerősítése, a mi kötelessége lett volna — annyira aggályos és buzgó volt, annak mélyen járó okának kellett lenni. Oka volt pedig a prémontreiekben megnyilatkozott vágy, hogy önmaguk önmagukat reformálva, dicsőséges múltú rendjüket megtisztítva a lépten-nyomon felburjánzó gatzól, kiragadva a nem tagadható erkölcsi és szellemi hanyatlásból, hajdan való fényébe állítsák vissza. Az semmit sem von le érdemükből, hogy törekvésük nem sikerült. A jó szándék megvolt bennök s nem hiányzott az akarat sem e szándék megvalósításához. Nem

¹⁾ A Budán ugyancsak 1508 június 17-én kelt levél Kassa titkos levéltárában: Patronatus C. 62. Közltem a *Tört. Tár* id. h.

²⁾ A bulla eredetije Kassa titkos levéltárában. Közli *Fraknoi: Oklevéltár*, XIV.

³⁾ Ölv. *Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világánál* cz. cikkemet. *Századok*, 1903. 226 és köv. ll.

csupán rajtok mult, hogy becsületes törekvésük hajótörést szenvedett.

1510-ben a prémontreiek egyetemes rendi gyűlést (*capitulum generale*) tartottak Franciaországban Saint-Quentinben. A gyűlés kitűzött és nyíltan bevallott célja a hanyatló szerzetes-élet felfrissítése volt. A magyarországi prémontreiek Ulászló király előlegesen kikért és megnyert engedelmével Majthényi Uriel turóczi prépostot küldötték a gyűlésre, mely több üdvös végzése közt azt is elhatározta, hogy mivel épen hazánkban a szerzetes-élet hanyatlásának egyik fő oka a monostorok kegyurasága révén véghezvitt visszaélések voltak, — meghagyván a kegyuraknak a védnöki tisztból folyó kötelességeket, a prépost-választás minden egyes monostornak elvitáztatatlan joga legyen. Az egyetemes gyűlés határozata azonban nálunk csak úgy juthatott érvényre, ha azt a király is, mint az összes magyar egyházak főkegyura, helybenhagyta. Azért Majthényi Uriel s vele Fegyverneki Ferencz sági prépost a magyarországi prémontreiek nevében és megbízásából Ulászló király elé járultak, az egyetemes gyűlés végzéseit, azt is mely a monostorok számára a szabad prépost-választás jogát követeli, elébe terjesztették s kérték, hogy mindazoknak királyi tekintélyével adja meg a szentesítést. Ulászló a prémontreiek kérését teljesítette s így elismerte, illetőleg visszaadta és biztosította a prépost-választás jogát is, kimondván, hogy . . . »ezen ország prémontrei rendje — mind a prépostok, mind a szerzetesek — mikor valamelyik egyházuk főnökét és prépostját elveszti s ennek helye törvényesen megüresedik, bírjon joggal egyetértő szóval és megegyezéssel prépostot választani; ¹⁾ királyi tekintélyünk mindazonáltal és kegyúri jogunk, melyet azon egyházak adományozása tekintetében bírnak, a mi felségünk és utódaink részére érintetlenül és sértetlenül fentartassék és megmaradjon; a prépostoktól és rendtagoktól megválasztott egyén, miután bemutatott s az illető egyházmegyének időszerinti főpapjától a megerősítést és megáldást elnyerte, tőlünk és utódainktól, Magyarország királyaitól az adományozást elnyerni köteles legyen; továbbá sem mi, sem utódaink, Magyarország királyai, vagy bármely más kegyurak, a megüresedő prépostságokat másoknak ne adományozhassuk és ne adhassuk, mint azoknak, kiket a prémontrei rend prépostjai és tagjai, szabályaik és

¹⁾ . . . »ordo ipse Premonstratensis huius regni, et prepositi ac fratres eiusdem, pari voto et unanimi ipsorum voce et consensu, dum aliquam ecclesiarum suarum rectore et preposito viduare ac legitime vacare contingerit, per se prepositum eligendi . . . habeant facultatem« . . .

törvényeik értelmében, kánoni és törvényes módon megválasztottak, és alkalmas pásztor gyanánt, elégséges bizonyítványokkal támogatva, nekünk, utódainknak és egyéb kegyuraknak bemutatnak és ajánlanak. Egyszersmind a minket és utódainkat, Magyarország királyait megillető tekintély erejénél fogva, a prémontrei rend prépostjainak és tagjainak megengedjük, hogy a prépostokat, kik alkalmatlanoknak, fegyelmezetleneknek és a rend javait pazarlóknak bizonyítják magukat, letenni, a prépostságtól megfosztani, és az ilyen alkalmatlan prépost helyébe más alkalmas egyént választani hatalmukban álljon. Végre elrendeljük, hogy a prémontrei rend egyházainak kegyurai, kiknek ősei és elődei akár alapítás vagy adományozás czímén, akár királyi elődeinknek engedelméből valamelyik prémontrei rendű prépostság adományozására a kegyúri jogot megszerezték és utódaikra s örököseikre átszállították, úgyszintén azok is, kiknek erényeik és érdemeik jutalmául mi saját kegyúri jogunkat átengedtük, mindenképen a prépostságoknak a megválasztott prépostok részére való adományozása körül úgy járjanak el, a mint azt mi magunk és utódaink részére megállapítottuk.¹⁾

Ulászló idézett szavaiból kitűnik, hogy a magyarországi prémontreiek, így a jászai konvent is, királyi tekintéllyel visszaszerezték prépost-választó jogukat, melytől az 1458-iki törvény megfosztotta őket. És épen ez a körülmény volt az, mely Szatmári Györgyöt arra sarkalta, hogy Jászó feletti kegyuraságát, úgy a mint azt Ulászlótól kapta, vagyis a prépost-nevezés jogával együtt, II. Julius pápával is megerősíttesse. Nem lehet kétségünk ugyanis az iránt, hogy Szatmári teljes tájékozottsággal bírt a prémontreiek törekvéséről, hogy idejében tudomást szerzett a francziaországi káptalan végzéseiről, s elébe vágva a prémontreieknek, pápai tekintéllyel vélte biztosítani szerzett jogát. Azonban emlékeink arról tudósítanak, hogy királyi adomány, pápai megerősítés mind nem voltak elegendők kétségtelenné tenni Szatmári jogát. Mert a jászai konvent sietett tudomására hozni, hogy ezentúl önmaga szándékozik főnökét megválasztani, a miről Szatmári természetesen hallani sem akart. És hogy a meghajolni nem akaró konventet megtörje, ismét a pápához folyamodott. S a rosszúl informált pápa most sem hagyta el. 1511 február 6-án kelt bullájában felhatalmazta a püspököt, hogy mint apostoli visitator keresse fel a jászai monostort s legjobb belátása szerint reformálja

¹⁾ Az 1510 szept. 21-én a nyitrai várban kelt oklevelet közli az Országos Levéltárból *Érskő*: Oklevéltár, 81—84. ll.

meg. Felhatalmazta, hogy a monostort s ennek minden egyes lakóját — tam in capite quam in membris — lelkiekben és anyagiakban megvizsgálja, statutumait vesse bonczkés alá s bármit is talál javításra, megszabályozásra, korlátozásra, megváltoztatásra szorultnak, azt a szent kánonok s a monostornak és a prémontrei rendnek (a bulla szerint cistercita rendnek) szabványai szerint javítsa, szabályozza és reformálja. »Mi — úgymond a pápa — apostoli tekintélyünkől és hatalmunkból kifolyólag teljes és tökéletes felhatalmazást adunk neked, hogy ha az ottan való kihágások úgy követelik, az említett kánonok és szabványok szerint büntess, és ha az ő érdemetlen voltak, gonoszságai, kihágásai szükségessé teszik, a mostani prépostot, az összes kánonokat és más személyeket, kik ott találhatók, összes élvezett javaiktól, méltóságaitól, tisztégeiktől megfoszszad; szabadságot adván az így elmozdított prépostnak, kánonokoknak és más személyeknek, hogy a prémontrei rend más monostoraiba vonulhassanak, ha jóakaró befogadót talál; felhatalmazván téged arra is, hogy más személyeket, kik a most eszközölt reformálás alatt élni akarnak, bevezetni, minden ellenmondót, bárminő állású és rendű legyen, egyházi fenyítéssel megfélemezni, s ha ez a reformálás más módon végrehajtható nem volna, a világi karhatalmat is segítségül hívni jogod legyen.«¹⁾

Elment-e Szatmári Jászóra, hogy a reformot foganatosítsa? nem tudjuk megmondani. Emlékeink hallgatnak erről. De azt már tudjuk, hogy ha meg is fordult Jászón, a prépostot nem találta méltónak arra, hogy méltóságától megfoszszza, mert Pál prépost 1515-ig, ha nem is zavartalanul, de megszakítás nélkül vitte a monostor kormányát; azt is tudjuk, hogy a konvent ellenállását sem sikerült teljesen megtörni s erőszakos követelése jogosságáról meggyőzni, mert 1514-ben a konventnek egyik legbuzgóbb tagja,²⁾ az előkelő családból származó Karácsondi Gergely jelent meg a budai káptalan előtt s ünnepélyesen óvást emelt nemcsak a prépost-választás jogának elvétele, hanem az egész átruházás ténye ellen, s Fegyverneki Ferencz sági prépost és a prémontrei rend azonkori visitatora meg a jászai konvent nevében, Ulászló királyt a kegyuraság adományozásától, a pécsi püspököt s a kassaiakat annak elfogadásától, valamint a prépostság birtokainak erőszakos elfoglalásától tilalmazta.³⁾ Mindjárt hozzátehetjük azonban, hogy a tiltakozás pusztá til-

gykorú másolat Kassa város levéltárában. Közltem a *Tört.*

deszi orsz. levéltár: Regestrum protocolli parvi, fol. 217. 1513. jászai házi levéltár: fasc. XX. 619. A pozsonyi káptalan 1728-iki atáiban. Található még u. o. fasc. XIV. 261. alatt is (missilis).

takozás maradt. Szatmári és a kassaiak ragaszkodtak jogukhoz épen úgy, mint a konvent. Így történt, hogy mikor Pál prépost 1515-ben meghalt, a kegyurak és a konvent mint határozott ellenfelek állottak egymással szemben, mindkét fél magának követelvén a préposti széket betöltését. Rendkívül érdekes a mérközésük, miért is bővebben szólnunk róla.

A mint a kassaiak értesültek Pál prépost már-már elközelgő haláláról, sürgős levelet írtak Szatmárinak. A püspök, míg egyfelől megköszöni értesítésüket, másfelől megrójjá őket, mert nem írták meg: vajjon meghalt-e már a prépost vagy nem; de hogy minden eshetőségre készen legyenek, emez igazi diplomatához illő választ adja nekik: »Ugy gondoltuk, hogy királyi meghagyó parancsot eszközöljünk ki számunkra, melyben a felség kijelentené, hogy mi vagyunk annak a prépostságnak a kegyurai és meg is akar minket e kegyuraság birtokában tartani; nektek pedig megparancsolná, hogy azt, a kit én arra a prépostságra választottam, kötelesek vagytok abba bevezetni és behelyezni. És ha a rendtagok ellenkeznének, hatalmatokban álljon a prépostság birtokait megszállani, sőt magát a monostort elfoglalni, nehogy úgy tűnjék fel a dolog, mintha mindezt a saját felelősségünkre és tekintélyünkkel tennők, a mint ezt a király leveléből világosabban meg fogjátok érteni. A miért is keressetek és válaszszatok a prépostságra alkalmas, tanult, jó erkölcsű és tiszta életű személyt, olyat, a ki nekünk is tetszik; ha máshol nem találtok, válaszszatok a rendtagok közül, a kit a királyi felség meghagyó levele szerint vezessetek és helyeztetek be a prépostságba, hogy nyilván kitűnjék, hogy mi választottuk és tettük a prépostot, nem pedig a rendtagok. Ha pedig a rendtagok valamiben ellentmondának, járjatok el a királyi parancs szerint, foglaljátok el a monostor birtokait, sőt magát a monostort is, ha mindez botrány, vérontás és emberhalál nélkül megtörténhetik; ha pedig ezek nélkül a monostor ki nem ostromolható, akkor legalább birtokait foglaljátok el s a töletek választott prépostot az elfoglalt javakból tartásátok mindaddig, míg másképen nem fogunk gondoskodni.«¹⁾

Senki sem jellemezte még hívebben Szatmári Györgyöt, mint ő maga magát e pár sorban, a mikor bevallja, — hogy csak egyet említsünk — hogy önző hatalmi céljainak elérésére gyenge urát, de mégis csak koronás királyt szándékozik durva eszközül felhasználni.

¹⁾ A püspök aláírásával ellátott levél eredetije (kelt Pécs-várban, 1515 aug. 18-án) Kassa város levéltárában: 945. Közöltem a *Tört. Tár* id. h.

... az a kérdés, hogy meg nem érkezett Kassára, mikor
... a későbbi vérszomjas, az idő szerint Szent
... által, az a hír, hogy a jászai pré-
... a pásztor püspök egyik alkalmazottját
... a Barhózi Károly, a püspök
... a közbe akartunk volna lépni — úgy
... a munkánál, hisszük, hogy bírjuk any-
... a püspökséget Péter számára megszerezhet-
... a lényeges, hogy Brodaries jelöltje nem
... a kérelmet, hanem az, hogy ilyen kérelem-
... a az egy tény is bizonyítja, ha száz
... a visszaélés történhetett a kegyúri
... a könnyelmű értelmezése révén. Vajon
... a, hogy Péter deák bölcsebben
... a monostort, mint annak valamely
... a tagja?

... Szatmári Zsigmond ábrajutott és Kassának ígért, pár nap
... László egy és ugyanazon napon parancsot
... tanácsához, mind a jászai konventhez s a
... népéhez, látszik, hogy e leveleket Szatmári
... azt írja László, hogy megütközéssel
... püspöktől, hogy a jászai szerzetesek szembe-
... egyenlőkkel a jöllehet még el sem temették
... azon firtadoznak, hogy nélkülök válasz-
... akarata azonban, hogy adományo-
... azért meghagyja, hogy a kit a pécsi
... a rendtagok
... a prépostsig birtokait s adják
... A prépostsig népének szintén kijelenti,
... fen fogja tartani, azért meg-
... el prépostul s annak a kezéhez
... a kit a pécsi püspök s
... nagy
... László) Egyenlő szellemben

... az országban minden erőszakoska,
... a korrupciót szorgalmazó és korrupciót
... a korrupciót szorgalmazó és korrupciót

1. The first of these is the fact that the
2. second of these is the fact that the
3. third of these is the fact that the
4. fourth of these is the fact that the
5. fifth of these is the fact that the

1. *Chrysomelids* (Coleoptera: Chrysomelidae) 18

félemlítette. Kevéssel a fenti levelek kibocsátása után ugyanis Fegyverneki Ferencz sági prépost megjelent a király előtt s felmutatta Ulászlónak saját levelét, melyben a prémontreieknek s így Jászonak is biztosítja a szabad prépost-választást. A gyámoltalan király kénytelen volt elismerni, hogy a Fegyvernekitől bemutatott írás igaz és hiteles, de be kellett ismerie azt is, hogy Szatmári és Kassa jogát is hasonló királyi levelek támogatják, miért is egyelőre úgy intézkedett, hogy míg a vitás kérdés egyfelől a püspök és a kassaiak, másfelől a konvent között törvény szerint megvizsgálatnék, mindkét fél tartózkodjék a prépost-választástól. Nem lehet tagadni, hogy ha már egyszer belementek a küzdelembe, ez lett volna a leghelyesebb kivezető út. Ulászló azonban csakhamar megváltoztatta nézetét, illetőleg megváltoztatták vele azok, a kiknek ez érdekükben állott. Mert a mikor bemutatták neki a kegyuraságot adományozó leveleit és még három pápai bullát, mely adományát megerősíti, a mikor azt hangoztatták előtte, hogy a pécsi püspök mindezeideig a kegyuraság háborítatlan birtokában volt, már pedig a jogi elv szerint is — mondották Ulászlónak — »possidentis conditio, que penes ipsum dominum episcopum esse videtur, iure semper preferri soleat«, úgy döntött, hogy a püspök választása a rendtagok választásának elébe tétessek s a konvent azt ismerje el prépostul, a kit Szatmári választani fog. De »nehogy a rend azt gondolja, — hangzik tovább a határozat — hogy vele méltánytalanság történt«, mikorra a pécsi püspök a király körébe érkezik, küldjön a rend megbízottakat a kérdés végleges tisztázására.¹⁾

A király válasza olaj volt a tűzre. Pár nappal később már olyan hírek mentek a királyhoz, hogy a kassaiak az előző királyi parancsokra és Szatmári leveleire támaszkodva, túlbuzgóságukban már megszállották a prépostság birtokait s már ágyúkkal készülnek ostromolni a monostort, melyben a szerzetesek sorakoznak, hogy fegyverrel a kezükben védjék igazukat. Mint utóbb kiviláglott, a hírek ilyen formában túlzottak voltak, de mégis annyira hatottak Ulászlóra, hogy legutóbbi döntését újra megváltoztatta és szigorúan meghagyta a kassaiaknak, hogy minden további erőszakos lépéstől tartózkodjanak, sőt a mit elfoglaltak, azt is adják vissza a szerzeteseknek; s visszatért már egyízben kimondott határozatához, hogy mindaddig, míg a kegyurak és a konvent követelése előtte jogtudósoktól megvizsgálatnék és végérvényesen eldöntetnék, mind-

¹⁾ Eredetije Kassa város levéltárában. Kelt a Csepel-szigeten, 1515. szept. 2. Közltem a *Tört. Tár* id. h.

két fél tartózkodjék a prépost-választástól, mert — hangzik az okos szó — »differentias illas, que ratione iurispatronatus ipsius prepositure orte sunt, statuimus iure, non armis tollere et sedare«, s mindaddig a monostor birtokai a rendtagok kezén maradjanak.¹⁾

Igy folyik a küzdelem, a mikor egyszerre, valóban »deus ex machina« módjára, arról értesülünk, hogy Jászónak már van prépostja, és pedig senki más mint Karácsondi Gergely,²⁾ a konventnek már ismert, kiváló tagja. Báthori János, Abaujvármegye egyik szolgabírája értesít erről, mikor szeptember 8-án, tehát négy nappal a király fenti levele után, azt írja Kassának, hogy a sági és bozói prépostok leveleit elfogta s így titkos terveiket megtudta, és »quarum duarum litterarum continentiam venerabili fratri Gregorio preposito de Jazo litteris nostris rescripsimus, intimavimusque eidem, ut ipsas litteras suas cum presentibus, vestris dominationibus mittere deberet«...³⁾ A választásnak tehát e napokban kellett történni. Három nappal utóbb már a királynak is tudomása volt róla, s nem lett volna Ulászló, ha bele nem nyugszik a történetekbe; sőt azt hagyja meg a konventnek, hogy miután már van prépostja, még pedig a saját kebeléből választva, az új prépostnak mindenben engedelmeskedjék s maradjon békében. míg követelésének az ő jelenlétében való elbírálása elkövetkezik. Az akaratsíntküli király maga is érzi, hogy következetlen, mikor mentegeti eljárását a konvent előtt, hogy rövid napok alatt egymással homlokegyenest ellenkező rendeleteket adott ki: »Diebus proxime preteritis dedimus ad vos diversas litteras nostras in negotiis iurispatronatus eiusdem prepositure, que quidem littere, si sibi contrariantur, mirum videri non debet; quandoquidem hoc evenit ex diversis et sibi invicem contrariis expositionibus in ea re apud nos factis.«⁴⁾

A kényes kérdés tehát megoldatott, előbb semmint Ulászló vagy Szatmári gondolták volna. De hogyan oldották meg, hogyan történt a prépost-választás? Sajnos, az egyidejű oklevelek épen erre nem adnak határozott feleletet. Ulászló legutóbbi levelében csak annyit árul el, hogy már van választott prépostja a konventnek; majd így folytatja, hogy »az előbb

¹⁾ Eredetije Kassa város levéltárában. Kelt Keviben, 1515 szept. 4-én.

²⁾ A rendi névtárban *György*-nek neveztetik. Az itt említett és még említendő oklevelek kivétel nélkül *Gregorius*-nak (Gergely) mondják.

³⁾ Eredetije Kassa levéltárában: 950. Kelt Kelecsényben, 1515 szept. 8. Közöltem a *Tört. Tár* id. h.

⁴⁾ Eredetije Kassa város titkos levéltárában: Patronatus C. 69. Kelt a pesti kertben. 1515 szept. 11. Közöltem a *Tört. Tár* id. h.

említett módon megválasztott prépostnak mindenben engedelmeskedjenek,» de hogy miben állott az az »említett mód«, elfelejti megmondani. Mindazonáltal módunkban áll a kérdéshez hozzá szólni.

A tényállás ez: a jászai konvent tiltakozik Szatmári és Kassa város kegyurasága ellen, különösen ama követelésük ellen, mintha őket a prépost-választás joga is megilletné, magának követelvén azt; viszont Szatmári és Kassa nemcsak kegyuraságukat akarják fentartani, hanem épen e kegyuraságuk tényleges elismeréséül követelik a prépost-választás jogát is. Mármint tekintetbe véve, hogy a prépost választása a küzdelem hevében egészen váratlanul történt; hogy Ulászló ismételtlen idézett levelében azt is mondja, hogy még mindig vannak a prémontrei rendben, főképen a jászai konventben olyanok, kik a préposti székek azon módon való betöltését, a mint ez alkalommal történt, nem helyeslik (quod quidam ex ordine vestro vel de vobis huic electioni dicantur non consensisse), — a miből következik, hogy nagyobb része a konventnek helyeselte; — hogy körülbelül két héttel a történetek után a pécsi püspök azt írja Kassának, hogy a prépostsággal szemben követett eljárását mindenben helybenhagyja; ¹⁾ hogy a kassai tanács 1515 szeptember 10-én kiállított levelében azt hangoztatja, hogy a prépostságot Szatmári nevében Karácsondi Gergelynek adta, kit jeles erényei, életszentsége, erkölcsi tisztasága e méltóságra kiválóan ajánlottak, szembetűnő módon hallgat azonban a konventnek bármi módon is érvényesült választásáról; ²⁾ hogy Szatmári György 1515 november 23-án Karácsondi Gergelyt a maga részéről is elfogadja s kegyúri joga alapján préposttá választja és nevezi, még pedig Kassa város ajánlására és ugyancsak kiváló erényeire való tekintetből, hallgat azonban ő is a konvent bárminemű választásáról vagy ajánlásáról, ³⁾ holott ugyanő a préposti szék legközelebbi megüresedése és betöltése alkalmával nyíltan hangoztatja, hogy Bálint perjelt a konvent ajánlására »ad commendationem honorabilis conventus . . . de Jazow« nevezi ki préposttá; ⁴⁾ mindezeket, mondom, meggon-
dolván és szorgosan latolgatva, arra az eredményre kell jutnunk.

¹⁾ Eredetije Kassa város levéltárában: 946. Kelt Pécsen, 1515 szept. 22. Közltem a *Tört. Társ.* id. h.

²⁾ A kassai tanács levele Pozsegai Ferencz pápai közjegyzőnek Jászon, 1516 január 21-én kelt átiratában. Kassa város titkos levéltárában: Patronatus C. 70.

³⁾ Szatmári levelének eredetije Kassa város titkos levéltárában: Patronatus C. 66. Pécs, 1515 nov. 23. Közltem a *Tört. Társ.* id. h.

⁴⁾ Eredetije a püspök sajátkezű aláírásával u. o. 72. Közltem id. h.

hogy Kassa és a konvent belefáradva az áldatlan küzdelemben, »ad hoc« feltételes egyezségekre léptek. Ez annál inkább lehetett a konvent óhajta, mert nem lehetett kétségben, hogy bármily jogos és igazságos is küzdelme, az előbb-utóbb az ő kárára fog eldőlni. Jól felfogott érdeke követelte, hogy mielőtt Szatmári önhatalmúlag kinevezné prépostját, ez alkalommal engedjen követeléséből, nyugodtabb időkre hagyva kivívását; miért is hajlandó volt a küzdelemmel felhagyni, ha Kassa az ő jelöltjét elfogadja s annak adja a prépostságot. A konvent jelöltje nem lehetett más, mint legkitűnőbb tagja, Karácsondi Gergely, a kit Kassa város tanácsa is érdemesnek talált a prépostságra és Szatmárinak első ízben adott s már ismert meghagyása szerint haladéktalanul be is vezetett méltóságába. Mármost érthető, miért dicséri meg Szatmári Kassát eljárásáért; valamint az is, miért mondja Ulászló, hogy még mindig vannak Jászon olyanok, kik a történetbe beleegyezni vonakodnak. Semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy a király arra a harcziás kisebbségre értette és vonatkoztatta e szavakat, mely a préposti szék illetén betöltésében jogfeladást látott.

Megtörtént-e az összejövétel, melyet Ulászló ismételtlen kilátásba helyezett, hol a vitás ügyet véglegesen rendezték volna, közvetlen emlékek nem szólnak róla. Ulászló király különben is a következő évben meghalt, a gyermek Lajostól pedig még kevesebbet várhattak a prémontreiek, mint a menyinyit atyjától remélhettek. Annyit mégis tudunk, hogy a jászai konvent nem hagyta elaludni az ügyet. De most már felhagyott a heves tiltakozásokkal s a békés kibontakozás útját kereste, mely oly hatalmas ellenféllel szemben, a milyen Szatmári György volt, valóban több eredménnyel kecsegtetett. Jó hatással volt kétségkívül erre nézve az a körülmény is, hogy Karácsondi szíves baráti viszonyban volt Kassával.¹⁾ Szatmári feltétlenül ragaszkodott most is kegyuraságához, Lajos királlyal is megerősíttette s megtartotta a bácsi országgyűlés végzésének ellenére is, mely elrendelte, hogy »az összes kegyúri jogok, melyeket akár a királyi felség, akár ő felségének legkedvesebb atya, néhai áldott emlékü fenséges Ulászló király úr bárkinek adományozott, minden egyházra és egyházi javadalomra nézve visszavontaknak tekintendők.«²⁾ Mindazonáltal most már ő is kész volt engedni rideg álláspontjából. Erre mutat az a körülmény, hogy a Karácsondi Gergely elhuny-

¹⁾ Karácsondi sajátkezü levele, aláírásával, Kassa város levéltárában: 1013. 1520 április 16.

²⁾ 1418 évi (bácsi) 15. t. cz.

tával árván maradt préposti szék betöltése 1521-ben békés egyetértéssel történt. Az 1515-iki heves harczoknak híre-hamva is eltűnt.

A konvent megválasztotta érdemes perjelét Bálintot, s kinevezésre ajánlotta a kegyuraknak. Ezek helyeselték a választást, elfogadták a megválasztottat s külön-külön adományozták neki a prépostságot. Nyíltan megvallja ezt maga Szatmári e szavakkal: »*inducti cum meritis et virtutibus ac probitate et sanctimonia vite religiosi fratris Valentini de Jazow ordinis Premonstratensis . . . tum vero ad commendationem honorabilis conventus ecclesie sancti Johannis Baptiste de Jazow apud nos in personam ipsius fratris Valentini factam.*« Vagyis a perjel jeles tulajdonai s a konvent ajánlása indítják őt arra, hogy a préposti süveget neki adja s megerősítésre bemutassa annak, a kit e jog illet.¹⁾ Még világosabban szól maga a konvent, mikor Bálintot igaz prépostjának elismeri, egyebek közt ezeket mondván: »*Georgius episcopus Quinqueecclesiensis, supremus cancellarius etc. nobiles prudentissimique viri, domini iudex, iurati cives civitatis Cassoviensis, patroni et collatores prepositure ecclesie nostre de Jazow . . . fratrem Valentinum priorem nostrum moderum, dominum et prelatum nostrum, qui ipsa prepositura et prelatura inter nos dignissimus visus est nobis, quem nos dicto domino nostro Georgio episcopo et consequenter ipsis dominis Cassoviensibus, dominis nostris gratiosissimis . . . ex sincera nostra devotione commendavimus . . . ad nostram petitionem et supplicationem . . . nostre prepositure prefecerunt, ipsumque per nos investire et ceremoniis consuetis in ipsam preposituram installare et preficere commiserunt.*«²⁾ — A hűség kedvéért azt is meg kell azonban vallanunk, hogy mikor Kassa a maga részéről elfogadja Bálint perjelt, teljesen hallgat a konvent ajánlásáról s csupán a perjel érdemeire hivatkozik. Ez a hallgatás azonban két oly előkelő tanuval szemben, mint a pécsi püspök és a konvent, semmit sem bizonyít. Annál kevésbbé, mert Kassa azt sem említi, hogy Szatmári már megelőzőleg adományozta a prépostságot a perjelnek, hanem teljesen önállóan, mint egyedüli kegyurat tünteti fel magát e levelében. Viszont az is igaz, hogy a pécsi püspök ugyanekkor szintén hallgatással mellőzi Kassa kegyuraságát.

¹⁾ Eredetije a püspök aláírásával Kassa város titkos levéltárában: Patronatus C. 72. Közöltem a *Tört. Társ.* id. h.

²⁾ Eredetije Kassa város titkos levéltárában: Patronatus C. 73. Kelt Jászón, 1521 nov. 26-án. Közöltem a *Tört. Társ.* id. h.

Ezek után tisztán áll előttünk a kérdés, s pár szóval összegezhetjük az eredményt. És pedig annál könnyebben, mert a mit Karácsondi választásánál csak következtetés útján sejtettünk, ez esetben oklevelekkel láttuk igazolva. Szatmári s vele Kassa 1508-ban megkapták Ulászlótól a kegyuraságot a maga teljességében, vagyis a prépost-választás jogával együtt; viszont a konvent 1510-ben ugyancsak királyi tekintéllyel visszaszerezte a prépost-választás jogát; 1515-ben mindkét fél ragaszkodik a maga jogához, sőt a konvent nemcsak a prépost-választás szabadságát követeli, hanem tiltakozik Szatmári és Kassa kegyurasága, vagyis az átruházás ténye ellen is, egyedül a koronás királyt akarván ismerni törvényes kegyurának. A heves küzdelemben a két legközelebbi fél, Kassa és a konvent, mint mondtam, »ad hoc« egyezsége lépnek, s a préposti székek ekkori betöltése kiinduló pontul, de egyttal némi irányadástul is szolgál a bekövetkezett tárgyalásoknak, melyeknek végeredménye az lett, hogy Szatmári György püspök és Kassa város tanácsa megtartották a kegyuraságot, de lemondtak a prépost-választás jogáról, s elismerték, hogy ez a konventet illeti, mely megejtven kebelében törvényes formák között a választást, a megválasztottat kinevezésre ajánlja a kegyuraknak s ezek kötelesek azt kinevezni. Kimondhatjuk tehát, hogy végeredményben a konvent lett a győztes, kiküzdven prépost-választó jogának elismerését. Mert az 1510-iki királyi oklevél is csak a prépost-választás jogát ismeri el és biztosítja a konventnek, a kegyuraságot továbbra is meghagyja Szatmárinál és Kassa tanácsánál, s csak arra kötelezi őket, hogy a préposti szék betöltése alkalmával ők is úgy járjanak el a konventtel szemben, mint a király a saját kegyurasága alá tartozó egyházakban.

Szatmárinak 1524-ben bekövetkezett halála után Kassa egyedül bírta a kegyuraságot s az kezében is maradt 1539-ig. Ez évben Ferdinánd király, mikor a konvent kérésére ünneptélyesen átírta és megerősítette Ulászló 1494-iki levelét, mely a prépostság összes kiváltságait tartalmazza, a jászai prépostság kegyuraságát magára és utódaira ruházta.¹⁾ Azonban a konvent, bármennyire kívánta is pár évtizeddel előbb a király kegyuraságát, most már nem örülhetett annak. A bomlás kórosan utólérte a mi monostorunkat is, nem volt már meg az ellenálló ereje, s közönyösen, ellenmondás nélkül tűrte, épen Ferdinánd, tehát a királyi kegyúr, megkérdezés adta a prépostságot Péterváradi Balázsnak, a későbbi

pécsi püspöknek, mint commendát; ¹⁾ s nem tiltakozott Jozefics Ferencz zenggi püspök commendátorsága ellen sem. De ki is tiltakozott volna, mikor az utolsó rendi prépost, a nemeslelkű s lángbuzgalmú Ollyas György ²⁾ rövid kormányzása alatt (1550—1552) volt év, a mikor, mint az egykorú országgyűlés panaszoja, ³⁾ a jászai konventben alig-alig volt található csak egy rendtag is. És így nem csodálkozhatunk, hogy Jászó, a prémontreieknek egykor szemefénye s egyik büszkesége, Ollyas György halála után megszűnt a prémontreieké lenni s hosszú időközön át előkelő egyháziak hirdokában volt mint commenda, míg végre elérkezett a feltámadás órája.

* * *

A mondottakhoz nincs hozzátenni valónk. A bevezető sorokban jelzett czélt mindvégig szemünk előtt tartottuk s az adott keretben törekedtünk azt elérni. A nehéz idők óta közel négy század forgott le. A XVI-ik században elhagyott monostorok legtöbbje végképen eltűnt a bekövetkezett országos forgatagokban és veszedelmekben s csak nevüket tartotta fenn a történelem; többje a béke napjaival új életre kelt. A prémontreieké lett újra Jászó ősi monostora is, s fölkent királya kegyuraságának oltalma alatt iparkodik megfelelni az elébe tűzött nemes feladatoknak.

Talán nem végeztünk felesleges munkát, mikor e valóban életbevágó küzdelmet, mely közjogi szempontból is számot tarthat az érdeklődésre, kapcsolatban más monostorok kegyuraságának átruházásával, tekintettel a kor vezető személyeire s beleillesztve annak általános történetébe, — megismertetni törekedtünk. Parányi része ez ezeréves multunknak, de ezeréves multunk megismeréséhez sokszor ily parányi részek is szükségesek és értékesek lehetnek.

TÓTH-SZABÓ PÁL.

¹⁾ Jászai országos levéltár: Protocollum C. 113.

²⁾ U. o. Protocollum D. Ollyas György kormányzatával, 1550-nel kezdődik.

³⁾ 1550: 63. t. cz.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A pannonthalmi szent-Benedek-rend története. A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend fönnállásának kilenczszázados emlékére kiadja a pannonthalmi szent-Benedek-rend. Szerkeszti *Erdélyi László*. Hetedik kötet: A zalavári apátság története a legrégibb időktől fogva napjainkig. Irta *Füssy Tamás*. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 4-r. 731, 2. l. A szövegbe nyomott képekkel. — Nyolczadik kötet: A bakonybéli apátság története. I. Az önállóság kora 1023—1548. Irta *Sörös Pongrácz*. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 4-r. 636, 2 l. Két melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. — Kilenczedik kötet: A bakonybéli apátság története. II. A Pannonthalmától való függés kora 1548-tól napjainkig. Irta *Sörös Pongrácz*. Budapest, 1904. Stephaneum kny. 4-r. 4. 650. 2 l. Képekkel.

Hazánk első szerzetesrendjének története hatalmas lépésekkel halad előre. A már ismertetett két köteten ¹⁾ kívül ismét három kötet áll előttünk. Az egyik a zalavári, a másik kettő a bakonybéli apátság multjáról szól; de mind a két munka más-más szerző műve, azért mi is külön szólunk mindegyikről.

A zalavári apátság története egy — sajnos, már elhunyt — szép tehetségű, roppant szorgalmú és ernyedetlen lelkesedésű férfin, *Füssy Tamás* tollából származik.

Füssy Tamás 1889-ben, hetvenhárom éves korában lett a zalavári apátság perjele és levéltárának őre. Nagy érdemeket szerzett író volt ő már akkor is, de inkább napjaink eseményeivel foglalkozott, mondhatjuk, egyház-politikus volt. VII. és IX. Pius pápákról szóló művei történetiek ugyan, de még napjainkat is érdeklő dolgokat tárgyalnak, s nem annyira önálló kutatás eredményei, mint inkább hasonló tárgyú külföldi művek kivonatai. S ime, e hetvenhárom éves ember egész lelkesedéssel beletemetkezik a zalavári apátságra vonatkozó adatok tengerébe, hogy pótolja a mit a XVIII. és XIX. század

¹⁾ *Olv. Századok*, 1903. 928—939. 11.

idegen, vagy bizonytalan sorsú szerzetesei mind elmulasztottak, s megírja a magyar nemzet egyik nevezetes alkotásának, utóbb várának, s végül majdnem idegen kézre került, de ismét visszahódított monostorának történetét. Valóban nagy vállalkozás. Ifju vállakra is súlyosan nehezedő teher lett volna ez apátság történetének megírása, mert ily változatos sorsú, annyi viszály tárgyául szolgáló, annyi pusztulást érő s mégis mindig feltámadó apátság multja nagy figyelmet és sok téren való jártasságot követelt. Füssy lelkesedése diadalt aratott. Összeszedte az adatokat, rendezte azokat, és megérte, hogy utolsó és legnagyobbik művével rendjének, hazájának szolgálatot tehetett.

Füssy az előzményeken kívül még négy részre osztotta művét.

Az előzményekben Mosaburg történetéről szól, mert neki is meggyőződése, hogy Zalavár az egykori Mosaburg helyén emelkedett fel. Az *első rész* az apátság történetét öleli fel 1019—1715-ig, az apátság függetlenségének megszüntetéséig, tizenhárom fejezetben.

A fejezetek közül az első az apátság alapításával, a második egyházi jogi helyzetével, a harmadik az apátság XIII—XIV-ik századi birtokaival foglalkozik. A negyedik a XV-ik században részint apátok, részint kormányzók kezére bízott apátság sűrűn változó állapotait tárja eléink és érdekes adatokkal szolgál hazánk akkori történetéhez is. Az ötödik a XVI-ik század elején megindult, de sajnos, abbanmaradt, s a szerzetesi fegyelem helyreállítására vonatkozó mozgalmat adja elő.

Roppant szomorúak, de érdekesnél érdekesebbek azon adatok, melyeket a 6—11. fejezetekben olvashatunk. 1524-től 1568-ig az apátság teljesen világiak kezére került, s bár az utolsó kormányzó, Mezölaky Ferencz, vén korában pappá lett, mégis kapzsisága és gondatlansága által mind a monostorra, mind családjára, illetőleg rokonaira, gyászt és veszedelmet hozott. Ő készítette elő azt is, hogy a monostorból végvár lett s az Isten dicsérete ott nem hangzott többé. A 12. és 13. fejezetek az egyházi férfiak nélkül maradt és hadi czélokra szolgáló monostor birtokaival és sokszor távollakó apátjaival foglalkoznak.

A *második rész* nyolcz fejezetben a göttweigi kapcsolat (1715—1872) korát tárgyalja. Nevezhetnők ezt a folytonos félreértés korának is. Göttweig Felső-Ausztriában, Mauterntől délkeletre eső, hatalmas benczés monostor. Ez elég gazdag volt arra, hogy a kincstárnak a fegyverjog címén követelt illetéket megfizesse, elég pénze volt ahhoz is, hogy a zalavári apátság birtokait felszerelje, s a jövedelemből a rombadőlt egyházakat,

iskolákat felépítse. A magyarok azt hitték, hogy a német benczések ezt megteszik Isten dicsőségeért s a katolikus egyház javáért; a németek pedig azt hitték, hogy ők a császártól mintegy jutalmul, fejős-tehénnek kapták a zalavári apátságot, s csak nehezen és kedvetlenül teljesítették a rájuk rótt kötelezettségeket.

Mindkét részről óhajtott dolog volt tehát a zalavári apátságnak a göttweigi monostortól való elválasztása. Ezt, továbbá a zalavári monostor önállóságának, majd a pannonhalmi főmonostorral való kapcsolatának három évtizedre (1872—1902) terjedő történetét adja elő a *harmadik rész* három fejezetben. Végre a *negyedik rész* két fejezete a zalavári apátsághoz csatolt s most már a benczés-rend tagjaitól kormányzott plebániák és iskolák multját és mai állapotait tárja szemünk elé.

Ha tekintetbe vesszük, hogy Füßy ezen dús tartalmú művét előhaladott korában alkotta meg, továbbá, ha nézzük művének ügyes beosztását, a szerző élénk előadását, az adatok felkutatásában nyilvánuló roppant szorgalmát, méltán nyujt-hatjuk neki az elismerés koszorúját.

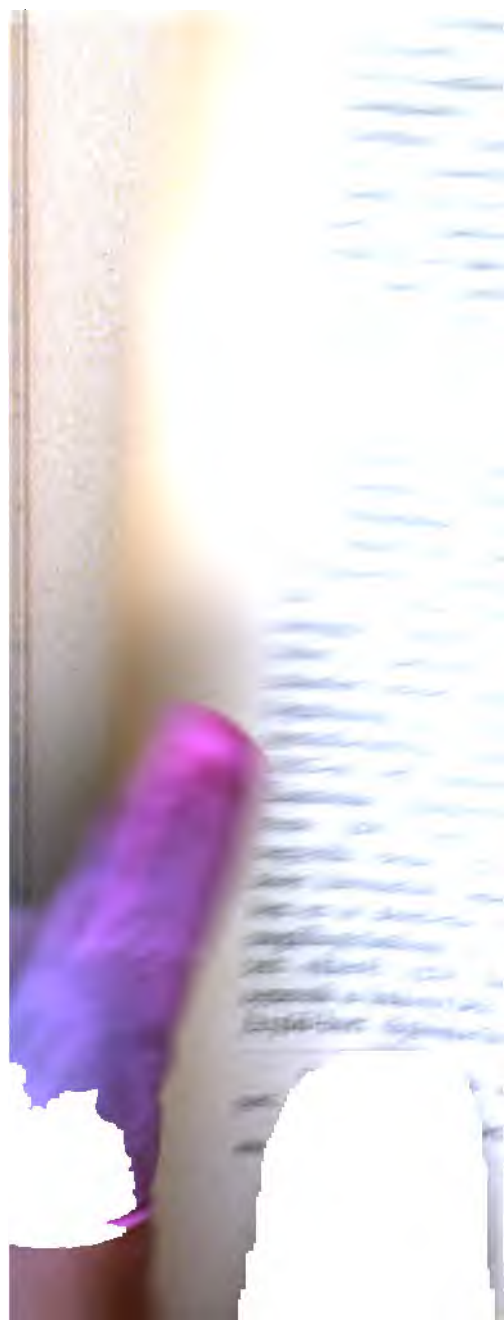
Hogy mégis vannak művében hibák és hiányok, megmagyarázható. Nagyon megszerette a szerző ezt az apátságot, s ezért épen úgy nem fogadta el az 1019. 1024 és 1091 évekre tett levelek hamis-voltát, mint a hogy sok anya nem hiszi el, hogy az ő gyermeke rossz, bármennyire nyilvánvaló is az. Ennek sajnos, de természetes következménye az, hogy művének első és második fejezete semmit sem ér. Ilyen embertől még kevésbbé lehet várni azt, hogy a zalavári tűzvészről szóló, 1341 szept. 15-re tett levél hamisságát felismerje. Érthető az is, hogy Füßy eltemetkezve a zalavári apátság adatai közé, nem igen fordult meg az általános magyar történelem mezején. Így pl. Kis Károly uralkodása után való időre s mégis 1384-re teszi Diakovár ostromát. (91. l.) Azt írja, hogy Zalavárába 1444-ben a Marczaliak, 1460 táján a Rozgonyiak ültek bele (96—97. ll.), de egy szóval sem mondja, hogy ez az I. Ulászló és Erzsébet pártja közt, majd a Mátyás és Frigyes közt folyó országos harcokkal áll összefüggésben. Ugy beszél, mintha 1527-ben Nádasdy a zalavári apátságot Ferdinándnak átadta volna, pedig csak arról volt szó, hogy a vár őrizetét I. Ferdinánd magára vállalja s a maga katonáit akarta oda küldeni. (114. 115. V. ö. 581. 582.) Nem tudja, mit értettek 1413-ban *familiaris* alatt, s a gazdatisztekot megteszi »szomszéd értelmiség«-eknek. (93—94. ll. V. ö. Zala vm. Oklevéltára, II. 390.) A »Symigiensis archidiaconus«-t kezdők szokása szerint *sümegei* főesperesnek fordítja somogyi helyett. (104. l.) Meg van akadva

a régi magyar családnevekkel. Így szól egyszer a Csákyaktól származó Csányiakról (311. l.), máskor azonban állandóan »Csány«-nak írja e család nevét, pedig ez félreértésre ad okot. (141. 143. stb. ll. Tudvalevő, hogy a Csányiak a Hahót nembeli Csák s nem a Csákyak leszármazói.) A Hássági családot már csupán »Hasságh«-nak írja (119. 162. stb. ll.), ad notam *Gara Miklós nádor, Ludwigsdorf* Emilián stb. Kamonczy vagy legfeljebb Kamanczy Gergely nevét Kamánczay-nak, Kéméndy Lászlóét Kemendy-nek olvassa, mert nincs tisztában azon helységnevek kiejtésével, a honnan e férfiak származtak.

A mű első függelékében az apátok névsorát állította egybe a szerző, pontosan jelezve forrásait. Az apátok közül azonban kihagyandó az 1327-re tett Henrik, mert csak meghatalmazottja volt az apátnak, de nem apát, és az 1417-re tett II. Benedek, mert ez csak hamisítványban fordúl elő. Az 1474-iki kormányzó nem Aquilejai, hanem Aquilai Angelus volt. Telegdi Oroszlános János és Leontius egymásután következő kormányzók bajosan külön személyek, hanem az akkori (1470—1478) humanista világban Telegdinek a családja ősi birtokáról, a Csanád-megyei Oroszlánosról (ma *Oroszlámos* Torontál megyében) vett Oroszlánosi előnevét lefordították Leontiusra.

A második függelék a zalavári monostorban élt és élő szerzeteseket sorolja fel; a harmadik függelékben pedig *Gyulai Rudolf* Zalavár legrégibb építészeti emlékeit ismerteti, illetőleg az eddigi kutatások eredményeit foglalja össze.

A függelékek után a 450-ik laptól a 692-ik lapig terjedő *Oklevéltár* következik. Ennek azonban tekintélyes és fontos része (450—508. ll.) nem szoros értelemben vett oklevéltár, hanem bevezetés cím alatt igen érdekes és meglepő értekezés dr. *Erdélyi László* tollából. Szól ez az értekezés a zalavári apátság legrégibb okleveleiről. Meglepőnek mondjuk pedig azért, mert tulnyomó részben a zalavári hamisítványok ismertetésével s az ellenük felvetett okok czáfolatával foglalkozik, s mikor már ötven lapon mindent felhordott a hamisítványok mentségére, akkor előáll az értekező a tőle felfedezett, vagy legalább teljesen felhasznált döntő bizonyítékkal. Ezzel azután az eddigi történetíróknál még jobban lecsepüli a hamisítványokat. Kimutatja, hogy még csak nem is a XIII-ik, hanem a XIV-ik században készültek, még pedig 1320 és 1345 táján. Mivel a történetíróra nézve az igazság megállapítása a fődolog s nem az, mi úton jutott valaki ez igazság ismeretére, nekünk sincs kifogásunk az ellen, hogy az értekező oly fáradságos úton újra megállapította azt, a mit már eddig is tudtunk, hanem csak örvendünk rajta, hogy még

művelődéstörténetére nézve nagy jelentőségűek; módot adnak a későbbi kutatóknak arra, hogy a többi hamisítványokban vagy későbbi feljegyzésekben is azoknak forrásait szintén kikutassák, értéküket megállapítsák s a kellő helyen felhasználhassák.

Erdélyi kutatásainak eredményével felfegyverkezve írta meg a bakonybéli apátság történetének első részét *Sörös Pongrácz* hét fejezetben. Ezek közül az első az apátság megalapításáról, a második az apátság birtokairól és jövedelmeiről, a harmadik az apátság egyházjogi és országjogi helyzetéről szól. Mindenesetre ezen fejezetek megírása került legtöbb fejtörésbe, mert az Árpád-kori állapotok legtávolabb esnek tőlünk s a Bakonybélre vonatkozó adatok csak viszonylag számosak. Ellenben elég bőven szólnak, kivált a birtokügyekre vonatkozó XIV-ik századbeli oklevelek, s ezért a negyedik fejezetben a szerző is bővebben szól az apátság ezen századi történetéről s ezt a századot az anyagi restauráció korának nevezi.

Még érdekesebb, bár szomorú a bakonybéli apátság története a XV-ik században. A szerző az ötödik fejezetben tárgyalja ezt és elnevezi ez időszakot »a királyi és pápai commendábadás és hatása« korának. De én úgy látom, hogy csak királyi commendábadás volt ez időszakban divatos, mert Benzi (De Benziis de Gualdo) András volt spalatói, majd kalocsai érsek Zsigmond királytól, Gergely milkoviai püspök az országos rendektől. Trevisói Simon és Moharai Vidfi Miklós Mátyás királytól kapták a bakonybéli apátság kormányzóságát és jövedelmét, ellenben a pápától kinévezett szerencsétlen Kapusi Bálint nem tudott apátságához jutni. A kormányzók országos tevékenysége révén a bakonybéli apátság története is felül-emelkedik a helyi jelentőségen, s a szerző azzal, hogy a kormányzókra, kivált Benzi Andrásra vonatkozó adatokat ügyesen összeállította, történetírásunknak jó szolgálatot tett.

A hatodik fejezetben a monostor megmentésére, a szerzetesi élet fellendítésére célzó törekvéseket ismerteti. Sajnos, hogy épen akkor, mikor már minden jobbra fordult, Veszprém megyén is végigsepert a Ferdinánd és Zapolyai János közt folyt ádáz küzdelem s a hatalmi érdek tönkre tett minden igyekezetet. Bakity Pál elfoglalta Ferdinánd részére a bakonybéli monostort, s az imádkozó szerzetesek helyébe lármázó fegyveres katonák léptek. 1534 vagy 1535-ben az istentisztelet szent Móricz bakonybéli egyházában megszűnt.

A hetedik fejezet a fenmaradt gyér nyomok alapján a monostor belső életéről és felszereléséről szól.

Sörös, mint a *Századok*-ban megjelent értekezései is

de inkább a mohácsi vész utáni korszak történelmére vonatkozott, s így érthető, hogy nehezen tudja magát belehelyezni a mohácsi vész előtti s még nehezebben a tatárjárás előtti körülményekbe. Helymeghatározásai, ha Veszprém és Győr megyéin kívül kell mennie, gyengék vagy éppen hibásak. Így pl. *Selyp* vagy *Zlip* nem kereshető a *Zagyva* mellett, még kevésbé összehasonlítható a Nógrád-megyei *Selyp*-vel (28. l.), mert *Zelyp* csak halászó hely volt, már pedig a *Zagyvában* valamire való víz jóformán el sem fér. *Farkasig* (Farkashegy) birtokot nem Zalában (31. l.), hanem inkább Balatonfő-Kajáron. Veszprém megyében kell keresni, mert határában előfordul *Oboneg* (Wboneg) útja, már pedig Oboneg ispán valaha Balatonfő-Kajáron volt birtokos.

Teljesen összezavarja a szerző a bakonybéli apátság tiszántúli egyházas birtokára vonatkozó adatokat. A bakonybéli apátnak a pápai szentszékhöz intézett 1230-iki felterjesztése szerint: »volt e monostornak egy kápolnája a váradi püspökségben a Körös folyó mellett az Üdvözítő tiszteletére avatva.« Ezzel megegyezőleg mondja az 1180 táján készült és Szent Lászlónak tulajdonított összeírás, hogy van a monostornak s egyúttal az Üdvözítő egyházának egy darab földje a Körös mellett. Ez elég világos. Mégis a szerző (32. l.) ezt írja: »A XVI. századi összeírás a Maros mellett *Váradi* jószágot említ, a mely az apátság és az isteni Megváltó tiszteletére emelt egyháznak közös birtoka. Ez csak a Maros mellett fekvő *Varadia*, a mai Tót-Várad lehet. A homályos jegyzék a Körös mellékére helyezi *Kigyóvíz* jószágot és a *Kescih* villa mellett fekvő földet. Bajos valami megbízható helyet találni számukra; mert határleírásukban valamelyes Aranyhegyet is emlegetnek, pedig a Körös révénél hegy nem akad. Némi formaszerű egyezések alapján, még a Békés-Gyula mellett levő Keszti és Kigyós pusztá, Ó-Kigyós táján lehetne őket keresni.« E sorokban a monostornak Körös-menti és az Üdvözítő tiszteletére szentelt kápolnával kapcsolatos birtoka, mint látható, *Váradi* nevű birtokkal van összezavarva s Tót-Váraddal egyeztetve; a »Kigyós«-nak írt s helytelenül Kigyóvíz-nek értelmezett birtok, és a Kescih-melléki föld szintén a Tiszán-túlra van áthelyezve.

Ha mármost megnézzük a XVI-ik századi összeírást, ez így sorrendben említi a bakonybéli apátság egykori jószágait: »possessio Kethellaka, villa Endree pypuky, possessio Forkosygh, possessio Sancti Salvatoris penes Morosiam, possessio Kyguis, possessio Varadi, possessio Dynna.« (589. l.) Láthatjuk ebből, hogy a XVI-ik századi összeírás *Váradi* jószágot nem helyezi

a Maros mellé, hanem Kyguis és Dynna közt említi. Ellenben a szent Üdvözítőről nevezett birtokot teszi a Maroshoz. Ámde, mint fentebb láttuk, az 1180 táján készült összeírás és az 1230-iki felterjesztés szerint ez a Körös mellett volt, s így a XVI-ik századi összeíró a Crisiumot helytelenül olvasta Morosiam-nak, s a bakonybéli apátságnak Tót-Várad környékén semmi keresni valója sincs. A Körös mellett fekvő és az Üdvözítő kápolnájával kapcsolatos birtokról mondja az 1180 táján készült összeírás, hogy a Körös révjénél kezdődik a határa s onnan megy egy hegy felé; teljesen érthetetlen tehát a szerzőnek abbeli megjegyzése, hogy »a Körös révjénél hegy nem akad.«!? Hiszen a Sebes-Körös Váradtól kezdve felfelé, a Fekete-Körös Solyomtól kezdve, a Fehér-Körös pedig Boros-Jenőtől kezdve mindenütt hegyek közt folynak, s'e folyókou sok helyütt lehetett olyan rév, melynek közelében hegy emelkedett. Kígyóst (nem Kígyó-vizet) és a Keseih mellett levő földet sem az 1180 táján készült, sem a XVI-ik századi összeírás nem helyezi a Körös mentére, sőt mivel Kígyós határleírásában előfordul a Sorouil faluba vezető út, Sorouil (később Sarvally) falu pedig Fehér megye északi részén Vértes, Boglár és Bicske közt állott, a bakonybéli apátság Kígyós faluját is e vidéken kell keresni s nem a tiszántúli részeken.

Hasonló földrajzi tájékoztatlanságot árúl el a szerző ezen szavaival: »Ilyen birtokok... a teljesen ismeretlen fekvésű Brihin és Vindim, a melyek talán Pozsegában, Zagoria területén lehettek.« (32. l.) Pozsega meg Zagoria roppant különböző területek s egymástól húsz mérföldnyi távolságba esnek. Különbö is későbbi adatok nyilván mutatják, hogy az 1180 táján készült összeírás *Vindim* szava alatt, mint utólag műve legvégén (IX. köt. javítások) a szerző is észre veszi, a Zala-megyei *Vindornya* értendő. (V. ö. 365. és 589. ll.) *Brihin* pedig a Somogy-megyei *Berény* nevű falvak valamelyikét jelenti. A Bakonybélitől északra Zsörk falu közelében eső *Kékesfü* (Keykusfev) keresésében elkalandozik a szerző egész Baranya megyéig, s azt sem veszi észre, hogy a Kollernél hibásan »archidiaconus de Kukufeu«-nek közölt főesperesség az erdélyi egyházmegyei küküllei főesperességet jelenti.

Keveset foglalkozhatott a szerző azzal, hogy a jegyzők a különböző századokban az egyes latin betűkkel a magyar nyelvnek minő hangjait jelölték. Innen van, hogy a régi magyar személynévek meghatározásában kevéssé szerencsés. Hol Fancsált, hol Fonsolt emleget (36. 54. ll.), Ozurt Ászárra, Sekeht Székesre, Sigidet Siketre stb. alakítja. (53. 54. ll.) Csekám nevű szolgát említ, mert nem veszi észre, hogy ez a Cseka (Cseke) személy-

név tárgyesete, pedig alább Csaka alakban, nevező esetben is előfordúl. Ennek Chulgu nevű fiát Csalgóra alakítja át, pedig 1251-ben az *u* már semmiesetre sem jelent *a* hangot.

Alább a vezetéknévek írásában is következetlenségekbe esik a szerző. Pannonhalmán lakó ember létére nem veszi észre, hogy a bakonybéli levelek Sokoró-Kajár meg Tarján ügyeivel kapcsolatosan csak péczyi nemeseket emlegethetnek. Hanem írja őket Péchyeknek (92. l.), Pécsyeknek (99. l.), s csak később (118. l.) Péczyeknek. Az Essegváriakat hol Szegváriaknak (144. 145. ll.), hol helyesen Essegváriaknak (88. 471. ll.) nevezi. A Pokyak is először Pókyakká válnak (173. 178. ll.) s csak utóbb kapják meg becsületos Poky nevüket. (542. l.)

Különös kedvteléssel kereste és állította össze a szerző azon adatokat, a melyek szerint a bakonybéli apátság minden magyar érsektől vagy püspöktől független, egyedül az apostoli szentszékhez tartozó, tehát »nullius diocesis« egyház lett volna. (83. 84. 116. ll.) Csakhogy a felsorolt adatok ezt nem igazolják, hanem csak annyit bizonyítanak, hogy egyes bakonybéli apátok szerettek volna teljesen függetlenek lenni. Az ő felterjesztésükre az apostoli szék jóhiszeműleg át is írta, hogy a bakonybéli apátság egyedül a szentszékhez tartozik, de még világosabban kinyilvánította az apostoli szentszék azt is, hogy Bakonybél az esztergomi érsek alá van vetve. (Pl. 1400-ban.) 1421-ben Miklós veszprémi prépost Benzi Andrásnak nem mint bakonybéli apátnak, hanem mint kalocsai érseknek volt helytartója, s a kajári plebániát nem mint püspöki joghatósággal bíró férfin, hanem mint kegyúr adományozta. Hasonlóképen 1452-ben Gergely kormányzónak helyettese (vices gerens) nem joghatósági dolgokban, hanem vagyoni ügyekben intézkedik. Azért a bakonybéli apátság jogi helyzetét mindezeknél sokkal jobban megvilágítja az, hogy 1351-ben a bakonybéli apátot az esztergomi érsek erősítette meg és ő adott felhatalmazást arra, hogy az apátot felszenteljék. (328. l.)

Végül nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a szerző a bakonybéli egyházat rendesen kolostornak (egyízben még helytelenebb szóval zárdának) írja. (18. 40. 41. 79. stb. ll.) Ha régi magyar helyneveinken végig tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy ősünk a falvaktól, városoktól távoleső egyházakat a görög szó értelmének megfelelőleg monostoroknak nevezték, és a klastrom, kolostor szavakat csak azon időtől kezdve használták, a mióta (1221) a Ferencz- és Domokos-rendiek a városokban építettek szerzetes házakat, s így azokat a többi lakásoktól el kellett rekeszteni (claudere). Már pedig, ha valamelyik egyház egyedül, minden emberi lakástól távol, magány-

ban állott, a bakonybéli bizonyára ilyen volt, és így ezt minden más szerzetes háznál jobban megilleti a monostor név. Így nevezik magok az apátok és szerzetesek is egyházukat »monasterium s. Mauricii de Beel«-nek (281. 303. 581. stb. ll.), s az, hogy egy pár gazdatiszt a XVI-ik században »claustrum«-ot ír, nem számít, mert ezektől csak nem tanulunk egyházi jogi műszavakat.

A nagy terjedelmű *Oklevéltár* rengeteg adatot szolgáltat Veszprém, Győr és Zala megyék történetére is, és történetíróinkra nézve ennek átbuvárlása annál inkább szükséges, mert az 1343-tól 1542-ig terjedő oklevelek (mintegy 140 darab) egy-kettő kivételével mind kiadatlanok voltak, sőt a tatárjárás előttiéek közt is akad egy eddigelé ismeretlen nevezetes oklevél.

A kilenczedik kötetben folytatja Sörös a bakonybéli apátság történetét s levezeti azt napjainkig.

A kötet első fejezete azt a szomorú időszakot ismerteti, midőn a monostor feldúlva, üresen áll, s apátjai, ha voltak is, távol laktak. Egyízben (1548) a bakonybéli apátság jövedelmének kétharmada a pannonhalmi szerzetesek tartására szolgált, mert a főapátság összes jövedelmeit a pannonhalmi vár őrségére és fentartására fordították.

A második és harmadik fejezet a monostor helyreállításáról, apátjairól és kormányzóiról szól, a Benedek-rendiek eltörléséig, 1787-ig.

A negyedik fejezet az 1802-ben új életre támadt monostor életét, apátjait, eseményeit tárja elénk. Mivel pedig az apátok között oly jeles férfiak foglaltak helyet, mint Guzmics Izidor, Sárkány Miklós, Villányi Szaniszló, nagyon érthető, hogy e fejezetben nem csupán helyi érdekű, hanem országos, politikai és irodalomtörténeti dolgokkal is sűrűn találkozunk.

A hazai neveléstörténetre nézve rendkívül érdekes részleteket tartalmaz az ötödik fejezet. A monostor tagjainak életrendjét, tevékenységét ismertetvén a szerző, a 215—264 lapokat az egykori bakonybéli tanárképző iskola történetének szenteli, s nagyon érdekes, eleven képet fest a XVIII-ik században és a XIX-ik század első felében szokásos felső oktatásról.

A bakonybéli apát gondjaira van bízva két plebánia is: a bakonybéli és a sokoró-kajári. Azért két fejezetben ezek keletkezését és fejlődését is elmondja.

A függelékben a bakonybéli apátság naplójából közöl 1782-ig terjedő részleteket s 142 darab oklevelet.

A mű eddig jóformán egészen ismeretlen adatokon épült,

tudományos, de a mellett kedves olvasmány. Szerzőjének minden tekintetben becsületére válik.

Csupán két megjegyzésünk van.

Kár volt újra felmelegíteni azt a tévedést, hogy a XVI-ik századbeli hatalmas Podmaniniak a mai Podmaniczkyak ősei. (6 l.) Mind a *Századok* (1902. 881. l.), mind a *Katholikus Szemle* (1902. 6. füz.) ismertette e tévedés tisztázását, s így csodáljuk, hogy a szerző figyelmét mégis elkerülte.

Egyházi jogtörténeti szempontból nagyon érdekes a bakonybéli apátságnak a pannonhalmi apátságához való viszonya. Szerintünk azonban a szerző ezt ebben a kötetben is hibásan ítéli meg. Mindjárt bekezdő mondatai: »A királyi kegyuraságnak átengedése, a melylyel Bakonybél II. Ulászló akaratóból Pannonhalmától jött volna függésbe, sokáig nem tudott érvényesülni. A XVI. század első felében még királyi kegyuraság, majd Vitéz esztergomi érsek kegyúri jogának fölélesztésével és a pápai levelekben Esztergom főpapjának biztosított közvetlen fenhatóság alapján nyer Bakonybél apátokat. Sőt a politikai s egyházi ügyek ziláltsága között egy pillanatra szinte Pannonhalma válik Bakonybél-től függő apátsággá« (5. l.) kevésbé szabatosak. Pannonhalma 1516-ban kapta Bakonybél kegyuraságát. Ettől kezdve 1536-ig, sőt — úgy látszik — 1542-ig apátváltozás nem fordult elő. 1536-ban nem érvényesülhetett Pannonhalma joga, mert a bakonybéli apátság tulajdonképpen nem üresedett meg, hanem az apát (bizonyára feltételesen) Pápai Benedek javára lemondott. Ha ehhez a pannonhalmi főapát beleegyezését adta, akkor Pannonhalma jogán sérelem nem történt. 1556-tól kezdve annyira érvényesült Pannonhalma joga, hogy a főapátok magukat nevezték ki bakonybéli apátokká is 1614-ig. Azután is sokszor csak kormányzókkal igazgatták a bakonybéli monostort s úgy kellett őket figyelmeztetni, hogy a kegyuraság nem jelenti a bekebelezést. A királyi kegyuraság átengedése tehát elég korán és nagyon is erősen érvényesült. Ezzel ellentétben Matthéus György kinevezése, mint félrevezetésen (obreptio) alapuló, nem számít s tetteleg nem is jutott érvényre.

Nem való, hogy az esztergomi érsek Vitéz János kegyúri jogának fölélesztésével adott volna Bakonybélnek apátot, vagy — mint a 9. lapon mondja a szerző — Martonfalvy László apát Oláhtól, mint kegyúrtól fogadta volna el az apátságot. A közölt oklevélben az esztergomi érsek kegyuraságáról egy szó sincsen. Oláh Miklós esztergomi érsek nem a kegyuraságon alapuló személyi kijelölést, hanem az egyházi felhatalmazás és megerősítés jogát (ad investiendum et confirmandum)

követelte a maga egyháza számára. (461. l.) Ehez pedig joga volt, mert a király a bakonybéli kegyuraság átengedésével csak a személykijelölést adta át a pannonthalmi főapátnak, de nem adhatta az egyházi felhatalmazást. Ez tehát megmaradt az esztergomi érseknél annál is inkább, mert 1514-ben nem is kérték az apostoli széktől, hogy Bakonybél az esztergomi érsek joghatósága alól kivétessék, s ennél fogva az 1514-iki, »Regimini ecclesiae universalis« kezdetű bullában az esztergomi érsek jogának eltörléséről szó sincsen. Abból, hogy 1548-ban a bakonybéli monostor pusztulása után annak távollévő, egyedül álló apátja egy ideig helyettes pannonthalmi apát volt, Pannonthalmának függése Bakonybélről hogyan következik? nem értem. A létező nem függhet egy nem létezőtől.

Hogyan fejlődött ki a pannonthalmi főapátság felpüspökséggé? más szóval, hogyan lett a főapát olyanná, a ki nemcsak szerzetesek felett gyakorol joghatóságot, hanem világiak felett is, még pedig a püspöki megyék kereteiből kivett s egyenesen hozzácsatolt plebániákon? — erre vonatkozólag a szerző közül ugyan néhány adatot és észrevételt (100. l.), de teljes, szabatos és szigorúan történeti magyarázatot a pannonthalmi főapátság történetének hátralevő kötetektől várunk.

KARÁCSONYI JÁNOS.

A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. Irta Érdűhelyi Menyhért. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 8-r. 35 l.

A történet-philosophia hatalmas fegyver az olyan író kezében, a ki éles logikával, jó historikus szemmel és biztos ítéllettel rendelkezik. Ezen kiváló tulajdonságok révén nem egy kiváló írónak sikerült már a hiányos emlékekből a tényeket megállapítania, vagy legalább a valót megközelítenie. De ott, hol az írónak teljes homályban kell tapogatóznia, a hol nincs kiinduló pont, nincs biztos alap, ott eredményre még a történet-philosophia sem vezethet; legkevésbé akkor, ha az illető írónál még a jól látás és az éles logika is hiányzik. Felvethet ugyan egyes eszméket, elmélkedhetik, okoskodhatik, de nem lévén való alapja, munkája csak úgy hat az olvasóra, mint a szép-író elbeszélése. Olvasatja magát, gyönyörködhet, de meg nem győz, mert hiányzik belőle a valóság.

Érdűhelyi munkácskája is az ilyen fajta művek közé tartozik. Csinosan megírt, kellemes olvasmány, de tudományos értéke egyáltalában nincsen. Nagyhangú mondásokban

és ismétlésekben szerfölött gazdag ugyan, de annál kevesebb benne az elfogadható argumentum és a megdönthetetlen igazság. A szerző nem is oklevelek alapján írta meg munkáját, hanem nyomtatott munkák segítségével. Ujat tehát nem is igen mond, hanem ismétli és fokozza azokat a magasztalásokat, melyeket forrásai már rég elmondottak. Jellemző munkájára, hogy a benczés-rendnek Erdélyi László szerkesztette jeles és modern munkáját vagy pompás oklevéltárát egyetlen egyszer sem idézi; pedig az idézetekkel különben nem igen fősvénykedik. Sajnos, ezek az idézetek néha igen furcsák. Hogy többet ne mondjunk, azon állításának bizonyítására, hogy a benczések őserdőket irtottak, posványokat szárítottak stb. forrásul Dörnernek »A szer-tés Magyarországon« című munkáját idézi.

A szerző legelőször a *benczések* betelepítéséről s azoknak *mintagazdaságairól* beszél. Szerinte a benczések a *kor fejlettebb mezőgazdasági rendszerét* nálunk is meghonosították. A szőlőművelést is felvirágoztatták, még pedig oly gyorsan, hogy »a magyar borok rövid idő alatt Európa legkeresettebb forgalmi czikkeivé lettek.« (!) Az állattenyésztést az *európai nemzetek vívmányainak értékesítésével* tovább fejlesztették s minta-állattenyésztésükkel hathatósan befolytak Magyarország állattenyésztésének emelésére!! Az őserdőket kiirtották, az ártereket, lápokat, vadvizes ereket levezették stb. Mindez természetesen a X. és XI. században történt. Vajjon honnét tudja mindezeket a szerző? A reánk maradt írott emlékek ugyanis mit sem tudnak ezekről az óriási eredményekről. Sőt többet mon-dunk, a szent királyok adománylevelei és alapítólevelei egyenest ellentétben állanak mindazon hangzatos mondásokkal és állításokkal, miket Érdujhelyi világga bocsátott. Az alapító leve-lekből ugyanis világosan kiolvashatjuk, hogy a benczéseket nem a földművelés és az állattenyésztés emelése céljából telepítették be, hanem a térítésre, az Isten tiszteletére és a hitélet gyarapítására. S hogy gondtalanul élhessenek, kész szántóföl-dekkel, kertekkel, iparosokkal, földművelőkkel, szőlőművesekkel, halászokkal, méhészekkel stb. ajándékozták meg őket. Ha ezeket nem tudnók is, Érdujhelyi frázisait akkor sem fogadhatnók el, mert a X. és XI. században »fejlettebb mezőgazdasági rend-szerről«, mintagazdaságokról, az állattenyésztés terén az európai nemzetek vívmányairól beszélni nevetséges dolognak tartjuk. Ez ép oly badarság, mint a szerzőnek azon állítása, mely it a benczések a szőlőművelést annyira felvirágoztatták, »a magyar borok rövid idő alatt Európa legkeresettebb lmi czikkeivé lettek.«

Nem lévén célunk az ilyeneknek czáfolása, Érdujhelyi

nagyhangú mondásaival szembeállítjuk a magyar benczés-rend modern történetíróinak ugyanazon tárgyról írt véleményét. Ők az oklevelek alapján a benczés-rendről hímezés nélkül kimondják, hogy *belső életük és külső hatásuk tényeit és fejlődését nem méltathatják*, mert ezekről pozitív bizonyítékok nem maradtak reánk.

A mit Érdujhelyi a benczések gazdasági tevékenységéről elmondott, azt a *prémontrei-rend* ismertetésénél fokozottabb mértékben megismétli. A prémontrei kolostorok — írja — oly mintagazdaságok voltak, a melyek a franciaországi fejlettebb gazdasági rendszert Magyarországon meghonosították!! A szerző bizonyosan ismeri ezt a fejlettebb gazdasági rendszert, s így nagyon lekötelezné az irodalmat, ha körülményesen leírná, miben állott az a XII. századbéli fejlettebb gazdasági rendszer? Mi nem resteljük bevallani, hogy erről a fejlettebb rendszerről sohasem hallottunk.

A szerző a prémontreiek gazdasági tevékenysége után áttér a *cisterciek* ismertetésére. Az áradozásban itt már szinte utólérhetelenné lesz. Minden kolostor környéke — írja — egy-egy kis paradicsommá alakul át, ... gyümölcsöseikben a legelső fajokat érleli a napsugár, szántóföldeiken duzzadó *kalászt* renget a *tavaszi szellő!*¹⁾ stb. A szerző — mint említők — már a benczésekről elmondotta, hogy a kor fejlettebb gazdasági rendszerét meghonosították; a prémontreiek — szerinte — még tovább mentek; ők már új korszakot nyitnak a nemzetgazdaság terén. S vajjon a cistercieknek mi maradt? A szerző erre így felel: »Egyszerre századokkal viszik előbbre hazánknak mindazon pontját, mely az övék, vagy a hová hatásuk kiterjed. Minden kolostorukat egy-egy nemzetgazdasági közép-pontnak és egyúttal iskolának tekintjük« stb.

A jámbor olvasó az ilyen és efféle nagyhangú mondások tömegét látván maga előtt, akaratlanul is felébred benne a kíváncsiság, micsoda ismeretlen oklevelekből, vagy milyen megdönthetetlen forrásokból merítette a szerző mindezeket? S felettül ott találja a jegyzetekben Szentimreinek *Szent Benedek élete*, Winternek *Die Praemonstratenses*, Bakonyvárnak *A pápai gimnázium története*, Danieliknek *A prémontreiek* című munkáikat, a melyek lehetnek kitűnő és alapos művek is, de tudományos munkák forrásául még sem használhatók.

De tegyük fel, hogy a szerző hyperbolái csakugyan valóságon alapulnak s a nevezett szerzetesek a gazdaság

¹⁾ Valóban fejlett gazdasági rendszer, mikor már *tavaszzal kalászt* renget a szellő!

minden ágát századokkal vitték előre. Ez esetben lehetetlen, hogy a több száz állítólagos mintagazdaságnak nyomát és hatását meg ne találhatnók abban az időben, a midőn az ország gazdasági állapotáról már elég sok és hiteles adataink vannak. Különös, de igaz, hogy a XV-ik század második felében, azután a mohácsi veszedelem előtt való évtizedekben virágzó állattenyésztéssel, szőlőműveléssel és kertészettel találkozunk, de nem a nevezett szerzetesek állítólagos mintagazdaságaiban, hanem oly vidékeken, a hol zárdáik nem is voltak!

Mi nem akarjuk a nevezett szerzetes-rendek érdemeit és üdvös tevékenységét kisebbiteni. Velünk együtt senki sem vonja kétségbe, hogy jótékony hatással voltak közéletünk minden ágára. Azt is valószínűnek tartjuk, hogy a külföldről sok hasznos intézményt, több ismeretlen gyümölcsfajt hoztak magukkal, de hogy gazdasági tevékenységükkel korszakot alkottak, hogy a gazdaság minden ágát századokkal vitték volna előre, azt az adott viszonyok között merő lehetetlenségnek tartjuk.

Érdughelyi az egyes szerzetes-rendek gazdasági tevékenységének ismertetésénél újra és újra hangoztatja azt a nagy munkát, a mit a nevezettek a vadvizek, lápok, mocsarak lecsapolásával és kiszáritásával végeztek. Még a benczés-rendnél is megemlíti ezt, jöllehet a benczések a hegyes vidékeken szerettek letelepedni, a hol tudvalevőleg mocsarak és lápok nem igen voltak találhatók. A szerzetes rendeknek ezen állítólagos tevékenységére megjegyezzük, hogy a XVII-ik századig ezer adattal rendelkezünk arra nézve, hogy urak, polgárok, városok, községek, faluk és papok minden kitelhető módon azon voltak, hogy vízhez juthassanak. Egy-egy folyóból száz és száz helyen vezették a vizet földjükre; zsallókkal, gátaikkal, töltésekkel akadályozták a folyóvizeket szabad folyásukban, csakhogy mennél könnyebben jussanak vízhez. S vajjon miért tették ezt? A vizek a védelmen kívül egész sereg embernek élelmet adtak. A halászat élelemmel, a nádvrágás épületanyaggal látta el őket. Malmokat hajtottak. Az állatoknak a víz itatóul szolgált; nyáron, mikor a forróság kiszáritotta a vizeket, a megöntözött terület adta a legjobb kaszálókat és legelőket. A gyümölcsösök (mint a wallóközben) ott termettek legbővebben, a hol elegendő víz t. Egyszóval az emberek nagyon jól tudták, miért vezetik a vizeket földjükre. Hogy a magyar úr és a föld népe még XVIII-ik században is mennyire ragaszkodott mocsaraihoz vizeihez, arra nézve megemlítjük, hogy a vízszabályozások kezdése alkalmával Mária Terézia uralkodása alatt karhatalal kellett a lecsapolásokat végrehajtani, mivel sem az urak, sem a parasztok nem akartak jövedelmező és hasznos vizeiktől

megválni. Hiszszük, hogy az általános szokás alól a szerzetesrendek sem vonták ki magukat. Hiszen a halastavakra nekik volt legnagyobb szükségük; az állattenyésztésnél, szénatermelésnél is nagy hasznát vehették a vizeknek. Azért ha csakugyan igaz, hogy csatornákat és vízmedreket ástak, valószínű, hogy ezt a munkát nem a vizek levezetése, hanem víz-szerzés céljából végezték.

TAKÁTS SÁNDOR.

Radvánszky György házassági pöre, 1724—1725. Irta és adattárral ellátta *Rugonfalvi Kiss István.* Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 111, 129 l.

Történelmünknek a reformációtól a XVIII-ik század első negyedéig terjedő korszakára a protestantismus letörülhetetlenül ráütötte a maga bélyegét; alkotmányunk megtartása, nemzetünk fenmaradása körül gondviselészerű szerepe jutott.

Ezzel nem mondtunk újat, s csak azért említjük, hogy a magyar protestáns egyháztörténet bűvárait fokozottabb munkásságra serkentsük; multunk ismerete hézagos marad, a míg történelmünknek ez a része homályban lesz.

Rugonfalvi Kiss Istvánnak a báró Radvánszky család levéltárából merített műve, egy regényesnek mondható történet keretében az érintett korszak utolsó éveire vet élénk világot.

A novella ez: Radvánszky György eljegyzi negyedízen való rokonát, báró Révay Mihály leányát Johannát. A rokonsági fokban a nagyszombati püspöki vicarius akadályt látott s a jegyeseket az egybekeléstől eltiltotta. Az esztergomi bíboros érsek. Keresztély Ágost szász herczeg, a kihez most az apa, Radvánszky János fordult, az akadály alól való felmentést csak abban az esetben volt hajlandó megadni, ha a protestáns jegyesek vallásukat megváltoztatják; majd megelégedett volna azzal is, ha csupán a jegyesek egyike tér át a katolikus vallásra. A Radvánszkyak ekkor az udvari kancellária útján a királyhoz fordulnak, ki az 1715: 30. t. cz. szerint valósi ügyekben a legfőbb jogforrássá lön.

III. Károly — dicséretére legyen mondvá — mindig kész volt protestáns alattvalói sérelmeit orvosolni s királyi *placet*-jével most is a Radvánszkyak javára döntött.

Ezzel a jegyeseknek is úgy látszott, hogy nyert ügyök van, s az esküvőt az 1724 év december-havában megtartották. A vicarius azonban ürügyet keresett és talált, hogy az egybekelés törvényességét megtámadja, s a szentszék előtt pert indított az új házastársak ellen, mely pernek közel egy évi izgal-

mak után a király tiltó parancsa vetett véget s az egyházi consistorium 1725 szept. 18-án a pert kénytelen-kelletlen megszüntette.

A római katolikus papságnak ilyen — enyhén szólva — kiméretlen eljárása a nem római katolikusok ellen, nem volt példátlan.¹⁾ A szerző fején találja a szöveget, midőn ezeket mondja: »Ritkán húzódott a vallási kérdés észrevehetetlenebbül politikai ruhába,²⁾ mint épen ez időben, úgy hogy ez a *protestánsellenes irány* nem felülről, nem is a felvilágosult, szabadelvű főpapi karból, hanem egyes papoktól és a *nemzet nagy tömegéből indul ki*. A király és környezete sokszor kimutatta, hogy szabadelvű, a protestánsoknak nem ellensége, úgy hogy mindazon elnyomásért, mely a protestánsokat III. Károly alatt érte, nem lehet mást, csak a nemzet nagy többségét vádolni.« (22. l.) Ily elfogulatlanul ítéli meg a szerző műve több helyén a protestantismus helyzetét hazánkban. Pártállása csak itt-ott keveri ellenmondásba vagy mondat vele sujtó kritikát emberi cselekedetek fölött. Nem adja kezünkbe a kulcsot báró Révay Mihály jelleméhez, a kit elítél, a helyett hogy megértetni igyekeznek az olvasóval. Az egyöntetűség rovására írjuk, hogy közölven Spáczay Pál nagyszombati vicariushoz írt levelét,³⁾ annak egyes mondataival jegyzeteiben folytat polemiát, a helyett hogy mindezt beleolvasztaná művébe, mi által előadása csak nyert volna színben. Révay Mihály korának egyik típusa. A történetíró rajzolja meg alakját, ne hallgasson el róla se jót, se rosszat; magyarázhatja szavait, de az ítéletet bizza az olvasóra, vagy ha az élő nemzedéket részrehajlónak tartja, bizza bátran az időre. Az egyháztörténeti írótól pedig kétszeresen megvárjuk, hogy »sine ira et studio« írjon; mert szándékossága gyanunkat is kétszeresen ébren tartja. Schwandtner, mint a szerző is közli, másképp ítéli meg Révayt.

Ellenmondásba keveredik szerzőnk, midőn pálczáat tör a »szerzfölött loyalis protestáns főurak« felett, a kik »tökéletlen küszöb-politikát⁴⁾ írtak s tökéletlen törvényeket alkottak«, míg egy sorral előbb azt mondja, hogy e követelés — a szentszékek eltörlése — valósíthatatlan volt.

Még egy zökkenőjét említsük. A szerző a megkötött házas-

¹⁾ Révész Kálmán: Gyöngyössi Pál. Magyar protestáns egyházi monographiák, 1898.

²⁾ Furcsa kifejezés, hogy a vallási kérdés politikai ruhába húzódott, az: ruhába öltözött. Vajjon hol vette a szerző?

³⁾ Adattár, 86. l.

⁴⁾ Mi az a küszöb-politika? Saját csinálmánya-e a t. szerzőnek, gy találta, hallotta valahol? Jó lenne urát adni a ruhába húzódás-
tútt ennek is.

ság érvénytelenségének egyik okául azt említi, hogy az egybekelés Kis-Selmeczen történt; Kis-Selmecz pedig nem volt articularis hely; ott a protestáns papnak nem volt joga a házasság szentségében részesíteni a jegyeseket. A következő oldal jegyzetében meg már azt írja, hogy ez a kifogás elesik, mert a főurak tarthattak udvari papot a szertartások végbevételére.

Elismerésünket teljesen kivívja a mű első két fejezete, melyben a szerző a tárgyalta házassági pernek jogtörténeti előzményeit adja elő. Maga a per ugyanis, mint említettük, azon fordult meg, hogy a házasságkötés ügyébe a szentszék a jegyesek vérségi foka okán ártotta bele magát, a mi annál kinosabban érintette a vőlegényt és családját, mivel hasonló okon már egyszer felzaklatta nyugalmaikat a felekezetiesség.¹⁾ E kérdés kapcsán a szerző mélyen belenyúl a dolog jogi előzményeibe s teljes világosságot derít azokra. A *tájékoztató*-nak mondott első fejezetben az egyházi bíróságok, az úgynevezett szentszékek egész történetét felöleli a bécsi békétől kezdve; a *bevezetés*-ben, mi a második fejezet címe, a rokonság mint házasság-bontó akadály a római katolikus és protestáns jog szerint nyer megfelelő kútfőismerettel kimerítő taglalást. A harmadik fejezettel kezdődik tulajdonképpen a per ismertetése, buzgó kutatás alapján, folytonos utalásokkal az *Adattár*-ban közölt 94 oklevélre. érdekesen, élénk előadásban; befejezésül pedig a per történeti, jogi és irodalmi hatásáról szól a szerző.

Az itt ismertetett munka a báró Radvánszky család levéltárára irányítja ismét figyelmünket, melynek nagybecsű anyagából a hazai műveltségtörténet nem egy téren nyert már bővülést. Csak kíváncsú lenne, ha e levéltár kincseinek kiaknázása mennél nagyobb mértékben megtörténnék, s ez irányban — azt hisszük — a tárgyalta munka fiatal szerzőjétől még sokat várhatunk.

—NY—S.

Un poète hongrois. Jean Arany, 1817—1882. Par Ignace Kont. Paris, 1904. 8-r. 88 l.

Kont Ignác tollából egy újabb füzet jelent meg a magyar irodalomtörténet köréből vett tárgyról. Ezúttal *Arany János* életével és költői pályájával foglalkozik. Épen úgy mint *Vörösmartyról* írt munkája,²⁾ ez is szerzőnknek a Sorbonne »szabad tanfolyamán« tartott előadásait tartalmazza.

¹⁾ *Kiss István*: Radvánszky György eljegyzésének története. *Századok*, 1903. 797 és köv. ll.

²⁾ Ismertetését olv. *Századok*, 1904. 797. l.

Bevezetésében megmagyarázza annak az okát, hogy Arany Jánost miért ismerik oly kevéssé a külföldön. Ő tősgyökeres magyar költő volt, kinek műveit csakis az értheti meg és élvezheti, a ki alaposan ismeri hazai viszonyainkat, a magyar népet, annak szokásait, eszejárását, s ily módon teljesen bele tud helyezkedni a költő világába. A francia közönségnek Arany Jánost Saint-René Taillandier mutatta be először a *Revue des deux Mondes*-ban, körülbelül öt lapon, de még 1860-ban, tehát akkor, mikor Arany még nem állott fényes pályája csúcán. Nagy költőnkéről írt még azóta Sayous is (1893-ban), de csak lyrai költeményeit és balladáit méltatta figyelemre, hőskölteményeit csak nagyon futólagosan érintette. Egy-két költeményének fordítása 1896-ban Polignac gyűjteményében jelent meg; a *Toldi-trilogia* első részének verses fordítása pedig 1898-ban Gauthiernek Aranyról és Petőfiről szóló munkájában.

Szerzőnk négy fejezetben adja röviden de szabatosan a költő életrajzát s ismerteti lyrai verseit, eposait és más epikai költeményeit; még pedig egyszerű, de a mellett szép és élvezetes nyelven, józan felfogással, dicséretes példáját adva annak, hogyan kell a magyar irodalmat a külföldi közönséggel megismertetni.

Kont ebben a munkájában is — épúgy mint Vörösmartyról szóló korábbi művében — többé-kevésbbé részletes ismertetéseket ad a tárgyalt költő egyes műveiről, közli röviden azok tartalmát s itt-ott egyes helyeket le is fordít belőlük olvasói számára.

Szerzőnk — mint értesültem — a folyó tanévre Eötvöst, a jövő évre pedig *La jeune Hongrie*-t (a fiatal Magyarország) választotta előadásai tárgyául; tehát szakítani készül azzal a hagyománnyal, mely az 1867-iki kiegyezés óta keletkezett irodalmat oly kevés vagy épen semmi figyelemre nem méltatta.

KROPF LAJOS.

Shakespeare's Europe. Unpublished chapters of *Fynes Moryson's Itinerary*, being a survey of the condition of Europe at the end of the XVI. century. With an introduction and an account of Fynes Moryson's career. By *Charles Hughes*. London, 1903. 4-r. LVI, 500 l.

Fynes Moryson 1591-ben útra kelt s kétizben bejárta széles Európát. Első útjában északi Európát vándorolva be, Krakóig jutott, a honnan lóháton Bécsen keresztül Olaszországba utazott, azután hosszabb barangolás után Svájcra és Franciaországon át tért vissza Angliába.

Második útjában Tirolon és Velenczén át a szentföldre utazott s megfordult Konstantinápolyban is, hova épen akkor érkezett, mikor honfitársa, Barton Edward, a szultán seregével Eger várának bevételétől és a keresztesi csatából jött vissza. Ezért külön fejezetet szentel Eger vára ostromának.

Hazánkban — sajnálatunkra — nem járt, különben érdekes leírását adta volna magyar útjának. Folyvást jegyeztetett és kompilált; de eredeti feljegyzései, személyes megfigyelései jóval többet érnek, mint az, a mit más szerzőkből írt ki.

Kéziratának egy részét már 1617-ben kinyomtatták. Hughes most bővebb részleteket közöl belőle, de még ez sem a teljes munka.

A kiadó találóan *Shakespeare Európája* címet adott a munkának, mert hű képét adja az azon korbéli Európának.

Moryson egy-egy feljegyzése közelebbről is érdekel bennünket. Így pl. midőn a heidelbergi egyetemre beiratkozott, egy tallérnak harmadrészét kellett lefizetnie. Csakis a magyarországi hallgatók élvezték Melanchton Fülöp jóvoltából azt a kiváltságot, hogy nem idézhették őket a rektor elé, hanem minden ügyes-bajos dolgaikban egy saját nemzetökből választott *elder* (senior) bíraskodott. Moryson ott léte idején azonban ez a kiváltság fel volt függesztve, mert adósságaikat és házi gazdáiknak járó tartozásaikat nem fizették pontosan. Az író szavai szerint: »because they did not duely pay theire credits and hosts.« (307. l.)

Lengyelország leírásánál említi, hogy a lengyel seregben a gyalogság rendszerint német, magyar és szláv zsoldosokból áll, kik közül (Báthory) István királynak valami 16,000 embere volt hadseregében. A király ezenkívül bizonyos számú magyar és szláv (slauonian) gyalogos katonát tart, kik nem szolgálnak a hadseregben, hanem a király testőrségét képezik s *hajduk*-nak (haiducs) neveztetnek, mert »rendesen lengyeleknek tartják őket.«

KROPF LAJOS.

T Á R C Z A.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

*Elmondta a Magyar Történelmi Társulat 1905 évi
márcz. 2-án tartott közgyűlésén*

GRÓF TELEKI GÉZA
elnök.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Ismét összegyűltek a Magyar Történelmi Társulat tagjai ezen a helyen, hogy tudomást vegyenek egy év tudományos munkásságának eredményeiről: és nekem, mint e társulat elnökének, kilenczedik ízben nyílik alkalmam arra, hogy ez emelvénnyről egybegyűlt tagtársainkat üdvözlöljem. Mint mindannyiszor, ezúttal is a köszönet és hála érzelmeit kell mindenk előtt szavakba öntenem azok iránt, a kik társulatunk vezetéséért a magunk elé kitűzött feladatok teljesítésében támogatták és a kik társulatunk ügyei iránt való érdeklődésöknök ezúttal is megjelenésöknökkel adták bizonyosságát.

Mik azok a feladatok, melyek hivatásunk teljesítésében reánk, a Magyar Történelmi Társulat tagjaira várnak; micsoda célok elérését tűztük ki magunk elé: azt e helyen bővebben fejtegetnem feleslegesnek tartom. Hivatásunk ki van fejezve a névben, mit társulatunk visel; feladatunk világos mindenki előtt. A hazai történelemnek tudományos alapon való művelése és működésünk eredményeinek közzététele útján a magyar nemzeti társadalom érdeklődésének ébrentartása multunk emlékei iránt, a mit az egykori krónikás énekirótól kölcsönzött jelszavunk így fejez ki: *Emlékezzünk régiekről!* — ez az a feladat, mely bennünket e társulat kebelében egyesít és munkára buzdít. És hogy minő magunk célok szolgálatára vagyunk hivatva e feladatunk teljesítéséhez jobban nem érezhettük, mint ma, midőn a közéletünket minden oldalról fenyegető válságos jelenségekkel szemben első történelmi multunk tanulságaiból meríthetjük életképesek és nemzeti törekvéseink jogosultságának bizonyítékait.

Ez a hely nem arra való, hogy itt a jelen kérdéseivel foglalkozunk. De a mai közállapotok olyanok, hogy nem érint-
hetjük a multak emlékeit a nélkül, hogy ne éreznők meg a
kapcsokat. a mik azokat összekötik; nem forgathatjuk a történelem
lapjait a nélkül, hogy ne éreznők a belőlük kiáradó szellem
befolyását ennek a mostani korszaknak irányelveire. Ha nemzeti
multunknak azzal a korszakával foglalkozunk, a mikor semmi
sem állotta útját erőink érvényesítésének, új életre kel bennünk
a remény, hogy teljességgel nem veszhettek ki belőlünk azok a
tulajdonságok, melyeken a nemzeti nagyság alapjai nyugodtak.

A hanyatlás, a szétदारaboltság szomorú korszakában szeren-
csétlenségünk egyik fő okául egymással való viszálykodásainkat
ismerve fel, éreznünk kell, hogy az összetartás az, a mi ma is
egyedül óvhatja meg nemzetünket a romlástól. S ha látjuk a
történelemből, mint volt képes ez a nemzet a nagy katasztrófák
után összeszedni magát és a romokból ismételten teremteni meg
létének új alapjait: akkor fokozott bizalommal nézünk a reánk
váró küzdelmek kimenetele elé, mert okunk van hinni, hogy az
a harcz. a mit nemzeti jogainkért kell vívnunk. azok győzelmével
fog végződni.

Igyekezzünk tehát megismerni a multat és az abban rejlő
tanulásokból merítsünk útmutatást a jelen nagy feladataival szem-
közt. és reményt jövőnk biztosítására. A történelem tudományos
feladatainak ekképen való összekapcsolása a gyakorlati élet kívá-
nalmaival. az a hivatás. mely a legbiztosabb létalapot teremti meg a
Magyar Történelmi Társulat számára, mely e társulatot szerves kap-
csokkal illeszti a nemzeti társadalom államfentartó tényezői közé.

Mit lehet e téren elérni, épen a most lefolyt esztendő mutatta
meg, mely ha külső eseményekben talán nem is magaslik ki előzői
közül. egy társulatunk kebelén kívül lefolyt nagy eseménynyel
bizonyosságot tesz hivatásunk magasztosságáról és legbecsesebb sike-
reink egyikét fűzi közel négy évtizedes multunk eredményeizhez.

Ez az év juttatta ugyanis a megvalósulás küszöbéhez a
nemzetnek azt a régi óhaját, hogy Rákóczi Ferencznek, a nagy
szabadsághősnek idegenben nyugvó tetemei haza kerüljenek a
számkivetésből és a haza földjében tétessenek örök nyugalomra.

Felséges urunk és királyunk dicsőséges uralkodása alatt
ismételten adta jelét magyar nemzete történelmi hagyományai
iránt táplált kegyeletének, de sohasem értette meg e hagyományok
jelentőségét annyira, és sohasem jutott oly közel a nemzetnek
e hagyományokkal eltöltött lelkéhez és gondolkodásához, mint
akkor, a mikor kimondta a nagy szót, hogy annak a hősnek,
a ki egész életét hazája szabadságáért áldozta fel, e haza föld-
jében kell nyugodnia.

Évszázados óhajítás megvalósulását hirdették e királyi szavak; évszázad óta gondolt a nemzet fájdalmas büszkeséggel annak az emlékére, a kit a szabadság ellenségei még haló porában is számkivetéssel sujtottak. De hogy ez emléket az idő vasfoga nem pusztított el, hogy mindig nagyobb erővel töltötte be a nemzet lelki világát, abban nagy része van a történelmi hagyományok fentartásának. És a Magyar Történelmi Társulat. ezeknek a hagyományoknak hivatott őrizője, volt az első fórum, a honnan a nemzet biztatást merített arra, hogy óhajítása teljesedni fog. Társulatunknak jutott. élén nagyérdemű másodelnökével, Thaly Kálmánnal, a vezetőszerp abban a tollal megvivott küzdelemben, mely lehetővé tette, hogy Rákóczi és bujdosó társai nyugovó helyét a messze idegenben a honfiui kegyelet megőrizze az elpusztulástól, és ennek a küzdelemnek diadalát ünnepelhetjük az események ama nagy fordulatóban, mely megengedte, hogy »a király és nemzet egyesült kegyeleto« együttesen adja meg az elégtételt annak a nemzeti hősnak, a kinek nevével a magyar nemzet legszentebb jogai vannak egybeforrva.

Ime a bizonyosága annak, hogy a történelmi hagyományok ma is legbiztosabb fegyvertárai a nemzet szent jogaiért folyó küzdelemnek. Ime a buzdítás arra, hogy fokozott erővel igyekezzünk kivenni részünket e hagyományok ápolásából. Vonjuk le belőle a tanulságot, és akkor társulatunk a jövőben is az eddigiekhez méltó sikerekkel fog megfelelhetni magasztos hivatásának.

Ezzel megnyitom a Magyar Történelmi Társulat 1905 évi rendes közgyűlését.

JELENTÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1904 évi munkásságáról.

(Felolvastatott a társulat f. évi márcz. 2-án tartott közgyűlésén.)

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Rákóczi felkelésének 1903-ban ünnepelt kétszázados évfordulója arra lelkesíté tagtársainkat, hogy többen a kuruczvilágra vonatkozó dolgozatokkal keressék fel közlönyünket, a Századok-at. Lehetővé tették ezzel, hogy a tavalyi évfolyam egy fűzetét kizárólag II. Rákóczi Ferencz és kora dicsó emlékének szentelhessük. Ott közöltük Szádeczky Lajos társunk érdekes felolvasását, melyet mult évi közgyűlésünkön a bujdosó kuruczok Törökországban felkutatott emlékeiről tartott s a melynek alkal-

mával a Rodostóból, Izmidből magával elhozott és bemutatott emléktárgyakat társulatunknak ajándékozta; ott közöltük *Szendrei János* tollából a kassai Rákóczi ereklye-kiállítás szakszerű leírását, *R. Kiss István* adalékait a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. *Takáts Sándor*, *Éble Gábor*, *Dézsai Lajos* néhány kisebb cikkét, s megindítottuk *Baranyai Béla* tagtársunk összeállításában a Rákóczi-kor bibliographiáját, melynek folytatólagos közlése az ez évi február-havi számban ért véget.

Ezekhez sorakozik *Angyal Dávid* mai felolvasása, mely Rákóczi törökországi bujdosásának politikai történetét világítja meg új adatokkal.¹⁾

Mindjárt itt emlitem fel, hogy a II. Rákóczi Ferencz fejedelem életrajzára *Ludányi Bay Ilona* úrnő nagylelkű adományából immár másodszor hirdetett s a múlt évi április hó 8-án lejárt pályázat — sajnos — ezúttal is eredménytelen maradt. A határidőre beérkezett egyetlen pályamunka nem találtatott jutalomra és kiadásra méltónak. Ennek következtében az ig. választmány, mellőzve a zárt pályázatot, egyenes megbízás útján gondoskodott a feladat megoldásáról s legutóbbi ülésében dr. *Márki Sándor* tagtársunkat, a kolozsvári egyetem tudós tanárát bízta meg Rákóczi életrajzának megírásával.

A *Századok* múlt évi füzetének tartalmát — azt hiszem — szükségtelen a t. közgyűlés előtt részletesen ismertetnem; csak azt emlitem meg; hogy a júniusi számhoz az 1904—1906 évi ciklusra szóló *Névkönyv* van mellékelve, melyet *Barabás Samu* társulati jegyző állított össze.

A *Történelmi Tár* négy füzete dr. *Komáromy András* tagtársunk szerkesztésében kellő időközök alatt jelent meg s küldetett szét előfizetőinknek.

Némi késedelemmel láttak napvilágot a *Magyar Történeti Életrajzok* füzetei, de ma már jelenthetem a t. közgyűlésnek, hogy az 1904 évi folyam — *Keszei Miklós* életrajzával, melyet *Pór Antal* jeles tollának köszönhetünk — be van fejezve; rövid időn várhatjuk az új folyam megindulását, s bizva a szerkesztő, dr. *Dézsai Lajos* tagtársunk buzgalmában, remélhetjük, hogy ezen túl e vállalatunk is a rendes kerékvágásban fog haladni. A múlt évben egyébiránt összesen hat füzetet adtunk ki. Az egyik (1903: 5.) b. *Eötvös József* életrajzának második felét, kettő (1904: 1—2.) *Bártfai Szabó Lászlótól Ghymes Forgách Ferencz*, ismét kettő (1904: 3—4.) dr. *Szinnyei Ferencztől Bacsfányi János* életét, végül a hatodik (1904: 5.) *Pór Antal* imént említett munkáját tartalmazza. Érdekesnek tartom megjegyezni, hogy ez a füzet éppen

¹⁾ Mai füzetünk elején olvasható.

századik füzete a vállalatnak s a *negyvenedik* történeti élatrajz, melyet közrebocsátottunk.

Rendes folyóiratainkon kívül munkában van a *Századok* nagy név- és tárgymutatója, melynek megbízott szerkesztője, *Naményi Lajos* tagtársunk, eddigelé kilencz évfolyam (1867—1875) indexének anyagát szolgáltatta be a titkári hivatalhoz.

Jelenthetem azt is a t. Közgyűlésnek, hogy *Teleki Mihály levelezései*-ből az első kötetet sajtó alá adtuk, s *Gergely Sámuel* szerkesztő úr és a szerkesztő bizottság azon igyekezik, hogy még ez évben a második kötet is nyomdába kerüljön. A gróf Teleki család s a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottsága és társulatunk igazgató választmánya között megkötött szerződés szerint — mint már a mult évben jeleztem — az egész kiadvány tizenkét kötetre van tervezve.

Az elmúlt esztendőben — a már érintett közgyűlésen kívül — kilencz r. választmányi ülést tartottunk. A január 7-iki ülésen Áldásy Antal vál. tag olvasta fel *Vértesy Jenő* tagtársunknak *Nádasdy Ferencz* mint tró cz. dolgozatát; febr. 4-én *Vécsey Tamás* méltatta magvas értekezésben *Tacitust* és legújabb magyar fordítását, mit Csiky Kálmán adott ki; a márcz. 3-iki ülés alkalmával *R. Kiss István* mutatta be főntebb már említett munkáját, melyet adalékul a *Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* a *Századok* szeptember-havi számában közöltünk; az április 7-iki ülésen elnökünk, gr. *Teleki Géza* igen érdekes felolvasását hallottuk *Teleki Mihály* anyjáról, s ugyanakkor *Óváry Lipót* tagtársunk Pierantoni Augustonak az 1849-ben Magyarországon harczolt olasz legióról irt munkáját ismertette nagy lelkesedéssel; máj. 5-én Döry Ferencz olvasott fel egy részletet *Thallóczy Lajos* tagtársunknak *A rómaiak Boszniában* cz. nagyobb dolgozatából; jun. 3-án néhai tudós *Mátyás Flórián* hagyatékából Baranyai Béla mutatott be egy kritikai tanulmányt *Záh Feliczián merényletéről*, melyet a *Századok* legutóbbi füzetében tettünk közzé; okt. 6-án Erdélyi Alajosnak *Barcsay Ákos fejedelemségéről* szóló dolgozatát mutatta be Barabás Samu; nov. 3-án *Vértesy Jenő* értekezett a *Képes Krónika irodalmi jelentőségéről*; a decz. 2-án tartott ülésen *Illéssy János* tagtársunk *A jász-kunság eladása a német lovagrendnek* cz. munkáját olvasta fel, Pettkó Béla pedig Doby Antalnak az oroszországi *Csáky családról* irt genealogiai és heraldikai tanulmányát mutatta be a választmány előtt.

Az illető köröktől és rendező bizottságoktól érkezett meghívásokra az elmúlt esztendőben is több kegyeletes ünnepélyen és összejövetelen jelent meg társulatunk a maga képviselői által. Így jun. 12-én a csáktornyai Zrinyi-emlék felavatásának ünnepén, hol az emlékoszlopra koszorút is tétettünk a társulat nevében; okt.

12-én a Komárom-vármegyei és városi muzeum-egyesület által ifj. Péczely József és Tóth Lőrincz emlékére rendezett ünnepélyen; decz. 18-án a pozsonyi Toldy-kör harminczéves jubileuma alkalmából tartott diszülésen.

Gazdasági ügyeinkre térve: ezekről a tagok előtt fekvő évi zárszámadás és költségvetési javaslat tájékoztatják a t. Közgyűlést. Örvendetes adatként jegyzem meg, hogy alapítóink száma a lefolyt évben négygyel, ezek közt a gróf Teleki nemzetség három tagjával szaporodott. Sajnos, hogy az évdíjas rendes tagok számában ily örvendetes gyarapodást nem észlelhetünk. sőt apadást, vagy a tavalyihoz képest legalább is változatlan állapotot kell látnunk. Nemcsak a rendes százalék szerinti kilépések fogyasztják tagtársainkat, — ezt a fogyutékot még csak pótolná az újonnan belépők száma, — hanem sokakat a halál ragadott el sorainkból. a kiknek helyét pótolni egyedül társaink taggyűjtő buzgalma lehet képes. Hogy néhány nevet is említsek a mult év veszteségeiből: elhaltak *Beóthy Akos, Jókai Mór, gr. Károlyi Tibor, Milkovics Imre, Orczy Gyula, Rimély Károly, Solymossy László, gr. Széchenyi Dénes, Szontagh Pál* alapító tagok; évdíjas rendes tagjaink közül *Czobor Béla, Baráth Ferencz, Czorda Bódog, Hofer Károly, Németh Béla, id. Kolgyári Császár Ferencz, Reizner János, Sváby Frigyes, Szigethy Miklós* és mások számosan. kiknek elvesztését mélyen fájlalhatja társulatunk.

Mindamellet a lefolyt 1904-ik esztendő nem mult el minden öröm és tanulság nélkül számunkra. Élénk emlékezetünkben van még az a nap (ápr. 20-ika), melyen a király bölcs szava Rákóczinak s vele számkivetett bujdosó híveinek közel kétszáz év óta idegen é alatt porló tetemeit visszahívta, hogy itthon, a hazában találjanak örök nyugodalmat, a kik a haza szabadságáért, alkotmányáért küzdöttek és szenvedtek. Élénk az öröm szívünkben, a mit a királyi elhatározás országszerte keltett, és ez az öröm megújúl most, midőn a nemzet régi óhajta, hogy a bujdosók hamvai Törökországból haza hozassanak. Thallóczy Lajos társunknak épen Thaly Kálmán alelnökünk tanácsára történt konstantinápolyi kiküldetésével, a mult év végén úgyszólván megvalósuláshoz jutott. Bármily fordulatot vegyen is napjaink politikai válsága, nem képzelhetünk oly magyar kormányt, mely e szent ügyet elejtse avagy csak hátravetni is engedje. Azt a tanulságot pedig, a mit a kassai székesegyház sírboltjában leteendő fejedelmi hamvak fognak hirdetni nekünk, hogy az idő, ez igaz bíró, előbb vagy utóbb igazságot szolgáltat azoknak, a kik munkát, vagyont, vért s életet áldoztak egy nemzet jogaiért: semmi le nem ronthatja többé.

Budapest, 1905. márcz. 2.

Nagy Gyula
titkár.

ILLÉSSY JÁNOS

1861. február 12. — 1905. márcz. 7.

Legmunkásabb férfikorában, mint a gyümölcsöző fa derékban ketté törve, dőlt ki közülünk *Illéssy János* társunk, az Országos Levéltár egyik vezető tisztviselője, a M. Történelmi Társulat s a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság igazgató választmányi tagja. E hó 7-én hunyt el hirtelen, váratlanul, élete negyvenötödik évében. Őszintén fájlahatjuk halálát ez igaz embernek, a kiben hozzátartozói a hű rokont, pályatársai a nemesszívű jó barátot siratják, mi pedig a magyar történetkutatás egyik legbecsületesebb, legképzettebb munkását, egyik legjobb dolgozó-társunkat veszítettük el. *Illéssy János* nevét ismerik olvasóink. Csak imént, a *Századok* legutóbbi két számában közöltük utolsó munkáját, melyben gondos levéltári kutatások alapján a Jászkunság eladása történetét írta meg. Tanulságos e dolgozat különösen a most szóban forgó jász-kun redemptió előzményeit megvilágító új adataival. A jászok-kunok története volt *Illéssy* buvárkodásainak főtárgya. Fiatalkorától, midőn rövid ideig (1884—1885) mint helyettes tanár a kisujszállási gymnasiumban tanított, ennek szentelte ereje és munkássága javarészt. Számos cikke, közleményei a hírlapokban és folyóiratokban tanuskodnak róla, mit végzett e téren. Szeretettel kutatta annak a népnek multját, a melynek vérével családja több mint másfél század óta egybeforrott.¹⁾ Azonban irodalmi működése nem merül ki a jász-kunsági tanulmányokban. A hazai történelem és irodalomtörténet körébe vágó értekezései s becses adat-közlései, melyek 1884-től kezdve a Figyelőben, a Fővárosi Lapokban, a Magyar Könyvszemlében, az Archaeologiai Értesítőben, a Hadtörténeti és az Irodalomtörténeti Közleményekben, a Turulban, a Századokban, a Történelmi Társulatban, a M. Gazdaságtörténelmi Szemlében s másutt jelentek meg tőle, méltó elismerést és tiszteletet szereztek nevének. Igen értékesek a többi közt Balassa Bálint életére vonatkozó cikkei és közleményei. Mint levéltárnok a leghasznosabb munkálatokat végezte azokkal a repertoriumokkal és katalogusokkal, melyeket az Országos Levéltár egy-egy rendezetlen vagy nehezen használható gyűjteményéhez készített. E nemű munkái közül egyik-másik, mint pl. a *Községi kíváltságlevelek jegyzéke* (1898), azután a *Vásárszabadalmak jegy-*

¹⁾ Elei a redemptió idején telepedtek le a Kunságon s a család csakhamar tekintélyes állást foglalt ott a közeletben. János atyja, *Illéssy Sándor*, volt az új megyei szervezés előtt az utolsó nagykun-kerületi kapitány.

zéke, (1900) nyomtatásban is megjelent. Ő adta közre az 1754/55 évi országos nemesi összeírás teljes gyűjteményét (1902) s még azelőtt (1895) Pettkó Béla közreműködésével a *Királyi Könyvek* betűrendes mutatóját, mely a nemesség, cím, címer, előnév és honosság adományozásokat foglalja magában 1527—1867-ig. Valóban hasznos és önzetlenül munkás élet fonala szakadt meg Illéssy János halálával. Ravatalánál az egyházi gyászszertartás után Csánki Dezső mondott búcsubeszédet az elhunytnek kartársai, tisztelői és barátai nevében. Koporsóját márcz. 9-én Kisujszállásra vitték testvérei s másnap nagy részvét mellett ott helyezték apái sirkertjébe örök nyugalomra. Legyen áldott emlékezete közöttünk!

EGY KIS MAGYARÁZAT.

Azt írja Domanovszky Sándor úr *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom* bírálatában,¹⁾ hogy: »Nem értem a második sorozat (1213) kuszátságát; nem értem, hogy az elrendezés miért forgatta fel annyira a régi rendet? miért szúrta a a régi számozás szerinti 259—268 és a 269—272 esetek közé a 252—258 eseteket?«

Az a nagy figyelem, melyet a bíráló művünknek szentelt, megérdemli, hogy felvilágosítással szolgáljak neki.

Azért kellett a 252—258 sz. eseteket a 259—268 és 269—272 esetek közé szűrni, mert ha megmaradt volna a régi rend, akkor a bihari udvarbírák és bilochusok sora 1213-ban ilyen lett volna:

Udvarbíró

Nevetlen (386, 388 régi sz.)

Pál (256)

Nevetlen (259)

Pál (269, 272)

Bilochus

Márk (386)

Teke (Teka, 256)

Teke (272)

Mivel pedig Nevetlenről biztos, hogy 1213 elején (március és április hónap) volt udvarbíró, Párról pedig biztos, hogy még 1214-ben is viselte hivatalát, ki kellett venni a 252—258 sz. alsorozatot a régi rendből és a Nevetlen udvarbíró hivataloskodásával kezdődő 259—268 sz. alsorozat után kellett tenni, hogy a bihari udvarbírák egymásutánja helyreálljon.

Hasonló okból nem lehetett régi helyén hagyni a 287—290 sz. alsorozatot sem, mert akkor meg Pál hivataloskodását Demeter udvarbíró szakasztaná meg.

¹⁾ Századok, 1905. 165. 1.

Nagyon szerettem volna magam is a 92—95 sz. alsorozatot régi helyéből ki nem mozdítani, csakhogy Móricz alnádorról biztosan tudjuk, hogy 1221-ben viselte hivatalát.¹⁾ Mármost az lehet, hogy még 1220 végén nyerte kinevezését, de az nem lehet, hogy Petős és Tile alnádorokat átugorva, már 1219-ben alnádor lett volna.

Megjegyzem még, hogy a *ferto* és *pensa* az indexben feltehetően a *moneta* vezérszó alatt.

KARÁCSONYI JÁNOS.

ÉRTEKEZÉSEK

az 1902/903 évi iskolai Érteztőkben.

(Folytatás.)

BRASSAY KÁROLY: *Geleji Katona István élete és munkái*. Második közlemény. (Hajdunánási ev. ref. főgymn. Ért. 3—44. ll.) — Folytatása az előbbi évben megjelent közleménynek,²⁾ mely Geleji irodalmi munkásságáról szól. Geleji irodalmi működése püspöksége korára esik; ekkor jelenik meg a híres *Öreg Graduál*, melyet Brassay részletesen ismertet és méltat. Felemlítendő, hogy Geleji, mint általában kora kath. és prot. egyházi írói, mily szenvedélyességgel támad a virágénekek s a népköltészet egyéb termékei ellen, mert szerinte »a fajtalan, latrimakos fűzfapoétáknak szemtelen beszéde, megkolcsagosodott nyalkálkodással, vagy valami rossz személynek szerelmétől való megbolondulással« csak rosszra vezethet. Fontosak kortörténeti szempontból Gelejinek *Praeconium Evangelicum* cz. alatt ismert latin egyházi beszédei is, melyek szintén I. Rákóczi György költségén jelentek meg. Befejezésül Rákóczi Györgynek a szombatosok elnyomására irányuló törekvéseiről szól az értekező, a miben tudvalevőleg Gelejinek is nagy része volt, de a mi az értekező szerint »épen nem válik dicséretükre, sőt szégyenfoltként terheli mindkettőjüket: a tanácsadót és végrehajtót is.« A dolgozat tárgyszeretetről és tárgyilagos felfogásról tesz tanúságot.

KÖVESI LAJOS: *Katholikus énekeink és énekeskönyveink a XVII-ik században*. (Kecskeméti kegyes-rendi főgymn. Ért. 3—39. ll.) — A protestantizmus egyik hódító fegyvere az iskola, a sajtó és a szószék mellett az ének lévén, természetes, hogy e fegyvert utóbb a katolicizmus is magáévá tette. Ennek tulajdonítható, hogy a XVII-ik században a kath. egyház vezetői az egyházi énekek

¹⁾ Wenzel: Árpok. Uj Okmt. I. 182.

²⁾ Az első részről olv. Századok, 1903. 872. l.

összegyűjtésére, átjavítására, esetleg újak írására s rendszeres kiadására gondoltak. Ez a törekvés hozta létre azokat a különböző, részint kéziratban fenmaradt, részint kiadott cantionalékat, melyeket Kövesi részletesen leír. (Jancsó-codex, Mihál Farkas gyűjteménye stb. A nyomtatásban megjelentek közül: Kisdi, Szelepcsényi, Szegedi, Náray, Illyés és Kájoni cantionaléi.) Értékük különböző; az énekszerzők közt valami nagyobb tehetség nincs, inkább csak a vallásos ihlet készítette őket írásra. A gyűjtésben szintén csak a vallásos érzés volt az irányító, s azért nem kutatták, honnan való az ének? ki írta? hanem, ha nem találtak benne dogmaellenes tanokat, felvették gyűjteményökbe. Ez magyarázza meg azt, hogy a kath. ének-gyűjteményekben protestáns eredetű énekek is találhatók.

SZÖKE LÖRINCZ: *Gyöngyösi István*. Irodalomtörténeti tanulmány. (Kaposvári m. kir. áll. főgymn. Ért. 3—46. ll.) — A XVII-ik század legnépszerűbb magyar költőjének életviszonyai csak a legújabb időben lettek némi tekintetben ismeretessékké, ámbar költeményei még Csokonaira is nagy hatással voltak. Az értekezőnek — úgy látszik — az volt a szándéka, hogy az újabban napvilágot látott adatokból állítsa össze Gyöngyösi életét s jellemezze költői működését. Munkája sikerrel járt ugyan, de kár volt az életrajzot elválasztani a jellemzéstől; inkább az életrajz keretében kellett volna a költőt is bemutatni. Nehány helyreigazításra szoruló hibás adat is van a műben; így pl. Gyöngyösi István atyja nem *András*, hanem *János* eperjesi prókátor, s nem gr. Homonnai János ungi főispán udvari secretariusus volt; születése helye — a mit Nagy Iván is állított — határozottan Radváncz; családja protestáns (református); költőnk is csak 1670 körül tért a kath. vallásra, midőn a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel miatt fogságba került, s lehet, hogy épen vallásváltoztatása menté meg a nagyobb veszedelemtől. Az értekező szerint »1658—60-tól állott Wesselényi szolgálatában mint komornyk vagy titkár«, pedig még 1663-ban is seregbíró volt. Nagyon kétesnek tartjuk azt a feltevést is, hogy Gyöngyösi »mint apród« (28. l.) szem- és fültanuja lehetett a *Murányi Vénus*-ban elbeszélte eseményeknek; hiszen a hogy Wesselényi elmondta kalandját Laboureurnek, épen úgy elmondhatta később Gyöngyösinek is. Végül megjegyzendő, hogy a költő a *Gyöngyösy-Horváth* családból származik. (V. ö. *Gyöngyösy László*: Gyöngyösi István élete és munkái. Irodalomtört. Közlemények. XIV. évf. 385. l.)

PERÉNYI JÓZSEF: *Dugonics András színművei*. (Sátoralja-ujhelyi rómp. kath. főgymn. Ért. 3—57. ll.) — Dugonics regényei és színművei nagy hatást idéztek elő korukban, ma azonban csak

irodalomtörténeti jelentőségük van. Dugonics az ő színműírói munkásságát iskolai előadásra szánt darabbal kezdi, de ez — miként egyetlen vígjáték-kísérlete, a *Tárházi* is — csekély értékű. Nagyobb hatásúak a *Jeles történetek* cz. alatt ismeretes szomorújátékai: *Toldi Miklós*, mely egy német (Christmann) szomorújáték átdolgozása; *Etelka Kármánban*, melyet Perényi eredetinek tart, de ezt részletesen igazolni elmulasztja. *Bátori Mária* szintén átdolgozás, melyet az érkező Heinrich Gusztávval ellentétben nagyhatású, bár Dugonics nem legsikerültebb darabjának ítél; ugyanez a véleménye a *Kun László* című darabról is. Általában azt tartja, hogy Dugonics darabjaiban az eredetiség csak a külsőségekben jelentkezik; nagy érdeme azonban, hogy ő »mintegy megindítója a magyar történelmi drámának.«

BAUSZ THEODORIK: *Kultsár István élete és működése*. (Komáromi róm. kath. gymn. Ért. 3—37. ll.) — Kultsár István, ki nevét Mikes Kelemen nagybecsű leveleinek kiadásával (1794) tette ismeretessé, a magyar történeti irodalomnak is egyik lelkes munkása annyiban, hogy a régi történeti emlékek kiadásán is fáradozott. *Magyar történetek gyűjteménye* cz. alatt XVI. és XVII. századi tudósításokat és leveleket szándékozott kiadni, *Eredeti történetek* címmel pedig többek között Mikó Ferencz, Kemény János, Szalárdi János stb. műveit akará közrebocsátani. Vállalata a közönség részvétlensége miatt nem sikerült; kiadta azonban Gebhardinak *Magyarország históriája* című, Hegyi Józseftől fordított művét, sőt *Krónika* címen maga is írt egy kisebb történeti munkát. Fontosabb szerepe van mint hírlapírónak. Az 1806-ban megalapított *Hazai Tudósítások*-kal a magyar hírlapirodalomnak állandó központot teremtetett Pesten, s 1808-tól kezdve, midőn engedelmet kapott külföldi hírek közlésére is, lapjának nevét *Hazai és Külföldi Tudósítások*-ra változtatta. Tevékeny részt vett a magyar színészet s általában az irodalmi élet fellendítésében, részint pályadíjak kitűzésével, részint az által, hogy sok író művét saját költségén adta ki. Jó gondolat volt irodalmunk ezen szerény, de tiszteletreméltó munkásának emlékét feleleveníteni.

SZÉLYES DÉNES: *Baróti Szabó Dávid*. (Brassói róm. kath. főgymn. Ért. 3—65. ll.) — Ezen dolgozat a deákiskola egyik legmunkásabb tagjáról, Szabó Dávidról, igen jól tájékoztat, s a tanuló ifjúság, melynek szánva van, okulhat belőle. Életrajz keretében mutatja be Szabó Dávidot az író, ki csak férfikorában lett költővé, de a költészetnek majdnem minden ágát művelte. »Elbeszélő költeményeiben azonban nem igen tud felülemelkedni az alkalmosságosra« s kisebb epikai művei sem mutatnak valami kiváló költői tehetségre; irodalomtörténeti fontossága nem is

ebben, hanem a nyelvünkre tett hatásában áll, a mit Arany János is megjegyyez; munkálkodásának rugója a hazafiság, a hazaszere-tet. Ugy látszik, az értekezés írója maga is székely; azért támasztja fel a rabonbánokat, midőn Székelyudvarhelyt »a rabonbánok ősi székhelyének« mondja. (13. l.) Nem kell a tanuló ifjuságot a csiki krónika hazugságaival elhíttetni.

DÉKÁNI KÁLMÁN: *Bél Mátyás földrajza*. (Marosvásárhelyi ev. ref. kollégium Ért. 30—140. ll.) — Bél Mátyás rövidre fogott életrajza után a *Notitia Hungariae novae* cz. munkát ismerteti. Bél 1713-ban adta ki *Compendium geographicum*-át, melyet már régebben megírt s a tanítványai által beszügeztetett adatok alapján átdolgozva bocsátott közre. Valószínűleg ezen kis könyvecske megírásának említett módja adta neki azt az eszmét, hogy tanítványainak gyűjtései, de saját utazásai alapján is, nagyobb méretekben írja meg hazánk földrajzát. A mű megírása azonban sok kellemetlenséget okozott neki; csak midőn a nádor is elősegítette törekvéseit s maga III. Károly király évi 400 forint segélyt adott a költségek fedezésére, — jelenhetett meg végre 1735-ben a *Notitia Hungariae* első kötete. Az egész munka hat kötetre volt tervezve, de csak négy jelent meg; az ötödiknek sajtó alá rendezése alatt, 1742-ben, Bélt szélhűdés érvén, ebből a kötetből csak 71 lapot nyomtathatott ki, a mi szintén forgalomba került. Kéziratainak nagy része (82 ívrétű kötet) az esztergomi érseki könyvtárban őriztetik. Bél összesen tíz vármegyét ír le a kiadott négy kötetben. Ezeket a köteteket részletesen ismerteti Dékányi, s ezzel becses munkát adott a történettel foglalkozók kezébe, mert Bél Mátyás a földrajzot a történelem segédtudományának tartván, művében a földrajz csak háttér a történelemhez. A *Notitia Hungariae* egyúttal fontos történeti forrás is. Dékányi különben tájékoztat a mű jelentőségéről s szól az egyes megyék leírásához csatolt térképekről is, végül pedig kimerítő repertoriumot ad dolgozatához.¹⁾ Gondoskodni kellene róla, hogy Bél kiadatlan kéziratai napvilágot lássanak.

ROSTA FERENCZ: *Kis János irodalmi jelentősége*. (Soproni ev. lyceum Ért. 3—26. ll.) — Nem akarja Kis János működésének kimerítő méltatását adni, csak Kazinczyhoz való viszonya alapján jellemzi röviden nyelvészeti és költői munkásságát. Az értekező szerint Kis János a nyelvújításnak híve, s jóllehet Kazinczyval baráti viszonyban állott, a szélsőségekig nem követi; így pl. új szó alkotását csak a végső esetben engedi meg, de

¹⁾ Dékányi Kálmán dolgozata önálló kiadásban is megjelent. Marosvásárhely, 1903.

sürgeti a nyelv természetének alapos megismerését s a régi magyar irodalom munkássainak beható tanulmányozását. Kazinczyt követi az aesthetikában, valamint az is Kazinczy hatására vall, hogy szereti az általános emberit s tartózkodik az egyénitől és nemzetitől. Epistolái s szeretettel művelt tanító-költészete francia hatást mutatnak, de az is kétségtelen, hogy a verselésben Gyöngyösit követi; óda-költészete pedig átvezet a modern ódára.

LUKINICH IMRE.

PÓTLÁSOK ÉS JAVÍTÁSOK A MAGYAR OKLEVÉL-SZÓTÁRHOZ.

(Ötödik közlemény.)

Polytatom a Szily Kálmán észrevételeire vonatkozó megjegyzéseimet.

DEME. CzF.-ra a *Dēmēter*, *Dēmē*-nel azért hivatkozom, mert ők is megemlítik a *Deme* és *Demeter* nevek azonosítását.

DOB, DOBOS. E szónak helynévi adatait nem azonosítom a magyar *dob*, *dobos*-sal, csupán kérdőleg említtem a címbeli szók alatt, magam is érezvén az oda tartozás kétséges voltát.

ECSETES. Az efféle -s képzős szókat tartózkodásból magyaráztam pusztán etymológiájuk (setaceum habens; büste habend = *ecset-es*) visszaadásával, mert valamint egy fecske nem csinál nyarat, az az egyetlen *Eczethes* személynév sem jelenthet mindjárt »ecsetcsináló« foglalkozásnevet (hiszen *ecsetes*-nek is olvashatnók), s így a hozzá hasonlók egy-két adata sem jogosított föl arra, hogy mesterséget jelentő szavakúl magyarázzam őket.

ÉJTES. Szükségtelen volna a kívánt adat fölvétele, mert a szóra vannak a NySz.-ban jóval régebbi idézetek.

FA-TÁLAS. Ennél nem a Tájszótárra, hanem a Nyelvtört. Szótárra és ennek éppen azon *tálas* szavára utalok, a melyre Szily hivatkozik.

FÖLKEK. E szó adataiban mai nyelvérzékkel igen könnyű insurrectióra gondolni, mert hiszen a mai megszorított értelmű »fölkelés« csak egyszerű továbbvitele az eredeti jelentésnek (utal is erre CzF.-ra való hivatkozással); ámde alig merhetjük s nem is szabad e megszorított jelentést a XVI-ik század közepéről való mondatba beleolvasni, annnyival kevésbbé, mert a *fölkel*, *fölkelés* szók ilyen használatának a régiségben semmi nyoma.

FÖLKELO-ZÁLOG. Ez és egyéb effélék, mint pl. a *holt-déja* is, csak látszólag maradtak ki az OklSz.-ból. Az idézett mondatok u. i., melyekben e szók előfordulnak, nem Szamota adatai, hanem saját gyűjtésemhez tartoznak; ezeket a szerkesztés munkája közben böngészgettem és némely efféle régi mondat már csak akkor került szemem elé, mikor a benne előforduló egyéb fontos szókat a már megjelent betűk alá föl nem vehettem. Ezeket egyéb, azóta talált fontos adatokkal együtt a »Pótlások és javítások« rovatában fogom idézni és magyarázni.

GEDE, GEDŐ. Hogy ezek a *Gedeon* névnek régente is használt becéző alakjai lettek volna, arra ugyancsak ráférne egy kis bizonyítás.

KALODÁS. Ezt is óvatosságból magyaráztam egyszerűen etymológiája (*kalodá-s*) szerint, mint a főntebb tárgyalt *ecsetes* szót. Ugyan mi támaszték alapján foghattam volna is rá ama két személyre, hogy *fogházörök* voltak? Hiszen a *kaloda* sohasem is jelentett fogházat.

KOMPÁSZ. Az ehhez fűzött megjegyzésekre az az észrevételem, hogy a *cirkalom* szót nem is nézhetné senki személyragos alaknak, mert *cirkal* főnév nincsen; a latin *compassum* mellett azonban ott van a német *compass*, a melyet még Kelemen Béla Kézi Szótára is *kompass*-szal magyaráit egyebek mellett.

LÁDÁS. Értelmezésem (mely különben a NySz.-ből van átvéve) nem helytelen, mert *ládás* itt csakugyan a. m. loculatus, v. i. fiókkal (fächer) ellátott. A régi tintatartónak volt ilyen fiókocskája. Ha tehát a *ládás*-t akarjuk értelmezni, akkor Bodónéval nem fordíthatjuk a *kalamáris*-t.

ÓRIÁS. Csak kétkedve említem magam is kérdőjellel a *Horyashegyet* a fönti czímszó alatt, nem tartván épen lehetetlennek az *óriás* olvasatot.

ÖSZTÖRŰ. E szó adatai csak helynevek, melyeket alakjuknál fogva utólag nem tartottam az *ösztrű* alá foghatóknak. Ezért maradt el a czikk az utalások daczára.

PALÁNTA. Nem tudom, miért volna helytelen a NySz.-ből átvett s régi szótárakban is állandó »planta; pflanze« értelmezés. A német *pflanze*-nak megvan az a jelentése is, a melyet Szily CzF.-ből magyarázatúl kíván, a latin *planta*-t meg a német *pflanze*-val egy módon használják. V. ö. »*Pflanze*: 2) im engeren sinne (wie lat. *planta*) eine junge zum versetzen taugliche pflanze, auch wie absenker, schössling.« (Grimm.) És: »*Planta*, jedes Gewächs, das zur Fortpflanzung dient, ein Pflänzling, Setzling . . . c) Schössling einer Pflanze zum Versetzen, plantae sinapis.« (Georges.)

ZABLÓ. Hogy *zabla* és *zabló* nem egy, jól tudom, a mint az idézett adatbeli kérdésem is mutatja. Ámde mit jelentene az, a mit Szily gondol, hogy jászolra, válura (= zablóra) való gyeplő? A *zablára* ellenben igen is való a gyeplő, azért akarom én Szamotának »zablora« kijegyzését így olvasni: »zablara«.

Befejezésül csak azt jegyzem meg, hogy a kifogásolt értelmezéseknek (mert hiszen az adalékokban nemcsak hiba-kimutatások vannak) nagy része nem tőlem, hanem a Nyelvtört. Szótártól származik, ezt azonban Szily nem mondja meg a következő szavaknál: *csatló-fa*, *falkony*, *foljó gerenda*, *kartablanka*, *kecskerügő(s)*, *kehes*, *kereszt-vas*, *korda-öv*, *ökör-tínó* és *pányva*. E cikkek olvasásából tehát az avatatlan előtt úgy tűnhetik föl a dolog, mintha ezeket a hibás magyarázatokat is magam gondoltam volna ki, holott itt is csak a NySz. vezetett félre, s nem vettem észre e még eddig ki nem mutatott hibáit, a mint sok más helyen szerencsémre észrevettem és jóvá tettem

ZOLNAI GYULA.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi febr. hó 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, id. Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Illéssy János, dr. Karácsonyi János, dr. Márki Sándor, Pettkó Béla, ifj. dr. Reiszig Ede vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Karácsonyi János és Pettkó Béla vál. tagokat kéri fel.

1. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokül 1904-től:* gróf Teleki Elemér Alsóbalázsfalván (aj. gróf Teleki Géza); *1905-től:* Kováts Ferencz dr. min. titkár, közig. bírósági tanácsjegyző Budapesten (aj. Schönherr Gyula), Revisnyei Reviczky Bertalan róm. kath. esperes plebánus Csejten (aj. herczeg Odescalchi Arthúr), Szendrői Gyula áll. főgymn. tanár Désen (aj. Lukinich Imre), ifj. Weszprémy Kálmán Hajdu vármegye tiszteletbeli levéltárnoka Debreczenben (aj. Nagy Gyula), a III. ker. kir. áll. főgymnasium igazgatósága Budapesten (aj. Cserhalmi Samu).

Megválasztatnak.

2. Karácsonyi János dr. vál. tag felolvassa Kállay Ubul r. tagnak *IV. László király korára vonatkozó tanulmányok cz. dolgozatát*, a mely — köszönettel fogadtatván, a *Századok*-ban ki fog adatni.

3. Titkár előterjeszti az 1904 évi december és 1905 évi r. hónapi pénztári kimutatásokat, melyek szerint:

a) a decz. hónapban befolyt	23,245 kor. 73 fill.
összegeből az ugyanazon havi	1,761 » 91 »
kiadás levonása után maradt	21,483 kor. 82 fill.
összeghez még	1,671 » 60 »
járvulán, az 1904 decz. havi összes bevétel	23,155 kor. 42 fill.
miből az ugyancsak decz. havi	16,447 » 81 »
összes kiadás levonatván, zárszámadás szerinti	
pénztári maradvány	6,707 kor. 61 fill.

b) A f. évi jan. hóban összes bevétel volt	13,805 kor. 47 fill.
» kiadás »	1,136 » 75 »
maradvány	12,668 kor. 72 fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár-nál folyó számlán levő ... .. 1,150 kor. 25 fill. követelést, 1905. jan. 31-én összesen ... .. 13,818 kor. 97 fill. állott a társulat rendelkezésére, miből azonban a gróf Teleki Ferencz és gróf Teleki Árvéd 200—200 kor., továbbá a néhai Hegedüs József r. tag. által végrendeletileg hagyományozott 400 kor., összesen 800 kor. alapítványi összeg tőkésítendő.

A kimutatások tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatolattnak. Az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 800 koronán. annak megfelelő névértékben, a f. évi 5 jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében vásároltasson 4 5/10-os zálogleveleket, esetleg 4 0/10-os m. jelz. hitelb. zálogleveleket vagy 4 0/10-os p. h. e. takarékpénztári községi kötvényeket a társulat alaptőkéje javára.

Végül a vál. néhai Hegedüs József r. tag. nevét, 400 kor. kegyes hagyománya alapján, hálás kegyelethből a társulat alapító tagjai sorába iktatja.

4. Következik a mult 1904 évi zárszámadás előterjesztése és a számvizsgáló bizottságnak 1905 febr. hó 2-án kelt jelentése.

A vál. a Hivatalos Értesítőben az ülés jegyzőkönyve mellett összes mellékleteivel együtt közzé teendő s a f. hó 21-ére hirdetett r. közgyűlés elé terjesztendő számvizsgáló jelentést tudomásul veszi; ennek alapján Cserhalmi Samu pénztárnoknak az 1904 évi számadásokra nézve a szokásos felmentvényt — a közgyűlés jóváhagyásának fentartásával — megadja s végül dr. Kammerer Ernő és ifj. dr. Reiszig Ede számvizsgáló uraknak fáradságos munkájokért jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

5. Olvasztatik a mult jan. hó 29-én tartott gazdasági bizottsági ülés jegyzőkönyve a társulat 1905 évi költségvetése, illetve a Magyar Tört. Eletrajzok és a Történelmi Tár külön-külön költségvetése tárgyában.

A vál. a bizottság javaslatait elfogadván, a *társulat* 1905 évi költségvetését 27,213 korona bevétellel, 25,650 kor. 14 fill. kiadással és = 1,562 kor. 86 fill. maradvánnyal, illetve a *Történeti Életrajzok*-nál 17,393 kor. 11 fill. bevétellel, 16,904 kor. 28 fill. kiadással és = 488 kor. 83 fill. maradvánnyal, a *Történelmi Tár*-nál pedig 4,720 kor. kiadással, 3,800 kor. bevétellel és így = 920 kor. mutatkozó hiánnyal a bizottsági jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapítja, mely jóváhagyás végett a f. hó 21-én tartandó évi r. közgyűlés elé lesz terjesztendő.

Végül a vál. a gazdasági bizottság javaslatára kimondja, hogy a társulat esetleg tőkésítendő pénzein (új alapítványok. kisorsolt papírok értéke) ezután első sorban 4 5/10%-os, azonban a névértéken felül 0 5/10%-nál többre nem kerülő záloglevelek. ellenkező esetben pedig 4 0/10%-os magyar jelzálog-hitelbanki záloglevelek vagy p. h. e. takarékpénztári községi kötvények lesznek a társulat alaptőkéje javára vásárlandók.

Ezután Hegedűs Sándor biz. elnöknek a társ. gazdasági ügyek szakavatott irányításáért és dr. Illéssy János biz. jegyzőnek ez ügyben éveken át odaadással teljesített fáradozásáért jegyzőkönyvileg köszönetet szavaz a választmány.

6. Titkár bemutatja a pozsonyi Toldi-kör elnökségének múlt évi decz. hó 22-én kelt levelét, melyben a társulatnak, a kör harmincz éves jubileumán képviselői útján való részvételéért köszönetét nyilvánítja.

Tudomásul solgál.

7. Felolvassa a prágai Historický Klub (Történelmi Társulat) elnökségének múlt hó 14-én kelt levelét, melyben ajánlatot tesz arra nézve, hogy a két társulat a *Századok*-ra, illetve a *Český Časopis Historický*-re (Cseh Történelmi Lap) nézve lépjen csereviszonyba egymással, s egyúttal arra kéri társulatunkat, hogy a Historický Klub számára egyéb kiadványait is megküldeni szíveskedjék.

A szíves ajánlat hasonló szívességgel fogadtatván, a titkár felhatalmaztatik, hogy a klub számára 1905-től kezdve a *Český Časopis Historický*-ért cserébe a *Századok*-at, ezenkívül a *Tört. Életrajzok*-at és *Tört. Tárt* is egy-egy példányban megküldesse.

8. Bemutatja az Erdélyi Kárpát-egyesületnek múlt jan. hó 10-én kelt beadványát, melyben az egyesület tagjai részére, kik e minőségüket igazolják, a *Századok*-nak kedvezményes áron való megküldését kéri.

Mivel a társulati tagoknak egyforma jogai és kötelességei tekintetében egyes tagok másoknak rovására előnyben nem része-

síthetők. a vál. az egyesület kérését — bár sajnálattal — nem teljesítheti.

9. Napirenden lévén a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyaitak kitűzése. a vál. a f. hó 21-én (kedden) d. u. 5 órakor tartandó r. közgyűlés tárgyait a következőleg állapítja meg: 1. elnöki megnyitó beszéd; mondja gróf Teleki Géza elnök; 2. titkári jelentés a társulat múlt évi munkálkodásáról; 3. felolvasás dr. Angyal Dávid vál. tagtól: Adalékok Rákóczi törökországi bujdosása történetéhez; 4. az 1904 évi zárszámadás és 1905 évi költségvetés bemutatása; 5. az ig. választmányból szabály szerint kilépő tizenkilencz vál. tag helyének betöltése.

Az ig. választmányból ez alkalommal az 1902—1904-re megválasztott dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, dr. Borovszky Samu, Bunyitay Vincze, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, Demkó Kálmán, dr. Dézsi Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Fraknói Vilmos, Géresi Kálmán, dr. Lánczy Gyula, Lehoczky Tivadar, dr. Mangold Lajos, dr. Márki Sándor, báró Radvánszky Béla, dr. Schönherr Gyula. Tagányi Károly és Zimmermann Ferencz vál. tagok lépnek ki.

Zárt ülésen —

10. a tagdíj-hátralékosok. és —

11. a II. Rákóczi Ferencz életrajza dolgában intézkedett a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Karácsonyi János s. k. Pettkó Béla s. k.
vál. tag. vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi febr. hó 21-re d. u. 5 órára hirdetett r. közgyűlésének

Jegyzőkönyve.

12. Elnök, dr. Thaly Kálmán első alelnök, a közgyűlést a megjelent társ. tagok általános helyeslése mellett, a betegsége miatt távollevő gróf Teleki Géza elnök úr ő excellenciája iránt érzett őszinte részvételének kifejezésével 5 óra 20 perczkor megnyitja; de mivel a társulat tagjai az alapszabályok követelte számban nem jelentek meg, tíz perczre felfüggeszti.

A várakozásra szánt ezen idő leteltével újból konstatáltatván, hogy a közgyűlés az alapszabályok 40-ik szakaszában megállapított negyven tag hiányában meg nem tartható, s a már előrehaladott időben arra sem lévén kilátás, hogy a tagok a határozathozatalra szükséges számban összegyűljenek, —

elnök a jelenlévők hozzájárulásával, a jövő márcz. havi vál. üléssel kapcsolatban megtartandó f. évi r. közgyűlést, a mai közgyűlés tárgysorozatának fentartásával, márcz. hó 2-ra (csütörtök) d. u. 5 órára újból kitűzi.

Jegyzőkönyv-hitelesítőkül elnök utólagosan dr. Ballagi Géza választmányi, és 'Sigray Pál r. tagokat kéri föl.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Ballagi Géza s. k.
vál. tag.

'Sigray Pál s. k.
r. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi márcz. hó 2-án d. u. 5 órakor tartott r. közgyűlésének

Jegyzőkönyve.

Elnök: Gróf Teleki Géza.

Elnök úr a mai napra újból kitűzött f. évi rendes közgyűlést a nemzet életében nagy szerepet játszó történelmi hagyományok értékéről, azoknak a mai politikai viszonyokra való üdvös hatásáról szóló s a *Századok*-ban megjelenendő magvas fejtegetéssel megnyitja, melynek végeztével a legközelebből magas királyi kitüntetésben részesült Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök üdvözlése után jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Angyal Dávid vál. és dr. Iványi Béla r. tagokat kéri fel.

13. Az 1902—1904 évi cyklus lejártával szabály szerint kilépő tizenkilenc vál. tag helyének betöltése lévén napirenden. elnök a szavazást elrendeli s a szavazatszedő bizottság tagjaiul dr. Ferenczy Zoltán r. tag elnöklete alatt dr. Áldásy Antal vál. és Truskovszky Jenő r. tagokat kérvén fel, a társ. tagjait felszólítja, hogy szavazataikat tizenkilenc vál. tagra adják be.

A beadott szavazatoknak a bizottság által való összeszámolása alatt —

14. Nagy Gyula titkár a társulat múlt évi munkálkodásáról szóló jelentését olvassa fel, a mely —

tudomásul vétetvén, a közgyűlés jegyzőkönyvének mellékleteként a *Századok*-ban fog megjelenni.

15. Jegyző előterjeszti az ig. választmánynak a f. évi 4 jk. p. a. kelt határozatát, mely szerint a számvizsgáló bizottság jelentése alapján Cserhalmi Samu pénztárnoknak a mult 1904 évi számadásokra nézve a szokásos fölmentvényt, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával megadta.

Helyben hagyatik.

16. Felolvassa a mult hónapi ig. vál. ülésen 5 jk. p. a. hozott határozatot, mely szerint a vál. a gazdasági bizottság javaslata alapján a társulat f. évi, illetőleg a M. Tört. Életrajzok és Tört. Tár külön költségvetését megállapította.

Jóvá hagyatik.

Ezalatt a szavazatszedő bizottság munkálkodásával elkészülvén. —

17. Ferenczi Zoltán dr. bizottsági elnök a bemutatott választási jegyzék alapján jelenti, hogy a 19 ig. vál. tagra beadott negyvenöt érvényes szavazatból általános szótöbbséget Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Borovszky Samu, Bunyitay Vincze, Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, Demkó Kálmán, Dézsi Lajos, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Géresi Kálmán, Láczy Gyula, Lehoczky Tivadar, Mangold Lajos, Márki Sándor, Radvánszky Béla báró, Schönherr Gyula, Tagányi Károly és Zimmermann Ferencz nyertek.

Elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint az 1905—1907 évkörre ig. vál. tagokká dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, dr. Borovszky Samu, Bunyitay Vincze, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Demkó Kálmán, dr. Dézsi Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Fraknói Vilmos, Géresi Kálmán, dr. Láczy Gyula, Lehoczky Tivadar, dr. Mangold Lajos, dr. Márki Sándor, báró Radvánszky Béla, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly és Zimmermann Ferencz választattak meg.

A szavazatszedő bizottságnak fáradozásáért köszönet szavaztatván, a választási jegyzék a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

18. Angyal Dávid vál. tag *Adalékok Rákóczi törökországi bujdósása történetéhez* cz. tanulmányát olvassa fel.

A nagy számüzött bujdósását sok eddig ismeretlen adattal megvilágosító becses és időszerű értekezés köszönettel fogadtatván, a *Századok*-ban ki fog adatni.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést bezárja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Angyal Dávid s. k.
vál. tag.

Dr. Iványi Béla s. k.
r. tag.

Az 1904 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

A tisztelt választmány mult évi deczember-havi ülésében alulirottakat bízta meg azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1904 évi számadásait és pénztári kezelését megvizsgáljuk. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alulirott napon a következőkép jártunk el.

Ezidén is felkértük Strömpl János miniszteri számvizsgáló urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok úr által vezetett könyvet, a számadásokhoz mellékelte utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár és a P. H. E. Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést. Strömpl úr e kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól a . . . alatt mellékelte jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi február hó 2-án a pénztárnok úr jelenlétében, a nevezett szakértő úr támogatása mellett vizsgáltuk meg a társulat pénztárát és pénzkezelését.

Legelőször is a *kézipénztár* tartalmát vettük számon, hol készpénzben 4225 K 23 fillért és 80 K előleg-utalványt, összesen 4305 K 23 fillért, kiutalványozott kiadásokban a mai napig 1487 K 50 fillért találtunk. Hogy ezen összeg helyességét megállapíthassuk, tételről tételre átvizsgáltuk az 1904-iki pénztári főkönyvnek a vizsgálat napjáig, február 2-ikáig terjedő adatait és azokat egybevetettük az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Megállapítottuk, hogy az 1904-ik évnék pénztári maradványa s a folyó évnék február 2-ikáig terjedő bevételei együttvéve 13,805 K 47 fillérre rúgnak, az ugyanaddig terjedő kiadások összege pedig 1487 K 50 fillérre, s így a pénztári maradvány 12,317 K 97 fill. Miután azonban ezen összegből a postatakarékpénztárban f. év február 2-án 8012 K 74 fillér helyeztetett el: a kézipénztárban 4305 K 23 fillérnek kellett lennie. Tényleg ezen összeget találván, meggyőződünk, hogy a kézipénztár rendben van.

Ezután az 1904-ik évi pénztári főnapló vizsgálatára tértünk át. Annak tételeit pontos átvizsgálás után helyeseknek találván, a könyvet a kézipénztárban volt 5736 K 64 fillér és a postatakarékpénztárnál kezelt 970 K 97 fillér készpénzzel s így összesen 6707 K 61 fillér pénzmaradvánnyal lezártuk.

A *törzsvagyon-főkönyvet* átnézvén, meggyőződünk, hogy a törzsvagyon összege 128,600 koronát tesz. Ebből a P. H. E. rekpénztárnál letétben van 126,800 K névleges értékű érték-

papír. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 2% alatt csatolt letétszámla-kivonata. A többi 1800 K alapítvány a kézipénztárban, illetve a társulati ügyésznél őrizett 7 db kötelezvénynyel van fedezve és igazolva. Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagygon 1903. december 31-ike óta 500 K emelkedést mutat.

A nevezett pénzügyintézet a nála elhelyezett törzsvagygonon kívül a társulat címén takarékpénztári betétkönyvekben tőkében és 1904. december 31-ikéig tőkésített kamatokban együtt 9529 koronát és egy millennáris aranyérmet őriz. A tőkék, melyeknek külön rendeltetésük van és a társulat vagyonához nem tartoznak, 1904. december végeig tőkésített kamataikkal a következők:

1. Rodostói alap	4958	kor.	—	fill.
2. Gr. Nádasdy-féle Árpád sirja alap	1315	»	92	»
3. A b. Radvánszky-féle »Házi történelmünk emlékei« érdekében létesített alap	235	»	56	»
4. Szilágyi Sándor alapítvány	2019	»	52	»
5. Pénztárnok biztosítéka	1000	»	—	»

Összesen: 9529 kor. — fill.

A rodostói alap az időközi kamatokon kívül Bay Ilona úrnő 1000 koronás adományával gyarapodott.

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezeli gyümölcsözőleg a gr. Zichy Jenő-féle pályadíjnak (100 db arany) alapját is, melynek 1904. december 31-iki mennyisége 1566 K 50 fillér, miről a 3% alatt mellékelt folyószámla-kivonat ad számot.

Megvizsgáltuk a *Teleki-Oklevéltár* és a *Zichy-Codez* alapjáról vezetett számadásokat, melyeket rendben találván, az előbbi 570 K, az utóbbit pedig 10 K egyenleggel lezártuk. Ez adatok igazolására 4% és 5% alatt mellékeljük az ez alapokat kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámla-kivonatait. 1904-ben új folyószámla nyitottat *Teleki Mihály levelezései* kiadásának költségeire, a melyekhez évi 2000—2000 K-val a gr. Teleki család és a M. T. Akadémia járul. Ezen számla egyenlegül 1904. december 31-ikén 4056 K-át mutat, a miről a számlakivonatot 6% alatt csatoljuk.

Ezek után a társulati *folyószámla-ellenőrző főkönyvet* egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és helyesen vezetettnek találtuk. E könyvet 642 K egyenleggel lezártuk, mely egyenlegnek igazolására 7% alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatot.

Az *alapító tagok törzskönyvének* és az *évdíjas tagok* és *előfizetők számlalapjainak* helyes és pontos vezetéséről megtekintés

és egyeztető próbák alapján győződünk meg. Az alapító tagok közt hét oly tagot találunk, kik együtt 1800 K alapítványait be nem fizették, a melyek földzésére azonban a fent említett kötvények szolgálnak. Kivánatos volna, hogy a kötvények befizetése — a mennyire lehetséges — keresztülvitessék.

Az 1904-ik évi zárszámadást 8 $\frac{1}{2}$ /. alatt mellékeljük.

E számadások minden tétele most is a leggondosabb ügyvitelről tesz tanúságot; az előirányzat és tényleges szükséglet között mutatkozó csekély eltérések nem szorulnak indokolásra.

A *Történeti Eletrajzok* számadásait 9 $\frac{1}{2}$ /. alatt mellékeljük.

Az Athenaeumtól várt 3800 K helyett 1200 K-át találtunk azon okból, mivel az évfolyamból két füzet jelenvén meg, az Athenaeum a járulékát az egész évfolyam után még be nem fizette.

A *Történelmi Tár* számadásait, melyeknél megjegyzés nincsen, 10 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatoljuk.

Végezetül ide foglaljuk a társulat *törzsvagyonáról* szóló s a mult évi hasonló kimutatással egybevetett jegyzéket:

	1903. decz. 31.	1904. decz. 31.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelinté- zeti záloglevél, 4 $\frac{1}{2}$ %-os	6,600 kor. — f.	6,400 kor. — f.
2. Magyar jelzálog-hitelbank zálog- levele, 4 $\frac{1}{2}$ %-os	60,600 » — »	57,300 » — »
3. Magyar koronajáradéki kötvény, 4%-os	28,500 » — »	28,500 » — »
4. Pesti H. E. T. egyesületi kötvény, 4%-os	20,600 » — »	24,600 » — »
5. Magy. jelzálog-hitelbanki zálog- levél, 4%-os	10,000 » — »	10,000 » — »
Értékpapírok összes értéke	126,300 kor. — f.	126,800 kor. — f.
6. Magánkötelezők a kézipénztárban	1,800 » — »	1,800 » — »
Összes törzsvagyon	128,100 kor. — f.	128,600 kor. — f.

Az értékpapírok állagaiban beállott változások a kisorsolások és tőkésítések következtében állottak be. A vagyonszaporulat a mult évvel szemben 500 K.

Eljárásunk során meggyőződünk arról, hogy a pénztárnok a pénztárat a legpontosabban kezeli és a számadásokat a legnagyobb rendben tartja. Kérjük ugyanazért a t. választmányt, hogy Cserhalmi Samu társulati pénztárnok úrnak 1904 december végeig a fölmentést, a szokásos fentartással, megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradunk a t. választmányának

Budapesten, 1905 február 2-án

kész szolgálai

ifj. Reiszig Ede s. k.
számv. biz. tag.

Kammerer Ernő s. k.
számv. biz. tag.

Mellékletek a számv. biz. jelentéséhez.

Kimutatás

a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1904 végével.

1. 4 ^o / _o -os m. jelz. hitelbanki záloglevél	10,000 kor — fill.
2. 4 ⁵ / _o -os kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	6,400 » — »
3. 4 ⁵ / _o -os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	57,300 » — »
4. 4 ^o / _o -os m. korona-járadék	28,500 » — »
5. 4 ^o / _o -os P. H. E. Takarékpénztári közési kötvény	24,600 » — »
Az értékpapírok összege	
	126,800 kor — fill.
6. Készpénzben	200 » — »
7. Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1,800 » — »
Összesen	128,800 kor — fill.

A Magyar Történelmi Társulat

pénztári zárszámadása 1904-ről.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Pénztári maradvány 1903-ról	2741 kor. 10 fill.	2741 kor. 10 fill.
2. Alapítványi kamatokból	5458 » — »	5485 » 25 »
3. Tagdíjak 1500 tag után à 10 kor.	15000 » — »	15068 » 90 »
4. Századok s egyéb kiadványok eladásából	100 » — »	489 » 75 »
5. Ideiglenes kamatokból	500 » — »	533 » 56 »
6. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200 » — »	200 » — »
7. Egyéb előre nem látott bevételek	200 » — »	225 » 68 »

B) Átfutók:

8. Új alapítványokból	200 » — »	400 » — »
9. Egyéb átfutó bevételek	300 » — »	8877 » 55 »
Összesen	24699 kor. 10 fill.	34001 kor. 79 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
a) Személyiek:		
1. Titkár tiszteletdíja	1600 kor. — fill.	1600 kor. — fill.
2. Jegyző	1200 » — »	1200 » — »
3. Pénztárnok tiszteletdíja	1000 » — »	1000 » — »
4. Irnoki munkák díjazása:		
a) a pénztárnoknál	140 kor. }	
b) a titkárnál és jegyzőnél	280 kor. }	
	420 » — »	418 » — »
b) Dologiak:		
5. A Századok nyomdai költségei, u. m.		
a) 61 ív nyomása 2000 pl.	6320 » — »	6682 » 20 »
b) boríték nyomása 10 füzethez	398 » — »	398 » — »

	Előirányzat:	Lerovás:
	400 kor. — fill.	400 kor. — fill.
c) a füzetek expedíciója		
d) czímszalagok s egyéb nyomtatványok	400 > — <	373 > 65 >
6. A Századok füzése	350 > — >	382 > 80 >
7. A Századok expedíciójának postai költsége	600 > — >	648 > 70 >
8. Írói tiszteletdíjak a Századoknál (57 ív à 80 kor.)	4560 > — >	4100 > 90 >
9. Irodai költségek	600 > — >	363 > 42 >
10. Három szolga díjazása	370 > — >	370 > — >
11. Újévi ajándékok	148 > — >	148 > — >
12. Előre nem látott kiadások	200 > — >	250 > 85 >
13. A Tört. Életrajzoknak 53: 400 koronás alapító után	530 > — >	530 > — >
14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjak	350 > — >	198 > 89 >
15. Helybeli tagdíjak beszedése után járó % -ra	80 > — >	57 > 20 >
16. Postai megbízásokra	900 > — >	693 > 11 >
17. Rendkívüli felolvasásokra	300 > — >	— > — >

B) Átfutók és rendkívültek:

18. Új alapítványok tőkésítése	200 kor. — fill.	400 kor. — fill.
19. Névkönyv kiadása	550 > — >	654 > 85 >
20. Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	300 > — >	8877 > 55 >
21. A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	100 > — >	100 > — >
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	920 > — >	787 > 17 >
23. A Századok indexének költségeire	500 > — >	520 > — >

Összesen ... .. 23298 kor. — fill. 31155 kor. 29 fill.

Bevétel ... .. 24699 kor. 10 fill. 34001 kor. 79 fill.

Kiadás ... .. 23298 > — > 31155 > 29 >

Maradvány ... .. 1403 kor. 10 fill. 2846 kor. 50 fill.

Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
	1479 kor. 31 fill.	1479 kor. 31 fill.
1. Pénztári maradvány 1903-ról	1479 kor. 31 fill.	1479 kor. 31 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3800 > — >	1200 > — >
3. A M. T. Akadémia segélye	1000 > — >	1000 > — >
4. A társulattól 53: 400 koronás alapító tag után	530 > — >	530 > — >
5. Előfizetésekből	5500 > — >	5388 > 98 >
6. Clichékért az Athenaeumtól	300 > — >	300 > — >
7. Előre nem látott bevételek	50 > — >	— > — >

B) Rendkívültek:

8. Az Athenaeumtól az 1903. évf. 5. füzetéért	1400 kor. — fill.	1400 kor. — fill.
--	-------------------	-------------------

Összesen ... .. 14059 kor. 31 fill. 11298 kor. 29 fill.

II. Kiadások.**A) Rendesek:**

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Nyomdaköltség:		
a) 42 ív nyomása 1380 pl.	3270 kor. — fill.	} 1179 kor. — fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez ..	240 » — »	
2. Képek nyomása	500 » — »	248 » — »
3. Expeditionális költségek:		
a) postai költség füzetenkint a		
60 kor.	300 » — »	} 178 » — »
b) expedálás füzetenkint a 30 kor.	150 » — »	
c) címsszalagok nyomása	50 » — »	
4. Írói tiszteletdíjak	2000 » — »	712 » 50 »
5. A szerkesztő tiszteletdíja	800 » — »	640 » — »
6. Cynkographusnak	} 4800 » — »	2227 » 98 »
7. Festőknek, rajzolóknak		
8. Fűzés	300 » — »	69 » 45 »
9. Vegyes kiadások	100 » — »	90 » 20 »

B) Rendkívüliek:

10. Az 1903 évi 5. füzet nyomása	936 kor. — fill.	} 1242 kor. 05 fill.
» » » » borítéka	48 » — »	
» » » » képek nyomása	100 » — »	
» » » » fűzése ..	60 » — »	
Expeditionális költségek:		
a) postai költség	60 » — »	} 160 » — »
b) expedálás	30 » — »	
Az 1903 évi 5. füzet írói tiszte-		
letdíja	50 » — »	50 » — »
A szerkesztő tiszteletdíja ..	160 » — »	160 » — »
Összesen	13954 kor. — fill.	6795 kor. 18 fill.
Bevétel	14059 kor. 31 fill.	11298 kor. 29 fill.
Kiadás	13954 » — »	6795 » 18 »
Maradvány	105 kor. 31 fill.	4503 kor. 11 fill.

Történelmi Tár.**I. Bevételek.**

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Előfizetésekből	1400 kor. — fill.	1491 kor. 10 fill.
2. A M. Tud. Akadémia hozzájárulása	2400 » — »	2400 » — »
Összesen	3800 kor. — fill.	3891 kor. 10 fill.

II. Kiadások.

	Előirányzat:	Lerovás:
1. A szerkesztő tiszteletdíja	800 kor. — fill.	800 kor. — fill.
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.)	2080 » — »	2099 » 50 »
3. Boríték nyomása a 10 kor.	40 » — »	40 » — »
4. Expeditionális költség 4 füzet		
a 10 kor.	40 » — »	— » — »
5. Címsszalagok nyomása	20 » — »	17 » 40 »
6. Fűzésért a könyvkötőnek	60 » — »	50 » 60 »
7. Postai költség 4 füzet a 20 kor.	80 » — »	70 » 02 »
8. Írói tiszteletdíjak és index ..	1600 » — »	1600 » 75 »
Összesen	4720 kor. — fill.	4678 kor. 27 fill.

Kiadás	4720 kor. — fill.	4678 kor. 27 fill.
Bevétel	3800 » — »	3891 » 10 »
Mutatókozó hiány	920 kor. — fill.	787 kor. 17 fill. ¹⁾

Mélt. a f. évi 5. jk. ponthoz.

A Magyar Történelmi Társulat

költségvetése 1905-re.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

1. Pénztári maradvány 1904-ről	2848 kor. 50 fill.
2. Alapítványi kamatokból	5468 » 50 »
3. Tagdíjak 1500 tagtól à 10 kor.	15000 » — »
4. Századok s egyéb kiadványok eladásából	100 » — »
5. Ideiglenes kamatokból	500 » — »
6. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200 » — »
7. Egyéb előre nem látható bevételek	200 » — »

B) Átfutók és rendkívültek :

8. Új alapítványokból	200 kor. — fill.
9. Egyéb átfutó bevételek	2700 » — »
Összesen	27213 kor. — fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek :

a) Személyiek :

1. Titkár tiszteletdíja	1600 kor. — fill.
2. Jegyző	1200 » — »
3. Pénztárnok tiszteletdíja	1000 » — »
4. Irnoki munkák díjazása :	

a) a pénztárnoknál	140 kor.}	
b) a titkárnál és jegyzőnél 280 kor.}		420 » — »

b) Dolgozatok :

5. A Századok nyomdai költségei, n. m.	
a) 61 év nyomása 2000 pl.	6320 kor. — fill.
b) boríték nyomása 10 füzethez	398 » — »
c) a füzetek expedíciója	400 » — »
d) czinszalagok s egyéb nyomtatványok	400 » — »
6. A Századok füzése	350 » — »
7. " " expedíciójának postai költsége	600 » — »
8. Írói tiszteletdíjak a Századoknál (57 év à 80 kor.)	4560 » — »
9. Irodai költségek	600 » — »
10. Három szolga díjazása	370 » — »
11. Újévi ajándékok	147 » — »
12. Előre nem látott kiadások	200 » — »
13. A Tört. Életrajzoknak 54: 400 koronás alapító után	540 » — »
14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjak	250 » — »

¹⁾ Fedezetét I. a főzárszámadásban II. 22. tétel alatt.

15. Helybeli tagdíjak beszédése után járó %-ra	80 kor. — fill.
16. Postai meghívásokra	900 > — >
17. Rendkívüli felolvasásokra	300 > — >

B) Átftutók és rendkívüllek :

18. Új alapítványok tőkésítése	200 kor. — fill.
19. Névkönyv kiadása	— > — >
20. Átftutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	2700 > — >
21. A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	100 > — >
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	920 > — >
23. A Századok indexének költségeire	600 > — >
24. Az ügyész által felszámított perköltségekre	495 > 14 >
Összesen	25650 kor. 14 fill.

Előirányzott bevétel	27213 kor. — fill.
> kiadás	25650 > 14 >
Mutatkozó maradvány	1562 kor. 86 fill.

M. Történeti Életrajzok.**I. Bevételek.****A) Rendsek :**

1. Pénztári maradvány 1904-ről	4503 kor. 11 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3000 > — >
3. A M. T. Akadémia segélye	1000 > — >
4. A társulattól 54: 400 koronás alapító tag után	540 > — >
5. Előfizetésekből	5400 > — >
6. Clichékért az Athenaeumtól	300 > — >
7. Előre nem látható bevételek	50 > — >

B) Rendkívüllek :

8. Az Athenaeumtól az 1904. évf. 3—5. füzetekért	2600 kor. — fill.
Összesen	17393 kor. 11 fill.

II. A) Rendes kiadások :

1. Nyomdaköltség: a) 42 ív nyomása 1380 pl.	3270 kor. — fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez	240 > — >
2. Képek nyomása	500 > — >
3. Expeditionális költségek:	
a) postai költség	400 > — >
b) expedálás füzetenként à 30 kor.	150 > — >
c) címsszalagok nyomása	50 > — >
4. Írói tiszteletdíjak	2000 > — >
5. A szerkesztő tiszteletdíja	800 > — >
6. Cynkographusnak	4800 > — >
7. Festőknek, rajzolóknak	
8. Fűzés	300 > — >
9. Vegyes kiadások	100 > — >

II. B) Rendkívüli kiadások :

10. Az 1904 évi 3—5. füzetek nyomása	1962 kor. — fill.
„ „ „ „ „ borítéka	96 „ — „
„ „ „ „ „ képek nyomása	300 „ — „
„ „ „ „ „ füzése	120 „ — „
„ „ „ „ „ expeditionális költségei:	
a) postai költség	180 „ — „
b) expedálás	60 „ — „
„ „ „ „ „ írók tiszteletdíja	1200 „ — „
„ „ „ „ „ a szerkesztő tiszteletdíja	160 „ — „
11. Az Athenaeumnak a korábbi évfolyamokból fel-	
merült számlája	216 „ 28 „
Összesen	16904 kor. 28 fill.
Előirányzott bevétel	17393 kor. 11 fill.
kiadás	16904 „ 28 „
Mutatkozó maradvány	488 kor. 83 fill.

Történelmi Tár.**I. Bevételek.**

1. Előfizetésekből	1400 kor. — fill.
2. A M. Tud. Akadémia hozzájárulása	2400 „ — „
Összesen:	3800 kor. — fill.

II. Kiadások.

1. A szerkesztő tiszteletdíja	800 kor. — fill.
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.)	2080 „ — „
3. Boríték nyomása à 10 kor.	40 „ — „
4. Expeditionális költség 4 füzet à 10 kor.	40 „ — „
5. Czimsszalagok nyomása	20 „ — „
6. Fűzés	60 „ — „
7. Postai költség 4 füzet à 20 kor.	80 „ — „
8. Írói tiszteletdíjak és index	1600 „ — „
Összesen:	4720 kor. — fill.
Előirányzott kiadás	4720 kor. — fill.
bevétel	3800 „ — „
Mutatkozó hiány	920 kor. — f. ¹⁾

¹⁾ Fedezetét l. a főkölségvetésben II. 22. tétel alatt.

A KÉT ARBEI IKER-OKLEVÉL.

(1071. 1111.)

E tanulmány két királyi oklevéllel foglalkozik, a melyről sok szó esett mind a magyar, mind a horvát történetirodalomban. Az egyik a horvát királyi kancelláriának legfőbb tartó oszlopa, a másik pedig, mint alább látni fogjuk, sok zavart és ellenmondást szülhet a magyar diplomatikában. Mind a két oklevél az arbei egyház részére adatott ki. A régebbik Krešimir Péter horvát királynak 1071 évi kiváltságlevele, az újabbik Kálmán királyé, melyben az említett püspökségnek Krešimirtől kapott jogait megerősítvén, olyan szabaddalakkal ruházza azt föl, a milyenekkel a magyar egyházak élnek. Ez utóbbi oklevél 1111-ben kelt. Krešimir oklevelének eredetije már régóta ismeretes a tudósok előtt,¹⁾ míg a Kálmán királyét csak a legújabb időkben fedezték fel.²⁾ Mind

¹⁾ Legjobb kiadása *Racki*: Documenta (Mon. slav. merid. VII. köt.) 67. sz. a. Középszerű hasonmása Klaičnál: Povijest Hrvata, I. 109.

²⁾ A legújabb időkig a Kálmán-féle oklevél csak a zárai tartományi levéltár több újabbkori másolatából volt ismeretes a történetírók előtt. V. ö. *Fejérfataky*: Kálmán király oklevelei, 19. l., a ki régibb kiadásait is felsorolja. — Egyetlen egy kiadása az eredeti után Bojničićtól (Vjestnik hrv. zem. Arkiva, I. 1899. 35 és köv. ll.), a ki a leírásnál iparkodik ennek az oklevélnek diplomatikai nehézségeit is fejtegetni. Kisebbitett fac-similéje is közzé van téve; utána *Klaič* id. m. I. 145. l. — Mellékesen megjegyzem, hogy a zágrábi országos levéltárnok úr meglehetősen felületességgel munkálkodik az oklevelek kiadása körül, a mint azt egy másik arbei oklevél (Vjestnik. I. 37. l.) bizonyítja. Az 1119 év, a melyre Bojničić e kis oklevelet helyezi, sehogy sem egyeztethető össze a benne említett indictióval (II), sem az elbeszélte eseménynyel, sem az alulírott jegyzővel. Ez a Mracha (Maratha, Miratha) nevű arbei notarius csak a XII-ik század második felében fordul elő (1177—1179. *Kukuljević*: Codex Diplom. II. 132. 149.), tehát az oklevél keletzését 1169-re kell áthelyezni: Anno dom. incarnationis Millesimo C[L]XVIII. indictione II, mense Martio.

a kettőnek eredetije most a horvát országos levéltár nagy becsben tartott, de nézetem szerint bizonytalan értékű kincse.

A magyar király eredeti oklevelének nemrég történt felfedezésénél fogva könnyen érthető dolog, hogy diplomatikai czélokra még eddig nem használták fel, sőt jó fényképe sincs még közzétéve; de ha az eredetivel Bojničić megjegyzésein kívül senki sem foglalkozott is, az oklevél szövegét majdnem mindenki használta, a ki a magyar diplomatika vagy történelem legrégebb korszakaival foglalkozott. Pauler az ő élelműjű tanulmányában, a hol egyebek közt két Dalmácia részére adott oklevél tarthatatlanságát kimutatta, oklevelünket is érinti,³⁾ a magyar nemzet történetében pedig bővebben merített belőle.⁴⁾ Fejérpataky e forrás alapján Kálmán király kancelláriáját illető néhány fontos következtetéshez is jutott,⁵⁾ a mit alább értékesíteni fogunk. Egyszóval az oklevél hitelessége minden kétségen felül állt akkor, mikor eredetije még nem került elő; ennek fő oka azonban a Krešimir király 1071 évi oklevelével való szoros egyezése volt.

E Krešimir-féle eredeti oklevelet mintegy kétszáz év óta a horvát-dalmát emlékek legnevezetesebbikének tartják s ezen idő alatt, egy tudós kivételével, senki sem gondolt arra, hogy hitelességét kétségbe vonja vagy tüzetes kritika alá vegye; az oklevelet mindenki csupán diplomatikai és történelmi czélokra akarta mennél jobban kizsákmányolni. Egyetlen egy kutató⁶⁾ merészkedett hitelességében kételkedni. Igaz, hogy nem valami nagy apparatussal fogott munkájához, de érvelése elegendő lett volna arra, hogy a nagyobb készültséggel felszerelt búvároknak az oklevél hitelbe vetett bizalmát megingathassa. Azonban ezt sem érte el, pedig legalább ennyit megérdemelt volna. Mivel az emberek eleve meg voltak győződve róla, hogy ez oklevél hamis *nem lehet*, az »akadékoskodó« író állításait senki sem méltatta komoly feleletre. E helyett elrettentő pél-

³⁾ Horvát-Dalmátország elfoglalásáról. *Századok*, 1888. 325. l.

⁴⁾ A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, I. köt. 286 és köv. ll.

⁵⁾ Kálmán király oklevelei, 82 és köv. ll.

⁶⁾ Radić: Može li se vjerovati u autentičnost Krešimirove listine privilegija rabskoj biskupiji. (*Starohrvatska Prosvjeta*, VII. 1903. 75—88. ll.)

dául hozták fel művét s azt tanították, hogy a történettudományban is vannak olyan dogmák, melyekhez nyúlni szentségtörés.⁷⁾

Ez a két oklevél kérdésének jelenlegi állása. Mindkettőnek hitele minden kétségen felül állónak tartatik, úgy hogy a kritika a kérdés felett egyszerűen átsiklott. Tartalmában, formájában a két oklevelet ikerekként lehet felfogni, s ily felfogással az egyiknek hitele és valódisága, a másiknak is hitelét, valódiságát jelenti. És ebben a kölcsönösségben van is igazság; sőt értekezésünk fonálán ki fog derülni, hogy ezek az oklevelek valóban ikrek, mert egy időben, egy órában, de sokkal későbbben születtek, mint eddig hitték.

I. A KÉT OKLEVÉL PALAEOGRAPHIAI KRITIKÁJA.

Krešimir horvát király 1071 évi oklevele, melyről most szó lesz, a legfontosabb alapúl szolgált Račkinak a horvát királyi kancelláriáról szóló értekezése megírásánál.⁸⁾ Rácki olyan jól csoportosítja ez oklevél tulajdonságait, pl. kiemeli írását (minuta erecta), szokatlan rövidítéseit, különös formuláit stb. hogy már ebből is gyanakodni lehetne az oklevél hitelében. Azonban neki eszeágában sincs ezt cselekedni; az ő értekezésének célja bebizonyítani, hogy a horvát királyi kancellária semmiben sem szűkölködik. Egyébiránt az egész tanulmány tele van mindenféle meg nem emésztett észrevételekkel; azt a hatást érzi az ember, ha szabad e hasonlításal élnem, mint mikor a velencei szent Márk templomába lép: Rački szerint ugyanis a horvát kancellária szokásai és annak termékei, az oklevelek, az egész világból összehordva látszanak lenni.⁹⁾

Majd látni fogjuk, hogy mennyire van igaza Račkinak, mert oklevelünk vizsgálata folyamán érintenünk kell a horvát-

⁷⁾ Šišić: Književnost za god. 1902 i 1903. (Vjestnik hrv. Arkiva, V. 1903. 257. l.)

⁸⁾ Hrvatska dvorska kancelarija. (Rad jugoslav. Akademije, 35. köt.)

⁹⁾ Az itt kifejtettek dacára is jó hasznát lehet venni e munkának, mivel a *Documenta* egynehány hiányát az oklevelek leírását illetőleg kipótolja s így módunkban van az oklevelek külső kiállításáról tisztább képet alkotni. Csak példaképen említem, hogy éppen belőle tudjuk, hogy Krešimir 1059 évi oklevele (Docum. 40/a.) minusculával van írva; továbbá, hogy a szóban forgó 1071 évi oklevél kivételével a királyi oklevelek sorai mindig a hártya keskenyebb oldalával futnak párhuzamosan (charta transversa) stb.

dalmát diplomatika legfontosabb fejezeteit. Épen némely diplomatikai problema genetikus megoldásán fekszik értekezésünk súlypontja. Palaeographiai szempontokból és főleg az írás jellegét illetőleg elvben nincs sok mondanivalónk; a mi azonban van, az mindkét oklevélre csaknem egyformán ráillik, s ez magában véve is — tekintet nélkül az alább mondandókra — elég, hogy pálczát törjünk a két oklevél felett. Mint palaeographiai emlék, Krešimir király oklevele egykorú a Kálmán-féle oklevéllel, sőt annyi a rokonvonás bennök, hogy a kettőt egy kéz munkájának kell tartanunk. De ez még nem minden. A kéz a XIV-ik századbéli íráshoz volt szokva, e két oklevél vonásaira azonban a XII-ik századi írás jellegét iparkodik rányomni. Ezen állításom a betűk legrészletesebb leírásával is alig támogatható; az embernek, hogy erre a meggyőződésre juthasson, az okleveleket eredetiben vagy kitűnő fénykép-másolatban kell látnia. A két, különböző méretben készített fac-simile Klaičnál, erre a célra nem alkalmas. A Kálmán-féle oklevél hasonmása nagyon kisebbitett lévén, a betűkből kiesik az az idomtalan kemény vonás, mely az eredetiben látható, a mi azonban nincs annyira kialakulva, mint a Krešimir-féle oklevélben.¹⁰⁾ Ennek oka az, hogy az 1111-iki oklevél díszesebb, gondosabban van írva, írása a hosszú betűket jobban kiemeli, azokat és a rövidítéseket majdnem az akkori külföldi oklevelekben szokásos módon cifrázza, míg a minden díszet nélkülöző 1071-iki a könyvek minusculáját juttatja eszünkbe, mely az Adria keleti partjain a XII-ik században az oklevelekben (nem a codexekben) dívott. E két körülmény, t. i. a Kálmán-féle oklevél írásának gondos, és a Krešimir-félének nehézkes volta azt a gondolatot ébreszti bennünk, hogy a hamisító a fősúlyt az első darab elkészítésére fektette, Krešimir oklevelét pedig csak ráadásul készítette.

Iparkodjunk mármost ezekhez a jobbadán subjectiv észlelésekhez néhány objectiv megjegyzést hozzátenni, a mi részint az imént mondottakat megvilágosítsa, részint pedig általában a két oklevél hitelének és valóságának tarthatatlanságát a palaeographia ítélőszéke előtt kétségtelemné tegye.

1. Említettük már, hogy mind a két oklevél kerek minusculával (*minuta erecta*) van írva. E tény magában véve — tekintet nélkül az írás jellegének későbbi voltára — komoly kétséget gerjeszt legalább a horvát király oklevelére nézve. Ez állításunkat igazolni tartozunk.

¹⁰⁾ Mindamellett e két hasonmásan is szembeötlő az azonos szavak rokon vonása.

Az említett tanulmányban ¹¹⁾ Rački maga, támaszkodván Svinimir és István király két eredetijére, ¹²⁾ azt mondja, hogy a longorbard írás a horvát királyi kancelláriában nagy kedveltségnek örvendett; ¹³⁾ mivel azonban szerinte oklevelünkön kívül még egy Kresimirtől való, minusculával írt eredeti ¹⁴⁾ létezik, következetesnek kellett maradnia és ezt az írást a longobárdokkal párhuzamosnak elismernie. De csaknem teljesen elkerülte Rački figyelmét, hogy a legrégebb horvát jogi fejlődés külső írásbeli kifejezését, tehát a királyi kancellária termékeit épen úgy, mint a magánokleveleket, csak a latin tengerparti városok kulturájának egységes viszfényeként szabad tekinteni; ¹⁵⁾ az írásra nézve tehát legkevesebb okunk sincs a kancelláriai iratokat a magánoklevelektől elválasztani. ¹⁶⁾ A dalmát városokban azonban, melyek hosszú időn át a római világbirodalomhoz voltak kötve, a középkor első századaiban az írásnak épen úgy önállóan kellett fejlődnie mint az oklevélnek, és épen úgy a tiszta római hagyomány alapján. Természetes, hogy a nagy ethnographiai processzusok által a római kultúra maradványai sokat szenvedtek; annak romlása azonban az írásra nézve alig látható a horvát fejedelmek majusculával írt köemlékein. ¹⁷⁾ De sejteni szabad, hogy Zárában is, mely a latin elem bélyegét legszívesebben tartotta, ¹⁸⁾ a római írás alakjai hirtelen eldurvultak és a régi római cursiva egy új kerek cursivává vált, melynek sokban hasonlitania kellett az olasz ¹⁹⁾ vagy a szent-galleni VIII-ik század-

¹¹⁾ Id. h. 33. l.

¹²⁾ Docum. 97. és 124. sz. Fac-similéi Klaićnál: Povijest Hrvata, I. 117. 121. l.

¹³⁾ Nagyon különösnek látszik tehát Bojničić állítása (Vjestnik, I. 34.), hogy Kálmán király arbei oklevele ugyanazon írással van írva, melyel a horvát kancellária Kálmán király előtt élt.

¹⁴⁾ Docum. 40/a. V. ő. fentebb 9. jegyz. és alább 23. jegyz.

¹⁵⁾ V. ő. *Sufflay*: Die dalmatinische Privaturkunde, 29—35. ll. (Sitzungsberichte der kais. Akad. in Wien, 147. köt.) — A mit ott első sorban a magánoklevelekről mondtam, az, mint látni fogjuk, jobbadán a királyi oklevelekre is alkalmazható.

¹⁶⁾ A királyi kancellárok és őrökök közül senki sem volt tiszta horvát származású. A kancellár alkalmilag magánokleveleket is készített. *Sufflay* id. m. 9. l.

¹⁷⁾ Hasonmásait l. Klaićnál id. m. I. 51. 65. 90. Vjesnik hrvat. arheol. društva, III. 1898. stb. — A horvát-dalmát első oklevelek a IX-ik századból valók. Magánoklevél a 918 évvel kezdődik. Az eredetiben fennmaradtak nézetem szerint a XI. századnál nem régiek. V. ő. alább 23. jegyz.

¹⁸⁾ *Jireček*: Romanen in Dalmatien, 26. l. (Denkschriften der kais. Akad. 48. köt.)

¹⁹⁾ V. ő. *Paoli-Lohmeyer*: Lateinische Palaeographie, 17 és köv. ll.

ból való oklevelek írásához.²⁰⁾ De nemsokára, valószínűleg már a IX-ik század kezdetén, az aacheni béke ideje táján, az önálló alapon fejlődő dalmát írásbeli praxis befolyásoltatott a szomszéd Olaszország nemzeti írása által.²¹⁾ Mivel e longobard írás a maga első, még cursiv elemekkel megtelt alakjában²²⁾ lépett fel, könnyű dolog volt a talált írást Dalmáciából kiszorítani. Küzdelem nélkül, de valószínűleg az összekeveredés elég hosszú korszaka után közönségessé lett e longobard írás mind a könyvekben, mind pedig az oklevelekben, és az első, XI-ik századi emlékekben már hibátlan tisztaságában jelentkezik. E mellett az írás mellett, melynek oly nagy volt az apperceptív momentuma, alig létezhetett más is. Van ugyan néhány XI-ik századi darab, mely minusculával van írva s a melyet Rački eredetinek tartott, de ezeknek eredeti volta szerintem legalább is kétséges, számuk pedig eltűnik a longobard írással írt oklevelek száma mellett.²³⁾ A longobard

²⁰⁾ L. pl. fac-similéit *Tangl-Arndt*: *Schrifttafeln*, III. 71.

²¹⁾ Diplomatikai és történeti szempontokból ezt a befolyást bővebben más helyen kimutattam. (Id. m. 7. 33. 64. 11.) V. ö. *Rački*: *O rukopisu stb.* (Starine, VII. 50. l.)

²²⁾ V. ö. *Piscicelli-Taeggi*: *Paleografia artistica di Montecassino* 3. l. (*Scrittura langobardo-cassinese*.)

²³⁾ 1. Itt idézem a longobard írással írt legrégebbi dalmát okleveleket, melyek vagy eredetiben vagy igen régi másolatban jutottak korunkra: Docum. 20. (995 körül) 29. 32. 36. 38. 42. 53. 54. 57. 60. 61. 63/a. 71/a. 85. 97. 124. 134. (1096) — Fel kell említenem, hogy Račkinak az írást illető megjegyzései nem pontosak, s a mi fontosabb, nem lehet bennük megbízni. Így pl. a 24. 40/a. 63/b. 70. 71/b. 84. 143. sz. leírásához nem teszi hozzá az írásfajtát; sok oklevelet pedig, melyet ő XII-ik századi másolatnak nevez, én egykorú egyszerű másolatnak, illetőleg eredetinek tartok, mivel ez utolsónak tulajdonképeni külső jelei még nincsenek. (V. ö. Šufflay id. m. 104. l.) Lehet csakugyan, hogy a fentebb felsoroltak között még is vannak egyszerű átiratok, melyek a XII-ik századból valók. Készítésükről azonban maguk az érdekelt egyének gondoskodván, viszonyuk az oklevél- és írástanhoz ugyanaz, mint a régi codexeké; mint a codexek, melyekben a longobard írásmód a XIII-ik század kezdetéig korlátlanul uralkodik (Rački: *Pismare*. Rad, 26. köt. 186. l. V. ö. Šufflay id. m. 42. l. 1. jegyz.), ez átiratok ugyanazon írással vannak írva. — A Starine-ben (VII. 47—52. l.) Rački a zágrábi püspöki levéltár egy kéziratát írja le, mely kétféle írást mutat. Annak első és nagyobb része (*Passionale*) a X-ik századi minusculával van írva; második részének, mely egy *Psalterium*nak töredéke, írása longobard; írta pedig, a mint egy megjegyzésből látható, Majus esperes, l'ál spalatói érsek korában, 1030 körül. Vajjon e két kézirat eredetileg egy volumen tett-e ki, vagy nem? e kérdés meg nem oldható, lévén a kézirat mostani bekötése későbbi korból való. Mivel azonban vannak belső jelei a két kézirat szorosabb kapcsolatának, Rački helyesen következteti, hogy a *Passionale* is a spalatói egyház birtokában volt. (51. l.) De elhamarkodott dolog abból tovább következtetni, a mint ő azt a horvát királyi Áriáról írt értekezésében teszi (Rad, 36. köt. 34. l.), hogy mind a

írásnak halála órája a dalmát oklevelekben csak akkor ütött, mikor az anyaországban a beneventumi írásmód engedett a győzedelmes minuscula nyomásának; valószínűleg tehát a XII-ik század közepe táján, de pontosan nem állapítható meg. Mikor egy ötvenéves hézag után a XII-ik század második felében ismét merülnek fel eredetiek, bennük már a minuscula-írás jelentkezik.²⁴⁾

2. Krešimir király oklevele továbbá oly alakot tüntet fel, mely egyedül álló az egész dalmát oklevél-gyakorlatban : a sorok

két írásmód (minuscula erecta és longobard írás) a X-ik és XI-ik században Dalmáciában divott. Először t. i. nyoma sincs annak, hogy a Passionalét is itt írták; azután Majus esperes maga, daczára annak, hogy e Passionale kezénél volt és azt is az »Acta Marie Egiciace de greco in latinum translata« által tökéletesítette, a Psalteriumot és az épen említett életleírást mindamellet longobard írással írja. Ez a mellett szól, hogy a dalmát papok akkor még a minusculával élni nem tudtak, vagy nem szoktak. Egyébiránt még a XIII-ik század második felében tartja magát a dalmát codexekben a longobard írásmód, a mint azt a Tamás spalatói főesperes historiájának spalatói kézírata és egy 1264—1282-ből való beneczés-rendi regula bizonyítja. (Kršnjavi: Zur Historia Salonitana, 1901. 1. l.) — 2. Kerek minusculával írt oklevelek a következők: Docum. 21. (999 ?) 33. 34. 35. 40/a. (?) 67. (A jelenleg tárgyalt oklevél.) A 21. sz. oklevél állítólagos eredetijét a zágrábi levéltárban őrzik. Az írása szépsége, szabályossága s minden cursiv vonást nélkülöző volta (l. fac-similéjét Klaičnál I. 87. l.) csak úgy magyarázható, ha írójának francia embert teszünk fel, vagy pedig készítésének korát a XII-ik század végére helyezzük át. Belső okoknál fogva Rački e végrendeletet gyanusnak tartja, én azonban nem értek vele egyet, hanem az oklevélnek keltezésében előforduló ellenmondásokat épen az által magyarázom meg, hogy az oklevél nem eredeti, hanem kétszáz évvel későbbi átirat. — A 33. sz. oklevél nézetem szerint a XVI-ik századból való hamisítás, a mint a hasonmásan (Klaičnál I. 95. l.) is látható. A 34. 35. és 40/a. sz. okleveleket nem láttam, de bátran mondhatom, legalább az utolsó 1059 évi királyi oklevélre nézve, hogy ha írása csakugyan mintha erecta, a mint Rački állítja, akkor XII-ik századi egyszerű átirat. Ha pedig, a mint Fejérfataky rövid leírása sejteti velünk, longobard írással van írva (l. Kutatások Dalmácia levéltáraiban. Századok, 1881. 227. l.), akkor természetesen kifogásom nincsen az oklevél eredeti volta ellen.

²⁴⁾ Ez állításom saját tapasztalataimra támaszkodik. Kukuljević a XII-ik századi oklevelek kiadásában (Codex Dipl. II. köt.) semmiféle megjegyzést nem tesz írásukról. De midőn a délszláv tudományos Akadémia elhatározta, hogy Kukuljević oklevéltárát újra kiadja és tovább folytatja, én a készületekben is résztvettem. (V. 8. Sufflay id. m. 3. l.) Így alkalmam volt, hogy a XII—XV-ik századból való összes dalmát okleveleket átnézhettem. Csak a ragusai levéltár okleveleit nem láttam; és épen e conservatív városban, úgy látszik, hogy a longobard írás az oklevelekben is a XIII-ik század kezdetéig tartotta magát. (Jireček: Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner. Archiv für slav. Philologie, XXV. 303. l.) — A szerkesztést az Akadémia elnökére Smičiklas Tadéra bízta. Az első, a XII-ik századi anyagot tartalmazó kötet e napokban jelenik meg.

a hártya hosszabb szélével futnak párhuzamosan.²⁵⁾ A rövidítések legtöbbje egészen szokatlan, némelyik későbbi korra mutat.²⁶⁾ Csak ebben az oklevélben fordul elő az ; interpunctió, csak itt látható az τ (et) gyorsírási jegy (nota tironiana), mely egyszer a hamisító figyelmét kikerülte. Máshol — a mi elég érdekes — e szócskát (et) egészen kifrja a két betű erőltetett ligatúrájával. E körülmény, azután az *i* betű sor alá való hossziránya és az *s* betű írásmódja a szó végén, határozottan arra mutat, hogy a hamisító előtt a horvát-dalmát régi írásmód ismeretes volt, hogy az áloklevél keltezésének megfelelően egy olyan, longobard írással írt emléket használt, ennek betűit azonban csak néhány könnyebb vonásban merte utánozni.

3. Kálmán király oklevelének ugyanazon alakja van, mint Krešimirének. A rövidítések hasonlóak, csak a longobard írás nyoma nincs rajta; tisztább, ékeesebb minusculával van írva. Ugy látszik, mintha az író magyar mintát akart volna követni. És épen e találkozás a magyar oklevelek külső kiállításával, töri meg az oklevél feltétlen valódiságába vetett hitünket. Mert ha elfogadnók is, hogy csak a Krešimir-féle oklevelet hamisították, és pedig a szóban forgó oklevél után, ez utóbbit nem lehetne a magyar királyi kancellária termékének tekintenünk, hanem szövegezőjét és íróját az arbei egyházban kellene keresnünk.²⁷⁾ Ebben az esetben az írónak az oklevél külső alakjában is kétségtelenül követnie kellett volna azon vidék gyakorlatát, melyet a szövegezésben utánozott. A Kálmán-féle arbei oklevél írásának és alakjának egyeznie kellene a Dalmáciában már hosszú idő óta dívó gyakorlattal; az oklevél, ha valódi, nem veheti át a XII-ik század kezdetén még valószínűleg ismeretlen és mindig idegen magyar oklevél-alakot.²⁸⁾

Palaeographiai szempontból tehát mind a két oklevelet anachronismusnak kell tartanunk, még pedig olyan korszak anachronismusának, melyben a hamisító attól félt, hogy nem maradna mentes a gyanutól az olyan királyi oklevél, mely nem követi a Dalmáciában is már teljesen ismert magyar királyi oklevél-alakot. A hamisítványok korát pontosabban a két oklevél történeti kritikájából fogjuk megállapítani.

²⁵⁾ V. ö. Rački id. m. Rad, 35. köt. 32. l.

²⁶⁾ Ezek a következők: $\frac{1}{2}$ (christi), pp (pape), g (igitur), qd (quod).

²⁷⁾ V. ö. *Fejérpataky*: Kálmán király oklevelei, 82. l.

²⁸⁾ Fejérpataky, a ki előtt még az állítólagos Kálmán-féle eredeti ismeretes nem volt, a belső tulajdonságokból indulva, ugyanazokat a következtetéseket vonta le (id. m. 80. l.), tehát mondhatni, ez oklevél eller már előre kétséget támasztott.

II. PROBLÉMÁK A MAGYAR ÉS HORVÁT-DALMÁT DIPLOMATIKÁBAN.

A tizenegyedik századi horvát királyi oklevelek részeiben, a mint azt valamennyi kutató észrevette, semmiféle egységes gyakorlatot nem látunk, de az oklevelek egyes részeinek sorrendje változatlan; ebben a királyi oklevél a dalmát-horvát magánoklevél mintáját követi, mely részint eredeti római és byzanci csirákból sarjazik ki, részint közvetlen olasz befolyáson alapul.²⁹⁾ Ámbár tehát az 1071-iki arbei oklevélnek a többi királyi oklevelektől való eltérése formuláira nézve elég nagy, mert olyan helyekben, a melyeknek megfelelőit másunnan nem tudjuk kimutatni, nem szűkölködik,³⁰⁾ mindamellet ezek nem jogosítanak az oklevél hitelessége elleni komoly gyanura, épen úgy, mint a dalmát oklevél alkatrészeinek sorrendjével való találkozás nem bizonyít a szöveg hitelessége mellett.³¹⁾ Mivel oklevelünk formuláinak részletes tárgyalásából célunkra döntő argumentumokat nem vonhatunk le. áttérünk az oklevél két lényeges és feltűnő tulajdonságának vizsgálatára, mely tulajdonságok egyike a megerősítő tanuk sorozatának hiányában, másika a függő pecsét által történt megerősítésben keresendő.

1. Fejérpataky több éleselméjű észrevétele között a dalmát oklevelekről azt is megjegyezte, hogy ezek a tanuk sorát sohasem mellőzik.³²⁾ S ebben teljesen igaza van. A legrégibb horvát-dalmát magánoklevelekre vonatkozólag más helyen³³⁾ már kimutattam, hogy a tanuk felsorolásában az ó-horvát törzsek magánjogi gyakorlata teljes tisztaságában és erejében tükröződik vissza, azonban a XII-ik századig az oklevél maga mint bizonyítás eszköze nem vesztette el minden erejét. A római jogeszmék alapján az egyház hosszú időn át görcsösen ragaszkodott az okleveles bizonyításhoz a tengerparti városokban, de a szláv lakosok Horvátországban állandóan bizalmatlansággal viseltettek az okiratokkal és a velök való bizonyítással szemben. Birtok-átruházáshoz náluk oklevelet eredetileg nem

²⁹⁾ L. erről bővebben *Sufflay* id. m. 29—34. l.

³⁰⁾ Példaképen felemlítem a következő helyeket: tempore domini Alexandri pape urbis Rome — insimul cum meis principibus — et hoc statutum volumus perpetuo inviolabiliter manere, sicut semper a maioribus natu — nostro iudicio pellatur a regno — azután az egész corroboratio.

³¹⁾ V. ö. Pauler Gyula fejtegetéseit a zárai apácáknak szóló 1102 évi, és az 1103 junius 15-én kelt spalatói oklevelekről. (*Századok*, 1888 326. l.)

³²⁾ Kálmán király oklevelei. 74. l.

³³⁾ Die dalm. Privaturkunde, 37—44. 54. ll.

kivántak, hanem a helyszínén tanuk előtt eszközölték. Mikor azonban, követvén a latin városi lakosok példáját, a jogügyletről feljegyzést tettek, ennek haszna abban állott, hogy ez az ügyleti tanuk neveit megőrizvén, a velök való bizonyítást könnyítette és őket a perdöntő eskü letevéséhez közelebb hozta. És épen mivel a bizonyító erő nem az okiratban, hanem a tanukban rejtett, a városi oklevél formáját nem is vették át. E tiszta horvát *notitia* (akt) mindinkább nyer területben, a XI-ik században majdnem győz, a XII-ikben támadások esetében maga a városi oklevél hitelessége sem lesz a bizonyítás tárgyává, hanem maga a jogügylet, melyről az oklevélben szó van. Akkor tűnik fel az adriai tengerparton a közjegyzőség, s a régi rend megváltozik.

A tanubizonyítás — ez erős jogi tényező, mely egyedül döntötte volna el a dalmát oklevél fejlődését, ha a notariatus nem jő — már a legrégebb horvát fejedelmi oklevélben, a Trpimir herczeg adománylevelében³⁴⁾ is jelentkezik s horvát jellegét a tanuk felsorolásában is elárulja. Attól fogva — okleve-lünkön s még egy más világos hamisítványon³⁵⁾ kívül — a nem csonkított fejedelmi vagy királyi oklevelek közül egyetlenegy sem nélkülözi a számos tanuk felsorolását, sőt az a néhány ránk jutott pár sornyi királyi megerősítés, mely a megerősített oklevél hártájára volt írva,³⁶⁾ szintén felsorolja a tanukat. E tekintetben nincs forma szerinti különbség a királyi okirat és az egykorú magánoklevél, sőt a későbbi XII-ik századi zsupánok oklevelei³⁷⁾ között sem. A tanuk az adományoknál, alapításoknál, kiváltságadásnál mindig jelen voltak³⁸⁾ s így a királyi ténynek ezekkel való esetleges bizonyítása nincs kirekesztve.³⁹⁾ De még egy kiválság érdekes egyezés van a királyi és a magánoklevél között, melyből határozottan következtethető, hogy a tanuk nevei nem beleegyezés, hanem tanuskodás szempontjából iktatvák a királyi oklevélbe. Ez az író aláírásának egyenlő fejlődése, vagy jobban mondva, annak lassu romlása.

Trpimir 852 évi adománylevelében azt olvassuk, hogy

³⁴⁾ Docum. 2. sz. (852.)

³⁵⁾ Svinimir király 1077 évi oklevele (Doc. 95.), melynek hamisított voltát maga a kiadó kimutatta.

³⁶⁾ Doc. 59. 100. 126.

³⁷⁾ *Kukuljević*: Cod. Dipl. II. 121. 172. 174. 187. 198.

³⁸⁾ Az látható vagy aláírásukból (mint pl. a két fejedelmi oklevélben, Doc. 2. 12. és 55. sz.), vagy pedig az azokat bevezető formulákból: *coram testibus* (Doc. 56. 97. 100. 126.), *in presentia horum testium* (58. 88. 114. 115. 125.), *presentibus* (59.), *ante noticiam horum testium* (99. 124.)

³⁹⁾ V. ö. *Brunner*: *Carta und Notitia*. (Commém. in honorem Mommsenii, 570—589.)

annak írója »Martinus presbyter capellanus«; a következő fejedelmi Mutimir-féle oklevélben⁴⁰⁾ hasonlóan: »Firminus diaconus et capellanus.« Mind a két oklevél a hercegeknek még egy-egy capellanusát nevezi meg. Nem fogom itt tovább idézni a XI-ik századból nagyobb számmal fennmaradt királyi okleveleken előforduló írókat, csak azokat sorolom fel, a kiknek aláírása képessé tesz arra, hogy a XI-ik századi királyi oklevelek kiállításáról fogalmat szerezzünk.

Az 1062-iki Krešimir-féle oklevelet írja »Adamus monachus Chroacie electus episcopus«; ⁴¹⁾ az 1069 évi királyi chirographum írója Anastasius horvát püspök, ki ez alkalommal kancellárnak nevezi magát,⁴²⁾ míg az 1072-iki oklevelet »presbyter Michacio capellanus regis« írja alá.⁴³⁾ Svinimir király okleveleinek legtöbbje a következő, kissé változó aláírást mutatja fel: »Ego Theodorus . . . cancellarius . . . regis (iussu ipsius) scripsi et sum testis ibidem.« Ehez hasonlít II. István kancellárjának aláírási formulája: »Ego Gregorius cancellarius . . . regis (hec iussu eius) scripsi et testis adfui.«⁴⁴⁾

Tehát a horvát-dalmát diplomatika ismert kezdetén találkozunk már a capellanusokkal, kiknek az oklevelek kiállítása körül a horvát függetlenség egész idejében fontos szerepök volt; azok egyeteme most a fejedelmi, a XI-ik században a királyi capellát alkotja.⁴⁵⁾ A herceg megbízza egy-egy hívét, a ki írni tud, tehát capellanusait, hogy parancsát végrehajtsák; ezek megírják az oklevelet, de ezért őket még semmi cím (sem *notarius*, sem *cancellarius*) nem illeti. E gyakorlat tart változatlanul tovább a királyok alatt is. Világosan látjuk, hogy a capellanusoknak ez nem volt kizárólagos kötelességük, hanem minden kéznél való alkalmas pap részesülhetett a királyi bizalomban; aláírására nem is volt feltétlen szükség.⁴⁶⁾ S épen

⁴⁰⁾ Doc. 12. (892.)

⁴¹⁾ Doc. 45.

⁴²⁾ † Ego Anastasius huius oirographi dictator, chroatensis episcopus et aule regis cancellarius . . . (Doc. 55.)

⁴³⁾ Doc. 69. V. ö. 58. 126.

⁴⁴⁾ Az arbei oklevélünkben előforduló *notarius* czímét (Datum est hoc privilegium . . . per manum Johannis diaconi et domini regis *notarii*) csak még a Svinimir 1077-iki említett hamisított oklevele (fentebb 35. jegyzet) szerepelteti királyi kancellár gyanánt (per manum Georgii *notarii* cum appensione mei sigilli), tehát e cím anachronismusnak tekintendő.

⁴⁵⁾ L. a Doc. indexét *capella aulae* alatt, 512. l.

⁴⁶⁾ Így pl. az 1059-iki oklevelet (Doc. 40/a.) valószínűleg Theodosius belgrádi püspök írta, azonban aláírása elmaradt. — II. István király eredeti oklevele (Doc. 124. 1089 körül) a tanuk között több előkelő papot említ fel; egyik közülök valószínűleg írója volt, de aláírása nincsen. V. ö. Doc. 88. 100. *Racki*: Rad, 35. köt. 24. l.

ezért a kancellárok, kikkel Krešimir, Svinimir és István korában találkozunk, csak esetről esetre alkalmazott közegeknek látszanak lenni. Az oklevél létrejötténél a király parancsára működnek, de a parancs csak arra az egy oklevélre szól. Mint az alkalmi irnokok, magánokleveleket is írnak a kancellárok,⁴⁷⁾ de első sorban mégis a királyi okleveleket kiállítani volt kötelességük; címük pedig — melyből egész kancelláriai szervezetre lehetne következtetést vonni, ha a szóhoz kapaszkodva, annak forrását a nyugati császárság kancelláriájában keresnők⁴⁸⁾ — csak utánzása volt a névben egy újításnak a pápai kancellárián, a mi a horvát királyságnak a kuriához való szorosabb összeköttetésével épen összevág. A horvát kancellárnak csak a névben követett, s nem is közvetlen mintája a (bibliothecarius et) »cancellarius sanctae sedis apostolicae«⁴⁹⁾ volt, mert méltóságának címét először valószínűleg már a dalmát káptalannak az ő írójukra ruházták át.⁵⁰⁾ A *cancellarius* nevezet tehát nem jelent gyökeres változást, sem folytonos fejlődésbeli magasabb fokot; aláírásával, melynek súlypontja a »scriptor et testis sum« szavakon fekszik, ő úgy mint a magánoklevél írója,⁵¹⁾ csak az ügyleti tanuk sorát zárja be.

A szláv jogi felfogás győzedelmeskedett az irnoki *roborationis* nyomai felett, mert a tanuk sorához maga a kancellár csak mint egyszerű »testis« járul hozzá. A horvát királyi oklevél a XI-ik század közepe táján, mondhatni, nem közokirat; bizo-

⁴⁷⁾ Doc. 61. 102. 120. V. 6. Šufflay id. m. 9. 1.

⁴⁸⁾ Rački (Hrv. dvor. kancelarija. Rad, 35. köt. 4—7. l.) támaszkodván a *capellanus, cancellarius*, sőt a hamis *notarius* nevezetekre, a horvát kancelláriát díszes állami apparátusnak festi le; állandó kancellári méltósággal a *nonai* püspököt (*episcopus croaticus*) ruházza fel és figyelmen kívül hagy mindent, a mi ennek ellentmondhat.

⁴⁹⁾ Aláírása a bullákban először II. Kelemen alatt 1046 évben merül fel. (Jaffé: Regesta 2. kiad. 4133. sz.) *Giry*: Manuel de diplomatique, 674. l. — A szentszék egykorú politikai befolyásáról Horvátországot illetőleg l. *Gfrörer*: Byzantinische Geschichten, II. 239 és köv. ll. *Smičiklas*: Povjest hrvatska, I. 244—247. Šufflay: Hrvatska i istočna imperija, 7 és köv. ll. — A pápai szervezetnek a horvát oklevélre való fentebb említett befolyása nem egyedül álló. Alább látni fogjuk, hogy az ólombulla használata Svinimir király okleveleinél is e befolyásnak következménye; sőt, a mint Fejérpataky (Századok, 1881. 227 és köv. ll.) észrevette, e befolyásnak nyomai a dalmát oklevelek írásában is lappangnak.

⁵⁰⁾ Az 1069 évi alapító oklevélben (Doc. 57.) Theodorus, a későbbi királyi kancellár, következő módon írja magát alá: *Ego uero Theodorus, licet immeritus, presbiter et cancellarius ecclesie sancti Domnii, per iussionem domini mei prenominati archiepiscopi... scriptor et testis sum.* — Svinimir király eredeti oklevelében (Doc. 97.) az aláírása egészen hasonló: *Ego Theodorus presbiter et ecclesie sancti Domnii et eiusdem regis cancellarius scripsi et sum testis ibidem.*

⁵¹⁾ Šufflay id. m. 60. 1.

nyitó ereje mint a tiszta horvát notitiáé, a tanukban rejlik; azoknak és az ügyletnek írásbeli feljegyzése az oklevél egyedüli célja lévén, keltezésre sincs feltétlen szüksége.⁵³⁾ A tanuk felsorolását tehát egy régi horvát oklevél sem kerülhette el. A XII-ik század végéig, azaz a közjegyzőség, illetőleg a pecsét általános elterjedéséig minden azokat nélkülöző horvát-dalmát oklevél gyanus, minden meg nem csonkított eredeti pedig későbbi hamisítvány.

2. A tanukkal való bizonyítás volt végre oka annak is, hogy a Mutimir által behozott karolingi pécsetnek, mint a hitelesség kétségbevonhatatlan jelének, minden nyoma rögtön eltűnt; s mikor majdnem kétszáz év multával Svinimir király a pápai bullák mintáját követve ismét élni kezdett vele, még egyre, a magyar diplomatikai befolyásra volt szükség, hogy köztudattá legyen, hogy a horvát királyi oklevélnek a pecsét is szükséges attribútuma.

Mivel az 1071-iki arbei oklevél az első olyan reánk maradt emlék, hol a horvát király pecsétjével találkozunk, ezért fontos és érdemes arra, hogy itt a pecsétek kérdésével behatóbban foglalkozunk.

Pecsétről a IX-ik század végén találunk legelőször említést. Mutimir horvát herceg 892-iki oklevelében egyházi alapítványt tesz, s hogy utódai azon semmit se változtassanak, a hártya alsó részén gyűrűjének lenyomatával látja el a levelet: »dein ne aboleatur in posterum, anulo nostro iussimus in calce signari.«⁵³⁾ Ez újításnak mintáját, mint a formula maga bizonyítja, kétségtelenül a karolingi kancellária szolgáltatta,⁵⁴⁾ mely már a legrégibb, 852 évi horvát oklevél szövegéhez is befolyt. Nem tudjuk, hogy tovább miképen fejlődött a pecsét használata a horvát fejedelmeknél és meddig tartott, de sejteni lehet, hogy ez a szokás a horvát institutiók és magán-oklevelek befolyása következtében korán megszűnt, mert mikor

⁵³⁾ Itt a királyi, nem csonkított évnélküli oklevelek: Doc. 45. 48. 58. 97. (eredeti), 124. (eredeti.) V. ö. *Sufflay* id. m. 159 és köv. II.

⁵⁴⁾ Doc. 12. — Az oklevél csak modern másolatban a »Descrizione della mensa archiepiscopale«-ben (XVII-ik század) maradt fenn. Ide ártírták egy régi XIV-ik századi (1333) spalatói codexből (antiquissimum montanum), mely állítólagosan így írta le az oklevelet: »Ex autentico cum duobus sigillis pendentibus, apparentibus tamen signis aliorum duorum sigillorum.« Ez érdekesnek látszó leírásnak semmi értéke nem lehet, mert valószínűleg a későbbi lemásolók egyike ezzel csak a régi oklevél hitelességét vélte fokozni.

⁵⁵⁾ A karolingi oklevelek megfelelő formulája ez: manu nostra subter eam decreuimus roborare et de anolo nostro subter sigillare; — de anulo nostro impressione signare iussimus. (*Böhmer-Mühlbacher*: Regesta, 71. 76. sz. V. ö. *Racki*: Rad, 35. köt. 42. I. *Giry*: Manuel, 632. I.)

a XI-ik század közepén Krešimir király hiteles és gondatlan átírás által el nem rontott okleveleivel találkozunk, a szóban forgó oklevelet kivéve, egyetlen egyen sincs nyoma a megpecsételésnek.⁵⁵⁾

Svinimir trónralépésekor új korszak köszöntött be a királyi oklevelek gyakorlatában. Ő mint a pápa esküdt hűbéres adófizetője hozta be a kancelláriai praxisba az ólom-bullát, mint volt bán és a magyar király sógora megismerte a viaszpecsétet. Mind a kettőből átvesz valamit: bullája egyik mezején elfogadja a trónon ülő királyi képet, jobbában liliomos pálczával, baljában az országalmával;⁵⁶⁾ a viaszpecsétnél fellép a bullák megerősítésére szolgáló anyag, a selyemfonál.⁵⁷⁾ Ekképen a XI-ik század második felében a horvát királyi okleveles praxisban már megalakult a függő viaszpecsétnek oly típusa, mely másutt, a magyar, német vagy francia kancelláriában csak a következő században használtatik.⁵⁸⁾ Csak most kezd

⁵⁵⁾ Rački (id. h. 43. l.) azonban azért nem esett zavarba. Támaszkodván az 1083-iki Svinimir-féle hiteles oklevélre (Doc. 114.), — melynek szövege a pecsétről nem beszél, jöllehet a későbbi átíratból tudjuk, hogy ólom-bulla függött rajta — azt állítja, hogy a pecsétet nem mindig említették meg. S abban igaza van, de csak a Krešimir utáni királyi oklevelekre nézve. Mert nemcsak hogy Krešimir király hiteles oklevelei közül egyetlenegy sem említi a pecsétet (l. főleg a 40/a. számot, melyet Rački eredetinek tart), hanem hallgatnak róla oly másolatok is, melyek kétség-telenül leírták vagy nyomát említették volna, ha létezett volna. (Igy Doc. 48. 55. és kiválólag 56. sz., mely egy XIII-ik századi közjegyzői másolatban jutott korunkra. V. ö. Fejérfpatak: Századok, 1881. 224. 227. ll. Sufflay id. m. 105. l.)

⁵⁶⁾ Egy későkorú másolat így írja le az ólom-bullát, mely az 1083 évi Svinimir-féle oklevélen (Doc. 114.) függött (exemplum sump-tum ex originali in membrana): »cum sigillo plumbeo pendente cum cordula canapis, in cuius una facie est imago regis sedentis, in altera uero scriptum: SVINIMIR REX CHROATORUM.« És épen ez oklevélben VII. Gergely pápát dicséri a hálás király. Nagyon valószínű, hogy az oklevélen, melylyel Svinimir a szentszéknek Vranát adományozza, olyan bulla is csüngött. (Doc. 87. sz. 105. l.)

⁵⁷⁾ Az 1078 évi oklevelet (Doc. 88.) a felemlített spalatói codex másolta le »ex originali in membrana cum sigillo magno pendente cum cordula rubri et crocei coloris.« — A Svinimir-féle 1078-iki hamis oklevélen (Doc. 98.) valószínűleg valódi pecsét függött, mert körirata is megfelel a diplomatika szabályainak, a mint a következő közjegyzői leírásból látható: »sigilli magni rotundi cum cordula serica crocei et rubei coloris, in quo quidem sigillo sculpta est quedam regalis imago sedens in throno, habens in manu dextera quendam lilium baculo superpositum et in manu sinistra quendam sculpturam rotundam et circum circa sculpte erant littere cruce premissa ita dicentes: REX SVINIMIRVS DALMATARVM CROATORVM.«

⁵⁸⁾ A XI-ik században a két nagy nyugati kancellária alkalmazza a királyi, illetőleg a császári pecsétet az oklevél előlapjára (sceau plaqué, aufgedrücktes siegel). *Giry* id. m. 640. l. *Bresslau*: Handbuch de:

lényegesen különbözni a királyi oklevél a magánoklevéltől a külső kiállítás tekintetében; de még mindig nem szabad a pecsétet az oklevél értékét eldöntő eszköznek tekintenünk, mert először az a kétségtelen hitelű oklevelek szövegében nem említetik, azután az egyedül fenmaradt Svinimir-féle eredeti⁵⁹⁾ a megpecsételésnek nyomát sem a szövegben, sem a hátyán nem mutatja. Csak II. István király alatt, a nemzeti királyság végén, vált a királyi pecsét köztudomású jelvényé, mert magánegységnek pecséttel ellátott királyi oklevelet akarnak szerezni.⁶⁰⁾

A királyi pecsét használatának e rövid története világosan feltünteti azt az anachronismust, melyet az 1071 évi arbei oklevél tartalmaz a pecsét és annak felfüggesztése módjára nézve; a pecsét t. i. nem selyem, hanem kender-fonálon csügg.⁶¹⁾ Kegyelemdőfésnek megemlítem még, hogy a körirat bevezetése († sigillum regis...) páratlan az egész XI-ik századi diplomatikában; a XII-ik század második feléig a királyi pecsétek körirata mindenütt a király nevének nominatívusával kezdődik.⁶²⁾

Urkundenlehre, I. 954. l. — Magyarországon épen Szent László korában a pecsétnek e neve függő pecsét fajtájába megy át; a pecsét a tartó hártaszalag által csaknem teljesen az oklevélhátyára szoríttatik (mint a sceau plaqué), de azért szabadon mozgatható, mint a függő pecsét. (Szent László király pecsétjének leírása Fejérpatakynál: Kálmán király oklevelei, 12. l. 3. jegyz. és Turul, X. 135. l.) Ez átmeneti korszaknak példája a Kálmán király pecsétje is. (U. o. 26. l.) A »félíg függő« kifejezés, melyet Fejérpataký e pecsétre nézve használt, alkalmazható is e sajátos pecsétek egész nemére. S épen azért, mert úgy látszik, hogy a magyar kancelláriának pecsételési módja csak folytonos fejlődés a sceau plaqué-tól a szabadon függő pecsétig, szerintem nagyon valószínű, hogy mind a Szent László korabeli pannonthalmi renovatio pecsétjét, mind a Kálmán királyét, eredetileg a hátya előlapjára (nem annak hátára) alkalmazták. (V. ö. Fejérpataký id. m. 26. l. 2. jegyz. 63. l.)

⁵⁹⁾ Doc. 97.

⁶⁰⁾ A II. István király 1088 körüli oklevelében (Doc. 124.) ezt olvassuk: itaque mater et procuratrix s. monialium spatilini cenobii... quoddam scriptum a nuper defuncto rege Svinimiro concessum sibi... secum deferens... se medium statuit; et hoc idcirco et ita, ut quemadmodum a memorato rege illud donacionis scriptum habebatur ratum atque firmatum, pari modo immo meliori a nostra regali dignitate cum nostri impressione sigilli roborari nec non perpetim deberet firmari. — Az itt említett eredetiben ránk maradt Svinimir-féle oklevél megpecsételve nem lévén, e szavak »pari modo immo meliori« talán épen a megpecsételésnek kiváló értékét emelik ki.

⁶¹⁾ Rački: Rad, 35. köt. 44. l. Fac-similéje Klaićnál, I. 108. l. — A Documenta-ban (67. sz.) Rački a pecsét leírásánál a megerősítésre használt anyagot nem említi meg.

⁶²⁾ Giry id. m. 644. l. — E diplomatikai szabálynak Svinimir király pecsétjeinek körirata teljesen megfelel (l. fentebb 56. és 57. jegyz.), szintűgy Kálmán király pecsétjeé is. (A pecsét képe Fejérpatakynál id. m.) —

3. Mint láttuk, a horvát királyi oklevél a XI-ik század végén a pecsét behozatalával tökéletesen készen volt arra, hogy külső kiállítására nézve lényeges változás nélkül cserélhesse fel a nemzeti királyokat az Árpád-háziakkal. A magyar oklevél fejlődése, vagy jobban mondva visszaesése, segédkezet nyújtott, hogy szövegében is a régi formulákat tarthassa meg. Tudvalevő, hogy Fejérpataky véglegesen megállapította Kálmán király oklevelei alapján, hogy az akkori magyar királyi kancellária kibocsátotta kezéből a királyi oklevelek kiállításának kizárólagos jogát, és közreműködése sok esetben, különösen pedig a dalmát okleveleknél, csak a megpecsételésre szorítkozott. A szövegre nézve tehát a hamisított és a hiteles dalmát királyi okiratok eredete ugyanaz; az oklevél szövegezője és kiállítója mindkét esetben az érdekelt egyén, egyház vagy testület volt; berendezésekben mind a hamisított, mind a hiteles oklevelek a hazai, nagyobb részben az olasz oklevél formáiból fejlődött mintákat követik. Ezért e két oklevél-nem megkülönböztetésére az ügyleti formuláknak vajmi kevés

Itt alkalmam nyílik a Dávid dux-féle adománylevélen függő Szent László király pecsétjének töredékes köriratáról nyilatkozni. Mivel ez »sigillum« szóval kezdődik, melyet a király nevének genitivusa követ, lényegesen eltér az egykorú külföldi és a következő hazai királyi pecsétek legendáitól. De nemcsak hogy ezért nincs okunk a pecsét hitelessége ellen kétségeket emelni, hanem az említett eltérés történelmi és diplomatikai irányban kiválólag érdekes fényt vet az akkori állapotok homályosságára. A mi pecsétünk t. i. nem közönséges királyi pecsét, hanem ahhoz a nemhez tartozik, a melyet francia kutatók »sceaux ordonnés«-nek hívnak s melyekkel Franciaországban csak a király távollétében éltek; annak jeléül pedig legendáját módosították s bevezetése úgy hangzott, mint a mi pecsétünk köriratáé. (Bővebben Giry id. m. 644. 675. ll.) Nagyon valószínű, hogy Szent László efféle pecsétet rendelt el, mikor szándéka volt, hogy felkeresse a szent-földet. (V. ö. Pauler id. m. I. 223.) Abban pedig kétségtelenül követte a francia királyok szokását, melylyel a gallo-román szellemet terjesztő benzések útján könnyen megismerkedhetett. S habár Szent László szándékát véghez nem vitte, új pecsétje otthon használtatott, mikor az országos ügyek idegen földre hívták. Így pl. ez »elrendelt pecsét« akkor került a tihanyi monostor részére kiadott David dux-féle adományra, mikor Szent László Csehország határán tartózkodott. (V. ö. Pauler id. m. I. 228.) Igaza van tehát Fejérpataky-nak, mikor ez oklevelet a XI-ik századi magyar oklevelek valóságos gyöngyének nevezte (A kir. kancellária, 18. l.), mert csak a »sigillum« szóból több külön következtetés vonható: először, hogy Szent Lászlónak volt más közönséges pecsétje is, a melyet rendszeresen magával vitt; hogy 1095 évben az elrendelt pecsétjét Dávid hercegnél hagyta, ez tehát a király visszatéréseig, mondhatni, annak felhatalmazottja volt. Általában pedig e szó arra mutat, hogy a legrégibb magyar királyi oklevelet hatalmasabb kötelékek fűzték Franciaországhoz, mint eddig vélték; a kapcsolat azonban, ha szabad e szótól élünk, csak subjectiv volt, mert a kívülről való újítások nem válhatnak vérré, nem siettetik a magyar diplomatikai praxisnak önálló fejlődését.

hasznát vehetjük; a másolatokra nézve csak történelmi okok döntők, az eredetiekre nézve pedig azokon kívül még főleg a pecsét.

Nem áltatjuk magunkat azzal, hogy az arbei 1111-iki oklevélen függő királyi pecsétnek bírálata által valami újat fogunk felfedezhetni; a következő kritika eredménye, hogy a pecsét hamis, már több év óta ismeretes a kiválóbb magyar kutatók előtt. Mivel azonban tudomásom szerint e véleményt eddig senki sem képviselte a nyilvánosság előtt, nem lesz felesleges erről röviden nyilatkozni.

Bojničić, az említett Kálmán-féle oklevél feltalálója és kiadója, azt »a maga nemében valódi unicumnak« nevezi. Az ily kifejezést a hamisítvány szótól csak egy lépés választja el; erre a térre lépni azonban eszeágában sem volt. Jól tudván, hogy a pecsét minden részében eltér a Kálmán király egyetlen kétségen felül álló eredeti pecsétjétől, mely a veszprémi apácák 1109 évi oklevelén függ, az ezen eltérés által gerjesztett jogos kétséget elnémitani iparkodik azzal az állítással, hogy »a pecsétet a horvát kancellária szokása szerint csinálták«, mert alakja és megerősítése egészen olyan, mint a Krešimir 1071 évi kiváltságlevelén függő pecsété.⁶³⁾ S ez utóbbi állításban teljesen igaza van. Az egyezés a két pecsét között még nagyobb, mint az oklevelek szövege és írása között. A viaszanyag ugyanaz, a pecsét megerősítése mindkét esetben a hártya alsó szélének közepén történt; erre pedig egy-egy egyenlően vékony kenderfonál használtatott; itt is, ott is a körirat a »sigillum« szóval kezdődik és a királyságok megcsonkított nevével végződik;⁶⁴⁾ az egyenlően elmosódott, egyenlően primitív kivitelű vésetben a királyt ábrázoló pecsétképek nemcsak ugyanazon stílusra, hanem ugyanazon kézre vagy műszerre mutatnak, a melylyel a megpecsételést végezték. S ha ez utolsó megjegyzés csak az én subjectív véleményem volna is, még mindég maradnak a többi egyező pontok; mivel pedig a Krešimir-féle oklevél és pecsét hamis, tehát az egyetlen Bojničić által képviselt és elfogadható feltevés, mely a ránk maradt két Kálmán-féle pecsét egymástól való eltéréseit magyarázza, kalandosnak bizonyul, sőt egyenesen a pecsétnek és az egész oklevélnek valósága ellen is szól. A horvát dalmát eredeti okleveles anyag ez által két legérdekesebb

⁶³⁾ Vjestnik hrv. zem. Arkiva, I. 34. 1.

⁶⁴⁾ E két rövidítés CHRO (Chroatie) és VNGARR (Vngarie) a Krešimir és Kálmán pecsétjén, a sigillographiai frásztan szempontjából egészen szokatlan.

darabjától meg van fosztva ugyan, de a magyar diplomatika legalább még jókor megszabadult egy nagy csendzavarótól, mert valószínű, hogy Bojničić állítása a mesés theoriák egész legióját keltette volna életre.

III. A KÉT OKLEVÉL TÖRTÉNETI KRITIKÁJA. — A HAMISÍTÁS KORÁNAK MEGÁLLAPÍTÁSA.

Következő fejtegetéseimben nem akarok csupán újabb okokat felsorolni a két oklevél valódisága ellen, — hiszen a tanulmány negatív eredménye, t. i. a két arbei oklevél hamis volta a diplomatikai és palaeographiai bírálat által úgyis eléggé bizonyítva van, — hanem itt történeti kritikával néhány pozitív végkövetkeztetésre kívánok jutni: miként járt el a hamisító és mely korból valók a hamisítványok.

1. Míg az erősítő tanuk hiánya majdnem döntőleg szól a Krešimir-féle oklevél hamisított volta mellett, addig a Kálmán király oklevelét hitelesítő főpapok és főurak sora érdekes világot vet a hamisítvány létrejöttére, a mintára, melyet a hamisító követett. A tanuk közül — a mint azt már Fejérpataky és Bojničić észrevették⁶⁵⁾ — sokakat ismerünk Kálmán eredetiben ránk jutott két zabori okleveléből s így azok nevei ellen alapos kifogást nem tehetünk, már csak azért sem, mert ugyanezeket nevezi meg tanukúl a zárai gyűlésről szóló é. n. feljegyzés, melynek hitelessége kétségen felül áll.⁶⁶⁾ Mivel azonban nemcsak a tanuk nevei, hanem azoknak sorrendje is ugyanaz, az egyezés több mint véletlen s a két emlék közvetett vagy közvetlen összefüggését minden kétségen kívül helyezi. Nem csodálatos tehát, ha Kršnjavi, a Kálmán-féle arbei oklevelet valódinak tartván, ebből az egyezésből azt következteti, hogy a »libri pactorum« említett feljegyzése az arbei adomány után készült.⁶⁷⁾ S ámbár könnyű dolga volt Grubernek ezt az állítást megczáfolni, mivel tartalmilag a kettő között semmi rokonság nincsen, mégis megengedi, hogy az é. n. feljegyzésre a főurak felsorolásánál befolyással volt az

⁶⁵⁾ *Fejérpataky*: Kálmán király oklevelei, 80. l. — *Bojničić*: Vjestnik, I. 37. l.

⁶⁶⁾ *Kukuljević*: Cod. Dipl. II. 5. — V. ö. *Pauler*: Századok, 1888. 332. l. A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, I. 602. l. 412. jegyz. — *Fejérpataky* id. m. 18. l.

⁶⁷⁾ *Kršnjavi*: Prilogi historiji Salonitani. Vjestnik, II. 139 és köv. 11. (német fordításban is: Zur Historia Salonitana, 1901. 15. l.), hol e két emlék párhuzamosan nyomtatott szövegének dült betűkkel szedett részzeit fogalmat adnak az egyezésről.

arbei oklevél.⁶⁸⁾ Most, miután az 1111-iki arbei adománynak hamis volta bizonyos, épen az ellenkezőt volna szabad következtetnünk, ha egy körülmény nem segítene állításunk pontosabb körvonalozására.

Ha már magában véve alig hihető, hogy a hamisító az oklevél gyártásánál egy magánfeljegyzést felhasznált volna, a hamisítványnak sikerült berendezését, a dalmát püspökök felsorolását s főleg az »annus incarnationis, indictio, epacta, concurrentes« szerinti keltezésnek bonyolodott formuláját csak úgy magyarázhatjuk meg, ha felteszszük, hogy abban valódi oklevelet követett.⁶⁹⁾ S épen e minta megállapításában a főszerep a feljegyzésnek jut; mert bár ez azt nem is emeli ki külön, olyan fontos eseménynél, a milyen benne foglaltatik, Kálmán király kétségtelenül a dalmát-horvát gyakorlatnak megfelelő oklevelet állíttatott ki, még pedig három példányban, melyeket a három aranykeresztel együtt esküje örök emlékére a zárai, a spalatói és az arbei egyháznak adott át.⁷⁰⁾ E korunkra nem maradt okiratnak arbei példányát mintául használta az arbei hamisító, mfg annak zárai példányán alapúl a főpapok és főurak felsorolása a feljegyzésben. Így tehát az 1111-iki hamis oklevélben új eszközt találunk a Kálmán király hypothetikus okiratának restructiójára, vagy a feljegyzésben fentartott esemény idejének meghatározására.⁷¹⁾

Oly gazdag és ünnepélyes forrás mint a fentebbi, nem állott rendelkezésére a hamisítónak a Krešimir-féle oklevél összeállításánál, azért annak berendezésénél nagyobb részt csak

⁶⁸⁾ Gruber: Iz starije hrv. povijesti. (Vjestnik, III. 74 és köv. 11.) Az egész tanulmány (mely német fordításban az *Agramer Tagblatt* 1902 évi folyamában is megjelent), Kršnjavi idézett munkája ellen irányúl s a »pactum conventum« és hasonló kérdésekről való horvát állítások resumé-jét foglalja magában. L. Kršnjavi viszonzáslaszát is: Ein Nachwort zu den Studien über die Historia Salonitana. (Vjestnik, IV. 101—111. 1.) V. ö. Pauler bírálatát. *Századok*, 1902. 480 és köv. 11.

⁶⁹⁾ V. ö. *Fejérfataky* id. m. 78 és köv. 11.

⁷⁰⁾ Hogy az arbeiieknek külön oklevelük volt, bizonyítja az a körülmény, hogy Falier Ordelafo azoknak régi szabadságait megerősítvén, így szól: »sicut vobis Dalmatinis Colomanus rex Hungarie iuravit... ut in breuiario illo continetur.« (1118. Kukuljević, II. 20.) Az arbeiiek tehát kétségtelenül a dogénak e breuiariumot mutatták be; azt pedig nem teheték volna, ha külön példánnyal nem bírtak volna, mert tudvalevőleg a dalmát városok közül Arbe volt az első, mely a dogénak meghódolt. (Pauler: A m. nemzet tört. I. 292. 297. 11.)

⁷¹⁾ A mint azt Fejérfataky sejtette (id. m. 80. 1. 1. jegyz.) Pauler pedig (*Századok*, 1888. 332. 1. és A m. nemz. tört. I. 288. 1.) keresztül vitte. — Kršnjavi (id. h.) már igen közel volt a kérdés megoldásához, de az 1111-iki oklevél hitelébe vetett feltétlen bizalma a végső pillanatban teljesen megzavarta.

a főhamisítványra, a Kálmán-féle adományra volt utalva; innen van, hogy ez oklevél végén oly kifejezéseket olvasunk, melyek csak egy XIV-ik századi dalmát hamisítványban fordulnak elő,⁷²⁾ melyek azonban a magyar diplomatikában magyarázatot találnak.⁷³⁾ A teljesen hozzá alkalmas mintának hiánya azonban nem csüggesztette el a hamisítót, mert hogy célját elérhesse, első sorban, mint látni fogjuk, csak a Kálmán-féle oklevélre volt szüksége; az 1071-iki oklevél gyártására pedig azért adta magát, hogy szükség esetében ez a magyar királytól kapott kiváltságok hitelességét fényesebbé tegye. A látszólag jól sikerült pecséttel ellátott hamisítványnak nem kellett félnie a középkori oklevél-kritikától, ha keltezése csak megközelítőleg is megfelel a benne elbeszélte eseménynek. A hamisító az 1071 évet választotta, a mi nyilvánvalóvá teszi, hogy előtte az arbei Szent Péter kolostort alapító oklevél feküdt, melynek Krešimir-féle ismert megerősítő záradéka a keltezési formulát szolgáltatta.⁷⁴⁾ Különben, mint a többi dalmát oklevél-gyártó, ő is Svinimir király nevéhez fűzte volna gyártmányát, a ki Horvátországban oly népszerű volt, mint Németországban

⁷²⁾ Svinimir királynak a brazzai nemesek részére szabad kereskedést biztosító 1077 évi oklevele (Doc. 95.), mely a következő formulával végződik: *per manum Georgii notarii cum appensione mei sigilli.*

⁷³⁾ 1071 évi oklevél.

1111 évi oklevél.

Datum est hoc priuilegium Arbensi ecclesie in castro Belgrado per manus Johannis diaconi et domini regis notarii coram comuni curia.

Datum est hoc priuilegium dicte Arbensi ecclesie per manus venerabilis Laurentii Strigoniensis archiepiscopi... in presenciam suorum episcoporum et comitum.

A »datum per manus« formuláról olv. *Fejérpataky*: A kir. kancellária, 21. 23. II. Egyébiránt e kutató a kettő közötti egyezéseket nyomról-nyomra már megállapította. (Kálmán király oklevelei, 78—80. II.)

⁷⁴⁾ A Szent Péter kolostort alapító oklevél, mely Rački szerint (Doc. 41.) 1059-ben kelt, csak két másolatban jutott korunkra. Azokból látható, hogy az eredeti hártya alsó szélén Krešimer király rövid megerősítése hozzá volt téve, melynek keltezési formulája a másolatokban így hangzik: »anno Domini Millesimo LXX. indictione VIII. die sexto decimo intrante madio.« — Lucius szerint (De regnis, II. c. 16. 104. l.) azonban e záradék 1071-ben kelt. Miután pedig Lucius az alapító oklevelet és a záradékot »e sanctuarii Arbensis ecclesiae exemplari« tehát valószínűleg az eredetiből teszi közzé, miután nála ez utolsó, a dalmát oklevelek berendezéséhez híven, a keltezés formulájával kezd, mivel végre a másolatokban a római I az évnél és az indictionál könnyen kieshetett (LXX[I], VIII[I], mi Lucius szövegét a keltezésre nézve jobbnak tartjuk. (V. ö. Farlati: III. sacrum, V. 228. l.) Most természetesen maga a hamisítvány a mellett bizonyít. — Azonkívül a kormeghatározást bevezető formulára (anno ab incarnationis stb.) az 1059-iki alapító oklevél is befolyással volt.

Nagy Károly, Franciaországban Clovis vagy Dagobert, Magyarországon pedig Szent István és Szent László.⁷⁵⁾

2. Most már csak az a kérdés merülhet fel, mikor hamisíthatták a két oklevelet és kit kell a hamisítással kapcsolatba hozni? mert hogy az oklevelek arbei származású gyártmányok, abban kétség nem lehet. Célzatuk nyilvánvaló. Mivel a dalmát papságot — valószínűleg nem egészen önhatalmilag — Kálmán király törvényei oltalma alá helyezi,⁷⁶⁾ a hamisító tovább azt akarja, hogy a Kálmán-féle kiváltságban az arbei egyház jogai Lika és Bužan megyék (župa) tizedeire is kiterjesztessenek, míg az 1071-iki oklevéllel mint »előirattal« csak a területet készíti elő. Ezekről a jogokról a többi források a XIV-ik század közepéig sehol sem emlékeznek meg, sőt a mennyiben vannak adatok, azok az arbei egyházat kizárják.

A nagyfontosságú 1185-iki spalatói zsinaton, melynek feladata az volt, hogy a spalatói érsekséghez tartozó összes egyházak határait újra megállapítsa, Lika és Bužan megyéket részben a korbaviai, részben a zenggi, részben a nonai püspök kapta.⁷⁷⁾ Ha a Kálmán-féle oklevél akkor már létezik, a zsinat meghatározása egyenesen megsérti az arbei püspökség ősi jogát, s az érdekelt püspök beleegyezése nélkül a dolog nem is történhetett volna meg. Azonban erről szó nincs. A két megye az 1185 évben nem tartozott az arbei egyházhoz, sőt egyáltalában a zárai érsekséghez sem. Összevág ezzel még

⁷⁵⁾ Doc. 95. 98. 104. 115. és főleg 120. 121. 122. — V. ö. *Giry*: Manuel, 871. l. — *Fejérfataky*: A kir. kancellária, 20. l.

⁷⁶⁾ Kálmán törvényei, cap. 5. 23. (*Endlicher*: Monum. 361. 363. ll. — *Závodszy*: A Szent István stb. törvények forrásai, 86. 186. ll.) — A hiteles 1108-iki traui államokiratban Kálmán a tizedet is említi és elrendeli, hogy a traui püspöké legyen. Ez valószínűvé teszi, hogy a hamisító azokra a passzusokra — a melyekben a király megparancsolja, hogy a dalmát papságot a bíróság elé más nem idézheti, csak az egyházi ítélőszék, hogy a tizedeket úgy szedjék mint Magyarországon stb. — valamit a fentebb felkutatott mintájában is talált.

⁷⁷⁾ *Nonensis episcopus habeat has parochias*: Nonam, totam Lucam et *medietatem Lice*. *Segniensis episcopus habeat sedem suam in Segnia et habeat has parochias*: Segniam, vallem vineariam, Gazcam et *Busan* (Farlatinál még: et totam medietatem Lice). *Corbauiensis episcopus habeat sedem suam in Corbaunia et habeat has parochias*: Corbauiam, *medietatem Lice* (Farlatinál: Vinodol, Bussan), *Novigrad stb.* Kukuljević II. 178. — Az oklevél csak több másolat után van kiadva (Lucius id. m. l. 4. cap. 13. Farlati III. 213.), melyek sokban eltérnek egymástól. Már az épen idézett hely példaként szolgálhat. — Az eredeti azonban a traui káptalan levéltárában 1. sz. a. (*Pavlović*: Mem. di cose dalmatiche, 1861.) létezik. Én is láttam, de sajnos, nem jegyeztem ki magam számára a számos eltéréseket a Kukuljević által kiadott szövegtől.

Tamás spalatói főesperes tudósítása, hogy »Vegliensis, Apso-
ensis et Arbensis episcopatus habuerint parochias suas in
insulis suis.«⁷⁸⁾

A Kálmán-féle oklevél létezésének kétségtelen bizony-
ságát először 1367-ben nyerjük, mert I. Lajos király 1367
szeptember 16-án Chrysogonus arbei püspök kérésére átírja
és megerősíti.⁷⁹⁾ S teljes bizonyossággal épen ez időre tehetjük
a két arbei kiváltságlevél gyártását.

A XIV-ik század közepe szomorú emléket hagyott hátra
az egész régi horvát terület történetében. Nagy Lajos végét
akarta szakítani a horvát és dalmát főurak királykodásának
és gyökeres változást akart végbevinni a horvát közállapotok
rendezésénél, sőt az egyéneken is. Dalmáciát törekedvén
visszahódítani, ismételten véres háborút kellett viselnie a
velencei köztársasággal. A hadseregek átvonulása, a folytonos
csatázások és az ezzel járó pusztítások első sorban a korbaviai
püspökséget sujtották, a melynek birtokai legnagyobb részt a
hadviselő pártok között terültek el. Mikor a horvát és dalmát
belföldi urak és vajdák kényszerűségből meghajoltak a magyar
király előtt, Bálint korbaviai püspök, veszendőbe menő jogainak
fáradhatatlan visszaszerzője rögtön mozgalmat indított, hogy
egyházának tizedeit, melyek a zavaros idők s talán elődeinek
gondatlansága következtében elvesztek, visszakövetelje.⁸⁰⁾ Ugy
látszik, főleg az arbei püspökséggel kellett küzdenie, mely
talán felbízattva a velencei köztársaságtól, a szárazföldön is
akart terjeszkedni és az említett két megyében tizedet szedni.
Mivel azonban az utóbbinak erre még semmiféle pozitív támasz-
téma nem volt, a korbaviai püspöknek sikerült kieszközölnie,
valószínűleg a 1185-iki zsinat oklevele alapján,⁸¹⁾ hogy Lajos
király Lika és Bužan megyék tizedeit neki adományozza.⁸²⁾

⁷⁸⁾ Historia Salonitana, cap. 15. (Legjobb kiadása Račkitól: Monum.
slav. merid. 26. köt. 44. l.) — Fejérfpataky (Századok, 1881. 225. l.) a
zárai levéltárból egy még ki nem adott oklevelet említ, melyben 1286-ban
Roland bán a nonai püspökséget Lika megyében fekvő birtokaiban
megerősíti.

⁷⁹⁾ Farlati (V. 247. l.) csak a keltezést és a főpapok felsorolását
teszi közzé. Az eredeti ismeretlen. — 1403-ban ismét átírja és megerő-
síti Nápolyi László. (U. o. V. 249. l.)

⁸⁰⁾ Már Bálint elődje, Radoszló püspök, 1348-ban panaszkodott
a szlavón bánnál, hogy a zágrábi káptalan hét falut jogtalanul elfoglalt.
Farlati id. m. V. 429. l. — Egyébiránt ez az idő, mikor legnagyobb
zavarok támadtak a tized dolgában az egész horvát területen. Klaić:
Povijest Hrvata, III. 29. l.

⁸¹⁾ V. ö. Farlati id. m. V. 97. l.

⁸²⁾ Az adománylevél ránk nem maradt; említették azonban az
1371-iki oklevélben; l. alább. Kiállításának ideje 1357 tájára helye-

De nem sokáig szedték a korbaviai püspökök dézsmájukat. Az 1371 márczius 6-án kelt oklevélben már azt parancsolja Lajos király Bellante Péternek, a két megye ispánjának, hogy »visis presentibus, fideli nostro dilecto venerabili in Christo patri domino *Grisogono episcopo Arbensis ecclesie, decimiam ubique pacifice et quiete exigi facere permittatis et permitti faciatis in dictis provinciis vestris Liche et Busane . . . litteris nostris quibuscumque per quondam venerabilem virum dominum fratrem Valentinum ecclesie Corbaviensis electum illegitime impetratis . . . non obstantibus.*«⁸³⁾

E meglepő tény előtt Farlatusnak, a régi Illyricum egyháztörténet-írójának, teljességgel megáll az esze, s ámbár a Kálmán-féle oklevelet jól ismeri, csodálkozva kérdezi, hogy milyen bizonyítékok útján juthatott az arbei püspök e királyi kiváltsághoz?⁸⁴⁾ A felelet azonban egyszerű, mert kétség nem lehet benne, hogy a mi két oklevelünk s főleg a Kálmán-féle 1111-iki kiváltságlevelével segítette hozzá az arbei egyházat.

Az 1367 évben Chrysogonus arbei püspök, a ki egy régi patriciusi arbei családból származott, hirtelenül bemutatta az udvarnál Kálmán király hamis oklevelét. Hogy a király átírta, abban nincs semmi különös dolog; annál inkább, mivel ez idő tájtban a korbaviai püspöki szék majdnem állandóan üres volt⁸⁵⁾ s így nem is tiltakozott az átírás ellen senki. Oly réginek látszó kiváltság alapján könnyű dolga volt az arbei püspöknek a korbaviai egyház részére adott kiváltságot »jogtalan szerzemény«-nek bizonyítani és annak visszavonását kieszközölni. Ehez kellett a Kresimir és Kálmán király »kiváltsága«, e czélból gyártotta mind a kettőt Chrysogonus püspök, az arbei egyház új jogainak merész szerzője.

SUFFLAY MILÁN.

zendő. — E királyi adományozás valószínűvé teszi, hogy az 1185-iki oklevélnek Farlatinál fentartott szövege (l. fentebb 77. jegyz.) legalább a korbaviai püspökség területére nézve a többinél jobb.

⁸³⁾ *Farlati* id. m. V. 247. l. — *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 4. 330. l. — Ha jól emlékszem, az eredeti a zárai tartományi levéltárban, a Ponti család oklevelei között található.

⁸⁴⁾ . . . sed cum postea Chrysogonus Budam se contulisset monumentis *nescio quibus* et auctoritatibus fultus, ita causam suam regi probavit, ut is priores litteras revocaret. (III. sacrum, IV. 97. l. V. 6. u. o. V. 248. l.)

⁸⁵⁾ 1360—1371 »Corbauieusi sede vacante.« *Fejér*: Index codicis diplomatici, III. 198. l. *Farlati* id. m. IV. 97.

A DOBRUDZSAI EMLÉKEK JELENTŐSÉGE DÁCZIA TÖRTÉNETÉBEN.

Romániát az orosz-török háborúban tett szolgálatok jutalmául a berlini szerződés Dobrudzsával gazdagítá. Az új tartomány berendezésére kiküldött közigazgatási tisztviselők között akadt olyan is, a ki buzgóságát az ott nagyszámban mutatkozó történeti emlékekre szintén kiterjeszté. Ebből a kezdeményezésből indultak ki 1882-ben azok a szépsikerű s a román kormány bőkezű segélyezésével külföldi ismertetésekre is kiterjesztett ásatások, melyekből *Tocilescu Gergely* tanár, a bukaresti nemzeti muzeum igazgatója, Dácia és Moesia történetéhez annyi meglepő új adalékot szolgáltatott. Minden eddigi felszólaló és ismertető elismeri, hogy egyhamar alig találjuk Európa-szerte a dák háborúknak nevezetesebb emlékét annál, melyet *Ádám-klissi* (= Ádám sírja) nevű török falu közelében már *Moltke*¹⁾ éles szeme észrevett vala 1837-ben, mikor mint főhadnagy *Mahumed* szultán meghívására Várna környékének erődítései tervén dolgozott. A meghívottak közül b. *Wineke Oltendorf Károly* őrnagy a porosz földrajzi társulatban 1840-ben felolvasást is tartott észleleteiről; majd *Wutzer*²⁾ orvos foglalkozott 1856-ban ezen emlékművel s ő hívta fel a közfigyelmet annak Konstantinápolyba került domborműveire is. Még szakszerűbb méltatója volt 1862-ben *Jules Michael*,³⁾ a csernavoda-

¹⁾ Olv. *Moltke*-nak kapitánytársával, von Mühlbach Henrikkel »Unter dem Halbmonde, 1837—1839« cz. a. kiadott leveleit. Berlin, 1893. Kiadta *Rheinhold Wagner*. Majd *Leswinsky*: Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Grafen Helmuth von Moltke, V. köt. 149. l. *Gustav Hirschfeld*: Helmuth von Moltke. Briefe aus den Jahren 1835—1839. Moltke közleménye a Geographische Mittheilungen 1856. évf. a dobudzsai sáncokról.

²⁾ C. W. Wutzer: Reise in dem Orient Europas und einem Theil Westasiens. Ehrenfeld, 1860. Volumen I. 254.

³⁾ *Les travaux de défense des Roumains dans la Dobrudza*. Mémoires de la société impériale des antiquaires de France, XXV. 3-me Serie, V. Paris, 1862. 215—258. II.

küsztenzsei vasut tervezőinek egyike. Azután a nálunk is hasznosan munkálkodott *Peters Károly*,¹⁾ a *Dobrudzsa* geológiáját tanulmányozva, báró *Saeken* segédkezése mellett ezen rejtélyes emlékműre is kiterjesztve figyelmét, a minket első sorban érdekelhető nevezetes sculpturákra tanulságos vonatkozásokkal szolgálták a nevezetes reliquiák irodalmát.

A Csernavodától Küsztendzsébe (a románok *Constanza*-ja) vezető vasut által többször érintett *római sánczoktól* 25 kilométerre délnek rejtőztek mostanáig ezek a nevezetes emlékek. Az egésznek koronáját egy kerekded *bástyaszerű rom* képezi, melyet a török nép *Ádám sírjájának* (Ádám-klissi) nevezett el. Ebből nyerte nevét a közelben fekvő kis helység is. Az ezen építményhez tartozó faragványok táplálják a *Furtwängler*²⁾ által szokatlanul éles hangon és erősen *Benndorf* személye ellen megindított irodalmi harczot, melyben *Petersen*,³⁾ majd *Schuchardt* gráci tanár, akkoriban a *Bibescu* hercegi családnál nevelő, azután *Domasewsky* Alfréd heidelbergi jól ismert egyetemi professor, s legutóbb *Cichorius* Konrád, a *Traianus-oszlop* domborműveinek szellemes monographusa⁴⁾ követé, a kinek sokat köszönhetünk a leletek tudományos feldolgozásában is.

Hazánkból dr. gróf *Kun Géza* méltatá legelőször figyelmére a bukaresti muzeum büszkeségét képező ádám-klissii faragványokat, s az ő buzdítására használtam fel az Akadémia megbízását 1904-ben, a mikor néhány napig szemlélhetém Dácia történetének eme sokat jelentő, de annál nehezebben értelmezhető emlékeit, melyeket *Nagy Géza* is figyelmére méltatott; míg az irodalmi vitáról dr. *Finály Gábor* referált.⁵⁾ Hazánkfiai közül azonban senki sem juthatott el a helyi viszonyok megtekintetéséig, miután nálunk ilyen költségesebb megbízásokra sem a kormány, sem tudományos intézeteink nem rendelkeznek alappal, úgy hogy saját becsesebb emlékeink költségesebb kikutatását is addig halasztgatjuk, míg az effé-

¹⁾ *C. Peters*: Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudzsa. Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Mathem. naturwissenschaftliche Classe, XXVII. 1867. 83—207. ll.

²⁾ *Furtwängler*: Intermezzi. Kunstgeschichtliche Studien. Leipzig und Berlin, 1896. Majd *Benndorf* nyilatkozata után: Ádám-klissi. Sitzungsberichte der Münchener Akademie, 1897.

³⁾ *Petersen*: Sul monumento di Adam-klissi. Römische Mittheilungen, XI. 302. l.

⁴⁾ *Die Reliefe der Traianssäule*. Herausgegeben und historisch erklärt von *Conrad Cichorius*. II. u. III. Textband. Berlin, 1896.

⁵⁾ *Finály Gábor*: Ádám-klissi. Archaeologiai Értesítő, 1896. évf. 366—369. 436—437. l., 1897. évf. 176—179. és 264—268. l., 1904. évf. 360—366. l.

lékre jól felszerelt külföldi kiküldöttek azokat előlünk *felfedezik*, nagyobb bizonyságául annak a célzatatosan is erősített felfogásnak, hogy *szakszerűbb felvételekre* kellő önállósággal kevésbé rendelkezünk.

Minthogy pedig az ádám-klissii leleteknél ez idő szerint a *Traianus oszlopa* után a *dáciai háborúk előzményeinek fontosabb emlékei nem léteznek*, illő valóban, hogy az idáig hozzájárulásunk nélkül lefolyt irodalmi vitatkozások főbb eredményeit összegezve, állást foglaljunk addig is, míg többre lehet alkalmunk. A pusztá megfigyelésen túl azonban ezek a szerzők átutazólag alig terjeszkedtek, s a rejtélyes rom történeti jelentősége csak a *Tocilescu Gergely* ásátásairól, a nálunk is jól ismert *Dumba Miklós* bécsi bankár költségén német és román nyelven megjelent fényes kiállítású monographia¹⁾ alapján kezd kibontakozni az ismeretlenség homályából. Már az 1882 óta folytatott ásátások idején nagy érdeklődéssel fordult a tudós világ *Ádám-klissi* felé, s *Benndorf Ottó* bécsi hírneves archaeologus *Niemann György* egyetemi tanárral *Samothrakos*, *Pamphilia*, *Pisideios* és *Lykia* kutatását bevégezve, arra vették visszatérő útjokat s utóbb *Tocilescu* munkatársaiavá is szegődtek. Trója ásátója, *Schliemann* is figyelmére méltatta a romokat, s példáját követték *Conze*, Pergamos híres kutatója, *Michaëlis Adolf* strassburgi archaeologiai tanár, valamint a kiváló nummismatikus *Pick*, ki a közel Tomiból (a mai *Constanza* = *Küstendzse*) az ádám-klissii *Tropaeum Traiani* képével veretett érmekeket mutatott be.²⁾

A romániai kormány a nemzeti ambíció élesztése céljából is kész vala minden áldozatra, csak hogy a *Tocilescu* által *Károly* román király részvételével az *Athenaeum*-ban megtartott felolvasáson *Traianus dáciai harczainak győzelmi monumentumául* minősített emlék³⁾ illetén szellemű ismertetése mennél szélesebb elterjedést nyerhessen. Így *Tocilescu*t a philologusok és archaeologusok congressusaira kormányképviselőül küldvén ki, nem csupán *Benndorf Ottó*, *Niemann* és mások közre-

¹⁾ *Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani*. Publicat in colaboratiune cu Otto Benndorf si Georg Niemann de Gr. G. *Tocilescu*. Cu 3 table si 134 figuri in text. Vienna, 1895. IV. 170. l.

²⁾ *Pick*: Die Monumente von Adamklissi auf Münzen von Tomi. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterr.-Ungarn, XV. 16. l.

³⁾ *Gr. G. Tocilescu*: Castrul Tropaeum Traianum de la Adamklissi. Iresci, 1892. A feliratok az Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen Oesterreich-Ungarn, XVII. köt. A párisi Academie des Inscriptions 1892-ben tartott felolvasása: Revista penton istoria archaeologie si etnografie, Bucuresti, VII. köt. 241—259. ll. s a román király előtt tartott ünnepi beszéd, o. 260—300. ll.

működését nyerték meg, hanem *Tocilescu Traianus* beneventi, *Augustus* susai diadalíveit, a *Traianus-oszlop* és *Marcus Aurelius* emlékek domborműveit is behatóan tanulmányozhatá s *Köln, Cambridge, Orleans, Bécs, Páris és Róma* tudósai előtt fejtegetheté igazán nagyszerű felfedezéseinek eredményeit. *Tocilescu* szép irodalmi sikerei azonban heves ellenzőre találta *Furtwängler*-ben,¹⁾ a ki az ádám-klissii domborművek kezdetleges technikájából kiindulva, *Crassus*-nak Kr. e. 28-ban a bastarnusokon kivívott győzelme emlékeül kezdte azt követelni s a müncheni Akadémiában a kiméletlenségig menő támadást intézett *Tocilescu* illustris munkatársa, *Benndorf* ellen. Ez a felszólalás *Petersen*²⁾ a másik végletre ragadá, s ő a Kr. u. IV-ik századra utalá az emléket. A heves vitában legutóbb s mondhatni döntőleg, *Cichorius*³⁾ vett részt a monographia szerkesztői mellett.

A tulajdonképeni *monumentum* mellett ugyanis napfényre került az a *municipium* is, melynek alapításával *Traianus* kétségtelen és megdönthetetlen emlékét állítá annak, hogy Dácia meghódításának már előzményeiben is lényeges szerepet tölthetett be a Dobrudzsa. A *municipium* lakói 115—116-ban mint *Traianenses Tropaeenses*⁴⁾ örökítik meg magukat, úgy hogy *Tocilescu* feljogosítva érezheté magát a *Tropaeum Traiani* név használatára. Majd 240-ben mint *municipium Tropaeum*⁵⁾ jó a város említésbe, s utóbb egy Kadikóiból a bucaresti muzeumba szállított feliratról azt is sikerült megállapítani, hogy a két alsó-moesiai legióból szervezett *vexillatio*,⁶⁾ t. i. »*vex(illatio) leg(ionis) I. Ital(icae) M(oesia) et V. M(acedonicae) D(acicae) Tropa(e)i agens*« működött,

¹⁾ *Furtwängler*: Intermezzi. Kunstgeschichtliche Studien. Leipzig und Berlin, 1896.

²⁾ *Petersen*: Sul monumento di Adamklissi. Mittheilungen des kaiserlichen deutschen archäologischen Instituts. Römische Abtheilung. VII. köt. 252. l.

³⁾ *Conrad Cichorius*: Die Reliefs des Denkmals von Adam-klissi. Philologisch-historische Beiträge. Carl Wachsmuth zum sechzigsten Geburtstag überreicht. Leipzig, 1897. Utóbb a vita összes széhangzó ágait igen ügyesen egyesíti: Die römische Denkmäler in der Dobrudzsa. Berlin, 1904.

⁴⁾ *Tocilescu*: Castrul Tropaeum Traianum de la Adamklissi, 1892. sz. alatt. V. ö. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, Jahrgang XVII. 106. l. és a Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani. Vienna, 1895. 27. l. Majd a Corpus Inscriptionum Latinarum, III. Suppl. Pars posterior, fasc. V. 2100. l. 14470. sz. a. közölt felirat.

⁵⁾ Corpus Inscriptionum Latinarum, III. Suppl. 12. 473.

⁶⁾ *Tocilescu*: Feuilles et recherches archéologiques en Roumainie, 1900. 202. l. Corpus Inscript. Volum. III. Suppl. Pars posterior, fasc. V. I. 232. 890. és 14433. sz.

nyilván a nagy markomann háborúk idején. Ettől a *Dácia meghódításának emlékeül szánt municipiumtól északra*, alig pár száz méter távolságban az *Ádám-klissi* faluból *Rassova*-ra vivő út mellett következik a *Hadrianus* síremlékére (mai Angyalvár) emlékeztető *körded építmény*, melynek párkányzatán és a párkány alatti övben harci jeleneteket és barbár foglyokat szemléltető s két-három életnagyságban (1'47 m.) kifaragott alaksoportozatból álló 52 metopeja képezi az összes leletek legbecsesebb, de egyúttal legellentéesebben is méltatott részletét.

Az emlékmű alapszélessége 38 méter, de a 7. sor 2'4 m. lépcsőzetén felül kezdődő 30 m. átmérőjű 7'5 m. magas deréképítmény belül terméskőből tömören épült, kívül márványkockákkal vala díszítve. Erre hatalmas kőlapokkal fedett menedékes kupola következett egy hatszögű basisba csúcsosodva, melynek homlokzatán három barbár fogoly hatalmas szobra állott, míg az ellenkező oldalon egy töredékeiből *Tocilescu* által szerencsésen összeállított feliratos tábla hirdette a hatalmas mű rendeltetését. Az egésznek mintegy csúcsosodásául az óriás arányokban kifaragott, páncél, sisak és fegyverekből formált *tropaeum* szolgált, úgy hogy ily módon 40 méterre magasodott fel a látható gonddal létesített emlékmű, mely még romjaiban is hatalmas s melynek rendeltetését a *dedicatio*¹⁾ minden töredékessége mellett is kétségtelenné teszi:

MARTI VLTORI
IMP caeSAR DIVI
NERVAe f. NERVA
trAIANVs aug . germ
dacICVS . Pont . MAX
trib. potesT. XIII
imp VI cos VPP
ITV
•SV
E

Ime tehát *Dácia* megbékéltetése után, a mikor ott már a *Porolissummal* végződő hadi út is készen állott,²⁾ a bosszuló *Mars* kiengesztelésére építette ezt a hatalmas diadalemléket az alsó-moesiai helyőrség.³⁾ És ezen megczáfolhatatlan alapítási documentum daczára *Furtwängler* müncheni tanár *Crassus*

¹⁾ *Tocilescu*: Mittheilungen des Römischen Instituts, VI. 151. Corpus Inscript. Latin. III. Suppl. Pars posterior, fasc. V. p. 2100. 12467.

²⁾ Corpus Inscriptionum Latinarum, III. 1627.

³⁾ *Tocilescu* kiegészítése szerint a záradék: (exero)itu(s) *Moesiae inferioris* su(b) . . . . . (legati Augusti propraetur)e.

részére követeli az emlékmű építtetését, a ki Kr. e. 28-ban Macedoniából a *Balkánon* átküzdve magát, nem kis bajjal és veszélyek között a bastarnusokon bosszút vett. Csakhogy ez az egész expeditió múló jellegű vala s oly kevés hatást tett, hogy jóval később, csak Kr. e. 11-ben, létesíthették *Thráciában* az első legió-parancsnokságot. Bajos tehát annak lehetőségét elképzelni, hogy ilyen merész vállalkozással *Crassus* vagy bárki más is időt nyerhetett volna ennek a hosszabb munkába került monumentumnak előállítására. És még kevésbbé valószínű, hogy az ellenséges területen megmaradt volna a belföldiek megaláztatásának documentálására szánt emlékmű. Hiszen lehetetlen, hogy *Ovidius*, a ki itt a közeli Tomiban számkivetése keserveinek enyhítésére minden legkisebb hírt mohón megragadott, ne használta volna fel költői alkotásaiban a rómaiak hősiességének eme documentumát. *Furtwängler* erős-ködése ez irányban még érthető vala, a míg abban a hiedelemben élt, hogy a *Mars ultor*-nak szóló s nyilván Traianustól eredő márványtábla nem is tartozott a tropaeumhoz, hanem egy attól függetlenül álló oltárból kerülhetett elő. Dicséretére válik, hogy ebbeli kételyeinek alapossága kedvéért képes volt a hosszú leutazást ismételni; csakhogy igazságszeretetét és tárgyilagosságát igen kétes világításban tünteti fel az a *Benndorf*¹⁾ által is gúnyosan kiemelt elfogultság, hogy mikor e reá nézve kényelmetlen bizonyíték valódiságáról meggyőződött, *egyszerűen elhallgatja* annak beismerését, s a domborművek stilbeli eltéréseibe kapaszkodva, makacsul küzd tovább is téves elmélete mellett.

Furtwängler kifogásainak kedvezni látszik az az érdekes felirat is, mely nyilvánvalóvá teszi, hogy a municipium *Tropaeumot*, illetőleg itt már *Tropaeensium civitas-t*,²⁾ a barbárok a III-ik század végén annyira lerombolták, hogy *Constantinus* 315—317-ben kénytelen vala alapjából újraépíteni. Első pillanatban ugyanis azt a benyomást keltheti ez a felirat mindenkiben, hogy ha a fallal kerített város nem kerülhette el a barbárok fegyvereit, még kevésbbé maradhatott épségben a védtelenül álló tropaeum. Csakhogy a portyázó és zsákmányra áhítózó barbárság kincsszomját a város gazdagsága ingerelte inkább, míg a rendkívül szilárdan összeékelte s egyébként a

¹⁾ *Benndorf*: Jahreshefte des oesterreichischen archaeologischen Instituts. Wien, 1898. Adamklissi noch einmahl.

²⁾ *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III. Supplementum, 13734. Először *Tocilescu*: Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, XVII. 190. I. Monumental de la Adamklissi. Vienna, 1895. p. 128. nr. 125. Jó fényképben közli.

rombolás fáradalmaiért kárpótlással nem kecsegtető magas monumentum felforgatásához technikai felszerelésök is hiányozhatott. A mit csákánynyal, pörölyvel el lehetett érni, azzal bizonyára pogányul elbántak, de a hét méter magas metopéhoz s a 35 méternyi diadaljelvényekhez már nehezebben férközhettek.

Es ha már a chronologiailag legérdekesebb felirati tábla kikerülhetette ezt a támadást, részemről a hatalmas monolithokból készült domborműveknél sem hiszem el az épenséggel nem könnyű leromboltatást; s ha nehány talán meg is sérült volna, az egésznek porrá zúzását már azért sem hihetem, mert a népvándorlások többi pusztításai daczára ime a nagyszámú sculptura majdnem sértetlenül díszítheti a bukaresti muzeumot.

Es ki képes most eldönteni, melyek esnek ezekből a Constantinus restauratiójára, ha valóban oda esnek?

Benndorf ¹⁾ helyesen utalt a susai Augustus-emlékre, melynek csoportjai szintén több eltérést mutatnak, jöllehet bizony tudjuk, hogy eredeti kiállításukban jutottak el korunkra. S hogy pusztán technikai és stilbeli sajátságok mennyire nem lehetnek mérvadók a roppant birodalom különböző tartományjaiban felmerülő emlékek elbírálásánál, azt épen Furtwängler esetével bizonyíthatjuk. A Pontus-melléki *Amastris*-ban *Sextus Vibius Gallus* praefectus castrorum leg. XIII. Geminae-nek egy most Konstantinápolyban látható decorationalis felirati emléke kerül-vén felszínre, azt Furtwängler, a kit méltán a legjelesebb műtörténészek egyikének tarthatunk, a *stilus és technika* alapján Septimius Severus korára utalá. Az ítéletben már mindenki megnyugodott, a mikor 1902-ben a szomszédos *Kytoros*-on egy görög felirat került felszínre, a mely kideríté, hogy Kr. u. 115-ben, épen Traianus korában, s így *kerek 100 esztendővel előbb szerepelt S. Vibius Gallus*.

Furtwängler és követői végül figyelmen kívül hagyják, hogy a szomszédos *Tomi*-ban Traianus az ádám-klissii tropaeum hű képével emlékérmeket is veretett, a mint azt a nálunk is megfordult *Pick* ²⁾ tanár mindjárt a Tocilescu által közzétett első kiadások után bebizonyítá. A domborművek egyenkénti magyarázata és a Traianus-oszlop sorrendjében való jelenetézése tehát még alig eszközölhető; de határozottan állást foglalhatunk arra a további kérdésre nézve, hogy Traianus

¹⁾ Corpus Inscriptionum Latinarum, III. Supplementum, 13648 és 14187. Először Kalinka közölte szép fényképekben Benndorf jubileumi iratában. Festschrift für Benndorf. Wien, 1898.

²⁾ *Pick*: Die Monumente von Adam-klissi auf Münzen von Tomi. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, Jahrgang XV. 16. 1.

császár mikor, és kizárólag Dácia occupatiójára utalólag létesítette-e ezt a hatalmas tropaeumot? vagy más czélokat is szolgált-e annak éppen ide, *Dácia területére s az odavezető hadi utakon messze kívül történt helyezésével?*

Erre nézve egy, Tocilescu által 1895-ben a tropaeum közelében felfedezett *kisebb négyszögű építmény* emléktáblája, habár csak töredékeiben jutott is korunkra, igen becses támpontokat szolgáltat. Az épülethez hat lépcsőfok vezetett fel s közepén oltár állott, melynek négy oldalát gazdagon párkányzott 12—12 méter szélességű márványtáblák zárták körül. A betűsorok így fogyatkoznak aránylag tovább 22—20 cm. s az egész szélességben átfutó utolsó sor 6—7 cm. betűi egy magasrangú főparancsnok nevét tartalmazhatták, mely alatt három oszlopban következnek a *praetorianus* és *legionarius* nevek. Minthogy Dácia történetének igen értékes documentumául kínálkozik ez az emlék, a főtáblán fenmaradt kezdő sorokat be is mutatjuk, mert a históriai elbírálásnál ez is főmomentumot képez. Mommsen¹⁾ a Tocilescu olvasását magáévá tévén, a Corpus Inscriptionum legújabb additamentái közt így szerepel ez az értékes reliquia a hiányzó részek betoldásával:

imp.	caes.	diui Nervae	f.
n L. rua	Traianus	aug.	gern.
pont. max triB	POT	xiii	cos v p. p.
in honorem et MEMORIAM FORTISSIMORUM VIRORUM QUI			
PRO RE P MORTE OCCVBVERUNT monumentum fecit			
..... POL PONT DOMICIL NEAPOL ITALIAE PRA			
L. VALERIUS. SACER. VIEN C. BLASSIVS VARRO			
L. GAVILLIVS. PRIMVS. AGRI CIUS ATRACTRUM			
L. VALERIVS LVNARIS. IVVA CAPITO HER			
CIV RNVS HADRI			
VS HILARVS SEGVSI			
VIVS REBVRVS CLVNI			
NORIVS PRISCVS CLEMEN			

és így tovább.

A márványtáblákból csakis a keleti és az északi oldal részletei maradtak fen valami 70 névvel, melyek csapatonként osztályozva sorakoztak egymásután, és pedig a fölapon elől a praetorianusok, azután a legionariusok. Mindkét csoportzat előneve után a családi, a melléknév és a származási hely neve következik, úgy hogy a legionariusok a tartományok főbb

¹⁾ Corpus Inscriptionum Latinarum, III. Supplementum, 2316. 49. l. 14214. szám alatt VI. Municipium Tropaeum.

helyeiről eredő római polgárok valának. Az auxiliariusok közt többen nem élvezték a római polgárjogot, s ezeknél a nemzeti és atyai név van megörökítve a származással. A segédc csapatok közül csakis a COH II. BAT(avorum) olvasható, a többi, fájdalom, megsemmisült. Epen úgy veszendőbe ment a homlokzaton az illető császár neve címeivel együtt, mely utóbbiakból csupán a (tri)B . POT 27 cm. magas betűi maradtak fen némi bizonyosságául az emlék egykori díszes voltának. A császár neve így viszonylag még nagyobb lehetett.

E vázlatos bemutatásból is észrevehetjük, hogy valamelyik nagy csatában elhullott katonáinak emlékét örökíté meg ily ünnepélyes alakban az ismeretlen császár. Tocilescu első magyarázata nagyon tetszetősnek látszott, s a megdicsőülteket *Dácia* elfoglalása áldozatainak véve, Traianusban látta a római történetírás és archaeologia nagy mestere is az emlék létesítőjét. Azonban *Cichorius Konrád*, a Traianus-oszlop domborműveinek legújabb tanulmányozója, ismételt körútjában a bukaresti muzeum ene büszkeségét, melyet Tocilescu valóban nagy szerencsével és ügyességgel illesztett számos töredékeiből össze, újra átvizsgálván, egypár betű módosított értelmezésével még *Mommsen* utolsó napjaiban olyan elmés következtetésekre jutott, hogy a *Dácia* occupatióját megelőző, felettébb homályos háborúskodások gyérszámú emlékei közé sorolhatjuk ezt is.¹⁾ S ennyiben még nagyobb a felirat-töredék történelmi jelentősége.

Tocilescu ugyanis a császár címei után következő főtiszt szülővárosát először (Nico)pol(i) Pont(i), utóbb (Nea)pol(i) Pont(i)-nak minősítette. Cichoriusnak mindjárt feltűnt, hogy egy Kisázsia északi részéből származó itáliai állampolgárnak a különben is szokatlan campaniai *Neapolis*-ban kellett még honosságot is adni. Három éven át (1897, 1899 és 1903) megismételt látogatásai folyamán végre sikerült rájönnie, hogy a származási hely szabatosabb olvasással sem nem (Nico)pol(i) Pont(i), sem nem (Nea)pol(i) Pont(i), hanem (c)OL(onia) POMP(eis); és ezzel megkapjuk az emlék *chronológiájának* biztos nyitját is, mert Pompeinek Kr. u. 79-ben a Vesuv által történt elpusztulásával válik igazolhatóvá, hogy az állampolgári jogosultság valamely helyhatósági joggal bíró városhoz lévén kötve, Pompeinek komolyan tervezett felépítétség a szomszédos campaniai városokban nyertek az odavalók domiciliumot. Ez a főtiszt is így jutott Neapolisban domiciliumhoz.

Ezzel az időponttal meg van állapítva az is, hogy

¹⁾ *Cichorius* : Die römische Denkmäler in der Dobrudza. Berlin, 1904.

Kr. u. 79 előtti időkre a felirat nem vonatkozhatik, úgy hogy *Vespasianus* 69-ben folyt dák háborúja figyelembe sem jöhet s a felirat csakis *Domitianus* és *Traianus* dák háborúit illeti. *Tocilescunak* azt az első tekintetre nagyon is plausibilis feltevését, hogy *Traianus* Dácia leigázása után, tehát a fentebbi *Mars ultor*-nak szentelt tropaeummal egyidejűleg, 106—107-ben itt hálaünnepélyt tartva, a háború elesetteinek neveit vésette volna örök emlékezet okáért fel, ez a *domicilium* egymagában meghiusítja, mert képtelenség, hogy negyedszázadig tartott volna Pompei helyreállításának tervezgetése, holott addig rég megbizonyosodhattak annak kivihetetlenségéről. De különben is mi indokolná azt, hogy a dáciai háborúk elesetteinek neveit a tulajdonképeni csatamezőktől ilyen nagy távolságban örökítsék meg? És végezetül kizárja ezt a lehetőséget az is, hogy az itt megörökített, de a névbetűk megsemmisülése miatt csak címéből következtethető főtiszt rangjelzésének fennmaradt PRA betűi *praefectus*-ra lévén kiegészíthetők, az illető csakis a gárda parancsnoka, *praefectus praetorio* lehetett Rómából, mert ez lévén a római hadsereg legmagasabb állású tisztje, csakis egy ilyennek nevét örökíthették meg az emléktáblán a császár neve után közvetlenül következő s azzal egyenlő hosszúságú sorban. Állhatott volna a betűk után egyik legió *praefectus castrorum*-ja; csak hogy ez, mint a tartalék vezére és a tábor térparancsnoka, háborúban ritkán vett részt, s ha ilyen kivételes esetben hullott volna is el, illető ezrede élére kerül neve és semmiesetre egész lapszélességet nem nyerhet. Még kevésbbé tartozhatott a segédcsapatokhoz, mint *praefectus cohortis*, vagy *praefectus alae*, mert akkor az illető segédcsapat columnájának élére helyezik.

Igaz, hogy a gárda parancsnoka a császárság kezdő korszakában Itálián kívül csak igen ritkán s csak akkor került ellenség fegyverei elé, ha a császár vagy legalább a gárda egy része a csatában szintén részt vett. Hogy ezen eset forgott fen itt is, az az épen maradt márványtáblán olvasható sok praetorianus név után további igazolásra nem szorúl.

Traianus háborúiban, mint tudjuk, egyetlen paeffectus praetorio vett részt, u. m. *Claudius Livianus*, a ki Dio¹⁾ szerint már 101-ben elkísérte Traianust s még a parthusok ellen is működött²⁾ 114—117-ben, sőt talán 123-ban is életben vala.³⁾ Ő tehát szerencsésen túlélte a dák háborúkat s így emlékezetét

¹⁾ Dio Cassius, LXVIII. 9. 2.

²⁾ Vita Hadriani, 4. 2.

³⁾ Corpus Inscriptionum Latinarum, XV. 932.

... a katonák ... Különben is a leggyakrabban ...
... a gárdapraefectusokat az ellenség ...
... csupán három ...
... gárdapraefectusok sorából ...
... *Publius Victorinus* ...
... máterük áldozatai ...
... a felirat vonata ...
... a kit tényleg a ...
... elrabolták. A ...
... idejéről közelítő ...
... gyantíthatjuk, hogy ...
... *Oppius Sal-*
... maga is a gárda ...
... utóbb a parancs ...
... gárdapraefectusra, *Corne-*
...
... hadait és *Dorpa-*
... A 66thok azonban fegyvert ...
... *Fuscus* saját terü-
...
... hozta volna meg a csapást ...
... mint forrására kivatkozva, többről ...
... tanuskodik. »Quanta fuerint *Diuparni* ...
... *Fusco* duce proelia, quantaque romanorum ...
... oly véres vala, hogy *Or-*
... az elhullottak számát inkább elhallgatta. Ez ...
... a Duna balpartjára helyezték ...
... maga (*Cichorius*¹⁾) is, a ki most oly szellemes ...
... történeti vonatkozásait ...
... munkájában a vörösten ...
... Fuscus vereségét. Az ő fejtegetése ...
... arra indították *Putsch*²⁾, ...
... *Diobalban*, a mai *Turris-Senon* ...
... moesiani tartozkodás ...
... *Fuscus* és a vele hála szenvedett harcosokat ...
... úgy, miként *German-*
... *Vitus* alatt elesettek hamvaira ...
... a csata helyén. Anaz-

¹⁾ Q. Hirschfeld: Untersuchungen auf dem Gebiete der römischen Verfassungsgeschichte, 226.

²⁾ Jordanes: De origine actibusque Getarum, II. 77. és 78.
Die Germanen von Jordanes, II. Textband, Berlin, 1906.
Die Germanen von Jordanes, II. Textband, Berlin, 1906.
Die Germanen von Jordanes, II. Textband, Berlin, 1906.

klissinél ezen évenkénti gyászünnepélylyel, katonai parádéval megtisztelt csataemlék mellett még *Fuscus* hamvainak is külön kenotaphiumot építtetett a császár, mert egész közelben Tocilescú hármaskörfallal kerített *kisebb építményre* akadt s annak belsejében az áldozati ökör csontmaradványai is felismerhetők valának.

Hogy a csatavesztés szokatlanul nagy lehetett, azt az emléktábla méretei segítségével megkísérlett combinatiók szám-eredményeiből is következtethetjük. Mint említők is, a négyszögű oltár egy-egy lapja 12 m. szélességet és 5 (pontosabban 4'85) m. magasságot, vagyis egy-egy lap 60, s az egész átlagban 240 m² felületet tett ki. A fő oldalon a császári titulusok levonásával 30—33 s összesen 200 m² jutott a hadsereg vértanui számára. A névsorok oszlopai 90 cm. szélességben valami 48-ig számíthatók. Soronként 5—6 cm. magasságban az előlapra 50, a többire 90 sor juthatott, úgy hogy 3840 sor tölthette be a márványfelületeket. Ezekből a csapatcímekre legalább 40 leszámítandó lévén, még mindig 3800-at tenne ki az elesettek száma. Ha idevesszük, hogy csupán a praetorianusokról fenmaradt negyedik columnán 50 nevet olvashatunk s így a három előzővel legalább 200 praetorianus vesztette életét, holott csak néhány cohors-sal lehettek képviselve, s hogy csupán egyetlen *cohors*-ból 22 név szerepel, jöllehet a lista kezdete és folytatása hiányzik: már ezen adatokból kellő fogalmat alkothatunk a vérontásnak még a mai roppant hadseregeknél s az emberirtó eszközök nagy tökéletessége mellett is óriási arányairól. Valóságos *embermészárlás* folyhatott itt, s habár a *Nagy Sándor* háborúiban minden esetre 7—8 sebesültet számítanak,¹⁾ úgy hogy ide legalább 26,000 sebesültet kellene ezen halálozás rendes mértékarányában felvennünk, részemről inkább azt hiszem, hogy *Fuscus* seregestől annyira az ellenség kezébe jutott, hogy az vak dühében irgalmat nem ismerő kegyetlenséggel halomra ölhetett minden elérhető rómat. Ez tehát nem annyira csata, mint mészárlás lehetett, s az ismeretlen módon egészen a Varus esetére emlékeztetőleg bekerített római seregnek sebesültjei alig, legfeljebb menekültjei lehettek. Itt tehát azok a halálozási és sebesülési arányok, melyeket Cichorius Konrád az 1870—1871 évi német-francia háború krónikájából analogia gyanánt felsorol, alig érvényesíthetők, és sokkal inkább a most folyó orosz-japán háború borzalmas kézi tusáit, tömeges vérengzéseit hozhatnók fel,

¹⁾ *Droysen*: Untersuchungen Alexanders der Grossen Heerwesens, 77. l.

a hol egész ezredekbl hírmondó is alig marad. A legénység halálózási arányszámát sem vehetjük a tisztek tizenötyszörösére, a mikor 3800 elesettre kerekednek a combinatiók, holott Tacitus szerint (Agricola, 37.) a majdnem egy időben, 84-ben, a brittanok ellen vívott s szerinte igen nehéz csatában *Agricola mindössze alig 360 halottat veszített*. Ilyen súlyos veszteséget *Traianus* dák háborúiból nem ismerünk, s így csakis a Fuscus lemészároltatását örökítheti meg ez a nevezetes hadi emlék, melyet a szerencsétlenség helyén avatott fel 89-ben maga Domitianus. A csata időpontjára Fuscusnak *Martialis* által 89–90-ben készített epitaphiuma is utalásúl szolgálhat. Mint-hogy *Martialis* ötödik könyve 89 őszén készült el s a sírverset a 90 nyarán vagy őszén befejezett hatodik könyv (VI. 70.) tartalmazza, mi sem természetesebb, mint hogy a sírverset Domitianus császár 89 novemberében történt visszatérése és diadalünnepe után rendelhette meg. Ezen visszatérést azonban meg kellett előznie a dákok megfenyítésének s a csataemlék felavatásának is, úgy hogy *Fuscus* vereségét 87-re s az emléket 88–89-re helyezhetjük, a mikor a véres esemény színhelye emlékeivel teljes biztonságot *Martialis* verse szerint is visszanyerhette. Erre vonatkoznak következő sorai:

Non timet hostiles iam lapis iste minas,
Grande iugum domita Dacus cervice recepit
Et famulum victrix possidet umbra nemus.

Ennek az időpontnak felel meg a harcosok névsorához illesztett származási megjelölés is, legkivált pedig a praefectus praetorio domiciliuma, a mi *Traianus* idejében, mikor Pompei helyreállításáról már lemondtak s az odavaló polgároknak állandó illetőséget adtak, anachronismus lett volna. Még kevésbbé tarthatják vala Kr. u. 109-ig, vagyis a csata után kerek húsz esztendeig evidentiában az elesettek névsorát és honosságát.

De ez a sírvers sem vonatkozott a hősi halálért megdícsőítettek együttes siremlékére, hanem csupán arra a külön sírra, mely a bosszuló hadjárat végeztével Domitianustól építtetett hatalmas diadalemlék mellett Fuscus hamvait rejté.

*Traianus*nak ezt a kétségen kívül Fuscus vereségére vonatkozó építményt azért sem tulajdoníthatjuk, mert ő *Domitianus* bosszuló hadjáratainak felmagasztalásától is idegenkedett volna. Alig foroghat fen tehát további kétség arra nézve, hogy *Domitianus* a 88-ra tehető nagy nemzeti vereség megtorlására Moesiába sietvén, a dákokon véres bosszút vett, s a *Fuscus*-eset demoralisáló hatásának ellensúlyozására is indítatva érzé

magát a haza szolgálatában hősi halállal kimult vitézek emlékezetének méltó felmagasztalására. A csataemlék márványfelirat-sorozatát tehát az ő titulusai vezethették be, és pedig a megmaradt betűkből következtethetőleg legalább három sorban:

IMP.. CAESAR DIVI VESPASIANI F DOMITIANUS
AVGVSTVS GERMANICVS PONTIFEX MAXIMVS
TRIBVNIC . PTESTAT IX IMP XV CENSOR
PERPETVVS COS . XIII P . P

Domitianusnak eme kétízbeli személyes jelenlétét a moesia partokon, egy Baalbekből, az egykori Heliopolisból felmerült felirat¹⁾ is megerősíti, melyben »*Rufus dono donatus ob bellum a Domitiano ob bellum Dacicum, item ab eodem ob bellum Germanicum, item torquibus armillis ob bellum Dacicum*« kitüntetésekert nyert. Ugyanaz a Rufus, Domitianusnak a markomannok és sarmaták ellen folytatott háborújában a dákok kirdályának *Decebalnak földjén át vezetett egy mellékcsapatot*, melyvel valószínűleg a sarmatákat kerülhette meg.

Domitianus e második moesia tartózkodását életírója *Suetonius*²⁾ is említi, s ezzel hozható kapcsolatba az Ádámklissitől északra látható limes-vonal megépítése mellett *Moesia* kétfelé osztása is, miután a felmerült véres események tanulságai szerint *Belgrád*-tól (*Singidunum*) le a Delta-vidékig a hosszú Duna-vonalra egy parancsnokság elégtelennek bizonyult. Ettől kezdve találkozunk *Moesia superior* és *Moesia inferior* helytartóival, s Traianus dáciai hadjáratában már mind a két tartomány helyőrsége tevékenyen részt vesz.

Mintogy azonban a Fuscus megsemmisítésével a dákok kezére jutott hadi zászlók, legió-jelvények, *Dio Cassius*³⁾ szerint is csak Traianus első dák háborújában kerültek ismét a rómaiak birtokába, Traianus ezeket Rómában *Mars ultor* templomának szentelve, a zászlóbecsület és nemzeti kudarc szerencsés megtorlásának emlékezetére a *Municipium Tro-paeum Traiani*-t alapítván, még egy újabb harci krónikát képező nagyszerű monumentum létesítésével gazdagítja a harci emlékek sorozatát. A pont ugyan félreesik Dáciától, de a hadi szokás követelte, hogy a megaláztatás helyén örö-

¹⁾ Sitzungsberichte der königl. preussischen Akademie der Wissenschaften, XXXVIII. XXXIX. XL. Berlin, 1903. 817. Lásd erről *Téglás Gábor*: Újabb adalékok Domitianus két dáciai hadjáratához. Erdélyi Múzeum, 1904. évf. XXI. köt. 7. füz.

²⁾ *Suetonius*: Vita Domitiani, 6.

³⁾ *Dio Cassius*, LXVIII. 9. 3.

kítsék meg a bossza műveit, s a jelvényeket, miként a persáktól visszaszerzetteket is, Rómában. a már fentebb említett Mars ultor szentélyébe helyezték. *Germanicus* is a cheruskok leverése után *Varus* seregeinek pusztulása helyén állította fel tropaeumát.¹⁾ Bertrand ²⁾ legújabb felfogása szerint az *Orange*-ban létező diadalív reliefsjei is azokra a harcokra vonatkoznak, melyekben Mariust a cimberek ott leverték. És maga Traianus még egy bosszuló áldozatot tartott, első hadjáratában Dácia ellen haladólag a *Tapae*-nál ³⁾ az ádám-klissii esethez hasonlóan megsemmisített római katonák emlékére.

* * *

Ezekben foglalhatám össze azon eredményeket, melyekkel az ádám-klissii ásátások Dácia történetét bővítik. A feliratok nagy tömegéből sok becses művelődési és hadtörténeti részletet fejthet ki a kutató; de reánk nézve első sorban az bírhat legnagyobb jelentőséggel, hogy Traianus ott a Duna delta-vidékén, Kr. u. 109-ben a *dáciai diadalok emlékezetét* nemcsak egy, a viszonyokhoz és környezethez mérten nagyszerűnek mondható diadalemléssel ünnepelte, mely egyúttal a húsz év előtt lefolyt véres jelenetek megbosszulását s a római fegyvereken ejtett csorba szerencsés kiköszörülését hirdette, hanem még egy külön municipium alapítását is méltónak találta, s diadalai örök emlékezetére *Tropaeum Traiani*, *Municipium Tropaeum* névvel ruházta azt fel. A második nevezetes eredmény az, hogy *Domitianus* 85—88-iki hadi vállalataira nézve világosságot nyerünk ebből a ritka szép katona-emlékből, melyet Tocilescu és Cichorius oly szellemesen magyaráznak.

Az ádám-klissii leletek száma azóta folyvást szaporodik s a domborművek tanulmányozása még mindig nem mondható befejezettnek. De bármiként alakuljanak a további felfedezések, már eddig is annyi érdekes adalékot köszönhetünk Tocilescu szerencsés kezének és ernyedetlen kitartásának (főleg mi, északi Dácia kutatói) a dáciai hadjáratok véres előzményeinek felderítésében, hogy a mit a heves viták tüzéből aranyigazságtól kiválaszthatunk, lássék bár kevésnek, mégis messze túl-szárnyalja értékben és jelentőségben mindazon eredményeket, melyekkel az utóbbi tíz esztendő egyebünnen együttvéve is Dácia eme homályos korszakának tisztázásához járulhatott.

TÓGLÁS GÁBOR.

¹⁾ Tacitus: Annales I. 62.

²⁾ Revue Archéologique, 1893. 283. l.

³⁾ Dio Cassius, LXVIII. 8.

A KURUCZ KÁROLYI.

(*Adalék Károlyi Sándor életrajzához.*)

A gróf Károlyi nemzetség levéltárának gazdag adatkin-cséből bocsátok ismét egy érdekes részletet a nyilvánosság elé és a történetírás rendelkezésére.

Károlyi Sándor erősen remélte, hogy Rákóczi nem marad számkivetésben, hanem rááll a szatmári béke alapjára s leteszi itthon a hűségi esküt. Számos adat van rá, hogy az emigránsoknak adandó közbocsánatot ki is eszközölte már. E részben elég rámutatni nevéhez írt leveleire.

1712 május 8-án Pozsonyhól így adja elő a békekötés szerencsés jóváhagyását:

Az felséges császárnak jövetele pünkösöd után való szerdán leszen bizonyossan, melyből írhatom, hogy a coronatio Szentháromság napján fog meglenni, melyen méltó magadnak is Szivem akkor vígan lenned, mert szintén tegnap érkezett le *az szathmári pacificatió*nak ő felsége neve alatt való *kegyelmes ratificatiója*, az melylyel megújulván, nem kételkedhetik senki benne, hogy az diplomát is ki ne adja és hitét is le ne tegye az coronatiója előtt, s azután gravamináinkat is meg ne hallgassa és orvosolja; mivel már ebben mindazokra magát királyi szavával nemcsak offerálta, hanem kötelezte is, csak magunkon ne múlják. *Óh vajha Isten szentelne meg már valaha magunkat is egyességgel és szeretettel*; kiből is noha elég idegenség mutogatta s még most is láttatik hánytatni magát, de én Istenhez csak oly hiszemben vagyok, hogy bizony magunkat is egy sinórra húz az Isten, és az mint ő felségét hozzánk édesítette, úgy magunkat is össze köszörül s jóra vezérel, hogy az által mutassa meg s hitesse el velünk, hogy egyedül ő szent felsége a szabadító s nem az muszka, sem szultán Szulimár etc. — Legyen úgy, Amen! Májusban is habszem az anyjában, az ki nem kívánja.

E levél kétségtelenné teszi, hogy Károlyi nem bízott a Rákóczi külső munkálkodása sikerében, s inkább akarta, hogy

a kurucz emigránsok haza jöjjenek. Rákóczi esetleges visszatérésére el volt készülve, s erről nejének junius 25-én Pozsonyból írt levelében így nyilatkozott:

Én szívesen mennék Szivem, de úgy látom, *Rákóczi csakugyan aligha el nem jön*; mely ha meglesz, csak elhiszem, rosszul nem leszünk, mert külső potenták lesznek az fundamentuma dolgának, per consequens dolgainknak.

Másfelül úgy kezdem hallani, talán az császárné is útban vagyon s azért vonattatik ezen diaeta, hogy *Rákóczi érkezésével az ország is jobban stabilizálathassék, az császárné coranatiója is egyúttal végben mehessen*. Nagy az Isten munkája! Mindazáltal valami praktikát kigondolhatok, bizony azon leszek, haza olvassam magamat.

Hogy Károlyi személyesen sokat fáradott az amnestia érdekében s Rákóczi személyére azt már biztosította is, kitűnik junius 27-iki pozsonyi levelének következő soraiból:

Prinyiek iránt kevés reménység az gratia iránt. Tegnap újonnan adtam instantiát, *de Rákóczira vágnak s együtt adnák inkább* . . .

Tudjuk, hogy az amnestiából nem lett semmi, sőt az érte való közbenjárás Károlyi Sándorra kellemetlenségeket hozott; ellenségei gyanúsították az udvarnál s titkos kurucz összekötések föntartásával vádolták. Erre vallanak nejének, gróf Barkóczy Krisztinának, 1712 szept. 6-án Debreczenből hozzá írt következő sorai:

Az Isten büntesse meg, a ki azt a kurucz hírt költi. Istennek hála, oly csendességben vagyunk, még csak tolvajság is igen ritkán hallatik köztünk.

Erre vallanak magának Károlyi Sándornak szept. 28-án Bécsből nejéhez intézett szavai is:

Kedvetlenül értem *felöllem való sok gaz híreket* és azon talán némelyeknek indulását is, de ide való mulatásomnak sok és nagy consideratiók az okai.

Bizonyára »sok és nagy consideratiók« voltak azok, a mik Károlyi Sándort Pozsonyban és most Bécsben lekötötték, ha elgondoljuk, milyen harczot kellett folytatnia a szatmári békekötés megerősítése és törvénybe iktatása végett a labancz-párttal, melynek élén azok a »magyar úri és főrendiek állottak, a kik a Rákóczi háborúja alatt a császár hívségében megmaradván,

sok károkat vallottak» s jutalmúl a szabadságharcz tehetős vezérembereinek elkobzandó birtokaira számítottak! ¹⁾

A ki történetünk e nagy alakjának életrajzát valaha meg fogja írni, jellemfestésénél bizonynyal nem nélkülözheti azokat a vonásokat, a miket Károlyi Sándor halála után a búcsuztató beszédhez tulajdon fia, gróf Károlyi Ferencz vázolt édes atyjáról.

A búcsuztató páter, *Novák István* ferencz-rendi szerzetes ugyanis Kassáról levélben fordult gróf Károlyi Ferenczhez életrajzi adatokért s kérdéseit pontokba foglalta, a mikre a gróf lelkiismeretesen meg is felelt. Levélváltásukból közlünk néhány érdekes részletet.

A szerzetes pap egyebek közt arra kérte Ferencz grófot, adná elő röviden —

A 8-ik pont alatt: Ifjúságának, emberi és elmés korának Istenéhez, az katholika hithez, királyához, édes hazájához s nemzetéhez mutatott istenes, jeles, vitézi tötteit, úri, keresztényi erkölcsseit.

A 9-ik pont alatt: Mikor állott a vitéz Mars iskolájába; a király hűségében micsoda nemzetek ellen emberül vitézkedett; minemű tisztekben, minemű érdemekkel léptegélt a méltóságokra?

A 10-ik pont alatt: Ha a méltóságos Károlyi háznak lineájából eltántorodott-e valaki valamikor idegen vallásra, vagy nem? Minemű buzgósággal viseltettek s a boldogult úr viseltetett az igaz katholika hitnek gyarapításában?

A 12-ik pont alatt: Valamit Excellentiája Isten dicsőségére s a méltóságos grófi háznak és nemzetünknek tiszteletére illendőnek és alkalmasnak fog itélni kimondhatandónak. *Mert most is kelletlen sokaknak fülekben a tárogató síp nótája;* azért úgy kelletik szólnani nyelvemnek, hogy fájdalmat ne szerezzen fejemnek.

E pontokra gróf Károlyi Ferencz Nagykárolyból 1744 febr. 6-án kelt levelében felelt meg, és pedig —

A 8-ik pontra: Ifjúságától fogva mint viselte magát, kevés említéné azt maga korácsú is, nemhogy fia, a ki majd negyven esztendősen korában nemzettetett atyjának. Ad hoc tamen úgy tapasztaltam én is, talán mások is, hogy sicut portavit imaginem hominis terrestris, ita portavit et coelestis.

A 9-ik pontra: Vitézségbe keléséről az magyarnak az tartott az ő Nagysága idejében, hogy *terem az ember, nem születik;* az szülés által a létel, az termés által az vérnek neme ábrázoltatván; de ha bibliára megyek is: sicut hominis ita suae

¹⁾ Oly. Károlyi Sándornak nejéhez intézett leveleit és Önéletírását.

Excellentiae vita militia erat. *Pénzért ugyan nem szolgált, de becsületért*; tizenhét esztendő korátúl fogvást szolgálni kívánt, de bátyjának Istvánnak a szintai győzedelmes harcznak csatájában (mivel az negyedik volt csak a németé) elesése után majd erővel, hogy könnyebben idvezüljön, megházasíttatván. noha *Tokaj és Tököllyi háborújában is tett nevezetes és használható igyekezeteket,*¹⁾ *de nem tetszván az uralkodóknak, mindaz füstöt vetett; sőt az druszám (azaz Rákóczi Ferencz) háborújának kezdetén tett munkái is megvették*; azért felvette az Isten arra, hogy az kit hívséggel nem lágyíthatott, térítse és hozza nagyobb érzékenységre ható munkájával »tractetque bellum ut Deus (statuit), fine tamen pacis; judicia Dei abyssus multa«; ²⁾ *de bezzeg jó hazáknak, hogy azolta kóstolt csak oly hosszas békességet is (miolta az atyám hirdette), a mineműt nemzet eredetétül fogva nem ért. Irják ugyan, Béla király alatt hét esztendőig az külsőkkel tartott békességét, de belső háború nélkül azon hét esztendő sem vala, mint ab anno 1711 költ pacificatiótul fogva ad annum hunc, et ultra etiam speratur.*³⁾

Ő Nagysága ugyan azolta nem hadakozott vérrel, cum cessaverint cruenta sacrificia, de hogy az Isten (az ő) moderatiója által tartotta azolta az hazát békességben, s *juttatta, gyarapította királyának, sőt maradékának is kezébe,*⁴⁾ azt az uralkodók megvallották, minek jele csak halála előtt küldött búcsuzó leveleire adott válasza is Asszonyunknak.⁵⁾

¹⁾ Olv. Károlyi Sándor Önéletírását.

²⁾ Magyarúl: »és hadakozzék békességszerzés céljából, mint Isten rendelé, mert mélységesek Istennek ítéletei.«

³⁾ Atyja 1739 július 3-án Erdődön kelt levelében a többek között ezeket írta neki: »A pacificatio stabilitása tíz annyiba tölt, mégis a plenipotentia megcsonkult, az gratia restringáltatott, költségem sem fordult. Egész contentumom benne, hogy majd harmincz esztendeje leszen, miolta a mellett mind felséges királyom csendes guberniumjában volt, mind nemzetem, hazám azolta csendességben conserváltatott, kiben Isten tovább is tartson bennünket!«

⁴⁾ Károlyi Sándor 1722-ben a *pragmatica sanctio* elfogadására, sőt fölajánlására tizenhárom vármegye szavazatát biztosította az uralkodónak.

⁵⁾ Mária Terézia királynő válaszában szó szerinti latin szövege ez: »Chare Comes Károlyi! Redditae sunt mihi literae vestrae, quibus transactae vitae terminum vobis imminere, ac quod humano generi commune, omnibusque hominibus constitutum est, mori, appropinquare significastis. Illibenter sane id ipsum de vobis, qua de persona de Augusta Domo mea perbene merita intelligo, cupiens potius, quo diutius in vivis persistendo, et mihi et regno meo Hungariae utilia ulterius quoque servitia praestare valeatis. Verum cum vita hominis in manu sit Omnipotentis, et ab eiusdem nutu omnia utique pendeant: ubi idem de vobis aliter disposuerit, et filius vester paternae virtutis ac zeli vestigia ulterius etiam (uti firmiter de eo mihi persuasum habeo) secutus fuerit, maternam illam, quam vobis exemplo etiam

A 10-ik pontra: Familiámnak Károlyi ágából nem vélek eretneket; nagyatyja Mihály, Kun László tutora által eretnekségben neveltetett vala, de megtudván Mathias II-us magyar király, maga mellé vette és megtért újra s nagyon zelosus christianus volt; *de mindezek az közelebb írt punctumok dicséretére való materiák lévén, bánom ennyire terjedt benne pennám, sem nekem, sem halottamnak nem lévén arra semmi szüksége, hanem az élőknek a tanítására; szent Ágostonként az halotti pompa nem az halottakért, hanem az élőkért tartatik és használ.*

A 12-ik pontra: Ut supra.¹⁾ Isten ne adja, én praescribáljak a Szent Léleknek materia subministratiójával; ki magára vállalta, megtanítja prédikátorit; pater Modestus atyám mindazáltal megteszi tartozó engedelmessége szerint részéről relatióját. Többre nem érek édes tisztelendő atyám uram; ezt is oly megterhelt elmével és siető pennával írom, hogy sem értelmes voltában, sem elolvastathatásában bizonyos nem vagyok; de újra repülnöm kell a felföldre in publicis, azért ájtatosságiba ajánlott maradok tisztelendő és boldog Atyaságodnak szerető és tisztelő fia, érdemetlen igaz szolgálja, gróf Károlyi Ferencz.

Az öreg gróf 1743 szeptember 8-án halt meg erdői kastélyában, de ünnepélyes temetése — részint a zord évszak, részint a pestis miatt — csak 1744 junius 22-én ment végbe Kaplyonban. A gyászbeszédet a kassai »fatalpú szürke barát« — a mint magát levelében nevezi — aközben megírta ²⁾ s a temetkező szertartás alatt el is mondotta, még pedig elég óvatosan, hogy »a mit nyelve mondott, nem szerzett fájdalmat fejének.«

Az olvasót bizonyára érdekelní fogja, miképen használta fel beszédében a szónok a fiatal gróftól nyert életrajzi adatokat és az öreg gróf gyóntatójának, páter Modestusnak relatióját; azért közöljük itt gyászbeszédéből azt a részt, melyben Károlyi Sándornak a szatmári békekötéssel szerzett érdemeit dicséri, a mint következik:

Szabad légyen nékem elmémet folytatnom, hogy néhai boldog emlékezetű méltóságos úr Károlyi Lászlónak immár ezen

antecessorum meorum semper testata sum clementiam ac benignitatem, idem etiam filius vester jugiter experietur. Quemadmodum et quoadusque Deus omnipotens vitam vobis adhucdum largietur, gratia et clementia mea regia benigne propensa maneo. Viennae, 20 Septembris, 1743. Maria Theresia.«

¹⁾ Azaz, nem akarja apját dicsérni, mint azt már fentebb is kijelentette.

²⁾ E gyászbeszéd 1747-ben Pozsonyban, *Royer maradéki* nyomdájukban jelent meg 4-rét alakban. Címe: *Világbíró Nagy Sándor, azaz Nagy-Károlyi gróf Károlyi Sándornak . . . országlása és boldog halála.*

szomorú ormozat alatt nyugovó szülötte s kedves fia, nem történetből, hanem Istennek bölcs gondviseléséből a szent kereszttségben neveztetett *Alexander*-nek, mely görög szó deák nyelven tézsen: *Auxiliator virilis*, férfiúi segítő.

Virágzó ifjúságától fogva hetvenöt esztendőig mind boldog s mind boldogtalan időkben megfelelt *Alexander* nevének néhai boldog emlékezetű méltóságos gróf *Károlyi Sándor*; mert ő mind koronás királynak, mind édes hazájának s nemzetének, a katholya anyaszentegyháznak, az igaz keresztényi hitnek, sok szegény legényeknek s ügyefogyott gyámoltalan személyeknek valóságos *Alexandere*, férfiúi segítője volt lelke kiszakadtáig.

Alexandere, férfiúi segítője mindenkor kívánt lenni koronás királynak; hogy pedig használható igyekezeti némelyeknek nem tetszettek, arról nem tehetett, sem azzal *Alexander* nevének valóságát el nem vesztette. Ám látom én, hogy ennek a méltóságos grófi háznak nemzetséges czímerére nem valamely nemtelen tunya bagoly, hanem egy körmös, éles tekintetű, nemes természetű, szív-szerető, sebes szárnyakon járó *karoly* vagyon ábrázolva. A *karoly* madárról pedig azt írják a természet dolgait vizsgáló bölcsek, hogy ő maga gazdájának ugyan híven szolgál, de ha hív szolgálatjáért érdemetlenül tartatik, tőle elszáll; ha pedig gazdája neki szívet mutat, azt távolról meglátván, azonnal visszatér. Ezt így lerajzolván egy valaki, ilyen írást tőn fölibe: *Redibit ad dominum*. Meg fog térni urához. Nemes *karolya* természetével birt néhai méltóságos gróf *Károlyi Sándor*; híven szolgáló *Alexandere*, férfiúi segítője volt vala koronás urának. Hívsgének jeleit, férfiúi segedelmének nyertes zálogait¹⁾ nemde bemutatta? Ha megsérült²⁾ és mint a nemes *karoly* természetű magyar egy kevésé elszállott,³⁾ nemde midőn felséges koronás urának hozzá és nemzetéhez hajlott szívét látá, azonnal *redibit ad dominum*: megtérek urához, nem ugyan pusztá marokkal, hanem megbúsult nemzetének minden seregével,⁴⁾ mondván:

Látom, hogy királyom jó szívét mutatja;

Elszállott *Karolyját* azzal visszahítja,

Megtérek és lészek szerelme *Karolyja*.

Holtomiglan igaz, hív magyar szolgája.

¹⁾ A Dolhánál szétvert kuruczok zászlait.

²⁾ Bécsben a kurucz zászlók bemutatásakor kinevették, nem hittek szavának.

³⁾ Rákóczi táborába. Ő is kuruczczá lett.

⁴⁾ A majtényi síkon tizenkétezer kuruczczal. »*Duodecim millia armatorum in acie, totidem in praesidiis humillime subjeci et ad fidelitatem Majestatis Vestrae Sacratissimae amplectendam reduxi, omnesque abalienatos fidelibus Majestatis Vestrae reuniri.*« *Károlyi Sándornak* 1734-ben a felséghez intézett egyik fölterjesztéséből.

Ha pediglen ez elmefuttatásnak láttatik valakinek, feltött czélomra egy kérdést támasztok a szentírásból. Vajjon ki volt Absolon háborújában Dávid királynak hívebb és hasznosabb *Alexandere*, férfiúi segítője? *Ethai*-é, a ki azt mondá Dávidnak: Él az Úr és él az én uram királyom, hogy valamely helyen léssz én uram királyom, akár halálban, akár életben, ott léssen a te szolgálád; — vagy pedig *Kusai*, kitül midőn azt kérdené Absolon Jeruzsálemben: Miért nem ment volna el jó barátjával Dáviddal? azt felelé Absolonnak: Semmiképpen nem, mert azé leszek én, kit az Úr választott, és mind e nép, és az egész Izrael, és azzal maradok. Nékem úgy tetszik, hogy Kusai! a ki Dávid hasznára elbontá az Akitőfel tanácsát, leszállítá az Absolon háborúját, mely által az egész felzúdult Izrael is visszatére felkent királyának hívségére.

Ilyen *Alexandere* s férfiúi segítője volt abban a megbúsult időben koronás királynak, édes hazájának s nemzetének néhai méltóságos gróf Károlyi Sándor; mely jeles töttivel oly kívánatos, csendes és hosszas békességet szerze és hirdete egész hazánkban nemzetének, melyhez hasonlót hazánk krónikáiban ritkán olvassunk; és hogy abban mindeddig is magmaradtunk, Isten után az ő Sándorságának, férfiúi segedelmének köszönhetjük, és ezen gyászos ormozat alatt nyugovó hideg tetemit áldhatjuk!

ÉBLE GÁBOR.

A codex említett minőségét több körülmény egybevetése *két-ségen fölül* állóvá teszi.

Tekintve azt, hogy a Ferdinánd idejébeli helytartótanácsok a királyhoz intézett jelentéseiket egyenest a király személyéhez küldötték, a honnét azok, más archivum híján, Ferdinánd udvari irattárába kerültek, s így, a mennyiben el nem veszték, a jelenlegi bécsi udvari és állami levéltárban kellene lenniök: első sorban az a kérdés merül föl, vajjon az 1549-iki magyar kormányzék ezen leveleskönyvébe bemásolt előterjesztések eredetijeit ép úgy megőrizte-e a mondott bécsi levéltár, mint pl. a Thurzó Elek elnöksége alatti kormányzékéit? ... Midőn e czélból a codexbeli előterjesztéseknek — mintegy másfélszáz darabnak — a többször nevezett bécsi levéltár Hungaricáival való egybevetése megtörtént, az a meglepő eredmény mutatkozott, hogy az előterjesztések közül összesen *csak két* (2) darab van meg a mondott Hungaricák közt. A többi azon kétszáz esztendő alatt, mely e kortól azon időig telt el, midőn Mária Terézia a bécsi állami levéltárat a különféle rejtékhelyeken nyugvó iratokból és oklevelekből összehordatá és megalapítá, *mind* elkallódott. Maga az a tény, hogy a Héderváry-codex közel másfélszáz fölterjesztését őrizé meg az 1549-iki magyar kormányzéknek, hangozan hirdeti codexünk nagy értékét, melyet azután lényegesen növel az a másik körülmény, hogy a kormányzéknek mintegy 200 (kétszáz) leirata közül is a legtöbb a címzettek, leginkább egyes főurak (jórészt kihalt családok) levéltáraiban szétszórta lappang, ha — a mi valószínűbb — el nem vesztett.

Joggal kérdehetnők: miért szakad meg 1551 február-havával a magyar kormányzék hivatalos kiadványainak bemásolása codexünkben? holott e kormányzék működésének még három teljes esztendeig, 1554 április-haváig kellett tartania, midőn Nádasdy Tamás a megürült nádori székbe beleült s kezébe vette az ország központi közigazgatását. A kérdésre az lesz a legtalálhatóbb felelet, hogy ezen kormányzékünk is, ép úgy, mint a Thurzó Elek helytartósága alatti, vagy mint a m. kir. tanács működése a XVI-ik század második felében, elerőtlenedett, szép csendesen elaludt. A közigazgatás rendesebb, bürokratikusabb és központibb formájának sem a zavaros viszonyok nem voltak kedvezők, sem az akkori felfogás. A kormányzék független tagjai — s mind ilyenek voltak — megunták a Pozsonyban való állandó tartózkodást, az ügyviteli szabályzatban eléjük szabott délelőtti és délutáni hivatalos órákat; vagyoni viszonyaik s egyéb kötelességeik dioeceseikbe, uradalmaikba, és birtokaikba hívták őket, s így

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

2. Once the problem is identified, the next step is to define the objectives and goals of the project. This helps to clarify what needs to be achieved and provides a clear direction for the team.

3. The third step is to develop a plan or strategy to address the problem. This involves breaking down the problem into smaller, manageable tasks and determining the resources needed to complete them.

4. The fourth step is to implement the plan. This involves putting the strategy into action and monitoring progress regularly to ensure that the project is on track.

5. Finally, the fifth step is to evaluate the results of the project. This involves assessing the outcomes against the objectives and goals to determine the effectiveness of the intervention.

the 1990s, the number of people in the world who are undernourished has declined from 1.1 billion to 800 million. The number of people who are malnourished has declined from 1.5 billion to 1 billion. The number of people who are obese has increased from 100 million to 300 million. The number of people who are overweight has increased from 100 million to 300 million. The number of people who are obese and overweight has increased from 100 million to 300 million. The number of people who are obese and overweight has increased from 100 million to 300 million.

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

2. Once the problem is identified, the next step is to define the objectives and goals of the project. This helps to clarify what needs to be achieved and provides a clear direction for the team.

3. The third step is to develop a plan or strategy to address the problem. This involves breaking down the problem into smaller, manageable tasks and determining the resources needed to complete each task.

4. The fourth step is to implement the plan. This involves putting the strategy into action and monitoring progress to ensure that the project is on track.

5. The final step is to evaluate the results of the project. This involves assessing the outcomes against the objectives and goals and identifying any areas for improvement.

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

Journal of Management Inquiry 16(4) 409-427
© The Author(s) 2007
Reprints and permissions:
<http://www.sagepub.com/journalsPermissions.nav>

1. The first part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

2. The second part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

3. The third part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

4. The fourth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

5. The fifth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

6. The sixth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

7. The seventh part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

8. The eighth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

9. The ninth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

10. The tenth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific information required.

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

magyarok és más nemzetiségűek között a beemelt
 lapok és a magyar nyelvű lapok, hogy a magyar
 nyelvű lapok és a magyar nyelvű lapok az a tapasztalat,
 hogy a magyar nyelvű lapok, személynél látni és más grava-

minális okokból, vagyoni jogi, bíraskodási és nemességi megkegyelmi ügyekben való királyi emanatiók kiadására szorítkozott csaknem egészen. A tulajdonképeni közigazgatási hivatalos *correspondentia* vezetése nem volt kenyere.

Míg tehát az ellenkezőről meg nem győződünk, azt kell gyanítanunk, hogy a codexünk e második részét képező királyi leiratokat legnagyobb részt a magyar kancellár tanácsára ugyan, de nem az ő irodájában, hanem Ferdinánd általánosnak és központinak contemplált udvari kancelláriájában, a *német, spanyol és burgundi* titkárok melletti *latin titkárok* fogalmazták, ép úgy, mint azt a számtalan sok más királyi leiratot, melyeket Ferdinánd ez évek alatt magyar híveihez intézett s a melyek a bécsi udvari levéltárban eredeti fogalmazatban őriztetnek. E fogalmazatokat Ferdinánd udvari kancelláriája közölte a magyar kancellárral, a ki a nála felgyült iratokat visszaszolgáltatásuk előtt nagy hirtelen — mint codexünk világosan mutatja — lemásoltatta a kéznél levő codexbe.

Ebbeli gyanításunkban egyelőre nem zavar meg az a körülmény, hogy a codexünkbe lemásolt, keltezett leiratok közül egy sincs meg a bécsi udvari levéltár Hungaricái közt, és hogy a datálatlanok egy-két tuczatjánál is eredménytelen maradt a kísérlet, melynek célja a mondott Hungaricák közt megőrzött s ugyanazon személyekhez szóló *keltezett* fogalmazványokkal való összehasonlítás volt. Annak *biztos* megállapításához, hogy a keletek elhagyásával lemásolt királyi leiratok fogalmazványai megvannak-e a bécsi állami levéltárban, kissé hosszadalmas, tervszerű eljárásra lenne szükség. Külön czédulákra kellene kiírni a codexből minden egyes címzett nevét s melléje a hozzá intézett leirat kezdő sorait. Az ily módon nyert czédulákat betürendbe kellene sorolni s azután 1552-től 1556-ig elővenni egyenkint a bécsi állami levéltár nagyszámú Hungaricáinak fogalmazványait s a címzettek és a kezdősorok összehasonlításával az azonos darabokat megállapítani, az azonos darabok fogalmazványairól a helyes dátumot a czédulára lejegyezvén.

Lehetséges, hogy az egész művelet eredménye csak annak a negatív ténynek a megállapítása fogna lenni, hogy a codexbeli darabok fogalmazványai is ép úgy elkallódtak már a bécsi udvari levéltár megalapítása *előtt*, mint a codex első részében foglalt előterjesztések eredetijei. De akármi lenne is az eredmény, lelkiismeretes kiadónak ebbe a fába bele kellene vágni a fejszéjét.

Codexünk fontosságát már régebben fölismerték. Ezt

bizonyítja az a körülmény, hogy Fraknoi állítása szerint¹⁾ nem egy újabbkori másolat készült róla.

Közzététele az első résznek okvetetlenül szükséges volna; a második rész kiadását ellenben a fentebb említett összehasonlítás eredményétől lehetne függővé tenni.

Nem kételkedünk, hogy az Akadémia történettudományi bizottsága megtalálja az utat és módot, a melyen ezt az elsőrangú forrást közkinccsé lehet tenni.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

¹⁾ Magyar Országgyűlési Emlékek, III. 240. 1. jegyzet.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Jordanes. A gótok eredete és tettei. (De origine actibusque getarum.) Latinból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Bokor János*. Brassó, 1904. A *Brassói Lapok* kny. 8-r. 173 l. Egy származási táblával. (Középkori krónikások, III. köt.)

Gombos Albin vállalatának első kötetét a *Századok* 1902 évi folyamában (163—168. ll.), a másodikat az 1904 éviben (63—70. ll.) ismerttettem; örömmel mutatom be a harmadikat is, mert megjelenése maga bizonyítja, hogy a derék vállalat megerősödött s megnyerte a szakemberek tetszését. Más jelenségek szintén tanúsítják, hogy a közönség érdeklődni kezd a középkori krónikások iránt. Radó *Magyar könyvtára* olcsó füzetekben egymás után közölte a *Gesta Romanorum*-ot, Priskos Rhetor töredékeit, Anonymust, Rogeriust, Kézait, a Bécsi Képes Krónikát, Galeotti könyvét Mátyás királyról, a minnek első sorban a tanuló ifjuság látja hasznát. Gombos és munkatársai bizonyára ezt az ifjúságot is megnyerik fordításaiknak ódonszerűségével és magyarságával, de a tudomány követeléseit sem tévesztik szem elől az illető író és műveit jellemző bevezető tanulmányaikban, a szöveget kísérő jegyzeteikben, táblázataikban és az egész anyagról pontosan beszámoló indexeikben.

Bokor János brassai középiskolai tanár, a kit az irodalomtörténetírók Bessenyeiről és Ayrenhoff Kornélról írt tanulmányai után ismerhetnek, ezúttal *Jordanes* könyvének lefordításával szerzett érdemeket. Nem historikus, hanem philologus. Amannak az a következése, hogy bármennyire törekszik is az aprólékossáig menő gondosságra és megbízhatóságra, ellenkező felfogásra nem egyszer ad alkalmat; emennek azonban azt a szöveghez tapadó s mégis vonzó fordítást köszönjük, a melyhez hasonlót mindig örömmel üdvözölhetünk. Nem lehetünk vele szemben oly szigorúak, mint ő volt (19. l.) *Closs*-sal (*Jordanes* 1866-iki kommentátorával)

szemben. a ki — szerinte — »nagy nyelvtudással, azonban kevés történeti ismerettel s még kevesebb történeti kritikával állt neki nehéz feladata megoldásának.«

Bokor János a bevezetésben egy íven (5—21. ll.) ismerteti Jordanest, a classikus világ vaskorának utolsó íróját; rövidebben tehát, mint én tettem »A középkor főbb krónikásai« című füzetemben (7—30. ll.); de neki nem is kellett a tartalom elmondásával vésződni, mert magát a szöveget adhatta. Ugy találja (6. l.), hogy *Mommæn* végérvényesen tisztázta Jordanes nevét; de nem figyelmeztet bennünket, hogy pl. Wattenbachot — ennek saját bevallása szerint — még sem győzte meg, mert ez egy esztendő múlva megjelent könyvében (*Deutschlands Geschichtsquellen*. Berlin, 1885. I. 70. l.) kijelentette, hogy megmarad a *Jordanis* névnél. Viszont Bokor (19. l.) alkalmasint éppen Wattenbach (I. 70.) után mondja, hogy Jordanesnek Mommsen-féle kiadása (MGH. Auctores antiquissimi, V. k. I. r.) végérvényes. Bokor máshol is követi (bár nem idézi) Wattenbachot, de ennél sokkal szigorúbban ítéli meg (12. l.) Jordanesnek a vele egyidőben élt gótok szabadságharczáról szóló fejezetét; pedig valóban érdemes figyelembe venni, a mit Jordanes politikai felfogásáról (I. 73—74. ll.) főkép Sybel, Stahlberg és Ranke nyomán mond. Bokor igen szigorúnak látszik akkor is, mikor (13. l.) Jordanest nagyon közönséges kompilátornak tartja, a kiben úgyszólván semmi önállóság sincs. De vajjon mi maradna meg Horatiusból, ha előkerülnének azok a görög költők, a kiket szószerint vagy szabadon fordított latinra? S akármilyen gyöngye legénynek tartja Bokor (14. l.) a *Cassiodorus*-ból kivonatokat csináló gót író, Cassiodorus »harsány harsonáját« mégis elég tele tüdővel fújja, pl. *Dicineus* korának dicsőségére. (Olv. a fordítás 52—53. lapjait.) Attilát pedig nem csupán *Friskos*, hanem Ammianus Marcellinus után is jellemezte. A bevezetés végén adott Jordanes-bibliographia pótlására meg lehetne említeni, hogy *Forner*-nek egy 1622 évi és *Garet*-nek egy 1729 évi kiadása is van, s hogy *Martens* fordítása a »Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit« 5-ik füzete gyanánt jelent meg; mert így mindenki könnyebben ráakad. A sorozatot *Closs* és *Mommsen* — máshol különben már említett — kiadásaival kellene kiegészíteni, s a könyvek alakját, terjedelmét is említeni. A magyar közönség Jordanest legelőször a *Bonfini Rerum Hungaricarum* IV-ik decasából ismerte meg, a mit *Endlicher* félbemaradt kiadása mellett jó lett volna jelezni, s egyúttal megemlíteni, hogy nálunk idáig különösen *Beregszászy Pál* (Tud. Gyűjt. 1822. II.), gr. *Cziráky Antal* (u. o. 1823. X.), *Hunfalvi Pál*

(Magyarország ethnographiája, 115—122. ll.), *Márki Sándor* (A középkor főbb krónikásai, 6—30. ll.), *Bálint Gábor* (A honfoglalás revíziója, 45—60. ll.) s most maga *Bokor János* foglalkoztak valamennyire Jordanes krónikájával, melyet azonban történetíróink mindenkor szorgalmasan használtak.

Az egészben véve jól lefordított szöveg magyarázatául adott jegyzetekben örömet láttam volna a hazai szempontok erősebb kiemelését. Így pl. mindjárt a 3-ik fejezetben (31. l.) a Scythia keleti részén említett *Vagus*-nál jó lett volna utalni reá, hogy az nem a mi Vágunk, mert a Vág alatt maga Jordanes alkalmasint az *Auha* folyót érti; legalább Spruner, Spruner-Menke, Jausz és Kiepert térképei, bár erősen kételkedve, erre magyarázzák. Bokor azonban, úgy látszik (63. l.), az Alutát érti alatta, mert e mellett keresi Galtis városát, holott az Alutának (Olt) máshol (37. l.) a Flutaustist mondja. Különböző kiadásokban fluvius Tausis, Flutaustis, fluitans, fluvius Flautasis áll. *Closs* (26. l.) a Flutát *F. Alutá*-nak bontotta fel s az egészet így olvasta: »fluvius Aluta dissecat«, a mi megjegyzést érdemel. A 3-ik fejezetnek egy másik helyén a »finni mitissimi« (nagyon szelid finnek) kifejezésnél érdemes volna megjegyezni, hogy ezek voltaképen lappok ugyan, de hogy — a mint dr. *Nielsen Konrád* (A lappok Norvégiában, 6. l.) dr. *Hansen András*-nak a múlt évben megjelent könyve (Landnaam i Norge, vagyis: A honfoglalás Norvégiában) után mondja — a lappok csak a X—XI-ik században jöttek Norvégiába, s a legrégibb norvég irodalom finnjei sem voltak lappok, hanem Norvégia ismeretlen őslakóinak, egy nem-árja népnek utódai.

Az 5-ik fejezetben a *stagnum Morsianum*-ot a Mursa (Eszék) mellett elterülő nagy mocsárnak tartja, mint már *Schafarik* is, a ki azonban (Slavische Alterthümer, II. 661. l.) habozott, ne a Duna jobb partján levő Ramsinnal azonosítsa-e? *Hunfalvi Pál* (Magyarország Ethnogr. 120. l.) arra hivatkozva, hogy ez nem igazolható Jordanes helyrajzából, Novgorod — a skandináv nevű Novietuna — vidékére teszi s az Ilmen-tóval veszi egynek. Viszont fordítónk Novietunumot (38. l.) a Kulpa melletti Novigradnak véli; holott *Hunfalvi* (119—120. l.) szerint: »ha elfoglultság nélkül olvassuk Jordanest, a ki a Kárpátokon innen Dácia-t, azokon túl pedig a Viszló eredetétől fogva írja le a vendek vagy szlávok lakásait, annak lehetetlen a Duna mellékein, hanem északon kell Novietunát keresnie.« *Tapae*-t azonban (50. l.) mindenestre rossz helyen keresi a *Bánság*-ban, mert Bánságot a magyar közjog és történelem nem ismer, ámbár a Magyar

nemzet története ¹⁾ szintén a Bánságot emlegeti. A szabatoság rovására mondja azt is (79. l), hogy »Sirmium romjai Mitrovitz mellett Tótországban« vannak, mert azt a vidéket a régi magyarok is Sirmiumnak vagy Szerémségnek nevezték, és csak kétszáz esztendővel ezelőtt keresztelték el Szlavóniának. Az sem szabatos állítás (u. o.), hogy Liburnia a mai Horvátország, mert tulajdonképen a Kerka (Titius) és Arsa (Arsia), vagyis a Dalmátország és Istria közt levő part, mely északi Dalmátország és nyugati Horvátország egy részét, valamint Fiumét foglalja magában.

Fogasabb helyrajzi magyarázatokra lenne szükség a 22-ik fejezetben, hol a fordító (68. l.) a Grisiát általában véve Körös-nek mondja (helytelenül Körözs helyett); a Miliarét és Gilpilt »talán« a Grisia más két ágának. Nagyon valószínű *Ortvay* (Magyarország régi vízrajza, I. 220. l.) föltevése, hogy Grisia a Sebes-, Miliare a Fejér- (vagyis Középső-) és Gilpil a Fekete-Körös; sőt ki tudja, ennek az utóbbinak mostan kiszáradt ágában, a Gyepesben, nem lappang-e a másfélezred-éves elnevezés? Hiszen ez a részben természetes, részben mesterséges csatorna az avaroknak valami gyepűjéhez tartozhatott (az Ördögárka is keresztülmegy rajta). Abban pedig téved a fordító, hogy máshol a Miliarét és a Gilpilt nem említik; mert a Ravennai Névtelennél (Kosmographia, IV. 14.) amaz Arine, emez világosan Gilpit néven szerepel.

A következő lapon jó lett volna megjegyezni, hogy az *Ele*, a hogy a görögök a Meotis-melléki ingoványokat hitták, tulajdonképen hehezettel ejtendő, mert annyi mint ἔλη (napvilágos, meleg); a Meotis csodaszarvasánál pedig alig lehet említetlenül hagyni (71. l.) azt az eredményt, a mire ebben a kérdésben dr. *Sebestyén Gyula* jutott. (A magyar honfoglalás mondái, 323—358. ll.) A 73-ik lapon Balambért mondja az első névszerinti hun királynak; a mivel szemben utalnunk kell *Hirth*-nek Attiláról szóló családfájára (Akad. Értesítő, 1904. 504. l.), mely részben épen gót adatok alapján készült.

A 33-ik fejezetben (87. l.) tévedés, hogy Belizár 533-ban vitte volna Gelimert Byzanczba. Hiszen a vandalok királya az 533-iki decemberi trikameroni ütközet után a hegyek közé menekülve, még három hónapig folytatta a küzdelmet és mint fogoly csak 534 májusában került a görög fővárosba.

A 34-ik fejezettel kezdődik Attila története, vagyis Jordanes könyvének hazánkat leginkább érdeklő része. Jordanes itt egészben véve Priskost követte, kinek töredékeiből a *Magyar*

¹⁾ Szerk. Szilágyi Sándor. I. köt. LXXXVIII. l.

könyvtár-ban Szilágyi Sándortól épen Bokor fordításával egy időben kaptunk egy füzetet. Priskos három *hajózható* (Drekon, Tigas, Tiphesas), és Jordanes három *hatalmas* (Drikka, Tisia, Tibisia) folyamára nézve »A középkor főbb krónikásai« cz. füzetem 27-ik és a »Történettanítás« 89-ik lapján Salamon Ferenczhez csatlakozva adtam be a magam szavazatát; ezt *Szilágyi* a 31. jegyzetben (50. l.) elfogadja, *Bokor* azonban (90. l.) a Drekont nem a Karasnak, hanem a Begának, a Tigast a Bega vagy Berzova helyett a Tiszának, a Tiphesast azonban ő is a Temesnek tartja. Annyi bizonyos, hogy a történelmi földrajznak ezekkel a kérdéseivel historikusainknak sokkal behatóbban kell foglalkozniok. A mi viszont a *személyneveket* illeti, Attila névéhez tett jegyzetében (90. l.) Bokor utalhatott volna Ballagi Aladárnak az Irodalomtörténeti Közlemények 1892 évi folyamában közölt összeállítására; az Oktár, Buda, Ellák, Emnetzur, Ultzindur stb. neveknél pedig (90. 91. 117. 119. ll.) Vámbérynak a *Magyarok eredete* című könyve hun-avar szó- és névlajstromára. Az utalásnak azonban mindenesetre pontosabbnak kell lenni, mint például a 40-ik fejezetben a 99-ik lapon, a hol Theodorid (Theodoricus) gyilkosáról, Andagesről azt mondja: »lásd 50. fejezet«, ott azonban (119. l.) csak annyi áll, hogy »lásd 40. fejezet.« Jordanes szövegét ezek a jegyzetek semmivel sem bővítik. A 42-ik fejezetnél, a hol (103. l.) az Aquileját ostromló Attila a golyák költözését jó jelnek tartja, szintén utalni lehetett volna *Kézai* változatára (IV. fej. 1. §.); de talán azon következtetés nélkül, a mit dr. *Sebestyén* (A magyar honfoglalás mondái, I. 441. l.) von le belőle, hogy t. i. Attilának a varázslókba babonásan vetett igen nagy bizalmát Jordanes krónikájából ismerte volna; mert Jordanes e fejezetében nincsen szó a varázslókról. A 104-ik laphoz tett 1. jegyzet félreértésre adhat okot, mert *Honorio* még 434-ben küldött jegygyűrűt Attilának (mikor szerelmi kalandja miatt kiutasították Byzanczból), Attila pedig csak 450-ben követelte jegyesét s annak hozományát; mire (de csak pro forma, hogy a kérést megtagadhassák) hamarosan összeházasították egy ravennai udvari hivatalnokkal és csak ekkor zárták el.

A 106-ik lap jegyzeteihez némileg szó fér. *Austrogonia* a fordító szerint Galaecia nyugati határán feküdt; a mi tévedés, mert annak keleti részében (a mai Leon nyugati oldalán) a most is álló Astorga közelében volt. Másképp Austroniának, Astroniának és (a ravennai geographusnál, IV. 42. l.) Austrigoniának is nevezték; a mi gondolkodóba ejthetné az embert, hogy Esztergom latin *Strigonium* neve, ha nem két

folyam (Istri Gron = a Duna Garamja) nevéből van összetéve, vajjon nem szintén az Austrigonium csonkítása-e? A mi az ugyanazon lapon említett *Ulbis*-t illeti, aligha Clossnak nincs igazsága (157. l.), a ki az Idaciusnál is előforduló *Urbicus*-t tartja az egyedül helyes olvasásnak; mely esetben könnyebben is megnyugodhatunk fordítónk állításában, hogy az a mai Obrigo (helyesebben Obrego vagy Orvigo) Leon-tartományban. És benne lévén a találgatásban, ha fordítónk a 112-ik lapon megjegyzi, hogy az *antok* neve a VII-ik század óta többé nem fordul elő, vajjon nem volna-e érdemes foglalkozni vele, hogyan került a Bihar-megyei ősrégi *Ant* falunév más szláv helynevek közé?

Ennél azonban sokkal fontosabb a 117-ik lapon említett *Nedao* (Nedad, Netad), melyről a fordító (a jegyzetben) nem tudja bizonyosan: a Nera, Nyitra, vagy a Vág volt-e? Én azt hiszem, egyik sem. *Ortway Tivadar* (id. m. II. 8. l.) összefoglalja a Nedadra vonatkozó irodalmat, de ő maga nem nyilatkozik. *Wietersheim* s mások egynek veszik a Nyitrával, ismét mások (pl. Fessler, Böhm) a Fehértemplomnál a Dunába szakadó Nerával, *Salumon* a Nyitrával. — *Lánczy Gyula* a Guido Bigoni fölkérésére egy olasz lapba (*Le communicazioni di un collega*, 1899. 49—50. l.) »Il luogo della battaglia sul Netad« czímmel) írt cikkében mondja ugyan, hogy van némi észszerűség a Nyitra javára való érvelésben, de fenmarad az az ellenvetés, hogy ez a folyó Jordanes szerint Pannoniában van; ennyi ingadozás után tehát azt hiszi, megmaradhat egy *Thierry* és *Gibbon* »ignorabimus«-a mellett. Czikkéről még nem tudva, ugyanazon évben »A longobardok hazánkban« czímmel az Erdélyi Muzeumban s külön is megjelent dolgozatomban (350—351. ll.) én tekintetbe vettem *Kézai*-nak (IV. fej. 5. §.) azt az állítását, hogy »Krimhild csatája«, mely a hunok és leigázott népeik közt döntött, Sicambriánál, vagyis Ó-Budánál két álló hétig tartott. Szerinte ez ütközetben »annyi vér ömlött, hogy ha a németek szegyenből nem titkolnák és tisztán meg akarnák vallani, a Duna vizét nehány nap sem ember sem barom nem ihatta, minthogy Sicambriától Potentia városáig vérrel volt áradva.« Így tehát a Netad, vagy — a hogy Mommsen olvasása után fordítónk kétségkívül helyesen írja — Nedao pannoniái folyó, melynek fekvéséről annyit vitatkoztak, nem lehet más, mint a *vörösvári-patak*, mely Ó-Buda (még 458-ban is Acincum) északkeleti részén Filatorirok néven szakad a Dunába. Folyónévben a *ned* szó hazánkban két helyen ismeretes: Szepes megyében már 1204-ben a Poprád mellékvize, a *Nedelska*, és Gömörben 1245-ben a Sajóból kisza-

kadó és oda visszatérő *Nednek* folyó nevében. (Ortvay id. m. II. 8. l.) Végén az *o* ugyanazt jelenti, a mit a *jó* a Sajó, Hévjó, Berekjó, Küküljó, s a *ho* a mandsuriai Saho, Hunho stb. nevekben jelent. Helyesebben tehát Neda-jó-nak lehetne olvasni, a miből a patak nevének hun származására következtethetünk.

A 120-ik lapon ismét nem érthetünk egyet a nevek magyarázatában. Abban igen, hogy a Scarniunga a Rába lehet s nem a Saritzá, mint *Dahn* (Urgeschichte der germ. Völker, I. 233. l.) állítja; de ő az Aqua-nigrát a Kaposban vagy Karassóban véli fölismereni; míg én a Pozsony-megyei *Feketevíz*-ben sejtem, mely a Kis-Kárpátokban ered, Récsétől kezdve az érsekújvári Dunával északon nagyjából párhuzamosan halad s Tallóstól keletre ömlik a Dunába. Így a keleti gótok a Duna mindkét partján laktak, mely esetben a *Pelsois* valóban a Balaton és nem a Fertő, a hogy *Dahn* (id. h.) gondolja. — Egész irodalma van a Jordanesnél ugyanazon helyen (120. l.) említett *Var*-nak, melyről a fordító a szavakban sajnosan fukarkodva jegyzi meg, hogy »Danabar, Var, ma Dnjepr.« Ez a Var mindenütt mint *Hunnivar* szerepel, mert úgy áll a kiadásokban, hogy a Valamer elől futó hun sereg »eas partes Scythiae peteret, quas Danapri (de néhol: Danubii) amnis fluenta praetermeant, qua lingua sua Hunnivar (Mommsenél: Hunni Var) appellant.« Ezt — Mommsen szövegét elfogadva — Bokor így fordítja: »Scythia azon részébe ment, a mely mellett a Danaber folyam vize folyik el, a melyet a hunnok *saját nyelvükön* Varnak neveznek.« *Hager* (Disquisitio de Vár Hunnorum atque Hungarorum. London, 1800) és *Paulini* (Vindiciae Jornandis de Vár Hunnorum. Róma, 1800) már 1800-ban ilyenformán fogták fel a dolgot; de maga a szó *Hunnivár* alakban jelenik meg még Vámbéry hun szótárában és Nagy Gézánál is. (Ethnographia, 1894. 82—84. 98., Pallas Lex. IX. 470—471. l. és Szilágyi: A m. nemzet. tört. I. köt. CCCXXIX. l.) Nagy Géza helyesen utal rá, hogy a Dnjeprnek nincsenek, a Dunának azonban nagy számmal vannak fluentái (ágai), s hogy nem is lehet érteni, a Száva mellől futó hunok hogyan kerülnének a Dnjeprhez, míg a Duna a legtermészetesebb vonala volt visszavonulásuknak. Azt hiszi tehát, hogy Jordanes az egész kis-scythiai (oláhországi) vidéket hívja *Vár*-nak (szerinte Hunnivárnak), s Procopius (De aedificiis, IV. 6.) valóban említi, hogy az Al-Duna mellett egy régi vármotot a hunok régi várának neveznek. *Bálint Gábor* (A honfoglalás revíziója, 57. l.) lehetőnek tartja, hogy a *vár* szó ugyanaz, mint az adighe *voar-izs* (mocsár-ös = nagy mocsár) előrésze, mely esetben a

Duna mocsaras ágait jelölné. De négy szónál mindenesetre többet érdemelt volna Jordanesnek ez a helye a jegyzetben.

Nem tudok megnyugodni abban sem, hogy az 53-ik fejezetben említett *Basiana* a 122. lap jegyzete szerint a Szerémszegeyi Dobrincki legyen. Miért ne volna inkább ugyanott Bezania, mely nagyon emlékeztet *Basiana* névére s a melynek közelében Buziás (mely szintén erre a névre figyelmeztet) a magyarok előtt már 1072-ben mint a Száva egyik réve volt ismeretes. *Bassiana* Ptolemaeus szerint (Geographiája Maginiféle kiadásában, 1597. 55. l.) különben is a h. 30° 44' 50" és a sz. 43° alatt van jelölve. Fröhlich térképén (Szilágyi: A m. nemz. tört. I. köt.) ez így is Sirmiumtól keletre, Dobrinckinak felel meg. Ennél sokkal vitásabb a következő fejezetben a pannoniai *Bolia* folyó neve, melyet fordítónk szerint (123. l.) csak Jordanes említ. Nem foglalkozik vele. *Gyurikovics György* 1825-ben (Tud. Gyűjt. 1825. VII. 31.) dogmaként hirdette, hogy »a Jordanesnél említett Bollia, másképp(?) Pollia folyó vizének nevezete alatt értetődik a nógrádi és honti Ipolya.« *Ortray* is (I. 143.) így regisztrálja. *Suhm* szerint ez a *Bolia* a Lipótvár közelében a jókői templom tavából fakadó Bláva, mely Nagyszombattól délre egyesül a Dudvággal. Tudni kellene azonban, hogy ennek a pataknek nevét nem alkalmazták-e magára a Dudvágra? A Feketevág egyik csermelye, a Beljenez, még eléggé fentartotta az ősi *Bolia* nevet; s talán *Bielá* volt akkor is a *Fehérvág* neve, miből a *Boliát* elég könnyű volna kimagyarázni — egy régi német krónikás szórontásával.

Még tehetnék néhány apróbb kifogást; így pl. hogy a latin-görög neveket németes csonkítással is írja (Justinian, Quinquegentianok), a latin nevek kiírásában nem mindig következetes; az i-t az í-vel s viszont, többször felcseréli; közbevetett mondatai néhol aránytalanul hosszúak stb. Azonban az offéléknek emlegetése könnyen kötekedés színében tűnnék föl oly derék munkával szemben, a melyre történetirodalmunk már régen várt s a melyet most nyereségei közé számíthat. Bokor János fordítását sok helyütt egybevetettem az eredetivel s mindenütt hünek és jónak találtam; hogy pedig — a hol azt magának Jordanesnek írói kvalitásai megengedik — kellemes olvasmány, azt maga az olvasó fogja tapasztalni. Tudományos értékét a gót királyok jegyzéke, az Amalok származási táblája s a Mommsen-féle szövegkiadás alapján készült betűrendes tárgymutató emeli. A nyomtatás közben ejtett néhány hiba a könyv végén lelkiismeretesen ki van javítva.

Hiszszük, hogy a többi kötet is méltó lesz az eddigiekhez. Csak azt óhajtanánk, hogy a kiadó nyoma kissé kevésbbé

kopott betűket használjon s tisztább nyomással állítsa ki a következő köteteket.

Munkában van Procopius, Menander, Theophylaktos, Toursi Gergely, Liutprand, Freisingi Ottó és Igor éneke, a melyet azonban szívesebben vennénk a mindenestre terjedelmes, de ránk nézve nagyon fontos Nestor után. A magyar krónikákból Andreas Ungarus rövid krónikája (*Descriptio victoriae a Carolo provinciae comite reportatae. MGH. XXVII.*) volna a legsürgősebb. Az eddigi kötetek az erős bírálatot is elbírták, s a gondos szerkesztő nemcsak megóvjá, hanem — a tapasztalatokon okúlva — bizonyára emelni is fogja a színvonalat. Legközelebb, mint értesültem, rendszeres tervezettel lép a közönség elé, mely annál jobban fogja pártolni vállalatát, minél inkább megismeri. Vajha sikerülne oly teljes sorozatot nyújtania, a melyet Pértz, Grimm, Lachmann, Ranke, Ritter, Wattenbach adtak a németek kezébe. Benne és munkatársaiban megvan az erő; csak a művelt magyar közönségben is legyen meg az akarat.

MÁRKI SÁNDOR.

A magyar honfoglalás kútfoi. A honfoglalás ezredéves emlékére a M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztették *Pauler Gyula* és *Szilágyi Sándor* r. tagok. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. VIII, 877 l.

V.¹⁾

Szláv források. (Fontes slavici.) Összeállították dr. *Jagić Vatroslav*, *Thallóczy Lajos*, dr. *Hodinka Antal*. I. A Konstantin (Cyrill) és a Method legenda magyar vonatkozásai. — II. Elbeszélés a magyar-bolgár háborúból. — III. Nestor krónikájának magyar vonatkozásai.

A magyar honfoglalásra vonatkozó szláv forrásokat *Jagić Vatroslav*, *Thallóczy Lajos* és *Hodinka Antal* állították össze, s a jegyzetek megírásánál *Jireček Konstantin* tanácsával is éltek. Jagić szláv philologiai, Jireček szláv historiai munkássága mindnyájunk előtt ismeretes. Thallóczy és Hodinka szintén sok jeleset alkottak a magyar-szláv érintkezések kutatása körül. A mi ismertetésünk szempontjából is érdemes megemlíteni, hogy éppen ebben a folyóiratban jelent meg Hodinka Antaltól: *Van-e nyoma Szent István királynak a szláv forrásokban?* című dolgozat,²⁾ Thallóczy Lajostól meg egy ily című becses közlemény: *Adalék az ő-hit történetéhez Magyar-*

¹⁾ A IV. közleményt: *Borovszky Samu* bírálatát a nyugoti kút-főkről, olv. *Századok*, 1903. 940 és köv. ll.

²⁾ *Századok*, 1901. 1059 és köv. ll.

országban.¹⁾ Rátermett, tudós emberek fogtak tehát hozzá, hogy megismertessenek minket azzal, a mit a szláv források a honfoglalásról, illetőleg a honfoglalással kapcsolatos eseményekről tudnak. Csakhogy nagyon kevés az, a mit a szláv forrásokban erre vonatkozólag találunk, s az a kevés is, kiszakítva a környezetből, melyben eredetileg helyet foglal, igen csekély tanulmányt nyújt az olvasónak. Így pl. a Cyrill-legendából csak éppen azt a részt közlik, a hol el van mondva, mikép fogadták a *visszútérő* Cyrillt a magyarok. Hogy Cyrill ekkor merre járt, honnan tért vissza, mit csinált ott, a magyarok melyik területen éltek ekkor? azt a HFK-ben közölt kiszakított részből nem lehet megtudni. A szerkesztők ezeket a mellék-körülményeket jegyzetben mondják el. Problematikus dolog az is, hogy mi függ össze szorosan a honfoglalás és a honfoglaláskori eseményekkel. Szerintem pl. a Method-legendának nemcsak az az adata tartozik a HFK-be, a mely elmondja, hogy Methodot egy magyar vezér (a legenda *kerül* szava ez esetben talán a *vezér* szóval fordítható inkább, mint a HFK-beli *király*-lyal) nyájasan fogadta, tanításait kegyesen hallgatta, hanem ide tartozik a Method-legendának sok más adata is; mint pl. hogy Moráviába közvetlenül a honfoglalás előtt sok keresztényen pap jött Németországból, Olaszországból, Görögországból, s e tekintben ez az adat olyan értékes, mint a HFK-ben közölt *Conversio Bagoariorum*.²⁾ Nem tartom tehát tanulságosnak az olyan közlést, a mely csak azokat a mondatokat ragadja ki a szövegből, melyekben az *nyik, nare* (=magyarok) nevezet előfordul. De azt hiszem, hogy ezt a szerkesztők is jól tudták; tudták, hogy a ki a tárgy iránt érdeklődik, annak pl. a Method-legendát elejétől végig el kell olvasnia, mert a kiszakított részek források alapján dolgozó historikusnak nem adhatnak helyes képet a személyekről, e személyek működéséről stb.

Azok a szláv források, melyekből a szerkesztők a honfoglalás körüli időre vonatkozó dolgokat közlik, a következők: 1. a Cyrill-legendát; 2. a Method-legendát; 3. egy eddig e részben ismeretlen és irodalmunkban először közölt *elbeszélés a 893 (895?) évi bulgar háborúról*; 4. Nestor krónikájának magyar vonatkozásai. Mindegyik forráshoz kiváló tudományossággal készült bevezetést olvasunk, az egész fejezethez pedig *Thalliczy László* utószót.

Thalliczy az előszóban utal arra, hogy a szláv és a magyar-szláv közt igen erős, igen szoros viszony volt. A hódító

¹⁾ Századok, 1898. 149. és 150. sz. II.

²⁾ A nyugati szlávok története.

és a meghódított közti viszony jellemzésénél hivatkozik arra, hogy a *szabad, szolga, gazda* szláv eredetű szavak, míg viszont a magyar *ország* szó több szláv nyelvben található meg mint magyar jövevény. E pár adathoz hozzá teszem a magyar *úr* szót is. A közép-bolgár nyelvemlékekben, így első sorban a *Trojanska priča*-ban a bolgár *urъ*, többesben *urove* (Starine, III. 153.) jelentése = *dominus, magnas*.

Az előszó után következik egy-egy magyar vonatkozás a Cyrill-, illetőleg a Method-legendából. Jagić e közléshez rövid bevezetést írt a két mondáról, a meglevő kéziratokról, a különféle kiadásokról, valamint arról a kérdésről, vajjon eredeti szláv fogalmazások-e e mondák, vagy pedig görögből készült fordítások? Jagić görögből fordítottaknak tartja őket. Az én nézetem szerint, különösen a mi a Method-legendát illeti, sokkal valószínűbb, hogy eredetileg szlávul voltak szerkesztve, még pedig olyan helyen, a hol katolikus rítusú szlávság élt. Erre mutat a Method-legendá *мѣса* (= mise) szava (a Cyrill-legendában *liturgija* a szó) s erre szerintem az *iz vlačъ*: Olasz-(ország)ból kifejezés is. *Kelemen*, kit némelyek a legendák szerzőjének tartanak, igen jól ismerhette e kifejezéseket. Egy másik megjegyzésem Jagić bevezető soraira az, hogy mikor arról beszél, hogy a két testvér a szlovén betűket, a szlovén írást (HFK. 349. 362. ll.) a görög betűk mintájára alkotta, kételkedésben hagyja az olvasót, a ki nem tudja, vajjon ez a kijelentés a *glagolita*, vagy pedig a *cyrillica* írásra vonatkozik-e. A cyrillica írás görög mintára készült ugyan, csakhogy Cyrill és Method halála után keletkezett, ellenben a Cyrilltől és Methodtól használt s általuk feltalált glagolita írás — mint azt Jagićtól tanultuk — nem ily határozottan mindenben görög eredetű. Szabatosabb kifejezésre lett volna szükség a szintelen »szlovén írás« meg »szlovén betű« helyett.

Ezután következik az említett *elbeszélés a magyar-bolgár háborúból*. Egy bolgár katona rövid története ez, a ki »Boris és Simeon, Bulgária első keresztyén fejedelmei idejében élt és abból a hadjáratból, melyet a magyarok Simeon ellen viselének, szent Györgynek csodálatos segédelmével menekült meg.« Ez elbeszélés, a mely a legendás részek leszámításával feltétlenül hiteles történetet mond el, irodalmunkban eddig ismeretlen volt. A magyar fordításra az a megjegyzésem, hogy nem helyes, ha a monostor apátját egyszer *hegumen*-nek, másszor *igumen*-nek (359. l.) fordítjuk.

Az utolsó közlemény *Nestor krónikájáról* szól; benne a tájékoztató bevezetés után a két vezér-codex megfelelő magyar vonatkozásainak szövegét kapjuk. Ennek a krónikának a kap-

csán kívánok néhány megjegyzést tenni a szláv források *ugri*, *ugre* (többes nominativus; egyesben *ugrin*) szaváról. Mondhatná ugyanis valaki, mi biztosíték van arra, hogy ha a szláv forrásokban ez a kifejezés áll: *ugri*, *ugre*, hogy e kifejezésen csakugyan magyarok értendők; hiszen Nestor krónikájában is vannak *ugri černiji*, azaz *feke*te ugrok, és *ugri béliji*, azaz *fehér* ugrok. Vannak, a kik azt mondják, hogy a fehéreken a *kazarok*, a feketéken pedig a *magyarok* értendők. Ha mármint más törzsek összessége is lehetett *ugri*, *ugre* (v. ö. hogy Menander, továbbá Theophylaktos S. az *avarokat* nevezi *ugoroknak*), ki biztosít minket arról, hogy az olyan hely, mint a milyen a Nestornál említett s Kiebben a Dnjeper partján fekvő *Ugor'skoje* hegy, csakugyan a magyarokról s nem például a kazarokról van elnevezve. S e kételkedésünket még nevelhetjük, ha figyelembe vesszük egy-egy nép nyelvében a népneveket. Ha egy nép a másikat nem azon a néven nevezi, a melyen az illető nép maga magát, igen nagy a valószínűség, hogy az ilyen név eredetileg más törzs neve volt (v. ö. magy. *francia*, *olasz*, ném. *boehme* stb. neveket) s az újonnan jövőre csak átruházódott (v. ö. *görög*). A szláv nyelvek *agre*, *agri* (gör. *οὔγγροι*, lat. *ungari*) elnevezése is ilyen név volt, a mely eredetileg más, nem magyar törzset jelentett s a magyarra később csak átvonódott. Ilyen kételkedéseknek természetesen ki vagyunk téve, de általában áll az, hogy a szláv emlékeknek a IX. X. XI. századokra vonatkozó értesítéseiben az *ugri*, *ugre* magyarokat jelent. (V. ö. *Századok*, 1896. 200. l. *ugri*, jize sami naricajutsja *mageré* = ugrok, a kik önmagukat *magyer*-oknak nevezik.)

Kifogásaimnak, megjegyzéseimnek végére értem; nem mondhattam sokat, mert a szláv forrásokat oly kiváló szakemberek adták ki, hogy nem annyira bírálatot, mint inkább azt kellett volna megírnom, mennyi újat tanultam ezúttal is közleményeikből.

MELICH JÁNOS.

VI.

Hazai kútfők. Közlik *Fejérpataky László* és *Marczali Henrik*. I. Béla király Névtelen jegyzőjének műve. — II. Julián útja Nagy-Magyarországba. — III. A magyar krónikák.

Áttérve a kútfő-gyűjtemény utolsó részére, a hazai kútfőkre, itt is három munkatárssal találkozunk. Béla király Névtelen jegyzőjének művét *Fejérpataky László* közli s *Pauler Gyula* kiséri jegyzetekkel; Julián jelentését Nagy-Magyarországba tett útjáról szintén *Fejérpataky* teszi közzé, s végül Kézai Simonból és a Képes Krónikából *Marczali Henrik* adja a honfoglalásra vonatkozó töredékeket.

Ha a nyugati kútfők meglehetősen soványak a honfoglalásról szóló adatok dolgában, nem kevésbé szegényesek a hazai krónikák is, melyeket különben jóval hosszabb idő választ el a honfoglaló ősök korától. Béla király Névtelen jegyzője, mint tudjuk, mintegy 300 esztendővel később írta vagy állította össze a maga krónikáját; Kézait meg épen 400 esztendő, a Képes Krónikát közel 500 esztendő választja el a honfoglalás eseményeitől. Nagyon természetes, hogy ezek a HFK-ben inkább csak azon a címen s annyiban foglalhatnak helyet, a mennyiben a hagyományoknak is van jelentőségük a történetben. Pedig adataik nagyjából hagyományokon épülnek; noha nem lehet tagadnunk, hogy nem egy adatukra nézve nyujtanak erősítő érveket a későbbi oklevelek.

Példás szövegkiadásnak mondható *Béla király Névtelen jegyzőjének műve*. A hozzá írt bevezetésben a *kézirat* pontos történetéről számol be Fejérfataky s felsorolja eddigi kiadásait, melyek közt ez a tizenharmadik. Pauler Gyula a *tartalom* bírálatát adja s arra az eredményre jut, hogy a honfoglalás úgy, a hogy a Névtelen elbeszéli, megtörténhetett, de »abból arra, hogy valóban így történt? még semmi sem következik s ilyen történetből csak az író korának geographiájára nézve kapunk nagybecsű adatokat.« E szerint Pauler, a ki különben kételkedni könnyen hajlandó történetíró, nem tart azokkal, kik a Névtelenben csak meseszöveget látnak. Pedig kétségtelen dolog, hogy a vékony számlú hagyományokon kívül nem állván rendelkezésére semmiféle írott forrás, kénytelen volt eseményeket költeni, hogy valamelyes olvasmányt nyujtson az utókornak, s így történeti hitelességű kútfőnek — azt vélem — nem vehető.

Beható jegyzetekkel kíséri Pauler a szöveget s ezzel igen megkönnyíti használatát. És a mi a jegyzetek értékét lényegesen emeli, az az, hogy lépten-nyomon össze vannak fűzve okleveles vonatkozásokkal.

Julián útja Nagy-Magyarországba egy XIII-ik századi vatikáni hártya-codexben maradt fen, s ez szolgál alapjául ennek a kiadásnak, mely az eddigiek közt kétségkívül a legjobb. Ehez a szöveghez is Pauler Gyula írt néhány felvilágosító jegyzetet.

Azt a krónikát, melyből a későbbi hazai krónikások merítették, Marczali szerint II. Géza korában állították össze dömösi szerzetesek, kiknek művét százötven évvel később, az Árpádok kihalta idejében, a budai minorita barátok folytatták. Ez a krónika nincs meg, de tartalmát meg lehet állapítani a későbbi feldolgozásokból, s így fogalmunk lehet róla, hogy milyen adatokon épült. *Kézai Simon* krónikájában az a rész,

mely a legrégebb időekkel foglalkozik, nem egyszerű átvétel, hanem sok helyen eltérő átdolgozás. De legjobban megőrizte a hagyományt a *Képes Krónika* szövege, melyet — úgy látszik — sienai művész illusztrált. Kézainak, mint tudjuk, kismartoni hártya-kézirata, mely még a XVIII-ik század elején megvolt, nyom nélkül elveszett s szövege csak Hevenesi másolatában maradt fenn a budapesti egyetemi könyvtárban; a Képes Krónikának 1358-ból való kéziratát a bécsi udv. könyvtár őrzi.

Ezen kéziratok alapján készült a HFK-ben közölt részek kiadása, melybe a szerkesztők — minthogy a krónikák a hant nemcsak közel rokonnak, hanem szinte azonosnak nézik a magyarral, és sokat, a mit a hagyomány fentartott, vagy a mit a régi állapotok felől hallottak, nem a magyar honfoglalás történetében, hanem már a hunoknál beszélnek el — szükségesnek tartották a hun történetek ide vonatkozó részleteit is felvenni.

BOROVSKY SAMU.

Bacsányi János, 1763—1845. Irtá *Szinnyei Ferencz*. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 4. 210 l. 6 önálló melléklettel és a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok. XX. évf. 3—4. füz.)

Az irodalmi és politikai élet kapcsolata, mióta a vallási viták elcsendesedtek, a XVIII-ik század nyolczvanas éveiben volt újra feltűnő. A toll forгатása nemzetünk fölébresztésére irányult s a külföldi szellem hódító beáradása az aléltáságból való megmozdulásunkat jelentette. Az irodalmi tér megnépesült s az írói tehetség hiányát pótolta a lelkesedés. József császár önkényes uralkodása fokozott tevékenységre ösztönözte a már előbb munkához látó írókat, a kik teljesen átértve működésüknek a nemzeti életre ható fontosságát, veszendőbe jutott nemzetiségünk megmentésére s kifejtésére törekedtek. Az eleinte féltéken nyilatkozó buzgalom rövid pár év alatt hatalmas lelkesedéssé erősült s fogékonyságot teremtett a nemzetben.

De éppen azért, mert elmaradottságunkat minden téren szomorúan látták íróink, a legkiválóbb tehetségek nem egy-egy költői vagy prózai műfaj kifejtésén munkálkodtak, hanem izgató szellemmel az írástudóknak mennél nagyobb seregét hevitették munkára, mintha a hosszú sülyedés mulasztásait egyszerre pótolni akarták volna. Bessenyei után Révai áll a nemzeti törekvések élére, majd Kazinczy és Bacsányi, s nyomukba egész sereg lelkes tábor sorakozik. A küzdőtér egyre népesül, s midőn József császár felvilágosult abszolutismusa össze-
rozkad, a nemzet késznek nyilatkozik elkobzott alkotmányának

védelmére. Az átalakuló nemzeti élet ápolásában maradandó érdem tünteti ki a viszontagságos életű Bacsányi Jánost, a kinek vezérszerepre hivatott tehetsége széleskörű tanulmány-nal párosult. Éles elmével s ritka buzgósággal iparkodott a fejlődező szellemi törekvések szálait egyesíteni, a régi hagyományokat kifejteni vagy legalább megőrizni s a nyugati műveltség termékenyítő eszméit beléjük oltani, hogy a haladás útját biztosítsa s íróink tevékenységét irányozza. Huszonöt éves korában oda áll Kazinczy mellé s megalkotja vele együtt az első magyar folyóiratot, a *Magyar Museum*-ot, melyet óriási akadályok között, páratlan buzgalmú kitartással jóformán egymaga tart fen mindaddig, míg le nem szorúl a küzdelem teréről. A két izgató író útja csakhamar elválik egymástól. Kazinczy megvált a *Magyar Museum*-tól, s Bacsányi vezéri dicsősége csorbítatlan. Tevékenysége nemcsak nem lankad, hanem újabb erőt nyer, mert jellemében megvan a vezéri szerepre hivatottnak az a határozott vonása, hogy minél fenyegetőbb a helyzet, annál nagyobb szívóssággal, annál tántoríthatatlanabb kitartással s a körülmények világos számbavételével szállanak síkra eszméik mellett. Mindössze öt-hat esztendő egész hosszú pályájából az a korszak, mely maradandó becsű munkásságban telt el, de e rövid idő alatt Bacsányi mind izgató működésének, mind költői és kritikai szellemének oly értékes nyomait hagyta az utókorra, melyek a nemzeti szellem megújulódásának történetében díszes helyet jelölnek ki számára.

Szinnyei Ferenc részletesen beszámol Bacsányi élet-pályájának eddig ismert s általa újonnan felkutatott adataival, s elfogulatlanul törekszik az izgató és író jellemét megvilágitani. Nem aggat reá költött érdemeket, józan kritikával méltányolja működését s inkább kevesebbet mond, semhogy elfogultsággal vádolhassuk. Például Bacsányi irodalomtörténeti értekezéseit nem ártott volna kissé jobban kiemelni. Bacsányi kritikai felfogásának emelkedett szempontjai, kivált a Bessenyeiről szóló tanulmányban, valóban páratlanok abban a korban nálunk; mert Bacsányi az első, a ki Bessenyei helyét kijelöli a magyar irodalomtörténetben, még pedig épen azon az alapon, a melyet most is első sorban kell figyelembe vennünk. Szintén nem ártott volna *Ossian*-ról és *Milton*-ról alkotott felfogásának érdemét erősebben hangoztatni, mert e téren is úttörő volt Bacsányi nálunk. Ellenben költészetének vizsgálatában az élet-rajz írója nagyon részletes, aprólékos, hogy ne mondjuk, unalmas. Kétségtelenül a szerkezet rovására esik ez eljárása. Bacsányi néhány szép költeményének aesthetikai tárgyalásával röviden végezhet az életrajzíró, a nélkül, hogy a mi értékes,

kénytelen legyen elhallgatni; de hogy minden költemény tartalmát külön-külön elmondja az író, azt Bacsányi költői művei nem követelhetik. Ugy véljük, ez a leggyöngébb oldala Szinnyei Ferencz munkájának.

Ellenben minden érdeklődő olvasó figyelmét leköti Bacsányi életének külső története ismertetésével. Bacsányi életrajzában mindeddig több homályos pont volt. A kik vele foglalkoztak. viszontagságainak hosszu sorozatáról szólhattak, de e viszontagságok okait csak kevéssé ismerték. Szinnyei Ferencz nem elégszik meg a Bacsányi hátrahagyott irományaiban levő adatokkal; szélesebb körű kutatást végez, hogy hősét a ráragadt vádaktól megtisztítsa. Sajnos, azt nem merjük mondani, hogy törekvése minden tekintetben sikerrel járt; de azt igen, hogy az eddigi gyanu alapját legalább is megingatta, s ez sem kicsinylendő érdeme fáradozásainak.

Csak egypár szóval terjeszkedünk ki Bacsányi életének leghomályosabb pontjára. A Martinovics-féle összeesküvés alkalmával szenvedett fogságából kiszabadulván, állandóan Bécsben élt 1809-ig. Ekkor a francia sereggel együtt elhagyta Bécset s Párisba ment. Kazinczy szerint azért ment el Bécsből a francia sereggel, mert Napoleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványát ő fordította magyarra. Ezt az adatot Szinnyei Ferencz eléggé elfogadhatólag czáfolja. De azt most sem tudjuk, miért ment Bacsányi éppen ekkor Párisba, s miért köröztette elmenekülése után a helytartótanács? Szinnyei Ferencz ez utóbbi körülményt érthetetlennek tartja, s ha tekintetbe veszünk, hogy Bacsányiné férje fizetésének hátralevő részét megkapja s később a király is, főemberei is ártatlannak tartják: csakugyan hajlandók vagyunk hasonlóképen itélni. Ámde az elmenekülés körülményei s a Napoleontól húzott évjáradék ügye még mindig gondolkozóba ejtik a vizsgálót. Hogy Franciaországban »évszázadok óta szokásban volt az idegen tudósok kitüntetése, melyet csak értelmetlenség és rosszakarat magyarázhat félre«, — olyan érv, a mely igen kevéssé világosítja meg a homályos pontot. Nem tagadhatni, hogy oly tudós, a ki működésével az egész emberiség ügyének használt, különösen pedig a francia nemzetnek hírnevét gyarapította, rászolgálhatott ilynemű kitüntetésre. De — nemzeti önértetünk kisebbitése nélkül — kérdezhetjük: Bacsányi írói működése olyan volt-e, hogy egymagában igazolja e kitüntetést? S vajjon éppen az a körülmény, hogy Maret keze is belejátszott a kitüntető segélyezésbe: megérthető-e önmagában véve? S midőn Párist elhagyta, tovább húzta az évjáradékot Linzben, a hol tartózkodnia kellett haláláig. Mindezt Bacsányi

írói működése aligha teszi igazolttá. Ha már ennyire jutott Szinnyei Ferencz, meg kellett volna vizsgálnia, kik és milyen irányú működésükért kaptak ugyanakkor a francia állampénztárból kegydíjat? Ez a vizsgálat valamivel földerítette volna e még mindig homályos pontot. S hogy Bécsben a Bacsányi elleni gyanu nem halványodott el 1809-től 1814-ig, mutatja az a kínos rabság, a melybe ekkor Bacsányi jutott. Hogy éppen a francia sereggel menekült Bécsből 1809-ben, ez a vizsgálati fogságot megmagyarázhatja, de maga a menekülés még földerítésre vár. Maret-val való ismeretsége önmagában ezt aligha fejtí meg. Szinnyei Ferencz megütközik azoknak a véleményén, kik azt hiszik, hogy Bacsányi valami-kép kezére járhatott 1809-ben a francia seregnek, ha Kazinczy adata légből kapott is. Pedig még mindig nem látjuk az igazságot. Hogy Bacsányit gróf Saurau vagy akár Sedlniczky unokaöccse zaklatta volna ki 1809-ben Bécsből, ez Bacsányi jellemével látszik ellenkezni. S miért kereste jövődjét éppen Franciaországban? Mert Maret biztatta? Lehetséges, de — mint Szinnyei Ferencz is mondja — az egymásnak ellentmondó adatok olyan sűrű köddel veszik körül éppen e pontját Bacsányi életének, hogy nincs miért megütköznünk azokon, a kik mindent számbavéve, nem tudnak Bacsányi teljes ártatlanságában hinni.

De ha a szóban levő munka nem tisztázza is e kérdést, másfelől sokban teljesebbé teszi Bacsányiról való ismereteinket s írója méltánylást érdemel.

V. J.

Az iparművészet könyve. A magyar iparművészeti társulat megbízásából szerkeszti *Ráth György*. Második kötet. Budapest, 1905. Athenaeum kny. Nagy 8-r. 4, 646 l. 527 szöveggéppel és 86 műmelléklettel.

A magyar műipar fejlődése tette szükségessé ennek a *könyv*-nek kiadását, melynek ezúttal második kötetét mutatjuk be olvasóinknak.¹⁾ A munka világos célja az, hogy tájékoztatást adjon ne csak a technológusoknak, hanem a kis művészetek iránt érdeklődő közönségnek is arról, miként fejlődött a külföldön és hazánkban a műipar egy-egy ága. A szerkesztő, *Ráth György* kiváló műízlése biztosítékul szolgál arra nézve, hogy a munka a kitűzött célnak megfelel. Munkatársai jeles szakírók, kik tehetségük szerint iparkodtak a szerkesztőt nemes vállalatában támogatni.

¹⁾ Az első kötet ismertetését olv. *Századok*, 1903. 366. l.

Az egyes műipar-ágak tárgyalásánál nem maradhatott figyelmen kívül a magyarországi fejlődés története sem, s ez az, a mi a külföld hasonló tárgyú kiadványaival szemben még becsesebbé teszi előttünk az iparművészet e magyar könyvét. A magyarországi műipar fejlődéséről eddig csak szétszórtan voltak adatok találhatók; itt szerves egészben, a folytonos fejlődés feltüntetésével s a történeti háttér megrajzolásával kapjuk az egybegyűjtött anyagot.

A ki műkincseink iránt érdeklődik, az Ráth György könyvének bizonyára nemcsak ipari, hanem történeti értékét is mérlegelni fogja; már pedig e könyvben mindig felvilágosítást nyerhet arról, hogy egyes irányok mily ereken, csatornákon át jutottak el hazánkba. Másrészt főuraink, egyházaink műizléséről tanuskodnak az itt összegyűjtött adatok, s ezért a ki a régi Magyarország városi, egyházi és úri életét kívánja tanulmányozni, az igen jó vezetőt találhat az iparművészet könyvében.

A külön fejezetek írói elvezetnek bennünket a templomokba, a főurak lakóházaiba, továbbá a kincstartó házakba, muzeumokba stb. *Divald Kornél* a fadaragásról írt fejezetben épen úgy megismerteti velünk a magyarországi szárnyas oltárok ornamentikai és figurális fejlődését, mint *Eber László* a bútorművesség emlékeiről szóló czikkelyekben a bútorterendezések történeti becsét. De e mellett szól az ethnographiai szempontból is érdekes magyar szoba-mennyezetekről, a cézhládák díszítéseiről, kiterjeszkedik a műkiállítások jelentőségére s így méltatja mindazt, a mi a történetirő előtt is lényeges.

Wartha Vincze az agyagművesség történeti fejlődését adja elő. Az archaeologia művelői is érdeklődéssel lapozhatják e fejezetet, mely találóan jellemzi a kő- és bronzkor emlékeit s ügyesen állítja elénk mindazt, a mi a hazai keramikában a fejlődés nyomait mutatja. Az egyes edények formáinak ismertetésével s az egyes gyárak alapításának történetével a magyar ipar történetirója számára is tanulságos a könyvnek ez a része.

Az üvegfestésről *Lyka Károly* értekezik. Itt is megtaláljuk a történeti beccsel bíró magyarországi üvegfestmények felsorolását; de Lyka megvilágítja egyszersmind azokat az okokat is, melyek miatt hazánkban e műiparág nem fejlődhetett.

A lakk-művességről *Divald Kornél*, az elefántcsontfaragásról *Diner-Dénes József*, a glyptikáról *Ráth István*, a külföldi bútoripar fejlődéséről *Gaul Károly* írtak egy-egy fejezetet. A mit e fejezetekben találunk, az is mind becses művelődéstörténeti szempontból, s kiegészíti azt az általános képet, mit a fellelt anyagból az egész munka szemünk elé állít. —1—s.

Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. Herausgegeben von *Erich Brandenburg.* Zweiter Band. Leipzig, 1904. 8-r. XX, 1064 l.

E négy kötetre tervezett vállalatnak első részét a *Századok* 1901 évi folyamában ismerttettem.¹⁾ Most megjelent a második kötet, mely jöllehet sokkal vaskosabb az elsőnél, még kevesebbet tartalmaz olyat, a minek a magyar történetírás hasznát vehetné. Találkozunk ugyan itt-ott magyar nevekkal, de csak azért, mert a török fenyegette hazánkat s a »török veszedelem« egyideig félelmes rémkép volt, melynek hallatára meghunyászkodott a perpatvarkodó német s megnyílt még gondosan őrzött erszénye is. Azonban a török nevének varázsereje nem soká tartott, mert Ferdinánd oly gyakran használta fel a »fenyegető török veszedelmet« ürügyül saját családi politikája előmozdítására, hogy végre a németek is felocsúdtak ijedtségükből s nem törődtek többé a mozlimmel.

Az előttünk fekvő kötet az 1544—1546-ig terjedő három évi időközből fenmaradt iratokat tartalmaz.

Ferdinánd király 1545 márczius elején azt írja Móricznak, hogy nagy örömmel értesült Prágában nála járt tanácsuraitól, hogy a herczeg 5000 tallérral fog Bécs és Komárom megerősítésének költségeihez hozzájárulni. A munka már javában folyik és sok pénzbe kerül. De midőn a király ugyanazon év szeptember-havában újra pénzért fordult Móriczhoz, a herczeg tallérok helyett azzal az üdvös tanácsccsal kedveskedett neki, hogy jobb lenne kibékíteni a protestánsokat a pápistákkal a birodalomban, és azután közös erővel fordulni a török ellen.

Mint tudjuk, Móricz 1542-ben a nagy garral kezdődött és nagy kudarczczal végződött német hadi vállalatban személyesen vett részt és csigalépésben eljutott Pestig törököt látni. A kirándulás igen tetszhetett neki, mert 1543-ban és később is folyvást tervezgetett újabb fegyveres expeditiót hazánkba. Mint Erzsébet, a rochlitz herczegné, János herczeg özvegye mondta róla: »Móricz herczeg még fiatal, elbolondíttatja magát, nem ismeri őket (t. i. braunschweigi atyjafiait). Mint beszél, Móricz megint fel akarja magát használtatni a törökök ellen. Ámbár van elég török magában a német birodalomban is.« A tervből természetesen nem lett semmi.

Ferdinánd, jöllehet folyvást jajveszékelt a török hatalom előnyomulása miatt, szívesen ajánlott föl a herczegnek 1200 magyar huszárt Nyáry Ferencz vezérlete alatt, és más segéd-

¹⁾ *Századok.* 1901. 544. l.

csapatokat, ágyúkat stb. németországi ellenségei ellen — egy hónapra. (1546. nov. 17.)

A kötetben közölt iratokban sűrűen találkozunk *Otto Rütter von Dieskau* nevével, ki fontos szerepet játszott abban az időben. Minden bizonynyal azonos személy azzal az *Otto von Dieskau* kapitánnyal, ki 1543-ban Székesfehérvárat német zsoldosaival a török ellen védelmezte.

KROFF LAJOS.

The early history of Venice, from the foundation to the conquest of Constantinople, A. D. 1204. By F. C. Hodgson. With map and plan. London, 1901. 8-r. XXII, 474 l.

A szerző e munkában Velenczének legrégibb történetét írta meg, a város alapításától Konstantinápoly bevételéig 1204-ben.

A bevezetésben számot ad azon forrásmunkákról, melyeket könyvének megírásánál fölhasznált. Valamennyit régen jól ismerjük.

A dalmácziái dolgok elbeszélésénél sűrűen érinti hazánk történetét is, de itt is csak nem-magyar szerzőkre támaszkodik s ezért néha csúnyán megbotlik. Így pl. nem tudom, kinek a tekintélyére támaszkodva állítja, hogy Vitale Michieli doge egyik fia II. László magyar király leányát, másik fia pedig »a deési herczeg, egy erdélyi hatalmas főúr« (the duke of Dees, a great Transylvanian potentate) leányát vette nőül. Muratorinál az áll, hogy az a fiatal ember, t. i. Michieli Lénárt oseroi gróf, az edessai herczeg leányát (filiam ducis Edessae) vette el, s ezt a herczeget Engel a szerb Desa fejedelemmel azonosítja. Szerzőnk tehát, úgy látszik, nem nagy figyelemmel olvasta Engelt, kire pedig egyízben hivatkozik is. Az efféle botlásoktól eltekintve, egyébiránt elég csinosan és alaposan írta meg a velencei köztársaság legrégibb történetét.

KROFF LAJOS.

Galeotto Marzio *De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae regis* című műve mint művelődéstörténeti kútfő. Írta *Bruckner Győző*. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 90, 2 l. — Marino Sanuto *Diarii*-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai. Írta *Benisch Arthúr*. Budapest, 1903. Pátria kny. 8-r. 120 l. — *Erdély pénz- és hadügyei János Zsigmond korában*. Az »Erdélyi Országgyűlési Emlékek« alapján írta *Barthos Kálmán*. Kolozsvár, 1902. Gámán kny. 8-r. 104 l. — *Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában*. Az »Erdélyi Ország-

gyűlési Emlékek» alapján írta *Kopp Tibor*. Nyitra, 1903. Huszár István kny. 8-r. 8, 167 l. — *Oláh Miklós levelezésének művelődéstörténeti vonatkozásai*. Írta *Noszkay Ödön*. Érsekújvár, 1903. Winter Zsigmond kny. 8-r. 132 l. — *Oláh Miklós Hungaria*-ja, mint művelődéstörténeti kútforrás. Írta *Balogh Margit*. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 135, 2 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 1. 3. 5. 7. 8. 9. sz.)

Művelődéstörténeti irodalmunk föllendítésére van hivatva az a munkálkodás, a mit a budapesti tudomány-egyetemen dr. *Békefi Remig* tanár indított meg. Hallgatói házi dolgozatul vagy doktori értekezésül egy-egy oly kútforrást dolgoznak fel, mely művelődéstörténeti szempontból kiválóan becses. Ezen értekezések, melyeknek célja az, hogy a feldolgozásra választott kútforrást teljesen kimerítsék s ennek alapján vázolják az illető kor művelődési viszonyait: *Művelődéstörténeti értekezések* cím alatt, folyószámokkal jelölt sorozatban jelennek meg.¹⁾ Felesleges e munkálkodás fontosságát külön kiemelni, mert hiszen világos, hogy a nemzet egész művelődéstörténetét felölelő mű megírása lehetetlen mindaddig, míg összes kútforrások így sorról-sorra feldolgozva s mintegy feltárva nincsenek. Oly feladat ez, melyre egy ember talán hiába vállalkoznék; többen, egységes vezetés mellett, idővel megoldhatják. Nem akarják e dolgozatok az eredeti kútforrások használatát feleslegessé tenni, de pontos utalásaikkal, idézeteikkel rendkívül megkönnyítik azt. Sőt közvetlen hasznát is látja munkájának az ifjabb nemzedék, mert megtanulja az eredeti kútforrásokból való dolgozást és önállóságra szokik. Egyenként nem nagyratörők ezek a művelődéstörténeti értekezések, hanem azért méltánylást érdemelnek, mert oly téren mozognak, a hol csak nagyon kevés előmunkálat áll a kutató rendelkezésére és segítségére.

Történeti időrend szerint első a sorozatban *Bruckner Győző* értekezése, mely *Galeotto* ismeretes munkájával mint művelődéstörténeti kútforrással foglalkozik. A munka igen alkalmoszerű időben, nem sokkal a kolozsvári Mátyás-szobor leleplezése előtt jelent meg.

Alig van kútforrás, mely Mátyás korának társadalmi életét hitebben tükröztetné vissza, mint *Galeotto* szóban forgó munkája. Bruckner azonban nemcsak ezt a kútforrást tanulmányozta alaposan; értekezése arról tanuskodik, hogy tájékozottsággal bír a Mátyás-korabeli többi eredeti kútforrásban, oklevelekben s az egész szakirodalomban is.

¹⁾ A sorozat 2. 4. és 6. számú darabjait már külön-külön ismertettük. U. m. *Császár Mihály*: A magyar művelődés a XV. században. Századok, 1903. 552. l. — *Perepatis István*: A magyar művelődés I. Ferdinánd korában. U. o. 749. l. — *Pintér Jenő*: A históriás énekek művelődéstörténeti vonatkozásai. U. o. 1904. 271. l. Szerk.

Galeotto életrajzát nagyobbbrászt Ábel Jenő nyomán adja ugyan, de több dologról jól megokolt önálló nézete van; így pl. arról a sokat vitatott kérdésről, hogy Galeotto tulajdonképpen miféle állást foglalt el Mátyás udvarában, úgyszintén Galeotto műve, megjelenésének idejéről. Ez utóbira nézve az 1485 év mellett foglal állást Mátyás királynak Korvin János herczeggel való tervei és a mű dedicatiója alapján.

Mátyásnak, a ki szívesen érintkezett a humanistákkal, szüksége volt a csekély számú magyar humanista főpapokon kívül az olasz humanistákra, és ilyen volt Bruckner szerint Galeotto is; humanista, de semmi egyéb. »Humanista, ki társalog, ír, . . . kérkedik, büszkélkedik, . . . hízeleg, nagyit és csúszik-mászik.« Ha könyvtárnok, titkár vagy János herczeg tanítója lett volna, mint régebben tartották, avagy éppen *udvari társalgó*, a mit Ábel Jenő tulajdonít neki, több mint valószínű, hogy ezt nem hagyja említés nélkül.

Bruckner fő érdeme, hogy Galeotto forrásait kiderítette. Ez annyiival inkább nehéz feladat volt, mivel Galeotto *Macrobius* és *Plutarchos* műveit jelöli meg forrásai gyanánt, holott ezekben semmi sem bizonyítja, hogy forrásul szolgáltak volna neki; ellenben egy szóval sem említi Valerius Maximusnak *Factorum ac dictorum memorabilium libri IX.* cz. művét, mely Tiberius császárnak volt ajánlva s a mely főleg kiváló római férfiak bölcs mondásait és tetteit tartalmazza; nem említi Beccadeli Panormitanusnak *De dictis ac factis Alphonsi regis Aragonum et Neapolis libri IV.* cz. munkáját sem. Bruckner bő szemelvényekben mutatja ki Galeottonak Valerius és Beccadeli említett munkáival párhuzamos helyeit, melyek alapján végeredményül kimondja, hogy »Galeotto művének külső formáját Valerius Maximustól kölcsönözte, a művén végig vonuló hízlgő hangot pedig Beccadelitől sajátította el.« Könnyű volt ezután Brucknernek megállapítania azt is, hogy Galeotto Olaszországban írta művét, ott, a hol mintáját is találta. Használta Galeotto még Andreas Pannoniusnak *Libellus de virtutibus* cz. munkáját is, és a párhuzamos helyekből csakugyan igazolva láthatjuk Fraknoi azon gyanuját, hogy Andreas Pannonius művét Galeotto hozta el Mátyás királynak.

Negyedik forrása Carbo: *De rebus gestis Matthiae regis* cz. melyből azonban csak keveset merített. Bruckner két páros helyet jelöl meg belőle.

Beszámol még az értekezés szerzője Galeotto művének kéz- és kiadásairól; behatóan bírálja a mű fogyatkozásait és jó oldalait. Az értekezés gerinczét a Mátyás korabeli tudományos és művészettörténeti mozzanatok tárgyalása a mihez az *Ipar és kereskedelem*, a *Királyi udvartartás*

és az *Erkölcsei állapotok* cz. fejezetek sorakoznak. A szerző többször eltér a czímben megjelölt tárgytól, sokat foglalkozik más kútfők idevágó adataival, ítéletei nem mindig tárgyilagosak, de munkája egészben véve dicséretet érdemel.

Benisch *Árthúr* a Jagellók korának műveltségtörténeti mozzanatait igyekezik feltüntetni a velencei krónikáiról, *Marino Sanuto* naplói (*Diarii*) alapján; helyenként azonban »más egykorú források bevonásával« végzi munkáját.

Marino Sanuto művében megbecsülhetetlen értékű feljegyzéseket találhatunk nemcsak a korabeli Itália, sőt egész Európa eseményeinek legrejtettebb okairól, hanem pontos és bő adatokat a hadi, politikai, gazdasági viszonyokról, a kor belső életéről, erkölcséről, irodalmáról, művészetéről, kereskedelméről egyaránt. Mindezekről Velence sokáig utólérhetetlen diplomáciája révén könnyen tájékozódhatott bármely velencei polgár, a ki — mint *Marino Sanuto* is — az uralkodó arisztokráciához tartozott. Sanutónál ehhez még páratlan szorgalom és éles megfigyelő képesség is járult. Munkája iránt különös érdeklődést kelthet az a körülmény is, hogy a *Diarii* első teljes kiadása csak az 1903 évi nemzetközi történelmi congressus alkalmával nyert befejezést s így csak most lett igazán hozzáférhetővé a kutatók számára.

Benisch dolgozatát sikerült kis tanulmány (1—23. ll.) vezetni be, melyben *Marino Sanuto* élettrajza után a *Diarii* keletkezéséről, a mű jellegéről, forrásairól és tartalmáról, s ezek alapján hitelességéről és kútfői becséről értekezik, jórészt *Rawelon Brown* és *Guglielmo Berchet*, a *Diarii* régibb és legújabb kiadói nyomán. Itt emlékezik meg a kézirat sorsáról és kiadásairól is.

Az *ötvennyolcz* vaskos kötetre terjedő *Diarii* feljegyzéseiből, melyek Európa legmozgalmasabb korszaka (1496—1533) történetének nyers anyagát tartalmazzák, bennünket a magyar történetírás szempontjából a dalmát városok tisztviselőinek hivatalos, és a Budán letelepedett velencei kereskedőknek magán levelein kívül főkép a Budán székelő velencei követek sürgönyei (*dispacchi*) s még inkább nagybecsű beszámoló jelentései (*relazioni*) érdekelnek, a mint ezeket *Wenzel Gusztáv* kiadta.¹⁾ Ezekből dolgozott *Benisch*, összehasonlítva a szöveget az eredeti kiadással, a hol a *Wenzel*-féltébe hiba csúszott be.

Velenczének Magyarországon 1499—1525-ig vannak állandó követei. *Marino Sanuto* adatai is e korból valók. Értéküket emeli a követek éles megfigyelő képessége és megbízhatósága. De abban nem érthetünk egyet a szerzővel, hogy »egykorú hazai

¹⁾ Magyar Történelmi Tár, XIV. XXIV. XXV. köt.

kütfőink az itt nagy részletességgel tárgyalt művelődéstörténeti szempontokat *egészen* figyelmen kívül hagyják. Hiszen alig van értekezésének olyan fejezete, melynek megírásánál ne szorult volna a hazai kütfőkre, vagy azok feldolgozásaira.

Jóllehet Marino Sanuto hazánkra vonatkozó adatait Wenzel és Fraknoi már meglehetősen kiaknázták, Benisch dolgozatát világos és könnyen áttekinthető előadásáért nem mondhatjuk feleslegesnek. A munkát bő tartalom- és névmutató zárja be.

Barthos Kálmán értekezése az Erdélyi Országgyűlési Emlékek két első kötete alapján János Zsigmond korának pénz- és hadügyeivel foglalkozik.

Erdély külön állami életének kezdetén az adó megszavazása, az adószedés és a hadfölkelés módozatainak megállapítása egészen az országgyűlés hatáskörébe tartozván, alig volt János Zsigmond uralkodása alatt országgyűlés, mely ezeket ne tárgyalta volna. Barthos könyvének első fejezete az állam *rendes jövedelmeiről* szól. Ez a fejezet, bár elég érdekesen világítja meg az erdélyi pénzügyek egy-egy mozzanatát, természetszerűleg hiányos: főleg a nemesek ötvenedére, a szent Márton-napi adóra, az ökörsütésre, egyszóval az úgynevezett *egyenes* adókra vonatkozó részeiben, mert az állam e nemű jövedelmi forrásainak értékesítése független volt az országgyűlés szavazatától. Nagyobb világot vetnek az emlékek az u. n. *nem egyenes* adókra. Sok érdekes dolgot találunk Barthosnál a királyi dézsmákról, azoknak bérbeadásáról és behajtásáról, a határvámról (vigesima), az út- és hídvámról, az arany- és sóbányaszatról, meg az ingyen sőről.

Legterjedelmesebb a második fejezet, mely az állam *rendkívüli* jövedelmeit, a rovásadót és az ingyen munkát tárgyalja. Világos képet ad az adózás egész menetéről, a rovás országgyűlési megszavazásától annak behajtásáig. Beszámol a rovók és a megyei hatóságok szerepéről, az adóhátralékokról és behajtásukról, az adómentes területekről, a kisnemesek és székelyek megadóztatásáról.

Az állam *kiadásairól* szóló fejezet természetesen csak azon kiadásokat tárgyalja (mert az országgyűlés csak azokról intézkedett), melyeket a rovásadóból fedeztek, mint pl. a török adó, ajándékok, terményadók stb. A királyné subsidiumáról, a helytartó salariumáról, a követek költségeiről, a végvárak és erősségek fentartására szükséges összegekről szóló részek azonban inkább foglalhattak volna helyet egy más fejezetben, melyet azután igen alkalmasan egészíthetett volna ki az összes adók áttekintését megkönnyítő táblázat.

A három nemzet többbizben megújított uniójának egyik legfontosabb célja és következménye az volt, hogy Erdély honvé-

delme egységesebbé vált a nemesség hadi szervezetének, illetőleg a Magyarországon ekkor már hanyatlásnak indult banderiális rendszernek mintájára. Az egész hadi szervezetben természetesen a nemzeti felkelés volt a fő. Az erdélyi törvényhozás emlékeiben ekkor még nem találkozunk azon szerencsétlen átalakulás nyomaival, mely nálunk a XVI-ik század második felében már oda vezetett, hogy egész honvédelmünk idegen zsoldosok fegyvereire volt bízva.

Erdély különválásával legnagyobb változás történt a *székelyek* hadi szervezetében. Szorosan összefügg ez a székelyek ősi alkotmányának megváltozásával, melyen már Martinuzzi rést ütött, pénzbeli adózásra kényszerítvén őket. Az eddig kiváltságos székely alkotmány és a megyei intézmények közt fennállott különbségek egyre enyésznek, s már 1562-ben úgy adózott . . . a székely is, mint a megyebeli nemes; a miből következett, hogy honvédelmi kötelezettségének is oly módon tett eleget, mint a megyei nemesség. A harmadik rend, a szabad székelyek rendje pedig a jobbágyság színvonalára szoríttatván le, a hadi szolgálat céljaira kapunkként pénzfizetésre köteleztetett, úgy mint a nemesek jobbágysai.

A *szászok* főleg tűzértséget és nehéz gyalogságot állítottak a nemzeti felkeléshez, s valamint meghatározott összegben rótták le adójukat, úgy bizonyos számú katonaság kiállításával tettek eleget honvédelmi kötelezettségökhöz is. Erős váraiknak és kulcsos városaiknak is nagy jelentősége volt katonai szempontból.

A nemzeti felkelésen kívül volt Erdélynek *rendes katonasága* is. Állandónak még nem mondható, mert időnkint egészen megszűnt. Száma 1500—6000 fő közt változott. A három nemzet állította ki és fizette zsoldját. Fő feladata a határok védelme és a váratlanul betörő ellenség feltartóztatása volt, míg a felkelő nemzeti hadak táborba szállhattak.

Barthos becsületesen értékesítette mindazt, a mit forrása nyújtott, s adataiból meglehetősen kerek egészet tudott alkotni. Munkájában csak kevésbé támaszkodhatott mások idevágó műveire. Alig néhány sor leszámításával, csupán forrása adatait használta fel.

Erdély művelődési viszonyaival foglalkozik *Kopp Tibor* is, szintén az Országgyűlési Emlékek alapján. Feldolgozta az Emlékek IX. X. XI. és XII. kötetait, vagyis azon korszak emlékeit, melyet a két Rákóczy György uralkodása tölt be. Összefüggő képet ad arról, minő volt Erdélynek a XVII-ik század második negyedében (1630—1658) gazdasági állapota, hadügye, minők jogviszonyai, közigazgatása és társadalma, szellemi és vallási élete.

A mű az említett szempontok szerint öt részből áll. Fel-tűnő, hogy míg a kor gazdasági és jogi viszonyait részletesen ismerteti, a hadügyet, a közigazgatást és társadalmi életet meg-

lehetős hézagossággal tárgyalja. De ennek okát a forrásban kell keresnünk, mert a mennyiben a forrás bővelkedik a gazdasági és jogi életre vonatkozó adatokban, annyiban az ezek alapján összeállított kép is tartalmasabb lehet.

Az első rész a *gazdasági életet* mutatja be: az ipart, kereskedelmet, közlekedésügyet, adózást, postálkodást külön-külön fejezetekben. A czéhrendszer, a mesteremberek helyzete, az ipartermékek árai illusztrálják az ipari életet. Az adózás terén a dézsma, harminczad- és akna-jövedelmek bírnak fontossággal. Figyelmet érdemel az *ingyen való gazdálkodtatás* fejezete. — A második rész (hadügy) az állandó és nemzeti katonaság viszonyait ismerteti. A harmadik rész a *jogviszonyokról* szól. Ennek a *perrendtartást és büntetőjogot* tárgyaló fejezetei érdemelnek leginkább figyelmet. — A negyedik rész (közigazgatás és társadalom) adatok nélkül szűkölködve, meglehetősen üres. — Az ötödik rész a *szellemi és vallási élet* keretében az iskolázásról, az irodalomról, az *Approbatae Constitutiones* keletkezéséről, majd a szombatos és unitárius vallás ellen irányuló mozgalmakról rajzol képet; végül a két Rákóczy György állásfoglalását a vallási téren ismerteti.

Kopp Tibor, dolgozatának egyes helyein (23. 24. 58. 74. 122. ll.) a csoportosítást nem viszi szigorúan keresztül; másutt meg (37. 50. 51. 110—119. ll.) inkább egymásra halmozza adatait s nem önt beléjük elég életet. Itt-ott, pl. a patvarkodás magyarázatánál, tárgyi hiba is csúszott fejtegetéseibe.

Noszky Ödön azt tűzte ki feladatául, hogy Oláh Miklós levelezése alapján összeállítsa kútfője írójának életrajzát, bemutassa őt mint tudóst és humanistát, megismertesse politikai és vallási nézeteit s ezzel kapcsolatban kifejtse leveleinek művelődéstörténeti fontosságát.

Oláh Miklós levelei abban különböznek az egykorú humanisták leveleitől, hogy ezek hiu képmutatása helyett az őszinte és egyszerű lélek igaz hangján szólnak hozzánk minden tettetés és alakoskodás nélkül. Kiolvashatjuk e levelekből írójuknak az udvarhoz és a németalföldi humanistákhoz, főleg Rotterdami Erasmushoz való viszonyát; de e mellett megismerhetjük belőlük Oláh Miklós felfogását Magyarország politikai viszonyairól is, és világosságot nyerünk a közélet jelenségeire: az igazságszolgáltatásra, a had- és pénzügyre, a társadalmi élet egyes mozzanataira, a mohácsi vész után fennállott magyar birtokviszonyokra nézve. A levelek természetéből következik, hogy Oláh Miklós mindezen dolgokkal nem valami behatóan, hanem csak alkalomadtán, személyes összeköttetései révén s inkább csak egyes részletkérdések ötletéből foglalkozik. A szerző szorgalmának dicséretére legyen

mondva, hogy fáradságot nem kimélve gyűjtötte össze adatait és szerves összefüggésbe tudta hozni a sokféle szétágazó mozzanatokot.

A XVI-ik század művelődéstörténetének anyagát bővíti *Balogh Margit* dolgozata is, még pedig szintén Oláh Miklós egyik munkája, a Belgiumban írt *Hungaria* alapján.

A dolgozatot Oláh Miklós életrajza vezeti be, melynek végzetével külön fejezetek szólnak Oláh Miklós birtokairól, könyvtáráról, munkáiról és ezek kiadásairól, különös figyelemmel természetesen azokra a forrásokra, melyeket Oláh Miklós a *Hungaria* megírásánál használt.

E mű első sorban földrajzi munka, melynek megírására az a gondolat késztette szerzőjét, hogy szomorú sorsra jutott hazáját a külfölddel megismertesse. Adatait részint elbeszélésekből, részint mások följegyzéseiből merítette. Élénk leírásai azonban arra mutatnak, hogy saját tapasztalataiból is jól ismerhette Magyarországot. Különösen Budának és Visegrádnak emelt szép emléket élénk és vonzó rajzaiban, melyek annál becsesebbek, mivel még fennállottak Mátyás építményei és Oláh színről-színre láthatta azokat.

A *Hungaria* nemcsak azért fontos, mert élénk világot vet a XVI-ik századi földrajzi ismeretekre, hanem azért is, mert számos, ma már feledésbe ment vagy elferdített földrajzi nevet őrzött meg. Leírásai általában pontosak, kivéve egyes távolsági meghatározásokat. Elég tiszta és világos képet ad Magyarország hegyeiről és vízrendszeréről, a szigetekről, a városokról, várakról, mezővárosokról, falvakról és fürdőhelyekről. Kútforja alapján külön fejezetben értekezik Balogh Margit Magyarország népéről s annak sajátságairól, valamint az egyházi, tudományos és művészeti viszonyokról. Az őstermelésről, az iparról és kereskedelemről. Szóló fejezetek sokban kiegészítik Bonfini és Ransano adatait. Oláh Miklós leírásait magyarázatokkal és kritikai megjegyzésekkel kíséri a dolgozat szerzője. Külön említést érdemel könnyed, világos előadása és a XVI-ik századi Magyarországnak a *Hungaria* alapján készített pontos térképe, melyet szemléltetés végett csatolt értékezéséhez.

PEREPATITS ISTVÁN.

T Á R C Z A.

NAGY LAJOS KIRÁLY ÉS A JÁSZAI KONVENT.

Tóth-Szabó Pál történetírói munkásságát azon percztől kezdve, hogy a *Századok* 1901 évi folyamában *Mallyó József* élete rajzával először szemem elé került, mindig kiváló figyelemmel és azzal a rokonszenves indulattal kísértem, melyet a história e világos eszű, nagy szorgalmú és fáradhatatlan művelője jeles készségével az első pillanattól fogva megérdemelt. Az öreg napszámos sirja szélén is lelkes örömmel tekint az ifju feltörekvő nemzedékre, melyben saját igyekezeteit megújhodni látja.

Pedig Tóth-Szabó Pál már Mallyó életrajzában oly hangokat pengetett Nagy Lajos királyról, a milyeneket én azon huszonöt év alatt, a mennyi időn a XIV-ik század történeteit kutatom, még nem hallottam; s legújabb dolgozatában is azt mondja, hogy »Lajos király Miklós nevű udvari káplánját önhatalmulag, a rend beleegyezése, sőt megkérdezése nélkül ültette Jászó préposti székébe, mely jogtalan eljárás jó tíz esztendőre feldúlta a monostor békéjét és többször adott alkalmat a prépost és konventje közötti heves, sőt erőszakos összetűzésre.«¹⁾

Hogy Róbert Károly király a lényeg és hatalom kedvéért nem egyszer feláldozta a formát, azonképen felesége, a lengyel Erzsébet királyné, férje nyomain járva hasonló módon cselekedett, azt tudtam; de Nagy Lajos uralkodása alatt oly erőszakoskodásnak, hogy ő önhatalmulag járt volna el, nyomát nem találtam, a miért teljesen hozzájárultam a lengyel Dlugoss azon állításához, hogy Nagy Lajos, ha nem annyira hallgat vala a magyar és lengyel főurak véleményére, hanem saját belátása szerint halad előre, még sokkal nagyobbakat művelt volna. Valóban, tanulmányozván a Nagy Lajos halálára következő időket, némileg igazat kell adnunk a lengyel történetíró nézetének, valamint az egykorú Suchenwirt azon tapasztalatának, hogy Magyarország Lajos

¹⁾ Jászó a főkegyúri jog történetében. *Századok*, 1905. 119. l.

király alatt elért nagysága fénypontjáról egyszerre letört, lehatványlott; noha távol van tőlem e katasztrófát a nagy király alkotmányos jogerzetének betudnom.

Épen azért, mert hogy Tóth-Szabó Pállal ily ellentétbe jutottam, arra kértem őt: tanulmányozná behatóbban e kérdést és adná közre tanulmánya eredményeit.

Szíves kéréssemnek meglett a kívánt foganatja. Tóth-Szabó Pál a *Századok* folyó évi február-havi számában megkezdé beható tanulmánya közlését, melynek első részében több levéltár anyagának átvizsgálása után érdemlegesen szól a kérdéshez és imént leírt állítását egy tanulságos korrajz keretében bővebben megokolja.

Én pedig ezt az állítást megellenzem.

Tóth-Szabó Pál hivatkozik a jászai konventnek, illetőleg a konvent egyik tagjának, Frigyesnek, az egri káptalanhoz 1354-ben beadott tiltakozására, melyben azt mondja, hogy Miklós nem jogilag, csak tényleg prépost, kit nem a konvent választott az ő törvényei szerint, nem is hivatalos feljebbvalója erősített meg a kánoni törvények szerint. hanem teljességgel Lajos király úr erőszakolt be a prépostságba. Megismétli e tiltakozást 1356-ban Mihály mester jászai konventi jegyző, László csazmai prépost és titkos kancellár előtt. Sőt harmadszor is találkozunk e panaszszal 1360-ban, mikor Kont Miklós nádor Kassa közelében tartja vala Abaújtár és Sáros megyék közönséges gyűlését. Felállt ekkor János jászai perjel és nyilvánosan ismételtén óvást emelt prépostja ellen. Ugyanazon szellem villámlik ki szavaiból, mint hat év előtt Frigyes előadásából. Ő is hangoztatja, hogy Miklós a rendi szabályok ellenére, nem választás útján, a konvent tudta és hozzájárulása nélkül, valósággal karhatalommal nyerte el a préposti süveget. Előadásából megértjük, hogy a jászai konvent a szépesi káptalanban is bejelentette óvását.

Mindez adatok, főleg a kassai nyílt felszólalás, alkalmasak arra, hogy Tóth-Szabó Pál, illetőleg Mallyó állítását megerősítsék. És kevésbé gyöngíti meg ez állítás szilárdságát azon körülmény, hogy midőn a konvent, látva jogos követeléseinek sikertelenségét, 1364-ben egyenesen Nagy Lajos király elé járult panaszával, itt már nem hozta fel azt, hogy Miklós választás nélkül, karhatalommal lett préposttá, és hogy hivatalos feljebbvalója nem erősítette meg, mert a józan ész ellen való lett volna, hogy a királytól kérvén kegyelmet és segítséget, egyenesen reá háritsa baja keletkezését.

Azonban teljesen megdönti, valótlanságnak bélyegzi a kérdéses állítást Nagy Lajos királynak VI. Kelemen pápához 1351. júl. 11-én küldött supplicatioja, melyben az iránt folyamodik, hogy Miklós jászai prémontrei prépostot préposti méltóságában, mit

kánonszerűleg (canonice) nyert el, megerősíteni méltóztassék, s ne engedje, hogy a nevezett Miklós a prépostság kezelésétől bármi ürügy alatt elmozdítottassék; mihez a pápa megegyezését adta.¹⁾

Nagy Lajos király bizonyosságával szemben, melyet rövid időn a jászai választás után tett, tehát abból minden tévedést kizártnak kell tekintenünk, nem fogadhatjuk el valónak a jászai konvent némely izgága tagjainak, bár az egész konvent nevében tett azon nyilatkozatát, hogy Miklós nem kánonszerűleg választott meg prépostnak; annál kevésbbé azt az állítást, hogy hivatalában nem erősítettett meg feljebbvalójától; hiszen maga a pápa, tehát a legfőbb egyházi hatalom erősítette meg őt prépostságában, a miért Miklós prépost a jászai regesták szerint a pápai kamarának járó taksát 100 aranyban meg is fizette.

Rosszhiszeműleg megtévesztteni akartak-e a jászai konventnek prépostjukkal elégedetlen tagjai, vagy hogy magok is tévedésben voltak? nem kutatom. Mindkét eset — részben legalább — lehetséges. Ámde Tóth-Szabó Pál szép korrajzából arra a tudatra ébredtem, hogy az egyháziak, kik Róbert Károly királyt első sorban segítették a magyar trónra, immár e király uralkodása végső éveiben jórészt az ellenzék soraihoz csatlakoztak; s ez az ellenkezés Nagy Lajos király atyai uralkodása korában sem pihent el egészen, sőt halála után, bátorítva az ország déli részein Durazzoi László érdekében járt Acciojuoli által, végre is hatalmas lázadásban tört ki, mely lázadás leveretvén, a magyar püspököknek szinte felét elsöpörte főpapi székéből, valamint hogy a szerzetes rendeknek Tóth-Szabó Pál dolgozatában is jelzett elzüllesztés nagyrészt azoknak a politikai küzdelmekbe való mértéktelen elmerülése okozta.

PÓR ANTAL.

FELELET

MÁRKI SÁNDOR VÁLASZÁRA.

Engedje meg a szerkesztő úr, hogy Márki Sándor dolgozatára és válaszára²⁾ még egyszer visszatérjek, azzal a jóindulattal, mit ő is elismert nálam. Szívesen aláírom Thaly Kálmán ama szavait, melyekkel Márki úr a maga válaszát végzi: »Kevesen vagyunk;

¹⁾ Az eredeti szöveg szerint: Item supplicat (Ludovicus rex Ungarie), quatenus dilecto capellano suo Nicolao Petri, preposito monasterii de Jazow premonstratensis ordinis Strigoniensis diocesis, preposituram dicti monasterii, *quam est canonice assecutus*, dignemini confirmare sic, quod ab ea et eius administratione, quibuscunque constitutionibus apostolicis et dicti ordinis contrariis nequaquam obstantibus, non valeat per quempiam amoveri cum non obstantibus et clausulis opportunis. *Fiat. R.* (Clementis VI. Supplicat. Anni X. fol. 67.)

²⁾ *Századok*, 1905. 178. l.

örülnünk kell egymásnak!« Igenis dolgozzunk, tisztázzuk a fogalmakat, hogy az objectiv igazság kiderüljön.

Márki úr az ő válaszában beszél a Kárpátokon-túli hunugarokról, ugorokról, ogorokról, Juhriáról; de a mi vitánk szorítkozzék csak a dunai és adriai hungarusokra és Hungariára, s ezért én szólni fogok előbb az *adriai*, azután pedig a *dunai* hungarusokról és Hungariáról.

a) »Maccheropus Miklós — írja Márki Sándor úr¹⁾ — említi, hogy az ő korában (1534—1574) Cividale közelében szent Pantaleon egyházában két régi kép volt; az egyik azt ábrázolta, hogyan áldja meg Szent Paulinus aquilejai patriarcha a harczba indulókat, a másik pedig, hogyan verik meg az ellenséget. A kép alatt durva betűkkel ezek a szavak állottak: *Forojulienses a Paulino benedicti Hungaros superant*. Ezt az anachronismust az okozhatta, hogy a képek olyan időben készültek, ... mikor a magyarokat még Európa-szerte összezavarták a hunokkal és az avarokkal. A magyarok, mint azelőtt az avarok, szintén többnyire Friaulon át rohantak Olaszországra, s útjokat a nép már egy 888 márczius 21-iki oklevél szerint *Strada Ungarorum*-nak, magyarok útjának nevezte.« Kár, hogy Márki úr ugyanazon könyvben, melyből ez adatokat merítette, meg nem pillantotta a 629—634 lapokat. Ott észrevehette volna a 762—770 évi okleveleket, melyekben előfordul, hogy a Sexti kolostornak birtoka »inter Tiliamentum et Liquentiam, et sicut via Ungarorum cernitur« létezett. Ebből kitetszik, hogy a fent említett kép feliratában nincsen anachronismus; hogy Szent Paulinus, mint aquilejai patriarcha (776—804) adhatta a friauliaknak áldását a hungarusok ellen vivandó harczra; hogy a *Via* (strada) *Ungarorum* elnevezés eredete nem Árpád *ungarus*-ainál keresendő.

A kérdéses feliratban említett *hungarusok* alatt talán az *avarok* értendők? Nem; mert Paulus Diaconus az avarokat *hunok*-nak nevezi; csak 894-ben adják a feldai évkönyvek az avaroknak a *hungarus* nevet. Az avarok többször betörték ugyan Friaul területére, de csata után visszatértek Pannóniába, a hol szállásaik valának. Friaul területének nem ők voltak állandó lakói, hanem a hungarusok.²⁾ A pannóniai avarok 862-ben megkülönböztetendők az ugroktól, kik Karantánia szomszédságában laktak.³⁾

¹⁾ Szent Paulinus és az avarok. *Századok*, 1904. 921. l.

²⁾ Civitas Vincentia est non longe a Venetia ... ubi et nobile quondam monasterium sancti Felicis visebatur ... Eo ab Ungris, qui pene locorum ipsorum vicini sunt, exusto ... (Godefr. Guilielmi Leibnitii SS. RR. Brunsvicensium. Hanoverae, 1707. I. 306.)

³⁾ Hludovicus habeat Baiariam et Carantanos et Beheimos et Avaros. Divisio imperii ap. Migne, XC VII. 377. ad a. 817. — Sed et hostes

Paulus Diaconus szerint a longobardok 569-ben költöztek Pannóniából Olaszországba és engedték át Pannóniát az avaroknak. Ezek csak 788-ban rohanták meg először a friauli területet, holott a karnioli ugrok már 590-ben úgy elpusztították Aemonia várost, hogy a püspöki széket onnan Citta-Nuova városba kellett áttenni.¹⁾

Ez talán elegendő annak bebizonyítására, hogy a pannóniai avarokat nem szabad azonosítani a karnioli ugrokkal, sem az ugrok jó és bal sorsát az avarokéval összezevarni.²⁾

Carniola (Krajna) lakosai egyházilag az aquilejai patriarchatushoz, nemzetiségileg a szlávokhoz (slavi, venetae), politikailag többnyire a friauliakhoz (Forojulienses), földrajzilag Ungariához tartoztak s ezért ungarusok-nak neveztettek.

Valamint a *Krajna* név a szláv *kraj* (marca, regio, vidék) szóból származott, úgy *Ungaria* és *Ungari* a szláv *gora* (hegy, hegység) szóból; mert *Ungaria* a hegység (Alpes Juliae, Alpes Carnicae) melletti (*u gor*, bei Gebirg) területen terjedett; az ezen hegység mellett lakó nép pedig hegység-mellettinek (*u-gor*, ungar) neveztetett.

Márki Sándor úr az *Ungaria* és *Ungari* nevezetben nem találja a szláv *gora* (hegy, erdő) gyököt, mert nem látja benne az *a* és *n* hangokat. Tudjuk, hogy az etymológiában a mássalhangzó nem sokat nyom a latba, hanem igenis a magánhangzó; ez pedig gyakran változik: pl. mare, more; Abari Obri; Kálmán Coloman stb. Márki úr Szent Paulinus életében (Migne, 25. l.) azt is észrevehette, hogy a mássalhangzókat néha fölöslegesen megkettőztetik vagy megnyújtják, mint pl. Paulus és Paullus; így állhatott elő Ουγορία helyett Ουγγορία, azaz kiejtés szerint *Ungoria*.

b) Ha már ezek után az adriai *Marchia Hungariae*³⁾ és a dunai *Regnum Hungariae* összehasonlítottatnak, az analogia odavezet minket, hogy az, a mi etymologiailag az adriai Ungariáról áll, az áll a dunai Ungariáról is.

Leteszem tollamat abban a reményben, hogy Márki Sándor úr meg lesz velem elégedve. Nem az én véleményem győzedelme fekszik szívenem, hanem az igazsága. FR. V. SASINIK.

---

ante illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem (Ludovici) populantur. *Du Chesne*: SS. Francorum, III. 114. ad a. 862.

¹⁾ Patricius episcopus Aemoniensis. Civitas ab Ungaris destructa. Sedes ad Citta Nuova translata. Mon. Germ. Hist. SS. RR. Longob. et Ital. Hanoverae, 1878. 107. ad a. 590.

²⁾ Ducatu igitur Baiariorum accepto, nequaquam desidia torpuit (Henricus), sed abiens Aquilegiam cepit. Ungaros duabus vicibus armis superavit, Ticinum transnavit, et praeda magna intra regionem hostium capta. exercitum incolumem in patriam reduxit. (Heinrici Meibomii SS. RR. Germ. Helmaestadii, 1688. I. 649. ad a. 948.)

³⁾ *Fr. Schumi*: Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain. Laibach, 1882. 141. l.

Utolsó szó.

Már *Botka Tivadar* megmondta a Millenáriumról írt híres cikksorozatában,¹⁾ hogy a magyarság divatos nevei nem a IX—X. században születtek, hanem már előbb, sőt az őskor homályában is találkozunk velök; de megmondta azt is, hogy »ily népnevek roppant nagy számmal vannak a történetben felhalmozva s többnyire bábeli zavarban.« A mint ő elismerte, hogy »a szláv írók nagy buzgósággal üzik a népnevek nyomozását«, elismerjük ezt mindannyian s örülünk, hogy Schafarikot évek óta első sorban Sasinek úr követi a *Strada Ungarorum*-on. Ezen az úton legrégibb helyneveink magyarázatában a szláv tudósok nélkül nem is boldogulhatunk. Tisztelettel üdvözlöm tehát Sasinek urat, különösen azért a nyilatkozatáért, hogy szíven nem véleménye győzedelme fekszik, hanem az igazságé.

MÁRKI SÁNDOR.²⁾

Gróf KUUN GÉZA

1838. decz. 29. — 1906. ápr. 10.

Ismét gyászkeretbe kell foglalnunk egy tiszteletreméltó nevet, melynek viselője disze, büszkesége s az európai tudós világban is ösmert hírű munkása volt a magyar tudományosságnak. A jeles orientalista, gróf *Kuun Géza*, a M. Tud. Akadémia igazgató és tiszteleti tagja, kit 1883 óta mi is társulatunk alapító. 1901 óta ig. választmányi tagjai sorában tisztelhattünk, hunyt el e hó 10-én hosszas szenvedés után, élete hatvanhetedik évében. Nemes, munkás pálya volt, mit gróf *Kuun Géza* megfutott. Kora fiatalságától kezdve a tudományok művelésének szentelte életét s nem mindennapi tehetségeit. Elvégezvén iskoláit s a pesti és a göttingai egyetemen a bölcsészeti és nyelvészeti tanfolyamot, azontúl különösen a keleti népek ismerete, a keleti nyelvek tanulmánya vonzotta, s a mit e téren a tudomány igaz szeretetével, alapos készséggel és komoly munkával alkotott, az meg fogja őrizni nevét minden időben. Kisebb-nagyobb dolgozatai, számos magyar, német és olasz folyóiratokban megjelent értekezései, nagybecsű önálló művei hosszú sorozatát ide nem iktathatjuk, de meg kell említenünk egy-két munkáját, a mely bennünket is közelebből érdekel s halára kötelez az elhunyt tudós emléke iránt. Tanulmányai

¹⁾ *Századok*, 1878. 49. l.²⁾ Azt hisszük, t. munkatársunk *utolsó* szavával a vitát befejeztnek nyilváníthatjuk.

Szerk.

tárgyuknál és irányuknál fogva természetszerűleg a magyar őstörténeti kutatások körébe vezették. Ide vágó kisebb dolgozatai: *Adalékok a Krim történetéhez* (1873), továbbá *Adalékok Ázsia és Kelet-Európa ethnographiájához a IX. és X. évszázadban* (1893). Leghíresebb munkája a *Codex Cumanicus*, az u. n. Petrarca-codex kiadása (1880), melyben latin nyelven dolgozta fel e nevezetes codexnek a kun nép elenyészett nyelvére világot vető anyagát s a melyhez több ízben újabb és újabb pótlékokat is adott. Őstörténetünk szempontjából legértékesebbek gróf Kuun Gézának azon forrástanulmányai, melyeket a magyarok eredetére, vándorlásaira és ősi intézményeire vonatkozólag folytatott. Ezek eredményét egy két kötetes munkában: *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* cz. alatt (1893—1895) tette közzé;¹⁾ a keleti forrásokat pedig magyar fordítással és tájékoztató jegyzetekkel kísérve, a *magyar honfoglalás kútfoi* millenniumi kiadása számára állította össze,²⁾ s ezzel úgyszólván mindent rendelkezésünkre bocsátott, a mit a IX-ik és X-ik századbeli magyarságról a régi keleti irodalom nyújthat. Nem terjeszkedhetünk ki e rövid nekrológ szűk keretében gr. Kuun Géza egész életére, nemes tevékenységének minden irányban méltányolására. Érdemeit elismerték mindazok a tudományos intézetek, egyletek és társulatok, melyeknek tagja, soknak elnöke volt; elismerték azok az egyetemek, melyek doktori czímmel tüntették ki; elismerte egyháza, melynek kebelében szintén kiváló állásokat töltött be mind haláláig. Koporsóját, melyre társulatunk is letette kegyelete jeléül a maga koszorúját, ápr. 12-én a M. Tud. Akadémia oszlopcsarnokából szállították Kolozsvárra. Legyen ott csendes pihenése és áldott emlékezete!

ÉRTEKEZÉSEK

az 1902, 903 évi iskolai Értetőkben.

(Folytatás.)

PAP FERENCZ: *Petőfi Szalk-Szentmártonban*. (Budapesti I. ker. m. kir. állami főgymn. Ért. 3—11. ll.) — Petőfi 1845 nyarán többször elvonult Szalk-Szentmártonba, ősszel pedig majdnem állandóan ott tartózkodott s 1846 tavaszáig csak néhány napra rándult be Pestre. Miért tartózkodott ott? erre megtaláljuk a feleletet abban a költemény-csoportban, melynek legnagyobb részét *Felhők* című kötet foglalja magában. Visszavonultságának e

¹⁾ Ismertetését olv. *Századok*, 1893. 786. l. — 1896. 228. l.

²⁾ Ismertetését olv. *Századok*, 1903. 240. l.

rövid idejét általában a világgyűlölet korának tartják, pedig Petőfi nem gyűlöletet, hanem inkább szánalmat érzett a világgal szemben. A magános töprengések kora volt az, melyben lelkének világa tágabb és tágabb lett, úgy hogy végre az emberiség s a mindenség gondolata is elfért benne. A tartalmas értekezés a költő lelkének ezen átalakulását rajzolja.

T. S. *Petőfi költészete*. (Eperjesi kir. kath. főgymn. Ért. 1—21. ll.) — Petőfi költészetének s néhány nagyobb költeményének beható méltatása, melynek nagy hátránya azonban az értekező stílusa. Annaira tele van idegen szavakkal (csak a 11-ik lapon mintegy 31 idegen szó!), hogy a tanulók csak szótár segítségével olvashatják a dolgozatot.

R. VOZÁRY GYULA: *Arany János néhány költeményéről*. (Munkácsi áll. főgymn. Ért. 3—27. ll.) — Arany János következő négy költeményének fejtegetését tartalmazza: *Rangos koldus*, *Öreg pinczér*, *Vándor cipő és Tamburás öregúr*. Az értekező nagy súlyt helyez Arany nyelvének méltatására is. Tanítványainak ajánlott jegyzetei minden érdeklődőnek figyelmét érdemlik.

BERECZKY IMRE: *Dalmady Győző élete és költészete*. (Trencsényi kir. kath. főgymn. Ért. 3—122. ll.) — Dalmady — az értekező nézete szerint — a hatvanas évekkel kezdődő korszak jobb erői közé tartozik; költészete a saját élete s a jelen kor története. Ehez nem szólunk; de azt sajnálnunk kell, hogy az értekezés írója nem elég jó történész, s a hol historikus szemmel kellene itélnie, nem mindig lát jól. A bevezetésben pl. mely a Dalmady család rövidre fogott történetét adja, azt mondja egyebek között, hogy »a család egyik őse István, mint comes és honti várjobbágy szerepel« (1290—94 körül!) — a mi természetesen képtelenség. Dalmady István nem »a két Rákóczy György erdélyi fejedelmek« svédországi követe, hanem csak I. Rákóczy György; ugyanaz a nádornál 1658 elején lehetett mint követ. A Rákóczyak levelezéséből, Szilágyi Sándor feldolgozásaiból, a ki többek közt Dalmady Istvánnak svédországi követségét is megírta,¹⁾ elég adatot található volna tárgyához a szerző. Általában hibája a bevezető résznek, hogy forrást sehol sem idéz, s így állításait ellenőrizni alig lehet.

SZABÓ MÁRTON: *A történelmi tényezőkről s a történelem középiskolai tanításáról*. (Szászvárosi ev. ref. Kun-kollégium Ért. 16—26. ll.) — Mint ismeretes, Taine három történelmi tényezőt ismer: a fajt, a környezetet és az időpontot. A földrajzi viszo-

¹⁾ Rajzok és tanulmányok. Budapest, 1875. I. köt.

nyokat, bár fontosságukat érzi, önálló tényezőkül nem említi, mint a hogy nem ismeri el a kiválóbb történelmi egyéniségeket sem külön okoknak, tényezőknek. Pedig az értekező szerint a földrajzi tényezők a legnagyobb jelentőségűek, mint hogy hatásuk régibb, mint maga a történelem. Ezt látszik igazolni a görögök és rómaiak, újabban az angolok története. Hogy a faji sajátosságok, a nép jellemvonásai a történeti események gazdag forrásai, Taine után felesleges bővebben bizonyítani. Az értekező is teljesen Tainet követi; azonban a kiválóbb történeti egyéniségekben szintén külön tényezőket lát, s e tekintetben hivatkozik pl. Mohamedre.¹⁾ Az első történeti eseményeket a felsorolt tényezők külön-külön vagy együttes hatásainak, de általában is az egész történelmet a tényezők végtelen változásainak és szövevényének tartja. A középiskolai oktatás egyik főczélja szerinte annak a megértése, hogy e tényezők összehatása teremtette meg a fejlődés mai fokát.

CSELLÁR ARNOLD: *A görög házassági jog.* (Soproni Laehnefele gymn. Ért. 3—45. ll.) — A görög monda a házasság intézményének behozatalát a görögök közé, Kekropsnak tulajdonítja. ki egyúttal az első házassági törvényeket is megállapítja. Legjobban tájékoztatnak azonban bennünket az őskori viszonyokra nézve a homerosi költemények, melyekből a házasságkötés egyes szertartásai is kivehetők, a mint részben később is szokásban voltak. Ámbár Athenae és Sparta közt e tekintetben is találunk eltéréseket. a történelmi korban a törvényes házasság feltételei mindkét államban jobbra egyezők. Az értekező ezeket a feltételeket (polgárjog, életkor. rokonság), valamint a szertartásokat is részletesen ismerteti; szól arról is, hogy minő befolyása volt a házasságnak az örökösödési jogra, mik lehettek a válás okai stb. A szövegben sűrűen alkalmazott görög idézeteket czélszerű lett volna magyar fordításban is közölni.

MAGYAR Győző: *Pár fejezet Athén alkotmánytörténetéből az »Athenaion politeia« nyomán.* (Felsőlövői ág. ev. tanintézetek Ért. 5—21. ll.) — A Kenyontól 1891-ben kiadott *Athén alkotmánya Aristotelestől* cz. munka élénk irodalmi harcot idézett elő. Kenyon Aristotelesnek tulajdonítja a töredék szerzőségét, mások azonban, köztük Schvarcz Gyula, oly nyomós érveket találtak magában az *Athenaion politeia*-ban ezen nézet ellen, hogy e töredéket nem fogadják el Aristoteles művének. Valószínű is, hogy az jelenleg ismert alakjában nem származott Aristotelestől, de viszont az is bizonyos, hogy egészben véve Athén alkotmánytörténetének hasznos forrásai közé tartozik. Az értekezés tanulságos fejtegetései meg-

¹⁾ Carlyle *hőseinek* is egyike Mohamed.

érdemlik, hogy szélesebb körben is ismertekké legyenek, tekintve azt, hogy nálunk a görög alkotmányokkal Schvarcz Gyula és Schilling Lajos egyetemi tanárokon kívül alig foglalkozott valaki tüzetesen.

VUCSKITS JENŐ: *A Vesta-szűzek.* (Keszthelyi kath. főgymn. Ért. 3—74. ll.) — A Vesta-cultus eredetét az áráknál keresi, melyből a római népjellem sajátos intézményt fejlesztett. A Vesta-szűzek kötelessége a szent tűz gondozása, a palladium őrzése, bizonyos imádságok elvégzése és áldozatok bemutatása. Minthogy a római nép közvetítő szerepet tulajdonított nekik az istenek és emberek közt, ezért kívántatott tőlük a *castitas*. Ez volt jogaiknak és kiváltságaiknak alapja. Történetükre vonatkozólag érdemes tudni, hogy szent Ambrosius és Prudentius korában még fennáll az intézmény, de ugyancsak az ő korukban meg is szűnik. A gondosan megírt tanulmány értékét emeli az, hogy frója a Lanciani-féle ásatások eredményeit felhasználta.

GYÖRFI ENDRE: *Az anarchisták Rómában.* (Szombathelyi róm. kath. főgymn. Ért. 5—78. ll.) — A Catilina-féle mozgalmakat ismerteti. Hosszasan foglalkozik Catilina személyével, kiben »a gonosz idők leggonoszabb tényezőjére« ismer, bizonyára azért, mert főforrásként Cicero beszédeit használta. Ismerjük Mommsennek egy s más tekintetben talán túlon-túl szigorú véleményét Ciceróról, de ama kor eseményeinek tárgyalásánál őt mellőznünk nem szabad; annál kevésbbé, mert Caesar részessége e mozgalmakban is bizonyítja, hogy itt politikai pártküzdelmekről, nem anarchista törekvésekről van szó.

KIRÁLY PÁL: *A római birodalom európai tartományai a császárság idején.* (Erzsébetvárosi m. kir. áll. főgymn. Ért. 3—37. ll.) — A római köztársaság a birodalom határainak biztosítására nem fordított elég gondot. Caesar felismervén a hibát, megtette a kellő intézkedéseket, a miben Augusztus is követte őt; s hogy ez mennyire szükséges volt, mutatja az, hogy Itália északi határainak biztosítása hosszú, véres háborúk árán sikerült, ámbar Varus legiói vereséget szenvedtek. Itália határainak biztosítása egyúttal kulturális fontosságú dolog, mert e határok közt évszázadokon át csaknem teljes békességben virágoztak a rómaivá hasonult népek. Az értekező ismerteti az egyes provinciákat is: Hispaniát, Galliát, Germaniát, Britanniát, a Duna-melléki tartományokat és végül Hellast.

BARTALIS JÓZSEF: *A római jog és szellem hatása a középkor elején fellépő barbár népekre.* (Gyulafehérvári r. kath. főgymn. Ért. 3—57. ll.) — A nyugat-római birodalom bukásának előadása után, az imperium területén fellépő barbár (germán) népek törvény-

gyűjteményeit vizsgálja, hogy kimutassa bennök a római jog és szellem hatását. Így a Theodorik-féle *Edictum*-ot s a Justinianus-féle törvénygyűjteményeket. Kár, hogy alig egy féloldalon végez velök, holott a római jog a középkor későbbi századaiban épen e törvénygyűjtemények alapján éled fel újra. Részletesen szól a longobardokról, kik az ősi politikai rendszert, a szabad municipális gyarmat-alkotmányt juttatják diadalra. Érezhető a római jog hatása a burgundoknál, a nyugati gótoknál s a frankoknál is, a kiknél pl. Nagy Károly épen római jogi alapon lesz a jog kútforrásává, a hatalom központjává s az új római császárság megteremtőjévé. A különben tanulságos dolgozatnak hátránya az idézetek gyakori pontatlansága.

GAÁL LAJOS: *Cremonai Liudprand történetírói hitelessége.* (Nagybányai áll. főgymn. Ért. 7—20. ll.) — Liudprand az ő *Antapodosis*-ában egyebek közt a magyarokról is szólván, e műve a vezérek korának tárgyalásánál elég gyakran emlegetett forrás. Az értekező szerint Liudprandot sokáig félreismerték még külföldön is; hitelességében kételkedtek, s ezért nálunk is »sokszor érdemetlenül« mellőzték; pedig »bizonyos, hogy valamint Sallustius nélkülözhetetlen forrás a római respublica utolsó századának történetére, úgy Liudprand is, mint Augustinus és Hieronymus (az értekező Hyeronimus-t ír) világtörténeti írók méltó utóda, feltétlen hitelességgel bír a német királyság első századának történetére.« Ez ugyan Büdinger álláspontja, mit azonban a szerző csak kritikai eljárás után hajlandó teljesen magáévá tenni. Az egész dolgozat különben, melyben Liudprand rövidre fogott életrajza is olvasható, csak a kérdés irodalmával foglalkozik s Liudprand hitelességéről is csak általánosságban beszél; a magyarokra vonatkozó tudósításait teljesen mellőzi. Ugy látszik, a jövő évi Értesítőben fogja ezeket tárgyalni. Érdeklődéssel várjuk a folytatást.

LUKINICH IMRE.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1903.

— BOSANSKA VILA. Szerk. *Kasiković Miklós.* Sarajevo, 1903. XVIII. évf. — 1. Ivančević Péter: *Popović-Pecija Péter szerb hajdu.* (81 és köv. ll.) Híres bosnyák vitéz; született Busenicában az Una mellett; hősileg küzdött a boszniai szabadságharcokban 1858—1875-ig; elesett Gasnicánál 1875 aug. 29-én. Róla és a boszniai szabadságharcról részletesebben van szó a *Javor* cz. közlöny 1892 évi folyamában. — 2. Ilije Dragutin: *Karagyorgyevics I. Péter életrajza.* (233—237. ll.)

— BRANKOVO KOLO. Szerk. *Marković A. P.* Karlócza, 1903. IX. évf. — 1. *Tomanović L. Crnojević Ivánról.* (120. l.) Vita-irat, melyben a szerző Crnojević Ivánról írt nagyobb művét, illetőleg erre vonatkozó új adatait védelmezi megtámadói ellen. — 2. *Mihajlović Deján: A varasdi katonai határőrvidékre szerbek és nem vlahok települtek.* (788—1037. ll.) A sok okleveles adattal támogatott értekezés tulajdonképen czáfolat Horvát Rudolf történetírónak a *Vienac* cz. folyóiratban közölt azon állítása ellen, hogy Jurisics György 1538-ban vlahokat telepített a varasdi katonai határőrvidék területére. — 3. *Magarašević György: Nena-dović Pál szerb metropolita* (1749—1768) *főpásztori tevékenységéről.* (1089 és köv. ll.) Ő alapította a karlóczai theologiai intézetet és egyéb iskolákat, s létesítette az úgynevezett klerikális alapot, mely idővel egyéb alapítványokkal gyarapodott és ma szerb egyházi, iskolai és kulturális czélokra használtatik fel. — 4. *Gjukić A. Stanisavljević Áron vicemarsal* (1758—1833) *életrajza.* Az értekezés sok becses adatot tartalmaz az 1773—1833 közötti katonai viszonyokra vonatkozólag, melyekben jelentékeny szerepe volt Stanisavljević Áronnak. Szül. 1758-ban Morovics faluban a Szerémségben; apja ezredes volt a csajkás kerületben. Meghalt 1833-ban Ujvidéken.

— DELO. Szerk. *Pavlović M. Dragutin.* Belgrád, 1903. VIII. évf. — 1. *Kostić D. A baltok és szlovének Németországban.* (98. l.) — 2. *Miličević St. Bosznia és Hercegovina állapota az occupatio idejében.* (26. l.) — 3. *C. C. Báró Rajaić József és Stratimirović István szerb patriarchák párhuzamos életrajza.* (34—57. ll.) Az előbbi az 1848-iki szerb lázadásban, az utóbbi a szerbiai szabadságharcban (1804—1813) játszott jelentékeny szerepet.

— GLASNIK PRAVOSLAVNE CRKVE U KRALJEVINI SRBIJI. Szerk. *Kovačević M. Dobrosav.* Belgrád, 1903. IV. évf. — 1. *Kovačević Dobrosav: Szerb metropoliták, egyházi trók és hitszónokok Oroszországban.* (144—155. ll.) — 2. *Mihajlović K. Dimitrije: Anglikán közeledési kísérletek a görög-orosz egyházhoz 1670-ben.* (70—182. ll.) A közeledési kísérlet Anglia részéről indult meg diplomáciai úton, a mit mindkét részről theologiai eszmecserék követtek, de a kísérlet eredménytelen maradt. — 3. *M. B. Az örmény egyház története orosz források alapján.* (461. l.) — 4. *Švabić Pál: Cyrill belgrádi metropolita levelei Milos szerb fejedelemhez 1826—1827* (233. l.) és *Antim belgrádi metropolita levelei Miloshoz 1827—1831.* (499. 617. ll.) A levelek politikai és művelődéstörténeti érdekűek.

— ISTOČNIK. Sarajevo, 1903. XVII. évf. — 1. *Radonić: A milesevoi zárda három irata a XVII-ik századból.* (249. 262. 281. ll.) A moszkvai levéltárban van három irat, melyben a mile-

sevoi szerb zárdá az orosz cáároktól segílyt kér és elősorolja mit szenved a töröktől, mi által érdekes adatokkal szolgál a szerbországi zárdák történetéhez a XVII-ik században. Az iratok 1627, 1646 és 1688-ból valók. — 2. U. a. *Ismeretlen szerb útleírás a szentföldről a XVIII-ik sz. első feléből.* (326—342. ll.) Joanikije, a rakováczi szerb zárdá helyettes főnöke, Sylvester és Joasaf szerzetes társaival 1745—1746-ban a szentföldre utazott. Utjokat Sylvester írta le. Az irat főképp szerb nyelvtörténeti szempontból fontos, mert legrégibb emléke az úgynevezett orosz-szlovén nyelvnek, melyet a hazai szerb irodalomba úgy hoztak be, hogy 1733-ban Jovanović Vincze karlóczai szerb metropolita Kievből hozott tanítókat az újonnan alapított karlóczai, ujvidéki stb. szerb iskolákba. Ezt az orosz-szlovén nyelvet csak az iskolázottak értették, a nép alig; ez a dialektus azonban lassankint helyet engedett a szlavonoszerb irodalmi nyelvnek, míg végre Karadžić-Stefanović Vuk hosszu küzdelem után (1814—1847) a szerb népi nyelvet tette irodalmi nyelvvé. — 3. Popović A. Jovan: *Branković János despota.* (365—375. ll.) Branković János, István és Angelika fia, György unokája, az utolsó szerb despota a Branković családból. Meghalt 1503 decz. 10-én. A török elől a Szerémségbe, Kupinovába (Kupinik) menekült, s midőn itt sem érezte magát biztonságban, Berkaszovába tette át székhelyét. Felesége Jakšić Ilona, István leánya; egyetlen gyermekök Mária, Frangepán Ferdinánd felesége lett. János despota némi kormányzó hatalmat gyakorolt a Magyarországra menekült szerbek felett és vezére volt a magyar királyt szolgáló szerb lovasságnak.

— PROSVETNI GLASNIK. Szerk. *Popović Mihály.* Belgrád, 1903. XXIV. évf. — Popović H. Avram: *Középkori vlah települések nyomai Kopaonik déli vidékén.* (181—193. ll.) Milutin szerb király aranypecsétetes adománylevelében a banjskai Szent István zárdának egyéb birtokok mellett öt vlah telepet is adományozott. Az értekező ezekről és a többi vlah telepekről szól. Ezen kérdésről Novaković Stojan is tüzetesen értekezik a szerb tudós társaság *Glas* cz. folyóiratának 24-ik kötetében.

— ŠKOLSKI VJESNIK. Szerk. *Dlustuš Ljuboje.* Sarajevo, 1903. X. évf. — Budisavljević Milán: *Párhuzam az Ilias és a rigómezei szerb népének között.* (323—723. ll.) A szerbek a Rigómezőn 1368-ban iszonyú csatavesztést szenvedtek, mely következményeiben végzetesebb volt a mohácsi vésznél, mert Szerbia bukását idézte elő. E szerencsétlen ütközetről számos egykorú szerb népének maradt fen, mely népének történelmi szempontból is becsesek. Ezeket az értekező egy egységes nép-eposzszá igyekszik összefűzni s párhuzamot von köztük és az Ilias között.

SRPSKI KNJIZEVNI GLASNIK. Szerk. *Popović Bogdan*. Belgrád. 1903. — 1. *Gyászbeszéd Branković György szerb despota felett*. (136—141. ll.) Branković György 1456 decz. 24-én Szendrővárában halt meg. Ezen egykorú gyászbeszédnek egy XVI-ik századi másolata megvan az odessai egyetemi könyvtárban. Itt egész szövege közöltetik. Tartalmából kiemeljük a következőket: Branković halála évében több üstökös volt látható az égen, mit a szónok és kortársai a bekövetkezendő szerencsétlenségek előjelének tekintettek. Konstantinápoly bukása után sok előkelő görög menekedék talált a szerb despotánál, ki igen szívesen fogadta őket. A beszédben célzás van arra, hogy 1455 december-havában Szilágyi Mihály belgrádi várkapitány fogságba ejtette Brankovićot fiával, kiket csak nagy váltságdíj fejében (100,000 arany, Somlyó és Becskerek) bocsátott szabadon. — 2. *Stefanović András: Régi szerb egyházi építéset*. (VIII. 514—522. ll. — IX. 47—455. ll.) — 3. *Harden: A raguzai földrengés 1667 ben*. (IX. 522—527. ll.)

— SRPSKI SION. Szerk. *Ruvarac Dimitrija*. Karlócza, 1903. XIII. évf. — 1. *Ruvarac D. Rajačić József patriarcha és Atanacković Platon püspök*. (13 és köv. ll.) Mind a kettő nagy szerepet játszott a politikai téren s a szerb egyház, iskolaügy és kultúra terén. Rajačić 1842-ben lett karlóczi érsek; az 1848 május-havában Karlóczán tartott szerb nemzetgyűlés patriarchává, ő pedig ugyanezen gyűlésen Suplikác Istvánt szerb vajdává választotta meg, és ettől kezdve a magyar kormány tiltakozását figyelembe nem véve, nyíltan a magyarellenes szerb mozgalom élére állott, és mint a bécsi kamarilla hive, e mozgalom irányója is maradt. Jellacsicsot 1848 jun. 5-én ő iktatta be báni méltóságába. A szerbek 1848 jul. 24-én a szerb nemzet kormányzójává kiáltották ki, mire a magyar kormány érseki székétől megfosztotta. A bécsi udvar 1848 decz. 27-én »érdemeire« való tekintettel visszahelyezte és a patriarchai méltósággal is felruházta. Az értekező Rajačićnak és Atanacković Platon bácsi szerb püspöknek, az ujvidéki szerb gymnasium egyik alapítójának, különösen egyházi és kulturális érdemeiket vázolja. — 2. U. a. *A fruskagorai szerb zárdák leírása 1753-ból*. (19 és köv. ll.) Nenadović Pál patriarcha 1753-ban *visitatio canonica* czimén elrendelte a Fruskagorában levő összes szerb zárdák vagyoni leltározását. Az értekező ezt itt terjedelmesen közli. Különösen érdekesek a műkincesek és régi kéziratok leírásai s a zárdák keletkezésére, történetére és birtokaikra vonatkozó feljegyzések. — 3. U. a. *Radivojević Arzen bácsi szerb püspök (1774—1781) élet- és jellemrajza*. (59 és köv. ll.) — 4. U. a. *Az 1744-iki szerb nemzeti congressus*. (264 és köv. ll.) — 5. U. a. *Stratimirović István szerb metropolita leve-*

lezése *Sok József udvari agenssel.* (362. 390. ll.) Az érdekes levelezés (1799—1811), mely részben politikai tartalmú, német nyelven folyt. Sok József levelei egész terjedelmökben közöltek. — 6. U. a. *Stratimirović István egyéb levelei.* (600. 713. ll.)

MARGALITS EDM.

ÚJ KÖNYVEK.

— ACSÁDY IGNÁCZ. A magyar birodalom története. A kútfők alapján a művelt közönség számára írta —. Második, befejező kötet (1490—1903). Budapest, 1904. Athenaeum kny. Nagy 8-r. 2, 828 l. Két színes térképpel, 7 színes, 18 más melléklettel és 225 szövegképpel. Ára 18 kor.

— ALMANACH (Magyar tud. akadémiai —) polgári és csillagászati naptárral MCMV-re. Kiadja a M. Tud. Akadémia. (Budapest), 1905. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 294, 2 l. Ára 2 kor.

— ANDRÁSSY GYULA (gróf). A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. Írta —. II. köt. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 270 l. Ára 6 kor.

— BALOGH JENŐ. A jogtörténet tanítása hazánkban. Írta —. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 2, 37 l. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1905 évi februári füzetéből.)

— BARCSA JÁNOS. A debreczeni kollégium és pártikulái. Írta —. Debreczen, 1905. Városi kny. Nagy 8-r. 202, 2 l. Ára 3 kor. 60 fill.

— BÁTORY GÁBOR. A keresztyén egyház története. Budapest, 1904. Nagy Sándor kny. 3-r. 216 l. Egy térképpel. Ára 1 kor. 60 fill.

— BÉKEFI REMIG. Pauler Gyula emlékezete. Írta —. Emlékbeszéd a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának 1904. nov. 9-én tartott ülésén. Budapest, 1904. Stephaneum kny. 8-r. 32 l. Arczképpel. (A Szent-István-Társ. tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből, 50. sz.) Ára 80 fill.

— BENEDEK ELEK. Hazánk története az ifjúság számára. Írta —. Budapest, 1905. Athenaeum kny. Kis 4-r. 4, 458 l. Számos szövegképpel és 28 képmelléklettel. Ára 8 kor.

— BERECSKY ZSIGMOND (Torboszlói). Rákóczi-emlék. Szemelvények II. Rákóczi Ferenc életéből. Budapest, 1904. Krammer és Erhardt kny. 8-r. 31 l. Ára 50 fill.

— BESOZZI (Die Chronik des Cerbonio —) 1548—1563. Erläutert und herausgegeben von *Walter Friedensburg*. Wien, 1904. Carl Gerold's Sohn. 8-r. 4, 185 l. (Fontes rerum Austriacarum. I. Abt. Scriptores, IX. Bd. Erste Hälfte.)

— BOISSIER (Gaston —). Tacite. Paris, 1903. Hachette. 8-r. IV, 343 l. Ára 3'50 Fr.

— BOKOR JÁNOS. Jordanes: A gótok eredete és tettei; 1. *Jordanes*.

— BOROVSKY SAMU. Magyarország vármegyei és városai. A magyar korona országai történetének . . . stb. enciklopédiája. A »Magyarország vármegyei és városai« állandó munkatársai bizottságának közreműködésével szerkeszti —. *Pozsony vármegye.* A »Magyarország vármegyei és városai« állandó munkatársai központi bizottságának felügyelete alatt írták a Pozsony-vármegyei helyi munkatársak. Budapest, (1904.) Apollo irod. társ. Légrády testvérek kny. 4-r. X, 754 l. Számos színes melléklettel, 26 műmelléklettel, térképpel és 300 szövegképpel. Ára ?

— BORSOS ISTVÁN. Széttétekintés a pápai ev. ref. kollégium könyvtárában. Írta —. Pápa, 1904. Főiskola kny. 8-r. 20 l. (Különlenyomat az *Értesítő*-ből.) Ára 40 fill.

— BRANDENBURG (Erich —). Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. Herausgegeben von —. Zweiter Band. Leipzig, 1904. 8-r. XX, 1064 l.

— BUNYITAY VINCZE. Egyháztörténelmi emlékek ; 1. *Emlékek*.

— BUZA JÁNOS. Négy év a sárospataki ev. ref. egyház történetéből. Szerence, 1904. Simon József kny. 8-r. 41 l. (A sárospataki református nőegylet kiadványai, 3. füz.)

— CHRONIK (Die —) des Cerbonio Besozzi ; 1. *Besozzi*.

— CHRONIK der Zwanglosen, 1884—1904. Budapest, 1904. Pesti Lloyd kny. 8-r. 45, 2 l.

— CORPUS STATUTORUM Hungariae municipalium ; 1. *Gyűjteménye*.

— CSALÁDOK (Nemes —). Első kötet. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. VIII, 664 l. Színes címér-mellékletekkel és a szövegbe nyomott címérképekkel. (Magyar nemzeti Zsebkönyv. Második rész : Nemes családok.)

— CSENGERI JÁNOS. A római irodalom története. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 104 l.

— CZIMER KÁROLY. Egyetemes történelem ; 1. *Márki Sándor*.

— DÉZSI LAJOS. Balassa és Rimay Istenes Énekei-nek bibliographiája ; 1. *Rimay János*.

— DIVALD KORNÉL. Szepes vármegye művészeti emlékei. Első rész : Építészeti emlékek ; 1. *Vajdovszky János*.

— DRUMÁR JÁNOS. Zenetörténet. Zeneiskolák, magántanítás s a művelt közönség használatára. I. köt. Az ó- és középkor. A debreczeni zenede tulajdona. Debreczen, 1904. Csokonai kny. (Ruzicska Gyula és társa.) 8-r. 264 l. Ára 4 kor.

— DUDEK JÁNOS. Kritikai tanulmányok Acsády Ignácznak *A magyar birodalom története* című művéről. Nyitra, 1904. Huszár István kny. 8-r. 512 l. Ára 4 kor. 30 áll.

— EMLÉKEI (Szepes vármegye művészeti —). Első rész : Építészeti emlékek ; 1. *Divald Kornél és Vajdovszky János*.

— EMLÉKEK (Egyháztörténelmi —) a magyarországi hitújítás korából. (Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrationia.) Szerkesztették *Bunyitay Vincze, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János*. Kiadja a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztálya. Második kötet : 1530—1534. és három függelék. Budapest, 1904. Stephaneum kny. Nagy 8-r. 4, 567, 2 l. Ára ?

— EMLÉKKÖNYV a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak 1904 szept. 14- és 15-én Ujvidéken tartott nyolczadik vándorgyűléséről. Hozzácsatolva a társaság 1903-iki Évkönyve. Szerkesztette *Szöts Farkas*. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 152 l. (Protestáns Szemle, XVI. évf. 8. füz.)

— EMLÉKKÖNYV. Bloch Mózes tiszteletére életének kilenczvenedik évfordulója alkalmából kiadják tanítványai. Budapest, 1905. Singer és Wolfner. 8-r. XXIV, 243, 2, 8, 137 l. Arczképpel.

— EÖTVÖS KÁROLY. A nazarénusok. Budapest, 1904. Révai testvérek irod. int. 8-r. 310 l. Ára 4 kor.

— ÉRTEKEZÉSEK a történelmi tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Tizenkilencedik kötet. A II. oszt. rendeletéből szerkeszti *Pauer Imre* osztálytitkár. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 4, 372 l.

— ÉRTESÍTŐJE (A kaposvári m. kir. áll. főgimnázium —) az 1903—1904. iskolai évről. Közli *Danilovics János* kir. igazgató. Kaposvár, 1904. Hagelmann Károly kny. 8-r. 135 l. (*Kohlbach Bertalan* : Adatok Somogy vármegye ősművelődésének történetéhez. 1—20. ll. 6 melléklettel.)

— ÉRTESÍTŐJE (A lévai kegyes-tanítótrendi főgimnázium —) az 1903—1904. tanévről. Közzéteszi *Malonyay István* igazgató. Léva, 1904. Nyitrai és társa kny. 8-r. 136 l. (*Pózna József*: Visszaemlékezés II. Rákóczi Ferenczre és a korabeli szabadságharczra. 1—74. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A nyiregyházi ág. hitv. ev. főgymnasium —) az 1903—1904. iskolai évről. Közli *Faragó Bálint*. Mezőtúr, 1904. Gyikó K. utóda Kanyó Antal kny. 8-r. 226, 2 l. (*Faragó Bálint*: A mezőtúri ev. ref. főgimn. történetének rövid összefoglalása, 1551—1903. 35—58. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A nyiregyházi ág. hitv. ev. főgimnázium XXXX-ik —) az 1903—1904. iskolai évről. Közli *Martinyi József* igazgató. Nyiregyháza, 1904. Jóba Elek kny. 8-r. 122 l. (*Zimmermann Rezső*: A nemes-ségnek a városokba való telepedése a XVI—XVII. században. 1—32. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának —) az 1903—1904. iskolai évről. Kiadták: *Thúry Etele* akadémiai (és) *Faragó János* főgimn. igazgató tanárok. Pápa, 1904. Főiskolai kny. 8-r. 186 l. (*Thúry Etele*: A pápai ref. főiskola rektorai és felsőbb tanulói 152-ig. 3—33. ll. — *Borsos István*: Széttelkintés kollégiumunk könyvtárában. 34—51. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A selmeczbányai ág. hitv. ev. lic. főgimnázium —) az 1903—1904-iki tanévről. Közzéteszi *Király Ernő* igazgató-tanár. Selmeczbánya, 1904. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. 140 l. (*Suhajda Lajos*: A régi Róma. 3-38. ll.)

— ÉVKÖNYVE (Az Alsófehér-megyei történelmi, régészeti és természet-tudományi egyesület tizenharmadik —). A választmány megbízásából szerkeszti dr. *Körödy Péter* egyleti titkár. Gyulafehérvár, 1904. Schäser Ferencz kny. 8-r. 156, 4 l. Több képpel és alaprajzzal. Ára 4 kor.

— ÉVKÖNYVE (Az országos magyar gazdasági egyesület 1903—1904. évi —). Szerkesztette az egyesület tisztikara. XIII. köt. Budapest, 1904. Stephaneum kny. 8-r. 257, 21, III l. (Emlékszed gróf Andrássy Aladár fölött. Az O. M. G. E. 1903 évi decz. 13-án tartott közgyűlésén előadta dr. *Gaál Jenő*. Arczképpel. — Kézdivásárhelyi Vásárhelyi László életrajza. Irta *Nachtnabel Ödön*. Arczképpel.)

— FARKAS LAJOS. A római jog történelme. Az alapintézmények az első alakulás szerint. II. kötet első része. Harmadik javított kiadás. Kolozsvár, 1904. Ajtai K. Albert kny. 8-r. IV. 223 l. Ára 5 kor.

— FÉNYES MÓR. A zsidók története. II. rész. A közép- és új-korban. A talmud befejezésétől napjainkig. Irodalmi szemelvényekkel. Harmadik javított kiadás. Budapest, 1905. Bichler Ignác kny. 8-r. 85, 2 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— FERENCZI ZOLTÁN. Deák élete. Irta —. I. II. III. köt. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. XV, 463 l., XII, 433 l., XI, 445 l. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. LVIII—LX. köt.)

— FONTES rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Hrg. von der Hist. Comm. der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. I. Abt. Scriptores, IX 1. Bd., 1. Besozzi.

— FRANKE O. Beiträge des chinesischen Quellen zur Kenntniss der Türkvölker und Skythen Centralasiens. Berlin, 1904. G. Reimer. Nagy 8-r. 111 l. Ára 4.50 M.

— FRIEDENSBURG (Walter --). Die Chronik des Cerbonio Besozzi; 1. Besozzi.

— FRIEDJUNG HENRIK. Harcz a német hegemoniáért (1859—1866). Harmadik kötet. Az ötödik német kiadásból fordította *Junius. Átnézte Hoffmann Frigyes*. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r.

XIV, 525 l. Egy térképpel. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. LVII. köt.)

— FRIEDREICH ISTVÁN. Széchenyi művei. A M. Tud. Akadémia legújabb kiadványa. Irta —. Budapest, 1904. Pátria kny. 8-r. 28 l.

— GAÁL MÓZES. Petőfi Sándor élete és költészete. Második kiadás. Budapest, (1904.) Nagy Sándor kny. 8-r. 64 l. (Nemzetünk nagy költői, 2.) Ára 40 fill.

— GERGELY KÁROLY és Kovács Lajos. Keresztyén egyháztörténelem különös tekintettel a magyar protestáns egyházra. A tanítóképző intézetek számára és a gimnáziumi összevont vallásitanítás céljaira. Átdolgozta s részben bővítette S. Szabó József. A tiszántúli ev. ref. egyházkerület tulajdona. Harmadik átdolgozott és bővített kiadás. Debreczen, 1904. Csokonai kny. (Ruzicska Gyula és társa.) 8-r. 98 l.

— GESCHICHTE der Kämpfe Österreichs; 1. *Krieg*.

— GESCHICHTS-QUELLEN (Oesterreichische —). Fontes rerum Austriacarum. Hrg. von der Hist. Commission der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. I. Abt. Scriptorum, IX/1. Bd., 1. *Besozzi*.

— GOLDBERG RÁFAEL. A zsidók története és irodalma a tíz törzs számkivetésétől a mai napig. Átdolgozta dr. *Büchler Sándor*. Hatodik átdolgozott kiadás. Budapest, 1904. Márkus Samu kny. 133 l. Ára 1 kor. 40 fill.

— GOMBOS FERENCZ ALBIN. Középkori krónikások; 1. *Krónikások*.

— GÖRÖG FERENCZ. Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz. Kolozsvár, 1905. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 32 l. Ára 70 fill.

— GYURINKA ANTAL. Báthory Miklós váci püspök, 1475—1508. Irta —. Nagykörtös, 1904. Bazsó Lajos kny. 8-r. 16 l.

— GYŰJTEMÉNYE (A magyar törvényhatóságok jogszabályainak —). Corpus statutorum Hungariae municipalium. V. kötet második fele. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai. Összegyűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel; ellátták dr. *Kolosvári Sándor* és dr. *Óvári Kelemen* kir. egyetemi tanárok Kolozsvárt. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Athenaeum kny. Nagy 8-r. LIX, 585 l. Ára 12 kor.

— HAMVAY ÖDÖN. Damjanich János élete, története és szemelvények nevéhez intézett leveleiből. A hős születésének századik évfordulójára. Budapest, 1904. Budapesti Hírlap kny. 8-r. 192 l. Ára 2 kor.

— HEGEDŰS JÁNOS. A kassai tanítóképző (intézet) története 1777—1904. Megjelent Bubits Zsigmond Kassa-egyház. püspök 5 nagyméltóságának költségén. Kassa, 1904. Werfer Károly kny. 8-r. 99 l.

— HEINRICH GUSZTÁV. Egyetemes irodalomtörténet. Szerkeszti —. Második kötet. Rómaiak és románok. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. XV, 915 l. 31 műmelléklettel és 218 szöveggel. Ára ?

— HORN EMIL. Magyarországi szent Erzsébet. A francia Akadémia által jutalmazott mű. Irta —. Fordította *Radu István*. Kiadja a Szent-István-Társulat Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 265 l. Ára 2 kor.

— HORNYÁNSZKY GYULA. Történetírás és philosophia. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 40 l.

— HORVÁTH EMIL (báró). Földtulajdon és demokrácia. Irta —. Kézirat gyanánt. Ds, 1903. Demeter és Kiss kny. 8-r. 43 l.

— ILLÉSSY JÁNOS. A Jász-kunság eladása a német lovagrendnek. Irta —. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 40 l. (Különlenyomat a *Századok* 1905 évi folyamából.)

— IRODALOMTÖRTÉNET (Egyetemes —); 1. *Heinrich Gusztáv*.

— ISMERTETÉSE (A hiteles-helyi levéltárak felügyeletének szervezése iránt folytatott tárgyalások —). Budapest, 1904. M. kir. tud. egyetemi kny. 4-r. 14 l.

— JEGYZÉKE (Bereg vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyv-bizottság. Budapest, 1904. Pesti kny. r. t. 8-r. 17 l.

— JEGYZÉKE (Máramaros vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyv-bizottság. Budapest, 1904. Pesti kny. r. t. 8-r. 17 l.

— JORDANES. A gótok eredete és tettei. (De origine actibusque Getarum.) Latinból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Bokor János*. Brassó, 1904. A »Brassói Lapok« kny. 8-r. 173 l. Egy származási táblával. (Középkori krónikások, III.) Ára 3 kor.

— KADÁR JÓZSEF. Szolnok-Doboka vármegye monographiája; l. *Monographiája*.

— KAINDL (R. Friedrich —). Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Stud. XIII—XVI. Wien, 1902. Carl Gerold's Sohn. 8-r. 58 l. (Különlenyomat az *Archiv für österreichische Geschichte* 91. kötetéből.)

— KALAUZ a múzeumok és könyvtárak országos szövetsége 1904 évi temesvári közgyűlésének verescei kirándulói számára; l. *Milleker Bódog*.

— KAPOSSY LUCIÁN. Pápa város egyetemes leírása. A pápai Jókai-kör megbízásából összeállította —. Pápa város tulajdona. Pápa, 1905. Főiskolai kny. Nagy 8-r. VII, 364 l.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Az első Lónyayak. Családtörténeti tanulmány. Irta és oklevél-tárral felszerelte —. Nagyvárad, 1904. Szent László kny. 8-r. 122 l. Egy genealogiai táblával. Ára 2 kor.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Egyháztörténelmi emlékek; l. *Emlékek*.

— KÁROLY JÁNOS. Fejér vármegye története. A megye közönsége iránti tiszteletből írta —. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére kiadja Fejér vármegye közönsége. V. köt. Székesfejérvár, 1904. Csitári K. kny. 8-r. XXIV, 2, 768, 2 l. Képekkel.

— KAZINCZY FERENCZ levelezése. (K. F. összes művei. Harmadik osztály.) A M. Tud. Akadémia irodalomtört. bizottsága megbízásából közléstesi *Váczy János*. Tizennegyedik köt. 1816. márcz. 1. — 1816. decz. 31. Budapest, 1904. A M. Tud. Akadémia kiadása. Athenaeum kny. 8-r. XLI, 587 l. Ára 10 kor.

— KETRZYŃSKI (Wojciech von —). Der deutsche Orden und Konrad von Masovien, 1225—1235. Deutsche vermehrte Ausgabe. Lemberg, 1904. 8-r. 188 l.

— KISS ÁRON. Török Pál élete. Irta —. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XV, 280 l. Arczképpel. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai. Tudományos könyvsorozat, XVII. köt.) Ára 4 kor.

— KOLLÁNYI FERENCZ. A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi országos könyvtára, 1802—1902. Irta —. I. köt. A könyvtár megalapításától gróf Széchényi Ferencz haláláig. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 4, 485 l. Arczkép- és hasonmás-mellékletekkel s a szövegbe nyomott képekkel.

— KOLOSVÁRI SÁNDOR és Óvári Kelemen. A m. törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye; l. *Gyűjteménye*.

— KOMÁRIK ISTVÁN. A három kassai vértanu. Budapest, 1904. Stephaneum kny. 8-r. 36 l. 5 képpel. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1904 évi 9—10. füzetéből.)

— KONT (Ignace —). Un poète hongrois. Jean Arany, 1817—1882. Par —. Paris, 1904. 8-r. 88 l.

— KORRESPONDENZ (Politische —) des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen; 1. *Brandenburg*.

— KOVÁCS LAJOS. Keresztyén egyháztörténelem; 1. *Gergely Károly*.

— KRÁLIK LAJOS. Görgey István. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 114, 2 l. Ára 2 kor.

— KRIEG gegen die Französische Revolution 1792—1797. Nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der kriegsgeschichtlichen Abteilung des k. und k. Kriegsarchivs. I. Bd. Einleitung. Mit 8 Beilagen und 4 Tafeln im Text. — II. Bd. Feldzug 1792. Mit 7 Beilagen und 28 Textskizzen. Wien, 1905. L. W. Seidel u. Sohn. Nagy 8-r. X, 590 l., X, 411 l. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Krieg unter der Regierung des Kaisers Franz.)

— KRÓNIKÁSOK (Középkori —). Szerkeszti *Gombos Ferencz Albin*. III. Jordanes. Brassó, 1904. A Brassói lapok kny. 8-r. 173 l. Ára 3 kor.

— LAMPRECHT (Karl —). Deutsche Geschichte. Von —. Zweite Abteilung: Neuere Zeit. Zeitalter des individuellen Seelenlebens. III. Bd. Erste Hälfte. Freiburg i. B. 1905. Hermann Heyfelder. Kis 8-r. XV, 396 l. (Deutsche Geschichte von *Karl Lamprecht*. Der ganzen Reihe VII/1. Bd.)

— LIKOWSKI. Die ruthenisch-römische Kirchenvereinigung genannt Union zu Brest. Aus dem polnischen von dr. *Jedzink*. Frankfurt, 1904. Herder. 8-r. XXIII, 384 l. Ára 7 kor. 20 fill.

— MÁRKI SÁNDOR. Egyetemes történelem. — tankönyve nyomán írta és a felsőbb leányiskola 1901 évi tanterve szerint átdolgozta *Czimer Károly*. Harmadik rész: Uj-kor. Az V. osztály számára. Budapest, 1904. Hungária kny. 8-r. 242, 3 l. Képekkel.

— MÁRKI SÁNDOR. Kolozsvár neve. Irta —. Budapest, 1904. Fritz Ármin kny. 8-r. 23 l. (Különlenyomat a *Földrajzi Közlemények* 1904. XXXII. köt. 9. füzetéből.) Ugyanaz németül is.

— MÁRKUS DEZSŐ. A magyar törvénytár betürendes tárgymutatója; 1. *Tárgymutatója*.

— MELICH JÁNOS. A brassói latin-magyar szótár-töredék. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 35 l. (Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. köt. 4. szám.) Ára 60 fill.

— MEYNE RICHÁRD. Gerstäcker Frigyes élete és művei. Sopron, 1904. Romwalter Alfréd kny. 8-r. 89 l.

— MIHALIK JÓZSEF. A krasznahorkai várban létesített Andrássy Francziska grófné ereklye-muzeum leíró lajstroma. Kassa, 1904. Vitéz A. kny. 8-r. 118 l.

— MILHOFFER SÁNDOR. Magyarország közgazdasága. A M. Tud. Akadémia által a Semsey-féle nemzetgazdasági díjból jutalmazott pályamunka. Irta —. I. II. III. köt. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. VIII, 579 l., 2, 470, 2 l., 2, 562, 6 l. A három kötet ára 30 kor.

— MILLEKER BÓDOG. Kalauz a muzeumok és könyvtárak országos szövetsége 1904 évi temesvári közgyűlésének verseczi kirándulói számára. Összeállította —. Kiadta a verseczi városi muzeum igazgatósága. Versecz, 1904. Wettel és Veronits kny. Kis 8-r. 21 l.

— MINERVA (Magyar —). A magyarországi muzeumok és könyvtárak czimkönyve. Közrebocsátják a muzeumok és könyvtárak országos tanácsa és országos főfelügyelősége. III. évf. 1903—1904. Bndapest, 1904. Athenaeum kny. Kis 8-r. IV, 934, 2 l.

készpénz állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban a Bay Ilona úrnő által néhai testvére, Nagyréti Darvas Albertné Bay Erzsébet emlékezetére tett és a gróf Teleki Arthúr által befizetett 200—200 kor., összesen 400 kor. alapítványi összeg tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik; egyúttal az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 400 koronán, annak megfelelő névértékben, vásároltasson 4%-os m. jelzálog-hitelbanki zálogleveleket a társulat alaptőkéje javára.

Néhai Nagyréti Darvas Albertné úrnő neve hálás kegyeletből az alapító tagok sorába iktattatik.

21. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztárnak f. évi 9141. sz. értesítése szerint 800 kor. alapítványi összeg a múlt havi vál. ülés 3 jk. p. értelmében tőkésítettet.

Tudomásul szolgál.

22. Bemutatja Bay Ilona úrnőnek múlt hó 20-án kelt levelét, melyben örömét fejezi ki a felett, hogy a vál. a két ízben meddőn maradt pályázat mellőzésével II. Rákóczi Ferencz fejedelem életrajzának megbízás útján való megíratását határozta el.

Tudomásul vétetik.

23. Olvassatik dr. Márki Sándor vál. tagnak febr. hó 27-én kelt levele, hogy II. Rákóczi Ferencz életrajzának megíratását a kitüntető megbízatás folytán — miként azt már előszóval is kijelentette — köszönettel magára vállalja, azonban határidőül az 1907-ik évet bezárólag tekinti.

Örvendetes tudomásul szolgál.

24. Következik dr. Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Jókai-szobor és síremlék ügyében febr. 7-én, az adakozásra buzdító felhívás kíséretében a társulat elnökségéhez intézett levele.

A vál. a nemes és hazafias ügyet a társulat tagjainak meleg pártfogásába ajánlja.

25. Báró Radvánszky Béla vál. tag azon sajnálatos körülményből indulva ki, hogy a társulatnak múlt február hó 21-re hirdetett r. közgyűlése a határozathozatalra alapszabály szerint kellő számú tag hiányában nem volt megtartható, az alapszabályok erre vonatkozó 40-ik szakaszának módosításával az abban meghatározott negyven tag számát huszonötre leszállítandónak javasolja.

Mivel hasonló okokból már több ízben a vál. ülések sem voltak megtarthatók, a vál. az alapszabályok illető 37—42-ik

szakaszainak esetleges módosítása s ezzel kapcsolatban az összes alapszabályok revideálása céljából bizottságot küld ki, melynek tagjaivá az indítványozó báró Radvánszky Béla vál. tag elnöklése alatt dr. Ballagi Géza, dr. Dézsi Lajos vál. tagokat, Nagy Gyula titkárt és Barabás Samu jegyzőt választja meg.

Zárt ülésen —

26. a rodostói Rákóczi-ereklyék, és —

27. Nagy Nep. János kérvénye dolgában intézkedett a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Áldásy Antal s. k.
vál. tag.

Dr. Váczy János s. k.
vál. tag.

A POZSONYI KRÓNICA

ÉS

A KISEBB LATIN NYELVŰ PRÓZAI SZERKESZTÉSEK.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Forrástanulmányaim során gyakran volt alkalmam hivatkozni a Pozsonyi Krónikára, mint krónikánk Nagy Lajos korabeli szerkezetének kivonatára, s ugyancsak többször utaltam e krónikának különös helyzetére és Kézaival való feltűnő egyezéseire. E hivatkozások és utalások miatt szükségesnek tartom, hogy e kútfőnk viszonyát a többi krónikához részletesebben is megismertessem s kutatásaim eredményét a krónika leszármasztási helyét illetőleg igazoljam. De megragadom a kínálkozó alkalmat, hogy a mennyiben rövid szövegű kivonatos krónikáink a forrásbírálóra érdekléssel bírnak, röviden ezeket is megismertessem és keletkezésüket vázoljam.

I.

Feladatomban egyszerűsítése szempontjából azonban, minek-előtte tulajdonképeni tárgyamra térnék, szükségesnek tartom, hogy kutatásaim eddigi eredményeit összefoglalva, vázoljam *krónikáink keletkezési folyamatát.*

Azok a codexek és krónikák, melyek korunkra maradtak, a régi magyar krónikát kétféle változatban, két különböző korból származó szerkesztésben tartották fen. A régibb változat Kézai Simon mester IV. László korában írt krónikája, a másik szerkesztés Nagy Lajos király uralkodásának elején keletkezett és a nagy király megkoronázásáig terjedt. A két szerkezet közül az utóbbi a hosszabb, míg Kézai jóval rövidebben végez, a mi sokaknál azt a nézetet érlelte meg, hogy a Nagy Lajos korabeli szerkesztés Kézai bővítéséből származott.

[The page contains extremely faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document.]

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

[illegible]

De maga ez az V. István korabeli szerkesztés már *több részből* keletkezett. Az V. István korában keletkezett részeken kívül külön, önálló alkotásnak kell tekintenünk a *hun históriát*, mely ezekkel a részekkel egyszerre kerülhetett a régebben keletkezett részekhez. Ezen *régebbi krónika* koráról pedig Anonymus, Richardus és Albericus világosítanak fel bennünket, mert ezek már szintén használták annak adatait. Richardus ebből tudja, hogy a magyarokkal rokon népek merrefelé laknak s hogy a magyarok hogyan jöttek be mostani hazájokba. Már több pontban használja ezt a régi krónikát Anonymus is, különösen a rabló hadjáratoknál, de legbővebben Albericus írta ki adatait. Ennek a krónikának tehát már IV. Béla, illetőleg II. Endre korában meg kellett lenni.

A kérdés tehát az, hogy meddig terjedhetett ez a régi krónika? Uthaigazít erre vonatkozólag Anonymus, a ki hivatkozik I. Endre korára,¹⁾ és még pontosabban Albericus. Albericusnál a magyar krónikából vett adatok az 1095 évtől kezdve már nem fordulnak elő, s ha vannak is magyar vonatkozásai, — mint pl. az 1111, 1126—28, 1135, 1146, 1151, 1167, 1171, 1194 éveknél, — ezeknek már semmi közül a magyar krónikához. Albericus tehát forrásában az 1095 évtől kezdve már nem találhatott adatokat az előtte fekvő forrásban. Sőt az átvett adatok soványsága miatt már itt is nehezen mutatható ki a krónika hatása, legfeljebb I. Bélánál a »pugil« jelző és I. Gézának »Magnus« neve sejteti e hatást. Minthogy e sejtésekkel szemben az 1047 évig, I. Endre trónrajutásáig, krónikáink hatása Albericusra szemmel látható, helyesebbnek tartom Albericusra gyakorolt hatásuk határát az 1047 évnél megvonni. Mert ha Albericus azután is talált módot magyar vonatkozású tudósítások megszerzésére, úgy a krónikáinkkal rokonságot sejtető (!) 1047—1095 közti két adatot is olymódon szerezhette, mint az 1095 utáni adatokat.

E szerint Endre uralkodásának elején szakadt volna meg e régiebb rész, a mit Anonymus szavai is megerősítenek, mert Anonymus csak arról tud, hogy Endre félt III. Henrik bejöveteletétől, de nem arról, hogy Henrik tényleg be is jött.²⁾

És ugyanezt a határt kell felvenni krónikáinkban akkor is, ha nem a belőle merítő kútfőket vizsgáljuk, hanem krónikáinknak forrásaihoz, különösen az altaichi évkönyvekhez való viszonyát. A magyar krónika csak Endre trónraléptéig hasz-

¹⁾ Anonymus c. 15.

²⁾ Anonymus c. 15. Attamen rex Andreas... timebat adventum imperatoris theotonicorum, ut ne ulturus sanguinem Petri regis, Hungariam intraret, ut in sequentibus dicitur.

nálta az altaichi évkönyveket; III. Henriknek Endre uralkodása alatti hadjáratainál az altaichi évkönyvek és a magyar krónikák közt már semmi kapcsolat sincs. Mindez pedig nem magyarázható másképp, mint hogy krónikánk e legrégebbi része még a XI-ik században keletkezett és I. Endre uralkodásának elején zárult.

Természetesen ebbe a krónikába csak *később*, valószínűleg az egyes részek összeszerkesztése idején került bele az advenák nemzetségeiről szóló, V. István korából származó rész, továbbá az Árpádiai számkivetésének története, mely a Béla személyét előtérbe állító következő részszel van szerves összefüggésben. Ugyancsak ekkor kerülhetett bele a Vata fiáról Jánosról szóló pár sor is, valamint István és Imre mellett a *szent* jelző és a »Sanctissimus Rex Ladislaus« kitétel is, végre pedig mindazon helyek, melyeket krónikáink a Gellért-legendából vettek át. Viszont benne volt már e krónikában Scythia leírása, mely Anonymusnál és Richardusnál is fenmaradt.

A kérdés mármost az, hogy krónikáink I. Endrétől V. Istvánig terjedő szakasza egy *író*tól származott-e? Már külső tekintetre is látszólag ellentmond ennek az körülmény, hogy a krónikák I. Endre, I. Béla, Salamon, I. Géza és Szent László történetét igen bőven tárgyalják és igen elevenen kiszínezik, míg Kálmántól kezdve igen soványak és színtelenek. Zavart okozott a kérdés megvitatásánál a Bécsi Képes Krónika, mely itt már önállóan interpolál. I. Endre, I. Béla, Salamon, I. Géza és Szent László történetére is iparkodtak egy régibb soványabb, és egy fiatalabb de elevenebb részt megkülönböztetni. Irányadóul pedig épen a Bécsi Képes Krónika szövegét vették, úgy okoskodván, hogy a Budai Krónika szövege ebből rövidült. A Budai Krónikáról szóló forrástanulmányom második részét¹⁾ tisztán e kérdésnek szenteltem, és bebizonyítottam, hogy mind a Budai Krónika, mind a Bécsi Képes Krónika egy Nagy Lajos korabeli közös őstől keletkezett, a mely közös őst azonban a Budai Krónika családja őrizett meg hívebben, míg a Bécsi Képes Krónika ez elbeszélését interpolálta. Így tehát ez interpolációktól el kell tekinteni s a Budai Krónika családjának codexeiben fenmaradt szöveget kell a további vizsgálódások alapjává tenni.

Nevezetes dolog, hogy Kézai ezt a részt is röviden hozza, a mi könnyen arra a következtetésre csábítja az embert, hogy ez a szakasz is csak később bővült. De krónikáink ezen része nem teszi egykorú mű benyomását a pontosabb vizsgálóra.

Értesülései ugyan elég jók, az eseményeket nagyjában úgy mondja el, hogy azok a külföldi forrásokkal, oklevelekkel és a Bécsi Képes Krónika interpolációival egybehangzanak, de túlnyomó benne a mondai elem és sok az anachronismus is.

A XIII-ik század eleje előtt nem is keletkezhetett e rész, mert már használta Szent László legendáját, mely viszont az 1192 évnél korábbi nem lehet. Ha tehát ez a rész esetleg külön is keletkezett, legfeljebb 60—70 évvel öregebb az utána következőknél és az advenák nemzetségeiről szóló szakaszról. De ép oly lehetséges az is, hogy az egész, I. Endrétől V. Istvánig terjedő rész egyszerre íródott, s az I. Endrétől Szent Lászlóig terjedő korra az írónak más forrás is állt rendelkezésére, míg a Kálmán utáni korból csak néhány száraz adathoz jutott.

Az V. István korabeli krónikát folytató Nagy Lajos korabeli szerkezetet pedig két változat tartotta fenn: a Budai Krónika és a Bécsi Képes Krónika családja.

A *Bécsi Képes Krónika* a régi bevezetést új, pathetikus előszóval helyettesítette, a régi genesist, mely a kámita eredetet vallotta, ez ellen polemizáló új, jáfetita eredetet valló, Hieronymusra és Josephusra támaszkodó genesissel helyettesítette. A magyarok bejövetelének idejét is másként írta, de itt már elkerülte figyelmét a forrásban lévő kámita eredetet hirdető leszármazási tábla, úgy hogy ez zavaró elemül benne maradt a Bécsi Képes Krónika családjához tartozó összes codexekben, világos bizonyosságot téve arról, hogy az eredeti szöveg a kámita eredetet vallotta. Ezen változtatásai után pedig legnevezetesebb eltérései a Bécsi Képes Krónika családjának azon interpolatiók, melyek I. Endrétől Szent Lászlóig szórványosan fordulnak csak elő, onnan azonban II. Gézáig annyira túlnyomóak, hogy a régi szöveget alig lehet kiválasztani belőlük.

Az eredetibb szöveget fentartó *Budai Krónika* családjának tagjai közül a Nagy Lajos korabeli ősforráshoz legközelebb a Sambucus- és Acephalus-codexek állanak, bár ez utóbbi már több önálló bővítést tartalmaz. Ezek még több hasonlóságot tüntetnek fel a Bécsi Képes Krónikával, mint a Budai Krónika, melynek írója több nagyobb változtatás mellett a mondatszerkezeten és szórenden is sokat változtatott. A Budai Krónika családjához tartozik azonkívül az ezt közvetlenül másoló Dubniczi Krónika és a német Mügeln krónikája, s végre idetartozónak mondtam már eddig is a *Pozsonyi Krónikát*.

II.

A Pozsonyi Krónika *codex*-ét a pozsonyi káptalani könyvtár őrzi 84. sz. alatt. A codex kései kötésű, és sok, csak utólagosan egybekerült kéziratot tartalmaz, mit mind a papír és tinta különbsége, mind a különböző írás is elárul. A codex tartalma ennek következtében igen tarka s több vallásos egyházi iraton kívül sok XV-ik századi oklevél másolatát is tartalmazza, ezek közt Mátyás király több oklevelét.¹⁾

Az oklevelek dátumán kívül a 87a—95b. lapokon levő »*Peregrinationes Jerusalem et totius sanctae terrae*« rész iratása idejét jelző »*secunda die post Vdalrici episcopi sub anno Domini M-o quadringentesimo quadregesimo tertio*« végszavak is fényt vetnek a codex korára, de azért veszedelmes volna ebből a többi egyes részek iratása idejére is következtetést vonni. Veszedelmes volna az egyes részek össze nem tartozása miatt; de még az esetleges másolásnál sem szabad feltennünk, hogy a másoló a keletkezési időrendet szigorúan megtartotta. Hiszen az 1443-ban befejezett *Peregrinatio*-t 1460, 1462 és 1467-ből való oklevelek előzik meg.

Igy a Pozsonyi Krónika kéziratának *keletkezési idejére* sem lehet következtetni. A Pozsonyi Krónikával közös eredetűek azonban még a codex következő részei:

145a—171b. *Verba ecclesiastes* (glossákkal a sorok közt és a lap szélén);

172a—176a. *Historia Marcolphi*;

176b—201b. *De vita et morte Alexandri*;

202a—206a. *De Johanne presbytero*;

206b—207b. üres;

208a—221a. *Cronica Regni Hungariae*;

221b. két apróbb jegyzet;

222a—243b. a *Gesta Romanorum* egy fragmentuma.²⁾

E kézíraton egy idegen kéz *correctiókat* végzett, azonban a különböző ductus és a tinta más színe elárulja ezek későbbi származását. Különösen az *i* betűkre rakott bámulatos következetességgel ékezeteket ez az idegen kéz.³⁾

Maga a *Cronica Regni Hungariae* 13^{1/2} levélre, vagyis

¹⁾ Knauz (A pozsonyi káptalannak kéziratái, 156—170. ll.) részlete-sen és elég pontosan sorolja fel egyes részeit.

²⁾ V. ö. Katona Lajos: Ad Gesta Romanorum. *Egyet. Philologiai Közlöny*, XXVIII. 1904.

³⁾ Így tehát Toldynak Pray nyomán közölt azon megjegyzése, hogy: »litterae i non puncta sed caudae acutae in hunc modum i adduntur in chronico« (ed. Chron. Pos.) későbbi kéz művére vonatkozik.

27 lapra terjed. Kiállítása igen egyszerű. Már az, hogy papírosra írták, kizárja, hogy íratásánál a gyakorlati használaton kívül más szempontot is vettek volna figyelembe. A cím vörös tintával van a lap felső szélére írva s az első lap két kikezdését nagy vörös, de durva initialékkal (M és P) díszítették. Ezenkívül azonban csak a második rész elején van még egy ily vörös initiale (P)¹⁾ és a végén írta még egyszer oda a scriptor a »Cronica Regni Hungariae«-t. A három initiale szerint a krónika is három bekezdésre oszlik, melyek keretén belül formai megszakítás nélkül folyik a szöveg.²⁾ A kézirat ezen részének előbbi darabjaiban ezek a durva initialék még meglehetősen gyakran fordulnak elő, míg a krónika után következő Gesta Romanorum fragmentumban helyeik már üresen maradtak, a mi a kézirat befejezetlenségét bizonyítja.

A krónikát a Nagy Lajos korabeli szerkesztésekhez kell számítanunk. Ugyanis ez a krónika is, mint a Bécsi Képes Krónika és az ennek családjához tartozó codexek (a Kaprinai-codex kivételével), a Bazarád elleni hadjáratral végződik. Közélebbi támasztópontot nyernénk, hogy a krónikát hova számítsuk, az által, ha közvetlen ősenek *végéről* pontosabb tudomásunk volna, de a Pozsonyi Krónika itt már annyira kivonatol, hogy a Bazarád elleni hadjáratról szóló fejezetet e néhány szóban foglalja össze: »*Anno Domini MCCCXXX feria sexta ante festum beati Martini terra Wazarad et Karolus rex fraudolenter est devictus, et multi Hungarorum barones et nobiles, inter quos Andreas prepositus Albensis, miserabiliter sunt interempti.*« Ez az összevonás oly rövid, hogy veszedelmes volna következtetést vonni, vajjon a scriptor a *quatenus* szóval végződő Bécsi Képes Krónika-féle szöveget másolta-e, vagy csonkíttatlanul fektet-e előtte e fejezet; sőt veszedelmes volna még arra is következtetni, vajjon közvetlen őse említette-e Nagy Lajos trónraléptét vagy sem?

Különben is a Pozsonyi Krónika szövege nem is a Bazarád elleni hadjáratral végződik, hanem még hozzáfűzi e fejezethez a többi krónikáinkban is (a hét vezér jellemzése után) meglevő azon okoskodást, hogy a *hét magyar* kifejezés nem a honfoglalókra, hanem az augsburgi csatából megcsonkítottan visszatértekre vonatkozik, a kiket egyedül ez a krónika nevezi a szent Lázár szegényeinek. Erre a részre azonban másutt fogok visszatérni s itt csak azért említettem meg, hogy a krónikánk

¹⁾ Másolata a budapesti egyetemi könyvtárban a Pray-féle kézirat-gyűjtemény XXIX. kötetében.

²⁾ Nem az *Incipit prologus*-nál, a mi még az előbbi részhez van hozzáfűggesztve, hanem a *Porro Eleud... passus*-nál.

végét illető elhamarkodott következtetések veszélyességére ezzel is rámutassak.

A mi a Nagy Lajos korabeli szerkesztés végét illeti. bizonyítékaink vannak arra, hogy kellett lenni egy Nagy Lajos koronázásáig terjedő krónikának, vagyis egy olyan szerkezetnek, mely nem a Bazarád elleni hadjáratral végződött. A Sambucus- és Acephalus-codex ugyanis e hadjárat után hozza még István herczeg születését (1332) és Róbert Károly 1333-iki nápolyi útját, végül pedig említi Róbert Károly halálát és Nagy Lajos megkoronáztatását. Sezek a részek megvannak a Budai Krónikában ¹⁾ és a Bécsi Képes Krónika családjához tartozó Kaprinai-codexben is. Az igaz, hogy e végfejezeteknél lényegesebb eltérések is vannak közöttük. A Sambucus-codex rövidebben tárgyalja Károly király kimúltát és fia trónraléptét, mint az Acephalus-codex; a Budai Krónika a nápolyi út után még a visegrádi conferentiát és Kázmér látogatását is tárgyalja, Róbert Károly halálát pedig más, bő elbeszélésben adja; végül a Kaprinai-codex az István herczeg születésére vonatkozó adat említése után kihagyja a nápolyi utat, Károly halálát és Lajos megkoronáztatását pedig az Acephalus-codexnél is bővebben tárgyalja.

De a mi a Budai Krónikában a nápolyi út után következik, az valószínűleg Hess András betoldása, a mint ő Küküllei művét, majd azután egy Mátyásig terjedő rövid részt is függesztett munkájához. Ép ez a körülmény tehát arra enged következtetni, hogy a nápolyi úttal a szoros összefüggés a Budai Krónika és a codexek közt megszűnt. Ennek azonban ellentmond egy más körülmény. A Budai Krónika Küküllei-átírásának első fejezete a Thuróczi-féle Kükülleivel szemben bővebb, a bővítések pedig a Kaprinai-codex végfejezetéből valók, a mi világosan bizonyítja, hogy a Budai Krónika kompilátora, Hess András előtt szintén olyan variáns feküdt, melyben a Károly halálát és Lajos trónraléptét tárgyaló legbővebb fejezet volt meg. Mint-hogy pedig e variánsban a nápolyi útleírás is benne volt, fel kell tennünk, hogy ez valamely véletlen körülmény folytán maradt csak ki a Kaprinai-codexből. Meg kell itt azonban jegyeznem, hogy ez elbeszélés csupán szórendi változtatásokkal becsúsztott Dlugoss művébe is, még pedig közvetlen az oláh hadjárat után, tehát olyan kapcsolatban, mint a Kaprinai-codexben, csak-hogy Dlugoss kihagyta az István herczeg születésére vonatkozó sorokat.

Igy tehát el kell ismernünk, hogy a Nagy Lajos korabeli szerkesztésnek része volt az István herczeg születésére vonat-

¹⁾ A róla másolt Dubniczi Krónikában is.

kozó adat, az olaszországi útleírás és Nagy Lajos megkoronázása is. De már korán, a Nagy Lajos korabeli szerkesztés megalkulását közvetlenül követő időkben, a végfejezetekre vonatkozólag a különböző leírások eltértek egymástól. Az irodalom Nagy Lajos korában fellendült s a scribek különös kedvvel vethették magukat a *Gesta Hungarorum*-ra. Ily körülmények közt a végfejezetek ezen eltérése is könnyen elképzelhető. Hiszen ebben az időben vált el egymástól a Budai Krónika és a Bécsi Képes Krónika családja is. A Bécsi Képes Krónika szerkezetéből ekkor kellett kimaradnia a nápolyi útleírásnak, mert hogy e fejezet e szerkezetben már nem volt meg, nem csak az bizonyítja, hogy a Kaprinai-codexben nem maradt fenn, hanem az is, hogy Dlugossnál sincs nyoma, a ki pedig kölcsönzéseit ebből a szerkezetből vette.

Az Acephalus-codex azután a végfejezetet annyiban rövidítette, hogy feleslegesnek tartotta Csanád esztergomi érsek mellett, ki a királyt tulajdonképen koronázta (*coronarunt*), a többi jelenvolt főpapot is, és a koronázás tényének említése után annak szertartását is részletesen felsorolni. Egy ilyen rövidítésből rövidült azután a Sambucus-codex végfejezete, valamivel kurtábban foglalva össze azt, a mi még a másik változatban megmaradt.

Egyedül az a körülmény, hogy Mügeln szintén említi István születését és a nápolyi utat, de tovább nem folytatja krónikáját, támaszthat kételyt az itt vázolt szétválás ellen. De Mügeln krónikája szintén a Budai Krónika családjához tartozik, ugyanazon csoporthoz, melyhez a Sambucus- és Acephalus-codexek is tartoznak. Minthogy pedig oly élesen különböző szerkesztésekben kimutatható a végfejezet közössége, az egy Mügeln krónikája komolyabb aggályokat a családjához tartozó többi krónikával szemben nem kelthet.

A Bécsi Képes Krónikának és a családjához tartozó codexeknek szövege azonban (a Kaprinai-codex kivételével) az oláh hadjárat vége előtt a *quatenus* szónál megcsonkult; mint-hogy pedig magában a Bécsi Képes Krónikában a szöveg e szónál a sor közepén szakad meg, fel kell tennünk, hogy közvetlen őse már szintén csonka volt.

De itt a havasalföldi hadjáratnál végződik a Pozsonyi Krónika is. Minthogy szövege nagyon szűkszavú kivonat, teljes joggal nem következtethetünk arra, hogy közvetlen őse szintén a *quatenus* szónál csonkult-e, sőt arra sem, hogy egyáltalában az oláh hadjáratnál szakadt-e meg? De ez állításunkat még a következők is támogatni fogják.

A Pozsonyi Krónika szövege különben szorosan a *Budai Krónika* szövegéhez csatlakozik. Ha sorra vesszük azokat a

lényeges eltéréseket, melyek a Budai Krónika és Bécsi Képes Krónika családjaikat elválasztják, úgy kitűnik, hogy a Pozsonyi Krónikának ez utóbbival semminemű egyezése nincs.

E *lényeges eltérések* a következők: A Bécsi Képes Krónika az eredeti prologust új, hosszú, költői hangú prologussal helyettesítette, de a Pozsonyi Krónikában az eredeti alakjában maradt fenn, sőt mint később ki fogom emelni, eredetibb alakban, mint akár a Budai Krónikában, akár Kézainál. Az eredeti rövid genesissel szemben a Bécsi Képes Krónikában hosszú nemzedékrend van, de a Pozsonyi Krónika itt is az eredetivel egyezik; hibás számaránya, hogy a Sem, Kám és Jáfet fiától 77 nemzetet származtat — s nem hetvenkettőt, mint az összegezésnél helyesen írja, — csak ezen változathból magyarázható.¹⁾ A magyar história elején, ellentétben a Bécsi Képes Krónika családjával: a Budai Krónika családjában, Kézainál és Mügelnnél is meglevő időmeghatározást hozza.²⁾ Végül pedig nincs a Pozsonyi Krónikában semmi nyoma a Bécsi Képes Krónika egykorú és közel egykorú interpolációinak, melyek már a jövevény nemzetségek tárgyalásánál kezdődnek, majd sűrűbben Endre és Béla küzdelmétől, helyesebben Salomontól kezdve fordulnak elő, míg Szent Lászlónak Kopulcs kun vezérrel vívott csatájától III. Istvánig, alig lehet köztük felismerni a régi szöveg maradványait.³⁾

Minthogy tehát a Bécsi Képes Krónika családját jellemző, azt a Budai Krónika családjától élesen elkülönítő lényeges ismertető jelek közül a Pozsonyi Krónikában egyetlenegy sincs meg, sőt egyetlenegynek elmosódott nyomára sem akadunk, ki van zárva annak a lehetősége, hogy ez a krónika a Bécsi Képes Krónika családjával szorosabb rokonságban volna.

Minthogy ennek következtében a Pozsonyi Krónika csak a Budai Krónika családjában fenmaradt eredetibb, rövidebb (nem interpolált) szövegből keletkezhett, vizsgálnunk kell az ezen családhoz tartozó szövegekhez való viszonyát.

Már a Budai Krónikáról szóló forrástanulmányomban bőven kifejtettem, hogy maga a Budai Krónika, családjának legszélsőbb tagja, mely az Acephalus- és Sambucus-codexekben fenmaradt szöveget, bár nem lényegesen, de mégis sokszor megváltoztatta.⁴⁾ A Pozsonyi Krónika a Budai Krónika ezen vál-

¹⁾ A hiba onnan ered, hogy Jáfetnél a Semhez tartozó számot ismételte meg. A Budai Krónika számarányai: Sem 22, Kám 33, Jáfet 17; a Bécsi Képes Krónikáé: Sem 27, Kám 30, Jáfet 15.

²⁾ V. ö. A Budai Krónika. *Századok*, 1902. 735—741. II.

³⁾ V. ö. A Budai Krónika. *Századok*, 1902. 741—752. és 810—831. II.

⁴⁾ V. ö. A Budai Krónika. *Századok*, 1902. 615—630. II.

toztatásaival szemben többnyire a többi codexekkel egyezik. Így Attila címét illetőleg — hogy csak a legfontosabb eltéréseket említsem — a Sambucus-codex variánsával egyezik; ¹⁾ Kálmán uralkodásánál ugyanezzel és rokonaival egybehangzóan megvan az »*in cuius temporibus multa mala sunt perpetrata*« szavak betoldása; nem hozza továbbá a codexekkel egyezően Imre uralkodásánál e szavakat sem: »*et genuit filium nomine Ladislaum*«. A codexekkel egyezik a Pozsonyi Krónika II. Endre temetkezése helyének megjelölésénél is. A Budai Krónika ugyanis Váradot nevezi meg a király temetkező helye gyanánt, míg a codexek szerint Egresen temették el, a Pozsonyi Krónika pedig az »*in monasterio de Egrus*« szavakat »*in monasterio abbatum de Egres iuxta fluvium Morus*«-ra bővíti. És egyezik a Pozsonyi Krónika a codexekkel abban is, hogy említi Csák Máté halálát. A kisebb eltéréseket természetesen itt már csak azért sem tehetjük vizsgálódásaink tárgyává, mert a Pozsonyi Krónika szövege igen rövid kivonat, és nem következtethetünk itt a fejezetczímeiből sem, mert a Pozsonyi Krónika, mint szűkszavú kivonat, a fejezetczímet teljesen mellőzte. Az itt felsorolt fontosabb esetek azonban eléggé bizonyítják azt, hogy a tulajdonképeni Budai Krónika, mint családjának legszélső tagja, szintén nem lehet a Pozsonyi Krónika őse.

De nem lehet a Pozsonyi Krónikának őse az eredeti Nagy Lajos korabeli szerkesztésnek másik két variánsa: a Sambucus- és Acephalus-codex sem, mert ezekkel szemben a Pozsonyi Krónikának viszont a Budai Krónikával vannak feltűnő egyezései.²⁾

Igy például a Budai Krónikával egyezően hiányzik a Pozsonyi Krónikából egyes helyek, melyek a Sambucus-codexen kívül ³⁾ a Bécsi Képes Krónika családjában és rövidebb alakban a Kézai-kéziratokban is megvannak:

alio nomine vocauerunt, Isti	alio nomine vocauerunt; in
enim ⁴⁾ BK. P.	vita quidem atylle infesti fuerant
	ipsi hui occidentali nationi; isti
	enim S.

¹⁾ Sőt a Pozsonyi Krónika itt a Sambucus-codexnél is bővebb, mert az *Engadi* szó után betoldja: *que est melior terra in mundo*. Ez azonban saját toldása, mert az *Engadi* után következő *Rex* szót már leírta; midőn e toldás eszébe jutott, kihúzta azt, leírta megjegyzését s újra a *Rex* szónál folytatta a leírást.

²⁾ Az összehasonlításoknál a következő jelzéseket használom: BKK. = Bécsi Képes Krónika, BK. = Budai Krónika, P. = Pozsonyi Krónika, A. = Acephalus-codex, S. = Sambucus-codex, K. = Kézai.

³⁾ Az Acephalus-codex itt még csonka.

⁴⁾ etiam BK.

in campo prephato commorantes. Isti ¹⁾ namque Siculi BK. P.

incepterunt dominari. Regnavit autem ²⁾ Athila BK. P.

pannonie regionem. *Qua quidem conquestrata, in eadem forte remanserunt ut tamen hungari uoluerunt.* Isti namque Zaculi S. incepterunt dominari; *hunni autem aplicuerunt fluvio tiscis et de tiscia egressi quinto anno a proelio zecezunmaor usque regnum atylle efluxit unus.* Regnavit autem atylla S.

És ezt a viszonyt tünteti fel Aquileja ostrománál is egy passus, mely a Sambucus-codexből hiányzik ugyan, de a Budai Krónikán kívül a Bécsi Képes Krónika családjában és Kézainál is megvan:

Veneti quidem sunt Trojani, ut cronica canit veterum; post excidium enim Troie Aquilegie permanserunt, quam fundasse perhibentur. BK.

veneti quidem sunt tirani terre, aquilegie permanserunt. quam fundasse perhibentur. P.

Ugyanezt a viszonyt bizonyítja továbbá az is, hogy IV. László megöletésénél oly helyek nyomai láthatók a Pozsonyi Krónikában, melyek a Budai Krónikát kivéve sehol másutt elő nem fordulnak:

et specialiter ab Arbuze, Turtele et Kemenche ac eorum cognatis et complicibus, quibus communitas cumanorum, habitis plurimis tractatibus et consiliis commiserat, in suo tentorio medio silentio noctis, oportunitate capta diris vulneribus sauciatus... BK.

videlicet arbuz, Turtel ac aliis P.

In quo rege quia sine herede decessit, defecit semen masculinum sanctorum regum. Pro cuius nece Myze palatinus olim sarra-cenus, tunc tamen gratiam baptismatis consecutus, audita morte domini sui predicti regis Ladizlai, ad vindictam tanti sceleris se

¹⁾ loco »in — isti« BK. habet »pannonie regionem ubi tandem in eadem sorte permanserunt. iidem« ...

²⁾ autem om. BK.

viriliter ponens, elapsis aliquibus diebus post mortem ipsius regis, una cum Lyze fratre suo et Nicolao fratre uterino iamdictae Edue concubine, una dierum ad descensum predicti Arbuz veniendo, quasi in aurora, predictos Arbuz et Turtule cepit, et ipsum Arbuz dividi fecit in duas partes, Turtule vero dimembrari, alios autem cumanos de genere eorundem ac omnes ad eos pertinentes, et quod plus est, etiam infantes in cunis seu cunabulis iacentes, quos apprehendere potuit, iussit decollari. BK.

Idemque Rex Ladizlaus sepultus esse dicitur chanadini. BK.

Nicolaum fratrem Aydua dictum letabiliter vulneraverunt. P.

Corpus autem Regis Ladizlai tumulatur Chanadini in ecclesia Cathedrali P.

Ez utóbbi adatokból azonban továbbmenő következtetéseket is vonhatunk le. Az előzőkben, a hol a Budai és Pozsonyi Krónikával a Bécsi Képes Krónika családja és esetleg Kézai is megegyezett, a tanulság csak az lehetett, hogy a Sambucus- és Acephalus-codex leírásánál már történtek egyes — valószínűleg csak véletlen — rövidülések, a mit különben a Budai Krónikáról szóló tanulmányomban már be is bizonyítottam. De már ez esetekben is fel kellett merülnie annak a kérdésnek, vajjon a Sambucus- és Acephalus-codexekkel szemben a Budai és Pozsonyi Krónika nem közös eredetre vezethetők-e vissza? Erre a kérdésre pedig a IV. László halálánál levő egyezés után, a hol a két krónika oly helyre vonatkozólag egyezik, mely semmi más krónikában nem maradt fenn, határozott igennel kell felelnünk.

A Pozsonyi Krónika a Nagy Lajos korabeli szerkezetnek egy oly codex alapján készült, melyben még benne voltak a Sambucus- és Acephalus-codexből s a Bécsi Képes Krónika családjából kimaradt helyek. De hasonlóképen a Budai Krónika sem a Sambucus- vagy Acephalus-codex nyomán keletkezett, hanem még az eredetibb alak nyomán, azonban már sokat elmellőzve — s ez az oka, hogy vele szemben a Pozsonyi Krónika sok helyt viszont a codexekkel egyezik — és sokat önkényesen meg is változtatva.

Ha pedig a Budai és Pozsonyi Krónika közös eredetre

vezethető vissza, úgy a Nagy Lajos korabeli eredetibb, rövidebb (interpoláció nélküli) szerkesztésnek *két ágát* kell megkülönböztetnünk. A kettő közül az eredetit jobban megközelíti az a szöveg, mely az Acephalus- és Sambucus-codexekben maradt fenn, de néhol ebbe is tévedések csúsztak, egyes helyek kimaradtak; míg a másik már inkább változott, azonban az előbbinek hibás helyeinél a helyes alakot tartotta meg, azt az alakot, mely az ekkor keletkezett bővebb szövegben s a korábban készült Kézaiiban is ránk maradt.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy a Pozsonyi és Budai Krónika is már *kilaggytak*; hogy az eredeti Nagy Lajos korabeli szerkesztésnek is kellett tartalmazni olyat, a mi ezekben nincs meg s talán már ősiükben sem volt meg. Ezek azok a helyek, hol a Bécsi Képes Krónika a Budai Krónika családjával ellentétben Kézaiival egyezik s a melyeket a Budai Krónikáról szóló forrástanulmányomban szintén összeállítottam.¹⁾ S ezekhez még egy helyet fűzhetek hozzá: azt, mikor a Pozsonyi és Budai Krónika szövegével szemben Kézai a hun história végén a Bécsi Képes Krónikával egyezően megmagyarázza, miért mondják sokan, hogy a honfoglalók Marótot, nem Szvatoplukot győzték le.

Hogy azonban a Pozsonyi Krónika keletkezésére tiszta fényt vessünk, hátra van még, hogy krónikánkat az egyetlen Nagy Lajos kora előtt készült szerkezettel, Kézai művével is összevessük, annál inkább, mivel mindkettő már kivonatos mű.

Már a prólogus oly adatokat szolgáltat, melyek kétségtelenül bizonyítják, hogy a Pozsonyi Krónika a Kézai-féle szöveggel semmi szorosabb kapcsolatban nincs. Egyezései a Budai Krónika családjával, Kézaiival szemben már itt feltűnnek.²⁾ Kézai ugyanis Josephus, Isidorus és Orosius mellett (Gottfriedust is említi, mint a régi történetek íróját, a Pozsonyi Krónika azonban a Budai Krónika családját követve — s ebben a Bécsi Képes Krónika családja is egyezik vele — Gottfriedust nem említi. Ennél még fontosabb, hogy a prólogus végén a Pozsonyi Krónika a Sambucus-codex-szel — vagyis a Budai Krónika családjával — egybehangzóan hozza a Kézainál hiányzó *«ego autem in illo tempore illius mundi illud opus inchoavi, quando caritas refriguerat, iniquitas habundaverat»³⁾ et omnis caro ad malum quam ad bonum prompcior⁴⁾ erat»* szavakat.

A genesisnél a számarányok a két krónika szorosabb rokonságát szintén kizárják. A Pozsonyi Krónika szerint

¹⁾ V. ö. A Budai Krónika. Századok. 1902. 812—814. II.

²⁾ A BKK. az eredeti prólogust újjal cserélte föl.

³⁾ abundauerat S.

unior S.

Semtől származott 22 nemzetség, Kámtól 33, Jáfettől 22. Kézai számaránya: Sem 25, Kám 37, Jáfet 17. A Pozsonyi Krónika e helyen csak Jáfetnél tér el a Budai Krónika családjától s ez eltérésében megegyezik vele a német Mügeln is.

És itt Kézai szövegében már oly rongálás is van, melylyel szemben a Pozsonyi Krónikában az eredeti helyes szöveg olvasható:

sublevata arctabatur, ut pre-	sublevata arctabatur, quod
eminens pondus posset levius	grossities inferior pondus pro-
sustentare grossitudo fundamenti	minens sustineret. K.

BK. S. P.

Ugyancsak bővebb a Pozsonyi Krónika Kézaiival szemben a nőrablásnál is, és nem hagyja el a *»cum festum tube colerent et choreas ducerent ad sonitum simphonie casu reperierunt«* meg a *»hec fuit prima preda«* passusokat.

Elromlott Kézainál krónikáinknak scythiai leírása is, melyet (Regino révén) Justinustól kölcsönöztek, de a Pozsonyi Krónika itt is megegyezik a többi krónikával. És ugyanez a viszony köztük ott is, a hol az író elmondja, hogy Scythia soha idegen uralom alatt nem állott. Ezek a helyek különösen tanulságosak, mert ismervén a forrást, minden kétséget kizáróan állíthatjuk, hogy a Pozsonyi Krónika szövege jobb és eredetibb. Kézai e fejezetnél általában zavaros, többször és lényegesen tér el a krónikáktól, míg a Pozsonyi Krónika híven másolta mintáját. Így krónikánkban nincs meg Kézainak az a nemzeti büszkeséggel hirdetett tétele sem, hogy igaz gyökeres magyar nemzetség csak 108 van.

A hunok bejövetelének idejét, a hét vezér nevét és Attila címét is többi krónikáinkkal egyezően írja a Pozsonyi Krónika, míg Kézai mind a három helyen különbözik tőlük. Attila leírásánál Kézai egy oly vonást említ: *statura brevis*, mely a többi krónikákban szintén nincs meg. S ha e két szó eredetileg benne is lehetett a magyar krónikában, mert benne van forrásában, Gottfriedusban, mégis a Nagy Lajos korabeli szerkezetből már ki kellett maradnia, mert a Pozsonyi Krónika sem említi. Kézai szól Attila fényűzéséről is, de a Pozsonyi Krónikában. valamint többi krónikáinkban is e helyet hiába keresnők.

Krónikáinkkal egyezően elromlott hely a Pozsonyi Krónikában a következő is:

deinde Constantie regnum per-	deinde Renum Constantie per-
transivit. S. P. BK. BKK.	transivit. K.

míg Kézainál még az eredeti helyes variáns van meg.

Attila olaszországi hadjáratánál krónikánk tárgyalási sorrendje Kézaival szemben a többi krónikával egyezik, s megvan benne az *Alexandria* szó is, mely pedig Kézainál szintén hiányzik.

Kézai romlott szövegével szemben a többi krónikával egyezik a Pozsonyi Krónika Aquileja ostrománál is:

Quam quidam Rex Gotthorum
nomine Archellaus¹⁾ primo volens
capere, diu obsessam²⁾ non potuit
deuinci,³⁾ metus orbis expugnavit,
cujus nempe incula⁴⁾ per hunos
expulsi nunc habitant Papie in
italia Juxta fluvium Tytan⁵⁾ P.
S. BK. BKK.

Quam quidem Archelaus rex
primitus deuastauit sed postea
per Hunos de Pannonia expellun-
tur nuncque littora fluii Tycini
habitare dinoscuntur, qui et di-
cuntur Papienses. K.

Megromlott Kézai szövege Attila fiainak harcánál is, s ennek következtében a sorrend is teljesen felfordult, a Pozsonyi Krónikában azonban a régi, helyes változat van meg. A többi krónikával egyezik a Pozsonyi Krónika akkor is, midőn Csaba házasságát kétszer mondja el s az első helyen elmondja a házasság okát is: »*de consilio Bendekez avi sui*«, és hogy Bendekez »*sanum sed nimis decrepitem dicitur inuenisse*«, a mi a házasság első említésével együtt Kézainál hiányzik. Viszont Kézai a hun történet utolsó pontjában a Bécsi Képes Krónikával egybehangzóan magyarázza, miért mondják némelyek, hogy a magyarok Marótot és nem Szvatoplukot győzték le, a mi a Pozsonyi Krónikában a Budai Krónika családjával egyezően teljességgel hiányzik.

Ilyen a viszony a Pozsonyi Krónika és Kézai közt a hun történetnél. Ennél a résznél különben még mindkét szöveg ragaszkodik a bővebb krónikák szövegéhez. Kézai ugyan sok stiláris és néha nagyobb változtatást tesz, de lényegileg mégsem ad sokkal kevesebbet; a Pozsonyi Krónika azonban nemcsak hogy a Kézainál elmaradt részeket is hozza, hanem a nagyobb különbségeknél a bő krónika-szöveggel egyezik. A legnevezetesebb pedig, hogy a hol Kézainál maradt fen bővebb, sőt tán eredetibb szöveg is (Attila leírása), ott a Pozsonyi Krónika szintén a bővebb szövegnek itt rövidebb változatával egyezik.

¹⁾ Arcellanus BKK.

²⁾ obsessam S.

³⁾ demum S. BK. BKK.

⁴⁾ incolae S. BK. BKK.

⁵⁾ Tycini S. BK. BKK.

Mindez már minden kétségen felül bizonyítja, hogy a két krónikának egymásból való származási kapcsolata lehetetlen.

Legérdekesebb azonban a két szövegnek összehasonlítása a magyar történetiánál. Kézai itt már ráunt a másolásra, és gyorsan, röviden, kivonatolva siklik el különösen a bővebben elbeszélt események felett. De a Pozsonyi Krónika írója is megelégtelt már a scriptori dicsőséget, s ha Kézai kivonata rövid, az övé szűkszavú.

A Pozsonyi Krónika a Budai Krónika családjával egyezően Árpád genealogiájával kezdi a magyarok történetét s az útirányban is megegyezik ezzel, a mennyiben Erdélyen át hozza be őket, míg Kézainál Ungvárnak jönnek be. Kézainak szobi átkeléséről semmit sem tud.

A hét vezér és a kalandozások tárgyalásánál a Pozsonyi Krónika szintén a bővebb szövegeket követi, ezekkel sorolja fel a hét vezér nemzetségén kívül a Kézainál meg nem levő Ákos, Bor és Aba nemzetségeket, sőt ezekhez hozzáteszi még a *Kaak* nemzetséget. Sőt erre a kérdésre a Bazarád elleni hadjárat után még egyszer rátér, kiírván ott krónikáinknak az augsburgi ütközetre vonatkozó néhány sorát és azután bizonyítva azt, hogy *hét magyar*-nak az augsburgi megcsonkított hét magyart nevezték, a kiket szent Lázár szegényeinek is híttak.

A hét vezérrel különben a Pozsonyi Krónika hamar végez. Gyulát ugyan még bővebben tárgyalja, mint Kézai:

Tercius uero capitaneus Gula, eratque iste gula dux magnus et potens, qui ciuitatem albam In Erdeuel in venatione sua inuenerat, que Jam pridem a Romanis constructa erat, habebatque filiam pulcherrimam nomine Sorothe, quam propter pulchritudinem suam Geycha dux consilio et auxilio welud duxit in uxorem legitimam. P.

Tercii quidem exercitus Julia fuit Capitaneus, hic licet cum aliis Pannoniam introisset, in partibus Erdeleu tandem habitauit. K.

De Lélnél viszont sokkal rövidebb mint Kézai:

Quintus leel est nominatus, ex isto Zward generatio oritur. P.

Lel ergo exercitus sexti ductor fuerat, iste circa Golgotha primitus habitans, exinde Messianis, item Boemis extirpatis¹⁾ . . .

Ex isto Zward oritur tribus et cognatio. K.

¹⁾ Az itt közbeszúrt »tandem in partibus Nytrie sepius fertur habitasse« szavak: Kézai toldása.

Míg az advenák nemzetségeinek Kézai külön függék-szentelt, melyet önmaga kibővített, addig a Pozsonyi Krónika írója valósággal csak átsurrant ezen a tárgyon, mely őt — úgy látszik — semmikép sem érdekelt. Deodatus, Wenczellin. Hunt és Páznán, Becse és Gergely, Renold, Gut és Keled. Ratold, Hermann és Buzád az általa röviden említett advenák.

A jövevények után pár sorban leszármaztatja Taksonytól Szent Istvánt és áttér ennek uralkodására. Az augsburgi csatáról, mint már említettem, csak a könyv végén emlékezik meg. Ily körülmények közt természetesen nem is szólhat a Kézainál említett bosszuálló csatáról, sem Schwarzenburgi Hertnidről.

Már Szent István uralkodását nagyon röviden beszéli el de innen valósággal röpfül. Abáról pl. csak ennyit mond: »cumque alium non invenissent, de se ipsis Abam sororium sancti Stephani super se regem elegerant, qui post hoc inter hungaros crudeliter agebat, pro quo suo facto beatus Gerhardus episcopus Canadiensis canonica severitate corripuit, et sibi periculum imminere predixit. Ad ultimum circa Tysiam ab hungaris, quibus nocuerat, crudeliter iugulabatur, et sepultus est in suo proprio monasterio in Sarus.«

Salamonnál megint valamivel bővebb, de összehasonlítva szövegét az itt igen bő Budai Krónikával, az arány talán még rosszabb. Kálmánnál csak a *könyves* melléknevet és Béla megvakítását említi. Azután II. Endréig csak a királyok uralkodása idejét és esetleg temetkezésök helyét jegyzi fel, megemlítve II. Bélánál az aradi gyűlést, Imrénél pedig, hogy neje Konstantia az aragon király leánya volt. Tehát még itt is Kézainál rövidebben kivonatol. II. Istvánt, kit Kézai kihagyott, említi ugyan, de III. Istvánról, II. László és IV. István ellenkirályokról viszont a Pozsonyi Krónika hallgat. Kézaival egyezően elhallgatja III. Lászlót is.

II. Endre, IV. Béla és V. István uralkodását körülbelül egyforma terjedelemben, de teljesen elütően tárgyalja a két író; a IV. László uralkodásánál tapasztalható különbségeket pedig nem szükséges kiemelnem.

Azt a következtetést tehát, melyet a hun históriánál — hol még mind a két krónika meglehetősen egyezik — levontunk, a magyar históriánál is fentarthatjuk. A Pozsonyi Krónika nem készült semmikép sem Kézai nyomán. IV. László után is, bár itt is igen futólagosan kivonatol, a Nagy Lajos korában keletkezett bővebb szerkesztéssel egyezik, még pedig annak eredetibb, rövidebb alakjával, melyet a Budai Krónika családja tartott fenn.

Es mégis ki kell emelnem egynehány helyet, a hol

krónikánk mind a Budai Krónikával, mind a Bécsi Képes Krónikával ellentétben *Kézaival egyezik*, vagy legalább is ily egyezés elmosódott nyomait tünteti fel.

Több ilyen csak egyes szavakra terjedő egyezést említhetnék, minthogy azonban a tényekre vonatkozó néhány adat is elég világosan beszél, nem tartom szükségesnek. Csak egy ily kapcsolatra akarok utalni, mint különösen érdekesre. Scythia leírásinál a Budai Krónikában ez áll: »*fluviis currentibus* . . . copiatur.« E hely értelmileg és grammatikailag csak ebben a változatban helyes. Csakhogy a Budai Krónika már javított. Az eredetibb Sambucus-codexben még *fluviis currens* áll, s ez áll a Bécsi Képes Krónika codexeiben is, bizonyítva ez által eme változat eredetibb voltát. Észrevette a hibát a Pozsonyi Krónika írója vagy őse is, s a többi természeti előnnyel szembeállítva, *fluviis carens*-re javította azt. Egy ily, ez utóbbi értelemben tett változtatás szolgáltathatta csak az alapot Kézai variánsához is: *fluminibus penitus carens*.

Nevezetesebb az egyezés a hun sereg egy részének spanyolországi szereplésénél. Attila seregének egyharmadáról van itt szó. A sereg nagyságát azonban krónikáink pontosabban is meghatározzák. A Bécsi K. Krónika és Budai Krónika családja *sexagintaquinque milia*-t ír, Kézai ellenben *trecenta milia*, *triginta milia* et *triginta duo*-ra teszi a számot. Az eltérés lényegesen különböző, de ha tekintetbe vesszük, hogy más helyen Attila egész seregét »*preter exterarum nationes*« 1,000.000-ra becsülték, úgy ennek harmadát (333.333) Kézai 330.032-je közelíti meg leginkább. E helyen azonban bennünket az érdekel főleg, hogy a Pozsonyi Krónika szintén 65,000-et ír, de hozzáteszi: *vel secundum quosdam libros CCC triginta milia in huius*.

Hasonló a viszony Attila itáliai hadjáratainál is; itt azonban kissé homályosabb. A híres Attila-fordulásánál a krónikák megnevezik Leo pápát, egy más hun sereget pedig a Terra di Lavoron át Reggioig és Cataniáig portyáztatnak. Kézai azonban a pápa nevét nem mondja meg, hanem csak *Antistes*-ről beszél, a portyázó seregről pedig azt mondja, hogy »*et deinde Terra Laboris demolita usque montem Cassinum exercitus vastat*.« A kettő közti kapcsolatra a Pozsonyi Krónika vezet rá. Ez ugyanis szintén megemlíti Leo pápát, de még hozzáfűggeszti: »*vel secundum quosdam Benedictum*.« A montecassinoi kolostor csak sz. Benedekkel kapcsolatban kerülhetett a krónikába, mert Benedek alatt itt nem érthetjük a jóval későbbi I. Benedek pápát (574—578), hanem csak Nursiai sz. Benedeket, ki 529-ben alapította a Monte Cassinon az első benczés kolostort.

Feltűnő az egyezés a két krónika közt akkor is, mikor III. Lászlóról hallgatnak. A Nagy Lajos korabeli krónika két változata, a Budai Krónika és a Bécsi Képes Krónika már említi a gyermekkirályt, Kézainál azonban IV. László a címében is III. László néven szerepel.

A mi e helyek magyarázatát illeti, Scythia leírásánál eredetileg *fluviis currens*-nek kellett állani; ebből lett Kézainál s azután a Pozsonyi Krónikában is *fluviis . . . carens*, míg a Nagy Lajos korabeli szerkezetben a hiba továbbra is megmaradt. A spanyolországi hun sereg számánál, úgy látszik, eredetileg mindkét számnak benne kellett lenni, a mint benne van a Pozsonyi Krónikában. A »*secundum quosdam libros*« kitétel sem szól feltevésünk ellen, mert már az V. István korabeli szerkezetben többször fordul elő ily utalás. Kézai — úgy látszik, számítás alapján — a nagyobb számot vette át, míg a Nagy Lajos korabeli szerkezetben csak a másik maradt fenn. Hasonlóképen benne lehetett az eredeti krónikában Leo pápa neve mellett a Benedek név is, mert különben nem volna megmagyarázható, hogyan jutott e helyen Kézai a *Monte Cassino*; valamint valószínű az is, hogy III. Lászlót csak a Nagy Lajos korabeli szerkezet vette fel a királyok sorába.

Mindez pedig azt bizonyítja, hogy a Pozsonyi Krónika, mely a Nagy Lajos korabeli szerkezetet a Budai Krónika családjában meglevő eredetibb, rövidebb (még nem interpolált) alakban tartotta fenn, nemcsak hívebben őrizte meg ez alakot, mint a már változtató Budai Krónika, sőt mint a Sambucus- és Acephalus-codex (mert ezekkel szemben viszont a Budai Krónikával egyezik, néha még a Sambucus-codex-szel, Bécsi Képes Krónikával és Kézaival ellentétben is), hanem a Nagy Lajos korabeli szerkezet összes fenmaradt többi variánsaival szemben hívebben ragaszkodott az V. István korában keletkezett szerkezethez.

Vannak azonban a Pozsonyi Krónikának oly helyei is, melyek egy más krónikában sem maradtak reánk. Ilyen például Leo pápa említése mellett a *Benedek* név, melyről azonban már kifejtettem, hogy valószínűleg eredetibb s nem az író által betoldott hely. És ilyen a hunok spanyolországi kalandjánál a két számot összekötő »*vel secundum quosdam libros*« kitétel is.

A hét vezér után a többi krónikákban is említett törzsökös magyar nemzetségnevekhez azonban már a Pozsonyi Krónika írója fűzte hozzá a *Kaak* nemzetséget. A Csák nemzetséget többi krónikáink is említik Szabolcs vezérnél, és Kézai rozottan *generatio*-nak is nevezi. Minthogy a Pozsonyi

Krónika az illető helyen kihagyta, az is lehetséges, hogy forrásából pótolta e helyen előbbi mulasztását.

Azonban már nevezetes toldás az augsburgi ütközet után a következő:

Preterea isti Capitanei iam dampnati vii cantilenas de se ipsis componentes fecerunt inter se decantari ob plausum secularem et diuulgationem sui nominis, qui Zentluzar usquemodo Zegun nuncupantur. Et he sic vocate, quod sanctus Rex Stephanus omnes illicite procedentes corrigebat, istorum generationes vidit per domos et tabernas cantando, ad ipsorum sectas et truffas uoluit edoceri, qui per singula. qualiter eorum patribus per communitatem acciderat, enarraverunt. Sed beatus Stephanus considerans, quod sine capite et principe nemo bonus extitit. Ideo eis commisit, ut ad subiectionem aversorum sancti lazari de strigonio subdere se teneantur, et ideo uocari Zentlazarygini constat etc. Constat itaque non tantum septem Capitaneos pannoniam Conquestrasse. sed etiam alios nobiles, qui de scitia descenderunt. Qui fuit Gyud, qui fuit Wgud, Ed, Chaba, Torda, Kadicha, werend, Wilchu, Zumbur, leuentha, Ompud, Mika, Chanad, Wunken, Othmar, Kewy, Kelad, unde in ipsis venerari potest nomen dignitatis plus aliis, nobilitatis vero equaliter. P.

Preterea cum sit quodammodo proprium mundanorum arrogantie plausum plus de se assumere, quam ex alienis de se ipsis componere.¹⁾ Ideoque isti capitanei septem, cantilenas de se ipsis componentes, fecerunt inter se decantari ob plausum secularem et divulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas his auditis, inter vicinos et amicos iactare arrogantia se valerent.

Constat itaque ²⁾ non tantum ³⁾ septem capitaneos pannoniam conquēstrasse, Sed etiam alios nobiles, qui ⁴⁾ de scithia descenderunt.⁵⁾

Vnde in ipsis ⁶⁾ venerari potest nomen dignitatis plus aliis et potentie, nobilitatis vero equaliter. S. BK.

¹⁾ de — componere om. S.

²⁾ loco »itaque« BK. habet: »ergo et manifestum est ex hoc.«

³⁾ solum BK.

⁴⁾ loco »qui« BK. habet: »quam plures simul cum illis.«

⁵⁾ descendisse BK.

⁶⁾ capitaneis add. BK.

A mi a szent Lázár szegényeit illeti, e kifejezés megvan a Bécsi Képes Krónika családjában is, és onnan átvette, mint toldást a Dubniczi Krónika is. De ott csak ennyi áll: »*qui quidam septem ob offensam huiusmodi Lazari sunt uocati.*« A magyarázat, melyet a Pozsonyi Krónika hozzáfűz, úgy látszik, írójának sajátja.

Érdekesebb azonban a nemzetségek betoldott lajstroma. Ezek tulajdonkép nem is nemzetségek. Már a kétszer ismétlődő »*qui fuit*« szavak elárulják, hogy ez a rész egy előbbi fejezetből az Árpádok genealogiájából való:

Qui fuit filius *Eleud*, qui fuit *vgek*, qui fuit *Ed*, qui fuit *Chaba*, qui fuit *wendekuz*, qui fuit *Torda*, qui fuit *Ethen*, qui fuit *Caducha*, qui fuit *Berend*, qui fuit *Zulta*, qui fuit *wulchu*, qui fuit *Wobag*, qui fuit *Leel*, qui fuit *leventa*, qui fuit *Ompud*, qui fuit *Miska*, qui fuit *Chanad*, qui fuit *wuken*, qui fuit et *Farkas*, qui fuit *Athmar*, qui fuit *Weler*, qui fuit *Keva*, qui fuit *Keled*. . . P.

Qui fuit *Gyud*, qui fuit *Wgud*, *Ed*, *Chaba*, *Torda*, *Kadicha*, *werend*, *Wilchu*, *Zumbur*, *leuenta*, *Ompud*, *Mika*, *Chanad*, *Wunken*, *Othmar*, *Kewy*, *Kelad* . . . P.

A Pozsonyi Krónika az Árpád genealogiájából kifejezte ugyan Zombort, de a többi krónikában ez a név is benne van. Bulcsu után ugyanis ily sorrendben jönnek a nevek: »*qui fuit Bolug*, *qui fuit Zambur*, *qui fuit Zamur*, *qui fuit Leel*«; a miből az is kiviláglik, hogy midőn a Pozsonyi Krónika írója e névlajstromot betoldotta, nem a saját Árpád-genealogiáját másolta, hanem forrását. Azonban mindkét másolat hiányos s mindkettőbe sok hibás név csúszott be; ugyanazon nevek e két névsorban is különböznek egymástól. A krónikás interpolációja tehát nemcsak nem sajátja, de nem is mondható sikerültnek sem tárgyi szempontból, sem a leírás szempontjából.

Bár kicsiny, de érdekes interpoláció a Gut-Keled nemzetségnél Vid említése után a »*cujus curia et mansio fuit in Wuziasloka*« szavak betoldása. Ez a Pozsonyi Krónika forrásában nem igen lehetett benne, de említi a Bécsi Képes Krónika interpolációja is a Nándorfehérvárnál ejtett zsákmány elosztásánál: »*venerunt in villam Buzias, in predium Vyd.*« Ez a Buziás, Pesty szerint, a mai Pacsetin a kologyi láp közelében,¹⁾ s a Gutkeledék itteni birtoklását — bár későbbi időben —

¹⁾ Pesty: *Eltűnt vármegyék*, I. 327. l.

oklevelek is bizonyítják.¹⁾ Maga Buziás is előfordul 1292-ben, mint a Gutkelekdek birtoka,²⁾ s közvetlen közelében volt a Vidfia-Andrásfalva nevű helység is.³⁾

A következő betoldás csak három szó. Midőn ugyanis Szent László üldözi a kunt, hogy az elrablott leányt kiszabadítsa, krónikáink hozzátesszik: »*putans illam esse filiam episcopi Varadiensis*«, s ezt bővíti ki krónikánk a »*videlicet Kunies Colomani*« szavakkal. Krónikáinkban Kálmán trónralépténél épen a Könyves Kálmán név magyarázatával kapcsolatban elő is fordul: »*iste Colomanus episcopus fuit Varadiensis*«, úgy hogy az író valószínűleg itt is csak forrásának egy másik helyét interpolálta. Ezzel a változattal szemben különben a Bécsi Képes Krónika interpolációja Szent Lászlóról azt mondja, hogy Kálmánt egri püspöknek akarta megtenni.

Az eddig tárgyalt helyekről, az egy szent Lázár szegényeire vonatkozót kivéve, teljes határozottsággal egyikről sem mutatható ki, vajjon az író sajátja-e; de e mellett ezeknek a helyeknek csekély érdeköknél fogva és mert jóval az író kora előtti eseményekre vonatkoznak, különösebb jelentőséget nem is tulajdoníthatunk.

A tatárjárástól kezdve azonban már igen érdekes toldásokra akadunk, melyek közt belső összeköttetés van, melyeket tehát épen ezért együttesen fogok tárgyalni.

DOMANOVSKY SÁNDOR.

---

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. VI. 1. 394. — *Wenzel*: Árp. Uj Okmt. IX. 493. 1.

²⁾ Anjoukori Okmt. VI. 264.

³⁾ U. o. III. 358.

MAGYAR HADJÁRATOK

A XIV-İK SZÁZADBAN.

A veszprémi káptalan tanusítja 1274-ben, hogy Szepetkei Gergely Zala-vármegyei birtokos, mikor állítólag Gógán nevű helységben garázdálkodott, a királyi udvarnál volt szolgálatban, s hogy ügyét *in quindenis residentie exercitus* tunc temporis contra regem Bohemie congregati¹⁾ kellett volna a bíróság elé hoznia.¹⁾

A pécsváradi konvent pedig azt bizonyítja 1276-ban, hogy a Baranya-megyei Baksa nevű helység birtokosai jószágokban határt járattak és hogy a fogott bírának már *in quindenis residentie exercitus* kellett volna ezen ügyben közreműködniök.²⁾ Hogy mely napra esett e *quindena*, azt az okirat el nem árulja, de annyi áll, hogy ezen időmeghatározás — legalább tudtommal — okiratainkban legelőször az idézett két helyen szerepel. Innen kezdve elkísérhetjük egészen a XIV-ik század végéig, mialatt azt fogjuk tapasztalni, hogy legsűrűbben a XIV-ik század első két harmadában, legritkábban az utolsó harmadban használták.

A *residentia exercitus* jelentőségéről és egyes eseteinek meghatározásáról már Knauz Nándor és Nagy Gyula³⁾ oly behatóan értekeztek, hogy a kérdés újra való tárgyalása első pillanatra feleslegesnek látszik. A jelentőségre nézve a tárgyalás feleslegességét magam is elismerem, mert e tekintetben sok új mondanivaló nincsen; az esetek mennyiségére és szabatos meghatározására nézve azonban számos új adat áll rendelkezésünkre, a mit részint az említett két dolgozat megjelenése óta nyilvánosságra került újabb forrásanyag, részint az eddig feldolgozott adatok némi tekintetben eltérést mutató megbírálása nyújt.

¹⁾ Wenzel: Árp. Uj Okmt. IX. 98.

²⁾ U. o. XII. 186.

³⁾ A Magyar Körtan cz. munkájában, emez a Turul II. évf. 16—20 ll.

A *residentia* jelentőségéről csak a következő rövid megjegyzéseim szólnak:

a) Kortani jelentősége abban nyilvánlik, hogy a *residentia* nyolczad vagy tizenötöd napjáig részleges vagy egyetemes törvénykezési szünet volt, s az okiratok valamely törvényes ügy tárgyalásának határnapját ilyenkor nem a rendes vagy szokásos módon, hanem legtöbb esetben az »octavae« avagy »quindenae residentiae exercitus regalis« kifejezéssel jelölték meg.

b) A *resido* (residőre) ige annyit jelent, mint: *vissza-ülni*, *le-ülni* vagy *le-szállani*, *meg-szűnni*; a miből következik, hogy *residentia exercitus* azt jelenti, hogy a királyi hadsereg *visszajön*, *le-száll* (a lováról), *feloszlik*, *megszűnik*. Ha én mindamellet ezen dolgozatom címéül nem a *hadoszlás*, hanem a *hadjárat* szót használok, annak oka abban keresendő, hogy az okiratok fogalmazói annak idején elég gyakran következetlenséget követtek el, mert míg az okirati anyag legnagyobb részében világosan azt látjuk, hogy a *residentia* a hadsereg feloszlására vonatkozik, elég oly esetet is ösmerünk, hol e szó alatt részint világosan kimondva, részint burkolt értelemben nem a *feloszlást*, hanem vagy a királyi sereg *mozgósítását* vagy a tulajdonképeni *hadbaszállást* értik. Hogy ott, a hol ez nincs világosan kifejezve, mit kell alatta értenünk, azt csak a mellékkörülmények szabatos elemzése útján tudjuk — de így sem mindig — meghatározni. Dolgozatom folyamán ki fogom mutatni, hogy e tekintetben a korábbi kutatók eredményeitől helylyel-közzel eltérek.

c) Az egyes esetekre vonatkozólag megjegyzem, hogy számuk az utolsó húsz év óta nyilvánosságra került okleveles adatok alapján tetemesen szaporodott; hogy azon adatokat, melyek csak általában a királyi hadsereg működéséről szólnak, a nélkül hogy a *residentiát* említenék, szintén felvettem. és hogy a *residentia* vagy az illető *hadjárat* szabatos chronologiai meghatározására a királyi *itinerariumokat* is segítségül hívtam.

1302.

Belháború. Bekő, Bihar megye főispánja ez évi jun. 4-én tanusítja, hogy a Gutkeled nb. Kozma és Debreczeni Dózsa közötti ügy az akkori hadbaszállás feloszlása után 22-ed napon fog rendeztetni.¹⁾ Világosságot vet ezen hadbaszállásra Venczel király. ki 1302-ben Csalkai Betlen fiait és rokonaikat egyébektől

¹⁾ Anjoukori Okmt. I. 32.

azért jutalmazza, mert ellenfelei ellen Budán és Buda vidékén, azután a Csák nb. Márk fia István veje Roland fia Roland ellen Fejér megyében harczoltak.¹⁾ Erre vonatkozik a Barsa nb. Kopasz Jakabnak a Bihar-megyei Adorjánban év nélkül kiadott, de 1302 okt. 7-re eső oklevele, melyben említi, hogy hadaival Budáról hazaérkezett.²⁾ A felozslás Bekő főispán oklevele szerint tehát június 4-ike után történt.

1804.

Csehek elleni hadjárat, melynek idejét csak krónikás forrásokból ismerjük. A róla szóló hazai okiratok későbbi évekből valók. Így említi Károly király 1309-ben, hogy Basztehi Gyula a csehországi Kutenberg előtt, midőn a csehek onnan a magyarok ellen kirohantak, lováról leesett és csak szolgáló önfeláldozása által menekült.³⁾ 1310-ben elbeszéli a király, hogy a Dorozsma nb. Pál akkor, mikor a király a csehek túlkapásait megtorlandó, báróival és nemeseivel együtt Csehországba nyomult, bizonyos Lean (= Jaroslavice) nevű vár ostromlása alatt megsebesült és egy Dávid nevű cseh tisztet fogságba ejtett.⁴⁾ Ugyanazon évben beszéli, hogy az Aba nb. Sándor az említett hadjáratban magát Csehországban kitüntette.⁵⁾ 1314-ben elmondja, hogy a fentebbi Pál rokona János (a Hosszубácsiak őse) a cseh királlyal vívott csatában részt vett.⁶⁾ Összefüggésben áll mindezekkel valószínűleg az is, a mit 1317-ben a Szovárd nb. Istvánról mond, ki a cseh Venczel pártját fogta a kassaiak ellen, és nemsókára Károly trónra-lépte után Kassa mellett harczolt.⁷⁾

1805.

A csazmai káptalan tanúsítja 1306 jan. 26-án, hogy *Heyze Saracenus*, midőn hadai élén Racsa és Megyericse nevű kerületeket pusztította, 1305 decz. 12-én bizonyos Bánk fainak Körös megyében fekvő birtokain is garázdálkodott.⁸⁾ Heyze Saracenus nem más, mint IV. László utolsó nádorának, a szerecsen száрма-

¹⁾ U. o. 42.

²⁾ Hazai Okmt. VII. 337.

³⁾ Anjoukori Okmt. I. 190.

⁴⁾ U. o. 197.

⁵⁾ U. o. 210. 276.

⁶⁾ Hazai Oklt. 187.

⁷⁾ Hazai Okmt. VII. 374. — A csehek és Venczel király ellen vívott harczokról — bár szabatos meghatározásukat nem adhatjuk — még a következő források szólnak: Anjoukori Okmt. I. 91. (dd. 1304, de ez csak arról szól, hogy Borsodi István nádor Csehországban pénzkölcsönt vett fel) 132. 261. (dd. 1312.) 276 (dd. 1312.)

⁸⁾ Vjestnik zemaljskog Arkiva, I. 193.

zású Mizsának *Ajsza* nevű testvére, a ki 1301-ben Baranya, Bodrog és Tolna megyék főispánja volt. Hogy ki ellen irányult 1305-ben a Kőrös-megyei Racsa és Megyericse vidékén lezajlott hadjárat, azt a következőkből tudjuk meg: II. Majs nádor 1280 szept. 26-án kiállított végrendeletében többek között a Kőrös-megyei Racsát nevének, Megyericsét testvérének Sándornak. Gordovát pedig vejének, Güsszingi Henrik bán fiának, (III) Henriknek hagyta.¹⁾ Sándor, kitől a Darai Majs család származik, még a Kőrös-megyei Musinán és Bakován is bírt. Így tehát a Daraiak a velük sógorságban levő Güsszingiekkel együtt Kőrös megyében Racsa, Megyericse és Gordova vidékén birtokoltak, s így már kézzelfogható, hogy Ajsza 1305 végén, midőn Racsa és Megyericse vidékét pusztította, mint Róbert Károly embere, az Ottó-párti Güsszingiek ellen harczolt. Miután azon okiratok, melyek Károly királynak az idősb Güsszingiekkel vívott harczeitől szólnak,²⁾ egyetlen egyre nézve sem szolgáltatnak határozott évszámot, fentebbi adatunk igen érdekes. Kitűnik belőle, hogy a Güsszingiek elleni háborúskodás kétségkívül még 1306-ban is folyt. Egy 1323 márcz. 29-én kiállított okiratról tudjuk, hogy a Balog nb. Szécsi Pál a Güsszingiek ellen Megyericsénél vívott csatában elesett. Miután a forrás a csata idejét közelebből meg nem jelöli, meg nem állapíthatjuk, vajjon ezen Megyericse mellett lefolyt harcz 1305-re, vagy későbbre esik-e? annyi azonban bizonyos, hogy a harcz tere újabb bizonyíték arra nézve, hogy Ajsza 1305-ben a Güsszingiek ellen vonult.

1808—1809.

Komárom megye alispánja egy meg nem nevezett év június havában a Mellértőiek és a Csesznekiek között folyó peres ügyben az ugyanezen időre kitűzött tárgyalást a legközelebbi augusztus 20-ra halasztja, mert a Csesznekiek testvérei »*partibus in remotis in confinio Rutenorum*« tartózkodnak. Ugyanaz egy szintén megnevezetlen év okt. 20-án az említett ügyben e napra eső határnapot a legközelebbi május 1-re napolja el, mert a Csesznekiek testvérei »*sunt in partibus Transilvanis.*« Az idő pontos meghatározására vezet a következő adat: Dénes komáromi helyettes alispán ezen ügyet egy megnevezetlen évi okt. 6-ról ugyanazon évi okt. 20-ra halasztja el; ezen határnapról ismét elhalasztja az ügyet Bekő alispán, M(áté) mester udvarbírájának Istvánnak rendeletére a legközelebbi májusra, mert a Csesznekiek Erdélyben tartózkodnak. Ugyanazon István, most már nádori udvarbíró ren-

¹⁾ Hazai Okmt. VI. 259. 260. VIII. 213. 214.

²⁾ Lásd ezekről az alább felsorolt idézeteket.

deletére elhalasztja Bekő az ügyet nov. 1-ről decz. 7-re, s kiemeli, hogy Mindenszentek napja akkor szombatra esett. Miután ez 1309-re vezet, jogosítva vagyunk feltenni, hogy az elnapolások sorrendje szerint a Csesznekieknek Ruténiában és Erdélyben való tartózkodása 1308-ban történt.¹⁾ Az erdélyi tartózkodás kétségkívül valamely hadművelettel volt összefüggésben, mely vagy a Kán nb. László vajda, vagy pedig a havasalföldi vajda ellen irányult.

1812.

Belháború Trencsényi Csák Máté ellen, mely annyira ismeretes, hogy közelebbi meghatározása teljesen felesleges. Csata-tér: Kassa és Rozgony vidéke.²⁾ Egyezésben van ezzel Károly itinerariuma is, mely szerint 1312 májusból augusztus közepéig az ország északkeleti részein tartózkodott.

1816.

Belháború a Güsszingiek ellen. A király máj. 15-én Pécsvár ad mellett táboroz,³⁾ jul. 17-én és 19-én pedig Kőszeg alatt, mely utóbbi napon világosan mondja, hogy Güsszingi Henrik fiai ellen hadat indított.⁴⁾ Összefügg ezzel az almádi konventnek egy évnélküli nov. 15-én kiállított levele, melyben Güsszingi András hadainak még be nem következett feloszlására hivatkozik.⁵⁾

1817.

a) *Belháború a Barsa nembeliek ellen*. A király 1317 máj. 19-én a Temes-megyei Mena nb. Popdi (= Bobdai) Jánosnak bizonyos birtokot adományoz, a mit azzal indokol, hogy János akkor, mikor a király hadserege felette fontos okokból Németi nevű birtokán hosszasan táborozott, roppant kárt szenvedett és körülbelül 200 márkát a hadsereg érdekében veszített.⁶⁾ Ennek teljesen megfelel az itinerarium is, mely szerint Károly 1317 egész első felében Lippán, Temesvárott, Pankotán és (jul. 1-én) Adorján vára előtt tartózkodott.

b) *Belháború Trencsényi Csák Máté ellen*. Lampert országbíró 1318 márcz. 23-án tanúsítja, hogy bizonyos peres ügyben 1317 máj. 24-ike tüzetett ki, hogy az ügyet jun. 7-ikére és 14-ikére.

¹⁾ Hazai Okmt. VII. 325. 330. 336. 337. 338. 339.

²⁾ V. ö. Anjoukori Okmt. I. 264. 277. — Hazai Okmt. VII. 371. (Kelet nélküli.) Zichy-Okmt. I. 121. (k. n.)

³⁾ Zichy-Okmt. I. 153.

⁴⁾ U. o. 160. — Anjoukori Okmt. I. 399.

⁵⁾ Hazai Okmt. VII. 323.

⁶⁾ Anjoukori Okmt. I. 425.

majd a Csák Máté ellen indított királyi sereg feloszlása után következő 15-ik napra halasztották; ez pedig még 1317 második felében történt.¹⁾

1819.²⁾

a) *A szerbek ellen.*³⁾ Lampert országbíró tanúsítja 1319 aug. 15-én, hogy az ország összes hadereje már aug. 8-án Uros szerb király ellen összpontosult.⁴⁾ A király szept. 15-én »in Kuthen prope fluvium Obena«, szept. 16-án »prope Kalabar in Marho« tartózkodik.⁵⁾ A hadjárat részleteiről szólnak a következő források: Anjoukori Okmánytár, II. 69. 93. 129. — Fejér, VIII. 2. 208. VIII. 3. 74. — Knausz II. 764.

b) A jászai konvent tanúsítja 1319 okt. 27-én, hogy bizonyos peres ügy Drugeth Fülöp mester seregének feloszlása után 15-öd

¹⁾ U. o. 463.

²⁾ A Károly király uralkodásának első éveire eső belháborúkra vonatkozó adatokat — szabatos időmeghatározás nélkül — egyebek között az alább következő források is szolgáltatják; megjegyzendő azonban, hogy a Güsszingiekre vonatkozók két korszakra esnek: Güsszingi Iván halála előtt (+ 1307—1308) és után. *Anjoukori Okmt.* I. 132. (dd. 1307); Budavár ostroma, 196. (dd. 1210); az öregebb Güsszingiek garázdálkodásai Pozsega és Valkó megyében, 210. 211. (dd. 1310); Ottó bajor herceg ellen (v. ö. 276.) 227. (dd. 1311); osztrákok berohanása Vas vármegyébe, kétségkívül az ifj. Güsszingiekkel együtt, 362. (dd. 1314); ifj. Güsszingiek, 413. (dd. 1317); ifj. Güsszingiek, 427. (dd. 1317); ugyanazok, 505. (dd. 1319); ugyanazok, II. 69. 70. 100. 128. 202. 404. (dd. 1323); ugyanazok, *Sopron vm. Oklt.* I. 81. 86. 111. — A Barsa nb. Kopasz Jakab és társai elleni hadműveletekről szólnak: *Anjoukori Okmt.* I. 411. 521. (az erdélyi Majs fiai) 584. (Debreczen melletti csata) II. 59. (Kán nb. László vajda fiai) 44. (Majs fiai) 124. (Majs és László vajda fiai) 128. 166. 217. 218. (Majs fiai) 264. 394. (László vajda fiai) 395. (Majs fiai) 404. III. 60. IV. 91. — Trencséni Máté és társairól (Aba nb. Amadé fiai, Pilis nb. Demeter stb.) *Anjoukori Okmt.* I. 232. 254. 255. 261. 264. 277. 290. 313. 384. 412. 444. 456. 516. 529. 530. 640. II. 38. 65. 70. 82. 84. 99. 104. 114. 115. 134. 135. 149. 153. 281. 332. 368. 403. 442. 545. III. 124. 154. IV. 263. V. 340. VI. 89.

³⁾ Károly kir. 1322 jan. 5-én a Pécz nb. Lukács érdemeit felsorolva, többek között felemlíti, hogy az illető akkor is kitüntette magát, mikor »obseaderamus castrum *Magh* occupatum a progenitoribus nostris *per regem Galliae*, de quo castro in regnum tyrannicae et hostiles incessanter fiebant vastitates« stb. Fejér (VIII. 2. 324.) azt hiszi, hogy itt tényleg — ha a másolat helyes — a francia királylyal esetleg Siciliában vívott csatáról van szó. Karácsonyi pedig (A magyar nemzetségek, II. 431.) a Sáros-megyei Makovicza várral veszi azonosnak. Ennek pedig nyomát sem találjuk. A másolat feletle hibás; itt nem castrum *Magh*, hanem castrum *Machou*, és nem rex *Galliae*, hanem rex *Rasciae* (Serviae) olvasandó s az egész csak az Urossal 1319-ben vívott csatára vonatkozik.

⁴⁾ Zichy-Okmt. I. 170.

⁵⁾ Fejér CD. VIII. 1. 563. (tévesen 1315-re) és VIII. 4. 636. (tévesen 1342-re) — Anjoukori Okmt. I. 533.

napon befejeztetett; úgy látszik tehát, hogy itt is a szerb hadjáratról van szó.¹⁾ Károly király különben már okt. 2-án Temesvárott van.

c) A király 1323 márcz. 29-én a Gutkeled nb. Amadé fia Miklós érdemeit felsorolván, az Uros király elleni hadjárat (1319) után azon osztrák főurakról tesz említést, kik Güsszingi András segítségére jöve, az ország határát pusztították és a kik ellen Miklós eredménnyel harczolt. Többek között egy Stadecker nevű osztrák főurat is fogságba ejtett. (Anjoukori Okmánytár. II. 70.) 1327-ben Kanizsai Lőrincz érdemeiről szólva, úgy adja elő a király a dolgot, hogy a lázadó Güsszingi András és Kakas Miklós ellen a nevezett Gutkeled nb. Miklóst, akkor Sopron vármegye főispánját küldte, hogy egynehány osztrák főúr Güsszingi András segítségére Kőszeg vár elé vonult és hogy Kanizsai Lőrincz egy osztrák főurat, Stadeckert, foglyúl ejtett. (Sopron vm. Oklevéltára, I. 111. 112.) Hasonló tartalmú adatokat szolgáltat Fejér. VIII. 2. 200. 412. 549.

Az első helyen azt mondja, t. i. 1319 jun. 18-án, hogy akkor, mikor Uros szerb király ellen a magyar sereg Macsóvár előtt harczolt, Nagymartoni Pál a Güsszingi András segítségére jött osztrákok ellen sikra szállott; közvetlenül ezután ismét mondja, hogy az osztrákok Andrást támogatták. Miután a Gutkeled nb. Miklós csak 1322-ben lett szlavóniai bán (1322 okt. 6-án még Blagay János a bán), jogosítva vagyunk feltenni, hogy ezen osztrák berohanás még 1319-ben, de — ha ez nem állna — mindenestre 1322 vége előtt történt.

1821.

A király ezen évi jul. 25-én, aug. 4-én és 8-án Trencsénvár alatt tartózkodik,²⁾ a mi kétségkívül Trencsényi Máté halálával és a vár visszavételével van összefüggésben.

1822.

a) A horvátok ellen. Drugeth Fülöp nádor Fejér (VIII. 2. 315.) szerint már 1321-ben mondja, hogy a szépesi várnagy emberei vele (t. i. a nádorral) Horvátországban a királyi hadsereg működésében részt vesznek. Tekintettel arra, hogy Fülöp 1321-ben még nem volt nádor, és hogy a többi források e horvát hadjáratot

¹⁾ Fejér id. m. VIII. 2. 238.

²⁾ Anjoukori Okmánytár, I. 637. — Fejér id. m. VIII. 2. 298. — Hazai Okmt. VII. 392. A Történelmi Tár (1896. évf. 507. l.) 1321 decz. 8-ról keltezett perhalasztó levél kivonatát közli, melyben a *residentia exercitus regis* is szerepel.

1322-re teszik, határozottan mondhatjuk, hogy a fentebbi keltezés szintén 1322-re esik.

Lampert országbíró Zágrábban, 1322 okt. 2-án, az akkori hadsereg feloszlása quindenájáról mint csak jövődöbeli dologról szól.¹⁾ Ugyanazon évben mondja az egri káptalan, hogy az oszlás már megtörtént, de hogy a király még a tengervidéken lévő egyik végvárban tartózkodik.²⁾ Az esztergomi keresztesek konventje pedig decz. 2-án már az oszlás megtörténtéről beszél.³⁾ A király szept. 30-tól okt. 16-ig Kninben és Zágrábban tartózkodik. A hadjáratra vonatkozik: Anjoukori Okmánytár, III. 63. és 151. is.

b) *Németországban.* Károly király 1323 máj. 29-én a Bars-megyei Mika fiait: Györödi Pabart és Bak Mikát az ugyanazon megyében fekvő Paty és Mohi nevű birtokokban erősíti meg és kiemeli, hogy Ivánka nevű testvérök azon magyar segítőhadban szolgált, melyet ő (t. i. Károly) Frigyes római királynak a bajorok fejedelme ellen rendelkezésre bocsátott, és hogy Ivánka a kettejük között vívott csatában elesett.⁴⁾ 1321 szept. 20-án ezen Ivánka még élt.⁵⁾ Az említett hadjárat 1322-re esik, és így majdnem biztosra vehető, hogy Györödi Ivánka 1322 szept. végén a műhl-dorfi csata alatt életét vesztette.

1323.

A pécsi káptalan ezen évi aug. 16-án azon felhívást kapja, hogy kutassa ki, vajjon Darai Majs fiai, Mihály és Sándor, urokkal Miklós bánnal együtt a királyi hadsereggel elutaztak-e? Mire aug. 31-én jelenti, hogy Sándor a bánnal együtt a hadseregnél van. Lampert országbíró, ki ezen hadjáratot szintén említi, azt mondja 1323 decz. 10-én, hogy bizonyos peres ügy, melyet 1323 jul. 7-én kellett volna letárgyalni, a király parancsából 1324 jan. 22-re, mint a hadsereg feloszlása 15-öd napjára halasztatott.⁶⁾ Károly király 1324 jul. 26-án Bogárfia Mártonról azt mondja, hogy egy Zágráb ellen irányult hadjáratban, azután pedig egy másik hadjáratban részt vett, melynek folyamán a Miháld nevű várat ostromolta. E várat t. i. a Gyovad nb. Tivadar bán fia János foglalta el és csak Mártonnak köszönhetette a király, hogy visszanyerte.⁷⁾ Miháld a mai Krassó-Szörény megyében fekvő Mehádia, melynek várnagya 1323 márcz. 29-én a Balog nb.

¹⁾ Anjoukori Okmt. II. 51.

²⁾ U. o. 54.

³⁾ *Botka*: Bars-megyei oklevelek, 12.

⁴⁾ Hazai Okmt. III. 70.

⁵⁾ U. o. 68.

⁶⁾ Zichy-Okmt. I. 239. 244.

⁷⁾ Anjoukori Okmt. II. 151.

Szécsi Dénes kir. főtekefogó volt. Mihez még az is hozzájárul, hogy Károly király 1323 első harmadában Temesvárott tartózkodott. Ebből mármost nagy valószínűséggel következtethető, hogy a Mihály ellen irányult hadjárat szintén 1323-ra esett. Hogy ki ellen volt irányítva? arra azon körülmény enged következtetni, hogy Mihály a mai Krassó-Szörény megye területén feküdt s Bogárfia Márton a havasalföldi vajdához küldetett; ezekből pedig következik, hogy az 1323 évi hadjárat Baszaráb havasalföldi vajda ellen irányult. Fejérnél (VIII. 2. 597. l.) olvassuk, hogy Miklós nádori albiró, Vizsolyban 1324 jan. 22-én, a budai káptalannak 1324 jan. 15-én kiállított oklevelét említi, melyben a nevezett káptalan Drugeth Fülöp nádornak Budán 1323 szept. 1-én kiállított bizonyítványát átirja. A nádor pedig ebben a Miskócz nb. Fábian fainak a Balog nb. Szécsi Miklós fia elleni ügyét »ad quindenas residentie exercitus regis« elhalasztja.

Ugyanott azonban (598. 599. ll.) látjuk, hogy az említett nádori albiró 1324 jun. 17-én a következőket mondja: A fentemlített felek ügye az egri káptalan oklevele szerint 1324 jun. 10-re volt kitűzve. E napon felmutatták a budai káptalannak évi és napi keltezés nélkül kiállított okiratát, melyben Drugeth Fülöp nádor Budán 1324 szept. 1-én tanusítja, hogy Balogi Miklós fia Dénes (a fentebbi Szécsiek egyike) a királynak egyik végvára védelmezése végett távol van, minek következtében ennek és testvéreinek ügyeit a jövő évi szept. 1-re elhalasztja. Az albiró erre kijelenti, hogy »in quindenis residentie presentis exercitus domini regis« a nádort majd az ügy állásáról kikérdezi s e szerint fogja tárgyalni. Miután az alnádor 1324 jun. 17-én a nádornak 1324 szept. 1-én kiállított oklevelét még nem olvashatta, világos, hogy a Fejér-féle két darab egyikébe hibás keltezés csúszott be. A valószínűség a mellett szól, hogy Drugeth Fülöp nádor bizonyítványa 1323 szept. 1-én állíttatott ki; a mi annál is valószínűbb, mivel Szécsi Dénes 1323 márcz. 29-én Mihály és Zsidóvár parancsnoka.

1324.

Erdélyi hadjárat. A buda-felhévízi konvent jelenti július 7-én, hogy bizonyos idézést azért nem teljesíthetett, mert kiküldendő embere épen akkor a királyi hadseregnél tartózkodott.¹⁾ Az egri vicarius albirája egy ügyet, melyet a feloszlás után 22-ed napon kellene elintézni, a jövő évi jan. 13-ra halaszt.²⁾ Ugyanazon évi december 14-én tanusítja a nádori albiró, hogy Darai

¹⁾ Anjoukori Okmt. II. 146.

²⁾ Zichy-Okmt. I. 259.

Majs-fia Mihálynak decz. 7-én oly bizonyítványt kellett volna előterjesztenie, melyből kiviláglott volna, hogy Miklós szlavóniai bánnal együtt az akkori hadjáratban részt vett és csak megsebesülése miatt jött haza.¹⁾ A fehérvári káptalan pedig azt mondja 1326-ban, hogy a király 1324-ben Erdélyben tartózkodott és bizonyos János fia Ugron 1324 jul. 13-án Nagyszebenből a király hadseregéhez csatlakozott.²⁾ Károly király különben jun. 17-től aug. 20-ig Erdélyben (Déván, a Küküllő folyam mellett, Szépmezőn, Nagyszebenben, Szászvároson, Stolzenburgban) tartózkodott. E hadjáratról szólnak: Anjoukori Okmt. II. 155. — Fejér, VIII. 2. 589. — Zichy-Okmánytár, VIII. 219.

1326.

Az Ákos nb. Miczk-bán hadjárata Horvátországban. A nádor albirája tanúsítja jul. 8-án, hogy egy julius 1-re kitűzött úgy tárgyalását Miczk-bán seregének feloszlása után 15-öd napra elhalasztja.³⁾ Ugyanazon Miczk-bán mondja Kőrösön szept. 8-án, hogy a királyi jogok visszaszerzése végett Horvátországba akart betörni és hogy Kurják (= Cyriák) fiai: Bodiszló, Pál és Gergely, és sógoruk (gener) Nelepić, őt visszaverték; de ez már szept. 8-ika előtt történt.⁴⁾ 1327-ben pedig azt mondja a király, hogy nemrég a Güsszingi Henrik fia által elfoglalt kapronczai várat Miczk szlavóniai bán által ostromoltatta, mely hadi műveletben az Osl nb. Lőrincz (a Kanizsaiak őse) is részt vett.⁵⁾

1327.

Köcski Sándor országbíró tanúsítja Visegrádon 1327-ben, hogy Sinka — fia Péternek Tarczafői Lipót — fia Tamás, István és fia József, valamint bizonyos Kemény elleni ügyét, melyben a szépesi káptalan idézőlevele értelmében a Mihály árkangyalról nevezett templomban kellett volna előtte megjelennie, királyi parancsra »ad quindenas residentie regalis exercitus« elnapolja.⁶⁾ Ennek meghatározására egyetlenegy támaszpontunk sincsen.

1328.

Ausztria ellen. Nagymartoni Pál bizonyos peres ügy tárgyalását május 29-ről a feloszlás utáni 22-ed napra elhalasztja.⁷⁾

¹⁾ U. o. 280.

²⁾ U. o. 286.

³⁾ Zichy-Okmt. I. 284.

⁴⁾ Anjoukori Okmt. II. 255.

⁵⁾ Sopron vm. Oklt. 112.

⁶⁾ Hazai Okmt. V. 102.

⁷⁾ Zichy-Okmt. II. 316.

Közelebbi adatot nyújt erről Károly király 1328 decz. 20-án, midőn elmondja, hogy a folyó évben az osztrákok ellen Marchegg előtt harczolt és ott bizonyos Hektor fia Miklós megsebesült.¹⁾ Egy 1347-ben kiállított okiratból pedig tudjuk, hogy Károly 1328-ban az osztrák és stájer fejedelmekkel háborúskodott, hogy a Hermann nb. Laczkfi István lovászmester és főparancsnok az osztrák Stillfried-vár előtt Zeltiger nevű osztrák várparancsnokot foglyúl ejtette.²⁾ Ugyanerről szól Károlynak 1330 aug. 8-án kiállított okirata, melynek értelmében Dénes fia Dezső udvari tisztt azon királyi hadseregben, mely az osztrák és stájer fejedelmek ellen vonult, nemcsak Marchegg vára és városa előtt, hanem Morvaországban is kitüntette magát.³⁾ Egyik 1329 évi levelében pedig még azt is mondja, hogy a cseh király őt a római király és osztrák fejedelem ellen segítette s bizonyos Szarka Miklós akkor Stillfried-vára előtt egy előkelő ellenséget foglyúl ejtett és hogy Köcski Sándor akkor Kőszeg várát ostromolta.⁴⁾

1329.

Ausztria ellen. Ezt csak Pál országbírónak három leveléből ismerjük. E levelek kettejében határozottan az osztrákok elleni hadjáratról szól, melynek oszlása augusztus 1-je után, de még 1329-re esik.⁵⁾

Ugyan ő tanúsítja 1330 febr. 23-án, hogy Lankréd fiainak (az Antimfiak őseinek) ügye 1329 jul. 8-ról augusztus 1-re, azután a »quindena residentie regalis exercitus« quindenájára, vagyis 1330 febr. 12-re halasztatott el.⁶⁾ A residentia tehát jan. 15-re volt kihirdetve, quindenája pedig jan. 29-re esett. Azt hiszem, hogy ez adat egy még 1329-ben történt mozgósításra vonatkozik.⁷⁾

1330.

a) *A poroszok ellen.* A jászai konvent tanúsítja 1330 nov. 29-én, hogy az Abaujvár-megyebeli Csurka István fiai azért nem jelenhettek meg előtte, mert ők azon magyar hadseregben fognak harczolni, melyet Károly király a lengyel királynak a porosz keresztesvitézek ellen segítségül fog küldeni.⁸⁾

b) *A szerbek ellen.* A szenternői káptalan tanúsítja 1330 okt.

¹⁾ Anjoukori Okmt. II. 379.

²⁾ Sopron vm. Oklt. I. 198.

³⁾ Anjoukori Okmt. II. 507.

⁴⁾ U. o. V. 590.

⁵⁾ Zichy-Okmt. I. 331. 334. 351.

⁶⁾ Anjoukori Okmt. II. 469. 470.

⁷⁾ V. ö. Zichy-Okmt. I. 343. 345.

⁸⁾ Anjoukori Okmt. II. 517.

6-án, hogy bizonyos Domonkos nevű Szerém-megyei nemes a király szolgálatában a schismatikusok ellen harczolva elesett.¹⁾

Midőn Lajos király 1347-ben a Hermann nb. Laczkfi István érdemeit felsorolja, azzal kezdi meg, hogy az 1328 évi osztrák hadjáratról szól; utána átmegy az 1330 évi Baszaráb ellenire. de mielőtt erről szólna, elmondja, hogy Károly király Szerbia felé a schismatikusok ellen sereget indított, báróit Péterváradján hagyta és csak Laczkfi Istvánt, akkori lovászmesterét küldte embereivel együtt szerb területre, ki a szerb földet egészen az Obona folyó kezdetéig elpusztította.²⁾ — Ezekből tehát kitűnik, hogy 1330 nyarán magyar-szerb hadjárat volt. — Pál országbíró Becsei Imrének egyik peres ügyét az akkori hadoszlás quindenájáról halasztja el, s miután az erre vonatkozó ítéletet szept. 23-án hozza, világos, hogy nem a havasalföldi (mely csak télen volt), hanem a Szerbia ellen indított hadjáratról lehet szó.³⁾

c) *Baszaráb havasalföldi vajda ellen.* Ezen hadjárat annyira ismeretes, hogy itt csak egynehány reá vonatkozó kútfőre utalok.⁴⁾

A nyitrai káptalan 1331 febr. 13-án tanúsítja, hogy az osztlás quindenájának *első napja* 1331 jan. 24-re esett,⁵⁾ a mi kétségtől az imént említett hadjáratra vonatkozik. A Zichy Okmt. adata (I. 379. dd. 1332. és 383. ll.), mely helyenként hézagos és egy 1330 után bekövetkezett hadoszlásról szól, valószínűleg szintén idevaló.

1331.

A Szabolcs-megyei Bolti András 1331 nov. 30-án arról panaszkodik, hogy az alatt, míg ő a király hadseregében tartózkodott, egynehány rosszakarója otthon kirabolta. A megyei szolgabírák erre 1332 jan. 11-én jelentik, hogy »hoc anno in presentia« (1331 nov. 11-én) az alatt, míg András a hadseregben volt, a kifosztás tényleg megtörtént.⁶⁾ Ennél többet ezen ügyről nem tudunk.

Károly király 1332 jan. 15-én tanúsítja, hogy Magyar Pál gimesi várnagy bizonyos peres ügyében »in quindenis residentie presentis exercitus nostri proxime preteriti« egyezséget kötött;⁷⁾ itt tehát egy hadjáratról van szó, mely 1331 végén zajlott le, és

¹⁾ U. o. 511.

²⁾ Sopron vm. Oklt. I. 198.

³⁾ Zichy-Okmt. I. 367.

⁴⁾ Anjoukori Okmt. III. 78. 103. 175. 297. — Fejér, VIII. 3. 625. Sopron vm. Oklt. I. 221. 265. — Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I. 458.

⁵⁾ Anjoukori Okmt. II. 519.

⁶⁾ U. o. 570. V. ő. 508.

⁷⁾ U. o. 576.

alig szenvedhet kétséget, hogy ennek az említett Bolti András is részese volt.

Ugyanez áll a Zichy-Okmánytár (I. 381. l.) adatára is, hol az országbíró egy szintén az oszlás quindenájára eső ügyet 1332 ápr. 1-re (9-ed napra a quindena után) elhalaszt.

1332.

A csehek ellen. Pál országbíró egy peres ügyet, melyet az akkori hadoszlás quindenáján kellett volna tárgyalnia. 1332 május 8-ra halaszt el.¹⁾ Az esztergom-szentgyörgyi prépost pedig kijelenti 1332 jun. 5-én, hogy az Aba nb. Bertóti Egyednek ugyanazon évi jun. 1-én bizonyos ügyét kellett volna rendeznie, melyet azonban azért nem rendezhetett, mert egy királyi levél értelmében az összes magyarországi nemeseknek az akkori hadjáratban részt kellett venniök: elhalasztja tehát ezen ügyet a »residentia exercitus regis« nyolczadik napjára.²⁾

Drugeth János nádor pedig 1332 jun. 21-én tanúsítja, hogy Csama-fia Pál-fia Tamásnak Mihály-fia László ellen jun. 14-ikére kitűzött ügyét »ad quindenas residentie presentis exercitus domini nostri regis« elnapolja.³⁾

Miután négy okiratban⁴⁾ olvassuk, hogy egy feloszlás 1333 jan. 15-re volt kihirdetve, világos, hogy ez az 1332 évi hadjáratra vonatkozik.

1333.

Az egri püspök helyettese ezen évi máj. 5-én bizonyos ügyet május 1-ről »ad quindenas residentie presentis exercitus . . . iam venturase« halaszt.⁵⁾ Ha itt valamely jövődöbeli mozgósításról lett volna szó, akkor a püspök helyettese a napot meghatározta volna: — így tehát sokkal valószínűbb, hogy ez adat egy esetleg még 1332-ben működött hadsereg oszlására vonatkozik.

1334.

Mindenekelőtt kiemelendő, hogy —

a) Fejér (VIII. 3. 763. l.) szerint az országbíró a Niczki-család egyik ügyét a hadoszlás quindenájára elhalasztja, a nélkül, hogy annak idejére nézve támaszpontot adna. Csak annyit mond, hogy a hadbaszállás 1334-ben történt.

Fejér id. m. VIII. 3. 671.

U. o. 672.

Anjoukori Okmt. II. 607.

Anjoukori Okmt. III. 2. 3. — Fejér, VIII. 3. 711. 712.

U. o. III. 20.

b) Egynehány kútfő¹⁾ egy 1334 márcz. 20-án kezdődő oszlásról szól, de az adatokból ki nem tűzhető, hogy az illető hadjárat ki ellen volt irányítva; sőt még az sem bizonyos, vajjon e hadjárat nem vette-e kezdetét már 1333-ban?

c) *Olaszországban.* Pál országbíró 1335 jun. 6-án a következőket mondja: Becsei Imrének és Egyednek 1332 jun. 15-én a Baranya-megyei lajméri birtokot kellett volna felosztaniok, — az ügy azonban 1333 ápr. 18-ra elhalasztatott. Ezen határnap előtt mindketten elhaltak; mire Imre fiai, mint jogutódok, előbb az »exercitus regii versus partes habiti transmarinas« feloszlása quindenáját, azután pedig 1334 jul. 1-ét kapták határnapul.²⁾ Miután az országbíró itt az oszlás idejét meg nem nevezi, úgy vehetjük, hogy még 1334 első felében, vagy 1333 ápr. 18-ika után történt. Tekintettel azonban az 1334 jul. 1-re kitűzött határnapra, sokkal valószínűbb, hogy az oszlás 1334 első felében ment végbe.

Ezen adatból még azon érdekes tanulság világlik ki, hogy a »residentia exercitus« megjelölést nemcsak az ellenség ellen. vagyis háborúba indított országos fegyveres erőre alkalmazták, hanem azon fegyveres kíséretre is, melynek oltalma alatt a királyi család tagjai külföldre utaztak, — mert 1334-ben a magyar király Olaszországban nem háborúskodott.

d) Az erdélyi vajda 1335-ben mondja, hogy valakit 1334 jun. 4-én bepereltek, mire az ügyet aug. 29-re és végül 1335 február 13-ra elnapolták.³⁾ Itt tehát egy 1334 aug. 29-ike után történt hadbaszállásról van szó.

e) *A szerbek ellen.* Pál országbírónak egy 1335 ápr. 16-án kelt leveléből kitűnik, hogy a hadoszlás 1335 jan. 6-ra volt kihirdetve,⁴⁾ a mit Fejér (VIII. 4. 143.) azon toldalékkal tanúsít, hogy a hadjárat »versus partes Servie« volt irányítva. Megerősítik ezt a Zichy-Okmánytár (I. 442. 446. 451. és II. 221.) adatai is.

Gyelét fia Miklós nádor 1347 febr. 20-án a következőket mondja: A Bátoriak egyik ügye 1334 jul. 19-én került napirendre, melyet azonban az akkori nádor (Drugeth Vilmos) 1334 nov. 8-ra halasztott; innen az ügy újabb elnapolást kapott az akkori hadoszlás quindenájára; ezután pedig, mert egynehány érdekelt családtag még kiskorú volt, a 11-ik évforduló jan. 20-ra, mely határidő 1345 jan. 20-án telt le.⁵⁾ Ebből tehát kiviláglik, hogy az említett hadoszlás 1334 nov. 8-ika után történt és a perhalasztás kétségkívül a szerb hadjáratra vonatkozott.

¹⁾ Anjoukori Okmt. III. 65. 66. 67. — Károlyi-Oklt. I. 86.

²⁾ Zichy-Okmt. I. 431. 460.

³⁾ Fejér id. m. VIII. 6. 129.

⁴⁾ Anjoukori Okmt. III. 155.

⁵⁾ U. o. V. 15.

E hadjáratra vonatkozik különben a Sopron vm. Oklevéltár (I. 199.) adata is, melyből kitűnik, hogy a schismatikus szerbek Nándorfehérvárnál erősséget építettek, melyet a Hermann nb. Laczkfi István győzedelmesen bevett. A Zichy-Okmánytár² (I. 465.) szerint ezen István testvére Imre, ki az Uros ellen indított hadjáratban szintén részt vett, a király visszatérése után (1335 kezdetén) a királyi várban megöletett.

Alig szenved kétséget, hogy az Anjoukori Okmánytár (III. 402.) adata szintén erre vonatkozik; azt mondja t. i. hogy bizonyos Bánk-fia Pál-fia Miklós 1335 aug. 8-án Galambóc nevű királyi várban, Szerbia határán tartózkodik.

1336.

a) *Az osztrákok ellen.* A királyné 1336 jun. 16-án mondja: »a mennyiben az esetleges tiltakozók nem tartózkodnának a jelenlegi hadseregben.«¹⁾ Az országbíró bizonyos ügyet 1336 máj. 1-re és azután az ugyanazon évi hadoszlás quindenájára napol el;²⁾ ugyanazon évi jun. 10-én pedig kijelenti, hogy bizonyos peres felek előtte a hadoszlás quindenáján jelenjenek meg.³⁾

Mindezekre a király itinerariuma a következő világosságot veti: 1336 máj. 12-én a Morva folyó mentén a Marchegg melletti táborban; június 16-tól július 2-ig az osztrák Ollersdorffban. Pál országbíró 1336 jul. 20-án az osztrák Kreuzbeck (= Kreuspeyk) vára alatt tartózkodik.

Hogy az osztrákok ellen indított sereg feloszlása 1337 jan. 13-ra volt kihirdetve, bizonyítják a Zichy-Okmánytár (I. 509.) és Fejér (VIII. 4. 289.) adatai. Vonatkozik reá azonban még a következő is: Pál országbíró 1337 jun. 24-én tanúsítja, hogy a Csanád nemzetség tagjainak egy általa kiadott ítéletével értelmében »in quindenis iam resessi preteriti regalis exercitus pro reprimendo insultu Theutonicorum Australium habiti« kellett volna birtokaikat felosztaniok, de ezt csak 1337 máj. 1-je után tették, miként a csanádi káptalan azon évi június 11-én tanúsítja.⁴⁾ Itt tehát az osztrákok ellen indított hadsereg *oszlásáról* van szó, a mi 1337 máj. 1-je előtt történt, minélfogva ezen adat az 1336 évi osztrák hadjáratra vonatkozik. Felette érdekes és a maga nemében — gondolom — páratlan az okirat azon helye — feltevé, hogy olvasása helyes — a hol a szokásos *residentie* helyett *resessi exercitus* áll, a mi apodiktikus bizonyossággal a már megtörtént feloszlásra vonatkozik.

¹⁾ Hazai Okmt. IV. 157.

²⁾ Fejér id. m. VIII. 4. 358.

³⁾ Zichy-Okmt. I. 503.

⁴⁾ Temes vm. Oklt. I. 46.

b) *Miczk-bán hadjárata*. Az Ákos nb. Miczk szlavóniai bán 1337 aug. 29-én a következőket mondja: Bizonyos ügy 1335 július 24-én vette kezdetét, mire ugyanazon évi aug. 7-re, nov. 8-ra és 1336 febr. 22-re elnapolták. Innen »ad quindenas residentie exercitus nostri«, azután »ad quindenas ipsarum quindenarum« azaz 1337 márcz. 9-re stb.¹⁾ Megjegyzendő, hogy az 1336 febr. 2-től kezdődő halasztások megjelölése az illető okiratban némileg zavarosnak látszik és hogy a nagyobb valószínűség a mellett szól, hogy a bán hadjárata még 1336-ra esett. A mennyiben a fentebbi megjelölés helyes, akkor a residentia — mely valószínűleg nem mozgósítás, hanem oszlás volt — 1337 febr. 9-re teendő. Hogy a hadjárat ki ellen volt irányítva? nem tudjuk.

1387.

Az osztrákok ellen. Károly király 1337 szept. 30-án világosan rendeli, hogy az osztrák fejedelmek ellen indítandó sereg residentíája nov. 11-én az összes megyékben kihirdettesék.²⁾ Ugyanezt megerősítik a többi források is.³⁾ Itten, bár *residentiáról van szó*, határozottan mondhatjuk, hogy *hadbaszállás*, mert a király Szabolcs megye nemeseit arra figyelmezteti, hogy esetleges peres ügyeiket és egyéb rendezni való dolgaikat idejekorán végezzék.

1388.

Pál országbíró ezen évi július 8-án bizonyos ügyet »ad quindenas residentie exercitus regii *proxime nunc movendi*« halaszt el.⁴⁾ E szövegezésből határozottan kiolvasható, hogy *nem oszlásról*, hanem *hadbaszállásról* van szó. Minthogy ugyanezen országbíró egy bizonyos ügyet, mely a királyi hadsereg 1339 januáriusában történt oszlásának idejére volt kitűzve, ugyanezen évi márcz. 3-ára halaszt.⁵⁾ azt kell hinnünk, hogy az 1338 évi hadjárat oszlása 1339 január-havára esett. Ugyancsak Pál országbíró egy 1339 jul. 12-én kiállított oklevelében mondja, hogy bizonyos ügy az 1339 jan. 1-ére kihirdetett residentia quindenájára napoltatott el.⁶⁾

Hogy ki ellen vonult akkor a sereg? ezt az idézett kútfők el nem árulják. Lehet, hogy az adat a Sopron vm. Oklt. I. 199-ik lapján említettekre vonatkozik. Ott olvassuk t. i. hogy Laczkfi

¹⁾ Anjoukori Okmt. III. 403.

²⁾ U. o. 422. V. 6. 429.

³⁾ *Fejér* id. m. VIII. 4. 216. 218. 358. VIII. 5. 268. 273. VIII. 6. 137. 148. 163. Zichy-Okmánytár, I. 526.

⁴⁾ Anjoukori Okmt. III. 474. Zichy-Okmt. I. 540.

⁵⁾ Zichy-Okmt. I. 558.

⁶⁾ *Turul*, II. évf. 19. l.

István a mosoni-osztrák határon Károly király megbízásából kitűnő hadi dolgokat vitt véghez. Az osztrákok a magyar területen levő úgynevezett Lajtahegyet hatalmukba ejtették. István visszafoglalta azt tőlük és felépítette ott a *Szarvók* nevű várat, mely később az osztrák berohanások ellen kitűnő védvárnak bizonyult. Ugyanezen időben visszafoglalta a lázadó Güssingiek által bitorolt Vasvár-megyei Léka-várát is; az osztrákokkal vívott egyik csatában fővezérüket, az osztrák Puchheim nevű főurat 12 tiszttel, a zászlóval és a 30,000 márkára becsült hadi pénztárral együtt kezéhez kerítette s ez utóbbit a királynak átadta. Puchheim a fogságban végezte be életét.

1889.

Pál országbíró 1340 jan. 22-én tanusítja, hogy bizonyos ügyben az oszlás 22-ik napján törvényt látott, és hogy az oszlás 1340 január 1-re volt kihirdetve.¹⁾ Itt tehát oly hadjáratról van szó, mely 1339-ben (valószínűleg az év második felében) folyt le. Ki ellen? nem tudjuk; lehet, hogy erre is a Sopron vm. Oklt. I. 199-ik lapján Laczkfi Istvánnak az ország nyugati határán véghezvitt dolgairól mondtak vonatkoznak.

1840.

Pál országbíró ezen évi május 8-án bizonyos ügyet »ad vigesimum secundum diem residentie exercitus regii *proxime movendi*« elhalaszt.²⁾ Itt tehát hadbaszállásról van szó. Ugyanezen országbíró mondja 1340 máj. 15-én, hogy május 8-án a Rozgonyiak és a Sáváriak közt fenforgó ügyet kellett volna rendeznie; de miután a Rozgonyiak bizonyos országos ügyben Drugeth Vilmos nádorral együtt *Ruténia*ba utaztak, megparancsolta neki a király, hogy a pert »ad quindenas residentie exercitus regii *proxime movendi*« napolja el.³⁾ Ezen hadbaszállás az előbbivel azonos. Két forrás⁴⁾ világosan mondja, hogy az oszlás 1341 jan. 1-ére volt kihirdetve; támogatják ezt az Anjoukori Okmánytár IV. 70. Fejér VIII. 4. 551., Károlyi Oklevéltár I. 139. és Zichy Okmánytár I. 596. Ugy látszik tehát, hogy ezen oszlás a május 15-ike után történt hadbaszállásra vonatkozik. Hogy ki ellen volt irányítva? nem tudjuk. Lehet, hogy a nádor küldetése vele összefüggésben volt.

¹⁾ Zichy-Okmt. I. 569.

²⁾ U. o. 578.

³⁾ Anjoukori Okmt. IV. 26.

⁴⁾ Temes vm. Oklt. I. 67. — Zichy-Okmt. I. 597.

1844.

Erdélyben. Ezen hadjáratra a király következő itinerariuma vet világosságot: jun. 11-én Visegrád; jun. 15-én brassói tábor; jul. 4-én a Nyaragh folyó mentén Berethalom mellett; jul. 17-én berethalmi tábor; jul. 27-én Gyulafehérvár; aug. 9-én Zólyom. Alig szenvedhet kétséget, hogy e hadbaszállás éle a havasalföldi vajda ellen irányult.

Említésre méltó még a következő: Pál országbíró tanusítja 1344-ben, hogy Drugeth Vilmos nádor özvegye a királynéval együtt Olaszországban van; miért is bizonyos peres ügyet a királyné visszatérése tizenötödik napjára elnapol.¹⁾ Közelebbi időmeghatározást ad Miklós nádor 1344 jun. 19-én, a mennyiben ezen tizenötödik napot (a királynénak Visegrádra való hazatérése után) jun. 14-re teszi, a miből kitűnik, hogy a királyné máj. 31-én Visegrádra érkezett.²⁾

1845.

a) *Litvánia ellen.* Lajos király 1347 jun. 30-án kelt oklevelében említi, hogy Laczkfi István vajda és fia Dénes lovászmester azon hadsereghez csatlakoztak, melyet ő maga (t. i. a király) a litvánok ellen vezetett. A vajda egyik embere, Lőrincz fia István, Villio nevű litván vár alatt a király szemeláttára elesett.³⁾ A krónikákból tudjuk, hogy ezen hadjáratban Lajoson kívül még a cseh király és szövetségesei is részt vettek, hogy a hadi műveletek 1345 január-havában kezdetüket vették, hogy *Villio* nem más, mint a még most is létező *Wielun*, és hogy e hadjárat igen gyorsan végződött. Az erre vonatkozó residentiát azonban mindeddig nem ismerjük.

b) *Horvátországban.* Miklós nádor 1345 jul. 17-én bizonyos ügyet, mely jul. 1-re volt kitűzve, az akkori hadjárat bevégeztének quindenájára halaszt el.⁴⁾ A boszniai káptalan erre nézve 1346 febr. 16-án mondja, hogy egy 1345 ápr. 26-ra kitűzött ügy a király parancsából az oszlás quindenájára lön elnapolva.⁵⁾ Miklós nádor mondja 1346-ban, hogy egy 1345 máj. 22-re kitűzött ügy »ad vigesimum secundum diem residentie tunc presentis regalis exercitus versus Croatiam habitus« halasztatott.⁶⁾

¹⁾ Zichy-Okmt. II. 106. 107.

²⁾ Anjoukori Okmt. IV. 423. 430.

³⁾ Sopron vm. Oklt. I. 199.

⁴⁾ Zichy-Okmt. II. 170.

⁵⁾ Anjoukori Okmt. V. 146.

⁶⁾ Zichy-Okmánytár, II. 220. — V. ö. Nagy Gyula (Turul, II. 19.) adatával, mely szerint a nádor 1345 máj. 12-én bizonyos ügyet az akkori exercitus regalis residentiájának 22-ik napjára elnapol.

Pál országbíró pedig 1346 jun. 14-én ezt mondja: »cum nos 22-do die residentie exercitus regis *versus partes Cruacie* moti et ad quindenas festi Epiphaniarum Domini proclamate in sede nostra iudiciaria sedissemus« . . .¹⁾

Lajos király itinerariuma erre nézve a következő adatokat nyújtja: jun. 27-én a Száván-túl Szentgyörgy mellett; jul. 16-án a Klokoč-fő melletti tábor; jul. 22-én a Bihács melletti tábor; aug. 1-én Zágráb; aug. 26-án Visegrád.

Említi e hadjáratot az Anjoukori Okmánytár (IV. 563.) is, midőn azt mondja, hogy 1345 jul. 13-án többek a királyi táborban tartózkodtak. Erre vonatkozik a Zichy-Okmánytár (II. 220.) adata is, midőn egy 1345 máj. 22-re kitűzött ügy a Horvátország ellen kivonult hadsereg oszlásának 22-ik napjára halasztatott el.

1346.

a) *A horvátok ellen.* Erzsébet királyné tanusítja 1346 febr. 5-én, hogy Czíkó mesternek »in quindena residentie presentis exercitus regii« bizonyos statuálásnál kellett volna jelen lennie, de miután testvérével Jánossal együtt a király szolgálatában volt elfoglalva, *tehát* elhalasztja az ügyet.²⁾ 1346 febr. 10-én Pál országbíró közelebbi keltezést ad, a mennyiben egy ügyet »in quindenis residentie exercitus regii versus Croatiam moti et ad quindenas Epiphaniarum Domini proclamate« ugyanazon évi május 1-re halaszt.³⁾ Febr. 20-án ugyanezt szószerint ismétli.⁴⁾ Miklós nádor 1346 decz. 2-án csak az ugyanazon évi jan. 20-ra kitűzött residentiáról szól, a nélkül, hogy Horvátországot említene;⁵⁾ ismétli ezt 1347 máj. 29-én.⁶⁾ Ugyanezen keltezést és irányt (t. i. Horvátországot) adja Fejér (IX. 1. 445.) is. Vajjon Miklós nádornak a Zichy Okmt. II. 225. lapján olvasható keltezése erre vonatkozik-e? meg nem állapíthatjuk, mert az erre vonatkozó helyek az említett okiratban már ki nem betűzhetők. Bár az eddigiekben a közvetlen források egyike sem mondja határozottan, hogy itt hadbaszállásról van szó, mégis azt hiszem, hogy számos mellékkörülmény egybevetésével a hadbaszállás mellett dönthetünk.

b) *Velenze ellen.* Miklós nádor egy 1346 márcz. 22-re kitűzött ügyet »ad quindenas residentie regalis exercitus *nunc proxime* movendi« elhalaszt.⁷⁾ Miklós tótországi bán 1346 jul. 6-án

¹⁾ *Pesty.* Krassó vm. Okt. 15.

²⁾ Anjoukori Okmt. IV. 561.

³⁾ U. o. 562.

⁴⁾ U. o. 563.

⁵⁾ U. o. 645. és Zichy-Okmt. II. 185.

⁶⁾ Anjoukori Okmt. V. 79.

⁷⁾ Zichy-Okmt. II. 190.

a királyi hadseregben működik Záránál és arról tanuskodik, hogy egy Kőrös-megyei ember ugyanazon évi jul. 1-én az ottani hadi műveletekben az ostromnál tevékeny részt vett.¹⁾ Ezen hadsereg oszlása 1346 nov. 8-ra esett, a mint ezt többrendbeli okirat bizonyítja, melyek egyike világosan kimondja, hogy a hadsereg akkor a tengervidéken működött.²⁾ Lajos király 1347 febr. 21-én kiállított egyik okiratának pecsétje helyén e szavak olvashatók: »Relatio Andree filii Ivan de Kallou *adhuc de exercitu redeuntis* in Tapolcha«;³⁾ a mi kétségtől e hadjáratra vonatkozik. Szól róla még a Hazai Okmánytár (VII. 402. dd. 1347 okt. 16.) adata, mely világosan kimondja, hogy a Katisz nb. Szécséni Kónya Miklós a királynak azon hadseregében szolgált, melyet ez a királyi jogokat megtámadó velenceiek ellen küldött s a mely a tengervidéken Zára előtt működött.⁴⁾ A király itinerariuma erre nézve a következő adatokat szolgáltatja: máj. 6. Visegrád; jun. 2. Sebenico; jun. 25. Zára; jul. 1. Zára; jul. 3. elutazás Zarából; jul. 6. a dalmát dukavölgyi tábor; jul. 15. Bihács; jul. 30. Zágráb; aug. 12. Visegrád.

1347.

Olasz hadjárat. A király ezen évi okt. 13-án Sóvári László ügyét azért napolja el, mert László a király szolgálatában Olaszországban tartózkodik.⁵⁾ A (Fehér-megyei) Solt-széki bírák 1348 jan. 14-én bizonyos ügyet (Bátmonostori) Vesszős mesternek Olaszországból a királyi udvarba történendő visszatéréséig elhalasztanak.⁶⁾ A király itinerariuma a következő adatokat adja: nov. 19. Visegrád; decz. 4. az olasz Vicenza; decz. 5—8. Verona; decz. 13. Forli; decz. 23. Aquila. Vesszős tehát már 1347 végén Olaszországban volt.

1348.

a) *A tavalyi olasz hadjárat folytatása.* Erre nézve csak az itinerarium adatait használom fel: jan. 18. Aversa; jan. 24. Nápoly; febr. 14. nápolyi tábor; febr. 15. Nápoly; ápr. 25. Visegrád. Mellékesen legyen még kiemelve, hogy Lajos király 1348 okt. 4-én

¹⁾ Laszowski a délszláv Akadémia levéltárának adatai szerint.

²⁾ Anjoukori Okmt. IV. 590. V. 133. 468. *Wenzel* id. m. XII. 515. Zichy-Okmt. II. 246.

³⁾ Anjoukori Okmt. V. 20.

⁴⁾ A mit Pál országbíró 1347 okt. 13-án Rozgonyi Lászlóról mond, hogy t. i. királyi szolgálatban Olaszországban tartózkodik (Anjoukori Okmánytár, V. 143. VI. 425.), nem vonatkozik valamely mozgósításra.

⁵⁾ Anjoukori Okmt. V. 143.

⁶⁾ Zichy-Okmt. II. 292.

tanusítja, hogy az Ákos nb. Miczk-bán fia István királyi szolgálatban Olaszországban tartózkodik.¹⁾

b) *A tatárok ellen.* Lajos király 1348 nov. 13-án tanusítja, hogy Zsuki Miklós fiai magukat az országot megtámadó tatárok ellen kitüntették,²⁾ a miből azonban nem okvetetlenül következik, hogy az ellenséges támadás éppen 1348-ban történt.

1849.

Lajos király itinerariuma a következőket mutatja: aug. 10. Temesvár; aug. 29. Gyulafehérvár; szept. 9. Felvincz; szept. 15. Besztercze; szept. 17. Besztercze; szept. 24. Székelyvásárhely; okt. 5. Szászsebes; okt. 11. 16. 20. 21. 26. nov. 1. 5. Gyulafehérvár; nov. 8. Déva; nov. 12. Buda.

1850.

a) *Olaszországban.* Miklós nádor máj. 8-án tanusítja, hogy a Bikács nb. Dezső és a Hermann nb. Laczkfi István vajda a király szolgálatában Olaszországba vonultak.³⁾ Jun. 29-én említi, hogy a király Olaszországban tartózkodik.⁴⁾ Tamás országbíró nov. 17-én tanusítja, hogy *a király október 27-én Olaszországból Budára visszaérkezett.*⁵⁾ Az itinerarium erre a következőket mutatja: junius 30. Aversa; jul. 26. Aversa ostroma; szept. 5. 8. 15. Aversa; szept. 19. 26. 30. Róma; okt. 16. Modena; okt. 27. Buda (visszatérés Olaszországból). Laczkfi István vajda pedig már május 1-én Manfredoniában van.⁶⁾

b) *A szerbek ellen.* Miklós nádor 1350 okt. 13-án bizonyos ügyet, mely 1350 okt. 6-ra volt kitűzve, »ad quindenas residentie exercitus regalis contra regem Rasscie tunc moti« elhalaszt.⁷⁾ Lajos király 1350 decz. 6-án bizonyos ügyet Budára való visszatéréséig halaszt, az illető okiratot pedig szintén Budán állítja ki;⁸⁾ úgy látszik tehát, hogy elutazását csak 1351 kezdetére tervezte.

1851.

A litvánok ellen. A király 1352 ápr. 26-án elmondja, hogy a két Nagymartoni Miklós nemrég azon hadjáratban vett részt, melyet ő maga erős sereg élén a pogány litvánok ellen vezetett.⁹⁾

¹⁾ Anjoukori Okmt. VI. 425. 426.

²⁾ U. o. V. 248.

³⁾ U. o. V. 274.

⁴⁾ U. o. 387.

⁵⁾ U. o. 416.

⁶⁾ A Hunyad-megyei rég. és tört. társulat Évkönyve, 1900. 186. l. Zichy-Okmt. II. 486. Sztáray-Oklt. I. 223.

Anjoukori Okmt. V. 576.

1351 jul. 18-án Lesznai Lőrincz a Sárospatak mellett tartott megyei közgyűlésen kijelenti, hogy rokonai akkor a királylyal együtt a harctéren vannak;¹⁾ a király maga pedig aug. 17-én »in reversione terre Lithuanorum in campo iuxta terram eorum-dem« okiratot állít ki.²⁾

1352.

a) *Az erdélyi vajda hadjárata.* A nádor tanúsítja ezen évi máj. 10-én, hogy Vetési Zonga-fia Pál-fia László, Kont Miklós erdélyi vajdával együtt »in expeditionem suam regalem« elutazott.³⁾

b) *Volhynia ellen.* A jászai konvent tanúsítja 1352 aug. 5-én, hogy az Abaujvár-m. Sáp (azelőtt Cimpoháza) nevű birtokot meghatározta és hogy a szomszédos birtokosok sorából Szegedi Donát azért hiányzott, mert a lenggel királynak segítségére küldött magyar hadseregénél tartózkodott.⁴⁾ Egyéb forrásokból tudjuk, hogy Lajos király e segélyhadat nagybátyjának, III. Kázmér lengyel királynak, Volhynia elfoglalására küldte.⁵⁾

1354.

A szerbek ellen. Miklós nádor máj. 10-én egy máj. 1-re kitűzött ügyet a residentia 15-ik napjára halaszt el.⁶⁾ A váradi káptalan 1354-ben mondja, hogy Lajos király öccse István, 1354 aug. 9-én »die exercitu moto contra Rascianos« meghalt.⁷⁾ Drugeth Miklós országbíró 1355 febr. 22-én elmondja, hogy bizonyos peres ügy 1354 ápr. 20-ról »ad presentes quindenas residentie exercitus regii versus Rasciam moti et ad quindenas festi Epiphaniarum Domini proclamate« halasztatott, tehát jan. 20-ra, a miből kitűnik, hogy a szerb hadjárat 1354 második felében kezdődött.⁸⁾

Az itinerarium a következő adatokat nyújtja: jun. 12. Zimony; jun. 16. Nándorfehérvár; aug. 1. Visegrád.

¹⁾ Sztáray-Oklt. I. 238.

²⁾ U. o. 228.

³⁾ Zichy-Okmt. II. 518. V. ő. u. o. 591.

⁴⁾ Anjoukori Okmt. VI. 141.

⁵⁾ 1352-ben a királyi család utazásairól a következőket tudjuk: a) A király kijelenti egyik levelében, hogy 1353 jan. 29-én Erdélyből Budára visszaérkezett (Anjoukori Okmt. VI. 37.), a miből minden valószínűséggel kitűnik, hogy már 1352 végén elutazott (decz. 12-én Nagyváradon tartózkodott). — b) 1352-ben Erzsébet királyné Lengyelországból tér vissza. Nov. 20-án Vizsolyban van. Rumi Német János (Vas-megyei ember) az ő administratora és distributor victualium, ki Vizsolyban egy vendéglőben (*hospitium*) megszállt. (Fejér id. m. IX. 2. 183. 184. dd. 1352 decz. 2.)

⁶⁾ Anjoukori Okmt. VI. 216.

⁷⁾ Fejér id. m. IX. 1. 46.

⁸⁾ A pannonthalmi főpátság tört. II. Oklt. 416. 1.

A hadoszlásra vonatkozólag a következőket mondhatjuk: Az országbíró tanusítja 1355 febr. 10-én, hogy a Szerbia ellen indított sereg residentiája 1355 jan. 20-ra volt kihirdetve.¹⁾ Ugyanezt igazolják egyéb források is,²⁾ melyekben ugyanezen keltezés mellett a »quindenis residentie regalis exercitus contra regem Seruie habiti« és az »ad quindenas residentie regalis exercitus *proxime preteritis* contra regem Seruie habiti« szövegezés szerepel,³⁾ a mit úgy fogok fel, hogy ez csak az 1354-ben Szerbia ellen kivonult sereg *oszlására* vonatkozik. Meglehetősen körülményesen szól a király ezen hadjáratról 1355 márcz. 27-én.⁴⁾

1355.

Lengyelországban. A nádor tanusítja 1355 jul. 8-án, hogy Bebek Istvánnak jul. 1-én bizonyos ügyet rendeznie kellett volna, de a király, mert István az ő parancsára a lengyel királynak segítségére ment, összes peres ügyeit okt. 6-ra halasztotta.⁵⁾

1356.

a) *Olasz hadjárat.* A nádor bizonyítja máj. 8-ról, hogy Piliskei István az Olaszországban működő királyi hadsereghez vonult.⁶⁾ Itinerarium: jul. 4. Conegliano; jul. 15. Bihács(?); jul. 27. Treviso; aug. 1. trevisoi tábor; aug. 3. Treviso; okt. 26. Zágráb.

b) *A velenczeiek ellen.* Szécsi Miklós országbíró 1357 ápr. 17-én a következőket tanusítja: bizonyos Sopron-megyei per 1356 márcz. 16-án vette kezdetét; első halasztása 1356 máj. 1-re, az ellenmondók megidéztetése 1356 máj. 15-re történt. A király azonban ezen utóbbi határnapot megmásította, a mennyiben azt »ad quindenas residentie exercitus regii *tunc proxime movendi*« elhalasztotta; a »quindenas diei medii Quadragesime« volt kihirdetve.⁷⁾ Ebből mármost minden kétséget kizárólag kitűnik, hogy *a velenczeiek ellen indított hadjárat még 1356 május-hava után vette kezdetét*, és hogy *a hadsereg oszlása 1357 márcz. 29-re*

¹⁾ Anjoukori Okmt. VI. 261.

²⁾ Anjoukori Okmánytár, VI. 263. (versus Rasciam moti) 267. 337. (adversus Rasciam moti) 441. 473. Fejér, IX. 2. 456. 460. Hazai Oklevéltár. 261. Hazai Okmánytár, I. 211. 212. Károlyi Oklevéltár, I. 228. Katona: Hist. crit. IX. 102. Sztáray-Oklt. I. 243. Zichy-Okmt. II. 590. 593.

³⁾ Fejér id. m. IX. 2. 438. Zichy-Okmt. II. 591. 637.

⁴⁾ Turul, 1899. 137.

⁵⁾ Anjoukori Okmt. VI. 359.

⁶⁾ Zichy-Okmt. III. 28.

⁷⁾ Sopron vm. Oklt. I. 269. 274.

hirdettetett ki. Ezen oszlás keltét adják több másrendbeli források is.¹⁾

1357.

A tengervidéken. Itinerarium: okt. 30. Visegrád; nov. 3. Zára; nov. 28. Zára; decz. 14. Nóna melletti tábor.

1358.

Figyelemre méltók az itinerarium következő adatai: jan. 20. Zára; febr. 22. Zára; febr. 28. Körös; márcz. 3. visszatérés Zarából Budára. Ebből következik, hogy a tengervidéken 1357 végén kezdett műveletek még 1358 első két hónapjában is folytak.²⁾

1359.

a) *A szerbek ellen.* Az országbíró máj. 8-án bizonyos ügyet máj. 1-ről okt. 6-ra elhalaszt, mert az illető fél Kont Miklós nádorral együtt a szerb király ellen jelenleg indított hadsereggel távozott.³⁾ A király pedig felhívja aug. 29-én a leleszi konventet, tartson vizsgálatot arra nézve, vajjon igaz-e, hogy Csicseri Jánost és testvérét, midőn Rácország felé utaztak, a Szentesligete nevű erdőben megtámadták.⁴⁾

Itinerarium: máj. 28. Szekcső (Tolna megyében); máj. 31. Szalánkamen; jun. 15. rudniki (Szerbiában) főhadiszállás; jul. 6. Szerbia; jul. 22. Visegrád.

b) *Erdélyben.* Az itinerarium a következőket mutatja: nov. 3. Visegrád; nov. 29-től decz. 30-ig Gyulafehérvár.

1360.

Erdélyben. Itinerarium: jan. 25. Marosvásárhely; febr. 2. Nagyszeben.

A velenzei követ jan. 16-án többek között azt is jelenti, hogy a király az erdélyi részeken lévő hadsereghez ment. Február 27-én ugyanaz jelenti, hogy a király pénteken, azaz febr. 14-én késő estve érkezett Visegrádra.⁵⁾ Világos, hogy Erdélyből jött és hogy az 1359 végén megkezdett hadi műveletek még 1360 kezdetén is folytak.

¹⁾ Anjoukori Okmánytár, VI. 561. — Zichy-Okmánytár, III. 60. (V. ö. ugyanott 45.) — Sztáray-Oklt. I. 292. — Fejér, IX. 2. 546. 628. 636. Vajjon a háború még 1357 kezdetén tartott-e? biztosan nem mondhatjuk.

²⁾ *Ljubič* (Listine, IV. 6.) szerint 1358-ban a szerbek ellen volt háború; de ez — úgy látszik — a jövő évre vonatkozik.

³⁾ *Fejér* id. m. IX. 3. 129.

⁴⁾ *Tört. Tár*, 1900. 408.

⁵⁾ *Óváry*: Oklevélkivonatok, I. 83. sz.

1861.

A szerbek ellen. Az országbíró május 8-án bizonyos ügyet máj. 1-ről »ad quindenas residentie presentis regalis exercitus versus Rasciam moti« elhalaszt.¹⁾ Május 5-én tanúsítja egy káptalan, hogy bizonyos Bars-megyei birtokos »ad quindenas residentie« bizonyos összeget lefizetett.²⁾

1862.

A nádor febr. 9-én egy e napra kitűzött ügyet »ad quindenas presentis regalis exercitus« elhalaszt.³⁾ Az országbíró tanúsítja jun. 17-én, hogy a király bizonyos ügyet *az előbbi határidőről* jun. 12-re napolt el.⁴⁾ Szatmár megye alispánja tanúsítja ápr. 28-án, hogy Szekeresi Tamásnak és Istvánnak összes ügyeit »ad quindenas residentie exercitus« halasztotta.⁵⁾ Az országbíró pedig okt. 13-án bizonyos peres ügyeket okt. 6-tól »ad quindenas residentie presentis exercitus regalis« halaszt el.⁶⁾

1863.

Bosznia ellen. Lajos király 1363 ápr. 13-án az összes hadbászallásra kötelesek ügyeit »propter presentis exercitus nostri motum, quem deo auxiliante contra quosdam nostros et regni nostri emulos« rövid idő múlva indítani fog, elhalasztja.⁷⁾ Itt hiányzik a residentia szó s az egészből világos, hogy csak a mozgósításról van szó. Ki ellen irányult ez? kitűnik a következő adatokból. Az országbíró bizonyos ügyet tárgyalva, így említi e hadjáratot: »a quindenis residentie regalis exercitus versus Bosnenses moti et ad octavas festi beati regis Stephani proclamate.«⁸⁾ Miklós nádor pedig egyik 1363 évi kiadványában ekképen: »ad quindenas residentie regalis exercitus versus Boznam moti, ad octavas beati regis Stephani *de novo preteritis* proclamate.«⁹⁾ Miután az itinerariumból tudjuk, hogy a király jul. 8-án a boszniai Plinában, jul. 10-én pedig az ottani szokoli vár ostrománál volt jelen,¹⁰⁾ világos, hogy az aug. 27-re kihirdetett residentia csak a hadsereg oszlására vonatkozhatott.

¹⁾ Fejér id. m. IX. 3. 284.

²⁾ Zichy-Okmt. III. 198.

³⁾ Fejér id. m. IX. 3. 335.

⁴⁾ Hazai Okmt. III. 179.

⁵⁾ Zichy-Okmt. III. 207.

⁶⁾ Károlyi-Oklt. I. 254. 255. 256.

⁷⁾ Tört. Tár, 1898. 357.

⁸⁾ Fejér id. m. IX. 3. 377. — IX. 7. 522.

⁹⁾ U. o. IX. 7. 228.

¹⁰⁾ Hazai Oklt. 269. 270. — Magyar Tört. Tár, IX. 28.

1364.

Kont Miklós nádor tanúsítja 1364 nov. 25-én, hogy bizonyos ügy, melyet ő az 1364 jul. 1-én Bodrog mellett tartott megyei közgyűlésen ugyanazon évi nov. 18-ra elhalasztott, királyi parancsolattal »ad quindenas residentie *presentis* exercitus regalis« lón elnapolva.¹⁾

1365.

a) *A havasalföldi vajda ellen.* A király az összes hadköteleseknek megparancsolja, hogy 1365 febr. 24-én a havasalföldi vajda ellen a harcztérre induljanak.²⁾

b) *A bolgárok ellen.* A nádor tanúsítja 1365 okt. 31-én, hogy egy ügyet, mely »in quindenis residentie exercitus regalis versus Bulgaros moti et ad 8-as f. b. Michaelis archangelii proclamata« volt kitűzve, 1366 máj. 1-re elnapol.³⁾ Az eredeti határnap tehát 1365 okt. 6-ika volt. Ugyanezen keletet adja az országbíró 1365 okt. 13-án, hozzátéve, hogy Varsányi Ernő és fia László jelenleg Laczkfi Dénes vajdával együtt a viddini vár védelmére Bolgárországba utaztak, miért is az ügyet 1366 jul. 1-re elhalasztja.⁴⁾ Ugyanazon időben elhalaszt az országbíró több más ügyet is.⁵⁾ Itinerarium: ápr. 26. Szalánkamen; máj. 16. Arad; máj. 30. Viddin; jun. 2. és 4. Viddin; jun. 23. Szörény (Bolgárországban); jun. 30. Lugos.

1366.

Ezen évre az itinerarium a következő adatokat nyújtja: ápr. 23. 24. 29. Gyulafehérvár; máj. 9. Torda; máj. 10. Kolozsvár; máj. 16. Torda; máj. 22. 27. Kolozsvár; jun. 3. 6. 7. 11. 12. Besztercze; jun. 16. 20. Görgény; jun. 24. Székelyvásárhely; jul. 3. 9. 11. 12. 13. 14. 15. Gyulafehérvár; jul. 15. Alvincz; jul. 20. 23. 24. Lippa (Arad megyében); okt. 6. Temesvár; okt. 10. Orsova; nov. 9. Mezősomlyó (Krassó megyében); nov. 13. Buda.

1368.

a) *Bosznia ellen.* A király Kapronczán 1367 decz. 15-én kelt levelében inti az erdélyi nemességet, hogy parancsára tüstént

¹⁾ Zichy-Okmt. III. 273.

²⁾ Fejér id. m. IX. 3. 470. — IX. 7. 533.

³⁾ Hazai Oklt. 278. V. 8. Zichy-Okmt. III. 284.

⁴⁾ Temes vm. Oklt. 103. (A rubrumban »julius 1-je« helytelenül áll.)

⁵⁾ Fejér, IX. 3. 523. 634. IX. 6. 292. IX. 7. 246. X. 2. 779. — Hazai Okmánytár, V. 146. — Károlyi-Oklevéltár, I. 261. — Tört. Tár, 1902. évf. 221. — Zichy-Okmánytár, III. 282. 283. 284.

hadba szállhasson.¹⁾ Itt tehát mozgósításról van szó, mely egy 1368 kezdetén indítandó hadjáratra értendő.

Miután tudjuk, hogy a nádor egyik 1370 évi levelében azt mondja, hogy egy perhalasztó irata »in quindenis residentie exercitus regii versus Bosnam moti et ad octavas festi beati Georgii martyris in anno Domini Millesimo CCC-mo LX-mo octavo proclamate« állíttatott ki,²⁾ a fentebbi mozgósítás meg van világítva. A hadjárat t. i. Bosznia ellen indíttatott és a sereg oszlása 1368 máj. 1-re hirdettetett ki.

b) *A havasalföldi vajda ellen.* A nádor egy ügyet aug. 1-ről »ad quindenas residentie presentis exercitus regalis« elhalaszt.³⁾ Az országbíró tanúsítja 1368 okt. 13-án, hogy Tóttós fia László, kinek ügye okt. 6-ra volt kitűzve, »in presentem regium exercitum« utazott.⁴⁾ Ugyanazon napon említi a nádor is ezen *presens exercitus*-t.⁵⁾ A csanádi káptalan tanúsítja 1368 szept. 14-én, hogy egy szept. 15-re kitűzött ügyet királyi parancsra »propter motum presentis exercitus regis contra Laich voyvodam, ad quindenas residentie exercitus« elhalasztott.⁶⁾

Ugyanezen hadjáratra vonatkozik egy más oklevél is, melynek értelmében bizonyos ügy 1368 aug. 1-ről »ad quindenas residentie presentis exercitus regii« a határnap megjelölése nélkül elnapoltatik. Tudjuk továbbá azt is, hogy az országbíró egy 1368 szept. 22-én kelt oklevelében a Csab nb. Reznekieknek Kutasi János ellen folyó peröket ugyanazon évi szept. 15-ről azért, mert János »in presentem regium exercitum contra Layk voyvodam habitum« elutazott, »ad quindenas residentie dicti exercitus regalis« elhalasztja.⁷⁾

Az országbíró pedig tanúsítja 1369 máj. 9-én, hogy a Lajk vajda ellen indított hadsereg residentíája 1368 decz. 7-re hirdettetett ki.⁸⁾

Itinerarium: márcz. 26. Gyulafehérvár; ápr. 16. Csikszékely; ápr. 26. 27. Szászhalom; ápr. 28. Rozsnyó (Erdélyben); okt. 28-ika körül a bolgár Szokol nevű erőd mellett; nov. 12. a bolgár Szörény vár alatt; decz. 4. Eng.

1369.

A király 1369-ben említi: »in quindenis residentie exercitus nostri ad octavas festi beati Stephani regis nunc affuturas

¹⁾ Teleki-Oklt. I. 158.

²⁾ Zichy-Okmt. III. 388. IV. 456.

³⁾ Zichy-Okmt. III. 358.

⁴⁾ U. o. 364.

⁵⁾ Károlyi-Oklt. I. 310.

⁶⁾ Temes vm. Oklt. I. 106.

⁷⁾ Turul, II. 19. l.

⁸⁾ Zichy-Okmt. IV. 634.

proclamate.«¹⁾ — Bebek István országbíró 1369 decz. 28-án tanusítja, hogy bizonyos ügyet, melyet »in quindenis residentie exercitus regalis contra Layk voyvodam moti et ad octavas festi beati Andree apostoli proclamate« kellett volna tárgyalni, 1370 máj. 1-re elnapol. Ítélete az említett határnap után nyolczad napra lévén hozva, világos, hogy a residentia 1369 decz. 7-re volt kihirdetve.²⁾ Ugy látszik, hogy a Layk elleni hadsereget többször mozgósították és oszlatták fel.

1870.

A király ezen évi aug. 2-án a Zólyom-megyei seunichei³⁾ táborban (nostre exercituationis loco) van, úgy mondja Fejér (IX. 4. 233.), a mit Knauz is (Kortan, 260. l.) átvett. Ez azonban téves; a helyes szöveg »nostre venationis loco.«⁴⁾

Opuliai László nádor egyik halasztólevele ezt mondja: »in quindenis residentie exercitus regii versus Bulgaros moti et ad octavas festi beati Andree apostoli in anno Domini Millesimo CCC LXX preteritis proclamate«;⁵⁾ az oszlás tehát 1370 decz. 7-re volt kihirdetve. Itinerarium: márcz. 30. Kolozsvár; ápr. 4. Torda; ápr. 23. Meggyes; ápr. 24. Küküllővár; ápr. 26. máj. 10. és 11. Székelyvásárhely; jun. 17. Désvár; jun. 24. Zilah.

1871.

A császár ellen. A nádor ezen évi aug. 8-án egy ügyet aug. 1-ről a residentia quindenájára elhalaszt.⁶⁾ A király pedig ugyanazon évi szept. 4-én elrendeli, hogy a hadban résztvevő két Nádasai László ügyét a hadoszlás quindenájára halasztssák el.⁷⁾ Erre nézve a nádor 1372 febr. 9-én kijelenti, hogy e quindena még be nem következett.⁸⁾ Rövid időn feá kijelenti, hogy a császár ellen indított hadsereg oszlása 1372 febr. 11-re van kitűzve.⁹⁾

Itinerarium: márcz. 17. Verőcze; ápr. 5. és 9. Zára; ápr. 13. Nóna; máj. 3. Kaproncza; máj. 20. Visegrád.

1872.

Bosznia ellen. Az országbíró tanusítja ezen évi febr. 25-én, hogy Tóttós fia László »in presentem regium exercitum pronunc

¹⁾ Fejér id. m. IX. 4. 160. IX. 7. 290.

²⁾ U. o. 19. 20. II. V. 8. Zala vm. Oklt. II. 55.

³⁾ Ez, úgy látszik, a Liptó-megyei Csemicze.

⁴⁾ Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenb. II. 355.

⁵⁾ Sopron vm. Oklt. I. 426.

⁶⁾ Zichy-Okmt. III. 432.

⁷⁾ Teleki-Oklt. I. 171.

⁸⁾ Zichy-Okmt. III. 447.

⁹⁾ U. o. 448.

contra banum Boznensem instaurandum« elutazott, miért is az illető ügyet 1372 máj. 23-ra elhalasztja.¹⁾

1377.

Az országbíró tanúsítja ezen évi máj. 8-án, hogy Kisvárdai Domonkos és Csicseri János »in presentem regium exercitum« vonultak; miért is ügyöket 1377 nov. 18-ra elhalasztja.²⁾

1380.

Olaszországban. Az országbíró tanúsítja 1380 márcz. 15-én, hogy a Darócziak Czudar Péterrel együttesen az Olaszországban működő királyi hadseregben tartózkodnak; ez okból ügyöket 1380 jul. 1-re elnapolja.³⁾

1382.

Az oroszok ellen. A nádor tanúsítja ezen évi máj. 8-án, hogy Csomaközi György »circa custodiam regni Ruscie« van elfoglalva, minek következtében peres ügyét máj. 1-ről ezen évi okt. 6-ra napolja el.⁴⁾

1387.

Zsigmond király ez évi jun. 23-án »in descensu campestri cis villam Zakan« (Somogy megyében) van; ⁵⁾ jun. 26-án Kőkapronczán innen táboroz; ⁶⁾ nov. 11-én kijelenti Budán, hogy egynehány ellensége és a lázadók ellen hadat fog indítani, a miről ugyanott decz. 6-án mint már folyamatban lévő dologról szól.⁷⁾

1388.

Zsigmond király tanúsítja Ó-Budán, ezen évi aug. 7-én, hogy Perényi Miklós pohárnokmester vele együtt »in presentem nostram expeditionem« elutazik.⁸⁾

1389.

Szerbia és a hazai lázadók ellen. Zsigmond király 1389 febr. 24-én (Lippárol) a Nagymihályiakkal közli, hogy jelenleg Lázár ellen vonúl, miért is felhívja őket, hogy a lázadó Horváti János és Palizsnai János ellen Szlavóniába induljanak.⁹⁾ Egy

¹⁾ U. o. 451.

²⁾ Zichy-Okmt. IV. 16.

³⁾ U. o. 136.

⁴⁾ Károlyi-Oklt. I. 380.

⁵⁾ Anjoukori Okmt. II. 264.

⁶⁾ Urkundenbuch, II. 615.

⁷⁾ Zichy-Okmt. IV. 341. 345.

⁸⁾ U. o. 365.

⁹⁾ Hazai Oklt. 321. 322.

1389 febr. 24-én Szerbiában (?) keltezett okirat ¹⁾ szintén kiemeli, hogy a hadjárat Lázár ellen irányult.

Zsigmond ugyanezen évi szept. 14-én Tolnaváron kijelenti, hogy Losonczy István volt szörényi bán »ad presentem nostram expeditionem *de novo motam*« saját költségén csatlakozott.²⁾

Mária királyné 1390 máj. 8-án tanúsítja, hogy Nagymihályi János »nuper in regno Rascie sub castro nostro Borych et in expugnatione castris eiusdem« súlyosan megsérült.³⁾ Miután Zsigmond ugyanezen Nagymihályi Jánost 1389 febr. 24-én a Lázár elleni hadjáratról értesíti, biztosra vehetjük, hogy a Mária királyné levelében említett eset még 1389-ben történt.

Zsigmond király 1401-ben a Kanizsaiak érdemeit felsorolva, azzal kezdi, hogy trónralépte korában »versus et in regnum Rascie« nagy sereget vezetett, ott szerb területen, a szerb ellenfél kezén levő *Cheznek* és *Borych* nevű várakat ostromolta, melyeket hogy visszakapott, Kanizsai János vitézségének köszönhetette ⁴⁾ Ez tehát kétségtelenül az 1389 évi szerb hadjáratra vonatkozik. Miután Szerbiában a pozsareváci kerületben még most is van egy *Barics* és *Csesljeva-Bara* nevű helység, azt hiszem, hogy a fentebbi várak ezen helységekkel azonosak. Szécséni Frank 1389 decz. 2-án mondja: »in presenti regali exercitu contra Rasciam . . . in expugnatione castrorum *Borych* et *Chestyn*« . . .⁵⁾

1892.

A törökök és szerbek ellen. Zsigmond király 1392 jun. 29-én »in descensu nostro campestri prope castrum Grebench« (Krássó megyében) a törökök elleni hadjáratból a Jekelfalusiakat haza ereszti.⁶⁾ Ugyanezen évi jul. 9-én »in descensu nostro campestri cis fluvium Morava nuncupatum districtus Brancho in regno Rascie« tartózkodik; ⁷⁾ jul. 11-én »in descensu campestri prope districtum Brancho.« ⁸⁾ V. ö. Fejér, X. 2. 63. (dd. jul. 25.) és 64.

1894.

Bosznia ellen. A nádor 1394 febr. 1-én egy ügyet »ad quindenas residentie regalis *nunc venturas*« elhalaszt.⁹⁾ Az ország-

¹⁾ *Fejér* id. m. X. 1. 517.

²⁾ *Temes* vm. Oklt. I. 131.

³⁾ *Sztáray*-Oklt. I. 490.

⁴⁾ *Sopron* vm. Oklt. I. 542. 543.

⁵⁾ *Pesty* id. m. 192.

⁶⁾ *Századok*, 1872. 671. l.

⁷⁾ *Zichy* Okmt. VI. 139.

⁸⁾ *Tört. Tár*, 1896. 512. (hol hibásan *Biancho* áll.)

⁹⁾ *Fejér* id. m. X. 2. 249. V. ö. *Zichy*-Okmt. IV. 533.

bíró ugyanezen évben tanúsítja, hogy ezen residentia (1394) máj. 1-re volt kihirdetve.¹⁾

1895.

Az országbíró tanúsítja ezen évi máj. 15-én, hogy Bátmonostori László »in regium exercitum contra turkos motum« elutazott; miért is ennek peres ügyét, mely 1395 ápr. 18-ra volt kitűzve, a jövő okt. 6-ra elnapolja.²⁾ Itinerarium: jul. 6-án campestri nostro in descensu prope villam Hozyvmezeu (Kimpolung) vocatam; jul. 12-én in descensu nostro campestri prope Eperies habito; ³⁾ aug. 25-én in descensu nostri exercitus campestri prope Sebes.⁴⁾

1896.

A törökök ellen. Garai Miklós dalmát-horvát bán tanúsítja Siklósan jan. 12-én, hogy Bátmonostori László vele együtt a törökök elleni háborúban van elfoglalva.⁵⁾ Máj. 25-én tudtára adja a király Esztergomban, hogy »propter motum presentis nostri exercitus« általános törvénykezési szünetet rendelt.⁶⁾ Jun. 24-én Sárói László (a lévő Cseh család őse) temesi és lipcsei főispán, az akkori királyi hadsereg főkapitányának hadiszállása a Krassó folyó mellett van.⁷⁾ Aug. 18-án olvassuk: »in descensu in regno Bulgarie prope Neugrad.« ⁸⁾ Aug. 26-án pedig a nádor Csomaközi János ügyét, mert a törökök ellen indított hadjáratban részt vesz, elhalasztja.⁹⁾

1897.

A király Budán, ezen évi máj. 22-én tanúsítja, hogy a jelenlegi török hadjárat következtében általános törvényszünetet rendelt.¹⁰⁾

1898.

Boszniában. A nádor ezen évi nov. 4-én tanúsítja, hogy egy ügyet, mert az alperes »in regium exercitum versus Bosnam ivisset«, okt. 6-ról elhalaszt.¹¹⁾

¹⁾ Hazai Okmt. IV. 234. — Fejér id. m. X. 3. 217. — Temes vm. Okt. I. 241. — V. 6. Sopron vm. Okt. I. 543. — Hazai Okmt. VII. 434.

²⁾ Zichy-Okmt. IV. 596. V. 6. 612.

³⁾ U. o. 603.

⁴⁾ Blagay-Oklt. 187.

⁵⁾ Zichy-Okmt. V. 3.

⁶⁾ U. o. 22.

⁷⁾ Tört. Társ. 1896. 512.

⁸⁾ Fejér id. m. X. 2. 351.

⁹⁾ Károlyi-Oklt. I. 480.

¹⁰⁾ Zichy-Okmt. V. 37.

¹¹⁾ Fejér id. m. X. 2. 619.

1899.

a) *A törökök ellen.* Az országbíró tanúsítja 1399 máj. 30-án, hogy Bátmonostori László a törökök ellen indított hadsereghez utazott.¹⁾ A nádor tanúsítja ezen évi jun. 3-án, hogy a Károlyiak a király seregével épen a törökök ellen vannak indulóban.²⁾ Ugyanígy nyilatkozik aug. 26-án.³⁾

b) *Prokop morva őrgróf ellen.* Széchényi Frank tanúsítja ez évi jul. 25-én, hogy a Vasvár-megyebeli Chermendi Mihály fia Lőrincz ügyét »quia idem ad ingredientem regium exercitum versus regnum Bohemie motum asseruisset se profecturum« — okt. 6-ra halasztotta.⁴⁾ Az országbíró tanúsítja továbbá nov. 9-én, hogy Bátmonostori László a Prokop morva őrgróf ellen indított hadsereghez csatlakozott, minek következtében peres ügyét okt. 6-ról 1400 jan. 13-ra elhalasztja.⁵⁾ Miután a nádor 1399 nov. 6-án a Károlyiak ügyeit ugyanazon időről ugyanazon határnapra napolja el s azt mondja, hogy az illetők a király kíséretében hadba indulnak,⁶⁾ világos, hogy itt is a Prokop elleni mozgósításról van szó.

1400.

Bosznia és a törökök ellen. Garai Miklós dalmát-horvát bán, a boszniaiak és a törökök ellen akkor indított királyi hadsereg főparancsnoka, Izdenczen febr. 1-én tanúsítja, hogy Bátmonostori László vele a háborúba fog indulni. Febr. 18-án az országbíró tanúsítja, hogy e László a bánnal együtt a boszniaiak ellen indított sereghez már csatlakozott.⁷⁾

1400 decz. 9-én Zsigmondot »in descensu . . . campestri iuxta Oztrow« találjuk, midőn egy ott kiállított oklevelében azt mondja, hogy Bátmonostori Zselizi János, urával az esztergomi érsekkel együtt bizonyos (már nem olvasható) város ostromlásánál van elfoglalva.⁸⁾ Miután a király 1401 jan. 15-én Nagyszombatban, jan. 30-án Pozsonyban tartózkodik, azt hiszem, hogy ezen *Oztrow* alatt nem a török vagy a bolgárországi *Ostrova*, hanem inkább a Nyitra-megyei *Osztró*, vagy a morva *Ostrau* értendő.

WERTNER MÓR.

¹⁾ Zichy-Okmt. V. 110.

²⁾ Károlyi-Oklt. I. 499.

³⁾ U. o. 504.

⁴⁾ *Fejér* id. m. X. 2. 735.

⁵⁾ Zichy-Okmt. V. 143.

⁶⁾ Károlyi-Oklt. I. 505.

⁷⁾ Zichy-Okmt. V. 149. 151.

⁸⁾ U. o. 222.

MAGYARORSZÁG

AZ 1521-IKI WORMSI BIRODALMI GYŰLÉSEN.

A nagy reformátor, Luther Márton műveinek egy régi. kevéssel halála után megjelent kiadásában találtam némely Magyarországra vonatkozó érdekes adatot, a mit a következőkben kívánok közölni olvasóinkkal.

Luther műveinek említett kiadása 1555-ben Jenában jelent meg ezen cím alatt: *Alle Bücher und Schriften des theuren seligen Mannes Dr. Martin Lutheri, gedruckt zu Jhena durch Christian Rödingen, 1555.* A kiadás összesen négy nagy negyedrért kötetre terjed, finom préselt bőrrel bevont fatáblákba kötve, kapsokkal.

Az 1517-ben Wittenbergában a templom ajtajára kiszegett 95 thesistól kezdve, ott találjuk Luther nagyszámú theologiai iratait, chronologikus sorrendben. Nevezetesen az első kötet tartalmazza Luthernek az V. Károly császár által Wormsba összehívott birodalmi gyűlésen való szereplésére vonatkozó okiratokat, u. m. a császári meghívót Luther Márton részére, a császári oltalomlevelet s egyéb irományokat; azután az ezen gyűlésen megjelent fejedelmi s más úri személyek felsorolását, bizonyára hivatalos kútfők alapján. Ebben a felsorolásban találjuk a bennünket érdeklő vonatkozásokat.

Ugyanis a 482-ik lapon ezeket olvassuk:

Was für Kur und Fürsten, Bischöfe, Herrn, Grawen und Botschafter auf diesem ersten Kaiserlichen Reichstag zu Wormbs des Röm. Kaisers Herren Carols des Fünfften etc. gewesen seien.

Römische Keyserliche und Christliche Königliche Maiestät zu Hispanien, Sicilien und Hierusalem etc. Kaiser Carol der Fünffte.

Itt következnek a németországi érsekek és választófejedelmek:

zherzog Ferdinand zu Oestreich. Kais. Maiestät Bruder.
nánd, a későbbi magyar király és német császár.)

Következnek a német birodalmi fejedelmek, spanyol főurak, kik Károly császár kíséretében voltak, német püspökök és a külhatalmak követei. Ez utóbbiak közt:

Des Babstes ¹⁾ Botschaft Marinus Carraciolus von Geburt ein Edelman aus Neapolis.

• Des Königs von *Ungarn* Botschaftt.

Des Königs von Frankreich Botschaftt.

Des Königs von England Botschaftt.

Des Königs von *Melice* (?) Botschaftt.

Der Venediger Botschaftt, ein Cornarius . . . stb. stb.

A követségek után következnek a birodalmi gyűlésen még megjelent több száz különféle nemzetiségű, többnyire német főurak és *reichsunmittelbar* rendek, praelatusok, városok képviselői stb. Ezek közt magyar nevet kettőt találunk, és pedig:

Der Graf von Franckenpan — és
Herr Maximilian von Siebenbürgen.

Hogy kik voltak a magyar király követségének tagjai. ezen listából nem derül ki, mert Luther csak egyes küldötteket nevez meg, többnyire csak általánosan említi a követséget. Fraknói Vilmos a *Hunyadiak és Jagellók kora* cz. munkájában, ²⁾ valamint *Werbőczy István* életrajzában ³⁾ a királyi küldöttség tagjaiként ⁴⁾ megnevezi Werbőczit, ki akkor királyi személynök volt, és az olasz *Balbi Jeromos* prépostot, a híres humanistát. ki előbb királyi titkár, azután pozsonyi prépost lett, s mint kitűnő szónok több diplomáciai küldetésben vett részt *orator* minőségben. A magyar király ekkor II. Lajos volt, ki a Habsburg házzal szövetségi és rokonsági viszonyban állott, a mennyiben ő maga Károly császár nőtestvérével, az osztrák Ferdinánd pedig a magyar királyleánynyal, Annával járt jegyben. A magyar király küldöttsége tehát Wormsban, hova Károly az aacheni koronázás után birodalmi gyűlést hirdetett, hogy a vallási mozgalmak és a török részéről fenyegető veszedelem dolgában határozzon, barátságos és fényes fogadtatásra talált a császári udvarnál. A küldöttségnek célja

¹⁾ A neveket a könyvben alkalmazott helyesírás szerint közöljük, mindent betű szerint. A pápát Luther mindig *babst*-nak nevezi.

²⁾ *Szilágyi*: A m. nemzet története, IV. köt.

³⁾ M. Történeti Életrajzok, XV. évf. 1. 2. 3.

⁴⁾ Csehország követe Sternberg László volt, de Csehország, melynek királya akkor szintén II. Lajos magyar király, nincs itt külön megnevezve, bár a cseh király egyszersmind német választófejedelem is volt.

volt a mindinkább közeledő török támadás elhárítására segítséget kérni a német rendektől és a közös ellenség ellen szövetséget kötni Németországgal. A vallási kérdés kevésbé érdekelte a magyarokat. II. Lajos egyik főemberét, Werbőczit küldé oda, kit 1521 április 3-án fogadtak a gyűlésen. Követársa, vagyis az *orator*-nak vele küldött Balbi, hosszú latin beszédben adá elő küldetésök célját, mely beszéd, mint alább érinteni fogjuk, nyomtatásban is megjelent. Az *orator* segílyt kért a török ellen; de — mint tudjuk — kitérő választ kapott. Károly császár és Németország inkább Olaszországban s Franciaország ellen háborúskodtak, ott forgácsolták el erejüket, Magyarországot pedig magára hagyták, hogy nemsokára Mohácsnál elvérezzék. A magyar küldöttség ápr. 20-án eredménytelenül utazott haza s az ország még ez évben elvesztette Nándorfehérvárat.

Luther maga április 16-án érkezett a császári levél oltalma alatt Wormsba; ott néhány napig folytak a vitatkozások közte és a pápai párt főemberei közt. Az illető, részint latin, részint német nyelven tartott szónoklatok Luther műveinek említett kiadásában szintén szószerint közölve vannak. Ezen idő alatt — mint Fraknoi említi — a magyar követek is érintkeztek Lutherrel, sőt Werbőczy egyszer ebédre is meghívta őt magához, de a nyakas embert nem tudták meggyőzni. Végül következett az a történeti emlékű jelenet, midőn Luther a császári ellenszónok, dr. Eck felszólítására, hogy vonja vissza eretnek tanait, tagadólag felelt s az ismert világhírű nyilatkozatot tette: »Hier stehe ich; ich kann nicht anders. Gott helfe mir. Amen!«

A birodalmi gyűlésen megjelentek közt előfordúl az akkor hatalmas Frangepán család egyik tagja is, valószínűleg ama *Bernardinus de Frangepanibus, comes Segniae, Vegliae, Modrusii* stb. ki a következő 1522 évben a Nürnberg városában tartott német birodalmi gyűlésen is Magyarország követé vala. Apponyi Sándor *Hungarica* című munkájában két helyen találkozunk ezzel a Frangepánnal; s minthogy gróf Apponyi ezen felette érdekes és nagybecsű kiadványát — sajnos — csak kevés számú példányban bocsátotta közre s ezért nem könnyű hozzáférni, itt közöljük e tárgyra vonatkozó adatait:

A 116-ik lapon 145. sz.

Balbi (Hieronymi —) *Oratio in imperiali conventu Bormaciense, coram divo Carolo caesare ac principibus totius Imperii, die tertia Aprilis, 1521. per inclyti regis Hungariae ac Bohemae oratores habita.*

A 127-ik lapon 161. sz.

Frangepanibus (Bernardini de —) comitis Segniae etc. Oratio pro Croatia, Nürenbergae in senatu principum Germaniae habita. XIII. Cal. Decembris, anno MDXXII.

Az első nyomtatvány tehát Balbinak a magyar követség fentebb már említett fogadtatása alkalmával mondott beszédét foglalja magában, ki azt az akkori szokás szerint nyomtatásban is kiadta. Apponyi a hozzáfűzött jegyzetben azt mondja, hogy Lajos király követei *Frangepán Gergely* kalocsai érsek és *Sternberg László* kancellár (csehországi követ) voltak, *Balbi* pedig a szónok. Werbőczit nem említi. Nézetem szerint itt tévedés foroghat fen. Werbőczy mindenesetre ott volt, mint a magyar küldöttség vezére; Frangepán érsek ellenben aligha volt ott, különben az érsekek közt meg volna nevezve Luthernél, s a magyar történetírók is említenék őt. De minden valószínűség szerint állíthatjuk, hogy *Frangepán Bernát*, a gazdag horvát főúr, Corvin János herczeg ipja, ki Horvátország ügyeiben vezérszerepet vitt, s a kivel a következő 1522 évben is — a fentebb második helyen idézett nyomtatvány tanúsága szerint — Nürnbergben, a német birodalmi gyűlésen, mint Horvátország oratorával találkozunk, Wormsban is jelen volt, habár talán nem elismert diplomata minőségben, miért is Luther listájában csak a főurak közt említetik. Egy másik Frangepán, u. m. *Kristóf*, a hírneves hadvezér is élt azon időtájban, de ez akkor velencei fogságából szabadulván, a török határszéleken katonáskodott s különben is diplomáciai küldetéseken nem szokott részt venni.

A másik magyar, a kinek neve Luthernél előfordúl, bizonyos *Maximilian von Siebenbürgen*, nem lehet más, mint az akkori irodalmi és tudós világban *Maximilianus Transylvanicus* név alatt ismeretes magyar származású humanista, ki 1490 körül született, Lang Máté salzburgi érsek pártfogásából Károly császár udvarába mint császári titkár került s ott számos latin verses művet írt. Márki Sándor, gróf Apponyi Sándor és Kropf Lajos értekeztek felőle. Itt csak azt említjük, hogy gróf Apponyinál a Balbi beszédének 1521-iki kiadására vonatkozó jegyzetben fel van hozva, hogy Retzer német író Balbi Jeromos műveinek kiadásában (I. 42.) közli Maximilianus Transylvanicusnak egy Wormsból (1521) keltezett és Lang Máté salzburgi érseknek címzett ajánló levelét, mely szerint Balbinak Wormsban a birodalmi gyűlésen mondott beszédét ez a Maximilianus adta ki. *Maximilian von Siebenbürgen* tehát a császári udvarban tartózkodó, erdélyi származású és a magyar

küldöttséggel közel ismeretségben lévő tudós ember volt, kinek neve, bár viselője nem tartozott a főurak közé, mégis tekintélyes állásánál fogva belekerült a Luther-féle listába.

Luther műveinek többi részei nem tartoznak ezen ismeretetés keretébe. Mint curiosumot még csak azt jegyezzük meg, hogy a »König von Melice«, kinek követségét főntebb láttuk, egy keresztyén vallású örmény fejedelem volt, ki a törökök által birtokától megfosztatván és bujdosásra kényszerítettén, Európába menekült, s követei útján a német birodalmi gyűlésen keresett menedéket és segedelmet.

A wormsi birodalmi gyűlés egyike volt az utolsó alkalomnak, hol Magyarországot, mint külön önálló királyságot képviselve látjuk, hol az a maga érdekében fellépett. A mohácsi vész után a Habsburg-ház nyervén el a magyar koronát, a külfölddel szemben, főleg miután később a német császári méltóság is ezen fejedelmi ház osztrák ágára szállott, Magyarország diplomáciaja beleolvadt a német birodalom diplomáciájába s a legtöbb esetben megszűnt önállóan szerepelni. Érdekesebb és érdemesnek tartottuk ezen utolsó mozzanatokat, melyek Magyarországnak a híres wormsi birodalmi gyűlésen még önálló külképviseletére vonatkoznak, Luther műveiben felkutatni és emléköket feleleveníteni.

BERZEVICZY EGYED.

TÖRTÉNETI IRODALOM

Ghimesi Forgách Ferencz, 1535—1577. Irta *Bártfai Szabó László.* Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 4, 228 l. 10 önálló melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, XX. évf. 1—2. füz.) — *Ghimesi Forgách Ferencz váradí püspök évkönyvei,* tekintettel művelődéstörténeti adatai(k)ra. (A) Schwartner-díjjal jutalmazott pályamunka. Irta *Bártfai Szabó László.* Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 201 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 11. sz.)

A rejtelmes, a földérintetlen mindig vonzza az embert; még akkor is, ha nincs módjában megoldani a rejtvényt, keresi, kutatja, miként férhetne hozzá. Forgách Ferencz, a történetíró váradí püspök életében is vannak ily rejtelmességekkel vonzó pontok, s épen ez okozza, hogy míg más történetíróinkkal keveset vagy egyáltalán nem foglalkoznak, Forgách ismételten és ismételten magára tudja vonni a figyelmet.

Szabó László életrajzi műve az ifju évek vázolója után Forgách Ferenczczel mint államférfiúval foglalkozik; majd működése kapcsán tárgyalja a Habsburgokkal való szakítását, mit a hanyatlás korának nevezett el. Némi tétovázás után Erdélybe jut Forgách, új otthonába, a hol pályája delelőre lép; de — sajnos — az alkonyat, az éj nyomon következik, egypár év, és Forgách olasz földön fejezi be hirtelen változatokban gazdag fiatal életét.

Forgách életrajzát születése évének megállapításával kezdi a szerző, azaz mérlegeli azon adatokat, melyek az 1530 és az 1535 év mellett szólnak. Ezen azonban nem kell okoskodni; mert az a pápai bulla, a melyet bonczolgat, semmi nehézséget nem okoz, csak jogilag kell felfogni; mert hogy a bulla Forgáchot törvényes korúnak mondja, az csak azt jelenti, hogy a kiskorúság alól való előzetes fölmentéssel immár jogilag *in legitima aetate* (est) *constitutus*, nem pedig azt, hogy ennyi vagy annyi éves. Ha ez nem így volna, akkor lehetne csak nehézség; de ennek az előzetes dispensációval bekövetkező törvényes

állapotnak elég analógiáját ismerjük. Így azután Forgách későbbi életfolyamán sem kell azon töprengeni, pappá szentelték-e vagy sem? melyik egyházmegyéhez tartozott? — mert a pápai bulla megmondja, hogy Nyitra-egyházmegyei fölszentelt pap volt, mikor püspök lett. Hogy protestáns fiú létére hogyan jutott idáig, nem tudjuk, de valószínűen itt is a Báthoryak hatását kell keresnünk, mint kis-öcscsénél, a későbbi biborosnál.¹⁾

A gyorsan emelkedő fiatal ember egyik szép sikere a regensburgi gyűlésen kieszközölt segítség, a mit a szerző egy 1557-iki egykorú könyv méltánylásával tehetett volna érdekesebbé.²⁾ Ezen föllépésével is rászolgált arra, hogy utóbb a király a pornói apátságot neki adja, de legalább is nagy anachronismus erről az apátságról azt írni, hogy a zirczieké volt. Forgách ezt az apátságot akkor is megtartotta, mikor a pápa a váradi püspökségben megerősítette. Az egri kanonokságról azonban tévesen állítja a szerző, hogy szintén Forgách birtokában maradt; a pápai bulla erről semmit sem tud.³⁾

A megerősített püspök az országos viszonyok hatása alatt nem igen foglalkozhatott egyházmegyéjével. De azért nem feledkezett meg róla, és azt, hogy nem misézett, nem lehet azzal védelmezni, hogy egyházmegyéjében semmi jogot sem gyakorolt. Elkerülte jogi szempontból a szerző figyelmét, hogy Forgách 1559 febr. 8-án Pozsonyból felszólítást intézett Kassa városához, hogy az egyházmegyéjéhez tartozó Gyula város egyházi szereit, melyeket a gyulai polgárok Kassára küldtek, majd meg eladtak, adassa vissza;⁴⁾ és nem gondolt a szerző arra, hogy Gyula elvesztéig még mindig volt oly terület, melyen Forgách püspöki joghatóságát gyakorolhatta. Tényleg azonban inkább az udvari szolgálat kötötte le. Maradt azért ideje arra is, hogy barátaival levelezzen, nekik szolgálatokat tegyen. A Forgáchra vonatkozó leveles anyag sokkal csekélyebb, hogysem mellőzhetnők, hogy Forgách — miként 1562 jan. 27-én Draskovics levelében olvassuk — vállalkozott a Nádasdy leveleit Trientbe juttatni.⁵⁾

¹⁾ Ezt, mellesleg, a szerző Forgách Ferencz érdemére írja, de tévesen. V. ö. *Fraknói*: Magyarország és a római szent-szék, III. 184. l.

²⁾ *Apponyi*: Hungarica, I. 237—238. ll.

³⁾ A bullának függelékül adott átírásában erős tévedés, hogy »censuris . . . ab homine . . . latis« helyett »censuris . . . ab hodie . . . latis« olvasat van.

⁴⁾ Kassa város ltára: 2125. sz. *Olv. Bunyitay*: A váradi püspökség tört. III. 463—464. ll. Valóban meglepő, hogy a szerző Bunyitay művére hivatkozva (49—50. l.) egészen mást ír, mint a mit Bunyitay mond.

⁵⁾ *Pray*: Epist. proc. III. 157. l. — Az 1563-iki országgyűléstől nyert megbízásáról sem látok semmit.

1562-ben — nem a tél elején, mint szerzőnk írja, hanem márcz. 20-án — Ferdinánd és Forgách még Prágában vannak,¹⁾ azonban a tavasz folyamán Miksának császárrá koronáztatása végett az udvar a birodalomba megy. A frankfurti koronázást a szerző egy eddig ismeretlen főpappal, *Moguntin* (!) érsekkal hajtja végre. Forgách ugyanis *per Moguntinum* (t. i. archiepiscopum), azaz a *mainzi* érsekkal koronáztatja meg Miksát. Pár lappal alább megint ilyesmit olvasunk, midőn Ilsvay Péterről azt írja a szerző, hogy azelőtt wittenbergi tanuló volt, most meg debreczeni *munkás*. Munkás (operarius) volt ám, csakhogy az Ur szöllejében, s ezért írt a praedestinációról. Sajátságos, mennyire félre tud érteni némely dolgot a szerző. Az 1566-iki hadjáratról szólván, azt írja, hogy a közel-fekvő Kajár faluból a törökök kisebb csapattal támadtak; a legyőzetést szinlelve visszavonultak stb. Forgách ellenben ezt mondja: *His stativis* (t. i. castris) *Turcas* villam Cajar in propinquo populos *Ungari frustra insequuti sunt*. Ugyanezen harc folyamán arról tud, hogy egy Fejérvár ellen induló sereg után huszonnégy szekér vitte az élelmet és poggyászt, holott Forgách azt mondja, hogy megindultak »*duobus et viginti tormentis currulibus conductis.*«²⁾

Forgách jóakaró pártfogójának halálával kapcsolatban szerzőnk azt írja, hogy a püspök 1564 jan. 30-án Bécsben volt és Tordai Zsigmond oda küldött neki levelet. A dolog azonban úgy áll, hogy Forgách ezen időtájban Pozsonyon átutazva, két levelet adott Tordainak, hogy küldje Bécsbe. Ezt jegyzi fel azután Tordai jan. 30-ikához ekképen: *Vizkeletium misi Viennam . . . tradidi . . . ei litteras . . . domini Vardiensis . . . ad dominum Zagrabiensem et ad fratrem eius Emericum Forgach.*³⁾ Ezen állítólagos bécsi tartózkodásával kapcsolatban foglalja össze a szerző Forgách emelkedését,

¹⁾ *Berzeviczy*: Berzeviczy Márton erdélyi kancellár, 41. l.

²⁾ János Zsigmondról s az őt követő időről szólva, még kénytelenek leszünk rámutatni, hogy a szerző mily nehezen boldogul Forgách latin-ságával, de mellékesen itt is érintenünk kell, hogy bizony e tekintetben sok kívánni valót hagyott. Szerinte: *parceret laboribus* = enyhítsen erős fáradozásain; *mea mala fortuna* = életem változatos folyása; *perveniat ad messem* = tettere kerüljön a dolog; *res familiaris* = családi ügy. Arról ír, hogy mivel a Békés-pártiak a várak őrségét Miksa hűségére esketni kezdték (!), nem lehetett jobbat tenni a béke elfogadásánál. Holott Forgách szerint: »*officiales omnes arcium alium post alium . . . sibi ac Maximiliano iureiurando adstringunt. Rati ergo prudentissime iam sibi prospectum esse, restabat, ut legationem confirmandae pacis . . . ablegarent.*« Ez egészen más, mint a mit a szerző ír. Forgách Békéséről beszél s nem általánosít. *Circa finem mensis Januarii* = január közepe táján?

³⁾ *Kovachich*: Script. min. I. 120. l.

anyagi viszonyait. Megemlíthette volna pozsonyi prépostságának ezen idei ismert birtokait,¹⁾ sőt mivel préposti szerepléséről úgy is csak annyit tudunk, hogy az esztergomi érsekkel szemben joghatósági követeléseket nem támasztott,²⁾ elmondhatta volna, hogy 1567-ben, mint pozsonyi prépost, Szentandrásfalvát bérbe adta Ács Jakabnak.³⁾ Mindenesetre szólni kellett volna keresi jobbágynak ügyéről, a miről Verancsiccsal tárgyalt.⁴⁾ Az 1563-iki adomány nem a *Praznowcze*, hanem a *Praznowczei*, mai formája szerint *Praznóczi* család birtokaiból való s magszakadás következtében szállott a koronára. A hely még ma is megvan Nyitra megyében; de a szerző nem nézett utána, valamint néhány más helynél sem; azért ír *Lebény* helyett *Leben-t*, *Szinyér* helyett *Zinier-t*, *Tövis* helyett *Tuis-t*, a *Genieo* = Gönyő helynévből pedig *Jenő-t* csinál stb.

Arra a kérdésre, mi vitte el Forgáchot Miksa udvarától? a szerző nem ad az eddigieknél kielégítőbb, újabb magyarázatot. Pedig itt, legalább lélektanilag, érdekesen lehetne írni. A szerző különben teljesen a Forgách szemével lát, őt megillető jogokról beszél. Végre is nem szabad felednünk, még ha Forgáchról van is szó, hogy Forgách 32—33 éves fiatal ember, a kinek eddig minden kívánsága szerint ment, míg mások az ő korában még a kezdet kezdetén vannak; s most, mivel egy vágya nem teljesül, elkeseredve, zúgolódva másfelé néz. Mert az a nagy politikai bölcsesség, a mely szerzőnk szerint Erdélybe viszi, hogy ott valami hatalom kiépítésén fáradozzék, nem látszik meg nála. Hiszen a szeme Miksára tekint; várja, megkapja-e, a mit áhít. A XVI-ik századi emberek nem voltak oly nagy idealisták. A Bánffy Jánosok, a kik szerint az adott húséget megszegő férfit „non potest rite reputari pro homine, sed saltem pro larva hominis“, nem alkották a többséget. Forgách, mikor anyagi érdeke, nagyravágyása nem talál kielégítést, mikor kérelmét visszautasítják, csak akkor megy Erdélybe. De óvatosan: engedélylyel. Ne feledjük, hogy Forgáchnak birtokai vannak Miksa területén. Még a Dobó-Balassa-féle u. n. összeesküvés idején is — a mit a szerző egész komolyan vesz, s Dobót, kit érdekei az udvarhoz fűznek, tervkoholónak tartja — szükségesnek látja Forgách, hogy Miksánál védekezzék.

¹⁾ *Rimély*: Capit. eccl. coll. Posoniensis, 140. l.

²⁾ M. Tört. Eml. Irók, XXV. 164. l.

³⁾ *Rimély* id. m. 114. l.

⁴⁾ M. Tört. Eml. Irók, XIX. 371—372. ll. — Ebben a levélben egy dalmát asszonyról is szó van. A mint látszik, ezt Forgách Verancsiccsal hozta valahogyan össze, mert Verancsics olyanformán beszél, hogy már túl van a fiatalkori bolondságokon.

Forgách a Báthory István barátságára számíthatott Erdélyben; rokonai voltak ott, tehát teljességgel nem volt magára hagyva. És valóban, erdélyi tartózkodása alatt, jöllehet az udvarhoz tartozik, Báthory eszméi szerint cselekszik.

János Zsigmond utolsó napjainál, a halálát követő zavaroknál olyasmiket beszél a szerző, a mikből egészen világos, hogy Forgáchot nem értette meg. Az 1571 évi januári gyűlésnél azt mondja, hogy Blandrata gyulafehérvári pap volt, majd lutheránus, öregségére pedig unitárius lett. Alapos tévedés. Forgách ezt Csáky Mihályról írja. Az sem igaz, hogy János Zsigmond január végén kezdett volna vadászni, mert január 9—20-ika közt volt Vécsen, Gyalun és Görgényben. A fejedelem nem márcz. 14-én éjjel két órakor, hanem »hora post mediam noctem tertia« halt meg. Forgáchnak a fejedelemről adott jellemzésében nem érti meg a »tricies morbo colico ac comitiali simul ad mortem laboravit« kifejezést, mert ha értette volna, nem hagyja ki épen ezt; pedig a *kólika* és *nyavalyatörés* nem valami csoda dolgok. Azt mondja, hogy a fejedelem hagyatékából a lengyel udvar 1400 font ezüstneműt követelt, pedig tényleg 40 mázsa *eleven ezüstöt*, azaz *kénesöt* kért: »argenti vivi seu mercurii centumpondia quadraginta ex fodinis« ... Ily félreértéseknek komoly munkában nem volna szabad előfordulni.

Forgách lelki egyensúlya az erdélyi udvarnál sem tudott helyreállani. Báthory kitüntető kegye ellenére — vagy talán épen a miatt, hogy kancellár? stb. — teher neki a papi tisztség, melynek hasznát nem látja. Nem a férfikor végét élők aggodalmáról kell Forgáchnál beszélnünk, mert ha erről 38—39 éves embernél lehet szó, akkor nem tudom, mikor élem férfikorom legszebb éveit; hanem bele kell magunkat képzelniünk Forgách helyzetébe. Azok az évek ezek, mikor egy szerzetes konvent a plebániáján levő világi papnak, családjának, élő és születendő gyermekeinek juttat adományt. Forgáchban még igen erős a hitéhez való tisztelet, hogy a pápától kért fölmentést. De nem kapta meg. Miért írta mégis Dudithnak, hogy megnősülne, ha megfelelő asszonyt kapna: jól megértette a szerző. Egy kivétel között, nős, gyermekes püspöknek szinte mentség a Forgách szava.

Az erdélyi élet utolsó éveit arra szánja Forgách, hogy »ad messem« juttassa kortörténelmét. Nem tudott vele végezni; betegen, még olasz földön is dolgoztatott rajta. Erre a végrendeletére vonatkozólag a szerző eddig föl nem használt anyagból is merített. Kár, hogy 8—10 lapot nem szánt a mű ismertetésére, méltatására. Ezzel kapcsolatban Sambucushoz, Schesaeushoz,

Kovacsóczyhoz¹⁾ és másokhoz való viszonya arra is alkalmas lett volna, hogy Forgáchot mint az irodalom pártfogóját méltassa. Ha a szerző másképp ír, lett volna erre is helye. Forgáchról nem lehet korrajzot írni. Oly kevés a szerepe, hogy a nagy környezet agyonnyomja, elvész szemünk elől. Vályog alapra nem lehet palotát építeni. Kevesebb környezetet kellett volna Forgáchnak adni, akkor jobban kidomborodik személye és sok fölösleges dolog helyett a nyert téren írói méltatását adhatja vala a szerző.²⁾

Azonban a mit itt elmulasztott, azt külön tanulmányban sikeresen pótolta.

*

A XVI-ik század történetírói közt kétségkívül a legkiválóbbak egyike *Forgách Ferencz*, a kivel az életében jelentkező regényes változatosságon, a közbe-közbe földerítésre váró rejtelmességen kívül csupán történelmi műve miatt is érdemes és érdekes feladat behatódan foglalkozni. Nem is mondhatjuk, hogy Forgách elhanyagolt író volna, a kit most kell felfedezni; a reá vonatkozó kérdések nagyrészt tisztázva voltak Szabó László előtt is. De megmaradt a tanulmány írója számára az a hálás föladat, hogy az eredményeket összefoglalja, mélyítse, itt-ott megigazgassa. Ismertetésünkben a munka sorrendjén haladva tesszük meg észrevételeinket.

A szerző Forgách életrajzának vázával vezeti be tanulmányát. Azután Forgách művének irodalma, ismertetői, kéziratok vannak részletesen, gondosan tárgyalva; de a pannonthalmi másolatot nem tarthatjuk a fejérvári kézirat leszármazójának, mert ez Novák Chrysostomnak Prayval vagy Király pécsi püspökkel való összeköttetése révén juthatott Pannonthalmára. A mű címénél a szerző az *Évkönyvek* elnevezés mellett szól. Hát legyen: de hiába, ez nem megfelelő. Ha oly fontosnak veszi a Forgách Imre-féle excerptumon használt elnevezést,

¹⁾ Apponyi id. m. 259. 294. ll.

²⁾ A szerző zárójegyzetben Forgách itinerariumát akarja adni, de ez nagyon hiányos. Csak hamarjában írok ide egy-két évet s mégis lesz közte, melyről az itinerarium nem szól: 1556 decz. Regensburg; 1557 január—március Regensburg. Ha a szerző Forgách 1559-iki levelének utána néz (Bunyitay id. m. I. 439. l. 1. jegyz.), látni fogja, hogy az 1559 febr. 8-án Pozsonyban kelt. 1562 márcz. 20-ról már szóltam. 1563 aug. 19-ike előtt is volt Pozsonyban, mert a Zrínyivel való összeütközés ezelőtt volt. 1564 január-havában Pozsony. (Szerzőnk szerint jan. 30. Bécs, de azért az itinerariumban nincs meg.) 1565 aug. 7-én ki beszélt a Szent István templomban? 1566 aug. 17-én nincs Forgách Óvárnál? Majd Győr, Gönyő hol maradt? De hagyjuk a többi!

akkor az nem egyszerűen *commentarii*, hanem *sui temporis commentarii*; ennek pedig jobban megfelel a *kortörténet* elnevezés, a mit Forgách munkájának tartalma is támogat. A *kortörténet* elnevezés ellen a mű egyes részei közti szerves összefüggés hiányával alig argumentálhatunk, mert az összefüggés hiánya nem érezhető oly túlságosan, s az is figyelembe veendő, hogy befejezetlen művel van dolgunk. A munka megírásának idejéül a szerző az eddigi meghatározásoknál megfelelőbb és pontosabb időt jelöl ki: 1572—1576 közé teszi keletkezését.

Kétségtől egyike a forrástanulmány legfontosabb kérdéseinek: honnan merítette az író műve anyagát? Szabó László nagy szorgalommal feküdt e kérdés megoldásának; de sajátságos, hogy nem vigyáz arra, a mit már tudtunk és összehasonlításaiban maga ismételten tapasztalhatott, hogy Forgáchnál mindig van a használt forrással apró részletekben, szavakban is egyező rész. Ha ezt jobban megfigyeli, nem teszi meg Szerémit első forrásának. Legcsekélyebb egyezést sem tudok látni Szerémi és Forgách között. Egyáltalán a Verancsics-kéziratok használatát nem tudnám igazolni. A Verancsics munkái közt kiadott magyar krónikát sem merném forrásának venni. A Forgáchból (339—340. ll.) és ezen krónikából (116—118. ll.) vett *stb*-is és *etc*-ás párhuzamoknál kezdtem kissé kételkedni; de ime, Forgách Ferencz nem látta meg benne, a mit Simon is tudott, hogy a tatárok csak Beregszászig mentek.¹⁾ A magyar munkákból csak Tinódi marad pozitív forrásnak. A korábbi dolgokra atyját, rokonságát, *stb.* kell adatnyújtóknak tartanunk. A külföldi forrásokból teljesen megbízhatóan van kimutatva Sleidanus, Serres, Ulloa; a *Bellum Gothicum* egyáltalában nem mutat semmiféle egyezést; megjegyzendő; — Sleidanus mutatja — hogy Forgách közbe-közbe mást is tud mint forrásműve.

Bőven és jól foglalkozik a szerző Forgách jellemzéseivel, chronologiai és egyéb adataival, ámbár Temesvár ostromát nem úgy kell számítani, hogy $24 + 4 = 28$, mert valószínű, hogy a *quarta dies*-nél egy határnap veendő s akkor kijön a helyes jun. 27-ike. — Bőven foglalkozik Forgách stilusával, Tacitusnak reá tett hatásával is; de ha már ily bőséges tár-

¹⁾ Nem akarok elhagyni egy érdekes egyezést, a miről a szerző nem tud. Forgách arról beszél, hogy a Zapolyai család Boszniából származott, s ugyanezt írja Szerémi is. (152. l.) Már Szerémi tanulmányozásakor feltűnt nekem ez az egyezés, de nem vagyok tisztában vele, nem egymástól függetlenül használja-e a két író azt a kifejezést. Az különben világos, hogy a származás helye, *Zapolya*, ma pusztá Godinyak mellett Pozsega megyében s nincs valami messze a boszniai határtól.

gyaklásra nem sajnálta a helyet és időt, kár volt elhagyni az ismeretes egyezéseket, a Liviusból és Tacitusból átvett helyeket. A sok részletes egybevetés lelkiismeretes munkásságnak, gondos utánjárásnak kétségtelen bizonyossága.

Egészen újszerű, hogy a forrástanulmányban Forgách művelődéstörténeti adatait is csoportosítja. Ezeknél azonban nem mond kritikát s még jegyzetben sem veti össze Forgách adatait egyéb e nemű ismereteinkkel, s az összeállítás nem teljes. Így a hadügynél nem szól a főkapitányokról (Forgách, 232. 242. stb. ll.); az aransarkantyúsokra vonatkozólag a jellemzőbb Tury-esetet (u. o. 332. l.) nem említi; a vártornyoknál megmondhatta volna, hogy szokás volt építőjőkről elnevezni, pl. Bebek-torony; a várbörtönről is írhatott volna (u. o. 60. 67. 69. ll.); a hidaknál föl lehetett volna említeni, hogy a folyó sekélyes részeit használták fel a hajóhid összeállítására, s fel kellett volna sorolni a murai, tiszai, budai, latorczai hidakat. (V. ö. u. o. 143. l.) A hadügygyel kapcsolatban szólhatott volna a *salvus conductus*-ról, a követekről, békekötésről. — A társadalmi életnél az országos főméltóságok felsorolása hiányos; nincs szó a kancelláról, helytartóról, tárnokról; sőt jó lett volna a kisebb hivatalokat is (alkancellár, kamarás, titkár, stb.) összeállítani, hiszen van róluk adat Forgáchnál. A papságról egészen megfeledezett, pedig a papokról elég sokat lehetne beszélni, mert érsek, püspök, apát, prépost, prédikátor (ha itt is használja Simon adatát), szerzetes, káptalan fel-felbukkannak Forgáchnál, sőt a papság jellemzése sem hiányzik. Mellesleg említem, hogy azon dolgokat, melyeket a szerző tábori szórakozásnak nevez, a társadalmi életnél kellett volna tárgyalni, mert pl. a várjátékkal csak nem a táborban szórakoztak; itt kellett volna említeni a zenészeket, czíterásokat is. A vallásosság és vallástalanság egymásután volna tárgyalandó. Apróbb dolgokat nem említve, okvetlenül meg kellett volna becsülni azt az adatot, hogy Báthory Kristóf francziául, olaszul, spanyolul tudott. (F. 159. l.) Az orvosokról, a *morbus hungaricus*-ról együtt szóltam volna. A városok, várak felsorolásánál teljességre kellett volna törekedni s a váraknál mindjárt felemlíteni a kapitányokat. Több jelentős hely, mint Beszterczebánya, Ecsed, Komárom, Lugos, Karánsebes, Szatmár, Tokaj, Világosvár stb. nincs említve. (U. o. 42. 50. 275. 277. 280. 281. 310. 338. stb. ll.) Sárospataknál felemlíthette volna építőjét (u. o. 151. l.), Veszprémnél meg, hogy milyen, mekkora az erőssége. Az állami jövedelmeknél említeni kellett volna a kamarai hivatalt. (U. o. 307. l.) A bányáknál sajnosan nélkülözzük az erdélyi gazdag kéneseő-bányászatról szóló adatot,

és Besztercze híres érczeiről, a *bányák városai*-ról is kellett volna írni. (U. o. 47. 50. 102. 475. ll.) Az iparnál, kereskedelemnél nincs szó a Fuggerekről (u. o. 8. l.), de még a vásárokról sem, pedig pl. a simándi vásár szóba kerül Forgáchnál. (509. l.)

A záró fejezetben Forgách történetírói méltatását adja a szerző kellő körültekintéssel, a viszonyok befolyását értékelve, mintáinak Forgáchra való hatását figyelemmel kísérve. Arra a befejező kívánságra azonban, hogy a történeti kritika ismerje el Forgách Ferencz művét a XVI-ik századi hazai történet-irodalom egyik legnevezetesebb termékének, aligha volt szükség.

Függelékül oklevéltárt csatolt a szerző dolgozatához, és 67 darab oklevelet, regestát, czímet közöl. Ezekből a 4-ik okvetetlenül rossz. Utána néztem Óváry regestáiban (III. 149. l.) s ott az van ugyan, a mit a szerző ír, de ki kellett volna javítania vagy elhagynia, mert nem vonatkozik Forgáchra, a ki csak nem volt 1556-ban nyitrai püspök. *Franciscus episcopus Nitriensis* nem Forgách, hanem Thurzó Ferencz volt.¹⁾ Az 52. sz. alatt *Lonfalva alias Himbo*, hibás olvasás *Limbo* helyett, mit az 54. számmal való összevetés is bizonyít.

Összefoglalásúl ide írom azt a pár sort, a mit még akkor jegyeztem a tanulmány utolsó lapjára, mikor először elolvastam, a nélkül, hogy ismertetni szándékoztam volna: A munkában új a művelődéstörténelmi rész szorgalmas összeállítása; kár, hogy egy kis összevetés nincs. Általában valami sok igazán új dolgot nem tanulunk belőle; de szorgalommal, mindenre kiterjedő gonddal megírt munka, mely megérdemelte a jutalmat s a melynek szerzőjétől kevésbé taposott talajon értékes eredményekre is számíthatunk.

Szs.

Debreczen a török uralom végén. A város háztartása 1662—1692. Irta *Zoltai Lajos*. Budapest, 1905. Pátria kny. Nagy 8-r. 212 l. Két térképpel.

Ha az egyes városok monographusai figyelmüket arra fordították volna, hogy a köztörténeti helyek örökös ismétlése, a végtelenségig nyúló érdektelen birtokperek és viszálykodások bőséges leírása helyett az illető város speciális viszonyait és sajátosságait részletesen kifejtse: akkor a hazai történetírást, a magyar művelődéstörténetet sok becses anyaggal gyarapíthatták volna. Sajnos, monographia-íróink előtt ez a cél nem

¹⁾ *Pray*: Spec. Hierarch. I. 371. l.

igen lebegett. Rendszerint megelégedtek azzal, hogy az illető helyhez kötött politikai és hadi eseményeket úgy a hogy kibővítették. Arra, hogy az a hely mivel vált ki, hogy levéltári anyaga milyen új és ismeretlen vonásokkal gazdagíthatná művelődésünk vagy nyelvünk történetét, keveset törődtek. Ujabb időben különösen felkapták az őskornak tüzetes ismertetését. Nehány kőszerszám, egy-két törött fazék vagy bronzékszer elegendő, hogy a homályos ősidőkről egész köteteket írjanak, belefoglalván mindazt, a mit valaha a külföldi és hazai írók az emberiség őskoráról elmondottak. Pozsony városának monographiájában — mely különben a kiválóbbak közé tartozik — még képeket is találunk az őskorról. Így pl. ott láthatjuk Pozsony vidékének képét a *harmad-korszak* végén. Láthatjuk a rohanó tengert, a mint a szorosokon hazánkra zúdul, bámulhatjuk a hatalmas őselefántot, azután meg a későbbi korban a rómaiaktól épített pompás várat stb. Hogy a képzeletnek ilyenén alkotásai mit keresnek egy tudományos munkában, azt sehogysem értjük.

Monographiáink tehát, bár rendszerint igen nagy terjedelműek, sokszor épen a legfontosabb kérdésekben szűkszavúak és hiányosak. Ennek természetes következménye az, hogy egy-egy élesebb látású írónak ugyanazon város egyik vagy másik korszakát egészen új és meglepő világításba sikerül helyeznie. Hogy többet ne mondjak, épen Pozsony levéltárából sikerült Kováts Ferencznek oly munkát írnia, mely nemcsak itthon keltett általános feltűnést,¹⁾ hanem már külföldön is méltatásra talált. Így vagyunk más városok monographiáival is. Debreczen városa pl. igen becses monographiával dicsekedhetik, de szerzője, Szücs István, épen a legfontosabb kérdést, Debreczen városának gazdaságtörténetét, gazdasági életének hatását és eredményeit igen hézagosan és felületesen írta meg. Fogalma sem volt arról, hogy Debreczen gazdasági tevékenységéről és országos jelentőségű kereskedelméről elsőrangú irott emlékeket őriznek a bécsi udvari kamarai, a nürnbergi kerületi és a nürnbergi meg augsburgi városi levéltárakban. E sorok írója még a müncheni állami levéltár iratai között is sok becses anyagot talált Debreczen vidékének állattenyésztésére vonatkozólag. Mondanunk sem kell, hogy magának Debreczen városának levéltára is igen gazdag az efféle adatokban. Egy szóval a meglévő emlékek alapján Debreczen város gazdasági és kereskedelmi életéről oly képet lehetne alkotni, mely nagyot

¹⁾ Kováts Ferencz: Városi adózás a középkorban. Pozsony, 1900. ertetését olv. *Századok*, 1900. 823. l.

lendítene eddigi ismereteinken s egy csapással semmivé tenné azon rég elkopott felfogást, hogy a magyarban nem volt hajlandóság és tehetség a kereskedelemre és ipari tevékenységre.

Debreczen multjának egyik legavatottabb ismerője, *Zoltai Lajos* városi levéltárnok, úgy látszik, hamar felfedezte Szücs monographiájának hiányait, mert időnkint közrebocsátott cikkeiben folyton azokat a kérdéseket fejtegette és tisztázta, a melyeket Szücs homályosságban hagyott. Hamar rájött, hogy Debreczen multjának igazi jelentőségét a város lakóinak gazdasági és kereskedelmi tevékenységében kell keresnünk. Zoltai bizonyította be, hogy a legmagyarabbnak mondott Debreczen lakosságának túlnyomó része nem állattenyésztéssel s nem is földműveléssel, hanem iparral és kereskedelemmel foglalkozott. Kiváló ipara s messze kiterjedt kereskedelme szerezte Debreczennek azt a gazdagságot, a milyenhez foghatóval kevés városunk dicsekedhetett. Az annyiszor emlegetett állattenyésztés csak egyik eszköz volt a szorgalmas lakosság kezében a kereskedelem gyarapítására. Állatokat tenyésztettek, mert legelőnek bővíben voltak és mert a szarvasmarha a legelső és legkeresettebb kereskedelmi cikk volt.

Zoltai Lajosnak Debreczen gazdasági multjáról írt dolgozatai között terjedelmére legnagyobb, értékére nézve legbecsesebb, a *város háztartásáról* (1662—1692) szóló munkája. A szerző mindjárt igen szerencsésen választotta meg a kort. Ez az idő (a török uralom vége) Debreczen történetében a legszomorúbb ugyan, de egyúttal a legtanulságosabb. A városnak a török, a német és az erdélyi fejedelem követeléseit egyaránt ki kellett elégítenie. Óriási, majdnem hihetetlen terheket kellett viselnie. S ha e terheket megbírta, akkor a város lakói kezén olyan vagyonnak kellett lenni, a melyet csak hosszú évtizedeken át, nehéz munkával és sok kockázattal lehetett összegyűjteni. Az óriási terhek megbírása azt mutatja, hogy kitarással, ügyességgel és munkával még a hódoltság korában is lehetséges volt a meggazdagodás.

A szerző először a város szükségleteiről, a töröknek, az erdélyi fejedelemnek, a németnek és a bujdosóknak fizetett rendes és rendkívüli terhekről szól; ezek után a város erőforrásait és közjóvedelmeit ismerteti. Csak a különféle terhek kimutatása 126 lapot foglal el a munkában. A szerző mindenütt a városi levéltár kihasználatlan forrásai alapján dolgozik, de az egykorú török és magyar irodalom idevágó munkáinak figyelembe vételével. Az ember bámulva olvassa, mi mindent fizetett Debreczen a töröknek, tatárnak; csodálja, hogy ennyi teher alatt össze nem roskadt a szerencsétlen

város. Pedig csak ezután jött még az erdélyi terhek megfizetése s végül — a mi mindennél nagyobb — az éhes német hadak kielégítése. Erre nézve közli a szerző a *Regestum purificatum* alapján a Carafa-féle adókimutatásokat. Ezek szerint 1686-ban a Czegléd-utca (ma Kossuth-utca) harmadfél tizedére, vagyis 309 egyénre, háromízben összesen 191.495 frtot vetettek ki. E rengeteg összeget a vagyon arányában osztották fel. Volt négy olyan polgár, a ki 4000 frton felül fizetett, sőt Komáromi Györgynére 11.837 frt jutott. E rémítő terhek azokban a nyomorult időkben kétszeresen nyomták a lakos-ságot. A szerző a Carafa-féle adókimutatást összehasonlítja a maival. A régi Czegléd-utca 1902-ben 146.888 korona állami adót fizetett, de még ez az összeg is 2597 adófizető között oszlott meg. Ez bizony jelentéktelen teher a Carafa-féle adó-záshoz képest.

A második Carafa-féle executió még az elsőnél is súlyo-sabb volt. Pósalaki János és a városi tanács kimutatása sze-rint Carafa ez alkalommal mintegy két millió forint érő kárt okozott a városnak. Azaz egyetlen évben nagyobb összeget csikart ki, mint a török mindennemű adóban együttvéve 30—40 esztendő alatt.

A könyvnek második s reánk nézve becsesebb része a város jövedelmeiről szól. A szerző nagy gondnal mindent összegyűjtött, hogy Debreczen város háztartásáról, erőforrásairól és jövedelmet hajtó tényezőiről világos és kimerítő képet rajzolhasson. Külön-külön fejezetekben szól az adó-igazgatásról, az adókulcsról, az adózók számáról, az utca-szerőről, a nagy adófizetőkről, a bormérésről. Az italmérési jog a városnak egyik legfőbb jövedelmi forrása volt. 1670-ben 55.120, 1671-ben 67.709, 1675-ben 97.811 frt ára bort méretett ki a város. A bormérésből a városnak csupán nyolcz év alatt (1676—1683-ig) 130.697 frt haszna volt. Legalább a *bor-bírák* ennyit szolgáltatnak be a főbírónak. Az égett bor kimérését a város az úgynevezett *égett-boros asszonyokra* bízta, természetesen bizonyos taksa fejében. Idegen pálinkának a városba hozatala tilos volt. A szerző az ilyen pálinkát *görelyká*-nak mondja. Mi azt hisszük, hogy ez nem más mint a *gurulyka*. Az 1696 évi debreczeni jegyzőkönyvben magunk is olvastuk e szavakat: »a *kogyinak, gurulykának* vagy *tót pálinkának* árulása tilos.«

Igen érdekeseeknek tartjuk a piaczi rendtartásról, a vásár-
helypénzekről szóló fejezeteket. Nagyon népesek lehettek
Debreczen vásárai, mert még a legrosszabb években is jelen-
eny bevétele volt a helypénzből. Így 1676—1684-ig vagyis
nyolcz esztendő alatt 17.334 frt folyt be a vásár- és véka-

pénzből. A pusztákból és erdőkből aránylag kevesebb jövedelmet húztak, mert a tanács a pusztákkal nem igen fősvénykedett s az ingyen földosztástól sem rettent vissza. A földeket általában vagy ingyen vagy bizonyos csekély bérért, vagy pedig természetbeli ellenszolgáltatásért osztották ki. A földosztás hétéves időszakonként történt. A mértékegységül használt területet *nyílasnak* nevezték. Ez az elnevezés a debreczeni ember előtt ma sem ismeretlen; rendszeren 9000 négyszögöl területet értenek alatta.

A *főbírák számadásairól* szóló fejezetből megtudjuk, hogy a bevételeket és kiadásokat miként kezelték. A szerző itt rendkívül becses kimutatásokat közöl a város bevételeiről és kiadásairól. Az 1679 évben pl. adókból 28.090 frt, bormérésből 118.041, boltokból 1854, sermérésből 855, égett-bor mérésből 500, vásárpénzből 2120, egyháziaktól 975, a pusztákból 1215 frt folyt be. Ezzel szemben a kiadások és a költségek 5958 frttal kevesebbet tettek. A város bevételei tehát 100—150.000 frt közt ingadoztak még a legválságosabb években is. Helyesen jegyzi meg a szerző, hogy hasonló népességű városaink ma sem élnek ennél nagyobb költségvetéssel. Ha azonban nem csupán az összegeket, hanem a pénz akkori vásárló erejét is figyelembe vesszük, akkor kitűnik, hogy Debreczen város bevétele évenként egy millió koronát meghaladott. Tekintve, hogy Debreczennek lakossága akkor alig rúgott többre 15.000 léleknél, csak elismeréssel és bámulattal kell adóznunk e város munkás és szorgalmas népének, mely ilyen virágzó anyagi jólétre tudta otthonát emelni. Sajnos, ez a jólét csak a német világ beálltáig tartott. A mint a német hadak Debreczen határáig értek, megkezdődtek a város hihetetlen szenvedései. Hogy többet ne mondjunk, Carafa járása a szegény városnak még a rettenetes pestisnél is többet ártott. Az 1685 évben még 2247 házat számláltak Debreczenben, Carafa járása után már csak 935 polgári és 460 zsellérház maradt, de még ezek legtöbbje is pusztult és romladozott, mert lakóik a rettentő terhek elől kénytelenek voltak kivándorolni. Az 1690 évben már csak 1782 adófizetője volt a városnak és a súlyos közterheket ezeknek kellett viselniök.

Mindezeket részletesen, élénken és érdekesen adja elő szerzőnk; világos képet rajzol a város háztartásáról a török és német uralom alatt, s noha e téren az úttörés nehézségeivel kellett küzdenie, a mennyire forrásai engedték, derék és értékes munkát végzett. S ha munkájának egyik-másik része ellen mégis kifogásokat kell tennünk, ez nem a szerző hibájából vagy tévedéseiből, hanem egyedül forrásai elégtelenségéből és egyoldalúságából következik.

E rövid ismertetésből is látható, hogy Debreczen a hódoltság korában rengetek terhet megbírt. Adózott a töröknek, az erdélyi fejedelmeknek, a németnek, s mégis gyarapodott. Gyarapodnia kellett, mert különben meg nem fizethette volna azokat a mesés összegeket, a melyeket Carafa többízben megvett rajta. Zoltai munkája azonban nem tárja fel kellőleg e gyarapodás és vagyonosodás okait és mozgató erőit. A földművelés és az állattenyésztés a város gazdagodásának (a török uralom végén) nem volt elsőrangú tényezője. Maga Zoltai kimutatja, hogy a debreczeniek csak annyi földet műveltek, a mennyire a maguk élésére szükségök volt. Állattenyésztésökről meg mi állíthatjuk, hogy az a XVII-ik század második felében erősen hanyatlott. Erre nézve a bécsi és a külföldi levéltárak minden kétséget kizáró bizonyítékokkal szolgálnak. A város gazdagodásának forrása tehát nem lehetett más, mint fejlett ipara és messze kiterjedő kereskedése. Ha tehát Debreczen gazdagodását meg akarjuk érteni, közelebbről kellene ismernünk iparát és kereskedését. Erről azonban a szerző nem adhatott világos és kimerítő rajzot, mert a városi levéltár e részben — a mint e sorok írója személyesen is meggyőződött róla — meglehetősen szegény. De különben is Debreczen kereskedelmének nyomait nem Debreczenben kell kutatnunk. Ha jól emlékezem, a debreczeni levéltárban olvastam ezt a határozatot 1696-ból: *A bécsi adósság megelőz mindeneket.* E határozat világosan Bécsre utal. S csakugyan Bécsben rendkívül sok, meglepő és országos jelentőségű adatot találhatunk a debreczeniek minden képzeletet felülmúló merész vállalatairól és kiterjedt kereskedelméről. Ugyanezt mondhatjuk a brünni tartományi levéltárról is, hol a Morva- és Csehország felé irányuló magyar kereskedelem emlékeit őrzik. Megjegyezzük, hogy a debreczeni harminczad bevételeiből semmit sem következtethetünk Debreczen kereskedelmének nagyságára, mert ezt a harminczadot nem a debreczeniek, hanem a vidéki kereskedők fizették. A debreczeni kereskedők neveit nem itt, hanem a határ-harminczadok kimutatásaiban, azután a bécsi és az auspitzi *handgrafok* számadásaiban kell keresnünk. Ha mindezeket ismerjük, akkor beszélhetünk arról a nagyarányú s minden ízében magyar kereskedő-szellemről, mely a régi debreczeni polgároknak velök született tulajdonságuk volt.

Ezekhez az adatokhoz a szerző természetesen nem jutott; de csodáljuk, hogy nem tárgyalta bővebben a debreczeni kereskedést, mely épen a török uralom végén országos jellegűvé válik. Nemcsak a tiszai részeken és Felsőmagyarországon, hanem egész Magyarország nyugati részein is előzőnlík

a debreczeni *sós-szekerek* a városokat és vásárokat. Komáromban, Győrött, Nagyszombatban, Pozsonyban minden vásáron ott találjuk a debreczeni *sósokat*. S míg ez a nagyarányú kereskedelem egyrészt a debreczenieknek jelentékeny hasznot hajtott, addig másrészt nekik köszönhetjük, hogy az osztrák sót Magyarország legnagyobb részéből kiszorították. E szerint a debreczeni sókereskedésnek nemzetgazdasági szempontból is kiváló a jelentősége.

Végül megjegyezzük, hogy szerzőnk előadása szerint a görög kereskedők igen jelentéktelen szerepet játszhattak Debreczen kereskedelmében. Legalább a debreczeni jegyzőkönyvek feljegyzéseiből, meg a debreczeni tanács határozataiból ilyesmit lehet következtetnünk. Mi e tekintetben nem tartunk a szerző nézetével, mert közlevéltáraink egykorú iratai egészen mást mondanak. A közös pénzügyi levéltárban pl. megvannak a *debreczeni görög kereskedők és kalmárok kiváltságlevellei*, melyekből megtudjuk, hogy a debreczeni görög kereskedők görög-katholikus vallásúak, maguk választotta bírág alatt élnek, a török és a külföldi árukkal még vásárokon kívül is szabadon kereskedhetnek s kiváltságuk fejében évi 200 forintot fizetnek a kincstárnak, mely összeg azonban később jelentékenyen növekedett. A tokaji görög kereskedők kiváltságleveléből pedig az világlik ki, hogy ők valamennyien a debreczeni görög kompániához tartoztak. A debreczeni görögök első privilegiumából (1667. júl. 1.) azt is megtudjuk, hogy a debreczeniek a szabad vallásgyakorlatban akadályozták őket s Mária-képeiket erővel kihányták; ezért Lipót egyéb kiváltságokon kívül a szabad vallásgyakorlatot is biztosította részökre. Az 1667-iki kiváltságlevelet 1688 nov. 29-én, azután 1689 nov. 7-én s végül Horváth Márton debreczeni görög bíró és Hunyadi Sándor görög kereskedő kérelmére 1690 máj. 19-én Lipót újra megerősíti, s ez alkalommal a debreczeni görögöket czímerrel is megajándékozza. Ez utóbbi oklevél így kezdődik: »Nominibus et personis fidelium nostrorum Martini Horváth judicis, caeterorumque universorum tum Debreczini degentium graeci ritus sanctaeque romanae ecclesiae unitorum quaestorum et negotiatorum, ex diversis vicinis regnis ac provinciis, praesertim autem ex Macedonia advenientium, in praeattacto oppido nostro Debreczeniensi sedes figentium et pariter terras illas incolentium Graecorum et Rascianorum, exhibitae sunt nobis et praesentatae certae quaedam ternae literae« ... stb. A jelzett kiváltságokkal a debreczeni görögök még a XVIII-ik század közepén is élnek, s ez időből is elegendő adatot találhatunk rólok a közös pénzügyi levéltár *Hungarica* osztályában.

Különös, hogy minderről a debreczeni levéltárban semmi emlék sem maradt.

Hiszszük, hogy Debreczen városa az ő buzgó és igyekvő fiának alkalmat fog adni, hogy megismerhesse a nagy levéltárak azon anyagát is, a mit ezen munkájában nélkülöznie kellett. Ha ez megtörténik, még sok meglepő és nagy történeti fontosságú dolgot várhatunk az érdemes szerzőtől.

TAKÁTS SÁNDOR.

Gróf Széchenyi István munkái. Második sorozat. A M. Tud. Akadémia megbízásából sajtó alá rendezi *Szily Kálmán*. I. köt. 1. rész: *Hitel*. — 2. rész: *Világ*. Budapest, 1904. 8-r. XXIII, LXVII, 243, 2 l., 8, 378, 2 l.

Széchenyi István műveinek kiadását 1884-ben kezdte meg a M. Tud. Akadémia. Az e célra alakult bizottság Zichy Antalt kérte föl a művek sajtó alá rendezésére, de a kiadás szabatos tervét elmulasztotta megállapítani. Ez az oka, hogy Széchenyi újabban kiadott műveinek első sorozatában nem a legfontosabbakat találjuk, hanem a másodrendű fontosságúakat, a melyek inkább az államférfiu és író egyéni sajátosságait tüntetik elénk, mint a reformátort a nemzetre tett rendkívüli hatásával. Természetesen ez a körülmény egymagában semmiképen sem csökkenti Széchenyi művei kiadásának kiváló érdekét, mert a legfőbb kérdés az: milyen a kiadás? méltó-e Széchenyihez? A sorrend csak kisebb fontosságú kérdés. Sajnos, a kiadás nemcsak bizonyos meghatározott terv nélkül készült, hanem az egész első sorozat szerkesztése ellen is több alapos észrevételt tehetnénk. Azonban ezúttal nem lehet feladatunk az egész kiadást bírálni; bár az a körülmény, hogy a most megindult második sorozat is egyelőre csak két kötetre fog terjedni, a többi még kiadandó művek megjelenésének sorrendje pedig meg sincs állapítva, a bírálatra nagyon is feljogosítana. Ha valaki, úgy bizonyosan Széchenyi érdemli meg első sorban, hogy első tudományos intézetünk önmagához és nagy alapítójához méltó kiadásban bocsíssa napvilágra összes munkáit, a melyek nemzeti életünk fejlődésének oly fontos alkotó elemei. És itt legyen szabad melleslegesen egy szerény észrevételt fűznünk az egész kiadáshoz. Nem tudjuk, hogy Széchenyi utolsó műve, az *Ein Blick*, mely német nyelven jelent meg, kiadásra kerül-e ismét. Ugy véljük, e mű jó magyar fordítását is föl kellene venni a kiadásba. Tudjuk ugyan, hogy e mű már megjelent magyar fordításban, de nagy kérdés, kiállja-e a kritikát; mert nekünk úgy tetszik, hogy az csak hevenyészett fordítása az eredetinek. Az Akadémia nem egy

német mű fordítását bocsátotta közkézre. Széchenyi német munkája mind tartalmáért, mind szerzője iránt való tekintetből megérdemelne annyi méltánylatot, mint idegen — nem tagadjuk, sokszor igen jeles — német szerzők művei.

A most megindult második sorozat, melynek első kötetét Szily Kálmán gondos szerkesztésében kaptuk, a *Hitel és a Világ* cz. műveket tartalmazza. Bevezetésül Gyulai Pálnak egyik legbecsesebb essayjét, a *Gróf Széchenyi István mint író* címűt, és Kautz Gyula *méltatás*-át olvashatjuk. Függelékül a *Széchenyi-szótár* járúl a kötethez, melynek kitűnő szerkesztése Szily Kálmánt dicséri.

Gyulai Pál néhány nagy, de mesterileg jellemző vonással rajzolja Széchenyi írói sajátosságait, melyek főbb munkáiban általánosak s a melyek egyéni jellemével kapcsolatosak. A psychologus és kritikus tolla a szobrász vésőjével egyesül e szép tanulmányban, mely a Széchenyi-irodalomnak egyik legkiválóbb terméke. Ha Gyulai régebben felolvasott művét Széchenyi nagy munkáinak tartalmi fejtegetésével kissé kibővítette volna, úgy véljük, fölöslegessé tett volna minden egyéb méltatást. Legfeljebb Széchenyi műveinek a végére lehetett volna néhány oly jegyzetet alkalmazni, mely akár az általa említett külföldi nagy nemzetgazdasági íróknak reá tett hatását derítette volna föl, akár hazánk akkori állapotának a tartalomban említett egyes pontjait, az írónak most már aránylag kevesektől értett célzatait magyarázta volna. Ily jegyzetek Széchenyi eredeti céljait szolgálták volna. Látni való, hogy a *Világ*-hoz csatolt függelékben ő maga is czélszerűnek látta vagy idegen kifejezéseit, vagy nevezetes külföldi írók műveit megmagyarázni. Természetesen mi nem ilyen jegyzetekre gondolunk. Tudjuk, hogy Széchenyi műveit nem az u. n. nagyközönség olvassa most már. De a kik olvassák sem mind járatosak a nemzet-gazdasági irodalomban. Azt kívántuk volna tehát, hogy a hol Széchenyi maga hivatkozik pl. Young, Koppe, Thaer, Smith, Say, Ricardo, Malthus, Sismondi s mások műveire, ezen műveknek Széchenyire tett hatásával rövid, de szabatos jegyzetben számolna be a könyv. De a hol nem hivatkozik is, ott eszméinek, tanításainak a külföldi mesterekével való rokonságát megjegyezni föltette czélszerűnek s a könyv használatosságát igen előmozdítónak véltük volna. Ide járúl még egy körülmény. Széchenyi többször oly célzásokat tesz akkori állapotainkra, melyeket csak a harminczas-egyvenes évek történetében s irodalmában teljesen jártas olvasó érthet meg; némely célzás annak sem csekély fejtörést okoz. Egy helyt pl. a »most elhunyt« derék hazafit említi, a kinek emlékét ő is kegyelettel őrzi;

más helyt a robot ilyen vagy olyan formáját idézi, mint a *Hitel* 220-ik lapján, a hol ezt olvassuk: »Egy bizonyos helységből vármegye(i) útcinálásra ki kellene állni 100 szekérnek, és 30 áll ki, de a kövek helyett egy kis pénzt is hoz magával.« Az ilyeneket nagyon helyén való lett volna megvilágosítani. Vannak önmagára célzó mondásai is, melyeket csak az érthet, a ki Széchenyi többi műveiben is jártas. Például a *Világ* 15-ik lapján ezt olvassuk: »Élesb soraim (a) Minervára józanabb köntöst öltének s így egy kis csata után ismét megbékülénk szerencsésen.« Ilyes célzatoknál vagy meg kellene mondani pár sorban, mit kell értenünk, vagy pedig legalább hivatkozni Széchenyi munkáinak azon helyére, mely a célzatot földéri, ebben az esetben a *Hirlapi czikkek* I. kötetének 3—14. lapjaira stb.

Semmi kétségünk benne, hogy az ily felvilágosító jegyzetek több hasznára volnának a kiadásnak mint az u. n. *méltatás*, mely sokat ölel fel, de igazában keveset mond. Széchenyi egy-egy munkájának összefoglalása nem igen való a *méltatás* keretébe. Értjük, ha egy vastag kötet levélgyűjtemény, vagy országgyűlési akta-gyűjtemény elejére összefoglalást ír a kiadó: megmondja, mik a gyűjtemény lényeges adatai, mit keressen benne a kutató; de Széchenyi egy-egy művének tartalmi kivonata, még ha különben sikerült is az, meglehetősen felszínes *méltatás*-nak mondható. Azt is fölöslegesnek találjuk, hogy Széchenyi műveinek méltatója az ő erős monarchikus érzését hosszú idézetekkel bizonyítsa. Helyes, hogy erre rámutat az író; de úgyszólván a köztudatba jutott felfogást egy *művel kapcsolatokban* külön bizonyíttgatni kárbaveszett fáradság.

Nem merjük eldönteni, de nekünk úgy látszik, hogy az oly kérdések felvetése, a melyeket Zichy Antal már eléggé tisztán megfejtett, szintén kevésbbé foglalhat helyet egy-egy mű méltatásában vagy elemzésében. Például, hogy Széchenyi kellő előkészülettel lépett-e a politikai s reformátori pályára? hogy Széchenyi államférfiúi pályája elején, midőn először kezdte felrázni a magyart álomkórságából, meg volt-e nemzetünk érve a tervbe vett nagy reformra? S ha már az ily kérdéseket fölvetjük: néhány sorban bajosan fogjuk helyesen megfejtetni, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy a Széchenyi-irodalom ma már egész kis könyvtár. Ellenben igenis egyetértünk a *méltatás* írójával azon kérdés fejtegetésében, hogy Széchenyi meghatározott programmal lépett-e a reformátori pályára? Mert e kérdés szorosan a *Hitel* szelleméből s világosan kifejezett céljából következik. Hiszen Széchenyi egész működésének megítélését érdekli a kérdés, szorosabban pedig a *Hitel*-nek éppen legfontosabb szakaszát: mi a teendő, s min kell kezdenünk sorsunk

javítását? Erre nézve jól mondja Kautz, hogy »a messzelátó reformátor legalább az *irányelvekre és földolgokra* nézve magában tisztában volt; a célok és teendők tekintetében bizonyos *egységes* felfogás s ugyanazon alap- és vezérgondolatok szerint járt el.« Kár, hogy e pontot kissé bővebben meg nem világította Kautz.

Mert Széchenyi nemcsak jól átgondolt egységes tervvel lépett reformatori pályájára, hanem a valósítás okainak elfogadását is oly egységes elvek szerint intézte, melyek a *Hitel*-től kezdve mind az öt főművén végig vonulnak, kivált pedig három első nagy munkáján. Hogy az újítás mind a nemesre, mind a nem-nemesre egyaránt haszonnal jár, kockáztatástól félni tehát semmi ok: e mély meggyőződés, mint alap- és irányító gondolat, mind a *Hitel*, mind a *Világ* főeszméinek tengelye. A rábeszélés e forrásból indul ki, gyakorta visszatér ide és végül is innen veszi főerejét. Maga mondja, hogy sokszor kénytelen ismételni. Számít az emberek gyöngeségére, a kik vastagabb könyvet nem igen olvasnak el figyelmesen. Tehát ha csak itt-ott nyitják is ki a könyvet, hogy »beletekintsenek«, legott szemükbe tűnjenek a reformátor új eszméi és valósításuk okai. A hasznosság elvének a közéletbe vitele Széchenyinek célja is, eszköze is. »A haszon vagy nyereség reménye« mindenkit érdekel, a ki önsorsa javítását szívén viseli. Az addigi hibás magán- és birtokjogi intézmények átalakítását e remény örve alatt tűzi ki célul s ugyan e remény a valósítás eszköze is. Azt akarja, hogy »hazánkban mindenkinek vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres, sőt, hogy ki-ki magának több s több életjavakat s kellemeket szerezni iparkodjon, de azokat fáradozása után minden hihetőséggel el is érhesse, s azokat elérvén, bátorságban bírassa is.« A gazdasági, vagyoni megerősödést, az anyagi jólétet teszi alapjává a tervezett átalakításnak, mint a mi a nemzet egyetemének elfogadására legbiztosabban számíthat. Minden elméleti és gyakorlati vitatkozás ez alapon indulhat legcélravezetőbb módon, s minden »csalhatatlan számolás« ezen fordul meg. Szemléltető példái, mint a bizonyítás eszközei, ez alaphoz nőnek ki a *Hitel*-ben és *Világ*-ban egyaránt.

Nem mintha nem érezné az örök emberi jogok követelése nagy elveit is, a melyeket szinte csak mellékesen, némi tartózkodással említ s épenséggel nem kíván előtérbe állítani, mint később nagy ellenfele. Széchenyi is meg van győződve az örök emberi jogokról, de inkább következtetéseinek zártételéül használja, semmint kiindulás pontjául, mert nem tartja a meggyőzés hatékony és általános eszközének.

A hasznosság elvének hirdetése az angol közgazdasági írók műveiben már bejárta a művelt világot, de bizonyos, hogy nálunk Széchenyi az egész magyar közélet átalakításának alapjává tette. S nem hisszük, hogy e felfogás a józan kritika ítélőszéke előtt oly váddal illethetné őt, mint a melytől Kautz védelmezi. Egész élete, irányadó áldozó készsége, önkínzó jelleme mind kiáltó bizonyítékai az ő magasabb ethikai célzatának. Ha Bentham, Smith elveit lényegükben átveszi és alkalmazza is, főlöseleg talán e miatt azokat czáfolni, a kik úgy vélekednek, hogy Széchenyi nagy reformjának alapját ez elvekre helyezi. Hiszen a végcél, mint Gyulai s utána Kautz is hangoztatja, nem az elvek megvalósítása, hanem »az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait, mint ereklýt megőrizni, szeplőtelen mineműsegeiben kifejteti, nemesíteni erőt, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokká kiképezve, végcéljaihoz, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni.« De miért ne vehette volna a kiindulás alapjául a hasznosság elvét s miért ne tűzhette volna ki legközelebb céljául, ha a végső célzt ez úton hitte legbiztosabban elérhetőnek? A figyelmes vizsgálódónak lépten-nyomon szemébe ötlík Széchenyi küzdelmeinek alapja és végcélja is, a nélkül, hogy eszébe jutna e miatt váddal illetni őt. Kautz többet bizonyít, mint a mennyire szükség van. »Sehol sem mondta — írja — hogy reformmunkája épületét *anyagi* alapokra fekteti; sőt inkább azt, hogy *morális* erők és tényezők azok, a melyekkel működik s a melyekre támaszkodik.« Igaz, hogy Széchenyi ily szavakkal nem mondta ki reformjainak alapját, de a *Hitel és Világ* minden lapja tanuszkodik a mellett, hogy ez alaphól indul ki, sőt — mint föntebb megjegyeztük — bizonyító példái is ez alapon állanak.

De nem kívánunk tovább e kérdés vitatása mellett időzni. Talán sikerült olvasóinkat meggyőznünk, hogy a *méltatás* idevonatkozó pontjai céljukat tévesztették. A nagy államférfiúnak mind a két, most újra megjelent munkája a magyar művelődés legfőbb irányítója. A mit a fölzsendült szellemi életbe Bessenyei mint irányító vezérgondolatot elhintett, a mit Kazinczy az irodalmi újjáalakulás mozgató erejévé tett: Széchenyi az egész magyar közéletbe kívánta ültetni. Haladásunk két iránya s két örvénye Széchenyi munkáiban tűnik föl legvilágosabban s leghatározottabban, egyszersmind a végcél legteljesebb szolgálatában. Sem az önmagunkba elzártság, sem a külföldinek lelketlen utánzása nem vezetheti haladásunkat, sőt mind a kettő veszélyt rejt magában. Hanem magyarságunk legjellemzőbb sajátságainak az idegen szellemi áramlatokkal való ildomos kibékítése és összhangja biztosíthatja műveltségünk haladását és

megmaradásunkat. Ebben keresi nemzetünk jövőjét. Ezért utal minmagunk vizsgálatára, hogy kifejlődésünk akadályait ne mindig másban keressük. Férfiass önérzetet lehel a nemzetbe, hogy föl-emelkedjék a vizsgálódásnak arra a magaslatára, a melyen be tudja látni önmagának a hibáit is. Így jelölheti ki csak a haladás útját s így kerülheti el annak örvényeit.

Kautz *méltatás*-ának egész szerkezete alapján megáll-hatná helyét, de kidolgozása s előadása meglehetősen ellentét-ben van a Gyulai essayjével. Kautz nagyjából jól kigondolta, mire kell kiterjeszteni figyelmét, de — úgyszólván — csak az eddig feldolgozott munkákból vonta el adatait és követke-zetéseit. Inkább csak a vázlatot nyújtotta, mint a kidolgozott egészet. Írásmódja is, tele közbevetésekkel, oly nehézkes, egye-netlen, hogy szinte azt kell mondanunk: nem igen illik Széchenyi műveihez *méltatás*-nak. Ismételjük, ha Gyulai essayje tartalmi fejtegetéssel kissé kibővült volna, minden más méltatást egészen fölöslegessé tett volna. A »legnagyobb magyar« irodalmi művei-hez a legelső magyar essay-író bevezetése illik legjobban.

De érdekel várjuk Szily Kálmán megkezdett munkájá-nak, a Széchenyi-szótárnak folytatását, a melynek összefogla-lásául Széchenyinek a nyelvújításhoz való viszonya megvilágít-tását ígéri. E tekintetben Szily Kálmán neve önmagában is biztató reményre jogosít.

VÁCZY JÁNOS.

The emperor Sigismund. The Stanhope essay, 1903. By Archibald Main. Oxford, 1903. Kis 8-r. 55 l.

Ez a dolgozat egy fiatal írónak — úgy látszik — első zsengéje. Zsigmond életével egy bevezetés-félében és négy rövid fejezetben foglalkozik, mely fejezetek mindegyike az uralkodó élete egy-egy szakaszának van szentelve. Mert a szerző szerint Zsigmond egész pályafutását négy időszakra lehet osztani s minden ily időszakot külön-külön vizsgálat alá venni. Az első (1368—1411) Zsigmond tanuló éveinek (apprenticeship, training) nevezi; a másodikban a zsinati mozgalommal foglalkozik; a harmadik fejezetnek címe: *Zsigmond és Csehország*; végre a negyedik a császárságnak van szentelve; ámbár a szerző maga is bevallja, hogy a második szakaszt nem igen lehet a harmadiktól egészen elkülöníteni.

Önálló kutatást a szerző nem sokat végzett, hanem inkább modern írók dolgozataira alapítja véleményét, s ezért sűrűen idézget, némelykor hosszú passzusokat is, oly klasszikus mun-kákból, mint pl. Carlyle Tamás: *History of Frederick the*

Great, Bryce: Holy roman empire, Lodge: The close of the middle ages, Creighton: History of the papacy, Ranke: History of the reformation in Germany, a nemrég megjelent Cambridge modern history stb.

Néha-néha felütötte a régiebb írók, mint pl. Aeneas Sylvius, Goldast, Eccard, Raynaldus stb. műveit, s természetesen L'Enfant, Aschbach, von der Hardt és Windecke munkáit is fölhasználta. A magyarországi eseményekre nézve — elég furcsán és majdnem kivétel nélkül — folyvást ez utolsó krónikást idézgeti. Huber Alfonz dolgozatait és Wylie előadásait azonban — úgy látszik — nem ismeri. Pastor, Caro és Lenz kutatásaira már csak a függelékben került a sor.

A szerző főhibája az, hogy a fellengős irányra, epigrammákra, elmés megjegyzésekre fekteti a súlyt — az alaposság rovására, a miben az oxfordi iskolázás káros befolyását kell látnunk. Reméljük azonban, hogy e hibától lassankint el fog szokni s hogy nem marad élete fogytáig oly megrögzött e tekintetben, mint a milyen volt pl. az öreg Froude.

KROPP LAJOS.

Janson: Der Feldzug 1814 in Frankreich. I. Bd. Der Feldzug bis zur zweiten Trennung der Schlesischen Armee von der Hauptarmee. Berlin, 1903. E. S. Mittler und Sohn. 8-r. XIV, 370, 37 l. — Ez a munka is, mint Friederich Geschichte des Herbstfeldzuges 1813 cz. munkája,¹⁾ ama nagy vállalat egy része, mely Geschichte der Befreiungskriege 1813—1815 cím alatt indult meg s a tárgyalta korszaknak német részről mindeddig hiányzó hivatalos hadi történetét van hivatva pótolni, miután a francia vezérkar már számos kiadvánnyal gyarapította az 1793—1815 évi háborúk történetének forrásait. A szerző feladata — Friederich kitűnő műve után — nem volt könnyű, de Janson fényesen megoldotta, s könyve nemcsak hogy társával kiállja a versenyt, hanem az 1814-iki hadjáratra vonatkozó legújabb munkák közt is legjobbnak mondható. A kötethez 18 szövegvázlat és 6 térkép van csatolva.
(DLZ.)

¹⁾ Olv. Századok, 1904. 475. l. Az idézett helyen a szerző neve hibásan van Friedrich-nek szedve Friederich helyett.

T Á R C Z A.

BÁTHORY ZSIGMOND ANGOLORSZÁGBA TERVEZETT UTAZÁSA.

Angyal Dávid írja.¹⁾ hogy midőn András bibornok halála után Báthory Zsigmond visszavágyott fejedelmi székébe, 1599 utolsó napjaiban, az a hír volt elterjedve Kassán, hogy Angliába szándékozik utazni.²⁾ »Annyi bizonyos — folytatja Angyal — hogy fentartotta összeköttetéseit Angliával. Midőn 1600 végén felfedezte keblében azt az érzést, hogy *semmiképen Erdély nélkül el nem lehet*, erdélyi híveinek bizalmát egyebek közt azzal az izenettel is próbálta élesíteni, hogy *az angol királyné asszony levelet írt neki, kiben nemcsak szeretettel hívja, hanem minden fejedelmi tehetsége szerint való segítségét igéri.*³⁾ E levelet (azonban) nem ismerjük.« Eddig Angyal.

A hír nemcsak Kassán, hanem még Rómában is el volt terjedve, sőt még többet is tudott róla jelenteni haza Giovanni Mocenigo, a velencei köztársaság ottani követe. Ugyanis 1600 újév napján azt írja, hogy híre érkezett Rómába, hogy Zsigmond erdélyi fejedelmet elfogták Pomeraniában, visszajövet Angliából. hová akkor utazott volt, mikor Lengyelországot elhagyta. A szász herczeg jelentést tett az esetről a császárnak és utasítást kért tőle, mitévő legyen a fogolylyal. A császár állítólag azt rendelte, hogy tartóztassa le. nehogy újabb zavart okozzon Erdélyben.⁴⁾

A valódi tényállást a Salisbury-kéziratok *Calendar*-jának tavaly megjelent legújabb kötetéből tudjuk meg.⁵⁾ A tény az, hogy Zamojski János lengyel kancellár 1600 jun. 20-án írt Erzsébet királynénak (datum Zamoscii) és felkérte őt, engedje meg Zsigmond erdélyi fejedelemnek, hogy Angliába menekülhessen.

¹⁾ Századok, 1900. 325. l.

²⁾ Történelmi Társ., 1883. 737. l.

³⁾ Győri tört. és rég. füz. 4.

⁴⁾ Calendar of Venetian State Papers.

⁵⁾ MSS. of the Marquis of Salisbury. Part 10.

A levelet, mely aug. 20-án érkezett meg, egy skót ember, dr. Bruce hozta el. Ugyanakkor írt a kancellár Sir Robert Cecilnek is, kérve őt, támogatná kérését a királynőnél. Feleletét majd dr. Bruce fogja visszavinni.

Ugyanazon év aug. 23-án dr. Christopher Parkins is írt »szegény lakásából Westminsterben« Sir Robert Cecilnek egy hosszú, de zavaros levelet, melyben jelenti, hogy beszélt azzal az úri emberrel, a kit a lengyelországi kancellár küldött. Szerinte Zsigmond erdélyi fejedelmet halálba üzik az osztrákok (is pursued to death by the Austrians), kik ki akarják őt túrni Erdélyből, hogy így békében élvezhessék az ország birtokát. A fejedelem Angliában akar keresni menedékhelyet.

Sir Robert Cecil 1600 szept. 9-én felelt a lengyel kancellárnak és megküldötte neki Erzsébet királyné engedélyét (licence) Zsigmond számára, hogy Angliába jöhesse. Az engedély szept. 8-ról van keltezve és »Domino Joanni Zamoitio« címeze, de tartalmát nem közlik. Mindkét irat Oatlands-ban állíttatott ki, a hol az udvar akkor tartózkodott.

KROFF LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztályának febr. 6-iki ülésén *Mahler Ede* mint vendég a *naptáradatok művelődéstörténeti jelentőségéről* értekezett. Abból indult ki, hogy az égi testek, nevezetesen a *nap*, a *hold*, meg a *bolygók* pályáinak tanulmányozása adott majdnem minden ismert vallási rendszernek alapot s a legtöbb vallásos felfogás az u. n. *astralis* vallásra vihető vissza. A vallásos ösztön követelte az égi testek járásának pontos megfigyelését, a mi azután az időszámításra, időbeosztásokra s a különféle naptári intézmények megalkotására vezetett. Két különböző népnél egyező naptári elvekből mindig egyező vallásos alapfogalmakra is következtethetünk, sőt kétségtelen, hogy oly népek, melyek naptári rendszeröket egymástól vették át, vallástörténeti szempontból is hatással voltak egymásra. A naptár ennél fogva elsőrangú kulturális intézmény, mely nemcsak a történeti események chronológiája, hanem a művelődéstörténetet különböző ágai, kiváltképen a vallástörténet szempontjából igen fontos. Ezt az értekező a *Sabbat* problémájának fejtegetésével világította meg. A babyloniai ékiratok szerint *šapattu* vagy *šabbatu* eredetileg a hónap tizenötödikét, vagyis a holdtölte napját jelentette, ilyen a hold észrevehető változásainak mindig megújuló egy-
y *időkör*e ért véget; a szó chronologiai értelemben tehát = *klus*, *időkör*, s később nemcsak a holdtöltét, hanem a hold min-

den változásának idejét ezzel jelölték. Ekként keletkezett a hét-napos időkör s következőleg a *hét* hetedik napjának, a *Sabbat*-nak megünneplése, mit Babyloniából a zsidók is átvettek. Az értekező ezután *Aten* (Adon) napisten tiszteletéről s a zsidók egyéb ünnepeiről szólott, melyeknek mind astralis jellegét mutatta ki. Végül az egyiptomiak időszámításait, a *mozgó*- és a *Sziriusz*-év viszonyát s a *nagy évet*, az 1460 Sziriusz-évből álló *Szothisz-korszakot* ismertette.

Az első osztály febr. 20-án tartott ülésében *Pecz Vilmos* rendes tag foglalt széket: *A classika philologia jövője, tekintettel hazai viszonyainkra* cz. felolvasásával. Fejtegetéseinek iránya azért érdekel bennünket, mert az ó-görög és latin világnak az új-görög és a középkori latin világ tanulmányozásával való kiegészítését sürgeti. *Pecz Vilmos* már évek óta ennek az iránynak érdekében működik s akadémiai székfoglalóját is azzal az indítvánnyal végezte, hogy a budapesti egyetemen állíttassék kathedra a közép- és új-kori latinság számára, különös tekintettel a magyarországi latinságra. Valóban csak helyeselhetjük ez indítványt, midőn úgyszólván lépten-nyomon kell tapasztalnunk, hogy az ó-kori classikus irodalom ismerete — miután a latin nyelv használata az életből teljesen kiveszett — magában véve alig képesít valakit arra, hogy históriánk és jogtörténetünk latin forrásait jól megérthesse.

Márczius 6-án ismét a második osztálynak volt ülése. Ez alkalommal *Kollányi Ferencz* levelező tag olvasta fel: *A magán-kegyúri jog hazánkban a középkorban* cz. székfoglaló értekezéséből azt a részt, melyben a magán-kegyúri jognak a királyi kegyurasághoz való viszonyával foglalkozik. Ujabbkori íróink majdnem kivétel nélkül azt tanítják, hogy a magyar királyok kezdettől fogva nemcsak az általuk alapított egyházaknak voltak valóságos kegyurai, hanem a magán-alapításból létesült egyházaknak is; vagyis, hogy a magán-kegyúri jog a királyi kegyuraságból eredt és csak oly kiterjedésben állott fen, a mint ezt a királyi kegyuraság határai engedték. A királynak az összes egyházakra kiterjedő ezen kegyuraságát nevezik általános, egyetemes királyi kegyúri jognak. A felolvasó ezzel szemben arra az eredményre jutott tanulmánya folyamán, hogy mindaz, a mit okleveleink a kegyúri jogra vonatkozólag megőriztek, határozottan azt bizonyítja, hogy a királynak ily egyetemes kegyuraságát a középkorban nem ismerték. A mit íróink az egyetemes kegyuraság mellett felhozni szoktak, az épen nem nyer emlékeinkben igazolást. Így pl. nem áll, hogy ha a kegyúri jog vitássá vált, azt a király előtt kellett igazolni, mert a peres felek rendszerint nem a királyhoz, hanem vagy az országbíróhoz, vagy a nádorhoz fordulnak ily ügyekben.

Alaptalan az az állítás is, hogy magánosok kegyúri jogot csak királyi engedelemmel nyerhettek és kegyuraságukat csak királyi megerősítés mellett ruházhatták át másokra. Ellenkezőleg, rendszerint sem a kegyuraság megszerzéséhez, sem pedig ennek átruházásához nem kellett királyi consensus vagy megerősítés; a magán-kegyurak a király megkérdezése és jóváhagyása nélkül, tőle teljesen függetlenül és szabadon adományozzák, hagyományozzák, cserélik el, bocsátják áruba és zálogba kegyúri jogaikat. Hasonlóképen nem találunk az egész középkorban egyetlen oly esetet sem, hogy a magán-kegyúri jog — mert az illető kegyúr elmulasztotta azt kellő időben gyakorolni — *devolutio* útján a királyra szállott volna stb. A magán-kegyúri jog tehát nem lehetett a királyi hatalomtól függő oly viszonyban, mintha alapját, forrását a király úgynevezett egyetemes kegyuraságából nyerte volna; a magyar királynak épen úgy nem voltak kiváltságos jogai a magán-alapításból létesült és magán-kegyuraság alatt álló egyházak felett, mint a hogy nem voltak a többi keresztény államok uralkodóinak, kik az *advocatia* czimén gondozták, védtek és oltalmazták országuk egyházait.

Az első osztály márcz. 20-iki ülése alkalmával *Hegedüs István* lev. tag adta elő: *Petrarca Szózatja* (Italia mia) és egy latin költői levele cz. tanulmányát, melyben párhuzamot von a két költői mű között, megállapítja az *Italia mia* írása idejét és ismerteti tartalmát. Petrarca e költeményeiben, melyeket Hegedüs István saját magyar fordításában is bemutatott, az idegen elnyomók elleni gyűlölet szólal meg hatalmas erővel, égő szenvedélyvel. A felolvasó tudért egy olasz tudós azon állításának megczáfolására is, hogy az Olaszországot sanyargató zsoldos csapatokban magyarok szolgáltak. A dolog ellenkezően áll; t. i. Nagy Lajos király Tarentói Lajos kérésére azt engedte meg Athinai Miklósnak, hogy a német banditák kipusztítására szervezzen magyar csapatot, a mit Miklós sikeresen végre is hajtott.

A második osztály ápr. 3-án tartott ülésének első tárgya volt *Nagy Géza* levelező tag székfoglaló értekezése: *Skythák* cím alatt. A régibb írók, kezdve a byzantinusokkal, az ókori skythákat a népvándorláskori turán népekkel tartották rokonoknak; ellenben az újabb írók, különösen Zeuss és Müllerhoff kutatásai szerint a persákkal stb. rokon irán nép voltak, mely megmaradt az ősi kezdetleges életviszonyok között. Ezen elméletnél a csekély skytha nyelvemlékekre, különösen a személynevekre támaszkodnak, míg külsőjük, életviszonyaik, erkölcsaik, szokásaik és vallásos felfogásuk tanúságait figyelmen kívül hagyják, vagy pedig azzal magyarázzák az iránsággal ellenkező jellemvonásaikat, hogy az ősi állapot maradványai a nomád élettel függnek össze, mely a legkülönbözőbb

eredetű népeknél is bizonyos egyformaságot hoz létre. A skytha nyelvmaradványok azonban nem mutatnak kétségtelen iránságot; még a személyneveknek sem tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget, mint pl. a nálunk használatos szláv vagy német eredetű neveknek. Az lenne fontos, ha a 10—12 jelentés szerint is ismert skytha szó szintén iránnak bizonyulna. De épen ezeknél akad meg az iráni magyarázat; mert az a 10—12 skytha szó s körülbelől 10 mondai és istennév, melynek nyelvi jelentősége sokkal nagyobb a személynevekenél, ép oly jól, sőt találóbban értelmezhető a turán, mint az indo-iráni nyelvekből; így tehát megdőlt az iráni elmélet tulajdonképeni alapja, melyre a turánságot vitatókkal szemben támaszkodni lehetne. Ellene mond az iráni eredetnek a skythák terjeszkedésének iránya is, mely egyenesen ellenkezik az indo-iránságnak, mint az árja népcsalád keleti ágának terjeszkedésével. A skythák ugyanis Ázsia belsejéből nyomultak nyugat felé s terjeszkedésük szoros kapcsolatban van a turánság nyugati ágának, a finn-ugorságnak, különösen pedig az ugor-magyar csoporthoz tartozó törzseknek terjeszkedésével. Ez a népmozgalom a Jéniszei folyótól a Bajkal-toig terjedő vidékről indult ki, hol még ma is megvan a skythák nemzeti neve a jakutok nemzeti nevében, a *szakha*, vagy többes-számú raggal *szakhabar* (= szakák) névben. A görögség a skythák nevét a finn-ugoros többes-számú raggal képzett *szakith* alakban ismerte meg; ennek görögös alakja a *sakythés* vagy *s'kythés* név, mi azt bizonyítja, hogy ha a törökségből indult is ki a skytha népmozgalom, a finn-ugorságot is magában foglalta s a görögök a skythaság neve alatt ezt az előretolt finn-ugorságot ismerték meg. A törökség csak 700 felé Kr. e. jelentkezik Kelet-Európában a *királyi skythák* által, kiknek feltűnése végső hulláma volt egy körülbelől 800 évvel korábban megindult s keletről nyugatra terjedő népmozgalomnak, mely az ázsiai árjakat elszakította az európaiaktól s amazokat dél felé Persia területére szorította, emezeket pedig nyugat és délnyugat felé tolta előre. Maga a vándorlás iránya mutatja, hogy az csak kelet felől, a turánságból indulhatott ki, s eredménye az árjaság visszaszorítása. Mert az árjak őshazája a mai tudományos felfogás szerint nem Közép-Ázsiában, hanem Európában volt, s innen a mai Oroszországból nyomultak előre az indo-irániok Ázsiába 2000—1500 között Kr. e. Ennek az Európa felől Közép- és Elő-Ázsia felé irányuló árja-terjeszkedésnek vetett véget az ellenkező irányból előnyomuló turánság, melynek első csapatai a görög hőskor *kentaurjai* valának. Ez volt az első lovas nép, melyet az európai árjaság megismert; ezért képzelték a kentaurokról, hogy lovukkal összenőtt csodalények. A Krisztus születését megelőző utolsó évezredben két olyan népről beszélnek a görögök, melynek neve a kentaurok

nevére vezethető vissza. Egyik a *kimmer*, a bibliai *gomer*, a másik az *agathyr*s (katiar, gandhar, kentaur) nép. Az agathyrsokat a görögök mindig a skythákhoz számították, s mindaz, a mit a régiebb írók e kanczafejő, tejivó skythákról mondanak, az agathyrsokra vonatkozik. Herodotos korában a Maros vidékén tanyáztak; a negyedik században Kr. e. megkezdődött gall-germán terjeszkedés elől azonban keletre húzódtak körülbelül a Don-vidékgig. Ott voltak a népvándorlás korának kezdetén is. Priskos Rhetor *akatir* vagy *akatzir* néven említi őket. Kr. u. az ötödik század dereka táján az avarok által a Közép-Volga mellől kizavart szabírok, unugurok és szaragurok az Alsó-Volga mellékére szorították őket s köztük alapítja meg az altaji turkok egyik ága a VII-ik század elején a róluk *kozár*- vagy *kazár*-nak nevezett birodalmat, melylyel oly szoros kapcsolatban volt a honfoglalás-előtti magyarság, hogy a magyarok kivándorlása után rohamosan meg is semmisült. — Nagy Géza előadása után Szendrei János levelező tag egy *Mátyás király oroszországi követségét* ábrázoló régi képről értekezett. E kép az augsburgi Fugger család hagyatékából került több kézen át a Magyar Nemzeti Muzeumba s onnan a történeti képcsarnokba. Szakférfiaink eddig nem méltatták kellő figyelemre, sőt többen azt állították a képen látható costume-ök alapján, hogy az egy lengyel küldöttségnek a czár által való fogadtatását ábrázolja. Szendrei először is összeállította a Mátyás 1488-iki oroszországi követségére vonatkozó történeti adatokat, melyek szerint III. Vasziljevics Iván czár, Mátyásnak a lengyel király ellen szövetséget kereső követségét visszabocsátva, miután egy novgorodi gyöngyökkel diszített drága czobolyprémet küldött neki ajándékkul, megkérte őt, küldene hozzá pénzverőket, ezüst- és aranyműveseket, építészeket, ágyú- és tűzmestereket.¹⁾ Hogy ennek a kívánságnak eleget tett-e Mátyás? nem tudjuk; de ismerve diplomáciai ügyekben annyiszor tanusított eszélyességét, kétségtelennek kell tartanunk. Bizonyíték e részben, hogy nemsokára ezután az orosz aranyakat magyar typusra, sőt Szent László képével verték. Legnagyobb bizonyíték azonban maga a szóban forgó és mindenesetre a XVI-ik századból származó kép, melyen a követség tagjai kivétel nélkül mind magyar, nem pedig lengyel ruhában vannak ábrázolva. A követség tagjai körül ajándékokat, ezüst és arany díszedényeket, hólyagos serlegeket, arany lánczokat és egy új találmányú robbanó tüzes koszorut vívó küldöttek állanak. A felolvasó a M. N. Muzeum gyűjteményeiből vett példákkal igazolta, hogy ily ötvösművek Mátyás korában voltak divatosak;

¹⁾ V. ö. Géresi Kálmán erre vonatkozó közleményét. *Századok*, 1879. 239 és köv. ll.

kimutatta továbbá, hogy a képen látható magyar viselet szintén azon korból való, s végül, hogy a követtség vezetői János-deák és Kliment mester, Mátyás bizalmas emberei valának. Mindezek alapján a képet legbecsesebb történeti emlékeink közé sorolja, mely a magyar birodalom középkori kulturájának és hatalmának egyik elsőrendű bizonyítéka.

Az Akadémia közelebb lefolyt összes és egyes üléseinek egy fontos eseményéről kell még megemlékeznünk. *Szily Kálmán*, az Akadémia nagyérdemű főtítkára, ki több mint tizenöt éven át vezette igaz lelkesedéssel első tudományos intézetünk szellemi és anyagi ügyeit, megvált hivatalától. Febr. 27-én adta be lemondását, s miután annak visszavonására nem volt rábírható, helyét a márcz. 27-re összehívott elegyes ülésen töltötte be az Akadémia, *Heinrich Gusztáv* r. tagot választván főtítkárrá. Midőn az új főtítkárt mi is a legmelegebben üdvözljük, nem mulaszthatjuk el egyszersmind őszinte köszönetünk nyilvánítását kitűnő elődének azért a támogatásért, melyben az Akadémia sok szívességgel élő társulatunkat mindenkor részesítette. — A márcz. 27-iki elegyes ülés után mindjárt összes ülést is tartott az Akadémia, melynek alkalmával a már évek óta üresedésben levő főkönyvtárnoki állásra *Szily Kálmán*t választotta.

— ORVOSTÖRTÉNELMI MUZEUM létesítését határozta el a budapesti kir. Orvos-egyesület igazgató tanácsa s annak ügyét egy kilencz tagú bizottságra bízta. A muzeum célja és rendeltetése lesz magába gyűjteni elhunyt jeles orvosok kiválóbb emléktárgyait diplomákat, levelezéseket, autogrammokat; régi orvosi műszereket és eszközöket; régi hírneves, különösen magyar orvosok arcképeit s az orvostörténelembe vágó egyéb képeket; történeti érdekű orvosi okiratokat; recipéket, eredeti egészségügyi rendeleteket. hirdetményeket; mindennemű orvosi vonatkozású emlékérmeket; régi amuletumokat, régi orvosi könyveket és dissertatiókat s ezek közt a hungaricumokat 1850-ig stb. Az intéző bizottság kéri az érdeklődőket: támogassák, gyarapítsák a muzeumot ajándékaikkal és birtokukban levő ereklyéiknek a muzeumban való elhelyezésével. hogy mennél előbb sikerüljön a hazai művelődéstörténet egy fontos részének, az orvostörténelmi anyagnak lehetőleg teljes összeállítása. A muzeumnak szánt tárgyak a budapesti kir. Orvos-egyesülethez (VIII. ker. Szentkirályi-u. 21.) küldendők. Bővebb felvilágosítással a bizottság előadója, dr. *Győry Tibor* tagtársunk (Budapest. IV. ker. Zöldfa-u. 15.) szívesen szolgál bárkinek.

ÉRTEKEZÉSEK

az 1902/903 évi iskolai Értesítőkben.

(Folytatás.)

HANUSZ ISTVÁN: *Magyar történeti emlékeztetők a fák birodalmából.* (Kecskeméti m. kir. áll. főreálisk. Ért. 3—32. ll.) — Egyike az 1902/903 évi Értesítők legérdekesebb értekezéseinek, melyben a szerző nagy szorgalommal állította össze a tárgyra vonatkozó adatokat. A dolgozat részletes ismertetésére kevés terünk lévén, csak a fejezetek címeit sorolhatjuk fel, melyek a következők: 1. *Magyar fatiszteles.* Példákat hoz fel arra, hogy a magyar nép körében a fák pogányos tisztelete sokáig fennállott. Itt csak az a megjegyzésünk van, hogy tudomásunk szerint Dugonics András anyját nem égették meg mint boszorkányt; a Reiznernél közölt aktákban van ugyan szó valami *Dugonyiné* megégettetéséről, de ez — ha jól emlékezünk — a XVIII-ik század harminczas éveiben történt, mikor Dugonics András még meg sem született. — 2. *Magyar krónikás emlékfák.* Nem tudom, honnan veszi a szerző azt az adatot, hogy »I. Rákóczy György fejedelem a váradi (!) vesztett csata után Bánffy-Hunyadon egy fenyőfa alatt pihent meg.« Efféjét beszélnek II. Rákóczy Györgyről, midőn a fenesi vereség után Nagyvárad felé menekült. — 3. *Erzsébet-emlékfák.* — 4. *Iróink emlékfái.* — 5. *Javas, tisztos fák.* Ebben sok érdekes népszokásról van szó. — 6. *Magyar regék a fárol.*

SCHMOLLINGER ANTAL: *Magyarország politikai és kulturai hivatása az európai államrendszerben.* (Máramaros-szigeti kegyes-r. algymn. Ért. 3—25. ll.) — Ez értekezés első két fejezetéről már szóltunk más alkalommal; ¹⁾ a mostani közlés a »vegyesházi királyok« korát tárgyalja. Ezt az elnevezést nem tartjuk helyesnek s újabban nem is használják. A szerző a nemzeti fejlődés legfontosabb mozzanatainak e korban a vármegyék kialakulását, továbbá a banderális hadrendszer szervezését és a renaissance befogadását találja; ezután a »külgügyi viszonyok azon főbb mozzanatait« ismerteti, melyek e korszakban »a keresztény népek általános érdeke szempontjából nagyobb jelentőséggel bírnak.« Végül kiemeli a törökkel vívott harcokat, melyekkel hazánk a keresztény civilizációt megmentette.

DOMANOVSKY SÁNDOR: *Vöröskő.* (Pozsonyi m. kir. áll. főreálisk. Ért. 1—40. ll.) — E dolgozat abból az alkalomból látott napvilágot, hogy id. gr. Pálffy János 1900 okt. 9-én három millió

¹⁾ *Századok*, 1903. 677. l.

koronás alapítványt tett a tanuló ifjúság és tanárság javára. Vöröskő várának alapítója III. Béla leánya Konstancia; a vár a XIII-ik század végén Csák Máté birtokába került s csak halála után (1321) lett ismét királyi birtokká. Nagy Lajos korában királyi adományképen Volfart Ulrik kezére jutott, kinek ivadékai 1441-ig éltek itt; ekkor az utolsó Volfart (Pál) halála után özvegye nőül menvén Bazini és Szentgyörgyi György grófhhoz, ennek családjára szállott Vöröskő vára is, de nem maradt sokáig a család birtokában. A II. Ulászló idejében beállott pénzügyi zavarok a Szentgyörgyieket is érthették, miért is Szentgyörgyi Péter a várat 1511-ben Zapolyai István nádor özvegyének, Zapolyai Jánosnak és Györgynek zálogosította el. Péter ugyan még abban az esztendőben elhalt, de a vár nem került a Zapolyaiak birtokába, mert II. Lajos 1522-ben feleségének, Mária királynénak adományozta. A Zapolyaiak e miatt pert indítottak, de mielőtt ez ügyben ítéletet láttak volna, a királyné oda ajándékozta Vöröskő várát Thurzó Eleknek és Jánosnak. Thurzó Elek néhány év múlva a Fuggereknek adta el, kik a vár közelében bányaművelésre tettek kísérletet. A XVI-ik század nyolczvanas éveiben a híres győri hős, Pálffy Miklós szerezte meg a várat s ettől kezdve állandóan a Pálffyak birtokában maradt. A szerző részletesen leírja a vár mai állapotát, több csinos képpel illusztrálva előadását.

IVÁNYI EDE: *Comenius és a chiliasmus.* (Szolnoki m. kir. áll. főgymn. Ért. 3—37. ll.) — Comeniusnak a chiliasmushoz való viszonyát Kvacsalának több dolgozatából ismerjük ugyan, de azért ez értekezés írója sem végzett fölösleges munkát. A chiliasmus alatt a világ pusztulására vonatkozó jóslatokat kell értenünk. A XVII-ik században ilyen pusztulás-jósló próféta volt *Kotter Kristóf*, kinek jóslataiban igen sokan, a többek közt Comenius is hitt. Megerősíték őt a visiókban való hitében a tizenhat éves Poniatovszky Krisztina látásai, melyek sok tekintetben egyeztek a Kotteréival; igaz, hogy e jóslatok nem váltak be, de Comenius nem ábrándult ki a jóslatokban való hitéből, sőt újra egy próféta, t. i. Drabik Miklós befolyása alá került, a ki már hazánk történetében is szerepet játszott. Drabik szerepléséről tájékozva lehetnek olvasóink Kvacsala beható tanulmánya alapján; ¹⁾ nálánál többet Iványi Ede sem tud mondani.

SAMU JÁNOS: *Czeplédi István.* Tanári székfoglaló értekezés. (Budapesti ev. ref. főgymn. Ért. 3—14. ll.) — Czeplédi István egyike a XVII-ik század legkiválóbb protestáns hitvitázóinak, kinek sok szenvedéssel teljes küzdelmes élete méltán felkeltheti

¹⁾ Egy álpróféta a XVII-ik században. *Századok*, 1889. 745. l.

részvétünket. 1620 körül született, a németalföldi egyetemeken végezte tanulmányait, s midőn 1647-ben hazatért, több egyházközség megválasztotta papjának; 1653-tól kezdve mint kassai pap működött 1670-ig. Ekkor történt, hogy egy vidéki prédikátor Kassán való tartózkodása alatt összeveszett két baráttal, a kiknek egyikét a heves vérű ember vita közben megütötte. A barát a kassai generálistól kért elégtételt, a ki viszont Czeglédit vonta felelősségre; minthogy pedig a prédikátor időközben elmenekült és Czeglédi a generális kívánságát, hogy a verekedő papot állítsa elébe, nem teljesíthette, a generális 200 frt bírságra ítélte Czeglédit. Nemsokára el is fogták és börtönbe vetették, de ott sem hagyták nyugton, mert egy alkalommal reátörték és oldalát muskátályokkal megdöfödték, beszagatták. 1671-ben a pozsonyi vértörvényszék idézte maga elé a nagybeteg papot, ki akkor útközben meghalt.

SZABÓ ADORJÁN: *II. Rákóczi Ferencz nagyanyja és édesatyja.* (Kassai prém. fögymn. Ért. 9—89. ll.) — A szerző a dolgozatát tanítványai számára szűnidei olvasmányúl írta; ez magyarázza meg azt, hogy inkább népszerű, mint tudományos dolgozat, de célját teljesen eléri. Bevezetésül a Rákóczi-féle felkelés okaival foglalkozik; azután rátér tulajdonképeni tárgyra, Báthori Zsófia életrajzára (Szilágyi Sándor munkái és közlései alapján), majd II. Rákóczi Ferencz anyjának, Zrínyi Ilonának életére; válaszolja (Pauler munkája nyomán) I. Rákóczi Ferencznek a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvételét, a miből szerencsésen megmenekült. Ennek emlékére építtette Báthori Zsófia a kassai jezsuita templomot. I. Rákóczi Ferencz 1676 júl. 8-án halt meg Zborón; temetése 1677 aug. 18-án ment végbe nagy pompával. Hamvai a kassai jezsuita templomban nyugsznak, hová 1681-ben anyját is (megh. 1680 jun. 14-én) eltemették. Tetemeiket eddig még nem sikerült megtalálni.

NAGY BÉNI: *Herczeg Esterházy Pál nádor a ferenczesek jötevője.* (Egri kath. fögymn. Ért. 10—50. ll.) — Mint a címből is látható, a szerző Esterházy Pálnak a ferencz-rendiekhez való viszonyáról szól, többnyire Kósa Jenő provinciálisnak kéziratban fennmaradt *Collectanea* cz. munkája alapján. A kismartoni kolostornak, melyet Esterházy Miklós keltett új életre, Pál is buzgó pártfogója volt; ő alapítá a boldogasszonyi kolostort; résztvett a rend belügyeinek intézésében, főleg akkor, mikor a marianusok és salvatorianusok hajba kaptak. A vitának az u. n. *Decretum Lazarianum* vetett véget 1690-ben, mely pontosan megállapítja provinciák területét. Igaz, hogy az említett két provincia egyeig nem tudott a decretumban megnyugodni, de mikor Ester-

házy Pál erélyesen kezdte követelni a versengés megszüntetését és a decretum tiszteletben tartását, a rend lassanként helyreállott. A nádor különben mindig érezte jóindulatát a kismartoniakkal, kik ezért hálából elhatározták, hogy »erette életében és holtá után is minden napon szent mise mondandó.« (1711 nov. 16-iki végzés.) A szerző ismerteti a nádor vallási tárgyú munkáit is.

BALLÓ ISTVÁN: *Teleki Mihály*, 1634—1690. (Csiksomlyai r. kath. főgymn. Ért. 3—156. ll.) — Folytatása az előző évi Értesítőben közölt dolgozatnak.¹⁾ Az önállóan is megjelent munkát annak idején tüzetesen ismertettük.²⁾

CONNERT JÁNOS: *Die Rechte der Szekler vom Jahre 1562 bis 1691*. (Nagyszebeni ág. hitv. ev. gymn. Ért. 1—42. ll.) — Connert egy korábbi dolgozatában a székelyek intézményeit az 1562-iki átalakulásig már megírta;³⁾ most folytatja munkáját, de csak egy részét adja a czímben jelzett tételnek. Bővebben az egésznek megjelenése után fogunk róla szólni.

MÓCZÁR JÓZSEF: *Rákóczi*. (Nagyszalontai közs. algymn. Ért. 5—11. ll.) — II. Rákóczi Ferencz felkelésének kétszázadik évfordulója alkalmából irt tartalmas elmefuttatás, melyet tanulsággal olvashat az ifjúság.

VARJU JÁNOS: *Kétszáz év a magyar művelődés történetéből*, 1526—1726. (Váczi kath. főgymn. Ért. 3—71. ll.) — E dolgozatot, mely önállóan is megjelent, már ismertettük olvasóinkkal.⁴⁾

LUKINICH IMRE.

ÚJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— MITTHEILUNGEN (Wissenschaftliche —) aus Bosnien und der Hercegovina. Herausgegeben vom Bosnisch-Hercegovinischen Landesmuseum in Sarajevo. Redigirt von Dr. Moriz Hoernes, Achter Band. Mit 19 Tafeln und 271 Abbildungen im Texte. — Neunter Band. Mit einem Bildnisse Benjamins von Kállay, 97 Tafeln und 308 Abbildungen im Texte. Wien, 1902—1904. Karl Gerold's Sohn. Nagy 8-r. X, 617 l., XIV, 581 l.

— MITTHEILUNGEN der kön. Preussischen Archivverwaltung. Heft 8. Leipzig, 1904. S. Hirzel. 8-r. VIII, 126 l.

— MITTUCH JÓZSEF. Adatok Elefánth történetéhez. Nyitra, 1904. Huszár István kny. 8-r. 184 l.

— MONOGRAPHIÁJA (Szolnok-Doboka vármegye —). VI. köt. A vármegye községeinek részletes története. Tagányi Károly, dr. Réthy László

¹⁾ Olv. *Századok*, 1903. 963. l.

²⁾ *Századok*, 1904. 267—269. ll.

³⁾ Ismertetését olv. *Századok*, 1904. 167—173. ll.

⁴⁾ *Századok*, 1903. 855. l.

és saját kutatása, adatgyűjtése alapján írta *Kádár József*. Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. Deés, 1903. Demeter és Kiss kny. Nagy 8-r. 575, 3 l. A szöveg közé nyomott képekkel.

— MONOGRAPHIE (Kurzgefasste —) der Genossenschaft ungarischer Landwirthe. Geschrieben von einem Mitgliede, gelegentlich des internationalen Congresses. Budapest, 1904. Pátria kny. 8-r. 14 l.

— MONUMENTA ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia; 1. *Emlékek*.

— NANI-MOCENIGO (Filippo —). Veneziani ed ungheresi fino al secolo XV. Venezia, 1905. 8-r. 32 l. (Estr. dal vol. I. fasc. 1. anno XXVIII dell' *Ateneo Veneto*, 1905.)

— NÉMETH AMBRUS. A győri királyi tudomány-akadémia története. III. rész. 1806—1850. Irta —. Győr, 1904. Győr-egyházm. kny. 8-r. 135, 4 l.

— NÉVTÁRA (A kiváltságos cisterci rend zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített apátságainak —) az 1904—1905 tanévre. Veszprém, 1904. Egyházm. kny. 8-r. 55 l.

— NOTTER ANTAL. A Szent-István-Társulat története. Ötvenedik rendes közgyűlése alkalmából a társulat megbízásából írta —. Budapest, 1904. Stephaneum kny. Nagy 8-r. 266 l. Ára 3 kor.

— ORBÁN GERGELY. Az 1525 évi IV. t. cz. 4. §. eredete és története. Jogtörténeti értekezés. Temesvár, 1904. Csanád-egyházm. kny. 8-r. 13, 2 l.

— OTTENTHAL (E. von —). Das k. k. Institut für österreichische Geschichtsforschung, 1854—1904. Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes von —. Wien, 1904. Adolf Holzhausen. 8-r. 96 l.

— ÓVÁRI KELEMEN (Kolosvári Sándor és —). A m. törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye; 1. *Gyűjteménye*.

— PÁLMAI JÓZSEF. Maros-Torda vármegye némes családjai. Szerkesztette —. Marosvásárhely, 1904. Adi Árpád kny. Nagy 2-r. 144, 2 l.

— PECZ VILMOS. A classica philologia jövője, tekintettel hazai viszonyainkra. Székfoglaló. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 31 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. köt. 5. sz.) Ára 60 fill.

— PÉTER JÁNOS. Erasmus iskolai könyvei. Irta —. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 28 l. (Különlenyomat a *Magyar Paedagogia* 1904 évi 6—8. számából.) Ára 1 kor.

— PONGRÁCZ SÁNDOR. Megrendelési felhívás a magyar nyelv szerkezete, története és szótára című munkára. Irta —. Budapest, 1905. Rózsa Kálmán és neje kny. 8-r. 36 l.

— PÓR ANTAL. Keszei Miklós. Irta —. A M. Történelmi Társulat kiadása. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 4, 126 l. 4 önálló melléklettel és a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, 1904. XX. évf. 5. füz.) Ára 3 kor. 20 fill.

— POZSONY VÁRMEGYE. A Magyarországi vármegyei és városai állandó munkatársai központi bizottságának felügyelete alatt írták a Pozsony-vármegyei helyi munkatársak; 1. *Borovszky Samu*.

— RADVÁNSZKY BÉLA (báró). Rimay János szerelmes versei. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 12 l. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1904 június-havi füzetéből.)

— RADVÁNSZKY BÉLA (báró). Balassa és Rimay barátsága. Budapest, 1904. Franklin-társ. 8-r. 27 l. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1904 július-havi füzetéből.)

— RADVÁNSZKY BÉLA (báró). Rimay János munkái; 1. *Rimay János*.

— RÁKÓCZI LAJOS. A *Humanitas* I. köbányai jótékony egyesület története, 1884—1904. Budapest, 1904. Első köbányai kny. 4-r. 16, 6 l.

- RAPAICS RAJMUND. Egyháztörténelmi emlékek; 1. *Emlékek*.
- RÁTH GYÖRGY. Az iparművészet könyve. A magyar iparművészeti társulat megbízásából szerkeszti —. Második kötet. Budapest. 1905. Athenaeum kny. Nagy 8-r. 4, 646 l., 527 szövegképpel és 86 műmelléklettel.
- RÉCSEY VIKTOR. Ősnyomtatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban. (Incunabula et hungarica antiqua in bibliotheca S. Montis Pannoniae.) Leírta és meghatározta —. Budapest, 1904. Hunyadi Mátyás kny. 8-r. 2, XVI, 240, 2, 212, 4 l. Két hasonmással.
- REJSTŘÍK bibliografický prvých deseti ročníků *Českeho časopisu Historického*, 1895—1904. Praha, 1905. Historický Klub. 8-r. 6, 72 l.
- RIMAY JÁNOS munkái. A Radvánszky- és a sajkázai codexek szövege szerint kiadja báró *Radvánszky Béla*. — Függelék: Balassa és Rimay Istenes Énekei-nek bibliographiája. Összeállította *Décsi Lajos*. A M. Tud. Akadémia kiadása. Budapest, 1904. Athenaeum kny. Kis 8-r. 2, VIII, 380, 113 l. Ára 9 kor.
- SALEMANN C. Ein Bruchstück manichaeischen Schrifttums im Asiatischen Museum. St. Pétersbourg, 1904. Nagy 8-r. 2, 26 l. Egy facsimile melléklettel. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. VI. 6.) Ára 0'60 R.
- SCHEMATISMUS cleri archidioecesis Colocensis et Bácsiensis, ad annum Christi 1905. Kalocsa, 1905. Jurcsó Antal kny. 8-r. 185 l. — *Hozzáfüzve*: A kalocsai érsekmege népiskoláinak és tanügygyel foglalkozó egyéneinek *Évkönyve*, 1905. Kalocsa, 1905. Jurcsó Antal kny. 8-r. 72 l.
- SIMONYI ZSIGMOND. A Nyelvtörténeti Szótárról, I. Bartha József, Melich János és Szilasi Móricz közreműködésével írta —. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. IV, 123 l. (Nyelvészeti füzetek. Szerk. Simonyi Zsigmond. 15.) Ára 1 kor.
- SÖRÖS BÉLA. A magyar liturgia története. Irta —. I. kötet. A keresztyénység behozatalától a XVI-ik század végéig. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VIII, 344 l. Ára 9 kor.
- SÖRÖS PONGRÁCZ. A bakonybéli apátság története. II. A Pannonnalmától való függés kora 1548-tól napjainkig; 1. *Története*.
- STUDIEN und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Zisterzienser-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibenden Erinnerung an das Ordens-Jubiläum gegründet und herausgegeben. Red. dr. *Maurus Kinter* O. S. B. XXV. Jahrg. 4. Heft. Brünn, 1904. 8-r. XVI, 653—920 ll.
- SZABÓ DEZSŐ. A magyar országgyűlések története. 1519—1524. Irta —. Makó, 1904. Gaál László kny. 8-r. 34 l.
- SZABÓ JÓZSEF (S.) Keresztyén egyháztörténelem; 1. *Gergely Károly*.
- SZABÓ JÓZSEF (S.) A keresztyén egyház története. A középiskolák VI-ik osztálya számára. Második rész. A tiszántúli ev. ref. egyházkerület tulajdona. Debreczen, 1904. Csokonai kny. (Ruzicska Gyula és társa.) 8-r. 124 l. Ára 1 kor. 40 fill.
- SZABÓ LÁSZLÓ (Bártfai). Ghimesi Forgách Ferencz, 1535—1577. Irta —. A M. Történelmi Társulat kiadása. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 4, 228 l. 10 önálló melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történelmi Életrajzok, 1904. XX. évf. 1—2. füzet.) Ára 6 kor. 40 f.
- SZABÓ LÁSZLÓ (Bártfai). Ghimesi Forgách Ferencz váradí püspök évkönyve, tekintettel művelődéstörténeti adatai(k)ra. (A Schwartzner-díjjal jutalmazott pályamunka. Irta —. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 201 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 11. sz.) Ára 3 kor.

— SZÁDECZKY LAJOS. Bujdosó kuruczok emlékei Törökországban. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 44 l.

— SZEGHY ERŐ. Japán. Történelmi, föld- és néprajzi vázlatok. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 182, 2 l. 18 szöveggéppel. Ára 2 korona.

— SZEKŰ GYULA. Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához. Budapest, 1904. Barcza József kny. 8-r. 86, 2 l.

— SZENDREI JÁNOS. Miskolcz város története, 1000—1800. Irta —. Kiadja a város közönsége. Miskolcz, 1904. Forster, Klein és Ludvig kny. Nagy 8-r. 12, 733, 2 l. 5 táblával s a szövegbe nyomott képekkel. (Miskolcz város története és egyetemes helyirata. Második kötet.) Ára ?

— SZINNYEI FERENCZ. Bacsányi János, 1763—1845. Irta —. A M. Történelmi Társulat kiadása. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 4, 210 l. 6 önálló melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, 1904. XX. évf. 3—4. füzet.) Ára 6 kor. 40 fill.

— SZOKOLSZKY BERTALAN. A százéves kassai püspökség, 1804—1904. Kassa, 1904. Vitéz A. utóda kny. Nagy 8-r. VIII, 285, 4 l. Számos képpel.

— TAHY ISTVÁN (Tahvári, Gradischai és Tarkeői). Tahyak és azokkal rokon családok. Családi okmányok és szakmunkák alapján írta —. Kézirat gyanánt. Budapest, 1904. Pátria kny. Nagy 8-r. 4, VI, 2, 225 l. Képekkel és genealogiai táblákkal.

— TAKÁCS GYÖRGY. A magyar nemzet története kor- és jellemképekben. Az új tantervnek megfelelően a felsőbb leányiskolák II. osztálya számára. Második kiadás. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 6, 120 l.

— TAKÁCS GYÖRGY. Az újkor története, kapcsolatban a magyar nemzet történetével s a főbb modern államok és ezek gyarmatainak politikai földrajzával. Az új tantervnek megfelelően a felsőbb leányiskolák V-ik osztálya számára. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. IV, 257 l.

— TÁRGYMUTATÓJA (A magyar törvénytár betűrendes —) 1000—1902. Készítette Márkus Dezső. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII, 470 l. (Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás.) Ára ?

— TÉGLÁS GÁBOR. Az alföldi sánczok maros-dunaközi csoportjának helyrajza és technikai szerkezete. (Olv. a M. Tud. Akadémia II-ik oszt. 1904. márcz. 7-én tartott ülésében.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 44 l. 16 ábrával. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XX. köt. 2. sz.) Ára 60 fillér.

— THÜRY JÓZSEF. A közép-ázsiai török irodalom. Budapest, 1904. Kiadja a M. Tudományos Akadémia. Franklin-társ. kny. 8-r. 169 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. köt. 3. sz.) Ára 1 kor. 50 fill.

— TIMON AKOS. Még néhány szó az alkotmány- és jogtörténet tanításáról. Irta —. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 30 l. (Különlenyomat a Jogállam IV. évf. márciusi füzetéből.)

— TÓTH MIKE. Szerzetes rendek és társulatok Magyarországon. A főt. kalocsai érseki hatóság jóváhagyásával. Kalocsa, 1904. Jurcsó Antal kny. 3-r. 263 l. Számos képpel.

— TÖRTÉNETE (A magyar mezőgazdák szövetekezte —) dióhéjban. Irta a nemzetközi szövetekezeti kongresszus alkalmából egy tag. Budapest, 1904. Pátria kny. 8-r. 13 l.

— TÖRTÉNETE (A pannonhalmi szent-Benedek-rend —). A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend főnállásának kilenczszázados emlékére kiadja a pannonhalmi szent-Benedek-rend. Szerkeszti Erdélyi László dr. pannonhalmi főiskolai tanár, rendi levéltáros. Kilenczedik

kötet: A bakonybéli apátság története. II. A Pannonhalmától való függés kora 1548-tól napjainkig. Irta *Sörös Pongrácz*. Budapest, 1904. Stephaneum kny. 4-r. 4, 650, 2 l. Képekkel. Ára amateur-kötésben 16 korona, vászonkötésben 20 kor.

— UJHÁZY LÁSZLÓ. A magyar nemzet történelme. Felsőbb leányiskolák és tanítónképzők számára. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 228 l. 140 fametszettel. Ára 2 kor. 20 fill.

— VAD IMRE (Ölyvedi). A törzsmester rendfokozat, illetve a magyar királyi honvédséghez tartozó rangosztályba nem sorolt havidíjas intézmény története és jelen viszonyainak ösmertetése. Irta —. Szeged, 1904. Schulhof Károly kny. Kis 8-r. 138 l. Ára 2 kor.

— VAJDOVSZKY JÁNOS. Szepes-vármegye művészeti emlékei. A műemlékek országos bizottsága támogatásával kiadja a Szepes-vármegyei történelmi társulat. Szerkeszti —. Első rész: Építészeti emlékek. Irta *Divald Kornél*. Budapest, 1905. Stephaneum kny. Nagy 4-r. 86, 2 l. Tizenkét melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. Ára 8 kor.

— WALDMANN GYÖRGY. Művelődés a XIX-ik század második felében (1850—1880). Szeged, 1904. Endrényi kny. 8-r. 128 l.

— WEISZ MIKSA. Izrael története a honfoglalástól a birodalom bukásáig. A VI-ik községkerület tanterve nyomán iskolai használatra. Második javított kiadás. Budapest, 1904. Bichler J. kny. 8-r. 77, 2 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— WERTHEIMER EDE. Emlékbeszéd Krones Ferencz kultag felett. (Olv. a M. Tud. Akad. 1904. okt. 31-én tartott összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 13 l. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai felett tartott emlékbeszéd, XII. köt. 7. sz.) Ára 30 fill.

— WESTBERG (Friedrich —). Zur Wanderung der Langobarden. St. Pétersbourg, 1904. Nagy 8-r. 2, 35 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. VI. 5.) Ára 0'40 R.

— WOSINSKY MÓR. Emlékbeszéd Bertrand Sándor kultag fölött. (Olv. a M. Tud. Akad. 1904. nov. 28-án tartott összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 18 l. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd, XII. köt. 8. sz.) Ára 30 fill.

— WOSINSKY MÓR. Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete. Székfoglaló értekezés. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1903. decz. 7-én tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1904. Athenaeum kny. 8-r. 168 l. 150 tábla melléklettel. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XX. köt. 1. sz.) Ára 12 kor.

— ZARÁNDY Á. GÁSPÁR. Árpád vére. Hohenlohe. Irta —. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 136 l. Ára ?

— ZOLTAI LAJOS. Debreczen és vidékének urai az Árpád-kor végén és az Anjou-korban 1200—1400 közt. Irta —. Debreczen, 1904. Városi kny. Nagy 8-r. 42 l. Négy rajzzal és egy térképpel. Ára 60 fill.

— ZOLTAI LAJOS. Debreczen a török uralom végén. A város háztartása 1682—1692. Irta —. Budapest, 1905. Pátria kny. Nagy 8-r. 212 l. Két térképpel. (Különlenyomat a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1903 és 1904 évi folyamából.)

— ZSEBKÖNYV (Magyar nemzetségi —). Második rész: Nemes családok. Első kötet. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. VIII, 664 l. Színes címér-mellékletekkel és a szövegbe nyomott címér-képekkel.

HIVATALOS ÉRTESEÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi április hó 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök. dr. Thaly Kálmán első alelnök. dr. Angyal Dávid. dr. Ballagi Géza. dr. Békefi Remig. dr. Csánki Dezső. id. Daniel Gábor. dr. Demkó Kálmán. dr. Dézsi Lajos. dr. Karácsonyi János. báró Radvánszky Béla. ifj. dr. Reiszig Ede. dr. Szádeczky Lajos. dr. Váczy János. dr. Vécsey Tamás vál. tagok. Nagy Gyula titkár. Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s id. Daniel Gábor és dr. Dézsi Lajos vál. tagoknak jegyzőkönyv-hitelesítőkül való felkérése után —

28. az őszinte részvét hangján jelenti. hogy a társ választmányának egyik legbuzgóbb és legmunkásabb tagja. dr. Illéssy János. a mult márczius hó 7-én egész váratlanul elhunyt. és hogy az elnökség a megboldogult koporsóját a társulat nevében megkoszorúzta. Indítványozza. hogy az elhunytnak emléke — kinek egyébiránt a társulat körül s a magyar történettudomány művelése terén szerzett érdemeiről a kartársak nevében koporsójánál mondott meleg hangú búcsuztatójában Csánki Dezső vál. tagtársunk is megemlékezett. — jegyzőkönyvileg is megörökíttessék és erről családja részvétlevelben értesíttessék.

A jelentés részvétteljes tudomásul vétetvén. az indítvány általános helyesséssel elfogadtatik.

29. Titkár előterjeszti az új tagajánlásokat. mely szerint
nak év. r. tagokul 1905-től: dr. Bán Agoston ügyvéd
ten (aj. Éble Gábor). Csányi László m. á. v. tisztviseelő
aj. Maróthi Rezső). gróf Chotek Rudolf cs. és kir. kamarás.
ízi tag Alsókorompán. dr. Gábor Gyula ügyvéd Budapesten
ttöt aj. Nagy Gyula). Juhász Ervin cist. r. főgymn.

tanár Egerben (aj. Békefi Remig), az ág. ev. Rudolf-főgymnasium Békéscsabán (aj. Cserhalmi Samu), az áll. segedelm. polgári fiúiskola Beszterczen (aj. Nagy Gyula), a II. ker. polgári fiúiskola Budapesten (aj. Cserhalmi Samu).

Megválasztatnak.

30. Réz Mihálynak: *Desseoffy Aurél* cz. s a M. Tört. Életrajzokban megjelenendő munkájából a Lukcsics József r. tag által bemutatott részlet —

köszönettel fogadtatik.

31. Titkár jelenti, hogy Ludányi Bay Ilona úrnő, ki II. Rákóczi Ferencz életrajzának illusztrálására már a múlt évben is 1000 koronát adományozott volt, múlt hó 17-én kelt levele kíséretében ezen célra újabban 1000 koronát ajándékozott a társulatnak.

A vál. a társulat iránt jótéteményeiben kifogyhatatlan úrnőnek kegyes adományaért hálás köszönetét nyilvánítja.

32. Előadja, hogy a P. H. E. Takarékpénztárnak f. évi február hó 2-án, az Első Magyar Ált. Biztosító Társaságnak pedig múlt hó 16-án tartott évi r. közgyűlése a jótékony célokra megszavazott összegből 200—200 koronát utalványozott a társulat céljaira.

A nevezett pénztáraknak kegyes adományukért jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatik s az Első Magyar Ált. Biztosító Társaság 200 kor. adománya a társaság óhajtásához képest mint alapítványi összeg, ennek régebbi 400 kor. alapítványához csatoltatik.

33. Előterjeszti a pénztárnoknak márczius-havi kimutatását,	
mely szerint összes bevétel volt	9822 kor. 59 fill.
» kiadás »	6274 » 11 »
maradvány	3548 kor. 48 fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... .. 12.150 kor. 47 fill. követelést, 1905 márcz. 31-én összesen ... .. 15,698 kor. 95 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban a Bay Ilona úrnő adományából a »Rodostói alap«-hoz csatolandó 1000 koronán kívül az Első Magyar Ált. Biztosító Társaság 200 kor. adománya mint alapítvány tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 koronán, annak megfelelő névértékben 4%-os magyar jelzálog-hitelbanki záloglevél vásároltatik a társulat alaptőkéje javára.

34. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztárnak f. évi 12528. sz. értesítése szerint 400 kor. a f. évi 20. jk. p. értelmében tőkésítettett.

Tudomásúl szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Id. Daniel Gábor* s. k.
vál. tag.

Dr. Dézsi Lajos s. k.
vál. tag.

JÓZSEF FŐHERCZEG.

1833. márcz. 2. — 1905. jun. 13.

Füzetünk zártakor hozzák a gyászhirot, hogy *József főherczeg* ő cs. és kir. fensége, a m. kir. honvédség főparancsnoka, a M. Tud. Akadémia igazgató és tiszteleti tagja nincs többé. Junius 13-án halt meg fiumei villájában, hol a mult őszt óta küzdött végzetes betegségével, mely most az élők sorából kiragadta. Az orvosi tudomány nem segíthetett rajta; a mindenekkel közös halál váltotta meg hosszas és súlyos szenvedéseitől. Őszinte szívvel vesszük ki részünket mi is a közfájdalomból, mely a nemzetéhez oly melegen ragaszkodó, hazáját oly tevékenyen szerető királyi herczeg elhunytával szakadt reánk. József főherczeg atyja, a nagy nádor családjának hagyományai tették magyarrá, nemes egyéni tulajdonságai, polgári erényei népszerűvé az egész nemzet előtt. A társadalmi élet mozgalmaiban, a magyarság kulturális törekvéseiben való munkás részvételével igaz tiszteletet, a tudományok pártolásával és művelésével méltó elismerést szerzett nevének. Kiváló volt mint természetbúvár, kiváló mint nyelvtudós és ethnographus. A nyelvtudománynak főleg a cigány nyelv tanulmányozása által tett fontos szolgálatot. Czigány nyelvtanát az Akadémia adta ki. A történettudománynyal talán nem foglalkozott szakszerűen, de élénken érdeklődött a mi törekvéseink iránt is mindenkor. Társulatunk már évtizedek óta alapító tagjai sorában tisztelte fenséges személyét s hálás érzéssel fogja tisztelni mindenha emlékezetét. Példás élete érdemeit a történetírás műzsája jegyezze fel Magyarország történetének lapjaira; emléke legyen áldott a nemzet szívében!

ATHINAI DEÁK SIMON.

Athinai Deák Simon mindkét nevéhez később, nem családi örökség útján jutott. Az első származása helye, *Athina*, a mai Verőcze-megyei *Vočin* után kapta, mely hajdan a Monoszló nb. Athinaiak, később pedig a Batthyányak birtoka volt; a *Deák* nevet tudománya adta neki. Lehet, hogy a családjával rokonságban levő Várallyai Szaniszló, illetőleg ennek családjá adott neki módot a tanulásra.

Iskolái elvégzése után szolgálatba állott s egy ideig Zapolyai János udvarában tartózkodott.¹⁾ A család déli szláv eredete vonzó erővel bírt a szlavóniai ifjakra. Itt volt Zermegh János, a később történetíróvá lett hivatalnok, s ide jött Szerémi György is, ez a fecsegő történetíró káplán, a ki azt mondja magáról, hogy Statileo János földije.

Zapolyai János királylyá választása után már magasabb hivatalban látjuk Athinait, mert 1528 táján Perényi Péter szolgálatában, mint Patak és Ujhely várak kapitánya működik. Ragaszkodását azonban megőrizte régi ura iránt s nehéz viszonyok közt meg is mutatta.

A mily gyorsan került János király kezébe a hatalom, oly gyorsan el is vesztette azt. Budát el kellett hagynia s a Tisza vidékén próbált sereget szervezni, hogy fölvehesse a küzdelmet győzelmes ellenfelével, az ország kisebb részétől királylyá választott Ferdinánddal. 1528-ban húshagyó kedd táján Debreczenből Tokaj irányában vonult seregével; majd Patakhoz ért. Athinai Deák Simon ezt a várat feladta s Ujhelybe vonult.

---

¹⁾ Ezen kis életrajz megírásához azt a vázlatot vettük alapúl, mely *Verancsics* összes munkái I. 153—161. ll. van. Acsády Ignác (Verancsics Antal és Szerémi György cz. tanulmányában, Irodalomtört. Közl. 1894. 28. l.) azt tartja róla, hogy származhatik Verancsiestől, de más valakitől is. Részemről, mivel erdélyi ember írta, mint erre a zárójegyzetben rámutatok, s mivel előadása, stílusa Verancsicsnak más, nem kétes dolgozataira emlékeztet, az ő munkájának tartom. — V. ö. még *Csánki*: Kőrös megye a XV. században, 49—51. ll. — *Istvánffy*: Hist. Lib. XVI. 167. l.

János király gyalogsága megszállotta a várat, s Athinai alig állva ellent, feladta azt márcz. 14-én. János király biztatta, álljon az ő szolgálatába, úrrá teszi. Athinai hajlott a szóra s esküvel ígérte, hogy hűséges és készséges szolgálja lesz János királynak.¹⁾

Nehéz viszonyok közt tette az ígéretet. Futó király szolgálatába állott, a ki ellen Ferdinánd, mint márcz. 7-iki levelében hírül adta, megindította üldöző seregeit.²⁾ János király mintegy 7000 főnyi hadával, melyben most már ott harczolt Athinai Deák Simon is, Szinánál még egyszer megkísérlette immár hűtlennek látszó hadi szerencsését; de a küzdelem most sem szerzett neki babért s kénytelen volt Lengyelországba menekülni.³⁾

János király menekülése után Athinai azt a hiedelmet tudta keltetni, hogy erőszaknak engedve adta át várait s megtartotta kapitányságát. Lehet különben, hogy gyanakodtak reá, és Perényi Péter épen e miatt küldötte hozzá emberét, Alpári Mihályt. Erre vall, hogy midőn Alpári és Perényinek más emberei 1528 máj. 17-én Patakon ebédnél ültek, Athinai fegyveres néppel, katonasággal támadást intézett ellenök. Cselei Kelemen terebesi várnagyot fején sujtva, maga Athinai ölte meg, s a támadás eredményeként Alpári Mihályt, Ferencz deák gálszécsi tisztet, az újhelyi plebánust és másokat sikerült neki fogságba ejteni.⁴⁾ A támadás azonban annyira nyilvánvalóvá tette Athinai állásfoglalását, hogy jobbnak látta nem várni, míg nagyobb erővel mennek ellene, s ezért összeszedve a mit lehetett, János király után Lengyelországba menekült.

A menekülő király, a ki körül mindössze sem sokan voltak,⁵⁾ méltányolta Athinai ragaszkodását, s ezen időben történhetett, hogy a vagyon, tisztos vitézi név mellé megadta neki a harczos katona legnagyobb jutalmát és őt az ország nemeseinek sorába iktatta. A czímerül nyert ágaskodó oroszlán mintegy jelzi az erőt, a melylyel szerény helyzetéből az ország szereplő és számottevő egyénei közé küzdötte föl magát.⁶⁾

¹⁾ Szerémi emlékirata Magyarország romlásáról, 208—211. ll. (M. Tört. Eml. Írók, I.)

²⁾ *Pray*: Epist. Proc. I. 327. l.

³⁾ *Kőváry*: Erdély tört. III. 21. l. — *Szilágyi*: Erdély tört. I. 241. l. — *Szalay*: Magyarorsz. tört. IV. 71. l.

⁴⁾ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, I. 380—381. ll.

⁵⁾ *Pray*: Annal. Reg. Hung. V. 271. l.

⁶⁾ A nemesítésről a Verancsics-féle vázlat szól. Czimere Kretschmanni Alajos élete cz. műve 43. l. előtt levő oklevélén a felsorolás a 11-ik pecséten látszik, mely fölött az S. A. betűk is kivehetők.

Az új jutalmat új érdemekkel illet meghálálni s erre csakhamar megjött az alkalom. János királynak tarnovi tartózkodása ugyanis sok tekintetben nem volt meddő. Míg Lengyelországban iparkodik együtt tartani azon csapatokat, melyeket Frangepán Ferencz és Brodarics István gyűjtöttek számára, élénk diplomáciai tárgyalást indít meg, miként szerezhetné vissza elvesztett trónját, elhagyott hazáját. Miután már a törökkel sikerült szövetségre lépnie és Fráter György, a szegény cseri barát, egyszerű pálos szerzetes, újra lelkesedésre keltette híveit, Zapolyai elhatározta, hogy visszatér Magyarországra s ismét megkísérli, tudna-e utat nyitni magának fegyveres erővel. Levelek mennek Báthory Istvánhoz, Kun Gothárdhoz, Czibak Imréhez, Drugeth Ferenczhez s másokhoz, kiknek közreműködésére számítani lehetett, csatlakozzanak azon sereghez, melyet a király az országba küld, s egyesülten várják be Homonnánál a király megérkezését. Zapolyai fölszólításai, levelei nem maradtak eredmény nélkül. Az urak megkezdik a seregyűjtést, majd Kun Gothárd szervezi őket, s így fölkészülve várakoznak János király megérkezésére.

János királynak élénk gondot okozott, kit bízson meg annak a seregnek vezetésével, melyet Magyarországra készült küldeni. Gondos körültekintésre volt szükség, mert a csapatnak első sikerei döntően befolyásolhatták a következő hadműveletek sorsát. Arról azonban nem lehetett szó, hogy János király valami sokat válogasson, mert környezete mindössze sem sok hadvezetésre alkalmas egyénből állott, sőt oly helyzetben volt, hogy »szinte a kövekből kellett magának embereket alkotni.« Figyelme csakhamar Athinaira irányult, a kire »mint a számkivetettségben s minden ügyes-bajos dolgában hű társára sokat adott«, s őt szemelte ki seregének vezéréül.¹⁾ János király anyagi viszonyai nem engedték, hogy nagyobb sereget szerezhessen; mindössze is csak 600 gyalogosból s 400 lovasból állott az a kis csapat, mely Athinai vezetése alatt az országba indult. Szerencsésen ki tudták kerülni az ellenséges csapatokat s egyesültek Kun Gothárdnak katonaságával. Számuk azonban így is csak 2000 körül járt és — ámbár Athinai még Szomolnok és Gölnicz ostromára is készült — épen ezért ezzel a kis lovas, gyalogos haddal

¹⁾ A Verancsics-féle életrajzi vázlaton kívül v. ö. még *Zermegh* munkáját Schwandtnernél: *Script. Rer. Hung.* II. 395. l. — *Istvánffy* id. m. Lib. X. 103. l. . . . »cui (Athinai) exilii et laborum omnium comiti (Joannes) plurimum tribuebat.« — *Katona*: *Hist. Crit.* XX. 410—411. l. — *Horváth Mihály*: Fráter György élete, 12—13. ll. (Kisebb tört. munkái, IV. köt.)

egyelőre nem is akartak ütközetbe bocsátkozni, hanem csak arra szorítkoztak, hogy némi ijesztgetéssel, rémületkeltéssel adjanak életjelt magokról s némi biztatást nyujtsanak azoknak, a kik szívökben János királyhoz húzva, csak a viszonyok fordulatát várták, hogy újra zászlai alá sorakozzanak. Jövetelök tényleg megtette és elérte ezt a hatást. Miután Athinai bevonuló útjában a nyár folyamán fölégette a terméseket és azt a félelmet támasztotta, hogy ősszel meg a szüretet akadályozza meg, a felvidéken mozgásba jöttek Ferdinánd emberei. »Azt hiszem — írja 1528 szept. 3-án Serédy Gáspár a bártfaiaknak — tudjátok, hogy Simon deák visszatért Lengyelországból s új, a régiéknél sokkal gonoszabb mozgalmat támaszt; nap-nap után több magafajta hitetlen zsvány csatlakozik hozzá; van gyalogsága s lovassága is.« Kéri a bártfaiakat, küldjenek számára sok gyalogost, mert ezek nélkül nem lehet Athinait leverni. »A nyáron abban fáradt, hogy terméseket fölégesse, mindenképen elpusztítsa, most meg azt tette föl magában, hogy gonosz pártosaival nemcsak megakadályozza szüretelés-teket, leveri a fűtöket, hanem teljességgel tönkre teszi a szőlőket.« Így hozta ezt hírül egy seregéből jött szökevény.¹⁾ Alig egy hét múlva az egri püspök ír Mária királynénak, s jelezve a veszélyes mozgalmat, kéri, vegye rá Ferdinánd királyt, iparkodjék vissza az országba.²⁾ Báthory András pedig, a kinek feladata az volt, hogy Kassát és környékét Athinai ellen megvédje, sürgősen írja Ferdinándnak: »A lázadók közepette állok, előttem a halál; háromszáz lovas emberem van, kérek segédet.«³⁾

A veszedelmes időben Serédy fejt ki nagyobb buzgó-ságot és iparkodik a seregeket összehozni, hogy bátorságosan fölvehesse a harczot. Csatlakozott hozzá Révay István, Lascanus János, és így — bár Bebek Ferencz, a ki pedig anyagilag is le volt kötelezve, nem vitte hozzá csapatait — jelentékenyebb hadat tudott összeszedni. Athinai nem is szándékozott fölvenni a küzdelmet, hanem azon volt, hogy beljebb lophassa magát az országba, újabb csapatokat vonhasson magához s majd ha kiegészítette seregét, akkor bocsátkozzék ütközetbe. Az elhú-zódás azonban nem sikerült, Patak mellett ráakadt az ellenség.

Szept. 23-án a reggeli órákban kezdték meg a seregek a csatát, melynek sorsa csakhamar el is dőlt. Révay, a ki az egyik szárnyon parancsolt, alig hogy meglátta az ellenséget,

¹⁾ *Katona* : Hist. Crit. XX. 411—413. II. — V. ö. *Révai* : De monarchia et S. Corona. Schwandtnernél, II. 715. I.

²⁾ Egyháztört. eml. a magyarországi hitújítás korából, I. 401—402. II.

³⁾ *Szalay* id. m. IV. 81. I.

embereivel futásnak eredt. Saját szolgálai vallották eskü alatt, hogy ha »oly nagy igyekezettel« nem szalad, Ferdinánd seregei győztek volna. Serédy vitézül harczolt, megkísérelte rendezni csapatait, de végre is karját átszúrták, és miután a gyalogság mind megfutott, magának is menekülnie kellett a táborból. A harcz különösen a zászló körül ádázul folyt; a zászlótartó tizenhat sebből vérezve esett el. Háromszáz gyalogos maradt a csatatéren s az összes ágyúk Athinai hatalmába jutottak.¹⁾ A győzelmet teljesebbé és gyümölcsozóbba tehetné volna Athinai, ha megfogadja Kun tanácsát s üldözteti a szanaszét futó ellenséget, de mert attól tartott, hogy gyülevész, szedett-vedett kis seregét könnyen szét találják verni Ferdinánd összeszedőkódó csapatai, ha megtudják mily gyenge erőnek engedték át a csatatér, tehát megtiltotta az ellenség üldözését.²⁾

A szinte véletlen győzelem a dolgok jövő fejlődésének egészen más irányt adott. János király helyzete javult, a Ferdinándba helyezett bizalom megingott. Ferdinánd párhívei már korábban is elégedetlenkedtek tétovázó, erélytelen hadviselése miatt s emlegetni kezdték, hogy Magyarországot Prágából megvédeni nem lehet, most meg újabb bizonyítékot találtak rá, hogy Ferdinánd seregei keveset érnek. János király hívei ellenben, kiket a győzelem fölvillanyozott, midőn már a nyár folyamán híre terjedt, hogy urok megnyerte a szultán szövetségét, új bátorságot vettek s Athinai szerencsés csatája után újra támadólag kezdtek fellépni Ferdinánd ellen.³⁾ E tekintetben azután Athinai minden óvatossága mellett is rajta volt, hogy a győzelmen kívül egyéb haszna is legyen a csatának, s ezért, bár Szomolnok és Gölnicz elfoglalására még sem mert vállalkozni, támadást intézett egykori kapitányságának színhelye, Ujhely ellen. Sikerült is hatalmába kerítenie, de soká nem tudta megtartani, mert Katzianer ostrom alá fogta, s öt heti elszánt védelem után, midőn az őrség már teljesen meg volt törve, Athinai kénytelen volt lemondani a vár további védelméről, a melyből 1529 ápr. 18-án maga is csak ügygyelbajjal tudott ötvenedmagával menekülni útra találni.⁴⁾

János királyt azonban ily kisebb csapás már nem aka-

¹⁾ Serédy és Sziládi levelei. Egyháztört. eml. a magyarországi hit-tijítás korából, I. 404—406. II.

²⁾ Istvánffy és Zermegh.

³⁾ V. ö. Acsády id. m. 72. I.

⁴⁾ *Conradi Spermogel*: Contracti Annal. Scepus. Wagnernél: *Analecta Scep. sacri et prof. Pars II.* 153. I. — *Báthly József*: Magyarok emléke a velők rokon s azon egy kormány alatti nemzetekével együtt 1528 óta. Buda, 1836. I. köt. — *Katona*: *Hist. Crit.* XX. 411. 533. II.

dályozta, hogy hatalmát vissza ne szerezze. A török segítség s főleg Szulejman 1529-iki hadmenete az ország nagyobb részének urává tette s szept. 14-én újra bevonulhatott Budára, hol okt. 31-én Athinai, Gritti és Perényi Péter a koronát is kezébe juttatták.¹⁾

János király, hogy híveivel megbeszélje az ügyeket s helyzetét még inkább megszilárdítsa, 1529 okt. 18-ra,²⁾ majd közbejött akadályok miatt a következő évi február 14-re országgyűlést hívott össze Budára. Azonban nem valami sokan jelentek meg. Midőn a király az országgyűlést híveinek, köztük Athinainak jelenlétében megnyitotta, csak Erdélyből s a tiszai részéről jelentek meg a rendek. Az országgyűlés egyik legfontosabb ténye a nádorválasztás volt, melynek eredményeként Bánffy Jánost tették nádorrá.³⁾

Ferdinánd az eddigi alkudozások helyett fegyverrel akarja János király hadi szerencsésjét pihenésre bírni s ezért Roggendorf Vilmossal 1529 okt. 31-én Budát ostromoltatni kezdi. »János királylyal vala akkoron Budában Gritti Lajos terekkel, Czibak Imreh, Statilius János, Pesthienny Gergel, Nádasdy Tamás, Simon deák Athinai viceprovisor és Frater György, ki cipóosztó, Simon deák udvarbíró vala.« Simon deák azonban nemcsak a vár gazdája, hanem kapitánya is vala, s az ő érdeme másokkal együtt, hogy Buda az egész deczember 19-ig elhúzódott ostromot szerencsésen kibírta.⁴⁾

Az ostrom után Athinainak erkölcsi bátorsága kimutatására is nyílt alkalma annak kapcsán, hogy János király Gritti Lajost, a kinek anyagilag is le volt kötelezve, decz. 26-án az ország kormányzójává s Máramaros megye főispánjává, fiát Antalt pedig egri püspökké tette. Athinai egyike azon keveseknek, a kik Statileo Jánossal, Várallyai Szaniszlóval, Czibak Imrével, a két Ártándival, Verancsics Antal budai préposttal 1530 decz. 26-án nem haboztak ellene mondani azzal a hozzáadással, hogy ily hatalomnak létesítése magára a királyi hatalomra is veszélyes lehet. Állítólag egyenesen így szóltak János királyhoz: »Gyermek vagy

¹⁾ Hammer : Geschichte des Osmanischen Reiches, III. 93. 1.

²⁾ Fraknoi : Magyar Országgy. Eml. I. 249. 1. véletlenül szent Lukács napját Lucza napjával összecserélve, decz. 13-ról beszél. V. ö. u. o. a jegyzetet és Óvály : A M. Tud. Akad. tört. bizottságának oklevélmásolatai, II. 33. 1.

³⁾ Istvánffy : Hist. Lib. XI. 111. 1. — Budai : Magyarország hist. II. 17. 1. — Fraknoi id. m. I. 249. 1.

⁴⁾ Magyar Tört. Eml. Irók, III. 33. 1. V. ö. Istvánffy id. m. 112. 1. Zermegh id. h. 401—402. II. — Szerémi id. h. 274. 1. de az ostrom ideje (319. 1.) hibás. Athinai állására : Tört. Lapok, II. 1171. 1. és Kretschmayr id. m. 43. 1. oklevél.

te fölség? Akkor kellene, illenék így tenned, ha gyermek volnál.« János király azonban kötötte magát Gritti kinevezéséhez, mert azt tartotta, hogy csak így tudja a török támogatását megnyerni. Erre azután az említett férfiak a királytól 1530 december 30-án kiállított kinevező oklevél aláírását, megpecsételését megtagadták, mivel, mint kijelenték, ez nem lesz hasznára az országnak. A vonakodás azonban nem mindnyájok részéről tartott soká. Decz. 31-én már Athinai is azok közt van, a kik Grittit elfogadják, s ráüti oroszlanos pecsétjét az okiratra, a melylyel ötvenhárom országgyűlési követ megfogadta, hogy Grittinek, a kormányzónak, kincstárnoknak és a király tanácsosának mindenben, a mi a király, a szabadság és az ország javát czélozza, a lehető legnagyobb buzgósággal segítségére lesznek.¹⁾

Hogy az ellenpártnak mennyire igaza volt, megmutatta az a mozgalom, mely a kinevezés nyomán Gritti ellen támadt s a melyet ez rettegetéssel akarván elnyomni, többeket, köztük a két Ártándit, kivégeztetett. Gritti Athinai Deák Simon ellen is ki akarta nyujtani kezét, s hogy ürügyet találjon megbüntetésére, azzal vádolta, hogy mint az erdélyi arany- és sóbányák felügyelője sikkasztást követett el.

Athinai 1529 óta kezelt pénzt s ügyelt föl a bányákra Nádasdy Tamással. Igazgatásának minőségéről semmi egyebet nem tudunk, mint hogy Gritti hűtlenségről vádolta. És habár e vád pusztá ürügy volt is, melylyel Gritti személyes bosszuja kielégítéséhez akart alapot vetni, »már csak azon körülmény is, hogy Gritti mert ellene ily vádat emelni, bizonyítja némileg, hogy Áthinai, ha nem volt is hűtelen, lehetett hanyag, gondatlan kincstartó.«²⁾

János király azonban Gritti vádját korántsem tartotta elégnek, hogy hív embere ellen törvényes keresetet indítson.³⁾ Nemcsak el nem ejtette, nem büntette, sőt elismerte s jutal-

¹⁾ Szerémi id. h. 298. l. — *Bethlen Farkas*: Hist. de reb. Transsilv. I. 186. l. — *Révay* id. m. 721. l. — *Pray*: Annal. Reg. Hung. V. 232. l. s hozzá teszi: Quae res postea in causa fuit, ut viros de Joanne optime meritis Grittus capitali odio insectaretur. — *Kretschmayr* id. m. 41—43. 11. — *Horváth Mihály*: Fráter György élete, 26. l.

²⁾ *Horváth Mihály* id. m. 32. l.

³⁾ Tévedés, midőn Budai (Polg. Lex. I. 71. l.), Báthly (id. m.), Horváth Mihály (id. m. 27. l.) és Szalay (Magyarország tört. IV. 20. l.) Istvánffy nyomán (Hist. Lib. XII. 127. l.) vagy Bethlent követve, akár Révaiból merítve, az Ártándiakkal Athinait is kivégeztetik. Szerémi ezt el nem hallgatja; Verancsicsnak meg nem lett volna módja életrajzi vázlatát megírni. Szalay különben észrevette tévedését s *Adalékok a m. nemzet tört. a XVI-ik században* cz. munkájában (167. l.) már úgy ír, hogy Athinai »még élt, élt a szerencse által ringatva.«

mazta érdemeit, a melyeket 1532 folyamán még szaporított; mert Pöstyéni Gergelyvel az ő érdeme, hogy Zúdi Kozár Miklós Visegrádot békés megegyezéssel János király hatalmába bocsátotta.¹⁾ Jutalmazó elismerésnek látszik, hogy midőn 1532 őszén Budáról Temesvárra indult, Budának védelmét Pöstyéni Gergely, Frangepán Ferencz és Werbőczy István mellett éppen Athinai Deák Simonra bízta a király. Ezek társaságában Budán maradt Szerémi György is, János királynak ez a szűk látókörű, rémlátóan gyanakvó káplánja, a ki különben Athinait ki nem állhatta. Igen rossz véleménynyel volt róla s még azt is szemére vetette, hogy János királyhoz csatlakozott. Egész örömteljes meglepődéssel mondja el róla, hogy Thurzó Elek sokszor megírta János királynak, ne bízzék meg Athinaiban. »Tudja meg felséged, mondta Szerémi szerint, mi bámuljuk, hogy oly nagy állásba juttatta, mert ez az ember mást sem tud, mint jól inni, részeselkedni, bujálkodni, játszani, s állhatatlan, nem megbízható.«²⁾ János király azonban tapasztalta, hogy Athinai máshoz is ért. Szerémi is tudhatta volna, de még ő is gyanut iparkodott kelteni a királyban, hogy Budán árulás készül ellene. »Nos tehát, mondta neki János király, maradj Budán s írj levelet, ha valamit látsz.« Szerémi azonban jobbnak látta nem is nézni, mert, mint mondja, Athinai gyűlölte, s ezért attól tartva, hogy esetleg börtönbe veti, számot vetett magával s nemcsak nem írt, nem vizsgálódott, hanem féltében Budáról is megszökött s annyira sietett a király után, hogy már Nagy-Íratoson utól is érte. János király nem valami nagyon örült, mikor meglátta, éreztette vele haragját s csak Petrovics kérésére adott neki nagynehezen bocsánatot.³⁾

Nem is valami szívesen ment Szerémi 1533 elején Budára, hol, mint mondja, még mindig Simon deák volt a provisor, a ki őt »nem nagyon szerette.«⁴⁾ Hogy azonban ez a »nem nagy« szeretség kölcsönös volt, mutatja, hogy Szerémi erős panaszokat hallat Athinai ellen, a ki még a király konyhájáról sem gondoskodik megfelelő módon; még János királyt is kicsúfolja e miatt s azt a szójátékot csinálja ellene, hogy bizony nem hiába nevezték el Katalin vajdának, mert valóban »catolnia« király, lánczon tartott fejedelem.

¹⁾ Révai: De sacra corona Regni Hung. Comment. Schwandtner-nél, II. 461. l.

²⁾ Szerémi id. h. 297. l.

³⁾ Szerémi id. h. 304—305. ll.

⁴⁾ Szerémi id. h. 308. l. Az időre nézve olv. Szádeczky: Szerémi György élete és emlékirata, 69. l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XV. köt. 7. sz.)

A csúfolódásnak, gyanusításnak, hogy micsoda lator ez az Athinai, mekkora zsvány, úgy tetszik, bizonyos mértékben személyes természetű oka is volt. Az irigykedés adott ösztönt Szeréminek, hogy ócsárolja az alacsony sorsból fölemelkedett deákot, a ki a szerepvivő egyének között van, míg neki alárendelt helyzetében be kell érni az udvari pletykákkal, s ha ezekből levont merész következtetéseivel előáll, nem egyszer gúnyos nevetés, tréfa lesz jutalma. Ezért kap olyan mohón rajta, ha valami Athinai becsületét, tisztességét sértő dologról értesül, s nem is késik följegyezni, hogy mások is tudomást vehessenek Athinai latarságáról. Ilyen természetű értesítése Szeréminek a következő híre is: Midőn az új évbe jutottunk,¹⁾ húshagyó táján nagy mulatságot csaptak Simon deáknál, meséli Szerémi, a melyen részt vettek Nádasdy Tamás, Pozaka Pál, Simon barátai, továbbá bizonyos László, Simonnak a jegyzője, irnoka. Nagyokat mulattak s közben nagy hangon szidták Grittit, a távollevő kormányzót, s azt a hírt terjesztették róla, hogy Konstantinápolyban a török megnyúzatta. Hogy a mulatság ne legyen egyhangú, a városból is hívtak vendégeket, szép asszonyokat férjeikkel, s mikor ezek már eláztak, jól mulattak az asszonyokkal, a kik nem is voltak valami nagyon visszahúzódók, sőt állítólag csak az egy Szíjártó Tamásné maradt volna meg a tisztesség útján.

A sok mulatság azonban pénzbe került s végre arról is kellett gondoskodni, hogyan töltsék meg az üres erszényeket. A várban levő Szerémi, a ki azonban nem tartozott a mulató társasághoz s körükben nem fordult meg, hanem csak hír után beszél, azt emlegeti, hogy Gritti pénztárát akarták megdézsmálni. Eleinte biztatgatásokkal akartak a kormányzó kincstartójánál, Bogáti Jánosnál célzt érni; ez azonban nem volt hajlandó pénzt adni nekik, mert, mondotta, hogyan ad számot urának, ha megjő? Nem akarta elhinni, hogy Grittit baj érte; hiszen már jelezte is neki, hogy nemsokára megérkezik. Athinai és társai azonban nem sokat törődtek Bogáti tiltakozásával, vonakodásával, hanem mikor látták, hogy szóval semmire sem mennek, erőszakkal rontottak be Gritti házába, néhány ezer forintot elvittek, Bogátit pedig elcsukták. Azonban csakhamar bekövetkezett a veszedelem híre, hogy Gritti János királylyal együtt nemsokára megérkezik s a karácsonyi ünnepeket Budán fogja tölteni. Mire Gritti Budára ért, Bogátinak felesége segítségével sikerült

¹⁾ Szerémi 1538-ról beszél, de hibásan. V. ö. Szádeczky idézett dolgozatát.

kiszabadulnia fogságából s mindent elmondott Grittinek. A vád alapján vizsgálatot tartottak, melynek folyamán kiderült, hogy Bogátinak panaszos vádja az igazságot adta elő. A bűnösök közül Nádasdy Tamás elmenekült. Athinait János király közbenjárása megmentette ugyan a büntetéstől, állását azonban elvesztette s a budai vár őrizetét Fráter Györgyre bízta.¹⁾

Szerémi e nyilatkozataiból kiviláglik, hogy nemcsak Athinai »nem igen szerette«²⁾ őt, hanem ő sem viseltetett semmi jóindulattal Athinai iránt s ellenszenve a mende-mondák alapján könnyelmű vádaskodásra bírta.³⁾ Annak ugyanis, hogy Athinai távozott Budáról, egészen más oka volt. Lehet, hogy maga János király sem akarta, hogy Grittivel, a ki nem tudta feledni Athinainak vele szemben tanusított visszautasító eljárását,⁴⁾ összekerüljenek, de a politikai viszonyok is úgy alakultak, hogy Athinait diplomáciai működésben kellett alkalmazni, s ez okozhatta, hogy János király fölmentette állásától.

Erdélyben ugyanis épen nem volt kedvező a hangulat Grittivel szemben, s főleg fokozódott az izgatottság, midőn híre jött, hogy a szultán őt bízta meg a János király és Ferdinánd közt létesítendő békének megvalósításával. »A béke híre a különböző körökben különböző benyomást idézett elő, várakozást vagy remegést keltett, de közömbösen senki sem fogadta; egyik aggódva, másik fényes remények közt várta Grittit.«⁵⁾ A kedélyek ezen izgatottságában szüksége volt János királynak arra, hogy Erdélyben oly megbízható emberrel rendelkezék mint Athinai, s ezért mentette föl állásától és küldötte Erdélybe. Az izgatott hangulat, mely Gritti meggyilkolására vezetett, nagy politikai bonyadalmakat idézett elő. A portán János királyt okolták Gritti haláláért s Ferdinánd iparkodott kihasználni a helyzetet. Konstantinápolyban izgatott János ellen, másrészt pedig Péter moldvai vajdával lépett véd- és dacz-szövetségre, hogy így János e részről se lehessen nyugodtan.

Mialatt Fráter György a portán fáradozik, hogy a szultánt megengesztelje, Athinai 1534 őszén, épen a Ferdinánd részéről folyó alkudozások idején, Péter moldvai vajdához megy. Október közepén van Brassóban, hol a város utiköltségéről gondoskodik s őt kenyérrel, hallal, tyúkkal, hússal, borral,

¹⁾ Szerémi id. h. 308—310. ll.

²⁾ Ugy látszik, Verancsics is tisztában volt vele, hogy ezek a vádak felelnek meg a valóságnak s azért mellőzte a dolgot Athinairól is életrajzi vázlatában.

³⁾ Kretschmayr id. m. 43. 83. ll.

⁴⁾ Szilágyi: Erdély tört. I. 255. l.

eczettel, gyertyával, lovait pedig abrakkal látja el.¹⁾ Vagy egy hónapig volt távol s csak nov. 12-én tért vissza Brassóba, a hol, mint látszik, Sebald kereskedőnél lakott. Ezen napokban lovakat is vásárolt, melyeknek vételárára a várostól vett föl 20 frtnyi kölcsönt. Tovább utazásáról szintén a város gondoskodott s Czaidinra, illetőleg innen Sárkánra szállíttatta.²⁾

A zavaros helyzet nem is engedte, hogy távozzék. Athinai moldvai útja eredménytelen maradt. Ferdinánd követsége elfogadtatta Péter vajdával 1535 április 4-én a szerződést, mely szerint ez megszakitja a szultánnal az összeköttetést és visszatér a magyar király hűségére.³⁾ Így hát Erdélyt e részről is veszedelem fenyegette. Másrészt meg Ferdinándnak még volt Erdélyben birtoka, Szeben, mely minden nyomorúság mellett is megmaradt Ferdinánd hűségén s csak a végszükségben nyilatkozott úgy, hogy ha 1536 február végeig nem kap segítséget, meghódol János királynak.⁴⁾ E kettős veszedelemmel szemben mutatkozik Athinai működése, s a megbízás fontosságán kívül Szerémi vádaskodásának súlyát nagyon is leszállítja az a körülmény, hogy egyénileg szűkes anyagi viszonyok között van, a mi nem mutat arra, hogy más vagyónából gazdagodott volna, s pénzügyi intézkedéseket tesz, a mikből az látszik, hogy János király megbízott Athinai pénzkezelésének tisztaságában.

Az 1536 év tavaszán Brassó vidékén tartózkodik. Márczius 17-én belső szolgálja, Hadnagy Bálint kap a várostól ajándékot, két nap múlva pedig Stoyka Dobromyr megy Erdélybe, hogy számára egy török lovat elvezessen Brassóba, a hova öt nap múlva kerül vissza. Legalább emberének, Hadnagy Bálintnak ellátásáról Brassó városa gondoskodik s ugyancsak ez vesz

¹⁾ Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen, II. Bd. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt, 374. 1. Item Jacobo Weg et Mattheo Zöld cum *Simone Deack regiae maiestatis legato* in Moldaviam ad dominum Petrum vayvodam expensas flor. 7. asp. 7. Jacobo Weg cum equis 4. et uno curru 27 dies emanenti salarium flor. 7. asp. 1. Mattheo Zöld cum uno equo similiter 27 dies emanenti salarium flor. 2. asp. 8. Item pridie Galli *Simoni Literato*, qui a regia maiestate in legatione ad dominum Petrum vayvodam Moldaviensem nutebatur. misi dono panes, vinum, pisces, gallinas, carnes bubales, candelas, acetum, avenam; omnibus in unam summam computatis, facit flor. 3. asp. 31. Eidem dedi ad literas ac mandatum regiae maiestatis domini nostri clementissimi in expensas flor. 50.

²⁾ Nov. 12-ikénél: Item feria quinta post Martini *Simoni Deack, qui ex Moldavia a domino Petro vayvoda huc venit*, misi dono usque in secundum diem carnes, octo octoalia vini, anseres, gallinas, panes, recentes pisces, carnes suillas, 8 cub. avenae; facit flor. 1. asp. 9. (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, II. 376—377. II.)

³⁾ Acsády id. m. 113—114. II.

⁴⁾ Szilágyi id. m. I. 260—261. II.

föl számára máj. 12-én 40 frtnyi kölcsönt a várostól.¹⁾ Brassótól azonban követelése is volt, mert a következő év juniusában a város 600 frtnyi tartozásából törleszt le újabb összeget.²⁾ Működése jórészt katonai. Erre vall, hogy kétízben is vesznek számára török lovat, majd meg 1537 augusztus havában bombákat rendel meg Brassó városánál. Némi nehézségek voltak ugyan a kiállítás, szállítás miatt, a miért azután a brassai tanács Sziládi Istvánt levéllel menesztette Athinai után, de végre is a város János király parancsolatjának megfelelőleg intézkedett a bombákról, melyeket szeptember elején 12 frtnyi költséggel Kolozsvárra el is szállíttatott.³⁾ Lehetséges, hogy ez a hadi készülődés azon támadás hírének hatása alatt vált szükségessé, a melyet Ferdinánd király a miatt akart indítani János ellen, hogy ez a felvidéknek kereskedelmi és katonai szempontból fölöttébb fontos városát, Kassát, hatalmába ejtette.⁴⁾ János különben nem igen ijedt meg a fenyegetéstől, mert, mióta a kincstartóság Fráter György kezében volt, nem szorult meg pénz dolgában s tudott akkora haderőt állítani, a mely Ferdinánd seregét viasszaszorítsa.⁵⁾

A fenyegetőzések, harczok közt tovább is folynak az alkudozások, melyeknek eredményeképen 1538 februárjában a két király végre megkötötte a váradi békét. Most már János király szabadabban mozog, de azért óvatosan rajta van, hogy a szultán fülébe ne jusson a megkötött béke híre. Ipar-
kodik kedvében járni s anyagilag, diplomáciaiailag támogatja moldvai vállalatában. A diplomáciai megbízásokat Athinai végezte. 1538 nyarán is Moldvában járt, a hounan jul. 10-én tért vissza Brassóba, hol ezen a napon, valamint a következőn is a város gondoskodott élelmezéséről s szerzett számára kocsist, lovakat, a melyekkel Feketehalomig elmehetett.⁶⁾

¹⁾ Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt, II. 450—453. II.

²⁾ U. o. 502. I. Item feria secunda proxima post festum Corporis Christi dominus iudex perceptit a Nicolao Thomori ratione *Simonis Deack de Athyna* in solutione flor. 600, quos civitas suae dominationi tenetur; antea perceptit in solutione eorundem debitorum flor. 164, et iam flor. 20.

³⁾ U. o. 450. 452. 523—524. II. ... Feria tertia ante Egidii, Joanni Zyladi cum literis post *magnificum dominum Simonem de Athyna* ratione bombardae misso, sumptus flor. 1. asp. 40; emansit dies octo asp. 32. Feria quinta post Egidii, Andreae Hoz, quod bombardam nostram, quam magnif. d. S. de A. nomine regio a nobis optavit, usque ad Coloswar duxit, flor. 12.

⁴⁾ *Károlyi Árpád*: Okiratok és levelek a nagyváradi béke történetéhez. *Tört. Tár*, 1878. — *Acsády* id. m. 116—117. II.

⁵⁾ *Acsády* id. h.

⁶⁾ Item eodem die (feria 4-ta ante Margaretae) misi dono *Simoni Deak de Athyna ex Moldavia* huc reverso panem, carnes, gallinas, urnam

Bármennyire iparkodott is János király titkolni a békét, a bécsi udvar nem tartotta szükségesnek ez óvatosságot, sőt abban bízott, hogy a szultán megszűnik János királyt támogatni, ha értesül, hogy tudta nélkül kötött békét. Ki is szívtárgott a hír, s csak bajjal, nagy áldozatokkal lehetett elhárítani a török támadását. Az egyik baj nyomában járt azonban a másik; 1539 május folyamán Maylád István kezdett mozgolódni uralkodója ellen. Hogy a baj szélesebb körben ne terjedjen, idején kellett gondoskodni s anyagi segédeszközöket is kellett szerezni.

Az év végén János király Athinai Deák Simont és Tomori Miklóst küldte Erdélybe, hogy a szászságot gyűlésbe hívják össze. A küldöttek már decz. 30-án futárokat futtatnak Brassóból, hogy a gyűlés meg legyen tartható.¹⁾ 1540 első napjaiban meg is tartották a gyűlést Szebenben, hol a szászságra, a Barczaságra évi 8000 frtnyi összeget vetettek ki a biztosok, s jan. 7-én a brassai tanács már intézkedik is, hogy a ráeső részlet törlesztésére fődízet legyen.²⁾

Athinai, míg az udvar szolgálatában készséges buzgósággal iparkodik eljárni, a maga dolgainak végzésére, házasságának megvalósítására is tud időt szakítani.

Ura szintén nemrégén vette feleségül a szép lengyel hercegnőt, Izabellát. A házassággal kapcsolatos ünnepélyek, melyek Budán kezdődtek, elvitték a koronázó városba, Székesfehérvárra is, hol az ottani préposttal, Várallyai Szaniszlóval, rokoni viszonyban állott. Lebet, hogy ezen vidékről nősült; de az sem lehetetlen, hogy éppen erdélyi útjaiban akadt jövőendő feleségére. Ki volt a választott, nem tudjuk; sem azt, minő rangbeli volt. A házasság megkötésének azonban erre az időtájról kellett esni, mert pár évvel utóbb, 1541-ben még kicsi fia volt. Tekintve azt, hogy Athinait már a nagyságos urak közt emlegetik, *magnificus*-nak czímezik, előkelőbb családból kaphatott feleséget is.³⁾

---

vinī, graneum et 4 cub. avenae flor. 1. asp. 2. Eidem postera die mane misī dono carnes, pullos, 7 octoalia vinī et pro lignis asp. 31. den 1. Blasio Oechhoerrentchyn, qui Simonem Deak de Athyna usque ad Fekethehalom duxit, asp. 12. (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, II. 566. 1.)

¹⁾ U. o. 664. 1.

²⁾ U. o. 663. 1. ... feria 5-ta proxima post f. trium regum impositi sunt super domo numerali flor. 40, ratione flor. 8000 in auro, quos regia maiestas per magn. Simonem de Athyna ac Nicolaum Tomory Cibinii super universitatem saxonum imposuit...

³⁾ A házasság idejére a Verancsics-féle életrajz ad hozzávetőleges alapot. Nem tudom, honnan vette Kémény 'Zöld idő' cz. regényének ezt a

Az udvarnál János király a régi bizalommal és jóindulattal fogadta a teljesített megbízás után, s újabb végzendőkkel bízta meg. Miután 1540 februárjában János király Izabella királyné birtokait illetőleg rendelkezett, ápr. 12-én Athinai mint országbíró s a királyi tanács tagja volt jelen Budán, midőn Solymos, Lippa, Déva, Csicsó, Küküllő-vár, Tokaj kapitányai fölesküdték Izabella hűségére, a mely helyeket másokkal együtt jegyajándékul kapott az új királyné.¹⁾

A királyi pár kevés ideig élvezhette együtt a zavartalan boldogságot. Azon mozgalom, a mely Erdélyben már jelentkezett, mind nagyobb mérvet öltött, s János király kénytelen volt Erdélybe menni, hogy ott a Maylád támasztotta összekülvő mozgalmat elnyomja s uralmát megszilárdítsa. Egyidejűleg a pécsi püspököt, Eszéki Jánost a portára küldte, nehogy ellenesei eshetőleg a törököt ellene hangolva, annak az erejét reá zúdítsák. Midőn így Budáról távozik, Athinai azon bizalmas emberei egyike, a kiknek kipróbált hűségére s karjára meri bízni reményteljes állapotban hagyott feleségét.

A mit János király oly óhajtvá várt s a mitől Ferdinánd udvarában oly aggódva féltek, csakhamar bekövetkezett. Míg János király Erdélyben járt, azonközben, mint egyik udvari embere, Mindszenti Gábor említi, megjöve Budáról a bizonyos hír, hogy a királyné asszonynak július 7-én fia született légyen. Mily benső jó viszonyban volt Athinai a királyi házzal, mutatja, hogy Erdélyben minden nehézség nélkül elhitték, hogy »János király fiát megkeresztelik Budában, keresztatyja lón Simon Deák Atthinay és Markos Péter.«²⁾ Ez ugyan nem felelt meg az igazságnak, mert Török Bálint és György barát tartották keresztvízre a kis királyfit, ki a kereszttségben János Zsigmond nevet kapott,³⁾ de nem épen lehetetlen, hogy a beírt »keresztapák« közé megtisztelésül Athinai Deák Simont is fölvették s így »magyar komaságba« jutott fejedelmének családjával.

János király szerencsésen járt Erdélyben s nemcsak lecsendesítette a lázadást, hanem jó szíve szerint a királyi kegyességet is módjában volt gyakorolni. Korán elgyöngült szervezetét azonban, mely már házassága idején öreg ember-

---

mondatát: »Hallottam azt is, hogy Athinai Simonnak atyja Batthyány jobbágya, míg ő országnagy és főrangú családba házasodott be.«

¹⁾ Erről Budai s Báthly is tudtak, de Athinai fiára gondoltak. Olv. *Katona*: Hist. Crit. XX. 1296. l. — *Fessler*: Gesch. des ung. Reiches, IV. 61. l. — *Veress Endre*: Izabella királyné, 69. l.

²⁾ A Verancsics munkái közt kiadott magyar krónika. M. Tört. Eml. Irók, III. 45. l.

³⁾ *Veress Endre* id. m. 94. l. és 4. jegyz.

nek mutatta, igen megviselte az erdélyi út. Az erőnek az a fölcstillanása, mely fiának születése hírére mutatkozik benne, nagyhamar a gyengeségnek ad helyet. Míg előbb arra gondolt, hogy még Budára mehet, hogy legalább megláthassa fiát, most bizalmas tanácsosai körében, mintegy végrendeletként, a jövőben szükséges intézkedésekről beszélget. Körülbelől arról, a mitől Ferdinánd már egy év előtt tartott: mi lesz kis fiával, miként lehet neki biztosítani az uralmat, mitől a meg lehetséges diplomáciai ügyetlenséggel kötött váradi béke megfosztotta. A fia meglátásából semmi sem lett, mert, mint Mindszenti írja, oly nyavalyás lett, hogy föl nem kelhete és ... jul. 21-ik napján meghala szép csendesesen. »Mi penig — folytatja — még az nap... a levelekkel Budára indultunk ezen szomorú gyász hír megvitelére.«

Athinai a király halála után annak családja iránt is megtartotta a hűséget, s őt is azok közt sorolják föl, kik a Habsburgok és németek iránt haraggal eltelve, a kis János Zsigmond érdekében működnek s ennek uralmát igyekeznek biztosítani,¹⁾ vagyis oly föltételek mellett engedni át Ferdinándnak az országot, hogy a kis királyfi érdekeit is megóvhassák. Ily irányú működésre hamarosan kínálkozott alkalom.

János király halála után 1540 őszén újabb alkudozások kezdődtek Ferdinánd és Izabella között. Athinai ezen alkalommal a királyné mellett van s október 22-én Petrovics és mások társaságában a Ferdinánd-párti seregnek az ó-budai hévizeknél levő táborába megy, hogy ott Ferdinánd megbízottjaival: Salm gróffal, az alsó-ausztriai kapitánynyal, Fels főhadparancsnokkal, Várdai Pál esztergomi érsekkel, Révay Ferencz nádori helytartóval s a magyarországi nagy-kanczellárrá kinevezett Perényi Péterrel és többekkel tanácskozzanak, mily föltétel mellett volna Izabella hajlandó a váradi békekötés következményeit érvényre engedni. Petrovics ezen tanácskozáson kijelentette, hogy Izabella mindent átad, mihelyt Ferdinánd a Zapolyaiak családi birtokait visszaadja s őt hitbéreért kárpótolja; továbbá ígéretet tesz, hogy a békét titokban fogja tartani. Perényi a maga ura nevében a békeoklevél kihirdetését követelte. Ezt azonban a kevésbbé tisztázott viszonyok közt

¹⁾ Quelli che favorivano allo infante, mossi per la maggior parte di loro davano speranza di così grandi et dall' odio che portano al re di Roma et natione thedesca sono il Frate, Petrovich, Valentin Tarco, *Simon* Diac, Joanne Essechi, Stephano Verbucio cancellier del regno, il vescovo di Cinquechiese, Batiani, Matthias preposito di Alba Regale et la massima parte delli popoli. *Nyáry*: Buda 1541 évi ostromáról. *M. Tört. Tár*, XX. 204. l.

Izabella megbizottjai nem voltak hajlandók elfogadni s annál kevésbé voltak engedékenyek, mivel a táborban igen fitymálón bántak velök. Főleg Fels érezte a kicsinylését, s Ferdinándnak és bátyjának hadi erejére czélozgatva, azt kívánta, hogy Izabella és fia egy óra alatt hagyják el a várat. Ily merész kívánságra, látván, hogy megegyezés úgy sem lesz, a megbizottak egyszerűen elhagyták a táborn. Athinai visszamenőben ezt jegyezte meg Fels kívánságára: »Szörnyűséges kemény kegyetlenséggel nyilatkozott Fels, midőn azt kívánta, hogy a királyné és fia egy óra alatt hagyják el a várost; no de az egész év folyamán sem teljesedik a kívánsága.«¹⁾

Athinai az események további fejlődését nem várhatta be Budán s így nem volt alkalma, hogy a gyűlölt némettel összemérhesse fegyverét. A királyné helyzetét súlyosbító körülmények ugyanis máshol kívánták szolgálatát. Eszéki János, a kit János király kevéssel halála előtt, július 18-án a portára küldött, a török követségből visszatérvén, mint Verancsics írja, mindjárt meghalt, s ezért Izabella királyné György barát, Petrovics és más előkelőbbek tanácsából, a kik azon időben, midőn Budát a német már megszállotta, mellette voltak, Simont, a kit mellékneven *Deák*-nak hívtak s a ki Athináról származott, bízta meg, hogy Pécs várát Eszéki praefectusától illő feltételek mellett vegye át s legyen rá gondja, hogy a vár a német katonaság kezére ne kerüljön. Az épen oly fontos, mint megtisztelő megbízással kapcsolatban azonban egyéb szolgálatot is kellett tennie a királyné számára. Legalább abból, hogy 1540 december végén az erdélyi szászoknál jár,²⁾ azt kell következtetni, hogy Izabella küldte őt oda, hogy a szászokat a hozzá való hűségben megerősítse s a bekövetkező hadviselésre pénzt szerezzen tőlük.

Miután erdélyi megbízatásának eleget tett, télvíz idején

¹⁾ Havea il re (Ferdinando) in questo mezzo espedito il signor Pietro Pereni già creato da sua Mta capitano generale et gran cancelliero di Hongaria, secondo le promissione fattegli et insieme con lui il conte Nicolo de Salma suo gran cameriero et capitano dell' Austria inferiore, per ambasciatori alla regina et frate per trattar accordo; et essendo loro in camino, il frate mando al signor Leonardo Felso quatro delli suoi, quali furono: il conte Petrovich de Temesvar, Stefano Verbuccio cancellier del regno, Simon Diac et Giovanni Essechi. Quel che trattassero insieme non soso affermare, il fine si vide da ognuno che non vennero a conclusione alcuna et Simon Diak ritornando in Buda disse queste parolle: Il signor de Fels parla molto crudelmente, per che vole che gli sia data la cittate et che la regina con suo figliolo si parti in termine di un hora, ma non haveva lo intento suo ne anco in termine di test anno. *M. Tört. Társ.* XX. 214—215. ll.

²⁾ A szebeni városi levéltár 1540-iki protocollumában. *Olv. Veress idre* id. m. 73. l. 4. jegyz.

megindult, hogy kapitányságát átvegye, illetőleg megszerezze. Tekintve a megbiztatás fontosságát, Erdélyben sokáig nem késhetett, hanem bizonyára még 1541 legelején megindult Baranyaába. Hogy visszaútjában Budának nem tartott, az bizonyosra vehető, s így azon hadi népet is, a melylyel vállalatára megindult, Erdélyben vagy pedig útközben szerezte, fogadta zsoldjába; talán épen azt a pénzt használta föl ezen célra, melyet az erdélyi szászoknál tudott szerezni.

Az az erő azonban, a mivel Athinai rendelkezett, mindössze sem volt nagy, mert csak 300 embere volt, midőn Pécs alá érkezett. Itt ellenállásra nem igen talált s nemcsak a várost ejthette hatalmába, hanem maga a vár is hajlandó volt kaput nyitni, a mint Eszéki embereinek jövedelmeit, zsoldját illetőleg megegyezésre tudtak jutni. A vár parancsnoka, Kákonyi József, becsületes és gáncs nélkül való ember, egész őszintén nyilatkozott e tekintetben Athinai előtt; ez azonban ily módon nem bocsátkozhatott tárgyalásba, mert nem állott rendelkezésére akkora összeg, hogy valamennyi követelésnek eleget tehetett s a tartozásokat leróhatta volna. Így tehát nem is gondolt arra, hogy a Kákonyi emlegette föltételek teljesítésével nyit magának utat, hanem azon törte a fejét, miképen tudná csellel hatalmába keríteni a várat. Míg maga nehezen találta meg a módját, kapóra jött neki a pécsi papság magatartása, mely megholt püspökének politikai viselkedéséhez ragaszkodva, Eszéki elvesztése után is hű maradt a Zapolyai házhoz s hajlandónak mutatkozott, hogy Athinait céljához segíti. Miután a vár kapusát, Zuchina Ambrust, száz arannyal sikerült megvesztegetni, úgy látszott, semmi nehézséggel sem fog járni, hogy a kánokok a naponként szokásos karimádságra, a harcziás időket tekintve, fegyveresekkel vonuljanak föl a várban levő székesegyházba s kíséretök majd lefegyverezze a cselre nem számító, óvatlan őrséget. Erre megadta a módot az a körülmény, hogy a káptalan és a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt székesegyház a várban állott, a hol egy Szent János tiszteletére emelt kisebb káptalan s a püspöki palota is volt. A káptalannak mindenesetre a maga területe védelmével kellett megokolnia, hogy őrséget akar szervezni.

A körülmények azonban oly szerencsésen alakultak, hogy Athinai nem is szorult rá a papság támogatására. A helyi szokásról tájékozódva értesült, hogy Kákonyi naponként misére megy s ily időben a várőrséggel könnyen el lehet bánti. Erre alapította tehát további tervét, a mi sikerre is vezetett. Zuchina, mialatt Kákonyi misén volt, megnyitotta a várkaput s Athinait válogatott embereivel beeresztette. Ezek azután

könnyű szerrel lefegyverezték a meglepett, különben is csekély számú őrséget, bebocsátották még a városban levő társaikat s ezzel tényleg a vár uraivá lettek. Kákonyi a zajra figyelmessé lévén, azt hitte, hogy még tehet valamit, visszaszoríthatja a betolakodott foglalatokat. Meztelen karddal kezében megjelent a templomajtóban s ellenállásra buzdította embereit; azonban a gyorsan benyomuló ellenfél elnyomta szavát. Figyelmeztették, hogy immár minden ellenállás céltalan, hiszen az őrség le van fegyverezve, a kapuk megszállva, hát csak dugja szépen hüvelyébe a kardját s ezentúl már nem ő mondja meg a föltételeket, miként adja át a várat, hanem majd meghallja, mit engednek neki; félnie nem kell, mert nem lesz sem gyilkolás, sem rablás; megleégesznek a várral, a melyet úgysem a magok, hanem Izabella számára foglaltak el; legyen teljesen nyugodt, mind ő, mind a várőrség szabadon elvonulhat, sőt ha a királyné szolgálatába akarnának állani, tisztessé szolgálat s a királyné kegyelme vár rájuk.

Kákonyi maga is belátta, hogy itt ellenállásról többé nem lehet szó s csak a maga és őrsége helyzetét teszi nehezebbé, ha meg nem nyugszik abban, a min már úgysem tud változtatni. Letett tehát a további ellenállás gondolatáról s Izabella számára átadta a várat, melyet megbízatásához képest Athinai vett védelembe s megkezdte az intézkedéseket, hogy Pécs a királyné jogainak további védelmében ne csak föntartó legyen, hanem hatalmát is iparkodjék terjeszteni.

Miután a vár birtokába jutott, Athinai azokat, kik a királynénak szolgálni akarnak, fölesketé Izabella hűségére. Miután ezekkel így végzett s velők megerősítette a maga gyenge csapatát, azon volt, hogy a vidékre is kiterjessze Izabella felsőbbbségét. Tényleg sikerült is neki a Pécs közelében fekvő és szintén a püspökséghez tartozó Szászvárat is hatalmába ejteni, mely foglalás következtében Izabella uralma az egész vidéken biztosítotttnak látszott.

Midőn a legjobb úton volt, hogy határozottan tért foglaljon Pécs vidékén, akkor váratlanul oly csapás érte, mely arra bírta, hogy Pécsot odahagyja. Erejének, boldogságának, családjának romlása viszi el Pécsről.¹⁾

A változásnak, Athinai romlásának előidézője a horvát eredetű Benkő Miklós volt. Régi, előkelő családból származott, mely Fráter Györggyel rokonságban állott, s Miklós épen e rokonság révén került a főpap udvarába. De a kalandvagyó

¹⁾ Verancsics nyomán tárgyalja ezen szerencsétlenséget *Várady*: multja és jelene, II. 407 és köv. II.

ifju nem tudja bevárni az időt, mikor megéri a harczra, s mivel az ifjunak Fráter György nem engedi megmarkolni a kardot, ott hagyja Erdélyt és Ferdinándhoz pártol. Egerbe megy, a hol Perényi Péter a lovasok parancsnokává teszi, mely állásában azután mind az erdélyiek, mind a törökök ellen szerencsésen küzdött.

Támadásai közben egyszer 1540. késő tavaszán Dinnyésmezőnél összekerült Karvasi Lászlóval, később Huszt parancsnokával,¹⁾ ki mintegy 100 emberrel rendelkezett. Midőn nyugodtan borozgatnak, a nem messze fekvő Gesztesből Török Bálint éjjel rájuk csap s a bortól kissé már elázott csapatot szétveri, a két vezért pedig fogságba ejtve, bilincsekben a gesztesi vár tömlöczébe veti. Végre a jószívű János király megkönnyörült a könnyelmű ifjun s kiszabadította fogságából.

Benkőt azonban nem térítette észre e kudarcz; hirtelen, kalandvagyó vére hajtotta, hogy új terveket szőjjön, hogy ezek útján vagyonhoz, függetlenséghez jusson. János király pár hónappal azután, hogy az előbbi baj érte, meghalt; s ez csak könnyített Benkő helyzetén, mert így több alkalmá nyílt a zavarosban halászni.

Ez a kalandvagyó ifju lőn Athinai boldogságának megrontója.

Athinai, miután helyzete Pécssett biztossá vált, vágyódni kezdett felesége után s 35 embert küldött érte Budára, hogy ezeknek kíséretében utazzék hozzá.

Midőn Benkő erről értesült, elhatározta, hogy útközben hatalmába keríti a fiatal asszonyt s magáévá teszi kincseit.

Budán figyelmeztetik Athinai feleségét, hogy nagyobb kíséretet vigyen magával, mert veszély érheti az úton. Az asszony azonban úgy okoskodott, hogy kevésbbé lesz feltűnő, ha csekély kísérettel utazik; így szinte biztosabban jár; meg azután Fehérvárig csak eljut, a hol Várallyai Szaniszlótól, férje rokonától majd kap segítséget. Így történt, hogy minden figyelmeztetés ellenére egy este megindult Budáról azon szándékkal, hogy egész éjjel utazva eljut a fehérvári határba, itt meg már találkozik azokkal az emberekkel, kiket Athinai elébe küldött.

Útközben azonban megtörtént a baj. Hirtelen ott termett Benkő a maga csapatával, s azon ürügy alatt, hogy az úrnő üdvözlésére jött, úgy elámította az asszonyt és kíséretét, hogy minden küzdelem nélkül hatalmába kerültek, mire az asszonyt Fehérvárra vitte. A kincsek, melyek az asszonynál

¹⁾ Verancsics összes munkái, I. 64. l.

voltak, Benkő birtokába jutottak. Hír szerint 12.000 aranyat vitt el, pedig az sem volt kevés, a miről nem tudtak, s még a lovak, ezüst edények, ékszerek, bútorok is szaporiták a prédát.

A szegény asszony a helyett, hogy Várallyaihoz mehetett volna, Benkő fogságába került. Oly siralmas helyzetbe jutott, hogy még ruhát is kölcsön kellett kérnie, a mibe felöltözzék. Növelte szenvedését, veszteségét, hogy a fogságban egyetlen fiacskája meghalt. Es még örülhetett, hogy nem erőszakoskodtak személye ellen is.

Athinai értesülvén felesége sorsáról, írt ugyan Várallyainak, szabadítsa ki feleségét és fiát, nem bánja, veszsenek oda a kincsek, s Várallyai ígérte is, hogy gondja lesz az asszonynya, de úgy látszik, nem tudott segíteni.

Miután a kis fiu is meghalt s a szegény asszony azon volt kénytelen rettegni, hogy esetleg a katonák vagy az élvágyó Benkő támadásainak is ki lesz téve, maga próbált meneküléséről gondoskodni.

Sikerült neki összeköttetésbe lépni az apáczákkal, kiknek szűz Mária tiszteletére emelt kolostora a város falain kívül a szent Miklós tiszteletére épült káptalani egyház közelében volt,¹⁾ és ruhát, bizonyára apácza-öltönyt kapott tőlük. A fehérvári szokások szerint az egyes egyházi testületeknek volt a városban egy-egy utcájok, hol az ő jobbágyaik laktak. Az apáczáknak is volt ilyen²⁾ s oda sikerült az apácza-ruhába öltözött Athinainénak menekülnie.³⁾ Az apáczák azután gondoskodtak róla, hogy végre-valahára, ha mindenéből kifosztva, ha fia nélkül is, férjéhez juthasson a szerencsétlen asszony.

Athinait mélyen megrendítette e szerencsétlenség, de el is keserítette. Arról a pártról érte az életét megrontó csapás, a melyhez eddig maga is tartozott, a nélkül, hogy elégtételre számíthatott, vagy elégtételt vehetett volna itt, távol az udvartól, barátaitól. Másrészt meg a rábizott feladat iránt sem tudott többé igazán érdeklődni siralmas bánatában. Ehez járul még, hogy Várallyai Szaniszló a Ferdinánd pártjára áll, a török pedig veszedelmesen közeleg. Bizonyára hallott biztató szót Várallyaitól s hallgatott is reá. Szavára azután mind a káptalan, mind a polgárság arra határozza el magát, hogy Ferdinánd mellé szegődik. Megmutatja ugyan erejét,

¹⁾ Csánki: Magyarország tört. földrajza, II. 309—311. II.

²⁾ U. o. 312. I.

³⁾ Verancsics ugyan az apáczák közel eső faluját említi, de úgy tetszik, az apáczáknak a város falain kívül elterülő jobbágyhelyéről van szó, mely részben még a falakon belül eshetett s ezen át történt a menekülés.

mert a Buda alól visszatérő török ostroma nem bírja megadásra, de ez azután utolsó vitézsége. Megadásra, áttérésre jelentkezik Ferdinándnál. Természetesen szívesen fogadja ajánlatát a király s 1541 okt. 22-én Várallyai Szaniszlót bizza meg, hogy teljesen szabad kézzel járjon el az alkudozásokban, melyek a megadást megelőzik, s mind Athinait, mind a káptalant s a polgárokat sértetlenségökről biztosítsa.¹⁾

Az alkudozások nem sok nehézségre találtak a rokonok közt. Miután Athinai még kieszközölte, hogy Pécs épen Várallyai őrizetére bízassék, átadta a várat. Választása azonban nem volt szerencsés, mert Várallyai 1543-ban kész zsákmányul hagyta Szulejmánnak Pécsét,²⁾ a miért bizony csak nehezen tudta magát kimenteni.³⁾ De erős volt a támadás, mely ugyanazon évben Athinainak szülőfaluját is török hatalom alá juttatta.⁴⁾

Pécs átadásával Athinai pályájának vége szakad. Kérdés, egyáltalán kínálták-e valamely állással? a mi vitéz katonánál valószínű; kérdés, hajlandó volt-e ő maga az újabb évek súlyos csapásai után közszolgálatot végezni? a közelmúlt keserves eseményei alig ösztönözhatték, hogy tovább fáradjon, szolgáljon. Végre arra határozta magát, hogy visszavonul jószágára. Kassától két mérföldnyire, a Hernád mellett volt egy birtoka, Nádasd. Ez nem más, mint a mai Abauj-Torna megyének északkeleti sarkában levő Nádaska. Korábban a Czudarok birtokában volt, a kiktől utóbb a Rozgonyiak kezére került.⁵⁾ Athinai bizonyára János királynak adományából bírta. Mivel városnak emlegetik s vámszedőhely is volt, nagyobb jószág lehetett. Itt élt Athinai még néhány évig, mígnem 1548 táján, mintegy hatvanöt éves korában, elfeledetten fejezte be magános életét.⁶⁾

Sőrös Pongrácz.

¹⁾ Közölve *Koller*: Hist. Epp. Quinqueecl. V. 264—266. ll. A maga szokott zavaros módján beszél erről Szerémi is: »Prepositus (Albensis) non erat presens latro, quia ad episcopatum Quinqueeclensissem ordinaverat se per Simonem Litteratum de Attinay« . . . . Id. h. 396. l.

²⁾ *Salamon*: Magyarország a török hódoltság korában, 142. l.

³⁾ Jul. 28-iki levele Praynál: Spec. Hierarch. I. 253. l.

⁴⁾ *Istvánffy* id. m. Lib. XV. 167. l.

⁵⁾ *Csánki* id. m. I. 200. l.

⁶⁾ Erre vall Verancsicsnak többször említett értekezése. Verancsics ezt még az erdélyi udvarnál írta, mert Benkő támadásáról szólva így ír: »Benkovius relecta disciplina Utissenii, Agriam in partes Ferdinandii transiit coepitque et in *nostros* et in *turcas* dimicare.« Erdélytől pedig Verancsics igazában már 1548 előtt megvált s csak formális távozása következett be 1549-ben. V. ö. *Verancsics Antal élete* cz. dolgozatomat, 23 és köv. ll. — Korára abból következtetek, hogy 1528-ban már pataki kapitány, tehát 40—45 éves lehetett.

A POZSONYI KRÓNIKA

ÉS

A KISEBB LATIN NYELVŰ PRÓZAI SZERKESZTÉSEK.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Az első azon toldások közül, melyeket említettem,¹⁾ a tatárjárásra vonatkozik. Itt pontosabban tudja a nagy ütközet helyét: *prope villam Muhi*; továbbá, hogy ott: *mortuus est Vgrinus archiepiscopus de genere Kaak, et quia fere . . .*²⁾ Tudja azt is, hogy a tatárok a királyt *»usque ad insulam Raab vocate«* üldözték, és hogy *»Colomanus vero regis frater letaliter ulneratus, in sua fuga viam universe carnis est ingressus; cujus corpus tumulatur in villa Yvanth in ecclesia weginarum.«*

Egy másik betoldása, hogy III. Endre uralkodásánál a krónikák *»in cujus imperio quidam magni principes regni Hungarie, Johannes scilicet et Henricus banus filii Henrici«* passusát *»Vgrinus filius magni³⁾ Pous de genere Kak, Johannes, Nicolaus et Heniricus banus filii Henrici, magister Laurencius dictus Chete cum filio suo magistro Zleukus«*-ra javítja és bővíti ki.

Ugyancsak összefügg e toldásokkal a következő is, mely Ottó király kiűzetéséről szól: *»et postea idem Ladizlaus boyvoda Ottonem ducem magistro Vogrino pre omnibus foveni Karolo regi in Zegedino tradidit ad suum libitum, qui postmodum dictum Ottonem ducem de regno expulerunt«*; valamint pár sorral alább Róbert Károly bejövetelénél: *»nec haberet aliud regali preter Pazagavar cum suis pertinenciis, quod restituerat sibi Wogrinus conservator suus.«*

¹⁾ Első közleményünk végén. Századok, 1905. 419. l.

²⁾ Ez utóbbi három szóval kapcsolja toldásához a szöveg folytatását: *inguitur militia Hungarie universa.*

³⁾ Így, *magistri* helyett.

Feltűnő közös vonások mindezen betoldásoknál, hogy a Csák nembeli Ujlaki¹⁾ Ugrinokra, és délvidéki, nevezetesen szlavóniai helyekre vonatkoznak.

Ha tekintetbe vesszük, hogy már korábban is előfordult az interpolatiók közt a *generatio Kaak*; ha az író tudja, hogy a muhi csatában e nemzetség egy kiváló tagja, a híres esztergomi érsek, I. Ugrin is elesett; ha elmondja, hogy III. Endre uralkodása alatt III. Ugrin Róbert Károly pártjára állt, sőt ezt a III. Ugrint ép úgy nevezi meg, a mint az magát az oklevelekben nevezette: *filius magistri Pous*; ha tudja erről a III. Ugrinról, hogy része volt Ottó kiűzésében, mert László vajda neki adta át a fogoly királyt; s ha tudja azt is, hogy Ugrin volt az ifju király gyámja, ki neki mindjárt Pozsega várát is átadta: úgy az összefüggést e betoldások közt tagadni nem lehet.

A Csák nemzetségnek ez az ága pedig éppen a mai Szerém megyében fekvő birtokáról Ujlakról (ma Illok) vette nevét, s így az Ujlakiaknak délvidéki, szlavóniai helynevekkel való előfordulása sem véletlen. III. Ugrin birtokai ép e vidékeken voltak; minthogy hosszabb ideig volt macsói és boszniai bán, e vidéken szerzett is, s az övé volt az interpolatiókban említett *Pozsegavár* is.

Kérdés természetesen az is, hogy mennyiben *hitelesek* ez interpolatiók? Sorra véve őket: I. Ugrin eleste a muhi csatában köztudomású, Rogerius még részleteket is beszél el hősi küzdelméről.²⁾ Kálmán megsebesüléséről is meneküléséről Rogerius is és Spalatói Tamás is tudósít.³⁾ Segesdre, ezen manapság Somogy megyéhez tartozó hajdani királynői területre menekült.⁴⁾

Csak eltemetése helyére vonatkozólag kell a krónika szavaihoz néhány szót fűznöm. A Pozsonyi Krónika szerint »in villa Yvanth« temették el, a mi íráshiba *Yvanch* helyett, mely a mai Ivanić-Klostart jelentette már a XII-ik században, míg Ivanić vára akkor »Nova villa Ivanch« néven fordul elő. Ezzel szemben azonban Spalatói Tamás mást ír. Szerinte »sepultus est autem in loco fratrum praedicatorum apud Cesmam, latenti Mausoleo infossus; etenim gens nefandissima tartarorum, sepulturas christianorum et maxime principum, sceleratis manibus violantes confringebant, ossaque

¹⁾ E nevet használjuk t. i. ma megjelölésükre. V. ö. *Karácsonyi*: Magyar nemzetségek, I. 336—343. ll.

²⁾ Rogerius c. 30.

³⁾ *Schwandtner*: *Scriptores*, III. 610. l. — Rogerius c. 28.

⁴⁾ V. ö. *Pesty*: *Eltűnt régi vármegyék*, I. 218. l.

spargebant.« Csakhogy Spalatói Tamás tudósítása e helyen nem szabatos, az »*apud*« nem jelenti még azt, hogy Csazmában, hanem hogy a »*locus fratrum praedicatorum*« Csazma közelében volt, a mi rá is illik Ivanićra, mely szintén a mai Belovár-Kőrös megyében Csazmától körülbelül 18 kilométernyire fekszik.

Egy másik látszólagos eltérése a két tudósításnak az, hogy Spalatói Tamás szerint Kálmánt »*in loco fratrum praedicatorum*« temették el, míg a Pozsonyi Krónika szerint »*in ecclesia weginarum*.« Szent Domonkos szerzetes és apácza rendjét azonban annál kevésbbé tekinthetjük két külön rendnek, mivel igazgatásukban is szorosan összefüggtek, a mennyiben az apácák lelki és anyagi ügyeinek vezetésére (*procurator*) mindig a szerzetes rend tagjai voltak a kolostorok mellé kirendelve. Ezek külön házakban laktak ugyan, de eltartásukról az apácza-kolostor gondoskodott.¹⁾ És épen Ivanićra vonatkozólag van is adatunk rá, hogy a XII-ik század második negyedében II. István zágrábi püspök — ki 1232-ben Csazmán is prépostságot és káptalant alapított²⁾ — telepített oda apáczákat.³⁾

Erdekesebb a második betoldás. A Henrikfiak közül János és Henrik átpártolását Róbert Károlyhoz a többi krónikák is említik, de a Pozsonyi Krónika itt is pontosabb, a mennyiben *Miklóst* is megnevezi. A Henrikfiak különben eleinte III. Endre hívei voltak, s csak 1291-ben, a várak lerombolására vonatkozó törvény meghozatala után pártoltak az Anjoukhoz, kiktől azonban már III. Endre halála után újra elszakadtak. A Pozsonyi Krónika pontosabb tudósítása valószínűleg szintén a délvidéki vonatkozás következménye lehet, mert mindhárom testvér viselte a tótországi báni méltóságot: Miklós 1278 április-havában és 1280 októberétől 1281 márcziusáig; János, ki inkább Iván néven ismeretes, 1275 juniustól novemberig, 1284 november-havától 1285 októberig; Henrik 1291—92, 1301—2, 1303—6. 1308 július-havában és 1308 novemberétől 1309 októberéig.⁴⁾

A Pozsonyi Krónika azonban eléjük helyezi *Pös-fia III. Ugront*, a ki pedig Endrének híve maradt s a délvidéken Thomasinával harczolt az Anjouk ellen és fogságukba is esett. Minthogy azonban az író sehol sem késik kiemelni, hogy Ugron az Anjouk leghívebb embere volt, itteni botlását nem vehetjük valami komolyan. Az Anjouk első híveinek említésénél sem hallgathatta el e hatalmas főurat, a ki különben

¹⁾ *Balics* : A r. kath. egyház története Magyarországon, II. 2. 378. l.

²⁾ *Tkalčić* : Mon. Zagrab. I. 63—72. II.

³⁾ *Tkalčić* id. m. I. 87. l.

⁴⁾ V. ö. *Karácsonyi* : Magyar nemzetségek, II. 148—154. II.

III. Endre halála után tényleg testestől-lelkestől híve volt Róbert Károlynak, míg a Henrikfiak gyakran fordítottak köpönyeget.¹⁾ És az is igaz, hogy az Anjoukhoz való csatlakozásának idejét pontosan nem tudjuk. Endréhez oly hű volt, hogy feltehetjük róla, hogy haláláig az maradt hozzá, de viszont a Pozsonyi Krónika adatát támogatja Madius, ki szerint Ugron már 1300-ban Zágrábban fogadta az ifju királyt.²⁾

Érdekes, hogy az Anjouk hívei közt említi még Csete Lőrinczet is az *Igmánd* nemből és ennek fiát Lőrinczet, kit az atyjától való megkülönböztetés kedvéért rendesen Lőkösnek (*Zleukus*) neveztek. És érdekes az is, hogy Csete Lőrincz a királyfogó vajdának közeli rokona, valószínűleg sógora volt.³⁾

Ez talán összefüggésben is van *László vajda* említésével, noha a Lászlóról szóló betoldás is Csák-vonatkozás, mert az író szerint a vajda Ugronnak adta ki Ottó királyt. Ezt az adatot közvetlenül megerősítő más tudósításunk nincs ugyan, de azért a dolog nem látszik valószínűtlennek, ha meggondoljuk, hogy midőn Vincze kalocsai érsek 1306-ban Lászlót kiközösítette, mert a királyi jószágokat elfoglalva tartotta, épen Károly király és Ujlaki Ugron voltak azok, kik Vinczét a vajdával szemben engedékenységre akarták bírni.⁴⁾ Ezenkívül azonban itt is bizonyára közrejátszott az Anjou-párti szempont s az interpolatióknak az a fő tendenciája, hogy elmondhassa Ugronról, hogy az mindenkinél jobban pártolta Károly királyt.

Ugyancsak ezekkel függ össze az interpolator azon megjegyzése is, hogy királyi jogon először *Pozsega* várát kapta meg Károly király, melyet neki Csák III. Ugron, a király *conservator*-a adott át. És valóban ezt a betoldást is majdnem minden ízében megerősíthetjük. Madius adatát, mely szerint Zágrábban Ugron vette át az ifju királyt, már említettük.⁵⁾ Krónikánk tudósítása pedig ezzel teljesen egybevág. A mi

¹⁾ V. ö. *Karácsonyi* id. m. I. 338—341. l.

²⁾ Anno Domini MCCC. mense Augusto, tempore Bonifacii papae, dominus Carolus nepos Caroli regis Sicilie per mare cum galeis Spalaturn applicuit, ubi per mensem vel fere duos stetit. Egrediensque de civitate Spalatensi, in comitatu Pauli bani versus Ungariam ad usurpandum regnum praedictum de manu regis Andreae, venit Sagrabiam et ibi in manibus magistri Hugini traditur. *Schwandtner*: Script. rer. Hung. III. 638. l.

³⁾ *Karácsonyi* id. m. II. 242. l.

⁴⁾ *Pör*: László erdélyi vajda. *Erdélyi Múzeum*, 1891. 445. l. — *Beke*: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt, 58. sz.

⁵⁾ *Schwandtner*: Script. rer. Hung. III. 638. venit Sagrabiam et ibi in manibus magistri Hugini traditur.

Pozsegavár átadását illeti, ez is megtörtént tény. Ugron ezen birtokát *Garai Pál* várnagy adta át a királynak, ki ezért később meg is jutalmazta őt.¹⁾ A mi pedig a gyámságot (conservator) illeti, ezt is eléggé igazolja már az, hogy a gyermeket neki adták át. De még más adatok is szólnak mellette: Róbert Károly hosszu ideig az Ujlak közelében fekvő bélakúti monostorban lakott, valószínűleg, hogy Ugron közelében legyen s ez őt megvédhesse.²⁾ Ez a szerep tehetette azután Ugront oly tekintélyessé, hogy 1304-ben az osztrák hercegekkel kötött szövetséges okiratban ő áll a szövetséggkötő urak közt első helyen³⁾ s 1307-ben a Róbert Károlyt királytól elismerő okirat is az urak közt első helyen Ugront nevezi meg,⁴⁾ és ezt sejteti az is, hogy a bácsi káptalan még 1311-ben is úgy engedelmeskedik Ugron parancsának és úgy referál róla a királynak, mintha az a király parancsa volna.⁵⁾

Még egy kis megjegyzést kell e sorokhoz fűznöm. A többi krónikákban ugyanis e betoldás előtt a »*cum ergo Carolus rex in Hungaria moraretur*« szavak állanak, az »*in Hungaria*« helyett azonban a Pozsonyi Krónikában »*Bude*« olvasható. Ebben az alakban ez a változtatás kétségtelenül helytelen. De ha tekintetbe vesszük, hogy a kézirat már későbbi átirat, úgy nagyobb merészség nélkül mondhatjuk, hogy a *Bude* szó az átiró hibája s az interpolator eredetileg *Bele*-t írt, érteve alatta az imént említett bélakúti monostort: *monasterium Belae fontis*.

Most már tekintetbe véve e délvidéki vonatkozásokat, Ujlaki Ugron mellett különösen Bélakút, Pozsega, Ivanić említését, könnyen ezen délvidéki vonatkozásokra vezethető vissza egy másik interpolatio is. Az Anjouk eredetének magyarázatánál ugyanis a Pozsonyi Krónika a többi krónikák azon passzusával szemben, hogy V. István »*inter alias filias habuit unam nomine Mariam vocatam*«, ezt írja: »*habuit duas filias, Mariam et Katherinam; dominam Katherinam tradidit Stephano, regi Sclavonie*«. Ez az István ugyanis I. Uros István szerb király fia, a későbbi *Dragutin István* király (1277—1282), kit miután öccse Milutin 1282-ben a tróntól megfosztott, IV. László vett pártfogásába. Így lett azután

¹⁾ Anjoukori Okmt. I. 196. l.

²⁾ Chronicon Leobienne: »in Monasterio Belae Fontis cisterciensis ordinis degebat.« *Pertz*: Script. IX. 660. l. *Pez*: Script. I. 475. l.

³⁾ Cod. Dipl. VIII. I. 160. l.

⁴⁾ Cod. Dipl. VIII. I. 221. l.

⁵⁾ Anj. Okmt. I. 241. l. Nos igitur mandato et precepto eiusdem magistri Vgrini obedientes tanquam vestris preceptis et mandatis ...

macsói és boszniai bán s a Szerémség és Belgrád kormányzója, megtartva továbbra is királyi címét.¹⁾

Kétségtelennek is vehetjük ezek után, hogy az író *Csák III. Ugron*-nal valamelyes összeköttetésben volt és hogy *délvidéki*, valószínűleg szláv. Ez utóbbi feltevés mellett szól legalább egy következetesen jelentkező hangváltozás, a szókezdő *b*-nek *v*-re való átalakulása a tulajdonnevekben. Pl. Botond — Wotend, bulgari — wulgari, Begina — Wegina, Bela — Wela, Boor — Woor, Bánkbán — Wakban, Balaton — Valatun, Buzad — Wuzad, Buziás — Wuziasloka, Berend — Werend, Bulcsu — Wilchu, Bendeguz — Wendekuz stb. És délvidéki voltának tudom be a már előbb tárgyalt Buziásról szóló betoldását is.

És ezzel egy újabb interpoláció is megmagyarázható. Venczel koronázásánál ugyanis a krónikák megjegyzik: »*sedes namque archiepiscopatus Strigoniensis vacabat*«, a mihez a Pozsonyi Krónika hozzáteszi: »*sed electus ipsius ecclesie erat Gregorius filius Wotend, custos tunc Albensis ecclesie*.« Az itt említett választott érsek *Botond fia Bicskei Gergely*,²⁾ ki már III. Endre uralkodása alatt állott az Anjou-pártra s a kis király kíséretében volt, mikor az bejött,³⁾ 1301-ben pedig Bódvaköből levelet is keltezett.⁴⁾ Róla mint a király kíséretében a délvidéken tartózkodó egyházfőről és mint erősen exponált Károly-párti vezérférfiről, az írónak pontos értesülései lehettek s ezek magyarázzák az interpolációt. Valamint hasonlóképp a Károly-párti vonatkozásoknak tudható be az is, hogy *Miklós* pápai legatusról nemcsak hostiai, hanem *velletrii* bitorosságát is feljegyzi.⁵⁾

Még két betoldásról kell szólanunk. Az egyik, a sorrendben az utolsó, Károly törvénytelen fiának Kálmánnak, a későbbi győri püspöknek születéséről szól: »*Eodem anno (1318) rex habuit filium de cumcubria (így) sua, quam acceperat de magna Insula Danubii, quem appellavit Colomannum*.« De ez nem önálló toldás, mert Mügelnnél ugyanezen helyen szintén előfordul: »*in demselben iar het der kunig einen sun pey seiner ammen und nante den coloman vnd macht in pischoff tzu rab*.«

A másik adat, ha interpretálható volna, kétségtelenül a

¹⁾ Wertner : Az Árpádok családi története, 508—510. II.

²⁾ Knauz : Mon. eccl. Strigon. II. 433—451. I.

³⁾ Knauz : Mon. eccl. Strigon. II. 447. I.

⁴⁾ Knauz : Mon. eccl. Strigon. II. 496. I.

⁵⁾ Frater Nicolaus de ordine predicatorum, tunc hostiensis et welletrensis, apostolice sedis legatus.

legerősebb támasztópontot szolgáltatathatná a krónika keletkezését és korát illetőleg. IV. Béla eltemetésénél ugyanis az író — minekutána elmondta, hogy a király, feleségével Máriával és Béla herczeggel együtt a ferencz-rendiek sz. Szűzről nevezett esztergomi egyházában nyugszik — hozzáteszi: »*in qua ecclesia etiam nunc domina Agatha, cujus ossa de sancto Yrineo de ecclesia fratrum minorum contumularunt, requiescit.*»

Sajnos azonban, hogy *domina Agatha* kilétét megállapítanom nem sikerült.¹⁾ Hogy a Pozsonyi Krónika Agatha asszony átszállítását nem légből kapta, abból sejtethetjük, hogy az esztergomi zárdában 1479-ben tartott káptalan szent Agatha ünnepének solemnis megtartását rendelte el.²⁾

A mi pedig a szent-ernei minorita egyházat illeti, ez megint Szerém-megyei vonatkozás s így visszavezethető az író délvidéki voltára. Az *ecclesia* vagy *villa Sancti Irenei* a szerémi, illetőleg kői püspöknök és káptalannak volt székhelye a tatárjárást követő időkben. A püspököt azóta hol kői, hol szent-ernei püspöknök, hol meg épen mindkét néven nevezték. Ranzani, Galeotti és Bonfini tanúsága szerint pedig e Szent-Erne alatt a régi Szerém várát kell érteni, mely az akkori Száva-Szentdemeter, a mai Mitrovicza tőszomszédságában feküdt.³⁾

És legyen szabad az olvasót figyelmeztetnem arra is, hogy esetleg itt is lehetett valami Csák-vonatkozás, mely az író a délvidéki vonatkozásokon kívül e betoldásra ösztönözte. A kői, szent-ernei, illetve szerémi püspökség alapítója is a Csák-nembeli Ujlaki I. Ugron,⁴⁾ és III. Ugron mint macsói bán, hihetőleg egyszersmind Szerém megye ispánja is volt;⁵⁾ és III. Ugronnak Esztergomban is volt háza, mely miatt pörbe is keveredett.⁶⁾ Nincs tehát kizárva annak a lehetősége sem, hogy az itt megnevezett Agatha is — kétségtelenül igen előkelő nő — esetleg a Csák-nembeli Ujlaki család tagja volt. Ez azonban adatok híján csak gyöngye feltevés.

A mi különben a temetkező helyeket illeti, ebben a krónika írója igen pontos. Így nemcsak *Kálmán* herczeg sírját jelöli meg pontosan, hanem *II. Endre* és *IV. László* királyét is. *II. Endrénél* a krónikák »in monasterio de Egrus« adatát

¹⁾ Köszönetet kell mondanom e helyen főt. Némethy Lajos és dr. Wertner Mór uraknak, kik ez irányú kutatásaimat a legnagyobb szíveséggel mozdították elő.

²⁾ *Analecta Mon. Hung. Historica*, 249. l.

³⁾ V. ö. erre vonatkozólag *Csánki*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, II. 238—239. ll.

⁴⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. III. 2. 155. l.

⁵⁾ *Csánki* id. m. II. 261. l.

⁶⁾ *Karácsonyi* id. m. I. 339. l.

így bővíti ki: »in monasterio *abbatum* de Egres *iuxta fluvium Morus*«, ¹⁾ IV. Lászlónál pedig nemcsak azt tudja, hogy *Chandini*, hanem még hozzát teszi: »in *ecclesia cathedrali*.«

Azon egyházak pontos felsorolása, melyekben a királyi család egyes tagjai el voltak temetve, arra enged következtetni, a mi különben ebben a korban úgyszólván természetes, hogy az író papi ember volt. Hogy világi volt-e, vagy esetleg melyik szerzetes-rendnek volt tagja, azt nehezebb volna meghatározni. A Csákok iránti nagy tisztelet meg lehetett a szerémi egyházmegye világi papjaiban. E mellett szólhat Szent-Erne említése is. De viszont a kő püspökség erős összeköttetésben állott a benczésekkel; már az alapító Ugron érsek a püspökség jövedelme gyanánt lekötötte a kő benczés monostor javait, ²⁾ s midőn azután a püspök székhelyét át akarta tenni, a sz. Gergely vagy sz. Demeterről nevezett ugyancsak benczés apátságokat szemelte ki e czélra. ³⁾ Feltűnő azonban az is, hogy két minorita egyházzal, a szent-erneiről és esztergomiról is mily pontos tudomása van; és pontos adata van az egresi cistercita apátságról is. Végül nevezetes az is, hogy jól ismeri a domonkos-rendi apácák ivaniói egyházát és hogy a Károly ügyét előmozdító pápai legatusok közül, Gentilist elmellőzve, a domonkos-rendi Miklós ostiai biborosról pontosabban tudósít, mint a többi krónika, ⁴⁾ a mihez még hozzátehetjük, hogy Róbert Károly nagynénje Erzsébet, IV. László özvegye, szintén mint domonkos-rendi apáca halt meg, ⁵⁾ s hogy a domonkos-rendieknek különben is jutott szerep az Anjouk trónra emelésében. ⁶⁾

Mindezt azonban csak azért említem, hogy igazoljam vele azon állításomat, hogy ezen adatokra támaszkodva az íróra vonatkozó további conclusiót le nem vonhatunk. A mit az íróról állítani merek, az annyi, hogy délvidéki pap lehetett, ki a Csák nembeli Ujlakiakkal szoros összeköttetésben volt.

Krónikája, melyet a Nagy Lajos korabeli krónikának az V. István korabelihez közel álló szerkezetéből kivonatolt, már másolatban maradt ránk, mit rendkívül sok másolási, gyakran értelemzavaró hibája is elárúl. Ez *iratása korának*

¹⁾ Az egresi cistercita apátságot II. Endre hathatós pártfogásban részesítette. *Balics* id. m. II. 2. 233. l. Az apátság Torontál megyében a Maros mellett feküdt.

²⁾ *Theiner*: Mon. Hung. Eccl. I. 88. l.

³⁾ U. o. 205. l.

⁴⁾ 1291-ben Paraszt fia Ugron a Csák nemből, mint domonkos-rendi szerzetes, procuratora volt a nyúlzigeti domonkos-r. apáca zárdájának. Árpádkori Új Okmt. IX. 15. l.

⁵⁾ Anjoukori Dipl. Eml. I. 172. l.

⁶⁾ U. o. 164. l.

megállapítását is megnehezíti. Tekintve azt, hogy interpolatiói az 1240—1318 közti időszakra, főleg azonban az 1290—1318 évekre vonatkoznak, keletkezése a XIV-ik század közepénél későbbi időre nem igen tehető.¹⁾ Kétségtelenül itt is nagy segítségünkre lehetne az Agatha asszonyról szóló adat (in qua ecclesia etiam nunc domina Agatha... requiescit), ha Agatha tetemei átszállításának időpontját tudnánk; ez volna azon időhatár, melynél korábban a krónikát nem írhatták.

III.

Eddigi forrástanulmányaimban meghatároztam a magyar krónika különböző szerkesztéseinek jellemző tulajdonságait; a Bécsi Képes Krónikát elválasztottam a Budai Krónika családjától, kiválasztva belőle az interpolatiókat és változtatásokat; a Budai Krónika családjának keretén belül, e mostani tanulmányomban, szintén két különböző változatot állapítottam meg; végül Kézai szövegét is tüzetesen összevettem krónikánk egyéb szerkesztéseivel. Az így nyert eredmények immár lehetővé teszik, hogy a rövidebb kivonatos krónikákat osztályozzam s keletkezésökre fényt derítsek.

* * *

A leghosszabb ezen kivonatos krónikák közt az úgynevezett *Müncheni Krónika*, melynek XV-ik századi hártya-kéziratát *Cod. lat. 5309. sz.* alatt őrzi a müncheni királyi könyvtár. A magyar krónika a codex 153a. lapján kezdődik a királyok névsorával, míg maga a krónika szövege a 154a. laptól a 172b. lap aljáig folyik. Terjedelemre nézve a Pozsonyi Krónikához áll legközelebb, de míg ez, valamint Kézai is, a mint a szövegben előrehaladnak, mindinkább elvesztik másolási kedvöket, a Müncheni Krónika írója egyenletesen kivonatol elejétől végig, minek következtében a hun és magyar história közt nincs nála oly aránytalanság, mint amazoknál.

Összevetve a szöveget a többi krónikával, mindjárt kitűnik, hogy ez a kézirat a *Bécsi Képes Krónika kivonata*. A Bécsi Képes Krónika egyik legjellemzőbb átalakítását, a prologust és genesist kihagyta ugyan, s a szöveget »*omisso prologo in cronicam hungarorum*« szavakkal kezdi, de már végfejezetnél nyilvánvaló, hogy a Képes Krónika csonkult

¹⁾ Ugron fia Miklós 1360 elején halt meg; 1364-ben ennek fia ö is kimúlt s benne kihalt a Csákok Ujlaki ága. Ha a krónika ad impulsusára íratott volna, úgy mindenesetre 1364 előttinek kellene lennie.

szövege feküdt előtte. Krónikánk az oláh hadjárat néhány szóban összefoglalt történetével (*postea successive orta sunt horribilia bella contra regem, et fortuna ipsum dereliquit, et multa milia corruerunt tam suorum, quam vlachorum*) végződik.

A Bécsi Képes Krónikából való kivonatolást különben a magyarok bejövetelének ideje is bizonyítja, mert a Münchener Krónika a csak ott meglevő III. Konstantin császár és Zachariás pápa szerinti időmeghatározást hozza. A legkétségtelenebb bizonyítéka ennek a viszonynak azonban az, hogy a Bécsi Képes Krónika interpolációi is megvannak benne, természetesen kivonatban, a mint a szöveg többi részeit is kivonatolta. Így már a Hedrich nemzetségnél a Képes Krónika változatával egyezően írja: *montem Kyscen et Insulam Danubii circa Jaurinum dedit*, majd a Zothmund-mondától kezdve a várkonyi jeleneten át II. Géza uralkodásáig az összes többi interpolációk is többé-kevésbbé megrövidítve feltalálhatók benne.

A szövegek viszonyának megvilágítására közlöm a Bécsi Képes Krónikának egyik interpolációját, mely a székesfehérvári székesegyház Salamon korabeli leégését és a tűz következményeit tárgyalja.

BÉCSI KÉPES KRÓNICA :

Nocte autem secula prognosticum future discordie et turbationis provenit, totam enim ecclesiam illam et omnia palatia, ceteraque edificia et appendentia repentina flamma corripuit et universa vastante incendio, corruerunt. Accepit autem omnes timor pre nimia concussione flammarum stridentium et terribili furore campanarum ex turribus ruentium, nec sciebat quisquam quo se diverteret. Rex et dux vehementi stupore attoniti, et suspicione mali doli perterriti, quantocius in diversa se transulerunt. Mane autem facto per fideles nuncios et in veritate rerum cognoverunt, quia nichil mali ex utraque parte perniciose fraude fuerat excogitatum, sed

MÜNCHENERI KRÓNICA :

Nocte sequenti

ecclesia, palatia omnia cum edificiis annexis repentina flamma corrumpuntur.

Rex et dux
attoniti

... ob inopinatum incendium in
... bona pace conuenerunt.

... nagyobb, lényeges javítások a Müncheni
... A scriptor szolgaiasan kivonatolt, a
... részei iránt különösebb érdeklődést
... csak rossz összevonásokból származnak.
... Krónika szolgai kivonata, különösebb
... számíthat, becse igen csekély.

* * *

... a bécsi császári udvari könyvtár 3351. sz.
... *aporum historia* is, mely a XV-ik század
... kéziratnak 115a—116b. lapjait foglalja el.
... terjedelmű száraz kivonat eredetét már ada-
... kossága miatt is nehéz meghatározni. A két
... lapokon kis vörös körökben állnak az ural-
... körökhöz vannak azután hozzáfűzve az egyes
... körülmény, hogy a Bécsi Képes Krónika interpo-
... mi sem emlékeztet, sőt épen Szent Lászlótól
... csak uralkodási számok fordulnak elő, bizonyítja,
... Képes Krónika nem igen lehetett az a kézirat,
... alapján az író dolgozott. Komplikálta még a dolgot,
... onika az elején is csonka, csak Géza vezérnél kezdődik,
... II. Ulászlóig terjed. Szent Istvánról csak néhány
... egyez fel, de Imrét is az uralkodók közé sorolja, noha
... mond róla, hogy »Sanctus Emericus dux filius
... regis.« Említi III. István küzdelmét II. Lászlóval és
... Istvánig, de azután V. Istvánig megint egészen rövid.
... Istvánig elmondja az Anjouk genealogiáját, majd megint
... foly tovább Ottóig, kinek uralkodásánál hosszan
... a korona elveszését és elmondja Peturmannus bíró
... Hedvigről szól bővebben, de
... Mária-t nem is említi. I. Ulászlóról csak néhány sort ír,
... II. Ulászlóról pedig ennyit: »Wladislaus filius regis Poloniae.«
... esetére kétségtelen, hogy a Nagy Lajos korabeli szer-
... valószínűleg a Budai Krónika családja) alapján készült,
... kossága miatt és híján minden eredetiségnek (néhány
... hely csak hibás másolás következménye) ez
... különösebb figyelmet.

* * *

... figyelmet érdemel már egy közös eredetre vissza-
... csoport, melynek szövegét először Kova-

chich tette közzé »Scriptores rerum hungaricarum minores« című gyűjteményének első kötetében.¹⁾ E rokon kéziratok közül az első a *marosvásárhelyi Teleki-könyvtár* Cornides-féle másolataiból adta ki Kovachich;²⁾ a másodikat a *bécsi császári udvari könyvtár* őrzi 3471. sz. codexében, hol az a 111a. laptól a 113a. lapig terjed; a harmadik a *müncheneri királyi könyvtár* Cod. germ. nr. 311. jelzésű codexének 85a—88b. lapjain levő magyar krónika; a negyedik az *Analecták* közt Toldy Ferencz által kiadott *Genealogia ac nomina regum atque ducum Hungariae*;³⁾ végül az ötödik a *Századok*-ban Knauz Nándortól közzétett *zágrábi* kézirat, mely az érseki könyvtár 1561 évi Signerius-féle Werbóczi-kiadásához van hozzákötve.⁴⁾

Magán e szerkesztésen belül szintén két varians különböztethető meg: az egyik Nagy Lajos uralkodásáig aknáztá ki jobban a bővebb szövegű krónikát, míg a másik ezzel szemben különösen Nagy Lajostól kezdve mutat fel bővítéseket.

Az előbbi a Kovachich-féle szövegben maradt fenn s a bővebb krónikák alapján a másik variánszal szemben az itt következő helyeket tartalmazza.

Szent István halála napját: »in festo Assumptionis Beatae Mariae Virginis«, és temetkezése helyét: »in basilica quam ipse fundavit ad honorem Beatae Mariae semper virginis.« Péter megöletése helyét: »expulsus et occisus fuit prope Albam in villa Zamor«, és sírját: »in ecclesia, quam ipse fundavit anno tertio regni sui.« Ába megöletése helyét: »prope villam Alba nomine, penes Cisciam«, valamint hogy a saári monostort ő alapította: »quod ipse fundavit.« Endre koronázását és nejét: »qui coronatus est anno Domini millesimo quadragesimo septimo, deduxit sibi rex Andreas Albus in uxorem filiam ducis ruthenorum«, halála helyét: »mortuus est in villa Siroch«, és sírját: »in monasterio sancti Aniani, quod ipse fundavit.« A pogány lázadásokat: »postquam enim sanctus rex Stephanus convertit Hungariam ad Christum, bis in paganismum versa est, primo tempore regis Andreae Albi, secundo vero tempore regis Albae Belyn, sicut nunc scriptum est.« I. Béla sírját: »in monasterio Sancti Salvatoris quod ipse construxerat.« Salamon nejét: »et habuit in uxorem filiam imperatoris

¹⁾ Buda, 1798. 1—10. ll.

²⁾ Desumta ex apographo Cornidessiano bibliothecae Telekianae. Cod. VV. p. 63. in 4. ubi eidem praefigitur epigraphe autographum indicans. Extrait et MSS. latins de la bibliothèque du roi, nr. 5941. A.

³⁾ Analecta Monum. I. 63—74. ll.

⁴⁾ Századok, 1875. 684—699. ll.

theutonicorum nomine Sophiam, sed fuit sine prole«, menekülését: »fugit Theutonium«, halálát: »anno ignoramus, et sepultus est Polae in civitate Hystriae, uxor autem et mater eius in Agmund requiescunt.« I. Géza jellemzését: »erat autem fide catholicus, devotissimus et christianissimus princeps«, és sírját: »in ecclesia Beatae Mariae Virginis, quam ipse fundavit et dotavit.« Sz. László halála napját: »anno Domini millesimo nonagesimo quinto, kalendas Augusti, feria prima«, valamint, hogy a 19 éven felül még három hónapig uralkodott. Kálmán trónra jutásának okát: »quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi«, halála napját: »tertio nonas Februarii, feria tertia«, valamint azt is tudja róla, hogy a 18 éven és 6 hónapon fölül még 5 napig uralkodott. Ugyanúgy II. István uralkodásánál is a 18 évhez hozzátesz még 5 hónapot. Vak Béla halála napját: »idibus Februarii, feria quinta.« II. Géza koronáztatása napját: »quarto calendas Martii in dominica Invocavit me, transactis duobus diebus post mortem patris sui«, és halálát: »pridie kalendas Junii, feria quarta.« III. Istvánnál uralkodása pontosabb idejét: »et mensibus¹⁾ tribus.« IV. Istvánnál ugyanezt és halálát: »et diebus quinque, obiit in castro Zemlem, cuius corpus Albae.« Imrénél szintén kiegészíti az uralkodás tartamát a napok számával: »et diebus sex«, továbbá megnevezi feleségét: »huius uxor fuit domina Constantia filia regis Aragoniae caesaris Frederici per consilium apostolici copulatur.« III. Lászlónál halála napját: »videlicet anno Domini millesimo ducentesimo primo, nonis Maii.« II. Endre koronázását: »qui coronatus est vigesimo septimo die post mortem Ladislai regis, quarto kalendas Junii in Pentecosten«, és nejét: »cuius uxor fuit domina Gertrudis de Alemannia«, a szerzett ereklyéket: »iste rex Andreas exportavit multas reliquias«, és sírjának pontosabb helyét a váradi székesegyházban: »ad pedes Sancti Ladislai.« IV. Béla halála napját és helyét: »nonas Mai feria sexta in festo Inventionis Sanctae Crucis insula Budensi«, valamint sírját: »in ecclesia Beatae Mariae cum consorte sua nomine Maria filia imperatoris graeci, et duce Bela filio suo charissimo requiescit, ubi hi versi continentur: Aspice rem charam, tres cingunt Virginitis aram, — Rex, Dux, Regina, quibus adsint gaudia trina, — Dum licuit, tua dum vigit, rex Bela potestas, — Fraus latuit, pax firma fuit, regnavit honestas.« V. István trónraléptét: »post ipsum anno Domini ducentesimo septuagesimo primo coepit regnare«, és temetkezése helyét: »in ecclesia Beatae

¹⁾ Tollhíba *diebus* helyett.

Mariae Virginis... in loco reginarum.« IV. László ledérségét: »et coronatus est eodem anno, quo mortuus est pater eius, videlicet anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo. Iste rex Ladislaus filiam regis de Apulia in conjugem habuit, sed spreto iugo conjugali adhaesit filiabus cumanorum Aydicum, Cupchech et Mandulcam vocatis, ac alias quamplures in concubinas habebat et sic fuit occisus a cumanis. Tempore istius Ladislai regis — incepit Hungaria reflecti a sua magnificentia in casus flebiles.« III. Endre bejövetelét: »post cuius regis mortem eodem anno decimo octavo die Andreas dux de Venetiis introductus fuit in Hungariam, vivente adhuc Ladislao rege in Hungariam subintravit, eo quod esset dux, qui debebat habere portionem in regno Hungariae, regis Andreae titulo avi sui. Cum autem fuisset occisus rex Ladislaus, a baronibus regni feliciter est coronatus«, és halála napját: »in festo sancti Felicis in Pincis.« Venczel menekülését: »cum corona regni Hungariae.« Ottó koronáztatását: »coronatus est Albae in regem Hungarorum.« Károly nejét: »cepit uxorem rex Carolus filiam Ladislai regis Poloniae Elisabeth nomine.« Pontosabban tudja Nagy Lajos uralkodása idejét: »et viginti duobus diebus.« Végre nem a bővebb krónikán alapúlnak a következő helyek. Mária halála: »postea obiit anno Domini millesimo trecentesimo octuagesimo quinto et sepulta est Varadini Julia regina Maria«, és Mátyás uralkodása évszámai: »coronatus est rex Mathias anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto, videlicet in quinta feria majoris hebdomadae, et obiit autem invictissimus rex Mathias anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo in hebdomada magna, feria tertia.«

Viszont ezzel szemben a bécsi és müncheni kéziratok a következő bővítéseket tartalmazzák. Imre szentségét: »ascriptus est cathalogo sanctorum.« Péter származását: »ex sorore sancti Stephani progenitus.« Aba származását: »Albus Aba banus sororius sancti Stephani«, és kegyetlenségét: »Aba rege tyranno pessimo.« I. Endre fiait: »genuit duos filios, Salomonem et David.« László szentségét: »ascriptus est cathalogo sanctorum.« Álmos megvakíttatását: »iste excecavit Almuu ducem et filium eius Belam.« III. Béla uralkodását, mely a másik variánsból egészen kimaradt: »post Stephanum tercium regnavit Bela tercus frater eius, filius secundus Geyse secundi annis XX. et genuit duos filios, Emericum et Andream; obiit anno Domini 1196. in Alba Regali sepultus dicitur.« Lajos uralkodásának jellemzését: »regnum potenter et bono consilio rexit, defendit et ampliavit et ad veras metas reduxit«,

fiörökös nélküli elhunytát: »heredes masculinos non habuit.«
 Mária lemondását: »tradidit jus regni ipsi Sigismundo marito
 suo consensitque se vivente eundem coronari, aliquanto vero
 post« ... Zsigmond második házasságát: »hic post obitum
 domine Marie accepit in uxorem Barbaram filiam Hermanni
 comitis Cilie.« Erzsébet kiházásítását: »quam postea tradidit
 in coniugem Alberto duci Austrie.« Zsigmond császárságát:
 »deinde electus fuit in regem Romanorum et Bohemie propter
 suam probitatem; postremo coronatus Rome in imperatorem.«
 Albert halálát: »in fine Octobris.« I. Ulászló és V. László
 viszályát: »mortuo Alberto remansit Elizabeth regina contho-
 ralis eius pregnans et nesciebat filium aut filiam esse partura;
 interim prelati et barones miserunt pro Wladislaó rege Polonie;
 sed antequam ipse introduceretur, regina peperit filium Ladi-
 slaum et contradixit electioni de rege Polonie facte et coronari
 fecit Ladislaum puerum trimestrem... coronatusque¹⁾ corona
 alia de capite reliquiarum sancti Stephani sumpta. Quibus
 habitis regina Ladislaum simul cum corona regni tradidit ad
 manus Friderici Romanorum regis et ducis Austrie.« I. Ulászló
 halálát: »prope castrum Varna.« V. László visszatartása
 miatt: »et Ladislao puero in manibus Friderici Romanorum
 regis existente cum status regni declinaret in periculum«,
 Hunyadi »tunc waywoda Transilvanus« kormányzóságát: »multa
 egit prelia sepissime profligavit turcos, ipse etiam bina vice
 a turcis profligatus fuit et reduxit regnum in meliorem
 statum quam acceperat. Demum tradidit regimen regni in
 manus Ladislai regis, per quem ob merita sua creatus fuit in
 comitem Bistriciensem perpetuum. Postremo repulso thurcorum
 imperatore ab obsidione arcis seu castri Nandoralbensis, velut
 victorie compos obiit.« Ez utóbbi helyek pedig a Budai
 Krónikának a Küküllei-átírás után következő részéből valók.

Ehez a két kézírathoz csatlakozik a Toldy által közölt
 szöveg is, mely azonban mindamellett hogy határozottan ide
 sorolandó, mégis mintegy átmenetet képez a két variáns közt.
 Van t. i. egynehány olyan helye, mely a Kovachich-féle
 szövegben megvan, de a kéziratokban nincs; ezek: Szent László
 halálózása éve (A. D. millesimo nonagesimo sexto), Kálmán
 uralkodásánál a »diebus quinque«, III. Istvánnál a »diebus
 tribus«, Imrénél a »diebus sex«; melyek mind a bővebb króni-
 kákhoz való közelebbi rokonságot árulnak el. Viszont, noha a
 két kézirat imént felsorolt bővítéseit rendesen hozza, mégis
 kihagyta Lászlónál az »ascriptus est cathalogo sanctorum«

¹⁾ T. i. Wladislaus.

szavakat, I. Ulászló dicséretét, Hunyadi János török háborúit és beszterczei grófságát, sőt kifejejtette ezeken kívül II. Lászlót is, a kire IV. Istvánnál mégis hivatkozott (frater ipsius Ladislai, mortuo ipso Ladislao). A legérdekesebb azonban az, hogy ennek a szövegnek a bécsi és müncheni kéziratoknál pontosabb idő-meghatározásai vannak; így említi már a magyarok bejövetelénél, hogy az »a morte vero regis Attilae CCC primo« évben történt, hogy Szent István 969-ben született¹⁾; tudja továbbá II. Bélánál, hogy az a 9 éven és 11 hónapon felül még 12 napig uralkodott; III. Béla uralkodását nem 20 évre, hanem 23 év, 1 hó és 9 napra²⁾ teszi; III. László uralkodásánál is kibővíti az uralkodás tartamát 2 nappal,³⁾ II. Endrénél pedig 30 helyett 33 évet ír. Azonkívül említi, hogy Péter atyja »Vylhelmus«, hogy Salamon »intraverat autem regionem tempore sancti regis Ladislai«, hogy Géza még Béla életében (!) került trónra, hogy Sánta Károly »filius Karoli Magni«, és hogy IV. László »kun«; a mely adatok ezt a szöveget még a Kovachich-félénél is közelebbi rokonságba hozzák a bővebb szövegezésekkel. De ez a szöveg jóval tovább is halad, mint a többi. Míg a bécsi kézirat V. László halálával végződik, a müncheni ehez még fohász-kodik egyet: »cuius anima requiescat in sanctissima Dei pace«, és míg a »Mathias rex« nevet is leírja, a Kovachich-féle szöveg pedig Mátyás halálozása dátumát is feljegyzi, addig a Toldy-féle szöveg 1556-ig halad, sőt a végén fel is élénkül, több helyi adatot sorol fel és elárulja az író erdélyi voltát s azt hogy a Zapolyaiak híve.

És szorosan a Toldy-féle szöveghez csatlakozik a *Knauz-féle* szöveg is. Ez valamennyi közt a legszabadabban használta forrását, s nemcsak a szórendet, hanem sok helyt a tárgyi sorrendet is átalakította, sokszor kihagyott és viszont sokszor bővített. Helyét mégis itt kell megjelölnünk, mert belőle is hiányzanak a Kovachich-féle szövegben a bővebb krónikákból még meglevő passzusok, de nem hiányzanak azok, melyek a bécsi és müncheni kézirattal szemben a Toldy-féle szövegben megvannak. Valamint hogy a Toldy-féle szövegnek pontos idő-meghatározásait is tartalmazza,⁴⁾ és ugyancsak Zapolyai Jánosig terjed. Kihagyja ugyan a bécsi és müncheni kéziratok és a Toldy-féle szöveg néhány passusát, pl. Lászlónál az »ascriptus est

¹⁾ Így a BKK.-ban is. Kézainál 967.

²⁾ 19 nap a bővebb szövegekben.

³⁾ Két napot ír a BK. is; a BKK. ötöt.

⁴⁾ II. Endrénél azonban 30 uralkodási évet jegyez fel; nem mondja, hogy Géza még Béla életében került trónra, sem IV. Lászlónál nem használja a *kun* jelzőt.

«catalogo sanctorum» szavakat, Zsigmond cseh királyságát és magyar császárságát, Albert halálánál az »in fine Octobris« dátumot, Hunyadi vajdaságát stb., de e mellett, különösen a mint saját korához közeledik, mind többet bővít is.

Ilyen bővítései pl. Gézánál: »cuius inter Hungaros clara est memoria.« Szent Istvánál: »magnam et fere totam Hungariam partem et regionem ad fidem Christi conversit; propterea Hungarorum rex¹ et apostolus est cognominatus«, és hogy Imre egyetlen (unicus) fia volt. Péternél: »homo fuit crudelissimus et propterea de regno fuit expulsus, licet postea fuerit reductus per Henricum imperatorem«, és »iste fuit occisus propter crudelitatem.« Abánál: »propter crudelitatem fuit occisus«, és »post cuius mortem, vt dictum est, Petrus Alemanus fuit reductus in regem, ac de nouo coronatus ac occisus.« I. Endrénél: »felicius quam priores duo« (regnauit) és Tihany említésénél: »insula laci Balathon.« Salamonnál: »in magnis tribulationibus et persecutionibus« (regnauit) és »(tempore . . . Ladislai) sui consanguinei, qui illum persecutus est.« Szent Lászlónál: »gessitque multa bella cum tartaris et aliis adversariis ac emulis regni; iste gladio suo Belgradum siue Nandorlbam imperio hungarico acquisiuit«, és temetkezése helyénél: »vbi dies noctesque aput sepulcrum eius decantantur in laudem Dei psalmi Dauidis.« Kálmánnál: »propter defectum seminis regii fuit ex episcopatu electus in regem Hungariae et propterea vocatur apud Hungaros konues Kalman kyal.« II. Endrénél: »hic est ille gloriosus rex Andreas, Jerosolimitanus appellatus, qui privilegia libertatis maxima concessit nobilitati Vngariae, ad cuius decreti observationem vniuersi Hungariae reges tempore coronationis ipsorum solent iurare.« IV. Bélánál: »et per eos (tartaros) fuit expulsus ad insulas maris Adriatici. Vnde postea fuit reductus auxilio potentissimorum dominorum de Frangepanibus, quibus propterea amplissimam dedit ditionem castrorum et castellorum ab ipso mari Adriatico vsque ad flumen Savi.«¹⁾ Róbert Károlynál: »fauste et feliciter inter optimos reges connumerandus.« Nagy Lajosnál: »rex omnium gloriosissimus, qui ante eum regnauerunt«, és »Dalmatiam viriliter defendit.« Máriánál megválasztásának oka: »propter ingentem amorem, quem Hungari erga Carolum regem²⁾ gesserunt.« Kis Károlynál: »Carolus Parvus interim per quosdam magnates et prelatos ex Italia, atque ex regno Neapo-

¹⁾ III. Endrénél a király leszármazása a Toldy-féle szöveg II. Endréről szóló szakaszából van véve.

²⁾ A Toldy-féle szöveg szerint határozottan Károly a Mária atyja.

litano fuit adductus in regnum Hungariae contra Mariam reginam et eius matrem Elyzabeth, qui tamen Carolus ex voluntate earumdem reginarum, procuratore Nicolao de Gara regni palatino, fuit in arce Budensi per quendam nobilem Blasium Forgach occisus et sic imperium iterum rediit in reginam Mariam et deinde ad eius sponsum, Sigismundum imperatorem.« Zsigmondnál: »rex et imperator... gloriosus rex, qui viriliter, licet infeliciter conflixit cum Turcorum imperatore Bayazita apud Nicopolim.« Albertnél: »et regnavit vno anno et mensibus decem, natusque est ei filius posthumus nomine Ladislaus, obiit in pago Nemely A. D. mill. quadr. tricessimo nono.« I. Ulászlónál, hogy: »cum Amurate imperatore« ütközött meg, és halála napja »profesto solemnitatis diui Martini episcopi.« Hunyadinál: »magnus et ad arma tractanda natus princeps, qui Machometem turcarum imperatorem, capta iam Constantinopoli superbum et Nandoralbam obsidentem, fugavit, adeptis illi bellicis ingeniis magni valoris, quod nulli regum in Europa contingit.« V. Lászlónál: »apararenturque illi nuptiae cum filia regis Franciae«, és »sepultus Pragae in ecclesia cathedrali.« Mátyásnál: »filius eiusdem gubernatoris Joannis«, és »qui regnavit feliciter et in repetenda corona de manibus Friderici non destitit, donec illam rehaberet. Eidem Friderico imperatori vi et armis ademit Viennam ciuitatem, in qua etiam mortuus est.«¹⁾ II. Ulászlónál: »de gente Casimira«, és »in festo Exaltationis Sanctae Crucis (coronatus) et regnavit in summa pace et otio ac desidia vsque ad annum«... II. Lajosnál: »filius eiusdem Wladislai natus est Budae A. D. mill. quing. sexto et in ipsa aetate iuvenili coronatur. Duxit uxorem Mariam, sororem carnalem imperatoris Caroli quinti et Ferdinandi archiducis Austriae; regnavit et iste in summo otio et amisit Belgradum, quod fuit expugnatum per Solimanum turcorum imperatorem A. D. mill. quing. vigesimo primo. Tandem conflixit cum eodem Solimano in campo oppidi Mohalch in festo Decolationis beati Joannis Bapt. vbi profligatus periit«, és »corpus eius in luto inventum est, sepultum in Alba Regali contra voluntatem reginae per Johannem de Zapolya.« Végül János királynál tudja, hogy az »de Zapolya, comes Scepusiensis«, hogy az urak egy része által (per partem) »eidem tamquam potentiori adhaerentium« választatott meg, »sed quia electio eius facta fuit perfunctorie et non consentiente palatino Stephano de Bathor, ac aliis proceribus cum cancellario,

¹⁾ És a temetési helynél: »ex Vienna translatus.«

ideo sequenti anno fuit expulsus per regem Ferdinandum in Poloniam, sed postea reductus armis turcicis Solimani. Et postea in perpetuis guerris regnavit et Budam possedit vsque ad mortem«; halála »in mense Julii« következett be, és »relicto vno filio et uxore, quae fuit filia regis Poloniae, Isabella nomine« halt meg.

Mindezek az igen élénk bővítések pedig nem származnak a bővebb szövegből, mindamelett mégis igen figyelemre méltók. Kétségtelen, hogy noha ez a kézirat őrizte meg e csoport szövegét legtökéletlenebbül, mégis ennek van legnagyobb becse, mert interpolációi sok önálló, érdekes adatot tartalmaznak és quantitative is sokkal gazdagabbak a bécsi és müncheni kéziratok betoldásainál.

A két varianst jellemző sajátos helyeken kívül a szövegek csak némely pontban térnek el, mely kisebb eltérések többnyire másolási hibákra vezethetők vissza. Ezek: II. Géza uralkodása éveinek száma a Kovachich-féle szövegben 20 helyett 30. Hibás nála Imre halálának éve (millesimo centesimo) a másik variánssal (1204) szemben.¹⁾ II. Endrénél viszont a müncheni kézirat és a Toldy-féle szöveg ír hibásan 1234-et 1235 helyett. Megmagyarázhatatlan az ellenmondás a négy szöveg közt IV. Béla uralkodása idejénél: a Kovachich-féle szöveg 33 évet, a bécsi kézirat, a Toldy- és Knauz-féle szöveg 33 évet és 7 hónapot, a müncheni kézirat 38 évet és 7 hónapot mond. IV. Béla halála évét a Toldy- és Knauz-féle szöveg, a müncheni és bécsi kézirat helyesen 1270-re teszik, a Kovachich-féle azonban a bővebb krónikák alapján 1275 helyett a 7 kihagyásával »millesimo ducentesimo quinto«-t ír. V. István halálát a két kézirat s a Toldy- és Knauz-féle szöveg a bővebb krónikákön alapuló 1273 évre teszik, a Kovachich-féle szöveg megmagyarázhatatlanul 1274-re. IV. László halálánál a Kovachich-féle szöveg 1291-et ír 1290 helyett. Szemben áll egymással a két variáns Károly gyermekeinek felsorolásánál is: a Kovachich-féle szöveg szerint »genuit quatuor filios, scilicet Carolum, Ladislaum, Ludovicum et Andream«, a másik szerint »genuit plures filios qui ante eum mortui sunt; postremo autem genuit Ludwicum, Andream et Stephanum.« Hibásan teszi a Kovachich-féle szöveg Károly halálát is 1340-re; hibás Zsigmond uralkodásánál a hónapszám (9) is²⁾ a két kézirat 10 hónappal szemben, és I. Ulászló jellemzésénél a »ferox« szó a kéziratok »verax« szavával szemben.

¹⁾ A bővebb krónikák 1200-at írnak, az 1100 ebből torzulhatott.

²⁾ Ebben azonban egyezik a Kovachich-féle szöveggel a Toldy- és z-féle is.

A mi magát e csoport szövegének keletkezését illeti, az Kézaiból nem származhatott már részletes chronologiai adatai miatt sem. De nem származhatott a Bécsi Képes Krónikából sem, mert az interpolatióknak semmi nyoma benne és mert a chronologiai adatok a Bécsi Képes Krónika adataival ellenkeznek. Egyeznek azonban a chronologiai adatok a Nagy Lajos korabeli rövidebb szövegezés adataival. Így pl. Szent László uralkodásánál a Kovachich-féle szöveg (19 év és) három hónapja csak itt van meg; hasonlóképpen innen ered Kálmán uralkodása éveinél a 18, a mivel szemben a Bécsi Képes Krónikában 25 van; ugyanezt bizonyítja IV. István uralkodása idejénél a Kovachich-féle szöveg 5 napja. II. Géza négy fiát is, kiket szövegünk szintén felsorol, a Budai Krónika családja említi, de a Bécsi Képes Krónikáé nem.

A szöveg tehát csakis a Nagy Lajos korabeli rövidebb szövegezésből keletkezhetett, sőt néhány adat alapján képesek vagyunk annak meghatározására is, hogy a rövidebb szövegnek ezen tanulmányban megállapított két variansa közül melyik szolgáltathatta a kivonatolónak az alapot.

A legfontosabb e részben, hogy szövegünk II. Endrét Váradon temetteti el, noha a nyomtatott Budai Krónikát kivéve, minden codexünkben Egres áll. A közvetlen forrás tehát e szerint csak a Budai Krónika lehetne. És ezt a nézetünket támogatja egy más adat is. A Kovachich-féle szöveg elég részletesen tárgyalja IV. László kun barátságát és megöletését, névszerint felemlítve kun szeretőit is. A Pozsonyi Krónika tárgyalásánál volt alkalmam megjegyezni, hogy ez az elbeszélés csak a Budai Krónikában, nyomai pedig még a Pozsonyi Krónikában vannak meg.

Még világosabban tűnik ki, hogy szövegünk a Budai Krónikából keletkezett, ha a Nagy Lajost követő tudósításokat összehasonlítjuk. A szöveg (t. i. a bővebb varians) itt majdnem szószerint egyezik a Budai Krónika szövegével. Ennek bizonyítására elég lesz az első fejezet összehasonlítása.

BUDAI KRÓNICA:

A RÖVID KRÓNICA: ¹⁾

Post obitum regis Lodovici
coronata fuit, corona regia, do-

Post obitum ²⁾ Ludwici ³⁾ co-
ronata fuit Corona Regia ⁴⁾ Do-

¹⁾ Rövidítések: B.= Bécsi kézirat, T.= Toldy-féle szöveg, K.= Kovachich-féle szöveg.

²⁾ Regis add. K.

³⁾ loco »Post obitum Ludwici« T. habet: »Maria filia Karoli post obitum eiusdem.«

⁴⁾ Corona Regia om. K.

mina Maria filia eius, que fuit data in matrimonium Sigismundo filio Karoli imperatoris et regis Bohemie. Que quidem domina Maria regnavit quatuor forte annis et tradidit ius regni ipsi Sigismundo marito suo, consensitque se vivente eundem *corona regia sancti regis Stephani* coronari. Aliquanto vero post et ipsa mortua est. sepultaque in ecclesia varadiensi. In hac *regina Maria* tandem defecit semen utriusque sexus sanctorum regum *regni hungarie*.

mina Maria, filia eius,¹⁾ que fuit data In²⁾ matrimonium Sigismundo filio Karoli Imperatoris et Regis Bohemie, que quidem domina Maria regnavit³⁾ quatuor forte annis et tradidit Jus regni⁴⁾ ipsi Sigismundo Marito suo consensitque se vivente eundem⁵⁾ coronari. aliquanto vero post et⁶⁾ ipsa Mortua est⁷⁾ Sepultaque In ecclesia⁸⁾ varadiensi.⁹⁾ In hac tandem¹⁰⁾ defecit semen vtriusque sexus sanctorum Regum.¹¹⁾

És ugyancsak ezt bizonyítja az is, hogy valamenntyi szövegnek Nagy Lajos utáni része egyezik a Budai Krónikában meglevő Küküllei-átírás után következő részszel. Csak a Kovachich-féle szöveg hagyott ki ebből a részből több helyet.

A két variáns közül az elején a Kovachich-féle szöveg az eredeti, mit már az a sok fentebb felsorolt s a bővebb krónikákból származó adat igazol, mely a bécsi és müncheni kéziratokban egyáltalán nincs meg s a melyből a Knauz- és Toldy-féle szövegbe is csak kevés csúszott be. De ebben — ha el is tekintünk az utolsó fejezetek megrövidítésétől — mégis vannak már egyes kihagyások, mert a Knauz- és Toldy-féle szöveg sok helyütt a bővebb szövegekhez még közelebb álló adatokat tartott fenn. Fel kell tehát tennünk e rövid szövegnek egy ismeretlen kéziratát, mely pontosan vette át a bővebb szövegezés adatait. Ebből keletkezett azután egyrészről a Kovachich-féle, másrészről egy rövidebb, adatokban kevésbé

¹⁾ Domina Maria filia eius om. T. — loco »eius« K. habet »Regis Ludovici.«

²⁾ loco »data in« R. habet »inveneta.«

³⁾ loco »que ... regnavit« K. habet »regnavit domina Maria.«

⁴⁾ suum in regno K.

⁵⁾ eam R.

⁶⁾ loco »aliquanto ... post et« T. habet »tandem.«

⁷⁾ loco »et tradidit ... mortua est« K. habet »postea abiit anno

Domini millesimo trecentesimo octogesimo quinto.«

⁸⁾ in ec. esu om. K.

⁹⁾ Varadii K. Varadiensis R.

¹⁰⁾ In hac tandem om. K.

¹¹⁾ In hac ... regum om. T.

pontos, de a vége felé teljesebb szöveg, mely kétféle változatban maradt ránk: egyrésről a Knauz- és Toldy-féle szövegben, másrésről a bécsi és müncheni kéziratokban. Ez utóbbiak közül a müncheni tartott fen jobb szöveget, míg a bécsiből — több becsúsztott apróbb hiba mellett — néhány fontosabb adat is kimaradt, pl. Kálmán, II. István és IV. László temetkezése helye, IV. Istvánnál pedig magának a királynak a neve.¹⁾ Az előbbieket közül pedig a Toldy-féle szöveg áll az eredetihez közelebb, míg a Knauz-féle már sokat bővített rajta. De értéke csak a Knauz-féle szövegnek van, épen önálló és gazdag betoldásai miatt.

* * *

Az előbbi csoportnál nevezetesebb két más, szintén rokon-kézirat: a *Várad*i és a *Zágrábi Krónika*, melyeknek szövegeit már Mátyás Flórián is párhuzamosan nyomatta le. Mindkettő az illető egyház XIV-ik századi statútumaiba van beleszőve, melyeket most is a nevezett egyházak őriznek. A zágrábi statútumokat 1334-ben kezdték írni és folytatták az 1354-ik évig, míg a váradi statútum-könyv 1374 utáni időből való.²⁾

A krónikák közös eredetét már az is elárulja, hogy hasonló szavakkal vannak a statútumok közé beillesztve:

Et quoniam supra describitur obitus beatissimi regis Ladislai, visum fuit etiam ducum, a tempore ingressionis eorum in Pannoniam, et omnium regum Hungariae tam nomina, quam tempora regiminum, in quantum occurrit memoriae, describere pro futuris. Z.

Et quia supra describitur obitus beati Ladislai, utile est et expediens propter multa, ut omnium ducum tempore ingressionis eorum in Pannoniam, et omnium regum Hungariae nomina et tempora regiminum in quantum occurrit, describantur. V.

Mindazonáltal mindegyiknek vannak eredeti helyei is, helyi jellegű toldásai. Így a *Zágrábi Krónika* Róbert Károly uralkodásánál említve István herceget, hozzáfűzi: »qui nunc in ipso suo ducatu existit, scilicet anno Domini MCCCCLIV«; a mivel szemben viszont a *Várad*i Krónika már ezt írja: »qui Stephanus obiit in vigilia beati Laurentii, anno millesimo trecentesimo quinquagesimo quarto, de exercitu moto contra Rascianos.« Az itt említett betoldáson kívül a *Zágrábi Krónika*

¹⁾ Ép ezért az összehasonlításoknál a müncheni szöveget vettem alapul.

²⁾ V. ö. *Florianus*: *Fontes Domestici*, III. 262—263. ll.

csak egy toldást tartalmaz még, Nagy Lajos uralkodásánál: »qui etiam nos et nostram ecclesiam liberavit ab dicto onere castri Medve.«

A Váradi Krónikának azonban a fent említetten kívül még több eredeti toldása is van. Így mondja Szent Lászlóról: »fundator et dotator ecclesiae nostrae.« Kálmán király váradi püspökségének említésénél szintén befüzi az »ecclesiae nostrae« szavakat. Önálló toldás Imre uralkodásánál a következő: »hic quoque Henricus rex duas partes tributorum totius comitatus Bihariensis, tam circa Bihar, quam circa Zarand, et partem suam tributi, quod in comitatu Novi Castri, tam circa ipsum nominatum castrum, quam circa Heves, et in comitatu de Bekes, tam in villis quam in foris exigitur, donavit ecclesiae nostrae Varadiensi, in duabus partibus episcopo, et in tertia parte nobis; prout in privilegio eiusdem confirmato per Belam quartum, Stephanum, Ladislaum, Carolum et Ludovicum reges continetur«; valamint II. Endre uralkodásánál: »hic declaravit, quod privilegia ecclesiae nostrae fuerunt dissipata et combusta, prout supra in catalogo de fundatione ecclesiae Varadiensis continetur.«

Ezekén a helyi toldásokon kívül azonban a Váradi Krónikának a Zágrábival szemben van még számos olyan helye is, mely a bővebb krónikák szövegével egyszer szószerint, másszor lényegileg egyezik. Így, hogy Péter származásánál említi: »de sorore S. Stephani genitus.« Abánál: »vero sororius S. regis«, és »postea ab hungaris interfectus.« I. Endre temetkezése helyénél a »iuxta lacum Balaton« szavak. Szent László halálánál: »cuius corpus sanctissimum in suo monasterio Varadini devotissime veneratur.« II. László uralkodása: »sub cuius imperio dux Ladislaus filius Belae regis caeci usurpavit sibi coronam anno dimidio.« IV. István halálánál: »anno Domini millesimo centesimo septuagesimo tertio, tertio idus Augusti; cuius corpus Albae quiescit.« II. Endre gyermekeinél: »et unam filiam, beatam scilicet Elisabeth.« IV. Bélánál: »cuius tempore, anno scilicet ducentesimo quadragesimo primo tartari cum multitudine copiosa regnum Hungariae invaserunt et flebiliter devastaverunt; manserunt enim ipsi tartari tribus annis continuis in regno.« V. Istvánnál: »bulgaros in prelio superavit, ducem eorum sibi subiugavit«, és temetkezése helyénél: »in loco Beginarum.« IV. Lászlónál:¹⁾ »qui prius Othocaro rege Bohemie in prelio interemto, et cumanis Dei adiutorio

¹⁾ Ennek helyén a Z.-ban: tandem fuit prope Varadinum per cumanos interfectus sine herede anno Domini MCCXC.

viriliter in bello campestri superatis, tandem per ipsos cumanos prope castrum Kereszeg est interfectus circa duodecimum annum regni sui, anno scilicet millesimo ducentesimo quinquagesimo quarto.¹⁾ Cuius tempore tartari instinctu cumanorum, qui evaserant et se in Tartariam receperant, secunda vice, scilicet anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo tertio²⁾ Hungariam invaserunt, et usque Pesth miserabiliter omnia cremaverunt.« És végül a mi III. Endréről szól: »tertio autem decimo die obitus eiusdem Ladislai regis Andreas dux, nepos scilicet secundi regis Andree prae dicti, patris scilicet Belae regis quarti, coronatus est. Vivente enim adhuc eodem Ladislao rege ductus fuerat in Hungariam. Hic multa adversa passus, tandem anno Domini millesimo trecentesimo primo, in die sancti Felicis in Pincis moritur et in castro Budensi apud fratres minores sepelitur.«³⁾

Ezzel szemben a Zágrábi Krónika csak két bővebb helyet mutathat fel a Váradi Krónikával szemben. Így II. Géza fiai közt említi Istvánt is: »primus fuit dux Stephanus postea rex«, a mi azonban a Váradi Krónikából csak tollhiba miatt maradt ki, mert az is négy fiuról beszél, de elsőnek Bélát teszi, ki a Zágrábi Krónikában a második, s azután a Zágrábi Krónikával egyezően folytatja: »tertius fuit dux Arpad.« Hasonlóképp tollhibából maradt ki a második helyen, III. Béla uralkodása idejénél a »mensibus VII« is az évek és napok száma közül.

A hol a két szöveg közt ellenmondás van, ott is a Váradi Krónika szokott a bővebb krónikák szövegével egyezni. Így Szent István halála napját helyesen írja »octodecimo kal. Septembris«, míg a Zágrábi Krónika XIII száma hibás. I. Bélát a Váradi Krónika helyesen nevezi *Belin*-nek, a Zágrábi *Wegon*-jával szemben. Sz. László halálánál is a Zágrábi Krónika »kal. Augusti«-t ír, a Váradi a Budai Krónikával egyezően »quarto kal. Augusti feria prima«-t, míg a Bécsi Képes Krónika családja »tertio kal. Augusti«-ra teszi a szent király halálát. II. Istvánnál is a Váradi Krónika »annis tredecim, mensibus quinque«-je egyezik a Budai Krónikával. Hasonlóképp a váradi változat helyesebb, midőn Vak Béla fiait felsorolva, számukat négyre (nem háromra) teszi és meg is nevezi negyediknek Almost. Krónikáinkkal egyezik akkor is, mikor Imre halálát »anno Domini millesimo ducentesimo et pridie kalendas Decem-

¹⁾ A krónikákban 1290.

²⁾ A krónikákban 1285.

³⁾ A Z.-ban III. Endréről egy szó sincs.

bris«-re teszi, míg a Zágrábi Krónikában »anno Domini M-o CC-o IV-o secundo kal. Decembris« áll. Végül helyesebb a Váradi Krónika változata, midőn Róbert Károly atyját Martell Károlynak, nagyatyját Sánta Károlynak nevezi, a Zágrábi Krónika egyszerű Károlyával, illetve Nagy Károlyával szemben.

A Zágrábi Krónikában csak az mondható helyesebbnek, hogy Imrét *Emericus*-nak mondja, míg a Váradi Krónika *Henricus*-nak írja, és hogy Péter uralkodását »annis septem et ultra«-ra teszi, míg a Váradi Kr. »duodecim et ultra«-t ír.¹⁾

Nem dönthető el, hogy melyik a helyesebb változat a következő helyeken, hol az adat forrását nem ismerjük: III. Istvánnál, kinek halálát a Zágrábi Krónika »duodecimo kal. Februarii«-re, a Váradi Krónika »tertio kal. Februarii«-re teszi, és II. Endre uralkodásánál, hol a napok száma a Zágrábi Krónika szerint 25, a Váradi Kr. szerint 26. Itt említhető még meg, hogy Salamon halálánál a Zágrábi Krónika »in civitate Pola«-t ír, mit a Váradi Kr. »in Pola civitate Styriae«-re egészít ki, elferdítve a bővebb szövegek »Istrie« szavát. A bővebb szöveg »primo nonis Maii« szavait III. László halálánál mindkét szöveg elferdíti, a mennyiben a Zágrábi Krónika »quinto«-t, a Váradi Krónika »pridie«-t ír.

Már ezekből is szemmel látható, hogy a két szöveg közül a Váradi Krónikáé a tökéletesebb, ha nem is az eredetibb, és hogy egyik sem másolhatott közvetlenül a másik alapján, mert annak hibáiba nem esett bele.

Hogy melyik az eredetibb szöveg, szintén nehéz eldönteni. A Zágrábi Krónika eredetibb volta mellett szól az, hogy a Váradi Krónika is II. Lászlónak nevezi III. Lászlót, noha ez II. Lászlót nem hagyta ki. Viszont ellene szól ennek a következő hely:

Maria, quae fuit tradita in   Maria, quae fuit tradita in
consortem Carolo claudio filio   consortem magno Carolo regi
Caroli magni regis Siciliae. V.   Siciliae. Z.

A Zágrábi Krónika ezen romlott helye csak a Váradi Krónikában fenmaradt szöveg alapján magyarázható meg.

Hátra van még ezután, megvizsgálni, hogy e két kézirat őse hogyan keletkezett? Önálló munkának semmikép sem tarthatjuk. Szövege föltétlenül elárulja a rokonságot a bővebb krónikákkal. Itt tehát újra az a kérdés merül fel, hogy bővebb krónikáink közül melyik szerkesztés szolgálhatott a kivonatoló-

¹⁾ Ellentétben van ez már azzal a néhány sorral feljebb levő adattal, hogy Péter és Aba uralkodása 11 évig s 4 és fél hónapig tartott.

nak alapúl? Kézai itt is számításon kívül marad, részint azért, mert Kézainak alig vannak chronologiai adatai, részint azért, mert nem terjed Nagy Lajosig, főleg pedig azért, mert Kézainál II. István és III. László egyáltalán nem fordul elő. Róbert Károly és Nagy Lajos uralkodásának összhangzó leírása már magában is arra enged következtetni, hogy csak a Nagy Lajos korabeli szerkesztések vehetők számba. Ezek közül is elesik a Bécsi Képes Krónika családja. Interpolatióinak semmi nyoma, a honfoglalás ideje pedig a Bécsi Képes Krónika családjában 677, a mivel szemben a Zágrábi Krónika 889, a Váradi Krónika 888 évszáma a Budai Krónika és a Sambucus-odex 888 évszámával egyezik. Minthogy ez a dátum a Bécsi Képes Krónikának egyik jellemző sajátos helye, már nem is volna szükséges több érvet felsorolni. Mégis figyelmeztetni akarom az olvasót arra, hogy már eddig is több helyet említettem, a hol a szövegek a Budai Krónika családjával mutatnak fel rokonságot, a Bécsi Képes Krónikával azonban nem. Mint ilyen, különösen II. Géza fiainak felsorolása nevezetes, mert ez a Bécsi Képes Krónika családjában teljesen hiányzik. Szent László uralkodása idejénél is a 3 hó említése csak a rövidebb szövegen alapulhat, mert a Bécsi Képes Krónikában nincs meg. Kálmán uralkodása éveit is a Budai Krónikával egyezően 18 évre teszik s nem 25-re, mint a Bécsi Képes Krónika. III. Lászlónál is a 2 nap a Bécsi Képes Krónika 5 napjával szemben csak a rövidebb szövegből származhatik. Nem lehetett azonban a két krónika forrása maga a Budai Krónika sem, mert az II. Endrét Váradon temetteti el, míg krónikáink Egrest említik temetkezése helye gyanánt; és nem lehetett a Pozsonyi Krónika sem, mert abból hiányzik III. István, II. László, IV. István és III. László. Így tehát e szöveg a Budai Krónika családjának azon változata alapján keletkezhetett, mely az V. István korabeli szerkesztéstől már távolabb állott s a Sambucus- és Acephalus-codexekben maradt fen.

Van azonban egy érdekes adata ennek a szövegnek, mely az összes bővebb krónikákkal ellentétben áll. Endrét, Bélát és Leventét még Kézai is Szár László fiainak tartja, a Budai és Bécsi Képes Krónika családja pedig vitatkozik is az ellen, hogy a hercegek Vazul fiai volnának. A Zágrábi és Váradi Krónika azonban határozottan Vazul fiainak mondja őket, míg Szár Lászlónak egy *Bonuzulo* nevű fiát tulajdonít.

Ez az adat világosan Szent Gellért legendájából származik. A legenda nevezi a hercegeket Vazul fiainak, s a legenda hatása krónikáinkra kétségtelenül ki is mutatható. A krónikák több egyező pontot mutatnak fel vele: így Abának Sz. Gellért

által való megdorgáltatásánál, a hercegek behívásánál, a pogány lázadás és Gellért vértanúsága leírásánál, továbbá a hercegek származásánál. De az, hogy a krónika gyakorolt volna hatást a legendára, ki van zárva. A krónikában több olyan Gelléltre vonatkozó adat van, a mit a legenda írója, ha e szöveget ismeri, ki nem hagyott volna. És kétségtelenné teszik e viszonyt a krónikának Szent Gellért életére vonatkozó s a legenda különböző helyeiről összeszedett adatai is.

Nincs tehát miért megütköznünk azon, hogy a két krónika Vazult említi a hercegek atyjául. A krónikák megbotránkoztak rajta és vitatkoztak a legenda ellen, de talán éppen ezzel hívták fel szövegünk excerptorának figyelmét ez adatra. Megmagyarázhatatlan csak a *Bonuszulo* neve. De ezért az adatért még mindig nem tarthatjuk e krónikákat eredetieknek, esetleg egy régibb szöveg fentartóinak, minek folytán a régi szöveg helyreállítására talán fontos támpontokat szolgáltatathatnának. Kétségtelen, hogy krónikáink lelkiismeretesen és jól kivonatoltak, de nem lehet nekik oly nagy döntő fontosságot tulajdonítani. Magam részéről még ennek a helynek nagyobb jelentőségét sem vagyok hajlandó elismerni. Belőle azt következtetni, hogy a krónika valamely régibb alakjában is ez a változat fordult volna elő, nem tartanám helyesnek. Csak az V. István korabeli szerkesztés idejében, a Gellért legenda hatása alatt lehetett krónikáinkban vitássá a származás kérdése.

* * *

Végül még egy kéziratról akarok említést tenni; nem annyira azért, mintha ide tartoznék, hanem mert az utóbbi időben *Kaindl* czernoviczi egyetemi tanár az ő tanulmányaiban ide sorolta, sőt különös jelentőséget tulajdonított neki. Ez az úgynevezett *magyar-lengyel krónika*, melynek Lengyelországban két kéziratát is őrzik.¹⁾

Részletesen a krónikával nem akarok foglalkozni, csak a mennyiben tárgyamhoz tartozik, s ezért mindjárt azon kezdem, hogy benne három elem különböztethető meg: a Hartvik-legendából vett részek, a lengyel részek és a magyar vonatkozások. Ránk nézve e helyen a kérdés így alakul: tekinthetők-e a magyar vonatkozások egy külön krónika részeinek akár csak adatainak?

Minthogy *Kaindl* oly nagy fontosságot tulajdonít ez

¹⁾ V. ö. *Kaindl*: Studien zu den ung. Geschichtsquellen. (Archiv für österr. Gesch. Bd. LXXXII. 2. Hefte. 590. 1.) A régibb kézirat a XIV-ik század második feléből gróf Zamoiskiáé. Még kell jegyeznem, hogy a kéziratokhoz nem jutottam hozzá.

állítólagos krónikának (*gesta vetera*), hogy épen ennek alapján akarja krónikáink viszonyának kérdését tisztázni s ezért bőven is foglalkozik vele, azt hiszem, elég lesz e helyen a magyar-lengyel krónikát az ő okoskodása alapján átvizsgálnunk.

Kaindl maga is bizonyítja, hogy a Hartvik-legendán kívül többnyire lengyel eredetű részekből van a krónika összerakva,¹⁾ de mindamellett még egy magyar eredetű részt akar megkülönböztetni benne, kiindulva a czímből: »*Cronica Ungarorum iuncta et mixta cum cronicis Polonorum et vita Sancti Stephani.*« A magyar krónika, melyet az író — Kaindl szerint — használt, Szent Istvántól a XI-ik század végéig terjedett s a belőle merített helyek a következők: István koronázása, a magyar és lengyel király találkozása, a magyar-lengyel határ leírása, az esztergomi Adalbert-templom építése, a Gizella elleni gyűlölet említése, Levente hat havi uralkodásának feljegyzése és Péter uralkodása idejének két esztendőben való meghatározása. Ezeket azért gondolja a föltételezett magyar krónikából eredetteknek, mert Alberich is említi az Adalbert-templom építését és a Gizella elleni gyűlöletet, Péterről pedig azt mondja, hogy kétszer két évig uralkodott, és mert a Gizella elleni gyűlöletről a magyar krónikák is tudnak.

Pedig az Adalbert-templom építéséről egyik krónikánk sem tud; Péterről csak Alberich állítja, hogy kétszer uralkodott két évig,²⁾ holott a többi krónika szerint összesen hatodfél évig uralkodott; a Gizella elleni gyűlölet okát pedig a krónikák és a lengyel krónika eltérően magyarázzák.

Később³⁾ arra is utal, hogy a magyar-lengyel krónikának leírása a magyar-lengyel határról Anonymus leírásával (cap. 17. 18. 34.) egyezik. Pedig Anonymus is egészen mást mond. A 17-ik fejezetben igenis említi a Sajót és Sáros, de szavaiból csak azt magyarázhatjuk ki, hogy a szerencsi táborozás alatt a magyarok a Sajóig és Sárosig foglalták el a földet.⁴⁾ A 34-ik fejezetben van ugyan szó a lengyel határ megerősítéséről, de ez nem Esztergomnál történik, hanem csak a Garam-völgyén vonulnak fel a határhoz;⁵⁾ a 35-ik fejezet szerint

¹⁾ Archiv, LXXXII. Bd. 2. 596—613. II.

²⁾ Az első esetben Alberichnél 12 évről van szó, de Kaindl hozzáteszi: offenbar irrthümlich statt 2. Archiv, LXXXV. Bd. 2. 444. I.

³⁾ Archiv, LXXXVIII. Bd. 1. 303. I.

⁴⁾ Zerenche, ubi... requiei locum sibi elegerunt. Et non paucos ibi dies permanserunt, donec omnia loca sibi vicina subingaverunt, scilicet usque ad fluvium Souyou et usque ad castrum salis.

⁵⁾ ... transito fluvio Gron castra metati sunt... manserunt ibi tres dies. Tunc... constituerunt, ut tertia pars de exercitu... irent in silvam Zouolon, qui facerent in confinio regni municiones...

pedig épen e hadjárattal foglalják el Nyitrát is. A 33-ik fejezet szerint Gömör és Nógrád ekkor már meghódoltak, sőt a 18-ik fejezet szerint, melyre Kaindl szintén hivatkozik, a határ világosan a Tátra.¹⁾

A mi a többi állítólagos magyar adatokat illeti, nem tudom mi alapon sorolhatja fel ezeket Kaindl a magyar krónikából származó adatok közt? Épen oly merész állítás ez, mint hogy a lengyel krónika jól ismeri a XI-ik századi királyok neveit: »Alba, Levente, Péter, Béla, Albertus, Jesse, Coloman, Salomon und Ladislaus«; ²⁾ nem is szólva arról, hogy e krónika szerint Levente, Péter és Béla testvérek és Szent István fiai, és hogy Albertet, Gézá, Kálmánt, Salamont és Lászlót úgy említi, mint Béla fiai.

Különben maga Kaindl is belátja, hogy a magyarokat gyalázó s a lengyeleket dicsőítő tudósítások nem származhatnak magyar műből.³⁾ De akkor a feltételezett magyar krónikából nem marad semmi; az egészen szemetszűrő lengyel-szláv tendentia vonul végig, mely még Attila történetére is kiterjed. A mi pedig a magyar adatokat illeti, ha el is tekintünk a már felsoroltaktól, a krónika tele van hajmeresztő hibákkal. Szent István pl. négy nemzedékkel él Attila után; Imre halála után Istvánnak még három fia születik és ezután még egyszer megházasodik, Gizellát véve feleségül; Aba Szent István fia, másutt meg Gizella férje stb.

Ezeket a hibákat magyar író nem követhette el. Kaindl, ki ezt maga is érzi, ép ezért e hibákat s a lengyel tendenciát, a Szent István legendáját és a feltételezett magyar krónikát lengyel eseményekkel bővítő lengyel írónak tulajdonítja.⁴⁾ És a lengyel tendentia daczára azt is állítja, hogy »überall macht sich das nationale Bewusstsein des Ungarn bemerkbar«; ⁵⁾ a miről pedig épen csak Szent István történetének Hartvikból kiírt részénél lehet szó.

Ezek után — azt hiszem — felesleges tovább bizonyítanom, hogy semmi ok sincs arra, hogy a magyar-lengyel krónikát részben valamely magyar krónikára vezessük vissza, hogy általában magyar eredetű írott kútfőt tételezzünk fel (a Hartvik-legendán kívül) a krónika forrásának.

* * *

¹⁾ ... missus est Borsu ... versus terram Polonorum, qui confinia regni conspiceret et obstaculis confirmaret usque ad montem Turtur.

²⁾ Archiv, LXXXIV. Bd. 2. 526. l.

³⁾ U. o. 542. l.

⁴⁾ Archiv, LXXXII. Bd. 2. 619. l.

⁵⁾ Archiv, LXXXIV. Bd. 2. 541. l.

Visszatekintve a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések átvizsgálásának eredményeire, ezeket röviden a következőkben foglalom össze: A rövid szövegek közt önálló becsű, mely esetleg a krónikák leszármazására is fényt vetne, nincsen. Ezek mind a bővebb szövegekből készült kivonatok, s mint ilyenek legfeljebb a szöveg helyreállításánál bírhatnak itt-ott jelentőséggel. A legtöbb a Nagy Lajos korabeli rövidebb szövegezés alapján készült. A Bécsi Képes Krónikát csak a Münchener Krónika kivonatolta. A magyar-lengyel krónika alapjául pedig valamely magyar krónikát feltételezni szükségtelen és helytelen dolog. Mindezen krónikákat értéküknél többre becsülték, midőn krónikáink leszármazásának kérdésében ezeknek is döntő súlyt akartak tulajdonítani. Kivonatok, melyeknek bővebb eredetieit ismerjük, e bővebb eredetiek keletkezésére világosságot aligha deríthetnek.

DOMANOVSKY SÁNDOR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország közgazdasága. A M. Tud. Akadémia által a Semsey-féle nemzetgazdasági díjból jutalmazott pályamunka. Irta *Milhoffer Sándor*. I. II. III. köt. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. VIII, 579 l., 2, 470, 2 l., 2, 562, 6 l.

Sajátos irodalmi viszonyainkat semmi sem jellemezheti jobban, mint *Milhoffer Sándor* nagy munkájának megjelenése. Pompás kiadásban lát napvilágot, az Akadémia megjutalmazza, a napilapok áradozó cikkeiben magasztalják. S mi az, a mi ennyi elismerésben részesül? Talán évekig tartó kutatás, lelkiismeretes munka és érett felfogás jól kiforrott eredménye? Talán komolyan számításba vehető mű, a mit az ember örömmel és tanulsággal olvashat? A világért sem. Csak néhány fejezetet kell elolvasnunk, hogy a szerző együgyűségén és tájékozatlanságán bámuljunk. S még ha csak ez volna a hibája! De e mellett ott van a plagiumok, az ollózások szakadatlan sora, olyan formában és olyan módon, hogy szinte egyenest a törvénybe ütközik. A »szerző« egész fejezeteket átír mások munkáiból, a nélkül hogy a forrást, melyből »merített«, megnevezni érdemesnek tartaná. Néhány együgyű megjegyzés, egy-két naiv észrevétel mindaz, a mit a sajátjának mondhat. Ezekre is csak azért volt szüksége, hogy a különféle munkákból kiollózott részeket úgy a hogy összefűzze.

Ha *Milhoffer* könyvének minden hibáját fel akarnánk sorolni, szintén könyvet kellene írunk. Ha plagiumaival elő akarnánk állani, akkor a magyar gazdaságtörténeti és nemzetgazdasági írók munkáinak jórészét újra le kellene nyomtatnunk. Egyiket sem tesszük. Az olvasóra bizzuk, hasonlítsa össze *Milhoffer* munkájának első kötetét, a történeti részt (mi csak erről szólunk) a *Mandello-féle Közgazdasági Lexikon* cikkeivel, *Horváth Mihály*, *Wenzel Gusztáv*, *Tagányi Károly*, *Kováts Ferencz*, *Takáts Sándor*, *Acsády Ignác* stb. idevágó munkáival. Az összehasonlításnál azonnal rájön, mi a *Milhoffer*

sajátja és mi a nevezett íróké. Míg ugyanis ezek hosszas levéltári kutatásoknak megbízható eredményeit adják, addig a Milhoffer megjegyzései legjobb esetben együgyűségek, de többnyire válogatott badarságok. Mivel »forrásait« egyáltalában nem idézi, az egybevetés kissé nehéz ugyan, de ha az ember nem sajnálja a fáradságot, némi mulatságban is lehet része. Milhoffer ugyanis a kiollózott helyeket igen gyakran meg sem érti, s így azokhoz fűzött megjegyzései nem egyszer homlokegyenest ellenkeznek a »felhasznált« forrásművek állításaival.

A mi a felhasznált forrásokat illeti, azok megválasztásában a szerző csak úgy találomra járt el. Sok kiváló és elsőrendű forrásmunka létezéséről tudomása sincsen, s viszont, a mit felhasznált, azt alaposan át nem olvasta. Rendszerint megelégszik az előszó vagy a végeredmény kiollózásával. Vegyük például Tagányi Károly és Kováts Ferencz munkáit. Milhoffernek nem kellett az a pompás anyag, a mivel e munkák: *A földközösség története Magyarországon* (1894) és *Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV-ik században* (1902) kínálkoztak. Aránylag keveset vett át belőlük, de a mit átvett, azt úgy elrontotta, hogy a szerzők aligha fogadnák el sajátjuknak. A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* roppant anyagával is így vagyunk. Milhoffer csak igen keveset használt fel belőle. Pedig bizony elkelt volna. Ha *alaposan* átveszi az ott megjelent forrásmunkákat, pl. Kováts Ferencznek és Takáts Sándornak a dunai hajózásról szóló terjedelmes értekezéseiket, nem fog oly meggondolatlanul írni a dunai hajózásról és a levantei kereskedésről.

Mivel a nemzetgazdaságtannak — úgy látszik — alapfogalmaival sincs egészen tisztában, jobbára csak a krónikás szerepét végzi, azaz a kezébe akadt adatokat úgy a hogy össze-
ragasztja. Sehol semmi önállóság, semmi eredetiség, semmi újság. A szerző még az összefoglaló csoportosításra, az egy-
séges gondolatmenetre és az arányos feldolgozásra sem fordított gondot. Sőt az egyes fejezeteken belül még az időrendet sem tartotta meg; egy-két század nála nem is jön számba; ennyivel előbb vagy utóbb történt-e valami, az ő előtte a
dolgon nem változtat. Jellemző, hogy az egyes fejezeteknek még címet sem adott; még kevésbé vette figyelembe az esemé-
nyek és az eredmények csoportosításánál az uralkodó eszméket és irányokat. Nemzetünk egész ezeréves életét kilencz
időszakra osztja s minden időszakról három, cím nélküli feje-
zetet ad. Ezekbe a fejezetekbe azután — gyakran minden össze-
függés nélkül — a legkülönbébb s egymástól legtávolabb eső
dolgokat és eseményeket beleszorítja. A 128. lapon pl. a XVI-ik

századi vadászatokról szól és állításait Nádasdy Ferencznek száz évvel később, 1660-ban írt utasítására alapítja. A 175—176. lapokon a XVII-ik század közepéről értekezik, de a következő lapon egyszerre a XVI-ik századi országgyűlések adózási ügyeire tér át. A 185. lapon Budának a töröktől való visszafoglalását beszéli el s ugyanott mondja azt a furcsaságot is, hogy 1849-ben I. Miklós csár Világosnál hasonló sziveséget tett az osztrákoknak, mint 1683-ban Szobieszki Bécsnek. A 181. lapon az 1660-as évekről ír s már kuruczokat és labanczokat emleget. A zsitvatoroki békét (1606) követő időszakban beszél a XIV—XVII-ik századok méheseiről, a XV-ik századi erdőrendtartásról és III. Károly meg Mária Terézia gazdasági politikájáról. Még azt is elmondja (e sorok írója nyomán), hogy Mária Terézia 1760-ban a magyar harminczadokra öt milliót akart fölvenni s a komáromi és óvári uradalmakat másfél millióért elzálogosította. Ez a szép történelmi időrend! De ki vehetné rossz néven a szerző elméjének ilyen szokelléseit? A compilatióknál ez mindennapos dolog szokott lenni.

Azonban talán elég lesz már az általános megjegyzésekből; lássunk részleteket is.

A munkának első három fejezete szól *Magyarország közgazdaságáról az Árpádok korában*. Már ezek a fejezetek eléggé elárulják, minő színvonalon áll az egész munka. Milhoffer semmivel sem jár előbb a XVI-ik és XVII-ik század jámbor krónikásainál; csak együgyűségben kerekedik nem egyszer túl rajtok. Azt hiszi, hogy ha Isten az ő kegyelméből Dunát adott Magyarországnak és ha ez a Duna a Fekete-tengerbe ömlött, akkor bizonyos, hogy a keleti (levantei) kereskedést a Dunán bonyolították le; bizonyos, hogy már az első királyok korában kereskedelmi hajók jártak fel s alá a folyamon. Igaz ugyan, hogy Heyd¹⁾ a napnál világosabban megczáfolta ezeket a meséket s kimutatta, hogy a levantei áruk az örökös tartományokba (s így hozzánk is) Velence és Genua révén jöttek; de mit törődik a mi szerzőnk Heyd kutatásaival, vagy Meltzinek az erdélyi szászok iparáról és kereskedelméről írt jeles munkájával? Előtte sokkal valószínűbb a saját állítása, hogy t. i. már a vezérek és Szent István korában »a kereskedés épen nem volt ismeretlen, hiszen a levantei kereskedés a Duna mentén vette útját.« Ehez a kijelentéshez méltán csatlakozhatik a következő, valóban ámulatba ejtő mondás, hogy »mindazonáltal a szó jelenlegi értelmében vett

¹⁾ Geschichte des Levantehandels im Mittelalter, I. II. köt.

közgazdasági ténykedésről még szó sem volt Szent István alatt sem.« (!)

A czéhek megalakulásáról mindjárt a 2-ik lapon szól, a mi szerinte a XIII-ik században történt. Pedig ugyancsak meg lenne akadá, ha a XIII-ik században alakult magyarországi czéheket meg kellene neveznie. Ma már a középiskolai tanulók is tudják, mikor alakultak az erdélyi szász czéhek és mikor a magyarországiak; csak a mi szerzőnk nincs tisztában a kérdéssel, midőn folytatólag azt írja, hogy »a XIII-ik században történt kibontakozás után a czéhrendszer fejlődése rohamosan haladt előre.« E kijelentés után ismét a Szent István korabeli *ipar-ágakról* szól. Ipar-ágak helyett természetesen a *mansio*-kat kellett volna ismertetnie, de ezekről mélyen hallgat. Ellenben méltán bámulatot kelthet azzal az apodiktikus állításával, hogy a Szent István korabeli *folyam-kereskedést* a zsidók és az izmaeliták bonyolították le. Ugyanezen időszak kereskedelméről különben a következő világraszóló mondást koczkatja: »A német, szláv, görög kereskedelem között a magyar is számottevő tényező volt a fenti okból, mely ugyan sok nehézséggel küzdött, de sok nyereséggel is járt, mert hisz a versenynek nyoma sem volt.« (!?)

Ilyen és ezekhez hasonló mindaz, a mit a szerző a XII-ik századbéli dunai hajózásról és kereskedelemről összehord. Az árumegállítás jogáról is megemlékezőn, Komáromot is említi, mint a mely város ezen jog alapján gyorsan felvirágzott. Mondhatjuk, hogy Komárom városa az árumegállítás jogát sohasem élvezte s a XIII-ik században és a XIV-ik század első felében még igen szegény falu volt, melynek lakói nád-vágásból és halászatból éltek. A mit szerzőnk ugyanitt a pénz-ügyről mond, azt a Közgazdasági Lexikonból írta ki, de saját megjegyzéseivel tönkretette az egész szöveget. A vas-iparról azt írja, hogy az Árpádok alatt a *vasgyártás* nagymérvű volt. Honnan gondolja ezt az szerző? — nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy virágzó vasgyártásról ekkor még szó sem lehetett. Hiszen még századokkal későbbben is éppen a vas-ipar termékeiből hoztak hazánkba legtöbbet.

A XIV-ik és XV-ik századi kereskedelem és ipar ismertetése Milhoffer könyvében a lehető leggyarlóbb. E nevezetes korszak gazdasági történetének hazai és külföldi forrásaiból a szerző úgyszólván semmit sem ismer. Csak Kováts Ferencznek *Nyugatmagyarország áruforgalma* cz. munkáját próbálta felhasználni, de ebben sincs köszönet. Míg ugyanis Kováts világosan Magyarország *nyugati* részének áruforgalmáról beszél, addig Milhoffer átírásából azt sem tudjuk meg, hogy az ország

melyik vidékére vonatkozik a közölt kimutatás. Ettől eltekintve, joggal kérhetjük, hogy micsoda irodalmi eljárás ez? Kováts Ferencz rengeteg munkával összeállítja a statisztikai kimutatásokat, Milhoffer pedig egyszerűen kiírja, a nélkül hogy a szerzőnek legalább a nevét megemlítené.

A XIV-ik század ismertetésében a halászatról szóló rész megírásánál felhasználta szerzőnk e sorok írójának munkáját is; ¹⁾ a kiollózott részletek azonban véletlenül nem a *tizennegyedik*, hanem a *tizenhatodik* és a *tizenhetedik* századra vonatkoznak. (A Duna elzárása Bécs alatt stb.) U. o. a vadászatról is megemlékezik s forrástúl egy 1896 évi miniszteri kiadványt használ; és itt, a XIV-ik és XV-ik század ismertetésénél rántja elő az 1729 : 22. t. cikkelyt.

Arról nem is szólunk, hogy a XIV-ik és XV-ik századi nagy fellendülésről, a hazai ipar és kereskedelem felvirágozásáról fogalma sincs. Ennek a kornak megértéséhez a külföldi irodalmat is ismerni kellene; szerzőnk azonban a hazai anyagot sem ismeri, különben bizonyosan jól kiollózta volna az erdélyi századok iparáról és kereskedéséről szóló nagyrértékű tanulmányt, mely épen e folyóiratban jelent meg; ²⁾ valamint a városok számadókönyveit is, melyekben szintén rengeteg anyagot találhatott volna. ³⁾

A XVI-ik és XVII-ik századról szóló fejezetei számára Acsády Ignácznak és e sorok írójának munkáit ollózta ki. A 74. lapon pl. úgy tesz a *hajdu* szó eredetéről szóló közleményünkkel, hogy még az idézőjeleket is megtartja; de hogy a szöveg változatos legyen, utána mindjárt Acsády munkáiból ad igen bő szemelvényeket, természetesen a forrás megnevezése nélkül. A 147. lapon felsorolja a nagy vásárokat, a miből kitűnik, hogy épen a legnagyobbakat nem ismeri.

I. Ferdinánd magyar vámpolitikájáról igen érdekes és becses emlékek maradtak reánk. Ezek az emlékek statisztikai kimutatásokkal igazolják azt, hogy közgazdaságunk I. Ferdinánd idejében még az örökös tartományokra nézve is elsőrangú erőforrás volt. Szerzőnk előtt ezek az emlékek nem léteznek; valamint hogy semmit sem tud Magyarország azon korbeli külföldi kereskedelméről sem. Ismereteit különben élénken megvilágítja ő maga. A 147. lapon pl. a bécsi *landgraf*-ról

¹⁾ A bécsi halkereskedők kiváltságai Magyarországon, 1328—1714. *M. Gazdaságtört. Szemle*, IX. évf. 49. l.

²⁾ *Meltzl Oszkár*: Az erdélyi századok ipara és kereskedelme a 16. és XV-ik században. *Századok*, 1892. 633. 720. l.

³⁾ *Fejérfpataky László*: Magyarország városok régi számadásai. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1885.

beszél, ki a magyar kereskedőket folyton károsítja. Hát bizony Bécsben nem volt *landgraf*, hanem igenis volt *hándgraf*, még pedig állandóan; sőt az is megesett, hogy I. Lipót alatt magyar nemes embert neveztek ki bécsi *handgraf*-nak. A 150—162. lapokon ismét e sorok írójának munkáját (Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. *M. Gazdaságtört. Szemle*, VI. évf.) írta át. A ki fogalmat akar magának szerezni a szerző ollózásainak jeles módjáról, vesse össze az eredeti (id. h. h. 344—347. ll.) és a kiírt szöveg (150—151. ll.) néhány sorát.

Ilyenformán ollózta ki a *Két világkereskedelmi cikkünk* cz. dolgozatnak¹⁾ legfontosabb részleteit. A dohány elterjedéséről és az első dohány-monopoliumról,²⁾ valamint a vörös polturáról szóló dolgozatainkat is hol szórúl-szóra, hol meg saját vélekedéseinek belekeverésével reprodukálja. Tüzes Gábor közgazdasági tevékenységéről közzétett cikkünket³⁾ is kiollózta. De itt már némi változtatást is cselekedett: a szöveget kiírt szövegbe beleszőtte azt a latin idézetet, a mit mi jegyzetben adtunk; csak hogy mint minden latin szöveget, úgy ezt is hibásan közölte. Ugy tetszik, hogy szerzőnk a latin nyelvvel nincs közelebbi ismeretségben.

A különféle forrásmunkáknak minden változtatás és fel dolgozás nélkül való átirása gyakran ellenmondásokba keveri a szerzőt. Könyvének egyik részében pl. rettentő színekkel festi a törökök gazságait, fosztogatásait s elviselhetetlen zsarolásait; a mikor meg a két Rákóczi György alatt virágzó Erdélyről szól, azt mondja, hogy Erdély szerencsés viszonyok között volt, mert nem a német, hanem a török fenhatósága alatt állott. Könyvének egyik helyén elmondja, hogy mily hatalmas kereskedést űztek a hódoltságiak marháikkal a külföldön, másutt meg azt írja, hogy a kereskedelem fő akadály a török volt. A monopoliumokat ő is károsaknak tartja; hanem azért a Millesi-féle monopoliumot (Milhoffer szerint *Millesis*; Vogemont-ot ugyanő *Vogelmont*-ra kereszteli) az 1747 év ismertetésénél hasznos dolognak állítja. Ha tudná, hogy a Millesi család az olaszországi marhakereskedés monopoliumával négy évtized alatt hány százezer forintot ragadott el a magyar tőzsérek kezéből, bizony nem mondaná, hogy ez a monopolium hasznos intézmény volt.

A török békekötéseket — Acsády munkájának kiollózásával — elég bőven ismerteti, de azoknak közgazdasági jelen-

¹⁾ *M. Gazdaságtört. Szemle*, X. évf.

²⁾ U. o. V. évf.

³⁾ U. o. VI. évf. 391 és köv. ll.

tőségét nem érti. Pedig nem nehéz kitalálni, hogy a törökországi kereskedők jávára kikötött 3 és 5 százalékos vámtételek eredményezték azt, hogy a magyar kereskedők koldusbotra jutottak s örökükbe törökországi görögök, rácok, örmények és zsidók léptek, kik azután lassan-lassan Magyarország állandó lakóivá lettek.

A Mária Terézia korából ránk maradt s Magyarország egész kereskedését felölelő kimutatásokat a szerző vagy nem ismeri, vagy nem tartotta közölni érdemesnek. Pedig mindenestre többet értek volna, mint azok a kimutatások, melyeket Schwartzner statisztikájából amúgy is mindenki ismer.

De nem folytatjuk tovább. A munka első kötetéből izlelőül talán ennyi is elég. A második és harmadik kötet a jelenkor közgazdaságával foglalkozván, tárgya nem tartozik e folyóirat körébe. Különben is az utóbbi két kötetről a *Közgazdasági Szemle* kimerítő bírálatot adott. E bírálatból megtudjuk, hogy ezek a kötetek is legnagyobbbrészt idegen tollakkal kérkednek. Egyszóval az egész nagy munka egy módszerrel készült. És az Akadémia bírálói erről a munkáról mondták, hogy *szorgalommal és alapos tájékozottsággal van írva*. Mi azt óhajtjuk, hogy mennél kevesebb ily alapos tájékozottsággal írt munka lásson napvilágot a magyar irodalomban. Ezzel mindenesetre kevesebb kárt vallanánk, mint a mennyi hasznot látunk a Milhoffer-féle pályamunkákkal.

TAKÁTS SÁNDOR.

Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje olim Campus Zagradiensis dictae. Collegit et sumptibus eiusdem communitatis edidit Emilius Laszowski. Vol. I. 1225—1466. Zagrabiae, 1904.

A. Scholz. 8-r. XLIV, 529 l.

Laszowski Emil, a zágrábi országos levéltárnak a forráskiadások terén kifejtett munkálkodásáról jól ismert tisztviselője, a múlt év végén a horvát oklevéltárakat egy becses kiadvánnyal szaporította, a mennyiben a *túrmezei* vagy *turopoljei* kiváltságos területre vonatkozó oklevelek első kötetét kiadta, melynek legnagyobbbrészt még kiadatlan 365 db. közleménye az 1225—1466-ig terjedő időszakot foglalja magában. Ebből az anyagból 35 darab esik az Árpád-korra.

Minden oklevéltár megbírálásánál két kérdést kell főleg szem előtt tartanunk: 1. mi a közzétett anyag beltartalmának értéke? — 2. megfelelt-e a kiadó mindazon követelményeknek, melyeket mai napság az oklevelek kiadásához fűzünk?

Az első kérdést illetőleg magától értetik, hogy a *túrmezei*

belviszonyokra vonatkozó adatok, épen úgy mint azok, melyek általában a horvátországi viszonyokra vetnek világosságot, első sorban a horvát történetkutatókat érdeklik s így e helyen részletes ismertetés tárgyául nem szolgálhatnak. Mi itt kizárólag azon adatokra fordítjuk figyelmünket, melyek oklevéltani, archontologiai és családtörténeti ismereteinket gyarapíthatják.

A gyűjtemény első darabját már Fejér codexéből (III. 2. 481.) ismerjük. Ez azon okirat, melynek erejével Béla ifjabb király 1225-ben bizonyos Bodont és rokonait a zágrábi várjobbágság alól felmentve, őket nemesekké teszi. Eredetije ismeretlen, szövegét csak egy 1466-ból származó átiratból bírjuk, s így nagyon érthető, hogy valódiságáról a vélemények egymástól eltérők.

Klaić, Bojničić és néhai Pauler Gyula az oklevelet határozottan hamisítványnak tartották. Pauler erre nézve így nyilatkozik: »Véleményem szerint az illető okirat otromba hamisítás, a mit Bélának zavaros czíme és a darab szokatlan irálya már az első pillantásra elárulnak.« Smičiklas és Gruber gyanusnak itéli, Tkaličić ellenben minden kétséget kizárólag valódinak ismeri el. Megjegyzendő, hogy Pauler Gyula *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* cz. munkája első (1893) kiadásában (760 és köv. ll.), midőn egy-néhány horvát vonatkozású hamis oklevélről szól, ezt nem említi, sőt műve más helyén (646. l.) valódinak veszi. Azt hiszem tehát, hogy megsemmisítő ítéletével túllőtt a célon.

Kutatásaim szerint a kérdéses oklevélben szereplő egyházi és világi országnagyokat — bár neveik el vannak fordítva — minden kétséget kizárólag valódiaknak elismert okiratokban is megtaláljuk. Az egyetlenegy *Wonic* tengeremelléki bánra nem akadunk másutt, s a Wenzelnél közölt 1245 évi okirat,¹⁾ mely bizonyos *Woinch* bán fiáról szól, csak elővigyázattal veendő, mert a benne előforduló Benedek győri püspök már 1244-ben meghalt és az oklevélben néhány világi főúr 1245 ápr. 26-án szerepel, a kikiről más okiratok ezen a napon semmit sem tudnak. De az a körülmény, hogy *Wonic* bánt épen csak *egy* oklevél említi, még nem elegendő ok arra, hogy az illető oklevelet hamisítványnak tartjuk. Számos okirat, mely őt említette, elveszhetett, és lehet az is, hogy számos ily emlék valamely levéltár porában még felfedezetlenül hever. Béla ifjabb király czíme, mely a magyar ügyekben tőle kibocsátott egykorú okiratokban olvasható czímtől eltér, nem gyanus, mert egy Wenzelnél olvasható, 1225-ből származó és eredetiben is még

¹⁾ Árp. Uj Okmt. XI. 339. l.

létező okirat ugyanezt a címet adja.¹⁾ Gyanusabb az oklevél dagályos és helyenként túlságosan kenetteljes stílusa; pl. az ilyen kifejezések, mint »quod non habet per corrupte carnis naturam«, — vagy »et aliorum iuxta eiusdem generacionis lineam descendencium«; az utóbbi különösen azért, mert a *linea* (= vonal, ág) mint genealogiai kifejezés azon korban még ritka; továbbá azért, mert az oklevél első fogalmazója, vagy mondjuk Béla kanczellárja, ki a három megnevesített testvérnek oldalrokonait névszerint említi, bizonyosan a távolabbi oldalrokonokat is így említette volna, nem csupán általánosságban, nevök megnevezése nélkül. Ebből az illetőknek semmi hasznuk nem lehetett, mert eshetőleg kénytelenek lettek volna a megnevesített testvérekkel tartott nemzetségi rokonságukat bebizonyítani, a mire a világosan megnevezettek részéről nem volt szükség. Az hiszem tehát, hogy a szóban forgó oklevél a benne felsorolt személyek megnevesítése, valamint a záradék tekintetében valódi; több mint valószínű azonban, hogy valamely átíratás alkalmával — mert az eredeti szöveg talán már nem volt jól olvasható — a fent idézett két mondatot beletoldották.

Azon, első látszatra nem szembetűnő, de el nem vitázható jelentősegnél fogva, melylyel az uralkodók és az országnagyok hol-tartózkodásának meghatározása a történeti kutatásban bír; az ezen kötetben található idevágó újabb adatokat szívesen látjuk és kiemljük közülök a következőket: a Gutkeled nb. István szlavóniai bán 1256 okt. 18-án Kőrösön, a Rátold nb. Roland szlavóniai bán 1265 febr. 25-én a horvát Zelinben, a Héder nb. Henrik szlavóniai bán 1273-ban Kőrösön, a Gutkeled nb. Miklós szlavóniai bán 1278 máj. 26-án Zágrábban, I. Károly király 1333 jul. 4-én a horvát Tapolczán, I. Lajos király 1342 okt. 9-én Visegrádon, 1344 nov. 25-én ugyanott, 1352 márcz. 25-én Budán, 1352 jul. 13-án ugyanott, 1365 jan. 2-án Visegrádon tartózkodott.

A királyi *hadbaszállásokra* nézve igen érdekes Lajos királynak 1364 ápr. 27-én kiadott oklevele, melyből kitűnik, hogy Kont Miklós nádor sztergomi érsekkel együtt a boszniaiak ellen 1363-ban indított hadjáratban Ozora vidékén működött.

Az *archontologia* köréből mindenekelőtt a *comes terrestris* mivoltára vonatkozó megjegyzéseket kell tennünk: *Terrestris* vagy *terrigena* annyit jelent, mint *belföldi* vagy *benszültt*. Magyarországra vonatkozó okiratokban a régibb időben e kife-

¹⁾ Id. m. XI. 182. 1

jezés tudtommal csak a szepességi ispánoknál fordul elő. Azon Jakab, ki 1332-ben *comes terrestris ecclesie Quinqueecclesiensis* címmel szerepel,¹⁾ nem annyira *benszülött*, mint inkább a püspökség jószágigazgatója. A magyar megyék főispánja, igaz, számos esetben nem volt a megye szülőtte; csak hébe-korba, a megyei közgyűlések alkalmával jelent meg megyéjében, míg az év legnagyobb részét vagy az udvarnál, vagy pedig más megyében fekvő birtokain töltötte, — de mivel mégis csak magyarországi származású ember volt, nem találták szükségesnek, hogy helyettesét, vagyis az alispánt, a ki rendszerint megyéjébeli birtokos és lakos vala, ezen különös jelzővel megkülönböztessék. Másképp állt a dolog Horvátországban. Béla ifjabb király már 1225-ben világosan kiemeli, hogy a petrinjai vendégnepek ügyében az egyik pristaldus, Péter, Pilis megye főispánja, a másik pedig, a *terrigena* Miriszló, Goricza főispánja.²⁾ Miután Pilis megye főispánja magyar úr volt, a király szükségesnek találta annak kiemelését, hogy a másik pristaldus horvát *benszülött*. Egy al-bán, Zágráb megye főispánja, 1230-ban Zlatenich nevű birtokra vonatkozó ügyben Jaroszló *benszülött* és Kessen magyar pristaldust küldi ki.³⁾ Midőn a zágrábi káptalan 1244-ben tanúsítja, hogy bizonyos Petrina nevű ember muraközi birtokát eladta, kiemeli, hogy Petrina a Zala-megyei fő- és alispán bizonyítványain kívül még Iván *comes terrigena* tanuságára is hivatkozott.⁴⁾ 1252 és 1253-ban Kőrös megye főispánja György mellett, Pelsa, ugyanazon megyébeli *comes terrestris* is működik,⁵⁾ a miből világosan kitűnik, hogy György magyar, Pelsa pedig horvát volt. Nyomatékosan bizonyítja ezt Ábrahám, Marócza megye főispánja 1256-ban, midőn egy Marócza-megyei ügyben az ő saját kiküldöttje, Benedek pap mellett még a *terrestris* Priberke is működik;⁶⁾ és így tudnánk még számos példát felhozni a *terrestris* és *terrigena* kifejezések jelentésére nézve. A dolog veleje tehát abban áll, hogy a magyar nemzetiségű főispán az ő horvát megyéjében csak *dignitarius* volt, a ki az év legnagyobb részét Magyarországon töltötte, míg az ügyek vezetése élén egy horvát, vagyis *benszülött* (*terrigena*) állott, kit az okiratok pontosan mindig *comes terrestris* címmel neveznek. De miután az okiratok a Dráván-túli megyékben az alispánt

¹⁾ Anjoukori Okmt. II. 605. 1.

²⁾ Wenzel id. m. XI. 183. 1.

³⁾ Wenzel id. m. XI. 217. 1.

⁴⁾ Wenzel id. m. VII. 184. 1.

⁵⁾ Fejér CD. IV. 2. 166. 1. — Wenzel id. m. XI. 390. 1.

⁶⁾ Hazai Okmt. VIII. 67. 1.

is (*curialis comes*) ismerik, nem szabad a *comes terrestris* állását az alispánéval azonosítani. Legalkalmasabb elnevezése lenne talán: *másod-főispán*.

Túrmezőn erre vonatkozólag a következőket találjuk:

Az Árpád-kori túrmezei ispánok kivétel nélkül csak a *comes terrestris* címet viselik; 1300-ban azonban Mihály fia János a *comes Campi Zagrabienensis*, fia Egyed pedig a *comes terrestris eiusdem Campi*, és mindketten egy és ugyanazon okiratot állítják ki. 1389-ig azután megint csak a *comes terrestris* címre akadunk; 1389-ben György fia Péter mint *zuppan de Campo Zagrabienensi* szerepel; 1390 máj. 23-án Nagy János a *comes de Campo Zagrabienensi*, és vele együtt megint György fia Péter a *zsupán*; és így még több példát találunk arra, hogy a *comes Campi Zagrabienensis* mellett egy *comes, terrestris eiusdem Campi* is működik. Miután azonban túrmezei alispánt s illetőleg *curialis comest* az okiratok nem említeneek, holott Zágráb megyében (pl. 1397-ben) ismernek ilyet, és miután nem igen tehető fel, hogy a túrmezei *comes* külföldi ember lett volna: azt hihetjük, hogy a túrmezei *comes terrestris* ott, a hol vele egyidejűleg és együttesen a *comes* is szerepel, nem annyira a benszült másod-főispánt, mint inkább az alispánt jelenti.

Az egyes archontologiai adatok első sorban Zágráb megyére és a Túrmezőre vonatkoznak; mindezekről azonban más helyen lesz szó. Itt csak a szlavóniai bánokra nézve akarok néhány érdekesebbet kiemelni: a Gutkeled nb. Felső-lendvai Miklósról most már bizonyosan tudjuk, hogy 1325-ben meghalt, mert utóda, az Ákos nb. Mikcs, 1326 júl. 4-én róla mint néhairól tesz említést. 1349 jun. 15-én a Rátót nb. Lesták »*vicarius (Ludovici regis) tocius regni Sclavonie generalis.*« Ugali Pál 1350 ápr. 9-én még szlavóniai bán, de határozottan mondja, hogy őt István herczeg nevezte ki. Ezen herczeg özvegye 1354 decz. 2-án »*regnum Sclavonie, Croacie et Dalmacie ducissa.*« Uj bánnal nem ismerkedünk meg, de az eddig ismertekre vonatkozó chronologiai adatainkat e kötetből kiegészíthetjük.

A horvát nemzetségek (*generatio, genus*) száma is tetemes gyarapodást nyer a turopoljai emlékekből. Az itt szereplők a következők: Domagoych, Lomnica, Mrachlyn, Wilkota, Dobranych, Lewcha, Szlavo, Ukmer, Chernoszlo, Endre. Hogy ezek lett az egyes családok nagy számmal fordulnak elő, az magától értő; és hogy a kötetben számos művelődéstörténeti, jogi,vészeti, onomastikai és földrajzi adatra találunk, az is észletes dolog. Az onomastikára vonatkozólag egy nem

épen új, de mégis elég érdekes adatot emelünk ki. Tudtuk eddig is, hogy az *Iván* név a *János*-nak felel meg, de hogy valamely okirat ezt határozottan hangoztatta volna, arra tudtommal nincs példa. Itt 1456 aug. 11-én a türmezei főispán *Johannes aliter Iwan Chwdorowych* néven nevezi magát.

Ha ezek után mármost azt kérdezzük, vajon megfelelt-e Laszowski az újabb oklevélkiadásokhoz fűzött követelményeknek? akkor mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy a legújabban megjelent oklevéltárak — tudtommal — legnagyobb-részt úgy vannak szerkesztve, hogy nemcsak a bevezetés és előszó, hanem az egyes okiratok rubrumai, a szövegre vonatkozó bármi néven nevezendő magyarázatok és megjegyzések, valamint a név- és tárgymutató is az illető szerkesztő nemzeti nyelvén szólnak hozzánk. Ezen eljárás ellen, ha a szerkesztőnek és különösen azoknak álláspontjára helyezkedünk, kik a kiadás költségeit viselik, nem lehet kifogást emelnünk; csak az a baj, hogy a külföldi kutató, vagy az, a ki az illető nyelvet nem érti, a kiadványt nehezen használhatja. Laszowski tehát okosan járt el, midőn a szóban forgó oklevéltár rubrumait, az egyes közleményekre vonatkozó megjegyzéseket, magyarázatokat stb. *latinul* adta.

A mi az oklevelek szövegét illeti, a közlés megbízhatóságáról csak az eredetiekkel való összehasonlítás útján lehetne alapos bírálatot mondani. A kiadás technikája az általában elfogadott rendszert követi. A szerkesztő elől az okirat keltét és kiállítása helyét, azután tartalma kivonatát (rubrum), ennekutána a szöveget adja, s végül az illető darab hollétét, a pecsét leírását és a netaláni korábbi kiadások repertoriumát közli. Külön jegyzetben következnek az átiratokban esetleg előforduló s a közölt szövegtől eltérő változatok és a szövegre egyáltalában vonatkozó megjegyzések. A név- és tárgymutató a kiadvány kezelését eléggé megkönnyíti. Kifogás alá csupán az esik, hogy a szerkesztő a szöveg közt előforduló chronologiai dátumokat fel nem oldja, a pecséteket nem mindenütt írja le, s a mai kiejtéstől eltérő, sokszor bizonyára elferdített és ma nem is létező helyneveket sem a mutatóban, sem másutt meg nem határozza. De mindez nem csökkenti a kiadvány értékét. Laszowski derék munkát végzett, melyért elismerést érdemel tőlünk.

WERTNER MÓR.

átvételt. A nyugati kultúra a magyar törvényhozásra a külföldről bejött s a királyi tanácsba bejutott papok és urak révén hatott. Az intézkedések, melyeket ők ajánlottak, bizonyára régi hazájok intézményeit tükröztetik vissza.

A magyar törvény forrása tehát a legtöbb esetben nem egy szöveg szerint a törvényhozás tagjai előtt fekvő törvény volt, hanem a külföldi intézmények élő tudata. Ez megnehezíti az összehasonlítás munkáját s épen e tekintetben nem értünk egyet a szerző eljárásával.

A *forrás* fogalmát itt igen tág értelemben kell alkalmazni. Forrásai a magyar törvényeknek — a szó szorosabb értelmében — csak a 847-iki mainzi zsinat és Hadrián pápa rendeletei. A többinél bizonyos intézkedéseknek csak *hatása* érezhető. A szerző is különbséget tesz a rokonság fokozatai közt s a *szó szerinti* egyezés mellett *tárgyi* és *gondolati* rokonságot is említ. Tanácsosabb lett volna azonban a tárgyi és gondolati rokonság eseteiben a párhuzamos szövegek lenyomtatása helyett az egyes intézményeknek Európában észlelhető különböző megnyilvánulásait tárgyalni s ezen tárgyalás keretén belül rámutatni, hogy a magyar törvény melyik alakkal tüntet fel közelebbi érintkezést. A szerzőnek e tekintetben igen nagy anyag állott rendelkezésére. A rokon szakaszokat a külföldi törvénykönyvekben szorgalmasan fölkereste és a magyar szöveggel gyakran több külföldi törvény szövegét is összehasonlította, sőt a jegyzetekben is egész sereg rokонтartalmú cikkelyre mutatott rá. Tanulságosabb lett volna tehát a rokонтárgyú szövegek száraz egymás mellé nyomtatása helyett a magyar intézményt az európai fejlődés folyamatával párhuzamba állítva összehasonlítani s ettől elválasztani. Ez által az egész értekezés sokkal feldolgozottabb lett volna, míg így a hogy van, nyersebb.

Nem ártottak volna az összefoglaló fejezetek sem. Az összehasonlítás csak egyes törvénycikkelyekre van alkalmazva, de hogy valamely törvénykönyvünkön bizonyos hatás meglátszanék, az így sehol sincs kifejtve. Pedig ez volna fontos. Mert hogy az európai törvények, illetőleg a római katolikus egyház zsinati határozatai, hatással voltak a magyar királyi senatus határozataira, az kétségtelen. Hogy az idegen törvények szövege — a 847-iki mainzi zsinat és Hadrián pápa főntebb említett rendeletein kívül — nem feküdt a törvény szövegezésénél a senatus tagjai előtt, az — Závodszy értekezésének tanúsága szerint is — több mint valószínű. Meghatározandó tehát az lett volna, hogy micsoda szűkebb terület hatása domborodik ki az általános európai hatásból. A szerző kimu-

tatta, hogy hol fordulnak elő törvényeinkkel rokon intézkedések; csakhogy ezek még nem források. Hiszen a szerző is több helyen különböző országok rokon intézkedéseit állította egy és ugyanazon magyar törvény mellé. A rokon tárgy pedig még a hatást sem bizonyítja feltétlenül, forrásnak tehát az ily helyek még kevésbé mondhatók. Szent László első törvénykönyve 26-ik pontjának forrásául pl. — mely a zsidók ünnepnapj munkájáról szól — nem tekinthető Szent István decretumának nyolczadik pontja. Szent László intézkedése legfeljebb novellája amannak. A novellának pedig a törvény, melyhez pótlásúl szolgál, nem forrása.

Kár az is, hogy a szerző Szent László törvényeivel nem foglalkozott behatóbban, s a második és harmadik törvénykönyvnek — minthogy »a hazai viszonyoknak megfelelő büntetőjogi intézkedéseket tartalmaznak« — »a magyar törvényekkel való kapcsolatát csak táblázatosan« állította össze. Szerettük volna tudni véleményét a harmadik decretum korát illetőleg; és meg kellett volna mondania, hogy az említett táblázatokban mit jelent az *egyenlőség* (=) jele. Csak azt-e, hogy az illető törvények egyazon tárgyról intézkednek? Ugy látszik, mert pl. a második decretum Szent István törvényeivel és László harmadik, sőt második decretumával is párhuzamba van állítva.

Az eredmények összegezésénél is — ezek, sajnos, igen rövidék — van néhány oly általánosságban odavetett mondas, mely az aprólékos összehasonlítások után nem illik a munkába. Hogyan lehet például Szent László koráról azt mondani, hogy akkor »mintha a nyugati egyházzal való kapcsolat megszakadna, a görög canonok hatása lép előtérbe a coelibatus és a házasságjog kérdésében«? (125. l.) Hiszen Szent László törvénykönyvének — az első három pont kivételével — a nyugati egyház intézkedéseivel való egyezését a szerző maga 20 lapon át bizonyítja! Hol van tehát a kapcsolat megszakadása? E törvény 17-ik pontja kezdi még csak korlátozni az idegen papok beözlönését. Nem volt-e hát megokolt dolog, ha oly erős nemzeti érzésű király, mint Szent László, talán épen a magyar papság érdekében, VII. Gergely pápa szigorú végzéseit nem foganatosította, hanem átmeneti intézkedéseket tett, melyekhez a mintát esetleg a görög egyház szolgáltatta?

De mindenesetre nagy érdeme Závodszyknak a törvények történeti szövegének *kritikai kiadása*. A Corpus Juris szövege nem a legjobb és nem is teljes; és jöllehet a Franklin-társulat millenniumi emlékkiadásában, legalább a jegyzetekben — mert a Corpus Juris több mint háromszázados jogi gyakorlat által elfogadott s mintegy szentesített szövegén változtatni nem

volt szabad — igen becses magyarázatokat, kiegészítéseket és variánsokat kaptunk: a történeti szövegnek az összes kéziratok összehasonlításán alapuló kritikai kiadása mégis hiányzott. Závodszy a törvények szövegét mindig a fenmaradt legrégibb kézirat nyomán adja s ezt a jegyzetekben a későbbi kéziratok eltéréseivel kíséri. A kiadás jó; lapszám- és sor-jelzéssel s az alapszöveg sajátosságainak pontos feltüntetésével; a jegyzetek is pontosak és helyesen vannak alkalmazva.¹⁾

DOMANOVSKY SÁNDOR.

¹⁾ Az utolsó pontban nem lehetünk teljesen egy véleményen a t. bírálóval. Először is, mit értsünk a törvények *történeti* szövege alatt? A fenmaradt legrégibb kézirat szövegét-e, vagy a különböző kéziratok összevetéséből megállapított szöveget? Amazt nem érthetjük, mert hiszen Závodszy sem *egy* bizonyos — mondjuk, a legrégibb vagy legjobbnak, leghitelesebbnek ismert — kézirat szerint adja az *Appendix*-ben a törvényeket, hanem több kézirat összehasonlításával maga állapítja meg szövegüket s ezt közli a változatokat feltüntető jegyzetek kíséretében. Így Szent István törvényeit a Turóczi- és Ilosvai-féle codexekkel egybevetve az admonti codex alapján, az *Institutio morum* s a Szent László és Kálmán korabeli törvények megzsinati határozatok szövegét a Turóczi- és Ilosvai-féle codexek, illetőleg a Pray-codex alapján adja. Ez lenne tehát a *történeti* szöveg. De vajjon csakugyan annak mondható-e? Azt hisszük, nem. A ki az aranybulla előtti törvényeink történeti szövegét akarja megállapítani, az nem szorítkozhatik két vagy három — habár a legrégibb s kétségkívül legértékesebb — codex összehasonlítására, hanem egybe kell vetnie az összes XVI. századi gyűjteményeket, melyek első királyaink törvényeit magukban foglalják; azután át kell vizsgálnia az eddigi szöveg-kiadásokat, nem mellőzve a sokat gáncsolt Corpus Juris szövegét sem, melynek minden hibái és fogyatkozásai mellett is történeti értéke van. Závodszy mindezeket figyelmen kívül hagyta s így *történeti* szöveget valóban nem adhatott. — A mi a kiadás *kritikai* voltát illeti, erre nézve szintén megjegyzést kell tennünk. A szóban forgó törvények *kritikai kiadása* kétféle módon képzelhető. Vagy lenyomatjuk a legrégibb avagy legjobbnak tartott szöveget híven, minden változtatás, igazítás és »megállapítás« nélkül, s jegyzetekben hozzáfűzzük a többi kéziratok (codexek) s más szöveg-kiadások eltéréseit; vagy az *összes* kéziratok és korábbi kiadások gondos összehasonlítása alapján magunk állapítjuk meg a szöveget s ezt látjuk el kritikai jegyzetekkel. De ez esetben nem elegendő csupán a variánsokat jelezni a szöveg alatt, hanem szükség, hogy a kiadó a maga *megállapításait* okfejtő tárgyi és nyelvészeti, esetleg palaeographiai magyarázatokkal támogassa. Závodszy mindezt nem cselekedte; megállapításait sehol egy szóval sem indokolja; ennél fogva a tárgyalt törvények »*történeti* szövegének *kritikai kiadása*« neki érdemül nem tulajdonítható. Nem kívánjuk ezzel a fiatal szerző jeles igyekezetének dicséretét kisebbiteni, csak azt a nézetünket akartuk igazolni, hogy legrégibb törvényeink történeti szövegének az összes kéziratok összehasonlításán alapuló kritikai kiadása *még mindig hiányzik*. — Végül még csak egyet. Nem értjük, mire való a lapszám- és sor-jelzés az olyan kiadásban, mely nem *egy* szövegnek hű mása, hanem különböző szövegekből van »megállapítva.« Ezt a pedanteriát, melynek itt semmi okos célja nem lehet, a t. szerző bátran elengedhette volna magának. *Szerk.*

Le compromis Austro-Hongrois de 1867. Étude sur le dualisme. Par Louis Eisenmann, ancien élève de l'École normale supérieure, agrégé d'histoire et de géographie. Paris, 1904. Société nouvelle de librairie et d'édition. 8-r. XX, 695. l.

Idegen szerző magyar tárgyról ritkán írt ily alapos könyvet. Eisenmann megtanult magyarul és csehül, hogy a kiegyezés történetét megírhasssa. Valóban jól ismeri a forrásokat, s a francziák az ő könyvéből tiszta képet kapnak Magyarország, sőt Ausztria legújabb történetéről is. Eisenmann alaposága abban is nyilvánul, hogy nem a hatvanas éveken kezdi a kiegyezés történetét; hanem egy bevezető fejezetben ismerteti a régi időket a mohácsi vésztől 1848-ig, azután 1848-on kezdi az események részletes tárgyalását.

Három irányban mozognak történeti fejtegetései. Ismerteti a magyar viszonyokat, rajzolja Magyarország viszonyát az udvarhoz, s azután az osztrák birodalomban különösen a cseh törekvések fordulatait jellemzi. Figyelme sokféle viszonyra kiterjed, a pénzügyi és külügyi kérdéseket értelmesen tárgyalja, de főleg a nemzetiségek összeütközései érdeklik.

Becsületesen igyekszik e kérdésben a tárgyilagos felfogásra; el is kell ismernünk, hogy a magyar viszonyokat nagyobb elfogulatlansággal tárgyalja, mint sok szlávbarát honfitársa. Csak a román-magyar kérdésben billen mérlege erősen a románok felé, máskülönben nem vethetünk szemére elfogultságot. Ne higyük, hogy e könyvből csak az idegen tanulhat. Bizony a magyar kutató is, a ki a kiegyezés történetét akarja ismerni, haszonnal forgathatja. Különösen ajánljuk a magyar olvasó figyelmébe azokat a részeket, a hol az osztrák belső állapotokról van szó. Eisenmann ezeknek hatását a kiegyezés történetére igen érdekesen tünteti föl.

Eisenmann világosan és elevenen ír; néha rövidebbre is foghatná előadását, de általában érdekelni tudja a komoly olvasót. Van annyi lélektani tapintata, hogy tárgyának drámai fordulatait is éreztesse. Schmerlingről igen sikerült jellemrajzot ad.

Hogy ily nagy munkában idegen író olykor téved is egyes adatokban s a felfogásban, az nagyon természetes. A karloviczi békét (16. l.) szerinte 1697-ben kötötték. A *pragmatica sanctió*ról szólva feltűnőnek mondja, hogy a magyarok iskorú király gyámjául a nádor helyett osztrák herceget ertek el. Ezt Cziráky *Conspectus*-a után írja s megzi, hogy e felfogást Kmetty czáfolja közjogában. Csodáljuk, y nem említette Deák 1861-iki feliratát, melyben hatá-

rozottan meg van mondva, hogy »Magyarország törvényei szerint a kiskorú magyar királynak gyámja az ország nádora.« A 64. lapon sajtóhiba lehet az, hogy Deák nem ment el az 1840-iki országgyűlésre a zalai események miatt. A 82. lapon azt mondja a szerző, hogy Kossuth formulázta először a modern dualismus programját a pozsonyi gyűlésen 1848-ban. Látszik e megjegyzésből, hogy szerzőnk nem eléggé ismeri Széchenyit. Széchenyi már a *Kelet Népe*-ben sürgette Ausztriához való viszonyunknak, ez »indefiniált állapotoknak« rendezését. Kifejti ezen munkájában, hogy magyarnak és németnek egymástól függetlenül s mégis egymást segítve kellene élni. S a meny-nyiben Széchenyi mindig nagyobb súlyt vetett a közös ügyek szabályozására, mint Kossuth, inkább róla mondhatjuk, hogy először fogalmazta a modern dualismus programját. Abban is téved a szerző, hogy Kemény Zsigmondnak *A forradalom után* cz. munkájában kifejtett eszméin meglátszik a forradalom tanulsága. Hogy egyben-másban meglátszik rajta e tanulság, nagyon természetes, de abban a főgondolatban, hogy önállóságunkat egyeztetnünk kell Ausztria érdekeivel, Kemény a maga régiebb eszméit és Széchenyi felfogását fejtí ki bővebben. A 220. lapon azt olvassuk, hogy Széchenyi, Jósika barátja halálán érzett fájdalomban ölte meg magát. Ez igen szerencsétlen magyarázata Széchenyi öngyilkosságának. Deákról mondja szerzőnk a 414. lapon, hogy babonásan ragaszkodott a törvény betűjéhez (superstitieux de la lettre). Deák szerette ugyan átvenni a régi törvények szavait is, de nem ragaszkodott a törvény betűihez zugprókátori makacssággal. Nagysága épen abban áll, hogy erős magyar jogérzettel az államférfiu alkalmazkodó képessége egyesült lelkében. A 420. lapon Tiszának a 15-ös bizottságban való szerepéről lévén szó, meg kellett volna említenie a szerzőnek, hogy Tiszának nagy része van az 1867 : 12. t. cz. 11-ik szakaszának fogalmazásában.

Midőn a két monarchia új körülményeit rajzolja a szerző, Ausztria belső állapotát változatos és szerencsés szerkezetű képből tárja elénk. A legújabb magyar történet tárgyalásánál azonban több óvatossággal kellett volna eljárnia. Azt mondja, hogy gróf Apponyi, a parlament legnagyobb szónoka, Tisza Kálmán corrupt politikai rendszere ellenében a közelet becsületességének, őszinteségének és tisztaságának bajnoka volt. Erről csak annyit mondunk, hogy *sub iudice lis est*. Nem vagyunk még elég távol ez eseményektől. A jövő nemzedék történetírója majd vizsgálni fogja a két államférfiu motivumait. Most hagyjuk e kérdést. Nem akarunk Eisenmann könyvének politikai fejtegetéseiről bővebben szólni. Nagyon érdekes és

gondolatébresztő fejtegetéseinek végső következtetése az, hogy Magyarország és Ausztria legjobban tenné, ha monarchikus Svájczezá alakulna át. Mi nem kérünk ez alakulásból; azt hisszük, hogy e változással a magyar is rosszúl járna, de meg az osztrák is. Azonban úgy látszik, Eisenmann gondolatának a mostani »új rend« magyar vezérei közt is vannak hívei. A szerző élesen bírálja az 1867-iki kiegyezést; nem tartja czélszerűnek, azt mondja, hogy alkotóinak szeme előtt csak az az egy czél lebegett, hogy biztosítsák Magyarország supremáciáját a két monarchiában. Ezt mondta Tisza István is nem régen a kiegyezésről, eléggé támadták is érte Ausztriában. Azok előtt, a kik magyar szempontból támadják a conservatív 1867-eseket, talán nem lesz érdektelen az a körülmény, hogy egy irántunk meglehetősen elfogulatlan külföldi tudós vizsgálódásának eredménye egyezik a Tisza felfogásával. Mi csak constatálunk, nem következtetünk. Eisenmann alapos könyvét jó lélekkel ajánlhatjuk mindazoknak, kik Magyarország és Ausztria XIX-ik századi alkotmányos küzdelmeit tanulmányozni akarják.

—L —D.

La terre et la race roumaines depuis leur origines jusqu'à nos jours. Par *Alexandre A. C. Sturdza*. Paris, 1904. — Nagy 8-r. XVI, 726 l. Genealogiai táblákkal, térképekkel s a szövegbe nyomott képekkel.

E munka, mely hivatalos támogatással jelent meg és »à l'héroïsme séculaire des Roumains« van ajánlva, három főrésze oszlik, mely részek a földrajzzal, illetőleg történelemmel — az ősidőktől napjainkig — s a műveltségi viszonyokkal és civilisatióval foglalkoznak. Rövid lapozgatás után is meggyőződhetünk róla, hogy a szerző azon dako-román írók egyike, kiknek *héroïsme séculaire*-je, vagy jobban mondva *audace littéraire*-je, megdöbbsenti a józanabb gondolkozású olvasót.

Már a földrajzi részben kapunk izleltetőt a munka irányából és szelleméből, mert a hatodik fejezet kizárólag: *Les pays roumains en dehors du royaume* czímet visel és a királyságon kívül fekvő »oláh tartományoknak« (!) van szentelve. Ezek alatt értendők: 1. Erdély, 2. a Bánát, 3. »Crisiana et Maramures«, 4. Bukovina, 5. Besszarábia, 6. Macedonia, 7. Isztria és a szigetek. Az oláh földrajzi elnevezésekben netalán járatlan olvasó fölvilágosítására meg kell jegyeznem, hogy »a két provincia, Crisiana et Maramures« alatt a Tiszántúlt kell értenünk a Bánátba (Temisiana) foglalt három megye kivételével. A két provinciában foglalt tíz magyar megyének

területe, lakosainak száma, a megyék székhelyeinek nevei és ezek lakosságának száma (köztük Arad, Makó, Nagyvárad, Gyula, Debreczen stb. mind oláhos helyesírással) egy külön táblázatban vannak feltüntetve. Debreczeni polgártársaink eddig talán nem is tudták, hogy elődeik a középkorban szintén oláh nemzetiségű független vezéreknek és fejedelmeknek voltak alávetve. Ezt állítja legalább előttünk fekvő munkájában Sturdza.

A földrajzi részben különben szerzőnk aránylag nagyon szerény. Írói vakmerősége a második, a történelmi részben jut teljesen érvényre.

Szerinte az oláh faj eredetének és megalakulásának kérdése kétségkívül egyik legnehezebb talánya (énigme) az ethnographiának és egyike a legszövevényesebb történelmi problémáknak. Számos tudós tanulmányozta már e kérdést és többé-kevésbé kielégítő megfejtéssel szolgált. Legnagyobb részük, bizonyos lényeges pontokat illetőleg, közös megállapodásra jutott, úgy hogy mai napság az oláhok dáko-rómaisága elfogadott tény(!) és lehetetlen többé egy Rössler, egy »Shafarjik« és egy »Hunfálvy« részrehajló és gyűlölködő véleménye mellett kardoskodni a nélkül, hogy az ember nevetségessé ne tegye magát. (161. l.) Sőt mi több, Onciul egy »kitűnő érvével« teljesen porrá zúzta (pulverísé) Rössler és Hunfálvy elméletét. (246. l.)

Sturdza számos adattal kedveskedik jóhiszemű franczia olvasóinak, a mivel minden kétségen kívül igyekszik helyezni azt, hogy az oláh nép története visszavihető az ókorba és hogy e nép műveltsége ősrégi. Az ő adatai és érvelése azonban élenken emlékeztetnek a mi néhai Horvát Istvánunk módszerére. Sturdza felfogása szerint minden *vlachus*=oláh, ámbár Erneyi József nemrég figyelmeztette a kutatókat, mily óvatosan kell bánnunk e névvel, mert idővel, főleg szláv területen, elvesztette eredeti értelmét s majd szláv birka- vagy kecskepásztort, majd rablót jelentett, majd olyan iparost is, a ki a pásztorélet termékeit feldolgozta. Erneyi továbbá kimutatta, hogy a felvidék *vlach* pásztorai tulajdonképen tótok és ruthének. A morvaországi *valachok* sem voltak sohasem oláhok, hanem pásztorsággal foglalkozó szlávok, leginkább tótok. Én is figyelmeztettem íróinkat néhány év előtt, hogy még Perzsiában is akadhatnak ilyen pseudo-oláhokra. Az angol Herbert Tamás, ki 1626 körül utazgatott ott, írja 1634-ben Londonban megjelent könyvében, hogy Techoa vagy Dea-chow közelében láttak egy népséget, mely fekete sátrakban lakik, tatár szokásokkal él, állandóan nem telepedik meg sehol, hanem nomádok módjára ide s tova barangol. A perzsák *vlachok*nak vagy pásztoroknak nevezik e népet: »the Persians stile them *vloches*, or shc

pheards« — írja Herbert Tamás. (54. l.) Ajánlom ez adatot Sturdza úr különös figyelmébe.

Szerzőnk nem mindig magyarázza meg, hogy egy-egy közölt adatnak tulajdonképen mi köze van az oláh historiához vagy művelődéstörténethhez. Mint már említettem, különösen a könyv második és harmadik részében éri el írói vakmerősége tetőpontját. Hasdeu szerint az oláh nyelv legrégibb töredéke a keresztyén időszámítás 571-ik évéből való, t. i. a híres *Torna, torna fratre!* Sturdza ennél tovább megy, mert az oláh nyelv első zsongéit három Abrudbányán talált viaszos táblának felirataiban fedezi fel. Kettő a Krisztus utáni második századból, egy »talán« a negyedik századból való. A szerző saját szavaival élve, elmondhatjuk erre, hogy: *c'est une opinion bizarre et bouffonne.*«

Baklövés is van elég a könyvben. Egyet-mást közlünk mutatványtúl. Az oláh szó »*gilalni* (désirer), du hongrois *gyűlöl.*« A várnai csatában elesett magyar király IV-ik (!) Ulászló volt. Makarius patriarcha (310. l.) Neagoé Bassarab idejében (1512—1521) látogatja meg *Curtea de Arges-t*, ámbátor már előbb (180. l.) állította helyesen szerzőnk, hogy Makarius a XVII-ik században élt. Be kár, hogy a szerző nem közli a patriarcha kísérlőjének, Aleppoi Pálnak véleményét az ő idejebeli oláhokról a 282-ik lapon vagy időrendben máshol. Kekaumenost is jó lett volna idézni. De szerzőnk nagyon válogatós az ő forrásaiban és idézeteiben. Csak azt idézi. a mi malmára hajtja a vizet. Így pl. gáncsoskodik egy modern francia íróval, Emmanuel de Martonne tanárral, a ki több éven át tanulmányozta az oláh kérdést a hely színén, de nem idézi véleményét. Ha megnézzük Martonne munkáját,¹⁾ a 237-ik lapon megtaláljuk Sturdza elégtelenségének okát. A francia író szerint ugyanis »la vieille et naïve théorie des chroniqueurs roumains, propagée par les patriotes transylvains avec un but politique, et d'après laquelle les roumains seraient des descendants directs des colons romains de Trajan, n'est plus maintenant acceptée sans contrôle en Roumanie par aucun esprit cultivé et réfléchi.« A porrá zúzott »teoria lui Rössler« nem annyira magában Oláhországban, mint inkább a külföldön, a rumunophilek közt keresheti ellenségeit.

Az oláh nyelvanyagot illetőleg Martonne azt írja, hogy a latin eredetű vagy latin eredetre visszavezethető szavak száma csak 40 százalékat teszi a nyelvnek; a többi szó szláv, török, magyar, albán stb. eredetű. Vetköztesd pörére az oláh embert

¹⁾ *La Valachie. Essai de monographie géographique.* Paris, 1902.

— írja továbbá — s a legügyesebb anthropolog sem képes őt a bolgártól, magyartól vagy ruthéntől megkülönböztetni. De hát Sturdza véleményében valószínűleg ez az állítás is egyike azon »ostobaságoknak«, melyekről bölcs előrelátással azt állította Rambaud Alfréd, hogy »il y a dans Edgar Quinet une page qui venge les roumains de toutes le sottises qui ont pu être débitées ou le seront encore sur leur compte.«

Mulattató olvasmány, midőn szerzőnk Hasdeu vagy Onciult istápolja, vagy megigazítja őket, valahányszor nem eléggé dáko-románok érzelmeikben, véleményükben. Sturdza ugyanis bőven merítget pl. Hasdeu *Negru-Voda*-jából, mely valami nem egészen világos okból az *Etymologicum Magnum Romaniae* negyedik kötetének bevezetéseképen jelent meg. Ezenkívül még külön felhatalmazást kapott Onciultól, hogy ennek egy nemrég megjelent dolgozatát (Romanii din Dacia Trajana stb.) lefordítsa, kinyomassa és annotálja. (230. l.) Sturdza azonban, mint mondtam, kénytelen hol az egyiket, hol a másikat megpirongatni »pour cette réserve excessive, qui part d'un scrupule scientifique très honorable en soi, mais exagéré.« Ő maga nem oly szerénykedő és sokkal bátrabban fejezi ki véleményét egy-egy bokros kérdéstről. Így pl. a dáko-rumun्य eredet kérdéséről szólva azt írja, hogy »pour moi, la question est parfaitement résolue dans ce sens (t. i. a folytonosság értelmében); toute autre découverte nouvelle ne pourra que venir la confirmer.« Érre nézve is csak azt kérdezhetjük a szerző saját szavaival: »de quel nom peut-on qualifier l'excès de sottise?« (295. l.)

Minden hiányai és hibái mellett is azonban az olvasó haszonnal fogja forгатni e szép kiállítású munkát, ha t. i. óvatosan mérlegeli adatait. Különösen az újabbkori történet elbeszélésénél feltűnően gyérek a forrásidézetek. Tárgy- és névmutató — sajnos — nincs.

KROFF LAJOS.

Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához. Irta Szekfü Gyula. Budapest, 1904. Barcza József kny. 8-r. 86, 2 l.

Mindig hasznos vállalkozásnak kell tartanunk, ha valaki történetünk 1526 utáni forrásainak hitelességével foglalkozik. A kútfők nagy sokasága miatt a feldolgozók itt már nem végezhetik el minden egyes esetben a forráskritikus munkáját is; jó tehát, ha másoknak ilyenmő munkásságára támaszkodhatnak. Ezért kell megbecsülnünk minden művet, mely ez irányban komoly törekvést mutat.

... teljes mértékben elmondhatjuk az előttünk
... A szerző sorra veszi Szamosközy munkáit s
... *compendium libri*, azután a *Pentades*, végül
... forrásaival szől. Nehány általános észrevétel
... Szamosközytől meg nem nevezett, de tényleg fel-
... meg kellene kimutatni, azután azt, mennyiben
... saját följegyzéseit. Nem elégzik meg azzal,
... vonatkozólag kimutassa a forrást, hanem
... lapra haladva foglalja jegyzékbe, honnan

Szamosközy.

... *Pentades* és *Hebdomades* cz. munkák
... jegyzeteket alappán készültek, szerzőnk külön feje-
... jegyzetek forrásainak. Ezek szerinte háromféle
... 1. másoktól magán úton nyert értesülések;
... okleveles értesülések; 3. az írónak mint szem-
... Munkai hitelességének vizsgálatánál
... Rákóczi Zsigmondhoz való viszonyát kutatja
... a forrásra az eredményre jut, hogy »a tényeket
... behatása alatt nem hamisítja meg.« Egészen
... dolog hűséggel, kiért »kész az eseményeket
... A dolog tekintetben nem türelmetlen. Első
... ki levetelt anyagot is használ s »ragaszkodik
... pozitívumhoz.« Szamosközyt a szerző a XVII-ik
... történelmi források tartja, felfogásában bizo-
... forrásokra vonatkozik. Keresi Szamosközynek a
... *Pentades*-ben pedig a *Con-*
... A szerző a forrásaitól értekezik, de ezt a históriás
... Szamosközy munkáinak.)

A forrásokról a szerző ismertetése is mutatja,
... a szerzőnek végeznie, hogy ered-
... A világos, érthető elvadás, jellemző és
... Nem akar ennek erejével szó-
... a forrásokkal, de
... mellett sem
... Szamosközyt

—o—o.

... Szamosközy magyar histó-
... Szamosközy, 1899. 211

T Á R C Z A.

VÁRDÁN.

Azt mondja Bánk bán Peturnak: »*Várdán*, belöled most a nemzeti rút gyűlölet, nem az igazság beszél.« A Magyar Nyelvőrben (1904. 369. l.) egy erre vonatkozó szómagyarázatot olvasunk, mely szerint Katona József — a ki tudhatta, hogy Peturnak egyik birtoka *Pétervárad* volt — annyit csak értett latinúl, hogy *Varadinus* = *Váradí*! Akkor hát azt írta volna, hogy: »*Váradí*, belöled most« ... Az idézett magyarázat szerint e szó »nem lehet más, mint a német *wardein*, mely régente hivatalos cím volt: a pénzverő intézetek ellenőrét jelölte, ... tehát *wardein* > *vardán*, *vordán*. A *vardán*-ból talán csak valamelyik újabbkori írónk, vagy tán maga Katona csinálta a *Várdán*-t (hosszu á-val).«

Miután e kérdésnek nemcsak nyelvészeti, hanem archontologiai s így családtörténeti jelentősége is van, azt hiszem, nem lesz felesleges, ha néhány megjegyzést fűzünk hozzá.

* * *

Az irodalomtörténet és nyelvészet, helyesebben mondva a szófejtés terén ugyanazon irányban kell haladnunk, melyben a legújabbkori történetkritikai munkálkodás halad; ez pedig első-sorban az egykorú kútfőket, főleg az okirati anyagot vizsgálja. Katona József az ő *Bánk bán*-ja főszereplőit ott veszi, a hol neki tetszik, s úgy alakítja, a mint a drámai szempontok kívánják; a szigorú történeti hűség alárendelt dolog, de nem is követelhető abban a korban, mikor Katona a híres tragoédiát írta, mikor az okirati anyag még ismeretlenül és kiadatlanul hevert a zárva-tartott levéltárak porában.

Magának a főhősnek, Bánk bánnak alakja sem hű történetileg. Bánk 1213-ban, midőn Gertrud királynét megölték, nem volt *bán*, hanem *nádor*, Keve és Pozsony megyék főispánja.¹⁾

¹⁾ *Frjér*: Cod. Dipl. III. 1. 116. 117. 120. 128. — *Knauz*: Monum. eccl. Strigon. I. 220. — *Wenzel*: Árpádkori Uj Okmt. I. 132. 136.

Gertrud életében csak 1208-tól 1209-ig volt Szlavónia bánja,¹⁾ s így történetileg nem indokolható, hogy 1213 évi szereplését korábbi bánságával kapcsoljuk össze.

Toraj (Turoy, Turey, Töre?) fia *Péter* (Katona *Petur* bánja) 1198-ban Szolnok megye főispánja. Pályáját valószínűleg mint pozsonyi főispán (1194—1195) kezdte meg. 1197-ben Bihar megye főispánja volt; 1201-ben soproni főispán. 1207—1209-ig Gertrud királyné udvarbírája és Csanád megye főispánja; 1210-ben még mindig a királyné udvarbírája és Bács-megyei főispán; 1211—1212-ig csak bácsi főispán. 1213-ban ismét Csanád megye főispánja, mely minőségében II. Endre király távolléte alatt Gertrud királyné állandó környezetében tartózkodván, a források egybehangzó előadása szerint, mint a királyné ellen szőtt összeesküvés egyik főrésze, Gertrudot megölte.

Szükségesnek véltem pályafutását vázolni, mert ebből többrendbeli következtetéseket vonhatunk le.

1. Mindenekelőtt legyen kiemelve, hogy Gertrud gyilkosát a rendelkezésre álló összes okiratok kivétel nélkül *Petrus*-nak írják, *Petur* tehát nem más, mint a latin *Petrus* név *Pétör*-nek ejtett és ejtendő magyar alakja.

2. Toraj fia Péter sohasem volt bán; 1213-ból csak a Hontpázmán nembeli Mártont, a Kán nb. Gyulát és a Veszprém-megyei Atyaszt ismerjük mint bánokat.²⁾ Ezek pedig csak szlavóniai bánok voltak. Hogy ki vagy kik voltak 1213-ban szőrényi bánok, arról az okiratok mélyen hallgatnak; macsói bánság akkor még nem létezett, így tehát *Petur* bánsága csak *poetica licentia*.

3. Hogy *Petur* 1213-ban *wardein*, vagyis pénzverő-házi ellenőr lett volna, azt képzelni sem lehet. A pénzverés ellenőrzéséhez bizonyos szakképzettség kellett, a mit az akkori magyar főuraknál nem igen tehetünk fel. A pénzverő-ház feje és ellenőre nem voltak országnagyok, s így nem is hihető, hogy valaki, a ki már 1207-ben a királyné udvarbírája és hosszabb idő óta főispán volt, 1213-ban az alábbvaló pénzverő-házi ellenőri állást foglalta volna el. Katonáról sem tehetjük fel, hogy egy főurat, a ki drámájában mint *bán* szerepel, egyszerre *wardein*-ná fokozna le. Tudjuk különben, hogy 1214-ben bizonyos *Gatko* a királyi kamara főnöke,³⁾ kit egy másik okirat 1221-ben *monetariorum regis quondam magister*-nek nevez,⁴⁾ a mi kétségtől a főpénzverő vagy pénz-

¹⁾ *Fejér* id. m. III. 2. 467. 468. 470.

²⁾ *Fejér* id. m. III. 1. 148. — *Wenzel* id. m. I. 132., VI. 359. 368., XI. 118.

³⁾ *Fejér* id. m. III. 1. 105.

Knauz id. m. I. 231.

verőmester címnek felel meg. Ebből következik tehát, hogy 1213-ban is minden valószínűség szerint Gatko volt a pénzverőmester.

4. Azon birtokok sorában, melyeket IV. Béla király 1237-ben a bélakúti cistercita apátságnak adományoz, előfordul *Pétervárad* is, melyet valamikor Petur birt. vala.¹⁾ Nevét a helység vagy Peturtól vagy valamelyik Péter nevű ősétől kapta, s ez arra enged következtetni, hogy a birtok ura állandóan ott tartózkodott. Az azonban, hogy Peturt az okiratok ennek alapján *Varadinus*, magyarul *Várad*i vagy *Várdai* néven nevezték volna, már azért is ki van zárva, mert abban a korban még az ilyen családi nevek nálunk nem voltak használatosak. Petur csak háromszor szerepel az okiratokban mint *Toraj fia*, azonkívül mindig és mindenütt egyszerűen csak *Péter*.

Ha már ezek után azt kérdezzük, mit akart Katona József a *Várdán*-nal kifejezni? akkor csak a következő választ véljük elfogadhatónak:

Hogy (münz-)wardein-t nem érthetett alatta, az a mondtak alapján kézzelfogható. Bánk bán, mikor a magyar főurat megszólítja, nem szólítja őt a rideg hivatalos czimen, vagyis hivatali állása, illetőleg báni tisztsége megjelölésével, hanem a szívesebb és bizonyos benső viszonyra, baráti kapcsolatra mutató *családi néven*. Így okoskodhatott Katona, — s nagyon érthető, hogy Petur számára családi nevet keresvén, elsősorban azon birtokra gondolt, mely nevét viselte, tehát Petur-Váradjára. Annyit tudott latinul, az igaz, hogy a *Varadinus*-t értse; de Bánk bán nem latinul, hanem magyarul szólítja meg Peturt, s Katona talán helyesnek találta, hogy Bánk szájába a latin *Varadinus*, vagy inkább *Vardanus* magyarosnak tetsző *Várdán* alakját adja.²⁾

WERTNER MÚR.

¹⁾ Wenzel id. m. VII. 29.

²⁾ Kropf Lajos (Magyar Nyelvőr, 1904. 579. l.) figyelmeztet bennünket, hogy ugyanígy vélekedik Gyulai Pál is, midőn Katona József Bánk bánjáról szóló munkájában (1883) azt írja, hogy *Várdán* nem a német *Wardein*, hanem a *Petrus Vardanus* vagy *Varadinus* magyarosítása akar lenni. Mire Simonyi Zsigmond (u. o.) megjegyzi, hogy Pétert aligha mondja *Vardanus*-nak Katona István, *Varadinus*-ból pedig *Várdán*-t nem csinálhatott Katona József. Ez lehet, de lehet az is, hogy Katona — bár nem a *münz-wardein*-ből, hanem — *Várad* német *Wardein* nevéből alakította a magyaros *Várdán* nevet. Szerk.

NAGY LAJOS KIRÁLY ÉS A JÁSZAI KONVENT.

(Válaszúl Pór Antalnak.)¹⁾

Mindenkor nagy hálával voltam és vagyok Pór Antal urnak irántam való jóindulatáért s őszinte tisztelettel hajlok meg érdemekben és eredményekben gazdag történetírói munkássága előtt. Azt hiszem, nem fogok ez érzelmeim ellen véteni, ha *Nagy Lajos király és a jászai konvent* cz. alatt a Századok f. é. április-havi számában közlötett cikkére mégis megteszem észrevételeimet.

Pór Antal úr a jászai konventnek azon nyilatkozatát, hogy Lajos király a szabad választás ellenére, önhatalmúlag ültette Miklós nevű káplánját a jászai prépostságba, valótlanásznak bélyegzi, mert Lajos királynak VI. Kelemen pápához benyújtott supplicatioja szerint Miklós *kánonszerűleg* (canonice) nyerte azt el; s valótlanásznak mondja azon állításukat is, hogy Miklóst felettes hatósága nem erősítette meg hivatalában, mert a jászai regesták szerint maga a pápa erősítette meg.

Én egyik állítást sem fogadhatom el.

A konvent igazat mondott, mikor azt mondta, hogy Miklóst felettes hatósága nem erősítette meg. A jászai prépostnak felettes hatósága ugyanis az esztergomi érsek, nem a pápa. Kétségtelenül bizonyítják ezt VIII. és IX. Bonifác pápák bullái, melyekből az is kiviláglik, hogy az esztergomi érseknek a jászai prépostság felett gyakorolt joghatósága a préposti székből való megerősítés jogát is magában foglalta.²⁾ Épen ez a körülmény magyarázza meg, hogy a nagy küzdelemben az esztergomi érsek is a konvent pártjára állott.³⁾

Nem dönti meg s nem bélyegezheti valótlanásznak a *canonice* szó a konventi tagok azon nyilatkozatát sem, hogy Miklós »*non per legitimam electionem, sed contra statuta ordinis de facto et per potentiam Ludovici regis pro favore fratris*« ... nyerte el a préposti széket; mert maga Lajos király mondja Miklós elizetése után a prémontrei visitorokhoz adott levelében, hogy ... »*mi azt a prépostságot kedves testvérünk, az ausztriai herczeg kértére adtuk Miklósnak*« ... Már pedig azok a konventi tagok is ugyanazt állítják, t. i. hogy Lajos király nem az ő óhajtságuk szerint, hanem idegen kérésnek engedve, adta nekik Miklóst prépostúl. Avagy miért nem hivatkozik Lajos király a rend választására, hanem

¹⁾ E választ még április-hó végén megkaptuk, de helyszűke miatt csak most közölhetjük. Szerk.

²⁾ Mon. Vat. Hung. Ser. I. Tom. IV. 198—201. és 432. II. — *Török*: Magyarország primásai, II. 41. l.

³⁾ Miklós prépost levele a leleszi országos levéltárban.

csupán az ausztriai herczeg kérésére s a saját akaratára? Mennyivel találóbbr lett volna a visitorokhoz adott parancs, ha azt mondhatja vala Lajos király: Ti kértétek, ti választottátok Miklóst, tehát ne háborgassátok! Ha több adatom nem volna is, Lajos királynak ez az egy nyilatkozata elég volna arra, hogy keressem: mi lehet annak a *canonice* szónak az igazi értelme? Én e szót csakis így értelmezhetem: Pál prépost halála után a konvent — azon kor ismert gyakorlata szerint — megejtvén kebelében a jelölést, elküldötte képviselőit a királyhoz, hogy vele mint kegyúrral a megválasztandó prépost személyét illetőleg tárgyaljanak. A király nem fogadta el a konvent jelöltjét, hanem udvari papját Miklóst jelölte. A küldöttek a király tekintélyének súlya alatt, a nélkül hogy küldöik hozzájárulhattak volna, — kénytelen-kelletlen elfogadták Miklóst. Minthogy pedig ők a konventet képviselték, *formailag* csakugyan *kánonszerűleg* (*canonice*) jutott Miklós a préposti székbe, mint Lajos király mondja supplicatiójában, de valósággal nem; vagyis a konvent szavai szerint: »*de facto*, omnino contra statuta ordinis.«

Az *ilyen* canonicus választás nem áll egyedül a jászai prépostság történetében. Csak azt említjük, a mi a mult század derekán történt. A jegyzőkönyv szerint a választás »*canonice*« ment végbe. De a ma is élő, távolról sem izgága, hanem érdemekben megőszült rendtagok fájdalommal beszélnek nekünk azokról az erőszakosságokról, melyeket a főkegyúr biztosa a saját jelöltje érdekében cselekedett, még pedig sikerrel. Ilyen értelme van Lajos király supplicatiója »*canonice*« szavának is.

Nézetem szerint tehát ez a supplicatio csak arra alkalmas, hogy beillesztve számos okleveles adataim közé, *közelebbről* állapíthassam meg: hogyan és mennyiben járt el Lajos király erőszakosan a jászai konventtel szemben. TÓTH-SZABÓ PÁL.¹⁾

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA április 17-én összes ülést tartott, melyen a történettudományi bizottság javaslatára elhatározta, hogy a vallás- és közoktatásügyi kormány útján előterjesztést fog tenni a közös külügyminiszterhez az iránt, hogy a *pekingi cs. és kir. nagykövetségnél egy tudományos attachéi állás rendszeresíttessék*, mely állás betöltőjének az lenne a feladata, hogy a régi chinai irodalmat a magyar őstörténet szempontjából tanul-

¹⁾ Azt hisszük, t. munkatársunk sorai a kérdést eléggé megvilágítják; ennél fogva a vitát ezennel berekesztjük. Szerk.

mányozza, a mit a mostani nagykövetségi attaché, *Ludwig Ernő* úr, már eddig is szép sikerrel végez. Ha ilyen állás szervezésére a közös kormány nem volna hajlandó, az esetben az Akadémia arra fogja kérni a külügyminisztert, hogy legalább Ludwig Ernő tartózkodását tegye állandóvá Pekingben s ezzel nyújtson neki módot ottani kutatásai folytatására.

Az első osztály május elsei ülése alkalmával *Thúry József* levelező tag a *török dráma-irodalomról* értekezett. Mohamed követoinek európai értelemben vett színészetük és dráma-irodalmuk soha sem volt a vallásos dogmák miatt. Kivétel csupán az oszmán-török nemzet, melynek derék fiai, kik a mult század közepe óta alaposabban megismerkedtek a nyugati kultúrával s a török irodalmi nyelv és nemzeti irodalom megteremtésén fáradoztak, lelkes törekvéseik által a dráma-írást is felvirágoztatták. Az értekező behatóan foglalkozott a török drámával s felolvasása végén néhány darabot részletesebben is ösmertetett. — Utána ugyanazon ülésben s folytatólag az osztály legközelebbi (máj. 22-iki) ülésében *Pápay József* olvasta fel mint vendég: *Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjások földjén* cz. dolgozatát. Annak a megbecsülhetetlen tudományos kincsnek, a mit *Reguly Antal* a mult század negyvenes éveiben hosszas és fáradságos utazásai eredményeül hozott magával a Volga mellett és az Ural vidékén lakó, velünk rokonnyelvű népek területéről, egy nevezetes része, az osztják nyelvi anyag, megfektetlenül hevert s értékesítése megoldandó problémának maradt a legújabb időkig; míg végre *Pápay József*, mint gr. *Zichy Jenő* harmadik ázsiai expeditiójának nyelvésze, 1898 és 1899-ben helyszíni kutatások alapján ezt a feladatot is szerencsésen megoldotta. Felolvasásában ismertette az osztják-földi tanulmányút előzményeit, az előtanulmányokat, melyeket Szentpétervárott, Helsingforsban és Kazánban végzett. Kazánból egyenesen Tobolszkba ment, hol a muzeum szibériai könyvtárát tanulmányozta. Innét 1898 július 1-én indult az osztjások közé. Berjozovból, az északi osztjakság főhelyéről, július 18-án egy fedett csónakon (kajük) indult útnak a Nagy-Ob melléki halászfalvak érintésével Obdorszk felé, mely nyugati Szibériának északra a legvégső helysége. Ezen utazása alkalmával igyekezett megismerkedni a néppel, főleg pedig a nyelvvel. Az osztjások kezdetben ugyancsak húzódoztak »a messziről jött embertől.« Egész nyári utazása alatt jóformán csak két olyan egyénre akadt, a ki legalább némi nyelvi anyagot nyújtott neki egynehány mese elmondásával. Az ősi hagyományokat azonban ezek is szorgosan titkolták előtte. A félénk nép bizalmát csak nehezen tudta megnyerni; de a mint a téli utak megszilárdultak, fölkereste mindazokat a helyeket, a hol csak remélte, hogy a féltett hagyományokhoz is hozzáfér-

közhetik. Kezdetben bizalmatlanul fogadták, de később már megbarátkoztak vele. Megtalálta az énekmondókat is. Egy öreg kunzsoli osztjaktól írta le az első hősi éneket. November közepén már részt vett egy nagy nemzeti áldozatban, hol az osztjások hagyományos fegyvertánczát is megláthatta. Ez az áldozat szerencsés fordulatot jelzett Pápay vállalatában. Ettől fogva már nem idegenkedtek annyira tőle, sőt bizalommal közeledtek hozzá. Ily módon az osztják ritussal, a születésnél, a házasságnál és a halálesetnél szokásos szertartásokkal a legapróbb részletekig megismerkedhetett. Orosz újév napján igen ügyes ének-közlője akadt a Paszter-nemzetiségbeli Szelimov Mikolka személyében, a kitől több hősi éneket írt le. Ugyanannak segítségével igyekezett megfejteni a Reguly-féle énekeket is; de kielégítő eredményre csak Berjuszovban tudott jutni Torikoptin Gergely ob-falvi osztják segítségével, kinek az ősi hagyományokban igen nagy jártassága volt. Ez a közlő rendkívül értékes anyagot nyújtott Pápaynak az osztják hitélet megismeréséhez. A Reguly-féle gyűjteményben levő énekek — egynek kivételével, mely a medve-kultuszra vonatkozik — mind hősi énekek, melyekben maguk az istenek vagy a nemzeti bálványszellemek (nemzeti hősök) mondják el viselt dolgaikat. Ezekből az énekekből világosan látható, milyen kezdetből ered az epikai költés; de tanulást nyújtanak a nép pszichológiájáról s az emberi művelődés kezdetleges koráról is; bőséges anyagot adnak a magyar összehasonlító néprajznak, s haszonnal tanulmányozhatja ezeket az ősi hagyományokat a régész és a történettudós is, mert az őstörténetnek számtalan kérdése nyerhet megvilágítást belőlük. Pápay 1899 július 8-án érkezett haza tanulmányútjáról. Meghozta a kulcsot a Reguly-féle énekek értelmezéséhez, de sok új anyagot is gyűjtött: a szótári és nyelvtani jegyzeteken kívül mintegy 200 írott ívnyi mese- és énekszöveget. A Reguly-féle énekek jó részét a gr. *Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása* cz. sorozat negyedik kötetében fogja közzé tenni.

A második osztály május 8-iki ülésén *Angyal Pál* pécsi jogakadémiai tanár, szintén mind vendég, a *tömeg büntetteiről* szóló tanulmányát mutatta be. Felolvasása történeti részében azt adta elő, hogy régen, a primitív társadalmakban nemcsak a büntettest, hanem családját, sőt egész nemzetiségét sújtotta a büntetés, a mit vérbosszunak mondtak.¹⁾ A collectiv felelősség utolsó nyomai csak a XVIII-ik század végén tűnnek el, midőn a büntetőjogban is megszületett az új iskola s ennek körében az egyéni felelősség elve lépett életbe.

Május 22-én ismét az első osztály tartott ülést, melyen Pápay

¹⁾ Mint nálunk pl. a Zách Felicián esetében.

József befejező előadása után az északi osztjakokról. *Badics Ferencz* levelező tag a *Murányi Vénus* új kiadását ismertette. Gyöngyösy Istvánnak e legolvasottabb költeménye eddig csupán az 1702 évi igen megbízhatatlan kolozsvári kiadás nyomán volt ismeretes. Badics új kiadása a sokkal teljesebb 1664-iki első kiadás alapján készült. — Az ülés harmadik tárgya volt *Bleyer Jakab* tagtársunknak a *hun-magyar mondák germán elemeiről* írt kritikai tanulmánya, melynek kivonatát *Petz Gedeon* lev. tag olvasta fel az Akadémiának. E nagyérdekű tanulmányt, melyet szerzője a *Századok* számára volt szíves átengedni, legközelebbi füzeteink egész terjedelmében fogják hozni.

Az ez évi nagy-gyűlés május-hó 9—14. napjain folyt le. Tagtársaink közül ezúttal is többen részesültek abban a megítéltetésben, hogy az Akadémia tagjai sorába választotta őket. Így gr. *Apponyi Sándort*, a magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok páratlan gyűjtőjét és bibliographusát az első osztályba tiszteleti, *Ferenczi Zoltánt* levelező tagnak választották; a második osztályban *Ortvay Tivadar* rendes tag, *Ferdinándy Géza*, *Erdélyi László*, *Sebestyén Gyula* levelező tagok lettek. — Szívesen jegyezzük fel azt is a nagy-gyűlés krónikájából, hogy a Szilágyi-jutalmat, mely ezidén az 1894—1903-ig terjedő időszak alatt megjelent legjobb magyar történelmi munkának volt odaitelendő, a *Hunyadiak és Jagellók kora* cz. műveért *Fraknói Vilmos* kapta, *Békefi Remig* tagtársunk pedig *Az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig* cz. pályamunkájával az Oltványi-díjat nyerte el. — A nagy-gyűlést bezáró ünnepi közülésen *Kautz Gyula* másodelnök mondott megnyitó beszédet, mely feltűnést keltett, de tetszést nem aratott. A közülés programjának kiemelkedő pontja volt *Vécsey Tamás* r. tag emlékbeszéde *Tisza Kálmán* t. tagról, a kire *Cicéron*nak *Atilius*ról szóló ezen szavait idézte: *Plurimae consentiunt gentes populi primum fuisse virum.*

† **KANDRA KÁBOS** halála hírért vettük a közelebbi mult napokban Egerből, hol e tudós, lelkes magyar pap, egyike társulatunk legrégibb tagjainak, egyike a magyar történetkutatás legbuzgóbb munkásainak, mint az egri főkáptalan levéltárnoka élt és működött. Jun. 2-án hunyt el hosszabb betegeskedés után, hatvankét éves korában. Jelszava volt: *Patriam cum possis, non illustrare scelus est.* És ezt a jelszót élte fogytáig hiven követte. Egyházi állása, a gondjaira bízott levéltár, az egri főegyház történeti emlékekben gazdag megyéje bőven adott neki módot és kalmat arra, hogy nemzeti történelmünk egy-egy homályos rdését megvilágítsa, anyagát egy-egy új forrás fakasztásával arapítsa. A *sárvári főispánság* (1884), *Erne bán és fiai* (1884),

Szabolcs vármegye alakulása (1885), *Aba Samu király* (1891), *A magyar ősvallás többisten hívése* (1894), a *Várad Regestrum* kiadása (1898) nevezetesebb munkái; de legmaradandóbb érdeme az a füzetes vállalat, melyet *Adatok az egri egyházmegye történelméhez* czim alatt szerkesztett. Ezekben a becses füzetekben jelent meg tőle egyebek közt *Az egri főegyház Szent János könyve* (Liber Sancti Johannis) és *Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó könyve* (1493—1496). Mindkettő értékes forrása a magyar középkor történetének. Kandra Kabos számos értekezését, cikkeit és közleményeit, melyeket különböző folyóiratokban, vidéki lapokban tett közzé, itt fel nem sorolhatjuk; de az irodalom számon tartja munkásságát és meg fogja őrizni emlékét.

† NAMÉNYI LAJOS tagtársunk is meghalt a mult május-hó 29-én. Gyógyíthatatlan betegsége kergette a halálba e buzgó igyekezetű embert, a ki talán jobb sorsot érdemelt volna, mint a minő életében osztályrészeül jutott. Írói munkásságot főleg az irodalomtörténet, a magyar színészet és nyomdászat története, meg a bibliographia terén fejtett ki; de készséges munkatársunk volt nekünk is, a miről közlönyünk történetirodalmi rovatában megjelent könyvismertetései tesznek tanuságot. Másfél esztendővel ezelőtt a *Századok* nagy név- és tárgymutatójának elkészítésére vállalkozott s kapott megbízást igazgató választmányunktól. Tizenegy évfolyam anyagát állította össze eddig. Fájdalom, gyászos végzete nem engedte, hogy ezt a munkát, melyért hálások lehetünk volna iránta. befejezhesse. Kívánjunk csendes nyugodalmat porainak!

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1903.

— VJESTNIK KR. HRVATSKO-SLAVONSKO-DALMATINSKOG ZEMALJSKOG ARKIVA. Szerk. *Bojničić Iván*. Zágráb, 1903. V. évf. 1—4. füzet. — 1. Bojničić Iván: *Kiadatlan iratok a boszorkányüldözésekről Horvátországban*. (1—10. 105—115. 239—246. ll.) Folytatása a mult évi füzetekben megjelent e tárgyú közleményeknek.¹⁾ Itt a Zágrábban 1699—1715 közt lefolyt boszorkányperek iratai közöltenek. — 2. Laszowski Emil: *Néhány magánlevéltár Horvátországban*. (10—17. ll.) I. *Ozalj-vári levéltár*. A vár ma a Thurn-Taxis hercegek birtoka. A levéltárat 1827-ben Zombat Ferencz várkapitány rendezte a Batthyány grófok megbízásából, kik akkor

¹⁾ Olv. *Századok*, 1903. 781. l.

a vár és uradalom birtokosai voltak. A vár kezdetben királyi birtok volt, azután a Baboníc, Frangepán, Zrinyi családok kezére került; majd a Frangepán-Zrinyi birtokoknak 1670-ben történt elkobzása után ismét királyi birtok, utóbb a Perlasz grófok birtoka lett, kiktől 1766-ban a Batthyányak vették meg. A régibb iratokat az 1670-iki elkobzás alkalmával elhurczolták; ma a levéltárban néhány XV-ik századi másolat, néhány XVI-ik századi oklevél és számos XVIII—XIX-ik századi irat van, mely iratok majdnem kivétel nélkül az ozalji uradalom birtokviszonyaira vonatkoznak. II. *Trg nemes község iratai.* Trg falu Ozalj-vár aljában a Kupa mellett, Mirkopoljéval szemben fekszik; valaha *Kljucs*-nak nevezték. Az iratokat a községházánál egy faszekrényben őrzik. A község kiváltságait megállapítja Mikác bán 1329-ben kelt latin oklevele, melyben elmondja, hogy a falut átköltöztette a Szávának *Cluch* nevű szigetére, mely »*alio nomine Mendzenthzigethe vocatur*«, mivel előbbi lakóhelyükön igen ki voltak téve a németek (teutonici) gyakori fosztogatásának és gyujtogatásainak. Miklós bán 1343, István herczeg 1350, Lajos király 1380, Frangepán Bertalan 1433 és 1437, Frangepán Miklós 1452, Frangepán Bernardin 1479, Frangepán István 1535 és 1543, Zrinyi Péter 1647 évi okleveleik mind a nemes község kiváltságaira vonatkoznak. Említést érdemel a *Kusseвич* aliter *Kramarich* család nemeslevele 1682-ből és a katonai executió által 1780-ban a községnek okozott károkról szóló irat. — 3. Gruber Dane: *Meráni Berthold horvát bán és kalocsai érsek.* (18—41. ll.) A meráni herczegek családja a bajorországi Diessen és Andechsből származik. Régebben az *Andechsi grófok* nevet viselték; később — midőn hatalmuk Isztriára és Tirolra is kiterjedt — felvették az *isztriai örgróf és meráni herczeg* czímet. Történetüket megírták: *Hormayer* (Die grossen Geschlechter in Tirol. II. Die Grafen v. Andechs) és *Oefele* (Geschichte der Grafen von Andechs). Bertholdnak apja IV. Berthold (megh. 1204-ben) egyideig a *dux Croatiae et Dalmatiae* czímet viselte, de csak 1181—1182-ben; 1183—1185-ig mint *dux Meraniae* szerepel. Az értekező azt hiszi, hogy a dalmát tengerpartról (Maronia) horvátok költöztek Tirolba és alapították ott a *Merán* telepet. IV. Bertholdnak négy fia és öt leánya volt. Fiai közül Eckbert bambergi és Berthold kalocsai érsek érdekelnek bennünket; legidősb leányát 1189 jul. 27-én Nemanja István szerb nagyzsupán fia Tesa jegyezte el; a másodikat Fülöp Ágost francia király, a harmadikat II. Endre magyar király bírta feleségül. Berthold 1182 körül született. Bambergi prépost volt. midőn Gertrud és II. Endre biztatására a kalocsai káptalan (1205 okt. 5-én megüresedvén az érseki szék) érsekké választotta. A pápa 1206 jun. 7-én azt írja a királynak, hogy addig meg nem erősítheti Ber-

tholdot, míg meg nem vizsgáltatta korát és tudását, de elnézést ígér. A pápai kiküldött jelenti, hogy tudja olvasni a szentírást és az olvasottat német nyelven elmondani; a latin grammatikát is tudja, de nem tud semmit a kánonjogból; fiatal is, mert még csak 25 éves, a mint hozzátartozói eskü alatt állítják. A pápa nem erősítette meg, a káptalan kérelmére azonban újra megvizsgáltatta Gergely legatus által, de ez is nagyon tudatlannak találta, mire Berthold Vicenzába ment elemi iskolába. A pápa ezért (1209 jan. 21.) megdorgálja, hogy tudatlanságát ország-világ előtt elárulta, s elrendeli, hogy azonnal térjen haza és tanítókat vigyen magával. A királynak is szemrehányást tesz, a miért a tanítók tanítójává tette azt, a ki nem méltó, hogy a tanítványok tanítványa legyen. Berthold az oklevelekben egész 1212-ig csak mint *electus archiepiscopus Colocensis* szerepel. 1209-ben horvát bánná is lett s mint ilyet az oklevelek 1212-ig említik. Báni tevékenységéről azonban semmit sem tudunk; nem is időzött Horvátországban. Födolog volt a jövedelem. Hosszu pert folytatott az esztergomi érsekkel az elsőségért és a kalocsai érseknek követelte a koronázás jogát. Az értekező e pert oklevelek alapján részletesen ismerteti, mely Berthold legyőzetésével végződött. A pápa 1212-ben végre megerősítette a kalocsai érseki székhelyen. Ez évben erdélyi vajda, 1213-ban pedig Bács és Bodrog megye főispánja lett — a dús jövedelmek miatt. Gertrud megöletése után szerepe csökkent. Testvére Eckbert 1206-ban volt nálunk, hogy a pápa nevében üdvözlje a királyi párt a trónörökös születése alkalmából. 1208-ban ide menekült öccsével Henrikkel, mert a német rendek bűnrészességgel vádolták Fülöp király megöletésében. Endre és Gertrud sokat fáradoztak érdekekben, mígnem a pápa 1209 nov. 13-án a vád alól felmentette őket, mire eltávoztak országunkból. Gertrud 7000 márka értékű pénzt és arany-ezüst edényeket helyezett el egy budai polgárnál. A királyné megöletése után Berthold nem érezvén magát biztonságban Magyarországon, engedélyt kért a királytól, hogy a szentföldre mehessen. Vele ment a király engedelmeiből a győri és veszprémi püspök is; de Berthold magával vitte a királyné rejtett kincsét, miért is Endre 1214-ben bevádolta a pápánál. Visszaadta-e a kincseket? nem tudjuk. Csak 1215-ben találjuk ismét az országban, de országos dolgokban többé nem volt befolyása. Rokonai befolyására a pápa a kalocsai érsekségtől is felmentette és 1218 márcz. 27-én aquilejai patriarchává nevezte ki. Ebben II. Endre is hathatósan közbenjárt, hogy megszabaduljon tőle. 1234-ben a pápa megbízásából vezette a vizsgálatot az erdélyi keresztes vitézek perében II. Endre ellen. Ez volt utolsó szereplése nálunk. Meghalt 1251 máj. 23-án. Az értekező oklevelek s főképen külföldi krónikák alapján, részletesen foglalkozik Gertrud

megöletésével, az ellene szőtt összeesküvéssel, Bánk bán esetével és a király megtorló intézkedéseivel. — 4. Šišić Ferdo: *A horvát királyok és a magyar-horvát királyok itinerariuma a legrégebb időkől IV. Belsőig.* (42—53. ll.) Az értekezés elején felsorolja forrásait, melyek alapján az első fejezetben a horvát nemzeti királyok (639—1097), a második fejezetben pedig a magyar királyok (1102—1235) itinerariumát állítja össze. — 5. Šurmin-Klaić: *Két horvát oklevél a XV-ik századból.* (54—64. ll.) Az egyik boszniai cyrillikával van írva s gróf Attems goriczai levéltárában őriztetik. Ružnović Miklós földet ad el »Pavao knez kliški« előtt. Az értekezők megállapítják, hogy ez Kis (Chis) Pál, klisai várkapitány. Az oklevél 1460-ban kelt. A másik oklevél 1488-ból való; eredetije ugyanott van. Ebben Dražojević Žarko, ki Mátyás királytól Novigrádot kapta Likában, ennek földeiből ajándékoz a zsazsicsnai Mária-templomnak. Žarko vitézségével tűnt ki; kortársai második Skander-bégnek nevezték. Širja Spalatóban van a sz. Dujmo-templomban; neje Martinuzzi Katalin. — 6. Ivančan Lajos: *Vizsgálat a fellázadt varasdi határőrök ellen 1755-ben* (65—76. ll.) és *Vizsgálat az 1755-iki parasztlázadás ügyében.* (76—88. ll.) — 7. Schwartz Gábor: *Adatok a szidók történetéhez Horvátországban, 1806—1845.* (89—114. ll.) — 8. Wertner Móríc: *Itinerar des Königs Ludwig I.* (115—150. ll.) Az egész dolgozat németül van írva. — 9. Bučar Franjo: *Horvátok Wernigerodban a harminczéves háború alatt.* (151—160. ll.) — 10. Šišić Ferdo: *Horvátok a bécsi egyetemen 1453—1630-ig.* (161—171. ll.) Ismerteti Schrauf Károlynak *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453—1630-ig* cz. munkáját. — 11. Wertner Móríc: *Nachträge zum Itinerar Stefans V. und Ladislaus IV.* (172—175. ll.) — 12. Horvát Karlo: *Zakmárdy János ítélőmester bárói diplomája.* (175—177. ll.) — 13. Kempf Julius: *Néhány adat II. József utazásához Pozsegában.* (177—182. ll.) II. József 1768-ban és 1783-ban járt ott. — 14. Laszowski Emil: *Zapolyai János király oklevele 1529-ből.* (182—183. ll.) A Ferdinánd-párti Kecskés Pál birtokát Varasdon elkobozza és Zemchei Farkasnak adományozza. A Kecskés család tagjai közül Tamás, Dózsa György egyik alvezére volt. Pál a mohácsi csatában tűnt ki. György pedig Szigetvárnál esett el 1566-ban. A Zemchei család (*Zemche* ma *Šincse* Gradiska mellett) régi nemes család. György egyik aláírója 1492-ben azon horvát okiratnak, mely a Habsburgok magyar királyságát elismeri; János 1528-ban, Mihály 1540-ben al-bán. — 15. Laszowski Emil: *Pozsega megye birtokai Szlavónia felszabadításától 1766-ig.* (183—187. ll.) — 16. Marocha (Moravče) vásári szabadalma 1652-ből. (188. l.) Eredetije az Auersperg grófok krajnai levéltárában. — 17. Šišić Ferdo: *Történetirodalom 1900—1903.* (189—200.

254—264. ll.) Összesen 58 történeti munkát ismertet, mely Horvátországra vonatkozik s Horvátországban, Magyarországon és a külföldön, 1900—1903-ban jelent meg. A magyar művekről általában igen elismerőleg nyilatkozik, de kifogásai is vannak. Pl. hogy Marczali *A magyar történet kútforrások kézikönyve* cz. munkájából kihagyta Tamás spalatói főesperes *Memoriale*-jét; az 1492 márcz. 7-én kelt oklevelet, melyben a horvát rendek külön kijelentik a pozsonyi békekötéshez (1491. nov. 7.) való hozzájárulásukat; az 1527 jan. 1-én kelt oklevelet, mely szerint Ferdinánd *osztrák főherceget* horvát királyvá választották, és az 1712-iki horvát *pragmatica sanctiót* s ennek III. Károly által való megerősítését 1712 máj. 16-án; a horvát országos gyűlések 1609—1681-iki törvény-cikkelyeiből is csak harminczat közöl, melyek csupán a belügyi kormányzatra vonatkoznak s nem igen jellemzők Horvátországnak Magyarországhoz való közjogi viszonyára. Dicséri Karácsonyinak *A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek 1400-ig* cz. munkáját. Timonnak *Magyar alkotmány- és jogtörténet-éről* azt mondja, hogy a horvát vonatkozású dolgokban részrehajló, önállótlan s csak arra fektet súlyt, a mi a magyar álláspontnak kedvez stb. — 18. Tkalcic Iván: *A strezai pálos kolostor urbariuma*. (202—219. ll.) Az összeírás 1477-ből való. — 19. Šišić Ferdo: *Hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. (220—224. ll.) Karácsonyi művéből közli a Horvátországra vonatkozó adatokat s Karácsonyival szemben Kálmán királynak 1102-ből való két oklevélét hitelesnek tartja, a minék bizonyítását igéri. — 20. Koharić Janko: *Nehány velencei és császári privilegium*. (225—235. ll.) Az itt közölt oklevelek 1537—1789-ből valók. — 21. Šišić Ferdo: *Notationes rerum memorabilium*. (236—238. ll.) A Draskovics grófok trakostyani levéltárában van egy ily című napló, mely 1553 ápr. 9-től 1607 jul. 16-ig terjedőleg röviden feljegyzi a nevezetesebb eseményeket. A latin nyelven irt naplóból Šišić a horvát vonatkozású adatokat közli. — 22. U. a. *Két oklevél a bécsi kamarai levéltárból*. (247. l.) Az egyik Erzsébet királyné 1382 márcz. 5-én Visegrádon kelt levele István szlavóniai bánhoz, melyben írja, hogy sürgősen pénzre van szüksége; a másik Lindvai István bán levele 1385 jan. 29-ről, melyben Vlkac vajdának Greben várát átengedi. — 23. Klaić Vjekoslav: *Divnić György tinnini püspök jelentése VI. Sándor pápához a korbáviai mezőn Udine mellett 1493 szept. 9-én vívott véres csatáról*. (248—251. ll.) A levél Likában, 1493 szept. 27-én kelt. — 24. Šišić Ferdo: *Érdekes adat a XVI-ik századbéli iskoláztatáshoz*. (251—252. ll.) Gersei Pethő Benedek varasdi alispán 1562-ben kelt kérvénye a styriai rendekhez, hogy fiát a styriai iskolába felvegyék. — 25. Šurmin György: *Vakanović Antal naplója*. (252—253. ll.) A napló írója élnék

részt vett a Gáj Lajos-féle illyr mozgalmakban; feljegyzései 1833—1852-ig terjednek; különben hézagosa a s írójuk többet foglalkozik személyi ügyeivel, mint a közdolgozattal.

MARGALITS EDE.

PÓTLÉKOK A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRÁHOZ.

(Kilenczedik közlemény.)

A következő adatokat nagyobbbrészt Kassa város levéltárából közlöm. Bartal Antal ennek a gazdag levéltárnak anyagát nem használta; legalább a *Glossarium* forrásai közt nem említi.

AURIFEX: ötvös. Kassa város XIV. és XV. századi jegyzőkönyveiben számos helyen. (Bartalnál l. *aurifaber* alatt.)

AURINECTOR: varró, himvarró. Archaeologiai Értesítő, 1895. 282. l. (1692.)

BALISTARIUS: 2. számazérőgyártó. Kassa város 1461 évi jegyzőkönyvében. Arch. Ért. 1904. Kemény Lajos: Adatok Kassa műtörténetéhez. (Bartalnál *balistarius*: vetőgépész, geschützmeister; *ballistarius curulis*: szekerészeti pattantyús.)

BOMBARDARIUS: 2. ágyuöntő. Kassa város levélt. 1042. sz. (1522.) ... »*bombardarium*, qui in fundendis bombardis peritus foret« ... és alább ismét ... »*bombardarium* in fundendis bombardis peritum.« (Bartalnál *bombardarius*: bombavető, pyrobolarius.)

CAUSATORES: peres felek. (Ez értelemben egyes számú alakja nem használatos.) Anjoukori Okt. I. 344. l. (1314.)

CRINITUS, a, um: l. *Stella crinita* alatt. (Bartalnál *crinitium*: juba. coma; sörény.)

EVANGELIUM: evangéliomi vallás, tudomány. Így nevezi Henkel János, Mária királyné papja, a Luther által hirdetett tanokat. Tört. Tár, 1882. 770. l. (1528.) »Hera habeo faventem *evangelio* plurimum.«

FUSOR CAMPANARUM: harangöntő. Kassa város 1396 évi jegyzőkönyvében. (Bartalnál l. *campanarum fusor* alatt.)

HARUM PALCARUM: l. *Palca* alatt.

ILLUMINATURA, ae: *codex-festés*. Esztergomi misekönyv a Batthyány-könyvtárban. (1377.) M. Könyvszemle, 1900. 154. l. »Finitus est iste liber . . . cum scriptura, *illuminatura*, ligatura.« (Bartalnál *illuminare*: arannyal színelni, pingere, coloribus adumbrare.)

LAPIS SEPULCHRALIS: sírkő. Kassa város levélt. 2428. sz. (1563.) ... »sed ille inter eadem aestimata mobilia bona lapidem quandam sepulchralem recipere noluisse.« (Bartalnál *sepulchrale saxum*: lapis memoriae alicuius extractus.)

LORICARIUS: pánczélggyártó. Kassa város levélt. 3055. és 3059. sz. (1571.) »Conradus *loricarius*.«

LORICATOR: pánczélggyártó. Kassa város levélt. 2177. sz. (1560.) »Thomas Waczingier *loricator*.«

MERCATORIUS, a, um: l. *Taberna mercatoria* alatt.

METTERCIA: hármas szentkép, melyen szűz Mária, anyjával Annával a Jézussal ábrázoltatik. A kassai szent Erzsébet-egyházban lévő ilyen árképen e felirat olvasható: »S(ancta) *Mettercia* ora pro nobis.« Alúl

az évszám: 1516. V. ő. Hazai Okmt. VII. 396. l. »aliqui ex nobis *met-tercium*« = valaki harmadmagával. (1343.)

MINIATOR: *codex-festő*. Mátyás király 1471 évi levelében. *Teleki*: Hunyadiak kora, XI. 454. l. »Reddite sunt nobis litere vestre per Blandium *miniatores* nostrum, his diebus Roma cum codicibus ad nos reversum... Bartalnál *miniatura*: kis festés, kicsiben festés, modus picturae minutus. Csodálkozunk ezen az értelmezésen. Oly kiváló philologus, mint Bartal Antal, ha azt nem tudja is, hogy a *miniatura*: a vörös festéket jelentő *minium* (terra rubra) szóból származik, de azt tudhatná, hogy a *minor*, *minus* (kisebb) szóból semmiképen nem származhatik.

MOLNA, ae: *malom*. Wenzel: Árpok. Uj Okmt. XI. 374. l. (1251.) ... »incipiunt octo mete terree et protendunt se usque *molnarum* (Wenzelnél hibásan *moluarum*) aquam Ida« ... Bartal az idézett helyet rosszul értve, a *molnarum* többes genitivusból *molnar* (gen. *molnaris*) szót csinált, *molitor* (molnár) jelentéssel.

MOLNAR, is: törlendő, mert az idézett helyen (Bartalnál) *molnarum* = a *molna* (ae) többes genitivusa.

PAGAMENTUM: 3. a *pénzverőbe olvasztásra beadott régi pénz*, *tírett-törött ezüst, arany*. Kassa város 1626 évi jegyzőkönyvében. »Az *pagamentumot*, u. m. az hitvány garas-pénzt eltukmálta.« — II. József 1786 évi rendeletében az aranypénz *kelete* (valuta) iránt. — M. Könyvszemle, 1896. 372. l. »Valami söpredék törés, ki királyé volna, azt mind magának tulajdonítanája.«

PALCA, ae (harum palcarum): *pálcza*. Kassa város 1615 évi jegyzőkönyvében és a magyar Simplicissimusban. »Veresség meg erősen *három pálczával*.«

PENESTICI: 3. *sértésvágó hentesek czéhe* Debreczenben. (1820.) *Szádeczky Lajos*: A czéhek történetéről Magyarországon, 78. l. »*Penestici*, vulgo *sértést vágó hentesek*.«

SICCATORIUM: *maláta szárító* (?) Kassa város 1554 évi jegyzőkönyvében. Bartalnál *siccacio*, rectius *seccatio*: *actus amputandi*, levágás. Helytelen értelmezés. Az idézett helyen (Decr. Colom. I. 51.) a tolvajnak nem keze levágásáról, hanem keze *szárazztásáról* és tűzzel égetéséről van szó. A Corpus Jurisban olvasható *secatione* világos hiba *siccatione* helyett; a mit a szó lehetetlen alakja is elárúl, mert a *sēco* (ui, ctum, āre) igéből csak *sectio* képezhető helyesen.

STELLA CRINITA: *üstökös csillag*. Kassa város 1619 évi jegyzőkönyvében.

TABERNA MERCATORIA: *kereskedők közös árucarnoka*. Kassa város 1619 évi jegyzőkönyvében.

TABULA: 6. *kép*. Kassa város 1475 évi számadáskönyvében.

TABULA MAGNA: *főoltár képe*. Kassa város 1475 évi számadáskönyvében.

KEMÉNY LAJOS.

A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtétellei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. *Széchenyi Istvánnak* az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyújtatni, ennek szerzője 4000 korona jutalomban fog részesülni.

2.

(Másodszor.)

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet *Bezerédj István* élet- és jellemrajzának megírására.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda.

3.

Kivántatik a *Corvina-könyvtár* méltatása és részletes története.

Jutalma a Bésán-alapítványból 1200 arany forint.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló (abszolút) becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyert munka tulajdonjoga a szerzőé marad; azonban egy év alatt köteles kiadni művét; ha ezt nem teszi, az első kiadás joga az Akadémiát fogja illetni.

4.

Kivántatik *Magyarország középkori festészeti emlékeinek*, jelesül a szárnyas oltároknak művészettörténeti ismertetése, megvilágosítva legáltalább nehány jellemző emlék fényképi főlvételeivel.

Határnap: 1905. szeptember 30.

Jutalma az Ipolyi-alapítvány 1902/4 évi kamataiból 2000 kor.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona, azon túl a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Nyomatásban való megjelenés esetén a címlapon az »Ipolyi Arnold alapítványi jutalommal az Akadémiától kitüntetett mű« jelzés kitétetik.

5.

Faludi élete és munkái.

Jutalma a Lévy-alapítvány 1906-iki kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

6.

Írandó egy, a magyar történelemből vett *politikai vagy művelődési korrajz*, melynek időszakát a szerző az 1301—1711 közti korból szabadon választhatja; terjedelme mintegy 10 nyomtatott ív lehet.

Jutalma Kanizsay Károly alapítványából 800 korona.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű munkának adatik ki. A kiadás joga egy évig a szerzőé, azontúl az Akadémiára száll.

7.

Írassék meg eredeti kútfők, levéltári kutatások alapján a *magyar szarvasmarha-kereskedelem* története a XV. század vége óta a XVIII. század közepe tájáig. (Nyílt pályázat.)

Jutalma a Lukács Krisztina nevét viselő alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1906 szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

8.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent »*Monumenta Hungariae Historica*«-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmúl a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitétele minden évben a nagy-gyűlésen fog kihirdettetni.

9.

(Harmadszor.)

Adassék elő *a török uralkodás története* hazánkban. (Nyílt pályázat.)
Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1905. december 31-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

10.

Adassék elő *II. Ulászló király udvartartása*.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Jellemeztessék essayszerű feldolgozásban *az I. Lipót-féle absolutismus politikája* a kormányzat minden ágában 1870-től 1705-ig.

Jutalma a Kisteleki Lévy Henrik-alapítvány 1904 és 1908 évi kamataiból 2000 korona (kettőzött díj).

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Adassék elő *Magyarország diplomáciai összeköttetése Velenczével* 1458-tól 1540-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany forint.

Határnap: 1906. december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

13.

(Másodszer.)

Adassék elő *az állandó magyar hadsereg felállításának története* III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

Adassék elő a magyarországi vármegyék szervezetének fejlődése a mohácsi véstől a m. kir. helytartótanács felállításáig.

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor.

Határvap: 1905. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltethő oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Jutalomtétélek Semsey Andor tt. adományából.

1. Kivántatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. — Terjedelme legfeljebb 100 nyomtatott ív.

2. Adassék elő Magyarország története a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király 6 felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék, és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt. — Terjedelme 120—150 ív.

3. Kivántatik a Szent István koronája alá tartozó országok földrajza, a természettani viszonyok bő tárgyalása mellett a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. — Terjedelme legfeljebb 150 nyomtatott ív.

A pályadíj külön-külön 20,000 (húszezer) korona; másod-jutalom az adomány időközi kamataiból 3000 korona. A pályaművek benyújtásának közös határideje: 1907. szeptember 30.

ÚJ KÖNYVEK.

— ALMANACHJA (A budapesti kir. magyar tudomány-egyetem —) az MDCCCIII—MDCCCIV. tanévre. Budapest, 1904. Tudomány-egyetemi kny. 8-r. 280 l.

— ANALECTA Bollandiana. Tom. XXIII. Ediderunt Carolus de Smedt, Franciscus van Ortroy, Josephus van den Gheyn, Hippolytus Delchaye et Albertus Poncet presbyteri S. J. Bruxelles, 1904. Societé des Bollandistes. 8-r. 536 l.

— ANALECTA Bollandiana. Indices in tomos I—XX. 1882—1901. Bruxelles, 1904. Apud editores. 8-r. 4, 148 l.

— ANGAL DÁVID. Adalékok II. Rákóczi Ferencz törökországi bujdosása történetéhez. Irta —. Francia levéltári közleményekkel. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 97 l. (Különlenyomat a Századok és a Történelmi Tár 1905 évi folyamából.)

— BALOGH JENŐ. A jogtörténet tanításának kérdéséhez. Irta —. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 24 l. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1905 évi április-havi füzetéből.)

— BÁNFI JÁNOS. Zsigmond király a kassai parketszövőkért. Kép a középkori magyar kézműipar történetéből. Irta —. Budapest, 1905. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 51 l. (*Vértessy Sándor*: Képek a középkori német iparosság életéből. Iparosok olvasótára, XI. évf. 4. sz.) Ára 60 fill.

— BARTHA GYÖRGY. Szeged Dugonics munkáiban. Felolvasatott a *Dugonics-társaság* 1905 márczius-hó 19-én tartott ülésében. Szeged, 1905. Endrényi Imre kny. 8-r. 38 l.

— BÉKEFI REMIG. Emlékbeszéd Czobor Béla r. tag fölött. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1905. jan. 30-án tartott összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 34 l. Arczképpel. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd, XII. köt. 10. sz.) Ára 80 fill.

— BENKŐ SÁNDOR. A Wesselényiek dicsőséges küzdelme nemzetünk életében. Kolozsvár, 1905. Gámán János örököse kny. 8-r. 24 l.

— BOGUSLAWSKI (Eduard von —). Einführung in die Geschichte der Slaven. Aus dem Polnischen übersetzt von *Waldemar Osterloff*. Jena, 1904. 8-r. VIII, 135 l.

— CHEVALIER (Ulysse —). Repertorium hymnologicum. Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'église latine depuis les origines jusqu'à nos jours. Par —. Tome I. II. (A—Z. nr. 1—22256.) Tome III. (A—Z. nr. 22257—34827.) Louvain, 1892—1904. 8-r. 7, 601 l., 4, 786 l., 4, 639 l.

— CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae; 1. *Smičiklas*.

— CZÍMJEGYZÉKE (A budapesti m. kir. tudomány-egyetem könyvtárának —). XXVIII. 1903 évi gyarapodás. Budapest, 1905. M. kir. tud. egyetemi kny. 8-r. XVII, 2, 283 l. Ára 60 fill.

— DAUDET (Ernest —). Mémoires du comte Valentin Esterházy; 1. *Mémoires*.

— DREISZIGER FERENCZ. A népiskolai történettanítás módszeréről. Tanítók és tanítónövendékek számára. Budapest, 1905. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 192 l. (Népnevelők könyvtára, 22—23. füz.) Ára 2 kor.

— FISCHER (Emil —). Die Herkunft der Rumänen. Eine historisch-linguistisch-ethnographische Studie von — in Bukarest. Bamberg, 1904. 8-r. VIII, 304 l. Egy térképpel és 4 fénynyomatú táblával.

— FISCHER KÁROLY ANTAL. A magyar honfoglalás mondái. Dr. Sebestyén Gyula művének bírálata. Irta —. Budapest, 1905. Heiszler J. kny. 8-r. 23 l. Ára 60 fill.

— FRANKL (Philipp —). Der Friede von Szegedin und die Geschichte seines Bruches. Leipzig, 1904. G. Fock. Kis 8-r. 96 l.

— FRÁNYÓ ISTVÁN. Szeged szab. kir. város hivatásos tűzoltó testületének 25 éves története; 1. *Harcz Lajos*.

— GYÖRY TIBOR. Az állatorvostan történelmének tanításáról. Előadta —. Budapest, (1905.) Pátria kny. 8-r. 6 l. (Különlenyomat az *Állatorvosi Lapok* 1905 évi 7. számából.)

— HAJNAL MÁRTON. Karnarutic és a Zrinjiász. Összehasonlító irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1905. Frankliu-társ. kny. 8-r. 48 l. (Különlenyomat az *Egyet. Philol. Közöny* XXIX. évfolyamából.)

— HARCZ LAJOS és Frányó István. Szeged szab. kir. város hivatásos tűzoltó testületének 25 éves története. Szeged, 1904. Endrényi Lajos kny. 8-r. 22, 2 l.

— HOLLÓS ISTVÁN. A nagyenyedi szegény tanulókat segélyező kör huszéves története és alapszabályai. Az egylet irományai alapján összeállította —. Nagyenyed, 1905. Nagyenyedi kny. r. t. 8-r. 50 l.

— HORGER ANTAL. A csángó nép és csángó név eredete. Kolozsvár,

1905. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 31 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Muzcum* 1905 évi folyamából.)

— HORVÁTH JÁNOS. Adalékok az 1847/48 évi országgyűlés történelméhez. (Az 1867 : 12. t. cz. szempontjából.) Közjogi és történelmi tanulmány. Budapest, 1905. Révai és Salamon kny. 8-r. 104 l. Ára 2 kor.

— ILLÉS. Az egészségügy története. Keszthely, 1904. Mérei Ignác kny. Kis 8-r. 11 l.

— INCZE BÉNI. Tacitus élete és művei. Kolozsvár, 1905. A szerző kiadása. 8-r. VII, 281 l. Ára 5 kor.

— INDICES in tomos (Analectorum Bollandianorum) I—XX. 1882—1901., l. *Analecta*.

— IVÁNYI BÉLA. Egy 1526 előtti ismeretlen kéziratot formálós könyv. Ismerteti —. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 68 l. (Különlenyomat a *Történelmi Tár* 1904 évi folyamából.)

— JEGYZÉKE (Zemplén vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1905. Pesti kny. r. t. 8-r. 29 l.

— JÓKAI MÓR. A magyar nemzet története regényes rajzokban. Hatodik képes kiadás. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 927 l.

— KARÁCSONYI JÁNOS. A székelyek eredete és Erdélybe való települése. Székfoglaló értekezés. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1904. decz. 5-iki ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 74 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XX. köt. 3. sz.) Ára 1 kor. 20 fl.

— KARDOS SAMU. Bárány Wesselényi Miklós élete és munkái. Irta —. I. II. köt. Budapest, 1905. Légrády testvérek kny. Nagy 8-r. LXIV, 514 l., 2, 614, 2 l. Mellékletekkel és képekkel. Ára a két kötetnek 30 kor.

— KOVÁCS GÁBOR. Az orosz kir. sz. vez. történelmi fejlődése napjainkig. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 60 l. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1904 évi CXXI. kötetéből.)

— KREITH BÉLA (gróf). II. Rákóczi Ferenc és korának története. A legjobb kútfők nyomán. A fővárosi 1848/49-iki ereklye-múzeum kiadása. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 2-r. 58 l. 97 ábrával.

— LOSERTH (Johann —). Geschichte des späteren Mittelalters von 1197 bis 1492. Von —. München u. Berlin, 1903. Nagy 8-r. XV, 727 l. (*Below u. Meinecke*: Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte. Abth. II. Politische Geschichte.)

— MARCZALI HENRIK. Nagy képes világtörténet. Borovszky Samu, Csuday Jenő, Fogarassy Albert, Geréb József, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Mika Sándor, Schönherr Gyula közreműködésével szerkeszti —. XII. köt. A legújabb kor. 3. rész. Korunk állami és társadalmi alkotásai. Irta *Marczali Henrik*. Budapest, (1905.) Kiadják Franklin-társulat, Révai testvérek. Franklin társ. kny. 8-r. VIII, 668 l. Számos képpel, műmelléklettel, térképpel és 14 időmutató táblával a VII—XII. kötetekhez.

— MACSKS ERNŐ (Farkasfalvi). Ung megye múltjából. Adalékok a vármegye középkori történetéhez. Feltüntetve a Nagymihályi család történetének keretében. Irta —. Szerző sajátja. Szeged, 1905. Endrényi Lajos kny. Kis 8-r. 127 l. Ára 1 kor.

— MÉMOIRES du comte Valentin Esterházy, avec une introduction et des notes par *Ernest Daudet*. Paris, 1905. Plon-Nourrit et comp. 8-r. 4, LII, 360 l. Három kép-melléklettel.

— MOLNÁR ISTVÁN. Sándorfalva története, 1879—1904. Szeged, 1904. Várnay L. kny. 4-r. 30 l.

- MONUMENTA historica lib. reg. civitatis Zagrabiae; 1. *Tkalčić*.
- NAGY OLIVÉR. A Győr szab. kir. városi ág. hitv. evang. keresztyén egyházközség története keletkezésétől 1904 december 31-ig. Eperjes, 1905. Kósch Árpád kny. 8-r. 221, 3 l.
- NOVÁK SÁNDOR. Szász Károly élete és művei. Mezőkővesd, 1904. Balázs Ferencz kny. 8-r. 130, 4 l.
- PAP ILLÉS. A kurucz bujdosók. Irta —. Kassa, 1904. László Béla kny. 8-r. 23 l. (Különlenyomat a kassai *Kazinczy-kör* 1901/904-iki Évkönyvéből.) Ára 50 fill.
- PÁRTOS OTTÓ. Történelmi jegyzet. Közép- és új-kor. Középiskolai, kereskedelmi és polgári iskolai felsőbb osztályú tanulók használatára. Összeállította —. Mohács, 1903. Rosenthal Márk és fia kny. 8-r. 52 l. Ára 80 fill.
- PASTOR (Ludwig —). Ungedruckte Akten zur Geschichte der Päpste, vornehmlich im XV. XVI. und XVII. Jahrhundert. Herausgegeben von —. Erster Band: 1376—1464. Freiburg, 1904. Herder. Nagy 8-r. XX, 348 l. Ára 8 M.
- PERESZLÉNYI ZOLTÁN. Balassa Bálint hamvai. Hiteles okiratok és adatok alapján kiadja Liptó vármegye alispánja. Liptószentmiklós, 1904. Steier Izidor kny. 8-r. 15 l.
- PETRI MÓR. Szilágy vármegye monographiája. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából írta —. Kiadja Szilágy vármegye közönsége. VI. köt. Birtokosok, családok története, L—Z. (Budapest), 1904. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 840 l. Négy külön melléklettel és a szöveg közé nyomott képekkel. Az egész munka (hat kötet) ára 48 kor.
- PISKOLTI ÁRPÁD. Adalék Gyergyószentmiklósi Kövér János tiszaföldvári nagybirtokos és az orsz. függetlenségi és negyvennyolczas párt kültagjának életrajzi adataihoz. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 6 l.
- PRISKOS rhetor (Szemelvények —) töredékeiből. Fordította és magyarázta *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1904. Lampel R. Kis 8-r. 52 l. (Magyar Könyvtár, 393. sz.) Ára 30 fill.
- RAD jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 157. Razredi historičko-filološki i filosoško-juridički. 62. Zágráb, 1904. 8-r. 4, 240 l.
- RELKOVIĆ NÉDA (Davori). Buda város jogkönyve. (Ofner Stadt-recht.) Bölcsészettörténeti értekezés. Irta —. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 308 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 12. sz.)
- REPERTORIUM hymnologicum; 1. *Chevalier*.
- RÉVAI SÁNDOR. Csépellény György. Irta —. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1904 évi folyamából.)
- RÉZBÁNYAY JÓZSEF. Az egyházi szónoklat egyetemes története. Esztergom, 1904. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 599, VII l. Ára 9 kor.
- SASINEK Fr. V. Slováci v Uhorsku. Objašňuje —. (Második kiadás.) Turócszentmárton, 1905. 8-r. 40 l. Ára 20 fill.
- SCHÖNHERR GYULA. A római Casanato-könyvtár Korvin-kodexe és annak magyar glosszái. Irta —. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 40 l. Három melléklettel és a magyar bejegyzések hasonmásaival. (Különlenyomat a *Magyar Könyvszemle* 1904 évi folyamából.)
- SMIČIKLAS (Tade —). Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. (Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.) Izdala jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, potporom vlade hrv. dalm. i slav. Sabrao i uredio —. Svezak II. Listine XII. vijeka (1101—1200). Zágráb, 1904. 8-r. XXXI, 499 l.
- STURDZA (Alexandre —). La terre et la race roumaines depuis

leur origine jusqu' à nos jours. Paris, 1904. Nagy 8-r. XVI, 726 l. Genealogiai táblákkal, térképekkel s a szövegbe nyomott képekkel.

— SZABÓ EMIL. Coşbuc György. Tanulmány a román irodalom-történet köréből. Balázsfalva, 1904. Görög kath. papnövelde kny. 8-r. 174, 2 l. Ára 4 kor.

— SZÁDECZKY LAJOS. Dr. gróf Kuun Géza emlékezete. Irta —. Kolozsvár, 1905. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 14 l. (Különnyomat az *Erdélyi Múzeum* 1905 évi 4-ik füzetéből.)

— SZILÁGYI SÁNDOR. Szemelvények Priskos rhetor töredékeiből; 1. *Priskos*.

— SZILY KÁLMÁN. A mágnes-czím a magyarban. Történeti és népi nyelvi tanulmány. Irta —. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 18 l. Czímlap nélkül. (Különnyomat a *Magyar Nyelv* 1905 évi folyamából.) Ára 40 fill.

— SZINNYEI (Frans —). Unkarilaisen kirjallisuuden historia. Kirjoittanut —. Helsingissä (Helsingfors), 1905. 8-r. 60 l. Arczképekkel.

— SZINNYEI JÓZSEF. Magyar írók élete és munkái. A M. Tud. Akadémia megbízásából írta —. X. köt. (Ótócaka—Popea.) Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, 1440 l. Ára 12 kor.

— SZOMOR KÁROLY. Salgó-vár rövid története, valamint a somoskői vár s ennek közelében levő bazalt kiterítés ismertetése. Rimaszombat, 1903. Lévai Izsó kny. 8-r. 14 l. 5 képpel. Ára 40 fill.

— TÉGLÁS GÁBOR. Emlékbeszéd Torma Károly r. tag fölött. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1904. decz. 19-én tartott összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 32 l. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XII. köt. 9. sz.) Ára 60 fill.

— TEALČIĆ (Joannes Baptista —). Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. (Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, prijestolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske.) Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit —. Vol. XI. Libri fassionum seu funduales, 1471—1526. — Inventaria et rationes, 1368—1521. Zagrabiae, 1905. C. Albrecht. 8-r. 8, XXXIII, 2, 352 l.

— VARGHA GYULA. Emlékbeszéd Báth Zoltán l. tag fölött. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1905. febr. 27-én tartott összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 27 l. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XII. köt. 11. sz.) Ára 60 fill.

— VÉRTESY SÁNDOR. Képek a középkori német iparosság életéből; 1. *Bánfi János*.

— VISSZAPILLANTÁS (Rövid —) a pozsonyi ipartestület történetére és működésére, 1892—1904. Pozsony, 1905. Angermayer Károly kny. 8-r. 75 l.

— ZBORNIK (Diplomatički —) kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije; 1. *Smičiklas*.

— ZOLNAI GYULA. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Irta —. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. Czímlap nélkül. (Különnyomat a *Magyar Nyelv* 1905 évi folyamából.) Ára 40 fill.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi május hó 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán első alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Géza, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Schönherr Gyula, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s miután id. Daniel Gábor és dr. Reiszig Ede vál. tagokat jegyzőkönyv-hitelesítőkül felkérte. —

35. őszinte fájdalommal emlékezik meg dr. gróf Kuun Géza vál. tagtársunk haláláról, ki a magyarok őstörténetére vonatkozó forrástanulmányaival nemcsak nemzete örök háláját érdemelte ki, hanem a haza határain túl is tiszteletet szerzett a magyar tudományosságának.

Nagynevű főuri tagjának emlékét jegyzőkönyvében megörökítvén, a társulat nevében özvegyéhez részvétíratot intéz a választmány.

36. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak 200—200 koronás *alapító tagokul*: gr. Szécsen Miklós vatikáni nagykövet Rómában, eddig évd. r. tag, és gr. Teleki Pál orsz. képviselő Fehérszéken (aj. gr. Teleki Géza); *évd. r. tagokul* 1901-től: az unitárius főiskola Kolozsvárt (aj. Cserhalmi Samu); 1905-től: Krause Jenő főhadnagy, hadapród-iskolai tanár Budapesten (aj. Rombauer Emil és Angyal Dávid).

Megválasztatnak.

37. Ifj. Reiszig Ede vál. tag felolvassa: *Jánoslovagok, templomosok?* cz. tanulmányát, a mely —
a *Századok*-ban fog megjelenni.

38. Titkár előterjeszti a pénztárnok f. évi április-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt	8933 kor. 54 fill.
» kiadás	6479 » 54 »
maradvány	2454 kor. — fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő ... .. 16,460 kor. 09 fill. tiszta követelést, 1905 ápr. 30-án összesen ... 18,914 kor. 09 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban a gr. Szécsen Miklóstól befizetett 200 korona alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik s az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 200 koronán annak megfelelő névértékben vásároltasson 4 0/0-os magyar jelzálog-hitelbanki záloglevelet a társulat alaptőkéje javára.

39. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztárnak f. évi 17,336. sz. a. kelt értesítése szerint 200 kor. a múlt havi vál. ülés 33 jk. p. a. kelt határozata értelmében tőkésítettett és a Rákóczi Ferencz életrajzának illusztrálására Bay Ilona úrnőtől adományozott 1000 kor. a *Rodostói alap*-hoz csatoltatott.

Tudomásul vétetik.

40. Bemutatja ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztárnak f. hó 1-én 9200. sz. a. kelt értesítését 2400 kor. névértékű s a társulat tulajdonát képező 4.5 0/0-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél kisorsolásáról; kifejtvén egyúttal ezen értékpapírok már most leendő convertálásának szükségességét, minthogy a jun. és szept. havi vál. ülések megtarthatása tapasztalás szerint kétséges. Minél fogva a kisorsolt értékpapírokkért befolyt összegnek a nevezett takarékpénztár ajánlata s a gazdasági bizottságnak az alapítványok elhelyezésére vonatkozólag legutóbb tett javaslata alapján, egyesületi 4 0/0-os adómentes kölcsönkötvényekbe való befektetését javasolja.

A javaslat elfogadtatik.

41. Jelenti, hogy a *Századok* indexe ügyében kiküldött bizottság a vál. ülést megelőző ülésén hozzájárult az index elkészítésével megbízott Naményi Lajos tagtársunknak ápr. 12-én a bizottsághoz intézett jelentésében kifejtett azon javaslatához, hogy a folyóirat negyven évfolyamához készítendő s két kötetre tervezett index négy, tíz-tíz évfolyamot magában foglaló kötetben assék ki, és így az első tíz évfolyam (1867—1876) cséduiban már kész név- és tárgymutatója már most kinyomtatassék, melyet a bizottság a titkár által részletesen kifejtett okból a maga részéről is elfogadásra ajánl az ig. választmánynak.

A javaslat elfogadtatik; az elhunyt Illéssy János helyébe pedig szerkesztő-bizottsági tagul egyhangulag dr. Karácsonyi János vál. tag megválasztatik.

42. Bemutatja a zombori *Schweidel-szobor bizottság* megkívását az aradi tizenhárom vértanu egyikének, Schweidel József honvédtábornoknak Zomborban állított szobor f. hó 18-án tartandó ünnepélyes felavatására.

Vojnits István és Dudás Gyula tagtársaink fölkéretnek, hogy társulatunkat a hazafias kegyelet ünnepén képviselni szíveskedjenek.

43. Előterjeszti a *Balatoni Múzeum-Egyesület* múlt hó 21-én kelt kérését Bacsányi János életrajzának az egyesület könyvtára számára ingyen való megküldése tárgyában.

Titkár az életrajznak egy példányban való megküldetésére felhatalmaztatik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.
Kelt. mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Id. Daniel Gábor s. k.
vál. tag.

Ifj. dr. Reiszig Ede s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi jun. hó 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Karácsonyi János, báró Radvánszky Béla, ifj. dr. Reiszig Ede, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s minekutána jegyzőkönyv-hitelesítőkül Karácsonyi János és Angyal Dávid vál. tagokat felkérte, szíves szavakkal köszönti Karácsonyit, kit tudományos érdemei jutalmául a királyi kegy nemrégén a váradi káptalan egyik stallum literariumával tüntetett ki; a kinek köszönő szavai után —

44. R. Kiss István r. tag felolvassa: *Magyarok Mária Terézia 1743 évi prágai koronázásán* cz. érdekes tanulmányát, a mely — köszönettel fogadtatik.

Minekutána a vál. tagjai alapszabályaink értelmében az érdemleges határozathozatalra szükséges számban a felolvasás alatt sem jelentek meg, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Karácsonyi János s. k. Dr. Angyal Dávid s. k.
vál. tag. vál. tag.

Kérelem

a Magyar Történelmi Társulat tagjaihoz.

Balassa Bálintnak, a XVI-ik század nagy lyrikusának csontjai kopott ládába zárva hevernek Liptó vármegye levéltárában, s bár évek óta ismeretes ez a megszegyenítő állapot, még mindig hiányzik az a csekély összeg, mely a sokat hányatott csontoknak tisztességes eltemetésére szükséges volna.

A Kisfaludy-társaság, abban a meggyőződésben, hogy első sorban az irodalmi körök kötelessége jóvá tenni a mulasztást, gyűjtést indított Balassa Bálint földi maradványai eltakarításának költségeire, s ugyanerre felhívta a többi irodalmi és tudományos társulatokat, intézeteket is.

Tisztelettel kérjük ennélfogva a M. Történelmi Társulat tagjait: vegyenek részt a nemzeti kegyeletnek e munkájában s küldjék be szíves adományaikat mennél előbb a Magyar Földhitelezetethez (Budapest, Bálvány-utca 7. sz.) a Kisfaludy-társaság pénztárába.

TOLDY FERENCZ.

1805—1875.

Augusztus 10-ikén mult századik évfordulója *Toldy Ferencz* születésének. A magyar irodalom és tudomány művelői kegyeletesen emlékeztek e napon Toldy Ferencz halhatatlan érdemeire, habár külsőleg nem volt módjukban kegyeletöknek kifejezést adni. Most ragadjuk meg mi is az alkalmat, hogy kifejezzük hálás kegyeletünket azon férfiú emléke iránt, a ki az újkori Magyarország megalkotóinak sorában félszázadnál tovább harczolt a toll fegyverével nemzetünk előhaladásáért; a ki megalkotta a magyar Pantheon monumentális épületét, s a ki dicső multunk iránti rendkívüli fogékonyságával tevékeny részt vett társulatunk megalakításában ¹⁾ s mindvégig egyik legbuzgóbb és lelelkesebb ig. választmányi tagja volt.

Neve és működése a legszorosabban összeforrt nemzeti történelmünkkel, a melyre egyenes és közvetett hatását méltányolni — születésének századik évfordulója alkalmával — első kedves kötelességünk. Mert a mult század huszas éveitől fogva senki sem volt történetíróink között, a ki nagy munkásságával, folyvást ösztönző példájával s fáradhatatlan buzgóságával többet tett volna az egész nemzet történelmi érzékének fölgerjesztésére, az eltemetett mult kincseinek felkutatására s a napvilágra került adatok értékesítésére és mindezek által nemzetiségünk erősítésére, mint Toldy Ferencz.

Kora ifjúságában már az irodalmi harczosok táborához csatlakozik, mint az Aurora-kör tagja. A nagy izgató és nyelv-

---

¹⁾ Olv. a *Századok* erre vonatkozó közléseit, 1867. évf. 2. 11. 12. 11.

reformátor, Kazinczy Ferencz oldalán küzd a magyar szellemi élet fellendítése érdekében. Osztozik a széphalmi vezér lankadatlan buzgalmában s izgató tevékenységében, és első, ki a nyelvújítás által fölbresztett fogékonyságnak az egész nemzeti életre való felhasználását megkísérli. Majd Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály mellett a nemzeti költészet vívmányait hirdeti és magyarázza bent a hazában s távol a külföldön.

Erős nemzeti érzésével fáradhatatlan kutató kedv párosúl, s huszonhárom éves korában már a nemzeti becsület védőjeül lép a haza és külföld elé *Handbuch*-jával, meg akarván mutatni Európának, hogy egy nemzetenél sem vagyunk alábbvalóak; hogy a régi magyar műveltség mindenha lépést igyekezett tartani a nyugati nemzetekével, s mindazon eszmék, melyek az európai nemzeteket előbbre vitték, nálunk is fogékony talajra találtak, s volt idő, midőn a magyar nemzeti szellemet az európai műveltség elsőrendű kifejezőjeül tekintették. Ez erős nemzeti érzés, multunk kincseinek e nagy, szinte túlzó tisztelete az idők folyamán nemcsak nem gyengült nála, — ellenkezőleg, folyvást gyarapodott s a siker legcsekélyebb nyomaiból is újabb táplálékot merített.

A magyar szellemi életnek csakhamar elismert vezére lőn úgy is, mint az Akadémia titkára s első kiadványainak szerkesztője, úgy is, mint az akadémiai s később az egyetemi könyvtár rendezője, mindennekfölött pedig mint soha nem csüggedő izgató, a ki egész nemzedéket nevelt a tudományos foglalkozásra, eszméket és adatokat nyújtott a különböző tudományágakkal foglalkozóknak, s irodalmunk és tudományos életünk hiányait minden téren pótolni törekedett. Révai Miklós-nak és Kazinczy Ferencznek nyomdokaiba lépett; nyelvünk és irodalmunk régibb és újabb emlékeit kutatta, fejtegette és közkinccsé tette; szépirodalmi és tudományos folyóiratokat szerkesztett; megalkotta író barátaival a Kisfaludy-társaságot, szervezte az Akadémia osztályait, üléseit és szakbizottságait; e mellett folyvást készült a magyar irodalom, helyesebben a magyar műveltség történetének megírására, — midőn a szabadságharc viharai s a rákövetkező szomorú idők tevékenységét egyelőre félbeszakították.

De az elszibbadt nemzeti érzést az irodalom és tudomány ápolásával feleleveníteni s a mult idők emlékeivel félenken nyilatkozó nemzetiségünket erősíteni senki sem törekedett sem buzgóbban, sem sikeresebben, mint Toldy Ferencz. Élőkre állott azon kiváló íróknak és államférfiaknak, a kik az elnyomott nemzet kezébe történelmünk nagyfontosságú emlékeit, régibb költőink és emlékiróink műveit adták a *Nemzeti és Ujabb Nemzeti Könyvtár*-ban; megindította az *Uj Magyar Muzeum*-ot, a magyar tudományos törekvéseknek akkor és sokáig egyetlen, de annál becsesebb tárházát, homlokán e sokat mondó jeligével: *Peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit*. S bátran és mély meggyőződéssel hirdette, hogy »minden egyéb felsőség ingatag, csak a szellemi biztos és maradandó; ebben nemzetünk jövője és semmi egyébben!« S hogy e »szellemi felsőség« oltalmához meneküljön nemzete a megpróbáltatások súlyos napjaiban: saját tűzhelyén gyűjtötte össze az Akadémia tagjait, a »szétszórt bolyongókat a vész idején«, mint valamely üldözött vallás apostolait, így iparkodván az erőszakosan megszakított szellemi művelődés folytonosságát megőrizni s fentartani. És folytatta becses kiadványainak egész könyvtárra menő gyűjteményét, költők és prózáírók műveinek kiadását a *Képes Króniká*-tól kezdve saját műveinek tíz kötetéig. S a rémuralom enyhültével régibb irodalmi és tudós társaságainkat támasztotta fel halottaikból, munkásságra serkentette őket s megszabta irányukat; új társulatok alapításán munkált, hogy a szétszórt erőket a nemzetiség gyarapítására egyesítse s a megdermedt közéletet fölelevenítse.

Azonban e rendkívüli tevékenység mellett sem feledkezett meg soha egy pillanatig sem élete legfőbb feladatáról, a melyet ifju korában maga elé tűzött: hogy nemzeti irodalmunk oknyomozó történetét ő adja először a nemzet kezébe. E célra bámulatos adathalmazt gyűjtött össze évtizedeken át. Kiválogatta régi krónikáinkból a hun-mondáknak és a honfoglalás mondáinak a magyar képzelem alkotta szárait, felkutatta nyelvünk történetének minden hozzáférhető emlékét, a magyar középkori műveltségnek minden fontos adatát, iskolára, egyházi

életre, művészetre és a tudomány bármely ágára vonatkozólag, és a magyar művelődésnek széles birodalmát bejárva, annak egész történetét szándékozott megírni. El is haladt a mohácsi vészig, de be kellett látnia, hogy oly széles alapon s oly kevés rendszeres előmunkálat mellett lehetetlen a nagy munkát egymagának bevégeznie. Rövidebbre vonta tehát előadását, hogy irodalmunk történetét teljesen megírhasssa s alapvető művét valahára a nemzet kezébe adhassa. Célját meg is valósítá, műve még életében három kiadást ért. E mellett a magyar költészet kézikönyvét két, majd öt kötetben tette közzé s a magyar költészet történetét két kötetben Kisfaludy Sándorig. Minden valamire való magyar írónak ő állította össze először életrajzi adatait, Farkas Andrástól kezdve Tóth Kálmánig, pontosan följegyezve mindenütt a forrásokat, hogy a további kutatást megkönnyítse. Lelkiismeretes fáradságánál csak nemzeti buzgósága volt nagyobb, mert minden nyelvi és történeti emlék fölszínre hozatalánál úgy érezte, hogy a magyar szellem kiválóságát hirdetheti s nemzeti becsületünket ápolhatja.

Igy lett ő a magyar irodalomtörténet valódi atyja. Ő emelte nálunk az irodalomtörténetet a tudomány rangjára s tette nemzeti életünk hathatós tényezőjévé. Ő vert ösvényt mindazoknak, a kik az utolsó félszázad alatt történelmi kutatásokkal foglalkoztak, a kik a multak emlékeit tanulmányozták, magyarázták s közkézre bocsátották.

Hatása egész nemzeti műveltségünk alkotó elemévé vált.

Nemcsak a magyar irodalomtörténeti tudomány megalapítása van mindörökre Toldy Ferencz nevéhez kötve; de általában a történet-kutatás, az egész magyar szellemi élet fejlődése mutatja nyomdokait.

Német ajkú szülők gyermeke volt s hét-nyolcz éves koráig nem is tudott magyarul, sőt nyelven később is érezhető volt bizonyos idegenszerűség. De a mint egyszer az alföldi magyarság között nyelvünket elsajátíthatta; a mint régi és újabb íróink műveit tanulmányozhatta: oly eleven nemzeti érzés gyúlt szívében, mely egész pályafutása, egész élete irányát elhatározta. Ez erős, büszke magyar érzésével, bámulatos sokoldalúságával, a külföldi irodalmakban való ritka alapos jártasságával, min-

den szellemi jelenség iránti páratlan fogékonyságával s csüggedést nem ismerő buzgalmával évtizedekig vezette a magyar szellemi életet. Általános hatásával egyetlen írónké sem versenyezhet.

Történeti kutatásaiban s felfogásában eleinte meglátszott a Horvát István hatása, de később józan kritikai belátása visszaszorította az őstörténeti ábrándokat s módszere és előadása megtisztult. A politika hullámveréseinek s a közélet egyéb alkotó tényezőinek, valamint az európai eszmék áramlatának a magyar irodalom fejlődésére tett hatása — ha nem teljesen s nem mindig szigorú következetességgel is — az ő vizsgálódásaiban jelenik meg nálunk először. Hiányai az úttörő halhatatlan érdemei mellett szóba sem jöhetnek. Ma már nem nehéz adataiban fogyatékossgot, módszerében ingadozást, kritikájában elfogultságot felfedeznünk; de épen az ő rendkívüli munkássága tette lehetővé, hogy nyomdokain haladva, vizsgálódásainak eredményeit pótolhassuk s részben javíthassuk. A magyar Pantheon épületének nem adhatta meg minden ékességét, de alapjait szilárdan rakta le s tervét mély belátással alkotta meg. S mindezt oly időben, midőn a tudományt még nemcsak az igazságért, hanem egyszersmind a nemzetiség erősítése érdekében is művelték.

Toldy Ferencz nemcsak a történelem különböző ágainak, hanem egész tudományos életünk fejlesztésének főcélját a magyarság szilárdításában, nemzeti szellemünk gyarapításában s politikai önállóságunk biztosításában kereste. Ezt a célt szolgálta soha nem lankadó hazafi hevével s fáradságot soha nem ismerő buzgóságával több mint félszázadon át. Ezért lett élete és működése a XIX-ik századi magyar műveltségnek oly fontos tényezőjévé, a melynek hatását még sok-sok évtizedig fogja érezni és hirdetni a hálás utókor.

A művelt magyar közönség szívébe zárta emlékét, s mi kegyelettel idézzük föl most, hogy áldást kérjünk reá a Mindenek Urától!

VÁCZY JÁNOS.

A MAGYAR HUN-MONDA GERMÁN ELEMEL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I. BEVEZETÉS.

1. A kérdés története.

Majdnem valamennyi krónikánkban a tulajdonképi magyar történetet a hunok története előzi meg. Ennek oka abban rejlik, hogy krónikásaink a magyarokat és hunokat egy népnek tekintették. Ezért azután a hunok bevonulását Pannóniába az V-ik században »primus ingressus«, a magyarok IX-ik századi honfoglalását pedig »secundus ingressus Hungarorum«-nak tüntették fel. A krónikákból nyilvánvaló, hogy a két nép azonosságának hite a magyar nép hite volt és nem talán önkényes kombináció vagy tudós átvétel. A krónikások hangoztatják, hogy a hunokról való előadásukban részben olyan hagyományokra támaszkodtak, melyek a magyar nép száján éltek. De elbeszélésük maga is, tartalmával és neveivel kétségtelenül mutatja, hogy részben magyar népmondából van merítve, olyan népmondából, mely feltűnően emlékeztet a németeknek Etzelről, Dietrichről és Kriemhildről szóló hagyományaira.

A krónikáknak elfogulatlan és józan vizsgálatától vezetve, Grimm Vilmos a magyar hun-históriának egy részét a germán hősmonda forrásai közé vette fel.¹⁾ Grimm abban a meggyőződésben volt, hogy a magyar krónikáknak »egy ősrégi népos« szolgált forrásul, mely német (Grimmnél = germán) hagyományokon alapult. Ép azért úgy gondolta, hogy ha nem is az egész eposnak, de legalább az epos nyomainak a magyaroknál fen kellett maradniok, és kifejezte óhaját: »Mögte

¹⁾ Zeugnisse über die deutsche Heldensage. Altdeutsche Wälder. (Szerk. a Grimm testvérek.) I. (1813) 195. ll. (Ungarische Traditionen, 1.)

doch jemand in Ungarn nachspüren, ob von diesen alten historischen Liedern sich nichts mehr erhalten, sey es in den Gebürgen noch lebendig, wenn auch durch neuere Zusätze schon getrübt, oder in Bruchstücken, die durch einen glücklichen Zufall aufgezeichnet wurden.«¹⁾ Feleletet erre az óhaj-tásra Magyarországból bizonyára nem kapott és így Grimm Jakab 1815-ben levélben fordult Schedius Lajoshoz,²⁾ hogy erről a föltételezett magyar nép-eposról valami közelebbit tudjon meg. A válasz, melyet Schedius adhatott, csakis tagadó lehetett, mert sem akkor nem tudtak, sem ma nem tudunk erről a naiv eposról többet, mint a mit a krónikákból következtetni lehet. De ez a csalódás nem ingatta meg Grimm Vilmos hitét a magyar hun-hagyományok valóságában, és a krónikák idevágó részleteit a germán hősmondáról szóló későbbi és teljesebb művébe is felvette.³⁾ Azon az anyagon, melyet Grimm Vilmos a magyar krónikákból gyűjtött, és azon a felfogáson is, melyet ő erre nézve táplált, nyugszik a további német monda-történeti kutatás, ha az — a mi elég ritkán történik — a magyar hagyományokat figyelmére méltatja.⁴⁾ Csak a legújabb időben kísérelte meg Matthaei György, hogy a magyar krónikákból az eddigieknél gazdagabb és alaposabb tanulságokat nyerjen a német hősmondára nézve. Hogy sikerült-e neki, arra alább többször ki fogok térni.

Wenzel Gusztáv⁵⁾ volt az első, ki a magyar hun-monda problémáját a német és skandináv hősmondával összefüggésben

¹⁾ Id. m. 217. l. 2. jegyz.

²⁾ Grimm Jakab levelét közölte *Heinrich Gusztáv*: Zeitschrift für deutsches Altertum, XLII. 325. l.

³⁾ Die deutsche Heldensage. 3-ik kiad. Steig Rudolf-tól, 1889. 181. és 343. l.

⁴⁾ Igy *K. Lachmann*: Zu den Nibelungen und der Klage. (Kritik der Sage von den Nibelungen.) 1838. 347. l. — *R. Heinzel*: Über die Herwararsage. Wiener Sitz.-Ber. Hist.-Phil. Cl. CXIV. 518. l. és mások. — A német történetírók is többször érintették a magyar krónikák forrás-értékére irányuló kutatásaikban hun-mondánk kérdését. Igy *O. Rade-macher*: Die ungarische Chronik als Quelle deutscher Geschichte. Merseburgi progr. 1887. 4. l. — *L. von Heinemann*: Zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden. Neues Arch. für alt. deutsche Geschichtskunde, XIII. 73. l. és a magyar krónikák kivonata elé írt bevezetésében, MGH. SS. XXIX. 523. l. — *R. Fr. Kaindl*: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. 1894—1900. Stud. IX—XII. 49. l. és többször. — *H. Steinacker*: Mitteil. d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung, XXIV. 146. l. Kaindl művének bírálatában. — Minthogy azonban nincs meg a szükséges mondatörténeti tájékozottságuk, a magyar hun-mondát egyszerűen a Nibelung-énekből származtatják.

⁵⁾ Eszmetörödékek a magyar nemzeti hősmonda történettudományi méltatására. Reguly-Album. 1850. 1. l.

akarta megoldani. Az egész hun-históriát, a mint krónikáinkban el van beszélve, tiszta és hamisítatlan magyar nemzeti tradíciónak tekintette, melyet a magyarok még keleti hazájukból hoztak magukkal. Sőt még azt is igyekezett bebizonyítani, hogy a magyar monda lényeges hatást gyakorolt a német és skandináv monda későbbi fejlődésére. Ezen hatás közvetítője szerinte — s Wenzel itt a *Klage* egy helyére támaszkodik, melyről alább lesz szó — Pilgrim passauai püspök volt.

Wenzel fejtegetései után úgy látszott, mintha hun-mondánk magyar nemzeti eredete, legalább nálunk, biztosítva volna. Toldy Ferencz ¹⁾ csatlakozott Wenzel felfogásához, melyet irodalomtörténete útján népszerűvé is tett; ép úgy Ipolyi Arnold ²⁾ is, ki a hun-históriát mythologiai tekintetben is iparkodott kiaknázni. A magyar kutatókat ezen felfogásukban még megerősítette Thierry Amade ³⁾, a ki minden gyanakvás nélkül fogadta el krónikáink előadásának mondai hitelét. Ezt a könnyenhívóságot azonban nemsokára a legnagyobbfokú bizalmatlanság váltotta fel. Hunfalvy Pál ⁴⁾ minden áron el akarta vitatni egy magyar hun-monda lehetőségét, és az egész hun-históriában nem látott mást, mint ügyetlen, tudákos kompilációt, melynek semmi népi alapja nincs: »A magyar krónikák jellemző (t. i. más külföldi történeti művekben elő nem fordul) tudomása a hunokról... sem hazai vagy magyar szóhagyományból, sem latin vagy görög írókból, hanem német forrásból származik.« Egy másik művében közelebbről is megjelöli Hunfalvy azt a német forrást, és pedig a Nibelung-énekekben, melynek tartalmát szerinte német papok vitték bele a magyar történetírásba és vegyítették össze tudós latin krónikákból való történeti adatokkal. ⁵⁾ Hunfalvy nézetét magáévá tette Riedl Frigyes ⁶⁾ is, és újabb érvekkel igyekezett azt támogatni. Egyebekben azt a véleményét fejezte ki, hogy a hun-történet írója nemcsak a Nibelung-énekből, hanem más kisebb német epikus költeményekből is merített. Erről az állásponton vizsgáta Marczali Henrik is a hun-krónikát és megtagadott tőle — kivéven Csaba alakját — minden mondat történeti értéket. ⁷⁾

¹⁾ A magyar nemzeti irodalom története, 1852. és A magyar költészet története, 1854.

²⁾ Magyar Mythologia, 1854. XVI. és 153. ll.

³⁾ Attila-mondák. Ford. Szabó K. 1864.

⁴⁾ Magyarország ethnographiája, 1876. 293. l.

⁵⁾ Die Ungarn oder Magyarren, 1881. 120. l.

⁶⁾ A magyar hunmonda. Budapesti Szemle, XXVII. 321. l.

⁷⁾ A magyar történet kútfői az Árpádok korában, 1880. 50. és 63. ll. — A székelyek eredetéről. Budapesti Szemle, XXV. 142. l.

Általában azonban határozott ellenmondásra talált Hunfalvy az ő új nézeteivel. Nyilvánvaló lett ugyan, hogy Wenzel és Toldy felfogása tarthatatlan, és mindenkinek el kellett ismernie, hogy a hun-történet szerzője külföldi krónikákból is merített és hogy bizonyos egyezések forognak fön a hun-krónika elbeszélése és a germán hőmonda között, melyek nem lehetnek magyar eredetűek; de azért a magyar kutatók jó része ezután sem volt hajlandó krónikáinknak a hunokról való előadását pusztá tudákos kompilácziónak, önkényesen összeháztatolt könyvmondának tekinteni, mely a magyar nép ajkán sohasem élt. Ez ellen a fölfogás ellen, mely a krónikák határozott kijelentéseivel és elbeszéléseik tartalmával ellenkezik, máskülönbén elfogulatlan és nyugodtan mérlegelő hangok is emelkedtek; így nevezetesen felszólaltak ellene Gyulai Pál¹⁾ és Szász Károly.²⁾

A pártok harczában kitűnt, hogy kielégítő és meggyőző feleletet a kérdésre csak a hun-krónika beható vizsgálata és a germán hőmondával való pontos egybevetése adhat. Az utat az illetén módszeres tárgyaláshoz a német hőmonda egyik legkiválóbb ismerője, Heinrich Gusztáv mutatta meg »Ettelburg és a magyar hun-monda« című akadémiai székfoglaló értekezésében.³⁾ Ama kérdés fejtegetése útján, hogy a német hőmonda mikor lokalizálta Ettel-várát a mai Ó-Budán, Heinrich ahoz az eredményhez jutott, hogy Ettel-vára sem a Nibelungéneken, sem a többi epikai költeményben nincs Ó-Budához s egyáltalán semmi meghatározott helyhez sem kötve, és hogy Ettelburgnak Ó-Budával való azonosítása a német hőmonda kései feldolgozásaiiban csak a magyar krónikák hatására vezethető vissza. Ennélfogva kellett Heinrich szerint egy önálló magyar hagyománynak lenni, mely Ó-Budát tette meg Attila székvárosának, mert a történelem tanusága szerint Attila székhelye nem Pannóniában, hanem a Tisza vidékén volt. A történelemtől való ezen eltérésre pedig a hagyományt valószínűleg Aquincum romjai indították, a melyeken és a melyek mellett Ó-Buda épült. A hunokról és Attiláról szóló hagyományt azonban a magyarok nem hozhatták Ázsiából magukkal; hunmondánk csakis germán, vagy talán épen német eredetű lehet, melyet a magyarok csakis mai hazájukban vehettek át és átvén fejlesztettek tovább.

¹⁾ A Marczali és Riedl értekezése alá írt jegyzetekben. Budapesti Szemle, XXV. 142. l. és XXVII. 340. l.

²⁾ A világirodalom nagy époszai, 1882. II. 161. l.

³⁾ Értekezések a nyelv- és széptud. köréből, 1882. X. köt. 2. szám.

Heinrich Gusztáv és Gyulai Pál ösztönzésére azután *Petz Gedeon*¹⁾ vetette a kérdést egész terjedelmében tüzetes és módszeres vizsgálat alá. A hun-história tartalmának a külföldi mondákkal és történeti művekkel való kritikai összehasonlítása útján ahoz az eredményhez jutott, hogy krónikáink hüntörténeti része »háromféle elem összeolvasztásából van megalkotva. Alapja a történeti tények és az azokhoz fűzött hagyományok előadása, a melyre nézve a külföldi történetírók munkái szolgáltak forrásul. E történeti előadás hézagainak betöltésére a krónikás az előtte ismeretes néphagyományból merített és valódi mondai vonásokat szőtt a történeti anyagba. E mondai részletek eredetökre nézve kétfélék: egyrészt német, másrészt magyar hagyományon alapulnak. A Detréről és Kriemhildről szóló német mondai elemeket nem vehette frónk sem a Nibelung-énekből, sem más ismeretes német költői forrásból, hanem minden valószínűség szerint a hazánkban lakó németiség élő hagyományából, melynek több elemét — krónikánk tanubizonyossága szerint — átvette a magyar nép is. Ehez magyar mondai elemeket fűzött hozzá, vékony szálaít egy gazdagabb hagyománynak, melyet népünk nem hozott őshonából, hanem az új hazában vett át a hunokra következő népektől. E mondai elemek egy része nem is a hunok viselt dolgaira, hanem későbbi történeti eseményekre vonatkozott. Krónikásunk e különemű elemek összefűzése közben saját felfogását is érvényesítette, hol változtatva a meglevő anyagon, hol hozzáadva lényegtelen vonásokat. Az egész előadáson nemzeti szellemet és a költői naivság báját öntötte el.«²⁾

Petz eredményes kutatásai után nem lehetett már semmi kétség benne, hogy a hun-krónika nagyobbik fele tudós átvételeket tartalmaz és csak kisebbik fele valódi mondát, mely egy sokkal gazdagabb néphagyományból van merítve. Abban sem lehetett már kételkedni, hogy ez a hunokról szóló népi hagyomány, a mennyiben a hun-krónikában ránk maradt, legnagyobb részében germán, vagy talán közelebbről: német eredetű, és hogy csak egynehány részlete tekinthető sajátosan magyar-nak. De Petznek azon jól megokolt állítását, hogy még ezen sajátosan magyar elemek sem származhatnak mint hun hagyomány a magyarság keleti hazájából, néhány kutatónk visszatartotta és pedig leginkább azok, a kik máskülönben sem tudnak a hun-magyar rokonság vagy legalább a két nép között való őstörténeti érintkezés hitéről lemondani, bár minc reá

¹⁾ A magyar hunmonda, 1885.

²⁾ Id. m. 101. l.

egyetlen biztos történeti vagy nyelvi adatunk sem. E felfogás legbuzgóbb hirdetője Nagy Géza,¹⁾ mellette Thúry József,²⁾ Munkácsi Bernát,³⁾ gróf Kuun Géza⁴⁾ és mások.

Petz óta két kutatónk foglalkozott behatóbban a hun-történettel: *Sebestyén Gyula* és *Karácsonyi János*. A magyar hun-monda kérdését mindketten a székelyek eredetének kérdésével kapcsolják össze, a mint ez Hunfalvy óta — a monda-történeti kutatás kárára — tudósaink rendes eljárása volt. Ugyszólván csak Heinrich és Petz nem estek ebbe a módszer-ellenes hibába.

Sebestyén Gyula,⁵⁾ Petz vizsgálódásainak eredményeire támaszkodva, hisz egy germán eredetű magyar hun-monda létezésében. Ezeket a germán eredetű hun-hagyományokat az ő fejtegetései szerint az avaroknak a mai Magyarországon visszamaradt töredékei közvetítették a magyarsággal, a kiktől az ő hypothesise szerint a székelyek egy része származik. Sebestyén könyve gazdag tudásban és szellemes hozzászvetésekben, a melyek azonban többnyire átlépik a bizonyíthatónak és valószínűnek határát. Nem annyira a hun-história tartalmával foglalkozik, mint a közvetítés kérdésével, melynek nyilvánvaló célja az ő székely-elméletének támogatása. Így esett, hogy csak kevés pontban jutott túl Petz eredményein és — mint látni fogjuk — itt sem mindig igaz sikerrel. A közvetítés kérdését, a melyre pedig legtöbb súlyt helyez, véleményem szerint nem sikerült megfejtene.

Hogy pedig az ő székely-elmélete sem adja a problema végleges tisztázását, mutatja Karácsonyi János hasonló irányú akadémiai értekezése.⁶⁾ Karácsonyi tagad minden ethnikai különbséget a székelyek és magyarok között. A székelyek szerinte eredetileg magyar pásztornép voltak erdős-hegyes vidékeken, a melyet csak később telepítettek a foglalkozásának annyira megfelelő Erdélybe. A hun-krónika előadását tehát mint történeti szempontból értéktelent teljesen elveti, és ebben

¹⁾ Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez, 1886. 129. l. — Az Attila név. Ethnographia, I. 259. l. — Monda és hagyomány. Ethnographia, V. 26. l. és a Pallas Nagy Lexikona idévágó czikkeiben.

²⁾ Krónikásaink és a nemzeti hagyomány. Irodalomtört. Közlemények, VII. 290. l.

³⁾ Hunnische Sprachdenkmäler im Ungarischen. Keleti Szemle, II. 197. l.

⁴⁾ Hunyad vármegye története, I. (1902) 221. l.

⁵⁾ A magyar honfoglalás mondái, I. 1904. II. 1905. Ha a kötet számát nem idézem, mindig az I. kötet értendő.

⁶⁾ A székelyek eredete és Erdélybe való települése. Értek. a tört. tudományok köréből, XX. köt. 3. szám. 1905. 6. l.

bizonyára igaza van. De megtagad a hun-históriától minden mondatörténeti értéket is és tudatlan férczelménynek tartja, telve szándékos hamisításokkal. Itt azonban Karácsonyi a kellő mondatörténeti tájékozottság hiányában — úgy látom, még Petz kutatásairól sem vett tudomást — mint historikus átlépi illetékességének határát, és bármily éleselméjűek és megvesztegetők is máskülönben szorosan vett történeti fejtegetései, egész értekezése, a mennyiben a hun-mondának és általában a hun-krónikának kérdésével összefüggésben van, kétségtelenül téves. mert módszerellenes feltevéseken alapszik. Neveket és eseményeket olyan nagy számmal, mint Karácsonyi fölteszi, a középkor hivatásos költői sem költöttek, nemhogy a papi krónikások, a kik igaz történetet akartak írni.¹⁾ Ilyen módon bármely történeti mondat, melyet valaha följegyeztek, egy tudós szerző szándékos hamisításának lehetne feltüntetni. »A középkori krónista — mondta a hun-történetre való vonatkoztatással Heinrich Gusztáv²⁾ majdnem egy negyedszázad előtt — nem történetíró e szó modern értelmében, de nem is költő. A krónika szerzője kombinálta és egyeztetette a rendelkezésére álló anyagot, természetesen egészen külsőleg és a kritikai szellemnek teljes híjával; kiegészítette, a mennyire lehetett, a traditio hézagait, hozzáfűzte elbeszélését tudásának és hitének ősforrásához. a bibliához, magyarázgatott és etymologizált — rendesen igen naiv, sokszor nevetséges módon; de nagyon is sokat, még pedig korának szempontjából nem sok rosszat, hanem nagyon sok jót teszünk fel róla, ha költőnek képzeljük, ki phantasiájából merítette, vagy ha úgy tetszik, újjából szopta elbeszélésének lényeges részleteit.«

Már említettem, hogy a legutóbbi időben német részről is tüzetesen foglalkoztak a magyar hun-monda kérdésével. Matthaei György egy hosszabb tanulmányban³⁾ azt igyekszik bebizonyítani, hogy a mi hun-mondánk — magyar népmondának gondolja — bajor eredetű, és hogy körülbelül a XI-ik század elején származott át osztrák-bajor területről Magyarországra. Matthaei dolgozata a germán mondatörténet legteljesebb ismer-

¹⁾ Hogy találhatott volna a hun-krónika olyan nagy kedveltségre, ha szerzője — a hogy Karácsonyi állítja — részben olyan eseményeket, melyek Magyarországon a XI. sőt a XIII. században folytak le, ilyen önkényes, hazug módon összekevert és belőlük egész más, idegen történetet szerkesztett volna? Ezt az eljárást bizonyára már a XIII. században fölismerték és megbélyegezték volna.

²⁾ Id. ért. 27. l.

³⁾ Die bairische Hunnensage in ihrem Verhältniss zur Amelungen- und Nibelungensage. Zeitschrift für deutsches Altertum, XLVI. köt. 1. l.

retével készült, eredményei azonban mindemellett tévesek. Nem ismeri az e kérdésre vonatkozó magyar kutatást, mely vizsgálódásaiban sok tekintetben biztos támasztópontokat nyújthatott volna. Nem veszi észre, hogy a hun-történet csak némely részében tartalmaz valódi mondát, és következtetéseiben sokszor oly részletekre támaszkodik, melyeknek tudós eredete már régen meg van állapítva; más tekintetben azonban figyelmen kívül hagy oly adatokat, melyek valódi népi hagyományból vannak átvéve. Ebből oly methodikai hibák származnak, melyek tanulmányát a maga egészében — mint látni fogjuk — értéktelenné teszik.

A magyar hun-mondára vonatkozó kutatásban tehát Petz dolgozata nemcsak forduló, hanem mintegy határpontot is jelöl, mert a mit utána írtak, csak egyes részletekben vitte előbbre a kérdést. Én tehát alábbi fejtegetéseimben többnyire Petz kutatásainak eredményeiből indulok ki, és főként két kérdésre, melyekkel Petz nem foglalkozott behatóbban, kísérlem meg feleletet adni: *a)* micsoda helyet foglal el a magyar hun-monda, a mennyiben germán eredetű, a germán közmonda chronologiai és geographiai kialakulásában? *b)* hol és melyik germán törzstől vette át a magyarság hun-mondájának germán elemeit? Ugy vélem, hogy az ezen kérdésekre adandó feleletből némely nem egészen jelentéktelen eredményekhez juthatunk nemcsak a magyar, hanem a német hősmondára vonatkozólag is.

2. A magyar hun-monda forrásai.

Mint a magyar hun-monda mellett való legrégibb vallo-másra, a herzfeldi Lambert krónikájának ¹⁾ egy helyére szoktak hivatkozni, ²⁾ melyben Attila kardjáról esik szó. Lambert beszéli, hogy a bajor Ottó, Salamon magyar király anyjától Attila kardját kapta ajándékba, mely később IV. Henrik császár birtokába jutott; ez kedvenczének, a merseburgi Luitpoldnak ajándékozta, a ki azonban lebukván lováról a kardba esett és sebébe belehalt. Attilának ezen állítólagos kardjáról már Jordanes ³⁾ is értesít Priskos után, és nem lehet benne kétség, hogy Lambert-

¹⁾ MGH. SS. V. 185. l. ad ann. 1071. V. ö. W. Grimm: Deutsche Heldensage, 353. l.

²⁾ Igy *Marczali*: A magyar tört. kútfsói az Árpádok korában, 51. l. 13. jegyz. — *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, I. 112. és 431. ll. V. ö. még *Ipolyi*: Ungarische Sagen und Märchenzüge. Zeitschr. f. deutsche Mythologie und Sittenkunde, II. 169. l.

³⁾ *Getica*, XXXV. fejt.

nél — a mennyiben Attiláról van szó — tudákos mesével van dolgunk, mely alapjában Jordanesre megy vissza, kit különben Lambert fel is említ. Sem a német, sem a magyar hagyomány nem tud erről a végzetes kardról semmit. Ha a magyar hagyomány tudott volna róla, krónikáink aligha hallgatták volna el. Nem vagyunk tehát semmiképen sem feljogosítva, hogy Lambert elbeszélését a magyar hun-monda mellett való tanuskodásnak tekintsük, a mint ezt már Hunfalvy¹⁾ és Petz²⁾ joggal hangoztatták.

A magyar hun-monda mellett szóló bizonyítéknak tekintik általánosan³⁾ a *Klage* egy ismeretes helyét is, a hol Pilgrim püspök elmondja, hogy a burgundok és hunok harczáról mindenfelé értesüléseket fog gyűjteni s azokat emlékezet okáért le fogja iratni. Egyebek között Hunországba is el akarja küldeni követeit, hogy ott erről a nagy eseményről tudakozódjanak:

dar umbe sende ich nu zehant
mine boten in Hiunen lant:
dâ vinde ich wol diu maere;
wand iz vil übel waere,
ob ez behalten würde niht.⁴⁾

Pilgrim passauai püspök összeköttetései Magyarországgal ismeretesek; azért még sem hihetem, hogy Pilgrim tényleg követeket küldött volna Magyarországba, hogy a burgundok romlásáról szóló hagyományokat gyűjtsenek. Azt sem hihetem, hogy maga a *Klage* szerzője gondolta volna, hogy Magyarországon ily hagyományok gyűjthetők. Ezen sorok helyes magyarázata más. Egy Swemmel nevű hegedős Pilgrimnek azt a megdöbentő hírt hozza, hogy az ő rokonai, a burgundi király gyermekei, Hunországban elpusztultak. Midőn azután Swemmel búcsut vesz, hogy a burgundi királyfiak és Kriemhild anyját erről a rettentő eseményről értesítse, felszólítja a püspök, hogy visszajöttében térjen be még egyszer nála, mert az egész történetet pontosan fel akarja jegyeztetni. Ebből a célból azonban másfelé is akar kérdezősködni, sőt Hunországba is szándékozik embereit elküldeni, hogy mindenről pontosan és körülményesen értesüljön. A *Klage* szerzője Pilgrimet természetesen Attila kortársának tartja, vagy legalább annak tünteti fel, a ki a szörnyű esetről szemtanuktól — a milyen Swemmel is volt — akar értesüléseket kapni. Ilyenek azonban magától értetődleg első

¹⁾ Magyarország ethnographiája, 298. l.

²⁾ Id. ért. 50. l.

³⁾ Így Petz id. ért. 98. l. — *Sebestyén* id. m. 364. l.

⁴⁾ *Bartsch K.* kiadásában, 3475. vv.

sorban az esemény színhelyén, Hunországban voltak találhatók; mi természetesebb tehát, mint hogy Pilgrim Hunországba küldte követeit, természetesen Attila országába és nem a X-ik századi Magyarországra. A *Klage* idézett sorai tehát nem bizonyíthatnak a magyar hun-monda létezése mellett.

A magyar hun-mondának legrégibb bizonyítékát ¹⁾ Béla király (valószínűleg III. Béla) névtelen jegyzőjének krónikájában találjuk. ²⁾ Már Grimm Vilmos ³⁾ rámutatott, hogy Anonymusnak kellett a magyar hun-mondát ismernie, és az ellenvetések, melyeket ezen nézet ellen felhoznak, jogosulatlanok. ⁴⁾ Ezzel természetesen nem akarom azt mondani, hogy a hun-krónikát ismerte; ez mindenesetre ki van zárva, de a mi szempontunkból nem is fontos. Anonymusnak tudomása van Árpád házának Attilától való leszármazásáról; ⁵⁾ beszél Attila váráról (Ecilburg = buduar); ⁶⁾ elmondja, hogy a magyarok nyugatra vonulása a szlávokban félelmet és borzalmat keltett, mert Álmost és Árpádot Attila örököseinek tartották; ⁷⁾ arról is tud, hogy a székelyek Árpád népe, ⁸⁾ és megemlíti Csabát is, természetesen a többi krónikától eltérő összefüggésben. ⁹⁾ De ha Anonymus tudott a hun-mondáról, miért nem merített belőle krónikájában, legalább oly mértékben, mint a későbbi krónikások? Erre a kérdésre a tudományában elbizakodott Anonymus, a ki a köznépnek minden hagyományát lenézi, maga felel meg:

¹⁾ *Kaindl R. Fr.* id. k. III—IV. tanulmány, 28. l. azt állítja, hogy a magyar hun-mondának első följegyzését a magyar-lengyel krónikában (Mon. Pol. Hist. eccl. Aug. Bielowski, 495. l.) bírjuk. De Kaindl itt kétségtelenül tévedésben van. Ennek a krónikának Kaindl egyáltalán túlságos értéket tulajdonít, a mi egész kútfő-tanulmányának kárára van. A hunok és magyarok azonosításán kívül nincs e krónikában semmi, a mit magyar népi elemnek kellene tekintenünk. Olv. *Domanovszky Sándor* bírálatát. Századok, 1903. 461. l.

²⁾ *Gesta Hungarorum*. Ed. *M. Florianus*: *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*, SS. II. köt. 1. l. — Anonymust Pauler Gyulával (A magy. nemz. tört. az Árpád-házi királyok alatt, II. 600. l.) III. Béla jegyzőjének tartom; véleményem szerint sem Heinemann-nak, sem Kaindlnak nem sikerült *M. Florianus*-nak (id. h. 256. l.) III. Béla mellett felhozott érveit megdönteni. Olv. *H. Steinacker* bírálatát, id. h. 135. l.

³⁾ *Altdeutsche Wälder*, I. 252. l. V. ö. *Salamon Ferencz*: Budapest története. II. 53. l.

⁴⁾ Hogy Anonymus a hunok nevét nem említi, az még nem bizonyítja, mintha nem tudta volna, hogy Attila »nominatissimus ac potentissimus rex« (I. fej.), »flagellum dei« (XX. fej.), a hunok királya volt. Ilyet a tudós jegyzőről föltenni meg nem engedhető skepticismus.

⁵⁾ I. fej. és többször.

⁶⁾ I. fej. és többször.

⁷⁾ XII. fej. és többször.

⁸⁾ L. fej.

⁹⁾ XLV. fej.

»Si tam nobilissima gens hungarie sue generationis et fortia queque facta sua ex falsis fabulis rusticorum, vel a garrulo cantu ioculatorum quasi sompniando audiret, valde indecorum et satis indecens esset.«¹⁾ Anonymus krónikája tehát a magyar hun-mondának nemcsak legrégibb, hanem minden kétségen felül álló bizonyítéka is.

Maga a monda, bár csak töredékekben, az u. n. hun-törtételekben maradt ránk, melyet krónikásaink, Anonymus kivételével, a tulajdonképeni magyar história előtt mondanak el. A hunokat és magyarokat egyazon népnek tartották, ennél fogva először a hunok bejöveteléről (primus ingressus Hungarorum in Pannoniam), azután a magyarok bejöveteléről (secundus ingressus) beszélnek.

A legrégibb ránk maradt krónikát, mely a hun-történetet tartalmazza, Kézai Simon mester írta 1282 után, de 1290 előtt.²⁾ Kézai Simon — a mint az valószínű — az egykori Fehér-megyei Kézáról származik,³⁾ mely Bicske és Etyek között feküdt, tehát oly vidékről, hol hun-mondánk lokalizálva volt. A többi krónikák közül, melyekben a hunok története szintén el van beszélve és a melyekre fejtegetésemben többször hivatkozni fogok, a következőket emelem ki: *Chronicon Pictum Vindobonense*,⁴⁾ *Chronicon Dubnicense*,⁵⁾ *Chronicon Posoniense*,⁶⁾ Mügeln Henriknek a hunokról szóló német krónikája⁷⁾ és a bizonyára tőle származó latin rimes krónika.⁸⁾ a *Chronicon Budense*⁹⁾ és Turóczi Jánosnak, a Hunyadiak kortársának krónikája.¹⁰⁾ Mindezen krónikák ránk maradt alak-

¹⁾ Prologus. V. ö. még XLII. és XXV. fejt., a hol Anonymus mondaszerű előadását szintén ezzel a kérdéssel: Quid plura? — szakítja meg, épúgy mint az I. fejt.-ben, hol Attiláról szól. — A magyar hun-monda két főhőse Attila és N. Theoderik; de hogy ezek ketten nem voltak kortársak, a legtöbb középkori történetíró tudta (így az u. n. *Chronicon Vrspergense*; olv. *W. Grimm*: *D. Heldensage*, 41. l. *Freisingi Ottó* id. h. 43. l. *Viterboi Gottfried* id. h. 49. l. és mások) és minden valószínűség szerint tudta Anonymus is. Ez is egyike lehetett azon okoknak, a miért a hun-mondát mellőzte.

²⁾ Kiadta *M. Florianus* id. h. II. 52. l.

³⁾ *Csánki Dezső*: Kéza. Századok, 1903. 885. l.

⁴⁾ Kiadta *M. Florianus* id. h. II. 100. l.

⁵⁾ Kiadta *M. Florianus* id. h. III. 1. l.

⁶⁾ Kiadta *M. Florianus* id. h. IV. 1. l.

⁷⁾ Kiadta *M. G. Kovachich*: *Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke*, 1805. 1. l.

⁸⁾ Kiadta *J. Chr. Engel*: *Monumenta Ungarica*, 1809. 1. l. V. ö. *G. Roethe*: *Heinrich's von Mügeln ungarische Reimchronik. Zeitschr. f. deutsches Altertum*, XXX. 345. l.

⁹⁾ Kiadta *Podhradsky*, 1838.

¹⁰⁾ Kiadta *J. G. Schwandtner*: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I. köt. (1746) 1. l.

jukban fiatalabbak mint Kézai, és részben a XIV-ik, részben a XV-ik századból valók. E krónikák egyezése Kézaival többnyire szó szerinti, és az eltérések, nevezetesen a hun-históriában nem épen gyakoriak, bár — mint látni fogjuk — nem mindig lényegtelenek. Ép ezért a kutatók egy része¹⁾ a hun-történetet Kézai művének tartja, melyet a későbbi krónikások egyszerűen kiírtak volna; más része²⁾ azonban az eltérésekre és bővítésekre támaszkodva, melyek az egyes krónikák közt észlelhetők, azt állítja, hogy a hun-história nem származik Kézaitól, hogy eredetileg nem is volt a magyarok történetével összekapcsolva és hogy a XIII-ik század első felében vagy közepe táján íródott. Ezek szerint tehát Kézai is csak kiírta a hun-históriát, ép úgy mint a későbbi krónikások, és összekötötte — elég ügyefogyott módon — a magyarok történetével.

Hogy e két vélemény közül melyik a helyes, alig dönthető el. Azért nem is csatlakozhatom feltétlenül Kaindl és Karácsonyi felfogásához, mindamellett, hogy mondatörténeti szempontból Kézai szerzősége igen tetszetős volna, mert Kézai minden valószínűség szerint oly vidékről való, a melyhez a hunmonda kötve volt. De bár ez a vidék volt bizonyára a monda tulajdonképeni otthona, mégis kétségtelen, hogy a hun-hagyományok ha nem is egész Magyarországon, de annak legnagyobb

¹⁾ Így utoljára *R. Fr. Kaindl* id. h. IX—XII. tanulm. 35. l. és *Karácsonyi János* id. értekezésében, mely azonban ebben a részében — mint látni fogjuk — minden inkább, mint meggyőző.

²⁾ Így *Marczali Henrik*: A magy. tört. kútfoi az Árpádok korában, 40. l. — *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig, 199. l. *H. Steinacker* id. bírálatában 146. l. — *Sebestyén Gyula* id. m. 288. l. — Hogy szerzője német lett volna, mint Marczali gyanítja, ki van zárva. (V. ö. *Kaindl*, IX—XII. tanulm. 51. l.) Ennek határozottan ellene mond, ha el is tekintünk attól, hogy egy magyar népmondát semmiképen sem állott volna német szerzőnek módjában felhasználni, a krónika németellenes irányzata, a mi nem lehet utólagos interpoláció, a hogy Rademacher (Die ungarische Chronik als Quelle deutscher Geschichte. Merseburgi progr. 1887. 16. l.) fölteszi, mert vezető és alakító gondolata az egész hun-históriának. A hun-krónikában előforduló német szavak és vonatkozások alapján (pontos összeállításukat olv. *Rademacher* id. ért. 16. l.) Sebestyén (id. h.) azt állítja, hogy a magyar királyi családnak a thüringiai udvarral II. Endre és Szent Erzsébet idejében való sűrű érintkezése hatással volt a hun-história feljegyzésére; innen valók szerinte egyebek közt a hun-krónika német elemei is. Ez a föltevés, ha a hun-krónika csakugyan a XIII-ik század első felében íródott, lehetséges ugyan, de a német elemek magyarázata tekintetében nem az egyedül lehetséges. A német nyelv és német viszonyok nem lehettek a XII-ik és XIII-ik században, a nagy német telepítések idejében, minálunk olyan nagyon ismeretlenek. Biztos azonban — ez az alábbi fejtegetésekből kétségtelen módon ki fog tűnni — hogy a hun-krónika tartalmilag legkisebb nyomát sem mutatja annak, mintha a XIII-ik századi német hőmonda hatott volna rá.

részében el voltak terjedve. Így tehát a historikusok vitájának ránk nézve nincs különös fontossága. Korára nézve a mondát magát, a mennyiben a hun-történetben ránk maradt, kell megkérdeznünk, és itt azután alig van annak jelentősége, hogy egy-pár évtizeddel előbb vagy utóbb jegyeztetett-e fel. Ha tehát vizsgálódásaimban első sorban Kézai szövegére támaszkodom, azzal nem akarom azt állítani, hogy Kézai a hun-krónika szerzője; csak abból az okból teszem, mert Kézai krónikája, a mint tényleg a legrégibb, a személy- és helyneveket, melyek ránk nézve fontosak, valamennyi közül a legrégibb alakban őrizte meg. E mellett azonban a többi krónikát is, a hol szükséges, mindig tekintetbe fogom venni.

A Turóczi után való időből még csak Oláh Miklósnak a XVI-ik század első feléből való *Attila* című műve érdemel a mi szempontunkból figyelmet.¹⁾ Oláh, úgy látszik, még a nép ajkán ismerte a hun-mondát és innen vett át közvetlenül egy-két mondai vonást. Az eredeti hun-krónikát különben — ép úgy mint Turóczi — sok tudós kölcsönzéssel bővítette ki és ferdítette el. A humanista történetírók egyéb munkái, melyek a hunok vagy magyarok történetével foglalkoznak, a magyar hun-monda szempontjából hasznavehetetlenek, a miért is fejtegetéseimben elvből figyelmen kívül hagyom őket. A mi vonatkozások a magyar hun-mondára műveikben találhatók, mind az előttük jól ismert magyar krónikákból, nevezetesen Turócziból valók, melyeket azután más tudós elemekkel kombináltak és eltorzítottak. Ide tartoznak Bonfinius,²⁾ Ranzanus,³⁾ Callimachus,⁴⁾ Ritiusz,⁵⁾ Siglerus⁶⁾ és mások művei, valamint a magyar hun-mondára történő hivatkozások Cuspinianusnál,⁷⁾ Laziusnál,⁸⁾ Goldastnál⁹⁾ stb. Közülök egyik sem ismerte a hun-mondát a magyar nép ajkán; nem is használták a hun-történelem talán valami régiebb, a többi krónikától eltérő

¹⁾ Én A. F. Kollár kiadását használom. Nic. Olahi metropol. Strigon. Hungaria et Attila. Bécs, 1763. 96. l.

²⁾ Rerum Ungaricarum Decades.

³⁾ Epitome Rerum Hungaricarum. M. Florianus id. kiad. IV. köt. 166. l.

⁴⁾ Attila. Bonfiniusnak *Sambucus*-féle kiadásában. Frankf. 1581. 853. l.

⁵⁾ De Regibus Ungariae. Bonfinius id. kiadásában, 837. l.

⁶⁾ Chronologia Rerum Hungaricarum. *Bél Mátyás* kiadásában: *Adparatus ad Historiam Hungariae*. Pozsony, 1735. 43. l.

⁷⁾ V. ö. *Erdélyi János*; Kisebb Prózái, I. 37. l.

⁸⁾ W. Lazius: De gentium aliquot migrationibus. Frankfurt, 1600. 603. l. V. ö. még u. a. Des Khünigreiches Hungern chorogr. Beschreibung. Bécs, 1556. DV.

⁹⁾ V. ö. W. Grimm: D. Heldensage, 362. l.

redactióját, úgy hogy műveikben eredeti és mondai tekintetben hiteles adatokat nemcsak nem lehet találnunk, de nem is szabad keresnünk.

A hun-történet ama részei, melyek a hun-mondát tartalmazzák, a magyar nép száján éltek, a mint az a krónikák hivatkozásaiból és tartalmából kétségtelenül kitűnik. Mint Turóczi és talán Oláh toldásai is mutatják, hun-mondánk a XV-ik, sőt a XVI-ik században is, legalább részben, még élő monda volt. Későbbi forrásoknak, vagy csak bizonyítékoknak is, melyek hitelességre jogot tarthatnának, eddig nem sikerült és aligha is fog sikerülni nyomára akadni. Így tehát igen valószínű, hogy a hősmonda nálunk, mint másutt is, a szellemi élet nagy átalakulásának idejében, a humanismus, reformáció és a könyvnyomtatás feltalálásának korában, a XV-ik és XVI-ik században lassankint feledésbe ment és végleg kihalt. A török dúlás, mint kulturánk minden terén, Mátyás király halála után bizonyára ebben a tekintetben is pusztítólag hatott. A mit némely kutatónk ¹⁾ még a hun-monda maradványának hajlandó tekinteni, az kivétel nélkül mind tudákos eredetű és az iskolának vagy irodalomnak hatása alatt keletkezett. Ezekből az állítólagos hunmonda-maradványoktól Nagy Géza ²⁾ és Sebestyén Gyula ³⁾ is megtagadják a népi eredetet.

II. A MONDA TARTALMA.

1. A hunok és magyarok eredete. A hunok fölkerekedése Pannóniába.

a) Elhagyva Kézai előszavát, melyben Orosiusnak (helyesen: Jordanesnek) ⁴⁾ a hunok-magyarok démoni származásáról szóló állítását czáfolja, eljutunk a hun-krónikában a hunmagyar eredet mondájához. A krónikák előadása ⁵⁾ nagyjában

¹⁾ Így pl. Szabó Károly: Jegyzetek Thierry Amade Attilájára. Uj Magy. Múzeum, VIII. évf. I. k. 499. 563. és 575. ll. — *Ipolyi*: Zeitschr. f. d. Myth. und Sittenkunde, I. köt. 160. l., II. köt. 165. és 254. ll. — *Kuun Géza*: Hunyad vármegye története, I. 221. l.

²⁾ Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez, 48. l.

³⁾ Id. m. 553. l.

⁴⁾ *Getica* XXIV. feje.

⁵⁾ *Kézai* I. feje. 1. és köv. bekezdés; *Mügel*n német krón. 1. feje. Chron. Posoniense, 2—5. feje. Chron. Budense (kiadta *Podhradczky*) 3—9. l. A Chron. Vindobonense 1—2. feje. elhagyja Nimródöt, mert ez a biblia szerint nem Jáfettől, hanem Khámtól származik; ép így a Chron. Dubnicense 1—2. feje. és *Turóczi* 3. feje. Egészen röviden és lényeges eltéréssel Anonymus 1. feje.

megegyezik; lényeges tartalmuk a következő: Jáfet törzséből származott Menroth vagy Nemroth (= Nimród), a ki Thanának volt fia. Egyik feleségétől, Enes-től vagy Enech-től két fia született: Hunor és Mogor. Ezek egyszer vadászás közben egy szarvasünőre akadtak, mely őket a Maeotis ingoványaiiba vezette. Maeotis gazdag és kövér legelőt nyújtott és azért annyira megtetszett nekik, hogy ott letelepedtek. Egykoron Belár¹⁾ fiainak feleségeire és gyermekeire akadtak — »cum festum tube colerent« teszi hozzá némely krónikás, — a kik között Dula alán fejedelem két leánya mulatott. Hunor és Mogor lovukra kapták őket és elnyargaltak velök. Hunornak és Mogornak a két leánynyal való házasságából ered a hunok és magyarok népe.

Látjuk, hogy krónikáink a hun-magyar eredet mondáját, a hogy ez a középkorban általánosan szokás volt, bibliai nevekhez kapcsolják. Az eredet mondájának ezt a részét természetesen a hun-história tudós szerzője alkotta meg jól ismert külföldi minták után. A szarvasünőről szóló rész feltűnően egyezik Jordanes és Procopius előadásával, a kik azonban a hunokat a szarvasünő által nem Maeotisba, hanem Maeotisból Scythiába vezettetik.²⁾ Hogy a szarvasünőről szóló monda Jordanesből — későbbi középkori történeti művek közvetítésével — volna átvéve, nem állítható biztosan; az előadás közvetlensége mintha népi eredetre vallana, s Menroth és Enech³⁾ neve is, úgy tetszik, mintha a magyar nép ajkáról való volna. A vezérállatokról szóló mese különböző népeknél el van terjedve⁴⁾ és nincs kizárva, hogy a magyarok is ismerték. Még nagyobb valószínűséggel tekinthető a nőrablásról szóló elbeszélés magyar mondakincsnek. Ebben mintha valódi történeti emlékek tükröződnének, melyek a magyarságnak vándorútján bolgár és alán népekkel való érintkezésén alapulhatnának: Belar = Bular = Bolgar és Dula = Dulo, egy bolgár fejedelmi család.⁵⁾

Az eredet mondáját krónikáink még egy rendkívül terjedelmes genealogiával egészítik ki, melyben Hirt⁶⁾ — legalább részben — valódi történetet vél fölfedezhetni, a mely azonban

¹⁾ Így a név Kézainál; a többi krónikában hibásan, vagy talán a Jordanesnél (XVII. fej.) előforduló »Berig« névhez alkalmazott formákban: Bereka, Berela, Wereta. V. ö. Petz id. ért. 29. l.

²⁾ Ölv. Mommsen Jordanes kiad. (MGH. Auct. Antiqu. V. k.) XXIV. fej. 1. jegyz. Jordanes és Procopius pedig Priskosra mennek vissza.

³⁾ Enech > ünő. V. ö. Sebestyén id. m. 308. l. Menroth az Anonymusnál (XXVIII. fej.) előforduló »Menumorout«-ra emlékeztet.

⁴⁾ V. ö. J. Grimm: Deutsche Mythologie, 2-ik kiad. 1093. l.

⁵⁾ V. ö. Sebestyén id. m. 318. l.

⁶⁾ Attila családfája. Keleti Szemle. I. 81. l.

semmiesetre sem lehet népi eredetű.¹⁾ Ha ezt a genealogiát összehasonlítjuk a hun-krónika elején előadott eredet-mondával s a végén lévő és Csabáról meg scythiai rokonságáról szóló elbeszéléssel, azt látjuk, hogy ebben a tekintetben roppant zavar uralkodik, mely talán sohasem lesz megfeythető. Talán volt a magyaroknak saját eredetmondájuk, melyet azonban a krónikások bibliai és egyéb tudós elemekkel és önkényes kombinációkkal a felismerhetetlenségig elferdítettek. Eredetileg azonban és a nép száján semmiesetre sem állott a hunokkal vonatkozásban és Hunor neve kétségtelenül tudós alkotás.

A magyar hun-monda a hunok és magyarok teljes azonosításán alapszik. Ugy látszik azonban, mintha a monda a két nép és fejedelmi családai rokonságának pusztá tudatán soha túl nem jutott volna. Sőt annyira sem ment fejlődésében, hogy elbeszélésének elejét annak befejezésével pontosabb összefüggésbe hozta volna. A magyar hun-monda germán elemeinek vizsgálatában tehát el kell tekintenünk az eredetmondától, melyet csak a krónikások hozhattak a hunokkal összeköttetésbe, és a két nép azonosságának hitéből kell kiindulnunk.

Honnan mármost a két nép azonosítása és az azonosság hite a magyaroknál? Tényleges rokonság a magyarok és hunok közt ki nem mutatható; a magyarok a finn-ugor nyelvcsaládhoz tartoznak, a hunok azonban, a mennyiben positiv nyelvi adatok híján megítélhető, török-tatár nép voltak. Kutatóink közül többen²⁾ felteszik, hogy az azonosság hite a magyaroknál még Ázsiában képződött és pedig a két nép közt való ősrégi érintkezések alapján. Ilyen történeti érintkezések azonban, bár nincsenek kizárva, nem bizonyíthatók semmivel. Azonkívül ki kell emelni, hogy a magyar hun-monda olyan elemeknek semmiféle nyomát nem mutatja, melyek a két nép között való összeköttetésre volnának visszavezethetők. Ezen hypothesis mellett az azonosság hitén kívül — mint látni fogjuk — még néhány nevet szoktak felhozni a hun-mondából. Világos azonban, hogy a rokonság üres tudata — alapuljon mármost történeti valóságon vagy mondai hagyományon — és üres nevek mondai tartalom nélkül nem maradhatnak meg egy nép emlékezetében; tartalmi tekintetben pedig a hun-mondában nem mutatható ki semmi, a mi az említett hypothesis-t támogathatná.

¹⁾ Kézainál hiányzik; a Képes Krónikában XI. fejezet: »Almus, qui fuit Ed, qui fuit Chaba, qui fuit Ethele, qui fuit Bendekus ... (még harmincz név) ... Bor, qui fuit Hunor, qui fuit Nemproth, qui fuit Noe.« Ép így a többi krónikában.

²⁾ Olv. Nagy Géza, Thúry József stb. főntebb id. fejtegetéseit.

Nem lehet benne semmi kétség, hogy a magyarok csak a mai hazájukban való letelepülésök után hallhattak Attiláról és a hunokról. Európában Attilának és népének emléke még mindenfelé élt, és így a magyarok azonosítása a Duna-Tisza vidékének korábbi birtokosaival a két keleti nép között észlelt ethnikai hasonlóságok alapján a legtermészetesebb módon ment végbe. Ismeretes, hogy a középkori írók a magyarok, hunok, sőt avarok nevét állandóan összezavarták, vagy inkább mint egyjelentésű neveket felváltva használták.¹⁾ Mihelyt tehát a magyarok tudomást szereztek Attiláról és az ő uralmáról, bizonyára a legnagyobb készséggel fogadták el a magyar-hun azonosság hitét. Ennek a fictionnak, ha nem is történet-politikai, de — ha szabad úgy mondanom — nép-psychologiai tekintetben nagy jelentősége volt: jogcímet szolgáltatott, a melyen ugyan nem foglalták el a hunok egykori birtokát, — ez már megtörtént volt, — hanem a melylyel a foglalást jogilag megokolhatták. Az ilyen igazolásra való törekvés a mondatörténetben nagyon gyakori,²⁾ és az alkalmat, mely oly kedvezően kínálkozott, a magyar monda, főként Anonymus előadásában,³⁾ tényleg ki is használta.

Azok a kutatók, kik nem fogadják el az azonosság hitének ázsiai eredetét, általánosan azon a véleményen vannak, hogy ezt a hitet a németek közvetítették a magyarokkal. Nem hiszem, hogy első sorban a németekre kellene gondolnunk. A mai Magyarországot a honfoglalás idejében a Dunán túl épúgy mint a Dunán innen, talán egynehány más nemzetiségű, jelentéktelen töredéktől eltekintve, szláv törzsek lakták. Hogy a szlávoknak Attiláról való emlékezése, a kinek legalább részben szintén alá voltak vetve, a IX-ik században már kihalt volna, önmagában véve is igen valószínűtlen. Ezt a föltevést azonban épenséggel megdönti Anonymus, a ki több helyütt⁴⁾ említést tesz róla, hogy a szlávok félelemből hódoltak meg Árpádnak, mert Attila utódának tartották. A magyar honfoglalás illetlen tárgyalása kétségtelenül nem történeti, de ép oly kevésbé tehető fel, hogy Anonymus költötte volna. Mondai hagyomány az egész, és a hun-magyar azonosság hite a magyarországi szláv népeknél félelmükben és tehetetlenségükben bizonyára ép olyan önkéntelenül, sőt szükségképen alakult ki, mint nyugaton a németeknél. Ezen azonosításról természetesen a

¹⁾ V. ö. *Petz* id. ért. 84. l.

²⁾ V. ö. pl. *W. Müller*: *Mythologie der deutschen Heldensage*, 1886. 16. l.

³⁾ XII. XIV. fej. és többször.

⁴⁾ VIII. IX. XI. XII. fej. és többször.

magyarok csak lassankint szereztek tudomást, mikor a hun birodalomról és Attila nagyságáról már egyet-mást megtudtak volt. Ez pedig aligha történt meg a honfoglalás első éveiben, sőt talán első évtizedeiben sem, mert a *fehér ló* mondájának — ha tényleg valódi magyar monda ¹⁾ — mindenesetre előbb kellett keletkeznie, mintsem a hun-magyar azonosság hite a magyaroknak tudomására jutott, mert különben — a hogy már Marczali megjegyzi ²⁾ — teljesen fölösleges lett volna a honfoglalás igazolására.

A magyar eredetmondában tehát germán elemek nem találhatók; a hunok és magyarok azonosításában is aligha nyilatkozik meg német hatás.

b) A hun-krónika ³⁾ folytatja: Miután a hunok-magyarok Maeotisban annyira elszaporodtak, hogy Maeotis földje szűk lett oly sok népnek, 108 nemzetségre oszolva kivándoroltak Scythiába. Erre következik Scythia leírása. A Scythiába való vándorlás elbeszélése és ennek az országnak körülményes leírása kétségtelenül tudós kombinációkon s idegen történeti és földrajzi kútfőkből való kölcsönzéseken alapszik. Az eredeti hun-monda minderről bizonyára nem tudott semmit sem; de azért talán lehetnek némi homályos emlékek a magyarok őshazájából a krónikák előadásába vegyítve, melyeket a hun-história szerzője a magyarság hagyományaiából merített és a hunokkal összefüggésbe hozott.⁴⁾

Midőn a megszorodott népnek Scythia is szűk lett — így beszéli tovább a hun-történet ⁵⁾ — a hunok-magyarok hét vezért választottak maguknak. »Capitaneos inter se, seu duces vel principes prefecerunt, quorum unus Wela (vagy Bela) fuit Thele (vagy Chele) filius ex genere Zemein oriundus, cuius fratres Cuwe (vagy Keve) et Caducha ambo capitanei; quarti vero ducis nomen Ethela fuit, Bendacuz (vagy Bendecuz) filius, cuius fratres Reuwa (vagy Rewa) et Buda, uterque

¹⁾ Ezt a mondát is említi már *Jordanes*: *Getica*, V. fejr. és pedig a hunugurokról szóló fejezetben; de a magyar krónikákban ez a szép, népies zamatú monda talán még kevésbé lehet irodalmi kölcsönzés, mint a szarvasünőről szóló monda. V. ö. *Sebestyén* id. m. II. 87. l.

²⁾ A székeltek eredetéről. Budapesti Szemle, XXV. 142. l. V. ö. még W. Müller id. m. 16. l.

³⁾ *Kézai* I. fejr. 4. bek. Chron. Vindob. 2. fejr. Chron. Dubn. 3. és köv. fejr. Chron. Poson. 5. fejr. *Mügeln Henrik* ném. krón. 1. fejr. Chron. Vind. 10. l. *Turóczi* 4. és köv. fejr.

⁴⁾ V. ö. *Petz* id. ért. 30. l. *Sebestyén* id. m. 359. l.

⁵⁾ *Kézai*: II. fejr. 6. bek. Chron. Vindob. 3. fejr. Chron. Dubnic. 5. fejr. Chron. Poson. 6. fejr. Chron. Bud. 14. l. *Mügeln* ném. krón. 2. fejr. *Turóczi* 10. fejr. egyes, bizonyára önkényes eltérésekkel.

duces extitere de genere Erd oriundi; ut simul uno corde occidentales occuparent regiones. Constituerunt quoque inter se rectorem unum nomine Kadar de genere Turda oriundum.* És miután »de tribubus centum et octo elegerunt viros fortes ad bellandum, assumentes de quolibet genere decem milia armatorum, aliis in Scitia derelictis, qui eorum regnum ab hostibus custodirent«, — nyugatra vonultak, a mai Magyarországba a Tisza vizéig, a hol megtetszett nekik.

Kutatóink már rég észrevették, hogy ebbe az elbeszélésbe magyar honfoglaláskori emlékek vegyültek.¹⁾ A hét hunvezér minden bizonynyal a hét magyar vezérről szóló hagyományra vezetendő vissza. De hogy hogyan kerültek bele a hüntörténetbe, vajjon a krónikás önkényes kombinációja, vagy pedig a hun-mondának a magyar nép részéről történt bővítése útján-e? alig dönthető el. A nevek, Bendacuz és Rewa kivételével, mind előfordulnak okleveleinkben mint személy, nemzetség- vagy helynevek, és így nincs kizárva, hogy valódi mondai továbbképzéssel van dolgunk, minthogy népünk a hunok bevándorlását, törzs- és jogrendszerét nem képzelhette el magának másképen, mint a magáét. A hun-történet ezen előadásából nem található meg semmi a külföldi krónikákban; csak két név az említettek közül azonos és kettő látszik azonosnak oly nevekké, melyek Priskosnál és Jordanesnél is előfordulnak. Feltűnő módon épen azok, melyek Attila nemzetségéhez tartoznak. Midőn tehát a többi nevektől eltekintek, mert a mi szempontunkból nem fontosak, a következő négyet, u. m. Bendacuzt, Rewát, Ethelát és Budát, tüzetesebb vizsgálat alá veszem.

Bendacuz-t általában Μονδίουχος-szal²⁾ vagy Mundzucus-szal,³⁾ a hogy a történeti források Attila atyját nevezik, szokták azonosítani. Csak Vámbéry Ármin⁴⁾ lát Bendacuzban és Mundzucusban két különböző nevet. *Mundzuk* szerinte tiszta török szó, mely annyit jelent mint *zászló*, tulajdonképen zászlófej; *Bendeguz* pedig egyike azon perzsa kölcsönszavaknak, melyek a magyar nyelvben fönmaradtak, jelentése: *a dob rabszolgája*. Ama kutatók, kik Bendacuzt nemcsak mint Attila atyjának nevét, de szó-alakjában is Mundiuk-kal azonosítják, a *Bendacuz* formát részben palaeographiai hibának tartják,⁵⁾

¹⁾ V. ö. Petz id. ért. 31. l. és Sebestyén id. m. 381. l.

²⁾ Igy Priskos, ed. Bekker et Niebuhr. Corp. Script. Hist. Byz. 150. l.

³⁾ Igy Jordanes: Getica, XXXV. és XLIX. fej.

⁴⁾ A magyarok eredete, 1882. 169. és 422. l. — E névnek sem eredete, sem jelentése nem érdekel bennünket, és így épen csak rá akarok mutatni K. Müllenhoff eltérő magyarázatára. Olv. Zeitschr. f. d. Altertum, X. 160. l. és Jordanes ed. Mommsen, 152. l.

⁵⁾ Igy pl. Riedl Frigyes: Budapesti Szemle, XXVII. 333. l.

részben azonban hajlandók Mudzuk > Bendacuz-ban nyelv-történeti fejlődést látni, természetesen a magyar hangtörvények szerint.¹⁾ Az előbbi nézet lehet helyes, az utóbbi minden-esetre téves. Egy *m* > *b* megfelelést a magyar nyelvben nem ismerünk, ép oly kevéssé, mint egy *u* > *e*²⁾ megfelelést; a Jordanesnél előforduló »Mundzucus« *z*-je pedig — a hogy Müllenhoff³⁾ kimutatta — nem egyéb mint a *di* helyett való barbár írásmód. Bendacuznak Mundzukból való nyelvtörténeti származtatása tehát lehetetlen. Arra, hogy Bendacuzt írás-hibának tartsuk, első sorban az a körülmény jogosít fel, hogy e név sem okleveleinkben, sem egyéb magyar vagy más forrás-ban elő nem fordul. De ha mégis népi hagyományból származ-nék, csak azon az úton juthatott a hun-krónikába vagy talán magába a hun-mondába, a melyen Béla, Keve, Kaducha stb. Akkor azonban Bendacuz sem tartalmi, sem formai tekintetben nem függhet össze Mundiukkal; így tehát ama feltevés, hogy a magyarok Bendacuzt mint Attila atyjának nevét keletről hozták volna magukkal, föltétlenül ki van zárva. Attila atyjá-nak neve a német mondában *Botelung*, a skandinávban *Budli*. Botelung és Budli természetesen sem Bendacuzzal, sem Mun-diukkal nem függenek össze.

Reuwa-t (*Rewa*-t), a kit csak Kézai említ — a többi krónika Kevét ír⁴⁾ — általában a történeti *Ρωας*-szal *Pris-kosnál*⁵⁾ és *Roas*-szal Jordanesnél⁶⁾ hozzák kapcsolatba. *Roas* Oktárral együtt Mundiuk testvére volt, tehát Attila és Bleda atyai nagybátyja. *Reuwa* nevének és személyének megfejtése ugyanazokat a nehézségeket okozza, mint Bendacuzé; biztos vagy csak valószínű feleletet is adni itt sem lehet. Íráshiba-e *Roas* helyett, vagy népi hagyományból jutott-e a hun-történetbe vagy talán épen a hun-mondába? lehetetlen eldönteni. Mint személynév ép oly kevéssé fordul elő, mint Bendacuz.

Mindezek a nevek: Bendacuz, Rewa, Béla, Keve stb. különben magára a mondára nézve nem fontosak, még ha tényleg magyar népi hagyományból valók is. A Pannónia birtokáért való harcokban e nevek valamennyi viselője eltűnik,

¹⁾ Így Nagy Géza: Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lak-helyéhez, 129. l. és Pallas Nagy Lexikona, III. 76. l.

²⁾ Nagy Géza ezt »Csunad«- és »Csenad«-dal akarja bizonyítani, csak-hogy elfelejti, hogy itt az *u* tulajdonképp *ö*-nek olvasandó, mely a zárt *e*-vel a nyelvjárások szerint váltakozik.

³⁾ *Jordanes* ed. Mommsen, 152. l. és *Zeitschr. f. d. Altertum*, X. 160. l.

⁴⁾ Keve neve tehát kétszer fordul elő, a mi eredetileg nem lehetett így.

⁵⁾ *Corp. Script. Hist. Byz.* 167. l.

⁶⁾ *Getica*, XXXV. fej. — *K. Müllenhoff*: *Zeitschr. f. d. Alt.* X. 161. l. ép úgy mint Mundiukot, német névnek tartja.

vagy elesik; el kellett őket — úgy látszik — megint távolítani, mert a monda eredeti és szilárd szerkezetébe nem illettek bele. A pannóniai harczokat a hun vezérek közül csak Buda és Etele éltek túl; mindkettő — első sorban természetesen Etele — továbbra is jelentős szerepet játszik a mondában. Nevök magyarázata tehát fontos, és ha helyesen sikerül értelmeznünk, további vizsgálódásainkra is biztos támaszpontokat kaphatunk.¹⁾

Hogy *Ethela* (Ethele) a történeti Attilával azonos, már krónikásaink is valamennyien tudták.²⁾ Anonymus csak »Attilá«-t ír, a többi krónika is rendszeren »Attilá«-t, ritkán »Ethelé«-t; egyedül Kézai használja következetesen az »Ethela« alakot. Hogy *Ethela* (Ethele) népi forma volt és hogy krónikásaink csak tudakosságból használják az »Attila« alakot, már önmagában valószínű; de kétségtelenné teszik ezt a későbbi írók, a kik — mert talán a monda nem volt már általánosan ismert — külön kiemelik: »Attila ... qui hungarico idiomate Ethele dictus est«³⁾ vagy: »Attila hungarice Ethele dictus.«⁴⁾ A név különben okleveleinkben többször fordul elő és pedig mind a három változatban: Attila, Ethela és Ethele.⁵⁾

Attila nevének eredetéről és jelentéséről sokféle nézet jutott már kifejezésre. Grimm Vilmos a Volga török Atil, Etil, Idel nevével⁶⁾ hozta kapcsolatba; ⁷⁾ ezen a véleményen van még ma is több kutatónk.⁸⁾ Cahun az Attila nevet egy mongol atlu-ból (= lovas) magyarázza,⁹⁾ Fiók Károly pedig egy finn-

¹⁾ Melich János, régi nyelvünk egyik legalaposabb ismerője, magyar nyelvtörténeti kérdésekben több ízben felvilágosított; fogadja ezért e helyütt is hálás köszönetemet.

²⁾ A Chron. Dubnic. 25. feje. ugyan azt mondja az említett genealogiában: »qui fuit Attila, qui fuit Ethele«, de ez a félreértés csak gondatlanságnak lehet eredménye.

³⁾ Turóczi XIII. feje.

⁴⁾ Oláh III. feje.

⁵⁾ Összeállítását, mely azonban nem teljes, olv. Nagy Géza cikkében: Pallas Nagy Lexikona, VI. 518. l. és Ethnographia, I. 259. l. V. ö. még Ballagi Aladár cikkét: Irodalomtört. Közlemények, II. 169. l. — A németben e név (Attila > Etzel) igen ritka. V. ö. Fr. J. Mone: Untersuchungen zur Geschichte der deutschen Heldensage, 1836. 65. l. E. Förstemann: Altd deutsches Namenbuch, I. (1856) 192. l. és P. Piper: Libri confraternitatum, MGH. 1884. (Ind. nom. 414. és 441. l.)

⁶⁾ E folyam nevének különböző változatait összeállítja K. Müllenhoff: Deutsche Altertumskunde, II. 75. l. jegyz. A ezókezdő magánhangzóban való eltérések talán nyelvjárási különbségeken alapulnak. V. ö. Munkácsi Bernát cikkét: Ethnographia, V. 164. l. 1. jegyz.

⁷⁾ Altd deutsches Wälder, I. 205. l.

⁸⁾ Igy pl. Vámbéry Armin: A magyarok eredete, 416. l.

⁹⁾ Olv. Cahun értekezésének (Le véritable Attila. La Nouvelle Revue, 1880. III. 864. l.) ismertetését: Mitteilungen aus der historischen Literatur, X. 215. l. Más helyütt (Introduction à l'histoire de l'Asie. Turcs et

ugor Azi-ll és at'ell-ből (= atyácska);¹⁾ a hangtani viszonyok természetesen mindkét esetben nagyon is problematikusak és hitelre semmiképpen számot nem tarthatnak. A legtetszetősebb és legelterjedtebb magyarázat az, mely Attila nevét a gót »attila«-ból (atyácska) származtatja; ezzel synonym képzés gyanánt említi F. Wrede²⁾ ezt a gót nevet: Anila (ó-felném. ano = ahne, ős).

De bárhonnan származtassák is e nevet, a hatalmas hun királyt a történeti források egybehangzó vallomása szerint Attilának hívták és a magyar Ethela-Ethele magyarázatánál e formából kell kiindulnunk. Hunfalvy³⁾ Ethelát, minthogy egyáltalában a Nibelung-éneket tartotta a hun-krónika idevonatkozó részeinek forrását, a német »Etsel«-lel azonosítja, és pedig úgy, hogy Ethelát Etselá-nak olvassa. Ez a magyarázat azonban feltétlenül hibás; egyrészt, mert ezzel nincs a szóvégi *a* megfejtve, mely Kézainál állandó, másrészt pedig, mert a *th* csakis *t*-nek olvasható, a mint hogy »Etsel« ezen helynévben: »Ezilburg« (Echulburg, Ezelburg = Buda) soha sincs *th*-val írva. Más kutatók⁴⁾ Ethela-ban Attila nevének olyan változatát látják, melyet a magyarok keletről hoztak volna magukkal. Ezek oly személynevekre hivatkoznak, a milyen »Adíl« a votjákoknál,⁵⁾ »Atli-Khan« Abulghazinál,⁶⁾ »Addilla« a lezgoknál,⁷⁾ vagy egy rekonstruált török »Etilli«, »Etillik« alak.⁸⁾ De eltekintve attól, hogy ezeknek a neveknek a történeti vagy mondai Attilához semmi közük, a magyar »Ethela« hangtanilag az említett alakok egyikéből sem vezethető le; és ha némely kutató mégis megkísérli, akkor az nem egyéb nyelvészkedő dilettantizmusnál. De nem vezethető le a Volga vagy Don említett nevének valamely válto-

Mongols des origines à 1405. 1896. 70. 1.) ugyanez a tudós elég nevetés-
gesen Attilát (»en magyar Atzel«!) a magyar »aczel«-ből magyarázza.

¹⁾ Az árjak és ugorok érintkezéséről, 1894. 40. 1. Hozzá csatlakozik Nagy Géza: A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. 1895. I. köt. CCXCIX. 1.

²⁾ Über die Sprache der Ostgoten in Italien, 1891. 107. 1.

³⁾ Vámbéry's Ursprung der Magyaren, 1883. 17. 1.

⁴⁾ V. ö. pl. Nagy Géza cikkét: Turul, IX. 120. 1. Pallas Nagy Lexikona, VI. 518. 1. és Ethnographia, I. 259. 1.

⁵⁾ Olv. Munkácsi Bernát: Votják népköltési hagyományok, 1887. 193. 1.

⁶⁾ Kiadta Demaisons. Szentpétervár, 1874. II. 11. 1. V. ö. még Vámbéry Ármán: A török faj, 1885. 3. és 666. 11.

⁷⁾ Olv. J. von Klaproth: Reise in den Kaukasus und nach Georgien, III. (1814) 12. 1. V. ö. Munkácsi cikkét: Nyelvtud. Közlemények, XXVIII. 248. 1.

⁸⁾ Olv. Vámbéry: A magyarság keletkezése és gyarapodása, 1895. 45. 1

zatából sem, és tévedés, ha Nagy Géza¹⁾ azt állítja, hogy e folyónév ugyanazon változásokon ment keresztül, mint az »Ethela« személynév. A folyónév is előfordul krónikáinkban, de sohasem Ethela, hanem mindig »Etul« (Ethul)²⁾ alakban.

Az »Ethela« név tehát sem a német Etzel-ből, sem valamely keleti alakból meg nem fejthető. Ha egy szót nyelvészetileg meg akarunk fejteni, a módszer legelemibb követelménye, hogy minden egyes hangra egyforma súlyt helyezzünk. A történetileg adott *Attila* alakból nyelvtörténetileg fejlődött a német »Etzel«, az északi »Atli« és az angol »Aetla« alak.³⁾ Hogy viszonylik mármost Attilá-hoz a magyar Etela és Etele? Legfeltűnőbb az eltérés a szókezdő magánhangzóban: *a* helyett *e*. Ebben a tekintetben megfelel a magyar Etela-Etele a felnémet Etzel-nek, a hol a szókezdő *e* i-umlaut útján keletkezett. A magyar Etelá-ban hasonló germán hangtani folyamatot kell feltennünk, mert a szókezdő és szóközei *a* magában a magyarban sohasem változik át *e*-vé. A szóközei *t*-hang⁴⁾ meg van tartva, a németben azonban a második vagy felnémet hangmozdítás (lautverschiebung) következtében *tz*-vé lett. A magyar Etelá-ban van tehát nyilvánvalóan egy umlaut-os *e*, de hiányzik a felnémet hangmozdítás. A felnémeten kívül az umlaut tudvalevőleg az északi germánban, az angolban és alnémetben is kifejlődött, a második hangmozdítás azonban sajátosan felnémet nyelvtörténeti jelenség. A magyar Etela alakot természetesen nem szabad — eltekintve attól, hogy mindegyiknek megvan a magyartól eltérő saját formája, mely hangösszevonás útján fejlődött — sem a skandináv nyelvekből, sem az angoltól származtatnunk, mert az történeti szempontból lehetetlen volna. Ép oly kevésbé szabad azonban alnémet közvetítést feltennünk, mert alnémet befolyásnak semmiféle nyomát sem lehet sem nyelvünkben, sem történetünkben kimutatni.⁵⁾ A germán népek közül a hunok elvonulása után a mai Magyarországon a keleti gótok, gepidák és longobárdok tartózkodtak hosszabb ideig. A longobárdok a nyugati germánsághoz tartoznak; nyelvükben nyomára akadni az i-umlautnak, de megvan a

¹⁾ Ethnographia, I. 259. 1.

²⁾ *Kézai*nál I. fej. 4. bekezdés: Etul; a Chron. Vindob. 2. fej. Ethul és Etul; a Chron. Dubn. 4. fej. Ethul és Etul; a Chron. Poson. 5. fej. Etul és Ethul; a Chron. Bud. 10. és 12. ll. Etul.

³⁾ V. ö. Fr. Kluge: Altenglische Studien, XXI. 447. 1.

⁴⁾ Hogy hosszú-e vagy rövid? a krónikák hiányos orthographiája miatt nem dönthető el; Attila helyett is Athilá-t és Atilá-t írnak.

⁵⁾ Alaki tekintetben nem lehetne az alnémet közvetítés ellen kifogást tenni; van alném. Ettel, Hettel (W. Grimm: D. Heldensage, 186. 1.) sőt Ethela is. (Altdutsche Wälder, I. 284. 1.)

második hangmozdítás is,¹⁾ úgy hogy Etela a longobárd nyelvben nem fejlődhetett Attilá-ból. A gepidákról és nyelvükről csak annyit tudunk, hogy a gótokkal rokontörzs voltak, hogy tehát nyelvük a keleti germán nyelvcsoporthoz tartozott.²⁾ Az i-umlauton belül — eltekintve az $e > i$ változástól — az a -nak e -vé való palatalizálása következett be legkorábban. Ez a folyamat — mondja Streitberg³⁾ — »scheint gemein germanisch zu sein, vollzieht sich jedoch erst im Sonderleben der einzelnen Dialekte. Die Übereinstimmung in der Wandlung lässt vermuten, dass wenigstens der Keim der Bewegung noch in die urgermanische Zeit zurückreiche. Im gotischen scheinen die westgotischen Eigennamen der Konzilienakten wie Ega, Egica, Egila, Emila usw. auf i-umlaut hinzudeuten, wenn sie, was das wahrscheinlichste ist, aus Agja, Agica, Amila usw. herzuleiten sind.« Nincs tehát akadálya annak, hogy a kései gótban egy $a > e$ változást feltegyünk, és minthogy a gótban nem következett be a második hangmozdítás, mi sem áll útjában azon feltevésnek, hogy a kései gótban Attila neve nyelvtörténetileg *Ettila-vá fejlődött. Ezzel pedig a magyar Etela formához érkezünk meg.

A magyarban az e , t és l hangok változatlanul maradtak meg; a szóközépi i azonban gyakran e - vagy $ö$ -vé változott.⁴⁾ Így pl. Kézai Ditricus-t ír, míg a későbbi krónikák Detricus-t írnak; a hun-történetben előforduló Krumheld (olv. Krömheld) Krimhild-ből fejlődött; ugyancsak a hun-történetben krónikáink Ecilburg mellett Eculburg-ot (olv. Ecölbürg) és Ezelburg-ot is írnak stb. A szövégi a Kézainál szilárd, s Etela genitivusa és dativusa »Etelae«. A későbbi krónikákban Attila magyaros neve »Ethele«, a hol is a szövégi a nyelvtörténetileg fejlődött e -vé, mint pl. megya $>$ megye, leventa $>$ levante, zemera $>$ zemere stb.⁵⁾ A magyar Etela-Etele tehát minden nehézség nélkül származtatható a korai gót Attila-ból és a kései gót Ettila-ból. Ha ez a megfjtés nemcsak lehetséges, hanem tényleg helyes is, fontos eredményhez jutottunk, mert olyan névről van szó, melynek viselője az egész hun hagyomány középpontjában áll. Világosan következik ebből: először, hogy a hun-történet legalább részben valóban a magyar nép ajkán élt és

¹⁾ Olv. W. Bruckner: Die Sprache der Langobarden, 1895. 56. és 164. ll.

²⁾ V. ö. O. Bremer: Ethnographie der germanischen Stämme. A H. Paul-féle Grundriss der germanischen Philologie, III. 825. l.

³⁾ Urganische Grammatik, 1895. 78. l.

⁴⁾ V. ö. Melich cikkét: Nyelvtudom. Közlemények, XXXV. 27. l.

⁵⁾ V. ö. Melich cikkét: Magyar Nyelvőr, XXXIII. 316. l.

fejlődött; másodsor, hogy a monda alapján gót eredetű hagyományokból alakult ki. Ezen eredmény helyességét az alábbi fejtegetések nemcsak hogy nem ingatják meg, hanem a monda tartalmára irányuló vizsgálódásaink még hathatósan támogatni és bizonyítani is fogják.

Budá-t már a humanista történétírók, mint Ranzanus. Bonfinius és mások, kik részben a magyar krónikákból merítettek, azonosítják a történeti Bledá-val, Attila testvérével, a mennyiben a két nevet egymás mellett használják. A magyar krónikák csak Budát írnak, Bleda nem fordul náluk elő, tehát nem mint Etele mellett Attila. Általános elfogadott nézet, hogy »Buda« »Bleda«-ból keletkezett és pedig népetymologiai úton, Buda város nevének hatása alatt, melyet a hagyomány Attila székhelyének tartott.¹⁾ Az bizonyos, hogy a mit krónikáink Budáról mondanak, azt tulajdonképp a történeti Bledára kell vonatkoztatnunk. Kétségtelen tehát, hogy Bleda és Buda személyök szerint azonosak, de — a mint a népetymologiai magyarázattal szemben ki akarom mutatni — nem egyszersmind nevök szerint is. Vámbéry Ármin²⁾ szintén külön tartja a két nevet, de csak pusztán a hun, illetőleg magyar-török etymológiákon érzett nagy örömeiben, a nélkül, hogy abból — ép oly kevéssé, mint Bendakuznál, Mundzuknál — további következtetést vonna.

En egy gót »Buda« alakból indulok ki, a nélkül, hogy — mint föntebb Attilánál — tovább kutatnám, vajjon e név hun-török, vagy pedig germán eredetű-e.³⁾ Ebből a gót *Buda-ból származtatom a magyar hagyomány Budá-ját egyrészt, a skandináv és német mondában előforduló Budli-t,⁴⁾ Budlung-r-t és Botelung-ot másrészt, mely utóbbiak a német hagyomány Bloedel-jétől, tehát a történelem Bleda-jától szintén függetlenek.⁵⁾ Hogy az Edda-dalokban és a Volsungasaga-ban elő-

¹⁾ Az »Ofen« nevének tudákos, merész magyarázatát olv. a Szász krónikában. W. Grimm : D. Heldensage, 321. l.

²⁾ A magyarok eredete, 170. l. Buda < török bud, but = kicsi, fiatal. 417. l. Bleda < Blid < török Bülüt = felhő. — Müllenhoff Bleda nevét germán eredetűnek tartja. Zeitschr. f. d. Altertum, X. 169. l. V. ö. még E. Schröder : Zeitschr. f. d. Alt. XLI. 29. l. a miben azonban F. Wrede : Über die Sprache der Ostgoten in Italien, 138. l. kételkedik.

³⁾ Got. *buda = ófném. Boto (úfném. Bote) mint személynév az ófnémet korban gyakran fordul elő, a mire alább még visszatérek. Megemlítem még, hogy Klaproth id. h. egy »Budach« személynévet is jegyzett fel.

⁴⁾ Csak mellesleg említem, hogy krónikáink említett genealogiájában egy »Budli« is fordul elő; ennek természetesen a Buda = Budlihoz nincs semmi köze. V. ö. Sebestyén id. m. II. 8. l.

J. Grimm : Geschichte der deutschen Sprache, 475. l. Budli-t <

forduló Budli és Buðlungr a Nibelung-énekekben, a Klageban stb. előforduló Botelung-gal összetartoznak, azt a kutatók természetesen már régen felismerték.¹⁾ Ha egy gót *Buda alakot teszünk fel, akkor a magyarban a megfelelés »Buda« lesz, a hogy Etele testvérét a magyar hagyomány hívja. Hogy ez a feltevés nemcsak lehetséges, hanem tényleg igaz is, azt a skandináv Budli-val és a német Botelung-gal akarom bizonyítani. »Buda« mellett egy kicsinyítő formát vehetünk fel, a mire számos példa jogosít fel bennünket, pl. — hogy a gót nyelven belül maradjunk: Anna-Annila, Duda-Dudila, Guda-Gudila, Manna-Mannila stb.²⁾ Szóközépi magánhangzó-nak azonban az *i*-kicsinyítő képző előtt a német Botelungra való tekintetből nem tehetünk fel *i*-t, hanem *a*-t, mely ritkább ugyan, de azért több példában előfordúl.³⁾ Így egy »Budala« alakot kapunk, melynek mint *n*-tővű szónak és magánhangzó eltűnés következtében az ó-islandi nyelvben Budli-vá kellett fejlődnie,⁴⁾ a hogy a név az Edda-dalokban és a Volsungasaga-ban tényleg hangzik. Egy gót Buda alaknak az ó-felnémetben »Boto«-vá kellett változnia, mely név tényleg gyakran fordul elő;⁵⁾ »Budala«-ból pedig »Botalo« lett, mely, bár nem egészen pontosan ebben a formában, szintén nem ritka.⁶⁾ Ha mármost a patronymikus *ung* képzővel Budala-t tovább képezzük, akkor a megfelelő gót alak *Budalung lesz, a melyből az ó-islandiban Buðlungr-nak, a közép-felnémetben Botelung-nak kellett fejlődnie, a hogy e név az Edda-dalokban és a közép-felnémet epikai költeményekben valóban hangzik. E feltételezett fejlődési folyamatnak egészen pontos megfelelőjét látjuk a gót »Amalung« családnévben. A »Budalung« név mint német személynév elég gyakori, de csak az ó-felnémet korban,⁷⁾ a hol is rendes alakja »Bodalung«,

Budilāt Bleda-ból magyarázza »per trajectionem liquidarum«; ez a származtatása azonban mindenesetre téves.

¹⁾ Olv. *W. Grimm*: D. Heldensage, 76. l. *K. Müllenhoff*: Zeitschr. f. d. Altertum, X. 161. l. *W. Müller*: Mythologie der deutschen Heldensage, 1886. 170. l.

²⁾ V. ö. *F. Wrede*: Über die Sprache der Ostgoten in Italien. Targymutató.

³⁾ Ilyen Amal, Wandal, Slahals, Slaiwala. Olv. *F. Wrede*: Über die Sprache der Wandalen, 1886. 39. l. V. ö. még *J. Grimm*: Deutsche Grammatik, II. 98. l.

⁴⁾ V. ö. *B. Kahle*: Altisländisches Elementarbuch, 31. és 72. ll.

⁵⁾ V. ö. *K. Müllenhoff*: Zeitschr. f. d. Altert. X. 161. l. *E. Förstemann*: Altdeutsches Namenbuch, I. 289. l. és *P. Piper*: Libri confraternitatum. Ind. nom. 419. és 491. l.

⁶⁾ V. ö. *J. Mone*: Untersuchungen zur Geschichte der deutschen Heldensage, 1836. 71. l. és *E. Förstemann* id. m. 290. l.

⁷⁾ Olv. *J. Mone* és *E. Förstemann* id. h.

a ritkábbik pedig »Potalunc«; ¹⁾ a közép-felnémet eposokban azonban csak a »Botelunc« alak fordul elő, ránk nézve tehát a mondai név magyarázatánál ez a forma a mértékadó.

Az elmondottak után tehát nem lehet semmi kétség, hogy a magyar »Buda«, a skandináv »Budli« és a német »Botelung« nyelvtörténetileg igen könnyen hozhatók egymással kapcsolatba és ugyanazon eredményhez vezetnek, mint a melyhez már föntebb az Attila > Etele név tárgyalásánál jutottunk. A Buda név gót forrásokban ugyan nem fordul elő, sem pedig valamely belőle tovább képzett alak, e helyett azonban megtaláltuk e nevet a skandináv és német hagyományban, a hol kétségtelenül »igen régi korból való.« ²⁾

Buda minden bizonynyal már a legrégebbi mondában is benne volt, és felvételét, minthogy nem történeti, olyképen magyarázhatjuk, ha felteszszük, hogy Budának hívták Attila valamely ősét vagy rokonát, a kinek neve véletlenül nem maradt meg a történeti forrásokban, míg viszont történetileg igazolt nevek, mint Mundiuk, Balamber, Oktar stb. elvesztek a germán hagyományból. A magyar Buda, a skandináv Budli és a német Botelung között mindenesetre van egy lényeges különbség: a név ott Attila testvérét, itt pedig Attila atyját jelöli. Az efféle eltérésekre azonban nem szabad a mondátörténetben túlságos súlyt helyezni. Ha Botelung a mondában Attila atya, akkor Budlinak az ő öregatyjának vagy ősének kellene lenni, minthogy a patronymikus *ung* képző a gyermeket vagy utódot jelöli. Tehát itt is, a hol pedig az azonosságban nem lehet kétség, lényeges eltérés észlelhető a rokonsági viszonyban. Ettől eltekintve azonban, az e fajta ellenmondások a mondák fejlődésében igen gyakoriak; én csak egy igen közelfekvő példára akarok rámutatni: Kriemhild a német hagyományban a burgundi királyfiak testvére, a skandináv mondában azonban anyjuk. Tehát egészen ugyanaz az eltérés, mint a magyar Buda és a német Botelung, skandináv Budli között. ³⁾

További kérdés, vajjon a német-skandináv, vagy pedig a magyar hagyomány eredetibb-e? Azt tartom, hogy a magyar. A német-skandináv monda Botelung-Budli-ról nem tud egyebet, mint hogy Attila atya volt. A magyar hagyományban

¹⁾ Magyarázatát megkísérli K. Müllenhoff: Zeitschr. f. d. Altertum, X. köt. 160. l.

²⁾ Olv. K. Müllenhoff id. m.

³⁾ Felemlitem még, hogy a regensburgi Kaiserchronik-ban (kiadta E. Schröder: MGH. Deutsche Chroniken, I. k. 1. r. 13861. vv.) Attila fiait »Plödele« és »Frítele« néven hívják. R. Heinzel: Über die ostgotische Heldensage, 57. l. ezt a tévedést ugyan a szerző feledékenységeknek tulajdonítja, de kérdés, hogy joggal-e?

Buda — mint látni fogjuk — a történeti Bleda helyét foglalja el, a ki Attilával együtt 445-ig uralkodott. Ekkor megölte Attila, ki ily módon a hunok egyeduralkodója lett. A testvérgyilkosságot a német monda elfelejtette, a mint a nyugati germán törzseket Attila és birodalma egyáltalán csak közvetve, a burgundi és Dietrich-mondával való kapcsolat folytán érdekelte. Milyen könnyen támadhatott tehát valamelyes eltolódás, és pedig olyképen, hogy Attila, a ki világtörténeti jelentőségében csak Buda halála után lépett igazán föl, a hagyományban először Buda-*Budala utóda, azután pedig fia lett. A magyar monda azonban, mint tartalma és nevei bizonyítják, nyugati germán törzsek hagyományain alapszik, a melyek a hunoknak alá voltak vetve és a hunok elvonulása után a mai Magyarországot maguk között felosztották. Ily körülmények között nem valószínű-e, hogy a magyar hagyomány, a mint tényleg teljesebb, egyszersmind tisztább és eredetibb, mint a skandináv vagy a német. Hogy hogyan és miért lépett Buda neve a történeti Bleda helyébe? meg nem mondható. Buda, mint személynév, okleveleinkben ¹⁾ gyakori; különben megjegyzem, hogy a szlávoknál sem ritka. ²⁾

Az előadottakból tehát következik, hogy a monda — vagy talán csak a krónikások — a hunoknak a mai Magyarországra való vándorlását úgy fogták fel, mint a magyarokét. Ha a hunok és magyarok eredetéről szóló elbeszélés talán valódi mondát tartalmazna is, germán eredetre semmiesetre sem vezethető vissza, a mint a hun-magyar azonosság hitét is valószínűleg szlávok közvetítették a magyarokkal. A hun vezérek és nemzetségek nevei, ha nem tudós eredetűek, legnagyobbbrészt sajátos magyar elemei e továbbképzett hun-mondának. Csak Etele és Buda neve vall határozottan germán és pedig keleti germán származásra. Az előbbi a német monda Etzel-jével és a skandináv monda Atli-jával azonos; az utóbbit nem szabad alakjára nézve a történet Bleda-jával és a német monda Bloedel-jével azonosítanunk, hanem a közép-felnémet Botelung-gal és a skandináv Budli-val kell kapcsolatba hoznunk. Valószínű az is, hogy az Etele és Buda közötti rokonsági viszony, a mint történetibb, úgy mondai tekintetben eredetibb is a magyar, mint a német és skandináv hagyományban.

BLEYER JAKAB.

¹⁾ Nehány helyet említ *Nagy Géza*: Turul, IX. 117. l. és *Márki Sándor*: Pallas Nagy Lexikona, III. k. 780. l.

²⁾ V. ö. *Fr. Miklosich*: Die Bildung der slavischen Personennamen. Denkschr. d. k. Akad. der Wiss. in Wien. Phil.-hist. Kl. X. 251. l.

AZ OHATI APÁTSÁG.

Háládatlan munkába kezd a genealogia mai állása mellett, a ki egy-egy hely történetének adatait kutatva, az eseményeket egyik vagy másik családdal akarja kapcsolatba hozni. Annyira eltérők épen legnépesebb nemzetségeink történetét illetőleg a nézetek, hogy még a távoli homályban sem lehet felfedezni összeegyeztetésöket. Adomány, vétel, zálog, részbirtok, quartalitium, ajándék, csere, örökösödési egyezés bonyolultabbá tették genealogiánkat az őserdők indával átszőtt sűrűjénél; itt-ott heroikus munkával néhány évtizedre szóló tisztásokat lehetett ugyan teremteni, de belőle kitalálni ma még lehetetlen. Több évi tapasztalat és kutatás alapján az a meggyőződés vert bennem gyökeret, hogy a helynevek párhuzamos megjelenése a legnagyobb útvesztő. Szabolcsból ugyanazon, néha még kétes kiírású név is egyszerre Zalába vagy Valkóba ugratja a történetbúvárt és megtéveszti, mint a labirintus csalóka kapui. Hogy közelebről hozzak fel példát: *Ohat* monostora *Uhod*, *Uhot*, *Huhod*, *Huhot*, *Hohad*, *Hohat*, *Uhat* néven is szerepelvén, kísértetbe esik az ember, ne azonosítsa-e *Hahold*-monostorát, *Rathold*-monostorát *Hahót*-monostorával,¹⁾ kivált mikor azt tapasztaljuk, hogy az ohati apátság első, történetileg kimutatható birtokosaként a *Rátold* nembeli Domonkos jelenik meg²⁾ ha usurpatorképen is; a *Buzád-Hahold* nemzetségnek Arnold-ágazatát meg épen a XIII-ik század végén mutatja be egyik genealogusunk,³⁾ mely néven Ohatnak oklevelek alapján kimutatható ősbirtokosát ismerjük. Már szinte a tolla hegyén van az embernek,⁴⁾ hogy a honfoglaláskori *Huhot* kun vezér családját azonosítsa a *Rátold*dokkal és *Hahold*dokkal, mikor feltűnik mögötte a kritika, mely

¹⁾ *Fuxhoffer-Czinár*: Monasterologia, I. 297. I.

²⁾ A gr. Károlyi Okt. I. 44. sz. közleményében említett 1318-iki Domonkos mester, István nádor fia, annál könnyebben azonosítható a *Rátold* nembel, mert e család csak nemrégén (1299) cserélte el *Ohatot* a tőle nem messzire eső Poroszlóért.

³⁾ *Wertner*: Magyar nemzetségek, I. 170. I.

⁴⁾ V. ö. *Hortobágyi apátságaink* cz. értekezésemet, 20 és köv. 11.

szárnyát szegi a gondolatnak, mert hiszen »kétséget kizárólag« már »régén« az ellenkező van bebizonyítva. Csakhogy ez a kétséget kizáró bizonyítás ma még nagyon hézagos, s én nem is sorakozom azokhoz, kik az okleveleken kívül egyéb történeti bizonyítékot abban a homályos korban nem ismernek.

Legyen a dolog akárhogy, a mi tehetséget Isten a történet műveléséhez adott és körülményeim között érvényesíteni enged, azt függetlenül ohajtom érvényesíteni, mert a pártok és czéhek sehol sem oly veszedelmesek, mint a tudomány terén, és mi sem bánt jobban, mint mikor tudós embereknél más komoly kutatók nézetének egy kézlegyintéssel való félrevetését tapasztalom. Az ilyenek önmagukat keresik inkább, mint az igazságot. Ma még — ismétlem — *háládatlan* minden munka a genealogia terén, mert a czáfolat, ki tudja, mikor áll elő. Háládatlan, de nem *érdemtelen*, mert egyik itt akasztván neki ekéjét a begyepesedett hantoknak, romoknak, mesgyéknek, határjeleknek, a másik amott, valami eredményt mégis csak elérnek, s kétségtelen, hogy a feltört rögök mindig bővülven, egykor össze is érnek.

Az ohati apátság kérdése is egyik fényes bizonyítéka ennek. Régi monasterológiánk, egyházmegyei névtáraink még csak nevérol sem ismerik ezt az apátságot. Balássy Ferencz már oklevelek alapján kimutatta, hogy a mai debreczeni *Ohat* pusztán kellett valahol léteznie. »Igen hihető — mint egyszer mondja — hogy Telekházán«; ¹⁾ bár végül így szól: »Feltűnő, hogy semmi hagyomány vagy helynevezés sem jelzi egykori helyét és csak okleveleink tartották fel emlékezetét.« ²⁾ Én a Balássy által kijelölt nyomokon haladva bejártam a zámi és ohati apátság színterét s az apátság helyét a mai csegei *Nagy-Majorba* tettem. Biralóm, Zoltai Lajos, a debreczeni *Telekházára* akarja visszavinni, Balássy sejtelve, a gróf Károlyi Oklevéltár, a debreczeni titkos levéltár Regestái, ³⁾ a hagyomány ⁴⁾ meg némi csontletek alapján. ⁵⁾ De rendkívüli becses adattal is gazdagította az apátság történetét, ismételten azt állítván a nevezett levéltár adatai alapján, hogy az ohati monostor a Boldogságos Szűz, temploma pedig Szent György tiszteletének volt szentelve. Állítását semmi okom nem

¹⁾ *Balássy*: A zámi és ohati apátságok, 13. l.

²⁾ U. o. 35. l.

³⁾ Ezeket, sajnálatomra, döntő bizonyítékokul nem lehet elfogadni mindaddig, míg a tudományos kritikán átszűrve nyilvánosságra nem hozatnak.

⁴⁾ A hagyomány Telekházán csak egy nagy templomról beszél a mai Filagória-dombon; igen helyesen, mint látni fogjuk; egy apácza-klastromról pedig valahol »itten körül.«

⁵⁾ *Zoltai Lajos*: A hortobágyi apátságok. *Századok*, 1904. 537 és köv. ll.

volt kétségbe vonni, ámbár azt maig sem bizonyította be. Bizonyítás alatt ugyanis az illető oklevelek szavainak idézését értjük, a miből minden érdeklődő meggyőződhetik a dolog állásáról.¹⁾ Ezt mellőzvé, történt meg rajta, hogy tévedett, mint alább látni fogjuk.

Ez a *status quaestionis* az ohati apátság ügyében. Hogy az apátság Ohaton volt s a Boldogságos Szűz tiszteletére épült, ez kétségtelen. Mely ponton épült, kik emelték, micsoda szerzetesei voltak, mi volt kulturális hivatása? — ezekre a kérdésekre szándékozik a gyér adatok világánál megfelelni.²⁾

Ezen értekezés célja ugyanis az, hogy az eddigi vívmányokat összegezzem, teljesen egybegyűjtsem az apátságról szóló adatokat, és a mi fő, kétséget kizárólag kiderítsem fekvése helyét s puhatolózzam egyéb reá vonatkozó adatok után. Közlök régieket, újakat, hogy minden együtt legyen. Balássyt és Zoltait nem idézgetem szószerint, hogy az előadás nehézkességét elkerüljem; de teszem ezt a nélkül, hogy érdemes munkájokat csak legkevesébbé is eltulajdonítani akarnám. Az az elv vezet, hogy a tudományban a fejlődés az elődök segélyével, bírálatával képzelhető egyedül, mert különben homályra homályt borítunk. Egyes pontokra nézve azzal sem kecsegtetem magamat, hogy a kérdést eldöntöttem, kivált az alapítókat, szerzeteseket illetően; miért? — nem akarom a fentebb mondottak után ismételni. Most pedig lássunk a dologhoz.

I.

Debreczen városának tizenegy négyszögmérföldnyi határa legnyugatibb részén a *Hortobágy* nevű, ugyanezen nevet viselő folyó által szelt, szíkes legelő terül el, mely a folyó balpartján különféle *Borsos* előnevéű tájékokat foglal magában; jobb partján pedig fent északon *Papegyháza*, alatta *Máta*, ez alatt *Zám*, e két utóbbitól nyugatra *Ohat* elpusztult falvak határaitra oszlik. Ma fátlan, nyári naptól perzselt terület; hajdan népes falvak, hatalmas földesuraságok, szorgalmas nép földje, berkek, tölgyesek által borított, feltevésszerint a tatárjárás és a tizenötéves török háború idején elpusztult vidék. Régente mocsártölgyerdőkkel, berkekkel tarkázott, a Tisza árjától öntözött, hallal dús, morotvás síkság; ma itt-ott

¹⁾ Erre csak azt jegyezzük meg, hogy bizonyítás az is, ha valaki valamely közkezen forgó Oklevéltár megfelelő helyeire utal; ezt pedig Zoltai Lajos megcselekedte. *Olv. Századok*, 1904. 996. 1. *Szerk.*

²⁾ Irtam Czenstochovára is a pálosokhoz adatokért, de e jó lengyelek, ma már nyilvánvalóvá lett magyargyűlöletből (Alkotmány, 1905. febr. 28.) nem is feleltek kérdésemre.

darvak, vadludak, tűzokok zsombékos hazája. Északnyugati csücske azonban, az *Ohat*, — így mondja Debreczen népe — kivétel, mert a terjedelmes, vízjárta legelőkön kívül több gondosan művelt majorság virágzik rajta, u. m. a délkeleti *Csipő-halom*, *Derzs*, a pompás látványt nyújtó *Földvár-halom*¹⁾ melletti *Nagy-Ohat*, feljebb pedig a *Kis-Ohat*-nak is nevezett *Telekháza* (alias *Ohati-telek*), felette két kisebb tanyával, melyek közül a felsőt *Pircsi*-nek nevezik. Ohat ma ezeket a tanyákat foglalja magában térképileg és telekkönyvileg. Hajdan, a köztudat szerint, ide tartozott még a mai *Godolyaház* is. Oklevelek alapján mint alább látni fogjuk, kimutatható, hogy Ohathoz tartozott volt azon terület is, mely ma a csegei *Nagy-Major* tartozéka és délkeleti irányban a Tiszától egész Mátáig lenyúlik. Egyelőre semmi mást nem tekintvén, kétségbevonhatatlan tény, hogy az ohati terület egyetemes, gyűjtő neve: az *Ohat*. Vannak, kik ezt a kifejezést így értelmezik: a *Tóhát*; a mi nem épen nagy megerőltetéssel jár, mert esős időben ma is van rajta tó bőven; a *Völgyes-tó* pedig térképi²⁾ fogalom; az Anjouk idejében még *Hódos*, *Sulymostó*, *Geleuneustou* is volt e területen. Nem zárom ki azonban annak a lehetőségét, hogy a mai *Völgyes-tó* a *Sulymos-tó*-val azonos, mert egyik nyulványa mellett a szépalakú *Sólyom-halom* fekszik ma is; sőt azt is megengedem, hogy egykori neve *Fejér-tó* is lehetett valamikor. Ezek azonban nem képezik alapját következtetéseimnek, mert csakis tények után akarok indulni. Facta, saxa, scripta loquuntur!

A most leírt Ohaton 1220-ban³⁾ a Várad Regestrum egy apátot tüntet fel következő szavaival: »Comprovinciales de *Dus* et horum specialiter ioubagio Pauli filii Mocou, scilicet Martinus de villa *Benca*, et abbas de *Zam* et abbas de *Uhod*, et Beque de villa *Suma*, hi omnes impetiere fures« ... Kétségtelen dolog, hogy az *abbas de Zam* alatt az Árkus-folyó melletti, Szentkeresztről nevezett⁴⁾ apátság főpapját, az *abbas de Uhod* alatt az ohati apátot kell érteni.

Huszonnyolcz évvel később, 1248-ban,⁵⁾ IV. Béla király szintén megemlíti az ohati apátot azon csereszerződésben, melyben

¹⁾ Ez a *Földvár-halom* és a mai *Telekháza* lehetett a honfoglalás-kori Huhot vezér fészke. Az előbbinek környéke *Nagy*-, az utóbbié *Kis-Ohat* nevet visel. A *földvár* és Anonymus »magnam terram acquisiverunt« (cap. 28.) kifejezése szorosan összefügg. Nem »dederunt«, hanem »acquisiverunt«; szereztek hatalommal, a minek megtartására *földvár* kellett.

²⁾ Az 1: 75,000 arányú katonai térképet értem.

³⁾ *Karácsonyi-Borovszky*: Az időrendbe szedett Várad Regestrum, 251. l.

⁴⁾ *Balássy*: A zámi és ohati apátságok. — *Végh*: Hortobágyi apátságaink, 5—38. ll.

⁵⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. IV. 2. 18. l.

az egri püspök sárosi tizedeiért cserébe adja Csege és Cserép¹⁾ nevű faluit, melyek közül az előbbiről az ohati apáttal kapcsolatosan ezeket mondja: »Item dedimus aliam villam nostram propriam, prope Tyciam sitam, *Csege* vocatam, cum Kecskés, Puchlako, cum tributo consueto²⁾ ex integro ab antiquo, et transitu ab utraque parte Tycie, necnon cum omnibus utilitatibus, pertinentiis ac piscaturis in Vetges et in Mortua magna cum contigua terra, simul et Mortuam predictam, cuius medietas in toto cum nemore Teulgescherethye nominato pertinet ad villam *Chege* memoratam, alia medietas in piscatione *pertinet abbati de O...* cum suis patronis.«

Ez az oklevél már közelebből megjelöli az ohati apátság helyét a Tisza melletti Csege, Hajdu-megyei városka határának alsó részén, melynek tartozékai *Kecskés* és *Puchlakó*, és a melynek vámszedési joggal felruházott ősrégi (ab antiquo) réve van; a *Vetges*-ben és a fél *Nagy-Morotvá*-ban pedig halászati joga, melynek partján a *Teulgescherethye* nevű berek terül el; tehát a mai *ohati puszta* északi részén, helyesebben annak épen a derekán.

Tovább ennél az oklevélnél nem akarok időzni most; majd ha egy másikkal összekapcsolom, tüzetesen fogom tárgyalni.

A tatárjárás utáni viharos időkben, 1299-ben, újabb csere-szerződés emlékezik meg apátságunkról, de ekkor már nem szerepel az ohati apát, csak a monostor említettik. Ez évben a Rátold nemzetség birtokában van, melynek egyik tagja, a hatalmas Hasznosi *Laczk* Domonkos³⁾ tárnokmester, utóbb nádor, elcserélte monostorunkat — lehet csak papíron⁴⁾ — a Sártiván-Vecse nembeli Istvánnal Poroszlóért és az ottani monostorért.⁵⁾ A király által is megerősített szerződés ide vonatkozó része szerint: »e converso.... ipse magister Dominicus prefato Stephano filio Jule, possessiones *Hahothmonostora* simul cum possessionibus *Hudus*, *Arkusd*, et *Syles* vocatas cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis universis in comitatu de Zoboch existentibus« adja. *Hahothmonostora* helye gyanánt szintén a mai Ohat pusztának dereka jelöltetik meg, mert a *Hudus* alatt valamely tó, *Syles* alatt a mai *Völgyes* feletti *ohati erdő*, melynek ma is *Kis- és Nagy-Szilas* a neve, értendő. *Arkusd* a mai Telekházától keletre a Völgyes

¹⁾ Ma *Cserépváralja* Borsodban, honnét a csegei Cserepes puszta is kapta a nevét.

²⁾ Ez a rév, a mint későbbben I. Mátyás idejében, ma is így van. Kivételesen egy parányi darabkát szakít ki a Hajdu megye tulajdonát képező rév számára Borsod megyéből Ároktő dk. csücskénél.

³⁾ Wertner id. m. Rátold cz. a.

⁴⁾ Mert később 1318-ban megint szerepelni látszanak e vidéken.

⁵⁾ Wenzel: Árpádk. Uj Okmt. V. 202. l.

körül délre eső földeket jelenti. Jellemző egyébiránt, hogy Hahót-monostora itt már csak mint *possessio* van említve.

A következő 1300 évben az egri káptalan előtt ugyanazon Sártiván-Vecse nembeli Jula (Gyula) fia István eladja *Hodos* nevű birtokát és az ohati monostor mellett egy másik birtokrészét rokonainak, Büki Fyoch fiainak: Tamásnak, Istvánnak és Dezsőnek. Véleményem szerint a mai *Hatrongyos* körüli területet adta el, melyet akkor egy ér, ma száraz fenék, választott el Ohat falutól és Hahót-monostorától.

Uj, oklevélbeli ¹⁾ értesítést találunk az ohati monostorról 1335-ben, a mit azonban, hogy könnyebben érthetővé tegyek, némi kitéréssel kell megelőznöm Ohat birtokosaira nézve.

Az Árpád-házi királyok kihalta után a trónkövetelők és párthíveik között folyt háborúskodások Ohat birtokosait is megzavarták. A zavarosban halászva-e, vagy vétel, zálog, örökösödés útján, a *Rátold* nemzetség újra rátette kezét Ohatra. 1318-ban ²⁾ ugyanis Arnoldus de *Vhod* és Chepán fia Myke, ki a Pércsi család sarjadéka volt, Nagyváradon bepanaszolták István fiát Domonkos nádort, Ohat birtoklása miatt, holott Arnold szavai szerint e birtok őt »iure hereditario« illeti István király privilegiuma alapján. Kéri azonban a királyt, hogy e birtokot örök tulajdonul ajándékozza Arnoldnak, ki felét vérségi kötelékre való tekintetből még a király színe előtt átengedi Chepán fia Mykének. A király a kérelmet teljesíti, sőt hat év múltával, 1324-ben, ³⁾ Myke fiai: Zayus és Prync kérésére, e két fiu és Arnold részére privilegialis alakban adja ki az adománylevelet.

Myke fiai — miért, miért nem — rosszul érezték magokat Ohaton, mert 1335-ben ⁴⁾ Pércsi (de Perch) Márton fiával Miklóssal olyan csere-egyezségre léptek, mely szerint az utóbbi Ohatot, az előbbieket a Bihar-megyei Pércs negyedét és a Szabolcs-megyei Köteles ⁵⁾ felét kapták. A nagyváradai káptalan előtt a mondott év nov. 8-án kelt ezen szerződésben említetik újra az ohati monostor a következő szavakkal:

»Perench, Zanyo et Dionysius portione ipsorum in possessione Ohaat vocata in comitatu de Zobolch iuxta fluvium Tycie existenti de iure eosdem contingentem, cui due possessiones, videlicet Chege ab oriente et Egyk ab occidente vicinantur ut dixerunt, cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis universis,

¹⁾ Károlyi Oklt. I. köt. 83. sz.

²⁾ U. o. 44. sz.

³⁾ U. o. 52. sz.

⁴⁾ U. o. 83. sz.

⁵⁾ Szoboszló pusztája a várostól délre, Debreczen Szepes nevű pusztája és Szovátt között.

si que sunt vel forent aut fieri possunt in futurum, scilicet *cum patronatu monasterii beate virginis et ecclesie beati Georgii martyris in facie eiusdem possessionis constructarum* . . . Nicolao filio Martini . . . dederant» . . .

E szavak a monostor helyét nyilvánvalólag a mai Ohat felső részére teszik, mert egyedül ezt érinti a Tisza, ezt határolják keleten Csege és nyugaton Egyek együttesen. Világos ezekből az is, hogy két kegyuraság terült el a Mykének Arnoldtól adott és most fiai által elcserélt birtok területén: egyik a tekintélyesebb Boldogságos Szűz monostoráé, mely előbb említettik, a másik Szent György templomáé. Mindkettő az elcserélt, fél Ohat birtok tartozéka. Hogy csakugyan Ohat felső része értendő, azt a mai helyrajz is igazolja, mert e terület Tisza melletti részének *Pircsi-rész*, *Pircs-tanya* máig is a neve. Megjegyzem itt is újra, hogy e terület hajdan a Debreczen és Csege közötti határon is túl terjedt. Hogyan, alább fejtem ki.

A cserebirtokos Pércsi Miklós, és az ősi birtokos Arnold, 1336-ban ¹⁾ azzal a panaszszal járultak I. Károly elé, hogy az ő királyi birtoka szomszédságában (in vicinitate possessionis nostre regalis) fekvő, Tisza melletti Ohat birtokuknak sem határjárása, sem a szomszédok felől megbízható határjelei nincsenek; kéri tehát a királyt, hogy ott határt járasson; mire Károly király az egri káptalanra bízta, hogy a szomszédok, különösen pedig az említett királyi birtok (Chege) tisztjeinek közbejöttével a határjárást tartsa meg. Az egri káptalan István karbeli papot küldte ki. Ez ugyanazon évi nov. 19-én Szöllősi János királyi emberrel, Lőkös csegei királyi altiszt és Mihály sáfár, valamint a szomszéd birtokosok jelenlétében Ohat birtokot »per veras et antiquas metas« bejárta s a királyi parancs értelmében hagyta Miklósnak és Arnoldnak.

Kiemelem még egyszer, hogy a határok és határjelek ősrégiek (antique) és valódiak, igaziak (vere) voltak s hogy egészen a királyi birtokok csegei határáig terjedtek, vagyis Ohati (Pércsi) Márton fia Miklós és Ohati Arnold kelet felől mesgyések voltak a csegei királyi birtokkal.²⁾ Szól pedig a határleírás ekképen: . . . »prima . . . meta incipit exeundo de *Tycia* apud locum *Sulyomusfew* vocatum, abhinc egreditur versus meridiem iuxta fluvium *Morina* vocatum et pervenit ad locum *Hatarus* nominatum, dehinc reflectitur iterato versus orientem et eundo per quendam collem *Zarrazberch* nominatum, pervenit ad locum *Patahalma* dic-

¹⁾ Károlyi Oklt. I. köt. 88. sz.

²⁾ Tulajdonképen csak a Pércsie, mint alább ki fog tűnni; de ezzel most ne zavartassuk magunkat.

tum, exinde autem pervenit ad *Feyrtou*, abhinc autem circa arundines eiusdem *Feyrtou* egreditur iterato versus meridiem, transeundo ibi *Arcus* et eundo circa terram *Deers* vocatam tendit ad occidentem et pervenit ad quendam locum *Zeek* vocatum, deinde autem extenditur eundo prope terram *Egyuk* et tres colles versus aquilonem, pervenit ad *Hudusholma*, abhinc autem egreditur circa *Bodachere* et transeundo *Gelenustou*, eundo per pratum *Zarrazer* super arbores *herep* pervenit iterato ad *Tyciam* et eundo supra per meatum eiusdem fluvii iungit primam metam ibique terminatur.«

Mielőtt e határjárás jeleit nyomoznánk, szükségesnek látom megemlíteni, hogy e határjárás úgy történt, hogy a két hiteles személy és a szomszédok a bejárt birtok határán kívül, a jogos birtokosok pedig azon belül állottak, s ily módon a határjelek a hites személyeknek jobbkéz, a birtokosoknak balkéz felől estek. Ezt igazolják a ma is szép számmal meglevő helyek nevei és az oklevél e szavai: »reambulatam et ab aliorum possessionibus distinctam et separatam reliquissent... Nicolaus et Ornelo.« Kezdték tehát, mint megállapítható, a határjárást északkeleten, és végezték délkeletnek, majd délnek, azután nyugatnak, végül északnak tartva. Kezdték a Tiszánál a *Herep* felett és ott is végezték.

A határjárásban felsorolt helyek közül csak hét, u. m. a fluvius *Morina*, locus *Hatarus*, *Arcus*, *Deers*, *Egyuk*, *Bodachere* és *Herep* állítható egész határozottsággal, hogy hol feküdt, mert ezek a helyek ma is megvannak; a többi ennek a hétnek segítségével szintén sejtethető, merre volt.

Legfontosabb lenne a kiindulási pont megjelölése; csakhogy a *Sulyomosfew*-t e tájon hiába keressük, mert e vidéken egy *Sulymos* a mai csegei Kis-Major felett, egy másik Tisza-Bábolna felett van; e kettő közt mást a ma élő emberek nem ismernek. Én továbbá nem azonosíthatom a *Morina* folyót a mai csegei Morotvával, mert a *Morina fluvius*, a Morotva pedig fogalmánál fogva sem az, hanem tespedő víz. A *Morina* a mai Csege és Nagy-Major közötti *Mirhó* folyócska, mint még a XVIII-ik század végén is írták, sőt elvétele ma is ejtik. *Mirhas*,¹⁾ mint ma nevezi a csegei nép. Így tehát nagyjából megleltük a határjárás kiinduló pontját, mert a *Morina* az oklevél kiinduló pontjához, a *Sulymosfőhöz* közel esett. E pontot valahol a Paptava nevű, utóbb még felemlítendő tónál kell keresnünk, és *Sulymosfő* lehet épen az az elhagyott meder, mely a mai csegei rév jobbparti kikötőjénél nagyon jól kivehető. Innen kiindulva, feltűnő

¹⁾ Van *Mirhas-torok*, *Mirhas-derek* is a mentén.

pontossággal halad a határ a csegei közbirtokossági földek és a mai csegei Nagy-Major határa között egész az *Árkus* folyóig. De lássuk eddig és tovább is köröskörül a határt.

A határ a Tiszától indul, innét délnek tart a *Morina* (Mirhas, Mirhó) folyó mellett és a *Hatarus* nevű helyhez ér. E *Hatarus* a mai *Hatrangyos* telep néhány házzal. Itt egy régi Tisza-meder, a tárgyalat korában talán morotvaszerű tó van, mely a mai Völgyes-tóval félkör alakban kanyarítja körül a mai Nagy-Majort, Zsembery, Rudolf tanyát és az ohati erdőt.

A most említett félköralakú völgyelet északi részének *Tölgyere* (Tögyeri) a neve, mely a Völgyesbe szakad. A *Hatarus* = *Hatrangyos* épen ennek a partján fekszik.

A Hatarustól a határ »megint« keletnek csavarodik (előbb a Morinától a Hatarusig tartott keletnek, a Sulymosfőtől pedig a Morina mentén délnek) és egy *Zarrazberch* nevű (talán az Orpolya-halmon át a *Patahalma* nevű, talán Sólóymhalom) helyhez ér, honnét a *Feyrtou*-hoz (lehet a Völgyes északkeleti nyulványa) jut, ettől kezdve pedig a Feyrtou nádjai körül megint délnek irányul és az *Árkuson* (a mai Karjú-ház és Duna-halom között) áthaladva, *Deers* földje (a mai Derzs-telek) körül nyugatnak tart és a *Zeek* nevű helyet éri el (szik van a Meggyes-csárda körül bőven), honnan *Egyek* földje és három halom (Meggyes, Földvár, Szeghalom) közelében haladva északnak nyúlik és *Hudushalmá*-hoz (talán a mai Kenderes-halom) jut, innen pedig *Bodachere* (ma Bodajcs-ér épen Egyek és a debreczeni Ohat-telek határán)¹⁾ körül halad és a *Gelenustov*-on meg *Zarrazer*-en át (talán a mai Szilágy-ér) *Herep* (ma is Herep-tó) fáí felett újra a Tiszához kerül vissza, és felfelé haladva (eundo *supra* per meatum fluvii) e folyó kanyarulatán eléri az első határjelet és ott véget ér.

Ez a határjárás nyugaton ugyan majd mindenütt, de keleten épen nem esik össze a mai Ohat határával, hanem épen a mai csegei Nagy-Major és az alatta fekvő kisebb tanyák területével pótoltatik.

Véleményem szerint jórészen ez volt az a fél rész, a melyet Arnold 1318-ban I. Károly király előtt Csépán fiának Mykének adott, de bele esett a Völgyes alatti rész is az Árkus két partján, és Telekháza is, mint alább látni fogjuk.

Ohatnak Csege falu felőli most ismertetett keleti határát, ha némi kétség maradna fen, az eddigiekkel kapcsolatban kétség-telenül teszi a már ismert 1248-iki csereszereződés, melynek ide vonatkozó részét Balássy is tárgyalta, noha épen a legfontosabb hely. a *Teulgescherethye* nevét hiányosan értelmezte.

Ez az oklevél nem említi a mai Csege többi tekintélyes

¹⁾ Egyek ez oldalon fekvő házainak Bodajcs-sor a neve ma is.

pusztáit, mint pl. a Cserepest, mely nevét az elcserélt másik királyi birtoktól, Cserépvártól vette és valószínűleg a későbbi Csege-Szentmiklóssal azonos, vagy Sarkadot, Drassát keleten, Ménes-hátat, Bajuszt nyugaton, Mangót-hátat, Kastélyt (Kis-Major) északon, Nagy-Majort délen; egyedül csak *Puchlakó* és *Kecskés* pusztákat nevezi meg, mert csupán e kettő volt ősrégi csegei királyi határ. E két pusztá pedig nem nyúlik ki a mai, hanem csak a szabályozás előtti Tiszáig, sőt eddig is csak *Puchlakó* terjed. De Tiszája van még ma is Kecskésnek a Kemény-háton. *Puchlakó* ugyanis a mai csegei *Puszlika*,¹⁾ mely a csegei gözmalomtól délre, a rakományos kert szomszédságában fekszik. Magvát egy szép halom képezte, a Puszlika-domb; ezt azonban lassanként elhordták habarcsvegyítéknek, de 30—40 évvel ezelőtt még megvolt. Aljában, helyesebben a mai csegei szőlők felé elterülő fensikjén az Árpád-kori települést nyilván elárúlja a sok diribdarab cserép s általában a homok talaj-vegyülete. A *Kecskés* pusztá pedig térképünkön is szerepel, s délkeletnek irányulva, Pusztamátával határos. Ez a Kecskés nyúlt ki a *Vetges*-ig és nyúlik ki ma is a Völgyesig s északi folytatásáig a Tölgyeréig, mi által a Völgyes és Tölgyere, a két parti birtokos: nyugat felől a hajdani Ohat, kelet felől meg a hajdani királyi pusztá Kecskés között egyenlő részben oszlott meg.

Legtöbb zavart okoz az oklevél *Mortua magna* kifejezése, mely a kutatókat a mai Nagy-Major tartozékát tevő Morotvához vezette, holott ez nyilvánvaló tévedés, mert a kérdéses Morotva és az oklevél *Teulgescherethye* nevű helye együvé tartoznak: »dedimus *Mortuam* predictam (magnam), cuius medietas in toto cum nemore *Teulgescherethye* nominato pertinet ad villam *Chege* memoratam; alia medietas in piscatione pertinet abbati de O . . . cum suis patronis.« A *Teulgescherethye* pedig a mai Tölgyere két partján terült el, mint erre a csegeiek közül ma is sokan emlékeznek, és mai kiejtéssel így neveznénk: *Tölgyes-csere*, *Tölgyescserétje* vagy *Tölgyesér-rétje*. A Mortuának (holt Tiszának) tehát azon hajdani Tisza-medernek kell lennie, mely e tájon lehetett; vagyis mindent összefoglalva, arról a hármas-szám alakú hajdani Tisza-mederről van szó, mely a csegei Lyukas-halom melletti Lapos-tónál kezdődik és félkör alakúlag a Hatrongyosig kanyarodik s itt a másik félkörrel a Tölgyerén és Völgyesen át a jelzett alakban kikanyarodik. Ezt a térkép ma is feltünteti, sőt ha feljebb haladunk, ugyanilyen hajdani Tisza-medret nyomozhatunk a csegei Kis-Majortól kezdve az Inta-tón át Szentmargita taváig, sőt tovább is.

¹⁾ Ez oldalon jobban elromlottak a helynevek, mint nyugaton.

Végül az a *contigua terra*, melyet az oklevél a *Mortua magna* tartozéka gyanánt említ, a *Puszlíka* és *Tölgyere* közötti terület. ma is föld, még pedig *Görbe-föld* a neve.

A királyi birtok, Csege és Ohat határvonala tehát 1248-ban is ugyanaz volt, a mi 1336-ban. Ez kétségsbevonhatatlan. Így tudják a mai csegeiek is, kik a Tölgyere és Mirhó feletti területet csegei határnak mondják, és itt terültek el a hajdani csegei jobbágyságok dézmás birtokai. De a mai csegei Nagy-Majort, mely a Mirhón és Tölgyerén innen, a *csegei föld*-től délre esik, különálló határnak ismerik, bár nem tudják, kié volt.

Az ohati apátság így esett a már leírt határokon belül Egyek falu és Csege királyi falu között valahol az északnyugatról délkeletre nyúló Ohat dereka táján, még pedig nem az Ohati család, hanem a Pércsiek részén, tehát keleten, és birtokai szintén délkeleti irányban terültek el a Kecskés és Tisza között, mint a másik két birtok; mert képtelenség feltenni, hogy a kolostori életben szükséges halastavakból és legelőkből kizárattott volna, a melyeknek ma is, akkor meg éppen Kánaánja volt a Tisza.

E kitérés után megemlítem, hogy az egri káptalan határjárt levelét 1338 márcz. 31-én Arnold fia Mihály és Miklós fia Mihály kérésére a király is megerősítette.¹⁾

Már az 1335-iki csereszerződésben meg van említve az Ohat derekán fekvő két kegyurasági épület: a Szent György temploma és a Boldogságos Szűz monostora. Együtt szerepelnek a Pércsi Miklós, Márton fia, fél ohati osztályos birtokán. Mindkettőnek Pércsi Miklós a kegyura, mert nem *comptonatus*-nak hanem *patronatus*-nak mondja az oklevél, a régi Ohatiak Arnold-ága megemlézése nélkül, kik Ohat nyugati és délnyugati részét, körülbelül a mai nagy-ohati major tartozékait bírták. Egyek, Kócs, Derzs, Zám és Mátá által határoltan. Kiemelni kívánom azt is, hogy az oklevél szavai korántsem követelik, hogy a két kegyuraság egymás mellé helyeztessék olyformán, hogy bár a monostor a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve, de temploma már Szent György nevét viselte. Ez különben is szokatlan lett volna. Az oklevél csak annyit mond, hogy a két épület a Pércsiek területén, annak a színén (*in facie*) feküdt.

Öt évvel a beiktatás után a Pércsiek és egy új quartalitumban anyai ágon részesülő Ohatiak között per keletkezett.

Ohati Tamás fia István felesége ugyanis Pércsi Márton Ilona nevű leánya volt, kit Ohatnak a Pércsiek által birtokolt keleti feléből leányi negyed illetett. Ezt a leányi negyedet Ilona, úgy látszik, valahol a Tisza felé, a Pércsiek birtoktestében, az emlí-

¹⁾ Károlyi Oklt. I. köt. 92. sz.

tett két kegyurasági jogból való kizárás mellett kapta meg. Az Ohatiak tehát keresztül-kasúl jártak a Pércsiek földjén, a mi bántotta őket; az Ohatiaknak meg valószínűleg az fájt, hogy a kegyuraságból, a mi az Anjouk alatt ismét kedvessé és keresetté vált, kizárattak. A hosszas csetepatét végre megúnván, 1341 aug. 6-án ¹⁾ János borsodi főesperes, egri püspöki vicarius előtt, a már akkor özvegy Ohati Istvánné, született Pércsi Iлона úraszony és fia Kolozs, egyezsége léptek Pércsi Márton fiával Miklóssal és ennek Demeter, László, András, Péter és Mihály nevű fiaival olyformán, hogy az Ohatiak Ohat falutól és kivehetőleg ennek temploma, Szent György egyháza nyugati oldaláról a keleti oldalra települtek át. Egy telek helyett ötöt kapott az özvegy és fia Ohati Kolozs, ezenkívül megkapták részöket Szent György egyháza kegyuraságából is, tehát compatronusok lettek. Kaptak ezenkívül egy *Árkustelek* nevű lakatlan (terra vacua) birtokot, melyben három ekényi ²⁾ szántó és egy rét esett. A szántót az Árkusz-vize osztotta két egyenlő részre. E birtokok, véleményem szerint, Telekházától keletre a Völgyes alatt, a mai Duna-halmon át körülbelül a Kacsó-halomig és Karjú-házig terültek el. Emléköket a Telekházától délkeletre eső Ohati-telek tartotta fen máig, és a Kis-Árkus dülő, mely a Karjú-házról északkeletre a csegei Nagy-Major tartozéka. Ily módon az Ohatiak nagyanyai részök czímén ősi birtokukat északnyugatról egész a Völgyesig kiterjesztették. Azonban kevés időre, mint látni fogjuk.

Legjobban érdekli az ohati monostort az ezen cserét megerősítő, ugyanazon évi szept. 13-án tartott határjárásról szóló jegyzőkönyv, ³⁾ mely kétségbevonhatatlanul igazolja, hogy Ohat falu és Szent György egyháza is, meg a Boldogságos Szűz monostora is más volt s mindkettő más helyen feküdt. Midőn ugyanis a határjárás megtartása végett András ábrányi pap és Ohati Arnold fiai: Mihály, Imre és Tamás, valamint az Egyeki család tagjai és Zomaji ⁴⁾ Kozma az egyezkedőkkel együtt a helyszínen megjelentek, Ohati Kolozs a közeli falvak: Csege, Zám és Kócs népét is meg akarta hívatni, de Pércsi Miklós és fiai ezt nem engedték, »asserentes eosdem homines populares fore suos adversarios.« Hogy azonban Kolozs jogai ne csorbúlhassanak idővel, kötelezték magokat, hogy »si tractu temporis dicti homines populares vel forte domini et officiales (t. i. regii, tehát a Kecskés

¹⁾ Károlyi Oktl. I. köt. 97. sz.

²⁾ Karácsonyi János a *Váradí Regestrum* kiadásában 120—150 holdra tesz egy ekényi földet.

³⁾ Károlyi Oktl. I. köt. 98. sz.

⁴⁾ Pusztá, Szoboszló és Zám között; hajdan *Ördögzomaj*, ma *Angyalháza*. Szoboszló birtoka.

Csegével még mindig királyi birtok volt) eorumdem ipsum Koloz vel suos heredes ratione predictarum terrarum sibi iam modo premissis statutarum quoquomodo inquietarent aut aliquas particulas ex eisdem in iudicio vel extra iudicium pro se ipsis vindicarent, ipsi Nicolaus et filii sui equivalentes particulas terre *de propriis eorum portionibus a parte monasterii Beate Virginis de eadem* What tunc illese erga ipsos permanentibus, ante litis ingressum restituere tenerentur Koloz et suis heredibus.«

E szavakból a következők világlanak elő: a Boldogságos Szűz monostora más oldalon feküdt, mint a Kolozsnak adott telkek és földek; ennek oldalán, részén (a parte) feküdt a Pércsiek osztályrésze; a monostor kegyurasága minden valószínűség szerint a Pércsiek birtokában maradt; a monostor birtoka különálló terület, külön épület volt a Szent György templomától; végül a monostor akkor, 1341-ben valószínűleg még állott, mert kegyuraságról nem lehetett volna szó különben.

A kezemnél levő oklevéltárak szerint ez az utolsó hír az ohati monostorról. Ohat még sokat emlegettetik, de monostoráról nincs szó többé. Szentgyörgytelek is többször fordul elő mint adás-vevés, zálog, quartalitium tárgya.

Ezek után hozzá is foghatnánk az apátság helyének meghatározásához; de előbb még egy erős argumentum alapjait kell leraknunk azon oklevelek adataiból, melyeket a folyton idézett levéltár szinte kezünk ügyébe halmozott össze, hogy döntő, negatív érveléssel hivatkozhasunk rájuk. Érdekesekek ez oklevelek azért is, mert Ohat további birtokosait vezetik eléink. Lássuk a jelentékenyebbeket.

A vácsi káptalan előtt 1380 május 22-én¹⁾ Ohati Kolozs fia János, bizonyosan az atyafiságos czivakodások elkerülése végett, Ohaton lévő összes nagyanyai osztályrészét eladta ötven arany forintért Pércsi Miklós fiának Mihálynak »cum omnibus suis utilitatibus et iuribus... nullum ius nulliusque dominii proprietatem ulterius pro se vel suis posteris in eadem reservando.« A Pércsi-rész tehát újra Pércsi-rész lett; ennek birtokába ment át újra Szent György egyházának kegyurasága s az egész alatta fekvő (Patak-Bodajcs) falu. Ohati János minden valószínűség szerint birtokain, Arnold részén húzódott meg, hol utóbb, mint látni fogjuk, gyászos véget ért, — megölték.

Az alább közlendő levelek értelmetlenné, zavarossá tennék az eddig mondottakat, ha az Ohatiak birtoka eloszlásáról tiszta képet nem alkotnánk magunknak. Fentebb általánosságban már említettem, hogy Ohat keleti felében Szent György egyháza és a

¹⁾ Károlyi Oklt. I. köt. 230. sz.

monostor kegyuraságával a Pércsiek, nyugati és délnyugati felében az Ohatiak elégítettettek ki. A Pércsiek Telekházán laktak, az Ohatiak innen nyugatra és délnyugatra Egyek és Kócs felé, a hol Bodach, mai néven Bodajcs, és ettől délre, a mai Telekházától az ohati Nagy-Majorba vezető úton Jákó fekiüdtek; legalább az utóbbit nekem e tájon jelölték meg egy olyanforma laponyag képében, a minőn Godolyaház is feküdt. Az oklevelek azt mutatják, hogy Ohati János, Kolozs fia, ki nagyanyai örökségét ötven arany forintért visszaadta a Pércsieknek, itt lakott bátyjával. Ohati (helyesen talán inkább Pércsi) Lászlóval. Pontosabban e birtokot dolgozatom második részében ismertetem. Az utóbbinak birtokát 1385-ben a váradi káptalan előtt kötött csere-egyezség igazolja,¹⁾ melyben nőtestvére Katalin, Mellétei Német Jánosné, hogy a testvéri szeretetet osztályos harcok fel ne düljék, leányi negyedét átengedi Ohati Lászlónak Szentgyörgytelek felére és Egyek negyedére. Az ezt megelőző s az egri káptalan előtt kötött egyezséget, melyre az 1385-iki hivatkozik, igyekeztem felkeresni, de eredménytelenül. A Pércsi család egyik tagja. Mihály leánya Ilona, Sztári Imréné, 1411-ben²⁾ Zsigmond királytól saját nevére kiadatni kéri azt az 1336-iki s 1338-ban privilegiumba írt egyezséget, mely szerint az Ohatiak a Pércsiekkel megegyeztek s az ismertetett határjárás megtörtént. A király a kérelmet Ilona testvére Katalin, Bajoni Györgyné beleegyezésével teljesíti.

Ide helyezem azt a szomorú eseményt is, melyet már jeleztem: az utolsó Ohati, Kolozs fia János halálát. Kolozs fiának mondom, mert más Jánost az okiratok nem említenek és mert az utána maradt birtokok reá mutatnak. Ohati János halála miatt két rokona, Pércsi Katalin és Bajoni György két fia: Bajoni István és László gyanusítottak, kik közül különösen István csakhamar befolyásos emberré s utóbb fiastól hatalmas birtokszerzővé vált, ki lassanként egy kis vármegyére való területet szerzett magának, elkezdve Egyektől, Kócson, Derzsen, Zámon keresztül Csegéig, Szentmiklósig és Szentmargitáig, körülkerítve az Agárdiak által elbirtokolt, majd ezek részéről Parlagi Pálnak (1461—1462) eladott és I. Mátyás által is oda ajándékozott (1473) hajdani királyi birtokot, Csegét.³⁾

¹⁾ Károlyi Okt. I. köt. 250. sz.

²⁾ U. o. 314. sz.

³⁾ Az Agárdiak és Parlagi Pál között létrejött szerződések is igazolják azt, hogy Csegén egy másik Morotva volt hajdan, nem a mai északnyugati. Az oklevélben emlegetett malom a mai Hatajpatakon, a *Casthel* nevű hely a Kis-Majorban volt, melynek egy legújabbban restaurált ősrégi épülete ma is *régi kastély* nevet visel, mindamellett, hogy kisebbszerű épület volt.

A XV-ik század elejére pedig azért teszem Ohati János halálát, mert a birtokot magszakadás czímén I. Ulászló király már 1440-ben Gúthi Ország Györgynek és Mihálynak akarja adományozni s néhai Ohati János birtokának mondja; de ez ellen Agárdi László és Ferencz, valamint Bajoni László, 1440 okt. 26-án¹⁾ az egri káptalan előtt tiltakoznak.

A Bajoni testvérek vérvádja sokáig húzódhatott, mert két ízben, u. m. I. Ulászló alatt 1441-ben²⁾ és V. László alatt 1453-ban³⁾ nyernek kegyelmet a királytól azon feltétel alatt, hogy a cselekedet nem gyilkosság, hanem véletlen emberölés lévén, Ohati János rokonait pénzzel elégítsék ki.

Ohatot azonban nem kapták meg, mert ezt V. László 1453-ban⁴⁾ három nappal kegyelemlevelének kelte (jan. 31.) előtt (jan. 28-án) Ohati János többi birtokaival (possessio Egyek . . . cum quodam vico possessionis eiusdem, qui quodam sequestrato nomine, ut dicitur, Bodach appellatur)⁵⁾ együtt (Ohatnak természetesen csak a felét) felerészben Szepesi Lászlónak, felerészben pedig Debrői⁶⁾ Imrének és Gúthi Jánosnak adományozta. A privilegiális adománylevél megemlíti, hogy e birtokokat ekkor (Agárdi) Thekew Péter, Agárdi Mihály pataki⁷⁾ plebánus és Agárdi László fiai, István és János foglalták el.

A királyi adomány természetesen új bonyodalmakat szült. Az 1440-ben tiltakozó két család, az Agárdiak és Bajoniak nem nyugodtak. A gyengébb Agárdiak a hatalmasabb Bajoni Istvánnak 1454-ben⁸⁾ elzálogosítják a leleszi konvent előtt hatvan arany forintért az őket illető részt azzal a kikötéssel, hogy ha Bajoni Istvánt valaki háborgatná a zálogbérlet ideje alatt, az Agárdiak csegei birtokuk negyedrészt engedik át neki haszonélvezetre, zálogjog czímén.

Bajoni István jogot szerezvén a nyugati, fél Ohathoz és tartozékaihoz, 1455 febr. 13-án,⁹⁾ tehát egy év múlva, V. László előtt kötött egyezségben már kiszorítja a Szepesieket Ohat, Egyek és Bodach birtokából, cserébe adván nekik Szabolcs-megyei Naprad és Gaád, meg Bihar-megyei Fancsika nevű birtokait. Bajoni ugyan-

¹⁾ Károlyi Oktl. II. köt. 130. sz.

²⁾ U. o. 136. sz.

³⁾ U. o. 174. sz.

⁴⁾ U. o. 173. sz.

⁵⁾ Ez a mai egyeki *Bodajcs-sor*.

⁶⁾ E család Debrődy néven ma is él Egyeken.

⁷⁾ Telekháza Egyek felőli része és a Filagória-domb alatt elterülő falucska. Tulajdonképen bodajcsi plebánus volt Agárdi, bár az oklevelek néha patakinak mondják.

⁸⁾ Károlyi Oktl. II. köt. 177. sz.

⁹⁾ U. o. 181. sz.

ezen évben (máj. 20-án) még Derzsegyházát is ajándékul kapja V. Lászlótól. Egy év múlva, 1456 ápr. 21-én¹⁾ már a Pércsiek birtokából is megveszi kétszáz arany forintért Ohat másik felének egy részét Pércsi Ilona fiától és unokájától Sztári Alberttől, meg Sztári Tamás leányától Ilonától, sőt Pércsi Ilona második férjének leányától Apagyi Borától is. Bajoni ily módon anyai leánynegyedével együtt tekintélyes részét birhatta Ohat második felének is, valószínűleg a kegyúri jogokkal együtt. A Pércsiek közül ekkor már csak Mihály fia László ága élt, de ez is csak női ágon, s a gróf Károlyi Oklevéltárban említett 1469-iki egyezés²⁾ valószínűleg ennek vejei vagy ezek leszármazottjai között jött létre, ha nem az Ohatiak családfájához tartozó László és leszármazói forognak szóban. Az előbbi a chronologikus rend, az utóbbit a birtokok látszanak igazolni.

I. Mátyás uralkodása alatt tehát ismét a Sártiván-Vecse nemzetség nyerte vissza Bajoni István személyében, százhatven év multával, az egész Ohatot, ki csakhamar ura lett Egyeknek is, Kócsnak is. Rohamosan szerezte vissza ősei örökét ötven-hatvan év alatt, a mi már a Rátoldok birtoklása előtt is az övék lehetett, mert a családok véghetetlen szívósak ősi javaik visszaszerzésében, s nem egyszer egy paraszt-telek, egy kunyhó elég, hogy lábukat megvetve, a vérrel szerzett földön szerencsés politikai fordulat segítségével újra felemelkedhessenek. Hány ilyen, család lappanghat ma is, kunyhóról-kunyhóra adva az ősi hagyományt, talán dokumentumokat és a családi kincsek emlékét is.

Ohatot a Bajoni-család leszármazói a XVII. század elejéig bírták. Utolsó magánbirtokosainak 1657 jan. 5-én Losonczy Bánffy Zsigmondot és nejét Kendeffy Juditot tudja a történelem.³⁾ Fiok, Bánffy Gábor, 1677-ben háromszáz talléron Ónodi Szóláth Andrásnak és két debreczeni polgárnak: Egri Demeternek és Kiss Mihálynak zálogosította el, jogot adván nekik arra is, hogy az elszéledt jobbágyságot visszatelepíthessék. Azonban 1679-ben Debreczen városa kiszorította a két polgárt Ohatnak általuk bírt részéből, három év múlva pedig Szóláth Andrást is, kinek István nevű fia török rabságba esván, atyja Ohatot 265 forintért átengedte a városnak. 1682 óta állandóan Debreczen városa bírja mind Nagy-, mind Kis-Ohatot; de a mai csegei Nagy-Majort, mely hajdan szintén Ohat tartozéka volt, már nem, mert ezt az Agárdiak Csegéhez kapcsolták, utóbb pedig ott maradt véglegesen. Állítom ezt azért, mert nincs történeti adat reá, mely

¹⁾ U. o. 185. sz.

²⁾ U. o. 240. sz.

³⁾ Századok, 1904. 538. l.

e területnek Csegéhez csatolásáról szólna; zavarosnak pedig ez időben tűnik fel Egyek, Bodach és Ohat birtoka. A mint az oklevelekből sejthető, az Agárdiak leányi negyed címén jutottak a régi Ohat egy részének birtokába, mit a zavaros időkben tovább terjesztettek; pöröltek is érte, de utóbb abbahagyták ezt is. Ellenben jogosan birt ohati részüket Bajoni Istvánnak zálogosították el, ki azután csakhamar ura lett az egész környéknek, mint láttuk.

A török kivonulása után Ohat már Debreczen városáé; hajdani tartozéka, a Nagy-Major, gazdátlan birtok, melyet a Vayak kapnak vagy vesznek a *neoacquistica commissio* működésének idejében. Debreczen városa sem azért jutott Ohat birtokába, hogy jogait régi alapon ne érvényesítse. Köztudomású tény, hogy a Vay család és Debreczen városa hosszú pert folytattak egymással, némelyek szerint az egész Nagy-Majorért, mások szerint csak ennek Peres nevű részeért. A pernek úgy szakadt vége, hogy az összes iratok — mint mondják — elhamvadtak a hétszemélyes táblán.

Annak a tudata, hogy Ohat hajdan jóval tovább terjedt Csege felé mint ma, úgyszólván maig fenmaradt. Nem járunk tehát »extra territorium« akkor, mikor apátságunkat az Anjou-korbeli Ohaton keressük.

II.

Az eddigieknél, hogy t. i. Ohaton, valahol a hajdani Ohat derekán, még pedig a Pércsi-részen apátság feküdt, mely az Anjou-korban a *Boldogságos Szűz Mária monostora* nevet viselte, nehezebb feladat kideríteni ez apátság, illetőleg monostor fekvésének pontos helyét, mert a fent idézett, 1335 évi nov. 8-án kelt csere-egyezség és az 1341 szept. 13-án kelt határlevél a mily kétségtelenül megjelölik Ohat akkori területén való fekvését, első tekintetre épen oly homályban hagynak azon pontra nézve, a hol az apátság falai gyökereztek. Még nehezebbé teszi a helyzetet az a körülmény, hogy Ohaton, mint hajdan úri birtokon, sok olyan nyom van, melyen a kutató megakadva kereskedhetik. Szinte csalogatólag inti magához az embert a mai *Telekháza*, melynek tornáczos úri lakháza felett az u. n. *Filagória-domb* fejedelmi kilátásával elbájol bennünket s örömet helyeznénk az egykori apátságot e szép domb tetejére. A képzelettől hevült kebelnek újabb támpontot látszanak nyújtani a terület, a leletek és hagyományos emlékek. Közvetetlen a domb lábánál, a Tisza felé észak-északkeletnek elnyúló dűlön ma is ott sárgállanak a hajdani vályogfalú házaknak, kétségkívül falunak nyomai, itt-ott egy-egy

vereslő folttal, az egykori jómódú gazda téglá-épületének porladozó emlékével. A talaj telidesteli cseréppel, csonttal, helylyel-közzel egy-egy malomkő-töredékkel, sőt a mélyenjáró eke egy tekintélyes darab malomkövet is feszített már ki a hallgatag mélységből. A Filagória-domb környéke ugyanilyen, csakhogy itt már a terméskő és téglá viszi a főszerepet. Nyugati lejtőjén a hagyomány megjelöli a *harangozókáz* helyét, melynek közelében egy háromlevelű lóherére emlékeztető markolatú, 266 mm. hosszú, szarán 25 mm. vastag, 46 mm. szélességű tollal ellátott kulcsot leltek. több I. Károly idejébeli ezüst pénzt, a domb lejtőjén itt is, ott is embercsontokat, csontvázakat, melyek régiója tovább is folytatódik a domb szelidebb délkeleti lejtőjén; míg ezzel szemben, az északeletin, egy gödör mutatja a hajdani *pincze*, minden bizonynyal *stírbolt* ajtaját, mely a dombnak falu felőli meredek oldalán a domb gyomra felé irányul. Homályosan suttog a hagyomány *e tájon* valamely *apácza-klastromról* is. Tudomással bír a plebánia fekvéséről is a mai úgynevezett *kasznárház* helyén, melynek pinczéje még a régi világból való lenne. A meggyőződést erősíti a szomszédos zámi, százdi, szentmargitai apátságok és a drassai prépostság helyzete, melyeket falvak környeztek és szintén vizparton emelkedett dombon épültek. Végül igazolni látszik a feltevést a mai Telekháza egész környéke, épületei, terei, törmeléke.

Ezek bizony mind fontos jelek, de még az apátság hol fekvését el nem döntik; sőt, véleményem szerint e helyen nem is feküldhetett az apátság vagy monostor, mert képtelenséggel lenne határos, hogy a fent említett, 1341 után kelt oklevelek, melyek a kétségtelenül e tájon fekvő *Egyek* és *Bodach* birtokokat, a pataki plebániát (plebánusa Agárdi Mihály 1454-ben) a szintén itt eső *Jákóval*, *Szentgyörgytelekkel*, az Egyek felé eső Ohati János-féle Ohattal és a *Kócs* falut *Csege* faluval összekötő út melletti Ohat faluval annyiszor emlegetik *Szent György temploma* kegyuraságának portiójával együtt: az apátságról, a monostorról, melyet e csereberélt birtokok körülkerítettek, oly mélyen hallgassanak, ha csakugyan itt feküdt volna. Természetes, mert az 1341 szept. 13-án tartott határjárás, mint látni fogjuk, másutt jelöli meg az apátság — akkori elnevezés szerint monostor — helyét.

Mi volt tehát a mai Telekházán és kik laktak ott? Az apátság és monostor kegyurai, az Ohatiakkal leányágon vérrokon és sokszor Ohati néven is említett Sártiván-nembeli Pércsi család; keleten pedig, talán épen a mai csegei út melletti Strázsa-dombon egy darabig Ohati Kolozs ivadéakai. Telekháza Filagória-dombján véleményem szerint *Szent György temploma* díszlett, mint a jelek mutatják, három láb körüli vastagságú falai-

val. Középnagyságú falusi templom lehetett; a környéken felkutatott többi templomok méretei szerint talán 8° hosszú, 4° széles. mely tornyával a Tiszán tutajozóknak, hajózóknak olyan látványt nyújthatott, mint ma bármelyik Tisza-menti falu régebbi keletű. dombon emelkedő temploma. Ájtatoskodni a lábai alatt elterülő Bodach falucska (vicus) népe járt beléje. E falucska a hasonló nevű ér partján feküdt. A templom kegyurasági és egyházi földjeit, melyek közvetlen a templom alatt délkeletnek, a mai *dézs-más földeken* innen, a Szeghatár irányában terültek el, nevezték *Szentgyörgytelek*-nek. Ennek a templomnak papja volt Agárdi Mihály és ennek harangozója lakott az említett helyen. Már maga e két hagyományos helynév is kizárja azt, hogy az apátság itt feküdhett volna, mert apátság mellett harangozóházzal nem lehet szó.

Régi telep, hatalmas nagyurak lakása volt Telekháza; története az itt talált római érem után ítélve talán a dák-korig, sőt a csiszolatlan kőkorig visszanyúlhat, mint a többi környékbeli dombé; azt is megengedem, hogy Anonymus ¹⁾ *Huhot* vezérének a mai *Nagy-Ohat* melletti szép *Földvár-halommal* együtt ez a *Kis-Ohat* nevű hely lakása volt; amaz a kun pusztaság felé. emez a Tisza felől szolgálván őrhelyül; szívesen megpihentetem rajta *Tas* és *Szabolcs* vezérek honszerző hadait is, mikor a Telekházára látszó drugmai révén »áthajóznak«, ²⁾ de az ohati apátságot még sem helyezhetem ide s ma is megmaradok azon régi véleményem mellett, hogy a Boldogságos Szűz ohati monostora vagy apátsága, és faluja Ohat, a Kócs és Csege közötti *nagy út* mellett, a mai csegei *Nagy-Majorban* ³⁾ feküdt, mely, mint a fentebb előadottak alapján kétségtelen, hajdan Ohathoz tartozott. Érveim a következők:

Mindenekelőtt »saxa loquuntur.« Nagy-Major hagyománya, mint ez igen gyakori eset, csak a XVIII-ik század elejéig nyúlik vissza. Annyit sikerült róla megtudni, hogy a *neoacquistica commissio* idejében egy Vay generális kapta. A csegei városházán őrzött 1787 évi s az esztergomi káptalan által hitelesített telekkönyv és határjárati jegyzőkönyv szerint a Vay, Plathy és Balogh családok tűnnek fel csegei, és a Vay család különösen nagymajori birtokosok gyanánt.

Egy homályos hagyomány szerint a gróf Forgácsok is bírták valamikor a mai Csegét, kik közül négyen Csege négy fő nagy pusztáján: Kis-Majoron, Nagy-Majoron, Cserepesen és Kec-

¹⁾ E sokat ócsárolt krónikás szavahihetőségének éppen ez a vidék. Szeghalomtól idáig, egyik legszebb bizonyítéka.

²⁾ Anonymus 28. feje.

³⁾ Jól megkülönböztetendő az ohati Nagy-Majortól.

készen osztottak. A Fényes-féle geographiai szótár még említi Csegén a Forgácsokat. Ezek a kérdések azonban itt csak annyiban érdekelnek bennünket, a mennyiben Nagy-Major birtoklásáról van szó, melynek telekkönyvi birtokosa már 1787-ben is a báró Vay család.

Az adományos Vay család építtette a ma meglevő épületek legnagyobb részét úri módon, szilárdul, kőből és téglából. A köz tudat azonban azt is elárúlja, hogy az épületek egy része csak *átalakított*. A helyszínén szerzett benyomás alapján véleményem az, hogy rombadőlt, de itt-ott megmaradt épületeknek új épületekbe való beépítéséről van szó, új alatt a XVIII-ik század barokk ízlését értvén. A beépített részeken kívül hullámos, romhalmazzal behintett az egész terület. Az ásó és kapa, mert a Major beltelke kertileg műveltetik, itt is, ott is köveket, e vidéken drága kincset feszeget fel a mult idők emlékeit takaró hantok alól.

Az érdekesebb épületek a következők:

A mai kastély mellett emelkedő tekintélyes *magtár* hármasszarnokával. A középső szarnok magasabb és szélesebb, a két szélső keskenyebb és alacsonyabb. Az összes méretek összevágának a középkori szerzetes templomok 14—16° hosszú, 6—8° széles méreteivel. A kutató szinte hajlandó lenne az ohati apátság templomának tartani ezt az átalakított épületet, annál inkább, mivel méretei különben is összevágának a zámai apátság vitán felül álló templomának méreteivel, sőt fekvése is kelet-nyugati irányú. Feltetésnek talán megállhat, de ténynek ásatások nélkül nem merném elfogadni, hogy ez az épület valaha szent zsolozsmáktól zengett és búcsuját valamelyik Mária-ünnepen, talán Kisasszony-napkor tartották.

Sokkal érdekesebb nyomokat hagyott ennél egy másik, alakjánál fogva is meglepő épület, a mai *kastély*. Valóságos exotikus épület. Azt mondják, vadászkastélynak épült. Feltűnő sajátága az is, hogy míg az egész környék semlyékes, vizenyős a Tisza árjától, ennek egy ölnél mélyebben fekvő pinczéiben, még ha százharmincz évesnek vesszük is, csodamódra sem penésznek, sem dohosságnak nem találunk nyomára, és benne soha vizet nem tapasztalnak. A falak barnultak, de szárazak, az élökre állított finom mívű talpburkoló téglákat sem véve ki.

Az épület alakjáról legkönnyebben alkothatunk fogalmat magunknak, ha két részre osztjuk. Az *aléptítmény* tökéletes négyzet és egy-egy oldala 12° hosszú. Jó mélyen gyökerezik a földbe és alul a pinczék vannak. Ez építmény egyenes síkjára van helyezve az emeletekre osztott, szintén négyzetoldalú *feléptítmény*; ennek mértani alakja olyan hasáb, melynek egy-egy alap-

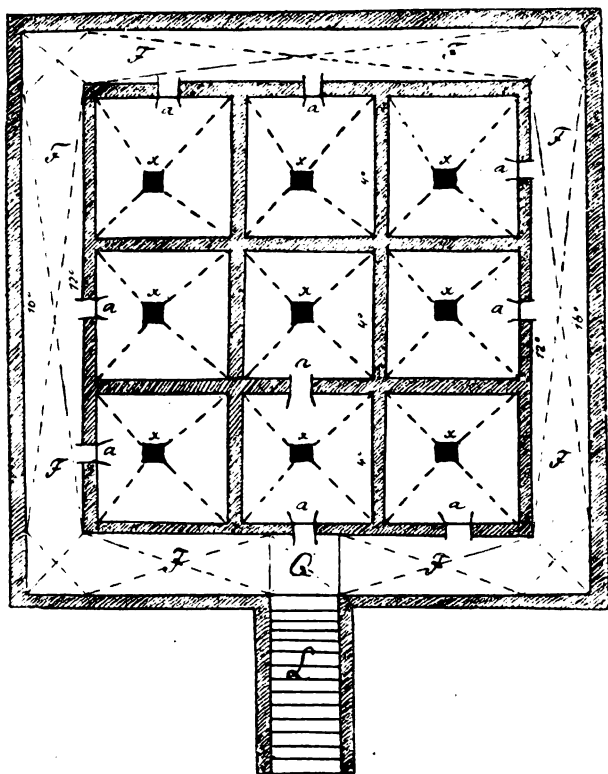
oldala 8° hosszú. Belül kürtőforma négyszegletű lépcsőházból lehet bejutni a cellaszerű szobákba, melyek ma egymásba nyílnak, de valaha könnyen bírhattak külön-külön bejáróval is a szűk, homályos, négyszegű folyosóról. A mai ebédlőnek nevezett szobában, körülbelül a közepe táján e helyiségnek egy három görbe vonalból alkotott gót-idomú bolt van, mely két oldalt két oszlopra támaszkodik. Ez oszlopok az ebédlő felett elhelyezett irodába is felnyúltak, de újabb időben, hogy a szobát ne rútsák, legfaragtattak. Ezek a jelek hirdetik a multat a gót-idomú iv után következtetve talán abból a korból, mikoron 1336-ban Ohati Arnold és Pércsi Miklós határt járattak Ohaton az egri káptalan által.

Végül megemlítem, hogy a most leírt hasáb-építménytől az alépítmény széléig két ölnyi széles térség van, mely pompás faragott kövekkel lévén burkolva, kényelmes terrasse-t képez az alépítmény, az alább leírandó *pincze* folyosója felett.

Az alépítmény lejárata észak felől van; minden faragott kövekből építve, a mélybe vezető lépcsőkkel együtt. A lépcsők alján levő négyszögű tér fölé kifogástalan gömb-boltozat, u. n. cseh-boltozat borúl egész a falakig eresztett bordákkal, négyszögrendszer szerint rakott finom mívű téglákkal. E quadrumtól jobbra-balra csúcsíves, magas folyosó nyílik, mely mind beosztásra, mind szerkezetre sajátos alakú építményt fog körül. Könnyebb megérthetés végett az előbbi két építmény egymáshoz való viszonyát és az alépítmény berendezését a következő lapon látható rajzban mutatom be.

E rajz alapján térjünk vissza a lépcsők aljánál lévő quadrumba. Szemben a lépcső atajával egy három láb magas, másfél láb széles, barnult fából készült ajtó fedi be a faragott kövekkel szegett nyílást. Az ajtón felül egy lyuk van vágva, melybe + alakú vas van erősítve. Az ajtó nyílása a falban kajácsos építésű. Ez ajtócskán felnőtt ember csakis görnyedve képes belépni, mert a küszöb közel egy láb magas. Az ajtón belépve szorongó érzés fogja el keblünket. Barna, két-két öl hosszú falakból alkotott szomorú helyiség vesz körül, mely fölé gömb-boltozat borúl; ennek kellő közepén egy négyzet alakú lyuk van, melynek egyik-e egyik oldala, mintegy két láb lehet. Ezen helyiségből ugyanilyen helyiségbe az előbbi ajtóval szemközt álló hasonló ajtócskán át lépünk. Ez az egyetlen eltérés e két helyiség alkatában az alépítményben elhelyezett többi helyiségtől, mely helyiségek elrendezését a mellékelt rajz elég világosan mutatja; máskülönben egyik olyan mint a másik, egyenlő nagyságra szabva a 8° hosszú és széles alépítmény külső falai által befogott területből. A falak vastagságára e szerint főlől marad.

Ma e komor helyiségeket pinczének nevezik. Azonban ki látott már cellákra épített pinczét másfél láb széles ajtókkal? Többen a helyszínen maghombároknak mondták, melyekbe felülről töltötték a magot a már említett nyílásokon keresztül. Lehet,

A csegei Nagy-Major kastélyának földszint alatti alaprajza

L = lejárát; Q = quadrum; F = folyosó; a = ajtócskák;
 x = a gömb-boltozaton levő lyukak.

valamikor használták e célra is, de akkor miért csináltak hozzá olyan kicsi ajtókat, belülről alkalmazott sarkvasakkal s az ajtók széleinek megfelelő rovátkokkal a kőszegélyzetben, mikor ezeken át csak nagy bajjal lehetett kiszedni a felülről oda töltött magot; vagy miért burkolták élökre rakott téglákkal e helyiségek alját, mikor ezek rovátkái között a gabona elbújhatott s nehezebb volt kiszedni a szemet, mintha deszkákkal fedték volna a földet;

azután ha ily célra szolgáltak is e helyiségek, mire való volt a középsőt ajtóval összekötni azzal, mely a lejárattal szemben esik? De meg az egész építkezés elűt attól, hogy a XVIII-ik század végén már a magtárakat építették. Azt is hallottam más magyarázatot gyanánt, hogy fűtő helyiségek voltak a felettők levő szobák fűtésére. Hogyan? Erre a kérdésre senki sem tudott választ adni. Más magyarázat ismét ebek ketreczének mondta, melyeket a vadásztársaság hozott magával. De ez esetben mit keresnek a szabályosan ismétlődő négyyszögű nyílások a boltozatokon, és ugyan mire szolgált a legbelső helyiség?

Egyszóval a pincze ez is, az is lehetett talán egyszerű másszor; de hogy eredetileg mi volt, annak senki sem tudja.

Véleményem szerint ezen helyiségek, lehet. börtönök voltak. Építésök azon korból való, mikor az előbbi fejezetben elsorolt oklevelek keltek; tehát az átmeneti korból. A felső nyílásokat, ajtókat később is csinálhatták. Ha börtönök voltak és szerzetesek ítéljogaival álltak kapcsolatban, bizony borzalmas helyen járunk, kivált ha elgondoljuk, hogy e birtok területén esik a *Karjű-ház*, melynek neve a kataszteri, tehát a régi elnevezéseket hívebben megőrző térképen *Karnió-hely*, a mi talán *Vesztő-hely*-nek értelmezhető. Természetes, hogy a szerzetesek a judicaturának csak jogi és coercitiv oldalával foglalkoztak, a végrehajtást a Karnió-helyen soha nem végezték, mert ezt a kánonjog tiltotta, hanem a delinquentet a politikai hatalomnak adták át megbüntetés végett, ezzel a clausulával: »Ultra tamen sanguinis effusionem.«

De adhatunk szelidebb és sokkal elfogadhatóbb magyarázatot is ennek a sajátságos alépitménynek. Lehet, hogy csak a köréje hullott törmelékek tették földalatti helyiséggé, eredetileg azonban földszint volt és a szerzetesek celláit foglalta magában: a felső nyílásokat pedig csak később vágták s a cellák alját utólag burkolták téglákkal. Akárhogyan van a dolog, az olvasó is beláthatja, hogy mai, közönséges célra alkotott építményről semmiképen sem lehet szó. Régi épülettel állunk szemben itt, a föld alatt és a föld felett.

Mint hogy pedig igazolt tény az, hogy e terület hajdan Ohat tartozéka volt, és sehol az egész Ohaton ily nyilván beszélő köveket nem tud felmutatni az 1905 év. melyeknek nyomán az ohati apátságot kereshetnők: joggal helyezhetem ide, a hol »saxa loquuntur.«

Ne legyen feltűnő, hogy csupán a felszínen található jelek után indulok és nem ásattam az érintett helyeken. Ilyen hivatása csak a szakintézeteknek, szaktársulatoknak lehet. Elégedjünk meg tehát legalább egyelőre azzal, a mit a felszínen találunk.

Ez is sokat, sőt a helynevekkel, oklevelekkel egybevetve, mindent igazol, megvilágosít.

Lássuk mármost, hogy a helynevek miképen támogatják a kövek bizonyágtételét? E tekintetben nem sok, a mi rendelkezésünkre áll, de mégis van minden kétséget kizáró két helynév a most ismertetett nagy-majori épületek határában, a mai báró Vay-féle birtok területén és ennek mesgyéje mellett.

Egyik a *Pap-tanya*, mely a Madrászó nevű hely alatt, a holt Tisza partján fekszik, másik a tőle észak-északnyugatra eső Kemény-háton levő *Pap-tava*, melyet a csegei szójárás *Pap-tova* néven emleget. Tapasztalatom szerint e *pap* jelzővel összetett nevek a *rét*, *tó*, *föld*, *tanya* stb. szavakkal kapcsolatosan épen oly jellemző nyomra vezetői e vidéken a hajdani kolostorokat kutató bűvárnak, mint a felvidéken a *barát* összetételű nevek.¹⁾ Az említett *Pap-tava* mintegy 400 méter átmérőjű, mesterségesen készített medencze, melynek *foka* a mai holt, egykori élő Tiszába szolgált és szolgál ma is minden kétséget kizárólag. A *Pap-tanya* és *Pap-tava* az apátság helyétől négy-öt kilométer távolságra fekszenek. E két helynévre reá bukkanván, fölösleges tovább kutatni; alkalmazhatjuk azt a közmondást, hogy a hol a kötőféket megtaláltuk, a lónak is ott kell lenni.

A hagyomány mélyen hallgat az apátság létezéséről; de hallgat e vidéken mindenütt. Apácza-klastromról azonban régés vonatkozásokban sokszor beszélnek, mint itt is, a mit Ohat-teleken ily alakban hallottam: Valahol a közelben beszélnek itt egy apácza-klastromról; a Nagy-Major pedig Ohat-telekhez közel van. A hagyomány elnémulásának az az oka, hogy a töröktől feldúlt falvak gyér lakossága ha nem is halt ki egészen, de nagyon megfogyott, és az új települések, pl. Csegén a hajduk, keveset érdeklődtek a multak vallási emlékei iránt. Ez különben más vidékeken is így van. Kács lakossága Borsodban egy szóval el nem árulná az idegen előtt, hol állott Szent Péter és Pál apátsága, pedig a romok kétséget kizárólag hirdetik s a *Barátrét*, *Barátszöllő*, *Barátföld* nevek visszhangozzák. Eger mellett Fel-németen senki sem tudta megmondani, hol volt a hajdani pálos kolostor, pedig a *Barátbércz*, *Barátrét* nyilvánvalólag hirdetik létezését az oklevelek tanúsága mellett. Sőt a felsőtárkányi karthausi monostor helyét sem tudja a nép, vagy talán nem is akarja tudni.

Térjünk azonban vissza az oklevelekhez és lássuk, megengedik-e, hogy az ohati apátságot a mondott helyre tegyük. Nemcsak megengedik, hanem egyenesen követelik, s másutt nem

¹⁾ A *telek* suffixum általában csak telkesített helyet jelent, történt legyen az akár tanyával, akár faluval vagy más lakóhellyel.

is létezhetett a *hajdani* Ohat területén. Az egri püspök és IV. Béla között 1248-ban létrejött csere-egyezség szerint a *Nagy-Morotva* és a *Völgyes* fél halászati joga a királyt, a másik fél az ohati apátot és kegyurait illette. A *Nagy-Morotva* alatt, mint bebizonyítottam, azt a medret kell érteni, mely Nagy-Major és Csege között a *Tölgyere*, *Hatrongyos* és *Sólyom-halom* körül ma is határ. A fél halászati jog tehát nem úgy értendő, hogy a kérdéses völgyeket valahol, merőlegesen derékon metszették, derékszög alatt a folyam irányával, hanem természetesebben. a mai vízjognak is megfelelően úgy, hogy azt a két parti birtokos felerészben mondhatta magáénak. És ha kétségtelen az elmondottak alapján, hogy a keleti partbirtokos a *Kecskés*, az északi a *Puchlakó* alapján a király volt, akkor logikailag a másik oldalra kell helyezni az ohati apátot és kegyurait, vagyis a *Nagy-Major* területére, hol hajdan az apátsági birtokok és az ohati család birtokai feküdtek, azzal a hozzáadással, hogy az utóbbiak a Völgyestől délre is bírtak. Az oklevél tehát megerősíti a köemlékek bizonyosságát. Ebben az időben — az 1299-iki oklevéllel összevetve az 1248-ikit — a Rátoldok bírták az apátság kegyuraságát és a szomszédos földeket.

A Rátoldok és Sártiván-Vecse nembeliek között 1299-ben létrejött csere-egyezség is álláspontunk mellett bizonyít, mert monostort és kegyuraságot monostorért és kegyuraságot cserélvén, az elcserélt Hahót-monostora körül csoportosított birtokokat említi fel. Ezek pedig: *Hahót-monostora*, mely a vitatott helyen feküdt, egyetemben Ohat faluval, melynek plebánusa még a pápai tizedlajstrom korában is — bár mint rossz fizető — szerepel; *Szilás*, mely ez alatt terül a Völgyesig; *Árkusd*, mely csakis az Árkus folyó mellett fekehetett és — mint a Pércsi Miklós és Ohati Istvánné Pércsi Ilona s ennek fia Ohati Kolozs közötti egyezségből kiviláglik — az Árkus két oldalán, azon a tájon volt, hol a csegei Nagy-Major Varga-tanya, Karjú-ház nevű birtoka fekszik; végre *Hodos* a hajdani Tisza-morotvákban épen oly gyakori név lévén, mint a *Zege*, *Cseke* (halfogó, haltartó) vagy a *Morotva*, lehet akármelyik morotvá part, de lehet — és igen valószínű — hogy a későbbi *Hatarus*-sal, a mai *Hatrongyos*-sal azonos, mert — mint a helyszínén felfedeztük — a régi *Hatrongyos* a hódlakásra alkalmas *Morotva* partján fekszik. Én a Völgyes északkeleti nyulványát azonosítom vele a körülötte fekvő birtokokkal. De megengedem azt is, hogy az egész mai Nagy-Major területéről van szó, mely ha nem volt a Rátoldok ősi birtoka, talan leányi negyed czimén jutott a kezökre.

Az 1300-iki csereszerződés Hodost megint az ohati monostor közelébe helyezi.

A két Pércsi-ágazat között 1335-ben létrejött csere-egyezség csak annyit mond a monostorról, hogy az az elcserélt birtok területén (in facie) feküdt. Az elcserélt birtok pedig Egyek és Csege között esett úgy, a mint az 1336-iki határjárásból tudjuk, vagyis Nagy-Major, kolostorunk vitatott helye is hozzá tartozott. Ez a határjárás egyébiránt névleg sem említi meg sem a monostort, sem a másik kegyurasági épületet, Szent György templomát.

A nagybátya és unokaöcs között kötött csereszerződés 1341 aug. 6-án csak Szent György egyházának kegyurasági *portióját*, közös osztályrészét említi, a monostorról nem szól. Természetes, mert az Ohatinénak és fiának Ohati Kolozsnak adott földek ennek területén kívül, a mai Völgyes alatt feküdtek, a Szent György templomától, Bodajcs falutól délkeletre, a ma is *Ohati-telek* néven ismert terület irányában az Árkusig és az ennek két partján elterülő, akkor már lakatlan *Árkustelek* nevű földig (terra vacua), mely kivehetőleg délen a mai *Nagymérföldes-halomig*, északon a *Sótyom-halomig*, nyugaton a *Völgyes* északkeleti nyulványáig, keleten a *Kecskésig* terjedt. De közösnek maradt a plebániái, kegyurasági föld, a Szent György templom patronatusi földje, melyből a *portio* szintén kijárt az Ohatiaknak a csere arányában.

A mily jellemzőleg hallgat azonban ez az okirat a körébe nem tartozó monostorról, épen oly jellemző a reá egy hónapra ugyanazon évi szept. 13-án kelt határjárt levél, mert ez már nagyon is felemlíti a monostort és megjelöli a helyét. A határjárás alkalmával ugyanis Ohatiné és fia azt követelték, hogy hívják meg Csege, Zám és Kócs lakosait meg tisztjeit is, kik Ohatnak szomszédjai. E követelés valószínűleg Árkitelek határainak megállapítása végett nyilvánított, melyet a nevezett falvak, de különösen a királyi birtokban levő Kecskés felől, mint pusztát, gazdátlan területet tisztázni kellett.

Kiemelem újra, hogy Ohat határai 1336—1341-ig kétségtelenül azonosak maradtak, vagyis annak a Nagy-Major is tartozéka volt.

Pércsi Miklós ellentmondott az Ohatiak követelésének, vagyis a csegei királyi tiszteket, Csege, Zám és Kócs lakosságát nem engedte meghívatni, mert, mint mondá, ezek neki ellenségei. Hogy azonban az ily módon homályban maradt igazság netaláni sérelme orvosoltassék, Pércsi Miklós arra kötelezte magát, hogy ha idővel az említett falvak népe vagy uraik és tisztjeik Kolozst és örököseit az említett és a fentebbiek szerint már megállapított földek birtokában bármi módon háborgatnák, vagy pedig azoknak bármely részecskéjét perben vagy peren kívül magoknak tulajdonítanak, akkor Miklós és fiai épségben maradt saját osztályrészöknek a Boldogságos Szűz Mária ohati monostora felőli

részből megfelelő földdarabot kötelesek még perbeszállás előtt Koloznak rendelkezésére bocsátani. »De propriis eorum portionibus a parte monasterii B. Virginis de eadem Whath tunc illese erga ipsos permanentibus . . . restituere tenerentur.«

Ha az idézett soroknál megállapodva, figyelemmel tájékozódunk, be kell látnunk, hogy Pércsi Miklós birtokai a monostor felől csakis a Nagy-Majorba eshetnek. Az öt sessió ugyanis, a mai Ohati-telek és a tőle keletre eső Árki-telek, a nyugat felé eső kegyurasági rész csakis északra és keletre, a mai Godolyaház felé mutathatja a biztosítékul kijelölt birtokot, mely csakugyan a vitatott kolostorhely, a Nagy-Major felől feküdt. Észak-nyugatra nem fekdühetett, mert itt a Tisza korlátlan ártere, hódos, nádas morotvák, nyaranta az egész Ohat birtokosai által közösen használt legelők, rétek, nyugaton és délen pedig az Ohatiak birtokai terültek el, mint kimutattam.

Végre a helyzet tisztázására megemlítem, hogy a folyó év tavaszán Debreczen városa megásatta a Telekházán levő Filagóriadombot, a minek eredménye az lőn, hogy már dült hantok alatt egy kisebb átmeneti korbelt templom szentélyét leltük meg, melynek hajója és porticusa irányában téglasírok tárultak fel az egykori hajóburkolat alatt. Megleltük az ossariumot is a *pincze ajtó* helyén, néhány Anjoukori emlékekkel. Kolostornak, apátságnak nyomára nem akadtunk. Megleltük tehát Bodajcs templomát, mely Szent György tiszteletére épült, és benne a Pércsiek, sőt talán Ohatiak temetkezési, kegyurasági kápolnáját.

III.

Kétséget kizárólag meghatározván tehát a Szűz Máriáról nevezett ohati apátság helyét, kutassunk már most az alapítók után.

Ha az ellenkezőre okleveles bizonyítékunk nem lenne, tekintettel Csege királyi birtok tőszomszédságára, szinte önkénytelenül arra a gondolatra kellene jönnünk, hogy az ohati apátság alapítója az Árpád-ház valamelyik tagja volt. Ezt a föltevést szinte igazolni látszik az az építmény, melyet megismertünk, és a szörnyű nevű *Karnió-hely* vagy mai nevén *Karjű-ház*, s mindjárt III. Béla ötlik eszünkbe, ki az orvos és latrok megfékezője volt, kinek erős kezére itt, ezen akkor még mocsaras, erdős vidékeken nagyon is nagy szükség lehetett. Ettől a gondolattól azonban el kell állanunk, mert 1248-ban IV. Béla már nyilván mások kegyuraságához tartozónak mondja az ohati apátságot, mint a fent idézett oklevél igazolja.

Az 1299 évben a Rátoldok birtokában találjuk apátsá-

gunkat, mint oklevelek alapján ki tudjuk mutatni. Egyik történé-szünk, Karácsonyi János,¹⁾ apró falvakkal mondja Ohat-monostora, Hodos, Árkosd és Szilas possessiókat. Hogy azonban ekkor a Rátoldok birták a monostort, abból még nem lehet következtetni, hogy az alapítók is ők valának, de nem lehetetlen, mert a Rátoldok három más kolostort is alapítottak.²⁾ E negyedik tehát igen könnyen felfért a nem kevesebb, mint tizennégy vármegyében birtokos, hatalmas család számára, mely királyaitól több régi prépostság kegyuraságát is kapta. Ez azonban csak feltevés.

Nincs tehát egyéb hátra, mint a ma még elég homályba burkolt Ohati családot,³⁾ szintén feltevés szerint az Anonymusnál emlegetett *Huhot* kun vezér ivadékát, vagy az ezzel női ágon rokon család-t, tehát így is az Ohatiakat tartani az apátság alapítóinak. Ohati Arnold ugyanis 1318-ban panaszosan említi Róbert Károlynak, hogy még István királytól kapott jogos örökét⁴⁾ Uhadot, a Rátold nembeli Domonkos mester, István nádor fia bitorolja. Ugyan-ezen birtok felét Pércsi Mikének adja leányági öröklés czímén a király előtt. Mike pedig utóbb Pércsi Márton fiával Miklóssal cseréli fel Ohatot ennek pércsi részeért és Kötelesért. Ebben az 1335 nov. 8-án kelt oklevélben apátságunk Ohat ezen részén emlittetik. Ha tehát Ohati Arnold adta Ohat felét mint ősei bir-tokát Mikének és ezen a részen tizenhét év múltán emlittetik apátságunk: semmi kétség benne, hogy a mint a birtok ősi ohati birtok, a monostor is az, annál inkább, mivel a Rátoldok és a Sártiván-Vecse nembeliek között létrejött 1299-iki csere-egyezség is, meg a IV. Béla és az egri püspök közötti 1248-iki is két-ségbevonhatatlanul emlékezik az apátságról.

Az ohati apátság érdemes alapítói az Ohatiak, a honfoglalás-kori *Huhot* kun vezér ivadékai.

Az alapítás évét adatok hiányában még csak megközelítőleg sem lehet meghatározni, mert tekintettel az ohatiak honfoglalás-kori eredetére, ki tudja, hol kezdődött a keresztyén hitre térésök s ezzel az apátság alapítása. 1220-ban a Várad Regestrum már ismeri az ohati apátot. Minthogy pedig ekkor az apát a zámival együtt állandósult viszonyok között látszik élni, már jóval előbb kellett alapíttatni apátságának. Nem lehetetlen, hogy egyike leg-régibb Benedek-rendi apátságainknak, melybe utóbb a cistercitákat kedvelő királyi család, talán épen III. Béla kedvéért (1191)

¹⁾ Magyar nemzetségek. *Sártiván-Vecse* czím alatt.

²⁾ *Karácsonyi* u. o. *Rátold* czím alatt.

³⁾ Sajátságos, hogy e család genealogiánkból kimaradt. Én a Kará-csonyi *Hahót* nemzetségével azonosítom.

⁴⁾ *Karácsonyi* id. m. II. 116. l. hol ismert oklevelünk ezen állí-tását megerősítve, de fel nem derítve látjuk.

cistercitákat telepítettek, kik újra szervezett kolostorukat fő védőszentjök, Szűz Mária tiszteletére ajánlották fel, s az apátság helyén levő mai földalatti építmény az ő emlékek lenne; ha a gót folyosó nem is, de igen a cseh-boltozatú cellák, melyek méretei nagyon összevágának a zámi apátság kolostora helyével, mint erről máshol már megemlékeztem,¹⁾ melyet szintén cistercitának tartok, legalább további fejlődésében. Eredetileg ez is benczés-kolostor volt.

A mi a monostor kulturális jelentőségét illeti, e részben nem csekély bizonytalanság vesz körül bennünket, hanem azért némileg hozzá lehet vetni a kérdéshez. Igen jellemző, hogy a közép Tisza e részén sűrűen találkozunk egymás mellett kolostorokkal. Ilyen jelenségek a Bakonyban s általában a Pannonhalmakörül is sűrűn fekvő apátságok. Ilyenek itt is Tisza-Keszitől Tomajig a Tisza jobb és bal partján épült monostorok: Tisza-Keszin az 1067-ben Péter comes által alapított *ős százdi* apátság a jobb, a *fejér-szentmargitai* a mai bal (hajdan jobb) parton, az *ohati* a mai bal (hajdan jobb) parton, a *valki*²⁾ a jobb, a *poroszlói* a mai jobb parton, a *tomaji* a mai bal parton, sőt a *zámi* az Árkus jobb, a *drózi* prépostság a Hortobágy jobb partján. Midőn hat mérföldnyi egyenes irányban a Csörsz- vagy Nagy-árok két oldalán, a Tisza mellett hat, a dróziival és zámiival együtt nyolcz monostort találunk, nem lehet-e jogosan feltennünk, hogy ezeknek a tiszai hajózásban és a Tiszán-túlra, tehát a be-betörő szilaj keleti népektől legjobban háborgatott vidékre való közlekedésben igen jelentős szerepök volt, mint a közbiztonság őreinek.

Kiváló kulturális missiót teljesíthettek e monostorok a csatornázás, vadonirtás, földművelés terén, s nem tartom lehetetlennek, hogy a Hortobágy egyik-másik régi csatornája, a Kis- és Nagy-Hortobágy csárda között elhúzódó *Andorás* alias *Hetvenes-gát*, az Árkus ázott és okleveleinkben is *fossata* néven említett részei az ohati apátság alatt, az Eger-Farmos körüli régi csatornázások s általában Borsod alsó részének sok ma már betemetett árkolata az itt sűrűn jelentkező monostorok elfeledett művei.

Hogy e mellett a nép lelki szükségleteit, a szomszédos plebániái egyházakat is ellátták, az nagyon természetes; sőt egyik-másik monostor talán kizárólag a contemplatív életnek nyújtott menedéket. Az ohati apátság is osztozott e munkában s ezenkívül az alapító családnak is fontos szolgálatokat tehetett leváltára gondozásával s talán hamvainak, halottai lelki üdvösségének őrzésével, olyanformán, mint Kaplyon a gróf Károlyiak patronatusa alatt.

Meddig állott fen az ohati monostor? nem tudjuk. A tatár-

¹⁾ Hortobágyi apátságaink.

²⁾ Alighanem a Koppán nemzetség bábolnai ágának monostora.

járás aligha kimélte meg, bár utána hat év múlva IV. Béla már említi apátját, a mi arra mutat, hogy hamar felépült. Az utolsó Árpádok alatt dülő rablások valószínűleg újra elpusztították e kunlakta vidéken; de az Anjouk alatt ismét helyreállott, mert az 1335-iki csere-egyezség határozottan említi mint létezőt. Mai épületmaradványai közül a gót-idomú részek ebből a korból valók, de a cellákat régieknek vélem. Az Anjouk idejében talán a pálosok voltak lakói. Azután elenyészik a fegyverzaj között. Romhalmazzá vagy a Mátyás király előtt uralkodó oligarchia napjaiban, vagy a tizenötéves török háborúban vált. Az előbbi feltevést támogatják az oklevelek, melyek Ohat körül occupatióról beszélnek. A néphagyomány szerint is nem a török vagy tatár dülta fel a szomszédos Ohatteleken Szent György templomát, hanem szokatlanul »erőszakos rombolás« pusztította el. Az apátság valószínűleg osztozott ebben a sorsban is Ohattal.

Szükségtelennek tartom tovább fonni a fonalat. Régi dicsőségünk ezen monumentális emléke ki van emelve a feledés homályából. Köszönet érte Balássy Ferencz és Zoltai Lajos kutatásainak. A mi pedig az én tanulmányaim után még homályban maradt volna, azt kutassuk tovább. Vivant sequentes!

VÁGH KÁLMÁN MÁTYÁS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Deák élete. Irta *Ferenczi Zoltán.* I. II. III. köt. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. XV, 463 l., XII. 433 l. XI, 445 l. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. 58—60. köt.)

Ferenczi Zoltán művéről egyik bírálója azt jegyezte meg, hogy az angol életrajzok utánzása, illetőleg követése. Ránk nem egészen ezt a hatást tette. Az angol életrajzok, bármily részletesek és terjedelmesek is, mindig valódi rajzok, az adatokból következő vonások alapján szerkesztve, s legtöbbször az idealistikus és realistikus vonásokat művészi összhangba olvasztva. Annyiban hasonlítanak a francia életrajzokhoz, hogy kitűnő forma-érzéssel vannak írva. Mindegyiknek van valódi központja, az illető hős életének legjellemzőbb adata; a többi mintegy mellékesen csoportosul a központ körül.

Ferenczi Zoltánnak szintén van érzéke a jellemző adatok kidomborításához, de mégis sokkal részletesebb, sokszor aprólékosabb adatokkal dolgozik, semhogy igazán művészileg alakíthatna, mint az angol életrajzírók. A német életrajzírók mindenre kiterjedő gondosságát, minden, még oly csekély adatnak is figyelembevételét s az adatokhoz való szigorú alkalmazkodást, inkább a történeti folyamat időrendi követését, semmint a kimagasló eszmék központja szerinti alakítását vesszük észre Ferenczi nagy művében. Nem mondjuk, hogy a részletes adatokon nem igyekeznék uralkodni; nem mondjuk, hogy a kevésbé jellemző adatokat nem tudná többször a főbbek körül csoportosítani; de a részletek mégis általában annyira magukkal ragadják, hogy nem egyszer az olvasónak kell a jellemző adatokat kiválasztania s összekapcsolnia, hogy a rajz szétfolyóvá ne lazuljon.

Kétségtelen, hogy Deák Ferencz életének fontossága s eléggé tekintélyes irodalma mintegy vonzotta az életrajzírókat e térre. Deák Ferencz működése újabbkori történelmünknek

alkotó része lévén, az egyéni élet adatai egyetemes vagy általános történelmi magaslatra emelkednek s az életrajzíró valódi nemzeti történetíróvá kénytelen lenni, a mit mindazok, a kik korszakalkotó férfiak életével foglalkoznak, egyaránt érznek. Ferenczi Zoltán nem igyekezik e nagy feladat megoldása alól magát kivonni. Ellenkezőleg jól tudja, hogy Deák Ferencz élete oly szorosan érintkezik hazai történetünk újabb korszakával, hogy ennek nem lehet csak a hátteret alkotnia, mint kevésbé nevezetes férfiak életrajzában, hanem a kettőnek — úgyszólván — párhuzamosan kell haladnia, egyiknek a másikat támogatnia, egyiknek a másiktól fejlődnie. Innen a széles alap; innen az adatok sokasága s az előadás terjedelme. Mind e mellett nem ártott volna kissé takarékosabban bánni a részletekkel, összebb vonni a tárgyalás menetét s a történelmi háttér rajzában jobban kiválogatni a hős életével és hatásával legszorosabban érintkező adatokat, a melyek az érdeklődést elvonják a főtárgytól és lazítják az olvasó figyelmét.

Például csak az 1832—36-iki országgyűlés tárgyalásainak elbeszélését hozzuk fel. Több mint százötven lapon foglalkozik az író ez országgyűléssel s Deák Ferencznek első nyilvános szereplésével. Hosszas kutatásai, a tárggyal való huzamos foglalkozása, az egyes kérdéseknek többoldalú vizsgálata oly készletet adtak az író tolla alá, a melyből nehéz volt válogatnia s a legfontosabbakat előtérbe állítania. Jól állapította meg a kidolgozás tervében a fő kérdéseket: az urbér, a szólásszabadság, a nyelv, vallásügy stb. kérdéseit; de az előadást a történelmi sorrend követése meglazította, szétfolyóvá tette; noha elismerjük, hogy Deák Ferencz működése lehetőleg mint központ igyekszik összetartani az aprólékos részleteket, a melyeket az író összevonván a 10-ik fejezetben, meglehetősen élénk képet rajzol Deák Ferencznek első követi működéséről. Ugy gondoljuk, hogy ha ez összefoglalást az író néhány helyen kibővíti, az előbbi három fejezet részleteit akár el is hagyhatja.

Még inkább érezzük a terjedelem nehézkességét a negyedik könyv első nyolcz fejezetében, a kiegyezés tárgyalásainak előadásában. Igaz, hogy e fejezetek megírása volt az életrajzíró legnehezebb feladata. A husvéti cikk hatása, a három felirat, a tizenötös bizottság működésének a legapróbb részletekben is feltetsző fontossága, Deák Ferencznek s a bizottság többi tagjainak majd öszhangzó, majd ellentétes véleménye rendkívül próbára tehetik az író szétválasztó és összefoglaló képességét, a mi nemcsak az egyes kérdések fejlődésének figyelemmel kísérésében nyilatkozik, hanem még inkább az egyes kérdéseknek a kiegyezés egész szellemével való kapcsolata fölismerésében és kiemelésében.

A tizenötös bizottság tárgyalásainak előadása talán legkevesébbé sikerült része a harmadik kötetnek.

Az egész műben sehol sem oly részletező az író, mint itt, a nélkül hogy teljesen világos lenne. Mintha a siető kidolgozás nem engedett volna elég időt neki az eredmények szabatos kiválasztására s világos csoportosítására. Ugy beszél, mintha olvasója is annyit foglalkozott volna a tárggyal s úgy beleélte volna magát annak minden részletébe, mint ő maga. Ezért nem ügyel e fejezetekben eléggé sem a szerkezet szabátosságára, sem az előadás választékosságára; nyelvének szokott egyenletességén s folyamatosságán is bizonyos elhamarkodás látszik, holott a jól kidolgozott fejezetekben jobbára alkalmazkodni tud tárgya méltóságához. Egypár helyen a nyomdai javító elnézése is hozzájárul a nehézkességhez, hogy ne mondjuk, értelmetlenséghez. »Jól tudták azonban — olvassuk a III. köt. 5. lapján — hogy a 61-iki feliratok tartalmában egyesített nemzet az (?) kezdeményöket el nem fogadja.« A figyelmes olvasó könnyen észreveszi, hogy a conservatívek kezdeményéről van szó, a melylyel összefügg a Reichsrathnak 1864-iki tárgyalása. »E vitában — írja Ferenczi Zoltán — *Kaiserfeld decz. elsei beszéde, Schmerling válasza, majd 1865 márczius 28-iki nyilatkozata, Kaiserfeld 31-iki támadása és Schmerling felelete a főbb pontok, ki állandóan azt hajtogatta, hogy a magyar ellenállás megtörendő.*« Ez adatok — úgyszólván — érthetetlenek az olvasó előtt. Később gr. Szécsen Antal feliratát bírálván, e kifejezést: »a törvényhozás rendes útja«, határozatlan kitételnek mondja, miben tévedni látszik, mert hiszen egészen világosan érthető. Ismét később a tizenötös bizottság tárgyalásainak előadásában a »fejedelmi döntés«-ről szólván, közvetlenül így folytatja: »*Most Ghyczy ennek megfelelő új szöveget diktált le.*« Deák részletesen kifejtette, hogy nincs értelme.« Ezt csak úgy foghatná fel helyesen az olvasó, ha a Ghyczy szövegét ismerné, a melyet utóbb az író inkább csak sejtet, mint megmagyaráz.

E csekély hibák, a melyek egy-egy tollvonással kijavíthatók lettek volna, alig ártnak a mű igazi értékének. Kétségtelenül örömmel fogadja a művelt közönség Ferenczi Zoltánnak nagy szorgalommal, valódi tárgyszeretettel s a főbb kérdésekben alapos kritikai felfogással készült munkáját, a melynek itt-ott mutatkozó hiányait inkább csak a gyors kidolgozásnak vagyunk hajlandók felróni. Így például a tizenötös bizottság megalakulását mondván el (III. köt. 144. l.), épen a bizottság elnökének, gróf Andrássy Gyulának a nevét feleli, noha tíz jobbközépi tagról szól, voltaképen mégis csak

kilenczet sorol fel. Az 1861-iki országgyűlés történetében egy helyen a chronologiai adatokban téved. Előadván ugyanis a királyi leirat sejthető tartalmát július 19-ről, így folytatja: »*Augusztus* 22-ikén csak jóval 12 óra után nyitotta meg Ghyczy a ház ülését.« Mindenki észreveheti, hogy itt tisztán toll- vagy sajtóhibával van dolga: július 22-ike helyett. Kölcsey Ferencz halála évében (I. köt. 220. l.) szintén sajtóhiba az 1834 szám 1838 helyett.

Van azonban az életrajzíró felfogására néhány helyen egyéb észrevételünk is. Egyet-kettőt legyen szabad ide iktatnunk. Azt írja Ferenczi Zoltán, hogy »a közvélemény általában sem kedveli az ügyvédpolitikust«, s midőn Deák Ferenczet is Magyarország ügyvédének nevezték, ebben »kicsinylés s az államférfiai magaslat megtagadása volt kifejezve.« Ez igaz Deák Ferenczre nézve; de általában tudva van, hogy éppen 1848 előtt politikusaink legnagyobb része ügyvéd volt, ha szinte nem gyakorolta is az ügyvédséget. Tehát bajosan állítható, hogy a közvélemény ellenők szolt volna vagy szólna jelenleg is. Hiszen Kossuth is ügyvéd volt s tudtunkkal ezt senki sem vette rossz néven tőle.

Hogy az ápr. 14-iki függetlenségi nyilatkozat a márczius 4-iki olmcúzi manifestum következménye, ezt Ferenczi Zoltán nem akarja megvallani. Hivatkozik ugyan arra, hogy »akkoriban minden magyar úgy tekintette« s hogy »ez volt később is az egyetemes felfogás, midőn az osztrák jogászok április 14-ikét tették a jogvesztés elméleti alapjává«; de mivel az életrajzíró nem vall színt, úgy tetszik, nem hajlandó e felfogásban teljesen osztozni, különben aligha hivatkoznék másokra. Pedig noha a *honvédelmi bizottmány* megalakulása óta mindinkább észrevehető a vérig sértett nemzetnek a dynastiától való távolodása, mégis a decz. 2-iki s a márcz. 4-iki manifestumok érleltették meg az ápr. 14-iki nyilatkozatot. S mivel a márcz. 4-iki manifestum a jogtagadás terén legmesszebb ment, érthető, hogy e között és ápr. 14-ike között logikai összefüggést keresett a nemzet akkor is és keres ma is.

Deák Ferencz politikai felfogásában — úgymond Ferenczi Zoltán — a királynál való felőrai kihallgatása (1860 decz. végén) fordulópontot alkot, mert visszanyeri erélyét s egyenesen a dolgok közepébe áll. — Jóllehet hozzáteszi a szerző, hogy Deák Ferencz a kihallgatás alkalmával meggyőződött az uralkodó jóakaratáról, a mi a félreértést némileg gátolja ugyan, mind e mellett a gondolat így kifejezve, nem eléggé szabatos. T. i. lényegére nézve. Az 1859-iki események s az októberi diploma bizonyára fontos hatással voltak Deák Ferencz politikai magatartá-

sára; a nemzet megmozdult, bizalom gerjedezett szívében jövője iránt; s ha most ez alkalmat Deák Ferencz meg nem ragadja, hogy eszméivel irányt mutasson, kérdés: meg tudta volna-e később a csalóka álmok után induló nemzettel értetni a törvényekhez való szigorú ragaszkodásában rejlő erejét és tekintélyét? Hogy a király jóakarata megerősítette elhatározásában: nincs benne kétség; de pusztán a kihallgatás nem magyarázza meg azt a fordulópontot, a melyet politikája mutat. Része van ebben az előzményeknek is, és pedig tán fontosabb, mint magának a kihallgatásnak. Mert hiszen az előzményekből is meggyőződhetett a fejedelem jóakarataról s épen e meggyőződés fokozta tettvágyát.

Hasonlóképen tévesnek hiszszük Ferenczi Zoltán véleményét az 1861-iki második felirat hatására nézve. »Ha az európai lapok — mondja a szerző — nem írták volna oly határozottan, hogy itt egyelőre kiegyenlítésről szó sem lehet és legalább is ezzel az országgyűléssel az uralkodó tovább nem tárgyalhat, . . . *nem lehetetlen*, hogy talán Bécsben csakugyan egy újabb leirat elve nyert volna többséget.« Mi, Deák Ferencz második feliratának a bécsi kormány felfogásával homlokegyenest ellenkező tartalmát tekintve, ezt teljesen lehetetlennek gondoljuk. A magyar országgyűlés felirata a jogfolytonosságnak oly mesteri bizonyítása volt, hogy annak czáfolatát meg sem merték kísérteni. Ebből meríthették a külföldi lapok említett felfogásukat, a mely önmagában véve semmiesetre sem akadályozta volna az uralkodót és környezetét egy esetleges leiratban. Mi egyenesen Deák Ferencz államférfiui remekművének tulajdonítjuk, hogy az országgyűlés bezáratott. De másfelől ennek a hatása sokkal fontosabb az eszmék tisztázására, a kiegyezés gondolatának megérlelésére, mint általában hiszik. Voltaképen ez a kiinduló pont, ide vezetnek vissza a kiegyezés szálai. Ezzel vívja egyik legszebb, bár kevésbé látható győzelmét a haza bölcse. Mert hiszen nemcsak nemzetünk ingadozását szünteti meg, de az általános európai közvéleményt is meggyőzi a jogfolytonosságban rejlő igazság erejéről s előbb-utóbbi győzelméről. A feliratban az egész nemzet szilárd hite és küzdelmének igazsága szólott Európához. Súlyos érvei előtt nem lehetett ingadozás, csak visszalépés. A bécsi államférfiaknak be kellett látniok, hogy bevehetetlen bástya áll előttük, melyről a rabulistika minden golyója visszapattan. S mikor később Lustkandl megkísérlette a viadalt, szálnalmas kudarcot vallott, és Deák Ferencznek, úgyszólván, csak a felirat érveit kellett kissé kibővítenie, hogy diadalát biztosítsa.

Még csak egy szerény észrevételt kockáztatunk. Ferenczi Zoltán a kiegyezés ügyében megindult harczot alapjában az 1839/40-ikihez hasonlítja, melyet a szólásszabadsáért vívott Deák Ferencz. Fontos politikai jogért folyt kétségtelenül akkor is a küzdelem, de a nemzet léte nem függött tőle, mint 1865/67-ben. Mert most arról volt szó, vajjon a nemzet törvényes önállása megőrizhető s kivívható-e, vagy a kétes jövőtől való félelem az engedékenység örvényébe sodorja-e Magyarországot? Ilyen harczot Deák Ferencz még nem vívott; a mit Ferenczi Zoltán is szépen kimutat a kiegyezésről szóló, talán legsikerültebb összefoglaló fejezetében, a melyben a szerző felfogásával minden tekintetben egyetértünk. Félreérthetetlenül magának a haza bölcsének szavaiból mutatja ki, hogy Deák Ferencz a kiegyezést nem tekintette örök időkre változhatatlan politikai műnek, hanem igenis oly alapnak, a melyről a nemzet minden még vissza nem vívhatott joga visszaszerezhető. És ha a kiegyezésnek egy s más hiányait e nagy mű kritikusai kedvtelve hánytorgatják is, Deák Ferencznek és nagy politikai alkotásának legelkeseredettebb ellensége sem tagadhatja, hogy oly állapotnak vetett véget, a mely nemzetünket hova-tovább elsorvasztotta volna. Valóban a kiegyezés formáin a haladás szelleme változtathat, de Deák Ferencz államférfiúi nagysága annál inkább emelkedik, minél jobban látjuk azon fenyegető örvényeket, a melyektől egyedül az ő rendíthetetlen jogérzete tartotta vissza nemzetünket.

E felfogást igen helyesen magyarázza Ferenczi Zoltán munkája, mely a haza bölcsének oly részletes életrajza, hogy hozzá hasonló kevés van a külföldi irodalomban is. De nem ez a mű fontossága. Kevés kivétellel mindenütt elfogadható és helyes kritikai szempontok vezérlik az író. Nem elfogult hőse iránt, de nem igazságtalan kortársai iránt sem. A kritikus az életrajzíró mellett legtöbbször háttérbe vonúl, de néhány sorban azért mind az akkori, mind a mostani józan felfogást jól kifejezi. A pusztá dicsőítéstől épen úgy óvakodik, mint a helyén kívüli kritikától. Ritkán túloz. Rajzaiban kerüli a ríktó színeket s adatainak szigorú értelméhez ragaszkodik. De hogy Deák Ferencz épen oly mértékben lett volna a szív és *képzelet*, mint az ész embere (I. köt. 187. l.), hogy lelki életében az *erős képzelet* az értelem mélységével együtt járt volna (III. köt. 307. l.), ez már bajosan állítható. Még ifjabbkori beszédeiben is óvakodik a képzelet csapongásaitól; 1839-től kezdve pedig a logikai szerkezet szigora majd semmi helyet sem enged a képzelet fölhevüléseinek. A mi példáiban és adomáiban a képzelet erejére mutat, az voltaképp az értelem elvonó

képessége s párját ritkító világossága, a mit az életrajzíró kissé jobban kiemelhetett volna, épen úgy, mint beszédeinek szónoklati szépségeit. Egyébiránt szerzőnk művét bizonyára szívesen olvassák mindazok, a kik hazánk újabb történelmének legválságosabb kora iránt érdeklődnek s Deák Ferencz politikai pályáját részletesebben akarják ismerni. Ferenczi Zoltán munkája e tekintetben alapvetőnek mondható.

VÁCZY JÁNOS.

A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére a M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztették *Pauler Gyula* és *Szilágyi Sándor* r. tagok. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. VIII, 877 l.

VII.¹⁾

A honfoglalási kor hazai emlékei. Ismerteti *Hampel József*.

A régészeti leletek, a régi népek fegyverei, ékszerei, eszközei, melyeket az anyaföld gyakran évezredek át megőriz számkra, — épúgy hiteles bizonyítékai a történelmi eseményeknek, mint a levéltárakban őrzött oklevelek. Magát a régi életet pedig bizonyára még hívebben tükröztetik vissza.

Ez az oka annak, hogy midőn a millennium alkalmából a M. Tud. Akadémia a honfoglalás történetének összes eddig ismert kútfőit közrebocsátani kívánta, — a hazai régészeti leleteket is ezen kútfők közé sorozta s tudományos leírásukkal a legalaposabb szakembert, *Hampel József* r. tagot bízta meg.

A mai anyaország meghódoltjai között lehettek szlávok, sarmaták, avarok, bajorok, frankok, gepidák, bolgárok, dalmaták és itáliaiak, s bizonyára e sokféle nép mindegyikétől vannak emlékek IX—X. századi leleteink között. Archaeologiai és néprajzi ismereteink azonban még nem igen jutottak odáig, hogy az egyes meghódoló népek emlékeiből mindegyiknek odaítélhessük a magáét. Ellenben igenis módunkban van a ködbe burkolt környezetből kiemelni a honfoglaló ősök hagyatékát, a mi elvégre reánk nézve a legfontosabb is.

Különvállik az a nyugati világ akkori emlékeitől. Fölismerhető rajta, hogy a hódítók nem nyugat felől érkeztek, nem gyalog jöttek, hanem lovas nemzet voltak; és e tényeket tisztán látnók a sírok tartalmából akkor is, ha nem őrizte volna meg a honfoglalás történetét a nemzeti hagyomány. És

¹⁾ A VI. közleményt: *Bororszky Samu* bírálatát a hazai kútfőkről, *olv. Századok*, 1905. 358 és köv. ll.

ha nem volnának is segítségünkre az embertani és nyelvészeti vagy néprajzi mozzanatok, akkor is, pusztán régészeti támpontok alapján tudnánk, hogy őseink keletről jöttek. Az emlékek ama csoportja tehát, melyet pogány magyar vagy vezérek-korabeli emlékeknek szoktunk nevezni, világosan tanuskodik maga mellett; nem lehet kétségünk felőle, hogy ez emlékek azoktól származnak, a kik e hazát megalapították.

Az első honfoglaláskori sír, melyről hiteles tudomást szereztünk 1834-ben, a *bene-pusztai* volt. Természetes, hogy századokon keresztül az eke és ásó már sok száz sírt dúlhatott fel azelőtt a nélkül, hogy akár a kutatók figyelme, akár a kegyelet feléjük fordult volna. Nagy része volt ebben egyfelől a babonás félelemnek, másfelől a vallásosságnak, mely egyaránt borzadt a sírok és a halottak megbolygatásától, s ha véletlenül itt-ott mégis napvilágra kerültek, az emberek siettek azokat újra elföldelni.

A bene-pusztai lelet ismertetése alkalmából a nagyérdemű *Jankovich Miklós* hazafias lelkesedéssel ünnepelte az Akadémiában a Benének vélt vitéz föltámadását. A lelet nagy fontosságát emelte, hogy kétségtelen korhatározó tanúságok, IX-ik századi érmei bizonyítottak kora mellett.

Jankovich nyomdokain haladva, *Érdy János* mint második mutathatta be 1858-ban a Fejér-megyei *Vereb* község területén előkerült honfoglaláskori sírt. 1868-ban mint újabb lelőhely jelentkezett *Galgóc*, 1870-ben *Szolyva*, 1871-ben *Pilin* és *Pörös*, 1877-ben *Neszmély*.

Már Jankovich korában voltak az ő és mások gyűjteményeiben elvért apróbb emléktárgyak, melyek kétségtelenül a honfoglalók sírjaiból kerültek elő. Nehánya ezeknek az ötvenes években *Fehr* gyűjteményével a zürichi muzeumba került, egyik-másik darab *Szalay Ágoston* régiségeivel a Nemzeti Muzeumba jutott, és a szabolcsi homokbuczkákból már 1870-ben kerültek jellemző boglárók és pitykék a szabolcsi muzeumba. A hetvenes évektől kezdve mind sűrűbben jelentkeztek rokon sírleletek Nemes-Ócsán, Nagy-Teremián és Csornán; a nyolczvanas években Szeged vidékén, Mezőhegyesen és Mogyoróson. Leggazdagabb volt a közelmúlt évek aratása: Fehérvárott, Tarczalon, Törtelen, Gombáson és Kecskeméten. Nem remélt bőséggel nyíltak meg a honfoglalók sírjai, — és mintha csak az ősök is ünnepelni siettek volna elő, annál rohamosabban növekedett számuk, minél közelebb értünk az ezeréves forduléhoz.

Tudományos irodalmunk lelkiismeretesen követte a fel-tűnő emlékeket. A kutatók, kik szerencsések voltak a sírok

fölbontásánál jelen lenni, vagy a kiknek ily sírok tudomásukra jutottak, siettek számot adni tapasztalásaikról; mások szorgalmasan lajstromozták a már ismeretes leleteket, és egyes szakférfiak, mint *Pulszky Ferencz* és *Nagy Géza*, megkezdték az egybegyűjtött anyag tudományos megvilágítását.

Hampel József, a ki mint a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának igazgatója, a tárgyra vonatkozó összes hiteles és hivatalos adatokhoz is hozzáférhetett, most az ő ismert lelkiismeretes szorgalmával és szaktudásával az előttünk fekvő műben mindazt egybegyűjtötte, a mi a millennium ünnepeléséig napvilágot látott. Munkájának rendszere a következő: Az első fejezetben pontosan leírja s hű ábrák kíséretében ismerteti a tudomására jutott összes sírleleteket; a másodikban levonja azon tanulságokat, melyeket a csoportonként összeállított analógiák az ősök temetkezésére, fegyverzetére és ékszereire nézve nyújtanak; végül a harmadik fejezetben a lehetőség szerint keresi e kulturális hagyaték kútforrásait, vagy azon környezetet puhatólja, melynek közepette annak tárgyai keletkeztek.

A honfoglalók sírjairól szóló leíró fejezetben ötven lelőhelyről száz sírból származó emléktárgyat ismertet.

Ezeket a leleteket ismét három csoportba osztja. Az első a legfontosabb, melynek korát a sírokban lelt érmek alapján pontosan meg lehet határozni; a második csoport azokat a leleteket öleli fel, melyeknek lelőhelye biztosan ismeretes s a melyeknek tárgyai formai és stiláris tekintetben az előző csoport emlékeihez hasonlók; a harmadik azon szórványosan előforduló leleteket foglalja magában, melyeknek stilisztikai rokonsága az előbbi két csoportbeli emlékekkel kétségtelen, de eredeti lelőhelyük ismeretlen.

Ma ezen rendszer felállítása óta közel tíz év telt el s a honfoglaláskori leletek száma nemcsak igen jelentékenyen szaporodott, hanem új típusok, új körülmények is váltak ismeretessé, — úgy hogy ma már bizonyára Hampel is megtoldaná a csoportok számát.

E szempontból csak két fontos körülményre utalunk: egyik a sírleletekben a lócsontvázal eltemetett vitézek, az u. n. *lovassírok* típusának kialakulása, a másik a vezérek korabeli leletekben kereszttel díszített tárgyak, tehát *éskeresztyén emlékek* előfordulása; a melyek bizonyára mind külön csoportokba való osztályozásra utalnak.

A Hampel-féle első csoportbeli leletekben előforduló korhatározó érmek voltak: Kegyes Lajos császáré (814—840), Ismael ben Ahmed Balkhban vert dirhemje (906), Naszr ben

Ahmed emirnek Szamarkandban vert dirhemje (918—919), I. Henrik német király érme (919—936), Provencei Hugó érme († 945), Athelstan angolszász király pénze († 948) és végül Dukász Mihály byzanci császár aranya (1067—1078). Jellemző, hogy ezen érmek csaknem minden esetben át voltak fúrva s így ékszerűl viseltettek.

Az érmek által datált leletek sorába tartoztak 1896-ig a pilini, szegedi, galgóczi, bene-pusztai, nesz mélyi, csornai, verebi és gödöllői.

A második csoportban a következő biztos lelőhelyek leleteit írja le a szerző: Anáracs, Bácskeresztúr, Balkány, Baracs-puszta, Batta, Bököny, Bukovác, Csongrád, Csorna, Csuny, Detta, Gombás, Győr, Homorszög-puszta, Hugyaj, Kárász, Kassa (Baranya m.), Kecskemét, Kloster (Belovár-Körös m.), Mezőhegyes, Mogyorós, Monaj, Nagykajdác, Nagykürü, Nagyvárad, Nagyteremia, Nemesócsa, Pörös-puszta, Selyp-puszta, Szeged, Székesfehérvár, Szentes, Szirmabesenyő, Szolyva, Tarczal, Tinnye, Tisza - Nagyrév, Tolna, Szántó, Törtel és Zalkod. A lelőhelyek e névtárát azért adtuk, hogy a leletek geographiai előfordulását feltüntessük. Az ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportjának megbízásából annak idején Pauler Gyulával együtt elkészítettük a *honfoglalás útjának térképét*, főleg Anonymus nyomán. A fentebbi lelőhelyeket, főleg pedig az ősmagyar temetkezést annyira jellemző lovas-sírokat szintén berajzolva e térképre, — kitűnt, hogy azok *lépésről-lépésre kísérik az Anonymusnál leírt utat* s így érdekes bizonyítékai a Névtelen megbízhatóságának. Másrészt pedig fényes tanúságot szolgáltatott arra, hogy a régészeti leletek mily fontos forrásai a hazai történelemnek.

Hampel a második főfejezetben a *temetkezés módjáról, a fegyverekről és az ékszerekről* értekezik. Az eddigi sírleletek túlnyomó számban az alföldről és a dunántúli vidékekről valók, — a felföldről csak kettőt, Erdélyből csak egyet ismerünk.

E leletek tanúsága szerint a megholtakat nem égették el őseink, hanem kelet felé fordult arczczal, kinyújtóztatva pusztá földbe temették, még pedig teljesen felöltöztetve, fegyverestől, ékszerestől. Gyakori eset, hogy a gazdagon öltöztetett urat szolgálóinak minden dísz nélküli csontvázai környezik. A leggazdagabban fölszerelt sírokban lovastúl temették el a vitézt. Ilyen lovas-sírt Hampel harminczat említ föl. Utóbb — úgy látszik, a keresztyénség hatása alatt — már nem az egész lovat, hanem annak fejét és négy patáját temetik a sírba. És bár ezen temetkezések tanúsága szerint az előkelő férfiakat fegyveresen, az úri asszonyokat teljes díszben helyezték

örök nyugalomra, az eddig kezünknel lévő leletek nyomán még sem vagyunk képesek sem az öltözetről, sem a fegyverzetről kielégítő képet adni. A ruházat szövete elporlódott, a lószerszám bőre elkorhadt; csak egyes darabkák maradtak reánk, melyekből megállapíthatjuk, hogy vásznat, csikó- vagy teve-szőrből készült nemezt és cserzett állati bőrből való szíjakat használtak. Az ékszerek, melyek nemes fémből vagy bronzból készültek, többnyire jobban ellentállottak az idő romboló hatásának, és formájuk, valamint elhelyezésük nyomán módunkban van egykori használatukra következtetni. Ellenben a fegyverek, szerszámok és más fűlszerelési tárgyak azon részei, melyek fából vagy egyéb könnyebben pusztuló anyagból készültek, nem maradtak meg; a csont ritkán, a fa csak egyes töredékekben, sőt a vas sem bírt mindig ellentállani.

A fegyverek közé tartoztak a kard, az egyélű, gyöngén görbülő szablya, a lándzsa, a balta vagy fejsze, a kés meg a nyíl. A fűlszereléshez sorolandók még a csiholó aczél és a köszörűkő.

A lószerszám főrészei a zabla és a kengyel, a melyekhez csatlakoztak a szíjkarikák, szíjvégek és csattok.

Ékszerek voltak a pitykék, gombok, boglárok, csüngő díszek, vertmívű korongok és lemezek, gyűrűk és függők, süvegdíszek, kar- és nyak-pereczek.

Mindezen emlékek tanulmányozásából azt a benyomást nyerhetjük, hogy a honfoglalók sírjaiban nem a műveltség alantas fokán álló barbár nép hagyatéka maradt reánk. Nem úgy szedték össze ingóságaikat világjáró útjaikon. Régi kultúráról tanuskodnak azok, és az egyes csoportok nem állanak magukra mint megfejtetlen idegenszerű jelenségek, hanem széles kiterjedésű kulturális körbe illenek belé. *Legnagyobb számmal Oroszországban leljük az analógiákat.* Eddigelő leg-sűrűbben a tambovi és vladimiri kormányzóságokban akadtak hasonló leletekre, hol a IX—XI. századokban oly népek laktak, melyek az ural-altáji népcsaládhoz tartoztak. Rokonemlékekre akadunk továbbá Oroszország délibb vidékein, az egykori kazár birodalom területén és a Kaukázusban, másfelől a livek sírjaiban s a szlávok lakta hegyi tájakon és síkságokon Csehországtól a Fekete-tengerig.

A magyarságra ható nagy művészi áramlatok közül valószínűleg legelőbb a sassanidák iparművészete, már a Kr. u. VII. század előtt, volt befolyással. A byzanci kultúrával valószínűleg csak utóbb jutottak szorosabb érintkezésbe. Aránylag legkevesebb nyoma van emlékeiken a szaraczn műiparnak, melynek az lehet az oka, hogy mikor ennek termékei Orosz-

ország nagy részét elárasztották, ők már kívül állottak az ezen áramlat által közvetlenül érintett nagy területen.

A VIII-ik század közepétől az ezredik évig terjedő időszakban arabs pénzek sűrű előfordulása által jelzett keleti ékszerek mutatják Oroszország volgai vidékétől Mecklenburgig és Pommerániáig terjedő vonalon s attól északra eső vidékeken a bagdadi és egyéb ázsiai mohamedán góczpontok hatását, melynek egy hulláma még a magyarság kulturáját is érinti.

Hampel József e tárgyra vonatkozó kutatásait 1904-ben *a honfoglalási kor ornamentikájáról* írt nagyobb szabású tanulmányban fejezte be.¹⁾

A fegyvereken, lószerszámokon és ékszereken látható ornamentikára vonatkozólag azt mondja, hogy annak számai keletre és délre nyúlnak ki. Mintegy kétszáz díszítő motívum elemzéséből megállapítja, hogy a honfoglalók ízlése előszere-ttel alkalmazza a növényi idomokat s ritkábban használja a mértani vagy állati alakokat. E stilus az antik világ görög és keleti részén virágzott ornamentikából fakadhatott és alighanem Dél-Oroszországban fejlődött, mint helyi ornamentika. Nálunk e stilus később hanyatlásnak indult, majd ben-rejlő okoknál fogva kimerülván, a XI-ik század folyamán megszűnt. Végül ezt mondja: »Arra a föltevésre, hogy motívumai középkori népies művészetünkbe átmentek és ott lappangva tovább éltek volna, behatóbb kutatásaink nem jogosítanak, ellenben most már világosan látjuk, hogy a XI-ik század óta a hazai temetők és kincsek maradványai bennünket más formák világába vezetnek.«

Nézetünk szerint a történelmi és ethnographiai fejlődésnek megvan a maga ugrás nélküli törvényes útja. A keletről örökölt ősi hazai formák nem halhattak ki a német, frank és olasz műipar befolyása alatt egyszerre, hanem igenis, a házi és nép-iparban tovább éltek s a XVI. és XVII-ik században a törökökkel való másfélszázados érintkezés alatt rokon keleti formák által felfrissítve, részben mai napig fennmaradtak.

Hampel alapos forrás-munkájában különben honfoglalás-kori kulturánk emlékeit, mint a fentebbiekben ismertettük, annyi szorgalommal gyűjtötte egybe s annyi tudással és oly széles látókörrrel tárgyalta, hogy a hazai történetírás szempont-jából is csak elismeréssel szólhatunk róla.

SZENDREI JÁNOS.

¹⁾ *Archaeologiai Értesítő*, 1904. 105—152. ll.

Szepes vármegye művészeti emlékei. A műemlékek országos bizottsága támogatásával kiadja a Szepes-vármegyei történelmi társulat. Szerkeszti *Vajdovszky János*. Első rész: Építészeti emlékek. Irta *Divald Kornél*. Budapest, 1905. Stephaneum kny. Nagy 4-r. 86, 2 l. Tizenkét melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel.

E díszesen, sőt fénynyel kiállított munka nemcsak arról tesz tanuságot, hogy a Szepes-vármegyei történelmi társulat nem retten vissza az áldozatoktól, ha a tudomány terjesztése forog szóban, hanem a mi még fontosabb, arról is, hogy érti a módját, mint kell az anyagi eszközöket a tudomány javára fordítani. Első tekintetre ez a könyv pusztán azt a ragaszkodást szolgálja, melylyel Szepes megye fiai a maguk szűkebb hazája iránt viseltetnek, valójában azonban sokkal több: adalék a magyarországi művészet történetéhez, és így nem csupán Szepes vármegyének, hanem az egész magyarságnak szól. Elismerés illeti meg érte a szerkesztőt, a ki maga is kivette részét a Szepes-vármegyei műemlékek rekonstruálásából, és még inkább a szerzőt, *Divald Kornélt*, a ki ma kétségtelenül a legszorgalmasabb magyar műtörténész.

Lelkiismeretes szorgalmának bizonyítéka a könyv minden lapja. Fölhasználta a nyomtatásban megjelent forrásműveket, de többet is tett; beutazta a vidéket és a maga szemével figyelt meg mindent, fontos és aprólékos dolgot egyaránt. Az így gyűjtött terjedelmes anyagot három részre osztva tárgyalja: először a szentegyházak, azután a várak és kastélyok, végre a campanilék építészeti szempontból nevezetes emlékeit és maradványait ismerteti. A fölosztás nem olyan önkényes, mint a milyennek látszik, hanem kapcsolatos az egymást fölváltó építészeti stílusokkal. Az első csoportba tartozó emlékek az átmeneti és a csúcsíves stílus idejében keletkeztek; a várak és paloták a renaissance idejében, de még éreztetve a csúcsíves kor hagyományait; a haranglábak már egészen a renaissance szülöttei és így a műemlékek kettős csoportosítása, tárgyuk és történeti egymásutánjuk szerint, nem zavar.

Előre bocsátjuk, hogy ha tehetünk és teszünk is egyes kifogásokat, a mű a maga egészében, úgy a mint van, derék, használható munka. A mit az épületek sorsáról mond, az mind megbízható, történetileg bizonyítható; a leírások, az emlékek szerkezeti és díszítő elemeinek tárgyalása hű és kifejező,¹⁾ s a mint már volt

¹⁾ Egy dologban azonban, azt hiszem, téved *Divald*. *Két-hajós* templomoknak tekinti azokat a kisterjedelmű fatemplomokat (pl. a vibornyai Orsolya-templomot), a melyeknek vízszintes, osztatlan mennyezetét a

alkalmunk a szerző művészettörténeti monographiáinál kiemelni, Divaldnak nagy a bősége a mester-műszókban és igen szabatosan használja őket, a mi a magyar nyelvű műtörténetekben nagy érdem. Módszere is tudományos; csak biztos adatokra épít, s ha hypothesis-t kell alkotnia, óvatosan teszi és nem mulasztja el kiemelni, hogy véleményét maga is föltevésnek tekint. Csak a mű compositiójával nem vagyunk egészen megelégedve. Az igen helyesen elkülönített részekben — különösen az első, legterjedelmesebb részre áll ez, a mely az egésznek több mint három negyedrésze — nincs a tárgyalásnak egységes vezető szempontja. Nagyjából történeti rendben halad, vagy a szerkezeti rokonságuk révén összetartozó emlékeket adja egymás után, de ettől a helyes elvtől többször eltér s a földrajzi fekvés vagy éppen egészen esetleges motívumok szerint (szobrászati, festészeti dísz, a templomokban található egyházi edények hasonlósága és különbözőése) csoportosítja az emlékeket. Azután nem szorítkozik a címnek megfelelően csupán az építészeti részekre, hanem leírja a templomot minden hozzátartozó művészeti emlékével együtt, a szobrászati és festői díszszel, sőt még a művészi ipar körébe tartozó készletekkel, monstrantiákkal, pacificalékkal, antependiumokkal együtt. Így az olvasó minduntalan azt érzi, hogy nem a Szepes vármegyében fejlődő építészetről világosítják föl, hanem mint valami jobbféle útikönyvben (pl. Meyer műtörténeti szempontból értékes *Reisebuch*-jai) az egyes városok és falvak érdekes műemlékeit írják le előtte. Minduntalan kizökkenünk a kerékvágásból, az oda nem tartozó részletek elvonják figyelmünket az egésztől, s attól, a mit legfontosabbnak tartunk: az építészeti elemek fejlődésének ismeretétől. Kétségtelenül tanulságosak ezek a részletek is; rövidre fogott, jellemző képek az illető műalkotásokról, de véleményünk szerint inkább a *Szepes-vármegyei műemlékek* következő kötetekben lett volna helyük.

És még valaminek érezzük hiányát: a leírásokat élenkítő elbeszélő részleteknek. Csak a ki lelkiismeretesen elolvasta a könyvet, az érzi, milyen fárasztó és megerőltető szellemi munka végigkísérni a szerzőnek részletező leírásait. Bár az olvasó képzeletének munkáját megkönnyítik a nagyszámú művészi reproductiók, azért még a szakembernek is nagy munkájába kerül az írott utasítások alapján megalkotni a leírt műemlék képét. Divald stílusa roppantúl tömör, minden szavának van

hajó hosszában, a középvonalon, két fa-oszlop támogatja. Véleményünk szerint ezek közönséges egyhajós templomok, mert az oszlopok sem a fölépítést, sem a mennyezet alakítását nem módosítják; más szóval, csak a mennyezetet segítik tartani, de a különben is keskeny (7 m.) templomot nem tagolják, szerkezetileg nem vesznek részt a hajó ketté osztásában.

fontossága, így mindegyikre ügyet kell vetni, mindegyiket meg kell fontolni. Ha több történelmi részletet vegyített volna előadásába — természetesen ekkor történeti ismereteinek majdnem egyenlőknek kellett volna lenni a műtörténetiekkel — akkor munkája a laikus számára is kedves olvasmány lett volna, így azonban nagyon becses adat-gyűjtemény, de csakis az. Tudományos érdemeit ez nem kisebbíti, és — a mint bírálatom élén jeleztem — forrásmunkának komoly, dícséretre méltó alkotás.

Igen szépek a könyv illusztrációi. Nagy részük, úgy tudom, most jelenik meg először. Ezek is, a már ismertek is, mind élesek, tiszták, művésziek.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig. Irta Boreczky Elemér. Budapest, 1904. Országos központi községi nyomda r. t. 8-r.

120 l. (Különlenyomat a *Magyar Jogász-újság* 1905 évi folyamából.)

Történetirodalmunkban meglehetősen kicsi még az a fejezet, mely a magyar királyság egyik fontos hivatalának, a tárnokmesterségnek keletkezésével, fejlődésével és hatáskörével foglalkozik. Feltűnő nagyok e téren a hiányok, alig vagyunk túl a kezdeten. E jelenségnek legvalószínűbb magyarázata talán az, hogy historikusaink régebben alig fordítottak figyelmet Magyarországi gazdasági viszonyaira s ezért részesült oly mostoha elbánásban a tárnokmesterség története.

Igy tehát már csak ebből a szempontból is van jelentősége Boreczky könyvének. Sajnos, hogy éppen a kezdet nehézségei miatt nem adhatott annyit, a mennyit a cím után várnunk lehetne. Munkája két élesen elválasztott részre oszlik. Az egyik (3—55. l.) általában a tárnokmesteri hivatallal foglalkozik, a másik (57—120. l.) a tárnokmesternek a városok felett való bíraskodásával. Nem mondhatnám ezt a taglalást valami sikerültnek, mert a szerző tulajdonképen egy dolgot akar két cím alatt tárgyalni. Ugyanis, ha a tárnokmester hivataláról szól, abba a bíraskodás föltétlenül beletartozik, s akkor hiba, hogy a többi hatáskörörről nem értekezik ily részletességgel; ha pedig a második rész kidolgozása volt a főczél, akkor nem kellett volna az általános fejlődés rajzolásába belebocsátkoznia, hanem csak a fő feladatot szem előtt tartania.

A munka a tárnokok jogi helyzetének meghatározásával kezdődik. E szerint tárnok volt »azon conditionarius nép, . . . melynek feladata volt a gazdaság központján levő . . . adó fejében odaszállított természetben való szolgáltatmányoknak . . . keze-

lése, őrzése.« (5. l.) E meghatározásnak az a baja, hogy csak hypothesis, mely csupán a *tárnok* szó etymológiáján alapszik, tehát nem históriai bizonyítás.

Mivel pedig ez a hivatal eredeténél fogva gazdaság-ügyi, a szerzőnek szólnia kell az állami jövedelmek kezelésének módjáról. Az Árpád-kori királyi jövedelmeket négy csoportba osztja, de ezzel csak az osztályozásban ad újat. Egyben-másban tisztázza a tárnokmester hivatalos funkciójának mivoltát, de azt a nagy hibát követi el, hogy az Árpád-kori tárnokmesterségről szólván, többnyire XIV-ik századi adatokkal bizonyít, a mi azután az eredményeket nem teszi megbízhatókká. Megemlítve a *kincstartói* és *tárnokmesteri* hivatal kettéválasztását, áttér a tárnokmester városi főbíróságának tárgyalására. Szerzőnk ezt tartja e hivatal történetében legfontosabbnak. Talán szabad azt mondanunk, hogy ebben nem értünk egyet vele, mert különös dolog, hogy egy eredetileg gazdasági hivatalnak legfontosabb hatásköre igazságügyi legyen. Mit csinált tehát a tárnokmester, míg a városok nem tartoztak alája?

Egészen természetes dolog egyébiránt, hogy szerzőnk munkájának ez a második fele jobban sikerült az elsőnél. Kisebbséget tárgyal, hozzá több adattal rendelkezik, kevésbé van ráutalva a későbbi adatokra támaszkodó hypothesisekre.

A tárnokmesteri bíráskodásban három korszakot különböztet meg: 1. a tárnokmester bíráskodásának kezdete; 2. megállapodása, de még mindig magánjellegű módon; 3. országos hatósággá tétele 1405-ben. Adatok hiányában ez a felosztás megint hypothesis marad, mert igazolni csak a harmadik korszakot tudja. Itt talán többet is el lehetett volna érnie a kétes értékű osztályozásnál. Ezután szól a tárnokmester hatásköréről, a városok feletti administratív jogáról, a feljebbvitel menetéről, a tárnokmester fizetéséről s a város-csoportokról; tehát nem marad meg szorosan a bírósági viszony tárgyalásánál. Igaz, hogy munkája ezzel nem lesz egységesebb, de legalább több oldalról ismerteti meg tárgyával.

A mi az egész munkát általában illeti, meg kell jegyeznünk, hogy jóformán teljesen hiányzik belőle a külföldi analógiákkal való egybevetés. Egyszer megkísérli ugyan a szerző, de ennek kevés haszna van, mert csak azt mutatja ki, hogy bizonyos dolgokban mennyiben egyezett a magyarországi gyakorlat a csehországgal s mennyiben különbözött tőle. Itt pedig nem ez a fontos, hanem az, hogy a külföldi hasonló nemű intézmények vizsgálatával mikép lehetne az 1405-ig terjedő időkre vonatkozólag igazán fogytékos ismereteinket kissé rendszerbe foglalni, de *hypothesisek* nélkül. Mivel ezt a szerző teljesen

mellőzi, nem is lehet megítélnünk, mily sikereket érhetett volna el e téren.

Hibának kell tartanunk azt is, hogy a munka csupán a kiadott okleveles anyagra támaszkodik, holott tudjuk, mily nagy számmal vannak 1405-ig menő okleveleink, melyek még felhasználatlanok és kiadatlanok. Kellő utánjárás és bűvárkodás után többet és jobbat produkálhatott volna a szerző. Némi figyelmetlenségre mutat, hogy néha elfeledi megmondani, mely korból való az idézett okirat.

Az előadás formáját tekintve, már volt szó róla, hogy a munka szerkezete nem egészen logikus. Nyelve folyékony, de zavaró annak a sokszori ismétlése, hogy mily keveset tudunk a tárnokmesterségről. Azt is feleslegesnek találjuk, hogy bizonyos közökben mindig van egy-egy összefoglalás, a mi legtöbbször elmaradhatott volna.

Az említett hibák mellett is érdeme azonban a szerzőnek, hogy összefüggőleg foglalkozik egy kevéssé ismert tárggyal s használható munkát írt; sőt a második részben — legalább egy szempontból — elég teljes képét adja a tárnokmester hivatals működésének.

—ó —ő.

Zur Wanderung der Langobarden. Von Friedrich Westberg.
St. Pétersbourg, 1904. Nagy 8-r. 2, 35 l. (Mémoires de
l'Académie imperiale des sciences de St. Pétersbourg. Classe
hist. phil. VIII. VI. 5.)

Westberg Frigyes, a rigai városi reáliskola tanára, új szempontból foglalkozik a longobárdokkal, kik egy emberöltőn át hazánkban is laktak. Vándorlásuknak egész menetrendjét megváltoztatja azzal az állításával, hogy útközből Litvániát érintették. Az egészet így képzei:

1. Jordanes zavarja össze először a gótok hazáját, Scandziát (a korai Scandináviát), a longobárdok őshazájával, *Scandináviával*. Scandinávia, Scadanán (olv. Scadanau) alatt általában Észak-Germániát (az Északi- és Keleti-tenger közt levő vidéket) kell érteni. Maguk a longobárdok itt az Alsó-Elbe mellett laktak, hol eredeti *bard* nevök a Bardengau és Bardowick helynevekben maradt fen.

2. Első szállásuk az Alsó-Oderától nyugatra volt, *Scoringában*, vagyis a part-vidéken, melyet ma Pommerániának, tehát szintén *Partvidék*-nek (a tenger mellett) neveznek. Innen Kr. u. 168 táján szorították ki a vandálokat, a kiknek egy része 171—173 közt már Pannóniában portyázott.

3. Scoringából (Pommerániából) *Mauringába*, a Visztula jobb partjára vándoroltak tovább, melynek lakosait, az assipiteket (a Jordanes-féle vidavariakat) azzal ijesztgették, hogy szövetségeseik közé tartoznak a *kutyafejűek* is, t. i. a vad ó-poroszok, pogány litvánok.

4. Mauringából *Golaidába* (Golandába) vonultak, melynek nevét Westberg a porosz-litvániai *Galinden*-ben ismeri föl. Onnan a gótok már előbb eltávoztak s hosszabb időre a longobárdok telepedtek helyökre. Várakat is építettek, a miknek emlékét a Galinden közelében levő Barterland, Bartenstein és a Westbergnél nem említett Barthen neve látszik őrizni.

5. Golaidából a 379 év táján Agelmund királyuk vezetése alatt mentek át a letto-litván terület *jatwingi* részébe, hol Agelmund fogadott fia, Lamissio, a vízen (Visztulán) átúszva, párbajban megölte az *amazonoktól* párbajra kiküldött *amazont*, s így a harcziás nők határfolyamán való átkelést ez istenítélet következtében kierőszakolta. Az amazonok országában (Jatwingban) érte a longobárdokat a bolgárok, helyesebben a hunok támadása, mert a bolgárok a hunok csapatai közé tartoztak. Ezek a bolgárok tehát nem lehettek azok a belegorok vagy belgorok, kik *Thietmár* krónikája és *Sasinek* figyelemztetése¹⁾ szerint az Elbe mellett laktak, a mint ezt már *Gombos* is²⁾ megjegyezte. Westberg szerint ez a támadás 375, Gombos szerint 410 után történt.

6. Az amazonok jatwingi földjéről a longobárdok az *antok országába* nyomultak, de nem mélyen. Westberg *Anthaib*-ot az erdős Kárpátokban, a Dnjeszter és Szan felső folyásánál keresi, de átterjeszti hazánkra is, mert *Bártfa* (Bardujew, Barden vagy Bartfeld) nevét a longobárdok ott tartózkodására magyarázza. De így a Máramaros-megyei Bárdfalu (Berbesci), a Bereg-megyei Bárdháza (Bárbova), a Sáros-megyei Bartosfalu (Bartosowce) s a Turóc-megyei Bartoska nevét is tőlük származtathatná. Ezen az eldugott tájékon húzódtak meg a hunok elől.

7. Anthaibból *Banthaib*-ba vagy *Bantaib*-ba (hibásan írva *Bainaib*), tehát nyugati irányba, a Visztula forrásvidékére, a bantok azaz venedek, vendek (nyugati szlávok) földjére vándoroltak. Ezt a Visztula felső folyásánál, Galiczia nyugati felében keresi. *Banthaib*nak *Bainaib* írását helyteleníti. *Bainaib* vagy *Bajinaib* jelenthetné ugyan a bojok földjét (boiorum regio), de ez a föld, mely a mai Csehországnak felel meg, szerinte nem esett a longobárdok vándorlásának útjába.

¹⁾ *Századok*, 1898. 168. l.

²⁾ U. o. 362. l.

8. Banthaibból *Burgundaib*-ba, azaz Westberg szerint az osztrák Sziléziába és északi Morvaországba, vagyis az Odera forrásvidékére kerültek. Mivel a burgundok már az Odera és Visztula közti őshazájokban a vandálok szomszédjai voltak, nem lehetetlen, hogy a burgundoknak egy töredéke a Szudeták közt maradt s ezt a területet róluk nevezték el.

9. Burgundaibból délfelé a Duna völgyébe ereszkedtek alá, *Rugiland*-ba, vagyis megszállták a mai Alsó-Ausztriát és Felső-Ausztria keleti részét, de még azután is kemény csatákat vívtak (506—512) a keleten lakó herulokkal.

10. A herulok teljes legyőzése után a longobárdok 546-ban *Pannóniát* szállották meg. Westberg nagy fejtöréssel állapította meg a bevonulás évszámát s ugyancsak csodálkozik (32. l.), hogy L. Schmidt¹⁾ már 1884-ben hasonló eredményre jutott. Még jobban csodálkozhatik tehát, hogy *Salamon Ferencz*²⁾ és *Borovszky Samu*³⁾ már 1885-ben elfogadták azt az évszámot, melyet e sorok írója is helyesnek talált.⁴⁾

Westberg végül hevesen támadja Braunt, ki egy legújabb orosz munkájában⁵⁾ a longobárdokat az Elbén fölfelé haladva költözteti be Csehországba. Ez a vád az említett magyar történetírókat is éri; s meg kell vallani, hogy Westberg menetrendje, hézagai mellett is, jobbnak látszik az eddigieknél.

MÁRKI SÁNDOR.

Die Herkunft der Rumänen. Eine historisch-linguistisch-ethnographische Studie von Dr. Emil Fischer in Bukarest. Mit 1 Karte u. 4 Lichtdruck-Tafeln. Bamberg, 1904. 8-r. VIII, 304 l.

A szerző azt írja előszavában, hogy Erdélyben az oláhok között született, de már huszonegy éve Bukarestben lakik. Magyarúl és oláhul majdnem oly jól tud, mint németül. Hosszu éveken át tanulmányozta az oláhok származásának kérdését, elolvasott mindent, a mit egyrészt Rösslerék, másrészt Xénopolék írtak e tárgyról, és végre arra a meggyőződésre jutott, hogy Rösslernek, Hunfalvynak, Réthy Lászlónak, Jirečeknek és Densusianunak van igazuk. Az oláhok nem a régi dákorómaiak maradványai, hanem jövevények Dáciaiban, s az oláh nyelv keletkezésének és az oláh nép eredeti lakóhelyének súlypontját a Dunától délre kell keresnünk. Tisztelti-becsüli

¹⁾ Aelteste Geschichte der Langobarden, 58. l.

²⁾ Budapest története, II. 40. l.

³⁾ Századok, 1885. 725. l.

⁴⁾ Erdélyi Múzeum, 1899. 354. l.

⁵⁾ Kutatások a gót-szláv érintkezések terén. Szentpétersvár, 1899.

az oláh nemzetet, de félretéve minden nemzeti és politikai érdeket és tisztán tudományos szempontból vizsgálva meg a kérdést, más eredményre jutni nem lehet. Új elméletet nem ad; célja inkább a német olvasóknak beszámolni róla, hogy e régi vitás kérdés hogyan áll.

Könyvéhez nem kevesebb mint tizenkilencz mellékletet csatol. Ezek egyike egy bibliographia, Xénopolnak *Teoria lui Rössler* című munkája alapján összeállítva, hogy megmutassa a németeknek, mily nagy tudományos apparatussal dolgoznak az oláh írók, s hogy — legalább a források megválasztásában — Xénopol teljesen részrehajlatlan. Az ördögről mondják, hogy ha szükséges, a bibliából idéz. Xénopol és hasonló szőrű társai is ilyenforma módszerrel élnek. Idézik Theinert, Fejért, Kekau-menost, Makariust s akárhány más író, és biznak abban, hogy jóhiszemű olvasóik nem fogják megnézni az idézett munkát. Pić, Sulzer és mások már régebben figyelmeztették őket, hogy a Theophanesnél említett »*torna, torna fratre!*« kiáltás latin eredetű ugyan, de nem oláh; ők azonban ezzel nem törődve, »régi oláh nyelvemlékeik« közé sorolják azt.

De mindenesetre megelégedésünkre szolgálhat, hogy végre akadt író, a ki Réthy László könyvéről azt meri állítani Bukarestben, hogy alapos (gründlich) munka.

Szerzőnk a maga művét földije, néhai Gooss Károly emlékének ajánlja.

Jungról azt állítja, hogy Meyer Gusztáv és Weigand Gusztáv újabb kutatásai óta engedékenyebb és nem foglal el oly merev álláspontot, mint azelőtt; de ezen állításának bebizonyításával adós marad.

A címlapon említett fénynyomatú táblák az adam-klissii tropaeumon látható alakokat ábrázolják.

KROFF LAJOS.

T Á R C Z A.

ESZTERGOMI VAGY PÉCSI KRÓNICA?

Közlönyünk t. olvasóit már figyelmesekké tettem arra, hogy *Kaindl* magyar forrástanulmányai az elhibázott alap következtében, melyen felépültek, mennyire alkalmasak némely balítéletek meggyökereztetésére.¹⁾

Sajnos, azóta e káros következménynek hatása tényleg érezhetővé vált. *Sufflay Milán* a Századok mult évi folyamában *János gercsei főesperes krónikája töredékéről* cz. a. közölt tanulmányában²⁾ ráhelyezkedett a *Kaindl* által adott téves alapra s oly megállapodásokra jutott, a melyeket szó nélkül hagynunk nem lehet.

Šufflay az idézett tanulmányban a Kercselics által nyilvánosságra hozott és János gercsei főesperesnek tulajdonított krónikatöredékből(?) indul ki. Ez a töredék Kercselicsnél mindössze egy lapra terjed, s Klaić, Marczali és Pauler hamisítványnak tartották. Šufflay a hamisítás vádjá ellen szólal föl s ezzel a kérdéssel hamar végez is. »A ki Kercselics tudósi tevékenységét ismeri — írja (513. l.) — nem fog kételkedni az ő meggyőződéséről, hogy tényleg *Johannes de Guerche* krónikájának egy töredékét adta ki. Azonfelül teljesen ki van zárva, hogy *Kercselics hamisított volna*, mert a töredék már 1599-ben, Zelnicezi Stjepanić Miklós zágrábi püspök memorandumában, melyet a pápai követhez intézett, minden kétséget kizárólag felhasználott.« — Csakhogy Šufflay ezzel nem zárt ki minden eshetőséget, mert Kercselics meg lehetett ugyan győződve róla, hogy a szóban forgó krónika tényleg a főesperes műve, de nézete téves lehetett.

E *negatív* bizonyítékon kívül *pozitív* bizonyítékot is akarván adni Sufflay, hogy a töredék Gercsei Jánostól származik, összehasonlitja azt (517. l.) a főesperes másik autentikus munkájával,

¹⁾ *Századok*, 1903. 461—468. ll.

²⁾ *Századok*, 1904. 511. és köv. ll.

a zágrábi krónikával. Talál is három egyezést: 1. hogy a szerző a legrövidebb formába igyekezett önteni anyagát; 2. hogy a személyi és földrajzi tulajdonneveket mind a két munka szívesen használja fel egy-egy történeti tény vagy vélemény támogatására; és 3. hogy a töredéken át meg átvillan a nevek etymologiai magyarázata iránti előszeretet.

Ezek valóban nagyon meggyőző *positiv* bizonyítékok János főesperes szerzősége mellett; különösen az első: hogy a zágrábi krónikával egyezően a töredékben is megvan a rövidítésre célzó törekvés. Šufflay szemökre veti Klaićnak és Račkinak, hogy nem tudják, mikép a zágrábi statutumok száraz történeti bevezetése (a zágrábi krónika) »nem tekinthető János szellemi munkájának, hanem hogy ez a bevezetés csak a magyar törzskrónika (?) kivonatának gépies másolata«; (515. l.) — de midőn maga keres bizonyítékot, a gépies másolatban mégis meglátja a szerző rövidítésre célzó törekvését, és ezzel bizonyít is a töredék hitelessége mellett. Ez lehet Šufflaynak legegényibb nézete, de hogy okoskodásával eldöntötte volna a kérdést, azt nem állíthatja.

***

Šufflay szerint azonban a töredék hiteles munkája János gercsei főesperesnek, és most már (518. l.) az egy lapra terjedő töredék forrásaival is foglalkozni kíván. Ki is mutat hármat: 1. egy magyar krónikát; 2. a stadei annaleseket; és 3. egy dél-dalmát krónikát.

Legnagyobb figyelmet a *magyar krónikának* szentel, és itt találkozók Kaindlal, a kit a magyar források kérdésében nagy tekintélynek tart: »Kaindl — írja — *Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen* cz. munkájában véglegesen megállapította a különböző ismert magyar krónikák viszonyát egymáshoz, s azoknak fő- és mellék-forrásait összeállította.« (530. l.)

A Šufflay-féle magyar krónika »a XI-ik század végén Pécsen keletkezett.« (519. l.) — Ettől kezdve már ki is tűnik Kaindl és Šufflay rokon gondolkozása. Kaindl a magyar-lengyel krónikának előtte oly fontos jelentőségű magyar krónika-forrásával foglalkozva, belátja, hogy ennek megállapítása nehéz, mert mellette forrásként szerepel a Hartvik-legenda s a lengyel író is erősen interpolál.¹⁾ Šufflaynak is el kell ismernie, hogy az ő pécsi krónikája »részint rövidítések, részint más forrásokból származó interpolációk és János főesperes hozzáadásai által eltorzított.« Mindamellet Kaindl a magyar-lengyel krónikából akarja megállapítani a legrégebb magyar krónika — szerinte *Gesta*

¹⁾ Studie III. 33.

vetera — alakját; keletkezését a XI-ik század végére teszi s iratása helyének, sőt szerzőjének kérdésével is foglalkozik.¹⁾ És épen így tesz Šufflay is. Kijelenti, hogy »a hypothetikus pécsi krónika régibb valamennyi többi ismert magyar krónikánál« (529. l.) s keletkezését szintén a XI-ik század végére teszi és végre írójáról is szól.

***

Lássuk tehát a *pécsi krónikát*. Az iratás helye hamar meg van határozva. Erre négy bizonyítéka van:

1. Mert említi, hogy Péter fejezte be (absolvit) a pécsi székesegyház építését. Tudja ugyan, hogy ezt krónikáink is említik, de szerinte ez az adat nem származhatik belőlük, mert az állítólagos pécsi krónika állítólag többet tud, midőn az *absolvit* igével él a krónikák *fundaverat* igéje helyett.

2. Mert a töredék még kétszer említi Pécsét és csak Pécsét. E két hely Péter temetkezése és Salamon koronázása helye. Csakhogy Péter temetkezését krónikáink is említik, még pedig a pécsi székesegyház alapításával kapcsolatban.

3. Mert a Szent Istvánról szóló rész »Magyar- és Horvátország viszonyáról figyelemre méltó feljegyzéseket tartalmaz.« (520. l.) Az előző két pont is keveset bizonyít Pécs mellett, a harmadik egyáltalában semmit.

4. Šufflay mégis bebizonyíthatónak véli, hogy János Pécsről szerezte tudósításait, mert Endre és Béla történeténél a töredék »kétségekkívül . . . összefüggésben van Radus nádor 1057-ből származó ismert oklevelével.« (521. l.) Minthogy maga is tudja, hogy ez a pécsi vonatkozású oklevél későbbi hamisítás, *valószínűnek* tartja, hogy »azt a pécsi krónikairól nem használta fel, hanem csak később János, mikor a hamisítvány már létezett.« (522. l.)²⁾

Csakhogy a conclusió, mely szerint János akár közvetett, akár közvetlen úton csak Pécsről szerezhetette tudósításait, megdönti a a pécsi krónika hypothesisét, mert akkor a Radus-féle oklevél adataival egy úton juthattak a töredékbe más pécsi vonatkozások is.

***

Šufflay mégis foglalkozik a pécsi krónika *mineműségével* is. És itt megint összeakadnak Kaindillal. Kaindl ugyanis a magyar krónikák forrásai közt a *Gesta vetera* mellett, a krónikák utalására hivatkozva, többek közt egy *Antiqui libri de Gestis Hungarorum*-ot is különböztet meg.³⁾

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1903. 461—468. ll.

²⁾ Azért jegyzetben azt is lehetségesnek tartja, hogy »az 1057-iki vél hiteles része talán épen e pécsi krónikából merített.«

³⁾ *Studie* XII. 101.

Kaindl ezt a forrást meg is akarja határozni, de vajmi keveset tud róla. Szerinte ez tartalmazta a Vata-féle feljegyzéseket (est autem scriptum in antiquis libris de gestis Hungarorum, quod omnino prohibitum erat christianis, uxorem ducere de consanguineis Vata . . .) és a *nemzeti krónika* számos bővítését Kézaival szemben.¹⁾ Így az Endrére, Bélára, Leventére vonatkozó bővítéseket,²⁾ az Endre és Béla közötti viszály Béla-párti leírását.³⁾ valamint Salamon történetének egy részét.⁴⁾ Szerkesztése idejét pedig Kaindl az 1100 év tájára teszi.⁵⁾

Šufflay szerint az ő pécsi krónikája Kaindl ezen *Antiqui libri de Gestis Hungarorum*-ával »közeli rokonságban áll, sőt talán azonos is velők.« (531. l.)

Šufflay ezt igen meggyőzően bizonyítja. A Kaindl-féle *Antiqui libri* legbiztosabb adata a Vataról szóló. Vata *de castro Belus* származik, a mi mármost arra jogosítja Šufflayt, hogy ezt az 1289-ben Baranya megyében Szár-Somlyó várához tartozott Belus faluval azonosítsa. (531. l.) Abban, hogy »egy vár kétszáz év lefolyása alatt faluvá süllyedhetett« s hogy »ez nem valami rendkívüli dolog«, igaza lehet Šufflaynak, de engedje meg, hogy erre a korra vonatkozólag el ne higyjük. Ez tehát az *Antiqui libri*-t nem hozza közelebb Pécshez. A mit pedig Šufflay Kaindlról állít, hogy nézete szerint »a magyar krónikákban a Horvátországról szóló tudósítások« az *Antiqui libri*-ből származnak, annak Kaindlnál semmi nyomára sem tudtam akadni.

Marad tehát rokon vonásnak az *Antiqui libri* és a *Pécsi krónika* közt: Endre, Béla és Salamon története. A mi pedig erről szól, az épúgy lehet bővebb krónikáinkból, mint a pécsi krónikából való. Az *Antiqui libri*-vel e helyeken sincs valami feltűnő rokonság. Šufflay is belátja, hogy minden 1046 utáni adat a »törzs-krónikában« benne foglaltatik, de kizártnak tartja, hogy János ez adatokból merített legyen. (527. l.) Hogy miért származtak ezek »szükségképe« egy más magyar forrásból, azt megmagyarázni elfelejtette.

Igen fontosnak tartja azonban annak a bizonyítását, hogy a pécsi krónika 1046-ig az altaichi évkönyveket használta, s használatukat három helyen: Péter trónralépésénél, Aba Karinthiába csapásánál és Péter megvakításánál véli kimutathatni. (523—526. ll.) De az altaichi annalesek mellett e helyek világosságát onnan is magyarázza, hogy a töredék szerzője a czéljának megfelelő adatokat

¹⁾ Studie XII. 101.

²⁾ Studie VIII. 81—82.

³⁾ Studie VIII. 90.

⁴⁾ Studie VIII. 97.

⁵⁾ Studie XII. 102.

a stadei annalesek által is ellenőrizte. (523. l.) Ha azonban a töredék frója ily nagyon körültekintő, adatait ily nagyon ellenőrző ember volt, alig hiszem, hogy a hypothetikus krónikáról — kétszeri alapos átdolgozás után — minden kétséget kizárólag be lehetne bizonyítani az altaichi évkönyvek használatát. Šufflay itt mindenestre többre jutott mint Kaindl, mert megállapította egy sereg adatból, mely adatokról ő mutatta ki, hogy az *Antiqui libri*-ben benne voltak, hogy ez a forrás is használta 1046-ig az altaichi annaleseket, hogy Pécssett íratott, hogy a XI-ik század végéről való és hogy frója papi ember.

* * *

A legcsodálatosabb, hogy a XI-ik század végéről való Kaindl-féle *Gesta vetera* is épen csak 1046-ig használta az altaichi annaleseket. És csodálatos az is, hogy Kaindl ezt a legrégibb magyar krónikának tartja, Šufflay pedig a maga pécsi krónikájáról állítja, hogy minden fenmaradt magyar krónikánál régibb. Csak egyben nem egyezik Kaindl fejtegetéseivel. Kaindl főleg a magyar-lengyel krónika alapján rekonstruálni is iparkodik a *Gesta vetera*-t, melynek használata szerinte irányadó a magyar krónikák egymáshoz való viszonyának megállapításánál. Šufflay nem rekonstruál s a krónikákkal szemben is szerényebb; csak azt állítja, hogy a krónikák is használták ezt a pécsi krónikát. (530. l.)

Valóban zavarban vagyunk. A magyar krónika is épen 1046-ig használta az altaichi évkönyveket. És ez — jegyezzük meg — nem coniectura, hanem kimutatható tény. Csodálatos egyezés! Vagyis csak természetes. A magyar krónika Kaindl szerint használta a *Gesta vetera*-t, Šufflay szerint a *Pécsi krónikát*; természetes tehát, hogy ezek alapján a krónikának is csak 1046-ig vannak az évkönyvekből származó adatai. De mármost honnan az altaichi évkönyvek adatai krónikainkban? A Kaindl-féle *Gesta vetera*-ból, a melyeket Esztergomban irt egy magyar-szláv pap, vagy a Šufflay pécsi krónikájából? *Esztergomi* vagy *pécsi* krónika volt-e az, mely a magyar krónikákra bélyegét rányomta? Avagy talán mind a kettő?

Kaindl szerint mind a kettő, csak hogy ő az *Antiqui libri*-ről nem tudta kimutatni, hogy használta az évkönyveket és hogy Pécssett szerkesztették. Šufflay szerint is mind a kettő, mert a Kaindl *Gesta*-it meg nem támadja. Csak hogy a krónikák az annaleseket sokkal bővebben aknázták ki, mint akár az esztergomi, akár a pécsi krónika. Kaindlnak azonban ez sem okoz nehézséget — s úgy látszik, csatlakozik nézetéhez Šufflay is — mert szerinte a krónikák még külön elővették az altaichi évkönyveket és még egyszer használták őket, de csak a már használt helyeken és szintén csak 1046-ig.

Kaindl szerint tehát a krónikák forrása, a *Gesta*, 1046-ig használta az évkönyveket. Šufflay szerint a másik forrás, a *Pécsi krónika* (= *Antiqui libri*?) szintén 1046-ig használta azokat, s Kaindl és Šufflay egybehangzó véleménye szerint maga a krónika kompilátora is épen 1046-ig aknáztta ki őket. Csodálatos találkozás! És az ember még csak ne is kételkedjék benne? Különösen, ha ismeri az alapot, melyen e következtetések létre jöttek. Kaindl okoskodásának alapja a magyar-lengyel krónika, a magyar dolgokban valóságos torz, mire csak a legnagyobb jóakarattal lehetett a magyarságot rásütni; de erről már máskor szóltam. Šufflay okoskodásának alapja pedig egy kétes hitelű, egy lapra terjedő töredék, a mely két más forrással kombinálta az altaichi évkönyveket használó pécsi krónikát.

Egyelőre engedjék meg, hogy az altaichi évkönyveket se a *Gesta*, se a Pécsi krónika forrása gyanánt el ne fogadjuk, se a krónikák által újra való felhasználásukat el ne higgyük, hanem megmaradjunk a mellett, hogy a magyar krónika közvetlenül és egyszer merített az évkönyvekből.

Šufflay úr pedig külön is engedje meg, hogy felfedezését, a *pécsi krónikát*, az összes hozzáfűzött következtetésekkel együtt fictionának tartsuk.

DOMANOVSEKY SÁNDOR.

EGY MÓRING-LEVÉL 1758-BÓL.

A Berzeviczy család lomniczi levéltárából közöljük az alábbi móríngoló levelet, melyet Berzeviczy Sándor állított ki menyasszonyának, Horváth Borbálának, 1758-ban. A levelet Berzeviczy sajátkezűleg írta, két tanu előtt. Magyarságát annál inkább megbecsülhetjük, mert abban az időben a felvidéken inkább a német és latin nyelv volt gyakorlatban. Megjegyezzük, hogy ebből a házasságból származott *Berzeviczy Gergely*, ki mint nemzetgazdasági író tűnt ki, s a kinek emlékének nemrég Gaál Jenő a M. Tud. Akadémia megbízásából írt jeles munkában öröktette meg.¹⁾ A menyasszony családja, a Horváth-Stancsics család, Szepes megyében egyike a legelőbbkelőeknek és legvagyonosabbaknak, férfiágon még a XVIII-ik század végén kihalt.

A móríngoló levél egész terjedelmében így hangzik:

Én alább írt Lomniczai Berzeviczy Sándor, ezen levelemmel bizonyítom, hogy én mostani özvegyi statusomat megváltoztatni akarván: eljegyeztem magamnak jövőendőbeli házastársul tekin-

¹⁾ Berzeviczy Gergely élete és művei. Budapest, 1902. (Magyar közgazdasági könyvtár, I. köt.) 8-r. IX, 319 l.

tetes és nemzetes Stansich Horváth Borbála kisasszonyt, tekintetes nemzetes és vitélő ugyan Stansich Horváth Gergely uram elő kegyelme és kedves házastársa, méltóságos báró Helempach Anna Mária második kedves hajadon leányát; kinek személyéhez és azzal összekapcsolt szép erkölcséhez midőn különös szeretettel és bőséggel viseltetnék, leginkább pedig, hogy nem nézván azt, hogy őt nevetlen árváim legyenek, kiknek felnevelése és jóra való oktatások nem kevés bajt, fáradságot és gondot kívánnak; mind ezekkel pedig nem gondolván, illendő felnevelésök iránt engem annyira bizonyossá tett, hogy ösmervén azonkívül is minden tökéletességekre való nagy hajlandóságát, iránta nemcsak életembe de halálom után is semminemű kétségem nem lehet; és ez által hozzám is annival nagyobb hajlandóságát és igaz szeretetét bizonyította. Mindezekre való nézve viszont én is kívánván hozzá igaz szeretetemet megbizonyítani, azon történetben, hogy ha előbb nekem mint neki halálom történnék, eltökélt szándékomból és szabad akaratomból ezer, idest 1000 körünczi jó mértékű aranyokat most vagyis akkora találandó keresett javaimból, capitalisaimból, avagy pedig akár mi névvel nevezendő ingó vagy ingatlan jószágaimból kifizettetni móring képében kötöm, ajándékozom és nunc pro tunc adom, és successoraim által kifizettetni magamat kötelezem; úgy hogy minden pörpatvar nélkül említett kedves feleségemnek egyszersmind tartozzanak letenni és kifizetni; nulla contradictione, inhibitione, protestatione aliisque juridicis remediis, exceptionibus vel impedimentis obstantibus nec penitus obstare valentibus. Mely dolognak nagyobb bizonyására és állandóságára Gradeczi Stansich Horváth Borbála kedves jegyesemnek, úgymint jövődöbeli kedves hitvestársamnak, ezen saját kezem írásával és subscriptiómmal, nem különben szokott pecsétemmel pecsétlett móringoló leveletem kiadtam. Keresztfalván, 8 Februarii, 1758.

(p. h.) Lomniczai Berzeviczy Sándor m. pr.

Coram me: Alexandro Görgey de eadem et in Toporc m. pr.

(p. h.)

Coram me: Stephano Jobo Szirmay de eadem m. pr.

(p. h.)

Kivül a levélre írva: Boriska móringja.

BERZEVICZY EGYED.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztályának máj 5-iki ülésén *Thallóczy Lajos* r. tagnak *Mantovai követjárás 1395-ben* cz. értekezését olvasta fel Óváry Lipót levelező értekező annak a követségnek jelentéseit ismertette, a

melyet Gonzaga Ferencz küldött Zsigmond királyhoz, hogy tőle segítséget kérjen Mantua megvédelmezésére a Viscontiak ellen. Őt ilyen követségi jelentés maradt fen. E jelentések, bár nem valami nagyfontosságú politikai okiratok, annyiban érdekesek, a mennyiben Olaszország akkori társadalmi viszonyaira vetnek világot s kidomborítják Zsigmond nagyszabású politikai terveit, melyeket a török hatalom ellensúlyozására egy létrehozandó európai szövetség érdekében szőtt.

— A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG a maga kebelében állandó *népnyelvi bizottságot* létesített, melynek célja: a magyar nyelvjárások tanulmányozásának s a népnyelvi anyag gyűjtésének az egész magyar nyelvterületen egységes szervezése, vezetése és irányítása. E célzt a társaság úgy véli elérhetőnek, ha az ország különböző részeiben mindazok, a kik népnyelvi gyűjtéssel eddig is foglalkoztak vagy a nép nyelve iránt érdeklődnek, részt vesznek a gyűjtés munkájában s így hozzájárulnak a közös cél eléréséhez. Ebben a munkában részt vehet mindenki, a kiben van lelkesedés és komoly törekvés, hogy a nép nyelvvel foglalkozzék, s a kinek állásánál, társadalmi helyzeténél fogva is alkalma van a magyar néppel érintkezni. A M. Ny. T. nevében azzal a kéréssel fordulunk tehát a néppel érintkező olvasóinkhoz és tagtársainkhoz, hogy mennél többen vállalkozzanak a népnyelvi gyűjtés munkájára s álljanak be a társaság gyűjtői sorába. A társaság a gyűjtők számára részletes utasítást dolgoztat ki, mit az ősz folyamán minden érdeklődőnek meg fog küldeni. A ki a gyűjtés munkájában tényleg részt vesz s a gyűjtött anyagot a társaságnak beküldi, fáradságáért a beküldött anyag értékének megfelelő díjazásban fog részesülni. A ki hajlandó a társaság gyűjtői sorába állani, szíveskedjék a társaság titkárát, Zolnai Gyulát (Budapest, V. Akadémia-utca 2.) értesíteni, megjelölván egyúttal azt a vidéket a hol lakik, s esetleg a munkakört is, melyre első sorban vállalkozik. A gyűjtők további utasítást a népnyelvi bizottságtól fognak kapni.

— TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE egyik legbecsesebb kiadványa társulatunknak, mely akkor is méltó helyet foglalna a közlésre szánt történeti emlékek sorozatában, ha Teleki Mihálynak egyéb érdeme nem lett volna annál, mint hogy megalapítója lön egy már kétszáz év óta virágzó előkelő nemzetségnek, melyből egymást követve emelkedtek ki oly férfiak, kik a tudomány és irodalom, a társadalmi és politikai élet mezején maradandó érdemeket, hirt és nevet szereztek magoknak, becsületet magyar nemzetüknek. De Teleki Mihály nyilvános pályája, az a döntő szerep, mely neki Erdély történetének legválságosabb korszakában jutott, valamint

az a körülmény, hogy élete, jelleme és államférfiúi működése ma sem áll még tisztán az utókor előtt: kétszeresen becessé s a legnagyobb mértékben tanulságossá teszi a gazdag gyűjteményt, melynek 1656—1660-ig terjedő első kötete *Gergely Sámuel* tagtársunk gondos szerkesztésében most került ki a sajtó alól. A kötet tartalmát más alkalommal bővebben fogjuk ismertetni olvasóinkkal; ezúttal csak azt említjük meg, hogy *Teleki Mihály levelezése*, mely a Széki gróf Teleki család Oklevéltárának egy külön sorozatát fogja alkotni, tizenkét kötetre van tervezve. A család, élén id. gróf Teleki Géza szeretett elnökünkkel, nem riadt vissza a nagyobb anyagi áldozattól sem, hogy a gyűjteményt mennél teljesebbé tegye; de méltányolta annak fontosságát a M. Tud. Akadémia is, midőn a kiadás költségeinek hordozását felerészben elvállalta; a M. Történelmi Társulat pedig örömmel vállalkozott a kiadás közvetítésére, szerkesztő bizottságot választván, mely az egész kiadvány szellemi vezetését és nyomdai gondozását tervszerűen intézi. A legmelegebben ajánljuk e kiadványunkat a multak iránt érdeklődő tagtársaink figyelmébe.

— A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT igazgató választmánya a társulat néhai örökös elnöke, gróf *Kuun Géza* emlékezetére f. évi jun. 10-én a dévai vármegyeház nagytermében ünnepi ülést tartott, hogy kifejezze háláját az elhunytak emléke iránt, a ki kezdettől fogva a legszorgosabb gondoskodással vette körül a társulatot, utat mutatott haladásának s befolyásával mindenkor hathatósan segítette céljai elérésében. A kegyeletos alkalomra egybegyűlt nagyszámú közönség előtt *Réthy Lajos* társulati alelnök nyitotta meg az ülést, szép szavakkal emelvén ki az emlékünnepegy jelentőségét; ezután következett az *Emlékbeszéd*, melyet *Krenner Miklós* tanár irt és adott elő; majd *Adalékok gróf Kuun Géza életéhez* czímmel *Sólyom-Fekete Margit* felolvasása, melynek anyagát részint közvetlen tapasztalásból, részint a gróf családi körében hallomásból merítette. Az ünnepelő társulat az emlékbeszédet és felolvasást *Osdolai dr. gróf Kuun Géza emlékezte* cím alatt külön füzetben bocsátotta közre.

† RÁTH GYÖRGY a budapesti kir. ítélőtábla nyugalmazott tanácselnöke, társulatunk egyik legrégibb alapító tagja, meghalt. Jul. 7-én hunyt el hosszas szenvedés után, hetvenhét éves korában. Munkás élete javarészt a bírói pályán töltötte; de bírói működése mellett mindig szakított időt magának tudományos és irodalmi foglalkozásra s kiváló képességeit főleg a képzőművészetek és iparművészet érdekeinek szentelte. Mint a Magyar Iparművészeti Társulat elnöke, ő hozta létre a millennium alkalmával a társulat gyűjteményes kiállítását s ugyancsak ő szervezte és rendezte

az 1900-iki párisi világkiállításon a magyar iparművészeti csoportot, mely érdemeiért többféle kitüntetésben részesült. Maradandó becsű munkája az *iparművészet könyve*, melyet a M. Iparművészeti Társulat megbízásából szerkesztett s két díszesen illusztrált kötetben tett közzé.¹⁾ Egy pár kisebb történeti tárgyú dolgozatával közlőnyünket is felkereste régebben. Ilyenek: *Aragoniai János* (1890) és a *Két kassai plébános a XVI-ik században* (1895) cz. dolgozatok, mind önálló kutatás eredményei. Ráth György mint műértő, régiség- és könyv-gyűjtő egyaránt kitűnt. Válogatott hungaricumokból álló gazdag könyvtára párját ritkítja. Tudományos munkásságát az Akadémia is elismerte, midőn irodalomtörténeti és archaeologiai bizottságainak segédtagjává választotta. Adózzunk mi is tisztelettel emlékezetének!

ÚJ KÖNYVEK.

— ACSAY ANTAL. A renaissance Itáliában. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 4, 274 l. Ára 5 kor.

— ADATTÁR Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. II. köt. A *Délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat* megbízásából szerkeszti Baróti Lajos. Temešvár, 1900—1904. Csanád-egyházm. kny. 8-r. IV, 625, LXXVIII l.

— ADATTÁR (Magyar protestáns egyháztörténeti —). Szerkeszti Stromp László. Kiadja a M. Prot. Irodalmi Társaság. IV. évf. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 217 l. Ára 3 kor.

— AJTAY JÓZSEF. A magyarság fejlődése az utolsó kétszáz év alatt. Harmadik bővített kiadás. Budapest, 1905. Márkus Samu kny. 8-r. 72, 2 l. (Az Országos Magyar Szövetség Könyvtára, I.) Ára 50 fill.

— BALÓ JÓZSEF. A nevelés története. A tanító- és tanítónőképző-intézetek IV. osztálya számára. Az új tanterv figyelembevételével. Budapest, 1905. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 160 l. Ára 2 kor.

— BALOGH FERENCZ. Keresztyén egyháztörténelem. Második korszak. Az egyház császároktól függésének kora Nagy Konstantintól Hildebrandig, 313—1046. Kr. u. 2-ik füzet. Második tömörített kiadás. Debreczen, 1905. Városi kny. 8-r. 32 l.

— BÁN ALADÁR. Képek a finn nép életéből. Néprajzi tanulmány. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 70 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből, 52. sz.) Ára 1 kor. 80 fill.

— BANCZIK SAMU. Nagyajtai és Miklósvárszéki Cserei Mihály. Kolozsvár, 1905. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 83, 2 l.

— BARÓTI LAJOS. Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez; I. *Adattár*.

— BEKSICS GUSZTÁV. Mátyás király birodalma és Magyarország jövője. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII, 256 l. Ára 4 kor.

— BERCZIK ÁRPÁD. Szigeti József emlékezete, 1822—1902. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1905. márcz. 27-én tartott összes ülésén.) Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 11 l. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezésedek, XII. köt. 12. sz.) Ára 45 fill.

¹⁾ Ismertetését olv. *Századok*, 1903. 366. l. és 1905. 363. l.

— **BERECZ SÁNDOR.** Magyarország művelődésének története. Gyoma, 1905. Kner Izidor kny. 8-r. 288, 4 l. Ára 4 kor.

— **BERZEVICZY** (Albert de —). Voyageurs hongrois en Italie dans la première moitié du dernier siècle. Budapest, 1905. Fritz Ármin kny. 8-r. 29 l.

— **CsÁTHY FERENCZ.** A százados Csokonai-emlékünnepegyházzal kapcsolatos Csokonai-kiállítás tárgymutatója. A Csokonai kiállítási bizottság megbízásából összeállította —. Debreczen, 1905. Városi kny. 8-r. 26 l. Ára 6 fill.

— **CSIZMADIA JÁNOS.** A Bartakovich, Justh, Rudnay és Rudnyánszky családok és részben azok rokonsága. Összeállította —. Késmárk, 1905. Sauter Pál kny. 8-r. 4, 70, 2 l. Ára 3 kor.

— **DOBOS FERENCZ.** Az Adria uralmának kérdése a XIV-ik században. Kolozsvár, 1905. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 84, 2 l.

— **DOMANOVSZKY SÁNDOR.** A pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Irta —. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 54 l. (Különlenyomat a *Századok* 1905 évi folyamából.)

— **EMLEKEZETE** (Osdolai dr. gróf Kuun Géza —). 1. Emlékbeszéd. Irta *Krenner Miklós*. 2. Adalékok gróf Kuun Géza életéhez. Irta *Sólyom-Fekete Margit*. Kiadja a Hunyad-m. tört. és rég. társulat. Déva, 1905. Krall Gyula kny. 8-r. 37 l.

— **EMLEKKÖNYVE** (A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és —). 1904. I. kötet: Abaúj- és Sáros-megye. 42 melléklettel és 124 a szöveg közé nyomott képpel. — II. kötet: Zemplén-megye, névtár és iskolák. 57 melléklettel és 47 a szöveg közé nyomott képpel. Kassa, (1905.) Vitéz A. kny. Nagy 8-r. 4, 476, X l., 2, 477—908 l.

— **ERNYÉY JÓZSEF.** A magyar szent korona országainak területén érvényben volt gyógyszerkönyvek hivatalos gyógyszerjeinek jegyzéke, 1774—1904. A magyarországi gyógyszerészegylet megbízásából összeállította —. Budapest, 1905. Szent László kny. 8-r. 163 l.

— **ERŐDI BÉLA.** Horvát-Szlavónország. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 63 l. Számos szövegközi képpel. (Különlenyomat *A föld és népei* V-ik kötetéből.)

— **ÉRTESÍTŐ** a pannonhalmi szent Benedek-rend győri főgimnáziumáról az 1904/1905. iskolai évről. Közzéteszi *Acsay Ferencz* igazgató. Győr, 1905. Győr-egyházm. kny. 8-r. 4, 90—135, 4, 52 l. (*Németh Ambrus*: A győri kir. tudomány-akadémia története. 3-ik rész második fele, 1806—1850. 90—135. ll.)

— **ÉRTESÍTŐJE** (A besztercebányai kir. katolikus főgimnázium —) az 1904—1905. tanévről. Közzéteszi *Lévay István*. Besztercebánya, 1905. Hungária kny. 8-r. VIII, 153 l. (*Eutropius*: A rómaiak rövid története tíz könyvben. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Klima Lajos*. VIII, 1—92. ll.)

— **ÉRTESÍTŐJE** (A budapesti I. kerületi m. kir. áll. főgimnázium tizenharmadik évi —) az 1904—1905-ik iskolai évről. Közzéteszi *Himpfner Béla*. Budapest, 1905. Fritz Ármin kny. 8-r. 96 l. (Az Erechtheion és a Nike-templom. *E. A. Gardner* Ancient Athens VIII. fejezetének fordítása. Fordította *Schmidt Márton*. 1—19. ll.)

— **ÉRTESÍTŐJE** (A budapesti VII. ker. külső m. kir. állami főgimnázium —) az 1904—1905-ik iskolai évről. Közzéteszi *Timár Pál*. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 112, 2 l. (*Pekár Károly*: *Histórias ének a kenyérmezei viadalról 1568-ból*. Szerzője a Nikolsburgi Névtelen. 3—19. ll.)

— **ÉRTESÍTŐJE** (A csurgói államilag segélyezett ev. ref. főgimnázium XXIII. évi —) az 1904—1905. tanévről. Közli *Vida Károly*

igazgató. Csurgó, 1905. Vágó Gyula kny. 8-r. 4, 111 l. (*Varga Gábor*: A görög nő társadalmi helyzete és a görög családi élet. 3—47. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A debreczeni állami főreáliskola harminczkettedik —) az 1904—1905. iskolai évről. (Uj évf. 14. sz.) Összeállította *Fazekas Sándor* igazgató. Debreczen, 1905. Debreczen szab. kir. város kny. 8-r. 93, 2 l. (*Horvay Róbert*: Iskolai élet Franciaországban. 3—19. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A jászberényi m. kir. állami főgimnázium —) az 1904—1905. iskolai évről. Közzéteszi *Barna Mihály* igazgató. Jászberény, 1905. Csordás István kny. 8-r. 125 l. (*Ágner Lajos*: A japánság súlya és törekvése. 22—39. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A keszthelyi kath. főgymnasium —) az 1904—1905. évről. Szerkesztette dr. *Burány Gergely* igazgató. Keszthely, 1905. Sujánszky József kny. 8-r. 270, 2 l. (*Papp László*: A német parasztforradalom, 1524—1526. 3—143. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pannonhalmi szent Benedek-rend komáromi négy osztályú katolikus gimnáziumának —) az 1904/905. iskolai évről. Közli *Horváth Kristóf*. Komárom, 1905. Hungária kny. 8-r. 80 l. (*Bausz Teodorik*: Tóth Lőrincz. 3—39. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A Komárom-vármegyei és városi muzeum-egyesület 1904 évi —). Szerk. *Alapi Gyula*. XVIII. évf. Komárom, 1905. Spitzer Sándor kny. 8-r. 65, 2 l.

— ÉRTESÍTŐJE (A körmöczbányai m. kir. állami főreáliskola harminczötödik évi —) 1904—1905. Közzéteszi *Faith Mátyás*. Körmöczbánya, 1905. Paxner és Biron H. kny. 8-r. 141, 2 l. (*Pszotka Ferencz*: Körmöczbánya szomorú napjai 1849-ben. 1—77. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pécsi állami főreáliskola —) az 1904—1905. tanévről. Összeállította *Galloovich János* igazgató. Pécs, 1905. Pécsi irod. és kny. r. t. 8-r. 174, 2 l. (*Szegedy Rezső*: Jókai Mór emlékezete. 3—8. ll. — *Révai Sándor*: Barlám és Jozafát, továbbá Szent Elek legendája. 9—45. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pannonhalmi szent Benedek-rend soproni kath. főgimnáziumának —) az 1904—1905. iskolai évről. Közli *Darvas Orbán* igazgató. Sopron, 1905. Röttig Gusztáv kny. 8-r. 102, 2 l. (*Gácsér József*: Gaál György élete és munkássága, 1783—1855. 3—49. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A szombathelyi kir. kath. főgimnázium —) 1904—1905. Szerkeszté dr. *Edelmann Sebő* igazgató. Szombathely, 1905. Egyházmegyei kny. 8-r. 104, 6 l. (*Neogrády Gübert*: Az őskeresztények Sava-riában. 1—27. ll.)

— EUTROPIUS. A rómaiak rövid története tíz könyvben. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Klima Lajos*. Besztercebánya, 1905. Hungária kny. 8-r. 2, VIII, 91 l.

— ÉVKÖNYVE (Az eperjesi Széchenyi-kör —), 1904. Szerk. dr. *Wal-lentinyi Samu*. Eperjes, 1905. Kósch Árpád kny. 8-r. 102, 2 l.

— FARKAS SÁNDOR. A magyar nemzet története. Tanító- és tanítónő-képzők számára. Budapest, 1905. Neuwald Illés kny. 8-r. 164 l. Ára 2 kor. 40 fill.

— FINÁLY GÁBOR. A római birodalmi limes föl kutatásáról Pannóniában. Budapest, 1905. Franklin-tára. kny. 8-r. 3 l.

— FLUCK BÉLA. A csász. és kir. 6-ik huszárezred története, 1734—1896. Fordította —. Gyöngyös, 1905. Sima Dávid kny. 8-r. 122, 2 l. Egy arcképpel.

— GAÁL MÓZES. A magyar irodalom története főbb vonásokban. Harmadik kiadás. Budapest, 1905. Révai és Salamon kny. Kis 8-r. 77 l. (Stampfel-féle Tudományos Zsebkönyvtár, 4.) Ára 60 fill.

— GERGELY SÁMUEL. Teleki Mihály levelezése; 1. *Teleki Mihály*.

— GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ. Gyöngyösy István élete és munkái. A költő

arczképével és címerével. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 86, 2 l.

— GYÖRFFI ENDRE. Világtörténelmi kortáblák, különös tekintettel hazánk történelmére. Iskolai és magánhasználatra. Összeállította —. Szombathely, 1905. Geist Márton kny. 8-r. 50, 2 l. Ára 1 kor.

— GYÖRGY ZSIGMOND és Lukinich Imre. Nehány külföldi utazó Szolnok-Doboka megyében. Összeállították —. Dás, 1905. Demeter és Kiss kny. 8-r. 28 l.

— GYÖRNY TIBOR. Semmelweis. Irta —. Budapest, 1905. A pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 14 l. (Az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményei. Különlenyomat. XLIX. évf. 1905. 33. sz.)

— HEGEDŰS ISTVÁN. Petrarca *Szózatja* és egyik latin költői levele. (Fölolv. a M. Tud. Akadémia I. oszt. 1905. márcz. 20-án tartott ülésén.) Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 21 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. köt. 8. sz.) Ára 50 fill.

— JANKÓ MIKSA. Győr-Zámoly község monografiája. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 30 l. Ára 60 fill.

— JEBB R. C. A görög irodalom története. Angolból fordította *Findczy Ernő*. Ötödik javított kiadás. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 169, 3 l. (Az Athenaeum Kézírónyvtára. Irodalmi és történelmi sorozat, VI.)

— JEGYZÉKE (Abauj-Torna vármegye községei és egyéb lakott helyei, továbbá Kassa szab. kir. város egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyv-bizottság. Budapest, 1905. Pesti kny. r. t. 8-r. 18 l.

— KÁNDRA KÁBOS. Ordinarius secundum veram notulam sive rubricam alme ecclesie Agriensis de observatione divinorum officiorum et horarum canonicarum. A krakói unicum könyvpéldány után közzéteszi —. Az egri főkapitán hazaflás áldozatával kiadja az egri egyházmegyei irodalmi egyesület. Eger, 1905. Érseki lyceum kny. 8-r. XXXVI, 196 l. Ára 3 kor.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Az argyasi (argesi, ardsisi) püspökség. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 8 l.

— KEMÉNYFY K. DÁNIEL. Vaszary Kolos, 1855—1905. Irta —. Esztergom, 1905. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 185 l. Arczképpel s más képekkel.

— KISS ISTVÁN (Rugonfalvi). Magyarok Mária Terézia 1743 évi prágai koronázásán. Irta —. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 16 l.

— KLIMA LAJOS. Eutropius. A rómaiak rövid története; 1. *Eutropius*.

— KOMÁROMY LAJOS. Knox János skót reformátor élet- és jellemrajza. Alkalmi kiadás Knox János 400 éves emlékünnepeére. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l.

— KÖBLÖS ZOLTÁN. Halotti beszédek az erdélyi országos muzeum és a kolozsvári református kollégium könyvtárában. Kolozsvár, 1905. Gáman János örököse kny. 8-r. 104 l. (Különlenyomat a *Genealogiai Füzetek* 1904 és 1905 évi folyamából.)

JEGERNDORFI PÁL NYITRAI FŐESPERES

1350.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Azon számtalan idegenek közül, kik az Anjouk fényes korában nálunk Magyarországon keresték szerencsájüket, kiválik mind képzettségével, mind ügyességével *Jegerndorfi Pál*.

Mellékneve: *de Jegherdorp, Jegerdorf*, mint azt a pápai regesták fűntartották, valószínűleg származása vagy születése helyét jelöli, a hol atyja — úgy látszik — birtokos volt.¹⁾

Jegerndorf, szlávul *Krnov*, latinul *Kirnovia*,²⁾ az Oppa folyócska mellett, Troppautól északnyugatra fekszik, s a XIV-ik században a troppai (Opaviensis) hercegséghez tartozott.

Pál, midőn Magyarországra érkezék, olmczi egyházmegyei tanult, jogvégezett pap volt. Valószínűleg ajánlattal jött a magyar királyi udvarhoz, a hol a tudós embereket megbecsülték, alighanem egyenesen Erzsébet anyakirálynéhoz, ki a

¹⁾ A gurki püspökök névsora *Praunspeck*-nek nevezi, a münchen-freisingenieké *Harrach*-nak; úgy vélem, mindkettő tévesen. Miért nevezik Praunspecknek a gurkiak? nem tudom. Braunsberg egyébiránt morvaországi helység. Harrachnak Meichelbeck (*Kurze Freisingische Chronica*, 216. l.) véleménye alapján hívják, ki azonban csak ennyit állít: »*Solle aus dem Geschlechte der Edlen von Harrach gewesen sein.*« Hopf (*Hist. geneal. Atlas*, I. 408.) szerint a Harrachok őse bizonyos Przebyslaw († 1289); fának Detrének (1289—1336), az osztrák ág alapítójának nyolcz fia volt: Pál († 1377), János (1371), Bernát, Péter, Ulrik († 1407), Detre, Kraft és Busko. A fönti Ulrikától származnék a maig is létező, nálunk 1563-ban indigenátust kapott Harrach grófi család, mely nevét a cseh- és morvaországi Harrachsdorf és Harrachsthal nevű helységtől kölcsönözte. Ez állítással azonban ellenkezik VI. Kelemen pápának 1350 április 8-án kelt regestája, a hol a pápa »Botoni quondam Petri de Jegerdorf, fratri uterino Pauli . . . nuncii nunc presentis« — mint legott látni fogjuk — kegyelmet osztogat.

²⁾ Codex dipl. Moraviae, VII. 13.

sziléziai Piaszt hercegekkel, közelebb-távolabb rokonaival folytonos összeköttetésben állott, mert remélte, hogy ezen eredetileg lengyel hercezségek, melyek alig félszázad előtt szakadtak el a lengyel hazától és meghódoltak a cseh királyságnak, előbb-utóbb visszatérnek Lengyelországhoz, melyet ő mintegy hozományaúl tekintett, s a melyre fiának, Nagy Lajos királynak szerződéses joga volt azon esetben, ha Kázmér lengyel király, Erzsébet anyakirályné öccse magtalanúl, fiörökösök nélkül halna el.

Ezen föltevésünk, hogy Erzsébet királyné volt Jegerndorfi Pál pártfogója, épen nem ötletes, mert ugyan ő folyamodott VI. Kelemen pápához Pál édestestvére érdekében, kérvén a szentatyát, hogy Botonak, néhai Jegerndorfi Péter fiának adományozzon egy prágai káptalani javadalmat.¹⁾ Meglátszik ez abból is, hogy Erzsébet királyné kinevezte Jegerndorfi Pált káplánjának, mire Nagy Lajos hasonlóképen cselekedett és megtette jogtudó papját a királyi levéltár őrének és ítélőmesternek, protonotariusnak. Sőt mivel ez időben még egyházi javadalmat nem élvezett, kinevezette a pápa által esztergomi javadalmas kanonokká, nemkülönben nyitrai főesperessé, mely főesperesség Telegdi Tamás, utóbb esztergomi érsek kezén volt egy féléven át, mielőtt esztergomi prépostnak előléptették.²⁾

Miután ekképen megviradt, csakhamar kisütött napja is a királyi udvarban ügyesen forgolódó Jegerndorfi Pálnak.

*

Tudjuk, hogy 1349 közepén az egyezség Siciliára nézve a szentszék és Nagy Lajos közt, Boulognei Guido bíboros pápai követ közvetítésével létrejött. Az egyezség főpontjai ezek valának: VI. Kelemen pápa 1350 végéig fegyverszünetet rendel Lajos magyar király és a sicíliai királyi pár között; törvényt lát Johanna fölött; Siciliát többé vissza nem adja neki, hanem István magyar herczegre ruházza, ki feleségül veszi Máriát, Durazzo Károly özvegyét; teljes bűnbocsánatot hirdet azok-

¹⁾ Vatikáni levéltár: Supplicationes Clementis VI. anno VIII. Parte I. fol. 39. dd. 1350. ápr. 8.

²⁾ Supplicat. Clem. VI. a. VIII. P. I. f. 134. dd. 1350. jan. 28. — A főesperességet Pál megkapta, de az esztergomi kanonoki javadalmat aligha; e helyett azonban szepesi kanonok lett. V. ö. *Vatikáni Magyar Kiráttár*, I. 2. 441.

nak, kik Siciliába törtek; viszont Lajos magyar király a pápa kezére szolgáltatja mindazon erősségeket és területeket, melyeket hadai elfoglalva tartanak, ha Johanna királyné ugyanezt cselekszi. (1349 július elején.) — A pápának tetszetek e békepraeliminárek, de végrehajtani nem bírta azokat, mert a bibornokoknál, kik főleg Périgordi Talleyrandra hallgattak, nehézségekbe ütköztek, Johannánál pedig és férjénél ellenkezésre találtak. A római curia tehát ismét a késlekedés politikájára volt utalva.

Nagy Lajos király 1350 elejéig várt, mígnem a pápa újabb kifogásaiból meggyőződött róla, hogy a Guido biborossal megállapított egyezségnek reá nézve értékes pontjait végrehajtani nem fogják. Laczkfi István nógatására tehát elhatározta, hogy még egyszer személyesen indul Siciliába és nyomatékot ad szavának. Előbb azonban Jegerndorf Pál nyitrai főesperest követül (nuncius) küldötte Avignonba.¹⁾

A főesperes legkésőbb márczius elején érkezhetett oda, minthogy az első, kezéhez adott és Erzsébet királynéra címzett levél, melynek melléklete a bibornokokkal folytatott hosszas tanácskozásoknak volt eredménye, márczius 16-án kelt, ellenben a Nagy Lajos király levelére adott érdemleges válasz április 14-ét viseli keletül, mikor Nagy Lajos már elindult vala második nápolyi hadjáratára. Föl kell tehát tennünk, hogy Jegerndorf Pál időközben gyors futárokkal értesítette a magyar királyt az avignoni hangulatról, mert habár egyéb elintézni valója is találkozott, főfeladata mégis a sicíliai kérdés állásáról való értesülés szerzése maradt, mely miután elégtelennek találtatott, határozta el magát Nagy Lajos király végleg arra, hogy újra hadat vezet Nápoly ellen.

Minthogy pedig Jegerndorf Pál megítéléséhez ezen első követségében viselt dolgai fölöttébb érdekeseek, nem tehetjük, hogy azokat hallgatással mellőzzük.

A levélben, melyet VI. Kelemen pápa 1350 márczius 16-án Erzsébet anyakirálynéhoz intézett, hálásan emlékezik meg arról, hogy a szent Cicelléről nevezett biboros, Boulognei Guido gyakori tudósításaiból örömmel értesült, mily őszinte és buzgó híve a királyné a római szentegyháznak és hogy mily határozatosan előmozdította a szentszék nevezett követe törekvéseit. Mindamellett úgy értesül a pápa, noha ezen híreszteléseknek hitelt adni nem akar, hogy fia, Lajos király újra Siciliába készül; kéri tehát a gondos anyát, hogy fiát óvja, tartsa vissza a testi-lelki veszedelmektől, melyek őt Siciliában érhetnék és

¹⁾ A m. nemzet tört. Szerk. Szilágyi Sándor. III. 208.

ne bízzék zsoldosai kétes hűségében. Kéri továbbá, hogy az ártatlan királyi herczegek megszabadulását visegrádi fogásukból, a mi nagyon szíven fekszik, anyai intéseivel tiánál eszközölje ki. Egyébiránt ír fiának erről, és minden úgyről, a mit Pál nyitrai főesperes és királyi követ, e levél vivője, királya nevében előadott; mely válasz másolatát mellékelí.¹⁾ Kétséget nem szenved tehát, hogy a Nagy Lajosnak szóló levél ekkor már készen volt, hiszen különben másolatát mellékelni nem lehetett volna a márczius 16-iki levélhez; fel kell tűnni ennek folytán, hogy a Nagy Lajosnak szóló levél április 14-iki dátumot visel. A miért megerősít bennünket ezen körülmény is máshonnan merített azon véleményünkben, hogy Avignonban még mindig kétségben voltak az iránt, miképen cselekedjenek, és hogy a halogatásban kerestek menedéket.

Április 8-án Jegerndorfi Pál főesperesnek újabb kihallgatása volt a pápánál, hogy Erzsébet anyakirályné folyamodványait előterjeszsze.²⁾ Ezek volnának: hogy az ó-budai klariszszáknak általa alapított monostora bőséges búcsukban részesüljön; hogy ugyanazon monostorban, mely nagyobbadán főúri hölgyeket fogadott be, világi szolgálókat tarthassanak; hogy Panevoicz Miklós boroszlói örkanonok, Egyed ferencz-rendi barát s a királyné gyóntatója, Marjadi Dömötör, Veszprém-megyei klerikus, Honbert Henrik és Offia felesége (Boroszló egyházmegyebeliek), Loránd, István (Steffinus) és Hermann budai lakosok teljes búcsuban részesülhessenek halálok óráján; hogy Marjadi Dömötör, a királyné kincsörzője, a váradi egyházban kanonokságot kapjon; hogy Jegerndorfi Bató, Pál testvére — mint már említők — prágai kanoniát nyerjen; hogy Budai Farkas (Volfangus) tizenkettő magával a szentföldet meglátogathassa; hogy Schoff Ulriknak egy boroszlói javadalmas kanoniára várandósága legyen, jóllehet hasonló kegyelmben Olmüczre nézve már részesült.³⁾ Látjuk ezekből, mennyire kegyében volt Jegerndorfi Pál az özvegy királynénak, ki nyilván iránta való tekintetből szinte kivétel nélkül idegenek érdekében folyamodott a szentszékhez kegyelmekért.

S ezzel elérkeztünk Jegerndorfi Pál követsége derekas föladatához, a Nagy Lajos király által reá bízott ügyek mikénti elintézéséhez, mint erről VI. Kelemen pápa 1350 április 14-iki leveléből értesülünk. Pál nyitrai főesperest, követedet — így

¹⁾ *Theiner*: Monum. Hung. I. 779.

²⁾ Meglehet azonban az is, hogy Erzsébet királyné folyamodványait írásban és nem személyesen terjesztette a pápa elé.

³⁾ Suppl. Clem. VI. a. VIII. P. I. fól. 39. — *Theiner*: Monum. Hung. I. 780. — Monum. epp. Veszprim. II. 133.

kezdődik a levél — és reá bízott leveledet irántad való tekintetből kegyesen fogadtuk, a mit szóval és írásban előadott. megértettük, s ezekre a következőkben válaszolunk: Elsőben is azt kívánta Nagy Lajos a pápától, hogy öcsce Endre, sicíliai király gyilkosai fölött ítéljen a szentszék. Erre azt válaszolta VI. Kelemen, hogy Pál nyitrai főesperes megérkezte előtt már elrendelte, miszerint Johanna nápolyi királynő újra megidéztessek; s ha ezen rendeletének végrehajtása halasztást szenvedett, az onnét van, mert nem tudtak tisztába jönni, vajjon az idézés nyílt parancscsal (per edictum publicum) történjék-e, vagy másképen? — További kijelentése az volt Nagy Lajos királynak, hogy ő ugyan kész az általa elfoglalva tartott nápolyi területet Guido biboros kezéhez szolgáltatni, de biztosítást kíván affelől, hogy ama területek ne kerüljenek ellenségei birtokába. A pápa köszöni a magyar király jóindulatát és nézeteiben osztozik; el is rendelte már mindenemű egyházi büntetések terhe alatt, hogy az eshetőség, melytől a király tart, be ne következék; ha mindazonáltal bármi módon ennek ellenkezője történék, őt (a pápát) senki sem okolhatja. — Azt is óhajtotta Nagy Lajos, hogy őt és híveit, kik Siciliába törtek s ez által egyházi büntetéseket vontak magukra, Guido biboros egyszerűen föloldhassa e büntetések alól, a nélkül, hogy esküvel fogadná, miszerint többé nem támadnak Siciliára. A pápa mintha hajlandó lett volna a magyar király ezen óhajtásához közeledni, de az általa megkérdezett biborosok egyezően ellenkeztek, minthogy a bűnbánat csak akkor teljes, ha a bűnös esküvel fogadja, hogy többé nem vétkezik. Az esküt tehát elengedni nem lehet. A szentszék ezen felfogásától később sem tért el, midőn a veszprémi és zágrábi püspököket bízta meg a kért föloldozással.¹⁾

A sicíliai főkérdésekben tehát a pápa vagy nem engedett, vagy ki nem elégitő választ adott. Ellenben készséggel megfelelt a király azon óhajtásának, hogy leendő nejét Magyarország királynéjává koronázzák; megengedte Vásári Miklós esztergomi választott érsek és Keszei Miklós választott zágrábi püspök fölszentelését, és megadta a fölmentést Miklós (Ostfi Domokos mácsai bán fia) és Katalin egybekeléséhez.²⁾ — Nagy Lajos követe által előterjesztett azon kérelmének, hogy sicíliai híveit, nevezet szerint a triventói gróft és hozzátartozóit a pápa pártfogása alá fogadja, nehogy vagyonukban vagy sze-

¹⁾ Theiner id. m. I. 806.

²⁾ V. ö. Theiner id. m. I. 798.

mélyökben kárt szenvedjenek, szintén helyet adott a szentatya és megígérte, hogy a szentszék nápolyi követének, Annibaldo biboros püspöknek, Johanna királynőnek és férjének meghagyja, miszerint a magyar király híveit kegyeikbe fogadják; ellenben, hogy a triventói gróf Eboli birtokát visszaadják, mint-hogy ez peres ügy, mások jogának sérelme nélkül el nem rendelheti; hanem ha a gróf pert indít, a pápa kész őt támogatni. Haszonlót felelt, azaz perre utasította pápa a Satriani grófné ellen megindított ügyet, ki állítólag feleségül ment bizonyos magyar vitézhez, de azután elvált tőle. — Arra nézve, hogy Nagy Lajos király és anyja, Erzsébet királyné, a jubileum búcsujában, melyet a pápa az 1350 évre hirdetett mindazoknak kik Róma főtemplomait látogatják, részesülhessenek: kikéri majd biborosai tanácsát és tudatni fogja elhatározását. — A király azon régibb kívánságát, hogy a szepesi prépostságot püspöki székhelylyé emeljék, a pápa már rég kiadta tanulmányozásra,¹⁾ de értesítést az ügy állásáról mindeddig nem nyert; mihelyt ez megtörténik, azon lesz, hogy a király kívánsága teljesüljön. — Jóllehet a pápa a szepesi prépostságot érdemes, tudós és a királyhoz hű magyarországi embernek adományozta, e kinevezés ellen a királynak mégis kifogása volt, minthogy a szepesi prépost kinevezési és beiktatási joga a magyar királyt illeti meg. Ez idő szerint — viszonzá a pápa — ezen a dologon nem segíthet, mivel a kinevezett prépost, kit okvetetlenül meg kellene hallgatni, nincs jelen a pápai udvarban, meg kell tehát őt előbb idéztetnie, hogy ügyét elintézni lehessen. A mi pedig a király állítólagos kegyúri jogát illeti, nehogy benne csorba essék, hajlandó a pápa egyik auditorát megbízni a király joga megvizsgálásával és meghagyni neki, hogy az ügyet rövid úton és lehetőleg kedvezően intézze el.²⁾ — Azt is buzgón kérte Jegerndorfi Pál a magyar király nevében, hogy a pozsonyi prépostságot, melynek jövedelmeit a szentszék jóvoltából Purterla (és nem de la Jugée) Vilmos konstantinápolyi

¹⁾ A pécsi püspököt, Sigfrid szent-benedeki és Dániel szentendrei apátokat 1348-ban bízta meg a pápa, hogy miután Nagy Lajos király és Erzsébet anyakirályné a szepesi prépostságot püspökséggé átalakítani óhajtják, ez iránt szorgos vizsgálat után jelentést tegyenek. (*Péterffy*: *Concilia*, I. 183.)

²⁾ *Pirhalla* szerint (Szepesi prépostság, 51. l.) a kifogásolt szepesi prépost Miklós volt, ki a prépostságban 1239-től 1356-ig ült. Téved azonban a szepesi prépostság történetének érdemes szerzője, midőn Miklós elődeül (Garai) Jánost, a későbbi veszprémi püspököt nézi; minthogy Garai János, midőn püspöknek kinevezték, nem szepesi, hanem pécsi prépost (prepositus S. Johannis de castro Quinqueecclesiensi) volt. (Olv. *Theiner*: *Mon. Hung.* I. 719. Előkerül u. o. már a 714. lapon is.)

patriarcha élvezi, valamely kincstartónak a fia (nevét nem tudjuk) kapja meg. A pápa készséggel eljárna a király akaratján nagyobb dolgokban is, de mivel régebben biztosította Purterlát, ki a magyar királyi ház iránt tántoríthatatlan ragaszkodással viseltetik, hogy a nevezett prépostságot s egyéb javadalmait meghatározott és még el nem mult ideig fölszenteltetése után is élvezhesse, minthogy a félhitűek közt levő patriarchasága korántsem jövedelmez annyit, hogy állásához méltóan megélhessen belőle, a király ne neheztelje, hogy kérelmének ez érdemben eleget nem tehet.

Ezen reánk nézve fölöttébb érdekes pontok után áttér a pápa a mind sűrűbben jelentkező hírre, hogy Nagy Lajos király némely ármányos emberek csalóka hitegetésére (quorundam subdolis et fallacibus inductionibus circumventus) újra Siciliába készül betörni. Jóllehet e hírnék hitelt adni nem akar, mégis mindenre kéri, hogy hasonló hitegetésekre ne hallgasson. Végre pedig a fogoly sicíliai herczegek szabadon bocsátásáért esedezik.¹⁾

A pápa Jegerndorfi Pált elkésett levele megírása után is visszatartotta udvaránál, míg a magyar király vállalatáról biztos tudomást kapott. Május első napjaiban tudták meg Avignonban, hogy Nagy Lajos Siciliában partra szállott. Jegerndorfi Pált tehát Manfredoniába küldötték, hogy a pápa levelét és izenetét neki megvigye.²⁾

Ime Jegerndorfi Pál első követségének eredménye. Lényeges dolgokban vajmi csekély. A sicíliai kérdést előbbre nem vitte, a szepesi és pozsonyi prépostságok ügyében semmit sem végzett. Nem csekély ügyességre vall mégis, hogy a pápa jóindulatát a magyar királyi udvar, főleg özvegy Erzsébet királyné iránt nem csorbította, sőt fokozta, természetesen a király tanácsosai rovására, kiket a pápa — alighanem az ő bemondása következtében — ámitóknak jellemez. Nincs kétség benne, hogy e helyt kivált a magyar főurakat kell értenünk, hiszen tudjuk, hogy ők (első sorban Laczkfi István) buzdították a királyt második nápolyi hadjáratára, míg Erzsébet királyné, mert fia életét féltette és mert a magyar haderőt szívesebben öcscse, Kázmér lengyel király érdekében látta volna működni, inkább visszatartotta őt veszedelmes nápolyi útjáról, a hol Endrét már elvesztette.

Mindent, az előzményeket és következményeket egybevetve, úgy látszik, Jegerndorfi Pál egyik merész úttörője volt

¹⁾ Theiner id. m. I. 781.

²⁾ Fraknoi: Magyarország összeköttetései a szentszékkal, I. 233. 1.

azon iránynak, mely az özvegy királyné kedvezésével a politikában a magyar befolyást elenyésztetni és a mindinkább becsődülő idegenek hatalmát érvényesíteni törekedett. Ő ugyan nem volt az első külföldi, a ki magyar ügyekben követséget viselt, sem az első pap, ki idegen létére magyar egyházi javadalmat és királyi adományt nyert, de talán a legelső, a ki belátta, hogy Magyarországon ez iránynak nincs talaja, a miért lemondott a reményről, mely őt a magyar egyházban kecsegtette, túladott a királytól adományozott fekvőségén, eltávozott az országból, és csak a királyi család jóakarátát tartotta fen, hogy előmenetelét másutt biztosítsa. Talán, mert Erzsébet királynét sem helyesen ítélte meg kezdetben, ki asszonyi létére nem egyszer tévedett politikai céljai és eszközei megválasztásában, de miután tévedései kiderültek, azokat beismerte és jóvá tenni iparkodott.

*

Egy év mulva Jegerndorf Pált ismét Avignonban találjuk, és újra mint Nagy Lajos király követét. Ekkor a béke ügye már igen előrehaladt, közel ért befejezéséhez. Pál főesperes hozta a magyar király levelét ez ügyben, mely a pápának »igen kedves« volt; meg is jutalmazta legott a főesperest, midőn önkéntes elhatározásából (*proprio motu*) kinevezte boroszlói javadalmas kanonoknak.¹⁾ De azért a tárgyalások még mindig folytak.

Julius 11-én megint nyoma van, hogy a magyar király követe vagy legalább supplicatiói a pápa kegyes színe elé kerültek. Azért mondom, *kegyes színe elé*, mert a pápa minden kérelmét teljesítette. E napon eszközölte ki Pál főesperes, hogy Stoemer Deklenus kamini, Forestoi János szepesi, Istvánfia Miklós egri kanoniát nyertek, Péterfia Mátyás pedig elnyerte a pozsegai kántor-javadalmat.²⁾ Augusztus 2-án pedig arra

¹⁾ Supplicat. Clem. VI. a. X. fol. 13. dd. 1351. május 26., ha ugyan a »*proprio motu*« már akkor is nem olyan frázis volt, melyért külön folyamodni kellett.

²⁾ Supplicat. Clem. VI. a. X. fol. 61. 66. Ugyanezen a napon betejestette Jegerndorf Pál Nagy Lajos király következő kérelmeit: Minthogy Magyarországon s ez ország szomszédságában félhitű (schismaticus) jászok, kunok, pogány és hitetlen tatárok laktak, kiket Nagy Lajos király megterítetni, megkereszteltetni, részökre templomokat és plebániákat alapítani, építtetni és javadalmazni akart, arra kérte a szentszéket, hogy e népek a kalocsai vagy más magyar egyházmegyéhez csatoltassanak; de mert ezeket a népeket a püspököknek, főesperesnek és lelkésznek adandó dézsma tartja főleg vissza a megkeresztelkedéstől, a dézsma alól is fölmentetni kéri őket, annak gondját, hogy papjaik mindamellett tisztességesen megélhessenek, magára vállalván. — Esedezik továbbá Nagy Lajos király, a váci egyházmegyei Palatka (Palota), a veszprémi e. m. Pomáz

kérte a pápát, hogy Esztergomi Konrádfia Miklós a boszniai egyház prépostságát megtarthassa.¹⁾

Minthogy közben némi nehézségek keletkeztek az eddigi kötések értelmezése körül, a nápolyiak kérelmére valamelyes pótló cikkekelyeket készíttetett a pápa, melyeket — jöllehet a szentszék eredeti szándékát csupán kifejtették és semmi újat nem tartalmazának — Jegerndorfi Pál elvállalni vonakodott, mert azt vélte, hogy meghatalmazása ennyire ki nem terjed. A pápa tehát visszaküldötte Pál urat megbízójához, fennen megdicsérte és melegen ajánlotta őt, egyúttal mentegetődzött, hogy oly sokáig tartotta vissza udvarában. Vele küldötte Begonis Pétert, a boroszlói egyház kancellárját, a jogtudomány babérkoszorúsát, mint a szentszék követét, hogy élőszóval magyarázzák meg Nagy Lajos királynak a levelekbe nem foglalt részleteket, és Mindszentek napjára, azaz nov. 1-re hozzák meg a választ, hogy a rend Siciliában helyreálljon és Nagy Lajos gond nélkül letördelhesse a szomszédos hitetlenek (értsd: tatárok, litvánok és rutének) szarvait.²⁾

Az elintézetlen ügy, melyről a levélben részletes említés nem történik, a magyar királynak fizetendő hadisarcz kérdése lehetett. A szentszék kész volt kezességet vállalni arról, hogy

községek egyházainak, a buda-külvárosi Urteste-kápolnának, a budai vártemplomnak és a bélakúti (kalocsai e. m.) cistercita monostornak búcsukat engedjen a szentatya; továbbá, hogy ő, a király, száz egyének engedelmet adhasson a szent sír és egyéb szent helyek látogatására; nemkülönben, hogy Péterfia Miklós jászai prémontrei prépost, Miklós szepesi prépost, Péter pozsonyi kántor, Lőrinczfia Miklós pozsonyi ispán (a későbbi Kont nádor), Győri Miklósfia Péter és felesége budai lakosok, Brünni Ezyecher Mihály és neje (Ezyecherinn), Brünni Lőrincz és neje, szintén budai lakosok, Elkeradt Burkhard és felesége, Budai Miklós özvegye Margit, Kassai Jakab és felesége, Panevitz Werner és felesége (Gela), Budai Péterfia János és felesége, végre Kratzer Rudolf, halálos ágyokon gyóntatóik által teljes bűnbocsánatot nyerjenek. — Azonképen, hogy az imént nevezett törvényesen megválasztott jászai prépostot prépostságában senki háborítani ne merészelje; hogy kedves káplánja, Stuppellenbergi Konrád jogtudós, jöllehet a barsi főesperességet, egy-egy kölni egyházmegyei és esztergomi kanonoki javadalmat élvez, a kamini egyházban is egy jobbrendű kanoniát kapjon; hogy Pesti Miklósfia Péter, a király úr kedves kispapja (clericus) a pécsi egyházban, valamint kedves kispapja, Wernhardfia Jakab a győri egyházban, végre szintén kispapja, Kuppenbachfi Henrikfia Vilmos a speieri egyházban kanonoki javadalmas állásokat nyerjenek. (Supplicat. Clem. VI. a. X. fol. 67. — V. ö. *Theiner* id. m. I. 797.) Ugyane napon (1351. jul. 11.) megengedte a pápa özvegy Erzsébet királynénak, hogy az általa alapított ó-budai monostort tetsezése szerint kiszemelendő asszonyokkal és leányokkal meglátogathassa. (*Theiner* id. b.)

¹⁾ Supplicat. Clem. VI. a. X. fol. 74.

²⁾ *Theiner* id. m. I. 799. dd. 1351. aug. 5.

Johannáék a kikötött 300,000 forint hadisarczot, de csak 25,000 forintos részletekben, vagy 200,000 forintot egyszerre, lefizetik. Hozzávetethető ez abból, hogy a pápa Jegerndorfi Pál távozta után legott írt a sicíliai királyi párnak és Nápoly városa községének, hogy kezességet vállal a fizetség iránt, ha a királyi pár, a nápolyi nemesség és község a fölhatalmazást neki megadják.¹⁾

Lajos király és öccse, István erdélyi fejedelem, hogy a pápa óhajtasát betöltsék és hogy szabad kezet nyerjenek újabb vállalatokra, egyelőre Galiczia és Lodóméria visszafoglalása ügyében, mindenre ráállottak, a mit a szentszék kívánt. De ezen nagylelkű határozatot nem Jegerndorfi Pál vitte Avignonba, sem Begonis Péter,²⁾ hanem Garai János veszprémi püspök és Wolfhard Ulrik, Mosony, Vas és Sopron vármegyék ispánja és óvári porkoláb. — Ha okát keressük Jegerndorfi Pál mellőzésének, kettőt találunk, mely okok — úgy lehet — együttesen döntöttek ez ügyben. A hazafias párt, melyben Nagy Lajos király teljesen megbízott s a melynek mindenben tanácsát követte, azonképen öccse István úr, restellették, hogy ily fontos ügyben az országot egy nemrég felkapott idegen képviselje. A királyné, ki iránt fiai engedékeny nagy szeretettel viseltetének, és a ki viszont Jegerndorfi Pált elejteni vonakodott, nehézségeket tett, s így esett, hogy Garai mellé Wolfhard Ulrikot, az imént még a német zsoldosok egyik vezérét társították. De hogy Jegerndorfi Pált is megvigasztalják és mellőzését egyébként is indokolják, kinevezették Karinthiába gurki püspöknek.³⁾

Karinthia az osztrák hercegeknek már akkor tartománya volt; püspöki széke 1351 aug. 26-án, az előbbi püspök, Waldhauser Ulrik halálával üresedett meg.⁴⁾ Minthogy pedig a magyar királyi ház ez időben II. Albert osztrák herczeggel benső barátságot tartott, főleg Erzsébet királyné viseltetett jóindulattal a béna Albert herczeg iránt; minthogy továbbá a szentszék a területökön levő püspökségek betöltésénél az uralkodók óhajtása iránt nagyrészt tekintettel volt: való-

¹⁾ *Theiner* id. m. I. 800. 801.

²⁾ Begonis Pétert 1351 december 26-án Avignonban találjuk, mint ezt a pápához intézett supplicatioja tanúsítja, melyben a szerény férfit magyarországi úti fáradoimai jutalmául megelégszik egy egri javadalmas kanonoksággal s a zempléni főesperességgel. (*Supplicat. Clem. VI. a. X. fol. 57.*)

³⁾ *Kollányi* (Esztergomi kanonokok, 47. 54. l.) hihetőleg pillanatnyi tévedésből görzi püspöknek teszi meg Jegerndorfi Pált, holott görzi, goricziai egyházmegye a középkorban nem is létezett.

⁴⁾ *Eubel*: Hierarchia, I. 280.

színűnek tartjuk, hogy II. Albert, illetőleg VI. Kelemen pápa figyelmét Jegerndorfi Pálra a magyar királyi udvar, első sorban özvegy Erzsébet királyné irányította.¹⁾

E közben Lajos király Budán, 1351 október 11-én megbízólevelet állíttatott ki követei, Garai János püspök és Wolfhard Ulrik részére, hogy a pápa megbízottjainak szolgáltatassák át a magyar seregek által elfoglalva tartott apuliai részeket, föntartván csupán a salernói hercegség és a szent angyalhegyi uraság címét; hogy vonják ki e részekből a magyar király hadait, a kivonulók ellátásáról és biztonságáról kellően gondoskodjanak, és ha kik vissza akarnának maradni, valamint a benszülötteknek, kik a magyar király pártján állottak, semmiben bántódások ne legyen. Nagy Lajos a pápa kezébe tette a nápolyi ügy befejezését, remélvén, hogy a szentszék igazságot szolgáltat neki. A követek tárgyalhattak a fogoly hercegek megszabadítása ügyében is. Mivel végre jámbor lelkek ott is vétket látnak, a hol talán nincs is, kérjék a pápát, hogy kegyelme fölöslegéből bűnbocsánatot adjon, a mennyiben a magyar király és emberei az egyházat megbántották volna.

VI. Kelemen pápa Nagy Lajos király e kettős pecsétjével ellátott levelét olvasván, bőséges hálát adott neki, a nagy királynak, ki az egyház iránt való hűségét és hite tisztaságát jóllehet számtalanszor, de soha oly fényesen még nem mutatta, mint most, midőn a békét helyreállította és oly nagylelkűséget és kegyességet tanusított, mely a szentatyá ohajlásait fölülmulja. A ki öt hitében és buzgalmában megtartotta, — foházkodik a pápa — a jó Isten óvja meg minden gonosztól, virágoztassa föl országát és állandósítsa trónját mindörökre! — A mi pedig a pápát ily magasztos hangulatba hozta, azt megértjük Nápolyi Johannához és Tarentói Lajoshoz intézett leveléből: Az irgalmas Isten — úgymond — ki könyörületét, ha haragszik sem vonja vissza tőlünk, a magyar király szívét békére hajlította, a ki az előbbi megállapodások ellenében, a neki följárniott egész pénzüsszeget (300,000 frtot) az apostoli szentszék iránti tiszteletből teljesen visszautasította.²⁾

Alig lehet kétségünk felőle, hogy a nagylelkűség ez eszméje Erzsébet anyakirálynéban fogamzott meg; mint látni fogjuk, nem épen önzetlenül, de alighanem Jegerndorfi Pál

¹⁾ Ez annál valószínűbb, minthogy később is (1364 márczius 12-én), midőn Tockheim János knini püspököt helyezték át a gurki főpapi székre, úgy értesülünk V. Orbán pápa leveléből, hogy az áthelyezés nem csupán az osztrák herczeg, hanem a magyar király iránti tekintetből is történt. (*Theiner* id. m. II. 60.)

²⁾ *Theiner* id. m. I. 805. dd. 1352. febr. 1.

érlelte azt ténynyé, midőn fölhasználva a pápa pénzügyi zavarát, a magyar király nagylelkűsége ellenértékét vele elfogadtatta. Ép ezért találjuk őt egyidejűleg Garai Jánossal és Wolfhard Ulrikkal, nem ugyan mint a magyar király követét, hanem csak mint választott gurki püspököt Avignonban, nem hogy tessék-lássék, hogy nagy befolyását a magyar királyi udvarban el nem vesztette, hanem főleg azért, hogy tovább kösse a hálót, melyben a nagy halat, a pápa rendkívüli kedvezését a magyar király részére megfogja. Mert a mit egyebet végzett, csak azért Avignonba fáradni, fölöslegesnek látszik; azt elvégezhették volna Garai János és Wolfhard Ulrik követek is.

Az 1352 évi január 13-án kihallgatáson volt Jegerndorf Pál a pápánál, hol előterjeszté Nagy Lajos király újabb kérelmét a pozsonyi prépostság iránt, mely Purterla Vilmos konstantinápolyi patriarcha távolléte miatt — így panaszkodik a király — mind jövedelmeiben, mind az isten tiszteletében elgyarlódott. Isten szerelmére esedezik tehát, könyörüljön a szentatya ezen elhagyott egyházon és nevezze ki prépostjául Kozma fia Balázs hantai prépostot, a királyné káplánját. VI. Kelemen pápa a magyar király e beható kérelmének ellent nem állhatott.¹⁾ — Ezután a maga nevében folyamodott a választott gurki püspök, hogy ama boroszlói káptalani javadalmat, melyet a pápa utóbb »*proprio motu*« adott neki, noha miatta pöre is támadt, klerikusára, a már fentebb említett Schoff Ulrik joghallgatóra ruházza át, jöllehet ennek egyéb várandóságai is valának. Azonképen ruházza át Stuppellenbergi Skultéti Konrádra, szintén Nagy Lajos király jogtudósára, a barsi főesperesre és királyi káplánra az általa bírt nyitrai főesperességet és szepesi kanoniát olyképen, hogy a barsi főesperességet is megtarthassa, valamint a kamini és külni egyházban bírt vagy várandó javadalmakat.²⁾

Ime tehát a helyett, hogy hálás elismerő köszönettel visszaszolgáltatta volna az esztergomi főegháznak, melybe idegenül bejutnia szerencséje volt, a nyitrai főesperességet és szepesi kano-

¹⁾ Suppl. Clem. VI. a. X. fol. 20. 34. — A *praepositura S. Michaelis archangelii de Hanta*, Veszprém vármegye Komárom vármegyére nyúló szélén, maiglan omladozó templomot mutató Hanta nevű, a Battiyány grófi nemzetség kisbéri uradalmához tartozó helységben 1253-ban már főnnállott. Prémontrei szerzetnek vala tulajdona. Kun László némely jószágokat ajándékozott neki 1277-ben, Erzsébet királyné 1282-ben, melyek birodalmában Erzsébet. I. Károly király neje 1326-ban az apátságot megerősítette.

²⁾ Suppl. Clem. VI. a. X. fol. 23. — V. ö. *Theiner* id. m. I. 813. és *Vatikáni Okirattár*. I. I. 1. 441., a honnét megértjük, hogy a nyitrai főesperesség 33, a szepesi kanonia 12 arany forintra volt takálva.

noki javadalmat, azon mesterkedett, hogy továbbra is külföldiek kapkodják el a hazafiak elől a zsíros magyar javadalmakat. De ezt a kapzsi önzést nem nézhette egykedvűen Garai János veszprémi püspök és a magyar király követe, hanem arra kérte a pápát, hogy a barsi főesperességet, ha Skultéti Konrád csakugyan elnyerné a nyitrait, a Hont-Pázmán nembeli Jánoki Tamás fiának, a tizenöt éves Dömötörnek adományozza. A mit a pápa két nappal előbb adott engedelve ellenében meg is tett.¹⁾

Ezt azért említem e helyen, hogy az ellenkezést a hazafias és az idegen elemek közt jelezzem.

Ezek után Pál gurki választott püspök, a nélkül hogy fölszenteltette volna magát, visszatért Magyarországba. Ugy tetszik, vele tartott Wolfhard Ulrik is, mint ezt a pápa leveléből értjük, és magára Garai János püspökre hagyta a békekötés befejezéséhez megkívántató teendők elvégzését. Garai a pápa ajánlatával elutazván Nápolyba, meg is felelt a nem könnyű föladatnak és már mindent a legjobban elintézett, midőn a magyar királynak Boulognei Guido biborshoz intézett levelét mutatták meg a pápának, mely azt tartalmazta, hogy mivel követei és megbízottjai, kiket a békekötés befejezése végett küldött, oly kötéseknek csínáltak, melyekkel sem ő, sem az országos tanács meg nem bízta őket, s a melyek felől őt (a királyt) nem is értesítették: megtiltotta Apuliában levő kapitányainak és tisztjeinek, hogy az elfoglalva tartott erősségeket ki ne adják, míg bővebb tudomást nem szerez az ügyek állásáról. — A pápa ugyan azt akarta elhitetni magával, hogy a mondott levelet a király tudta nélkül írták, mert a szilárd jellemű király felől ily ellenmondást föl sem tehet, mégis mindenre a mi szent, esedezik neki, hogy hajtassa végre, a mit követeli megbízásukhoz képest elrendeltek.²⁾

Mi volt ez? Hamisítvány ez a levél nem lehetett, Lajos király tudta nélkül sem irathatott, minthogy a király — miként

¹⁾ Suppl. Clem. VI. a X. fol. 23 és 34. dd. jan. 15 és 31. Tehát valószínűleg Jegerndorfi Pál mesterkedése miatt kétszer is. V. ö. *Theiner* id. m. I. 813. — Ezen Dömötör legényke nagyon bevált; érseki helytartó. veszprémi, utóbb erdélyi püspök lett belőle. Ölv. *Kollányi* id. m. 55. l. — Tévedtem tehát (*Az Esztergom-vidéki régészeti és történelmi társ. II-ik Évkönyve*) midőn azt véltem, hogy ezen Dömötörből lett a későbbi (1379—1387) esztergomi érsek és biboros.

²⁾ *Theiner* id. m. I. 813. dd. 1352. máj. 28. Mikor írta Nagy Lajos e levelét Boulognei Guido biborshoz? pontosan maghatározni nem tudjuk. De mert VI. Kelemen pápa 1352 május 28-án tesz róla említést, valószínű, hogy a szóban forgó levél május közepe előtt kelt, midőn Nagy Lajos adataink szerint többnyire Budán tartózkodott. — Hogy a pápa azt állíthatta, miszerint ama királyi levél Nagy Lajos tudta nélkül iratott, annak meg van észszerű oka, mert ha Nagy Lajos hosszabb időre távol

Guido biboroshoz írt levelében előre jelezte — csakugyan elküldötte új megbízó levéllel új követét, Jegerndorfi Pál választott gurki püspök személyében, hogy fölülvizsgálja mindazt, a mit Garai János és Wolfhard Ulrik, a király régiebb követei és megbízottai végeztek. A mint hogy csakugyan mindent megvizsgált, mindent rendben talált, és küldője (a király) nevében mindent megerősített.¹⁾

Lehet, hogy besúgás történt, mely bizalmatlansággal töltötte el Nagy Lajos királyt. S ez esetben, főleg az okiratok egymásutánját tekintve, Jegerndorfi Pálra gyanakodhatnánk. De ezt nem tesszük, minthogy találunk más megfajtást is.

Ugyanis nem ringatjuk magunkat azon hitben, hogy midőn Nagy Lajos királyt arra bírták, hogy a pápa által följánlott 300,000 arany forint hadisarczot (későbbi fölfogás szerint a fogoly herczegek váltságdíját) visszautasítsa, csupán csak nagylelkűségére appelláltak. Annak a 300,000 forintnak megfizetése szinte elviselhetetlen teher lett volna a háború és járvány által iszonyúan megviselt Siciliára. A pápa ezt jól tudta, leveleiben ismételve ki is fejezte; érezte is annak súlyát, midőn kezességet vállalt amaz összeg pontos fizetésére. Talán számot is vetett azon kellemetlen lehetőséggel, hogy egyelőre neki kell majd fedeznie a mindig pazarló Johanna királynő tartozását. Az a gondolat tehát, hogy készpénz-fizetés helyett átengedi a magyar királynak a magyarországi egyházi tizedet néhány évre, meutő gondolat lehetett számára, a mire a magyar politikusok annál szívesebben ráállhattak, minthogy a papi tized esetleg több is lehetett 300,000 forintnál, a dolog királyukat a nagylelkűség fényével övezte, czélja pedig a magyar koronától elidegenített részek visszahódítása leendett.

A nehézség talán abban rejlett, hogy a pápa, magyarországi tizedjövedelmét nem akarta *négy* évre átengedni Nagy

volt székhelyétől, a hivatalos leveleket özvegy Erzsébet királyné és az országos tanács adta ki a király nevében és pecsétjével, mire számos példánk van. Tény, hogy Nagy Lajos 1352 febr. 22-től húsvétig (ápr. 8.) nem tartózkodott Magyarországon (*Chron. Dubnicen.* Fontes Dom. III. 163 és köv. ll.), és mégis több okiratot ismerünk, mely ez időben neve alatt adatott ki: egyet márczius 18-án (Anjoukori Okmt. V. 560.), mászt márczius 22-én (*Rúth*: Magyar királyok tartózkodási helyei, 54. l.), harmadikat márczius 30-án (Anjoukori Okmt. V. 572. l.), továbbá február 25-én (*Beke*: Az erd. kápt. levéltára, 40. l.), melyek mind Budán keltek Nagy Lajos király neve alatt. Kachelmann ismert egy oklevelet, mely Welkun. április 1-én kelt. Kachelmann Welkut Felkának nézte, de alighanem tévedett. Április 11-től kezdve azonban május 24-ig Nagy Lajos folytonosan Budán tartózkodott, innét keltezte leveleit, és nincs adatunk, melynek budai tartózkodását kétségbe vonhatnánk.

Theiner id. m. I. 814. dd. 1352. jul. 9.

Lajos királynak, a mi szokatlanúl hosszú határidő volt, kevesebb pedig nem felelt volna meg a célnak, melyre ezt a jövedelmet szánták, minthogy a papi tized beszedésének sok költsége a tiszta jövedelmet érezhetően csökkentette. Hogy tehát a békét már türelmetlenül áhító pápa engedékenységet siettesék, iratták — úgy vélem — ama királyi levelet, mely a béke végleges megkötését újabb halasztással fenyegette.

Ismét dátumok vannak segítségünkre, hogy véleményünket elfogadhatóvá tegyük. Miután 1352 július 9-én értesítette a pápa a nápolyi királyi párt, hogy Pál gurki választott püspök, Magyarország királyának követe és megbízottja, kinek elégséges megbízó levelét is mellékelte, mindazt megerősíté, a mit János veszprémi püspök és Wolfhard Ulrik urak a magyar király nevében ígértek és rendelték; tette pedig Pál választott püspök e megerősítő nyilatkozatot, melylyel a békekötést véglegesen ratifikálta, a pápa, Boulognei Guido portoi. Alberti István ostiai biboros püspökök, de la Jugée biboros diakonus és mások jelenlétében: hat nappal később, azaz július 15-én azt írta ugyancsak VI. Kelemen pápa Lajos királynak, hogy minap megjelent előtte e célra különösen megbízott követe, Pál választott gurki püspök, és előadta a biborosok gyülekezetében (consistorium), hogy az esküszegő tatárok és más hitetlenek, kik Magyarországnak s a magyar királyság alá vetett területeknek közvetlen szomszédjai, Magyarországba és ama területekre törtek és újra betörni szándékoznak. E pogány népek visszaverésére a magyar király már is temérdekelt költött a multban s valószínűleg még többre lesz szüksége a jövőben. Ennélfogva alázatosan esedezett Pál választott gurki püspök, hogy Magyarországnak és amaz érintett területeknek a pápát megillető összes egyházi jövedelmeit bizonyos időre a magyar királynak átengedni méltóztassék. A pápa nem vonakodott ezt a kérést teljesíteni. »Hogy szembetűnően meggyőződjél — írta Nagy Lajosnak — mennyire kedves dolog ránk nézve, hogy óhajtasaidnak, ha Isten engedi, eleget tegyünk, tudomásodra hozzuk, hogy összes kéréseidet a meghallgatás kegyében részesítettük. Névszerint átengedjük neked Magyarország s a hozzá tartozó területek egyházi jövedelmeinek tizedét folyó évi november 1-től számítandó négy esztendőn át, noha ilyen hosszú időre még soha egy fejedelemnek sem adtuk oda.« — Ugyanekkor a pápa a félhitűektől elfoglalandó területeket előre is Nagy Lajos királynak adományozta.¹⁾

¹⁾ *Theiner* id. m. I. 815. — *Fraknói* id. m. I. 236. — *Fejér*: CD. IX. 2. 169. dd. idibus Julii, anno XI. Provincias, civitates, castra,

Világos az előadottakból, hogy Jegerndorfi Pál kijelentése közt, melylyel a békekötést ratifikálta, s a papi tized átengedése közt a pápa részéről, nem sok idő telt el, a miért az összefüggés e két tény közt kétségtelen. A pápa teljesíté a magyar király kérelmét, viszont a magyar király betölté a pápa óhajtasát — a »do ut des, facio ut facias« régi elve szerint.

*

E helyt két kitérést engedhetünk meg magunknak. Az egyik: vajjon a pápai kamara kárpótlást követelt-e a siciliai királyi pártól a jövedelemcsökkenésért, mit Magyarországon szenvedett? — A másik: miben áll az előtérbe nyomult tatárkérdés, melylyel a pápa a magyar királynak adott szokatlan kegyelmét indokolta? — Nem henye kérdések ezek, minthogy megvilágítják a helyzetet és a Jegerndorfi Pál által kivívott eredmény fontosságát.

Hogy a pápai kamara (kincstár) kárpótlást kapott a Magyarországból elmaradt jövedelmekért, azt ép oly méltányosnak, mint valószínűnek tartjuk, de — adatunk reá nincsen. A nápolyi udvar ügyvédje 1376-ban azt állította, hogy Nápoly megfizette a kérdéses 300,000 arany forintot és Lajos király ez összegért lemondott minden további jogáról Siciliára. Nagy Lajos ez állítás ellenében egybehívata országa főpapjait és főurait, névszerint azokat, kik Siciliában oldala mellett valának s a kik közül még számosan éltek. Ezek öszhangzóan azt állították, hogy a Siciliáról való lemondásnak hírét sem hallották. Maga a király szintén úgy emlékezett, hogy soha sem mondott le Siciliára bírt jogairól, nem is mondhatott le egymaga, minthogy azidőben élt még öcsce, István úr, kinek gyermekei is valának és jogai épségben állottak. Ama 300,000 forintot váltságdíjúl ajánlották föl neki a fogoly hercezekért, de ő ez összeget el nem fogadta, hanem elengedte néhai VI. Kelemen pápa kérelmére, minthogy gyöngédtelenségnek találta, azonban szabadon bocsátásáért pénzt fogadjon el.¹⁾ — A nápolyiak tehát úgy tudták, hogy megfizették ama 300,000

---

villas, fortalitia et quelibet alia loca, que prestante Deo de manibus schismaticorum et infidelium . . . eripere te contingat, tibi ac hereditibus et successoribus tuis auctoritate apostolica concedimus et donamus. — *Engel*: *Gesch. Halics u. Lodom.* 597. — *Fejér és Fraknói* id. h. azt írják, hogy VI. Kelemen pápa a Podoliában elfoglalandó területeket adományozta Nagy Lajosnak. Rajnaldnál azonban (ad annum 1352), honnét a fentebiek meritettek, Podoliáról nincs szó.

¹⁾ *Magyar Tört. Társ.* XXIII. 57. — V. ö. *Katholikus Szemle*, 1891. 220 és köv. ll.

forintot, Nagy Lajos pedig joggal tagadta, hogy megkapta volna a szóban forgó összeget. Föltéve, hogy a nápolyiak csakugyan fizettek, másnak mint a pápai kamarának aligha fizettek. Lehet az is, hogy betudták az árba, melyért VI. Kelemen pápa Giovannától Avignont megvette.

A másik kérdésre, hogy miért nyomúl előtérbe a tatárok ügye? nagyjából már megfeleltünk másutt.¹⁾ Kázmér lengyel király, ki fölhagyott azzal a gondolattal, hogy a német lovagrendtől visszafoglalja Pomerániát, kárpótlást keresett Galiczia és Lodóméria meghódításában, melyre Lengyelország is jogot tartott. A szerencse kezdetben (1349-ben) kedvezett neki; elfoglalta — úgy tetszik — mind a két mondott tartományt, mely azon időben tatár főuraság alatt állott. Ő maga jelenté VI. Kelemen pápának, hogy akkora területet hódított meg, melyen két püspökséget lehetne alapítani, sőt győzelme következtében egy hatalmas orosz fejedelem népestül a katolikus hitre tért. Azonban bosszúsággal nézték a dolgok e fordulatát a tatárok; szövetkeztek a litvánokkal a lengyelek ellen, és szakadatlan támadásaikkal nyugtalanították a lengyelek által elfoglalt tartományokat, melyek lakosai, az oroszok, szintén mellőlük állottak. A lengyelek ezután többször vereséget szenvedtek, s a lengyel király, hogy tarthassa magát, kénytelen volt zsoldosokat fogadni, várait megerősíteni és őrséggel ellátni. Segélyért kisöccséhez, Nagy Lajoshoz is folyamodott, ki — némi nyoma van — már 1350-ben segítséget küldött neki; 1351-ben pedig nagy hatalommal személyesen fölült és nagybátyja segítségére sietett, mint ezt körülményesen megírta János barát, Nagy Lajos gyóntatója, érdekes krónikájában.²⁾ — Egyidejűleg VI. Kelemen pápához is folyamodott Kázmér lengyel király segítségért a szövetkezett tatárok és litvánok ellen. A pápa megemlékezvén róla, hogy Lengyelország az egyház adófizető tartománya, ez ország egyházi jövedelme tizedét, mely a szentszéket megillette, négy esztendőre átengedte a lengyel királynak a mondott célra, de csak *felerészben*, a másik félrészét magának tartván fen.³⁾

Igy függ össze Nagy Lajos folyamodása, melyet Jegerndorfi Pál eredményesen dűlőre segített, a tatár kérdéssel, és megfejtí Nagy Lajos király, még inkább pedig özvegy Erzsébet királyné készségét, melylyel a pápa óhajításának a sicíliai kérdésben engedtek, és a magyar urak csatlakozását a lengyel

¹⁾ *A magyar nemzet tört.* Szerk. Szilágyi Sándor. III. 233.

²⁾ *Fontes Dom.* III. 160 és köv. II.

³⁾ *Theiner* : *Mon. Polon.* I. 531—534. dd. 1351. márcz. 14.

hadjáratokhoz, melyek célja és eredménye Galiczia és Lodomeria visszafoglalása lón.

Ugyancsak a választott gurki püspök érdeméül kell betudnunk, hogy mindazon nápolyiakat, kik Nagy Lajos király szolgálatában állottak, újabban és behatólag a pápa kegyelmébe ajánlotta, hogy büntetlenek maradjanak a nápolyi királyi pár részéről. A pápa e tekintetben minden lehetőt elkövetett: végre Minutulo nápolyi kanonokot, ki egykoron szegény Endre király tetemeit eltakarította, azután Nagy Lajos nápolyi kancelláriájában nyert alkalmazást, kinevezte káplánjának s azonképen Bellante Péterről is gondoskodott.¹⁾

Jó magáról, illetőleg német barátairól szintén nem feledkezett meg a gurki élelmes főpap. A már említett Schoff Ulriknak, kit a magyar király és a maga klerikusának címez. javadalmat eszközölt ki a pápánál, mely a boroszlói püspök adományozásához tartozik.²⁾

Legnítzi (Liegnitz) Simon részére pedig, kit mint Nagy Lajos és a maga káplánját mutatott be, azt kérte, hogy javadalmait hét éven át élvezhesse akkor is, ha valamely egyetemen vagy a római curiában időz, avagy a magyar király, esetleg királyné szolgálatában forgolódik. A pápa teljesítette ugyan a püspök kérését, de nem hét, hanem csak három évre.³⁾ Lanscerfer Ottó passauai prépost részére azt eszközölte ki, hogy prépostsága mellett valamely plebániát vagy egyszerű javadalmat élvezhessen. A budai Kratzer számára pedig azt, hogy a szent sírt nyolczadmagával meglátogathassa.⁴⁾

A fő jutalom az érdemes püspök urat természetesen Magyarországbán várta. Nagy Lajos neki ajándékozta királyi birtokát Czeglédet, s ezzel nem csupán megjutalmazta, hanem nyilván le is akarta kötni, hogy mint *jurista* jogi tudását a királyi udvar szolgálatában tovább is érvényesítse. Nem volt ugyanis ritka eset, hogy idegen megyés püspökök elhagyván székhelyeiket, melyeket azután helytartóikkal kormányoztattak.

¹⁾ Theiner: Mon. Hung. I. 817.

²⁾ Ezen Schoff előkerül 1355 szept. 13-án mint IV. Károly császár küldöttje. (Werunsky: Excerpta ex registris Clementis VI. et Innocentii VI. 98. sz.)

³⁾ Suppl. Clem. VI. a. XI. fol. 58.

⁴⁾ Suppl. Clem. VI. a. XI. fol. 51. — Ezen »Rudolphus Chracer de Buda« előkerül mint tanu a Lajos aquilejai patriarcha és IV. Rudolf osztrák herceg közt Bécsben 1362 ápr. 22-én kötött egyezségben. (Steyerer: Comment. ad. hist. Alberti II. 331. l.) IV. Rudolf osztrák herceg 1363 jan. 5-én hűbérbe adja Budai Kratzer Rudolfnak Cholmüntz és Ludweis nevű két várát »mit Stock und Galgen« és Ludweis faljának heti vásárt enged. (Hubert: Gesch. Herz. Rud. v. Österr. 202. l.)

nálunk vállaltak hivatalokat részint a királyi udvarban, részint egyházi és világi főméltóságok mellett, avagy csak úgy lesték a szeszélyes szerencsét.

Mégis úgy tetszik, nem jól érezte magát Pál püspök nálunk Magyarországon; talán kevesellette kilátásait és biztosabb jövőt remélt az avignoni pápai udvarban. Elzálogosította tehát Czeglédet Wolfig gróf és budai lakos vejének. Miklós budai eskütt polgárnak egyezer arany forintért, és kiment Avignonba. Erzsébet királyné visszaváltotta azután a zálogot, ráfizetett még Pál püspöknek kétszáz forintot, s az ekképen szerzett királynői birtokot oda ajándékozta az ó-budai klarisszák monostorának.¹⁾

PÓR ANTAL.

---

¹⁾ *Országos Levéltár*: dipl. oszt. 4723. és 5698. — Wolfigról és vejéről: *Theiner* id. m. I. 599. 600. — *Fejér*: CD. IX. 1. 55. 1.

A MAGYAR HUN-MONDA GERMÁN ELEMEI.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II. A MONDA TARTALMA.

2. Pannónia elfoglalása.

A hun-história következő fejezete, mely Pannónia elfoglalását adja elő, mondatörténeti tekintetben egyike a legfontosabbaknak. Szó szerint közlöm tehát Kézai szerint és jegyzetben adom a többi krónika lényegesebb eltéréseit is.¹⁾

»Cumque eo tempore Pannoniam, Pamphiliam, Phrygiam, Macedoniam Dalmatiamque tetrarcha Macrinus²⁾ natione longobardus, urbe Sabaria oriundus gubernaret, armis bellicis informatus, audito quod Huni super Tizam resedissent, et de die in diem lacerarent regnum eius, cum alumpnis regni sui ipsos aggredi reformidans, ad Romanos suos nuntios destinavit, contra Hunos petiturus gentem et auxilium commodari. Ex gratia etenim Romanorum³⁾ in predictis patriis imperabat. Tunc Romani Ditricum Veronensem,⁴⁾ alamannum natione, illo in tempore super se regem prefecerant voluntarie, quem petentes ut Macrino subsidium importaret. Ditrico ergo animo gratanti annuente, egressus cum exercitu italico, ger-

¹⁾ *Kézai* II. fej. 7—8. II. Chron. Vindob. 3. fej. Chron. Dubnic. 6. fej. Chron. Poson. 8—9. fej. Chron. Bud. 15—17. I. *Mügel*n ném. krón. 3—4. fej. *Turóczi* 11—12. fej. *Oláh* I—II. fej.

²⁾ Chron. Vindob. Dubnic. és Budense: Matrinus; Chron. Poson. és *Mügel*n: Maternus; *Turóczi*: Matrinus vel . . . Martinus; *Oláh*: Maternus aut . . . Matrinus.

³⁾ Chron. Dubnicense: »Ex gratia Romanorum imperatoris«, idest Detrici.

⁴⁾ A bécsi krónikában és a többi krónikákban állandóan: Detricus. *Mügel*n ném. krónikájában mint Ethela helyett Etzel, úgy Detricus helyett »Dittrich von Bern.« *Turóczi*: »Eadem tempestate Detricus de Verona natione Alamanus. Romanorum principum de voluntate omni Germaniae praesidebat.« Épen így *Oláh*.

manico ac ceteris mixtis gentibus occidentis, peruenit in Zazholm,¹⁾ ubi ipsi Langobardi conuenerant ad Potentianam²⁾ ciuitatem, pertractans cum Macrino consilium, utrum Hunos in eorum descensu, Danubium transiendo, vel in alio loco congruente inuadere oporteret. — In istis itaque consiliis et tractatibus Ditrico Macrinoque residentibus, noctis silentio super utres Huni in Sicambria³⁾ transierunt, exercitum Macrini et Ditrici, quem capere Potentiana non potuit, in tentoriis campis commorantem crudeliter trucidarunt. Pro qua enim inuasionem Ditricus⁴⁾ acerbatus, in campum Tawarnucweg (Tauarnucvelg)⁵⁾ exiuit, cum Hunis committens prelium, cum suorum et Macrini maximo interitu ac periculo; fertur tamen Hunos in hoc loco potenter deuicisse. Hunorum autem residuum in sua est reuersum, arrepta fuga, tabernacula. In eo enim prelio ex Hunis virorum C milia et XXV milia corruerunt, Cuwe etiam capitaneo ibidem interfecto. De militia vero Ditrici et Macrini, exceptis illis qui in suis tentoriis ante urbem memoratam fuerant trucidati, CC milia et X milia perierunt. Videns ergo Ditricus tantam cedem suorum accidisse, die altera post congressum prelii perrexit versus Tulnam ciuitatem cum Macrino, que tunc erat ciuitas Latinorum inter urbes Pannonie computata.⁶⁾ Tunc Huni intellecto quod Macrinus et Ditricus de loco certaminis remouissent sua castra, reuersi ad locum certaminis, sociorum cadauera que poterant invenire, Cuuemque capitaneum prope stratam, ubi statua est erecta lapidea, more scitico solempniter terre commendarunt, partesque illius territorii Cuweazoa⁷⁾ propter

¹⁾ Igy a Chron. Vindob. is. — Chron. Dubnic. Poson. és Budense: Zazhalm; *Mügeln* ném. krónikája: Sashalin; *Turóczi*: Zazalom; *Oláh*: Zaazhalom.

²⁾ Potentiana, Potenciana mellett Potentia is. *Turóczi* hozzászéli: »erat enim haec ciuitas, ut quidam aiunt, Latinorum, ad litus fluminis Danubii, inter Thetem et Zazalom situata.«

³⁾ *Turóczi*: »Transnatato itaque infra Sicambriam Danubio, in ea parte, ubi nunc villa Kelenfewld locata est (propter quod et eadem hoc vocabulo denominata dicitur).« Ugyanígy *Oláh*, ki azonban Sicambria helyett Budát ír.

⁴⁾ *Mügeln* ném. krón. hozzászéli: »der ein kunig waz der goten des volkes sust genant.«

⁵⁾ Chron. Vindobonense: Tarnucuoig. Chron. Dubnicense: Tawarnokulghy. Chron. Posoniense: Tawarnukwelt. Chron. Budense: Tarnokuelgy. *Mügeln* ném. krónikája: tarnukusch. *Turóczi*: Tarnokvölgy. *Oláh*: »in ipsa valle Thárnok.«

⁶⁾ A többi krónika hozzászéli: »Tulna ciuitas est in Austria, tres rastas distat Viennæ.«

⁷⁾ Chron. Vindob. Kewe oza; Chron. Dubn. Keue aza; Chron. Pos. Kewehaza; Chron. Bud. épúgy. *Mügeln* ném. krónikája: Kewosa;

hoc vocauerunt. Cognita itaque armorum et animi occidentis nationis qualitate et quantitate, Huni animum resumendo, exercitu resercito, aduersus Ditricum et Macrinum versus Tulnam pugnaturi perrexerunt. Quorum aduentum Ditricus ut cognouit, in Cesummaur¹⁾ eos conuenit,²⁾ et a mane usque nonam prelium est commissum tam vehemens ac hostile, ut Wela, Rewa et Caducha, Hunorum illustres capitanei, cum aliis XL milibus in ipso certamine interirent. Quorum etiam cadauera abinde remouentes, apud statuum memoratam cum ceteris sociis subterrarunt. Occubuit quoque Macrinus ex romano exercitu ipso die, et quamplures principes Germanorum, Ditrico per iaculum in fronte letaliter vulnerato,³⁾ et quasi toto exercitu occidentis interrepto et fugato.⁴⁾

A Pannónia birtokáért vívott harcokról a külföldi krónikák nem tudnak semmit, csak egyes régibb, népies történeti művekben és talán a *Þidrekssaga*-ban akadunk némi homályos nyomukra.⁵⁾ Tehát már »a priori« valószínűtlen, hogy a hun-történet szerzője külföldi forrásokból merítette volna előadását. De az is tökéletesen ki van zárva, hogy az egész elbeszélést költötte volna. Ez a középkori történetírók írásmódjával a leghatározottabban ellenkeznék. A krónikások többször

Turóczi: »locumque illum Keweoza vel Kewehaza vocauerunt. Nostra quoque aetate locum eundem, corrupto vel mutato vocabulo, prout id apud Hungaros fieri solet, Keazo appellari, haud absurdum est arbitrari.« Épen így *Oldh*: »Keuehaza, idest domus Keue.«

¹⁾ Chron. Vindob. Cesummaur és Cezummaur; Chron. Dubn. Cezmaur; Chron. Bud. épen így; Chron. Pos. Cewsmaur és Cesummaur; *Mügel*n ném. krónikája: Temesway; *Turóczi* és *Oldh*: Kesmaur.

²⁾ A bécsi krónikában és a többi krónikákban: »dicitur occurriss.«

³⁾ A bécsi krónikában és a többi krónikákban: »Detricus per sagittam in fronte vulneratus.« *Turóczi*: »Cuius tandem sagittae truncum, ipse Detricus, vrbem ad Romanam, dignitatis imperatoriae in curiam, pro documento certaminis per ipsum cum Hunis commissi, in fronte detulisse, et propter hoc immortalitatis nomen vsurpasse narratur. Hungarorumque in idiomate *halhatatlan Detreh* dici meruit, praesentem vsque in diem. Hunc Detricum galeam quandam habuisse, et illam, quanto magis deferebat, tanto maiori claritate refulsisse, fabulantur.« — *Oldh*: »Ob quod vulnus acceptum, cognomen Detrico ab Hunnis inditum immortalis, quem in hunc diem Hungari in suis cantionibus, more graeco historiam continentibus, Detricum immortalem nominant. Teli huius, quo fronte ictus erat, partem, vt plagae acceptae cicatrice et teli fragmento fidem imperatori faceret, dicitur Romam tulisse.«

⁴⁾ A többi krónika hozzászói: »Postquam autem Romanorum exercitus de Cesummaur est dispersus, nunquam deinceps per plures annos contra Hunos congregari potuerunt.«

⁵⁾ Ha kései krónikások, mint pl. *Suntheim* (olv. *W. Grimm*: *D. Heldensage*, 479. l.) erről a hadjáratról szólnak, egészen világos, hogy magyar krónikákból merítették.

használják e kitételeket: »fertur«, »dicitur« stb. s Turóczi és Oláh egyenesen kijelentik, hogy ez az elbeszélés a nép ajkán és a népies költészetben élt.¹⁾ A tartalom tüzetes vizsgálata ki fogja mutatni, hogy ezen elbeszélés mondai jellegéhez épen-séggel semmi kétség nem férhet.

Több kutatónk²⁾ azon nézetének adott kifejezést, hogy ebben az elbeszélésben is, mint abban, mely a hét vezér választásáról szól, tulajdonképen a magyar honfoglalás és az ezzel egybekötött harcok emléke tükröződik vissza. Lehetséges, hogy azok az események újabb elevenséget és táplálékot nyújtottak a mondának, de egy olyan egységes, kerek epikai gondolat, mint a milyen a hun-história elbeszélésében kifejeződik, ezekből az eseményekből az adott formában semmiképen ki nem alakulhatott.

Míg Petz a dunamenti csaták magyarázatául a magyar honfoglaláskori és későbbi harcokra utal, Detreh tullni vere-ségének megfajtására Einhard egy helyére mutat rá,³⁾ mely Nagy Károlynak az avarokkal »iuxta Comagenos civitatem (= Tulln) in monte Cumeoberg« vívott ütközetéről tudósít. Einhard még azt is említi, hogy ebben a hadjáratban Nagy Károlynak egy »Theodoricus comes« nevű vezére vett részt.⁴⁾ Ezt a

¹⁾ Valószínűleg ezekre, a hunokra nézve győzelmes harcokra vonatkozik, a mit Kézai előszavában mond: »In eo etiam idem (azaz: Orosius = Jordanes) satis est transgressus veritatem, ubi solos sinistros preliorum euentus videtur meminisse ipsorum Hungarorum. felices preterisse silentio perhibetur, quod odii manifesti materiam portendit eviderent. Volens itaque veritatem imitari, sic inprosperos ut felices interseram, scripturus quoque ortum prefate nationis, ubi et habitauerint, quot etiam regna occupauerint, et quotiens immutauerint sua loca.«

²⁾ Így Petz id. ért. 32. l. *H. Marczali*: Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden, 1882. 102. l. — *Karácsonyi* id. ért. 19. l. a Pannónia elfoglalásáról szóló egész előadás, mely szerinte nem egyéb, mint Kézai önkényes tákolmánya, két XI. századi eseményre való rövid hivatkozással akarja megfajteni: 1. Macrinus, kinek a német Detreh segítségére siet, szerinte senki más, mint Péter királyunk, ki 1046-ban már csak a német császár vazallusa volt; Pétert a magyarok 1046-ban Buda vidékén megtámadták, mint Macrinust a hunok Potentianánál; ő is harczott kétségbeesetten Tárnokvölgyben, hiszen Tárnok mellett Zámorban fogták el. 2. A cesummauri ütközet pedig Aba Sámuel hadjáratára vezetendő vissza, a kit III. Henrik császár 1042-ben Alsó-Ausztriából visszavert. Karácsonyi nem okolja meg bővebben az ő felfogását, a mint valóban nem is lehet megokolni. Ebből a két eseményből költötte volna Kézai a hun históriának Pannónia elfoglalásáról szóló előadását? Ez egy középkori krónikással szemben olyan feltérvés, mely lehetetlen; egy modern regényíró ebből a két eseményből sok mindenféle mesét tudna alkotni, a hun-krónika elbeszélését azonban semmiesetre sem.

³⁾ Id. ért. 37. l.

⁴⁾ *Einhardi Annales* ad a. 791. MGH. SS. I. köt. 177. l.

gondolatot azután Sebestyén Gyula, minthogy oly jól illik avarszékely elméletéhez, tovább fejtette ki és a Pannónia elfoglalásáról szóló egész mondanak alapjává tette.¹⁾ Kézai és a többi krónika chronológiájával (a magyarok Attila halála után száz évre jelentek meg Pannóniában, a mi sokkal inkább illik az avarok bejövetelére) és azzal a körülménnyel, hogy a hunhistoriában egy Macrinus nevű longobárd vezérről van szó (a valóságban nem a hunok, hanem az avarok következtek a longobárdokra), és hogy a magyar monda egy római királyról és a tullni csatáról emlékezik meg (N. Károly római király az avarokat verte meg Tullinnál egy hadjárat folyamán, melyben egy »comes Theodoricus« vett részt), Sebestyén be akarja bizonyítani, hogy a hun krónikában, illetőleg a magyar hunmondában a hunok és avarok fölcserélésével van dolgunk. Fölteszi tehát, hogy a monda megfordította a hadjárat irányát (a helyett hogy az avarokkal azonosított hunok előadásában nyugatról keletre visszavonulnának, előrenyomulnak nyugat felé) és hogy azonfelül az avarok vereségét a hunok döntő győzelmévé változtatta át.

Nem akarok Sebestyén praemissáival behatóbban foglalkozni, hanem csak azt jegyzem meg, hogy: 1. Kézai és a többi krónika chronológiája nemcsak nem történeti, de nem is mondai, hanem önkényes és telve van ellenmondásokkal, úgy hogy kedvünk szerint a legkülönbözőbb következtetéseket vonhatnók le belőle. 2. Ha »Ditricus de Verona« a német monda berni Dietrich-jével azonos — ezt Sebestyén maga is állítja, — sem nevét, sem római királyi jellegét nem szükséges máshonnan magyaráznunk, mert a német hagyományban Dietrichnek ugyanaz a neve és ugyanaz a jellege. Hogy az avarokról krónikáinkban egyetlen szó sem esik, nem volna ugyan feltűnő, hiszen a gótok neve sem fordul a német mondában elő, de hogyan képzeljük el a hadjárat irányának megfordítását és mi módon változott volna át az avarok visszavonulása a hunok előnyomulásává? és mindenekelőtt, mi indíthatta volna a mondat arra, hogy az avarok vereségét a hunok győzelmévé változtassa át? De ettől eltekintve, ez a feltevés nemcsak hogy meg nem magyarázza az elbeszélés menetét, a monda lényegét (a hunok bevándorlása, Pannónia elfoglalása, Detreh meghódolása stb.), hanem még csak nem is érinti. Ebből nem következik, hogy a németeknek az avarok ellen intézett hadjáratai a mondára semmiféle hatással nem lehettek. Sőt valószínű is, hogy az avar harcok emléke a pannóniai népeknél még sokáig ébren maradt és lassan-

¹⁾ Id. m. 414. 1.

kint a hun-mondára is hatott. Tudták, hogy Tulln környékén véres harcz folyt le, és ezért később a hun harczokat legalább részben erre a vidékre helyezték át. Ez természetesen még nem az avarok vereségének a hunok győzelmével való azonosítása. Az avar harczok tehát csak abban az értelemben, a hogy fön-
tebb a magyar honfoglalás eseményeiről mondtam, lehettek a hun-mondára hatással; a monda epikai magvát azonban nem lehet és nem szabad az avaroknak Nagy Károlytól való leigázásából magyaráznunk.

Tehát másféle megfejtést kell keresnünk. Már Müller Vilmos¹⁾ megjegyezte hun-mondánk ezen részére: »Vergleicht man damit die auch schon sagenhafte Erzählung des Jordanes (c. 48.) von dem ostgothischen Könige Vinitharius, der von dem Hunnenfürsten Balamber in zwei Treffen siegt, in dem dritten aber von dessen Pfeil tödtlich an der Stirne verwundet wird, so darf man bei der Übereinstimmung der einzelnen Züge wohl annehmen, dass die ältere gothische Sage von Vinitharius auf Dietrich übertragen wurde. Dass die Sage ihre Träger mehrfach ändert, ist ein bekannter Satz.« Müller fejtegetéseit Petz²⁾ is ismerte, de Jordanes eme helyét csak a nyíllövés magyarázatánál értékesíti, melyet Detreh hun-mondánk előadása szerint a hunok ellen való harczban kapott. Matthaei György³⁾ kísérelte meg először Heinzel⁴⁾ és Jiriczek⁵⁾ kételyei daczára — ezekre alább még visszatérek — a pannóniai harczokról szóló magyar hun-hagyományt Jordanes ezen elbeszéléséből megmagyarázni.

Jordanes⁶⁾ beszéli: »quam adversam eius valitudinem captans Balamber rex Hunnorum, in Ostrogotharum parte movit procinctum, a quorum societate iam Vesegothae quadam inter se intentione seiuncti habebantur; inter haec Hermanaricus tam vulneris dolore quam etiam Hunnorum incursionibus non ferens grandevus et plenus dierum centesimo anno vitae suae defunctus est; cuius mortis occasio dedit Hunnis praevalere in Gothis illis, quos dixeramus orientali plaga sedere et Ostrogothas nuncupari.« A gótoknak a hunokkal való első összeütközéséről tehát (375 körül) a gót hagyomány már csak

¹⁾ Die geschichtliche Grundlage der Dietrichsage. *Henneberger-féle Jahrbuch für deutsche Litteraturgeschichte*, I. 165. l. — V. ö. még *K. Müllenhoff*: *Zeugnisse und Excursus zur deutschen Heldensage*. *Zeitschrift f. d. Altertum*, XII. 254. l.

²⁾ Id. ért. 42. l.

³⁾ Id. ért. 4. l.

⁴⁾ Über die Hervararsage. *Wiener SB.* 114. köt. 518. l.

⁵⁾ *O. L. Jiriczek*: *Deutsche Heldensagen*, I. köt. 1898. 137. l. 1. jegyz.

⁶⁾ *Getica*, XXIV. fej.

keveset tudott, mert különben Jordanes elbeszélése sem volna oly szűkszavú. Ez az első összeütközés sem folyt le bizonyára véres harcok nélkül, de a hatalmas Ermanarik halála elnyomott minden más történeti emlékezetet. A gótoknak mindjárt Ermanarik halála után bekövetkezett leigázása nem volt általános, sem pedig végleges.¹⁾ Vinitharius, Ermanarik testvéreinek Vultvulfnak unokája, Valamernek és testvéreinek öregatyja, a gót államot az antoknak (szlávoknak) újonnan való leverésével vissza akarta állítani, de hasztalanúl. Jordanes²⁾ a következőket mondja róla: »sed dum tali libertate vix anni spatio imperasset (t. i. Vinitharius), non est passus Balamber, rex Hunnorum, sed ascito ad se Gesimundo, Hunnimundi magni filio, qui iuramenti sui et fidei memor cum ampla parte Gothorum, Hunnorum imperio subiacebat, renovatoque cum eo foedere, super Vinitharium duxit exercitum; diuque certati primo et secundo certamine Vinitharius vincit; nec valet aliquis commemorare, quanta strage de Hunnorum Venetharius fecit exercitu; tertio vero proelio subreptionis auxilio ad fluvium nomine Erac, dum utrique ad se venissent, Balamber sagitta missa caput Venetharii saucians interemit.« Már Jordanes eme tudósításának is mondai jellege van,³⁾ és valószínű, hogy a gótok az idő folyamán már csak ezeknek a harcoknak tulajdonították függetlenségük elvesztését, a mint Jordanes is ilyen felfogáshoz hajlik, a mikor folytatja: »neptemque eius (azaz: Vinitharii) Vadameram sibi in coniugio copulans, iam omnem in pace Gothorum populum subactum possedit, ita tamen, ut genti Gothorum semperum proprius regulus, quamvis Hunnorum consilio, imperaret.«

Szabad tehát föltennünk, hogy a keleti gót hagyományban Ermanariknak, mint a hunok ellenfelének, emléke lassankint elhomályosult, és hogy Vinitharius veresége a gót népnek úgy maradt emlékezetében, mintha ez döntötte volna el sorsát. Ermanarik halála és egész szerepe, melyet a gótok történetében játszott, a germán mondában úgyis igen korán teljesen más vonatkozásokba jutott. Ha pedig Vinitharius harca a gótok és hunok közötti döntő csatának tekintetett, akkor Jordanes tudósítása rendkívül közel jut hun-krónikánk elbeszéléséhez; a történeti epikai alapgondolat mindenesetre ugyanaz.

¹⁾ V. ö. *Wietersheim-Dahn*: Geschichte der Völkerwanderung, II. 51. l.

²⁾ *Getica*, XLVIII. fej.

³⁾ De azért Balamber neve aligha lesz gót alkotás, a hogy *Rieger* (*Zeitschr. f. d. Mythologie und Sittenkunde*, I. 231. l.) állítja. V. ö. *Matthaei* id. ért. 5. l.

Kérdésünkre nézve pedig, melyet nem lehet egyes pontjaival való megközelítő egyezések kimutatásával megfejtetni, ennek van legnagyobb fontossága.

A hunok, miután a keleti gótokat legyőzték, a nyugati gótok ellen vonultak.¹⁾ Jordanes erről nem ír semmit, de Matthaei²⁾ Ammianus Marcellinus³⁾ egy helyére utal, mely több tekintetben egyezik hun-krónikánknak az első ütközetről szóló előadásával: »castris denique prope Danasti margines... opportune metatis... rumpente noctis tenebras luna, vado fluminis penetrato... Athanaricum ipsum ictu petivere veloci; cumque stupentem ad impetum primum, amissis quibusdam suorum coegerunt ad effugia properare montium praeruptorum.« — »Allerdings — mondja Matthaei — erfolgte der verhängnisvolle Überfall nicht an der Donau, sondern am Dniestr. wo die vereinigten Ost- und Westgoten unter Athanarich durch die Hunnen überrumpelt wurden; auch hier aber überschritten diese unbemerkt in einer mond hellen Nacht den Fluss und kamen so den Goten in den Rücken. Dass es sich hier um keine zufällige Übereinstimmung handelt, wird durch weitere gotische Sagenreste bestätigt.« T. i. Jordanesnek az imént idézett és Vinithariusról szóló mondai jellegű tudósítását érti. Teljesen osztom Matthaei nézetét és nagyon lehetségesnek, sőt valószínűnek tartom, hogy a szájhagyomány Vinitharius és Athanaricus harczeit, mint a melyek valamennyi közül az egész gótság sorsára nézve a legvégzetesebbek voltak, egységes mondává kapcsolta össze. Ezen összekapcsolás után a mindenestre keleti gót mondának ez lehetett az alapformája: A hunok éjnek idején egy folyón mennek át, megtámadják és leverik a gótokat; egy második ütközetben viszont a gótok győzik le a hunokat; végül egy harmadikban ismét a hunok kerekednek fölül, a gótok vezére egy nyíllövéstől, mely fejbe találja, elesik, és az egész gót nép meghódol a győzőknek.

Mármost hogy viszonylik a magyar monda ehez a bizonyára nem erőszakosan rekonstruált és önkényesen feltételezett germán hagyományhoz? Az elbeszélés magva tökéletesen azonos: véres harcok a hunok és gótok között, melyek az utóbbiak teljes vereségével végződnek. A gótok neve ugyan krónikáink mondai részeiben nem fordul elő⁴⁾ és valószínűleg

¹⁾ V. ö. *Wietersheim-Dahn* id. m. II. 33. 1.

²⁾ Id. ért. 4. 1.

³⁾ Ed. *Fr. Eyssenhardt*, 1871. 494. 1.

⁴⁾ Ha *Mügel*n azt írja, hogy Detreh »ein kunig der goten« volt, kétségtelen, hogy ezt a kitélt történeti ismereteiből és nem a tőle lefordított magyar krónikából vette.

nem fordult elő magában a mondában sem,¹⁾ de egészen nyilvánvaló, hogy valójában a gótokról van szó. Bár a háromszoros összeütközés változó szerencsével gyakran előforduló mondaformula, a hun-krónika elbeszélését mégis nem szabad ilyen pusztán kisegítő formulának tekintenünk, mert minden ütközetnek helyi és tartalmi tekintetben megvan a maga sajátos jellege, mely határozott történeti háttérre mutat. Eltérés csak a hagyomány lokalizálásában és a szereplő személyekben mutatkozik, és ezt akarom az alábbi fejtegetésekben — Matthaei e párhuzamos helyekre való hivatkozással az egész kérdést elintéztetnek tekinti — megmagyarázni és megokolni.

Az egész magyar hun-monda a régi Pannónia északi részében van lokalizálva. A hun harczokról szóló elbeszélés első felében a mai Fehér megye északkeleti részében játszik. Detreh seregével, mely olasz, germán és másfajta elemekből áll, Zazhalomba, azaz Százhalomba — Anonymus egészen szabatosan »Centum montes«-szel fordítja²⁾ — érkezik, mely Erd alatt Batta mellett feküdt. A helység elnevezése ama halmokkal függ össze, melyek azon vidéken nagy számban találhatók és a melyek nem egyebek régi sírhalmoknál. De mint az ásások mutatták, nem hun, hanem kelta sírhalmok.³⁾ A nép azonban hun síroknak tartotta és így fölötte alkalmasak voltak arra, hogy a hun-mondának ezen a vidéken való lokalizálását előmozdítsák.

Százhalom mellé képzelik krónikáink Potentianát. Turóczi hozzáfűzi: »erat enim haec civitas, ut quidam aiunt, Latino-rum, ad litus fluminis Danubii, inter Thetem (= a mai Tétény) et Zazalom situata.« Potentianának Tétény és Százhalom közé helyezése csak Turóczinak a többi krónikák előadásából vont önkényes következtetésén alapulhat, és az »aiunt«-nak ezekre kell vonatkozni, mert a hun-história eme helyén kívül egy pannóniai Potentiana nevű helység sehol másutt elő nem fordul. Erről az állítólagos római városról már sokat írtak és sokat kutattak, de eredménytelenül. Már Schwandtnernél⁴⁾ történik

¹⁾ A monda a gótokat talán rómaiaknak mondta, vagy hogy germán jellegüket kifejezze, alamannoknak.

²⁾ XLII. fej. — Tehát nem Szászhalom, a hogy annak idején *Horvát István* (Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből, 1825. 40. l.) és *Mailáth* (Geschichte der Magyaren, 1831. IV. köt. Függ. 47. l.) gondolták. *W. Grimm*: D. Heldensage cz. művében tehát *171^c mint helytelen törlendő. »Bern« önkényes átalakítása a »Verona« névnek.

³⁾ V. ö. *Luczenbacher János*: Akadémiai Értesítő, 1847. 282 l. és *Nagy Géza*: Pallas Nagy Lexikona, IX. 474. l. (Hunn sírok) és XI. 105. l. (Kunhalmok)

⁴⁾ SS. Rer. Hung. I. 58. l. jegyz. — V. ö. Corp. Inscript. Lat. III. 523. és 525. ll.

utalás arra, hogy talán a pannóniai Mogentianával való fölcseréléssel és íráshibával van dolgunk. Ezt a feltevést, melyet már Schoenwisner ¹⁾ visszautasított, Sebestyén ²⁾ újra magáévá teszi, és kiemeli, hogy ezen a vidéken született N. Theodorik és itt fogta el Theodorik atyja Hunimundot, a svébek királyát, egy éjjeli támadás alkalmával.³⁾ Petz ⁴⁾ pedig arra figyelmeztet minket, hogy azonos vagy hasonló nevű városnevek másutt is fordulnak elő és hogy Potentianus római császárról különböző római telepítéseket nevezhettek el Potentianának; szerinte Pannóniában is lehetett ily nevű város, a mint Schoenwisner ⁵⁾ tényleg említ két pannóniai kőtöredéket *Potentia* és *Neapotentia* felirattal. Pauler Gyula ⁶⁾ úgy véli, hogy tulajdonképpen Pollentiáról van szó, a hol Stilico megtámadta a gótokat.⁷⁾ Mindenesetre kétséges, vajjon létezett-e valamikor ily nevű város Pannóniában; az azonban bizonyos, hogy a magyar honfoglalás idejében ilyen, vagy hasonló hangzású nevű város Magyarországon, nevezetesen a mai Fehér megye területén nem volt. Nem is hiszem, hogy Potentiana a valódi népi hagyományba tartoznék. Minden más helynév, mely a hun-történetben előfordul, pontosan megállapítható oly falut vagy várost jelöl, mely az Árpádok idejében kivétel nélkül mind létezett és részben még ma is létezik. Képzeltető-e mármost, hogy a hagyomány ezt a nevet magával vitte volna és a vele jelölt helységet csupa jól ismert falvak és városok közé helyezte volna, holott azon a vidéken ilyen vagy hasonló nevű helység nem volt? Akármelyik hallgató meghazudtolhatta volna a hegedőst vagy a mesemondót. Az is lehetetlen, hogy Potentiana vagy Potentia ebben az alakban a magyar nép ajkán élt volna; ha pedig más, népszerűbb formája lett volna, a magyar krónikások bizonyára nem alakították volna át, vagy nem írták volna valamennyien tévesen, a mint Etelével, Budával, Százhalommal, Tárnokvölgygyel sem tették. Honnan való tehát e név? Én tudós kölcsönzésnek tartom, természetesen a nélkül, hogy meg tudnám mondani, minő forrásból van átvéve, vagy mi szolgáltatott alkalmat erre a kölcsönzésre. De van még több helyünk is a hun-krónikában, melynek tudós eredete nem szenved semmi kétséget, és a melynek közvetlen forrását szintén nem áll módunkban megjelölni.

¹⁾ Itin. et comm. Geogr. II. köt. 1781. 236. l.

²⁾ Id. m. 419. l.

³⁾ Olv. *Jordanes*: *Getica*, LII. és LIII. fejt.

⁴⁾ Id. ért. 33. l.

⁵⁾ Id. m. II. 236. l.

⁶⁾ A magyar nemzet története Szent Istvánig, 201. l. 3. jegyz.

⁷⁾ *Jordanes*: *Getica*, XXX. fejt.

Míg Detreh és Macrinus egymással tanácskoztak, a hunok éjjel Sicambriánál átkeltek a Dunán, megtámadták Detreh és Macrinus egyesült seregét és megverték. Hogy »Sicambria« nem való a népi hagyományból, magától értetik; nem egyéb ez, mint Buda városának tudós neve, mely eredetét a frank trójai mondának köszöni.¹⁾ A trójai mondát már Fredegar, a »Gesta regum Francorum« szerzője és mások is elbeszéli, és ezen az úton nemcsak a hun-krónikába jutott bele, hanem tudós művekben még századokig használták.²⁾ Turóczi szerint a hunok Kelenföldnél keltek át a Dunán; ez a toldás természetesen a szójáték kedvéért került került krónikájába.

Az éjjeli támadás után Detre a Tárnokvölgybe vonult vissza seregével, a hol azután a hunok — »fertur« mondja a krónika — hatalmas vereséget szenvedtek. Tárnok még ma is fönnálló helység Fehér megyében, Téténytől és Érdtől nyugatra.³⁾ Detreh és Macrinus győzelmük daczára kivonulnak Tárnokvölgyből, úgy hogy a hunok eltemethetik halottaikat, köztük Cuwe (Köve) vagy Keva vezért Cuweazoa-ban az országot⁴⁾ mentén, a hol egy kőbálvány állott. Ez a Cuweazoa nem más, mint a Tárnoktól délnyugatra fekvő mai Kajászó-(Szent-Péter).⁵⁾ Köveaszó tulajdonképen annyi mint *kővölgy*, és az a jelentés, a mit a krónikások (Keve-háza) tulajdonítanak neki, nem egyéb tudákos etymológiánál, a milyeneket a középkori írók minden lehető és lehetetlen módon gyártottak. Ha ezen etymologia ezzel az értelemmel népi eredetű lett volna, akkor a »háza« szónak, mely helyneveinkben mint az összetétel egyik alkotórésze igen gyakori, a név továbbképződésében a mai napig meg kellett volna maradnia. Hunfalvy Pál⁶⁾ azt gondolja, hogy a vezér nevét a krónikások vonták el a helységnévből. De éppen úgy vonhatta el maga a nép is, annál inkább, mivel a »Keve-

¹⁾ V. ö. K. L. Roth: Die Trojasage der Franken. Pfeiffer-féle Germania, I. köt. 34. l. és Petz id. ért. 34. l.

²⁾ V. ö. Salamon: Budapest története, I. 82. l. Turóczi (1. fej.) e nevet nem »Sicamber«-ből származtatja, hanem egy »Sycan« nevű hely névéből.

³⁾ Sebestyén (id. m. 428. l.) Tárnokvölgyet a Zala-megyei Tárnokkal azonosítja, és pedig azon föltevés alapján, hogy Potentiana Mogentianával azonos. Minthogy azonban a többi helységnév mind Fehér megye északi szögletére utal, és minthogy Potentiana, még ha szabad is Mogentianával azonosítanunk, az én véleményem szerint nem tartozhatik a valódi hagyományba, nem oszthatom Sebestyén nézetét.

⁴⁾ Ezen a római út értendő, melynek maradványai Érdnél és Bátorfánál még ma is láthatók. V. ö. Corp. Inscript. Lat. III. 434. l.

⁵⁾ V. ö. Szalay: Attila sirja. Archaeologiai Értesítő. Új foly. III. 149. l. és Nagy Géza: Keveháza. Pallas Nagy Lexikona, X. 479. l.

⁶⁾ A székelyek. 1880. 23. l.

személynév okleveleinkben nem ritka. Mondatörténeti szempontból fontos a kőbálvány említése. Kőbálványokról és pogány sírhalmokról okleveleinkben gyakran történik említés, mikor határigazításokról van szó. Ez a kőbálvány is bizonyára síroszlop volt, a mint ezen a vidéken — a hogy már föntebb hangoztattam — számos sírhalom található, melyből faragott kőeket, fegyvereket, csontokat, urnákat, hamut nagy mennyiségben ástak ki.¹⁾ Hogy a Köveaszó helységnevén, Köve személynév és a kőbálvány között valami összefüggésnek kell lenni, alig szenvedhet kétséget. Tehát itt is határozott ujjmutatás van, hogy hogyan és miért lokalizáltatott a monda ezen a vidéken. A Tulln mellett vívott ütközet után Welát, Rewát és Caduchát is Keveaszóban temették el, mint később Etelét is. Keveaszón volt tehát a hun vezérek közös temetkező helye, mint a magyar királyoké Székesfehérvárott.

Detreh és Macrinus visszavonulása Tulln felé, felbátorította a hunokat, utánuk vetették magukat és el is érték őket Cesummaur- azaz Czezőmmaur-nál. Véres harcz fejlődött ki közöttük, mely a hunok győzelmével végződött. A hunok vezérek közül Welát, Rewát és Caduchát vesztették el; de elesett Macrinus is, Detreh pedig súlyosan megsebesült. Czezőmmaur természetesen nem más, mint az alsó-ausztriai Tulln alatt fekvő Zeiselmauer. Hunfalvy és Riedl azon a nézetten voltak, hogy krónikásunk a Tulln és Zeiselmauer helységneveket, mint a mondai elemek legnagyobb részét, a Nibelung-énekből vette át. Hogy ez a felfogás hibás, nem szorúl bizonyításra. A magyar hun-krónika, Kriemhildtől és néhány névtől eltekintve, melyeket egészen másképp kell magyarázni mint a hogy Hunfalvy és Riedl tettek, semmi egyezést a Nibelung-énekekkel nem mutat. Tulln ugyan előfordul a Nibelung-énekekben, de egészen más összefüggésben, úgy hogy ez a találkozás közte és hun-históriánk között csak véletlen lehet.²⁾ Ugyanez áll még fokozottabb mértékben Zeiselmauerrol. A helyes olvasat a Nibelung-énekekben kétségkívül »Treisenmüre« = a mai Traismaur a Traisen mellett Tulln fölött, a mint hogy Kriemhildnek Etzelhez való útjában tényleg előbb Treisenmüre-ba kellett érkeznie és csak azután Tullnba. A hun-históriában azonban egészen helyesen Zeiselmauer áll, mert a hunok az ellenséges

¹⁾ V. ö. *Sebestyén* id. m. 426. l.

²⁾ Abból, hogy a hun-krónika Tullnról többet tud mint a Nibelung-ének, nem akarok következtetést vonni, mert ezek a megjegyzések bizonyára tudós toldások. — Itt jegyzem meg, hogy Riedl szerint — Hunfalvytól eltérőleg — mindössze »nem sok a német hősmondából való átvétel: Detre szereplése és Attila fiait történetében néhány vonás.« Id. h.

sereget Tulln előtt, tehát attól keletre érik utól.¹⁾ Zeiselmauer a római »Cetium ad muros« helyén fekszik, melytől nevét is kapta, és pedig valószínűleg úgy, hogy nép-etymologiai úton a »Zeizo« személynévvel hozták kapcsolatba.²⁾ A X-ik századtól kezdve »Zeizinmüre« alakban fordul elő. A krónikáinkban levő »Czezőn« vagy »Czezőm-maur« összetétel első tagja pontos hangtani megfelelője Zeizin-nek.³⁾ Ez a megfelelés a mellett bizonyít, hogy a név a magyar nép ajkán élt, mert ha irodalmi úton került volna a hun történetbe, talán hibásan volna leírva, de mindenesetre német formában. De ha a név népies volt, csakis a monda által lehetett azzá, mert a kis helység más-különbén aligha lehetett nálunk a XIII-ik században szélesebb rétegekben ismeretes. Az összetétel második tagja azonban »müre« helyett »maur«-nak van írva. Az *au* diphtongusnak a nép nyelvén a XIII-ik század második fele óta okvetetlenül monophthongussá, *ó*-vá kellett volna változnia és legfeljebb Kézai idejében hangzhatott még *ou*-nak (pl. *Ou-Buda*).⁴⁾ Honnan mármint az *au*? Ha a név a valódi hagyományból való, mindenesetre igen réginek kell lennie; az *ó*-felnémet *ú* azonban a XII-ik század előtt a bajor-osztrák dialektusban sem lett semmiesetre sem diphtongussá, tehát legfeljebb abban a korban következhetett be az *ú*-nak *au*-vá való diphtongálása, mikor a magyar *au* diphtongus már átalakult.⁵⁾ Ez az ellenmondás aligha oldható meg másképp, mint ha felteszszük, hogy a név a hun-história szerzője előtt német alakjában is ismeretes volt és pedig már *au*-os formájában, úgy hogy tudatosan vagy figyelmetlenségből, a két alakot, a magyart és németet, összekeverte; a többi krónika azután ebben a kétalakúságában egyszerűen kiírta. További kérdés, hogyan jutott Tulln és Zeiselmauer egyáltalán a magyar mondába? Nem tudok más feleletet, mint a mit már Petz és Sebestyén adtak azzal, hogy — a mint már fentebb említettem — rámutattak a tullni avar-német csatára. Maga a harmadik ütközet bizonyára már a legrégibb mondában is megvolt; az is valószínű, hogy Pannónia nyugati részében folyt le, mert az egész hadjárat Százhalomtól Tárnok-

¹⁾ V. ö. Petz id. ért. 35. l.

²⁾ V. ö. Fr. Umlauff: Geographisches Namenbuch von Österreich-Ungarn, 1886. 284. l.

³⁾ Az *i* > *é* vagy *ö*-ről olv. fönt; az *ei* > *é*-re nézve olv. Lumtzer-Melich: Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes, 1900. 284. l. 93. §.

⁴⁾ V. ö. Lumtzer-Melich id. m. 284. l. 97. §. és Melich: Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez. Nyelvtud. Közl. XXXIV. 140. l.

⁵⁾ V. ö. Behaghel: Geschichte der deutschen Sprache. Paul-féle Grundr. der germ. Philol. I. köt. 701. l.

völgyön át nyugati irányban mozog. A Tullnnál vívott avar harcok tehát könnyen hathattak — természetesen csak helyrajzi tekintetben — a hun hagyományokra. De akkor is a hagyomány folytonossága mellett meglepő Tulln és Zeiselmauer német neve; inkább oly neveket kellene várnunk, a milyenek az Ausztriában lakó, valószínűleg szláv nép ajkán élhettek az avarok legyőzése idejében, tehát a németek letelepítése előtt. Hogy német hagyományból kerültek volna a magyar mondába, ki van zárva; először mert a német mondában semmi nyoma sincs egy Tulln vidékén a hunok és gótok közt vívott csatának, másodsor mert a magyar hagyomány, kivéven a Kriemhild-mondát, — mint látni fogjuk — a némettől teljesen függetlenül alakult. Más felelet nem kínálkozik, mint hogy föltegyük, hogy a magyarok az Ostmarkba való gyakori becsapásaik alkalmával a honfoglalás idejében és később is megismerték e neveket és felvették a mondába az eredetibb nevek helyébe. De lehetséges, hogy ezt a helyettesítést már a magyarok bejövetele előtt, a IX-ik század folyamán a pannóniai hun-monda főtartói hajtották végre. Azonban bármily nagy is a bizonytalanság a Tullnról és Zeiselmauerról szóló elbeszélés magyarázatában, arra semmiesetre sem vagyunk feljogosítva, hogy mondai jellegét tagadjuk; a Pannónia elfoglalásáról szóló egész hagyománnyal szerves összefüggésben van és nem lelkész fel sem idegen mondáknak, sem külföldi történeti művekben. De nem költötte a hun-história szerzője sem, mert ez nem volt a középkori krónikások szokása, és nem is látható be, hogy ebben az esetben mi okból és mi célból tette volna.

Ezek után arra a kérdésre akarok rátérni, miért lokalizáltattott a monda Pannóniában? A hagyományok, melyeken a monda felépült, kétségtelenül keleti gót eredetűek. Oly monda ugyanis, mely a gótoknak a hunoktól való leigázásáról szóltott, az adott körülmények között, mikor a gótok Nyugat-Európától elszakítva, a messze keleten laktak, csakis a gótoknál, és mert a nyugati gótok nemsokára egészen másféle küzdelmekbe keveredve, sorsuknak teljesen új alakulása felé tartottak, csakis a keleti gótoknál képződhetett, kiknek végétét Ermanarik és Vinitharius vereségei majdnem egy századra döntötték el. A hagyomány bizonyára sokáig a tényleges események történeti színhelyéhez volt kötve, még akkor is, mikor a keleti gótok a hunok uralma alatt, mint ezeknek a nyugati germánokkal szemben elővédje, keletről nyugatra egész Pannóniaig nyomultak előre.¹⁾ Így történt azután, hogy Attila halála után Róma a keleti

¹⁾ V. S. Wietersheim-Dahn: Geschichte der Völkerwanderung, II. köt. 272. l.

gótoknak az ő kérelmükre átengedte Pannóniát Sirmiumtól Bécsig.¹⁾ A régi Pontus-parti haza emlékének az új lakóhelyen lassankint el kellett homályosulnia. A hunokkal való első összeütközéstől N. Theodoriknak Olaszországba vonulásáig egy századnál hosszabb idő, majdnem négy emberöltő múlt el. Elég hosszú idő arra, hogy az eseményeknek és a nyomukban támadt hagyománynak áthelyezését a keleti hazából az új pannóniai lakóhelyre megokoltnak, sőt természetesnek találjuk. Azt tartom tehát, joggal tehetjük fel, hogy maguk a keleti gótok lokalizálták a mondát Pannóniában, és pedig Pannónia azon részében — Budától lefelé Százhalomig és Kajászó-Szentpéterig — a hol régi kőbálványok, sírhalmok és mindenféle más rom és maradvány a nép képzeletét a monda-alkotásra úgy is állandóan izgatták. A keleti gótoktól maguktól a magyarok ugyan nem vehették át a mondát, de ennek tovább is élnie és fejlődnie kellett Pannóniában, míg a magyarok magukévá tehették. Ezzel a felfogással szemben Matthaei annak kimutatásán fáradozik, hogy a magyar hunmonda egész tartalmában, tehát a Pannónia elfoglalásáról szóló részében is, bajor eredetű. Mielőtt Matthaei véleményének czáfolatába bocsátkoznám, még arra a kérdésre akarok megfelelni, hogyan léphetett Etele Balambernek, és Detreh Vini-thariusnak és Athanaricusnak helyébe.

Weláról, Rewáról, Caducháról és Cuwéről, kik a pannóniai csatákban életüket veszítették, már fentebb volt szó. Ott azt is hangoztattam, hogy e nevek viselői, ha tényleg a valódi hagyományból származnak, csak a mondának sajátos magyar továbbfejlesztése útján léphettek a hun vezérekről szóló hagyományba. Ez a továbbfejlesztés azonban nem ment addig, hogy a monda eredeti szerkezetét átalakíthatta volna; ez változatlan maradt és a mi új toldásként a mondába jutott, mind eltűnt az első harcokban, a nélkül, hogy a monda további menetére bármiféle hatással lett volna. A hadjárat leírásában feltűnő, hogy a hun vezérek közül egy sem lép személyesen előtérbe, egyetlenegy személyes tettről sem történik említés. Lehetetlen, hogy az élő mondában is így lett volna, mert a monda szellemével, mely mindig az egyénítésre törekszik, teljes ellentétben van. Hogy pedig a hun vezérek közül a népi hagyományban melynek a hun-história csak kivonatát őrizte meg, kinek kellett leginkább előtérbe lépnie, a hun krónika egész tartalma szerint alig lehet kétséges. Bizonyára Etele volt az első hős és mellette másodsorban Buda. Mindkettő egyszersmind okvettele-

¹⁾ V. 8. *Jordanes*: *Getica*, I. fej.

nül benne volt a magyar elemekkel még nem vegyített eredeti mondában. Erre mutat — mint láttuk — nevük, valamint az a körülmény is, hogy a hun oldalon ők ketten egyedül éltek túl a pannóniai harcokat. Ők a történeti testvérpár, Attila és Bleda, kiknek egymáshoz való viszonya a magyar hagyományban a történelemmel szemben semmiféle eltolódást nem mutat, csak hogy a Buda név a történeti Bleda helyébe lépett. Ezekben a harcokban, melyeket a két testvér a gótok ellen visel, és abban, a mit a hun-história róluk még tovább mond, úgy gondolom, Attila és Bleda együttes uralkodásának emléke tükröződik, melyről a történelem értesít bennünket. Ez az emlékezés bámulatosan hű, hanem azért még sem szabad tudós eredetre visszavezetnünk, mert kétségtelenül tiszta és hamisítatlan hagyomány. Azokra az okokra, melyek ezt a feltűnést valószínűvé teszik, és arra a konzerváló erőre — Bleda és Buda városának neve korán azonosítottak — mely a hagyomány ilyen hűségét lehetővé tette, a következő fejezetben akarok rátérni. A két testvér közül természetesen Attila volt a hatalmasabbik, az összehasonlíthatatlanul nagyobb tehetségű, legcsofáltabb jelensége az egész népvándorlásnak. Épp ezért mindenestre már kezdettől fogva, tehát a Detreh ellen való harcokban is, az első és legjelentősebb szerepet kellett játszania. Minden hun vezér elesett, csak Etele és Buda maradt sértetlen, és a tulajdonképi győző — mint a monda további tartalma (Etele megtartja magának Pannóniát, Detreh neki hódol meg stb.) kétségtelenné teszi — csak Etele lehetett.

Attila mindennek foglalatja, a mi hun, a történelemben éppen úgy mint a mondában, és így mi sem természetesebb, mint hogy a hagyományban Balamber helyére lépett, a kiről a germán monda különben nem tud semmit. A keleti gótok eltávolodván a történeti események helyétől és idejétől, senkit sem tarthattak inkább legyőzőjüknek mint Attilát, és senkitől sem volt kisebb gyalázat legyőzetni, mint a hun fejedelmek legnagyobbikától. »Vir in concussione gentium natus in mundo, terrarum omnium metus, . . . propitius autem in fide semel susceptis.«¹⁾ A két testvér együttes uralmának emléke következtében Attilának Balamber szerepét a gótok leigázásában Bledával (Budával) meg kellett osztania, de kétségtelenül már itt is ő foglalta el az első és döntő helyet. Időrendi tekintetben Etele és Buda bizonyára később léptek Balamber helyébe, mintsem az eseményeknek Pannóniába való áthelyezése megtörtént volna. Ez az eltolódás, mely-

¹⁾ *Jordanes: Getica, XXXV. feje.*

nek következtében Etele és Buda Balambert kiszorították a mondából, természetesen csak Attila halála után következhetett be, de be is következett valószínűleg nemsokára azután, hogy Attila meghalt.

Az ellenséges sereg élén Macrinus és Ditricus állanak. *Macrinus* (Matrinus, Maternus és Martinus), ki származására nézve longobárd és Sabariában (Szombathely) született, mint tetrarcha uralkodik »ex gratia romanorum« Pannónián, Paphilián stb. Serege longobárdokból áll, kiket a hunok közeledtére Százhalomnál gyűjtött össze. A hun harczokat nem éli túl, hanem elesik Zeiselmauernél. Macrinus neve és szerepe, melyet a pannóniai harczokban játszik, a hun-krónika leg-homályosabb pontjaihoz tartozik. Petz több Macrinus nevű történeti személyt említ, köztük egy római helytartót is Pannóniában (170 körül), de csak a Flavius Marcianus kelet-római császárral (450—457) való azonosítást tartja lehetőknek.¹⁾ Matthaei²⁾ is megegyezik ebben a tekintetben Petzczel.³⁾ Marcianus császár Attilának történeti ellenfele volt, a ki II. Theodosius császár halála után az Attilától követelt adót vakmerően megtagadta, bár ezzel egy esetleges háború veszedelmének tette ki magát, a ki a hunoknak 452-ben Itáliába rontásakor a nyugat-római császárt segítő csapatokkal támogatta,⁴⁾ és a kiról Jordanes⁵⁾ Priskos után beszéli, hogy az istenség azon az éjjelen, melyen Attila meghalt, megmutatta neki a rettegett hun király eltörött íját. Marmost az a kérdés, hogy Macrinus a valódi mondába tartozik-e, vagy pedig tudós úton jutott a hun-históriába? Petz úgy véli, hogy a krónikás, mikor a monda ellenséges fővezére számára nevet keresett, Marcianus császár nevét és címét is átvette. Matthaei azonban Macrinusban bizonyítékát látja annak, hogy a magyar monda bajor hagyományok alapján jött létre. Ezt a véleményét a XVI-ik századi Aventinus egyik helyével akarja támogatni.

¹⁾ Id. ért. 37. I. V. ö. még A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. I. köt. CXXXIV. 1.

²⁾ Id. ért. 9. 1.

³⁾ *Pauler Gyula* (A magyar nemzet története Szent Istvánig, 201. 1.) úgy véli, hogy Macrinus helyesen Mauringusnak olvasandó és Mauringából származtatandó. De ez az ötlet minden valószínűségnek híjával van; ép úgy mint a másik is, mely szerint bizonyos összefüggésnek kell fenforognia a rómaiak és longobárdok ellen viselt harczok, melyekről a hun krónika beszél, és Procopius ama tudósítása között, melynek értelmében a gepidák 551-ben a szövetséget longobárdok és rómaiak ellen a kutrigurokat hívták segítségül.

⁴⁾ V. ö. *Wietersheim-Dahn* id. m. II. 242. és 260. ll.

⁵⁾ *Getica*, XLIX. fej.

Aventinus az ő bajor annaleseiben¹⁾ ugyanis azt beszéli, hogy midőn Attila elhatározta, hogy Gallia ellen fog fordulni, »Theodoricus Veronensis, Triarii filius, et Matrinus, Anthemius consul,²⁾ gener Valentiniani imperatoris, praeses Danubii et Vindeliciae, qui post imperavit, Danubii limitis duces, provinciarumque quas possidemus legati, annuente augusto, cum Attila pacem his conditionibus ineunt: oppidis quidem clausis, itineris faciundi facultatem exercitui copiisque Attilae concedunt.« Itt tényleg bizonyos egyezést látunk a hun történettel, a mennyiben Matrinus és Theodoricus Veronensis együtt említetnek. E mellett azonban az elbeszélés tartalma egészen más, és Theodoricus Veronensis sem Nagy Theodorikkal azonos, hanem Triarius ismeretes fiával, a ki Marcianus császár kegyencze és N. Theodorik versenytársa volt Byzanczban.³⁾ És vajjon az említett egyezés csak azzal a föltevessel magyarázható-e, hogy a magyar monda bajor eredetű? A hibás eredmény, melyre Matthaei itt és egész vizsgálódásában jut, ilyen módszerellenes feltevéseken alapszik. Egészen indokolatlan eljárás ugyanis, ha Matthaei felteszi, hogy minden, a mi egyezés Aventinus és a magyar krónikák között található, valódi és pedig bajor hagyomány. Annyi legalább is kétségtelen, hogy más lehetőségek is foroghatnak fen. Ha az, a miben egyeznek, valódi hagyomány is, még semmiesetre sem következik eleve, hogy a magyar monda bajor kölcsönvétel, hanem még mindig megvan a lehetősége annak, hogy mindkettő egy közös mondaforrásra megy vissza. Még annál kevésbbé szükséges azonban, hogy minden egyezés valódi monda legyen; lehet ez közös írott forrásból való átvétel is. Másrészt annak a lehetősége sincs eleve kizárva, hogy Aventinus annaleseinek ezen a helyén is a magyar krónikákból merített, a mint hogy a magyarokról szóló tudósításaiban tényleg merített belőlök, nevezetesen a Képes Krónikából.⁴⁾

En a magam részéről azt gondolom, hogy Matrinus Aventinusnál ép oly kevésbé, vagy még kevésbbé mondai eredetű, mint Macrinus a mi krónikáinkban. Aventinus elbeszél-

¹⁾ *J. Turmair's* genannt Aventinus sämtliche Werke. Kiadta a bajor tud. Akadémia. II. köt. 302. l. V. 6. egyszermind az ő krónikáját u. o. IV. 1137. l.

²⁾ A későbbi császár (467—472), a ki nem Valentinianusnak, hanem Marcianusnak volt veje. V. ö. *Jordanes*; *Romana* (ed. Mommsen), 43. l.

³⁾ *Jordanes*; *Getica*, LII. fej.

⁴⁾ *Olv. Rademacher*: *Aventin und die ungarische Chronik*. Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, XII. köt. 561. l.

lésének tartalma semmiképen sem mondai színezetű, és hogy Anthemius meg Valentinianus tudós forrásokból származnak, azt Matthaei is megengedi. De mi bizonyíthatná Matrinus mondai voltát? Talán az a körülmény, hogy Theodorikot, Triarius fiát »Veronensis«-nek mondja? De hiszen egészen világos, hogy Triarius fia Aventinusnál csak félreértés útján juthatott ehhez a jelzőhöz. De másképp sem bizonyítható Matrinus mondai jellege. A német epikai költeményekben sehol sincs említve és Matthaei csak tudós történetírók műveire tud utalni, a hol a neve egészen helyesen Marcianus-nak van írva.¹⁾

De a magyar hun-krónikába is csak tudós úton juthatott Macrinus. A név alakja az egyes krónikákban eltérő; addig és addig változtatják, míg Turóczi a sokkal ismertebb »Martinus«-hoz jut el, a hogy Marcianust pl. a viterbói Gottfried is írja.²⁾ Etele, Buda, Ditricus stb. nevek írásában, melyek tényleg a nép száján éltek, a krónikák következetesek, és a mi eltérések vannak, azok nyelvtörténetileg vagy pedig a tudós formákra való támaszkodásból könnyen megmagyarázhatók. Tehát már ez a körülmény is a név népi volta ellen szól, a mint hogy valóban nem is hangzik népiesen és nem is fordul elő másutt. A népmonda nem nevezhette Macrinust Pannónia, Pamphylia, Phrygia, Macedonia és Dalmatia tetrarchájának; ezek a nevek, mint a Macrinus állásáról és hivatásáról való egész felfogás, kétségkívül tudós eredetűek, és abból a forrásból melyből ezek valók, származik bizonyára maga Macrinus is. Macrinus elesik a zeiselmaueri ütközetben és így természetesen nem játszik a hun-história további előadásában szerepet. Ez Macrinus ellen sokkal inkább bizonyít, mint Wela, Cuwe stb. ellen, mert ezeknél legalább a név népiesen magyar. Macrinust a hun-történet longobárdnak mondja és serege longobárdokból áll. Általánosan elfogadott vélemény, hogy ebben a longobárdok pannóniai tar-

¹⁾ Igy a Chron. Urspergense-ben (v. ö. W. Grimm : D. Heldensage. 41. l.) és Heinrich von München-nél. (V. ö. H. F. Massmann : Kaiserchronik, III. 958. l.) A Chron. Urspergense épen csak említi Marcianust; Heinrich von München azonban legyőzeti Attilától: »dô nû Theodosius — der keiser lac tût alsus — wart nâch im keiser zehant — Martiânus was der genant . . . ez stuont bi im mit êren . . . piz ez kom ze einem strît, — den gewan bi der zit — künic Etzel mit siner hant.« Annak pontos kiemelése mellett, hogy Marcianus Theodosiusra következett, alig lehet kétséges, hogy itt félreértése vagy félremagyarázása forog fen annak, a miről eredetileg Jordanes (Get. XLIII. fej.) tudósít, hogy t. i. Attila Marcianust háborúval fenyegette, mert a Theodosiustól megígért adót nem akarta megfizetni.

²⁾ Speculum regum, 47. fej. De Martino imperatore. MGH. SS. XXII. 85. l. V. ö. Petz id. ért. 38. l.

tózkodásának emléke hagyományszerűen tükröződik. Ennek a nézetnek ellent kell mondanom.

A magyar monda nem tud semmit sem a gepidákról, sem az avarokról, sem pedig a szlávokról, pedig Pannóniára nézve valamennyinek nagyobb volt a jelentősége, mint a longobárdoknak. A longobárdok egyáltalán sajátságos szerepet játszanak hun-krónikánkban. Egyik helyen ez olvasható: »Pannonie, Pamfilie, Macedonie, Dalmatie et Frigie civitates, que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum de Ethela licentia impetrata transierunt.«¹⁾ Minthogy Macrinus Pannónia, Pamphylia, Macedonia stb. tetrarchája volt, ezek a népek csakis Macrinus egykori alattvalói lehettek, tehát longobárdok. A hun történet továbbá előadja, hogy Etele Aquileja ellen indult és elhatározta, hogy a várost meg fogja ostromolni, annál is inkább, »quia quamplures Longobardi«²⁾ de Pannonia, quia Hunnorum dominium et Ethele contemserunt, confugisse in ipsam ferebantur.« Ugy tetszik, hogy ezek a longobárdok azonosak Pannóniának, Pamphyliának stb. lakosaival, kik Apuliába menekültek, és hogy *Apulia* hibásan áll a krónikákban *Aquilegia* helyett. Aquileja ostromának leírása után el van mondva, hogy a velen-czeiek Trójából származnak, de krónikánk hozzáteszi: »quidam autem Venetos de Sabaria fuisse opinantur. Sabaria vero habitata fuerat Longobardis, in qua erat generalis schola orbis terre nationi, poetarum musis et dogmatibus philosophicis elucenter illustrata, idolorumque erroribus diuersis mancipata. Quam quidem Gothorum nomine Archelaus rex primitus deustautit, sed postea per Hunos de Pannonia expelluntur, nuncque Tycini habitare dinoscuntur, qui et dicuntur Papienses.« Hogy mindebből, a mi itt el van mondva, semmi sem származhatik, népi hagyományból, az világos dolog, és a mi szempontunkból fölösleges bővebben foglalkoznunk vele. Alapjában azonban semmi egyéb, mint folytatása a Macrinusról és népéről szóló elbeszélésnek.³⁾ Ebből is világosan kitűnik, hogy a »tetrarcha Macrinus natione longobardus urbe Sabaria oriundus« nem származhatik népi hagyományból és nem lehet csakis tudós kölcsönzés. De honnan e kölcsönzés? Erre nem tudok felelni.⁴⁾

¹⁾ *Kézai* IV. fej. 12. Jelentéktelen eltérésekkel a többi krónikában is.

²⁾ Chron. Vindobonense: »plures rebelles longobardi.«

³⁾ V. ö. még *Turóczi* 14. fej. és *Oláh* III—IV. és XII. fej.

⁴⁾ Macrinus és Archelaus (helység) neve Jordanesnél is, ki Hieronymusra támaszkodik, egymás mellett fordulnak elő: »Macrinus praefecturae agens praetorianam, imperator creatus est regnavitque anno uno, occiditurque Archelaida.« *Romana* (ed. Mommsen.), 36. l.

A hun-krónikában — a mire már rámutattam — egyáltalán sok olyan hely fordul elő, melynek tudos eredete kétségtelen, a nélkül hogy forrását közelebbről meg tudnánk jelölni. A hun-história szerzője a Macrinusról szóló előadást talán olyan feljegyzésből merítette, mely Aventinus és Heinrich von München forrásával közelebbi vagy távolabbi összefüggésben állott. Azonkívül, hogy Attila és Marcianus történeti ellenfelek voltak, a krónikást Marcianusnak a hun-történetbe való felvételére talán az a körülmény is készítette, hogy Marcianus, a ki a valóságban Tharaciából származott, a krónikásunknál fölhasznált forrás szerint — így látszik legalább — Sabariában (Szombathely) született.¹⁾ Mindezzel azonban nem akarom állítani, hogy a valódi mondában ne lett volna Detreh mellett még egy második vezér is, a kinek szerepét a krónikás ezután Macrinusra vitte át. Ehben az esetben természetesen erről a második vezérről nem áll módunkban csak a legkevesebbet is megtudnunk.

A hun-krónika ezen részében a legérdekesebb és a mi szempontunkból legfontosabb alak *Ditricus Firminensis*, *Alamanicus natione*, a ki a történelem N. Theodorikjával és a német monda »Dietrich von Bern«-jével kétségen kívül azonos. A neve Kézainál mindig »Ditricus«-nak, a többi krónikában »Detricus«-nak van írva. Mint személynév okleveleinkben igen gyakori és időrendben ezt a fejlődést mutatja: *Ditricus* > *Detricus* > *Detreh* > *Detró* > *Detre*. Ez a fejlődés törvényszerű: *i* > *e*; ²⁾ a *c*-nek kétségtelenül spirantikus jellege volt, úgy hogy *ih* > *eh* > *ö* vagy *ó* — *e* fejlődött.³⁾ E név magyarázatánál azonban nem indulhatunk ki, mint Etelénél és Budánál, a gót *Pinda-reiks⁴⁾ alantörmből, hanem csakis az *ó*-felnémet Dietrichből, vagy közép-felnémet Dietrich-ből. Az *io* diphtongusnak, minthogy hang-sílya eső, a magyarban *i*-vé és később *e*-vé kellett változnia.⁵⁾ A »Ditricus—Detreh« név tehát ellene mond

¹⁾ *Thierry* (Attila, Attila halál és utódai történelme. Ford. Szabó K. II. 14. l. ezt írja: »Pannonia... csak imént adta a császári trónra Marcianust és utódját Leont.« Forrásra azonban nem hivatkozik és így nincs azírva, hogy ezt az adástas pusztán a magyar krónikákra alapítja.

²⁾ V. ö. föltérbb. Hogy az *i* > *e* — *ö* változás Kézainál Etela-ban már végre van hajtva és *Ditricus*-ban nem, ez nem lephet meg: a jelölendő hang az *i* és *e* határan felelt, innen Kézainál az ingadozás, mely a későbbi krónikaaban, mikor a fejlődés határozott *e*-ig jutott, már elunt.

³⁾ *Melch. János*: Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez. Ny. Nyund. Kéz. XXXIV. köt. 138. l. Ezen fejlődést mutat pl. a *Hedre* és *Inre* név is. Ölv. *Melch.*: Szlav jövevényszavaink. II. 143—144. II.

⁴⁾ V. ö. *F. Wrede*: Über die Sprache der Ostgoten in Italien, 51. l.

⁵⁾ *Melch. János* szerint szlav jövevényszavaink. II. 138. és 145. l. e felnémet személynévet velünk a szlovének közvetítették. Az *us* végzet természetesen csak latinosítás a névnek.

annak a következtetésnek, melyet az Etela és Buda nevekből hun-mondánk eredetére vonatkozólag levontam. Ez az ellenmondás azonban csak látszólagos és könnyen megmagyarázható. A keresztyénséget a magyarság, szlovén közvetítéssel ugyan, de lényegileg a németektől vette át. Minthogy pedig »Attila—Etzet« és »Boto—Botolung« a németeknél csak ritkán használt személynevek, természetes, hogy a szlovének, illetőleg magyarok keresztyén nomenklaturájára nem voltak hatással, ennél fogva nem lehettek hatással hősmondánk megfelelő neveire sem. Dietrich azonban igen gyakori német keresztnév és okleveleinkben is a leggyakoribbak közé tartozik, tehát csak természetes, ha felteszszük, hogy a felnémet eredetű név kiegyenlítőleg hatott a monda nevére, mely eredetileg csakis gót alakú lehetett. Semmiesetre sem kényszerít e név felnémet alakja bennünket arra, hogy a német mondának közvetlen hatást tulajdonítsunk a magyar hagyományra.

De hogy tényleg nem lehet német kölcsönvételtől szó, maga a hagyomány tartalma a leghatározottabban bizonyítja. A hogy Etele és Buda Balamber helyébe, úgy lépett Detreh a Vinithariuséba, a ki mellett Athanaricus, a nyugati gótok királya, bizonyára igen korán tűnt el. Hogy Detreh közvetlenül Vinithariusra következett volna, nincs ugyan kizárva, de nem is valószínű. Detrehben — mint még látni fogjuk — főként olyan történeti emlékek vannak felhalmozva, melyek eredetileg atyjára Theodemer-re és ennek testvéreire: Valamer-re és Videmer-re vonatkoznak, a kik mint a keleti gótok fejedelmei Attila uralma alatt voltak s Attila halála után népük szabadságát kiküzdötték. Lehetséges tehát, hogy ezen testvérek egyike, talán Valamer király, vagy pedig Theodemer, N. Theodorik atyja, lépett először Vinitharius helyébe, úgy hogy a hagyomány bizonyos fejlődési fokán a monda elejétől annak befejezéseiig Valamer vagy Theodemer volt a keleti gótok képviselője. A monda további alakulásában azután Valamert, illetőleg Theodemert kiszorította a sokkal nevezetesebb, sokkal ragyogóbb N. Theodorik, kinek hatalmas alakja a germán népek hagyományában letéteményese volt a gótok jó és balszerencséjének a Balambertől való leigázástól egészen Attila halála után való felszabadulásukig. Theodorik természetesen csak Pannóniából való kivonulása után és valószínűleg még csak egy emberöltővel később († 526-ban) a VI-ik század közepe táján léphetett be a Pannóniában visszamaradt gótok hagyományába, a kik összeköttetésüket Olaszországba vándorolt fajrokonáikkal, és érdeklődésüket a pannóniai születésű Nagy Theodorik iránt bizonyára nem vesztették el.

A történeti Vinitharius elesik a hunok ellen vívott harczban; Detreh, bár súlyosan megsebesülve, túléli a pannóniai hadjáratot, Etele vazallusává lesz és ennek halála után visszaszerzi a maga és népe szabadságát. A monda tehát lényeges eltérést mutat a történelemtől. Ez az eltérés valószínűleg már korán bekövetkezett, mikor a Vinithariusra való emlékezés elhomályosult. A monda a népek sorsát individualisan szereti felfogni, és a mint a gótok maguk a hunok ellen folytatott küzdelmükben el nem pusztultak, hanem mint alattvalóik jó egyetértésben velük tovább éltek, ennek nemzeti hősiükben is ki kellett fejeződnie, annál is inkább, mert a későbbi gót fejedelmek barátságos viszonya a hun királyi udvarhoz, történeti valóságon alapúl. Fölötte valószínű tehát, hogy a gótok képviselője, mihelyt a történeti Vinitharius a mondából kiszorult, a hunokkal való harczokban többé nem esett el, hanem Etele főnhatósága alatt tovább élt népével.

A történeti Vinitharius halálának nyoma azonban a magyar hagyományban még egészen tisztán látható. »Ditrico per iaculam (vagy: per sagittam) in fronte letaliter vulnerato.« Így a hun-krónikában, a mihez Turóczi még hozzáteszi: »cuius tandem sagittae truncum ipse Detricus, vrhem ad Romanam, dignitatis imperatoriae in curiam, pro documento certaminis per ipsum cum Hunis commissi, in fronte detulisse, et propter hoc immortalitatis nomen vsurpasse narratur. Hungarorumque in idiomate *halhatatlan Detreh* dici meruit, praesentem usque in diem.«¹⁾ Detreh tehát ugyanoly sebet kap mint Vinitharius, és pedig szintén halálosat. Míg azonban Vinitharius tényleg belehal, Detreh életben marad, úgy hogy a monda »halhatatlan«-nak nevezi. Schwandtner kiadásában »halhatalan« áll, a mi természetesen nyomdahiba, úgy hogy általánosan »halhatatlan«-nak olvasták. Ennek következtében a hun-krónika ezen adatában Grimm Jakab²⁾ óta Dietrichnek egy mythoszi vonását szerették látni, a mikor is rámutattak arra, hogy a német monda sem tud semmit Dietrich haláláról, hanem csak csodálatos eltűnéséről.³⁾ Ez a mythologiai magyarázat azonban már csak ama megegyezésnél fogva is, mely hun-históriánk és Jordanes előadása közt fennáll, egészen valószínűtlen; határozottan megczáfolja azonban Sebestyénnek egy szerencsés észlelete.⁴⁾ Turóczinak 1488-iki brünni kiadásában ugyanis

¹⁾ V. ö. föntebb Oláh előadását, a ki nyíltan mondja, hogy Detreh ezt a jelzőt magyar dalokban viselte.

²⁾ Deutsche Mythologie, 348. l.

³⁾ V. ö. Petz id. ért. 43. l.

⁴⁾ Haláltalan Detre. Phil. Közöny, XXIV. köt. 152. l. és id. m. 421. l.

»halalthalon Detreh« azaz »haláltalan Detreh« olvasható, és hogy a Schwandtner kiadásában hibásan levő »halhatalan« helyesen szintén így olvasandó, bizonyítja Pethő Gergely,¹⁾ Turóczi krónikájának magyar átdolgozója, a ki Turóczi ezen helyét a XVII-i század közepe táján egészen helyesen írta és értelmezte: »Detré pedig a nyíl vasat homlokában (kit a magyarok — t. i. a magyarok hun ősei — oda lőttek vala) bé vivé Rómába; erről nevezék őtet Haláltalan Detrének, hogy olly hoszszu úton, annyi ideig a' vasat el szenvedhette homlokában.«²⁾ Nyilvánvaló tehát, hogy nevezetesen Turóczi előadását nem szabad mythologiailag magyaráznunk, és Schullerus³⁾ Adolf egészen helyesen jegyzi meg, hogy Sebestyén fejtegetései után »dieser Zug aus dem Zusammenhang mit den Berg-Entrückungssagen, die sich an Dietrichs Namen knüpften, entnommen ist und sich zu den dem germanischen Heldenzeitalter eigentümlichen Berserkerzügen stellt.« Ez a vonás pedig nem másképen, mint Detreh és Vinitharius azonosítása útján keletkezett és egészen tisztán mutatja azt a pontot, a honnan a monda kiindulva tovább fejlesztette a történeti hagyományt.

Ugy vélem, hogy a mondottak után nem férhet hozzá kétség, hogy Detreh a történelem N. Theodorikjával és a német hagyomány Dietrichjével azonos, és hogy a tradícióban mint a gótság legragyogóbb hőse, a történeti Vinitharius helyébe lépett. Ezek után még néhány más hasonlóságra akarok kitérni, melyek a magyar monda Detreh-je és a német monda Dietrich-je között észrevehetők.

Turóczi fönti elbeszéléséhez hozzáfűzi: »hunc Detricum galeam habuisse, et illam, quanto magis deferebat, tanto maiori claritate refulsisse, fabulantur.« Ez a sisak nem más, mint Dietrich híres »Hiltegrîn«-je a német mondában, melynek csillogó fényéről bőven beszél az Eckenlied (70—71. vsz.) és a melyhez Dietrich e szavakat intézi:

sô du ie elter wirdest,
sô wirst ie liehter var.

¹⁾ Rövid magyar krónika, 1660. A3. b. lev.

²⁾ Így Valkai András is: »Az Dietrich el szállada, — homlocba nyíllal aszt is lőtték vala — homlokában Romába vitte vala, — azért haláltalannac hyiac vala.« V. ö. Ethnographia, V. köt. 103. l. és Magyar Nyelvtört. Szótár, I. köt. 127. l.

³⁾ Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, XXIV. köt. 41. l.

Az egyezés feltűnő, és még sem vagyunk arra a feltevésre jogosítva, hogy Turóczi ezt a helyet valamely német forrásból vette volna át, mert ennek másutt semmiféle nyomát nem találjuk nála. Fel kell tehát tennünk, hogy a »Detreh—Dietrich« sisakjáról szóló monda ősrégi és közös, valószínűleg keleti gót forrásból ment át a német és magyar mondába egyaránt. A Detreh sisakjáról és haláltalanságáról szóló elbeszélés csak Turóczinál (az utóbbi Oláhnál is; olv. föntebb) olvasható, a mi világos bizonyítéka annak, hogy a hun-história szerzője krónikájában csak részben értékesítette a magyar hagyományt és hogy előadását még a XV-ik század végén is magából a népi mondából lehetett kiegészítenie. Ez Turóczinak kétségtelenül még sokkal nagyobb mértékben sikerülhetett volna, ha erre egyáltalán súlyt helyezett volna.

A magyar mondának egy további egyezése a német hagyománnyal, a hun-história következő helyén is található: »Tunc romani Ditricum Veronensem, alamannum natione, illo in tempore super se regem prefecerant voluntarie.«¹⁾ A szabad királyválasztás említése a rómaiaknál valószínűleg tudós eredetű, a mint már a »Gesta Theodorici«²⁾ beszéli: »Legati romanorum supervenerunt, qui pro defensione reipublicae Theodericum illis in patriciatus dignitatem ordinari postulabant.« Detreh-t krónikánk veronainak és római királynak mondja, ép úgy mint a német hagyomány. A megegyezést bizonyára itt is közös forrásra kell visszavezetnünk, olyan tradíciókra, melyeknek keletkezését Olaszország történeti és ethnologiai viszonyai N. Theodorik idejében és halála után eléggé megmagyarázzák.³⁾ Detreh a magyar monda szerint alamann származású, a mi valószínűleg csak annyit akar jelenteni, hogy germán volt; különben az is lehetséges, hogy ezen vonásban Theodorik s az alamannok közt való barátságos viszonynak emléke él.⁴⁾ Detreh tehát mindjárt elejétől fogva mint római — azt mondhatnók — mint német-római király szerepel a magyar mondában, a mint hogy a német-római viszonyok, ha talán nem is magára a mondára, de krónikásaink felfogá-

¹⁾ Turóczi-nál: »Detricus de Verona . . . Romanorum principum de voluntate omni Germaniae praesidebat.« Ennek az eltérésnek aligha van jelentősége; legföljebb az következik belőle, hogy a mondának a római és német viszonyokról való felfogása zavaros és ingadozó volt.

²⁾ MGH. SS. Rer. Merov. II. köt. 203. l. — V. ő. *Matthaei* id. ért. 40. l.

³⁾ V. ő. *Matthaei* id. ért. 40. l.

⁴⁾ V. ő. *Matthaei* id. ért. 41. l., a ki ebből azt következteti, hogy e monda első ápolói az alamannok voltak; ez a feltevés azonban legalább a magyar mondát illetőleg egészen önkényes.

sára kétségtelenül hatással voltak. Az ő uralma nemcsak Olaszországra terjed ki, hanem Pannóniára is, a hol a keleti gótok délre való vándorlásuk előtt tartózkodtak és a hol nem csekély töredékük maradt vissza. Mint római király szenved vereséget, eme vereség folytán vesztí el — mint a hun történet tovább beszéli — függetlenségét, hagyja el Olaszországot és él Pannóniában népével Etele főnhatósága alatt. Ezzel veszi kezdetét Detreh-nek birodalmán, Itálián kívül, a hun király udvaránál való tartózkodása. A magyar hun-monda szempontjából tehát nem áll az, hogy Detreh (Dietrich) Attilával csak akkor lépett viszonyba, miután »eine nahe Verbindung Rüdigers mit Etzel und Helche in der Sage hergestellt war.«¹⁾

A német mondában Dietrich tudvalevőleg Ermanarik üldözése elől menekül Olaszországból és mintegy számkivetve megy Etzel udvarához, a ki feleségével, Helchével együtt szívesen fogadja és védelmébe veszi. Ennek a számkivetési mondanak keletkezése nincs még eléggé és meggyőzően megfejtve. Általában azt gondolják, hogy már a gótoknál képződött az a hit, hogy Olaszország már Theodorik előtt is a gótok birtokában volt,²⁾ és pedig abból az okból, hogy a gótok uralmát Itálián ily módon jogilag igazolják.³⁾ De ha Olaszország — vélik tovább — már Nagy Theodorik előtt is a gótoké volt, abból mint consequentiának szükségképen annak a további felfogásnak kellett folyni, hogy Dietrichet az ő örökölt birodalmából elűzték és hogy ebbe később ismét visszatért.⁴⁾ De bár a mondákban az a törekvés, hogy egy új foglalatást ily módon igazoljanak, általánosan el van terjedve, — a mi mondánk is, mint már fentebb kiemeltém, példát mutat rá, — mégis azt tartom, hogy ez a törekvés képes ugyan arra, hogy a mondat adott viszonyoknak és történeti eseményeknek ily értelemben való összekapcsolására és kiaknázására sarkalja, de arra nem képes, hogy ily összefüggéseknek önkényes kigondolására bírja. Ez teljesen ellenkezőnek a valódi monda szellemével. A német hagyomány szerint Dietrichnek Odoakar, illetőleg az ő nagybátyja Ermanarik gyű-

¹⁾ Olv. *B. Symons*: Heldensage. *Paul-féle Grundriss der german. Philologie*, III. köt. 703. l.

²⁾ Ennek a felfogásnak későbbi korból való bizonyítékait összeállítja *R. Heinzel*: *Über die ostgothische Heldensage*, 32. l.

³⁾ V. ö. *M. Rieger*: Dietrich und Theoderich. *Zeitschr. f. d. Mythologie und Sittenkunde*, I. köt. 230. l.

⁴⁾ V. ö. *Jiriczek*: *Deutsche Heldensage*, I. köt. 144. l. és *Symons* id. m. 690. l.

lőködése elől kell Itáliából Hunországba menekülnie. A monda emez előadása a történelemmel a legélesebb ellenmondásban áll, és azt az okot, mely a mondát a történelemtől való illetén eltérésre indította, az említett magyarázat, azt hiszem, nem képes valójában felderíteni. Az a meggyőződés, hogy a magyar hagyomány alkalmas arra, hogy segítségével erre a kérdésre világosságot derítsünk.

Az eddig mondottak szerint a magyar hun-monda, a mint a hun-históriában ránk maradt, a következőképen alakult ki: Vinitharius Balamberrel való harczában elveszti országát; midőn mármost Detreh, a római király, az ő helyébe lépett (és természetesen Etele Balamber helyébe). Etelevel szemben neki is el kell vesztenie az ő birodalmát, tehát Olaszországot. Azonkívül pedig el is kellett hagynia Olaszországot, hogy mint Valamernek és testvéreinek a hagyományban utóda, Etele udvaránál tartózkodjék, hadi vállalkozásaiban támogatására legyen és udvarának fényét emelje. Azt gondolom tehát, hogy a német számkivetési monda is erre az alapformára vezetendő vissza, melyet a magyar hagyomány hívebben őrzött meg, a német ellenben megváltoztatott és átalakított, és pedig ama történeti események emléke következtében, melyek Odoakar és N. Theodorik között Olaszországban játszódtak le, a pannóniai mondára azonban semmiféle hatással nem voltak. A német monda, egy-két jelentéktelen maradványtól eltekintve, melyről mindjárt lesz szó, teljesen elfelejtette Dietrichnek, mint a monda szerint Vinitharius utódának, Etzel ellen való harczait és vereségét, melyet ettől szenvedett, és így elfelejtette a tulajdonképeni okot is, a miért Dietrich Olaszországot elhagyta. Ily módon azután nem maradt más hátra, mint hogy elűzetéséért Dietrichnek történeti ellenfelét Odoakart, és a Dietrich-mondának az Ermanarik-mondával való egybekapcsolása után a gonosz Ermanarikot okolja. A magyar monda a hun eseményekhez ragaszkodott, a német pedig első sorban Theodoriknak a rokonfajból való Odoakar ellen folytatott harczaihoz, melyeknek eredménye Olaszországnak a germán világ legünnepelebb hősétől, Dietrichtől való elfoglalása lett. A magyar és német mondanak ezt az eltérő fejlődési menetét a földrajzi és a későbbi történeti viszonyok eléggé megmagyarázzák, bővebb fejtegetése fölösleges. Hogy a magyar hagyomány valóban az eredetibb typust őrizte meg, a melyből idegen elemek hozzájárulásával a német számkivetési monda alakult ki, hun-mondánk további vizsgálataiból még világosabban ki fog tűnni.

Ezek után rátérek azokra a nézetekre, melyek eddigi

fejtegetéseimmel többé-kevésbbé ellenmondásban állnak. Már említettem, hogy Heinzel,¹⁾ a kihez Jiriczek²⁾ is csatlakozik, elveti azt a feltevést, hogy a Pannónia elfoglalásáról szóló magyar hagyomány Jordanesnek Vinithariusról szóló elbeszéléséből, vagyis szabatosabban, a Jordanestől elbeszélt történeti eseményből magyarázandó. Heinzel valószínűvé akarja tenni, hogy a pannóniai harczokról szóló elbeszélés tulajdonképpen egy, a katalaunumi csatáról képződött nyugati gót hagyományon alapszik, mely német közvetítéssel került volna Magyarországra. A pannóniai csatákról szóló monda eredeti alakját Heinzel a *Chronicon Paschale* egy passzusában látja,³⁾ a hol el van beszélve, hogy Alarich és Aëtius Attilát közel a Dunához csellel támadták meg, és bár győztek, Alarich mégis egy nyílvéstől elesett.⁴⁾ A monda további fejlődésében azután Heinzel szerint Alarich helyébe a nyugati gót Theoderich (Jordanesnél: Theodoridus) lépett, a ki a katalaunumi ütközetben mint Aëtius szövetségese leesett lováról és övéitől agyontapostatott, vagy — »a hogy mások állítják« — a keleti gótok oldalán levő Andagis lövésétől esett el.⁵⁾ Eltekintve attól, hogy a *Chronicon Paschale* eme helye, mely tulajdonképpen a katalaunumi ütközetéről szól, mit csak tévedésből helyez a Duna mellé, valójában mégis csak igen kevés hasonlóságot mutat a hun-krónika előadásával, és hogy hun-mondánk alap gondolatát még csak nem is érinti, míg ez Jordanesnek Vinithariusról szóló elbeszélésében a maga egészében és pontosan megellelhető: nem is található máskülönben semmi nyoma annak, mintha a magyar mondában a katalaunumi ütközet emléke valaha élt volna.⁶⁾ Egy nyugati gót mondának német közvetítése pedig oly föltevés, a melyet semmivel sem lehet igazolni. Azt hiszem tehát, hogy a fenti fejtegetések után Heinzel és Jiriczek fölfogása, minthogy a pannóniai csatákról szóló

¹⁾ Über die Hervararsage. Wiener SB. 114. köt. 518. l.

²⁾ Id. m. 137. l. 1. jegyz.

³⁾ Ed. L. Dindorf: Corp. Script. Hist. Byz. I. köt. 587. l.

⁴⁾ Ennek a helynek már Riedl Frigyes is tulajdonított, természetesen nem a hun-mondára, hanem hun-krónikánkra hatást. Olv. id. ért. 334. l.

⁵⁾ *Jordanes*: *Getica*, XL. fej. Arra a hasonlóságra, mely ezen Theodoricus és a magyar krónikák Detrehje között fönnáll, már Szabó Károly (Kézai Simon mester magyar krónikája, 1862. 18. l. 5. jegyz.) és Petz is (id. ért. 41. l.) rámutattak.

⁶⁾ Heinzel az Etelei flai között kitört csata leírásában is a katalaunumi ütközetéről szóló hagyomány hatását látja. De ha ilyen hatást tényleg fel kell tennünk, akkor a leírás nem is származhatik magából a mondából, hanem csakis a krónikás tudós kölcsönzése lehet. Olv. különben alább.

monda keletkezésének magyarázatára elégtelen és alkalmatlan, elvetendő.¹⁾

Német, nevezetesen bajor eredetre akarja Matthaei is a pannóniai csatákról szóló magyar mondát visszavezetni. De itt is módszerellenes eljárást követ, ha Siglerusnál²⁾ és Callimachusnál³⁾ keres magyar mondát, a kik semmiképen sem meríthettek közvetlenül népünk mondakincséből, hanem egyszerűen kiírták krónikáinkat és az így szerzett anyagot kombinálták máshonnan való tudós elemekkel. De akkor is téves úton jár Matthaei, mikor a hun-krónikának a katalaunumi csatáról szóló előadását — erről alább bővebben szólok — mondatörténeti szempontból felhasználhatónak tartja, holott a krónika eme részlete, mint egyáltalán az Attila külföldi hadjáratairól való egész előadása, kétségtelenül tudós forrásokból ered és semmiféle vonatkozásban nem áll a magyar népmondával.

Matthaei,⁴⁾ hogy a magyar monda bajor eredetét bebizonyítsa, a Kaiserchronik következő helyére utal:

ain wurste was dô ze Mêrân
gehaizen was er der alte Dieterich,
ain helt bevollen êrlîch.
der newolte nie werden Ezzelen man.
mit her rait er (azaz: Etzel) ze Mêrân,
sînes erbes er sich underwant,
er nam im liute unde lant.
er vorhte in sô harte,
er flôch ze Lancparten.⁵⁾

A Kaiserchronik-on kívül még Aventinus német krónikájának⁶⁾ következő elbeszélésére hivatkozik: »zu dieser zeit fielen aus iren hohen unwegsamen pirgen die unsinnigen

¹⁾ Hogy Heinzel mit akar a következő megjegyzésével mondani, nem tudom: »Dass die catalaunische Schlacht bei Simon (Kézai) gemeint sei, zeigt der verwandte Bericht des Chronicon Budense ed. Podhradsky 1838. S. 15. (helyesen: 16. l.), da er gegen Simon von Keza Detricus bei Tarnokvelgy siegen lässt«, mert Kézai előadása e helyen lényegében teljesen egyezik a Chronicon Budense-ével.

²⁾ Sigleri Chronol. Rer. Hung. a. 378. Ed. Bel. 43. l. V. ö. *Matthaei* id. ért. 6. l. 1. jegyz. és többször.

³⁾ Bonfinii Rer. Ung. Dec. 853. l. V. ö. *Matthaei* id. ért. 5. 12. ll. és többször.

⁴⁾ Id. ért. 6. l.

⁵⁾ Kaiserchronik. Kiadta Schröder. MGH. Deutsche Chroniken, 13840. vv.

⁶⁾ Id. kiad. IV. köt. 1077. l. *Matthaei* id. ért. 8. l.

Haunen mitsamlt irem künig Waldmar (azaz: Balamber), zogen gegen der Thonau werts, überfielen die Gouten, vertribens mit herrengewalt aus irem alten land, so ir vordern etwan lange jar ingehabt hatten, ist ietzo Ungarn und Sibenpürgen und dieselbig gegent umb die Donau.« Ezen két hely közül az Aventinusé kevés mondaszerűséget mutat; csak kivonatnak látszik a tudós krónikák ide vonatkozó előadásából, azzal az egy eltéréssel, — s ez talán a monda hatásának tudandó be, — hogy az esemény színhelye keletről át van téve Hunországba, vagyis a mai Magyarországra. A Kaiserchronik-ban azonban, úgy látszik, tényleg valódi hagyomány nyal van dolgunk, mely a magyar mondával rokon. Feltűnő ugyan, hogy a német epikus költemények Attilának Dietrich országába való rontásáról nem tudnak semmit, mégis nincs kizárva, hogy ilyfajta hagyományok éltek Bajorországban a nép ajkán.¹⁾ De azért a magyar mondának vajjon bajor eredetűnek kell-e lenni? Bizonyára nem; mert ha sikerül annak bebizonyítása, hogy Pannóniában N. Theodorik elvonulása után is élt egy keleti gót monda, mégis sokkal valószínűbb, hogy a bajor monda merített pannóniai hagyományokból, mint megfordítva.

Az idetartozó hagyományok homályos nyoma talán a pídrekssaga-ban²⁾ is felfedezhető, mely elmondja, hogy hogyan

¹⁾ Mert a Kaiserchronik egy »öreg Dietrich«-ről beszél, *Matthaei* id. ért. 6. és 9. ll. ezen Dietrich-ben I. Theodorid nyugati gót királyt és részben Theodorikot, Triarius fiát véli felfedezhetni, a kik szerinte Vinitharius helyébe léptek és később a berni Dietrichről a mondából kiszorítottak. Ugy vélem, hogy Matthaei az »öreg« jelzőből nagyon is fontos következtetéseket von. Nekem úgy tűnik fel, hogy a Kaiserchronik Dietrich-et csak azért mondja »öreg«-nek, mert azonosítását N. Theodorikkal, tehát a monda tulajdonképeni berni Dietrich-jével nem tartja megengedhetőnek. Nagyon jól tudja ugyanis, hogy Attila és N. Theodorik nem voltak kortársak:

Swer nû welle bewaeren,
das Dieterich Ezzelen saehe,
der haize das buoch vur tragen.
do der chunic Ezzel ze Ovene wart begraben,
dar nâch stuont iz vur wâr
driu unde fierzech jâr,
daz Dieterich wart geboren.

17178. vv. A Kaiserchronik itt egyszerűen a Chron. Urspergense (v. ö. W. Grimm: D. Heldensage, 41. l.) tanácsát követi, mely ezt mondja: »igitur aut hic (azaz: Jordanes) falsa conscripsit, aut vulgaris opinio fallitur et fallit, aut alius Hermenricus et alius Theodericus dandi sunt Attilae contemporanei«, és ezért azután egy másik, idősebb Dietrichet tesz meg Attila kortársának.

²⁾ C. R. Unger: Saga Didriks konungs af Bern, 1853. 39 és köv. fejt.

foglalta el Attila Hunalandot Miliás királytól. A saga és a magyar hagyomány között másféle feltűnő egyezések is találhatók, úgy hogy bizonyos ősrégi rokonság a két elbeszélés közt, mely Hunországnak Attilától való elfoglalásáról szól. nincsen kizárva. A magyar mondával való összefüggést azonban — mint Matthaei¹⁾ felteszi — nem tudom a pídreksága amaz elbeszélésében felfedezni, mely pídrekr-nek és Attilának Valdemar, Holmgardr (azaz: Oroszország) királya ellen vívott harczeitől szól.²⁾ Ez az orosz Valdemar (Wladimir) történeti személy, ki semmiesetre sem a Balamber szóval való hasonlóság folytán lépett a mondába.

A fenti fejtegetések útján tehát a következő eredményekhez jutottunk: A keleti gótoknál mondaszerű tradíció képződött, mely a gótoknak a hunok királyától való leigázásáról szólt. Ezt a tradíciót a keleti gótok magukkal hozták Pannóniába és részben a mai Fehér megye északkeleti részében lokalizálták, a hol régi sírhalmok, romok stb. a mondaképződést és mondafejlesztést nagyban előmozdították, részben az alsó-ausztriai Tulln vidékén, valószínűleg az ott vívott német-avar csata emlékének hatása alatt. Balamber helyébe az V-ik század második felében Etele és Buda testvérek léptek, úgy azonban, hogy Etele nemsokára testvére fölé kerekedett. Vinitharius és Athanaricusra a VI-ik század közepe táján Detreh, vagyis a történeti N. Theodorik következett, de valószínűleg nem közvetlenül, hanem csak Valamer vagy Theodemer után. Veresége következtében Detreh Etele vazallusává lesz. a kinek környezetében ezután tartózkodik. Detrehnek viszonya Eteleéhez és a hogyan ebbe jutott, alkalmas arra, hogy a német számkivetési mondára fényt vessen.

A keleti gót hagyomány N. Theodoriknak Olaszországba vonulása után is még tovább élt Pannóniában és pedig még hosszabb időn át maguknál a visszamaradt keleti gótoknál, s nagy történeti események hatása alatt önállóan fejlődött tovább. A mire már Etele és Buda neve utalt, azt megerősíti a monda e részének tartalma, t. i. hogy a magyar hun-monda keleti gót eredetű, melyet a magyarok nem ugyan közvetlenül a keleti gótoktól, de mindenesetre Pannóniában vettek át. A hun birodalom megalapításáról szóló magyar monda nem lehet német, nevezetesen bajor eredetű, mert a német hagyományban annak épen csakhogy nyoma található, mely sokkal természetesebben pannóniai hatásból magyarázható, mint meg-

¹⁾ Id. ért. 10. l.

²⁾ Unger kiad. 293 és köv. fej.

fordítva. Önálló német hun-monda nincs és aligha volt is valaha. Attila az ő hunjaival a német mondát csak mint Kriemhild férje s a bérni Dietrich és egynehány más hős jóakaró barátja érdekelte. A magyar hagyományban azonban Etele és Detreh az ő népeikkel az érdeklődés középpontjában állanak, és a monda első felének a keleti gótok meghódítása a tárgya, második felének a hun uralom alól való felszabadulásuk. Az egyes részletektől és az azokból folyó bizonyítékoktól eltekintve, már ezen általános szempontból is nyilvánvaló, hogy ilyen monda csakis a keleti gótoknál képződhetett, és ilyen alakban, bámulatos hűséggel ragaszkodva a történeti gondolathoz, csakis a mai Magyarországon maradhatott fenn. Ha valahol, úgy itt kellett Attila világtörténeti szereplése emlékének ébren maradnia, a hol hatalma annyi népre nézve végzetszerűen emelkedett és halála után tehetetlenül omlott össze, és a hol a legkülönbözőbb népek, a gepidák, longobárdok, avarok, szlávok stb. államalkotásra való törekvése századokon keresztül ismét és ismét meg hiatusult. Pannónia lakói a multnak minden emlékében a hun világhatalom maradványát látták, és a történelem szelleme, a népek ösztönszerű vágya, a mai Magyarország területén a hunok fellépésétől egészen a magyarok államalkotásáig ugyanaz maradt.

Általános szempontok tehát, épen úgy mint az elbeszélés nevei és tartalma, a mint azokat a hun-történelem megőrizte, kétségtelenné teszik, hogy volt egy keleti gót-pannóniai eredetű magyar hun-monda, mely még 1500 körül is népünk ajkán élt és Pannóniának a hunoktól való meghódításáról szólt. Ha ama nyomok, melyek a Kaiserchronik-ban találhatók és Dietrichnek Etzeltől való leveretéséről szólnak, valódi hagyományból erednek, akkor az a hagyomány csak Pannóniából juthatott Németországba, a hol »más légkörbe átültetve, érthető módon elvesztette történeti, ethnographiai és földrajzi elemeit annak a világnézetnek, a melyből kialakult.«¹⁾

3. Buda megöletése. Etele külföldi hadjáratai.

a)

A zeiselmaueri ütközet leírása után a hun-krónika ekkép folytatja elbeszélését: »Postquam vero exercitus se dispersit, romano more Huni super se Ethelam regem preficiunt,

¹⁾ Igy K. Müllenhoff: Die alte Dichtung von den Nibelungen. Zeitschr. f. d. Altert. XXIII. köt. 149. l. a német eredetű, északra vándorolt Nibelung-mondáról.

ipseque Budam fratrem suum de flumine Tize usque Don super diuersas exterarum nationes principem constituit ac rectorem.«¹⁾ Alább azután még a következőket mondja krónikánk Budáról:²⁾ Ethela »Sicambriam introiuit, ubi Budam fratrem suum manibus propriis interfecit, prohiberi faciens corpus eius in Danubium, eo quod ipso Ethela in partibus occiduus preliante, inter eum et fratrem eius metas stabilitas transgressus fuerat dominando. Fecerat enim Sicambriam suo nomine appellari.³⁾ Et quamuis Hunis et ceteris suis gentibus interdictum rex Ethela posuisset, ut urbs Ethele vocaretur, Teutonici interdictum formidantes, eam Echulburc⁴⁾ vocauerunt. Huni vero, curam paruum illud reputantes interdictum, usque hodie eandem vocant Oubudam⁵⁾ sicut prius.«

Rua halála után 433-ban, két unokaöccsre, Bleda és Attila követték őt a hatalomban. »Die staatsrechtliche Stellung — mondja v. Wietersheim — der beiden Herrscher Bleda und Attila zu einander ist uns nicht genau bekannt, doch ist nach des Prosper Aquitanus Worten geteilte Herrschaft anzunehmen, neben welcher übrigens unstreitig auch Gesamtregierung in den wichtigsten Angelegenheiten, namentlich für auswärtige Kriege bestand. Man vermutet mit Grund, dass Bleda der ältere der Brüder gewesen sei, welcher Vorzug das erste Aufkommen desselben neben dem so viel gewaltigern Attila erleichtert haben, der Willkürgewalt dieses letzteren aber eine um so drückendere Fessel gewesen sein mag, so

¹⁾ *Kézai* II. fej. 9. Lényegtelen eltérésekkel a többi krónikában is: Chron. Vindob. 4. fej. Chron. Dubn. 7. fej. Chron. Pos. 10. fej. Chron. Bud. 17. l. *Mügeln* ném. krón. 5. fej. Tudós elemekkel bővítve *Turóczi* 14. fej.

²⁾ *Kézai* III. fej. 11. Chron. Vind. 5. fej. Chron. Dubn. 12. fej. Chron. Pos. 15. fej. Chron. Bud. 23. l. *Mügeln* ném. krón. 8. fej. *Turóczi* 17. fej. *Oláh* 12. fej.

³⁾ A bécsi krónikában és a többi krónikákban: »fecerat nominari Buda Wara«; *Mügeln* ném. krónikájában: »do het des kunig Etzels pruder buda ein stat gepawet vnd hat die nach seinem namen genennet«; *Turóczi* hozzászól: »Quare ipse rex Attila, eundem fratrem suum dolo circumuentum, capitauit«; *Oláh*: »quum Attila propter auctam ipsius potentiam, manum ei palam iniicere non auderet, insidiis adortum capit, trucidatque.«

⁴⁾ Chron. Vindob. Eccylburg; Chron. Dubn. és Chron. Bud. Ecilburg; Chron. Pos. Ezelburg; *Mügeln* ném. krón. etzelpurgk; *Turóczi* és *Oláh*: Eczelpurg.

⁵⁾ Mindig Ou- vagy Ó-Buda. csak a pozsonyi krónikában: Wuda. *Oláh* a következőket mondja Buda neveiről: »Hungari eam arcem et urbem etiam in praesentia Budam. Teutones vero nunc Eczelburg, idest arcem Atilae, nunc a furnis calcis, quae olim ex lapidibus illic coquebatur, Offen vocant.«

dass derselbe, nach dem einstimmigen Zeugnisse von Prosper Aquitanus, Tiro, Marcellin und Jordanis, im Jahre 445 den Bruder durch Tödtung aus dem Wege räumte«, ¹⁾ és pedig »fraudibus«, a hogy Jordanes ²⁾ mondja, a mit tőle vagy más történetirótól Turóczy és Oláh is átvettek. Ezen az eseményen, valamint Bledának Attilához való egész történeti viszonyán alapszik a hun-história fönti előadása, a melyet szintén népi eredetűnek és a magyar mondából merítettnek tartok.

Buda neve, mint már kifejtettem, a népi hagyományban a történeti Bleda helyébe lépett. A név tovább képezve előfordúl — mint láttuk — a német és skandináv mondában is mint »Botelung« és »Budli«, a hol azonban nem Attila testvérét, hanem atyját jelöli. Ez minden valószínűség szerint csak későbbi eltolódás. Az Edda Budli-nak öt fiát említi, a kik közül kettő a nibelungoknak Atli emberei ellen vívott harczában esik el; az egyik Guðrún kezétől; a másik kettő azonban már korábban halt meg. ³⁾ Egyik sincs nevén nevezve, és Atli valamennyit túléli. A skandináv monda a testvérek viszálykodásáról is tud. Guðrún mondja Atlinak:

borþusk bróþr ungir,
halft gekk til heljar

bórusk róg milli,
ór húsi þínu. ⁴⁾

A testvérharcz oka homályos; valószínű, hogy atyjuk halála után az örökség kérdése idézte elő. ⁵⁾ A þidrekssaga-ban Attila testvérét Ortnid-nak hívják, mindketten Osid királynak fiai. A testvérek viszályáról a *saga* nem tud semmit. Elbeszélése azonban némely tekintetben megegyezik a hun-história előadásával; ezt mondja ugyanis: »Míliás konungr hafði sinu hofudstað þar er heitir Ualterborg. En Attila konungr setr sinu stað þar er heitir Susam. su er nu kolluð Susack. Hann geriz enn rikasti konungr . . . Nu andaz Osid konungr fadir

¹⁾ *Wietersheim-Dahn* id. m. II. 224. l.

²⁾ V. ö. *Jordanes* ed. Mommsen, 105. l. 2. jegyz.

³⁾ *Atlamöl*, 47. és 51. vsz. *Hildebrand-Gering* kiadása szerint: Die Lieder der älteren Edda. A *Völsungasaga* XXXVII. fejt. (kiadta *Ernst Wilken*: Die prosaische Edda im Auszuge nebst Völsunga-saga und Norna-gests-tháttur) csak négy testvért említ.

⁴⁾ *Atlamöl* id. h. 91. vsz. és *Völsungasaga* id. h. Gering fordításában:

Ihr Brüder kamt jung in Streit,
weil ihr bösen Verleumdungen glaubtet;
drob fuhr zur Hel hinunter
die Hälfte deines Geschlechts.

⁵⁾ V. ö. *W. Grimm*: *D. Heldensage*, 402.

Attila konungs. oc hans riki tecr þa enn aellri son hans Ortnid. oc er hann nu konungr i Frislandi.«¹⁾ Többet nem beszél a þidrekssága Attilának ezen testvéréről; később azonban egy Blodlen nevű herceg lép fel benne, a kit a *saga* ugyan nem mond Attila testvérenek, de a ki természetesen senki más, mint a német monda Bloedel-je. Blodlen a nibelungok és hunok harcában esik el és pedig Gernoz kezétől.²⁾ A német monda szintén nem tud semmit testvérviszályról; Etzelnek csak egy testvérét ismeri, Bloedelt, Oláhország fejedelmét,³⁾ a ki a nibelungok és hunok küzdelmében Dancwart kezétől esik el.

Mily viszonyban áll mármost hun-históriánk előadása a történelemhez és a germán mondához? A történelemmel feltűnő egyezéseket mutat, de eltéréseket is, úgy hogy mondai jellege alig vonható kétségbe. Etelének és Budának egymás mellett való fellépése — mint már említettem — minden bizonynyal a két testvér együttes uralkodásának emlékére vezetendő vissza. Etelének a hunok királyává való választása ebben az alakban — romano more — szemmel láthatólag tudós eredetű, de nem képzelhető másképen, mint hogy a krónikást erre a felfogásra a monda indította. A þidreksságában Attila egyedül hódítja meg Hunországot testvérenek segítségével nélkül. Hunország tehát az ő független birtokává lesz, míg testvére Ortnid, atyjuknak birodalmát öröklí. A magyar mondában a birodalom azon fele lesz Budáé, mely a Tiszától keletre terül el és a melynek meghódításáról — az egészet a hagyomány aligha tarthatta ősi hun birtoknak — a magyar monda nem tud semmit. Az imént meghódított Pannóniát Etele kapja, vagy — s ez talán inkább felel meg a monda szellemének — Etele megtartja magának. Ha a történelemben Bleda és Attila meg is osztozkodtak a hun birodalmon, — az az osztozkodás, melyről a hun-história beszél, kétségtelenül mondai jellegű. Valószínű, hogy a tiszántúli hercegség, mely a magyar királyságon belül a XI-ik században keletkezett, valamint maga a viszálykodás is, mely a királyi családban dúlt, éltetőleg hatott a monda eme részletére.⁴⁾

Budát, mert átlépte birodalmának határát és testvérenek

¹⁾ *Unger* kiad. 41. fejt. Magyarúl: Miliás király székhelye Valterborgban volt. Attila király azonban Susam-ot tette meg fővárosává, melyet most Susak-nak (azaz Soest Vesztfáliában) hívnak. Ő a leghatalmasabb király lett ... Ekkor meghalt Osið, Attila király atyja, és birodalmát az ő idősebb fia, Ortnid kapta és ő lett erre Friesland királyja.

²⁾ *Unger* kiad. 388. fejt.

³⁾ Ennek mondja a *Biterolf*, 13058. v. (Deutsches Heldenbuch, I. k.)

⁴⁾ V. ö. *Sebestyén* id. m. 404. l.

városát a maga nevééről nevezte el, Etele megölte. Hogy Etele maga építtette-e a várost, nem világlik ki a krónikából,¹⁾ de valószínű. A testvérgyilkosság hatalomvágyból, történeti tény. A német monda, ép úgy mint a bídrekssaga, nem tud a testvérvizsályról semmit; de kellett valamikor tudnia, a mint az Edda mutatja. Azt tartom, hogy a hun-históriának Buda megöletéséről szóló elbeszélése valódi hagyományból van véve,²⁾ valamint népi eredetűnek tartom a »Buda« személy- és helynévvel való etymologiai szójátékot is. De ha az Etele testvéréről szóló hagyomány a hun-históriában népi eredetű, mindenestre eredetibb is, mert közelebb áll a történeti valósághoz, mint a német vagy skandináv hagyomány. Azt hiszem, hogy a német és skandináv monda Attila testvéreire való vonatkozásában csak a magyar monda alapján érthető meg igazán. A magyar hagyomány csak a testvérgyilkosságról emlékezik meg, arról azonban nem tud semmit, hogy Etele valamelyik testvére részt vett volna az utolsó nagy küzdelemben, mely a hun birodalom bukását okozta. Az Edda tud a testvérvizsályról, de arról is, hogy a nibelungok ellen való harczban Atli két testvére vett részt. A bídrekssaga is, melynek ugyan a testvérek egyenetlenkedéséről nincs tudomása, szól a tulajdonképeni hunmonda elején Attilának egyik testvéréről, azonkívül pedig szerepelteti Blodlent a katasztrófában is, de a nélkül, hogy ismerné ennek viszonyát Attilához vagy pedig Ortnidhoz. A német monda már csak Etzelnek ama testvéréről tud, a ki a burgundok és hunok nagy harczában vett részt. A magyar hagyomány lényegében még a történelem alapján áll, melyet a skandináv és még inkább a német hagyomány már elhagyott. A magyar traditio a monda kialakulásában az első fokozatot mutatja; a skandináv ennek legalább még nyomát őrizte meg. Az Edda két-két testvért említ, a mi csak későbbi eltolódás lehet; eredetileg bizonyosan csak egy-egy testvér szerepelt. Nem valószínűtlen, hogy azt a testvért, a kivel Atli viszályba keveredett, a magyar hagyománynak megfelelően eredetileg Budlinak hívták, a ki a későbbi fejlődésben igen természetes úton válhatott Atli atyjává. A kialakulás második fokozata, melyre a magyar hagyomány már nem lépett, az által kelet-

¹⁾ *Mögeln* szerint Buda építtette; ez azonban alighanem félreértés, vagy önkényes kombináció. Csak *Anonymus* (v. ö. alább) állítja határozottan, hogy Buda városát Attila építtette.

²⁾ Daczára a hasonlatosságnak, mely a mi mondánk s a Romulus és Remusról szóló monda közt fönáll, nem hiszem, hogy az előbbi, t. i. a mi mondánk, tudós kombináció volna, mint ezt *Petz* id. ért. 55. l. és *Matthaei* id. ért. 17. l. állítja.

kezett, hogy Attilának még egy második testvére is — ismeretlen okból¹⁾ — belépett a mondába és a nagy katasztrófában szerepet kapott. Ezt a fokozatot képviseli tulajdonkép az Edda és lényegében a *Þiðrekssaga* is. Az Edda itt sem említi a testvér nevét, — eredetileg, mint említettem, bizonyosan csak egyről lehetett szó, — valószínű azonban, hogy ezen a fejlődési fokozaton Bleda-ból volt levezetve, a hogy a *Þiðrekssaga*-ban ezt a második testvért tényleg Blodlen-nek, a német költeményekben Bloedel-nek hívják. E szerint tehát Bleda-Bloedel neve, bár történeti, mégis későbbben került volna a mondába, mint Budáé; történetellenes szerepe azonban mindenesetre fiatalabb fejlemény.²⁾ A harmadik fokozat, melyet a *Nibelunge*-nek tüntet fel, akkor következett be, mikor a testvérpár együttes uralmának emléke a német mondában teljesen feledésbe merült és Etzel szerepe mindjobban passiv lett. Akkor feledésbe kellett merülnie a testvérgyilkosságnak vagy testvérviszálynak is, és Attila testvére már csak a befejező harcokban játszhatott szerepet.

Még a különböző nevekkal akarok foglalkozni, melyekkel a hun-história Etele székvárosát jelöli. »Sicambria« tudós eredetű; a krónikák előadása szerint Etele »urbs Ethele«-nek nevezte a várost, Buda azonban a saját nevééről »Budá«-nak, illetőleg »Ó-Budá«-nak. Így keletkezett a krónikák szerint a német »Etelburg« és a magyar »Buda« név. Anonymus, a ki monda-ismeretét rendszerint elnyomja, Attila fővárosát hat-szor nevezi »civitas Athilae regis«-nek és négyszer »Ecilburgu«-nak.³⁾ Az I. fejezetben a magyarok eredetével kapcsolatosan említi: Athila »regalem sibi locum constituit iuxta Danubium supra calidas aquas, et omnia antiqua opera que ibi inuenit, renouari precepit, et in circuitu muro fortissimo edificauit, que per linguam hungaricam dicitur nunc Buduar, et teothonicis Ecilburgum uocatur.«

A helység, a hová a monda Attila fővárosát teszi, — való-sággal tudvalevőleg a Dunától keletre az Alföldön feküdt, — egy régi római város volt, melynek neve Aquincum = Acin-

¹⁾ Talán csak azért, mert a monda Attila testvéreinek részvételét a döntő harcban természetesnek, vagy szükségesnek gondolta.

²⁾ Általános nézet, hogy Bloedel csak későn jutott a német mon-dába, de az én véleményem szerint semmiesetre sem olyan későn és oly módon, mint azt W. Wilmanns (*Der Untergang der Nibelunge in alter Sage und Dichtung*. Abh. d. k. Gesch. d. Wiss. zu Göttingen. Phil. hist. N. F. VII. k. 1903.) fölteszi.

³⁾ Összeállítását l. *Heinrich Gusztáv*: *Etelburg és a magyar hun-* 21. l.

cum.¹⁾ Romjai részben még ma is láthatók, és kétségtelen, hogy a magyar honfoglalás első századaiban még igen jelentékenyek lehettek, úgy hogy Anonymus írhatta: ²⁾ »Arpad et omnes sui primates, cum omnibus militibus Hungarie intrauerunt in civitatem Atthile regis. Et uiderunt omnia palacia regalia, quedam destructa usque ad fundamentum, quedam non, et admirabantur ultra modum omnia illa edificia lapidea. Et facti sunt leti ultra quam dici potest, eo quod capere meruerunt sine bello ciuitatem Atthile regis, ex cuius progenie dux Arpad descenderat. Et epulabantur cottidie cum gaudio magno in palatio Attile regis« stb. A népvándorlás viharai lerontották Aquincumot és római lakossága is eltűnt kulturájával együtt. Lakatlan azonban a város, vagy vidéke, bizonyára nem volt soha; a rómaiakra germánok következtek, ezekre szlávok s végül a IX-ik században a magyarok. Aquincum-Acincum neve kiveszett a népek emlékezetéből és a városról századokon át nem történt többé említés. Csak a magyar krónikákban és oklevelekben találkozunk vele újra, de most már — a tudós Sicambria és a német Etzelburg mellett — »Buda« néven. Ezt a nevet a magyarok bizonyosan a szlávoktól vették át, a mint hogy ezzel a szláv helységnévvel tényleg másutt is többször találkozunk.³⁾ Eredetére nézve azonban e név valószínűleg germán, és úgy vélem, hogy a germán *bōpa-ból (uj-felnémet Bude) vezetendő le, melynek a szlávban törvényszerűen Buda-vá kellett változnia.⁴⁾ Nem lehet benne kétség, hogy a magyar honfoglalás idejében Buda lakossága szlávokból állott, a kik közé nemsokára és pedig túlnyomó számban magyarok telepedtek. De már a XII-ik században németek is telepedtek le Budán⁵⁾ azaz Ó-Budán, ép úgy mint Pesten, mely eredetileg a Duna mindkét oldalán terült el.⁶⁾

¹⁾ V. ö. Salamon Ferencz: Budapest története, I. 101. l. és Corp. Inscript. Lat. III. 439. l.

²⁾ XLVI. fej.

³⁾ Olv. Fr. Miklosich: Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen, II. Denkschr. d. k. Akad. der Wiss. Phil. hist. Cl. XXII. köt. Bécs, 1874. 149. l.

⁴⁾ Germán ó > szláv u. V. ö. R. Loewe: Altgermanische Elemente der Balkan-Sprachen. Kuhn-féle Zeitschrift für vergleich. Sprachforsch. XXXIX. 316. l.

⁵⁾ V. ö. Salamon id. m. II. 104. l.

⁶⁾ »Pest« is szláv név, melyet a magyarok megtartottak, a németek azonban »Ofen«-re fordítottak. Lassankint Pest városának a Duna jobb- és balpartján elterülő két fele — a jobbparti a XIII-ik század közepétől mindjobban fellendült — egymástól függetlenül magát. Ennek következtében a nevek is eltolódtak, úgy hogy végül Pest balparti részét a németek is Pest-nek hívták; jobbparti felét azonban a németek Ofen-nek, a magyarok Budának nevezték. A tulajdonképeni Buda — Sicambria,

A német telepítés magyarázata nem lehet más, mint hogy ezen a vidéken a lakosság még mindig igen gyér volt. A németek azonban nem vették át a »Buda« nevet, hanem Etzelburgnak hívták a helységet.

Honnan mármost »Etzelburg« neve, mely nemcsak a krónikákban, hanem oklevelekben is, még a XV-ik században is használatos.¹⁾ Legegyszerűbb volna feltenni, hogy a hun-történet szerzője a német mondából vette a nevet és maga költötte »a németek félelméről« szóló elbeszélést. Ez a feltevés azonban már eddigi fejtegetéseink után is teljesen valószínűtlen. De épen-séggel megdöntik azok az eredmények, melyekhez Heinrich Gusztáv már többször említett értekezésében jutott. Mint már a bevezetésben is röviden említettem, Heinrich egészen kétség-telenné tette, hogy a régebbi német eposok (Nibelung-ének, Biterolf; a Klage nem is említi »Etzelenburg«-ot vagy »Etzelburg«-ot), Etzel székhelyét a Duna mellé Magyarországra helyezték ugyan, de nem kötötték valamely határozott helység-hez. Amaz állítás, hogy a német hágyomány Etzelburgot Esztergommal vagy Ó-Budával azonosította volna, nem bizonyítható semmivel²⁾ és Ó-Budára vonatkozólag már önmagában is föltéte valószínűtlen, mert ez a helység a XII-ik és XIII-ik században egészen jelentéktelen volt s ép ezért nem igen lehetett Németországban ismeretes. Maga Buda is csak a tatárjárás után emelkedett nagyobb jelentőségre, midőn lassankint Esztergom mellett és helyett a magyar királyok székhelyévé lett. Etzel székhelyének (Ó-)Budára való helyezése a német mondában és irodalomban csak később következett be, és pedig egyrészt a magyar krónikák hatása alatt, melyek Németországban — mint Mügelin is mutatja — igen korán lettek ismeretesek, másrészt ama körülménynél fogva, hogy az Etzelburg = Ó-Buda mellett

Etzelburg — német neve pedig Alt-Ofen, magyar neve Ó-Buda lett. Anonymus, mint láttuk, Sicambriát még Buduvar-nak nevezi, Kézai és a többi krónikák azonban — a Chron. Poson. kivételével — már Ó-Budának. V. ö. Salamon id. m. II. 126. l. és K. J. Schröer: Zur Heldensage. Pfeiffer-féle Germania, XVII. 65. l.

¹⁾ V. ö. Heinrich id. ért. 38. l.

²⁾ A polemia tehát, hogy Etzelburgon a német mondában Esztergom vagy (Ó-)Buda értendő-e, minden reális alap nélkül szűkölködik. Ha Müllenhoff (Zeugnisse und Excursus zur deutschen Heldensage. Zeitschr. f. d. Altertum, XII. köt. 432. l.) Etzelburg és (Ó-)Buda azonosságának bizonyítására a magyar krónikákra hivatkozik, nem szükséges a mondottak után bővebben kifejteni, hogy ezeknek a német mondára nézve nincs bizonyító erejük. Egyúttal megemlítem, hogy az az 1092-iki oklevél, melyre Müllenhoff részben támaszkodik (olv. Fejér: Cod. Dipl. Hung. I. 479.), hamisítás. V. ö. Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig, 8. l. 48. szám.

elterülő Buda = Ofen Magyarország első városává emelkedett, tehát általánosan ismeretes lett. A német mondából tehát semmiesetre sem szabad a magyar krónikák Etzelburg-ját magyarázni.

Más magyarázatot ad Salamon Ferencz.¹⁾ Ő a római Aquincum-Acincum-ból indul ki és fölteszi, hogy ebből egy német Azin-burg fejlődött, mely a német hősmonda hatása alatt Azilburg = Ezilburg-gá változott. Nyelvtörténeti tekintetben ez a magyarázat nem volna lehetetlen, mert a latin *c* helyett, mely a VI–VII-ik században a vulgáris latinságban palatalizáltatott,²⁾ a német nyelv más latin kölcsönszávaiban is találunk *z*-t, pl. *circulus* > *Zirkel*, *census* > *Zins*, *archi-arci* > *Erz*- stb. A kölcsönvétel akkor természetesen csak az ó-felnémet korban történhetett meg, mert az ó-felnémet korszak előtt a latin *c* = *k*-nak magánhangzók között a felnémet hangmozdításnál fogva *ch*-vá kellett volna változnia, mint pl. a latin *aquarium* > ó-felnémet *ahhâri*, *coquus-cocus* = ó-felnémet *choh* stb. Ha azonban közelebbről vesszük szemügyre az időt és körülményeket, a mikor és a melyek között a német helységnév-kincsbe kellett volna belépnie, nem érthetünk egyet Salamon magyarázatával. Ez a magyarázat föltételezi, hogy Acincum-nak vagy környékének római lakossága és természetesen a város latin neve az ó-felnémet időig maradt fen, a mi azonban kizártnak tekintendő. Salamon maga állítja, hogy Pannónia eme részének római lakossága nem élhette túl a VI-ik századot.³⁾ A név magyarázatánál azonban nincs tekintettel erre a körülményre és fölteszi, hogy a bajor hajósok az avar uralom idejében is érintkeztek keleti Pannóniával. hogy lakóitól átvették és saját nyelvük szerint átalakították Acincum nevét. Ez a föltevés is egészen önkényes és nem támogatható egyébbel, mint épen csak azzal, hogy nyelvtörténetileg nem volna lehetetlen.

Én más magyarázatot valószínűbbnek tartok. Az Etzellel összetett német helységnevek ugyan nem ritkák,⁴⁾ hanem azért nem igen lehet feltennünk, hogy ezt a nevet a XII–XIII-ik században bevándorolt németek hozták volna magukkal, mert hiszen nem ők alapították Budát. Annak sem tudnók okát adni, hogy Buda elnevezésére miért választották épen ezt a német nevet.

¹⁾ Id. m. II. 51. i. Ezt a magyarázatot megismétli Nagy Géza: *Ethnographia*, I. 163. l.

²⁾ V. ö. *E. Seelmann*: *Die Aussprache des Latein*. 1885. 336. l.

³⁾ Id. m. II. 47. és 28. l.

⁴⁾ V. ö. *F. Grimme*: *Anklänge an das deutsche Volksspos. Pfeiffer-féle Germania*, XXXII. 68. l.

A német hősmonda nem indíthatta őket erre, mert ez — mint láttuk — nem tudott eredetileg, csak későbbben a XIV-ik századtól kezdve arról, hogy Attila székhelye (Ó-)Budán volt. De miért nem vették át a németek is a »Buda« nevet? Én azt tartom, hogy az »Eczilburg« helységnév a magyar monda hatása alatt keletkezett. Magyarországon a pannóniai hagyomány következtében Budát általánosan Attila egykori fővárosának tekintették; ép azért valószínű, hogy már az »Etelburg« név keletkezése előtt is, legalább választékos vagy hivatalos stílusban, szokásos volt Buda neve mellett az »urbs« vagy »civitas Attilae« elnevezés. A krónikások, főként Anonymus, a ki különben irtózik a népi hagyománytól, — mint láttuk — többször használják ezen elnevezést; az utóbbi néha oly módon is, hogy elhagyja az Etelburggal vagy Budával való magyarázatot. Lübecki Arnold krónikaíró¹⁾ beszéli 1189-ből, hogy I. Frigyes császár a szentföldre utaztában Esztergomba — que Ungarorum est metropolis — érkezett és »inde dominus imperator a rege deductus est in urbem Attilae dictam.« Ez természetesen Buda, és valószínűleg legrégebb adatunk az »urbs Attilae« elnevezésre nézve. Ezt a nevet Lübecki Arnold sem meríthette a német mondából, hanem mint egész előadását, mindenestre olyan emberek elbeszéléséből vette át, kik Frigyes császár kereszties hadjáratában részt vettek. Ezek pedig a máskülönbben jelentéktelen helység nevét csak Magyarországon tudhatták meg. Az »urbs Attilae« elnevezésnek tehát minden valószínűség szerint már a németek bevándorlása előtt kellett keletkeznie, és nem jöhetett létre másképen, csakis a magyar monda hatása alatt, mely már köztudatba ment át. Mi volt mármost természetesebb, mint hogy a németek, a kik Etzelt hazai mondájukból jól ismerték, az »urbs Attilae«-t »Eczilburg«-gal fordították le, a hogy a német telepések egyáltalán mindig nagyon szerették az idegen helységneveket, ha lehetséges volt, saját nyelvükre lefordítani. A hun-história amaz elbeszélése, hogy a németek Etele parancsára nevezték el az ő székhelyét Etelburg-nak, mert félték tőle, és hogy a magyarok a parancs ellenére is ragaszkodtak Buda nevéhez, nagyon valószínűen egyike ama számtalan gúnyolódó anekdotáknak, melyek mindenfelé a nép ajkán élnek, és semmi szükség sincs arra, hogy a krónikaíró személyes megjegyzésének tartsuk. Etele székvárosának Ó-Budán való lokalizálására természetesen Aquincum nagyszerű romjai szolgáltattak alkalmat, melyeken Ó-Buda részben felépült.

¹⁾ Chronica Slavorum. MGH. SS. XXI. köt. 171. l.

Ugy vélem, hogy a fönti fejtegetésekkel sikerült valószínűvé tennem, hogy a hun-históriának Budáról, Etele testvéréről és városáról szóló elbeszélése a népi hagyományból van átvéve. Itt is kínálkozott alkalmunk, hogy a germán hun-monda fejlődésébe tanulságos pillantást vethessünk. A pannóniai magyar hagyomány mindenesetre eredetibb alakban maradt ránk; de hogy a német-skandináv mondára hatott-e a pannóniai hagyomány, vagy hogy mind a kettő önállóan alakult-e ki ugyanazon történeti emlékezetből? ez Bleda-Budára vonatkozólag nem állapítható meg a kellő biztonsággal.

BLEYER JAKAB.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szent István király élete. A Szent-István-Társulat választmányának megbízásából írta *Karácsonyi János.* Budapest, 1904. Stephaneum kny. Nagy 8-r. 125 l. Huszonhat képpel és egy arczkép-melléklettel.

A Szent-István-Társulat választmányának régi szándéka volt, hogy védőszentjének, Magyarország apostolának és első királyának, az újabb kutatásokon alapuló, lehetőleg teljes és tüzetes életrajzát megírassa s azt a társulat tagjainak felajánlhassa. A választmány úgy döntött, hogy a mű megírásával tudományos osztályának egyik tagja bízzák meg. A választás *Karácsonyi János* történetírónkra esett, s ennek a megbízásnak eredménye az előttünk fekvő elég terjedelmes füzet.

Ki kell emelnünk, hogy az író megválasztásában nagy körültekintéssel jártak el. A nemrég elhunyt Pauler Gyula kivételével, a magyar történetírói gárdában senki sem volt, a kiben e nem csekély feladatra több rátermettséget lehetett volna sejteni, mint éppen Karácsonyiban. Az ő éles elmére valló művei, Szent István személyére és korára vonatkozó nagyszámú becses tanulmányai, a nagy király legilletékesebb életírójává látszottak őt avatni. Hogy mindazonáltal a mű, nézetem szerint, a hozzáfűzött várakozásnak nem felel meg, annak oka nem az író képességében, hanem a feldolgozandó anyag ama sajátzerű varázsában rejlik, mely a kutató erőt mód felett izgatja, az építő, alkotó erő rovására túlságosan lekötí.

Kétségtelen dolog, hogy egy monumentális mű alkotásánál félő gonddal kell megválogatni minden egyes alkatrészt. a mit az író alkalmazni óhajt, hogy selejtes, laza anyag ne kerüljön a műbe s annak tartósságát állandóan ne veszélyeztesse. De nem kevésbé kétségtelen az is, hogy bármely művész kezéből is csak akkor kerülhet ki igazán nagyhatású munka, ha a czélszerűség, a szépszerűet, a kellő díszítés, egyszóval a magasabb conceptió, az eszmei kialakítás követelményeit sem ti szem elől. Ha egy történelmi mű alkotásánál folyvást

csak az adatok tisztaságára ügyelünk s elvetjük mindazt, a mi a szövegkritika általános szabályai szerint nem eléggé szabatosnak vagy kevésbé igazolhatónak látszik, akkor könnyen megeshetik. hogy az igazság túlzott keresése elfogultságot szül s a bonczoló elme túltengése nem enged erőt az alkotó elme szárnyalásának. A mint végzetes hiba az adatok könnyelmű vagy akár csak könnyed kezelése, úgy nem kevésbé veszélyes a szükséges mértéket túllépő, folyton aggodalmaskodó s ezért sokszor ingadozó, sokszor változó véleményeket termelő kritikai módszer. Az életben sem minden kétszerkettő négy, és sok dolgot valószínűtlennek tartunk, elképzelhetetlennek vélünk, a mit mások — kik átérték — igen jól megértenek. A múltban is élet pezsgett; változó, kiforratlan, nekünk csodás élet. Vajjon hihetjük-e magunkról azt, hogy ezt az életet minden részletében az igazság teljes fénye mellett ismerjük meg valaha. s ha megismerjük is, vajjon megértjük-e? És a *történeti tények* mi egyébek, mint ennek a távol múltban lefolyt életnek megrögzített emlékei? Nem lehetséges-e tehát, hogy épen akkor tévedünk legjobban, mikor azt véljük, hogy legtisztábban látunk?

Nem szeretném, ha félreértenének. Magam is szükségesnek tartom, hogy egyes részletkérdések, zavaros történeti források megtisztítása, kétes tények, események megállapítása körül a legnagyobb körültekintéssel, fontolgatással, aggodó gonddal járjunk el. Ily tanulmányoknak csak hasznára lehet a *controversia*, mert mind valószínűbbé lesz, hogy a felszínre kerülő sokféle vélemény, okfejtés, bizonyítás tömkelegében ott lappang az igazság, mely egy szerencsés kéz érintésére kipattanhat. Egy egységes monographikus mű alkotásánál azonban, melynek egy személyt és a köréje csoportosuló eseményeket, vagy egy intézményt és annak hatását, avagy egy korszak képét kell kidomborítania, a fősúlyt nem lehet csupán az úgynevezett *kétségtelen*, de valósággal többnyire csak *subjectiv* igazságokra fektetni, nem lehet csupán ilyenek keresésével tölteni időt és papirost. Itt már latba kell vetni a *consensus historicorum* értékét is, a mit nem gyöngíthet egy-két ellenkező vélekedés, s a mely előtt meg kell hajolniok a *subjectiv igazságoknak* is. Meg kell hajolniok épen azért, mert nem voltak képesek a *consensust* alapján megrendíteni. A kinek akár eredetiségre való hajlama, akár finom lelkiismerete nem engedi az *általános* igazságnak tartott, de tőle vagy másoktól kétségbe vont adatokat felhasználnia, annak azután igazán nem marad más hátra, mint hogy csupán a *feltétlenül biztos* adatoknak — bizony, kivált a középkorban igen sovány — csoportjára támaszkodjék.

Karácsonyi János műve előszavában ismételten kijelenti, hogy ő »csak igazat akart mondani«, s ezért elhagyta mindazt, »a mi csak merő ábránd, a kései íróktól Szent István életéhez hozzá ragasztott sallang vala.« — »Épen a bírálatilag megállapított történeti igazságokból tűnik ki Szent István valódi nagysága« — mondja tovább, miután már előbb jelezte, hogy a szent életirataiból »csak a biztos részeket« fogadta el, s épen azért fél, hogy »lesznek, kik talán csalódva teszik le a könyvet«, mert esetleg számos, eddig történeti igazságul elterjedt tudományos tételt nélkülözni fognak.

Őszintén megvallva, én is azok közé tartozom, a kik csalódottan tették le a könyvet; de nemcsak azért, a mi hiányzik belőle, bár — mint látni fogjuk — van ilyen hiány bőven, hanem főkép azért, mert úgy látom, hogy Karácsonyi, mikor *csak* az igazat akarta elmondani, sokszor épen akkor esett tévedésbe, sokszor meg a kétest tette a valószínűbb helyébe.

Első állítása az, hogy: míg (Szent István) életirataiban nem tudtuk megkülönböztetni az eredeti részeket a kései toldásoktól, jóhiszeműleg mindent elfogadhattunk; most csak a *biztos* részeket. Vagyis: most már tudjuk, hogy melyek a biztos és melyek a betoldott részek az életiratokban. De hát tudjuk-e már *biztosan* azt, hogy melyek ezek az életiratok? Karácsonyi öt életiratot említ: *a)* a kis legendát; *b)* a Hartvik-legendát; *c)* a pesti bővített legendát; *d)* a magyaros bővített legendát és végre *e)* az elveszett legendát. Ezzel szemben *Pauler* csak hármat ismer: *a)* a kis legendát, *b)* a nagy legendát és *c)* a Hartvik-legendát.¹⁾ Ez tehát azt a látszatot kelti, mintha a kérdés nem lenne egészen tisztázva, annál is inkább, mert csodálatosképen *Fraknói* 1901-ben szintén csak három legendát ismer.²⁾

De menjünk tovább. A szerző azt vitatja, hogy az u. n. *nagy* (helyesen: nagyobb) *legenda* a tulajdonképen való *Hartvik-legenda*; a Hartvik-legendának tartott életirat pedig *plagium* és *tákolmány*. *Pauler* viszont azt tanítja, hogy a Hartvik-legenda épen az, a melyet mindig annak tartott mindenki, a mely *Kálmán királynak* van ajánlva s a melyet szerzőnk *plagiumnak* nevez. Ennek azután van több ismert *codex*, tehát — a mint rendesen szokott lenni — több változata, s az eredeti szöveg csak a *varians lectiók* és *változatok* kritikai megrostálása után volna megállapítható. Hát kérдем, a hol

¹⁾ V. ö. *Karácsonyi* cikkét: A Hartvik-vita sarkpontjai. *Századok*, 1894. 20 l. *Pauler* cikkei u. o. 1893. 279 és köv. ll., 1894. 123 és köv. ll.

²⁾ U. o. 1901. évf. 881. l.

magában az alapkérdésben, az életiratok létezésének kérdésében ilyen khaosz, ilyen bámulatos disharmonia van, lehet-e ott *biztos* és *kései* betoldások *végleges* megállapításáról szó? Hiszen azt sem tudjuk *bizonyosan*, hogy melyik is hát az *igazi* legenda, a melyet a kései betoldásoktól meg kellene tisztítani.

A Hartvik-vita, két éles elme edzett tollának összecsapása, sok tanulságos anyagot hozott felszínre; ám — és ebben talán mindenki egyetért velünk — a vitában sem Karácsonyi nem gyűrte le Paulert, sem Pauler nem győzte le Karácsonyit. A vita eldöntetlen maradt és eldöntetlen most is; de e mellett nem szabad feledni azt sem, hogy az a nézet az általános, *abban egyesül a consensus, a melynek bajnoka Pauler volt.* Melyek tehát a »biztos részek« és hol vannak azok kétségbe vonhatatlannál kitüntetve? Mert végre is csak az a kérdés, hogy mi van ezen életiratokban olyan, a mi egyéb források adataival is összeegyeztethető; vagy ha az adatok divergálók, melyik a valószínűbb állítás: a legendák állítása-e, vagy az egyéb forrásoké? Mert »biztos« jelzőre érdemesült adatokat csak így emelhetünk ki a bizonytalanokká tett életiratokból.

Azt állítja a szerző (6. l.), hogy Gyejce (nála Gyécse) fejedelem I. Miesko lengyel fejedelemnek »Beleknegina, keresztén néven Adelheid nevű« leányát vette el feleségül 973-ban. Ez tehát *biztos* adat. Csakhogy ezzel szemben történetíróink túlnyomó része azt vallja, hogy Gyejce felesége Sarolta volt, Gyula erdőelvi vajda leánya. Ezek véleményöket főkép a magyar krónikákkal, a Névtelen jegyző, a Képes Krónika stb. tanúságával igazolják. Karácsonyi a maga véleményét ellenben a *lengyel* forrásokra alapítja. Igaz, hogy a magyar források hitelét megingatták egyes magyar szöveg-kritikai írók, de az is igaz, hogy a lengyel forrásokét is megingatták egyes — és pedig tekintélyes — lengyel szövegkritikusok, s azok egy részét a XIV-ik sz. kései tákolmányának jelezték; és igaz az is, hogy ezen lengyel források közt egy sincs, mely feltétlenül hitelességre tarthatna számot. Ily körülmények között egy dolog biztos, az t. i. hogy Karácsonyi ezen *biztos* adata épen-séggel *nem biztos*.

Én Sarolta mellett kardoskodom. Bevallom, hogy nálam érzelmi momentum is működik, belőlem a nemzeti érzés is beszél. Mindaddig, míg feltétlenül hiteles külföldi források a magyar források értesüléseit le nem rontják, vagy külső — pl. chronologiai — okok azokat valószínűtlenné nem teszik, a magyar történelemben a magyar krónikáknak adok elsőbbséget. Lehet hogy tévedek. Nem is vitatkozom; de arra

a szempontra helyezkedve, melyet a szerző vall a magáénak, — azaz *csak a biztos* adatok felhasználásának szempontjára, — állítom, hogy a szerzőnek nem lett volna szabad Gyejce nejének Belekneginát mondani, hanem meg kellett volna elégednie azzal, hogy a magyar fejedelem keresztyén nőt vett feleségül, a ki erős akaratú, mulatni vágyó hölgy volt, s legfeljebb megemlíthette volna még, hogy e nőt némelyek Saroltának, mások Belekneginának (Adelheidnak) tartják s hogy nézete szerint ez utóbbi vélemény helyesebb.

Ezt azonban Karácsonyi nem tehette. Nem tehette pedig azért, mert neki szüksége van Adelheidra, különben halomra dűlne az a vélemény, a melyet magának Gyejce testvéréről Mihályról s egyáltalában az erdélyi részek magyar uralmáról megalkotott.

Azt is mondja, hogy *Beleknegina* (szép úrnő) keresztyén néven *Adelheid*. Tehát szerinte Beleknegina pogány név. Vajjon *biztos* ez? És vajjon min alapúl ez az állítás? Mert Thietmár csak ennyit mond: »Uxor ejus Beleknegini, id est pulchra domina sclavonice dicta.« Ebből nézetem szerint csupán az következik, hogy azok a szlávok, — valószínűleg hittérítő papok — a kiktől Thietmár ezt az adatot hallotta, a maguk nyelvén Belekneginának, vagyis szép úrnőnek mondták őt; ellenben nem következik sem az, hogy Gyejce nejének *neve* Beleknegina volt, sem az, hogy a Beleknegina pogány név. Csak utalni akarok itt arra, hogy a szlávok köztudomás szerint igen nagy tisztelői a női szépségnek, azt mindig kiemelik, és szláv vidékeken még ma is nem egy feltűnő szépségű hölgy viseli a megtisztelő melléknevet: *pekna paňy*.

Karácsonyi szerint »Gyécse fejedelem . . . 985 táján, biztosan a 985—989 évek valamelyikében karácsonkor maga is megkeresztelkedett s azt is megengedte, hogy fia Vajk a keresztvízbe szálljon. Innen Vajk, keresztyja és keresztelője szent Adalbert segítségével, mint új keresztyén, István néven szállott ki.« (8. l.) És előbb: »Már maga az, hogy a német Thietmár 30—40 év múlva is tudja szent István pogány — vagy mondjuk — nemzeti nevét, mutatja, hogy azt sokáig viselte.« E szerint tehát biztos, *a)* hogy Szent István pogány neve (mert *nemzeti* csak épen ugyanaz) Vajk volt; *b)* hogy Gyejcsét szent Adalbert keresztelte meg; *c)* hogy Szent István 10—14 éves koráig pogány volt; *d)* hogy Szent István megkeresztelője és keresztyja szent Adalbert volt; és végre *e)* hogy a keresztelés ünnepélye karácsonkor folyt le. Vajjon igazán oly nagyon *biztos* mindez? Vajjon a szerző mindezzel *csak igazat* mondott?

Lássuk először is Szent István állítólagos pogány nevét.

Hol van az megírva, vagy mikép lehet azt igazolni, hogy *Waic* (Vajk) csakugyan Szent István pogánykori neve? Állítani hallottam sokszor, de bizonyítva nem láttam soha és sehol.

»Imperatoris autem predicti gratia et hortatu, gener Henrici ducis Bavariorum, *Waic*, in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit« — mondja Thietmár.¹⁾ Kiról beszél itt a krónikás? Pogány királyról-e vagy keresztyén királyról? Azt hiszem, semmi kétség, hogy keresztyénről. Azt is alig tagadhatja valaki, hogy szavai épen Szent Istvánra vonatkoznak. De ha keresztyén királyról beszél, mi oka lehetett volna arra, hogy azt ne keresztyén, hanem pogány néven említse? Nézetem szerint a természetes gondolkodás szabályai szerint az *első* kérdés — ha a *Waic* névvel foglalkozunk — nem az: pogány név volt-e vagy sem?, hanem inkább az: van-e ennek a névnek a keresztyén onomastikában valamelyes alapja? s ha van, vajjon nem hozható-e összeköttetésbe a *Stephan* = στέφανος = István névvel?

Hesiodosnál a στέφανος = virágkoszorú; Pindarosnál győzelmi jelvény (koszorú); Herodotosnál aranyból készült olajág-koszorú, a későbbi írónál pedig már *korona*, uralkodói jelvény; míg a στεφανώω valódi jelentése: umzingeln, umgehen, winden = körülvenni, körülzární, körülfonni stb. Feltűnő továbbá, hogy a góth nyelvekben *wīten* = winden: körülcsavarni, körülfonni; *weipan* = koszorúzni; *wipja*, *waips* és *waif* pedig = koszorú. A litván nyelvekben *wainikkas*, *wainikkelis*, *wainikkuži* jelent koszorút, *wainikkotas* pedig megkoszorúztattat. Ugyanezen jelentése van a szlovén nyelvben a *veniz*, *venzhaja*, a szláv nyelvekben a *věnc*, *věncec*, *věncěk*, *venjac* szavaknak. Förstemann igen hajlandó a *waif*, *waips* szavakat a *hring* = στέφανος szavakkal egyértelműeknek venni, s azon neveket, melyekben ezen gyökszó domborodik ki, a Stephan névvel hozza kapcsolatba.²⁾ Kott szótára viszont a *vach*, *vacha* szavakat a szláv Wenceslav névben ismeri fel. Már pedig ugyancsak szerinte *vajka*, *vejka*, *vach* = fonás, összeszővődés; tehát átvitt értelemben = *věncei* vagyis *koszorú*. Szerinte a *Wenzel* névnek ilyen változatai ismeretesek a cseh irodalomban: *Vaclav*, *Vaislav*, *Vacek*, *Vaněk*, *Vasěk*, *Vasa*, *Vencá*, *Vach* és *Vacha*. A *Wenzel* név etymologikus értelme tehát szintén a koszorúra, a στέφανος-ra utal s így valójában egyértelmű lenne a *Stepan* (Stevan) névvel.³⁾

¹⁾ Chron. III. 38. Monum. Germ. Hist. SS. III. 784.

²⁾ Altddeutsches Namenbuch, I. köt. 1228. h.

³⁾ Česko-nemecky Slovník, IV. köt. 531. 537. 538. ll.

Nem akarok nyelvészkedni; de mikor ezen synonymákat olvasom, önkénytelenül fülembé csendül a Thietmár *Waic* szava, akkor is ha *Vaich*-nak, *Vaicz*-nak, akkor is ha *Vajk*-nak ejtem. Vajjon lehetetlen-e tehát, hogy a *Waic* név egyértelmű *Stepan*-nal, vagyis hogy Thietmár nem Szent István pogány nevét, hanem annak a régi szláv nyelvben szokásos értelmező alakját őrizte meg az utókor számára? Igazam van-e? döntsék el a nyelvészek. Egyet azonban bizonyosan tudok, azt t. i. hogy *Waic* nem *biztosan* pogány név.

Azt állítja továbbá a szerző, hogy Gyejcsse fejedelmet szent Adalbert keresztelte meg, de nem mondja, mire alapítja e véleményét. Én pedig nem ismerek forrást, a melyben ily tanuskodást olvastam volna. Mindaddig tehát, míg felvilágosítást nem nyerek, mivel Karácsonyi conjecturáját nem tartom szerencsésnek, kénytelen vagyok a Pauler vélekedését tartani helyesebbnek, de egyúttal kénytelen vagyok azt is hangoztatni, hogy *biztos*-nak egyik állítást sem mondhatjuk.

Azt is állítja a szerző, hogy Szent István 10—14 éves koráig pogány volt. És nagy megnyugvással jegyzi meg, hogy tehát Szent István oly korban vetette magát alá a keresztiségnek, mikor elméjét még nem homályosította el a régi vallás balitélete vagy a vad, élvezetvágyó indulatok serege, akaratát pedig még nem hajlította el a rossz szokások ereje.

Köztudomású dolog, hogy egy kiváló tehetségekkel megáldott fiú 10—14 éves korában rendkívül érzékeny impresszionista, a kinek lelkére a fantasztikus dolgok a mily önkénytelen, ép oly mély benyomást tesznek. És így nem igen valószínű, hogy ha Szent István 10—14 éves koráig pogány volt, vagyis az ő magyar vallásban nevelkedett, a babonás hajlamok teljesen kiveszhettek volna belőle. De hagyjuk a vélekedéseket s lássuk az adatokat.

A szerző által nagy hitelességűeknek elismert kameniczi évkönyvek a krakói évkönyv két adatát mentették meg számunkra. Az egyik így hangzik: »975. Stephanus rex Ungarie nascitur.« És szerzőnk szerint épen az mutatja ezen adat régi voltát, hogy Istvánt nem nevezi szentnek és élőnek tünteti fel. Velünk gyakran megtörténik, hogy ha Szent István oly tetteiről szólunk is, a melyeket akkor vitt végbe, mikor még nem tartották szentnek: nem az egyszerű István, hanem az anachronistikus Szent István névvel élünk. Egy krónikásról tehát, a ki az elnevezésben is ily finomtl distinguál, feltehetjük, hogy fontosabb dolgokban még nagyobb körültekintéssel jár el. Ha

* azt mondja: *Stephanus nascitur*, akkor implicite jelzi, a gyermek keresztyénnek és nem pogánynak született. Ez

lehet furcsa okfejtés, de ugyanazon a nyomon halad, a melyen a szerző okfejtése.

A nagyobb legenda, melyet Karácsonyi a Hartvik-legendának tart, azt mondja, hogy Gyejcsének álomlátása volt, melyből megtudta, hogy szent Adalbert jön majd hozzá; s azt is mondja továbbá, hogy Gyejcsé a szentet nagy kitüntetéssel fogadta és a népet tanításának meghallgatására egybegyűjtötte. De a Hartvik-legenda azt is mondja, és ezt a nagyobb legenda is sejteti, hogy a fejedelemnőnek is volt álomlátása. Megjelent előtte Szent István diakonus, biztosította őt, hogy születendő fia, ki István nevet fog viselni, nagy dolgokra lesz hivatva. És mégis, szerzőnk szerint Gyejcsé, 10—14 évig pogányságban hagyta fiát és Vajknak nevezte. Ha Gyejcsé az álomlátás és a gyermek születése idején még pogány volt, a mi azonban nincs hebizonyítva, akkor nem lehetetlen a dolog, de valószínűtlen mégis. Valószínűtlen először azért, mert a nagyobb legenda nem zárja ki, hogy Gyejcsé már keresztyén volt légyen, a kis legenda meg egyenesen feltételezi, — de másodszor és főkép azért, mert a nagyobb legenda erről az anyaméhben megszentelt gyermekről mondja, hogy szent Adalbert megkeresztelte, nem pedig a 10—14 évig pogányságban nevelkedő Vajkról. Karácsonyi szempontjából tehát nem lehet azt biztos adatnak mondani, hogy István pogánynak született és csak 10—14 éves korában kereszteltetett meg; a Karácsonyi szempontjából mondom, mert ő tartja hitelesnek a nagyobb legendát, míg én úgy vélem, hogy a nagyobb legendának épen ez a része kései betoldás, és azt, hogy Gyejcsé 975-ben már keresztyén volt és István már keresztyénnek született, más okokra alapítom.

Azt hirdeti továbbá a szerző, hogy Szent István megkeresztelője és keresztyája szent Adalbert volt. Hivatkozik pedig a nagyobb legenda és a Hartvik-legenda ezen szavaira: »hunc (t. i. in utero matris Deo notum filium) Deo dilectus Adalbertus episcopus *crismali baptismate* secundum credulitatis sue veritatem *intinxit et susceptor eius fuit.*«

Megjegyzem mindenekelőtt, hogy a *crismale baptisma* és a *crismali baptismate intingere*, olyan kifejezés, a melynek mását másutt hiába keressük. De meglehetősen érthetetlen is, és inkább csak sejtteni, mint tudni lehet, hogy mit akar vele az író mondani. A keresztelési szertartásban ugyanis e korban már szerepelt az *oleum catechumenorum* és szerepelt a *crisma* is; mindkettő azonban csak mellékesen és a lényeghez egyik sem tartozott. Ha tehát a *crismale baptisma* nem azt jelenti, hogy itt keresztelés is, bérnálás is folyt le, akkor igazán nem tudom, hogy voltaképen mit jelent. Az azonban bizonyos, hogy

keresztelést is akar jelenteni, valamint az is kétségtelen, hogy a *susceptor* az egész középkoron át *keresztatya* jelentéssel bírt.

Keresztszülők állítása az egyházban ősrégi szokás. Az egyház megkívánta, hogy a keresztelendőt kipróbált hűségű, vallásos és jámbor férfiak mutassák be a keresztelőnek, s arra nézve, hogy a megkeresztelendő az egyház hű fia lesz, bizonyos mértékben kezességet vállaljanak. Ezek a *susceptorok*, később *patrinusok* (pater spiritualis), a csecsemő gyermeket jobb karjukon tartották a keresztelésnél, sőt néha hárman voltak, s egyik a derekánál, másik a jobb lábánál, a harmadik a bal lábánál fogva tartotta. Ezek tették a gyermek helyett az *abrenunciatiót* és a *fidei professiót*. Felnőttek keresztelésénél a keresztelendő maga válaszolt a pap kérdéseire, s a szertartás alkalmával a *susceptor* leszállt vele a medenczébe és jobb lábát a keresztelendő jobb lábára helyezte; mikor pedig a kereszteltet kiemelték a vízből, a *susceptor* a szertartás végéig keresztfiának bal lábán nyugtatta kezét. A szorosan vett keresztelés végeztével azután a keresztatya megjelölte a kereszteltet a szent kereszt jelével és áldást mondott reá.¹⁾ A kereszt-szüldői tisztséget a férfiaknál jobbára diakonusok, a nőknél diakonissák vagy szerzetesnők látták el.

A nagyobb legenda és a Hartvik-féle legenda Adalbert szerepléséről szóló részében (cap. 2. et 3.) az áll, hogy mikor a prágai püspök Magyarországra érkezett, akkor már a fejedelemnő várandós volt és fiát még a szent püspök itt tartózkodása alatt szülte meg. Világos tehát, hogy szent Adalbert állítólagos ténykedése, a legendák szerint, *csecsemő* keresztelés volt.

E szerint következőleg alakúl a helyzet: A komoly, szent férfiú, jobb karján a kisdeddal, megjelenik az esztergomi baptisteriumban. Elkészülvén a szertartáshoz, kérdéseket intéz a kisdedhez és azokra önmaga adja meg a feleleteket; majd leteszi a hitvallást, megkereszteli a kisdedet, megkeni olajokkal, elmondja az imákat s végül szívhez szóló intelmet intéz önmagához, melyben lelkére kőti önmagának, hogy őrkdjék a gyermek jövendője felett és igyekezék belőle hű keresztyént nevelni. Végezvén pedig dolgát, mivel soká nem tartózkodhatott »a pogányoknál is rosszabb« magyarok között, hazamegy, s utóbb titkon még azokat is hazacsalogatja, kik keresztfiának legerősebb támaszai voltak.

¹⁾ V. ö. Bingham: Origines sive antiquit. ecclesiast. Halse, 1724. IV. köt. 295 és köv. ll. Martene: De antiquis eccl. ritibus, I. 61. l. X. F. Kraus: Christl. Real-Encyklopedie stb.

Hát ez komédiának igen szép lett volna, de komoly ténykedésnek kissé abszurdumnak látszik. Épen azért igen valószínűnek tartom, — belső okokból, — hogy mind a nagyobb, mind a Hartvik-féle legendának épen ez a része kései betoldás, igazában sallang és nem biztos adat.

Érezte ezen elbeszélés tarthatatlan voltát Karácsonyi is; ezért egy másik — úgy tudom későbbi — munkájában¹⁾ jelzi, hogy számos X—XI. századi tudósítást idézhetne arra nézve, hogy (985 táján, de később már nem) szokás volt, hogy a keresztelő pap egyúttal mint keresztatya is szerepelt. Mivel pedig Mátyás Flóriánra hivatkozik, a ki Szent István születéséről szóló disquisitiójában néhány ilyen tudósítást idéz, világos, hogy ő is ezekkel nyugtatta meg magát. De vajjon tényleg megerősítik-e ezek a *tudósítások* annak szokásos voltát, hogy a keresztelő keresztatya is legyen egyszersmind?

Az első tudósítás Pipin frank királyról emlékezik. Ebben világosan ki van mondva, hogy szent Willibrordus keresztapja volt Pipinnek, de egy betűvel sincs mondva az, hogy ő is keresztelte volna meg. A másik példa Nagy Károly fiáról szól, a kit állítólag Adrián pápa megkeresztelt és a keresztvízből kiemelt (*baptisavit et a sacro fonte suscepit*). Eltekintve attól, hogy egyéb középkori krónikákat tartva szem előtt, ily összeállításban az egész mondat szerkezet inkább pleonasmusnak látszik, és e kifejezés: *a sacro fonte suscepit*, idem per idem, vagyis = *baptisavit*, — a felhozott példa nem bizonyít az állítólagos szokás mellett, mert Adrián pápa *nem keresztelte* Nagy Károly fiát Karlmannt, hanem *csak keresztatyja* volt.

Az Annales Quedlinburgenses, Ann. Weissenburgenses és az Annales Lamberti 781-re csaknem betűről betűre egyezően írják: »Carolus Romam perrexit et ibi *baptisatus est* filius eius Carolomannus (Karlmannus), quem *Hadrianus papa mutato nomine vocavit Pippinum*« ... Tehát megkereszteltetett, de hogy ki által? nem tudjuk, és Adrián pápa csak nevet adott a fiúnak és őt királylyá kente. Csak Einhardus írja azután: »Et cum ibi sanctum pascha celebravit, *baptisavit idem pontifex* filium eius Pippinum« ... Sőt Einhardus még többet is tud, azt t. i. hogy Nagy Károly onnan Milanóba ment, és Tamás, a város érseke »baptisavit ibi filiam eius, nomine Gislam, et de sacro fonte suscepit.« Tehát tud egy újabb esetet is, a melyből egy kis erőlködéssel új adatot lehet kovácsolni arra, hogy a keresztatya egyszersmind a keresztelő pap volt. Csakhogy Einhardus

¹⁾ Szent Adalbert védelme. *Kath. Szemle*, 1904. 531. 1.

e részben épenséggel nem hitelt érdemlő tanu. Mint sok mindent, ezt különösen kiszínezve adja elő. Van erre classikus tanunk; és ez a tanu maga Adrián pápa. 778 május táján ugyanis azt írja a pápa Nagy Károlynak, hogy nagy örömmel vette abbéli szándékát hírdül, hogy husvét ünnepére Rómába akart jönni, »ut filium, qui nunc vobis procreatus est, a *sacro baptismo in ulnis nostris suscipere debuissimus*«... Sajnálja, hogy a körülmények gátolták a királyt és a látogatás ezúttal elmaradt, de reményli, hogy idővel mégis megtörténik ezen örvendetes esemény. A pápa szavaiból félreérthetetlenül kitűnik, hogy *nem ő keresztelte volna a gyermeket, hanem ő lett volna a keresztatyja*. 781 táján azután tényleg megkeresztelték Pippint Rómában és tényleg Adrián pápa volt a keresztatyja, mert 783 április táján írt egyik levelében a keresztatyai tisztségből kifolyólag *lelki rokonának* nevezi a császárnét és *lelki fiának* (keresztfiu) a longobárdok királyát Pippint; arról azonban, hogy ő keresztelte volna meg, nem szól semmit.¹⁾

Látni való tehát, hogy ezek a példák legkevésbé sem alkalmasak annak igazolására, hogy 985 táján szokás lett volna, hogy a keresztelő püspök vagy pap egyúttal keresztatyja is legyen.

Arra nézve, hogy Szent Istvánt karácsonkor keresztelték meg, az első forrás Karácsonyi előttünk fekvő műve. Ezt másutt nem olvastam, nem is hallottam; így ez adat hitelességéhez nem is szólhatok.

Tudjuk, hogy a pannonhalmi monostor alapítólevele szerint a híres monostort Gyejce alapította és Szent István fejlesztette ki. Ezzel szemben Karácsonyi azt állítja, hogy az alapító Szent István volt, mert ezt mondja minden életirata, valamint a Szent Imre életirata is; mert a pannonhalmi oklevél hitele megrendülvén, annak adataira nem hivatkozhatunk, és mert különben nem lenne érthető, hogy a monostort Szent Mártonról nevezték el. Nem akarok erre a kérdésre kiterjeszkedni, csupán arra teszek megjegyzést, hogy a vitás oklevél adatai nem használhatók fel; annál is inkább, mert szerzőnk már az előszóban is mondja: »Azelőtt tíz darab, Szent István nevében szóló oklevelet lehetett fölhasználni, most abból négyet okvetetlenül félre kell tenni, az ötödiknek (a pannonhalminak) hitele is pör alatt áll s így nem értékesíthető.«

Nézetem szerint a szerzőnek ezen felfogása végzetes tévedés. Bármily paradoxonnak lássék is első pillanatra, mégis

¹⁾ V. ö. Bibl. rer. Germ. Act. Carol. IV. köt. 198—199. 226. ll.

úgy vélem, hogy ezek az oklevelek *quoad rem*, a mennyiben nyilvánvaló tévedést nem tartalmaznak, igenis felhasználhatók és tudósításaik elfogadhatók. Épen az a körülmény, hogy csaknem tíz századnak kellett eltelni, míg e levelek hitelét megrendíteni lehetett, bizonyítja, hogy az, a mit ezek az oklevelek tartalmaznak, lényegében igaz. Mert hiszen ha nyilvánvaló hamisságokat tartalmaznának, akkor hitelök egy pillanatig sem állhatott volna meg, s nemcsak a hamisítás bélyegét süttötték volna reájok, hanem készítőik vagy felhasználóik a szokott büntetést sem kerülhették volna el. Hogy ezek az oklevelek közokirati jellegüket az egész középkoron át megőrizték és jogok forrásául szolgáltak: eléggé igazolja, hogy lényegileg teljesen téves adatokat nem tartalmazhatnak, hogy tehát, kellő kritikával, történelmi tanubizonyosságul is szolgálhatnak. Főképen áll ez a pannonhalmi oklevélről, a melynek hitelét még Karácsonyi kitűnően működő bonczoló kése sem tudta végleg lerontani.

A 17-ik lapon ezt mondja a szerző: »Okos és eredeti (semmiesetre sem lengyel példát utánzó) gondolat volt az, hogy a királyi hatalom jelét és a fölkenésre való engedélyt a római pápától kell kérni« — és jelzi, hogy nem tudjuk, a Szent István körül buzgólkodó papok melyikétől származott e gondolat.

Megvallom, hogy szerzőnknek egyik kijelentésén sem csodálkoztam annyira, mint épen ezen. Hiszem, sőt tudom, hogy ismeri a középkor felfogását a királyi hatalom eredetéről és a királylyá avatásról, és épen ezért nem tudom elképzelni sorainak értelmét. Hát vajjon ki máshoz fordulhatott volna a latin egyház tagjává vált nemzet királya, mint a pápához? És vajjon miért volna épen ez a lépés, mely az adott viszonyok között egyedül vala lehetséges, »eredeti« gondolat? Hiszem, hogy a szerző nagyon jól ismeri azokat az eszméket, melyek Gerbert érsek agyát foglalkoztatták; hogy ismeri az összeköttetést, mely az érsek és István között létezett s a melyről az érsek pápa-korában sem feledkezhetett meg; és végre, hogy ismeri és tudja méltányolni az akkori politikai viszonyokat. Igazán kár, hogy ezt a *fontos* és érdekes kérdést nem igyekezett megvilágítani.

Karácsonyi többibben, részint a tőle nevetséges mesének minősített Sarolta-féle vélemény támadásánál, részint Mihály herczeg és az erdélyi részek uralma történetének fejtegetésénél, nagy súlyt helyez a krónikások (amott Thietmár, emitt a Hildesheimi krónika) által használt *avunculus* szóra, és ellenmondást nem tűrő határozottsággal vallja, hogy ez a szó »ren-

desen anyai, kivételesen atyai nagybátyát¹⁾ jelent. Sőt másutt¹⁾ épen ebből a szóból bizonyítgatja, hogy Procui, Szent Istvánnak anyai nagybátyja volt, hogy tehát »az is megdönthetetlen, hogy Szent Istvánnak anyja Beleknegina (Atleydis), mint már neve is mutatja, szláv nő volt.«

Nem bocsátkozom ezúttal ezen kérdés érdemébe sem, csak azt jegyzem meg, hogy a középkor latinsága szerint az *avunculus* nem határozottan anyai nagybátya, hanem Du Cange szerint »*avunculus pro patruo promiscue usurpatur*«, s Forcellini szerint »*accipitur aliquando avunculus latiori significatione pro marito sororis matris meae*«. Ez utóbbi tehát azt sem zárja ki, hogy Procui, Szent István anyjának Saroltának nővérét vette nőül s ezen a réven volt rokona első királyunknak. Hogy ezt az esetleges rokonságot egyéb adataink nem teszik épenséggel lehetetlenné vagy akár csak valószínűtlenné, azt — úgy hiszem — fölösleges fejtegetnem.

A Szent István egyházi téren való működéséről szóló fejezetben, a *biztos* adatok sorában olvassuk, hogy Szent Romuáld tanítványai közül 1010 táján egyszerre tizenöten érkeztek Magyarországra. Én úgy tudom, hogy ezek sohasem értek az országba és így nem is működhettek itt.

Nagy vita tárgya írónk között az, vajjon az egyház szervezése körül valamelyes előjogok alapján járt-e el Szent István? s ha igen, milyenek voltak azok?

Karácsonyi azt hiszi, hogy a nála felsorolt adatok »tönkre teszik a XII—XVI. századbéli magyar egyháziak és politikusok azon vélekedését, hogy Szent István apostoli oldalkövet volt.« (41. l.) És utóbb azt mondja, hogy »Szent István egyházjogi kiváltsága és kitüntetése tehát csak abban állott, hogy ő határozta meg a püspökségek határait s ő nevezte ki az első püspököket, továbbá megvizsgálhatta a monastorokat s a szerzetesek őt az egyébként főpapokat illető szertartással fogadták, . . . maga előtt keresztet vitethetett.« (42. l.) Kérdem, mi egyéb ez, mint épen az oldalköveti hatalom?

XIV. Benedek pápa, a kit ugyan nem lehet elfogultsággal vádolni, s a ki talán mégis csak jól ismerte a kánoni törvényeket, teljesen eltekintve a Sylvester-féle bullától, épen azon körülményből, hogy Szent István apostoli keresztet vitethetett maga előtt, következteti, hogy első királyunknak kiváltságos előjogai voltak s ezeket apostoli oldalkövetségnek nevezi. Ansgar, az egyesített bréma-hamburgi egyház érseke, pápai követi minőségében vezére volt az északi részek hithirdetési actiójának és

¹⁾ Szent Adalbert védelme. Id. h. 527—528. ll.

szervezte az ottani egyházakat. Az a hatalmi kör, a melyet IV. Gergely pápa ráruházott, nem volt még akkora sem, mint a milyennel Szent Istvánt ruházta fel a szerző. Nem lehet tehát azt állítani, hogy »tönkre ment« volna az egész oldalköveti vélekedés.

Azon biztos adatok sorában, melyek szerzőnk művében foglaltatnak, van még sok, a mit épenséggel nem tekinthetünk nagyon biztosnak. De már is túlságosan hosszúra terjedt ismer-tetésem, ezért csak egyet-kettőt sorolok még fel. Így nem egészen bizonyos, hogy az *erdélyi püspökség első székhelye Tasnád*, a második *Kolozsvár*; hogy az első kolostor hazánkban a *zobori* volt; hogy a *váci püspökség* Szent István későbbi alapításaiból való; hogy a hildesheimi krónikás *rex Julus*-a nem más, mint Szent István nagybátyja; hogy *Vászoly* és *Szár László* nem keresztkedtek meg; hogy *Vászoly* tiszta *pogány* személynév; hogy László magyarországi megkeresztelkedése azért nem valószínű, mert szlávból alakult nevet kapott.

Sokat beszélnek nálunk Szent István államalkotó tehet-ségéről, és felbuzdúl a magyar ember vére, mikor büszkén hivatkozik nemzete ezeréves alkotmányára. A ki csak Karácsonyi művéből ismerné meg első királyunk működését, annak ezekről a nagy dolgokról csak kevés fogalma lenne. A IV-ik fejezet szól ugyan a törvénykezésről, a műveltségről, de világos, össze-foglaló képet nem nyújt; az állam és a jogalakulás folyamatát elének nem tárja, az államalkotást ki nem domborítja. A szerző egyszerűen közli Szent István törvénykönyvét magyar fordít-ásban, jobbára az egyes czikkelyek egymásutánja szerint, s azokat itt-ott magyarázza, néhol megjegyzésekkel kíséri. A vár-megyei szervezetet alig említi, az ispánokkal 4—5 sorban végez, a kikben különben a bírói hatalom letéteményeseinél egyebet nem igen lát. Ellenben arról az elég mellékes kérdésről, vajjon volt-e Szent Istvánnak állandó kancellárja? csaknem két egész lapon értekezik.

Egybevetve mindezeket, azt találom, hogy Karácsonyiban ez egyszer a kutató elnyomta a történetíró, és a nagy rostál-sban megapadt adatoknak magasabb szempontok szerint való csoportosítására már sem ideje, sem ereje nem volt. Erre vall művének egész szerkezete is, mely annak a czélnek, a mit a Szent-István-Társulat akart elérni, mikor *védőszentjének* életét óhajta megírni, nem felel meg.

A munka nyolcz fejezetre van osztva. Az első fejezet (13 l.) beszél Szent István gyermekkoráról; a második (15 l.) trónra-léptéről, megkoronázásáról és háborúiról; a harmadik (17 l.) működéséről az egyházi téren; a negyedik (19 l.) törvényszer-

zéséről és a magyar nemzet műveltségi állapotáról; az ötödik (21 l.) építkezéseiről és a korából származó műemlékekről; a hatodik (11 l.) rajzolja Szent István jellemét; a hetedik szól a trónöröklés rendezéséről, és végre a nyolczadik (8 l.) Szent István temetéséről és felmagasztalásáról. Tekintve a könyv célját, sajnálattal nélkülözzük a legendás részek ismertetését és azt, hogy mikép örökölt meg a nagy király alakja a későbbi legendákban, a néphagyományban, az irodalomban és a kultuszban. Tekintve a könyv tudományos értékét, fájjaljuk, hogy szerzője nem szélesítette ki jobban a kereteket, nem merítette ki az összehasonlításokból és a deductiókból nyerhető becses anyagot.

Karácsonyi műve igen érdekes és tagadhatatlanul értékes is. Érdekes, mert nem nélkülözi a tőle már megszokott meglepő fordulatokat; értékes, mert kétségtelenül felkölti a történetírók figyelmét s rá irányozza egy olyan korszakra, melyről azt véltük, aránylag elég világos képet bírunk, s ime kiderül, hogy voltaképen teljesen homályos, mert állítólag még semmit sem tudunk róla bizonyosan. Szent István teljes és befejezett életrajzával tehát még nem dicsekedhetik nemzeti irodalmunk; de reméljük, hogy mégis Karácsonyi fog vele megajándékozni bennünket könyvének majdan megjelenendő második, javított és bővített kiadásában.

DEDEK CRESCENS LAJOS.

Rimay János munkái. A Radvánszky- és a sajókazai codexek szövege szerint kiadja báró *Radvánszky Béla*. — Függelék: Balassa és Rimay »Istenes Énekei«-nek bibliographiája. Összeállította *Dézi Lajos*. — A M. Tud. Akadémia kiadása. Budapest, 1904. Athenaeum kny. Kis 8-r. 2, VIII, 380, 113* l.

Rimay Jánosnak is, mint általában régiebb költőinknek, a maga korában, illetőleg közel halála után csak istenes énekei láthattak napvilágot. Hazafias és virág-énekei rejtve maradtak. Ez volt az oka, hogy régiebb költőinket egészen az újabb időkig csak vajmi fogyatékosan ismerhettük. Rimay Jánost most ez új kiadás a régi magyar irodalomnak egyik kiváló alakjául tünteti elénk, a ki bár Balassa Bálint tanítványa s a régi protestáns dicséretes és zsoltárok eszméiből szövi istenes énekeit, nemcsak a renaissance ismert költőinek és a classikus latin költőknek hatását érezteti, hanem kora közhangulatát is kifejezi, s az erkölcsi élet nagy ellentéteit szemlélvén s a romlott haza sorsán keseregvén, óvni, tanítani, az evangéliumi hit forrásához vezetni törekszik nemzetét. Kora nagyban méltányolta műveit. Az előkelő férfiak egész serege igyekezett

azokat megszerezni; de Rimay csak *Balassa Bálint készületi* című költeménysorozatát bocsátotta közkézre, többi műveivel keveset törődött. Így sok veszedelem érte műveit. A Tiszába ejtették gyűjteményét, s alsó-sztregovai házának feldúlásakor munkáinak egy része örökre elveszett. Azonban 1806-ig mégis legalább harminczkilencz kiadásban jelentek meg, nagyrészt Balassa istenes énekeivel együtt, a mi nem közönséges népszerűségének bizonyossága.

Radvánszky Béla, kinek XVI-ik és XVII-ik századi irodalomtörténetünk és politikai történelmünk oly sokat köszönhet, családja levéltárából Rimaynak most úgyszólván teljes kiadásával lepte meg a magyar közönséget. Rimay verses művei aligha gyarapodnak ezután. Látjuk ugyan, hogy nem minden költeménye van meg e kötetben, a mit kortársai ismertek, például János fia halálára írt elegiája is hiányzik, de Radvánszky kiadása így is sokkal teljesebb, mint Rimay eddigi kiadásai, és sok tekintetben új oldalról ismerteti meg velünk a költőnek egész működését.

A tudós kiadó figyelemmel volt e kiadásban Rimay műveinek régebbi kiadásaira is, hogy lehetőleg teljes gyűjteményt adjon az érdeklődők kezébe. Gondosan följegyezte a változásokat, több helyet kijavított, érthetőbbé, világosabbá tett. Némely versnek kétféle kidolgozását is hűen lenyomatta, ámbár talán elég lett volna a változásokat itt is csillag alatti jegyzetben adni. Dézsi Lajos pedig a *Früggelék*-ben igen becses bibliographiai adatokat gyűjtött össze Balassa és Rimay istenes énekeinek kiadásaira vonatkozólag, felsorolván 1632-től kezdve mind a teljesen megmaradt, mind a csak töredékben vagy bibliographiai jegyzetekből ismert kiadásokra vonatkozó mindazon adatokat, melyeket a különböző könyvtárakban, magánosok gyűjteményében és bibliographiai kézikönyveinkben sikerült felkutatnia. A czímlapokról s a ritkább kiadások szövegének egy-egy lapjáról adott hasonmásokkal a további kutatást is megkönnyítette. Általában Rimay munkáinak e kiadása régibb költőink legbecsesebb kiadásai közé tartozik s jól sorakozik a Balassa 1879-iki kiadása mellé. Kár, hogy a tudós kiadó Rimay életrajzát is nem csatolta a kiadáshoz; azonban tudnivaló, hogy ő e feladat megoldásában csakugyan fáradozik s talán kevés idő múlva Rimay életrajzával is megörvendezteti az irodalomtörténet kedvelőit.

Nem szólunk e rövid ismertetés keretében Rimay nagyszabású államférfiúi pályájáról, a XVII-ik század elején létrejött korszakalkotó békekötésekben való közreműködéséről, kétféleben is viselt konstantinápolyi követségéről; csupán a szőnyi

békekötésről írt naplótöredékét említjük; mely e kiadásban látott először napvilágot, s a mely az ő diplomáciai működésére is élénk világot vet. Spáczai Mártonnal és Budai Pallal együtt ő jelölte ki a magyar bizottság számára a tárgyalás helyét, a mely sok huza-vona után elfogadtatván, megkezdtek az alkudozásokat. A császár hajlandónak ígérkezett a törökkel való harczot folytatni, de a békét sem akarta kockáztatni. Rimay a béke mellett foglalt állást, hogy a bécsi és zsitvatoroki végzéseket véve alapúl, véget vessenek a török dúlásoknak. De a török bizottsággal nehezen boldogultak, mert azt vetették akadályúl, hogy »mostan Szegednél a magyarok zsoldjukat felvették és egynehány törököt levágtanak«, a mi a törököket nagy haragra gerjesztette. Julius 7-én mindamellett »szép és jó módjával kezdtek volt az tractához.« De még augusztus elején is csak a két nemzet föltételeit ismerhették meg, a nélkül, hogy az egyezés megköthető lett volna. Az előleges alkudozások története élénken mutatja Rimay fontos szerepét, noha ő nem állítja magát előtérbe és saját személyéről aránylag keveset szól.

E mellett Rimaynak néhány levele fontos adalék Ipolyi Arnold gyűjteményéhez; többi prózai művei azonban csekély becsűek. De annál nevezetesebbek Rimaynak verses művei, kivált a hazafias, vitézi és virág-énekek, míg tanító és istenes énekei között sok alantjáró, útszéli gondolatot találunk, a mi általánosságba veszte, semmivel sem teszi ismertebbé a költő egyéniségét. Rimay virág-énekeit e kiadásból ismerjük először, s látjuk, hogy mind ezekben, mind vitézi énekeiben Balassa hatását mutatja. Nem éri utól a XVI-ik század nagy lyrikusát, de nem méltatlan tanítványa. Különösen lyrai szemléletességére található néhány szép példa virág-énekei között (3. 4. sz.), ez pedig új elem Balassánál is, Rimaynál is költészetünkben.

Érdekes, hogy Balassának egyik legismertebb hazafias énekét, az *Oh szegény, megfogyott, elromlott magyar nép* kezdetűt, Radvánszky kiadása után Rimaynak kell tulajdonítanunk. Rimay kesereg az ország pusztulásán, s hazafi fájdalommal erős gúnynyal párosúl, szomorúan látván, hogy a nemzet saját fiainak erkölcsi ziláltsága miatt szenved legtöbbet. A főúr bármilyen lator is, kikerüli az igazság sujtó kezét, de a szegény legény csekélyebb kihágásért is iszonyúan meglakol. E százados panaszt gúnyos felindulással ismétli a költő, a ki bizonyos fölemelkedett érzéssel szemléli nemzete sorsát, s józan azaftisága megőrzi a kétségbeeséstől. Hazafias érzését vallásos áhítata emeli. Midőn Szécsény, Fülek s más végvárak a keresztyének kezébe jutnak, vagy midőn Báthory Zsigmond

a gyurgyevői diadalt kivívja: nem emberi, hanem isteni erőnek tulajdonítja az eredményeket, a melyek a magyarnak régi vitézi hírnevét felújítják. Balassa Bálint és Balassa Ferencz végső küzdelmeit magasztalván, a vitézség és költészet együttes dicséretét zengi, s felfogása — Balassa Bálintra vonatkozólag — hagyományul száll az utókorra is.

Tanító költeményeiben az erényes élet szószólója s az erkölcsi romlottság ostorozója. Egypár művében (pl. *Sodoma* vagy *Bendő Panna komáromi asszony éneke*) satyrai ereje is bővebben nyilatkozik. Van benne valami a Szkárosi Horváth András erős felindulásából, bár gúnyjának ostorcsapása nem oly maró, mint a XVI-ik század satyra-írójánál. Ez magában véve is kiemeli Rimayt kortársai közül. Vallásos tartalmú költeményei sorában a régi protestáns isteni dicséretnek mintájára írottak a legsikerültebbek. Ezekben vallásos érzéseinek emelkedettsége közeljár a hymnus szárnyalásához. Ellenben azon művei, melyekben a maga büntudatának vergődéseit rikító színekkel rajzolja, kevésbé sikerültek.

Rimay nem tüzes érzelmű, inkább szemlélődésre, elmélkedésre hajló költő. Az élet örömeinek, a szerelmi szenvedély különféle hullámzásainak nem igen engedi át magát, mintha mindig maga fölött érezné az Isten büntető kezét, mely keményen meglakoltat a világi élvezetekért. De bánatos szívvel csüng hazáján, panaszkodik az erkölcsi és társadalmi élet elfajulásain, a nagyok erőszakosságán, a szegények elnyomásán. A katolikus visszahatás áramlata kevésbé érinti. Inkább az előbbi század eszmeküzdelmének utolsó kiváló költője; de a felekezeti ség örvényétől óvakodik, mintha a szétdarabolt nemzet vallási felfogásának egységét hordozná szívében. A vallási meggyőződésnek nem annyira, régi vagy új irányát tartja szem előtt, mint inkább az általános erkölcsi és társadalmi élet romlottságán elmélkedik s az ez által ütött sebeket igyekszik behegesztetni, részint mint tanítómester, a ki a tapasztalatok tanulságaival hat olvasóira, részint mint vidám bölcs, a ki Horatius elveit a maga felfogásához alkalmazza, részint mint satyra-író, a ki erős felindulásában a gúny fegyvereit is ügyesen forgatja. Rimay költői működése voltakép a XVI-ik és XVII-ik század határmesgyéjét tartja össze: vitézi és virág-énekei Balassa utánzójának mutatják, tanító és istenes énekei pedig a XVII-ik század belvilági költészetének előfutárává teszik. Általában költészete sokkal kiválóbb alakjává avatja korának, mint a hogy eddig irodalmunk története tanította. Radvánszky kiadása már csak e szempontból is méltán nagy figyelmet érdemel.

V. J.

Magyar címeres emlékek. (Monumenta Hungariae Heraldica.) Közli *Fejérpataky László*. A M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság. I. II. füzet. Budapest, 1901—1902. Nagy 4-r. 86, 2 l., 68, 2 l. Mindegyik füzet 25 színes melléklettel.

Magyarországon, a hol nincsenek a középkorból származó, festett címerekkel ellátott tornakönyveink és címer-codexeink, a hol a teljes, színeikkel együtt pompázó középkori címerek egyedüli gyér forrását a templomok keresztboltozataira, záró köveire, sekrestyéire s a paloták falaira már talán kétszeresen, sőt háromszorosan is átfestett címerek képezik, elsőrangú kútforrások: középkori — festett címerrel díszített — armálisaink, melyek a középkorból nagy számban maradtak reánk.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, megalakulásától kezdve nagy gondot fordított ezen középkori címerlevelek közlésére, ismertetésére és tanulmányozására. Közönyének majd mindegyik füzetében közöl egyet, még pedig címerét színes hasonmásban, teljes szövegét tanulságos heraldikai és genealogiai magyarázatok kíséretében.

Hogy ezen heraldikai kincseink a társulat keretén kívül is — meg a külföldön is — szélesebb körben megismertessenek, a társaság *Fejérpataky László* szerkesztésében a már eddig megjelent armálisok közül ötvenet, két füzetben, külön kiadásban is közrebocsátott *Magyar címeres emlékek* cím alatt.

E két füzet valóságos díszmű. Mindegyikben 25—25 címeres levél van összefoglalva, s a kiadványnak talán egyedüli hibája az, hogy e csaknem egyszerre megjelent két füzet anyaga nincsen együttes korrendben összeállítva, hanem mindkettő Zsigmond király adományain kezdődik és folytatódik a XVI-ik század elejéig. Pedig e két füzet összes anyaga, sőt egy harmadik füzetre való is, már ismeretes volt a szerkesztő előtt. A két füzet együttes chronológiája még világosabban feltűntette volna a körülbelül egy évszázadot felölelő kor címerművészetének változatait, fejlődését és hanyatlását hazánkban.

A könyvben tárgyalt ötven címer közül a túlnyomó rész — harminczkettő — Zsigmond király adománya. Ő kezdi meg festett címereink sorozatát, melyek legrégibb emléke nálunk az 1405-ből származó *Tétényi* armális. Ennek címere még korai gót modorban van festve. A gyűjteményben nincs meg; ennek legrégibb darabja is már a kései csúcsíves modort követi.

Zsigmond király különböző országokban és városokban kiállított armálisai chronologiai szempontból is érdekesek. Ezeknek

dátumai mintegy útjelzők Zsigmond királynak több ízben tett európai utazásaiban. Ezen adományokból megismerjük nemcsak fényes kiséreteinek számos tagját, a kiról egyéb értesülésünk nincsen, hanem megismerjük egyszersmind a törökök és velenczések ellen, valamint a Boszniában, Istriában, Friaulban és Németországban viselt hadjáratok egyes kiváló férfait és hőseit is.

A festett címerek különböző technikája világos jele annak, hogy Zsigmond királynak még nem volt rendes udvari címerfestője, a ki őt utazásaiban kísérte volna. Minden városban más-más festészeti modort tüntet fel az armálisokba festett címer; még olyan helyeken is, mint Konstanczban, hol évekig tartózkodott, legalább öt-hat különböző festő munkáját ismerjük fel az egyes címereken. Kivétel tekintetében legszebbek az Olaszországban, Bázelen és Nürnbergben készültek; ezeknek némelyike kiváló festő munkája, de heraldikai lendület tekintetében nem mulják felül a Magyarországon festetteket, minők a *Kökényesy*, *Kölkedy*, *Daby*, *Soldos*, *Vestersházy* címerek.

A középkori címer-művészet nálunk V. László király alatt érte meg fénykorát. A tőle adományozott armálisok festett címerei a legszebb kései gót alkotások. Ezeket gyűjteményünkben a *Leővey* (1453) és a *Disznósy* (1456) címerek képviselik.

A Mátyás királytól adományozott armálisok címerei mintegy átmenetet képeznek a német kései csúcsívből a korai olasz renaissanceba. Egyik modorban sem tiszták, mindkettőnek nyomai feltalálhatók minden egyes címerben. Nehézkesekek, egyes részleteikben esetlenek, minden egyes címer más kéz munkája, s általában azt a hatást teszik a nézőre, hogy azokat olasz festők festették német modorban, hogy ismeretlen téren mozogtak, mert lehetetlen elképzelni, hogy azok vagy azoknak tanítványai, kik az V. László korabeli classikus szépségű címereket festették, festhették volna a *Mérey* (1474), *Nagylucsei* (1480), *Enyingi Török* (1481) stb. armálisok címereit.

Mátyás király halála után a középkori magyar armálisoknak nagyon érdekes korszaka következett, midőn teljes erejében lépett fel az olasz renaissance, midőn az armálisok címereit kiváló olasz miniátorok festették. Ezen címerek a mily gyarlók heraldikai tekintetben, épen oly kiváló műalkotások mint miniature-ök. A mit a heraldikus megróhat bennük, azt a műtörténész magasztalhatja. Ha nem is követendő példányai heraldikánknak, de elsőrangú emlékei a magyar műtörténetnek. Ebből a nevezetes korból gyűjteményünk csak egy címeret közöl: a *Dombay* család címerét 1506-ból.

A magyar czímer-művészet egy egész századát, a XV-ik századot ismerteti meg a gyűjtemény, minden oldalról alaposan megvilágítva azt. A szerkesztő az egyes füzeteket szakszerű bevezetésekkel látta el.

Az első füzet bevezetésében a régi czímer-adományokról s ezen adományozások módjáról szól, kiemelve azt, hogy a legrégebbi is csak a XIV-ik századból való.

Itt azonban nem érthetünk egyet a szerkesztőnek azon nézetével (I. 8. l.), hogy »legelső czímeradományainknál a király u. n. *sisakczímer*et adományozott, mely a XIV-ik század folyamán igen gyakran a paizsbeli czímert pótolja.« A király *sisakdísz*et adományozott a meglévő paizs-czímerhez, hogy a czímer tulajdonosa az akkor teljes fényben divott harc-játékokon részt vehessen és sisakját a királytól adományozott díszével a mérkőzéseket megelőző sisakvizsgálatnak (Helmschau) alávehesse. A király adományozhatott új sisakdísz, bővíthette vagy előkelőbb mázzal láthatta el a régit. Paizs-czímert is adományozhatott újat, mert ez már önmagában is egész, de a sisak-czímer csak csonka adomány lett volna, melynek egységében való használata nagyon szűk körre szorítkozott. A sisak-czímer a paizs-czímert, ha *kiegészítette* is a harc-játékokon és *helyettesítette* a pecséteken, de nem *pótolhatta* azt — a mi legfontosabb volt — a hadviselésben: a zászlókon és paizsokon.

A harc-játékokat megelőző sisakvizsgálatok emelték a sisak-díszeket a paizs-czímerek mellé, a nélkül azonban, hogy azokat pótolhatták volna; kivéve a sisak-pecséteket, melyeknek nagy elterjedése, divata, szintén a tornák sisakvizsgálatára vezethető vissza. A tornák hanyatlásával a sisak-pecsétek használata is megszűnt.

Majd áttér a szerkesztő, bevezető cikkében, a festett czímerekkel ellátott armálisok korára; leírja az armálisok diplomatikai formájának fejlődését, nagy vonásokban jellemzi az egyes czímer-adományokat, itt-ott feltüntetve symbolikus vonatkozásaikat is, méltatja az egyes czímer-alakok viselettörténeti fontosságát mind a magán, mind a hadi életben, s tárgyalja az egyes czímereket czímer-művészeti szempontból is.

A második füzet bevezetésében a czímerek symbolikus jelentőségét, fontosságukat fegyvertani és viselettörténeti szempontból világítja meg, méltatva a külföldi uralkodóknak magyarok részére tett czímer-adományait.

A többnyire rekonstruált hasonmásban adott színes czímer-rajzokat az armális teljes szövege kíséri, s ehhez társul minden egyes czímerről hosszabb vagy rövidebb ismertetés.

mely minden fontosabb heraldikai és genealogiai mozzanatot teljes szakismerettel megvilágít.

Az egész kiadvány mintaszerű, mind belső érték, mind külső dísz tekintetében. Heraldikai irodalmunknak valódi nyeresége, s a legmelegebben ajánljuk mindazoknak, kik a középkori, különösen a XV-ik századi magyar heraldikát ismerni óhajtják.

—A—F.

Geschichte des späteren Mittelalters von 1197 bis 1492. Von Dr. Johann Loserth. München u. Berlin, 1903. Nagy 8-r. XV, 727 l.

E kötet Loserth gráci tanár tollából, mint a Below és Meinecke-féle sorozat (*Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*) egyik kötete (Abth. II. Politische Geschichte) jelent meg. A vállalat, mint tudom, körülbelül *negyven* kötetre van tervezve, de hiteles értesülést e pontot illetőleg eddig még nem sikerült szereznem.

Az elbeszélés a címlap szerint az 1197 évvel, magában a könyvben azonban, egy kis bevezetéstől eltekintve, III. Innocentius pápa megválasztásával, tehát az 1198 évvel kezdődik. De nem szabad egy ilyen munkával szemben túlszigorúaknak lennünk, mert figyelembe kell vennünk azt, hogy egyetlen egy embernek a munkája, ámbár az egész keresztyén világ történetét akarja fölkarolni a jelzett három évszázadban, a mi öt vagy hat írónak is elegendő munkát adott volna.

A könyv két főrészt oszlik. Az első rész a pápai fönhatóság korával (1198—1378) foglalkozik, a második pedig a nagy egyházi zsinatok és a humanismus (1378—1492) korával.

Szerzőnk a magyar történetet is érinti itt-ott, de csak oly esetekben, midőn vagy világtörténelmi események játszódtak le Magyarországon földén, vagy pedig egy-egy magyar király európai jelentőségű külföldi bonyodalmakba keveredett. Ilyen események voltak pl. a tatárjárás és a török háborúk, vagy pedig I. Lajos hadjárata Nápolyi Johanna ellen, Hunyadi Mátyás beavatkozása az európai politikába stb.

Az oláh történelemben Onciul és Xénopol szerzőnk vezetői. Ez utóbbi oláh írónak néhány év előtt megjelent francia munkáját Loserth annak idején egy német szakfolyóiratban égis magasztalta. S ezért megesett, a mi rendesen meg szokott esni, ha vak vezet világtalant. A Radu Negru meséjét mint valódi történeti eseményt találja föl szerzőnk olvasóinak. Szerinte az oláh honalapító schismaticus volt, valóságért üldözték s ezért kényszerült oláh hitsorsosaival együtt

Erdélyből kivándorolni. Ugy látszik tehát, a gráci egyetemen nincs meg sem Gams, sem pedig Eubel munkája, melyekből Loserth tanár könnyen meggyőződhetett volna róla, hogy Xénopol *Kolos érseke*, a ki állítólag Radu Negrut vallása miatt Erdélyből kiűldözte, soha sem létezett.

Loserth felületességére van még más bizonyítékunk is. Így pl. azt, hogy az újabb kutatás Nápolyi Johannának védelmére kelt s őt a férjgyilkosságban való részesség vádjá alól bizonyítékok hiányában fölmenti, szerzőnk csak a Jastrow-féle *Jahresberichte*-ben olvasta.

Továbbá (609. l.) azt állítja szerzőnk, hogy II. Mohamed volt az első az ozmán uralkodók közt, a ki a *szultán* czímet viselte, még pedig csak Karamania leigázása (1473) után. Elődei csupán az *emir* czímmel éltek. A 601. lapon azonban Loserth már a várnai csata idejében is, tehát 1444-ben, *szultán*-nak tiszteli II. Murátot.

Még a kötet kiállítására, nevezetesen annak olmos papirosára is volna észrevételünk. A könyv, ámbár nem igen vaskos, de rendkívül súlyos fogású, úgy hogy az olvasó karja alig bírja. A papiros erős fénye pedig igen fárasztja a szemet. Azért Grosseval együtt sajnálnunk kell, hogy jöllehet 1884-ben Poroszországban külön papiros-vizsgáló hivatalt állítottak fel, ennek hatásköre csak a hivatalos iratokra használt papirosra terjed ki, a könyvnyomdákban alkalmazott papirosokat ellenben teljesen ellenőrizet nélkül hagyja. Az oxfordi egyetemi nyomdából kikerült hasonló terjedelmű könyv pl. Loserth munkájával összemérve, oly könnyű mint a pehely, s minthogy a papiros teljesen fénytelen, távolról sem erőlteti meg annyira az olvasó szemét, mint a berlini nyomdának előttünk fekvő terméke.¹⁾

KROFF LAJOS.

Der Friede von Szegedin und die Geschichte seines Bruches. Von Dr. Philipp Frankl. Leipzig, 1904. G. Fock. Kis 8-r. 96 l.

E művecske szerzője a szegedi békével foglalkozik, melyet Ulászló 1444-ben a törökkel kötött. Nem annyira a békekötés története érdekli, mint inkább ezen kérdések eldöntése: Esküszegés volt-e a béke meg nem tartása? Kit terhel érte a felelősség? Mik voltak következményei?

¹⁾ Igen helyes észrevétel. Bár a mi könyvkiadóink is megszívlelnék! Mily szemrontó és bosszantó pl. a pannonthalmi Szent-Benedek-rend története az ő vakító fényességű papirosával. Még jó ízlésre nem mutat önyvet ilyen papirosra nyomtatni.

Szerk.

Ezeket a kérdéseket tudvalevőleg már sokan sokféle szempontból tárgyalták. Szerzőnknek sem új adatai nincsenek, sem új szempontjai. Azonban németül írván, nem végzett fölösleges munkát. Ítélete általában józan és méltányos, főként Hunyadiával szemben. A külföldi kutatókat, kiknek indulata Hunyadi iránt nem mindig barátságos és elfogulatlan, egyben-másban felvilágosíthatja és helyesebb felfogásra taníthatja. Ebből a szempontból azonban kár, hogy azok a cikkek, melyeket Rácz Lajos, Fraknoi, Bleyer és Thúry a *Századok* 1902 évi folyamában ezekben a kérdésekben Prochaska-Brückner ellen írtak, figyelmét elkerülték.¹⁾

Csak egyben nem érthetek egészen egyet a szerzővel, abban t. i. hogy minden felelősséget kizárólag Julián biborosra hárít. A magyar országgyűlés a viszonyok kényszerítő hatása alatt gyors egymásutánban két egészen ellentétes határozatot hozott: az egyik a keresztyén hatalmakkal, a másik a törökkel szemben volt kötelező. Midőn mármost a körülmények újabb alakulása folytán a kettő közül választani kellett, szinte természetes, hogy a király és tanácsosai az első határozatot tekintették érvényesnek, mert az olasz flotta elindulása után egészen bizonyosnak látszott a félholdon aratandó győzelem. Ezen lehető legkedvezőbb kilátás nélkül hiábavaló lett volna Julián minden ékesszólása; a törökkel kötött békét a király meg nem szegte volna; mint a hogy nem hallgatott rá, mikor a budai országgyűlés határozatai ellenére megkötötte a békét.

Ezzel természetesen nem akarom a szegedi esküszegést menteni, csak a felelősséget igazságosabban elosztani. Mert ebben többen osztozkodtak, valamennyien szavuk súlya szerint. A bűnt a siker, önmagában ugyan nem, de a közfelfogásban enyhítette volna, így azonban a szörnyű katasztrófa óriási arányokban növelte meg.

BLEYER JAKAB.

¹⁾ Igazság vagy tévedés? *Századok*, 1902. 631—653. II.

T Á R C Z A.

SZERÉM-VÁR.

Azt az állítást, hogy Szerém vármegyében az Árpádok korában — mert később egyáltalában nem találjuk nyomát — egy *Szerém-vár* nevű erősség vagy város létezett, mindaddig csak egyetlenegy okirati adattal tudták támogatni. Hivatkoznak t. i. Wenzel egyik közleményére,¹⁾ melynek értelmében a Győr-nembeli Óvári Konrád a pécsi püspököt és érdektársait 1293 szept. 14-én bizonyos peres ügyben kielégítette. Ezen érdektársakat az okirat »*jobagiones castri Syrmiensis de Gormoch*« néven nevezi. De e látszólag czáfolhatatlan adat még sem állja meg helyét, mert az illető oklevél helytelenül van közzétéve.

Mindenekelőtt kiemelendő, hogy Balog comes, ki itt mint a pécsi püspök (Pál) *affinis*-e szerepel, aligha rokona a püspöknek, hanem *officialis*-a; a mi pedig *Ders frater Ders* személyét illeti, biztosan mondhatjuk, hogy ezen Győr-nembeli Derzs nem *frater*-e, hanem *fia* Derzsnek; a *Syrmiensis* név is ferdtítés; végül *Gormoch* nem más, mint valamely *Gyarmat* nevű helység, és ennek révén kimutathatjuk a helyes tényállást.

a) IV. László király tanusítja 1284 aug. 30-án, hogy a *somogyi* konvent a Pécz nb. Gergely bán és a konvent kiküldött embere által a Győr nb. Konrádnak másoktól elfoglalt *Gyarmat* (Gormoth) nevű két faluját meghatároltatta és őt annak birtokába visszaiktatta.²⁾

b) A pécsi káptalan tanusítja 1296 febr. 14-én, hogy a Győr nb. Konrád »*quandam terram suam, seu quandam possessionem suam Yormot vocatam in comitatu Symigiensi existentem*« a Győr nb. Derzs-fia Derzsnek eladván, az erre vonatkozó okiratokat neki átadta. Ezek sorrend szerint a következők:

¹⁾ Árpádkori Uj Okmt. XII. 549.

²⁾ Hazai Okmt. VI. 357.

1. IV. László oklevele, melyet már föntebb láttunk.
2. A székesfehérvári káptalané, melyet eddig nem ismerünk.
3. A pécsváradi konventé.
4. Thomasina herczegnőé, és —
5. Ochuz (Atyass) comes, a nevezett herczegnő udvarbírája oklevele, melyek szintén ismeretlenek.¹⁾

c) Valamely bíróság tanusítja Pozsegavárott 1296 márcz. 1-én, hogy a Győr nb. Óvári Konrád mester nyolcz márkát, a mivel *Gormock* nevű birtokba való iktatása fejében tartozott, kifizetett.²⁾ A kiállítás helye majdnem bizonyossá teszi, hogy ezen utóbbi okiratot szintén Thomasina herczegnő udvarbírája adta ki.

A Győr nb. Óvári Konrádnak *Gyarmat* nevű birtoka tehát Somogy vármegyében feküdt. Tekintettel mármost arra, hogy Szerém-várát a fent említett hibás adaton kívül egyetlenegy más oklevél sem említi és hogy Szerém vármegyében *Gyarmat* nevű helység nem létezett, Somogy megyében pedig még most is fennáll: határozottan mondhatjuk, hogy az idézett helyen³⁾ közölt 1293 évi okiratban nem »castri *Syrmiensis*«, hanem »castri *Symi-giensis*« olvasandó.

WERTNER MÓR.

MEGHIVÓ FORGÁCH FERENCZ TEMETÉSÉRE.

Néhány év előtt bővebben foglalkoztam Forgách Ferencz biboros életével⁴⁾ s iparkodtam a reá vonatkozó tényeket megállapítani. A pannonhalmi rendi levéltárban (Acta archiabbatiae: fasc. 58. nr. 7.) nemrég megtaláltam azt a levelet, melylyel Forgách Zsigmond, testvére temetésére Schaffenbergi Himmelreich György pannonhalmi főapátot hívta meg. Bizonyára megvan ez más levéltárakban is; sok példányban küldhették szét, mert maga a levél nem is a Forgách Zsigmond kezeirása, csak nevét írta alá; de mivel tudomásom szerint eddig ismeretlen, érdekesnek tartom itt közölni. Hangzik pedig ekképen:

Reverendissime Domine et Amice nobis observandissime!
Salutem et servitii nostri paratam commendationem. Cum summus ille vitae et necis Dominus aequa iustitiae suae lance singulis mortalium ex hac fragili et caduca statione migrandum ac universae carnis viam ingrediendum praeceperit, eaque lege genus humanum destrinxerit mortale, sane hac sarcina deposita, ad beatorum vitam

¹⁾ Wenzel id. m. XII. 591.

²⁾ Wenzel id. m. XII. 600.

³⁾ Wenzel id. m. XII. 549.

⁴⁾ *Századok*, 1901. 577. 690. 774. 11.

evolandum est. Hoc numinis decreto germanus frater meus, illustrissimus ac reverendissimus dominus Franciscus Forgach de Gymes. sanctae Romanae ecclesiae presbyter cardinalis et archiepiscopus metropolitanae ecclesiae Strigoniensis, locique eiusdem comes perpetuus, primas regni Hungariae, legatus natus, summus secretarius consiliarius et cancellarius sacrae caesareo-regiae Maiestatis. aeterno sui desiderio, sempiterno vero suorum luctu, 16 die Octobris, circa octavam horam vespertinam in oppido archiepiscopatus sui Zenthkerezst nuncupato, sanctissimis ecclesiae sacramentis communitus, quarto infirmitatis suae die, vehementissimis febribus attritus, piissime in Domino, quadragesimo nono aetatis suae anno obdormivit.

Cecidit itaque maxima suorum clade sedis Strigoniensis pastor vigilantissimus, patriae civis amantissimus, religionis cultor zelosissimus, cum aetate et moribus, tum autoritate et longo rerum usu clarissimus. Cecidit, inquam, Hungariae decus, rei publicae ornamentum, ecclesiae oppugnaculum, unicum denique nostri temporis fidei et integritatis exemplum. Verum, quoniam divinae bonitati et providentiae ita visum est, eius voluntati nos subicere par et dignum. Et cum nil aliud inhumata eius membra desiderant, quam ut unde collecta fuerant, rursus reponantur, communi reverendissimorum episcoporum et consanguineorum assensu, tertiam diem Decembris delegi, ut Tyrnaviae, sede nimirum archiepiscopali (in quam pridie annotati diei in conventu divi Benedicti circa occasum solis deferetur) supremi defuncto archipraesuli honores, iustaque persolvantur.

Proinde Reverendissimam Dominationem Vestram summopere rogo, ut ad tertium diem Decembris loco praefixo interesse et postremo hoc officii genere pium funus condecorare ne gravetur, factura rem imprimis Deo gratam, vicario eius et sancto cardinalitio collegio acceptam, officio suo dignam, desiderio vero meo consonam. Deus eandem diutissime conservet salvam et incolumem. Datum in castro nostro Comjatiensi, die 29 Octobris, anno Domini 1615. Reverendissimae Dominationi Vestrae amicus ad serviendum paratissimus

Comes Sigismundus Forgacz de Gymes m. pr.

*

A szomorú meghívó tudásunkat részint megerősíti, részint előbbre viszi. Így családi forrásból nyer megerősítést, hogy Forgách 1566-ban született. Az is új erősséget nyer, hogy nem méreg okozta halálát. Pontosan megtudjuk, hogy a biboros betegsége négy pig tartott s 1615-ben okt. 16-án este 8 óra tájban oltotta ki iz nemes életét. Temetését, illetőleg a halott ünnepélyes nyuga-

lomra tételét a család a magyar főpapi karral egyetértve állapította meg, s e célból már december 2-án estére Nagyszombatba szállították tetemeit. Apró részletek, de érdekesek, mert multunk egyik kiváló alakjának sorsához fűződnek. Szaós.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— GRÓF MIKÓ IMRE születésének százados évfordulóját ünnepelte a mult szeptember hó 4-én a néhai nagy férfin egyik legszebb kulturális alkotása, a sepsiszentgyörgyi ev. ref. *székely Mikó-kollégium* előjárósága, tanári kara és tanuló ifjúsága. A kegyeletos ünnepély a Háromszék-megyei Zabolán folyt le, hol gr. Mikó Imre szülőházát, a mai Mikes-kastélyt, ékes emléktáblával jelölték meg a hálás utódok. A tábla felirata ez:

ET FACERE ET PATI FORTIA . . .

Ebben a házban született 1805 szept. 4-én HIDVÉGI GRÓF MIKÓ IMRE, Hídvégi gróf Mikó György és Zabolai gróf Mikes Borbála fia, Magyarország közlekedésügyi minisztere, a Magyar Tudományos Akadémia tiszt. tagja, az Erdélyi Muzeum-Egylet alapítója, a Magyar Történelmi Társulat és számos társadalmi és gazdasági egyesület elnöke, az erdélyi ev. ref. egyházkerület és több ev. ref. kollégium gondnoka, A SEPSISZENTGYÖRGYI EV. REF. SZÉKELY MIKÓ-KOLLÉGIUM NAGY ALAPÍTÓJA, v. b. t. t. stb., a székelyeknek 1876 szept. 16-án elhalt nagy szülőtte: ERDÉLY SZÉCHENYIJE.

E táblát a magyar társadalom támogatása mellett a jelmondatához egész életével hű székely születésének századik évfordulóján állította a SZÉKELY MIKÓ-KOLLÉGIUM.

Az ünnepi emlékbeszédet a kollégium gondnoka. *Bodor János* zágoni ev. ref. lelkész mondta. Az emléktábla leleplezése után *Szabó Jenő* kézdivásárhelyi lelkész szavalta el alkalmi ódáját, mire a résztvevő hatóságoktól és testületektől küldött koszorúk elhelyezése következett s az ünnepély a nemzeti *Hymnus* ének-lésével ért véget.

Ugyanazon napon Kolozsvárott az *Erdélyi Muzeum-Egylet* is megemlékezett nagynevű alapítójáról. Szept. 4-én az egylet igazgató választmányi tagjai kivonultak az ottani temetőbe, hol dr. *Szamosi János* alelnök rövid beszéddel díszes babékoszorút tett le gróf Mikó Imre sírjára. Az egylet egyébiránt, valamint a sepsiszentgyörgyi Mikó-kollégium is, még ez október-hó folyamán külön ünnepet szentelnek alapítójuk emlékének.

Helyes és természetes dolog, hogy a midőn gróf Mikó Imre születése százados évfordulójának megünnepléséről van szó, a kegyelet e munkájában az erdélyi részek társadalma s közműve

evol.
simu
sanct
metr
perp
tar
aeter
bris,
sui
comm
attrit
bdor

igila
issim
su ch
tentu
lei
ovic
gnur
un
noru
ccen
am
so
sol
re
ur
gi
un
i=

A
re
-bu
a t
ne

vizsgálatának nemcsak a nyelvtudomány, hanem a történettudomány szempontjából is, pl. a telepítések s általában hazánk lakossága történetére nézve igen sok megbízható anyagot és becses felvilágosításokat fogunk köszönhetni. Petz Gedeon a megjelent két füzetet az Akadémia első osztályának okt. 9-iki ülésén mutatta be s ezzel kapcsolatosan a hazai idegen nyelvjárások kérdésének irodalmi multját is ismertette.

— RÉGI OKIRATOK ÉS LEVELEK TÁRA cím alatt új vállalatot, havi folyóiratot indít *Kardos Samu* tagtársunk Debreczen város támogatásával. Kardos Samu sok utánjárás és fáradság árán gyűjtött történeti anyag felett rendelkezik, melynek kellő kritikával való megválogatása és közzététele igen jó hasznára válhatik történetírásunknak. A velünk közölt munkaterv szerint az új folyóiratban főleg debreczeni vonatkozású dolgok fognak megjelenni. Ezt helyeselnünk kell, mert a szűkebb körre szorított kutató és gyűjtő munkásság csak annál sikeresebb és kimerítőbb lehet. A szerkesztő munkatársai, kiknek sorában Révész Kálmán, Zoltai Lajos, Kelemen Lajos, Versényi György, Mihályi János, Petri Mór és mások ismert nevével találkozunk, arra a reménységre jogosítanak bennünket, hogy Kardos Samu vállalkozása meg fogja találni a helyes utat, melyen haladnia kell, hogy kitűzött célját elérhesse. A folyóirat első füzte — úgy tudjuk — már sajtó alá került; érdeklődéssel várjuk megjelenését.

— RUVARAC HILÁRION archimandrita haláláról értesültünk. A szerbek e kiváló történetírója ez évi aug. 12-én hunyt el a Szerém-vármegyei görgetegi (Grgeteg) kolostorban, hol 1882 óta visszavonultan élt mint a kolostor főnöke, életét hivatásának és kedvelt foglalkozásának, a történetírásnak és történeti kutatásoknak szentelve. Ruvarac 1832-ben szeptember 1-én született Mitrovicán, hol atyja lelkész volt. Tanulmányait a karlóczai gymnasiumban kezdte, majd Bécsben folytatta, azután ismét Karlóczára került vissza s ott végezte el a theológiát 1859-ben. Szerzetesnek 1861 jan. 1-vel lépett be Krusedolban. 1886-ban verseczi püspökké választották, de ezt a méltóságot el nem fogadta s halála napjáig megmaradt egyszerű szerzetes-főnöknek. Irni már 1856-ban kezdett. Első munkája *Pregled domaćih izvora srpske povesnice* (A szerb történet hazai forrásainak átnézete) cím alatt jelent meg (Ujvidék, 1856) a *Sedmica* cz. folyóiratban. Ezt kisebb-nagyobb dolgozatainak hosszú sora követte, számszerint mintegy *negyven* mű s e közt több olyan, melyben sok magyar vonatkozás is van.¹⁾ Ruvarac történeti

¹⁾ Nagyobb munkái közül csak a következőket soroljuk fel: *O prvim godinama Dušanovog kraljevanja* (Dusán czár uralkodásának első évei). Rad, 19. köt. — *O Urošu caru i kralju Vukašinu* (Uros czárról és

munkáit beható kritika, tárgyilagosság és igazságszeretet jellemzik: de épen ezen tulajdonságai miatt nem volt népszerű író a szerbeknél. Az ő koráig a szerb történetírás főleg csak megbízhatatlan krónikákból és hős-énekekből táplálkozott. Ruvarac semmi tekintettel sem volt népe hiúságára; sok téves hitet oszlatozott el, sok illúziót rombolt széjjel s ezért gyakran keserű támadásokat kellett szenvednie. De ez nem térítette el megkezdett útjáról s bátor kitarását végre is siker koronázta, mert a szerb historikusok ifjabb nemzedéke már az ő nyomdokaiban halad s a történeti hazugságok elvetésével az ő oknyomozó irányát követi. Megérdemelte, hogy e pár sorban megemlékezzünk róla. (K)

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1904. szeptember — december.

AZ ŐSKORTÓL 1526-IG.

A pogány magyarok Istenei. Újabb kutatások. Kohlbach Bertalan. Hazánk, 1904. decz. 4. (Az öreg vagy nagy Isten a Nap volt.)

Az ősi magyar vallás emlékeiről. Kókai Lajos. Egyetemes Kritikai Lapok, 1904. 8. sz.

Nyelvészeti furcsaságok. Somogyi Ede. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 25. (Isten, templom, táltos.)

Ókori fegyverek fejlődése. Nagy Géza. Budapesti Hírlap, 1904. okt. 30.

A honfoglalás nyomai Bereg vármegyében és a beregszászi sírhely. Lehoczky Tivadar. Bereg, 1904. 34. sz.

Szent István napja a legendában. Politikai Hetiszemle, 1904. 34. sz.

Anonymus. Kubinyi műve nyomán Junius. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 18.

Árpád vére. Hohenlohe. Irta Zárandy Gáspár. (1904.) Ismertették: Budapesti Hírlap, 1904. nov. 8. — Pester Lloyd, nov. 8. — Magyarország, nov. 12. és a legtöbb napilap.

Budai krónika a XIV. századból. Pesti Napló, 1904. nov. 27. — Magyar Hírlap, nov. 27.

Vukasin királyról). Godišnjica, 3. köt. Belgrád. — *O knezu Lazaru* (Lázár kenézzéről). Straživolo, 1887—1888. Ujvidék. — *Razna istoriska i istorisko-geografska pitanja* (Különféle történeti és történet-földrajzi kérdések). Glasnik srpskog učenog društva, 47. és 49. köt. Belgrád. — *O Bosni, Dabru, dabarskoj i dabro-bosanskoj episkopiji i o srpskim manastirima u Bosni* (Boszniáról, Dabarról és a dabro-boszniai püspökségről s a szerb monostorokról). Godišnjica, 3. köt. Belgrád. — *O srpskim patriarsima* (A szerb patriarchákról) 1557—1699. Istina, 1888. Ujvidék. — *Prilošci k poznavanju izvora srpske istorije* (Adalékok a szerb történet forrásainak ismeretéhez). Ujvidék, 1894. — *Odlomci iz istorije Beograda* (Kiválogások Belgrád történetéből). Glasnik srpskog učenog društva. — *istoriskoj geografiji Srbije* (Adatok Szerbia történeti földrajzá-
za, 1905.

Italmérés és borvám Zsigmond király idejében. Magyar Hírlap, 1904. szept. 28. — Az 1407—1409 évi pozsonyi borvámra vonatkozó czikk.
Nagybánya város XIV. századbéli pecsétje. Magyarország, 1904. nov. 6.

Hunyadi János beszéde V. Lászlóhoz Bécében, 1452. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 28.

A köztörvényték Mátyás király alatt. Küffer Béla. Magyar Nemzet, 1904. okt. 27. V. ö. Küffer munkájának (Vándorbíráskodás Mátyás király alatt) ismertetését a Magyarország 1904. okt. 25-iki számában.

König Mathias und die Schule. Márki Sándor. Pester Lloyd, 1904. szept. 30. (A *Család és Iskola* 1904 évi 15. számában megjelent czikk fordítása.)

Mátyás király udvarának borfogyasztása. Magyar Hírlap, 1904. nov. 5.

Ariosto's ungarische Satyre. Ignatius Schwarz. Pester Lloyd, 1904.

nov. 18. — V. ö. Ungarische Revue, 1889. 281. l. A satyra Estei Hipolyt egri püspök ellen irányult, a ki a költő hiúságát megsértette volt.

Egyházi emlékek a reformáció korából. (Könyvismertetés.) Budapesti Hírlap, 1904. decz. 18.

HABSBURGOK KORA 1526—1848.

A németek gyűlölsége a magyarok ellen. (Rudolf király korában.) Takáts Sándor. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 25.

Bocskai forradalma. (A 300-ik évforduló.) Budapesti Hírlap, 1904. szept. 18.

Álmosdi csata (Bocskai és Barbiani között) *évfordulója.* Budapesti Hírlap, 1904. okt. 19.

A gálszécsi országgyűlés, 1604. Pintér M. Magyarország, 1904. szept. 8.

A hárszabályok revíziója az 1625 évi soproni országgyűlésen. Radó Sámuel. Budapesti Hírlap, 1904. nov. 4.

Eulia Caelebi. Kádár Gusztáv. Magyar Hírlap, 1904. szept. 8. — Ugyanarról Peisner. N. P. Journal, szept. 7. — Ugyanarról Junius. Budapesti Hírlap, szept. 30.

Kecskemét és a budai pasák. Fritz Imre. Független Magyarország, 1904. decz. 28.

A zárda kincse. A török világból. Tomori Jenő. Alkotmány, 1904. szept. 8. Adalék Mercy tábornok hadjáratahoz.

Szamosújvár megalapítása. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 20.

ÚJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— LÉVAY EDE. Mikes Kelemen ifjak kalauzának ismertetése. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 22 l.

— LÉVAI ÖDÖN. A gyermekvédelem története. Budapest, 1905. Orsz. közp. községi kny. r. t. 8-r. 30 l.

— LJETOPIŠ jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, za godinu 1904. 19. svezak. Zágráb, 1905. Kis 8-r. 127 l.

— LUKINICH IMRE (György Zsigmond és —). Nehány külföldi utazó Szolnok-Doboka megyében; 1. *György Zsigmond.*

— MADELAINE GODEFRÉD. Szent Norbert élete. Francziából átdolgozta Takács Menyhért. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 291 l. Ára 5 kor.

— MARCZALI HENRIK. A nemzetiség történetbölcseleti szempontból. A népszerű főiskolán (university extension) előadta —. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 118 l. (Népszerű főiskola könyvtára. Szerk. dr. Földes Béla, dr. Lóczy Lajos, dr. Alexander Bernát. I.)

— MÁRKI SÁNDOR. Eötvös és nemzeti feladataink. Irta és felolvasta az Eötvös-alap országos tanítói segélyegyesület 1905. febr. hó 2-iki ünnepi közgyűlésén —. Kolozsvár, 1905. Gombos Ferencz kny. Kis 8-r. 20 l. (Különlenyomat a Család és Iskola 1905 évi 9—12. számaiból.)

— MÁTHÉ MIHÁLY. Alkimisták hazánkban. A kolozsvári egyetemi gyógyszerészethallgatók segély- és önképző-egyletének 1905 évi márczius 17-iki ülésén előadta —. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a Gyógyszerészi Hetilap 1905. évf. 18. 19. és 20. számaiból.)

— MELICH JÁNOS. Szláv jövevényszavaink. Irta —. I. köt. 1. rész: Az óbolgár nyelvmelékek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai. — 2. rész: A magyar nyelv keresztény terminológiája. Budapest, 1903—1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 181 l., 2, 448 l. A két rész ára 6 kor.

— MIHALIK JÓZSEF. Szirmay Tamás mókás könyve. Kassa, 1905. Vitéz A. utóda kny. Kis 8-r. 29 l.

— MILLEKER BÓDOG. A vattinai őstelep. Irta —. Kiadta a verseczi városi muzeum. Temesvár, 1905. Csanád-egyházm. kny. 8-r. 4, 75 l. 25 táblával. (Különlenyomat a Délmagyarországi történelmi és régészeti Értesítő 1905 évi 1. füzetéből.)

— MILLEKER (Felix —). Geschichte der Werschetzer hl. Kreuz-Berg-Kapelle. Von —. 2. Aufl. Vercetz, 1905. Wettel és Veronits kny. Kis 8-r. 16 l.

— MIXICH LAJOS. Földi János. Irta —. Budapest, 1905. Müller Károly kny. 8-r. 74 l.

— NAGY BÉNI. A Mariánus Ferenczesek II. József korában. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 45 l. (Különlenyomat a Katholikus Szemle 1905 évi folyamából.)

— NÉGYESY LÁSZLÓ. Bajza József emlékezete. A Kisfaludy-társaság Bajza emlékének szentelt ülésén, 1904. április 27-én székfoglalóul felolvasta —. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 35 l.

— NÉVTÁRA (A kassai százéves egyházmegye —) és emlékkönyve; 1. Emlékkönyve.

— OROSZ ENDRE. Ősrégészeti adatok a Kis-Szamos folyó völgyéből. Kolozsvár, 1905. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 12 l. (Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1905 évi XXII. köt. 6. füzetéből.)

— ORTVAY TIVADAR. Pozsony város utczái és terei. A város története utca- és térnevekben. Eredeti kutatások alapján írta —. Pozsony, 1905. Wigand F. K. kny. 8-r. 2, 660 l. Egy arc képpel és Pozsony város térképével. (Különlenyomat a Nyugatmagyarországi Híradóból.)

— OSVÁTH PÁL. Közbiztonságunk multja és pandurkorom emlékei. (A régi magyar élet feltüntetésével.) Irta —. Budapest, 1905. Fritz Ármin kny. 8-r. 155. 2 l. Ára 2 kor.

— PÁPAY JÓZSEF. Reguly Antal emlékezete. Nyelvészeti hagyatékának földolgozása alkalmából. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l. Ára 40 fill.

— PATR SÁNDOR. A Perlakyak négyszázados Ároni háza. Budapest, 1905. A Luther-társaság kiadványa. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 82 l. Ára 70 fill.

— PAYR SÁNDOR. Mária, a humanista magyar királyné. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 24 l. (Különlenyomat a *Protestáns Szemle* 1905 évi folyamából.)

— PONGRÁCZ ELEMÉR. A Pongrácz család írói. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 19 l. (Különlenyomat Szinyei József *Magyar írók élete és munkái* cz. művéből.)

— PONGRÁCZ JÓZSEF. Katholikus egyháztörténelem polgári iskolák számára. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 78 l. Ára 80 fill.

— PROGRAMM des evang. Gymnasiums A. B. und der damit verbundenen Realschule zu Nagyszeben (Hermannstadt) für das Schuljahr 1904/1905, womit zur öffentlichen Prüfung der Schüler aller Klassen von Montag den 26. bis Mittwoch den 28. Juni 1905 ergebenst einladet *Carl Albrich*. Nagyszeben, 1905. Krafft V. kny. 4-r. 4, 106, 2 l. (*Hans Connert*: Die rechte der Szekler vom Jahre 1562 bis 1691, mit Berücksichtigung ihrer Entwicklung in den vorangehenden Jahrhunderten. Schluss. 1—71. II.)

— PSZOTKA FERENCZ. Kőrműczbánya szomorú napjai 1849-ben. Összeállította —. Kőrműczbánya, 1905. Paxner és Biron kny. 8-r. 77, 2 l. (Különlenyomat a kőrműczbányai áll. főreáliskola Értesítőjéből.)

— RAD jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 160. Razredi historičko-filologički i filosofoičko-juridički, 63. Zágráb, 1905. 8-r. 4, 251 l.

— RADONIĆ (Jovan —). Zapadna Europa i balkanski narodi prema turcima u prvoj polovini XV veka. Napisao —. Ujvidék, 1905. 8-r. IV, 297, 2 l. (Knjige Matice Srpske, 11. 12.) Ára 3 kor.

— RADVÁNSZKY LÁSZLÓ. A Radvászky család története 1738-ig. Irta —. (Ladislai de Radvan notitia familiae suae haeredibus conscripta. Radvanii, anno MDCCLIV.) Fordította *R. Kiss István*. Sajókaza, 1905. Lévai Izsó rimaszombati kny. 8-r. 52 l. Hat genealogiai táblával.

— RÉCSEY VIKTOR. A Rákóczi-templom Konstantinápolyban. A helyszínen tett kutatások nyomán írta —. Esztergom, 1905. Laiszky János kny. Kis 8-r. 15 l. Két képpel.

— RÉVAI SÁNDOR. Barlám és Jozafát, továbbá Szent Elek legendája. Irta —. Pécs, 1905. Pécsi irod. és kny. r. t. 8-r. 2, 37 l.

— SÁNDOR JENŐ. A prémontrei kanonok-rend főbb kiváltságai. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 70, XIII, 2 l. Kézirat gyaná t.

— SEBESTYÉN GYULA. Az Árpádok története. Második kiadás. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 272, 2 l. Ára 3 kor.

— SEBESTYÉN GYULA. A magyar honfoglalás mondái. Millenniumi díjjal jutalmazott pályamű. Irta —. Kiadja a Kisfaludy-társaság. I. II. köt. Budapest, 1904—1905. Franklin-társ kny. Kis 8-r. XX, 563 l., XIII, 546 l. A két kötet ára füzve 12 kor., vászonkötésben 15 kor. 20 fill.

— SEBESTYÉN JÓZSA. Gyulafy Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai. Bölcsészet-doktori értekezés. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 99 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 14. sz.)

— SÖRÖS PONGRÁCZ. Komárom-megyei benczés apátságok. Irta —. Komárom, 1905. Spitzer Sándor kny. Kis 8-r. 27 l.

— STEINER ADOLF. Temesvár és a DMKE. Temesvár, 1905. Mangold Sándor kny. 8-r. 30 l. Ára 40 fill.

— SUFFLAY MILÁN. A két arbei iker-oklevél. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 25 l. (Különlenyomat a *Századok* 1905 évi folyamából.)

— SZENDREI JÁNOS. A magyar viselet történeti fejlődése. A M. Tud. Akadémia régészeti bizottsága megbízásából írta —. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 2-r. 223 l. 174 szövegközti képpel és hat táblával. Ára 12 kor.

- SZILLABA SÁNDOR. Nemzeti egység. Történeti tanulmány. Budapest, 1905. Thália kny. 8-r. 16 l.
- SZILLABA SÁNDOR. A törökség 1660–1664-ben. Evlia Cselebi nyomán. Bölcsész-tudori értekezés. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 36 l.
- SZINNYEI JÓZSEF. Pór Antal. Emlékül barátainak ötven éves írói működése alkalmából. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 16-r. 20 l. (Különlenyomat Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* cz. munkája XI-ik kötetéből.)
- SZIRMAY TAMÁS mókás könyve; 1. *Mihalik József*.
- TÁRGYMUTATÓJA (A százados Csokonai-emlékünnepelelyvel kapcsolatos Csokonai-kiállítás —); 1. *Csáthy Ferencz*.
- TÉGLÁS GÁBOR. A dobrudzsai emlékek jelentősége Dácia történetében. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 17 l. (Különlenyomat a *Századok* 1905 évi folyamából.)
- TÉGLÁS GÁBOR. Az oresaci *Sidova* nevű földvár. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 3 l. (Különlenyomat az *Archaeologiai Értesítő* 1904 évi folyamából.)
- TELEKI MIHÁLY levelezése. A Széki gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. Első köt. 1656–1660. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 4, XXIV, 584 l. (A római szent birodalmi gróf Széki Teleki család Oklevéltára.) Ára 9 kor.
- THURZÓ FERENCZ. A nagybányai ev. ref. főiskola (Schola Rivulina) története, 1547—1755. *Függelék*: Matrix illustris scholae Rivulinae. Irta —. Nagybánya, 1905. Morvay Gyula kny. 8-r. VI, 286 l. Ára 4 kor.
- TÖRTÉNETE (Balatonföldvár —). Budapest, 1905. Stephaneum kny. Kis 8-r. 11 l. (Lenyomat a *Szövetkezés*-ből.)
- TRENCSENY KÁROLY. Emléklapok Schweidel József aradi vértanu, Zombor város szülötté szobrának leleplezésére, 1905. május 18. Zombor, 1905. Bittermann Nándor és fia kny. 2-r. 59 l. Számos arcképpel.
- VADNAY KÁROLY. Irodalmi emlékek. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 598 l. Ára 6 kor.
- VÁMBÉRY ÁRMÁN. Küzdelmeim. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. VII, 516, 2 l. Ára 10 kor.
- VARGHA DEZSŐ. Az őskereszténység a görög és latin pogány írók szemében. Esztergom, 1904. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 103 l.
- VERESS ENDRE. Zalánkeményi Kakas István. Irta —. Kiadja a M. Történelmi Társulat. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 4, 168 l. Hét önálló melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, 1905. XXI. évf. 1—2. füzet.) Ára 3 kor. 20 fill.
- WOLFNER PÁL. Oszályharcok a XIX-ik században. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 136 l. Ára 2 kor.
- ZOLTAI LAJOS. A debreczeni tisztviselők önszegélyző egyesületének 25 éves története. Debreczen, 1905. Városi kny. 8-r. 53 l.

Igazítás.

A *Századok* mult szeptember-havi számában a 629. lapon a 12. sorban »nyugati germán törzsek« helyett »keleti germán törzsek« olvasandó.

JEGERNDORFI PÁL NYITRAI FŐESPERES.

1350.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÜZLEMÉNY. —

Elmondtuk, mit közölnek velünk az irott emlékek. Engedjék meg azonban a történetírónak, hogy saját nézeteinek is helyet adjon, főleg ha a csalafinta politika és a mindent takargató diplomácia is belejátszik a tények alakulásába. Jegerndorfi Pálnak a magyar királyi család érdekében viselt dolgait sokkal többre becsülöm, mint az a pápa leveleiből képzelhető. Lássuk a következő indokolásból, mennyiben?

Károly magyar királynak az Anjouk örökösödési pragmatikája szerint teljes joga volt a sicíliai trónra, trónörökös korában meghalt atyjának, Martel Károlynak elsőszülött és egyetlen fia lévén; hogy még is nem ő lett király Siciliában, hanem Róbert nagybátyja, az megfejtethető abból, hogy Sicilia is, de főleg Magyarország, a XIV-ik század elején egész embert kívánt királyul. Miután azonban Magyarországon a rend helyreállott, a trón megszilárdult s az isten Károly királyt több fiúval megáldotta, jogait érvényesíteni törekedett annál inkább, mivel Róbert, Sicilia királyának fiutóda, korán, még atyja életében elhunyt és csak két leányt hagyott maga után: Giovannát, kit Johannának is nevezünk, és Máriát. E fölött ismételve összezőrdültek a magyar és a sicíliai udvarok, főleg mert Róbert király kis-öcscsei, a tarentói és durazzói hercegek is vágytak a trónra. Végre is abban egyeztek meg, hogy Károly magyar király fiai feleségül veszik Róbert király unokáit, az imént nevezett Giovannát és Máriát, első sorban András herceg Giovannát, és oly szerződéseket kötöttek, melyek mindenképen biztosították a magyar királyfiak sicíliai trónöröklését. De ezen gondos előrelátást kijátszotta a rideg valóság. Máriát, az ifjabb királyleányt alattomos úton feleségül vette Durazzói Károly királyi herceg, András magyar királyfit pedig felesége, Giovanna bűnrészessége mellett meggyilkolták

Aversában. Ez volt oka Nagy Lajos király kettős nápolyi hadjáratának. Mind a két hadjárat sikerült. Az elsőben Nagy Lajos kardcsapás nélkül elfoglalta Apuliát, a nép ujjongva fogadta őt, Giovanna és Tarentói Lajos Avignonba menekültek. Nagy Lajosban nagyralátó tervek fogantak meg, noha kis-öcsce, András király utószülött fia részére tartotta Nápolyt. Ezért íteltette halálra Durazzói Károlyt és küldötte foglyokul a nápolyi királyi hercegeket Visegrádra, András kisedd fiával együtt, ki azonban nemsokára meghalt. Hanem a fekete halál, mely szörnyen dúlt seregében, Nagy Lajost magát is menekülni készítette Nápolyból, azonképen Wolfhard Ulrikot, kit Nápoly védelmére ott hagyott. A király megadományozta Ulrikot, a mi annak a jele, hogy viselkedése komoly kifogás alá nem esett. Helyébe Laczkfi Istvánt küldötte, hogy apuliai híveit és várait megvédje. Laczkfi vitézül megfelelt föladatának, de a német zsoldosok megbízhatatlansága miatt kénytelen volt hazájába visszatérni, hogy Nagy Lajos királyt egy második hadjáratra serkentse. Időközben Boulognei Guido biboros, a magyar király rokona is Magyarországra jött béke-ajánlattal VI. Kelemen pápa részéről. A békeföltételeket megállapították és Nagy Lajos örömmel értesítette erről a velencei köztársaságot; de a föltételek papiroson maradtak, és Nagy Lajost a magyar fegyverek becsülete kénytelenítette, hogy másodszor is Apuliába induljon. Zászlaját győzelem koszorúzta ekkor is; számos várat elfoglalt s hosszabb vívás után Aversát, Nápolyt is bevette. A sicíliai királyi pár újra elmenekült Gaétába. És ime ekkor, miután másodszor is ura lett Siciliának, félbeszakította hadjáratát, betért Rómába jubileumi búcsut nyerni s azután hazajött Magyarországra »Lajos, Magyarország, Jeruzsálem és Sicília királya.«

Mi okon? Igaz, hogy a pénz is, a harci kedv is fogyatékán volt. Az egy Laczkfi Andráson kívül mindenki fázott tőle, hogy mint urának, királyának helytartója maradjon vissza a sicíliai királyságban. Ám azért Laczkfi András nem engedett, és serege sok vitézséget mivelt Apuliában; mindamellett Nagy Lajos mégis lemondott nápolyi foglaltságairól, várainról, városairól, visszahívta seregét, és a kinek eddig minden szavát a füle megé eresztette, VI. Kelemen pápára bízta a sicíliai kérdések megoldását, melyről tudta, hogy a bűnös Giovanna javára fog elintéződni.

Ezen váratlan fordulatban látjuk Jegerndorfi Pál hatalmas szelleme működését. Ő fejtette ki Erzsébet özvegy magyar királyné előtt, hogy a nápolyi háború sikerre kilátást nem íjt. A zsoldosok által zaklatott, a járvány által meggyötört,

a háború borzalmaitól megcsömörlött déli olasz nép nem politikai tényező; a pápa nem hagyja cserben Giovanna királynőt; Velence sohasem nyughatik meg abban, hogy háta mögött is a magyar király fenyegetse. És a mi súlyosabban esett a latba, hogy ép az időben Lengyelország is veszedelemben forgott: a litvaiak, tatárok és oroszok fenyegették, megrohanták, prédálták. Ezek ellen nincs más segítség, hanem a magyar sereg, melyet ez idő szerint Apulia tart lekötve, és a pápa kedvezése, melyet meg a magyar politika tart vissza. Ha e két segítség elmarad, talán Lengyelország, az ő kedves hazája, egykoron — mint hitte — büszke hozománya is elvész; Lajosnak pedig, az ő kedves fiának, Sicilia és Lengyelország közt pad alatt lesz a helye, mert a pénztelen magyar lelkesedés nem segíti ki a csávából. Békét kell tehát kötni; békét, mely a pápa egyedüli óhajta, melyért a legnagyobb kedvezésre is kész.

Erzsébet anyakirályné, a mily eszes asszony volt, nagyon is belátta ez okoskodás helyességét. Jegerndorfi Pált legott Avignonba küldötte sokféle kéréssel és üzenettel, a mi azonban mind mellékes vala; a fődolog az volt, s ezt a királyné bízta reá, hogy a pápa kedvezését ígéretekkel nyerje meg. Ez sikerült neki. Ő szentsége magasztalja a magyar királyné hithűségét, benne megbízik, teljesíti minden kívánságát s az első levél (1350 márczius) neki szólt, melyben közbenjárását kéri.

A következő évben ismét Avignonban találjuk Jegerndorfi Pált, mint gurki választott püspököt. Ekkor (1351 márczius) engedi át a pápa Kázmér királynak a lengyel tizedek felét négy esztendőre. A pápa nem nevezi őt (Pált) a lengyel király megbízottjának, valamint egyáltalán senkit sem nevez így; a lengyel történetírók sem ismerik a lengyel követséget tagjait s mi is csak annyit tudunk, hogy Erzsébet királyné, Kázmér király nénje küldötte őt Avignonba. Nagy Lajos ez évben nagy hatalommal járt hadat a litvánok ellen Kázmér segítségére. Az eredmény fényes és kielégítő leendett, ha Kieystut, a litván nagyfejedelem, álnokul szavát nem szegi s el nem illan. Ennek a hadjáratnak tehát egy újabb kerekedett nyomába, mely azonban szintén csak félsikerrel végződött.

Ekkor, ezen 1352 évi litván háború után indult Jegerndorfi Pál ismét s immár harmadszor, szinte erőltetett megokolással Avignonba. E harmadik követségében teljes eredményt ért el. Megnyerte a maga részére a szentszéket, midőn a magyar-siciliai békét ratifikálta, és örök hálára kötelezte a magyar királyi házat, első sorban özvegy Erzsébet királynét, midőn pénzbeli segélyt szerzett egy újabb litván (esetleg déli szláv) hadjáratához.

Ime ennyi, a mit a hivatalos okiratok mellől és mögől a tények összehatásából kieszelni magamat feljogosítva véltem.

*

Pál püspök nem rosszul számított, midőn szebb jövőre kecsegtette magát Avignonban, a hol őt már előnyösen ismerték. A pápák jól használhatták az ügyes és megbízható férfit. Azért nem ritkán bíztak reá Magyarországon vagy Ausztriában végzendő fontos teendőket. Ez anyagi haszonnal is járt, a mennyiben az efféle pápai nuncius rendszeren nyolcz arany forintot kapott napidíjúl (provisio) azon egyházmegyéktől, melyekben működött. Így eshetett, hogy Pál gurki püspök valamely collegiumot javadalmazott, melyet IV. Rudolf osztrák herczeg építtetett.¹⁾ Azután az egyháznak teljesített jó szolgálatokért előmenetellel is jutalmaztak a pápák; a mint hogy Pál püspök az 1066 $\frac{2}{3}$ forint jövedelemmel bíró gurki püspökségből Bajorország első püspöki székébe, az évi 4000 forint jövedelemre becsült Freisingben helyeztetett át IV. Károly császár és IV. Rudolf herczeg ellenjelöltjével szemben. Legszívesebben működött Magyarországon, a hol özvegy Erzsébet királyné kedvezése biztosította követsége sikerét, a miért a szentszék nem mellőzte őt érintkezéseiben, s ez idő szerint sűrű érintkezéseiben Magyarországgal. Így 1356-ban szent Mihály napja (szept. 29.) körül megesett, hogy osztrák urak bajor czinkostársaikkal beütöttek Morvaországba és temérdek kárt tettek benne. Ebből nagy háborúság keletkezett, mert viszont János morva markoláb, IV. Károly császár öccse, Ausztriába és Bajorországba tört s a két országot tüzzel-vassal pusztította. Ezen véres kezdet után tartani lehetett attól, hogy az ország-háborítás veszedelmes arányokat ölt. A pápa tehát (hihetőleg a császár kérelmére) 1357 január 13-án Nagy Lajoshoz és anyjához küldötte a gurki püspököt, hogy tettel és tanácsal elejét vegyék a bekövetkezhető vérontásnak.²⁾

A gurki püspök, mint tudjuk,³⁾ nem várt fényes sikert aratott, mit tisztán csak Nagy Lajosnak és anyjának köszönhetett. Ez alkalommal más feladata is volt a gurki püspöknek, tudniillik megkérni Nagy Lajost, hogy Albornoz biboros-

¹⁾ Werunsky: Excerpta, 122.

²⁾ Theiner: Mon. Hung. II. 28. — Anjoukori dipl. Eml. II. 477. — Áldásy: Vatikáni reg. Tört. Tár, 1895. 260. l. — Cont. Zwettlensis quarta és Kalendarium Zwettl. Pertznél: IX. 686. 694. — Diessenhofen. Böhmer-nél: Fontes rer. Germ. IV. 104.

³⁾ Olv. ily című értekezésemet: Nagy Lajos király szövetekezése IV. Károly császár ellen. (Századok, 1900. 289. 385. ll.)

nak az Ordelaflak ellen segítséget küldjön. Hiszen — írja VI. Incze pápa a magyar királynak — személyesen meggyőződtem, mily gonosz ember ez az Ordelaflai. Te az Isten különösen szeretett fia vagy, az Ur vitéz bajnoka, az egyház főkapitánya; küldj tehát hathatós segítséget nekünk és hidd el, a mit a szentszék követje, Pál gurki püspök, e levél vivője, nevünkben neked előadni fog.¹⁾ A követség ezen részének is megvolt a kívánt eredménye,²⁾ — de folytatása is volt a megbízásnak: azok a kérelmek, melyeket VI. Incze pápa Avignonból 1357 május 27-én és június 11-én intézett Nagy Lajoshoz.³⁾ Elsőben arra kéri, hogy Landau Konrádot (Conte Lando, a nagy zsoldos kompánia kapitánya, az időben Ordelaflai Ferenczet szolgálta) vagy tegye ártalmatlanná, vagy nyerje meg az egyház szolgálatának.⁴⁾ Másodszor azért esedezik, engedje meg, hogy az a hadi nép, melyet az egyház szolgálatára Itáliába küldött, ott hosszabb ideig működhessenek, mire nézve bővebb fölvilágosítással fog szolgálni Pál gurki püspök, kit e végből bízott meg követségével a pápa. Mindkét tekintetben ismét czélt ért Pál püspök: Landau Konrádot a magyar király közbenjárása eltávolította Itáliából, Laczkfi Miklós pedig, ki »a magyar király ő felsége rendeletéből az egyház segítségére Itáliában tartózkodik«, még 1358 október 6-án is ott volt, mint ezt VI. Incze pápához fölterjesztett folyamodványa tanúsítja.

A következő 1359 év elején ismét találkozunk Jegerndorfi Pál gurki püspökkel Magyarországon, a mint ezt VI. Incze pápa leveléből megértjük.⁵⁾ E levélben azt írja a pápa, hogy tudomása van róla, miszerint Nagy Lajos király nem kevés fürge, fegyverviselésben kiválóan jártas hadi népet küldött az egyházi birtok visszahódítására, és a pápai követet, ki ezen ügygyel meg van bízva, számtalan kedvezésben részesítette. Legújabbban megintette az idegen zsoldosokat udvari tisztje, nemes (Szécsényi?) Tamás fia Miklós (Kónya) által. Azonban a gonosz zsoldosok engedni nem akartak. Meneszté tehát hozzá az apostoli szentszéktől követül Pál gurki püspököt, hogy mennél előbb hathatós segítséget eszközöljön ki nála.

A fentebbiek kellő megértése végett némely előzményekre kell visszatérnünk. A hosszú és elkeseredett háborúnak, mely angolok és francziák közt folyt, a Bordeauxban 1357-ben két évre kötött fegyverszünet egyelőre véget vetett. E fegyver-

¹⁾ Theiner id. m. II. 29.

²⁾ A mint ezt megírtam: A m. nemzet tört. III. 257. l.

³⁾ Theiner: Mon. Hung. II. 31.

⁴⁾ Elidere vel allidere potentie tue virtute procures.

⁵⁾ Theiner: Mon. Hung. II. 41. dd. 1359. febr. 25.

szünetnek következménye az lett, hogy a hadviselő felek zsoldosaikat elbocsátották, kik egyes kapitányok köré sorakozván, egész Franciaországot elárasztották, rabolták, pusztították. Az efféle, egyik leggarázdább rabló sereg vezére Arnaud de Cervolles, a nagybefolyású Périgordi Taleyrand bíboros rokona volt, a kinek köszönhette a vernyi főesperességet, a miért közönségesen »főesperes«-nek hitták. Ugy látszik, mintha a »főesperes« nem önszántából indult volna a Rhône part-jaihoz, hanem úgy hitták volna a Tarentói Lajos nápolyi király és öccse, Tarentói Fülöp ellenségei: a provencei főurak, kiknek élén a cselszövő Taleyrand bíboros állott, — ugyanaz, kit Nagy Lajos arról vádolt, hogy részes öccse, Endre király meggyilkolásában, — a durazzói hercegek nagybátyja, továbbá a de Beaux grófok és számos provencei nemes. A de Beaux-k bosszut akartak állani nápolyi Lajoson, kit arról gyanúsítottak, hogy ő gyilkoltatta meg de Beaux Rajmond avellinói grófot. A közvélemény Taleyrand bíborost okolta, hogy meghitta rettenetes rokonát a végből, hogy Tarentói Fülöp királyi helytartó kormányának véget vessen. Károly francia dauphinnak, ki a Provencera vágyott, szintén része lehetett a »főesperes« pártolásában. VI. Incze pápa legalább arról vádolta őt. Pártolták VI. Kelemen pápa bíboros kisöccse is, kik mind Taleyrand pártjához tartoztak, uracsok, kiknek botrányos viselkedését a pápa keményen megróttá.¹⁾ Kétségekívül összeköttetésben állott a »főesperes« Landau Konrád gróf nagy zsoldos csapatával, mely Olaszországban hasonló borzalmakat követett el, mint a »főesperes« 4000 bórsisakosa Franciaországban. Mifélek voltak e szörnyű kihágások, megértjük VI. Incze pápa leveléből, melyet 1359 február 25-én Pál gurki püspök által küldött Nagy Lajos királyunknak.²⁾

VI. Incze pápa igen megijedt, mondhatnók, folytonos félelemben élt, mert Avignont, sőt saját személyét féltette. IV. Károly császárhoz és más fejedelmekhez folyamodott, hogy az egyház birtokát megoltalmazza. Ugy látszik, ekkor fordult Nagy Lajoshoz is, de levelét eddig nem ismerjük.

¹⁾ M. Villani, lib. IV. cap. 86.

²⁾ Közlünk belőle néhány sort mutatónak: *Malefica societas Belialis dilatans alas suas et vires plures solito, instigante humani generis inimico, his temporis proclivis malis datis resumens ampliores, in terris ecclesie partium Italie... sua venena diffundens, more basilisci, quecunque aspectui suo proveniunt, interimit et devastat, castra subvertit, fortalitia planat, terras depopulat, mulieribus in puerperis incumbenibus et infantibus vagientibus in cunabulis nullis parcit, fideles et devotos ecclesie dilaniat, excerpit, omnes personas ecclesiasticas mestrnat, trucidat et devorat* (Theiner id. m. I. 41.)

A föntebbi, Jegerndorfi Pál által kézbesített levélből megértjük azonban, hogy Nagy Lajos csak úgy, mint a császár és a pápa által megkeresett fejedelmek, csupán a diplomáciai utat kísérlette meg, hogy a szentatyán segítsen. Ez egyelőre nem sikerülvén, a pápa kénytelen volt a rablókkal megalkudni. Meghívta a »főesperes«-t Avignonba, a hol oly nagy tisztelettel fogadta, mint valamely francia királyfit; asztalához ültette, megvendégelte, föloldozta őt a kiközösítés alól és negyvenezer arany forintot adott neki, csak hogy megkímélje a pápai területet.¹⁾

Landau Konráddal hasonlóképen járt el Alborno biboros. Nagy Lajos közbenjárása mellett is nehéz volt ugyan egyezsége jutnia »Bélial fiával«; de elvégre rabló hada nagyobb zsoldért, 50,000 arany forintért elhagyta a kisebb zsoldot fizető Ordelaffit és 1359 márcz. 21-én kivonult az egyházi államból.²⁾ Hogy pedig megmutassa, miszerint főleg Nagy Lajos rábeszélésének volt része abban, hogy az egyház háborgatásával fölhagyott, Landau eljött Magyarországra Budára és Visegrádra, hogy a magyar királynak hódolatát bemutassa és neki szolgálatait felajánlja.³⁾ Ordelaffival azután könnyen végzett Alborno. 1359 július 4-én megadta magát Ordelaffi a biboros kegyelmére, melyben nem csalódott. S így Romagna ismét megismerte a pápai uraságot. Tehát az eddig fölfogott adatokból hozzá vethetünk annyit, hogy a gurki püspök legutóbbi követsége nem volt sikertelen, és aligha kell megfogyatkozott tekintélyének betudnunk, hogy egy darabig Magyarországon nem találkozunk vele; megfejtethető ezen jelenség abból is, hogy a pápa, de meg az osztrák herczegek is, őt más igen fontos ügyekkel bízták meg.

*

Németországban ugyanis nagy ellenkedés támadt a pápa és a püspökök közt. VI. Incze pápa 1354 december 13-án elküldé Sudermann Henrik lüttichi főesperest levelekkel a német érsekekhez, melyekben arra kérte őket, vállalják magokra a költségek egy részét, melyek az olasz zsarnokok által elfoglalt egyházi területek visszahódítására szükségesek,⁴⁾ és mert fölhívásának fogamatja nem lett, 1355 május 15-én három évi tizedadót vetett ki rájuk, meghagyván a trieri, mainzi, kölni, salzburgi, magdeburgi és bremai érsekeknek, nemkülönben

¹⁾ M. Villani, lib. VII. cap. 87. 96. — VIII. 8. 10. 54. 96.

²⁾ M. Villani, lib. IX. 67.

³⁾ Maccari: Istoria de re Giannino di Francia, 69. l.

⁴⁾ Werunsky: Excerpta ex registris Clementis VI. et Innocentii VI. summorum pontificum, 320. sz.

alantas püspökeiknek (suffraganei), hogy november 1-től kezdve három éven át minden egyházi jövedelem után tizedet fizessenek, az ellenkezőket egyházi büntetésekkel is megfenyegetvén.¹⁾ Amde a német papság, valamint 1287-ben, úgy most is csökönyös ellenállást fejtett ki ez adó beszedéssel szemben, főleg a mainzi és trieri egyháztartományokban, és midőn a pápai tizedszedők kiközösítéssel fenyegették a makacs papságot, ez ellenök ügyvédekkel állított, kik a pápai leveleket hamisítványoknak, a pápát félrevezetettnek, az adószedők (együttal pápai nunciosok) joghatóságát pedig semmisnek jelentették ki. Beadványaikban az ellenvetések egész sorát iparkodtak érvényesíteni: hogy — mint köztudomású — a bajor Lajos idejében évek során folytatott pártoskodások, azonképen a nagy járvány, a fekete halál, felére, sőt felénél is kevesebbre apasztotta az egyházi jövedelmeket, melyek ennélfogva a tized-lajstromokban helytelenül vannak taksálva, megbecsülve. Továbbá a papság az utolsó tíz év alatt tömérdeket fizetett különböző czélokra s anyagilag annyira kimerült, hogy lehetetlen még valamelyes fizetséget teljesítenie. Hozzá járúl, hogy az egyházi javadalmak világi kegyurai, kik szükség esetén egyházaik segítségéhez fordulnak, nem engedik, hogy azok jövedelmeit az országból kivigyék, s egyházaik birtokait e czímen elfoglalják és a papságot üldözik. A pápai nuncius, mint főtizedszedő, a papság ez ellenvetéseit tekintetbe nem vette és az ügyvédek (procuratores) fölebbezéseikkel a pápához utasította, ki őket barátságtalanul fogadta, előterjesztéseiket hiábavalóknak (allegationes frivolas) minősítette s meghagyta a mainzi és trieri érsekeknek, hogy a papságot a tized megfizetésére bírják (inducant); egyidejűleg írt IV. Károly császárnak is, hogy a német érsekeket, püspököket és más főpapokat a fizetésre hajlandókká tegye. Azonban a pápa igyekezeteinek kívánt hatása nem lett,²⁾ a miért újra ráírt az érsekekre és püspökökre, excommunicatióval, suspensióval és interdictummal fenyegetőzvé, ha két hét alatt a tizedet be nem szedik. A külni érsek — úgymond a pápa a császárhoz és más német fejedelmekhez intézett leveleiben — vonakodik számunkra egy tizedet beszedni, míg a maga számára tizenegynél is többet követel papságától.³⁾ Különösen felhevült a pápa a salzburgi érsek és II. Albert osztrák herczeg levelére, kik nagy szóarádattal vázolták, hogy a papság képtelen a pápai tizedadó

¹⁾ U. o. 337. sz.

²⁾ Excerpta, 349. 351—353.

³⁾ U. o. 361. 362. 369.

megfizetésére; főleg bántotta őt, hogy követeik engedelem nélkül távoztak a pápai udvarból.¹⁾

Hasztalan korholta, sőt fenyegette kiközösítéssel a pápa saját követét Pétert, Cambray püspökét, a miért nem serénykedik a tizedszedéssel; az ügy előbbre nem haladt. A lüttichi püspök még csak válaszra sem méltatta a pápát, míg a kölni, mainzi, trieri érsekek és a bázeli püspök válaszában nem volt köszönet.²⁾

Közbevetőleg nem árthat emlékezetünkbe visszaidézni, mily egészen máskép viselkedtek a magyar király, a főpapok, a káptalanok s a magyar nemzet ez alkalommal. A pápa 1355 december 8-án fölszólította őket is, hogy segítsék a római egyházat elrabolt birtokai visszahódításában. Nagy Lajos király legott (1356. aug. 11.) Kanizsai István ó-budai prépostot mint követét küldötte Avignonba, hogy vitéz magyar hadak érkezéről biztosítsa ő szentségét, mire a lelkesült pápa kinevezte Nagy Lajost az egyház főkapitányának és az egyház zászlaját küldötte neki. Ez értekezésünk során is érintettük, hogy a magyar segítő hadak huzamos ideig segítették Albornoz biborost és utódát nehéz földadatában, az egyházi birtokok visszafoglalásában. A tizedadót is készségesen megfizette a magyar papság. Csakhogy ennek jövedelmét hadi költségei fedezésére a magyar királynak engedte át (1357. aug. 17.) a szentatyá.³⁾ Mindebben, mint láttuk, némi része a gurki püspöknek is volt.

Nem így a németiség, mely szorosan szervezett ellenállást fejtett ki az egyház vitális érdekeivel szemben. VI. Incze pápa csakis a császár közbenjárásába helyezhette reményét. 1356 október 7-én Androin clugnyi apátot számos ajánlattal és szigorú utasításokkal ellátva követül küldötte hozzá. Mint-hogy — így szól a pápa megbízólevele követéhez — Németország érsekei, püspökei, praelatusai, papjai s egyházi személyei közül némelyek az egyházi tized ellen makacskodnak, lázadoznak, másokat a pápa és a római egyház ellen való engedetlenségre és forrongásra csábítanak, állítván, hogy fölmentvék a tized fizetése alól, szövetkezésre szólítják föl egymást, titkos gyülekezeteket tartanak, a hol eskü és bírság terhe alatt kötelezik magokat közös ellenállásra az apostoli szentszék gyalázásával és megvetésével: meghagyja tehát neki, hogy mindazon érsekeket, püspököket és papokat, kik felől hasonló tudó-

¹⁾ U. o. 370. 371. 376. ... »nuncios ... velut si flagitiosum aliquid commisissent, latenter et quasi furtive, non sine gravi contemtu nostro de Romana curia discessisse.«

²⁾ U. o. 372. 380—383.

³⁾ Theiner: Mon. Hung. II. 17. 18. 24. 26. 33. 34. et passim.

sításokat kap, hogy tudniillik tizedet fizetni nem akarnak, minden vizsgálat és pörösködés mellőzésével, sommás úton a római szentszék elé személyes megjelenésre, rövid határidőt szabván, idézze meg.¹⁾

A clugnyi apát megérkezvén a császárhoz Metzbe, élénken ecsetelte, mekkora költséggel jár a pápai birtokok visszahódítása. Hasonló értelemben írt maga a szentatya is IV. Károly császárnak és buzgón kérte őt, hogy a német főpapokat, kik körötte Metzben összegyülekezni fognak, a tizedkérdés méltányos megítélésére bírja és törje meg a nyakasokat.²⁾ A tized kérdése a metzi birodalmi gyűlésen csakugyan napirendre került; hanem a jelenlevő érsekek és más főpapok szóval is kijelentették Androin pápai nunciusnak, megírták levélben is a pápának, hogy ők és papjaik e sanyarú időben képtelenek a tizedet megfizetni, és szabódtak a nunciusnak. eszközölje ki ő szentségénél, hogy a tized helyett érje be némi segélylyel, mely állana két éven át fizetendő dupla provisióból, vagyis azon kétszeres illetékből, a mennyit az érsek a székes- és társas-egyházak, — a főesperes a plebániák és egyéb templomok látogatása alkalmával XII. Benedek pápa »Vas electionis« kezdetű constitutiójában szedni jogosítva vannak. Minthogy ez ajánlat a három papi választó fejedelemtől származott, IV. Károly császár is hozzájárult, megkérte a szentszéki követet is annak hathatós pártolására, sőt a választó fejedelmekkel együtt folyamodványt íratott ő szentségének. A következő évben végre indítatva érezte magát a pápa, hogy a császár és a német főpapok »alázatos kérését« ez egyszer teljesítse. Nunciusának és pénz-szedőnek a salzburgi — úgy látszik, legakadékosabb — egyházi tartományba Pál gurki püspököt nevezte ki.³⁾ Két évre tehát egyebek mellett volt elég nehéz és kellemetlen foglalkozása Jegerndorfi Pál püspöknek, mit hogy simán, sikeresen és a pápa megelégedésére végzett, két adat áll rendelkezésünkre. Az egyik arról tanuskodik, hogy VI. Incze pápa 1359 január 23-án meghagyta neki, hogy a két évi segély címén beszédett és előlegképen beszédendő pénzt a salzburgi egyháztartományból küldje Velenczébe a San-Giorgio monostor apátjához, ki azt az olasz részek pápai kincstárnoka, a volterrai választott püspök kezéhez fogja szolgáltatni.⁴⁾ A másik adat arról tanuskodik, hogy a pápa 1359 május

¹⁾ Excerpta, 389. 390. 391.

²⁾ U. o. 398. 399. . . . »ut rebellium colla flectantur.«

³⁾ U. o. 438. dd. 1357. jun. 10.

⁴⁾ U. o. 475. Hogy még a mérsékelt segélypénz behajtása sem járt mindenütt simán, kitetszik például abból is, hogy a pápa 1359 januárius

15-én áthelyezte Jegerndorfi Pált a frisingai (ma münchen-freisingeni) püspöki székre, mely Hohenberg Albertnek 1359 április 25-én bekövetkezett halálával megürült.¹⁾ A pápa tehát igen sietett Jegerndorfi Pál megjutalmazásával, minthogy három hétbe sem került a püspök áthelyezése kérdésének elintézése.²⁾ Ugy tetszik, volt oka e sietségnek, minthogy IV. Rudolf osztrák herceg korlátnokát és titkárát, Platzheim-Lenzburg Jánost óhajtotta a frisingai püspöki székbe elhelyezni. Kérelmét ipja, a császár is pártolta, Homburg Rudolfot, a német lovagrend prágai commendatorát (komtur, parancsnok) küldvén a pápához. A pápa 1359 június 12-én ezt válaszolta: Igen sajnálja, hogy a császárnak és osztrák hercegnek nem szolgálhat, de még mielőtt a császár levele hozzáérkezhetett volna, már áthelyezte a gurki püspököt Frisingába.³⁾ Nehogy azonban keserűség támadjon e miatt, Platzheim még azon évi október 16-án kineveztetett Jegerndorfi Pál helyébe gurki püspöknek, 1364-ben pedig a jövedelmezőbb brixeni főpapi székbe helyeztetett át.⁴⁾ Nem is kedvetlenítette el a dolgok e fordulata sem a császárt, sem az osztrák herceget. A császár nem késett az új frisingai püspök minden kiváltságos levelét és szabadságát megerősíteni; sőt azon kedvezésben részesítette, hogy Partenkirchen nevű mezővárosának vásárjogot engedett.⁵⁾

IV. Rudolf osztrák hercegnek Jegerndorfi Pálhoz való jó viszonyáról pedig a következő események, melyek püspökünkre is derűs fényt árasztanak, tanuszkodnak.

A görzi grófok dynastiája, Tirol és Karinthia urai 1335-ben férfiágon kihaltak; örökösük, Maultasch Margit kezéért, jobban mondvá örökéért, azután a német uralkodó csa-

---

13-án meghagyta a gurki püspöknek és pénz-szedő társának, a cavailioni püspöknek, hogy ha a kamini és brandenburgi püspökök két hónap alatt sem fizetnék meg a subsidiumot, közösítsék ki őket. (U. o. 478.) Nem sokkal később, 1359 május 22-én azt iratja Pál gurki püspöknek, miszerint megütközéssel értesült, hogy Rohrdorf Henrik kanonokot, subcollectort, midőn kerületében végezte apostoli hivatalát, Frigyes magdeburgi püspök szolgálai. urok parancsára elfogták, a püspök előtt nem ismeretlen helyre hurcolták és tömlőczen tartják. Meghagyja tehát neki, hogy biztos értesülést szerezvén a dologról, a mondott kanonokot szabadítsa ki fogaságából, gondoskodjék, hogy a szenvedett sérelem fejében kellő kárpót-lást kapjon, és mindazokat, kiket ez ügyben vétkeseknek fog találni, közösítse ki. (U. o. 492.)

¹⁾ Eubel id. m. I. 266.

²⁾ Rohrdorf kanonok ügyében május 22-én kelt levelében már frisingai püspöknek címézi őt a pápa.

³⁾ Excerpta, 495. sz.

⁴⁾ Personalstand der Diöcese Gurk, 1902-iki évf. 23. l.

⁵⁾ Regesta Imperii, VIII. 3109—3111. és 3619—3621. sz.

ládok főbbjei, a Luxemburgok, Wittelsbachok és Habsburgok évtizedeken át pályáztak. A szerencse kezdetben a Luxemburgoknak látszott kedvezni, midőn a tizenkét éves Margit 1330 szeptemberében János cseh király hasonló nevű fiának lett felesége. Margit azonban igen elégtelen volt kissé nyers férjével. ki anyasági vágyait ki nem elégítette; elégtelenek a tiroli urak is, kik takarékos fejedelmök cseh kedvenceit gyűlölték. Margit tehát szövetkezett velök, férjét országából kiűzte és a Luxemburgok uralmának Tirolban mindenkorra véget vetett. Azután törvényesen el sem vált férjétől, hanem a pápa egyenes tilalma ellenére legott feleségül ment (1342. febr. 10.) Bajor Lajos német császár fiához, Lajos brandenburgi markolábhöz. minek következtében Tirol a Wittelsbachok kezére került. Azonban a tiroli uralkodó-ház sem volt hosszú életű. A fiuk és leányok, kiket Margit második férjével nemzett, zsenge korukban elhunytak, az egy Menyhértet (III. Meinhard) kivéve. ki szintén nem volt valami izmos legény. A kérdés tehát: ki lesz a Menyhért, illetőleg Maultasch Margit örököse? kezdett a földszíne tolamakdni.

Senki sem készült ez eshetőségre annyi körültekintéssel, mint Habsburgi II. Albert osztrák herceg, kit az osztrák történetírók *bölcs*-nek is nevezgetnek. A kiátkozott tiroli gróf atyjával, de magával a kiátkozott tiroli gróffal is a legbensőbb barátságot ápolta; nászát, a mélyen sértett IV. Károly császárt (fia IV. Rudolf, utóbb osztrák herceg ipját) kibékítette vele; pénz-zavarából kisegítette; végre fiának, III. Menyhértnek, Tirol közvetlen örökösének eljegyezte leányát, és őt magát is udvarában Bécsben neveltette. A legnagyobb szívesség pedig, melylyel az osztrák hercegek Margit tiroli grófnőt és férjét lekötelezték, abban állott, hogy az anyaszentegyházzal kibékítették őket.

Brandenburgi Lajos és felesége, házasságuk kezdetétől fogva ki voltak közsítve az egyházból. Rászolgáltak a kiközösítésre, hogy a kiátkozott s a pápa által trónjától megfosztott Bajor Lajos császár (atyjok) mellett kitartottak; hogy a trienti és churi püspököket, kik ellenök fegyvert fogtak, javaiktól megfosztották; továbbá botrányos egybekelésök által, melyért — rokonok lévén — még pápai felmentést sem kértek, a miért Tirol egyházi tilalom alá rekesztetett, és mert az istentiszteletet csak úgy végezték mint előbb, a papok is hivataluktól való felfüggesztést szenvedtek.

Lajos és Margit már régóta áhíták, vajha pápai feloldozásban részesülnének. De ez nem ment könnyen. Biztatta ugyan őket, hogy a pápa már semmisnek nyilvánította vala Margit

első házasságát Jánossal, ez idő szerint morva markolákkal, részleges tehetetlenség miatt;¹⁾ István magyar herczeg is fölmentést kapott, hogy a kiközösített Bajor Lajos leányát, a tiroli gróf nővérét feleségül vehesse;²⁾ feloldotta a pápa Tirolon kívül Németország összes területeit a tilalom alól, melyet Bajor Lajos pártolása miatt magokra vontak;³⁾ de reményökben csalatkoztak, pápai feloldozásban nem részesültek, jóllehet nem csupán IV. Károly császár járt közben érettek, hanem ők magok is követeket küldöttek VI. Incze pápához azzal a megbízással, hogy töredelmesen beismerik vétkeiket, minden tőlük követelt elégtételt megadnak, csak hogy a kiközösítés és egyházi tilalom alól feloldozást, házasságukhoz fölmentést és gyermekeik számára törvényesítést nyerjenek.⁴⁾

Igyekezetük eredménytelen maradt, míg végre Pál gurki püspök, nyilván II. Albert osztrák herczeg kérésére, vállalkozott, hogy a szentszék bocsánatát a tiroli grófi pár számára kieszközli. Eljárásáról a következőket tudjuk: Lajos brandenburgi markoláb és tiroli gróf Trientben (in castro boni consilii) 1357 október 27-én kinevezte Pál gurki püspököt és Cilley Frigyes grófot teljes hatalmú követeknek a pápához, hogy tőle kieszközöljék feloldozását a harmadfokú rokonság alól, mely Margit tiroli grófnővel való házasságát gátolja, valamint a vele nemzett gyermekek törvényesítését, — és fogadja, hogy mindazt, a mit meghatalmazottjai a szentszéknek ígérni fognak, beváltja. Azonképen Bécsben ugyanazon évi november 16-án II. Albert osztrák herczeg szintén meghatalmazta a gurki püspököt és Cilley grófot, hogy a pápánál jót állhasanak az ő nevében, miszerint a brandenburgi markoláb ígéreteit meg fogja tartani.⁵⁾

Pál gurki püspök szerencsésen járt, és mint a pápa kedvence, mindent kieszközölt, a mire vállalkozott. VI. Incze pápa 1358 április 11-én meghatalmazta a salzburgi érseket, Pál gurki püspököt és a szent-lamberti apátot, hogy Lajos brandenburgi markolábot és nejét Margitot, ha az eléjük szabott föltételeket betöltik,⁶⁾ erről általok és az osztrák herczeg által

¹⁾ *Steyerer*: Comment. 634—638. — Codex dipl. Moraviae, VII. 626. 656. 657. 665. 911. . . . »saltem per triennium . . . operam fidelem dederant copule coniugali, non tamen potuerunt effici una caro.«

²⁾ *Tört. Tár*, 1894. 27. l.

³⁾ *Rebdorf*. Böhmernél: Fontes, IV. 567.

⁴⁾ *Huber*: Vereinigung Tirols, Reg. 177.

⁵⁾ *Regesta Imperii*, VIII. R. 283. 286. sz.

⁶⁾ A dolog természetéből folyó számos föltételek közé tartozott, hogy Lajos brandenburgi markoláb kötelezi magát száz jól fegyverzett vitézt, mindegyiket három lóval s egy fegyveres csatlóssal kiállítani, egy

megpecsételt okiratot állítanak ki, az egyházi kiközösítés alól föloldhassák, az egyház kebelébe ismét fölvegyék, összes birtokaikba visszahelyezzék, és őket, miután egymástól elválasztattak és bizonyos ideig elváltan éltek, a rokonság akadályai alól fölmentésük, újra összeadják és gyermekeiket törvényesítik.¹⁾ Egyben (1358. ápr. 17.) megengedte a pápa a szülők óhajására, hogy Menyhért, Lajos markoláb fia, Albert herczeg leányával Margittal, a köztük levő rokonság ellenére, mely akadály alól fölmenté őket, egybekelhessenek, mielőtt a vőlegény szülei feloldoztattak és gyermekeik törvényesítették.²⁾

E közben II. Albert herczeg meghalt s helyébe fia, IV. Rudolf lépett az osztrák trónra. Jegerndorf Pál gurki püspök is áthelyeztetett a frisingai püspöki székre, mely események némileg hátráltatták a tiroli grófi párnak az anyaszentegyházzal való kibékülését. 1359 augusztus végén azonban Münchenben találjuk az összes érdekletteket, hogy teljesítsék mindazt, a mire VI. Incze pápa kötelezte, illetőleg felhatalmazta őket.

Szeptember 1-én azután Pál frisingai püspök és Péter szent-lamberti apát, mint a pápa meghatalmazottai, föloldották a házasságot, melyben Lajos és Margit eddig éltek, és meghagyták nekik, hogy további rendelkezésig egymástól elváltan éljenek. Minthogy pedig részben már teljesítették, részben teljesíteni ígérték mindazon föltételeket, melyekre a pápa őket kötelezte, mire nézve IV. Rudolf herczeg szavatosságot vállalt:³⁾ visszafogadták őket az egyházba és letörölték rólok a becstelenség szennyét, melyben eddig leledzettek. Másnap, szeptember 2-án, a frisingai püspök ünnepélyes misét tartott a müncheni főtemplomban, azután újra összeadta az előtte való napon szétválasztott fejedelmi párt, fölmentvén azt a házasságot gátló akadály alól és törvényesítvén eddig ágyasságban nemzett gyermekeiket. Szeptember 3-án végre ugyanazon pápai követ teljes hatalommal fölmentette Menyhértet és az osztrák Margitot

éven át saját zsoldján rendelkezésre bocsátani a római egyház olasz birtokai visszahódítása céljából; hogy Margit tiroli grófnő egy kolostort építtet egy főnök és tizenkét szerzetes számára s azt kellően javadalmazza, ezenfölül két arannyal futtatott, 25 márka súlyú ezüst képet (táblát) ajánl föl, egyet a római szent Péter, mást a szent Pál temploma részére.

¹⁾ Steyerer: Comment. 618—626.

²⁾ Reg. Imp. VIII. P. 60. sz.

³⁾ Theiner: Codex dipl. Dominii temporalis, 367. dd. 1359. aug. 30. Instrumentum Rudolphi IV. quo se obligat, ut Ludovicus Brandenburgensis et uxor eius faciant omnia, ipsis per sedem apostolicam iniungenda.

az egybekelésöket gátló rokonság akadályá alól, hogy törvényes házasságot köthessenek.¹⁾

Nagy volt az öröm Münchenben és egész Tirolban, nagy a hálaérzet főleg az osztrák herczeg iránt, ki Jegerndorfi Pál püspökben e nehéz és keserves ügy elintézésére a legalkalmasabb egyént megtalálta. Lajos markoláb örök barátságát és szövetséget kötött IV. Rudolf osztrák herczeggel minden ember fia ellen, — *kivévé Lajos magyar királyt és kis-öcscsét János herczegét, István úr fiát.*²⁾

Ugyanazon napon pedig, t. i. szeptember 2-án, midőn a kibékülés az egyházzal megtörtént és férjével újra egybekelt, Maultasch Margit okiratot állított ki, melyben az esetre, ha férje is, fia is örökösök nélkül mulnának ki, Tirolt az osztrák hercegeknek, mint legközelebbi rokonainak hagyta örökül.³⁾ Ezen az alapon jutott még IV. Rudolf herczeg s általa és utána az osztrák uralkodó-ház Tirol birtokába, mely fölött több mint ötszáz éve uralkodik. Ez volt a nagy diplomata, Jegerndorfi Pál legfényesebb és legmaradandóbb műve, melyért azonban köszönetet nem aratott, mint legott látni fogjuk.

Midőn a pápa penitencziaképen azt szabta Lajos branden-burgi markolábra, illetőleg jótállójára, IV. Rudolf osztrák herczegre, hogy száz vitézt tartozik a római egyház olasz birtokai visszahódítása céljából jól fölfegyverezve küldeni, nagy veszély fenyegette az egyházat Visconti Bernabo milanói herczeg részéről, ki Bolognát ostromolta, és Albornoz biboros e veszély elől nem talált immár menekülést. A pápa tehát újra a magyar királynál keresett oltalmat. Levelét küldött »fiához« t. i. Nagy Lajos királyhoz, »ki az időben hatalmával és személye jelességével az összes keresztyén fejedelmeket meghaladta, a miért is az egyház fiának nevezték őt, noha előbb

¹⁾ Reg. Imp. VIII. R. 515—517. — A házasságot egyébiránt már arra a hírre, hogy a pápa dispensatiót ad nekik, megkötötték egy évvel előbb, mint azt ily czímű értekezésében: *Magyar vonatkozású fali képek Runkelsteinban* (Archaeologiai Értesítő, XX. évf.) megírtam. *Rebdorf* (Böhmernél: Fontes, IV. 587.) azt is hozzáteszi, hogy Pál frisingai püspök ez alkalommal nem oldotta föl a kiközösítés alól Bajor Lajos császárt, ki már tizenkét év előtt halt meg s a müncheni szűz Mária templomban volt eltemetve, minthogy erre — mint mondá — nem volt meghatalmazva, s ajánlotta, hogy ez iránt újra folyamodjanak a pápához. Ki akarta azonban vétetni sírjából, de az örökösök nem engedték meg.

²⁾ *Steyerer*: Comment. 288. dd. Salzburg, 1359. aug. 17.

³⁾ Az okirat szövegét kiadta *Huber*: Vereinigung, 191. l. melyet *Wilhelm* (Mitth. des Instit. 1903. 2v.) legújabb véleményével szemben is hitelesnek tartok.

a francia királyt hívták annak.¹⁾ Nagy Lajos vevén a levelet, azonnal irt Visconti Barnabásnak, és levelét követével, egy olasz emberrel, Sordioi János kalocsai préposttal, ki nem-sokára váci, azután győri püspök, végre esztergomi érsek lett, küldötte Milanóba. Együttal fölhívta Németország összes fejedelmeit és vitézeit, hogy csatlakozzanak hozzá és támadjanak föl az egyház hűtelenei ellen; ²⁾ de szavát nem hallgatták meg sem a milanói herczeg, sem a német fejedelmek.³⁾ Új kérelemmel ostromolta tehát a pápa a magyar királyt, a császárt és a német fejedelmeket, a vicensai püspököt küldvén hozzájuk követségbe és külön hízegő leveleket iratván a magyar királynéknak s azon főpapoknak és főuraknak, kikre a király szívesen hallgatott, hogy buzgón támogassák kérelmét. Iratott hasonló czélből Pál frisingai püspöknek is.⁴⁾ Együttal fölhatalmazta (1360. aug. 6.) Albornoz biborost, hogy a magyar királylyal és megbizottjaival tárgyalhasson.

Pál frisingai püspök teljesítette a pápa megbízását. Ugy tetszik, személyesen jött a magyar királyi udvarba, mert midőn Nagy Lajos király elhatározta volt, hogy a Pok nembeli Meggyesaljai Mórocz Simont hétezer emberrel küldi Bologna fölmentésére, fölkérte a frisingai püspököt, hogy mint az ő követe, kísérje segítő csapatát Olaszországba.⁵⁾

*

Maultasch Margit, férje, Lajos brandenburgi markoláb, s egyetlen fia III. Menyhért tirolí gróf halála után szavának állott és 1363 január 26-án átadta Rudolf, Albert és Lipót osztrák herczegeknek, kedves rokonainak és örökösének, fejedelmi birtokait, a tirolí és görzi grófságot. Ezen rendelkezésének azonban a bajor herczegek, mint néhai Lajos markoláb

¹⁾ *Petri Azarii Chronicon*. Muratorinál: XVI. 391. — *Chronicon Placentinum*, u. o. 505.

²⁾ *Diessenhofen*. Böhmernél: Fontes, IV. 117.

³⁾ Kivételt az egyetlen IV. Rudolf osztrák herczeg tett, ki Dacksberg Eberhard vezérlete alatt száz sisakost küldött Bologna alá. Ezek 1360 karácson táján, miután a magyar seregek Bolognát az ostrom alól már fölmentették, érkeztek meg. (*Contin. Zwettl*. Pertznél: IX. 688. — *Chronica di Bologna*. Muratorinál: XVIII. 458.) Ezen száz fényes vitéz elküldése alighanem a brandenburgi markolábért vállalt kötelezettségből származott.

⁴⁾ *Theiner*: Mon. Hung. II. 45. dd. 1360. ápr. 26.

⁵⁾ Erre csak egy adatunk van, melyet a bolognai Albornoz-féle levéltárból Áldásy Antal közölt velen; hogy t. i. Pál frisingai püspök, mint Nagy Lajos király követe, 1360 okt. 2-án 300 aranyat vett kölcsön Albornoz embereitől. — A magyar fölmentő had viselt dolgait olv. *A m. nemzet tört.* III. 260. l.

atyjafiai, ellentmondottak, és az osztrák herczegek ellen évekig tartó háborút indítottak, mely — minthogy mindkét félnek számos szövetségese akadt — kegyetlenül véres és pusztító vala. — IV. Rudolf herczeg, hogy költséget gyűjtsön hadjáratához, megsarcolta még azon bajor monostorokat is, melyeknek birtokaik részszerint Ausztriában feküdtek; boraikat és marhájokat elemelte és fékezhetetlen bosszuval támadt mind-azok ellen, kik nem valának készségesen hajlandók a bajorok, tehát hazájok és fejedelmök ellen vele szövetkezni. — Szörnyű kemény és igaztalan sors érte ez alkalommal Pál frisingai püspököt. Püspöksége birtokai elszórtan Bajorországban és Ausztriában feküdtek. Ez okon mind a két tartomány herczegei jogosítva hitték magokat követelni, hogy Pál püspök mellőlük álljon. A püspöknek azonban nem volt kedve ily nehéz viszonyok közt herczegei viszályába ártani magát. S épen ez bősztette föl IV. Rudolfot, a miért a püspökség várait s egyéb birtokait elfoglalta, zálogba vetette, jövedelmeit, kincseit, birtokleveleit elkobozta. Midőn pedig a püspök Bécsbe ment, alázatosan kegyelemért és kártérítésért folyamodván, IV. Rudolf azzal tetézte bosszuját, — mint egykoron az aquilejai patriarchával tette volt, — hogy a kárvallottat gyalázattal illette s oly levelet állíttatott ki vele, melyben a herczeg »mélto főlháborodása« okát magára kellett vennie és megígérnie, hogy mind-azon kárt, melyet emberei a herczegnek okoztak, megtéríti, az adósságokat, melyekkel püspök korában Gurkot megterhelte, letörleszti, osztrák birtokaival Rudolf herczeget mindennemű ellenségeivel szemben támogatja és mindenhez készségesen hozzájárul, a mit a herczeg iránta határozni kegyeskedik.¹⁾ De ezen megalázkodása után sem kapott vissza Rudolf herczegtől semmit. Rudolf azonban nem élt örökké, sőt elég fiatalon, huszonhat éves korában halt meg Milanóban, 1365 július 27-én. Halálos ágyán (saját öccse, III. Albert herczeg állítá ezt felőle) megbánta igaztalanságát és elrendelte, hogy Pál frisingai püspöknek eleget tegyenek.

Midőn tehát Pál püspök megjelent III. Albert herczeg

¹⁾ De dato Bécs, 1363. márcz. 12. *Kurz*: Rud. IV. 180. 379. — *Huber*: Gesch. Rud. IV. 151. — Viszont a bajor herczegek is keményen bánhattak Pál püspökkel, minthogy úgy olvassuk, hogy 1367-ben a bajor herczegek újra fölmentették a frisingai püspökség jobbágysait minden adó alól, a miként előbb is adómentesek valának. János bajor herczeg 1373-ban az adómentességet ismételve megerősítette. Ugyanezen évben visszaszerezte a püspök Haberberg várát Inching mellett, a miből nyilván az következik, hogy időközben elvették tőle. (*Meichelbeck*: Kurze Freisingische Chronica, 216. 1.)

előtt, hogy kártérítést kérjen a támadásokért, károkért és veszteségekért, melyeket néhai Rudolf osztrák herczeg — kinek Isten irgalmazzon! — a frisingai egyháznak és püspöknek váraiban, városaiban, mezővárosaiban, falvaiban, népében, javaiban, bíróságaiban s egyebekben okozott, mint ezt utolsó órájában megismerte, elrendelvén, hogy a nevezett püspöknek és egyházának eleget tegyenek: III. Albert herczeg úgy egyezett meg a kárvallott püspökkel, hogy a püspök a herczeg titkos tanácsosai közül tetszése szerint hatot kiszemeljen, kik az ő követeléseit s a herczeg ellenvetéseit meghallgatván, ítéletet mondjanak, mely ítélet mindkét félre kötelező legyen. A herczegi tanácsosok ítéletét a herczeg csakugyan elfogadta s ennek alapján kötelezte magát, hogy a püspöknek Waidhofen várát és városát, a randecki és ulmerfeldi kastélyokat minden tartozékaikkal azonnal visszaadatja azon összegekért, melyekért IV. Rudolf azokat elzálogosította. Az ezüstszereket, bútorokat és egyebeket, melyek Hans Kneusserhez jutottak, a püspöknek visszaadatja. A kiváltságos leveleket, telekkönyveket, gazdasági leltárakat, az összes német és latin könyveket, melyeket Rudolf herczeg és emberei a püspökség kastélyaiból elvittek, szintén vissza kell adni. Ha pedig az okiratok és kiváltságos levelek közül némelyeket eltemteltek, megsemmisítettek, azokat a herczeg régi másolatok vagy hiteles tanuk állítása szerint megújítja, nehogy a püspök vagy utódai osztrák javaikban és szabadalmaikban rövidséget szenvedjenek. A kötelezettségeik, melyekre Rudolf herczeg a püspököt az igazság ellen kényszerítette, semmiseknek nyilváníttatnak, a rólok adott levelek visszaadtnak, és ha némelyek visszamaradnának, azok érvénytelenek. Az osztrák tartományokban fekvő püspöki birtokok többre nem kötelezhetők, mint a mennyivel előbb szolgáltak. A püspöki hűbérek, melyeket Rudolf herczeg kénye szerint bevont és eladományozott, visszaadassanak. Viszont a püspök lemondott mindazon károk megtérítéséről, melyeket Rudolf herczeg hatalmaskodása óta e napig (1365 október 28-ig) szenvedett, és kötelezte magát, hogy a Krajnában fekvő loki (Loak) várát és uradalmat, melyet Rudolf herczeg a Cilleyeknek 6000 aranyért elzálogosított, saját költségén visszaváltja. Ha pedig Chunratsheim erősségét újra fölépíteni akarná, ebben Pál püspököt senki akadályozni nem fogja.¹⁾

Látjuk az előadottakból, hogy III. Albert herczeg jóindulata mellett is Pál püspök — mint mi magyarok mondjuk — a veszett fejszének a nyelénél sokkal többet nem kapott. De

¹⁾ *Kurz* : Albrecht III. I. 9 és köv. II.

minthogy ennyit tényleg még is megkapott, viszonzásképen ő is megígérte, hogy az osztrák hercegeket mindazon várakkal és városokkal, melyeket tartományaikban bír, megsegíti.¹⁾

Mert a háború a bajorok és osztrákok közt tovább folyt.

Nagy Lajos magyar király mindenképen arra törekedett, hogy az ellenséges feleket kibékítse. Sikerült is neki kérelmeivel s — úgy látszik — személyes közbenjárásával, Passauban 1364 szeptember 12-én fegyverszünetet eszközölni, mely a jövő szent György napig (1365. ápr. 24-ig) tartson, azzal a kikötéssel, hogy a felek, ha a magyar király napot tűz ki a végleges béketárgyaláshoz, azon megjelenni tartozzanak, »ha nekik úgy tetszik«, miről a bajor és osztrák hercegek, nem különben a magyar király is pecsétetes leveleket adtak ki.²⁾ — V. Orbán pápa is igen érdeklődött a béke helyreállítása iránt. Colonna Agapitust, Ascoli püspökét követül küldötte a béke érdekében a császárhoz, a bajor és osztrák hercegekhez, számos német fejedelemhez, különösen meg Nagy Lajos magyar királyhoz, kiről tudta, hogy az osztrák hercegek hallgatnak az ő józan tanácsára. Iratott idősb Erzsébet királynénak is, az ország majdnem valamennyi főpapjának, számos főúrának, hogy királyukat szándékában támogatassák. (1364. szept. 3.)³⁾ — A pápai követ a fegyverszünet megkötéséhez ugyan elkészt, azonban annak 1366 végéig történt meghosszabbítását valószínűleg előmozdította.

De időközben a viszonyok nagyon megváltoztak.

Nagy Lajos, ki eddig az osztrák hercegeknek mindig jóbarátja volt, sértve érezte magát az által, hogy IV. Rudolf herceg halála után öccsei, 14—16 éves tapasztalatlan fiatal emberek, mindinkább eltávolodtak tőle és szorosan Csehországhoz, illetőleg IV. Károly császárhoz fűződtek, a min Nagy Lajos annyira megbosszankodott, hogy a német származású Vilmos pécsi püspököt, az időben a királyi kápolna ispánját, titkos kancellárját és tanácsosát, kiben Kont Miklós nádor és Keszei Miklós esztergomi érsek mellett leginkább megbízott,⁴⁾ 1367 október 27-én teljes hatalommal küldötte a bajor hercegekhez, hogy velök tárgyalhasson, elhatározván, hogy a mit együtt végeznek, azt jóvá fogja hagyni.

Vilmos püspök Lajos királynak, Fülöpnek, Románia (Konstantinápoly) császárának és Durazzo Károly hercegnek

¹⁾ *Huber*: Vereinigung Tirols mit Oesterr. 257. l. 436. reg.

²⁾ *Steyerer*: Comment. II. 394. — *Huber*: Vereinigung Tirols, 415 reg.

³⁾ *Theiner*: Mon. Hung. II. 63—64.

⁴⁾ *Maccari*: Re Giannino, 71. l.

névében, és a bajor hercegek: idősb István és testvére Albert a magok és ifjabb István, Frigyes és János hercegek, idősb István herceg fiai névében hamar végeztek. Szövetkeztek minden szomszédaik ellen, hogy egymást minden hatalmokkal segítik, nevezet szerint az osztrák hercegek ellen, ha a bajor hercegek ellenük háborút viselnének. Azt is kikötötték, hogy a mit tőlük elfoglálnak, azon megosztottnak olyképen, hogy az Ennsen alúl eső részek Magyarországhoz, az Ennsen fölül eső s a Karinthiában és Tirolban fekvő részek pedig Bajorországhoz csatoltassanak. Sőt azt is megígérte Nagy Lajos király, hogy míg él, a bajor hercegek ellen szövetségni nem fog.¹⁾

Igy esett, hogy Pál frisingai püspök, ki míg Nagy Lajos az osztrákokkal tartott, IV. Rudolfhoz nem csatlakozott. most pedig, midőn Nagy Lajos a bajorokkal szövetezék, az osztrák hercegekhez állott: nem akarva is ellenkezésbe jutott barátjával, a magyar királylyal.

A hadjárat még azon év (1368) őszén újra megindult a bajorok részéről és folytatott az osztrákok részéről, de egyik részről sem elhatározó eredménnyel, jöllehet a nagy erőlködés miatt mind a két ellenséges fél kimerült. Nagy Lajos tehát, ki időközben az osztrákok iránt megenyhült, a béke helyreállításáról kezdett gondoskodni. Véljük ezt onnét, mert Rupert, Adolf, István és Frigyes hercegek 1398 augusztus-hava első felében, valószínűleg Passauból, sok hajón Pozsonyba jöttek Nagy Lajos látogatására, mely alkalommal Lajos a maga, Fülöp konstantinápolyi császár, Románia ura, Achaja és Tarento hercege, nemkülönben Durazzo Károly herceg, kedves rokonai s valamennyi örököseik és utódaik névében újra szövetezett velök mindenki ellen, ki birtokaikat megtámadja.²⁾ E szövetség éle azonban már nem az osztrák hercegek, hanem a császár ellen irányult, ki Brandenburgot fenyegette s az osztrák hercegeknek annyiban használt, hogy a békére őket is, a bajorokat is hajlandókká tette. A bajorok hajói tehát Bécsben is kikötöttek, a hol az alkudozásokat megkezdették, de ez alkalommal meg-

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 656. — Hogy e szövetséget a teljes hatalmú Vilmos püspök kötötte, és *Ofen*, 1367 november 2-iki kelettel ellátta, kétséget nem szenved, nemcsak az *Ofen* név miatt, melyet a magyar kanczellária nem használt, hanem mert okt. 27-ike közt, a mely napon Vilmos megbízólevele, és november 2-ika közt, midőn a szövetséglevél kelt, nem volt lehetséges Budáról Münchenbe utazni, ott tárgyalni és a levelet Budán megíratni. De már a királyi nagy pecsétet Budán függesztették rá és ezzel azt ratifikálták, a miért a bajor hercegek a szövetség ellenlevelét Münchenben, 1368 febr. 4-én adták ki.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 671. 674. dd. Pozsony, 1369. aug. 13.

egyezni nem tudtak. Nemsokára azonban (1369. szept. 29-én) Schärdingben újra találkoztak az érdekelt hercegek és a béke iránt teljesen megegyeztek. Schärdinget több más erősséggel és tömérdek pénzzel (182,000 arany forinttal) a bajorok kapták, Tirol pedig megmaradt Ausztriának.¹⁾

Íme, ennyi hasznuk volt a bajoroknak a magyar szövetségből, azonkívül, hogy élelmes bajor kereskedők (regensburgiak, ambergiek) kedvezményekért folyamodtak a magyar királyhoz, melyeket meg is nyertek.²⁾ Pál frisingai püspök is öreg napjaira békességes barátságban élhetett mind a bajor, mind az osztrák hercegekkel.

*

Ezek után kötelességemnek tartottam átnézni mindazon helyi érdekű műveket, melyek Jegerndorfi Pálról, mint frisingai püspökről szólnak, hogy őt magát személyes vonatkozásaiban és főpapi működésében némileg jellemezhessem. Ugy látom, kissé realistikus hajlamai valának, talán mert pénzhiányban szenvedett nem egyszer, még mielőtt IV. Rudolf herceg azt a nagy sort reá zúdította. Egyrészt 1361-ben zálogba vetette a müncheni híd rá eső jövedelmét; a frisingai polároktól sok szabadságot megvont, de utóbb jöltevéjök lett; püspöksége számos javadalmát eladta, elzálogosította, de azután meg visszaváltotta; másrészt az egyház jogait meg tudta védeni és papsága jólétét előmozdította. A haberbergi kastélyt (Innchingnél) »per censuram ecclesiasticam«, de a püspökség költségén visszafoglalta; a káptalani prépost és dékán jövedelmeit, a pápa engedelmével két plebániát csatolván hozzájok, gazdagította, hogy »mint illik«, több vendéget láthassanak; ugyanezt tette a weirni klostrommal, átadván annak a neukircheni plebániát. 1370 május 5-én a bajor hercegek, sok főpap és nagy nép jelenlétében fölszentelte a Bajor Lajos császár által alapított ettali templomot. 1374-ben nagy járvány dühöngött a püspök székhelyén és megyéjében, a mi nagy gondot okozott neki.³⁾

Meghalt 1377 július 23-án (in die Apollinaris episcopi et martyris) és eltemettetett Ausztriában a karthausiak gämingeni kolostorában. Van azonban a frisingai székes-egyházban

¹⁾ *Annal. Mattsee.* Pertznél: M. G. SS. IX. 834. — Hogy a korfíró jól volt értesülve, a hiteles békelevelé (*Steyerer* id. m. 396.) bizonyítja.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 664. 677.

³⁾ *Meichelbeck*: Kurze Freisingische Chronica. Freising, 1724. 216. l. — *Baumgärtner*: Geschichte der Stadt Freising ad Paulum episcopum. — *Hund*: Metropol. Salisburgen. München, 1620. I. 109. — *Heimbacher*: Kurze Gesch. Freising's, 40. l.

is, közel a püspöki székhöz, egy kis kőlap, melybe elhunytának éve és napja van bevésvé.¹⁾

Mi pedig nemcsak azért foglalkoztunk kimerítőbben Jegerndorfi Pállal, mert hazánk politikai ügyeibe jelentősen befolyt, hanem azért is, mert innen kelt ki, a magyar királyi udvar szárnyai alól, és nőtt nagygyá ugyanannak kedvezéséből. Ezen kedvezéssel valószínűleg helyet foghatott volna valamely magyar püspöki székhöz, talán az esztergomiban is, ha német érzése más utat nem jelöl ki számára.

PÓR ANTAL.

---

¹⁾ *Heckenstaller*: Dissertatio de ecol. cathedr. Frisingensi, 1824. — *Dectinger*: Gesch. Topographie u. Statistik des Erzbisthums München-Freising. München, 1854. V. 32.

A MAGYAR HUN-MONDA GERMÁN ELEMEL.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

II. A MONDA TARTALMA.

3. Buda megöletése. Etele külföldi hadjáratai.

b)

Miután a hun-história előadta, mikép osztozkodtak meg Etele és Buda a birodalmon, behatóan jellemzi Etele alakját.¹⁾ Felsorolja czímeit: »Hunorum rex, metus orbis, flagellum Dei.«²⁾ Azután leírja külső megjelenését és belső tulajdonságait: »Erat enim rex Ethela colore teter, oculis nigris et furiosis, pectore lato, elatus incessu, statura brevis, barbam prolixam cum Hunis deferebat«; bátor volt, de nem vakmerő, szerette a rendet és buja volt; szigorúsága mellett bőkezű és barátságos, ... »propter quod ab extera natione amabatur«, — »nationes ideoque regnorum diuersorum ad ipsum de finibus orbis terre confluebant«; gazdag volt és hatalmas, szerette a fényt és pompát; paizsán levő czímere egy madarat ábrázolt, mely »hungarice turul dicitur«;³⁾ ezt a czímet a hunok »usque tempora ducis Geiche« viselték. Etelenek sok vára és városa volt, ... »habitare vero — mondja Kézai⁴⁾ az Etzelburgról szóló elbeszéléssel ellentétben — in ipsis contempnebat«, inkább szeretett a szabadban sátrak alatt lakni.

Az egész jellemzés, melyet vázoltam, kétségtelenül tudós

¹⁾ Kézai II. fej. 9. Némi eltéréssel a többi krónikában: Chron. Vind. 4. fej. Chron. Dubn. 7. fej. Chron. Pos. 11. fej. Chron. Bud. 18. l. *Mügel*n ném. krón. 5. fej. *Turóczi* 13. fej. *Oldh* 3. fej.

²⁾ Így Kézainál; a többi krónikában a cím teljesebb: »Atyla dei gratia filius Bendakus, nepos magni Magor, nutritus in Engadi, rex hunorum, medorum, gottorum, danorum, metus orbis terre et flagellum dei.«

³⁾ A többi krónikában: »Banerium ... similitudinem austuris ... habebat.« A turulra nézve olv. *Sebestyén* id. m. 407. l. és II. köt. 62. l.

⁴⁾ A többi krónikában hiányzik ez a megjegyzés.

eredetre vall;¹⁾ ilyen formában és ilyen felfogással semmi-
esetre sem élhetett a nép ajakán. A jellemzés magvát már
Jordanesnél²⁾ is megtaláljuk, sokszor szószerinti egyezéssel.
Ha a hun-krónika Attilát Priskossal és Jordanessel ellentétben
pompaszeretőnek festi, vagy gyér szakáll helyett megeresztett
szakállal látja el, akkor az nem egyéb engedménynél, melyet
a krónikás a nemzeti izlésnek tett. Attilát a közfelfogás az
Árpád-ház ősenek tartotta, minélfogva természetesen a magyar
krónikának a legragyogóbb tulajdonságokkal kellett őt felru-
háznia. Ezen okból viseli ugyanazt a czímet is — erről különben
nem tudunk semmi közelebbit — mint a magyar fejedelmek
Gyécse idejéig. Mint a jellemzés legtöbb pontja, alapjában a czím
is kétségtelenül külföldi forrásokból került a hun-históriába.³⁾

Etelének tulajdonképi jelleméről, a mint a monda felfogta,
csak igen keveset mondhatunk, mert a hun-történet előadása
főként ott, a hol a hagyományból merít, annyira vázaltszerű,
hogy Etele személyesen alig lép előtérbe. Csak egy személyes
tettét említi, t. i. Buda megöletését, mely az én felfogásom
szerint mondai eredetű. Az is kétségtelen, a mire már szintén
rámutattam, hogy Etelének a pannóniai harcokban vezető
szerepet kellett játszania. Hogy a mondának Pannónia elfog-
lalásán kívül Etele másféle hadjáratairól is kellett tudo-
mással bírnia, ezt alább kísérlöm meg valószínűvé tenni.
A magyar hagyományban tehát Attila általában tette erősebb-
nek van feltüntetve, mint a németben, ép ezért a magyar monda
felfogása eredetibb, mint a németé, a hol pl. a Nibelung-énekben
Etzel valósággal már csak árnyék-király. Máskülönben ő maga
és tettei is, mint Detréhez való viszonyából még ki fog tűnni,
rokonszenvesen és barátságosan vannak megítélve. Etelének nem-
zeti hősként való dicsőítése természetesen már sajátosan magyar
továbbképzésnek tekintendő, a minek a hunok és magyarok
rokonságának vagy azonosságának hitéből okvetlenül kellett
következni. A hun-krónika szerzője bizonyára a maga részéről
is hozzájárult a felfogás kidomborításához, különösen ott,
hol előadását külföldi, nevezetesen román forrásokból merítette,
melyeknek ellenséges érzületét Attila iránt mindenképen eny-
hítenie kellett, vagy épenséggel megváltoztatnia. A románok
és nyugati német törzsek, főként a frankok emlékezetében

¹⁾ *Matthaei* (id. ért. 17. l.) itt is *Aventinus* (id. h. II. 302. l. és
IV. 1139. l.) egy helyére utal, bár maga is észreveszi, hogy az egész
jellemzés — *Aventinusé* még pontosabban mint *Kézaié* — *Jordanesből*
van átvéve, ha nem is közvetlenül.

²⁾ *Getica*, XXXIV—XXXV. feje.

³⁾ V. ö. *Viterboi Gottfried*: MGH. SS. XXII. köt. 138. l.

Attila mint isten ostroma élt, és ilyennek, kegyetlennek, kincs-sóvárnak, hitszegőnek ismeri a skandináv monda is, mely frank hagyományokra támaszkodik. A német költeményekben ellenben, a melyek kegyes, bölcs uralkodónak festik, a kínél a számkivetett hősök menedéket és jóindulatú támogatást találnak, Attila jellemének olyan felfogása tükröződik, mely a hunokkal szövetkezett keleti germánoknál, nevezetesen a keleti gótoknál alakult ki és innen a délnémet törzseknél, első sorban a bajoroknál is elterjedt.¹⁾ A magyar hagyományban is ugyanaz a felfogás uralkodik és pedig — mint már kiemelttem — történetileg hívebb színezettel, mint a német mondában. Hogy ez igen jól illik azokhoz az eredményekhez, melyekhez eddig jutotunk, nem kell külön hangoztatnom. Etele pogányságáról és a keresztyénséghez való viszonyáról a hun-történet mondai részeiből nem tudunk meg semmit; maga a magyar hagyomány is bizonyára keveset beszélhetett róla, még kevesebbet, mint a német. A magyar költészetnek egyáltalán állandó vonása, hogy benne a vallási szempont, egyes különös jelenségektől eltekintve, a nemzeti elől, a mint ez a hun-mondában is kifejezésre jut, mindig háttérbe szorúl. A keleti gót monda maga is aligha hangoztatta különösen a hunok és gótok közt levő vallási ellentéteket.

Etele jellemzése után a hun-történet a következőképen folytatja elbeszélését:²⁾ »Postquam vero in prelio Cesiummaur Romani corruissent, et fuissent dispersi usquequaque, rex Ethela est conuersus in castra gentis sue, et ibi in descensu ultra Tisam paucis diebus habitauit.³⁾ Tandem in Scewem (Sceven)⁴⁾ curiam solempnem celebrare procurauit; ad quam Ditracus de Verona cum principibus Germanie accedens, omne homagium Ethele et Hunis fecisse perhibetur. Suggestit regi, ut inuadere debeat regna occidentis. Cuius quidem consilium amplectendo, exercitum statim proclamari iussit. Egressus de Sicambria primo... A hun-történetnek ezt a részletét is valódi hagyománynak tartom. Tulajdonképen folytatása a fönti passusnak,

¹⁾ V. ö. *Fr. Vogt*: Zeitschrift für deutsche Philologie, XXV. köt. 414. l. — *R. Koegel*: Gesch. d. d. Litteratur, I. 283. l. — *Symons* id. m. 666. és 700. l.

²⁾ *Kézai* III. fej. 10. Chron. Vind. 5. fej. Chron. Dubn. 8. fej. Chron. Pos. 12. fej. Chron. Bud. 19. l. *Mügeln* ném. krón. 6. fej. *Turóczi* 15. fej. *Oláh* 4. fej.

³⁾ A többi krónika: »huni . . . ultra Tisciam cum uxoribus permanserunt.«

⁴⁾ Chron. Pos. Czeven; Chron. Bud. Zeuuen; *Mügeln* ném. krón. Tzewen; Chron. rhythm. (10. l.) Zewen. *Turóczi* szerint ez a gyűlés Sicambiában folyt le; ez az eltérés azonban aligha származik a valódi mondából. Lényegében így *Oláh* is.

mely elmondja, hogy Etele a birodalom régi, keleti felét testvérének Budának juttatta, magának pedig az új hódítást. Pannóniát tartotta meg. Ebből a két részletből, melyek Etele jellemzésével elég ügyetlenül szét vannak szakítva, világosan kitűnik, hogy a hunok a Detrén kivívt győzelem után a Tiszán-túl fekvő régi táborukba tértek vissza, a honnan a gótok ellen indultak volt és a hol feleségeiket és gyermekeiket hátrahagyták. Nehány nap múlva azonban ismét felkerekedtek és Scewem-be vonultak, hogy népgyűlésen tanácsot üljenek. Világos, hogy a hun birodalomnak Etele és Buda között való felosztását a hunoknak ezen a gyűlésen, mely annyira emlékeztet a magyarok ősi alkotmányára, kellett elhatározniok vagy legalább tudomásul venniök. De más fontos események is mentek ez alkalommal végbe. A legyőzött Detreh más germán fejedelmekkel együtt bemutatta Etelének, a nyugati birodalom urának, hódolatát. A viszony köztük szemmel láthatólag barátságossá és bensővé válik. Hogyan és mi által, arra nézve a hun-krónika töredékes és a mondával szemben nagyon is megkurtított előadása nem nyújt felvilágosítást.¹⁾ Detreh Etele barátjává és tanácsadójává lesz, a ki dicsőségét még gyarapítani akarja és azért arra buzdítja Etelét, hogy a nyugati országokat támadja meg. Etele valóban fel is kerekedik Sicambriából (Etselburg), hogy új hadjáratot indítson.

Ha a hun-történet előadásában helyesen állapítottam meg az összefüggést, akkor Sebestyén állítása, hogy itt tulajdonképen az avaroknak a Tiszán-túlra való visszavonulásáról van szó, a mire őket Pipin király kényszerítette,²⁾ magától elesik. A hunok a Tisza vidékéről indultak meg (audito quod Huni super Tizam resedissent), hogy Pannóniát meghódítsák, természetes tehát, hogy Pannónia elfoglalása után megint visszatértek oda, a hol övéiket hátrahagyták volt.

A gyűlés helye Scewem (Sceven, Zeuuen). Hogy a hun-történet a »castra gentis« helyét nem Scewem-be képzelte, egészen világos. Ebből következik, hogy Scewem-et nem kell szükségképen a Tisza mellett Csongrád megyében levő Sövény-

¹⁾ Turóczi mondja: »Detricus de Verona, qui prius hostis erat, regis beneuolentia pariter et liberalitate auditis, cum multis Germaniae principibus, tanti regis venit in curiam.« Ép így Oldh. Nincs kizárva, hogy Turóczi ezt a motiválást az élő mondából merítette.

²⁾ Sebestyén id. m. 434. l. Einhard ugyanis ezt mondja az ő annaleseiben (M. G. H. SS. I. köt. 183. l.) a 796 évről: »Pippinus autem, Hunis trans Tizam fluvium fugatis, eorumque regia, quae ut dictum est, Hringus, a Langobardis autem Campus vocatur, ex toto castra... ad patrem Aquisgrani hiberna habentem venit.«

házán keresnünk; s minthogy Scewem, Sceven, Zeuuen helyesen csak Szeven-nek,¹⁾ nem pedig Seven-nek (Sövény)²⁾ olvasható, természetes, hogy Scewem-et nemcsak nem kell, de nem is szabad Sövényházával azonosítanunk. Már Szabó Károly³⁾ hangoztatta, hogy Scewem csakis a Komárom megyében, a Duna mellett fekvő Szőnyvel azonosítható. Régi oklevelek⁴⁾ Szőnyt Sceun-nek (1249-ből) és Zewn-nek (1460-ból) írják, a mely írásmód phonetikai érték tekintetében megegyezik Sceven-nel vagy Zeuuen-nel. De különben is Szőny, egy régi római város (Brigetio), igen jól illik a monda topographiájába, a mely — mint eddig is láttuk — Pannónia északi részében van lokalizálva, a hol (Ó-)Szőny is — Budától nyugatra — fekszik. Sebestyénnek más magyarázata van,⁵⁾ mely azonban szintén hibás olvasáson — sceven = sövény — alapszik. Sceven-t nem azonosítja Sövényházával, hanem a »sövény« szóval, melylyel szerinte — így kívánja az avar-székely elmélet — a magyarok az avargyűrűket jelölték. Ugy gondolja tehát, hogy Etele Detrét és a többi germán fejedelmet egy ilyen avar gyűrűben fogadta. Minthogy ez a feltevés nemcsak egészen önkényes, hanem hibás olvasáson is alapszik, nem szükséges bővebben czáfolgatnunk.

A mi szempontunkból itt is legfontosabb a Detrehről szóló elbeszélés. Detreh a hunok ünnepi gyűlésén Etelével kibékülve, mint tanácsadója jelenik meg, a ki új hadjáratra biztatja hűbérurát. A német mondában is mint Etzel barátja tartózkodik Dietrich a hun udvarnál; a hűdrekességében azt javasolja Attilának, hogy támadja meg az oroszokat, és mikor Attila tanácsát megfogadja, az egész hadjárat folyamán szóval és tettel segítségére van.⁶⁾ Detrének ez a barátságos viszonya Eteléhez mint hűbérurához, illetőleg Dietrichnek Etzelhez, történeti hagyományokon alapúl. A kutatók régen fölismerték — a mire már fönt rámutattam — hogy a monda oly traditiókat vitt át Detreh-Dietrichre, mint a hunoktól leigázott gótok képviselőjére, melyek eredetileg N. Theodorik atyjára és ennek hét testvérére vonatkoztak.⁷⁾ Ezek békés egyetértésben

¹⁾ V. ö. *Melich János*: Szláv jövevényszavaink, I. köt. 24. l.

²⁾ *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, I. 683. l.) 1455-ből egy »Sewenhaze«, 1515-ből »Sewenhaza« helységet említ; tehát *s*-sel és nem *sz*-szel írva.

³⁾ Kézai Simon mester magyar krónikája, 1862. 24. l. 2. jegyz.

⁴⁾ *Olv. Csánki id. m. III. 491. l.*

⁵⁾ *Id. m. 435. l.*

⁶⁾ *Unger id. kiad. 293. 310. és köv. feje.*

⁷⁾ V. ö. *M. Rieger*: Dietrich und Theodorich. Zeitschr. f. d. Myth. und Sittenk. I. 231. l.

éltek Attilával, támogatták hadi vállalataiban és nevezetesen személyesen is résztvettek a katalaunumi csatában, a hol farkonaik, a nyugati gótok ellen harczoltak. »Inter quos (t. i. a különféle meghódított népek között) — így beszéli Jordanes ¹⁾ — Ostrogotharum praeminebat exercitus Valamire et Theodamire et Videmere germanis ducentibus, ipso etiam rege, cui tunc serviebant, nobilioribus, quia Amalorum generis eos potentia inlustrabat; eratque et Gepidarum agmini innumerabili rex ille famosissimus Ardaricus, qui ob nimiam suam fidelitatem erga Attila eius consiliis intererat; nam perpendens Attila sagacitate sua, eum et Valamerem, Ostrogotharum regem, super ceteros regulos diligebat. Erat namque Valamir secreti tenax, blandus alloquio, dolis gnarus, Ardaricus fide et consilio, ut diximus, clarus; quibus non immerito contra parentes Vesegothas debuit credere pugnaturis.« Jordanes ezen tudósítása mondai színezettel abban a szerepben tükröződik, melyet Detreh a magyar hagyományban a hun király udvaránál játszik. Detreh a gótoknak, vagyis inkább az összes germánoknak képviselője, kik hun főnhatóság alatt éltek. Ép ezért az én felfogásom szerint az a kérdés, melyet újabban Busse ²⁾ vetett ismét fel, vajjon Dietrich a jelentékenyebb Valamernek, vagy pedig atyjának Theodemernek helyébe lépett-e? a monda szempontjából egészen lényegtelen.³⁾ Detrében és az ő sorsában a germánoknak a hunokhoz, a germán fejedelmeknek a hun királyokhoz, főként Attilához való viszonya fejeződik ki valóban költői módon.

Detreh Etele uralomra jutásától a hun-birodalom bukásáig, mely mindjárt Etele halála után következett be, él a hun királyi udvarnál, tehát — történeti évszámokkal kifejezve — 433-tól 453-ig. Összesen húsz évig; és húsz év múltott el a bidrekssaga ⁴⁾ szerint, melylyel a Klage is megegyzik,⁵⁾ míg

¹⁾ *Getica*, XXXVIII. feje.

²⁾ *Sagengeschichtliches zum Hildebrandsliede*. Paul-Braune-Sievers: Beitrage, XXVI. 63. l.

³⁾ *Petz* (id. ért. 44. l.) úgy gondolja, hogy több vonás a történeti Ardarikról vitetett át a mondai Detrére. *Sebestyén* is (id. m. 493. l.) elfogadja ezt a nézetet és azt következteti belőle, hogy a gepidák lényeges hatást gyakoroltak a pannóniai hun-monda fejlődésére. Azt hiszem, hogy ez a feltevés fölösleges. Valamer és testvérei ugyanazt a szerepet játszották Attila udvaránál, mint Ardarik. Ardariknak Attilához való bensőbb viszonyát a monda oly módon juttatja kifejezésre, hogy Ardarikot nem Attila barátjává, hanem — mint látni fogjuk — fiává teszi.

⁴⁾ *Unger* id. kiad. 316. és 325. feje.

⁵⁾ A *Klage* 987. vv. azt mondja, hogy a ravennai ütközetből a hunok és burgundok harczáig tizenkét év múltott el; minthogy pedig a monda szerint Dietrich számkivetése (v. ö. *Symons* id. m. 690. l. jegyz.) 32 évig tartott, világos, hogy a *Klage* szerint is 20 év múltott el a ravennai ütközetig.

Dietrich számkivetéséből Etzel fiaitól kísérve visszatérhetett Olaszországba, hogy régi birodalmát visszafoglalja. A hadjárat a ravennai ütközetrel (Rabenschlacht) ért véget, melyben Dietrich ugyan győzött, de győzelmének nem látta gyümölcsét, mert Etzel fiai életüket vesztették benne. Az Etzel fiai haláláról szóló ezen elbeszélésben Heinzel ¹⁾ helyesen ismerte fel a hunok és germánok harczainak emlékét, melyek Attila halála után törtek ki, melyekben a germán fejedelmek győztek, Attila fiai vereséget szenvedtek és a hun birodalom elbukott. Nyilvánvaló, hogy a számkivetés a német hagyományban is eredetileg húsz évig, vagyis addig tartott, a meddig Attila uralkodott. Ép azért sem a számkivetés idejét, sem — mint látni fogjuk — tartalmát nem szükséges sem N. Theodorik életének ama korszakával magyaráznunk, mely a gótoknak Moesiába való betörésével (473) kezdődött és Ravennába való diadalmas bevonulásukkal (493) végződött,²⁾ sem azzal az időközzel, mely Theodoriknak Byzanczba túsúl való küldése (462) és Olaszország végleges elfoglalása közt telt el.³⁾ Ha a német mondában a számkivetés 20 év helyett 30, illetőleg 32 évig tart, ez első tekintetre is újabb eredetű fejleménynek tűnik fel,⁴⁾ úgy

¹⁾ Die ostgothische Heldensage, 55. l.

²⁾ Igy Symons id. m. 690. l. *Jiriczek* (id. m. 131. l.) fejtegetései alapján.

³⁾ Igy *Fr. Kaufmann*: Das Hildebrandslied. Festgabe für Ed. Sievers, 1896. 154. l. V. ö. *Busse* id. ért. 79. l.

⁴⁾ Hogy miért vesztik Etzel fiai a német mondában még atyjuk életében életüket, tehát hogy a katasztrófa, mely Etzel örököseire szakad, miért nem esik Dietrich számkivetésének végével össze, ezt *R. Heinzel* (Ostgotische Heldensage, 58. l.) úgy akarja megmagyarázni, hogy felteszi, hogy ez az eltolódás a Dietrich-mondának a Nibelung-mondával való egybekapcsolása folytán következett be. Minthogy azonban arra nézve, hogy miként ment ezen egybekapcsolás végbe, más véleményen vagyok mint Heinzel, — olv. erre nézve a következő fejezetet, — nem fogadhatom el említett magyarázatát sem. Az én nézetem egészen röviden összefoglalva a következő: A burgundoknak (nibelungoknak) a hunoktól való megsemmisítése után a legrégebbi hagyományban nemsokára Attila halála, fainak romlása és birodalmának bukása következett. Ezt a katasztrófát egyrészt Ildikó (ő öli meg Attilát) idézi elő, a kinek helyébe Kriemhild lépett, másrészt a germán fejedelmek, nevezetesen a gepida Ardarik és a keleti gót Valamer és testvérei (ők győzik le Attila fiait), kiknek szerepét a hagyomány Detreh-Dietrichre vitte át. A monda fejlődésének ezen fokozatán tehát, melyen a pannóniai magyar hagyomány áll, nem következett még be semmiféle eltolódás a számkivetés ideje és az Attila-fiak romlásának időpontja tekintetében. Midőn azonban a német mondában — a pannóniai magyar hagyomány teljesen ment maradt ettől a hatástól — Theodorik harczai, melyeket Olaszország birtokáért Odoaker-Ermanarik ellen vívott, mindig nagyobb jelentőségre emelkedtek, és az Ermanarik-monda mindig tovább burjánzott: mindjobban háttérbe szorult

hogy kétségtelen, hogy a magyar monda itt is tisztábban és hívebben őrizte meg a történeti hagyományt mint a német. Hogy hogyan nyerte vissza Detreh újra függetlenségét, tehát miképen ért számkivetése a német mondában véget, arról a következő fejezetben lesz szó.

Detreh tanácsára elhatározza Etele, hogy a nyugat ellen hadjáratot indít. A külföldi hadjáratokról szóló egész előadás ¹⁾ azonban nincs a magyar népmondából a hun-törtétiába átvéve, hanem, mint már Petz ²⁾ meggyőzően kimutatta, külföldi történeti művekből. Természetesen nem tiszta és zavarosan történet minden, a mit elmondanak, sőt igen sok és lényeges eltérést találunk a hun-törtétiában a történelemtől. A sokféle zavar oka első sorban abban a körülményben keresendő, hogy a középkori történetírók krónikáikban nem az első forrásokra mentek vissza, pl. Jordanesre, hanem adataikat másod- és tized-kézből merítették, a miből egész önkénytelenül mindig nagyobb és nagyobb eltávolodás következett be a történeti valóságtól. A papi szerzők egyházi álláspontja, legendaszerű tradíciók hatása és helyi befolyások is hozzájárultak még ahhoz, hogy egyes események előadásukban a felismerhetetlenségig eltorzuljanak. A középkori krónikásoknak nemcsak a józan kritika iránt nem volt semmi érzékük, de egyáltalán nem ismerték azt a határt, mely a lehetségest a lehetetlentől elválasztja. A hun-törtéti előadásának egyes részletei tehát, melyeket a szerző külföldi történeti művekből vett át, már eredetileg is messze állottak a történeti igazság-

a germánoknak a hun iga alól való felszabadításának emléke és előtérbe nyomultak azok a hagyományok, melyek Olaszország elfoglalására vonatkoztak. Az előbbi már csak mint epizód tarthatta magát a mondában, és tényleg ilyenre zsugorodott a Rabenschlacht cz. költeményben, a hol a hun uralom alól való felszabadulásról és a gót birodalomnak Itáliában való megalapításáról szóló két monda egymásba olvadt, természetesen úgy, hogy az utóbbi túlsúlyra emelkedett. Arra a kérdésre, hogy a ravennai ütközet és így Etzel fiainak romlása is miért esik a német mondában Etzel halála elé, és hogy így módon miért tolódott ki a számkivetés ideje 20 évről 30-ra vagy 32-re, alább vissza fogok térni. V. ö. *Jiriczek* id. m. 163. l. és *Symons* id. m. 692. l., a kikkel azonban lényeges pontokban nem értek egyet; nevezetesen nem hiszem, hogy a ravennai ütközet Dietrichre nézve eredetileg szerencsétlenül végződött volna. Olv. további fejtegetéseimet Dietrichről a következő fejezetben.

¹⁾ *Kézai* III—IV. fej. 10—13. Chron. Vind. 5—9. fej. Chron. Dubn. 8—17. fej. Chron. Pos. 12—18. fej. Chron. Bud. 20—28. l. *Műgeln* nem. krón. 6—8. fej. *Turóczi* 15—21. fej. *Oláh* 4—16. fej. A két utóbbinak előadása, különösen Oláhé, az eredeti hun-krónikával szemben igen nagy bővítéseket tüntet fel, melyek azonban nem az élő mondából, hanem tudós forrásokból származnak.

²⁾ Id. ért. 55. és 87. ll.

tól; magától értetik, hogy azonfelül még a hun-história szerzője is változtatott a kölcsönvett anyagon, részint nemzeti tekintetekből, részint azért, hogy bizonyos összefüggést hozzon létre a tudós és a mondai eredetű elemek között. Minthogy a külföldi hadjáratokról szóló egész elbeszélés mondatörténeti tekintetből értéktelen, csak röviden akarok vele foglalkozni; egészen nem mellőzhetem, mivel némely kutató, nevezetesen Matthaei, a hun-krónika eme részében is keresett magyar mondai elemeket és hite szerint talált is.

«Etele megindulván a nyugat ellen, először is Illyriát hódítja meg.»¹⁾ Illyria meghódításáról sem a monda, sem a történetírók nem beszélnek. Az összefüggésből sem állapítható meg, hogy a hun-história ezen passusa a hagyományból származik-e, tudós kölcsönvétel-e, vagy pedig a szerző önkényes kombinációja-e? Nincs tehát okunk, hogy erre a részletre bővebben kitérjünk.

«Illyria elfoglalása után Etele a Rajnához vonúl, melyet Konstancznál lép át, és Bázelnél legyőzi Sigismundus királyt.» Matthaei²⁾ itt is a bajor népmondából való kölcsönvételt lát s nézetét megint Aventinus³⁾ egy helyével akarja bizonyítani: »Ibi Gundaricus et Segimundus reges Burgundiorum armati occurrunt, Attilam transitu Rheni amnis prohibitori, sed facile ab exercitu Attilae caeduntur, funduntur, ad internicionem cum copiis delentur.« Világos, hogy itt tulajdonkép a burgundok vereségének elbeszélésével van dolgunk, mit a hunoktól 437-ben megsemmisítő módon szenvedtek. Attila ugyan nem vett részt a hunok ezen hadjáratában, de a történeti források — Prosper Aquitanusnak a 435 évhez írt és később félreértett jegyzete alapján⁴⁾ — már igen korán neki tulajdonították a hunok eme győzelmét, melyet azután Attilának Gallia ellen indított hadjáratával kapcsoltak össze, mely tudvalevőleg a katalaunumi ütközettel végződött. Így már Paulus Diaconus⁵⁾ is írja: »Attila itaque primo impetu, mox ut Gallias ingres-

¹⁾ A «—» jelek között a krónika elbeszélésének nem fordítását, csak kivonatát adom.

²⁾ Id. ért. 13. l.

³⁾ Id. kiad. II. köt. 303. l. V. ö. még IV. 2. köt. 1139. l.

⁴⁾ MGH. Auct. ant. IX. köt. 475. l. Ez egész zavart megoldotta G. Waitz: Der Kampf der Burgunder und Hunen. Forschungen zur deutschen Geschichte, I. köt. 1. l.

⁵⁾ MGH. Auct. ant. II. köt. 202. l. V. ö. még u. o. 262. l. — A hun-történet írójának tehát nem kellett ezen elbeszélését a troppai Márton krónikájából (MGH. SS. XXII. köt. 454. l.) vennie, mint Karácsonyi állítja id. ért. 12. l., mert vehette pl. Paulusból is. Karácsonyinak, mint még látni fogjuk, egyáltalában nem sikerült bebizonyítania, hogy a hun-

sus est, Gundicarium regem Burgundiorum sibi occurrentem protrivit.« Ebből pedig az következik, hogy sem a hun történetnek, sem Aventinus idevonatkozó helyének nem kell népi hagyományt tartalmaznia, hanem tartalmazhat mindkettő — és ez az adott összefüggésben egészen kétségtelen — csupán tudós kölcsönzést is. Ha a magyar krónikában Attila Gundicarius helyett a későbbi és ismertebb burgundi királyt, Sigismundust (516—523), vagy Aventinusnál mindkettőt, Gundicariust és Sigismundust győzi le, abból még korántsem következik, hogy valódi mondai vonással van dolgunk, mert az egész nem egyéb könnyen magyarázható tévedésnél, mely valószínűleg régibb mint a hun-krónika és Aventinus.¹⁾ Ha a magyar monda tényleg tudott a burgundoknak Attilától való kipusztításáról, — s ezt én is kétségtelennek tartom és alább meg is fogom okolni, — akkor elbeszélésének tartalma okvetetlenül egészen másképp hangzott. A hun-történet szerzője semmiesetre sem merített belőle, a mi természetesen nem bizonyíthatja, hogy ilyen magyar népi hagyomány nem is létezett volna. A krónikás máskor is gyakran lenézéssel mellőzi a népi mondát, ha írott, tehát az ő szemében összehasonlíthatatlanul értékesebb források álltak rendelkezésére.

Bázelből Etele Argentina ellen indul, melynek falait leromboltatja, »ut cunctis adeuntibus via libera haberetur... Propter quod eadem ciuitas postmodum Strosburc non Argentina usque hodie est vocata.« Ez a tudós etymologia ugyan Kézainál fordul elő legelőször, de később másutt is gyakran találkozunk vele.²⁾ Kétségtelen, hogy a hun-krónikába is más. bizonyára német szerzőtől származó forrásból jutott.

»Amoto autem — folytatja a krónika — de loco illo suo exercitu, Luxonium, Bizantium, Chalon, Masticoniam, Lingenensem et Lugdulum Burgundie destruxit civitates.«³⁾ Erre a katalaunumi mezőn 451-ben lefolyt ütközet leírása követ-

---

krónika szerzőjének kellett a troppani Márton krónikáját használnia, mely 1265—1268 között íródott; ennél fogva nem is tekinthető bebizonyítottnak, hogy a hun-történet csak 1270 után iratható.

¹⁾ Matthaei Oláhra is hivatkozik, a kinek elbeszélése szerint Attila Bázelnél Sigismundust, Strassburgnál Gundicariust győzte le; úgy tetszik, mintha Matthaei Oláhnak ezen előadásában a magyar monda egy változatát akarná látni. Ez természetesen ki van zárva, mert itt is kétségtelenül a nagy olvasottságú humanista egy tudós kölcsönzésével vagy pedig önkényes kombinációjával van dolgunk.

²⁾ V. ö. Petz id. ért. 58. l. Olv. még W. Hertz: Deutsche Sagen im Elsass, 1872. 92. és 240. ll.

³⁾ A nevek magyarázatát olv. Szabó Károly: Kézai Simon mester magyar krónikája, 25. l.

kezik. Ez a leírás, mely majd minden középkori történeti műben előfordúl, Jordanesből¹⁾ van véve, de mint máskor, itt sem közvetlenül, hanem jelentékenyen megrövidített alakban, közvetett úton. Attila »adversus Cathalanos« indul — így beszéli a krónika — és Aëtius ellen harczol »a mane usque noctem in campo Beluider.«²⁾ A harcz valójában eldöntetlen maradt, a magyar krónika szerint azonban Attila fényes győzelmet aratott a rómaiakon és nyugati gótokon. Az eltérés oka természetesen a krónikás nemzeti elfogultsága Attilával szemben. A nyugati gótok királyát a hun-históriában nem Theodoridnak vagy Theodoriknak hívják, hanem Aldaricus-nak; a Chron. Paschale is — mint már említettem — Ἀλδάρκος-nak nevezi, és nem is lehet benne kétség, hogy e történetileg helytelen név a hun-krónikába is valamely történeti műből jutott bele. A csata leírása már Jordanesnél is szembetűnően sok mondati vonást tartalmaz, mely részben a mi krónikánkba is átmert.³⁾ De a hun-krónika nem mutat egy olyan vonást sem, melyet a magyar mondából kellene vagy lehetne magyarázni. A katalaunumi csatának a magyar hagyományban — mint már fentebb Heinzel Richárd-dal szemben hangoztattam — semmi nyomát nem találjuk.

A hun sereg egy része még a katalaunumi ütközet előtt »contra Miramammonam, soldanum scilicet Marroquie, cum electis capitaneis« vonult. Midőn a szultán ezt megtudta, »de urbe Sibilie fugiit ante Hunos in Marroquiam, brachio Sibilie transpassato.« Ezek a hunok Spanyolországban maradtak vissza. »Ex his etiam Hunis plures fuerant in exercitu capitanei constituti, qui Hunorum lingua spani vocabantur, ex quorum nominibus tota Hispania postmodum est vocata, cum primo vocati essent Katalauni.« Az egész elbeszélést a hun-história szerzője a tudós etymologia kedvéért (*Hispania* a magyar *ispán*-ból), a melyre, úgy látszik, Isidorus⁴⁾

¹⁾ Getica, XXXVI. és köv. fej.

²⁾ A név alakjai a többi krónikában: Bewinde, Beuinder, Bevind, Bewin. *Karácsonyi* (id. ért. 10. l.) ezen különben ismeretlen nevet — úgy vélem — helyesen Alvernia-ra (Auvergne) magyarázza, a hol *Viterbói Gottfried* szerint (MGH. SS. XXII. köt. 35. l.) Attila és Aëtius ezen nagy harcza lefolyt.

³⁾ Így pl. a patak megemlézése, mely az elesettek véréből megdagadt. *Karácsonyi* id. ért. 13. l. azt állítja, hogy a hun-krónika szerzőjének ezt a helyet is *Troppauí Márton* krónikájából (MGH. SS. XXII. köt. 454. l.) kellett átvennie. Ez azonban tévedés, mert vehette pl. Paulus Diaconusból is. MGH. Auct. ant. II. köt. 202. l.

⁴⁾ »Ab Hispano Hispania cognominata est.« Orig. XIV. 127. A *hispanus*-t azután *ispán*-ra magyarázta krónikásunk. V. ö. *Petz* id. ért. 61. l.

indította, nem kölcsönözte, hanem úgy állította össze,¹⁾ és pedig Viterbói Gottfried²⁾ és egy másik ismeretlen forrás alapján, mely a spanyol arabok történetéről szólt.³⁾ Erre a kombinációra valószínűleg a »campi Catalanici« össze-
tévésztése a »Catalonia« nevű spanyol provinciával, bírta rá a magyar szerzőt.

A katalaunumi ütközet után Etele a »ciuitas Tolosana« ellen indult, a hol »cum laude summa« fogadták. Innen a »ciuitas Remensis« ellen vonult, melyet tűzzel pusztított el. Midőn Etele Francziaországot és Flandriát így végig dúlta, átkelt a Rajnán és »Colonia« alá érkezett, a hol a hunok szent Orsolyát (Britanorum regis filiam)⁴⁾ tizenegyezer szűzzel együtt lemészárolták. »Abinde Turingiam introgressus, in Isnaco curia celebrata, super Dacos (olv. Danos), Noruagios, Frisones, Lituanos et Prutenos exercitum magnum destinavit, quibus deuictis et humiliatis sibi fecit subiugari.« A Toulouse, Reims és Köln elfoglalásáról szóló elbeszélés természetesen csak tudós forrásból eredhet.⁵⁾ Matthaeinak azon nézete,⁶⁾ hogy Attilának kölni tartózkodása bajor mondára utal, egészen téves. Valószínű ugyan, hogy Attilának Eisenachban való mulatása mondán alapszik, az azonban kétségtelen, hogy a hun-história azt az elbeszélését is nem a magyar mondából, melyre nézve Matthaei itt is bajor hatást tesz föl, hanem valamely írott kútfőből merítette, a melybe ez a hely talán a német mondából jutott bele. Ugyanerre a forrásra mennek bizonyára Aventinus,⁷⁾ a thüringiai krónika⁸⁾ stb. is közvetve

¹⁾ *Sebestyén* id. m. 438. l. egy sajátosan magyar hagyományt akar ebben az elbeszélésben látni, mely szerinte eredetileg a magyaroknak a nyugat ellen, nevezetesen Spanyolország ellen indított hadjáratára vonatkozott. Én azonban nem tudom ennek semmiféle, csak félig is valószínű nyomát találni a hun-história ezen előadásában.

²⁾ *Speculum regum*, 47. fej. MGH. SS. XXII. köt. 85. l.

³⁾ »Miramammona« tulajdonképen nem személynév, hanem a mór kalifák czíme = emir al mumenin; a történeti tény az, hogy Mohammed Abdallah Annasir egy 1212-ben Navas da Tolosa-nál szenvedett vereség után a Gibraltáron át (Orachium Sibilie) Marokkóba vonult vissza. V. ö. *Petz* id. ért. 59. l. és *Karácsonyi* id. ért. 7. és 11. l.

⁴⁾ A bécsi, dubniczi, pozsonyi és budai krónikában: »Bractanorum regis filiam.«

⁵⁾ V. ö. *Sigebertus Genobl*, MGH. SS. VI. köt. 309. l. *Viterbói Gottfried*, MGH. SS. XXII. köt. 188. l. — *Olv. Petz* id. ért. 61. l. *Karácsonyinak* (id. ért. 10. l.) az az állítása, hogy a Reimsről és szent Orsolyáról szóló elbeszélés Sigebertusig bezárólag ismeretlen, tévedésen alapszik.

⁶⁾ Id. ért. 15. l.

⁷⁾ Id. kiad. II. köt. 302. l.

⁸⁾ *Olv. W. Grimm*: D. Heldensage, 343. l.

vagy közvetlenül vissza.¹⁾ Az északi népek meghódítását Sigebertus Gemblacensis²⁾ is említi: »Attila... multarum aquilonarium gentium sibi subiectarum auxilio fultus, a Pannonia egressus, occidentale imperium invadit.« A hun-történet szerzője talán Sigebertusból vette elbeszélésének magvát, úgy hogy ismeretes északi népek nevével kibővítette és a katalaunumi ütközet után helyezte, vagy — a mi még valószínűbb — az egész elbeszélést egy ismeretlen írott forrásban találta és onnan vette át. Magyar hagyományból nem merítette semmiesetre.

Etelének Eisenachból való visszatéréséhez kapcsolja a hun krónika Buda megöletésének történetét, melyről már föntebb volt szó. »Buda halála után öt évig mulatott Etele Scimbriában, és a négy világtáj felé Kölnig, Litvániáig, a Donig és Zaráig (Jadra) őrszemeket állított fel, oly távolságban, a mennyire egyiknek kiáltása a másikig elhallatszott» és »quorum voce et clamore quid Ethela ageret, seu quali exercitationi deditus esset, mundi partes quatuor potuissent experiri.« Hogy a hun-történet ezen különös passusa honnan származik, nem tudjuk. Sebestyén azt véli, hogy lényegében a mondából van átvéve, melybe avar hatás következtében került.³⁾ Egyúttal rámutat arra is, hogy a hun-krónika előadása⁴⁾ szerint »Huni sive Hungari usque ad tempora ducis Geiche filii Tocsum« hírnökökkel szólíttattak hadba.⁵⁾ Lehetséges, hogy ily fajta hagyományok indították a krónikáírókat arra, hogy a

¹⁾ V. ö. *Petz* id. ért. 63. l. Még azt sem hiszem, hogy a krónikást ezen elbeszélés átvételére a magyar királyi családnak a thüringiai udvarhoz való viszonya indította volna, mint *W. Grimm* (*Altdeutsche Wälder*, I. k. 261. l. 14. jegyz.) és *Sebestyén* (id. m. 438. l.) gyanítják. Ugy vélem, hogy a krónikás ezen rokonsági viszony nélkül is átvette volna ezt a helyet, egyszerűen azért, mert a tőle használt forrásban benne volt.

²⁾ MGH. SS. VI. köt. 309. l. V. ö. *Petz* id. ért. 64. l.

³⁾ Id. m. 450. l. — Az avar hatás bizonyítására hivatkozik a szent-galleni barát (MGH. SS. II. köt. 748. l.) következő helyére, a mely szerint az avaroknál »inter hos igitur aggeres ita vici et villae erant locatae, ut de aliis ad alios vox humana posset audiri«, és »de circulo quoque ad circulum sic erant possessiones et habitacula undique versum ordinata, ut clangor tubarum inter singula posset cuiusque significationis adverti.«

⁴⁾ *Kézai* II. fej. 6. l.

⁵⁾ Így még *Justus Lipsius* is (*De militia Romana*, lib. V. dial. IX. Antwerpen, 1602.) beszéli a XVI. század második felében: »Petrus Bellonius diligens utrilque observator monuit, itemque amicus noster Carolus Clusius, Pannonies idem facitare (mint a rómaiak), qui clare et mutuo sibi accinunt: Szollaý, szollaý virratzto, szollaý! idest: Vigila, vigila, vigil, vigila! Et cum sub auroram se recipiunt, canunt: Haynal vagyon, szép piros haynal, haynal vagyon! hoc est: Erumpit jam elegans rubens (scilicet aurora ut dies) erumpit jam.«

hun birodalom határait ezen a módon jelölje meg; de az egész inkább csak sejtés és annyira bizonytalan, hogy nem szabad belőle a mondára nézve messzemenő következtetéseket levonni.

«Ezen öt év elmúltával Etele Aquileja ellen indul, miután útközben már több várost elfoglalt. Az ostrom soká sikertelen maradt, mígnem a hunok — egy gólyának a városból elvonulásától felbátorítva — újabb, az eddigieknél erősebb rohamot intéztek a város ellen, melynek ez már nem tudott ellentállni.» Aquileja ostromát hun-krónikánk ugyanazon mondai vonásokkal mondja el, mint Jordanes, és nincs is kétség benne, hogy az egész elbeszélés — közvetett úton — Jordanesből¹⁾ jutott a hun-történetbe.²⁾ Aquileja ostromának leírásába bele van fonva a longobárdokról és Velencze alapításáról szóló elbeszélés is, melyet már föntebb igyekeztem megfejteni.

«Aquileja megostromlása után Etele Ravenna alá vonult, miután útközben ismét néhány várost vett be. Ravennában egy ariánus püspök székel, a ki megnyitotta Etelének a város kapuit és megígérte neki, hogy egész Olaszország meghódításában támogatni fogja, ha az arianismushoz pártol és a többi keresztyént üldözi. Etele beleegyezett. Ezt azonban megtudta Leo pápa, a ki a hun király elé vonult és kérte, hogy álljon el szándékától. Etele a pápa feje fölött egy alakot lát lebegni, mely kivont karddal fenyegeti őt. A látománytól félelem fogja el, úgy hogy teljesíti a pápa kérelmét. Erre visszatér Ravennába és megöli a püspököt híveivel egyetemben.» Attila találkozása Leo pápával történeti tény, melyet Jordanes³⁾ is elbeszél; az a hozzátétel, hogy Attila a látománytól való félelmében vonult vissza, már Paulus Diaconusnál is megvan.⁴⁾ A ravennai püspökről szóló elbeszélés is — bár eltérő szerkezetben — már Agnellusnak a ravennai püspökök történetéről írt művében⁵⁾ is előfordul, úgy hogy egészen kétségtelen, hogy ez a részlet is valamely történeti munkából került a hun-históriába. Ép azért Matthaei⁶⁾ nézete, hogy a hun-história elbeszélése és a ravennai ütközetről (Rabenschlacht) szóló német monda között

¹⁾ Getica, XLII. fej.

²⁾ V. ö. Petz id. ért. 65. l.

³⁾ Getica, XLII. fej.

⁴⁾ MGH. Auct. ant. II. köt. 205. l. E helynek nem kell tehát a troppai Mártontól (MGH. SS. XXII. köt. 418. l.) származnia, mint Karácsonyi id. ért. 13. l. állítja.

⁵⁾ MGH. SS. Rer. Lang. 299. l. De Sancto Joanne, XX. V. ö. Thierry: Attila-mondák. Ford. Szabó K. 22. l. és Petz id. ért. 65. l.

⁶⁾ Id. ért. 44. l.

összefüggésnek kell lenni, mindazon következtetésekkel együtt, melyeket ebből levon, teljesen hibás.

«A míg Etele Ravennában tartózkodik, egy Zoárd nevű kapitánya (capitaneus princeps militie regis) hun sereggel zsákmányolásra indul és eljut »usque ad montem Cassinum,« a mire visszatér Eteléhez.» Már Szabó Károly¹⁾ valószínűvé tette, hogy itt tulajdonkép olyan epizóddal állunk szemben, mely a magyaroknak külföldi kalandozásairól szóló hagyományokból került a hun-törtételebe. Liutprand²⁾ értesítése szerint ugyanis 924-ben egy Salardus nevű magyar vezér pusztított Felső-Olaszországban, és már előbb, 922-ben Apuliába törtek be a magyarok és 937-ben kirabolták a Monte-Cassinon épült kolostort.³⁾ Az elbeszélés tehát — ha Zoárdot Salardus-szal azonosítjuk, a mi igen megengedhető — mindenesetre magyar hagyományból származik; de alig dönthető el, hogy népi úton került-e a hun-mondába, vagy pedig csak a krónikás tévedéséből a hun-törtételebe.

Annak rövid megemlézésével, hogy Etele Olaszországból megtérvén, Egyptom, Assyria és Afrika meghódítását forgatta eszében, véget ér a külföldi hadjáratokról szóló elbeszélés. Ez az egész elbeszélés nem nyújt tehát — talán a Zoárdról szóló epizód kivételével — semmit, a miről csak némi valószínűséggel is állítható volna, hogy a nép száján élő mondából került a hun-törtételebe. Elejétől végig tudós kölcsönzéseken alapúl, a nélkül, hogy valódi történetet tartalmazna. Ebből azonban nem következik, hogy maga a monda nem tudott volna semmit Etele külföldi hadjáratairól. Ellenkezőleg, föltette valószínű, hogy Etele hatalmas alakját a pannóniai magyar hagyomány is ragyogó hőstettek és diadalmas csaták fényével övezte körül.

Ezen feltevés mellett maga a krónika nyújt határozott bizonyítékot, mikor elbeszéli, hogy Etele Detreh tanácsára határozta el magát a nyugat ellen indítandó hadjáratra. Ennek említése a »curia solemnisc«-ről szóló elbeszéléssel együtt kétségkívül a népmondából van átvéve. Mert ez az adat történeti képtelenség, még akkor is, ha csak a középkori krónikaíró zavaros szemével tekintjük. Világos azonban, hogy a hun-történetben elbeszélte hadjáratok nem lehetnek azonosak azokkal, melyekről a hun-monda tudott. Azt alig gyaníthatjuk, hogy a mondában ki ellen irányultak Etele hadi vállalatái és milyen

¹⁾ Id. m. 34. 1. 2. jegyz. V. 6. még *Sebestyén* id. m. 390. 1.

²⁾ MGH. SS. III. köt. 303. 1.

³⁾ *Olv. Chronicon Monasterii Casinensis*. MGH. SS. VII. köt. 619. 1

volt lefolyásuk. Hogy mégis némi sejtelmünk legyen róla, a német hagyományokra kell egy pillantást vetnünk. A Waltharius-énekben Attila Gibich frank király, Herrich burgundi király és Alphere aquiloniai király ellen vonúl. A *Þidrekssaga*-ban Attila Hunország elfoglalása után Vilcinaland királya, Ossantrix ellen harczol, a miben *Þidrekr* is támogatja.¹⁾ Ép úgy segítségére van Attilának *Þidrekr* azokban a hadjáratokban is, melyeket Valdemar, Holmgardr királya, Ossantrix testvére ellen intéz.²⁾ A *Biterolf* olyan háborúkról beszél, melyeket Etzel a porosz és lengyel királyok ellen viselt; a *Wenezlan*-ban Dietrich Etzel érdekében szintén a lengyel király ellen³⁾ harczol; végül a *Klage*-ban⁴⁾ azt mondja Dietrich Wolfhartról, az ő vitézéről: »Etzel der künec hère hât manegen sig von dir genommen«; ezeknek a győzelmeknek kivívásában természetesen Dietrichnek, Wolfhart urának is része volt.

Ilyen vagy hasonló harczokról és küzdelmekről a magyar mondának is kellett tudnia. Az is bizonyos, hogy a magyar hagyományban Etele jelleme közelebb állott a történelemhez, mint a *Þidrekssaga*-ban vagy a német költeményekben, tehát hősibb és tetterősebb volt, mint a német mondában. Etele hadi vállalataiban kétségtől Detrének is jelentős szerep jutott. Ily módon nyert Detrének Etele udvaránál való húsz évi tartózkodása, tehát a német mondában Dietrichnek számkivetése, hősi dicsőséggel teljes tartalmat. Hiszen a keleti gótok élete sem folyt le tétlenül Attila uralkodása alatt, hanem mint a hunoknak, nekik is folytonos harczokban volt részük, gyakran döntő szerepük. Az a körülmény, hogy a hun-történet Detreh nevét a külföldi hadjáratok elbeszélésében egyetlen egyszer sem említi meg, bár állítása szerint Etele Detreh tanácsára indult a nyugat ellen, szintén egész határozottan a mellett bizonyít, hogy a monda tudott Attila nyugati hadjáratairól, és hogy a krónikaíró csak azért nem merített belőle, mert tudós történeti művek bőségesen kínáltak az ő szemében a népi hagyománynál értékesebb anyagot.

¹⁾ Unger id. kiad. 41. 135. 261. és köv. fej.

²⁾ Id. h. 293. és köv. fej.

³⁾ Witzlân cseh királyról szól a *Biterolf* is, 6536. vv. — Ezen harczok történeti alapja ugyan minden valószínűség szerint a német császároknak, nevezetesen II. és III. Ottónak és III. Henriknek a szlávok ellen viselt háborúiban keresendő (v. ö. *Jiriczek* id. m. 172. l. és *Symons* id. m. 702. l.); de azért nem lehet benne kétség, hogy itt alapján régebbi hagyományoknak újabb eseményekre való átvitelével van dolgunk; a mint pl. a *Þidrekssagában* is a monda színhelyének Magyarországól Észak-Németországba való áthelyezése későbbi fejlemény.

⁴⁾ 1728 és köv. vv.

4. Etele halála. A hun birodalom fölbomlása.

a) A míg Etele új terveket forgatott agyában, egy gyönyörűséges leányt,¹⁾ a bractai király (regis Bractanorum) leányát vezették hozzá, a kit Micolt-nak²⁾ hívtak. A nászéjen azonban, »cum ipsam (Micolt) carnaliter cognouisset, plus excesserat more solito in potando, et usu coitus pro uelle consummato, ex eius naribus supine dormienti sanguis est egressus, qui locum liberum non habens exeundi, in meatum gutturis introiuit, ubi coagulando propediens anhelitum, metum orbis suffocauit. Micolt uero de somno excitata, dum suum dominum crebris motibus excitasset, nec se mouere potuisset, corpus cernens frigidatum et priuatum calore naturali, eiulando cubicularios regios ad se euocans, suum dominum exclamauit introisse uniuerse viam carnis. Qui quidem terribiliter exclamantes ad palatii hostia uniuersos vigiles fecerunt cursitare.³⁾ Sepelierunt eum in loco superius memorato, cum Wela, Kaducha et aliis capitaneis.«

Ezen, Attila utolsó szerelméről és haláláról szóló elbeszélés természetesen Jordanestől⁴⁾ származik, valószínűleg nem közvetlenül, hanem valamely későbbi krónika útján. A magyar mondához bizonyára nincsen semmi köze. A hun-história előadása a Jordanesétől csak lényegtelen pontokban tér el. Mindenekelőtt nagyon meg van rövidítve, a mint krónikánk egyáltalán a szájhagyományoknak, valamint a történeti forrásoknak rendszerint csak vázlatát adja. Jordanesnél a leány neve *Ildico*, és a magyar krónikák *Micolt* alakja kétségkívül palaeographiai hiba következtében keletkezett »Ildico-Hildico«-ból,⁵⁾ mint pl. Kézai prologusában »Baltrame« »Haliurunae«-ból. A magyarban Ildico-ból sohasem fejlődhetett nyelvtörténetileg

¹⁾ Kézai IV. fej. 14. Chron. Vind. 10. fej. Chron. Dubn. 18. fej. Chron. Pos. 19. fej. Chron. Bud. 28. l. *Mügel*n ném. krón. 9. fej. *Turóczi* 22. fej. *Oláh* 16. fej. 4.

²⁾ Chron. Vind. Dubn. és Bud. »filiam regis Bractanorum Micolch«; Chron. Pos. »filiam regis Bractanorum nomine Micoloth«; *Mügel*n: »des kuniges tochter britanorum, die hieß michaloch«; *Turóczi* és *Oláh*: »Bactrianorum regis gnatam, cui nomen Mycolth fuit.«

³⁾ *Turóczi* hozzátesszi még: »Rex, qui multarum fudit sanguinem gentium, ipse proprio sanguine suffocatus est.« (Majdnem szóról-szóra mint *Freisingi Ottó*, Chron. IV. 28.) Marcianus császár álmát is Attila eltörött íjjáról itt említi *Turóczi*; ép így *Oláh* is.

⁴⁾ *Getica*, XLIX. fej.

⁵⁾ Így magyarázza Micolt-ot *Riedl Frigyes* is. *Olv. id. ért.* 336. l.

egy »Micolt« alak, és csak a tájékozatlanság fedezhet fel Micoltban valami »keleti« jelleget.¹⁾ A »Micolt« név különben egészen ismeretlen, és hogy a krónikások idejében is ismeretlen volt, világosan bizonyítja az a körülmény, hogy az egyes krónikák oly eltérésekkel írják e nevet, melyek, minthogy nemcsak orthographiai, hanem phonetikai értékük is van, hangtörténetileg nem igazolhatóak. Jordanes nem említi, hogy Ildikó milyen népből származott, maga a név azonban fölötte valószínűvé teszi, hogy germán leány volt. A magyar krónikák »filia regis Bractanorum«-nak mondják. Matthaei itt valamely Nagy Sándorról szóló regény hatását látja, mert Nagy Sándorra nézve is »végzetessé válik a baktriai Roxanéval való házassága.«²⁾ Ez ugyan lehetséges, — természetesen akkor sem a mondából való, hanem tudós kölcsönzéssel volna dolgunk, — de mindenesetre nem »kétségtelen.« Már magyar tudósok is gondoltak — így nevezetesen maga Turóczi és Oláh is — a »bactrianus«-okra, a kik Isidorus³⁾ szerint skythák voltak; Szabó Károly⁴⁾ azonban joggal hangoztatta Prayval szemben, hogy régebbi krónikáink egészen Turócziig következetesen »bractani«-t írnak és nem »bactriani«-t, és hogy e név krónikáinkban más helyütt is ugyanazon írásmóddal fordul elő. Így Kézai és Műgeln szent Orsolyát ugyan »filia regis Britanorum«-nak nevezik, a többi krónika azonban »filia regis Bractanorum«-nak; azonkívül beszélnek Kézai⁵⁾ és a Chron. Vindobonense,⁶⁾ hogy a hunok elvonulása után »Zuataplug . . . princeps . . . in Polonia . . . Bracta subiugando Bulgaris Messianisque imperabat.« Természetesen ezzel sem jutunk tovább, minthogy Bracta szintén egészen ismeretlen.⁷⁾ De a mint sem szent Orsolya származása, sem Bractának Zuataplugtól való elfoglalása a magyar hun-mondára nézve nem fontos, úgy Micolt-

¹⁾ Így W. Grimm: Altdeutsche Wälder, I. köt. 262. l. Matthaei id. ért. 21. l.

²⁾ Id. ért. 19. l. Matthaei abban is egy ilyen regény hatását látja, hogy Etele ép úgy, mint Nagy Sándor, »hódításai befejezésére irányuló roppant tervezgetések közepette« hal meg. De ennek sem kell valamely Nagy Sándorról szóló regényből kölcsönzött vonásnak lenni, mert hogyan halhatott volna meg Attila élete delén a történelemben csak úgy, mint a mondában, másként, mint nagyra törő tervezgetések közepette?

³⁾ Orig. IX. 2. 43. V. ö. Petz id. ért. 67. l.

⁴⁾ Id. m. 35. l. 7. jegyz.

⁵⁾ IV. fej. 6.

⁶⁾ X. fej.

⁷⁾ Podhradczky (Chron. Budense, 29. l.) egy »Bractia« nevű illyriai szigetre figyelmeztet, melyet Plinius (Hist. Nat. Lib. III.) említ, és hozzáteszi: »Attila ergo Micolcham . . . in Italiam profectus aut inde redux, sibi desponsare poterat.« De ez az utalás is minden, csak félig is biztos alap nélkül szűkölködik.

nak, a bractai király leányának¹⁾ sincs nagyobb jelentősége, mert semmiesetre sem került népi hagyományból a krónikába.

Egy másik, szintén lényegtelen eltérést találunk Ildico = Micolt viselkedésében Attila halála után. Jordanesnél csendes levertségben és elfödött arczczal várja a hajnal közeledését, a hun-históriában rögtön jajveszékelésben tör ki, mihelyt észreveszi, hogy Etele meghalt. Nem lehet azonban kétséges, hogy ez az eltérés nem egyéb Jordanes leírásának józanabb és köznapibb másolatánál, és hogy ebből következtetéseket vonnunk — mint pl. Matthaei²⁾ teszi — nem szabad. Csak a temetés helye, Cuweazoa, a hol a többi hun vezér is eltemettetett, származhatnék a mondából; de lehetséges az is, hogy Etelenek Köveaszón való eltemettetése csak a krónikás önkényes kombinációja, mely kétségkívül nagyon közel feküdt. A hun-história legfontosabb egyezése Jordanes előadásával az, hogy Etele a nászéjen természetes halállal hal meg, nem pedig erőszakosan utolsó neje kezétől. Itt eltér minden monda Jordanestől és eltérne kétségtelenül a magyar hun-krónika is, ha elbeszélését nem valamely történeti műből, hanem a szájhagyományból merítette volna.³⁾

Sebestyén⁴⁾ a hun-história ezen fejezetében is, nem ugyan tiszta mondát, de a valódi népi hagyománynak legalább nyomait véli fellelhetni. Ilyeneknek tekinti Micoltot és a bractanokat; azonkívül valószínűnek tartja azt is, hogy Attila a magyar hagyományban is olyan módon halt meg, mint azt Jordanes beszéli, és hogy ezt az egyezést nem maga a krónikaíró hozta létre. Ugy vélem, hogy a mondottak után s azután a mit még mondani szándékozom, nem lesz szükséges Sebestyén nézetét bővebben czáfolgatnom.

Épenséggel hamisítatlan mondát lát Matthaei⁵⁾ a hun-história ezen előadásában, természetesen bajor eredetű mondát. Ismét Aventinusra⁶⁾ utal, a ki beszéli: »Dum cum nova nupta Hyldegunda, filia Herrici reguli Francorum, sese oblectat,

¹⁾ *Mügel*n Henriknél itt is: »des kuniges tochter britanorum.«

²⁾ Id. ért. 19. l. Együttal meg akarom Matthaeivel szemben jegyezni, hogy a leánynak a becézgető nevet — Ildikó — nem kellett okvetetlenül a hunoknál kapnia, hanem kaphatta már a szülői házban is.

³⁾ A krónikák egy része Marcianusnak már említett álmáról is szól; magától értetik, hogy itt is Jordanes a forrás. Kézai nem említi ezt az álmot.

⁴⁾ Id. m. 458. l.

⁵⁾ Id. ért. 18. l.

⁶⁾ Id. kiad. II. 306. l. A németül írt krónikában id. kiad. IV. 1143. l. »do er mit derselben hochzeit, freud und wunn het, zue nacht sich übersaufen het, fund man in zue morgen toten im pet.«

obito invitam exhalavit animam. Cantatur apud nos antiquis carminibus, Sycambriae, quam nos Ophen, ugrí Budam vocare solent, Attilam habitasse et opetiisse.« Müllenhoff¹⁾ Aventinus ezen helyére megjegyzi: »Hier wird zuerst die Ildico des Jordanes mit der Hildegunde des Waltharius, den Aventin aus einer Regensburger Hs. kannte, zusammengeworfen.« Müllenhoffnak kétségtől igaza van. A sokat olvasott Aventinus itt is több forrásból merített és tudatosan vagy önkénytelenül mondát és történelmet összevegyített, úgy hogy a különféle elemek alig választhatók el egymástól. Valószínű, hogy az Attila haláláról szóló elbeszélést — de nem egyúttal azt is, mely Hildegundával való egybekeléséről szól — a magyar krónikákból vette át; de semmiesetre sem vette szájhagyományból, mindamellett, hogy azt állítja: »cantatur apud nos antiquis carminibus.« Abban sem lehet kételkedni, hogy a Kaiserchronik,²⁾ Freisingi Otto³⁾ és Mügeln Henrik⁴⁾ is, kikre Matthaei szintén hivatkozik, nem a mondából, hanem Jordanesből vagy más történeti műből merítették azt, a mit Attila haláláról tudnak. Elbeszélésüket azután egy barátságos megjegyzéssel díszítették fel a vérontóról, a ki saját vérében fuladt meg. A halálnak arról a neméről, melyről hun-históriánk és minden más történeti mű szól, nem tud a Klage⁵⁾ semmit, pedig minden lehetséges módot említ, a mi módon Etzel meghalhatott.

»Die ungarische Tradition — mondja Matthaei⁶⁾ — zeigt ihre Verwandtschaft mit der bairischen Hildegundensage auch darin, dass in beiden Kriemhild neben dieser »nova nupta« — mit der sie eigentlich identisch ist — als eigentliche Gattin Attila's galt«, — a mint Aventinus⁷⁾ néhány lappal előbb tényleg Attilának Grymildával, Gunther thüringiai király leányával való egybekeléséről szól. Általánosan elfogadott nézet, hogy a burgund-monda részben Ildikónak és Kriemhildnek azonosítása útján kapcsoltatott össze az Attila haláláról szóló hagyományval vagy mende-mondával. De ha ez a nézet helyes, — és ebben alig lehet kétség, — akkor Aventinusnál Hildegunda és Grymilda, a magyar krónikában Micolt és Kremheld csak félreértésből szerepelhetnek egymás mellett mint két külön-

¹⁾ Zeugnisse und Excurse zur deutschen Heldensage. Zeitschr. f. d. Alterthum, XII. köt. 432. l.

²⁾ 13856 és köv. vv.

³⁾ Chron. IV. 28. l.

⁴⁾ V. ö. Zeitschr. f. d. Alterthum, XII. köt. 316. l.

⁵⁾ 4323. vv.

⁶⁾ Id. ért. 21. l.

⁷⁾ Id. kiad. II. 302. l. és IV. 1137. l.

bűző személy. Minthogy pedig Kremheld kétséggkívül a magyar mondából került a hun-törtételebe, nyilvánvaló, hogy Micolt csak tudós kölcsönzés lehet, a mint már fentebb is hibásan írt nevéből kiviláglott. Mihelyt a hagyomány Ildikót a burgundi Kriemhilddel azonosította, a leány emlékének, a kiről a történetírók szólnak, szükségképen feledésbe kellett merülnie. Az egyezés tehát Aventinus és a magyar hun-krónika között nem a magyar és bajor hagyomány rokonságán alapúl, hanem Aventinusnak és a magyar krónikaíróknak közös félreértésén.

Minthogy a hun-krónikának Etele haláláról szóló elbeszélése nem származhatik a mondából, az a kérdés vetődik fel, vajjon a magyar monda egyáltalán nem tudott-e semmi közelebbit Etele halálának módjáról és körülményeiről? Maga a krónika sem igenlő, sem tagadó feleletre nem nyújt támasztó pontot; itt is csupán következtetésekre vagyunk utalva. Az a meggyőződése, hogy a pannóniai magyar hagyományból nem veszhettek ki Attila halálának emléke. Attila a magyar hagyomány középpontjában áll és halála olyan szokatlan körülmények közt következett be, hogy emlékének kialakása elképzelhetetlen. Azt a feltevést, hogy a magyar monda tudott Etele haláláról, másféle okok is támogatják. A hun-történet befejező része, mely a hagyományból van átvéve, a hun birodalomnak Etele fiai alatt végbemenő felbomlásáról szól. A hun hatalom bukásának ha nem is közvetlen, de tulajdonképeni oka a történelemben ép úgy, mint a magyar hagyományban, Attila halála; fiai egymás közt egyenetlenkedtek és nagyon is gyöngék voltak arra, hogy a legkülönbözőbb elemekből összerótt óriási birodalom bomlását megakadályozzák. A leigázott népek, első sorban a keleti gótok és gepidák, felszabadulásukat Attila hirtelen bekövetkezett halálának köszönhették. Ezzel új korszak kezdődött történeti életükben, és így gondolható-e, hogy a gótok, különösen azok, a kik Pannóniában visszamaradtak, oly korán megfeledkezhettek volna Attila haláláról? Történetükben fordulópontot jelentett s a legszilárdabb és legjelentősebb ponttá kellett fejlődnie és annak kellett maradnia történeti tradícióikban is. Ugy gondolom tehát, ha egyáltalában még élt valamely hun-monda Pannóniában, mikor a magyarok elfoglalták, okvetetlenül élnie kellett Attila halála emlékének is; és ha népünk ennek a mondanak sokkal jelentéktelenebb részeit vette át, nem hagyhatta figyelmen kívül az Attila haláláról szóló hagyományt sem. Ha pedig a magyarok átvették e hagyományt, lehetetlen, hogy épen ők felejtették volna el, a kik Etele nemzeti hősiüknek tekintették és a kik az ő gazdag örökségét, melyet fiai nem tudtak megővni, mint az ő és az ő népének utódai foglalták el. Az a fel-

tevés tehát, hogy a pannóniai hagyomány tudott Etele haláláról és hogy tudnia kellett róla a magyar mondának is, azt hiszem, eléggé megokolt és magán viseli a valószínűség minden jegyét.

Milyen volt mármost ez a hagyomány, mely Etele haláláról szólt? Jordanes még nem tud róla, hogy Ildikó ölte volna meg Attilát a nászéjen. Ismeretes azonban, hogy nem-sokára az a hír terjedt el, hogy Attila a leány kezétől vesztette életét, a ki bosszút állott övéért.¹⁾ Ebből a felfogásból, mely mindenesetre Pannóniában is el volt terjedve, indul ki a skandináv és további fejlődésében a német monda is. A német és főként a skandináv mondában kell a felvetett kérdésre a feleletet keresnünk.

Az Eddában, a hol az Atli-monda a Nibelung-mondával tudvalevőleg már egybe van kapcsolva, egy helyt²⁾ azt jövendőli Brynhildr, hogy Guðrún az ő fiainak halála után egy éles vassal meg fogja Atlit ágyában ölni. Egy más helyen³⁾ el van mondva, hogy Guðrún megölte Atli fiait, húsokat megfőzte és feltálalta Atlinak és azután őt is megölte italtól kábultan ágyában. Egy harmadik hely⁴⁾ arról szól, hogy Guðrún megölte Atlit álmában és pedig Hniflungr-nak, Hogni fiának segítségével. Guðrún = Kriemhild az Eddában testvéreiért áll bosszút, a kik Atli miatt vesztették el életüket. Különben pedig annyira egyezik az Edda előadása Jordanesével még mellékes részletekben is, — Atli ittas, halála éjjel álmom ágyában következik be -- hogy a skandináv monda történeti alapjában nem lehet kételkednünk. A Þiðrekssaga-ban ugyan nem Grimhildr öli meg Attilát, mert ez már előbb esett el Þiðrekr kezétől⁵⁾ a nibelungok és hunok harczában, de még így is találunk némi egyezést az Eddával, mert a Þiðrekssaga-ban is Hogni fia⁶⁾ fosztja meg Attilát életétől, a kit — ép úgy mint Grimhildr fiát Attilától⁷⁾ — Aldrian-nak hívnak. A Klage már nem tud semmi bizonyosat Etzel haláláról, és a Nibelung-ének, a hol Kriemhild a hunok és burgundok harczában Hildebrand kezétől esik el, már nem is tesz róla említést. Lehetetlen a következetességet a hagyomány fejlődésében, mely az egész

¹⁾ Az adatokat összeállította W. Grimm: D. Heldensage, 9. l.

²⁾ Sigurðarkviða en skamma. Hildebrand-Gering kiad. 59. vsz. V. ö. még Guðrúnarkviða, II. 38. és köv. vsz. és Volsungasaga, XXXIII. fej.

³⁾ Atlakviða, id. kiad. 36. és köv. vsz.

⁴⁾ Atlamöl. id. kiad. 83. és köv. vsz. — Volsungasaga, XXXVIII. fej.

⁵⁾ És pedig Attila beleegyezésével, mert mint Þiðrekr mondja: »Hasonló módon (t. i. mint testvéreit) megölné (Grimhildr) téged és engem is, ha tehetségében volna.« Unger kiad. 292. fej.

⁶⁾ Unger kiad. 393. és 423. fej.

⁷⁾ Unger kiad. 379. fej.

mondának átalakulásával szerves összefüggésben áll, észre nem venni. Az Eddában Gudrún = Kriemhild öli meg bosszúból a bűnös Atlit, és pedig Hogni = Hagen fiának segítségével; a þidrekssaga-ban az ártatlan Attila — későbbi eltolódás következtében — túléli a bűnös Grimhildr-t, de neki is erőszakos halállal kell meghalnia, és pedig Hogni fiának bosszujából. A fejlődésnek ezen irányánál fogva Etzel halála, melynek a monda cselekvényére nézve már semmi jelentősége nem volt, elvesztette minden érdekét, úgy hogy emléke lassankint egészen eltűnt a hagyományból.

Ha feltevésünk megokolt, hogy a magyar hagyomány tudott Etele haláljáról, akkor a skandináv és német monda alapján nem nehéz megállapítani, hogy hogyan és milyen körülmények között kellett Etele halálának bekövetkeznie. Mint a hun-történet befejező része mutatja, a magyar hun-monda egybe volt kapcsolva a német Nibelung-mondával. Ebből származott Krehheld, Etele germán neje. Krehheld túléli Etelét és részt vesz a germánok és hunok nagy harczában, mely Etele fiainak romlását okozza. Etelétől származott fiát Aladárnak hívják, a ki — minthogy anyai részről germán eredetű — a leigázott germánokkal szövetkezik és Etelének másik fiát, ki a hunok élén áll, egy Krehheldről elnevezett csatában legyőzi és Pannóniából keletre űzi. Erről a csatáról és Etelének két fiáról alább lesz szó, a hol majd bebizonyítani igyekszem, hogy ez az Aladár Aldrian-nal és mindkettő a gepida Ardarik királlyal azonos. Ily módon tehát ezt a monda-typust kapjuk: Krehheld és Aladár (Aldrian) Etele halála után a hunok romlását okozzák. Olyan typus ez, melynek rokonsága az Eddában megőrzött szerkezettel szembeütlő, főként ha a monda szellemében, Atliban nem pusztán a történeti Attila személyét, hanem helyesen a hunok képviselőjét is látjuk. A hun-mondának a Nibelung-mondával, való összekapcsolása után két lehetőség állott be: vagy Kriemhild élte túl Attilát, vagy Attila Kriemhildet. Az utóbbi esetben Attila vagy erőszakos halállal halt meg (így a þidrekssaga-ban), vagy pedig a monda megfelelkezett haláljáról (így a német költeményekben). De ha Kriemhild élte túl Attilát, Attila halálát csak Kriemhild okozhatta; a mi nemcsak abból következik, hogy ez a typus az Eddában tényleg reánk maradt, hanem fejlődése ezen fokán eleve és szükségképen a monda egész szelleméből is.

Ha tehát a magyar hagyomány Attila haláljáról egyáltalán még tudott valamit, — és ebben alig lehet kétség, — a monda csakis így hangozhatott: Krehheld bosszúból megöli az ittas Etelét álom közben ágyában, és halála után — még mindig

bosszútól úzve — fiának Ardariknak (Aladárnak) és a többi germán fejedelemnek segítségével romlásba dönti Etele egész hun birodalmát és másik fiát, a ki első feleségétől született. Hogy mármost Kremheld a magyar hagyományban leány vagy özvegy volt-e, mikor Etele felesége lett, nem dönthető el egész határozottsággal. Az előbbi bizonyára valószínűbb.¹⁾ Mindenesetre azonban nem a nászéjen oltotta ki Etele életét, hanem néhány évvel később, — mint a monda minden más szerkezete szerint, — mikor Etele-től való fia már alkalmas eszközzé serdült fel; vagy pedig fel kell tennünk, hogy bosszúművének második felét — a hun birodalom megsemmisítését — Etele halála után csak néhány év múlva hajtotta végre.

A mit Etele haláláról mondtam, azt — úgy tartom — következő fejtegetéseim még meg fogják erősíteni. Még csak arra a kérdésre kell felelnem, miért merítették krónikaíróink Attila haláláról szóló elbeszélésüket tudós forrásokból, mikor a hazai hagyomány rendelkezésükre állott? Már nehányszor volt alkalmunk megfigyelni, hogy a hun-história szerzője csak akkor támaszkodik a népi mondára, mikor arra rá van kényszerítve; különben mindig a történeti műveknek ad elsőbbséget, a mint az történetírónál természetes is. A Pannónia meghódításáról szóló elbeszélést csak azért merítette a hun-krónika a szájhagyományból, mert egyrészt nem talált erre vonatkozólag a tudós történeti művekben semmit, másrészt azonban a nemzeti felfogás, hogy Pannóniát a magyarok elődei már egyszer elfoglalták, rákényszerítette, hogy Pannónia elfoglalását elbeszélje. A Buda haláláról szóló részt, mely a történelemmel szemben nem annyira eltért, mint inkább csak mondaszerűen bővült, a krónikaíró bizonyára csak azért vette át a népi hagyományból, mert megmagyarázta a Buda és Etzelburg neveket, és pedig tetszetős etymológiával, a mint az egy középkori tudós izlésének annyira megfelelt. Hogy Detreh az Etele udvaránál tartózkodott mint vazallusa és tanácsadója, ezt azért nem hallgathatta el a hun-história, mert különben egészen megokolatlan volna Detreh döntő szerepe a hun hatalom megsemmisítésében Etele halála után, a miről a hun-történet befejező része beszél.

¹⁾ Természetesen, ha a *Grimhild* név — mint általánosan vélik (v. ö. Symons id. m. 657. és 660. l.) — már a történeti Burgund-mondának a mythikus Nibelung-mondával való egybekapcsolását jelenti, a magyar hagyományban is Kremheld csak Sigfrid özvegye lehet. Ezzel a felfogással szemben azonban valószínűbbnek tartom Ph. Wegener (*Zur Sage von den Nibelungen. Greifswaldi programm-ért. 1900/1901.*) jól megokolt nézetét, a mely szerint Grimhild nem tartozik a mythikus Nibelung-mondába, hanem a történeti Burgund-mondába.

Etele külföldi hadjárataira vonatkozólag bőséges anyagot talált a krónikaíró külföldi írott forrásokban, ennél fogva nem volt a népi mondára utalva, melyet valójában ő is ép úgy lenézett, mint a Névtelen jegyző. A hun birodalom bukásáról szóló részt azonban — melyet mindjárt tárgyalni fogok — a krónika szerzőjének okvetetlenül ismét a szájhagyományból kellett átvennie, mert csak így nyert magyarázatot a hun-magyar rokonság hite, tehát igazolást a magyar honfoglalás, a mi nélkül egy magyar krónikának a közvélemény szemében mindenképen hézagossnak kellett volna feltűnnie. Arra azonban, hogy az Etele haláláról szóló elbeszélést a népmondából vegye át, nem kényszerítette a hun-história szerzőjét sem a nemzeti szempont, sem a történeti források fogyatékosága. Ez a két körülmény indíthatta a krónikaírókat arra, hogy mellőzze az Etele haláláról szóló népi hagyományt és hogy előadásában a sokkal nagyobb tekintélyű történeti művekre támaszkodják.

b) Mondai szempontból a hun-história legértékesebb és legfontosabb része az utolsó fejezet,¹⁾ mely Etele fiainak végzetes viszálykodásáról és a hun birodalom felbomlásáról szól: »Diulгато ergo eius (Ethelae) obitu, obstupuit orbis terre, et utrum plangerent inimici eius, vel gauderent, hesitabant; multitudinem filiorum formidantes, qui quasi populus vix poterant numerari. Unum etenim ex filiis post ipsum credebant regnaturum. Sed Ditrici astutia Veronensis ac principum Allamannie, quibus rex Ethela in collo residebat imperando, in partes diuersas Hunorum communitas est diuisa, ita quidem, ut quidam Chabam²⁾ regis Ethele filium ex Grecorum imperatoris filia seu Honorii genitum, alii Aladarium³⁾ ex Cremildi⁴⁾ Germanie principissa procreatum preficere in regem post Ethelam nitebantur. Quia vero pars sanior

¹⁾ *Kézai* IV. fej. 15. l. Némi eltérésekkel, — különösen az előadás egymásutánjában, — melyek közül a ránk nézve fontosakat jegyzetben adom, a többi krónikában is: *Chron. Vind.* 10. fej. *Chron. Dubn.* 18—20. fej. *Chron. Pos.* 20—23. fej. *Chron. Bud.* 29—33. l. *Mügel*n ném. krón. 10. fej. *Turóczi* 23—29. fej. *Oláh* 17—18. fej.

²⁾ *Mügel*n-nél hibásan »Kabu«-nak olvasva.

³⁾ *Mügel*n-nél: Aldrius és Alabrius.

⁴⁾ *Chron. Vind.* »domina Crumheldina«; *Chron. Dubn. Bud.* »domina Crimiheldina«; *Chron. Pos.* »domina Curhundina«; *Mügel*n ném. krón. »frawen Krimilten ... die ein tochter waz des kuniges von Burgundia«; *Turóczi*: »de illustri prosapia Germaniae ducum orta, domina Kremheylch«; *Oláh*: »alter Chaba, ex Herriche, Honorii Graecorum Imperatoris filia, alter Aladarius, ex matre Kreinheiltz, filia Ducis Bauariae geniti.«

Chaba adherebat, extera autem natio¹⁾ Aladario, eapropter uterque inceperunt imperare. Tunc Ditrici²⁾ astutia, qui fauebat Aladario,³⁾ prelium inter ambos suscitatur.⁴⁾ In primo ergo prelio Aladarius superatur; in secundo autem, quod Sicambrie per XV dies continuo committitur, exercitus Chabe sic deuincitur⁵⁾ et prostratur, quod perpauci filii Ethele Hunique remanerent. Istud enim est prelium, quod Huni prelium Crumhelt⁶⁾ usque adhuc nominantes vocauerunt. In quo quidem prelio tantus sanguis germanicus est effusus, quod si Teutonici ob dedecus non celarent et vellent pure reserare, per plures dies in Danubio aqua bibi non poterat, nec per homines, nec per pecus, quoniam de Sicambria usque urbem Potentie sanguine inundauit.*

Hogy itt a valódi monda bővebben és gazdagabban ömlik, mint a hun-történet egyéb részeiben, első tekintetre is nyilvánvaló. De tisztább és átlátszóbb is, mint egyebütt; a krónikás tudakossága ritkábban lép előtérbe és hatása kevésbé zavaró, mint pl. a Pannónia elfoglalásáról szóló részben is. Természetesen a hun-krónika itt is csak vázlatot nyújt, olyan vázlatot azonban, mely egy nagyarányú és hatalmas képet sejtet. A krónikaíró azonban nem volna középkori tudós, ha tudományát itt is tisztán mondai előadásában legalább mellékes dolgokban nem fitogtatná, a hogy máskor tisztán történeti előadásába is mesés és legendaszerű elemeket vegyít.

¹⁾ Némely krónikában: »extera natio cum paucis Hunis.« *Turóczi* még hozzát teszi: »Detricus vero, et caeteri Germaniae principes, erga Hunos recto non erant corde.«

²⁾ *Oláh*: »Detricus, qui neptem Atilae ex sorore, vxorem duxisse dicitur.«

³⁾ Némely krónikában: »qui (azaz: Detricus) illo tempore Sicambrie Aladario adherebat.« *Turóczi*: »Erant tunc Sicambriae principes Germaniae multi, ob metum illius coacta seruitute alligati, inter quos Detricus de Verona excellentiam habebat non ultimam.«

⁴⁾ A többi krónikában: »In istis itaque preliis semper Chaba et huni victoriam habuerunt. Postmodum vero Detricus de Verona per traditamentum (traditamentum, proditamentum) Chabam fecit superari. Denicerat enim primitus Chab fratrem suum, sed tandem in ultimo est deuictus, ut vix XV milia ex parte Chabe remanerent, aliis hunis et filiis Atyle totaliter deletis et occisis. Mortuo itaque Atila, tam filii sui, quam Huni inter se sunt necati. Denictus itaque Chaba et germani sui, filii Atile regis, qui ei assisterant ex aduerso, numero sexaginta, cum quindecim milibus hunorum ad Honorium auunculum suum fugisse perhibentur.«

⁵⁾ *Oláh*: »Aladaricus in proelio cecidit. Victor primum Chaba.«

⁶⁾ Chron. Vind. »quod huni Crumheld prelium vocant usque in diem istum«; Chron. Dubn. és Bud. »prelium Crimiheld«; Chron. Pos. »Chrimheled prelium«; *Mügel*n: »frawen Krimilden streyt. A csatának az elnevezése hiányzik *Turóczi*-nál és *Oláh*-nál.

Tudós eredetű mindenestre krónikánk abbeli felfogása, hogy Etele többnejűségben élt. Ezt ugyan a krónika nem említi határozottan, de kiviláglik egész előadásából. Bár Ildikót (Micoltot) nem mondja Etele feleségének, csak »ad amandum« vezetik hozzá, Kremheldet és a görög császár leányát olyképen említi egymás mellett, mintha egyidőben lettek volna Etele nejei. Határozottan ilyen felfogás mellett szól azonban az a megjegyzés, hogy Etelének annyi volt a fia, hogy »quasi populus vix poterant numerari.« Máskor is említi krónikánk Etelének olyan fiait, a kik túléltek a csatát vagy elestek benne, és Csabának olyan testvéreit, a kik vele keletre menekültek; neveket azonban nem említ. Ez az egész felfogás világosan Jordanesre megy vissza, a ki azt mondja, hogy Attilai fiainak száma: »per licentiam libidinis pene populus fuit«, és hogy Attila Ildikót »post innumerabiles uxores, ut mos erat gentis illius« vette feleségül. A magyar hagyomány, a hogy a nép száján élt, semmiesetre sem tudott Etele többnejűségéről és fiainak ilyen nagy számáról. Ha ez a felfogás, mert történeti valóságon alapszik, meg is volt a legrégibb keleti gót hagyományban, kétségtelen, hogy — mint a skandináv és német monda bizonyítja — már igen korán eltűnt belőle. A mikor pedig a magyarok a mondát átvették, ki van zárva, hogy ők vitték volna bele ezt a felfogást, mely saját erkölcsüktől idegen volt, a mint pl. a mondának sajátosan magyar továbbképzésében Csabának is csak egy felesége van a korozminok törzséből. A német hagyományban Etzel első nejét »Helche«-nek hívják, a kinek halála után Etzel Kriemhildet, a burgundi király leányát veszi feleségül. Atli többnejűségéről az Edda sem tud, mely elfelejtette ugyan Herkja = Helche halálát, de épen azért teszi Herkját Atli szolgálójává, a ki előbb ágyasa volt. De ha Attila a mondában nem volt többnejű, akkor a hagyomány nem is tulajdoníthatott neki egész sereg gyermekeit. A skandináv és német hagyomány Attilának csak két, illetőleg három fiáról tud, és a hun-krónikának is tulajdonképen csak Etele két fiáról van mondani valója. A monda szelleme és tartalma, a mint a hun-történetben ránk maradt, egyaránt kizárja Etele többnejűségét és a krónikának fönt említett megjegyzései csakis a szerző tudós toldásainak tekinthetők.

Ettől a felfogástól és még néhány jelentéktelen tudós kölcsönzéstől eltekintve, a mit alább fogok még megemlíteni, minden, a mit a hun-história ebben a részében elmond, valódi szájhagyomány, melyen a krónikairó nem változtatott, mert nemzeti szempontból nem változtathatott.

Etelének tehát a magyar mondában két fia volt két nőtől, kik közül az egyik »Honoriusnak, a görögök császáranak leánya« volt. A kutatók természetesen már régen észrevették, hogy itt félreértéssel van dolgunk.¹⁾ A mit ugyanis a hun-história említ, az nem vonatkozhatik Honorius császár leányára, hanem csakis Honoriára, Valentinianus császár leányára, Honorius császár unokahugára, a kiről Priskos²⁾ és utána Jordanes³⁾ beszél, hogy Attilának feleségül kínálkozott és hogy Attila ezt az ajánlatot politikailag ki is használta. Nyilvánvaló, hogy a hun-história idevonatkozó előadása a krónikás önkényes kombinációján alapszik; a házasság ugyan a valóságban nem jött létre soha, de a krónikás nemzeti büszkesége még azt sem hagyhatta kiaknáztatlanul, hogy egyáltalán tervbe volt véve Attilának egy császárléánnyal való egybekelése.⁴⁾ Ki volt tehát Csaba anyja? Itt is megint csak következtetésekre vagyunk utalva, melyeket a skandináv és német mondából a magyar hagyományra nézve levonhatunk. Oláh, Csaba anyját »Herriche«-nek hívja, a nélkül, hogy azon a felfogáson, hogy Honorius görög császár leánya volt, változtatna. Alig tehetjük fel, hogy Oláh ezt a nevet a magyar hagyományból merítette volna;⁵⁾ sokkal valószínűbb, hogy valamely német írott forrásból vette át, nevezetesen a Heldenbuch függelékéből, a hol Helche neve szintén Herriche-nek van írva.⁶⁾ Az ilyen fajta kölcsönzésre fogunk még Oláhnál egy-két példát találni. Azt tartom azonban, hogy őt e helyen egészen helyes érzék vezette, mikor a német hagyományra támaszkodott.

Etzel első feleségét a német mondában Helche-nek hívják, a ki kétségtől kívül a Priskosnál⁷⁾ említett Kpéxa-val

¹⁾ V. ö. W. Grimm : D. Heldensage, 343. l. és Thierry : Attila-mondák, 135. l. Az utóbbi természetesen magának a mondának tulajdonítja e félreértést, ép úgy mint Sebestyén id. m. 497. l.

²⁾ Corp. Script. Byz. 151. l.

³⁾ Getica, X. 411. fej.

⁴⁾ Karácsonyi id. ért. 18. l. ezt a helyet is a krónikaíró költötte mesének tartja és azt állítja, hogy a Honoriáról és Etele két fiáról szóló elbeszélés nem egyéb, mint viszhangja a XI. századi magyar történelem egy epizódjának. I. Gyéscse királynak görög felesége volt, kit Synnadene-nek hívtak, és két egyenetlenkedő, de nem Synnadenetől született fia, Álmos és Kálmán, kik közül Álmosnak testvére kegyetlensége elől Görögországba kellett menekülnie. V. ö. Pauler Gyula : A m. nemzet története, I. köt. 225. és 438. ll. Egészen nyilvánvaló, hogy ez az utalás sem a krónika elbeszélésének tartalmát, sem a benne előforduló neveket nem magyarázza meg.

⁵⁾ Így gondolja Matthaei id. ért. 21. a ki itt is nemcsak Oláhnál, hanem Callimachusnál és Siglerusnál is valódi mondát vél felfedezhetni.

⁶⁾ V. ö. W. Grimm : D. Heldensage, 335. l.

⁷⁾ Id. kiad. 197. és 207. ll.

vagy 'Pëxav-nal azonos. Az Edda-ban¹⁾ el van mondva, hogy Herkja = Helche, Atli szolgálója, egykoron ágyasa, azzal vádolta Guðrún-t, hogy þjóðrekr-rel házasságtörést követett el; de egy istenítélet bebizonyította, hogy Guðrún ártatlan, a mire Atli Herkját egy mocsárba süllyesztette, a hol halálát lelte. Herkja azonban, ép úgy mint þjóðrekr, nem tartozik a legrégibb skandináv Nibelung-mondához, hanem csak akkor jutott bele, mikor a német monda a IX-ik század után másodszor vándorolt északra.²⁾ Az új elemek, melyek ily módon északra kerültek, természetesen jól-rosszul beleilleszkedtek a meglévő mondába; minthogy azonban ennek az északi költészetben már szilárd szerkezete volt, Herkja (þjóðrekr-ről olv. alább) nem juthatott a megfelelő szerephez, úgy hogy Atli ágyasává lett és az ártatlanul vádolt királynéről szóló igen elterjedt mese útján³⁾ Guðrún-nal került összeköttetésbe. Herkjának ez a szerepe nem lehet eredeti, hanem csak későbbben fejlődhetett ki; ép ezért nem is szabad belőle a régibb mondára következtetéseket vonnunk. A þiðrekssagában Attila első nejét Erka-nak hívják, a ki egy Osantrix nevű szláv király leánya;⁴⁾ a német hagyományban — mint már említettem — Helche a neve, a kinek atyja Oserich király⁵⁾ volt. Helche egész haláláig kimagasló szerepet játszik a hősök ama körében, mely Etzel körül csoportosul. Alig is lehet benne kétség, hogy Helche nemcsak neve, hanem valója szerint is azonos a történelmi Kreka-val, a ki a hun udvarnál jelentős állást foglalt el, és a ki az előkelő külföldi követek — köztük Priskos — hódolatát fogadta. Helche alakja tehát azt bizonyítja, hogy Attila kedvencz feleségének emléke megszakítás nélkül élt a hagyományban. Már eddig is volt alkalmunk láthatni, hogy a magyar monda viszonya a némethez, legalább legkezdetlegesebb tartalmában, nem ellentétes jellegű,

¹⁾ Guðrúnarkviða III.

²⁾ V. ö. Symons id. m. 632. és 662. ll. és még *Eug. Mogk*. Norwegisch-isländische Litteratur. *Paul*-féle Grundriss der germ. Philologie, II. köt. 644. l.

³⁾ V. ö. *Jiriczek* id. m. 161. l.

⁴⁾ *Unger* id. kiad. 38. fej.

⁵⁾ *Biterolf*, 1962. v. — Oserich-kel (Osantrix) valószínűleg összefügg »Öspirin« neve, a hogy Attila feleségét a Waltharius-énekben (123. 396. v.) hívják. Bizonyos azonban, hogy egyik sem származhatik történeti hagyományból. Öspirin mindig csak egy változat lehetett, a ki mellett vagy a kitől függetlenül Helche már kezdettől fogva benne volt a történeti emlékekből kialakult mondában. — V. ö. *Müllenhoff*: Deutsche Altertumskunde, V. köt. 397. l. a kinek magyarázatával azonban fejtegetéseim máskülönbben nem egyeznek.

sőt némely tekintetben már igen mély és ősrégi összefüggésekre akadunk. Ama feltevés tehát, hogy Csaba anyja a német monda Helche-jével azonos, úgy gondolom, mégis több, mint puszta, önkényes találgatás. Ezt talán még egy körülmény támogatja: A hun-történetben Csaba anyja (Honorio) a görög császár leánya, bár III. Valentinianus, valamint atyja Constantius és nagybátyja Honorius, nyugat-római császárok voltak; és így nagyon lehetséges, hogy Csaba anyjának görög származása a mondából van véve, a mint Csabának Görögországba való menekülése mindenesetre a szájhagyományból került a hun-históriába. Ismeretes pedig, hogy a német mondában »görög« és »szláv« mint azonos, vagy legalább rokon fogalmak gyakran váltakoznak egymással;¹⁾ tehát ebben a tekintetben is bizonyos hasonlóság forog fön Csaba anyja és Helche között, a kinek atyja a bidrekssaga szerint szláv király volt.

Ha feltevésünk helyes, akkor abban sem lehet semmi kétség, hogy Csaba anyja a nagy katasztrófa idejében már nem élt és hogy Kremheld Etele második felesége volt. A hun-história tényleg egy szóval sem említi, hogy Csaba anyjának az utolsó küzdelemben valamiféle szerepe lett volna, míg a döntő csata Kremheldről van elnevezve. Abban természetesen eltér a magyar monda a némettől, hogy az utóbbi Etelnek Helche-től két fiat tulajdonít, míg a hun-krónika nem tud róla semmit, hogy Csabának anyai részről még testvére lett volna. A hun-história előadását ebben a pontban hűnek tartom és azt hiszem, hogy a magyar hagyomány a némettel szemben részint eredetibb, részint pedig úgy vélem, hogy a két hagyomány egymástól függetlenül alakult ki. A magyar — mint alább bővebben fejtegetem — semmiesetre sem vall későbbi eltolódásra, mikor Csabát a görög császár leányától, Aladárt pedig a német Kremheldtől származtatja.

Biztosabb támasztó pontokat mint Csaba anyjára nézve, nyújt a hun-história Aladár anyjára vonatkozólag. Neve Kézainál Crémild, Crumheld (olv. Krömhelt) és Crimild; a többi krónikában (domina) Crumheldina, Crimiheldina, Curhundina és (prelium) Crumheld, Crimiheld, Crimheled, Crimheldinum, Crimiheldinum, Cuminhuldinum. Turóczinál és Oláhnál csak egyszer fordul a név elő. Az előbbinél Kremheylch-nek, az utóbbinál Kreinheiltz-nek van írva. Ok ketten, úgy látszik, nem ismerték már e nevet a nép szájából, innen a hangtörténetileg meg

¹⁾ V. ö. *Müllenhoff*: Zeitschr. f. d. Altert. X. köt. 166. I. és *Jiriczek* 132. I.

nem okolható eltérések: *e:ei, d:ch, tz.*¹⁾ Ha a felsorolt alakokat egymással összevetjük (az *-in-* csak latinos továbbképzés), két tyrust találunk: Krimhild-Krimheld és Krömhild-Kremhild. Itt ugyanazzal a hangtörténeti fejlődéssel van dolgunk, mint Ditricus > Detricus > Detreh-nél, csak hogy az egyes alakok nem sorakoznak időrendi tekintetben olyan pontosan egymás mellé, mint az utóbbinál. Az eredeti forma Grîmhild volt, a hogy e név északra az Eddába és a þidreksaga-ba jutott. Hogy Grîmhildből miként fejlődött a délnémet Kriemhild alak, még mindig nincs kellőképen felderítve. A burgundi királyleánynak bosszujáról szóló monda Németországból jutott a keleti gót hősmonda művelőihez, és pedig kétségtávol igen korai délnémet, nevezetesen bajor közvetítés útján. A királyleány nevét tehát »Kriemhild(t)« alakban vette át a pannóniai monda. Ha azonban nem volna szabad feltennünk, hogy a név már ebben a korban is Kriemhild-nek hangzott a délnémeteknél, a Kremheld nevet is, mint főtebb Detreh-t, csak abból a hatásból magyarázhatjuk, melyet a német keresztnévek a magyar keresztyén nomenklaturára később is gyakoroltak. A krónikákban előforduló különféle alakokat ugyanis csak úgy fejthetjük meg, ha a délnémet »Kriemhild(t)« alakból indulunk ki, a mi természetesen nem bizonyíthatja azt, — ép oly kevéssé mint Detreh neve, — hogy a magyar krónikák Kremheldet a Nibelung-énekből vagy más középkori német költeményből vették volna át. Az *ie*-nek a magyarban, minthogy az *i* a szótagképző elem és nyelvünkben ilyen diphtongus ismeretlen, *i*-vé kellett változnia, mely később — ép úgy mint a második szótag *i*-je — nyelvjárás szerint váltakozva zárt *é*-vé vagy *ő*-vé fejlődhetett. Ily módon jöttek a következő alakok létre: Krimhild > Kremhild, Krimheld, Kremheld és Krömhild. De ezekben a formákban is idegenszerű e név a magyar fülnek és nyelvnek; innen van, hogy az írásmód nem egységes és nem következetes, és hogy többféle próba is történt, hogy magyar szájnak könnyebben legyen kiejthető. Ilyen magyarosított formák: Crimiheld, Crimheled, Curhund (u = ö).²⁾ Okleveleinkben e név — a mennyire én tudom — nem fordul elő;³⁾ ez azonban nem bizonyíthatja

¹⁾ *Turóczinál* az *ey* talán *é*-nek olvasandó, a mint Veszprém helyett is »Wezprein«-t ír. (XXIV. fej.) *Oláh* írásmódjában pedig valószínűleg német hatás mutatkozik. V. ö. a »Kreimhilt« alakokkal. W. Grimm: D. Heldensage, 228. 313. 479. ll.

²⁾ »Caminhuld« bizonyára csak íráshiba.

³⁾ Gyakran hozták már Kelenföld nevét (oklevelekben: Kreynfeld, Kreenfeld stb.) Krimhilddel kapcsolatba. V. ö. pl. *Podhradczky*: Chronicon

azt, hogy e keresztnév nem lett volna nálunk használatos, mert női nevek egyáltalán ritkák az oklevelekben. Az összes alakokból azonban egész határozottsággal következik, hogy Krehheld neve a magyar nép ajakán élt, ha talán nem is mint keresztnév, de legalább mint a monda egyik szereplőjének neve.¹⁾

Krehheldről azt mondja a hun-história, hogy egy germán királynak volt a leánya, hogy tőle származott Etelének Aladarius nevű fia és hogy róla nevezték az utolsó nagy csatát egész a krónikaíró idejéig »prelium Crumheldt«-nek.

Krehheld származásáról különben egyik krónika sem mond többet és nem szól egyik sem azokról a körülményekről sem, a melyek között Krehheld Etele felesége lett. Mígeln Henrik kétségkívül német monda-ismeretéből merített, mikor Krehheldet a burgundi király leányának mondja. Es német írott forrásból merített valószínűleg Oláh is, mikor azt állítja, hogy a bajor herceg leánya volt; vagy pedig Oláh saját kombinációjának tekintendő e kitétel, mert másutt sehol sem találkozunk azzal az állítással, hogy Kriemhild »filia ducis Bauariae« lett volna.²⁾ Az egészen valószínűtlen, hogy Oláh ezt az adatot az élő magyar mondából vette volna.

Krónikáink hallgatásából természetesen ez esetben sem következik, hogy maga a monda sem tudott volna Krehheldről többet. Az a végzetes szerep, melyet Aladár anyja a hunok és germánok harczában játszott, egészen kétségtelenné teszi, hogy a magyar hagyománynak bőséges részleteket kellett Krehheldről tudnia. Hogy mit, azt megint csak úgy tudhatjuk meg, ha az idevonatkozó skandináv és német hagyományt vizsgáljuk. A Nibelung-monda második fele történeti tradíciókból alakult

Budense, 31. l. *K. J. Schröer*: Zur Heldensage. Pfeiffer-féle Germania, XVII. k. 73. l. Ez a magyarázat ugyan jól illenék ahoz, a mit a hun-história a »prelium Crumheldt« színhelyéről mond, de nyelvtanilag nem igen lehetséges. *E. Förstemann*: Altddeutsches Namenbuch, II. k. 421. l. több hasonló német helységnevet említ; ilyen: Creginfelt, Creienfelt, Creinfelt, mely etymologiailag a magyar Kelenfölddel minden valószínűség szerint azonos; de *Förstemann* és *Borovszky Samu* (A honfoglalás története, 1894. 90. l.) mindenesetre tévednek, ha az ófn. kráia-krá > kfn. krúce > ún. Krähe-ből származtatják.

¹⁾ *Tholt Titusz* (Az ó-budai Fehéregyház és Árpád sírja. Archaeologiai Értesítő. Új foly. II. köt. LXXXII. l.) említ egy »Crumheldt ferdeje«-t 1380-ból. V. ö. *Márki Sándor*: Mária Magyarország királynéja 1370—1395. 1885. 158. l. De hogy ez az adat bizonyíthat-e a Krehheld név használatát mellett, vagy hogy ez az elnevezés a mondával is áll-e valami kapcsolatban, nem dönhető el, annál kevésbbé, mivel Tholt nem jelöli meg forrását.

²⁾ V. ö. *W. Grimm*: D. Heldensage, 505. l.

ki. 437-ben — így tudósít Prosper Aquitanus¹⁾ — »illum (azaz Gundicarius burgundi királyt) Chunni cum populo suo ac stirpe deleverunt.« A hunok élén ugyan nem Attila állott, de ha már a történeti művek is őt tették meg ezen hun sereg vezérévé, mennyivel inkább és mennyivel gyorsabban kellett a szájhagyományban ezen eltolódásnak bekövetkeznie. Attila 453-ban halt meg Ildikóval való násza éjjelén, a ki őt — így szólt csakhamar a hír — övéiért való bosszúból megölte és így módon Attila fiait és a hunok hatalmát romlásba döntötte. A megrázó esemény után nemsokára Ildikó belépett a nyugati német törzseknek a burgundok megsemmisüléséről szóló hagyományába, a hol a burgundi király leányává és a burgundi királyfiak testvérévé lett. A nyugati német monda tehát fejlődése első fokán, melynek még az V-ik századba kell esnie, következőképen szólhatott: Attila a hunok élén kipusztította a burgundi királyi családot; Ildico > Kriemhild, a burgundi király leánya, kit Attila feleségül vett, — mint pl. Balamber Vinitharius unokahugát, — megöli a hun királyt, a mivel fiainak és birodalmának vesztét okozza. Ennek a két eseménynek egy mondává való kapcsolása már nem származhatik a burgundoktól, mert ezek már 443-ban elhagyták a Rajna vidékét és Sabaudiában (Savoya) telepedtek le. Wegener²⁾ valószínűvé tette, hogy a történeti Burgund-monda első művelői a burgundok alamann szomszédai voltak. A tulajdonképeni Nibelung- vagy Sigfrid-mondával a burgundokról és Attiláról szóló hagyományt azután a frankok kapcsolták össze még a VI-ik század elején, és pedig önkényesen, vagy inkább szándékosan. A frankok ugyanis — ezt meggyőzően fejtegeti Wegener³⁾ — a két monda egybekötésével igazolni akarták a burgundoktól elhagyott föld elfoglalását, melyért az alamannokkal elkecseregetett harczokat folytattak, mígnem ezeknek Chlodovech

¹⁾ V. ö. az előbbi fej.

²⁾ Zur Sage von den Nibelungen. Greifswaldi progr. 1900/1901.

³⁾ »War der fränkische Stammesheld Siegfried mit der burgundischen Krimhild vermählt, und war der Mannesstamm des Königsgeschlechtes ausgerottet, aber ein Sohn der Krimhild und des Siegfried vorhanden, und von einen solchen weiss die gesamte Sagenüberlieferung, dann hatte Erbensprüche an das burgundische Land allein der königliche Stamm, dem Siegfried nach der Geschichte oder Sage angehörte, d. h. die Franken. Einen solchen Rechtstitel des fränkischen Königshauses in dem Streite der Alemannen um den Besitz des Wormser Gebietes zu konstruieren und in fränkischen Liedern vortragen zu lassen, wird bei der germanischen Anschauung über die Heiligkeit und die Unverletzbarkeit des Landbesitzes entschieden als höchst wünschenswert für die Frankenkönige erschienen sein.« Id. ért. 24. l.

frank király győzelme 496-ban véget vetett.¹⁾ Kriemhild ily módon Sigfrid nejévé lett, a burgundok pedig a frank monda nibelungjaivá, a mit a rajnai arany, melyet a nibelungok kincsenek tekintettek, még előmozdított.²⁾ Ez által azonban ellenmondás támadt Kriemhild bosszujának motiválásában, — Kriemhildnek első férje halálát testvérein, testvérei halálát pedig Attilán kell megbosszulnia, — a mely messze-menő változtatásokat okozott. Az Eddában megőrzött szerkezet következőképen hangzik: Sigurdr = Sigfridet, Guðrún = Kriemhild férjét, sógorainak egyike megöli; Guðrún özvegy-ségre jutván, Atlihoz megy férjhez, a ki elpusztítja sógorait, hogy kincsüket megszerezhesse; Guðrún ezért bosszúból megöli Atlit és Atlitól származó fiait. Az Edda már két lényeges változtatást tüntet fel: A frank Volsungasaga³⁾ hatása alatt a hunok és nibelungok harczának színhelye Burgundiából Atli várába van áthelyezve, a hová Atli a nibelungokat látogatóba hívta; azonkívül Guðrúnnak bájitalt kellett anyjától kapnia, hogy attól első férjét, a legragyogóbb germán hőst, elfelejtse és érte bosszút ne álljon. A Nibelung-monda német szerkezetében is a harcz színhelye Etzel várába van áttéve; a burgundi

¹⁾ V. ö. *F. Dahn*: Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker, III. 48. l.

²⁾ V. ö. *Fr. Vogt*: Zeitschr. f. d. Philologie, XXV. 411. l.

³⁾ Volsungr-nak egy Signý nevű leánya van, a kit Siggeirr király feleségül vett. Siggeirr Volsungr fiától, Sigmundr-tól Ódin kardját követeli, a mit azonban ez megtagad. Erre Siggeirr Volsungr-t minden fiával vendégségbe magához hívja. Signý figyelmezteti övét a fenyegető veszélyre, de hasztalanul. Volsungr-t megöli Siggeirr, fiait pedig egy nőstény farkas. Sigmundr-t azonban megmenti Signý, hogy övét megbosszulhassa. Signý-nek Sigmundr-tól, a ki Siggeirr-től való két gyáva fiát megölte, egy fia születik, a ki a bosszu végrehajtásában Sigmundr-nak segítségére van. Miután bosszuját kitöltötte, Signý követi férjét a halálba. *Volsungasaga* III. s köv. feje. — Ujabban *R. C. Boer* (Finnsage und Nibelungensage. Zeitschr. f. d. Altertum, XLVII. k. 125. l.) tagadja, hogy a Volsungasaga a Nibelung-mondára hatással lett volna, és a helyett felteszi, hogy a Sigfrid-mondának már eredetileg is Sigfrid halálán túl terjedő folytatása volt, mely bizonyos érintkező pontok alapján a történeti Burgund-mondába olvadt. Ennek a feltételezett folytatásnak régi változatát Boer a Finnsburg-törredékben látja. Nyilvánvaló, hogy Boer fejtegetései, még ha helyt állának is — a magam részéről nem tartom őket meggyőzőknek, — nem változtathatják meg azokat az eredményeket, melyekhez a magyar hun-monda vizsgálata alapján jutok. A mi szempontunkból ugyanis mellékes, hogy azok a változtatások, melyeken a történeti Burgund-monda átment, a tényleg ránk maradt Nibelung-monda hatása alatt, vagy pedig a Sigfrid-monda föltételezett folytatásával való contaminatio következtében jöttek-e létre. Nevezetesen a burgundok és hunok harczának (Pannóniába) Attila udvarába való áthelyezése csakis későbbi fejlemény lehet, akárhogy magyarazzuk is.

királyfiak pusztulását azonban Kriemhild okozza, a ki testvérein első férjének halálát bosszulja meg. Etzel ily módon felszabadúl minden bűn alól, sógorai haláláért nem ő felelős, ennélfogva nincs is semmi ok, hogy a katasztrófát túl ne élje.

Hogy a Kriemhildről szóló monda — mint már említettem — csakis Németországból jutott Pannóniába, nem szorúl bizonyításra. Csak az a kérdés, hogy milyen alakban lépett a pannóniai hun-hagyományba. Azt hiszem, hogy olyan szerkezetben és akkor, mikor a történeti Burgund-monda még nem olvadt volt a mythikus Nibelung-mondába. Közvetlen bizonyítékot ugyan nem lehet ezen feltevés mellett felhozni, de a Nibelung-mondával nem vegyült Burgund-monda minden legkisebb nehézség nélkül beleillik a magyar hun-monda szerkezetébe. Én tehát Wegenernek a Nibelung-monda fejlődéséről szóló fejtegetéseihez csatlakozom, melyeket más tekintetben is a legvilágosabbaknak és legtermészetesebbeknek talállok. Hangoztatni akarom azonban, hogy a Nibelung-mondával egybekapcsolt Burgund-monda sem okozna a magyar hun-monda magyarázatánál jelentékenyebb nehézségeket.

Én tehát a Burgund-mondának következő szerkezetéből — ebben az alakban jutott minden valószínűség szerint Pannóniába — indulok ki: Attila kipusztította a burgundi királyi családot és pedig — a burgundoknak Attila udvarába való meghívásáról a magyar hagyomány aligha tudott — a Rajna mellett, a burgundok saját országában. A véres harcz után Attila egy, ebből a nemzetségből származó leányt vagy özvegyet vett feleségül, a ki övéinek halálát és népének megsemmisítését megbosszulta rajta. Ez a monda azután Pannóniába jutván, beleolvadt a keleti gótoknak a hunokról és Attiláról szóló gazdag hagyományába. A pannóniai monda ezen kapcsolat folytán természetesen legalább részben lényeges átalakuláson ment keresztül és Kriemhild nemcsak Attila gyilkosává lett, hanem a tulajdonképeni intéző szellemmé is a germán törzseknek a hun uralom és Attila fiai ellen folytatott harczában. Az eredeti pannóniai hagyomány bizonyára csak igen csekély mértékben tért el a történelemtől, csak hogy Ildikó a néphitben minden valószínűség szerint már Attila gyilkosává lett. A Burgund-mondával való contaminálás után és miután Detreh — erről alább bővebben — már belépett a hagyományba, a pannóniai mondának ilyen szerkezete lehetett: Kriemhild bosszuvágya nem éri be Attila halálával, hanem a hogy Attila vele szemben tette, ő is az ő egész nemzetségét és egész népét — »cum populo suo ac stirpe« — akarja megsemmisíteni; a

gepida király, Ardarik, Attila kedvence, a mondában Kriemhild fiává lett, a kit ez testvére és a hun nép ellen felingerel, úgy hogy félelmetes harc fejlődik ki köztük, melyben a hun birodalom, miután Kriemhild a leigázott germánokkal szövetségelt, — ezeknek nemzeti hőse nemsokára Detreh lett, — megsemmisült. A harcnak »prelium Crumhelt« elnevezése, ha ilyen tartalmat rekonstruálunk a hun-történet hézagos elbeszéléséből, valóban nagyon megokolt és jelentőséges.

Kremheld bosszuja a germán hőskor felfogásában nem volt olyan bűn, mely új bosszút kívánt volna. Kremheld a magyar mondában ép oly ártatlan, mint a skandinávban. Valószínűtlen tehát, hogy a pannóniai hagyomány Kremheldnek bosszuja végrehajtása alatt vagy után bekövetkezett és ezzel összefüggő haláláról tudott volna.¹⁾ Magyar-hun szempontból természetesen bűnös, ép úgy mint Detreh, kinek bűnös voltát a hun-történet tényleg ki is emeli. Átalakítást azonban a monda eredeti szerkezetében ez a sajátosan magyar felfogás aligha okozott. Egyáltalán úgy látszik, hogy Kremheld a magyar hagyományban mindjobban háttérbe szorult és hogy Turóczi és Oláh már csak igen keveset tudhattak róla. Említik ugyan még mint Aladár anyját, — nevének írása azonban feltűnően hibás, — de a »prelium Crumhelt« elnevezés az ő előadásukban már nem fordul elő. A magyar monda mindinkább a Csaba-epizódra helyezte a fősúlyt, mely a hun-magyar rokonság hiténél fogva nemzeti szempontból a mondának tényleg legfontosabb részévé fejlődött.

Nem kell külön kiemelni, hogy ez a kijelentés: »istud enim est prelium, quod Huni (a többi krónikában Hungari) prelium Crumhelt usque adhuc nominantes vocauerunt (vagy vocant)«, — újra egész határozottsággal azt bizonyítja, hogy a monda valóban a magyar nép száján élt, a mi különben a monda tartalmából teljes bizonyossággal kiviláglik. Hogy mennyire eleven volt a »prelium Crumhelt«-ról szóló hagyomány a magyar nép tudatában, Kézai magyar törté-
 ---

¹⁾ A történelem nem tud semmit Ildikónak Attila halála után való további sorsáról. A történeti Burgund-monda a burgundok nemzetségének megbosszulóját — ha mindjárt saját férjén állott is bosszút — aligha büntethette halállal. Nagyon kérdéses tehát, hogy a Nibelung-monda egy régebbi szerkezetében, mint a milyen az Edda-dalokban ránk maradt, követte-e Kriemhild — mint Signý — férjét a halálba; és ha mégis, hogy ez nem későbbi fejlemény-e a germán világnézet szellemében és a Volsungasaga hatása alatt? Az Eddában ugyan (*Gudrunarhvot*) Gudrún Atli halála után a vízbe akarja magát ölni, tényleg azonban élve érkezik Jónak király országába; csak harmadik házassága után égetteti el magát máglyán.

jának egy helye mutatja,¹⁾ mely Werbulchu-ról, a hét magyar vezér egyikéről, a következőket mondja: »Pro eo enim Werbulchu est vocatus, quia cum avus eius in prelio Crimildino per Teutonicos fuisset interfectus, et id ei pro certo constitisset, volens recipere vindictam super eos, plures Germanos assari fecit super veru, et tanta crudelitate in eos dicitur exarsisse, quod quorundam quoque sanguinem bibit sicut vinum.«²⁾

Még csak Matthaei³⁾ fejtegetéseivel akarok röviden foglalkozni, ki a magyar mondában Kremheldre vonatkozólag is bajor hagyományt lát. Ebben a felfogásában Laziusnak⁴⁾ következő helyére támaszkodik: »Cuius (t. i. Ardarici) filiam Chrymhildem, Athilae desponsatam, ipsumque adeo Hunnum in eius nuptiis suffocatum fuisse, gentilicii Hungarorum annales referunt; et propter quam Athila extincto, Gothos Gepedasque cum Hunnis Athilaeque filiis cruentem bellum gessisse, vulgares cum cantilenae nostrae gentis, tum vero rythmi illi demonstrant, in antiquo codice Athilae historiam continente, a me reperti — a Nibelung-ének (a) szerkezetének 1894, 1—1900, 1 versszakai következnek (Ortlieb megöletése) — et quae sequuntur de illo cruento proelio filiorum Athilae cum Gepedarum ac Gothorum principibus propter Chrymihildem, Ardarici Gepidarum regis filiam, Athilae sponsam excitato, in ipsis nuptiis, in quibus est suffocatus ex ira interiit Athila.« Lazius ezen előadásából Matthaei szerint következik: »1. Lazius kannte eine volkstümliche ungarische epische Tradition, welche von der bei Keza vorliegenden Sage darin abweicht, dass Kriemhild nicht als Mutter, sondern als Tochter Ardarichs gilt und der Ausbruch des Kampfes in die Hochzeitsfeier verlegt ist, wobei Attila durch einen Zornausbruch erstickt, so dass also Kriemhild zugleich in die Rolle der Micolt eingetreten ist; 2. er kannte österreichische Volkslieder, welche ebenfalls davon melden, dass Kriemhild, die Tochter Ardarichs, jenen grossen Krieg anstiftete oder doch verursachte, der schon in den *nuptiae* begann, in welchen nach Attila's Tode Goten (Dietrich)

¹⁾ II. könyv, I. feje. 19.

²⁾ Ennek az etymológiának valódi népi jellege van, és kétségtelen az is, hogy már a nép száján is a hun-monda »prelium Crumhelt«-jével állott összefüggésben. A krónikafró csak rontott rajta, mikor tudakosságában a latin »veru«-ra (nyárs) gondolt.

³⁾ Id. ért. 21. l. — *Karácsonyi*-nak (id. ért. 19. l.) amaz állítását, hogy a »prelium Crumhelt« semmi egyéb, mint az 1046-iki borzasztó öldöklés, mely Szent Gellért halálával végződött, az eddigiek után — azt hiszem — nem kell külön czáfolnom.

⁴⁾ De gentium aliquot migrationibus. Frankfurt, 1600. 603. l.

und Gepiden (Ardarich) das hunnische Joch abschüttelten; 3. er hielt die Ermordung Ortliebs für eine Kampfes-scene aus diesem *prelium Crimildinum*.¹

Nincs itt annak helye, — a bősmonda szempontjából különben sem volna érdemes, — hogy a történelemből, mondából és önkényes kombinációból álló egész tarka szövevényt, melyet Lazius e helyen nyujt, följegyelem. Csak egy pontra akarok rámutatni, mely már magában is a leghatározottabban tiltja, hogy Lazius emez elbeszélését mondatörténeti szempontból értékesítsük. Már eleve is egészen valószínűtlen, hogy Lazius a XVI-ik század második felében az élő magyar mondából meríthetett volna. Ő tényleg nem is szájhagyományra hivatkozik, hanem »népies magyar annalesek«-re, melyek szerint Kriemhild Ardarik leánya volt és Attila a nászéjszakán vérében fulladt meg. Az utóbbit Lazius mindenesetre átvehette a magyar krónikákból, de arra nézve, hogy Kriemhild Ardarik leánya volt, semmiesetre sem tudott volna egyetlen egy magyar krónikát felmutatni. Ennek a ránk maradt magyar krónikákban nyomát sem találjuk, a mi ezeknek nagy száma mellett kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy ilyen magyar krónika, melyben ez az adat feltalálható lett volna, nem is létezett soha. Thierry¹⁾ szerint Attila tényleg elvette Ardarik testvérét, a kitől egy Γίεμος nevű fia született. Nem férhet hozzá kétség, hogy Laziusnak is hasonló forrásból kellett ezen állítását merítenie,²⁾ melynek előadását azután a magyar krónikák elbeszélésével contaminálta, hogy ily módon a történelmet és mondát egymáshoz közelebb hozza. Hiszen ez a törekvés a humanista történetíróknál egészen tipikus és Laziusnál előadása többi pontjában is egészen szembeötlő. Nem szenvedhet kétséget, hogy a »vulgares cantilenae nostrae gentis«-t épen oly módon értékesítette és magyarázta, mint a »gentilicii Hungarorum annales«-eket. Erre a contaminációra az a — természetesen csak félig — helyes felfedezés indította, hogy a Nibelung-éneken leírt hun-burgund harcz azonos a hun birodalom felbomlásával, a hogy erről a történetírók értesítenek.

Matthaei Laziusnak ezen helyéhez és a magyar krónikák-

¹⁾ Attila története, II. köt. 20. és 47. ll.

²⁾ Lehetséges különben, hogy Lazius — Thierry is? — ezt az adatot maga költötte. Az egész katasztrófát ugyanis közvetlenül a nászéjszaka helyezi, tehát nem tűntethette fel Kriemhildet Aladár anyjának, hanem csakis leányának. Vagy talán Lazius egyáltalán nem vette észre, hogy Aladár és Ardarik azonosak? Hogy ez lehetséges, mutatja a magyar kutatás, mely szintén csak későn vette észre ezt az azonosságot.

nak Micoltról szóló elbeszéléséhez ¹⁾ messzemenő következtetéseket fűz a német hősmonda egész fejlődési történetére nézve. Minthogy azonban Lazius ezen helye, ép úgy mint a hun-históriának Micoltról szóló előadása, a mondára nézve értéktelen, Matthaei mindezen következtetéseit, bármily éles elméjük legyenek is különben, mint tarthatatlanokat el kell vetnünk. A magyar krónikák előadásából Kremheldre nézve egész bizonyossággal csak annyi következik, hogy a pannóniai hun-monda a történeti Burgund-mondával egybe volt kapcsolva. Ebből meg minden valószínűség szerint az folyik, hogy a magyar mondanak tudomása volt Kremheld burgundi származásáról és nemzetiségének Attila királytól — Burgundiában — való elpusztításáról, és hogy a magyar hagyományban is Kremheld kezétől esett el Etele s részben az ő bosszuvágyától dőlt meg a hun birodalom.

BLEYER JAKAB.

---

¹⁾ Matthaei más forrásokra is utal, melyek azonban a magyar mondára nézve szintén egészen értéktelenek. Így *Aventinus* következő helye (id. kiad. IV. k. 1160. l.) kétségkívül Jordanesből származik: »Der Gepitzen künig Hardreich was der erst im harnesch, der griff die Haunen mit werender hant an, erschluog im streich den eltisten sun künig Ätzels, mit namen Hellach, erschluog mit sambt im dreissig tausend Haunen.« *Suntheim* elbeszélése pedig (olv. *W. Grimm*: *D. Heldensage*, 479. l.), melyben Etzelburg-ról, Tättu- vagy Tehen-ről és »az Etzel király fiait közt kitört nagy és véres viszályról« szól, egészen kétségtelenül magyar forrásból, nevezetesen Turócziából van átvéve. Mikor meg a *Kaiserchronik* (kiadta *Massmann*, III. köt. 958. l. 3. jegyz.) és *Beheim Mihály* (olv. *W. Grimm*: *Heldensage*, 322. l.) Kriemhildnek Etzellel való »höchzit«-járól beszélnek, a melyre Kriemhild testvérei elhivattak és aztán megölettek, egészen nyilvánvaló, hogy történeti ismereteik hatása alatt a monda »höchzit«-ját (= hohes Fest, nagy ünnepély) hibásan *nuptiae*-ra magyarázták.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Edidit Academia scient. et art. slavorum meridionalium, auxilio regiminis Croat. Dalm. et Slav. Collegit et digessit T. Smičiklas. Vol. II. diplomata saeculi XII. continens (1101—1200). — Zágráb. 1904. 8-r. XXXI, 499 l.

Az előttünk fekvő kötet folytatása a horvát-dalmát oklevelek évekkel ezelőtt nagy sikerrel megkezdett kiadásának. 1874-ben jelent meg t. i. a Kukuljević által szerkesztett és a magyar tudósok előtt is jól ismert *Codex Diplomaticus* első kötete, mely a legrégibb horvát-dalmát okleveleket (1100-ig) foglalja magában. Nyomon követé ezt a második kötet, mely a XII-ik századot tartalmazza. A kiadás azonban diplomatikai és palaeographiai szempontból nem bizonyult kielégítőnek, s ezért a délszláv tudományos Akadémia elhatározta, hogy ezt az oklevéltárat újra kiadja, a célból, hogy a később kiadandó, 1409-ig terjedő anyagnak megbízható alapot vessen. Így jelent meg 1877-ben Rački szerkesztésében a *Documenta historiae croaticae*, mint a *Monumenta slavorum meridionalium* VII-ik kötete. E nagyjában kitűnő kiadás, néhány raguzai és dalmát oklevél kivételével, a mit Rački szándékosan hagyott el, összevág Kukuljević munkájának első kötetével; második kötetét most közel harmincz év multán Smičiklas Tádé, a délszláv Akadémia elnöke bocsátja közre.

E kötet tehát a Rački-féle kiadás folytatásának tekintendő, bár ezen a kiadó által kategorikusan hangoztatott kijelentésen kívül (VI. l.) a két munka szoros kapcsolatának alig található valami jele a második kötet szerkesztésében, a kiadás elveinek következetes keresztülvitelében és a kiadásra szánt anyag áttanulmányozásában. A könyv inkább az előbbi (*Documenta*) kötettől való teljes, de hasznára éppen nem váló függetlenséget éreztet; oly munkának látszik, melyet a kiadó kevés szeretettel, de annál nagyobb sietséggel végzett, hogy minnszerűen mielőbb eljuthasson a *Codex Diplomaticus*

súlypontjához: a XIII. és XIV. századi oklevelekhez, melyek mindenféle szempontból tömördek új és becses adatot tartalmaznak. Hogy az olvasó fogalmat alkothasson magának az összegyűjtött anyagról, felemlítem, hogy a kiadó szavai szerint (VI. l.) a XII—XV-ik századra terjedő korszakból körülbelül 7000 darab oklevél áll rendelkezésére. Ebből e mostani kötetre csak 341 darab esik, beleszámítva az első pótlékot is. A második pótlék — mert kettő van — főleg az inscriptiókat tartalmazza, de mégis ide került három okleveles jelleggel bíró emlék is (393. l.), a mit czélszerűbb lett volna az alapvető szövegben kiadni.

Hálás munkát végzett a kiadó azzal, hogy (horvát) előszavában az összes levéltárakról és gyűjteményekről beszámol, melyek nemcsak ennek a kötetnek, hanem a következő két századot felölelendő köteteknek is anyagát szolgáltatták. A XIII-ik és XIV-ik századot illetőleg kiváló helyet foglalnak el a gyűjteményben a budapesti m. kir. Országos Levéltár és a M. Nemzeti Muzeum levéltára, hol — mint az előmunkálatok részese — magam egy egész éven át dolgoztam, a nélkül, hogy az anyag gyűjtését befejezhettem volna.

Kukuljević munkájával szemben e második kiadás legalább 40 darabbal többet ad, a mit főleg a raguzai és spalatói levéltárak és a kiadó által a zárai szent Chrysogonus kolostorban felfedezett *cartularium*¹⁾ szolgáltatnak. Hozzájárul az a körülmény is, hogy a kiadó az 1200-ból való okleveleket is felvette könyvébe, míg Kukuljević kiadása az 1199 évvel ér véget.

De e második kiadás nemcsak az oklevelek mennyiségére, hanem a közölt szövegek minőségére nézve is felülmulja a Kukuljević-félét. A szerkesztő minden egyes esetben az első forráshoz, az eredetihez iparkodott hozzá jutni, a hol pedig ez nem sikerülhetett többé, a másolatok legmegbízhatóbbikát tette a kiadás alapjává. Csupán egy esetet tudok kimutatni, a hol ettől az alapelvtől eltért. Ez a 339. sz. oklevél, melyben három zárai nemes tanuvallomást tesz Lonj sziget hova tartozásáról. Ez az oklevél itt egy XVIII-ik századi kéziratból van közzé téve, holott eredetijét (vagy talán egykorú egyszerű másolatát) a zágrábi országos levéltárban őrzik, mely után Bojničić már 1898-ban kiadta.²⁾

¹⁾ E *cartularium*, melyet egyébiránt már Lucius is (De regno etc. lib. II. cap. 15. pag. 100. V. ö. *Sufflay*: Die dalm. Privaturkunde, 42. l. 1. jegyz.) ismert, longobard írással van írva és a XII. század utolsó éveiből származik. Most a zárai érseki levéltárban őrzik.

²⁾ Vjestnik hrv. zem. Arkiva, I. 37. l. Bojničić az oklevelet 1119 alá helyezte, de én már a *Századok* 1905. 297. l. főleg pedig idézett tanul-

Mondhatni, hogy az oklevelek szövegére nézve a szerkesztő Kukuljevićtól teljesen függetlenül járt el; mindig csak saját szemének ad hitelt; majdnem minden lapon fontos javítások vehetők észre Kukuljević kiadásával szemben; ezért eléggé megbízható anyagot nyújtott volna, hogy a kiadás mintaszerű legyen, ha a mintaszerűség másik föltétele, a szerkesztés kívánalmainak helyes teljesítése is sikerült volna. Nincs szándékomban a szerkesztés hibáit pontról-pontra kimutatni, hogy pl. a szerkesztő a hézagok kiegészítésénél, a siglák megoldásánál stb. csak egyféle zárójelet használ, hogy a horvát regesták olykor többet tartalmaznak (l. főleg a 62. sz.) mint a szöveg, hogy az oklevelek leírása legtöbb esetben nem kielégítő,¹⁾ hogy a munka sajtóhibákkal bővelkedik, — csak útbaigazításokat akarok nyújtani a kutatónak ez oklevéltár helyes használatához, főleg pedig figyelmeztetni akarom a könyv névmutatójára, mert ezt nemcsak hogy kellő óvatosság nélkül használni egyáltalában nem szabad, hanem a legnagyobb vigyázat mellett is veszélyes.

1. Mindenek előtt meg kell említenem, hogy jóllehet a szerkesztő gyarapította a Kukuljević által összegyűjtött anyagot, néhány okleveles adat mégis kikerülte figyelmét. Így nem találom könyvében a spalatói zsinat azon határozatait, melyeket Farlati (III. 214. l.) és Wenzel (VI. 157. l.) az 1185-iki zsinati oklevélhez (189. sz.) adalékul tettek közzé. Hogy ezen adalék tartalma Orbán pápa 1186-iki bullájából (197. sz.) ismeretes, e körülmény az eredeti szöveg közlését feleslegessé nem teszi, sőt a helyes szerkesztés elve már az 1185 év alatt határozottan követelte volna. — Továbbá, legalább említést kellett volna tenni a Diepold passai püspök és Henrik formbach apát közti egyezkedésről, melyben a tanuk sorában *Pernoldus dux Dalmatie* fordul elő. Az oklevél 1189-ben »indictione IX, idibus Maii« kelt.²⁾ — A legfontosabb délszláv emlékek egyike, Kulin boszniai bán 1189-iki oklevele (221. sz.) nincs azzal a gonddal kiadva, melyet ez oklevél megérdemelne. Eredetije t. i. melyet a szentpétervári nyilvános könyvtárban őriznek, kettős,

mányom különlenyomatában kimutattam, hogy 1169-re vagy 1199-re helyezendő. Most egy a fentebbi kéziratban fenmaradt megjegyzés, főleg pedig a 340. sz. oklevél az 1199 év mellett bizonyít.

¹⁾ Felemlítem pl. hogy ezen oklevéltárból nem is tudható meg, hogy II. Gézának a spalatói polgárokhoz intézett levele (48. sz.) zárt alakú levél; még kevésbé az, hogy ez a magyar királyi zárt levelek első példánya. (*Fejérpataky*: Kutatások Dalmátia levéltáraiban. *Századok*, 1881. 217. l.)

²⁾ *Hauswirth*: Urkundenbuch der Benediktiner Abtei zu Wien. Bécs. 1859. 14. l. — *Wenzel*: Árpádk. Uj Okmt. VI. 177. l.

azaz latin és szláv (cyrrill) szövegű.¹⁾ Az előttünk fekvő oklevéltárban csak a cyrrill-betűs szöveg található; a latin szöveg, mely az eredetiben felül, tehát első helyen áll, kimaradt. Felesleges hangoztatnom, hogy mint jogi emlék, mind a két szöveg egyenlő értékű, s együtt véve a kelet és nyugat határán dívott diplomatikai praxisra vet érdekes világot.²⁾ — Végre megjegyzem, hogy Jireček³⁾ egy 1189-ben »die S. Stephani« Raguzában kelt oklevélről tesz említést, melyben »comitissa Desislavi (!) comitis Mich(aelis) uxor« két hajó átvételét ismeri el. Az eredetit Ragusa város könyvtárában őrzik. Itt az oklevél kimaradt.

2. Még nagyobb baj, hogy viszont oly közleményeket is találunk oklevéltárunkban, melyek nem ide valók; már pedig az olyan oklevél, mely nem tartozik oda, a hová helyezték, mindig új hibák és tévedések forrása lehet. Ilyen veszedelmes darab az a levél, melyet Popovo község Ragusa városához intézett. (121. sz.) E levelet Miklosich, Safarik és Kukuljević a legrégibb cyrrill oklevélnek tartották. Kukuljević után itt 1169—1170 alá van helyezve. Jireček azonban a benne előforduló nevek alapján már 1879-ben kétségtelenül kimutatta,⁴⁾ hogy a levél a XIII-ik század harmadik negyedében kelt. E darab tehát az oklevéltárból egyszerűen törlendő.

3. A mi az oklevelek keltezésének megoldását illeti, mondhatni, hogy a kiadó majdnem mindig eltalálta a helyes megoldást, a hol eredeti oklevél állott rendelkezésére; a mit azért emelek ki, mert a régi dalmát oklevelek keltezésének biztos megoldása épen nem a legkönnyebb chronologiai feladatok közé tartozik. Dalmácia határvidéki jellege magával hozta azt, hogy a különböző kulturai befolyások már a legrégibb időktől fogva az időszámítás tekintetében is erős bélyeget nyomtak a városi oklevelekre; hogy a római évkezdés mellett, mit a XIV-ik század közepéig alig lehet a karácsoni évszámítástól biztosan elkülöníteni, már a XII-ik században a *velencei évkezdés* (márcz. 1-je), a XIII-ik században pedig az u. n. *calculus florentinus* merül fel; hogy az eredeti görög indictio mellett a római indictio erős nyomai, később pedig az *indictio bedana* (szept. 24.) is található. A nehézségeket fokozza még az a körülmény is, hogy majdnem minden egyes tengerparti

¹⁾ Teljesen kiadta *Sreznevsky*: *Izvēstija Petrogr. Akad.* II. 1852. 1. 344. l. V. ő. *Bogišić*: *Pisani zakoni*, 71. l.

²⁾ V. ő. *Jireček*: *Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner. Archiv für slav. Philol.* 26. 168. l.

³⁾ Id. m. 167. l. 5. jegyz.

⁴⁾ *Glasnik srb. učen. društva*, 47. 306—309. II. V. ő. *Archiv für sl. Phil.* 26. 166. l.

város a maga külön szokásával élt, mely időről-időre ismét teljesen megváltozott.¹⁾ Hozzájárul, hogy az anyag nagy része csak gondatlan átirással elrontott másolatokban maradt fen; hogy a horvát-dalmát okleveleknek az egyszerű notitiához való visszaesése következtében sok okleveles feljegyzés (akt) a dátumot teljesen nélkülözi, vagy pedig különböző évekből való cartulariumi feljegyzések egy és ugyanazon év alá kerülnek. A szerkesztő előtt ismeretesekek voltak ezek a tényező körülmények, ezért sokszor szerencsésen igazítja helyre Kukuljević tévedéseit. Mindamellet az ideges sietség, melynek nyoma majdnem minden lapon észrevehető, nála is több apró és néhány öregebb hibát okozott:

(26. sz. 29. l.) ... »millesimo centesimo decimo octavo, mensis Martii in ingressione.« (XVIII-ik századi kéziratból.) Megoldva: 1118 márczius 8. — Itt kettős hiba történt. Először, ha az oklevél keltezésének szövegét elfogadjuk is hibátlanak, akkor is csak a következő megoldás állhat meg: 1110 márcz. 8. vagy talán: 1116 márcz. első fele. — Másodszor, az oklevélben említett közjegyző és tanuk sokkal későbbi korra mutatnak. *Marinus notarius* eredeti raguzai oklevelekben 1184—1199-ig szerepel,²⁾ és épen ez idő táján merülnek föl az oklevélben szereplő többi személyek is, mint *Savinus Bonde* (1190—1198) és *Marinus Grube* (1190—1197). Az oklevél tehát teljes biztossággal a XII-ik század végére, nagy valószínűséggel pedig 1190 márczius 8-ra helyezendő, mert az eredeti keltezés így képzelhető: *millesimo centesimo X[C], VIII mensis Martii in ingressione*. Az octavo nézetem szerint a hónaphoz tartozik, mert különben nem volna ennek attributuma: *in ingressione*.

(54. sz. 56—57. ll. Szűz Mária klastromának cartulariumából.) »His ita peractis alio igitur tempore« ... stb. nem törtenhetett 1144-ben. *Kazza* apácza eredeti oklevelek szerint 1171—1200-ig állott a klastrom élén. *Vilcotta archipresbyter de Cilco* (Cileo helyett) 1185-ben (194. l.) mint *Vilcota archipresbyter de Kile(re)o* (a másoló itt valami nem létező rövi-

¹⁾ Olv. bővebben *Šufflay*: Die dalm. Privaturkunde, 136—152. ll.

²⁾ 338. sz. 1184. — 297. sz. 1199. V. ő. a raguzai közjegyzők lajstromát Jirečeknél: Archiv, 26. 186. l. — A névmutatóban e *Marinus* (de Camar) az 1118. év alá került, mégis meg van jegyezve, hogy »rectius a. 1184—1190« volna, de a hozzá való adatok hiányzanak. — Az 1199-iki raguzai oklevélben (301. sz.), melynek eredetije »majdnem olvashatatlan«, találkozzunk ugyan valami *Mathias notarius*-sal, de mivel e név sem előbb, sem soha többé nem merül fel (v. ő. Jireček id. h.), világos, hogy olvasási hiba *Marinus notarius* helyett.

dítést gondolt oda) fordul elő. (Az indexben két különböző személy.) *Gaudius Sirizi presbyter* mint tanu 1171—1188-ig szerepel. *Micha Pradani* azonos *Micha filius Prodani*-val, ki az 1188-iki oklevélben (208. sz. 222. l.) a spalatói nobilesek között említették és 1176-ban (143. l.) *prefectus portus Spalatensis* volt. (A névmutatóban három különböző egyéniség.) A cartulariumbeli feljegyzés e része tehát 1171—1188 közé helyezendő, sőt pontosan az 1171 évre, ha az 1171-iki oklevelet (126. sz.) tekintetbe vesszük, melyben ugyanazon apácza fejedelemszöveg egy másik birtokának határait megjáratta.

(90. sz. 92. l. Farlati: *Illyr. Sacrum*, III. 184.) »Datum Ferentini, VI. nonas Septembris.« Megoldva: 1161 szeptember 1. — Már maga a keltezés lehetetlen, mert szeptemberben a *nonae* a hó 5-ik napja lévén, a föntebbi hibás keltezés aug. 31-ikét jelentené, a mely nap mindig *pridie kalendas Septembris* kifejezéssel jelöltetett. Farlatinál valószínűleg sajtóhiba van s az eredetiben nem VI. nonas, hanem IV. nonas állhatott. Az oklevél igazi kelte tehát: szeptember 2-ika.

(93. sz. 96. l.) III. István 1163-ban (*secundo anno regni*) kelt oklevele. Megoldva: 1163. — Már Knauz (Kortan, 512. l.) mondja, hogy ez oklevélnek ez évi május hó 31-ike előtt kellett kiadatni, mert e nappal III. Istvánnak már uralkodása harmadik éve kezdődik.

(147. sz. 150. l.) 1177—1178 márcz. 1. helyett olvasd 1177 szept. 1. — 1178 márcz. 1.

(207. sz. 221. l. Eredeti bulla.) »Datum... XI. kal. Marcii, indictione sexta, incarnationis dominice anno MCLXXXVII(I)«... Megoldva: 1188 febr. 19. — Itt először is az évszámot nem szabad kiegészíteni a szövegben, mert (mint a 180. sz. a.) *calculus florentinus*-sal van dolgunk; ennek pedig a szövegben levő 1187 év épen megfelel, azonban a mai évkezdés szerint 1188-ra esik; minthogy pedig ez utóbbi szökő év, a napi datum csak febr. 20-ika lehet.

(216. sz. 233. l. Eredeti.) ... »millesimo centesimo octogesimo VIII. indictione uero VI.« ... Megoldva: 1188. — Itt az évszám összevág az indictióval. Mivel pedig ez időtájt Spalatóban a görög indictió dívott, ez az évszámmal csak az év első nyolcz hónapjában eshetett össze. Az oklevél meghatározható kelte tehát: 1188 szept. 1-ig.

(217. sz. 234. l. XIV. száz. más.) »Anno... MCLXXXVIII., mense Maii die II. astante«... Megoldása: 1189 május 2. — Világos, hogy a kiadó az *astante* kifejezést *intrante* gyanánt fogta fel, pedig a *mensis astans*, ép úgy mint *stans*, *instans*, a hónap második felét jelenti, melyben annak utolsó napjától

kezdve visszafelé számítottak.¹⁾ E szerint a szóban forgó oklevél kelte május 30-ra esnék. Azonban az is bizonyos, hogy Olaszországban, a honnan ezen u. n. bolognai számítás Dalmáciába került, az utolsó előtti, napot mindig csak *dies penultima* kifejezéssel jelölték. Ez valószínűvé teszi, hogy a napot jelölő számnál eshetett ki valami; de ha egy 1200-iki arbei oklevelet (321. sz.) szemügyre veszünk, mely egykorú hitelesített átiratban maradt fenn s melynek kelte: *Januarii exeunte die II.*, ebből szabad azt következtetnünk, hogy a dalmát városok és szigetek notariusai épen nem ragaszkodtak szigorúan a *dies penultima* kifejezéshez. Az oklevél valódi kelte tehát: *május 30-ika.*

(224. és 225. sz. 239—240. ll.) Kétségtelenül 1189 *septe. 1-je előtt* keltek, mivel a görög indictió vág össze a keresztyén számítás évével.

(236. sz. 250. l. XVII-ik száz. kéziratból.) ... »millesimo centesimo nonagesimo sexto (primo), indictione nona.« Megoldva: 1191 (mivel ez évnek a IX-ik indictió felel meg). — Én másképen gondolom a dolgot. Mivel a későbbi átiratokban sokszor megtörténik, hogy a *secundo* rövidített alakját helytelenül *sexto*-val adják vissza, az évet illetőleg felteszem, hogy az eredetiben *secundo* volt írva; az indictióra nézve pedig, hogy *nona* (IX) helyett az eredetiben XI állott. Miután pedig ez időtájt az egész dalmát parton még mindig a görög indictió járta, a XI-ik indictió az év utolsó négy hónapjában összesség az 1192 évvel. Nézetem szerint tehát az oklevél helyes keltezése: 1192 *septe. 1-je után.*

(251. sz. 266. l.) 1194 *jun. 4.* helyett olv. 1194 *jun. 27.*

(255. sz. 273. l. Eredeti.) 1195. »die invencionis sancte crucis, que quarto nonas Maias collitur.« Megoldva: 1195 *május 4.* — Olvasandó: 1195 *május 3.* (die invencionis s. crucis). A *quarto* (nonas Maias) kétségtelenül csak olvasási hiba *quinto* helyett.

(299. sz. 318. l.) 1199 *május 10.* helyett *május 22.* (mensis Madii die X astante) olvasandó. Hasonlóan —

(308. sz. 326. l.) 1199 *október 3.* helyett *október 29.*

4. Hogy ezek a hibák káros befolyással lehettek a névmutató összeállítására, azt nem is kell külön kiemelni. De sajnos, nemcsak hogy lehettek, hanem tényleg voltak is. A névmutató összeállítója²⁾ a helyett, hogy a személyek azonosságának meg-

¹⁾ *Giry*: Manuel, 133. l. — *Knauz* id. m. 18. l.

²⁾ Így mondom, mert a mint értesültem, nem maga a kiadó, hanem segéde, a ki a horvát történelem egyetemi magántanára, vállalta magára e fáradságos munkát; a felelősség azonban csak a kiadót terheli.

állapítása révén a chronologiai hibákat megigazította volna, azokat pontosan belevitte az index-be s a hol csak lehetett, még szaporította is, főleg az által, hogy a későbbi közjegyzői átiratoknál nem tudta az átirrt oklevelet az átirás formuláitól megkülönböztetni. Ennek káros hatása leginkább két irányban észlelhető. A szerkesztő sokszor egy személyt két vagy három külön személy gyanánt szerepeltet, és sokkal később szereplő személyeket a XII-ik századba helyez át. Csak egynehány jellemző példát hozok fel erre nézve épen a közjegyzőkre vonatkozólag.

Johannes név alatt két notariust találunk az indexben, az egyik 1107-ben, a másik 1164-ben fordul elő. Az első adat, ha igaz, nagyon fontos volna, mert a XII-ik század első feléből a dalmát városok notariusairól alig van tudomásunk. De az adatot közelebbről (14. sz.) vizsgálva, azt látjuk, hogy csak átirással van dolgunk s az átirás formuláját épen az 1164 év tájára kell áthelyeznünk; a két *Johannes* tehát egy személy. — Ugyancsak az indexben olvassuk ezt: »*Petrus Sandris filius Augustini de Montagna notarius et iudex ordinarius insulae Brattie 1111, 21.*« Pedig az illető legalább kétszáz évvel később élt, mert a 21. lapon szereplő notarius nem az 1111-iki oklevélhez tartozik, hanem annak csak átirója; nem is volt *Brazza* sziget bírása, mert *iudex ordinarius* a XIV. századtól kezdve csak cím volt, melylyel Dalmáciában épen akkor kezdtek élni. — A 26. sz. 28. l. előforduló *Martinus Barbadico, Petrus Meso, Nicolaus de Matafaro, Gregorius de Zadolinis* nem az 1116 évhez tartoznak, mint a névmutató mondja, hanem 1324-hez.

Az indexben továbbá egy *Antonio Randuleo* nevű zárai közjegyzővel találkozunk, a ki 1166-ban említettik. Itt csak hatszáz évre rúgó anachronismus van, mert e notarius 1701—1725 között működött.¹⁾

A névmutatóban ezt olvassuk: »*Michael Federici Dragi notarius episcopi Arbensis c. 1177—1178.*« Itt kettős hiba történt. Először e közjegyző nem volt püspökségi (a szerkesztő a *sacri palatii notarius* címet félreértette), másodszor nem 1177—1178, hanem 1251 körül élt.²⁾

Legelőbbkelő helyet azonban kétségtelenül egy *Mratha* nevű notarius foglal a névmutatóban, mert ebből az összeállító négy különböző személyt csinált. Ezek a következők: a) *Maratha* archipresbyter Arbensis, 1178. b) *Miratha* Arbensis

¹⁾ Böttner: L' archivio degli atti. Tabularium I. Zára, 1901. 15. l.

²⁾ Farlati id. m. V. 242.

archidiaconus et notarius, 1179. E két név nem ezen évek alá tartozik, mivel csak az átírások formuláiban fordul elő, hanem azonos *c) Mrata Arbensis archipresbyter-et notarius*-sal, ki az eredeti oklevelekben 1196—1200 között szerepel, és a ki ismét azonos *d) Miuta (Mrata helyett) Arbensis presbyter ac notarius*-sal, ki csak egy Luciusnál fenmaradt és rosszúl közzétett 1193-iki oklevélben (245. sz.) található. — Hasonlóképen bizonyos *Sabatius*-ból, ki az eredetiek szerint 1178—1214 között mint spalatói közjegyző működött, *három* egyén lett: *a) Sabatius notarius iuratus*, 1129 (nem ide tartozik, mert ezen oklevelet csak átírja); *b) S. clericus Spalatensis*, 1144 (az 54. sz. oklevélnek ama része, melyben e név előfordul, mint főntebb kimutattam, 1171 tájára helyezendő át; hogy S. írója volt, kétség nem lehet; olv. *Sufflay* id. m. 60. l. 3. jegyz.); *c) az igazán létező S. Pisaule clericus postea subdiaconus* stb.

5. Az egyes oklevelek korábbi kiadásainak felsorolása, u. n. traditiója, általában szerencsétlen. A kiadó az előszóban (XXV. l.) panaszkodik, hogy néhány oklevélnél a *czédulák* elveszése miatt némely irodalmi adat hiányzik, de a hiányt itt pótolni iparkodik. Azonban — sajnos — a dolog nem sikerült neki, mint az alább következő új adalékok bizonyítják:

25. sz.	29. l.	hozzáadandó: Glasnik srb. uč. društva,	
			XV. 183.
75. sz.	73. l.	<i>Wenzel</i> Cod. Arp. I. 36. helyett olv.	
			W. XI. 36.
94. sz.	98. l.	hozzáadandó <i>Wenzel</i> , XI. 38.	
141. sz.	144. l.	»	<i>Carrara</i> : Arch. capit. 64.
			és W. VI. 121—123.
143. sz.	146. l.	»	W. VI. 125—126.
169. sz.	170. l.	»	W. VI. 139.
177. sz.	179. l.	»	W. XI. 46—47.
186. sz.	190. l.	»	W. I. 77.
194. sz.	199. l.	»	<i>Farlati</i> , VI. 435.
203. sz.	216. l.	»	W. VI. 170—173.
210. sz.	226. l.	»	<i>Farlati</i> , IV. 7. (töredék) =
			<i>Fejér</i> , VII. 1. 177.
213. sz.	231. l.	»	W. XI. 49.
231. sz.	247. l.	W. XI. 50—52. olv.	W. XI. 49—51.
247. sz.	263. l.	hozzáadandó: W. XI. 52—54.	
264. sz.	281. l.	»	W. VI. 191.
279. sz.	297. l.	»	Lucius lib. IV. c. 3. 225. l.
			és <i>Fejér</i> , II. 319.

291. sz. 310. l. hozzáadandó: *Fejér*, II. 309—310.
 308. sz. 326. l. > W. VI. 213—214 (teljesen).
 339. sz. 366. l. > Vjestnik hrv. Arkiva, I. 37.

Ezenkívül Klaičnak *Povijest Hrvata* (a horvátok története) című munkája I. kötetében több XII-ik századbeli oklevél fac-similéje jelent meg a szöveggel együtt. E munkát a kiadó sehol sem említi, a mi annál bosszantóbb, mivel nehány, csak a Vjestnikben található fac-similén kívül (de ezek sincsenek megemlítve) e phototypiák majdnem egyedül állók.

ŠUFFLAY MILÁN.

Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I. kötet: A vármegye általános leírása, multja és megalakulásának ismertetése. Írták *Tagányi Károly*, *Réthy László* és *Pokoly József*. II—VI. kötet: A vármegye községeinek részletes története. Írta *Kádár József*. Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. Deés, 1901—1903. Demeter és Kiss kny. Nagy 8-r. IX, 550, 2 l., 4, 561, 2 l., 582, 4 l., 564, 4 l., 588, 4 l., 575, 3 l. Térképekkel s a szöveg közé nyomott képekkel.

Szolnok-Doboka vármegye monographiájának megírásáról már 1880-ban volt szó; az akkori határozat azonban közbejött akadályok miatt csak 1888-ban valósult meg, midőn a megye törvényhatósági közgyűlése a munkát *Réthy László* tagtársunkra bízta, a kihez később *Tagányi Károly*, majd a megyei monographia-bizottság felkérésére *Pokoly József* ev. ref. theológiai tanár és *Kádár József* polgári iskolai igazgató csatlakoztak munkatársakul.

Az első kötet, melyet *Réthy*, *Tagányi* és *Pokoly* írtak, az általános részt tartalmazza; így a megye hegy- és vízrajzát, geológiai ismertetését, statisztikáját és ethnographiáját. A megye ethnographiája azonban több, mint a mit a cím után várhatnánk, mert az illető fejezet a megye, sőt egész Erdély ethnographiai történetét adja Réthytől, ki a megyét egyúttal ősrégészeti szempontból is ősmerteti.

Szolnok-Doboka megye területe mindig lakott föld volt. A praehistorikus korban ugyanaz a nép élt itt is, mely a Duna, Tisza, Maros, Garam stb. mentén, a minek oka az, hogy az ősember telepedésénél irányadók a hallal bővelkedő folyók valának, melyek élete szükségleteit kielégítették. Ez magyarázza meg azt is, hogy Szolnok-Doboka vármegye déli része aránytalanul sűrűbben lakott terület volt, mint pl. az északi rész, melynek vízrendszere fejletlen. E korszak ethnikumáról később

lesz szó. A római-dák korszakról ethnographiai tekintetben is többet tudunk. Ekkor kezdenek szerepelni a szlávok, kik valószínűleg a Traján korabeli népség tömegét alkották, míg a tulajdonképeni dákok a vezérlő elem valának. A szláv hatás később egész Erdély területén érezhető. A *Szolnok* és *Szamos* nevek is szláv eredetűek. A népvándorlás folyamán több nép fordult meg Szolnok-Doboka megye területén; gót bizonyosan, a mit a tipikus széki lelet igazol. Nem lehetetlen, hogy hunok és avarok is tartózkodtak itt, de biztos adataink erre nézve nincsenek.

Monographiánk a Karácsonyi János felfogása alapján magyarázza Erdélynek a magyarság által való elfoglalását. E szerint még Szent István idejében is a *Szamos* és a *Sajó* vonalán volt az ország határa. Az első helynevekről csak a XII-ik század végéről van adatunk. A XIII-ik, főleg azonban a XIV-ik században a megye lakosságának szaporodása és birtokviszonyainak fejlődése oly nagy arányban halad, hogy a XIV-ik évszázad végén 182 új, oklevelesen igazolható helynév lép fel. A lakosság túlnyomóan magyar és szász, helyenként ruthén; az oláhság ekkor még alig tesz számot; mindössze csak négy helyet lehet egész bizonyossággal az oláhoknak tulajdonítani. A megye területén való első fellépésükkel kapcsolatosan Réthy kiterjeszkedik az oláhság keletkezésére és térfoglalására Erdélyben, a mit helyeselnünk kell, mert a megye lakossága jelenleg túlnyomóan oláh és még él benne a dák eredet hite.

Az oláhság a későbbi századokban sem lévén homogén, érthető, hogy a XIV—XVII. századok folyamán alakult s ma legnagyobbbrészt oláhoktól lakott községek nevei kevés kivétellel szláv eredetre mutatnak, a minek oka az oláhság heterogén (holgár, szerb, macedo-oláh, albán) elemeiben s abban keresendő, hogy papjai és kenézei szlávok voltak. Az oláhság terjeszkedését nem assimiláló képességének, hanem a török pusztításoknak s a nemzeti felkelésekkel járó fajvesztésünknek tulajdoníthatjuk.

Réthy írta meg a vármegye őskorának s a római korszaknak történetét is. Kimutatja a leletekből, hogy a neolith korszak végén a megye területén a nyugatról vagy északnyugatról benyomuló árjaság már telepeket alkot s földműveléssel és baromtenyésztéssel foglalkozik; a fémkor kezdetén beözönlík a turáni elem, a skythaság, mely az itt aránylag későn jelentkező vaskorban átváltozik thrákos-skythává, hogy dák legyen belőle. Így kerül azután összeütközésbe a rómaiakkal, kik a Trajanus-féle háborúk által egész Dácia birtokába jutnak. Szolnok-Doboka vármegyében, mely *Dacia Porolissensis*

területébe esett, voltak az *alsó-ilosvai* (Urgum), *kosályi* (Sturum) és *szamosujvári* (Congri) állomások (castra stativa), melyeket Réthy az említett helyeken talált értékes feliratokkal együtt ismertet. A római kort követő népvándorlás koráról már föntebb szóltunk.

Ezek után következik a vármegye tulajdonképeni története, és pedig a IX-ik századtól a XIV-ik századig Tagányi Károlytól, ettől kezdve napjainkig (1886) Pokoly Józseftől.

A volt *Belső-Szolnok* vármegye területének kialakulása a sókereskedéssel függ össze, mely egyrészt a Szamoson és a Tiszán Szolnokig tartott, hová minden tavasszal a király sóját szállították, másrészt szárazföldi úton, Szilágysomlyón, Margitán át a Bihar-megyei Szalacsig, hol a sóhajósok (czellerek) a maguk sóját értékesítették. Ez a sókereskedés már a honfoglalást megelőző időben bizonyos területi összetartozást létesített, úgy hogy »Szent Istvánnak . . . midőn Szolnok vármegyét megalapította, a volt Külső-Szolnokhoz a későbbi Közép- és Belső-Szolnok megyék területét is hozzá kellett csatolnia.« (232. l.) E megyék egyházi joghatóság tekintetében ugyan részint a váczai, részint az erdélyi püspökséghez tartoztak, hanem azért egy törvényhatóságot képeztek, egy ispánnal, egy udvarbíróval, egy várnagygyal és hadnagygyal. A váradi regestrum (1209—1235) ugyanezt igazolja. Ez a területi összefüggés a külső- és közép-szolnoki részek közt a tatárjárás alkalmával semmisült meg, ámbár a közigazgatási egység egyelőre megmaradt; csak midőn 1263 óta a szolnoki főispánság tisztét állandóan az erdélyi vajda viselte, intézményszerű jelleget kölcsönözvén ez által az állandó egyesítésnek, ekkor nyer az ősi megye fejlődése új irányt. A vajda t. i. az óriás megye igazgatásának megkönnyítése, hatalmának kellő érvényesítése végett Külső- és Közép-Szolnok, valamint a volt Belső-Szolnok területének igazgatását külön-külön ispánokra bízta, a minek természetes fejleménye lett azután a három külön törvényhatóság s ezzel kapcsolatban a Külső- és Közép-Szolnok, majd Belső-Szolnok elnevezések.

A három Szolnok megye ősi egysége ily alakban a XV-ik század első negyedében (1406—1427) még fennállott; ez időtájt válhatott teljesen külön Külső-Szolnok megye. Szentgyörgyi és Bazini János gróf 1463-ban ugyan még *szolnoki* főispánnak czímezte magát, ez alatt azonban csak Közép- és Belső-Szolnok megyék főispánja értendő; utóda Dengelegi Pongrácz János pedig 1464-ben már csupán Közép-Szolnok megye főispánja. A XV-ik század közepe táján kialakul tehát itt is az önálló megyei főispánság s így az említett megyék közt fennállott százados kapcsolat végkép megszűnik.

Doboka vármegye újabb keletű. Valószínűleg csak a XI-ik században keletkezett az által, hogy itt királyi várat építettek a meszesi kapu útvonalának biztosítására s ehhez a várhoz Szolnok és Kolozs megyék területéből megfelelő részt hasítottak ki, megvetvén ezzel az új dobokai királyi vármegyének alapját.

A monographia-bizottság által körvonalmazott programnak megfelelően *Pokoly József* a megyének, mint institciónak történetét adja elő a XIV-ik századtól kezdve, midőn t. i. Erdélyben is megalakult a nemesi önkormányzatú vármegyei rendszer, mely a magyarországi vármegyékhez való sok hasonlóság mellett is több lényeges különbséget mutat fel. Ezen különbségek Erdélynek tartományi jellegéből, külön autonómiájából származnak, s így a központi hatalomtól való távolság egyes speciális jogoknak (pl. adómegszavazás) lett szülője, a megyei autonomia azonban tulajdonképen a közös gyűléseken fejlődött ki. A vármegyei szervezet a független fejedelemség korában állandósult; 1848-ig a megye nemesi, tehát autonom volt, s e két fogalom annyira összeforrott, hogy az egyiket nem lehetett érinteni a nélkül, hogy egyúttal a másik ne háboríttassék. A rendiség megszüntetésével s az állampolgári jog-egyenlőség törvénybe iktatásával a megye mint institció egészen új jellemű, bár egyelőre még meg nem határozható irányban fejlődik, s inkább közigazgatási, mint politikai vagy igazságszolgáltatási teendőkkel lévén felruházva, a régítől különböző hatósággá alakult.

A megyének mint intézménynek története és fejlődése, folytonos tekintettel Szolnok-Doboka megyére, Tagányi és Pokoly becses fejtegetéseivel, legalább Erdélyt illetőleg, jóformán tisztázva van. Azonban nem hallgathatjuk el, hogy munkájokban Szolnok-Doboka megye politikai története nagyon alárendelt szerepet játszik; a megye belső fejlődésének történetét alaposan megismertetik, de szerepét hazánk vagy Erdély történetében teljesen mellőzik; s ezt a hiányt a következő kötetek sem pótolják, de nem is pótolhatják, már csak az eldarabolttság miatt sem. Ez azonban nem az írók, legalább nem a Tagányi és Pokoly hibája, hanem a program fogyatéka.

Az eddig megjelent többi öt kötet (a hetedik munkában van) a megyében létező községek történetét tartalmazza. Ennek a tulajdonképeni monographiának hibája az, hogy csak a mai községek történetét adja elő és azokét a községeket, melyek valaha a mai megye területén léteztek. Nézetünk szerint fel kellett volna ölelnie azokat is, melyek egykor a már kialakult Belső-Szolnok vagy Doboka határai közt feküdtek s ma különböző körülmények következtében más megyéhez tartoznak,

legalább addig az ideig, míg a régi megyétől el nem szakítottak. Vagy ha ez nem volt lehetséges, legalább általában kellett volna a megye területi változásairól képet adni: hogyan és mily körülmények közt fejlődött azzá a mi jelenleg, mily előzmények után nyerte a megye mai alakját stb.

A szerző, *Kádár József*, egyébiránt nagy szorgalommal gyűjtött össze minden adatot az egyes községekre vonatkozólag, s adatait, a mennyire lehetett, csoportosította is. Hogy hiányai vannak, az természetes. Nézzük csak pl. a Teleki Oklevéltárnak a szerzőtől fel nem használt köteteit, mennyi becses adatot találhatott volna azokban munkájához!¹⁾

¹⁾ Pótlásainkat és megjegyzéseinket a következőkben adjuk:

II. köt. 102. l. *Bálványos-Váralja*. Nem ártott volna kikutatni, hogy a Garai Lászlótól 1456-ban kiállított oklevélben említett *Mária-Csaba* (Zichy Okmt. IX. 562. l.) tényleg B.-Váralja-e? Mert az idézett oklevélben több helyt ez olvasható: *Waralia alio nomine Maria Chaba*. Csodáljuk, hogy a monographus erre nem terjeszkedik ki; pedig, mint az utalásból látható, használta a kérdéses levelet.

II. köt. 253. l. *Borzás* (Magyar—). Nemcsak 1492-ben, hanem már 1409-től kezdve — így oklevelekkel igazolhatóan 1456-ban is — Bálványos vár tartozéka. (Zichy Okmt. IX. 562. 566. 568. ll.)

II. köt. 171. l. *Bethlen*. Carillo Alfonz működéséről Erdélyben, jó lett volna elolvasni Szilágyi Sándor értekezését (Akad. Ért. 1877) s nemcsak Bethlen Farkas után indulni.

II. köt. 280. l. *Pusztá-Bréte, Szász-Bréte*. A kettő megkülönböztetése szerintünk fölösleges; a kettő ugyanaz s Pusztá-Brétének csak azóta nevezhetik, mióta a lakosok más helyre, a mai Szász-Brétére költöztek. Azt sem magyarázza meg, hogy miért van Szász-Brétének egyszerre *Alsó- és Felső-Bréte* (Teleki Oklt. I. 236. l.), valamivel előbb pedig *Szász- és Szekér-Beréte* (u. o. II. 93. l.) neve. Nem ismeri Teleki Oklt. II. 243. l.

II. köt. 297. l. *Bujdos*. Nem ismeri Teleki Oklt. II. 314. 401. ll.

II. köt. 322. l. *Büdöspataka*. »Fekszik a nagybányai államút mellett a róla nevezett s a Nagy-Szamosba szakadó patak partján.« Talán megfordítva: a község veszi a pataktól nevét.

II. köt. 479. l. *Czege*. A Wass család czímerére vonatkozólag megemlíthette volna Teleki Oklt. I. 110. l. — *Hódostavi* (így csatáról ír 1282-ben (forrást nem említvén, nem tudjuk, honnan merít), mely csatában a Wass család egyik őse állítólag kitüntette magát. Azt ugyan tudjuk, hogy Kun László leverte a Hód-tavánál (Hódmezővásárhely közelében) a kunokat, de hogy ugyanebben az évben a czegei Hódostónál is harcolt volna velők, arról csak a Kádár forrása tud. Hogy ebben a csatában a Czegei Wass család semmiféle őse ki nem tüntette magát, azt hisszük, bizonyosabb, mint az ellenkezője. (V. ö. *Karácsonyi János* cikkét a hódtaui csatáról: *Századok*, 1901. 626. 634. ll.)

II. köt. 513. l. *Czoptelke*. Említik *Chentelke* (Zichy Okmt. IX. 562. l.) és *Chwothelky* (u. o. IX. 568. l.) néven is.

II. köt. 553. l. *Kétely*. Már 1409-ben és 1456-ban Bálványos vár tartozéka. (Zichy Okmt. IX. 562. 566. 568. ll.)

III. köt. 5. l. Szász Károly műve nem *Sylloge tractarum* (!), hanem

Mint említők, szerettük volna a megye területváltozásainak történetét is olvasni a monographiában, mert az ily területváltozásoknak nagy jelentősége van egy megye történetében.

Sylloge tractatum. Ugyanott ezt írja: »Deésvár, s így fordúl elő 1406-ig.« — 1407-ben is így fordúl elő. (Teleki Okt. I. 318. l.)

III. köt. 112. l. nem említi, hogy Deésnek 1506 körül plebánusa Imre presbyter volt. (Teleki Okt. II. 288. l.)

III. köt. 204. l. 1453-ban nemcsak Aduardus, hanem György is deési bíró. (Teleki Okt. II. 52. l.)

III. köt. 302. l. *Nagy-Devecser*. Előfordúl egyszerűen csak *Devecser* néven is 1357-ben. (Teleki Okt. I. 105. l. és II. 159. l.) Megjegyzendő, hogy az utóbbi helyen Pongrácz László mint *de Sancto Nicolao* említetik, nem pedig mint a monographiában: *Zolnai*. — Továbbá 1381-ből említetik Devecseri András, az alvajda embere. (Teleki Okt. I. 200—201. ll.) 1414-ből Devecseri Gergely, szintén az alvajda embere (u. o. I. 395. l.), talán ugyanaz, a ki Nagy-Devecsernél (III. köt. 301. l.) 1421-ben szerepel. 1434—1435 körül Devecseri Antal fia István említetik, mint »procurator egregii Desev de Losonch.« (Teleki Okt. I. 535. l.)

III. köt. 399. l. *Felső-Egres*. A Teleki levéltárra hivatkozva ezt írja: »elsőször említetik 1364-ben *Egrus* néven, mint pusztá.« Pedig a kérdéses okiratban (Teleki Okt. I. 137—138. l.) ez áll: »in dominium quarundam possessionum Berethe, Zekerberethe et *Egrus* vocatarum in comitatu de Zonuk interiori existentium« . . . stb.

III. köt. 480. l. *Füzes*. Már 1357-ben is előfordúl oklevelekben. (Teleki Okt. I. 105. l.)

III. köt. 545. l. *Gőcz*. Előfordúl *Guch* néven is. (Teleki Okt. I. 310. l.)

IV. köt. 70. l. *Iklód*. 1389—1390-ben Beke fia Gergely Kolozsvármegyei ispán. (Teleki Okt. I. 216. 223—224. ll.) Ugyanennek a Bekének másik fia György, úgyszintén Domokos fia László (ez utóbbit a monographia is említi) királyi emberek 1402-ben. (Teleki Okt. I. 287. l.)

IV. köt. 186. l. *Kálna*. Adatok vannak róla Teleki Okt. II. 314. 398. ll.

IV. köt. 198—208. ll. *Kaplyon*. Birtokosai közt felemlíti a Hallerkői Haller családot és egyúttal egy kis családtörténetet is ad néhány tévedéssel. Így pl. Haller Péter 1589. decz. 3-án halt meg, nem 1570-ben. Haller Istvánnak nem három, hanem négy fia volt; Miklóst nem említi. Haller Gábor szerinte »becses naplót frt 1630—1644-ig *Erdélyi Diariuma* cím alatt, — pedig naplójának címe: *Isten kegyelmességéből járásim, hallásim, hul esnek, arról való számtartásom*. (Szabó K. Erdélyi tört. adatok, IV. 3. l.) Koran Jakabnak Haller Jánostól fordított munkája címe: Paysa, a békességes *tűrésnek* payssa, nem pedig békességes *tűrések* paysa. (U. o.)

IV. köt. 233. l. *Kecsed*. Előfordúl *Gechet* néven is. (Teleki Okt. I. 295. l.) Kecseti Gergely 1402-ben királyi ember (u. o. 287. l.), valószínűleg éppen az, a kiról a monographiában 1376-ból említést találunk.

IV. köt. 383. l. *Kocs*. 1468-ban Mátyás király a pártütő Erdélyi István birtokait, köztük Kocsot, Erdélyi Lászlónak adományozza. (Teleki Okt. II. 93. l.)

IV. köt. 450. l. *Köblös* (Magyar—). Előfordúl *Kebles* név alatt is 1499-ben. (Teleki Okt. II. 233. l.)

V. köt. 102. l. *Magasmart*. 1468-ban Erdélyi Lászlóé. (V. 6. főntebb Kocsnál.) 1514-ben egyfelől Erdélyi Márton a maga és fiai nevében,

Csak a Teleki Oklevéltár két kötetének futólagos áttekintése mellett is mintegy harmincz oly község nevére akadunk, mely községek az oklevelekben mint Belső-Szolnok vagy Doboka

másfelől Erdélyi Tamás fiai: Gergely, Gáspár és Boldizsár, a néhai Erdélyi János-féle birtokokon, köztük Magasmarton is megosztóznak. (Teleki Okt. II. 320. 328. 334. ll.) Az ez időből való jobbágyságokra nézve olv. Teleki Okt. II. 171. l.

V. köt. 226. l. *Néma*. 1392-ből említettnek Pető fia Mihály és Pető fia István, Belső-Szolnok vármegye szolgabírái. (Teleki Okt. I. 238. 239. 340. l.) Az előbbi ugyanaz, ki a monographiában 1411-ben szerepel; az utóbbiról nincs szó.

V. köt. 256. l. *Nyires*. (Al-Nyires, Fel-Nyires.) 1411-ből említettik Nyiresi János, az alvajda embere (Teleki Okt. I. 371. l.), 1482-ből Pál, a vajda embere. (U. o. II. 152. l.)

V. köt. 497. l. *Retteg*. 1398-ban előfordúl *Retek* néven. (Teleki Okt. I. 268. l.) Plebánusa 1427-ben Mihály volt. (U. o. 505. l.)

VI. köt. 47. l. *Sajóudvarhely*. 1488-ban Mátyás király Erdélyi Lászlónak adományozza. (V. ö. főntebb Kocs és Magasmart.) 1500-ban Erdélyi János, Tamás és Márton, a község (valamint Beréte és Somkerék) határán levő halászó helyek felett megosztóznak. (Teleki Okt. II. 243. l.) 1509-ben Erdélyi Gergely Udvarhelyen levő udvarházát szolgáljának Madarasi Zsigmondnak és utódainak adományozza. (Teleki Okt. II. 308. l.) 1514-re l. Magasmartnál, hol a birtokok közt Udvarhely is előfordúl.

VI. köt. 93. l. *Somkerék*. Előfordúl *Zomkerek* néven is 1417-ben. (Teleki Okt. I. 429. l.) 1468-ban Erdélyi László kapja. (V. ö. Sajóudvarhely, Kocs, Magasmart.) Nem ismeri Zsigmond király czímeradományozását Somkeréki Antalnak, a néhai Miklós fiának, 1415-ből. (Teleki Okt. I. 406. l. — V. ö. Turul X. évf. 105. l.) Birtokosai: László fia László 1391—1392 körül (Teleki Okt. I. 232—233. stb.), ki meg van különböztetve Gilét fiától Lászlótól, a kit a monographia is említ. Somkeréki (Erdélyi) Antal leányai: Barok és Katkó. (Teleki Okt. I. 434. l.) Antal fiának Miklósnek leányai: Katalin, Anna (u. o. 83. és 168. l.), Potentiana Sombori Lászlóné (u. o. 83. és 116. l.), Ilona Farnasi Veress Benedekné (u. o. 83. 168. 229. l. jegyzet, 245. l.), Adwiga (u. o. 83. l.), Orsolya Berendi Bak Boldizsárné. (U. o. 168. 191. l.) Erdélyi István leányai: Jutka (Judít) Bethleni Gergelyné (Teleki Okt. II. 133. 276. l.), Magdolna Vizaknai Ferenczné (u. o.), Anna, Potentiana és Klára. (U. o. 133. l.) Erdélyi Márton (1495—1519 körül fordul elő leggyakrabban okleveleinkben) leányai: Katalin Macskási Gáspárné (Teleki Okt. II. 276. 369. l.), Klára Temesli Deés Jánosné (u. o.), Erzsébet és Zsófia. (U. o.) Egyéb fontos genealogiai adatokat találhatott volna még e családra vonatkozólag: Teleki Okt. II. 85. l.

VI. köt. 365. l. *Szentmargita*. Előfordúl *Zenthmargytazonfalua* néven 1407-ben (Zichy Okt. IX. 568. l.), azonban nem mint Csicsóvár, hanem mint Bálványos vár tartozéka.

VI. köt. 434. l. *Szeplak*. A monographiában olvasható adatokon kívül előfordúl *Sanctus Georgius* néven is 1400-ban. (Teleki Okt. I. 272. l.) 1400 előtt Szentgyörgyi Dénes bírta. (U. o.) 1476-ban vármegyei gyűlést tartottak itt. (U. o. II. 127. l.)

VI. köt. 440. l. *Szeszárma*. Plebánusa 1427 körül Bertalan. (Bartholomaeus de Zezerman. Teleki Okt. I. 505. l.)

VI. köt. 457. l. *Szinye*. Előfordúl *Zunye* név alatt is. (Teleki Okt. II. 401. l.)

megyében fekvő községek fordulnak elő s jelenleg Szilágy, Kolozs és Besztercze-Naszód megyékhez tartoznak; pl. Bádóg, Bilak, Borsa, Csepán, Egregy, Farkasmező, Galponya, Gyeke, Harinna, Kajla, Kisesküllő, Ujfalutóhát, Nécz, Nyírséd, Omboz, Ördögkút, Örmész, Rákos, Romlott, Sófálva, Szeret stb. Mennyit lehetne még gondos kutatás után ezekhez feljegyeznünk!

Nem tudom, hogy a monographia I. köt. 65. l. között térképen található *Gyapol* község (Apanagyfalu és Fellak közt) melyik mai községnek felel meg? Pedig 1334-ben már megvolt. (I. köt. 68. l.)

Minthogy a monographia hetedik (és talán utolsó) kötete még munkában van, az érintett hiányok és tévedések talán még pótolhatók, illetőleg helyreigazíthatók lennének, s hiszszük is, hogy az érdeemes szerző a monographia érdekében figyelmére fogja méltatni észrevételeinket.

LUKINICH IMRE.

Mémoires du comte Valentin Esterhazy. Avec une introduction et des notes par Ernest Daudet. Paris, 1905. Plon-Nourrit et comp. 8-r. 4, LII, 360. l. Három képmelléklettel.

Most negyven éve *Feuillet de Conches*, XVI. Lajosról, Mária Antóniáról és Erzsébetről szóló oklevéltára negyedik kötetében először közölte gróf *Esterházy Bálint* emlékiratainak töredékeit, s irodalmunkban ezek alapján írt tanulmányában először gróf *Szécsen Antal* rajzolta meg Rákóczi tábornoka, Esterházy Antal unokájának képét.¹⁾ Szécsen tollára volna méltó az a kötet, melyben a maga teljes szövegében *Daudet*, a francia emigráció történetírója, most először közli Esterházy emlékiratait. Gróf Apponyi Sándor figyelmeztette, hogy az eredeti kézirat Esterházy dédunokájánál, Bezerédj Pálnál van. Daudet az előszóban (XLVIII. l.) méltán mond köszönetet a grófnak és a kéziratot átengedő Bezerédjnek. Az emlékiratok alapján röviden, de minden eddiginél helyesebben rajzolja meg (VII—XLVII. ll.) Esterházy életét, mely 1740 október 22-től 1805 július 23-ig terjedt. Közben megigazít néhány oly tévedést, a melyet az eddigi töredékes közlések mellett *Szécsen* sem kerülhetett el; pl. hogy ő lett volna az az Esterházy, a kiről Mária Terézia 1774 április 3-án megbotráncozva írja, hogy házas ember létére a más felesége miatt párbajozott. Ezt Arneth után Szécsen is mondja, holott Ester-

¹⁾ *Századok*, 1879. A pozsonyi kirándulásról szóló füzet, 50—71. ll.)

házy Bálint csak 1784 márczius 23-án házasodott meg. Feleségével, a szellemes Halweil Fanny grófnővel, húsz esztendő alatt (1784—1804) nem egyszer váltott gyöngéd leveleket, melyekből Daudet az előszóban (XVII—XXXVII. ll.) mutatóványokat is közöl. Kiadja azt az üdvözlő levélkét is, melyet 1786 máj. 26-án XVI. Lajos király írt hozzá fia születésekor, s azt a másikat, melyben 1792 febr. 1-én ezt a fiut Katalin czárnő a lovastestőrségben kornétássá teszi.

Esterházy a maga fainak okulására írta ezt a könyvet, mely tizenegy világosan áttekinthető fejezetre van osztva, de XVI. Lajos halálával, vagy inkább az írónak 1796 évi lemondásával megszakad. Kár, hogy Daudet betürendes név- és tárgymutatót nem csatolt hozzá.

Esterházy Bálint *Mémoires*-jait a magyar napisajtó is szívesen fogadta, sőt a *Magyarország* jul. 27-től okt. 13-ig harmincz közleményben egész terjedelmében magyar fordításban is közölte. Ez a fordítás megérdemelné, hogy külön kötetben is megjelenjék.

M. S.

Ujabb Benyovszky-irodalom.

1.

Japans auswärtiger Handel von 1542 bis 1854. Von Dr. Oscar Münsterberg. Stuttgart, 1896. 8-r. 94 l.

Münsterberg e könyvéből olvasói csak annyit tudnak meg Benyovszkyról, hogy úgy látszik, ő volt az első orosz, a ki Japánban az ország belsejét beutazta, hova 1771-ben a számkivetésből való szökése alkalmával jutott. Látogatása teljesen jelentégtelen maradt a kereskedelmi viszonyokat illetőleg. Mindezt szerzőnk *Nicolsen* (így) ily című munkájában olvasta: *Exil in Kamtschatka und Flucht nach Japan*, vagy alkalmasint csak dr. Geerts után idézi.

2.

Die ostafrikanischen Inseln. Von Dr. Conrad Keller. Berlin, 1898. 8-r. XVIII, 188 l.

E könyvben dr. Keller zürichi tanár — mint a cím is mutatja — a kelet-afrikai szigetekkel, köztük tehát Madagaskárral is foglalkozik, s természetesen Benyovszky telepítési kísérletéről is megemlékezik. Miután a 82-ik lapon azt állítja, hogy a francia kormány a megejtett vizsgálat után tisztelete jeléül kardot (ehrensäbel) küldött Benyovszkynak, fölkértem, tudassa velem,

hogy honnan merítette ez adatot. Lekötelező válaszában a tanár úr *Louis Pauliat* brochure-jét (Páris, 1884) nevezte meg. Elegendő lesz, ha idézem az illető passust, hogy megmutassam olvasóinknak, mit tartsunk e forrásról: »Au lieu de se laisser intimidé — írja Pauliat — par ces accusations, dont il devinait la source, Benyowski contraignit le ministre à ordonner une enquête, et celle-ci fut tellement à son avantage que, pour le laver de tout soupçon et honorer publiquement ses services rendus, le gouvernement fut obligé de lui faire d'une épée d'honneur.«

A dolog azonban egészen máskép történt *Henri de Curzon* szerint, a ki a *Revue hebdomadaire* 1896 évi júniusi számában beszéli el azt »d'après des documents inédits.« Szerinte Bellecombe és Chevreau jelentése után Benyovszkyt egy miniszteri rendeletben fölkérték, hogy távozzék Louisbourgól és Madagaskár szigetéről.¹⁾

3.

Formosa under the Dutch described from contemporary records with explanatory notes and a bibliography of the Island. By *Rev. Wm. Campbell*. London, 1903. 8-r. XVI, 629 l.

A szerző mint hittérítő működik Formosában 1871 óta és több dolgozat jelent meg már tőle a szigetet illető dolgokról.

A függelékben szóról szóra közli Benyovszkynak Formosában állítólag viselt dolgait, úgy a mint azokat híres hazánkfi maga elbeszélte emlékirataiban, de egyetlen egy magyarázó jegyzet és teljesen minden kommentár nélkül.

Minthogy azonban Benyovszky 1771-ben fordult meg a szigeten rövid látogatásra, elbeszélése nem tudom miféle cím alatt került a kötetbe az egykorú följegyzések közé, mert a hollandiak uralma a szigeten angol szerzőnk saját előadása szerint 1624-től csak 1661-ig tartott.

4.

The Island of Formosa. Past and Present. History, people, resources and commercial prospects. By *James W. Davidson*. Yokohama, 1903. 4-r. XVIII, 648, XXVIII, 46 l. Két »új« térképpel, három színezett és 168 színezetlen képpel.

Szerzőnk az észak-amerikai Egyesült-Államok consulja Formosa szigetén. Könyve sok fáradsággal összegyűjtött adatoktól duzzadó, de nagyon pongyolán összeállított munka.

Benyovszky látogatásáról szintén megemlékezik, de sajnála-

¹⁾ Olv. különben Kont Ignác ismertetését *Prosper Cultru* latin thesisérol. *Századok*, 1901. 839. l.

tunkra csakis az ő emlékiratai nyomán, melyeket a szerző maga nem is látott, hanem csak kivonatok után dolgozott, »as contained in a collection of papers on Formosa, compiled by Gideon Nye, Jr.« Tehát ebben a munkában sincs sok köszönet.

5.

Memoirs and travels of Mauritius Augustus count de Benyowsky, with an introduction, notes and bibliography. By captain S. Pasfield Oliver. London, 1904. Kis 8-r. XXXVI, 636 l.
Benyovszky arcképével és egy képpel.

Benyovszky emlékiratainak újabb, rövidített kiadása ez; a *Dryden House Memoirs* sorozatban jelent meg. Kiadója Oliver kapitány, tehát ugyanaz, ki az 1893-iki kiadást rendezte sajtó alá. Ez utóbbiban, melyet annak idején Jankó János ismertetett,¹⁾ a gróf viselt dolgainak részletes elbeszélése Makaonál szakad meg, míg ebben az újabb kiadásban madagaskári dolgai is fel vannak véve.

Bibliographiai szempontból érdekes, hogy a mostani újabb szöveg egy dublini kiadás után készült, mely eddig teljesen ismeretlen volt s a melyet Oliver kapitány fedezett föl. Egy példánya megvan nálam, de e kiadás nincs meg még a British Museum könyvtárában sem. 1790-ben jelent meg, két hosszukás nyolczadrét alakú kötetben. Képmelléletek nincsenek, s úgy látszik, eredetileg sem voltak benne; legalább nincsenek megemlítve a tartalom-jegyzékben. Az eredeti kiadónak előszava ily címet visel: *The editor's preface to the first edition*, mely alatt mindenestre a londonit kell értenünk.²⁾

A mi az új kiadást illeti, sajnálatunkra a könyvkereskedő czég nagyon szűk határt szabott Oliver kapitány bevezetésének, s ezért nem volt alkalma részletesebb kritikába bocsátkozni és a madagaskári elbeszélést saját gazdag gyűjteményéből vett adatokkal megvilágosítani. A kapitány ifjabb korában hosszabb időt töltött a szigeten, megírta annak történetét, s több más könyvnek és cikkeknek is szerzője, melyek Madagaskár ügyeivel foglalkoznak. Ezért kitűnően van hivatva arra, hogy Benyovszky emlékiratainak ezen részét bonczkés alá vegye.

Mínthogy a bevezetés csak 11 kis nyolczadrét lapra terjed, a kiadónak nem volt alkalma sem Prosper Cultrunak, Jankó János-

¹⁾ *Századok*, 1894. 448 l. — Olv. n. o. (646. l.) Kropf Lajos erre vonatkozó megjegyzéseit.

²⁾ V. ö. Jankó János cikkét a Benyovszky-irodalom anyagáról. *Századok*, 1891. 718 és köv. ll.

nak, Thallóczy Lajosnak és e sorok írójának kutatásait teljesen felhasználnia, sem pedig újabb dolgokat közölnie a francia és angol levéltárakból, jöllehet ezek még sok érdekes adatot rejtegetnek.

Mint értesülök, Prosper Cultru az ő latin thesisének kibővítésén dolgozik, mely francia nyelven fog megjelenni. Reméljük, lesz alkalma a British Museumban is kutatnia, hol gróf Benyovszkynak több eredeti rendeletét őrzik. Ezek egyike ily bombasztikus czímmel kezdődik: »Nous Maurice August, Ampansacabé de Madagascar, Duc d'Aladar, Comte du Saint Romain Empire etc. etc.« Ezen irat 1785 nov. 7-én kelt »en notre campe d'Angontzi.« Egy másik irata pedig így van keltezve: »Fait en notre ville de Dieu.«

A londoni *Athenaeum*, 1904 évi okt. 29-iki számában ismertette ez újabb kiadást, azt állítja, hogy bajos megérteni. Benyovszky emlékirataiban mi érdekelheti a modern olvasót, s hogy Oliver kapitány minden fáradsága, a mit munkájára fordított, teljesen el van pazarolva. Dehogyan van! Benyovszky történelmi alak, a ki fontos szerepet játszott az ő sajátos modorában és nagy port vert föl a maga idejében. A mellett azonban megalomaniában szenvedett, igazat mondani sehogysem tudott, és ennek következtében annyira elhomályosította saját életrajzát, hogy az igazság földéítésén törekvő kutatóra az ő életpályájának minden részlete bizonyos vonzó erővel hat. Hiszen Benyovszkyról magáról még nagyon keveset tudunk; miért rekeszszük ki őt a történeti kutatás köréből?

KROFF LAJOS.

T Á R C Z A.

KÉT SZENT ISTVÁNRA VONATKOZÓ KÚTFŐ MAGYARÁZATA.

Damiani szent Péter ezt írja szent Romuald életrajzában: »Interea audiens, quia vir beatissimus Bonifatius ¹⁾ martirium suscepisset, nimio desiderii igne succensus, ut pro Christo sanguinem funderet, Ungariam... ire disposuit.... Deinde licentia ab apostolica sede suscepta et duobus de discipulis suis in archiepiscopos consecratis, cum viginti-quadro fratribus iter arripuit... Eunt ergo, *cum iam ipsis Pannoniorum finibus interessent*, repente Romualdus languore correptus ulterius ire non potuit... Advocatis itaque fratribus ait: Perpendo, inquit, nequaquam divinae voluntatis esse indicium, ut ultra progrediar. Verum tamen, quia intentionis vestrae desiderium non ignoro, neminem vestrum redire compello... Licet ergo vobis omnibus martirium defuturum esse non ambigo, quia tamen ire, qui mecum redire noluerint, uniuscuiusque relinquatur arbitrio. *Quindecim igitur Ungariam prodeuntibus*, duobus alibi iam dimissis, vix septem cum magistro discipuli remanserunt. Euntium autem quidam flagellantur, venduntur plures, dominos subeunt, ad martirium tamen, sicut vir sanctus praedixerat, non pertingunt. Romualdus autem... ad monasterium, quod in Urbis veteris ²⁾ regione construxerat, rediit.« ³⁾

A ki ez adatot egészen végig olvassa és latinúl tud, világosan láthatja, hogy szent Romuald tanítványai közül tizenöt nemcsak elérkezett Magyarország határaihoz, hanem tovább is ment (prodiit) Magyarországba (Ungariam); tehát bejött hazánkba, annál is inkább, mert a másutt nem kínálkozó vértanúságra vágyott. Hogy ezt a főczélt egyikök sem érte el, abból nem következik,

¹⁾ Eredeti nevén Querfurti Bruno. † 1009.

²⁾ Orvieto, Olaszországban.

³⁾ Monum. Germ. Hist. SS. IV. 853. 1.

hogy első céljukat, a Magyarországra való jutást sem érték el, sőt abból, hogy ostromozást, rabságot mégis szenvedtek, épen nyilvánvaló, hogy itt működtek. Így értette ez adatot — hogy egy »argumentum ad hominem« támogatásával éljek — *Pauler Gyula* is.¹⁾

Ennélfogva bátran állíthatom, hogy a ki így nyilatkozik: »Én úgy tudom, hogy ezek (t. i. szent Romuald tanítványai) sohasem érték az országba és így nem is működhettek itt.«²⁾ — vagy félreérti, vagy teljességgel nem ismeri e fontos adatot.

Hartvik művének székesfehérvári bővítője 1150 körül ezt írja: »Quarto post patris obitum anno eundem Ascricum praesulem ad limina sanctorum apostolorum misit, ut a successore sancti Petri, principis apostolorum, postularet, quo(d)... episcopatus sua benedictione muniret, regio etiam dignaretur ipsum diademate roborare... Eodem forte tempore Misca, Poloniorum dux... missis ad Romanae sedis antistitem nuntiis... regio postulaverat diademate redimiri. Cuius petitioni annuens papa, coronam egregii operis *parari iam fecerat*... Sed... praefixa die, *qua parata iam corona Poloniorum duci mittenda fuerat*, nocte quae praecedebat, papae per visum Domini nuntius astitit, cui et dixit: Crastina die... ignotae gentis nuntios ad te venturos esse cognoveris... coronam ergo, quam praeparari fecisti, eorum duci... cures sine cunctatione largiri«...³⁾

Mindenki úgy értette eddigelé e helyet, és azt hiszem, egy-szeri olvasásra is minden latinul tudó ember úgy fogja érteni, hogy a lengyelek a korona-kérésben a magyarokat megelőzték. A való azonban az, hogy a Hartvik bővítésében előforduló Miesco már 992-ben meghalt, fia Bogyoszló (Boleslaus) pedig csak 1003-ban, Szent István megkoronázása után két évvel akart a római pápához koronáért küldeni, de ebben őt Szent (II) Henrik német császár megakadályozta.

Lehet-e tehát csodálkozni azon, hogy én ezt a valóságot szem előtt tartva, és tudva azt, mennyire át ment Hartvik bővítő-jének meséje a magyar és lengyel irodalomba, hangoztatom Szent Istvánról szóló művemben, hogy a magyar koronának a pápától való kérése eredeti s nem lengyel példát utánzó gondolat volt?!

Azért tartottam szükségesnek ez adatok magyarázatát, hogy megnyugtassam azokat, a kiket említett művemről a *Századok*-ban (1905. 752—768. ll.) megjelent bírálat talán megijesztett, mintha az, alapos kütfőismeretből származott volna. KARÁCSONYI JÁNOS.

¹⁾ A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, 1. kiad. I. 79—80. ll.

²⁾ Dedek Crescens Lajos. *Századok*, 1905. 766. l.

³⁾ *Historiae Hung. Fontes Dom.* I. 44—45. ll.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának okt. 9-iki ülésén *Petz Gedeon*. levelező tag — mint már említők¹⁾ — *a hazai idegen nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányokról* értekezett. Visszapillantva a kérdés irodalmi multjára, előadta, hogy a magyarországi nem magyar ajkú népfajok iránti tudományos érdeklődés meglehetősen régi keletű. Már a XVI-ik században foglalkoztatta a külföldi tudósokat az a kérdés, vajjon az erdélyi szászok honnan és hogyan telepedtek meg Magyarországon? *Melanchton Fülöp* (De vocabulis regionum et gentium quae recensentur a Tacito, id. *Loewe*: Reste der Germanen, 48. 131. ll.) a gótok maradékainak tartotta őket; a XVI-ik század második felében élt hollandiai *Busbeck* véleménye szerint (Augerii Gisleinii Busbequii ducis legationis turcicae epistolae quatuor, *Loewe* id. m. 129. l.) az erdélyi németek a földkerekség különböző tájain Nagy Károlytól szétosztott szászoknak utódai; *Nicolaus Leuthingerus* pedig 1600 körül (De marchia Brandenburgensi, *Loewe* id. m. 92. l.) nemcsak az erdélyi, hanem a szepességi németeket is a krimi gótokkal hozta kapcsolatba. Ezek a kalandos föltevések lehettek hatással a későbbi születésű *Frölich Dávid* hazánkfára, a ki 1641-ben *Der uralte deutsch-ungarische, zipserische und siebenbürgische Landsmann* cz. munkájában a középkori krónikásokra emlékeztető becsutelen szójátékokkal azt igyekszik bizonyítani, hogy a magyarországi (erdélyi és szepesi) németek Noé második fiától Semtől, vagyis ennek Gether nevű unokájától (Gether: Gethae, Gothi) származnak. Csak a XVIII-ik században kezd már hazai íróinknak is az a helyesebb felfogás tért hódítani, mely nem a gótokkal és gepidákkal, hanem az élő német néptörzsekkel keresi az összeköttetést; s mialatt Németországban mind nagyobb érdeklődéssel kezdik a nyelvjárások sajátosságait megfigyelni és feljegyezni, nálunk is buzgó munkásság indul meg ebben az irányban, mely *Felmer Márton* (1720—1767), *Seyvert János* (1735—1785), *Bredeczky Sámuel* (1805), *Genersich János* (1804) és mások gyűjtéseivel értékes nyelvészeti irodalomnak veti meg alapját.

Az október 30-án tartott összes ülésnek érdekes tárgya volt *Szily Kálmán* főkönyvtárnok jelentése néhai *Ráth György*²⁾ régi magyar könyvtáráról, mely a megboldogult gyűjtő hagyatékából a töle még 1895-ben kiállított ajándéklevél értelmében az Akadémia birtokába került. Az átvételi lajstrom szerint *Ráth György* ritka becsű *hungaricum-gyűjteménye* mintegy 2300 munkából áll,

¹⁾ *Olv. Századok*, 1905. 782—783. l.

²⁾ *Nekrológját olv. Századok*, 1905. 688. l.

mely munkáknak majdnem a fele magyarországi s ebből több mint ötszáz magyar nyelvű nyomtatvány; a külföldön nyomtatott művekből is közel négyszáznak magyar a szerzője; a többi idegen, de valamennyi könyv magyar vonatkozású. Az egész gyűjteményben negyven vagy ötven *unicum* és számos *incunabulum* van. Ráth György könyveit az Akadémia külön állítja fel s az ajándékozó rendelkezésének megfelelően külön fogja kezelteni.

— A SZÉCHENYI-MUZEUM ünnepélyes megnyitása a Magyar Tud. Akadémia heti üléstermében, az Akadémia megalapításának nyolczvanadik évfordulóján, nov. 3-án, déli 12 órakor ment végbe a gróf Széchenyi és gróf Teleki családok tagjai, az akademikusok s több előkelő vendég jelenlétében. A zajtalan ünnepélyt *Kautz Gyula*, az Akadémia alelnöke nyitotta meg rövid beszéddel. Utána *Szily Kálmán* r. tag mondta el a *Széchenyi-muzeum* keletkezését, megemlékezve Széchenyiről, ki 1825 nov. 3-án talán épen a déli órákban alapította meg barátaival: Károlyi György, Andrássy György és Vay Ábrahám grófokkal az Akadémiát. Széchenyi halála óta nem mult esztendő, hogy az Akadémia egy vagy más formában meg ne emlékezett volna nagy alapítójáról; most élete és munkássága emlékeinek rendezett gyűjteményét nyitja meg a magyar közönség számára, hogy legyen ez is a hazaszeretetnek örök, kiapadhatatlan forrása s hirdesse nevét annak a férfinak, a kinél — mint báró Eötvös József mondá — senki magát nemzete hálájára érdemesebbé nem tette. A millennium évében határozta el az Akadémia, hogy a gróf Széchenyi Istvánra vonatkozó művekből, saját irodalmi műveiből, kézírataiból, levelezéseiből, a személyéhez fűződő ereklyékből stb. muzeumot állít, s felszólítást intézett mindazokhoz, kik ilyen emléktárgyaknak birtokában vannak, engedjék át azokat az Akadémia Széchenyi-muzeuma számára akár ajándékozás, akár eladás útján, akár tulajdonjoguk fentartása mellett. A felszólításnak szép sikere lön. Kilencz esztendő alatt hat-ezernél több emléktárgyat hordott össze a hazafias kegyelet, s ma az egész gyűjtemény kilencz csoportban rendezve az Akadémia palotájának első emeletén egy előszobát és két termet foglal el, hol még kettő a várható szaporodásnak van szánva. A maga nemében páratlan kincs *Kostyán Ferencz* nyugalmazott huszárezredes ajándéka, ki még mint fiatal huszártiszt megszerezte Széchenyi István minden nyomtatásban megjelent munkáját, ujságcikkeit pedig a negyvenes évek hírlapjaiból gondosan kiirgatta s ezt a becses gyűjteményt adta a Széchenyi-muzeumnak. A muzeum minden egyes darabjáról gondosan készült részletes katalógus tájékoztatja a közönséget. — A megnyitó ünnepély a m megsejmlélésével végződött, hol szintén *Szily Kálmán*

kalauzolta az ünneplő társaságot. Az ő lelkes fáradozásainak köszönhetjük, hogy immár Széchenyi-muzeumunk van; de köszönet illeti dr. *Viszota Gyula* tanárt is, a kinek segítségével Szily a rendezés fáradságos munkáját végezte.

— GRÓF MIKÓ IMRE emlékezetét fényesen ünnepelte meg Kolozsvárott az *Erdélyi Muzeum-Egylet*. Az ünnepi közgyűlést, mely nov. 5-én d. e. az ottani egyetem díszes aulájában folyt le, gróf *Esterházy Kálmán* elnök nyitotta meg. A megnyitó után *Erdélyi Pál* egyetemi könyvtárigazgató olvasta fel ez alkalomra írt s néhai gróf Mikó Imrének a nemzeti művelődés előrevitelében kifejtett munkásságát és nagy érdemeit méltató tartalmas emlékbeszédét. Ennek végeztével az ünneplő közönség a muzeum-kertbe vonult, hol a közgyűlésen képviselt tudományos intézetek és társulatok küldöttei tették le koszorúikat Mikó Imre szobrára. Társulatunk képviselőjében *Márki Sándor*, *Szádeczky Lajos* és *Gergely Sámuel* tagtársaink vettek részt az ünnepélyen. Koszorúkat *Szádeczky Lajos* a következő szavakkal helyezte a szoborra:

A M. Történelmi Társulat nevében teszem le ezt a koszorút gróf Mikó Imre szobrára. A M. Történelmi Társulat nem felejtette el, hogy legelső elnöke s egy évtizedig vezérlő szelleme gróf Mikó Imre volt. Nem történelmi neve, hanem főúri vagyona, hanem történetírói érdemei emelték élére annak a társulatnak, mely alkotmányos életünk helyreállításával a legnemzetibb tudomány, a hazai történelem művelésére alakult meg. Kit illethetett volna inkább e díszes vezérszerep, mint azt, ki az elnyomatlanság korszakában azt hirdette, hogy »munkálkodnunk kell, hogy éljen nemzetünk; tanulnunk kell, hogy az idők harcát megállhassuk, tanulunk főképp hazánk multját és történeteit.« És nemcsak szóval hirdette ezt, hanem fényes példákkal igazolta, midőn összegyűjtötte és kiadta az *Erdélyi Történelmi Adatok* kötetét (1855—1862) és megírta nagybecsű történeti műveit. Ezek tették őt a történetírók vezérévé. És ő igazi vezér volt. Ő volt az, ki első elnöki megnyitójában 1867-ben kijelölte a M. Történelmi Társulat irányát. »Komoly küldetésű nemzetnek — mondá — főképp a valóra kell törekednie, tudományban és műveltségben szintúgy, mint a politikai és társadalmi életben. A való megismerésére, valódi politikai érettségre pedig egy tudomány is biztosabb ösvényen nem vezet, mint a történettudomány.« Azt hangoztatja 1868-ban, hogy »eszélyes, érett nemzet multjából merít a jelenre oktatást, történetét veszi jövője kalauzául.«

De ő nemcsak irányt jelzett, hanem levonta a magyar történelem legfőbb tanulságait is. 1869-iki közgyűlési megnyitójában azt mondotta, hogy »Magyarország története nagy tanulságot hirdet: a magyar tartományrészek politikai egységét, az e földön lakó népek szoros egymáshoz tartozását, közös boldogságuk vagy romlásuk nagy tanulságát hirdeti.« A másik nagy tanulság pedig szerinte ez: »Magyarország története e földnek és hazánknak, népének és királyának, koronájának és alkotmányának magyar voltát tanítja. Ez műveli — mondá — a magyarral azt a csodát, hogy mikor megtámadtatik, alkotmánya talapzatáról soha le nem szállta, rettenthetetlenül védi magát és örökét, s ha legyőzetik, elcsüggedés nélkül nemesen tűr, túrva remél, remélve munkálkodik s

eszélyes munkásság közt várja be elesett hazája és alkotmánya feltámasztását, új életre ébredését.

A M. Történelmi Társulat nem felejtette el gróf Mikó Imre tanításait. Az ő szellemében munkálkodik ma is, és mindig kegyelettel, hálával emlékezik legelső elnökére. E kegyelet és hála érzelmeit jelenti e koszorú, de jelenti egyszersmind az ő elévülhetetlen történetírói és vezéri érdemeit. A történetírás múzeája hű kegyelettel viraszt gróf Mikó Imre emléke felett!

Megemlíthjük még, hogy Erdélyi Pál emlékbeszéde, melyet egész terjedelmében az ünnepi közgyűlés jegyzőkönyvéhez csatoltak, nyomtatásban is megjelent. Az ünnepély a Mikó-szobor megkoszorúzása után gróf Esterházy Kálmán elnök záró szavaival ért véget.

— TÖRTÉNELMI SZEMLÉLTETŐ KÉPEK összeállítására kérte fel az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat dr. Márki Sándor tagtársunkat, a kolozsvári egyetem tudós tanárát. Örömet közöljük e hirt olvasóinkkal, mert a magyar történelmi congressus, melyet társulatunk rendezett, Márki Sándor előadása alapján már 1885-ben igen kíváncsnak jelentette ki, hogy adjon vállalkozó cég, mely első sorban magyar jellegű történeti kép-atlaszt, illetőleg fali táblákat bocsásson közre. Épen hat év múlva, 1891 jul. 5-én, ugyancsak Márki Sándor egy ilyen sorozatot az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület jubiláris kiállításán bemutatván, másnap a minisztériumban tartott értekezlet is szükségesnek nyilvánította ezen szemléltető képek terjesztését. A dolog megvalósulására mégis egészen mostanig kellett várakozni; s midőn az alkalom végre elérkezett, az Athenaeum természetesen magát az indítványozót kérte fel, hogy állítsa össze a magyar középiskolák számára *a magyar történelem tanításához szükséges történelmi szemléltető képeket*, a melyeket 1885-ben ő hozott javaslatba s az 1902 évi tantervhez kiadott utasítások szintén kíváncsoknak nyilvánítottak. Márki Sándor most 130 könnyen kezelhető táblán összesen 611 képben és ábrában oly módon mutatja be hazai történelmünk legfontosabb emlékeit, hogy a tanuló és szemlélő azok egyszerű végiglapozásával tájékoztatást nyer multunknak minden korszakos eseményéről és fejlődésünknek minden fontosabb mozzanatáról. A művelődéstörténet a tanterv követeléseire képest természetesen kiváló figyelemben részesült. A szerkesztő részint természet után, részint a Magyar Nemzeti Muzeumból, az Országos Képtárból, Ernst Lajos gyűjteményéből s más gyűjteményekből annyi jellemző képet, okiratot, pecsét- és pénzrajzot stb. válogatott össze, hogy ez idő szerint sehol sem rendelkeznek megfelelőbb történelmi szemléltető eszközökkel. A *táblák* korszakok és irányok szerint csoportosítják a képeket és ábrákat, s jellemző, rövid és szabatos magyarázatokkal vannak ellátva. A *szemléltető*

képek két könnyen kezelhető dobozban vannak elhelyezve: az elsőben a középkorra vonatkozó 65, a másodikban az újkort szemléltető szintén 65 táblán. A képek széles, erős lemezpapirosra vannak felhúzva s egyaránt alkalmasak arra, hogy a tanuló kezébe adassanak, vagy az iskolában közszemlére kifüggesztessenek. — Midőn ekként a magyar középiskolai tanároknak társulatunkban hangoztatott két évtizedes óhajtaása teljesült, ezen *történelmi szemléltető képeket* mindenkinek, de különösen középiskoláinknak s azok tanárainak figyelmébe szívesen ajánljuk.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1903.

— VĚSTNÍK KRÁLOVSKÉ ČESKÉ SPOLEČNOSTI NÁUK. Třída filosof. histor. jazykozpytná. Ročník 1903. Prága, 1904.

A prágai királyi tudományos társaság történet- és nyelvtudományi osztályának 1903 évi Értesítőjében megjelent históriai közlemények közül figyelmünket érdemlik a következők: 1. *Sigismundi regis Bohemiae litterae donationum regalium, 1421—1437*. Ebben V. J. Nováček a cseh országos levéltárban őrzött eredeti jegyzőkönyvből 69 oklevelet közöl. Ez oklevelek egy részét már Altmann *Regesta*-gyűjteményéből, valamint az *Archiv Český* közléseiből ismerjük, de a *Protocollum* egész terjedelmében még nem volt kiadva. A közlemény ránk nézve csak annyiban fontos, hogy adatokat szolgáltat Zsigmond király itinerariumához. — 2. *Zdenek Nejedlý* 1478-ból Oldřich Kalenice satyrikus levelét ismerteti a jenai könyvtárban őrzött eredeti cseh kézirat nyomán. A levél utraquista laikus műve, melyben Luciper (*így*), a sötétség fejedelme, kedvelt hiveit, többek közt Mátyás királyt és a mezítelábas barátokat a csehek ellen buzdítja. A levél különben Lev z Rožmitála-hoz, Johanna királyné bátyjához van intézve, a ki 1467—1480-ig György király udvarmestere volt. Mátyás királyról csak egy helyen szól, azzal vádolva őt, hogy egy olműczi leánynyal. kit a papok apáczaruhában vittek hozzá, szerelmi viszonyt folytatott. Nejedlý szerint ez a pamflet adott alkalmat Dlugosznak, hogy Mátyást »novis quotidie nuptiis« megjegyzéssel illesse. — 3. Magyar vonatkozású még A. von Doerr német nyelvű értekezése: *Verzeichniss der Inkolats-Ertheilungen in Mähren aus den Jahren 1531—1620*. A sorozatban több magyar birtokos szerepel, mint pl. Balass Barsan von Berin (30), Graf Gabriel Majlada Fogarasky (32), Gabriel Farkas von Besse (36), Simon Fargaczi von Gimes (43), Emerich Fargaczi (50), J. Paul Czobor von Czobor

a St. Michael (56), J. Madacziansky von Madaczian (61), Emerich Doczi (63), Stefan Illiashazy von Illiashaza (71), Christof Kubinsky de Felső-Kubin (72), Georg Charvat von Dunajecz et Landek (73), Wolfgang Esterhass (75), Benedikt Palasti von Kesegow (76), Mathias Wiczmandi von Budkowetz (77) stb. A magyar nevek kiválogatását megnehezíti az a körülmény, hogy az átírás okozta eltorzítások mellett praedicatumképen sokszor az illető morvaországi birtokok szerepelnek, a közlő pedig nem adja a felvétel teljes szövegét, hanem csupán elenchusát a brünni jegyzéknek.

Az Értesítő többi közleményei kizárólag cseh érdekűek. *J. Bidlo* mutatványt közöl *A cseh testvérek számkivetése (1548—1572)* című, azóta már egész terjedelmében megjelent művéből. — *Zibrt* tanár az ó-cseh Lucidariust ismerteti. — *Flajšhans* egy 1420 táján írt apokalypsis-magyarázatot ismertet *Huss kortársa* cz. alatt. — *Goll II.* Frigyes szabadalom-levelét magyarázza, melyet Basileában adott a cseh rendek számára 1212-ben. — *Pastrnek* a novii horvát-glagol szent Venczel legenda szövegét közli facsimilék kíséretében. A szöveg 1490 táján íratott. — *Schulz* a prágai vágróffok névsorát közli 1438—1711-ig. — Ugyan ő a cseh utraquista papok ellen 1562-ben folyt per adatait magyarázza. — *Celakovský* készülében levő munkájából két fejezetet közöl a városi tanács-szervezet fejlődéséről Itáliában, Németalföldön és Franciaországban. *Nováček* 1588-ból Aldobrandini Hippolyt pápai követ lengyelországi útleírását közli. — *Soukup* adatokat szolgáltat szent Venczel legendájának kritikájához *Áldomásívások szentek tiszteletére* czim alatt.

ERNYER JÓZSEF.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1904. szeptember — december.

HABSBURGOK KORA 1526—1848.

(Folytatás.)

Egy magyar főúr a XVII. században. Révfy Lajos. Független Magyarországi, 1904. decz. 25. — Gróf Beresényi Miklósról szóló czikk.

Rákóczi Ferenc és XIV. Lajos. (Dangeau naplója nyomán.) Chélaré Raoul. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 25.

Magyar sírok Konstantinápolyban. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 29. — A galatai (feriköji) templomban nyugszik Lang, Rákóczi Ferenc udvari orvosa (megh. 1725. jan. 14.), Cseh Imre, Kossuth Lajos törökországi tolmácsa (megh. 1852-ben) és még több magyar bujdosó.

A bujdosó kurucok emlékei. Szádeczky Lajos. Magyar Nemzet, 1904. szept. 28. és okt. 1. (V. ö. Századok, 1904. 595 és köv. ll.)

Rákóczi fia, az elbeszélő. Fábian Gábor. Budapesti Hírlap, 1904. 16. — Vonatközússal az okt. 9-iki számra. Saint-Germain gróffal ílja.

André francia hadügyminiszter és a kurucz zászló. Pesti Napló és Budapesti Napló, 1904. nov. 12. — Egy Bercsényi-féle kurucz zászló utánzatáról szól, a mai francia hadseregben.

Mikes Kelemen bújja. Gagyhy Dénes, Pesti Hírlap, 1904. decz. 25.

Bánffy György gubernátor halála. Magyarország, 1904. nov. 26.

Károly Ágost szász-weimári herczeg jelöltsege a magyar trónra, 1789. Verus műve nyomán. Magyarország, 1904. szept. 11.

Az első magyar interview. Kolozsvár városának követsége Bécsben, 1798-ban. Pesti Hírlap, 1904. nov. 13.

Eine diplomatische Beschreibung Wiens aus dem J. 1801. Közli Geiger L. Neue Freie Presse, 1904. szept. 11. és 18. — Ez a hivatalos, titkos (és epés) jelentés a híres Iffland tollából származik. Felsorolja azon személyeket, a kik I. Ferenczet befolyásolták. (A féltékeny császárné, Migazzi érsek, Braun titkár, Colloredo stb.) A magyar politikát esetről esetre, jól-rosszul intézik el és beérik azzal, hogy a nagyok hiúságának hizelegnek. Migazziról azt írja, hogy II. József csak bohócként tűrte stb. V. ö. gr. Vay Sándor ismertető cikkét. Pesti Hírlap, 1904. okt. 16.

Bacsányi. Horánszky Lajos. Magyar Hírlap, 1904. nov. 16.

Bacsányi-legenda. Gagyhy Dénes. Pesti Napló. 207. sz. Vonatkozással Szinnyei Ferencnek Bacsányiról írt új monographiájára. (M. Tört. Életrajzok.)

A bihari adminisztrátor (Tisza Lajos) vas keze. Pesti Hírlap, 1904. nov. 27.

Füzesséry Gábor és Tisza Kálmán (1830). V. ö. Kaszaházy Joó Jolán, Füzesséry unokaleányának levelét. Budapesti Hírlap, 1904. nov. 17.

Klauzál Gábor emlékezete. Budapesti Hírlap, 1904. nov. 18.

Hol született Klauzál Gábor? Magyar Hírlap, 1904. okt. 4. — A megindított nyomozás a Károly-kaszárnyába (a mai városháza), még pedig a Gránátos-utcai kapu felett levő második-emeleti szobába vezetett.

Egy magyar nő feljegyzései 1827—1850-ig. (Kiss Pálné, szül. Csapó Ida naplója.) Budapesti Hírlap, 1904. decz. 25.

Széchenyi szerelme és művei. Seress László. Pesti Napló, 1904. nov. 23.

Széchenyi és a magyar Alföld. Magyar Nemzet, 1904. decz. 25.

Széchenyi művei új kiadásáról írt bírálatát Friedreich Istvánnak (Budapest, 1904.) ismertették: Pesti Napló, 1904. nov. 22. és Alkotmány, 1904. 276. sz.

AZ 1848/49-IKI SZABADSÁGHARCZ KORA.

1848. okt. 6. Kacziányi Géza. Hazánk, 1904. okt. 4. — Elbeszéli báró Helfertnél tett látogatását és a báró oklevéltárának felhasználásával Latour hadügyminiszter megölését.

A Kossuth-nóta eredete. Budapesti Hírlap, 1904. okt. 1. és bővebben Magyar Hírlap, okt. 4. — Egressy Ákos 48-as honvéd-főhadnagy emlékiratai szerint Sárközy Feri húzta legelőször e nótát a Nagy Sándor hadtestébe beosztott Inkey zászlóaljnál, 1849 január-havában.

A branyiszközi csata. Berzeviczy Egyed. Magyar Nemzet, 1904. szept. 21.

Czecz János honvédtábornok emlékezete. (Megh. Buenos-Ayresben, 1904. szept. 6-án.) Budapesti Hírlap, 1904. okt. 6. A rovat vezetője megjegyzi, hogy a bécsi Fremdenblatt okt. 6-iki száma is közölt Czeczről életrajzi adatokat, melyek azonban a nálunk ismeretes adatoktól nagyon elütők.

Czecz tábornok kinevezési oklevele. (Kelt 1849. máj. 8-án. Aláírta Klapka hadügyminiszter.) Magyarország, 1904. okt. 12. — V. ö. Kirchner Eduárd levelét, u. o. okt. 13.

Czecz tábornok egy eredeti levele. Pester Lloyd, 1904. okt. 19.

Czecz tábornok utolsó levele. (Szongott Kristófhöz.) Budapesti Hírlap, 1904. okt. 8.

Czecz utolsó napjairól és temetéséről olv. a Pesti Hírlap okt. 9-iki számában megjelent buenos-ayresi levelet.

Látogatás Görgeinél. Lakatos Sándor. Az Ujság, 1904. okt. 8. — Az elhalt Czeczre vonatkozó, kissé furcsa interview, mely szerint Klapka György Emlékiratainak első kötetét állítólag Czecz írta volna. E föltevés ellen dr. Szunyogh Mihály is tiltakozott (Magyarország, okt. 15.), Görgei válasza pedig az Az Ujság okt. 15-iki számában jelent meg.

Damjanich. (Hamvay Ödön műve nyomán.) S. Zs. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 3. — Az Ujság, decz. 6. és számos napilap decz. 8.

Damjanich utolsó órái. Hamvay Ödön. Pesti Napló, 1904. okt. 8.

Damjanich. Kádár Gusztáv. Magyar Hírlap, 1904. okt. 6.

A tizenhárom vértanu kivégzésének utolsó élő szemtanuja. (Herold Lajos.) Uj Idők, 1904. okt. 9.

Egy aradi fogoly emlékkönyvéből. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1904. decz. 4. — E *Stammbuch*-ban Kisfaludy Mórictól, Hadik Gusztáv-tól, Bárczay Miklóstól, Bánffy Jánostól, Sebes Emil-től, Rédl Miksától is közül sorokat. Tulajdonosa ismeretlen.

Pályám emlékeiből. 1849. okt. 6. Egressy Ákos. Magyar Hírlap, 1904. okt. 6.

Csudafy Mihály 1849-iki magyar szabadsághős, utóbb olasz tábornok. (Megh. 1904-ben.) V. ö. Vasárnapi Ujság, 1904. 45. sz.

Görgey Istvánról írt munkáját Králik Lajosnak bírálták: Pester Lloyd, 1904. nov. 26. és decz. 7. — Az Ujság, decz. 2. — Budapesti Hírlap, decz. 4. — Magyar Nemzet, decz. 6.

LEGÚJABB KOR.

A balavásári szüret, 1852. Horváth Janka (Horváth Károly húga). Magyar Hírlap, 1904. nov. 22.

Pályám emlékeiből. (Világos után.) Egressy Ákos. Magyar Hírlap, 1904. decz. 25.

Honvédek a krími háborúban. Pesti Hírlap, 1904. szept. 11.

A nagyeczeni kastély éjjeli látogatója. Pompéry Aurél. Budapesti Hírlap, 1904. szept. 25. — E cikk azt állítja, hogy 1860 április-havában a Döblingben internált gr. Széchenyi István álarca alatt a bécsi rendőrség egyik ügynöke jelent meg a czeni kastélyban, a hol iratok után kutatott. Falk Miksa (u. o. szept. 27.) mitsem tud e dologról, de kizártnak tekinti azt a feltevést, hogy maga Széchenyi lett volna az éjjeli látogató. Nagy Sándor volt czeni uradalmi tisztartó (u. o. szept. 30.) akként nyilatkozott, hogy fontosabb oklevél, írás avagy számla akkoriban nem is volt Czenken, mert ezeket Páur Iván gondozta Sopronban.

Gróf Teleki Sándor albumából. Az 50-es és 60-as évekből az emigráció korából. Magyar Hírlap, 1904. decz. 25.

Hoar észak-amerikai szenátor. (Kossuth Lajos és a magyarok barátja.) Magyarország, 1904. okt. 19.

Deák Ferencz mint keresztapa. Budapesti Hírlap, 1904. szept. 28. Deák a Rózsaági Antal, utóbb Aradon elhunyt író és tanár fánál vállalt keresztapaságot. A cikk annak naplójegyzetei nyomán készült.

A blumenau-i csata, 1866. júl. 22. Schirmer Frigyesnek Bécsben, Seidlnél megjelent monographiája nyomán. Neue Freie Presse, 1904. nov. 13.

Le compromis Austro-Hongrois de 1867. Eisenmann Lajosnak ily cz. tanulmányát ismertették: Az Újság, 1904. szept. 22. — Egyetértés, okt. 4. — Pester Lloyd, okt. 7. — V. ö. Századok, 1905. 564. l.

An der Wiege des Dreibundes. Dóczi Lajos. Neue Freie Presse, 1904. okt. 13. — A cikk Blum Hans elbeszélését igazítja helyre.

Erzsébet királyné Gödöllőn. Récei Ede. Magyar Nemzet, 1904. decz. 22.

A honvéd tüzérség története. Pesti Hírlap, 1904. decz. 4.

A magyarok és a tüzérség. Magyar Hírlap, 1904. decz. 8.

Beöthy Ákos. Nekrologok. Az 1904. decz. 1-én megjelent esti lapokban és a decz. 2-iki hírlapokban. — Oliv. Ábrányi Kornél cikkét: Pesti Napló, decz. 4.

Eine neue Geschichte Ungarns. Wertheimer Ede. Neue Freie Presse, 1904. okt. 23. — Acsády Ignác munkáját ismerteti.

VEGYESEK.

Adatok művészetünk történetéhez. Művészet, 1904. 57. 133. 192. 270. 342. és 411. ll. (Állandó rovat.)

Veit Stoss und seine Schule in Deutschland, Polen und Ungarn. Daun Berthold ily című művének ismertetése. Divald Kornél. Művészet, 1904. 65. l. — V. ö. Századok, 1904. 791. l. — Budapesti Szemle, CXVII. köt. 143. l.

Ein neuerdecktes Kupetzky-bild. (Selbstportrait.) Nyári Sándor. Pester Lloyd, 1904. nov. 13. Lengyel nemzeti öltözetben tünteti fel az akkoriban Sobieski Sándor szolgálatába szegődött fiatal festőt. A kép jelenleg Budapesten van; magántulajdon.

Egy ismeretlen Kupeczky-kép. Nyári Sándor. Vasárnapi Újság, 1904. 46. sz.

A tótlaki kath. templom középkori faliképei. Groh J. nyomán. Alkotmány, 1904. okt. 26. — A képek nem Aquila művei, mint azt Rómer Flóris gondolta.

Egy régi orgonakészítő (Podkoniczky Mihály) *Beszterczebányán*. Jurkovich Emil. Felvidék, 1904. 35. sz.

Adatok Rombauer János eperjesi festőről. (Eperjes templomai.) Divald Kornél. Eperjesi Lapok, 1904. 28. sz.

Egy elfelejtett magyar szobrász. (Guttman Jakab.) Naményi Lajos. Művészet, 1904. 16. l.

Das Székler-Haus. Bünker J. B. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 1904. 1. füz.

Blaháné naplója. (1862. szept. 8-tól kezdve a legújabb időkig.) Magyar Hírlap, 1904. decz. 25-iki és következő számok.

Das Stammbuch der Schauspielerin Sophie Müller. Neue Freie Presse, 1904. szept. 25. — A bécsi Burg-színház egykori hírneves színésznőjének levelezői sorában több magyar származású levelező is akadt, így pl. Stierle József (1828) pozsonyi fakereskedő.

A regös énekek dallamairól. Kuhac Franjo. Budapesti Tagblatt, 1904. nov. 18.

Lavotta és a magyar opera. Frenkel Bertalan, Budapesti Hírlap, 1904. decz. 25.

Schubert Magyarországon. Bárdos Gy. Zenevilág, 1904. 7. sz.

Erkel Ferencz Szózatja. Pesti Napló, 1904. decz. 25. A zeneköltőnek a Nemzeti Múzeumban őrzött hagyatékából. A kardal kézírata 1847 ápr. 8-án kelt.

Liszt Ferencz. Zichy Géza gr. Budapesti Tagblatt, 1904. máj. 29.

Liszt Ferencz és Szlemenics Pál. Brand-Vrabély. Pressburger Zeitung, 1904. 85. sz.

A budai népszínház utolsó esztendei. (Az aréna története.) Váradi Antal. Az Ujság, 1904. decz. 6.

Kroatisches Schauspielerwesen. Mauro Spicer. Pester Lloyd, 1904. okt. 4.

Az első magyar ujságkiadó. (Potzko Fer. Ágost, 1779.) Magyar Hírlap, 1904. nov. 13.

A magyar hírlapírás fejlődése. Károlyi Gyula. Magyar Szó, 1904. decz. 11.

A Darnay-múzeum levelesládájából. Darnay Kálmán. Az Ujság, 1904. nov. — Irodalomtörténeti adatok a Kisfaludyak korához.

Immaculata a magyar irodalomban. Dudek János. Alkotmány, 1904. decz. 2.

Aus den Mémoires einer ungarischen Künstlerin. Asztalos Emilia emlékiratai (Aus meinem Leben) nyomán. Pester Lloyd, 1904. nov. 13. — Szól nevezetesen Kossuth Lajosról (London, 1856.), Mednyánszkyról és más emigránsokról.

Magyar író külföldön. K. G. Hazánk, 1904. nov. 22. — Szól Schwarcz Gyuláról, Kohut Adolfról.

Baráth Ferencz emlékezete. Ifj. Csiky Kálmán. Egyetértés, 1904. szept. 17.

Baráth Ferencz. Elemér Oszkár. Új Idők, 1904. 322. l.

Aus meinem Leben. Schnitzler Arnold komáromi főrabbi ily cz. könyvének ismertetése, *Kulturbilder* cz. a. Pester Lloyd, 1904. szept. 23.

Péczy József. Junius. Budapesti Hírlap, 1904. okt. 11.

A magyar liturgia története. Sörös Béla ily cz. munkáját bírálta dr. Graecus az Alkotmányban, 1904. okt. 14.

A derengés korából, 1788—1812. Régi literaturakedvelő urak. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1904. decz. 18.

Kazinczy levelezése. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 15.

Balassa Bálint hamvai. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 9.

Irodalmi vendéglők Pesten és Magyarországon. Bányai Elemér. Pesti Hírlap, 1904. decz. 25.

A magyar Koppeliusz. (Kempelen Farkas.) Budapesti Hírlap, 1904. okt. 30.

Elevenen eltemetve. Koncz Ákos. Pesti Hírlap, 1904. nov. 28. — Ez a sors a házasságtörő Kovács Lászlónét érte 1635-ben, szeretőjével együtt.

Bosszu harmadíziglen. A XVI. századbeli debreczeni bűnkronikából, 1563. Koncz Ákos. Magyarország, 1904. decz. 13. — Napodi Dorottya esete.

Aldomás-írás a régi magyarokról, 1392—1660-ig. Hazánk, 1904. nov. 13.

Régi lakodalmak. D'Artagnan. Az Ujság, 1904. okt. 6.

Az ebédet ülő régi magyar. Leginkább Apor nyomán. Budapesti Hírlap, 1904. szept. 29.

Babonás népszokások. Diák János. Hazánk, 1904. szept. 14.

Der König im ungarischen Volkslied. Frenkel Bertalan. Pester Lloyd, 1904. 205. sz.

Székely népszokások. Székely kapu-feliratok. Harmath Lujza. ország, 1904. 81. sz. — Székely Lapok, 84. sz.

- Régi lakodalmi szokások Breznóbányán.* B. M. Garamvidéke, 1904. 13. és 19—21. sz.
Görög kereskedők hazánkban. J. M. Egri Híradó, 1904. 85. sz.
Az állami közoktatásügy kifejlődése. Békefi Remig. Magyar Állam. 1904. szept. 23. (Kivonat a szerző művéből.)
A magyar czímer története. Magyar Hírlap, 1904. decz. 13.
Das hauptstädtische Museum. Peisner. Neues Pester Journal, 1904. okt. 26.

Les chanoines de Prémontre en Hongrie. Novotny A. Alfonz. Alkotmány, 1904. 277. sz.

Timár-láz cím alatt id. Szinnyi József folytatta a Komáromi Lapok 1904 évi 27. és köv. számaiban naplójegyzeteinek közlését. Megemlékezik az 1842 év keretében a nyitrai gymnasium tanáraitól (különösen Wolfarth tanártól), a tanítás módszeréről, a vizságról, a tankönyvekről és magán olvasmányairól. A históriát és a földrajzot latinul tanulták, tollba mondott jegyzetek után. A nagy szünetidőben a sárkány-eregetés volt akkoriban a legkedveltebb játék. Következik a komáromi gymnasiumban (IV. oszt.) folytatott iskoláztatás leírása.

A pesti városliget 150 évvel ezelőtt. Budapesti Hírlap, 1904. decz. 20.

A kufsteini várban. Fülep Lajos. Hazánk, 1904. okt. 8.

Katakombák a budai várban. Pesti Napló, 1904. nov. 25.

MANGOLD LAJOS.

ÚJ KÖNYVEK.

— ÁBRÁNYI KORNÉL (idősb). Általános zenetörténet. A m. kir. országos zene-akadémiában és a nemzeti zenedében tananyagul elfogadva. Második (bővített) kiadás. Sajtó alá rendezte *Kereszty István*. Budapest, 1905. Pesti kny. r. t. Nagy 8-r. 216 l. Ábrákkal, hangjegyekkel s négy függelékkel. Ára 5 kor.

— ÁLDÁSY ANTAL. Pozsony vármegye jegyzőkönyvei az 1650—1657 és 1665—1671 évekből. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 51 l.

— ARCHIV für österreichische Geschichte. Hrg. von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Kommission der k. Akademie der Wissenschaften. LXXXIII. Bd. Wien, 1904—1905. Carl Gerold's Sohn. 8-r. 4, 369 l. Öt táblával és egy vázlattal.

— ARCHIV český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Nákladem domestikálního fondu království českého vydává komisse k tomu zřízená při královské české společnosti nauk. Redaktor *Josef Kalousek*. Díl XXII. Rády seelské a instruce hospodářské, 1350—1626. Vydal *Josef Kalousek*. — Díl XXVII. Dopisy st. z Žerotína, 1591—1610. Pomocí úředníků archivu zemského vydal *František Dvorský*. Prága, 1904—1905. 4-r. XII, 606 l., XX, 600 l. Egy-egy kötet ára 12 kor.

— BACHMANN (Adolf —). Geschichte Böhmens. Zweiter Band. (bis 1526.) Gotha, 1905. Fr. Andr. Perthes. 8-r. XII, 849 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von K. Lamprecht. I. Abtheilung: Geschichte der Europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. v. Giesebrecht und K. Lamprecht.) Ára 16 M.

— BALOGH FERENCZ. A magyarországi protestáns egyházak története. A középiskolák VIII. osztálya számára írta —. A tiszántúli ev. ref. egyházkerület tulajdona. Debreczen, 1905. Városi kny. 8-r. 167 l. Ára 2 kor. 20 fill.

— BIOGRAPHIE (Allgemeine deutsche —). Neunundvierzigster Band.

Nachträge bis 1899. Kaiser Friedrich III. — Hanstein. — Fünfzigster Band. Nachträge bis 1899. Harkort — Kalchberg. Auf Veranlassung seiner Majestät des Königs von Bayern hrg. durch die hist. Commission bei der kön. Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 1904—1905. Duncker und Humblot. 8-r. 4, 796 l. 4, 780 l.

— BLOK P. J. Geschichte der Niederlande. Im Auftrage des Verfassers verdeutscht durch O. G. Houtrouw. Zweiter Band, bis 1559. Gotha, 1905. Fr. A. Perthes. 8-r. X, 696 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von K. Lamprecht. I. Abteilung: Geschichte der Europäischen Staaten. Hrg. von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. v. Giesebrecht und K. Lamprecht.) Ára 18 M.

— DÉNES KÁROLY és Pacséri Károly. Magyarország története szemléltető képekkel és három történeti térképpel, az elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára. Az új miniszteri tanterv utasításai szerint írták —. Temesvár, 1906. Globus r. t. kny. Budapest, 8-r. 63 l.

— DENKSCHRIFTEN der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. XLIX. L. Bd. Wien, 1904. Carl Gerold's Sohn. Nagy 4-r. 4, 80, 78, 250 l., 4, 182, 44, 89, 123 l. Tizenhárom táblával és két vázlattal. — Register zu den Bänden XXXVI—L der Denkschriften der philosophisch-hist. Klasse der k. Akademie der Wissenschaften. Wien, 1904. Carl Gerold's Sohn. Nagy 4-r. 23 l.

— DIVÉKY ADORJÁN. Felső-Magyarország kereskedelmi összekötése Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. században. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. VII, 70 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből, 54. sz.) Ára 80 fill.

— DROPPA JÓZSEF. Murány várának története. Sajtó alá rendezték Bahéry József és Dollák Rezső. Budapest, 1905. Franklin-társulat kny. 8-r. 156 l. Képekkel.

— DROPPA (Jozef —). Dejiny Hradu Muráň. Poslovenčil Jozef Bahéry. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny 8-r. 160 l. Képekkel.

— ENDRÖDI SÁNDOR. Általános mutató a magyar országgyűlés képviselőházának napló-köteteihez. B. Bánffy Dezsőnek, a képviselőház volt elnökének megbízásából összeállította —, (illetőleg a képviselőház naplószerkesztősége). Első köt. 1861—1887/92. — Második köt. 1892—1896. — Harmadik köt. 1896—1901. — Negyedik köt. 1901—1906. Budapest, 1896—1905. Pesti kny. r. t. és Athenaeum kny. Nagy 8-r. 2, IV, 2, 652, 4, 412 l., 4, 268 l., 4, 278 l., 4, 310 l.

— ÉRTESÍTŐJE (A dési m. kir. áll. főgimnázium VIII. évi —) 1904—1905. Közzétési dr. Körössy György. Dész, 1905. Demeter és Kis kny. 8-r. 82, 2 l. (György Zsigmond és Lukinich Imre: Nehány külföldi utazó Szolnok-Doboka megyében. 3—28. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A lugosi m. kir. áll. főgimnázium XIII-ik évi —) 1904—1905. iskolai év. (Uj folyam.) Közzétési Putnoky Miklós. Lugos, 1905. Virányi János kny. 8-r. 96, 2 l. (Tafferner Béla: A Laokoon csoport. 3—12. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A móri m. kir. áll. polgári fiu- és leányiskola tizenegyedik —) az 1904—1905. tanévről. Közli Gurgulits Antal igazgató. Mór, 1905. Móri kny. 8-r. 72 l. (Jókay Endre: Az ókor műveltsége és a jelenkori haladás. Művelődéstörténelmi tanulmány. 3—18. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A nagybányai muzeum-egyesület —) az 1904-iki egyesületi évről. Nagybánya, 1905. Morvay Gyula kny. 8-r. 113, 2 l.

— ÉRTESÍTŐJE (A pozsonyi kir. kath. főgimnázium —) az 1904—1905. iskolai évről. Közli Polikeit Károly. Pozsony, 1905. Eder István kny. 40 l. (A pozsonyi kir. kath. főgimnázium érem-gyűjteménye. érmek. 1—87. ll.)

— ÉVKÖNYVE (A borsod-miskolczi közművelődési és muzeum-egyesület —) 1904/1905. évről. Szerkesztette *Balogh Bertalan* főtítkár. Miskolcz, 1905. Lövy József fia kny. Kis 8-r. 157 l.

— FARKAS SÁNDOR. Egyetemes történet. Tanító- és tanítónő-képzők számára. Első kötet. Ó- és közép-kor. Második kiadás. Budapest, 1906. Wodianer F. és fia kny. 8-r. VI, II, 192 l. Képekkel és térképekkel. Ára 3 kor.

— FÖLDES GÉZA és Kozma Gyula. Világtörténet, polgári fiu-iskolák számára. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. IV, 240 l. A szöveg közt számos képpel. Ára 3 kor.

— GEDEON ALAJOS. Az alsó-meczenzéri német nyelvjárás hangtana. Irta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 77, 2 l. (Magyarországi német nyelvjárások. Szerk. *Petz Gedeon*. 1. füz.) Ára 1 kor. 50 fill.

— GÖRGEI ÁRTHÚR. Gazdátlan levelek. Második kiadás. Budapest, 1905. Kilián Frigyes utóda. 8-r. 56 l. Ára 2 kor.

— GYÖRFFY GYULA. Tíz év a magyar parlament történetéből, 1895—1905. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 70 l. Ára 1 kor.

— GYÖRGY ALADÁR. A föld és népei. Népszerű földrajzi és népismeri kézikönyv. Ötödik kötet: Magyarország. Írták Balogh Margit, Bátky Zsigmond, Borbás Vincze, Brózik Károly, Cholnoky Jenő, Czirbusz Géza, Demkő Kálmán, Erdődi Béla, Gelléri Mór, Hanusz István, Kenedi Géza, Kozma Ferencz, Kozma Gyula, Körösi Albin, Lóczy Lajos, Márki Sándor stb. Szerkesztette —. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. XIV, 716 l. 13 színes melléklettel, 1 térképpel, 19 rajzmelléklettel és 419 szöveg közé nyomott rajzzal. Ára díszes vászonkötésben 15 kor.

— HALÁSZ GÁBOR. A magyar papírpénzekről. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 8-r. 7 l. Hasonmásokkal. (Különlenyomat a *Numizmatikai Közöny* IV. évfolyamából.)

— HANUY FERENCZ. A pápa szuverénsége jogi szempontból. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 90 l. (Különlenyomat a *Hittudományi folyóirat* 1905 évi folyamából.)

— HEGEDŰS JÁNOS. Az 1806-iki *Ratio Educationis* 100 éves jubileuma. Budapest, (1905.) Hungaria kny. 8-r. 22 l.

— HELMOLT Hans F. Weltgeschichte. Fünfter Band: Südosteuropa und Osteuropa. Von Rudolf von Scala, Heinrich Zimmerer, Karl Pauli, Hans F. Helmolt, Berthold Bretholz, Wladimir Milkowicz und Heinrich von Wislocki. Leipzig und Wien, 1905. Bibliographisches Institut. Nagy 8-r. XVI, 630 l. Térképekkel, színes műmellékletekkel és képekkel.

— HORN (Emil —). François Rákóczi II. prince de Transylvanie, 1676—1735. Paris, 1906. Perrin et comp. Kis 8-r. VIII, 483 l. Arczképpel. Ára 5 fr.

— JAHRESBERICHTE der Geschichtswissenschaft, im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *Ernst Berner*. XXVI. Jahrgang, 1903. Erste Hälfte: Altertum. Deutschland. — Zweite Hälfte: Ausland. Allgemeiner Register. Berlin, 1905. Weidmann'sche Buchh. 8-r. X, 263, 492 l., VIII, 288, 256 l.

— JEGYZÉKE (Zólyom vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Orsz. községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1905. Pesti kny. r. t. 8-r. 14 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi okt. hó 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán első alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Csánki Dezső, Demkó Kálmán, dr. Dézsi Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Karácsonyi János, dr. Mangold Lajos, Pettkó Béla, báró Radvánezy Béla, ifj. dr. Reiszig Ede, dr. Schönherr Gyula vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Az elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Karácsonyi János és Pettkó Béla vál. tagokat kéri fel.

45. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1905-től:* dr. Boreczky Elemér áll. főreáliskolai tanár Budapesten (aj. a titkár), gróf Mikes János plebánus Gyergyóalfaluban (aj. Dedek Cr. Lajos), Tóth Gyula bölcsészethallgató Budapesten (aj. a titkár); *1906-tól:* Ragendorfer Jenő tanárjelölt Szombathelyen (aj. a titkár).

Megválasztatnak.

46. Pettkó Béla vál tag felolvassa Takáts Sándor r. tagnak: *Inquisitio Zrínyi Miklós ellen 1565-ben cz. tanulmányát.*

Köszönettel fogadtatik s a *Századok*-ban ki fog adatni.

47. Titkár előterjeszti a f. évi május, továbbá a junius-szept. hónapi pénztári kimutatásokat, melyek szerint:

a) A máj. hónapban befolyt	...	...	10,500	kor.	34	fill.
összegeből az ugyanazon hónapi	...	...	1,532	»	50	»
kiadás levonása után maradt	...	...	8,967	kor.	84	fill.
összeg a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó-	...	...				
számlán levő	...	...	17,408	kor.	32	fill.
ezzel együtt 1905 máj. 31-én összesen			26,376	kor.	16	fill.
a miből azonban a Teleki Mihály levelezésének kiadására						

szolgáló 2000 korona elnöki intézkedés folytán az ily czímen kezelt külön alaphoz csatoltatott.

b) A f. évi junius-szept. hónapokban

összes bevétel volt ... .. 11,989 kor. 46 fill.

» kiadás ... .. 10,843 » 33 »

maradvány ... .. 1,146 kor. 13 fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő ... .. 22,034 kor. 25 fill.

tiszta követelést, 1905 szept. 30-án összesen 23,180 kor. 38 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban a Kolgyári Császár Ferencztől befizetett 200 korona mint alapítvány tőkésítendő volna.

A kimutatások tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltnak s a tőkésítendő 200 koronán annak megfelelő névértékben 40/0-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél vásárlása elhatároztatik.

48. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztárnak 21,738 és 21,744—1905. sz. értesítései szerint az első esetben új alapítvány czímen 200 korona. az utóbbiban pedig kisorsolt értékpapírokból befolyt 2400 kor. a f. évi 38, illetve 40 jk. pnt alatt kelt vál. határozatok értelmében tőkésítettet.

Tudomásul szolgál.

49. Felolvassa dr. Thaly Kálmán első alelnöknek mult hó 17-én a választmányhoz intézett levelét, mely szerint az 1705-ik évi szécsényi országgyűlés kétszázados emlékére rendezett történelmi ünnepen szept. 12-én a nógrád-szécsényi mezőn Pintér Sándor tagtársunkkal együtt megjelent s a társulat hazafias üdvözlét az ünneprendező Nógrád vármegye hatóságának tolmácsolta.

Köszönettel tudomásul vétetik.

50. Jelenti, hogy özvegy gróf Kuun Gézáné, báró Kemény Vilma úrnő és Pum József m. kir. kereskedelmi minisztériumi műszaki tanácsos, a társulatnak néhai dr. gróf Kuun Géza, illetve dr. Illéssy János vál. tagtársaink elhunytá alkalmából hozzájuk intézett részvéteért, s a megboldogultak emlékének jegyzőkönyvileg való megörökítéseért hálás köszönetüket nyilvánították.

Tudomásul szolgál.

51. Bemutatja Vojnits István Bács Bodrog vármegyei főjegyző levelét, melyben a halhatatlan aradi vértanu Schweidel József honvédtábornok szobrának f. évi máj. 18-án Zomborban történt felavatásán a társulat képében való megjelenéséről értesíti az elnökséget.

Tudomásul vétetik.

52. Olvastatik a társ. ügyészének 1905. máj. hó 24-én kelt levele, mely szerint a néhai özvegy Milkovich Zsigmondné szül.

Zámory Mária úrnő által társulatunknak hagyományozott 500 kor. a végrendelet értelmében két év múlva válik esedékessé; Szenger Ede 400 kor. hagyományát pedig, melynek a többi hagyományokkal együtt való kifizetésére hagyatéki tárgyalás útján a végrendeleti örökösnek elismert Budapest székesfőváros köteleztetett. — annak idején az illető közjegyző fogja kifizetni a társulatnak.

Tudomásul szolgál.

53. Előterjeszti a *Századok* név- és tárgymutatójának elkészítésével annak idején megbízott néhai Naményi Lajosnak f. évi máj. 29-én történt halála előtt a társulathoz intézett levelét, megjegyezvén, hogy a tárgymutató összes kézirati anyaga, mely az elhunynak kezénél volt, annak hagyatékából a titkári hivatalnak átadatott. Ezzel kapcsolatban felolvassa dr. Sebestyén Gyula tagtársunk értesítését, hogy Bányai Elemér nemzeti muzeumi gyakornok a kérdéses mutató elkészítésére hajlandó.

A társ. részvétének Naményi Lajos váratlan halála felett jegyzőkönyvileg való kinyilvánítása után a névmutató ügyében kiküldött bizottság utasíttatik, hogy Bányai Elemérrel érintkezésbe lépven, a további teendőkre nézve tegyen jelentést és javaslatot.

54. Jelenti, hogy Teleki Mihály levelezésének első kötete Gergely Sámuel tagtársunk gondos szerkesztésében megjelent s a gróf Teleki család és az ig. választmány, valamint a társulat arra jogosult más tagjainak még a múlt hó folyamán szétküldött. A M. Tud. Akadémiát szerződés szerint illető 40 példány a főtítkári hivatal rendelkezésére bocsátatott, a felmaradt példányok pedig a társulat raktárában helyeztettek el.

Örvendetes tudomásul vétetik.

55. Olvastatik a társulati alapszabályok revíziója dolgában kiküldött bizottságnak f. évi máj. 27-én kelt jelentése.

A bizottságnak az alapszabályok módosítására vonatkozó javaslata tudomásul vétetvén, a titkári hivatal utasíttatik, hogy a hasábosan kinyomtatandó alapszabályokat és módosítási tervezetet a vál. tagjainak kellő időben küldje szét; a módosítási tervezet tárgyalása pedig a jövő nov. havi vál. ülésre kitűzetik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Ítjűk: Dr. Karácsonyi János s. k.
vál. tag.

Pettő Béla s. k.
vál. tag.

VIZSGÁLAT ZRÍNYI MIKLÓS ELLEN

1565-BEN.

A mióta a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottsága a Zrínyi Miklós életére vonatkozó leveleket és okiratokat két derék kötetben kiadta,¹⁾ tudjuk, hogy a király 1565-ben a szigetvári javak megvizsgálására biztosokat küldött ki. A vizsgálat lefolyására és eredményére vonatkozó iratokat azonban megtalálni mind ez ideig nem sikerült. Ez a körülmény a Zrínyi Miklós életével foglalkozó újabb írókat ébenséggel nem zavarta, hogy a vizsgálat ügyében ítéletet ne mondjanak. Már a vizsgálat elrendelésében is bizalmatlanságot és támadást látnak a szigetvári hős ellen. Magukat a királyi biztosokat pedig vak elfogultsággal, példátlan részrehajlással vádolják,²⁾ mivel kiméltelenül tárgyalták Zrínyi visszaéléseit. Zrínyi Miklósban csak a hőst látják, s a hősnek szerintök hibátlanoknak kell lenni, ezért jellemét minden hibájától és fogyatékoságától megtisztítani törekednek. De hát Zrínyi ember is volt, meg katona is volt, és hibája is akadt annyi, mint más emberfiának a XVI-ik században. Ezek a hibák az ideális hősre talán árnyékot vetnek, de a XVI-ik században általánosak valának, s így a kort hamisítja meg, a ki e hibákat letagadja.

*

Az eddig megjelent és a még kiadatlan levéltári emlékek kivétel nélkül rendkívüli elismeréssel szólnak Zrínyi hadvezéri

---

¹⁾ Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. A M. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából közrebocsátja *Barabás Samu.* I. II. köt. Budapest, 1898—1899.

²⁾ Pl. *Németh Béla*: *Szigetvár története*, 196. l. Zrínyi M. meghurczolása.

tehetségéről, vitézségéről és vakmerőségéről. Ezeket a kiváló tulajdonságokat számtalanszor hangoztatják abban az időben is, mikor a bekövetkezendő szigetvári eseményeket még sejtteni sem lehetett. Az elismerésben és magasztalásban maga Miksa király járt elől, a kiről egyes történetírók a Zrínyi ellen kiküldött bizottság miatt azt állítják, hogy elfogult volt és ellenséges indulattal viseltetett Zrínyi iránt. Ezen semmivel sem bizonyított állítás czáfolatául elégséges a Zrínyi Miklósnak 1561 okt. 3-án adott utasításra hivatkoznunk, a melyben Miksa áradozó dicsérettel szól Zrínyi érdemeiről, nagy katonai tudásáról és rettenthetetlen bátorságáról.¹⁾

Az elismerés mellett az egykorú levelezések és a hivatalos iratok Zrínyi Miklós hibáiról sem hallgatnak. Hevesvérű, hirtelen fellobbanó, erőszakos oligarchának mondják őt, a ki ellenmondást nem tűrt; mindenkivel, ha kellett még magával a királylyal is szembeszállott. Nagy volt benne a hirtokszerzés ösztöne, a mi nem egyszer annyira erőt vett rajta, hogy valósággal kapzsinak látszott.

A ki a XVI-ik század viszonyait közelebbről ismeri, jól tudja, hogy azok a hibák akkor nagyon közönségesek valának. Alig akad abban a században egy-egy kiválóbb kapitány vagy főkapitány, a kit ugyanazon bűnökkel vádolni nem lehetne. De éppen azért, mert nagyon elterjedettek voltak, a kortársak bűnnek, hibának alig tartották. Csakis így értjük meg, hogy még a legerőszakosabb és legkiméletlenebb főurak vagy főkapitányok is köztiszteletnek és közbecsülésnek örvendhettek. Vegyük csak sorra Zrínyi kiválóbb kortársait. A hős Horváth Markó ellen indított vizsgálat eredményei ismertek. A vizsgálat iratai bizony kevés jót mondanak erről a kiváló katonáról, s mégis mind haláláig általános becsülésnek és tiszteletnek örvendett. Az a sok panasz, a mit ellene emeltek, tekintélyén és vitézi hírnevén csorbát nem ejtett. Maga a nádor. Nádasdy Tamás, az igazi becsülés hangján irogat hozzá s az elismeréssel sem fukarkodik. Epen Szigetvár ostromakor (1566) írja például neki e sorokat: »Az megszállottaknak az tud tanácsot adni, a ki az kast tolja, az útonjáróknak pedig az, a ki útban vagyon. Tudjuk, hogy elég gondviselő és szorgalmatos legény vagy és az földnek csinját-állapotját oda jól tudod« ... stb.²⁾ Bár nem Nádasdy volt az egyedüli, a ki róla ily módon nyilatkozott.

¹⁾ Közös pénzügyi levéltár: Hungarica. *Instructio pro comite Nicolao Zrinyi capitaneo Sigethiensi.* (Kiadatlan.)

²⁾ Országos Levéltár: Nádasdy-féle levelek.

a személyét ért támadások s főleg Zrínyi Miklós méltatlan támadása sok keserűséget okoztak neki. »Míg ez világon ember leszen — írja 1559-ben Nádasdynak — nem vesz ki az irigység köztlők... Ő felségének én itt Szigetben nem szolgálja vagyok, sem kapitánya, hanem számara vagyok. Ő felsége ide nem találja mást, hanem engemet vetett az ellenségnek torkában. Gyermekemmel mi lesz, hon én itt halok!«¹⁾

A míg Deli Horváth Markó élt, addig az ellene szórt panaszok, vizsgálatok és támadások ellenében kellett védekeznie; mikor pedig a szemét örökre lehunyta, egyszerre nagy emberré lett. Mindenki iparkodott tőle valami emléket szerezni, s maga a király is mindent elkövetett, hogy a megboldogultnak fegyvereit megszerezhesse.²⁾

Zrínyi Miklós dunántúli kortársai között különösen kitűnt Magyar Bálint uram, Nádasdy Tamásnak legkedvesebb és legvitézesebb kapitánya. Ez az ember, a ki kész volt a halállal bármikor szembeszállni, hogy vitézi hírnevén csorba ne essék, a jobbagyokat örökösön sanyargatta, erőszakoskodott mindenkivel, s mint az árvíz, úgy ment ellene a panasz. Valamint Zrínyi Miklóst Katzianer meggyilkolásával, úgy vádolták Magyar Bálintot is Zichy Pál megölésével. A mikor 1562-ben ő ellene is vizsgálatot indítottak, a nádornak ezeket írta: »Az commissariusoktól én semmit nem rettegek, mert hiszem, a sok csacsogóknak szájokat bedughatnók!« Egy másik levelében meg ugyanezen ügyben így ír: »Én azt hiszem, hogy ő felsége engemet úgy meg akar ereszteni, mint egy aranyat!«³⁾

Ettől nem igen kellett tartania. A kiküldött biztosok ugyanis — valószínűleg felsőbb utasításra — alkura fogták a dolgot, és Magyar Bálint megegyezett a biztosokkal, Csombordy Máté és Simándy Péter uraimékkal. Mindössze annyit kellett megfogadnia, hogy a jogtalanul elfoglalt javakat szent György napjáig jogos tulajdonosaiknak visszaadja.⁴⁾ Ez az ígélet azonban csak ígélet maradt. Magyar Bálintnak eszébe sem jutott az elfoglalt javak visszaadása. Miksa király jóindulattal viseltetvén a vitéz Magyar Bálint iránt, újabb határidőt tűzött ki. Magyar Bálint azonban a fülét sem mozdította. Somogy vármegye rendei erre Károly főherceghez fordultak, s Perneszy Istvánt küldék hozzá, hogy Magyar Bálint rettentő gonosz

¹⁾ Országos Levéltár: Nádasdy-féle levelek.

²⁾ U. o. Nádasdy levele ez ügyben.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Csász. és kir. állami levéltár: Hungarica.

tetteiről (de facinoribus horrendis et inauditis) jelentést tegyen. Károly főherczeg a hallottak és az írásbeli panaszok alapján 1563 január 26-án a királyhoz fordult. Felterjesztésében elmondja, hogy Magyar Bálint egyéb sok gonosz cselekedetein kívül legutóbb már hamis pénz verésére is adta magát és István deákkal egyetemben Fonyódon igen szépen készített hamis aranyakat hoz forgalomba. Fonyód vára — írja Károly főherczeg — a *Balaton egyik szigetén épült* s a legerősebb várak közé tartozik. Magyar Bálint állandóan e hozzáférhetlen várában lakik s így csakis a vár elfoglalása útján lehetne őt kézre keríteni. Ő azt ajánlja, hogy Fonyód várát körül kell fogni és kiostromolni. Mivel pedig Zrínyi Miklós amúgy is haragszik Magyar Bálintra¹⁾ s mivel Tahy Ferencz és Báthory András is neheztelnek reá, e három főkapitányra kell bízni Fonyód elfoglalását. E három főúr — írja Károly főherczeg — kijelentette, hogy ha felhatalmazzák őket, Magyar Bálintot méltóan megbüntetik.²⁾

Ha Károly főherczegen áll vala a dolog, Fonyód várát talán csakugyan megostromolják; de a király igen jól tudta, hogy ugyanazok, a kik Magyar Bálintot súlyos vádakkal illetik, a török támadások alkalmával hasznos és vitéz szolgálataiért egekig magasztalták. Azután meg egyáltalában nem látszott észszerűnek, hogy attól az embertől foszszak meg a Balaton vidékét, a kitől a török legjobban tartott. A király tehát nem állott rá a Károly főherczegtől ajánlott kalandos tervre. És Magyar Bálint tovább is »vitézi tisztességben« élt.

Tahy Ferencznek, Gersei Petheő Jánosnak erőszakoskodásairól és bűneiről egész halmaz írás maradt ránk.³⁾ Pedig mind a kettő zászlós úr, udvari ember és nagyrabecsült vitéz volt. Kerecsényi László, Balassi Menyhárt, Tarnóczy András, Takaró Mihály, Zichy István, Dersfy Farkas, Krusith János, Balassa János és mások ellen is igen sok panaszt emeltek s a XVI-ik század közepén legtöbbnyire vizsgálatot is indítottak ellenök.

Csak azért említők mindezeket, hadd lássék, hogy Zrínyi Miklós jellemének fogyatékosságait, vagy ha úgy tetszik, az ő bűneit a XVI-ik század legkiválóbb vitézeiben legalább is oly mértékben megtaláljuk mint benne. Ezek a bűnök oly közönségesek, oly általánosak voltak, hogy az egyéneknek

¹⁾ . . . »is enim alioquin infensus est illi propter vastata et occupata per hajdones illius bona sua.«

²⁾ Csász. és kir. állami levéltár: Hungarica.

³⁾ Bécsi cs. és kir. állami levéltár: Hungarica. — Közös p. ü. ltár: Hungarica, 1565—1566.

bűnül alig róhatók föl. Azon kor áldatlan viszonyai szülték e bűnöket, s inkább a kor bűnei voltak, mint az egyéneké.

Mi sem könnyebb, mint a XVI-ik század főembereinek, vitézeinek erőszakoskodásait, fosztogatásait, önzését és kapzsiságát védelmezni. A ki jól ismeri a XVI-ik század viszonyait, az tudja, hogy maguk a politikai és a gazdasági viszonyok, akarva, nem akarva, erőszakoskodásra és kapzsiságra hajtották az embereket. Az életfentartás ösztöne, a családról való gondoskodás minden eszközt megragadott akkor, mikor a megélhetés mindenkire nézve igen megnehezedett. A török terjeszkedése és folytonos támadásai miatt a legtöbb ember vagyontát veszítette. Hiába hivataloskodott, hiába vitézkedett, megérdemelt zsoldját meg nem kapta. S minél magasabb tisztséget viselt valaki, annál ritkábban jutott fizetéséhez. Csoda-e, ha ily viszonyok között akárki is tilosra vetemedett? Csoda-e, ha egymásra támadtak azok, a kik örökösen a harcz mezején éltek, örökösen vérontással foglalkoztak s idejük sem maradt a szelidebb és nemesebb erkölcsök elsajátítására, a melyek különben is csak békés és nyugodt időkben szoktak virulni. Ha tehát valaki Zrínyinek és kortársainak hibáit menteni akarja, száz meg száz mentő okot találhat. Arra semmi szükség, hogy ezen hibákat szépítsük vagy letagadjuk, s azokat illessük váddal, a kik a hibákat megemlíteni merték. Különben is Zrínyi Miklósnak és kortársainak hibái és bűnei olyanok voltak, hogy azok nélkül a XVI-ik századba nem is illenének.

Mint említettük, egyes írók nagy méltatlankodással emlegetik a Zrínyi Miklós ellen 1565-ben megindított vizsgálatot. Mi ezen vizsgálat megindításában semmi különöset nem látunk. A XVI-ik század közepén az efféle vizsgálatok annyira divatba jöttek, hogy alig van valamire való végházunk, a hol biztosok ne jártak volna. Dessewffy János, a magyar kamara elnöke, a király udvarmestere és Miksa cseh király legbizalmasabb tanácsosa, a ki a XVI-ik század közepén több végházban teljesített vizsgálatot, maga sem kerülhette ki, hogy 1560-ban vizsgálatot ne indítsanak ellene.

A végházaknak és végházak tartományainak megvizsgálása és összeírása azért vált szükségessé, mert az egyes végházak jövedelme évről-évre kevesbedett. A megejtett vizsgálatok irataiból tudjuk, hogy a jövedelmek csökkenésének egyik fő oka az volt, hogy a végbeli tisztek egész falukat vontak el a végházaktól, a közsítézek pedig, ha egyebet nem is, legalább egy kertet vagy szántóföldecskét szereztek magoknak és kaszálták a maguk javára a végház rétjeit. Ilyen módon végházaink tartományainak jövedelme rohamosan csökkent. A bajon a

kamarák úgy igyekeztek segíteni, hogy a javak kormányzását kivették a kapitányok kezéből s külön udvarbírákra bízta.

Szigetvár tartománya a legnagyobbak közé tartozott. Ibfalvaynak 1554 évi kiadatlan jelentéseiből¹⁾ láthatjuk, hogy még akkor is mily hatalmas kiterjedésű volt. Ferdinánd többször megkísérelte a várbirtok külön kezelését, de hiába; sem Tahy Ferencz, sem Dersffy Farkas, sem Kerecsényi László nem fogadta el várbirtok nélkül (nisi omnino omnis auctoritas ipsis concederetur) a kapitányságot. Az 1555 év tavaszán Miksa főherczeg újra elrendelte, hogy a várbirtok kezelését külön emberre bízzák, mert a kapitányok kormányzása alatt a jövedelem évről-évre kisebbedik. A magyar kamara május 14-én azt feleli a főherczegnek, hogy hasztalan minden kísérlet, mivel a kapitányok a javak kezelését kezükből ki nem bocsátják. Szigetvárának — írja a kamara — nagy tartománya s tömérdek faluja van, de a bevétel évről-évre kevesebb.²⁾ A mint tudjuk, Horváth Markó kapitánysága idején újra sok panasz merült fel a várjavak katonai igazgatása miatt. Horváth Markó ellen vizsgálatot is indítottak, de azért a viszonyok később sem változtak. Zrínyi, a ki erőszakosabb és zsarnokabb volt valamennyi szigetvári elődénél, a várjavakon kívül még öt vármegyének dikáját kapta katonái fizetésére.³⁾ Ő maga ugyanoly fizetést húzott mint elődei, de az udvarbírótság címén még évi 300 frtot, a vitézek jutalmazására évi 2000 frtot és a kémségre évi 200 frtot kapott.⁴⁾ Hanem azért a szigetváriak vallomása szerint soha nagyobb sanyargatásnak kitéve nem voltak, mint Zrínyi kapitánysága idején.

Azok, a kik Zrínyi Miklós részére a szigetvári főkapitányi utasítást készítették, úgy látszik, nagyon is ismerték Zrínyi hibáit. Azon voltak tehát, hogy lehetőleg korlátozzák erőszakosságait és visszaéléseit. Az utasítás, mit részére készítették, akár valóságos intelem lehetne, s teljesen elüt a szokásos főkapitányi utasításoktól. Az *Instructio pro comite Nicolao Zriny capitaneo Sigethiensi* című utasítást Miksa adta ki 1561 okt. 3-án. Az érdekes és eddig ismeretlen okirat feltétlen elismeréssel szól Zrínyi Miklós katonai tudományáról, dicséri bátorságát és vitézi erényeit. A zsold meghatározása után azt mondja, hogy Szigetvárrott nagy bőségben van az élelem, s Zrínyinek gondja legyen rá, hogy az onnét el ne

¹⁾ U. o. Hungarica.

²⁾ U. o. Hungarica, fasc. 14340. . . . »arcem Zygeth habere magnas pertinentias et plurimas villas« . . . stb.

³⁾ U. o. Hung. Denkbuch, 392. köt.

⁴⁾ U. o. Hungarica, fasc. 14347.

tünjék. Ha ő felsége vagy commissariusai jönnek a várba, azoknak ingyen ellátás jár. Az egyházi javakba ne avatkozzék, hanem hagyja azokat jogos birtokosaik kezén.¹⁾ A szegény nemesek jószágait ne háborgassa, hadd élvezzék nyugodtan javaikat. »Non minori cura — írja az utasítás — et diligentia violentias et oppressiones nobilium vicinorum ac aliorum subditorum suae maiestatis summo studio praecaveat, pauperibus similiter patrocinetur, eisque a centurionibus, vajvodis, militibus vel aliis quibuscumque hominibus vim aut iniuriam facere non permittat.«²⁾

Zrínyi az utasításra vajmi keveset adott. Mint mindenben, úgy a szigeti javak kormányzásában is a maga feje után indult. Valamint mások beavatkozását nem tűrte, úgy az ellene indított panaszokkal és a vádakkal sem törődött. Ugy látszik, hogy a nagy cél mellett, a mit élete feladatául tűzött ki, az ilyen apróságok nála számításba nem jöttek. A király tanácsosai azonban nem jó szemmel nézték a szigetvári javak jövedelmének apadását s a katonai erőszakoskodások sem voltak ínyökre. Mikor azután a siklói és valpói vártartományok Miksa kezére kerültek, a kamara sürgetésére a király elhatározta, hogy a javakat nem bízta Zrínyi Miklósrá.

A siklói és valpói tartományok átvételére tehát bizottságot küldött ki s annak meghagyta, hogy a szigeti javakat is írja össze és a községek panaszait hallgassa ki.³⁾ A biztosok instructiója 1565 ápr. 23-án kelt.

Kiküldésöket Zrínyi nagy haraggal és méltatlankodással fogadta, mert támadást látott benne a saját személye ellen. Noha tudhatta, hogy a király ugyanakkor (1565 ápr. 24-én) Tokaj, Szerencs, Szentmárton, Szatmárnémeti és Nagybánya megvizsgálására is commissariusokat rendelt,⁴⁾ ez a körülmény méltatlankodását nem csilapította. Miksa a kiküldött biztosok

¹⁾ Neque ingerat se ipse capitaneus in bona episcopatus Quinqueecclesiensis aut aliarum ecclesiasticarum personarum, sed ea bona permittat illis, ad quos de iure spectant, vel quibus caes. maiestas clementer contulerit.

²⁾ Közös p. ü. ltár: Hung. fasc. 14347.

³⁾ U. o. Hung. fasc. 14349. »Instruction auf Johann ab Wylak Bischofen zu Wotzen und Mitcommissarien, was sy bey Unternehmung der Einkünfte der Schlösser Zigeih. Soklios und Walpo beobachten sollen.« Ugyanily utasítást kaptak *Mezőlaký Ferencz*, *Erasmus Mager de Furchstat* és *Weichardus ab Aursperg*. Ezek az utasítások nagyrészt megegyeznek azzal a latin utasítással, melyet Barabás adott ki (id. m.) az Orsz. Levéltárból.

⁴⁾ Közös p. ü. ltár: Thurzó Ferencz, Torda Zeigmond, Németh (Tatzger) János és Kielman András instructiói, 1565. ápr. 24.

kérelmére tudatta Zrínyivel a vizsgálat célját s felszólította őt, hogy járjon a kezökre.¹⁾

A királyi commissariusok utasításuk értelmében azonnal Szigetvárra utaztak. Ottani működésökről és a vizsgálat eredményéről eddig semmit sem tudtunk. A neoacquistikai összeírások, vagyis a XVII-ik század végén készült urbariumok között véletlenül akadtunk rá a vizsgálat iratainak jó részére.²⁾ Rendkívül becsesek ezek az iratok. Nemcsak azért, mert Zrínyi Miklós életének utolsó előtti évre adatokkal szolgálnak, hanem azért is, mert köztük van Szigetvár tartományának 1565-ben végrehajtott összeírása is.

A biztosok működése Zrínyinek és hadi népének ellenállása és ellenségeskedése miatt sok nehézségbe ütközött. A megrémített bírák és esküdtek sok helyen a commissariusok előtt még megjelenni sem mertek, annál kevésbbé vallani. Az összeírás úgy a hogy, mégis elkészült. Az ívalakú, vaskos könyv ily címet visel: *Examinatio atque conscriptio colonorum universorumque proventuum ad arcem regiam Ziget ab antiquo et iure occupatio pertinentium*. Az összeírást a címmlap szerint Ujlaky János váci püspök, Mezölaky Ferencz zalavári apát, Erasmus Mager udvari kamarai tanácsos és Weichardus Aursperg hadi tanácsos készítették. A legelső község az összeírásban *Sziget*, melyben akkor 82 polgár, két eskütt és két helyettes bíró lakott. *Újsziget* lakóival együtt a polgárok száma 107-re rúgott, de — mondja az összeírás — igen sok nemesi és katonai ház is van Szigeten. A polgárok elkeseredetten panaszolkodtak Zrínyi és hadi népe ellen. Ütik-verik őket s még bírójukat sem kimélik. (Verberantur et vituperantur et iudicem eorum mancum fecerunt.)

Mivel a szigeti polgárok az összeíráson kívül 1565 máj. 22-én írásban is beadták panaszaikat, hagyjuk egyelőre az összeírást s lássuk a szigetiek panaszos levelét,³⁾ mely a sérelmekkel sokkal bővebben foglalkozik mint maga az összeírás.

»Kérdi Nagyságtok — írják a szigetiek — mi az oka, hogy bírót nem találtunk köztetek? Ez oka, kegyelmes uraink, hogy az bírónak nincsen tisztessége köztünk, . . . városi ember semmit itt nem tarthat. Mostan nagyságos uraink, igen megkevesedtünk, mert az nemes urak és az vitézlő nép beülték *(így)* az városnak jobb részét. Az vásárbírótól az egész városnak

¹⁾ Ezt maguk a commissariusok említik a vizsgálat után. Maga a királyi rendelet Zrínyi Miklósnak válaszával együtt még lappang valahol.

²⁾ Közös p. ü. lt. 1696 évi összeírások.

³⁾ Ad generosos ac magnificos dominos commissarios huc ad Zigaret delegatos, humillima supplicatio iudicis civiumque Zigaretiensium.

nagy nyomorúsága vagyon. . . . Azelőtt egy zsák kenyérből egy kalácsot adtak, egy szapu gyertyából egy *bechy* árú gyertyát, egy szapu tikmonyból két tikmonyat. Mikor valaki hátán egy tereh istrángot hozott az vásárra, egy szálat vehetett az vásárbíró; egy négely olajból egy pénzt; tekben (*így*) csíkot ki hozott, ebből semmit nem adott. A kalmárok kocsiallástul egy pénzt adtak. Mikor városi ember bort kezdett, az bírónak egy pohárral, vagy egy meszelylyel vitt benne, hogy megkóstolja; az mint a bíró hatta és mint érdemlette, úgy kezdték. Kívül való árusnépek, kalmárok és kereskedő népek vásárnap szabadon árulhattak. *Aranyossy János* mostani vásárbíró *ötszörös* árt szed minden után. Egy láda üvegből nyolcz kristály üveget vett el. Egy átalag borból is egy pintet veszen, ki az király ő felsége városának nagy romlására vagyon és nagy kárára . . . Az nyomorult kyfeldi (külföldi) népnek megmaradására rendeljenek és Nagyságtok adjon egy *király bíróját*, ki mindennek oltalmára legyen, a város bírása mellé, kik mind szegénynek, mind boldognak igazat tegyenek, és kik az éléshez igazán lássanak, mert az mostani vásárbírása nincsen épületre, hanem romlásra. Az kyfeldi népet ne bántsák, kik szekereken élést hoznak be. Oltalmazzon meg minket az kocsizástól, mert soha törvényünk nem volt, hogy mi így kocsival szolgáltunk volna, most pedig ebben is megtalálnak. Özvegy asszonyállatok ne kényszeríttessenek gabona gyarathny (*így*) menni. Ilyen törvénye volt az városunknak, hogy valaki itt ő felsége városában fegyvert vont, fél kezével érte meg; valaki vért tett, csak fejével érte meg. De most kegyelmes uraink, mind ezekben szabadon cselekesznek, az mint ők akarják . . . Szekcsődy Máté egy polgártársunkat az piacon levonyatott és rudakkal annyira verette, hogy . . . Más polgártársunkat, ki az időben király ő felsége városában az polgári rend kezett tizedes volt, az vitézlő Paál vajda az bástyán ok nélkül levonyatta és mind addig verte az bozgánnyal, a míg ő akarta.« Az ilyen dolog — írják a szigetiek — gyakorta válogatás nélkül megesik; azért kérve kéri a commissariusokat, az ő megjelentett nyomorúságukban ne hagyják őket.

A királyi biztosok a szigeti polgároknak írásba foglalt panaszain kívül több panaszos iratot is kaptak. Ezeket a panaszos iratokat *Supplicationes dominis commissariis ad Zigeth anno 1565 per S. Caes. Maiestatem delegatis porrectae* címmel a felséghez is felterjesztették.¹⁾ A panaszosok között volt *Paizs-*

¹⁾ E vaskos füzet szintén ismeretlen. A Zrínyire vonatkozó többi iratok közt található a jelzett urbariumok között.

gyártó Benedek, Sziget egykori bírása. Írásban adta elő, hogy mikor a Kapitány István által behozott új rend ellen felszólt, az udvarbíró paraszt ebnek (*bestia rustica*) nevezte őt, s kardot rántván, bizonyára megöli, ha el nem szalad. Így is megfogták s három napig börtönben tartották. Baranyai Ágoston, Dely Mátyás, Feke István, Fácán Péter, Nagy Gergely és Forró Gergely szigeti polgárok a miatt panaszkodtak, hogy rétjeiket a szigeti tisztek erővel elfoglalták. *Nagy István* volt szigeti bíró a katonák által elfoglalt házát kérte vissza. Nemes Szabó Simon leánya meg azon kesergett, hogy Zrínyi udvarbírája őt saját házából »az nagy hideg tél időben« kiűzé s minden marháját kihányatá. Midőn orvoslásért Kapitány Istvánhoz,¹⁾ Zrínyi helyetteséhez fordult, az csak annyit felelt, hogy *híjja őt hatalomra az király élébe!* »De — írja a szegény asszony — nékem nem volt mit költenem.«

A Sziget-vidéki kereskedők (*universi mercatores*) is külön írásban fejtették ki sérelmeiket. Szerintök a szlavóniai harminczadok bevételeinek apadása egyenest annak a hihetetlen eljárásnak köszönhető, a minek Zrínyi várkapitánysága óta a kereskedők ki vannak téve. Azelőtt — írják — a szigeti vám egy ökör után egy dénár volt, most pedig *tíz*. Az árúk és a kereskedők Pettauból *három úton* jöhetnek Sziget felé. Az első út Siklóson át a Dráva folyó mellett Babolcsához vezetett; a másik Pécs felől vitt Szigethez; a harmadik utat a marhatőzsérek használták s ez Simontornyától a Balaton alatt Hetesen át Kanizsára vezetett. Azelőtt egy szekér után, melyen 300 bőr volt, 12 dénárt, a mely szekéren pedig 150 bőr volt, attól 6 dénárt vettek; most mindkettőért 50—50 dénárt szednek. Egy szekér gyapjuért azelőtt 12 dénárt, most 50—60 dénárt vesznek. Száz süvegből nyolczat követelnek. A Bécsből vagy Pettauból Babolcsán át kocsin vitt áruért azelőtt 4 dénárt, most 2 frt 50 dénárt, sőt 3 frtot követelnek.²⁾

Valamint Sziget lakói, úgy a többi községek is panaszt panaszra halmoztak elviselhetetlen terheik miatt. *Diós* község például előadta, hogy azelőtt csak két holdat, most meg ötvenet kell szántania. *Szentmárton* lakói azelőtt évenként három napot szolgáltak, most húsznál több napot dolgoznak, de Zarka János vice-udvarbíró mégis botoztatja őket. *Etke* lakói előadták, hogy

¹⁾ A vizsgálat iratai sohasem nevezik a szigetvári vicekapitányt *Kapitányfi* Istvánnak, hanem csak *Kapitány* Istvánnak. Ő maga különben *Kapitanics*-nak is írja magát. (Levelei a bécsi cs. és kir. állami levéltárban és a m. kir. Országos Levéltárban a Nádasdy-iratok közt őriztetnek.)

²⁾ *Merces si quae ex Potovia aut Vienna per Babolcsam in kochy ducuntur, 4 denarios, nunc autem fl. 2 — 2'50, imo fl. 3. stb.*

a Sárvizét és Bátha folyót halásznioiok kellett, s a mikor Zrínyi parancsolta, vizákat kellett Csáktornyára szállítaniok. Bátha, Zeremlyén, Zapud, Decs, Sorotva stb. különféle panaszokkal álltak elő. Tolnán négy év alatt csupán ajándék czímén 600 forintnyi értéket csikart ki Zrínyi Miklós.

Mivel a királyi biztosoknak egyik fő gondjuk annak a megállapítása volt, hogy Zrínyi micsoda egyházi javakat tart jogtalanul elfoglalva, első sorban erről tettek jelentést; mire a király 1565 jun. 23-án felszólította Zrínyit, hogy példaadás okáért mondjon le a jogtalanul elidegenített egyházi javakról.

Ez a királyi felszólítás nem nagyon tetszhetett Zrínyinek, mivel köztudomású dolog volt, hogy nála sokkal jelentéktelenebb és érdemtelenebb emberek nagyobb egyházi javakat is élveznek. Ezért 1565 jul. 6-án Csáktornyáról nem minden gúny nélkül felelt a király levelére, hogy a királyi parancsnak engedelmeskedni fog: »quod bona ecclesiastica per eos illegitime possessa ad praefatam arcem restituerent, atque ego primus huiusmodi bona cederem, ut sumpto de me exemplo, milites S. Maiestatis Vestrae promptiores sint ad restitutionem bonorum.« Az öt falut — írja Zrínyi — mely most a kezén van, ő nem a törvényes birtokosoktól kapta s nem is a vártól vonta el, hanem az ellenség kezéből hódította vissza. s így méltán remélhette, hogy azokat kezén hagyják.¹⁾

Zrínyi ezen leveléhez csatolta a *Regestum bonorum ecclesiasticorum* című jegyzéket is, melyben azon világiakat sorolja fel, a kiknek kezén nagyobb egyházi birtokok vannak. A szigeti vitézek közül *Radován Jakab* vajda Perecskét, Zajkot és Rimonyát, *Szekcsődy Máté* vajda meg Berement, Kispeterdet, Nánát, Czétényt, Nyámándot és Bodát tartotta kezén. *Medvey Benedek*, *Isák Mihály* és *Bornemissza Antal* vajda Zapudot bírták más kisebb javakkal.

A királyi biztosok Zrínyinek és alatta való tisztjeinek ellenkezése és erőszakoskodása miatt félig bevégzett munka után Szigetről visszatértek. Ugy látszik, hogy ez a visszatérés inkább menekülés volt. A biztosok ugyanis igen megrémültek, mikor látták, hogy a megidézett bírákat a tisztek szemök előtt vitetik börtönbe s ott ütik-verik őket. Ujlaky váczai püspök 1565 július 23-án számolt be a vizsgálat eredményéről. Az ő hivatalos jelentése megegyezik azon kelet nélküli fogalmazvány-nyal, a mit Barabás kiadásában is megtalálunk.²⁾ Tudjuk, hogy

¹⁾ Közös p. ü. ltár: Hung. fasc. 15423.

²⁾ Azzal a különbséggel, hogy az eredetiben nincsenek hibák. A fogalmazványban pl. *Erasmus Mager* helyett *Ernestus Moger* szerepel. Az eredeti a közös p. ü. levéltárban van.

ez a jelentés Zrínyit súlyos vádakkal illeti s a királynak azt ajánlja, hogy Zrínyi Miklóst és udvarbíráját mozdítsa el állásától. Egyes írók a váci püspök jelentését merő elfogultság és bosszu művének tartják s különösen kifogásolják a jelentés ezen sorait: »et proventus omnes, tam ordinarios quam extraordinarios, quam a se excogitatos cum aegyptiaca quadam oppressione miserorum colonorum sibi ad privatum suum commodum vendicasse« . . . stb. Mi erre vonatkozólag csak annyit jegyzünk meg, hogy az egyiptomi rabigára vonatkozó rész nem Ujlaky püspök mondása, hanem a szigeti polgárok vallomása. Németh Béla azt is megjegyzi Szigetvár történetében, hogy Miksa 1565 aug. 1-én a kamara véleményét kedvesen fogadta. Ez már csak azért sem történhetett meg, mert a kamara a szigetvári vizsgálat ügyében kifejtett véleményét csak aug. 31-én terjesztette fel.

A szigetvári biztosok együttes jelentéseket Pozsonyból, 1565 aug. 20-án küldték fel a királyhoz. Ezen eddig ismeretlen felterjesztés szintén felsorolja Zrínyi visszaéléseit s azt írja, hogy »*imprimis ipsum dominum comitem officio amovendum summissem censemus; eligere dignaretur virum militarem, non valde sui proprii commodi studiosum, et qui calliditatis turcicae tamen expertus sit, illique custodia arcis, assignato sibi honesto ac competenti sallario (committatur).*«¹⁾

A magyar kamara legutoljára 1565 aug. 31-én terjeszté föl véleményét. Ujat ez sem mond, hanem magáévá teszi a commissariusok javaslatát. »*Adstipulamur autem — írja a kamara — per omnia opinioni in relatione commissariorum descriptae, et censemus demisse imprimis comitem a Zrinio primo quoque tempore unacum officialibus suis officio amovendum.*« Addig, míg ez meg nem esik, rend nem lesz; mert a falvak bírái és a szegény jobbágyok a fenyegetések, bebörtönözések és verések miatt vallani nem mernek. Ezért akárhány bizottság járt is ott, mindig eredménytelenül tért vissza. Ha Zrínyi tovább is ott marad, veszély fenyegeti a várat; mert mint Sziget polgárai vallották, könnyebben elviselik a török zsarnokságát, mint Zrínyinek és társainak kegyetlenségeit. A végházak rendtartása szerint a főbb török foglyok

¹⁾ U. o. Hung. fasc. 15423. A biztosok a Zrínyitől felküldött regestumra ezt a megjegyzést írták: *Ad regestum autem domini Zriny, S. Maie-stati Vestrae transmissum, respondere aliud non possumus, quam continere illud possessionum quidem nomina quaedam, nobis partim incognita, partim vero iuramento iudicium notissima esse, quae quidem dominus Zrinus, quo studio — cum nobis non constet — pronuntiare non possumus, ad eos certe quorum nunquam fuit, derivare contendit, id quod Maie-stati Vestrae successivis temporibus innotescere poterit, signataque per nos quoque fuisse.*

nem a várkapitány tulajdonai; de Zrínyi az értékes foglyokat mind magának tartja s azok váltsága fejében most százezer forintot vár. A foglyokat nem üzérkedésre, hanem a keresztyén foglyok kiváltására kell használni.¹⁾

Mit felelt a király ezen felterjesztésekre és vádakra, nem tudjuk. A vizsgálat folyamán maga Zrínyi is több jelentést küldött a királynak, de ezek közül csak egyet sikerült megtalálnunk. Ez azonban a fentebbi kérdésre választ nem ad. A körülményekből azt kell következtetnünk, hogy Zrínyi nem sokat tartott a vizsgáló biztosok felterjesztéseitől. Alig hogy Szigetvárt elhagyták, már minden a régi módon folyt, Zrínyi még az egyházi javak további foglalásától sem tartózkodott. Így 1565 decz. 15-én a báthai apátság javait foglalta el a maga számára. Ezt az apátságot I. Ferdinánd 1558 decz. 8-án adományozta a hős Horváth Markónak, a kiről fára, Horváth Györgyre szállott. A vizsgáló biztosok rendben találván az adománylevelet, Horváth Markó kiskorú fia kezén hagyták az apátságot; de alig hogy Szigetről távoztak, a gyámok jelentése szerint Zrínyi Miklós erővel elfoglalta.²⁾

A következő 1566 év tavaszán újra királyi commissariusok jártak Szigetvárt. Vajjon ezek csupán a mustra megéjtésére küldettek-e, vagy más czélból is? — nem tudjuk.

Ezekről a commissariusokról maga Zrínyi Miklós emlékezik meg 1566 máj. 12-én Károly főherczeghez intézett levelében.³⁾ Megemlíttjük e levelet, noha nem vonatkozik a főntebb tárgyalt vizsgálatra, de mint a hős életének utolsó hónapjaiból való emlék, megérdemli a figyelmet.

A Zrínyi elleni vizsgálat az egyházi javak visszaadásán kívül semmi tényleges eredménnyel nem végződött. Arról szó sem lehetett, hogy Zrínyit a szigetvári kapitányságtól, mint a biztosok ajánlották, elmozdítsák. Az adott viszonyok között ez merő esztelenség lett volna. De különben is Zrínyi *négy elődének* kinevezése alkalmával a kormányzsékek meggyőződhettek róla, hogy a szigetvári kapitányságra még Zrínyinél sokkal jelentéktelenebb kapitányok is csak a legnagyobb erőltetés és rábeszélés mellett vállalkoztak. Ilyen körülmények között a szigetvári hőst nem eltávolítani, hanem két kézzel tartani látszott az országra nézve kívánatosnak. Hogy Miksa és tanácsosai ezekkel a körülményekkel csakugyan számoltak, az kiviláglik Zrínyi Miklós megmaradásából.

TAKÁTS SÁNDOR.

¹⁾ U. o.

²⁾ A gyámok folyamodása. U. o. Hungarica.

³⁾ *Barabás Samu* id. m. II. 17. l.

A MAGYAR HUN-MONDA GERMÁN ELEMEL.

— NEGYEDIK ÉS BEFEJZŐ KÖZLEMÉNY. —

II. A MONDA TARTALMA.

4. *Etele halála. A hun birodalom felbomlása.*

Ha az előadottak után Kremheldet kiküszöböljük a magyar hagyományból, mint a hová eredetileg nem is tartozott, oly szerkezetét kapjuk a mondának, melyben a hun birodalom felbomlásának emléke a legnagyobb történeti hűséggel van megőrizve, oly hűséggel, melyet ismét csak a mondának Pannóniában való lokalizálása és a történeti életnek Magyarországon mai területén századokon át való hasonlatossága magyarázhat meg. Erről a világtörténeti eseményről a következőképen tudósít Jordanes: ¹⁾ Attila halála után az ő számtalan fia közt viszály támadt a hatalmas örökségért. A leigázott népeknek egyenlő részekben való felosztását követelték, úgy hogy a vitéz királyok népeikkel együtt mint rabszolgák sorsoltattak volna ki. Ezen felháborodva, Attila fiai ellen elsőnek Ardarik gepida király támadt fel, a kinek példáját nemsokára a többi nép is követte. Véres harc fejlődött ki a Nedao folyó mellett, melyben Ardarik és a kik hozzácsatlakoztak, győztek, miután a hunok és a többi népek közül, melyek hozzájuk állottak, harmincezeren estek. Az elesettek között volt Ellák is, Attila legidősebb fia, a kit minden fiánál jobban szeretett. Ezen vereség után Attila többi fiai a Pontus tenger partjaira menektek, a hol azelőtt a gótok laktak. Attilának egyik fiatalabb fia, névszerint Hernak, Kis-Scythiának legátavolabbi részeit választotta övéi számára lakóhelyül. »Adeo discidium — teszi hozzá Jordanes — pernicioso res est, ut divisi corruerunt, qui adunatis viribus territabant.« Erre a gepidák a hunok eddigi földjét maguk számára foglalták el, a keleti gótok pedig

¹⁾ Getica, I. feje.

Pannóniát kapták Rómától. Attila fiai azonban — értesít Jordanes tovább¹⁾ — nem tudtak az új helyzetbe beletörődni és megtámadták Valamert, a keleti gótok királyát; de ez leverte őket, úgy hogy népöknek csak egy kis töredékével tudtak Scythiába a Danaber (Dnepr) vidékére menekülni, a mely helyet »lingua sua hunni *var* appellant.« Az utolsó támadást a gótok ellen a hunoknak Dintzik²⁾ nevű királya, Attilának egyik fia intézte, midőn a Pannóniában levő Basiana ellen nyomult; a gótok azonban oly csúfosan verték ki az országból, hogy a még megmaradt hunok ezen időtől fogva rettegtek a gótok fegyverét.

A hun-krónikának ezen testvérharczról szóló elbeszélésében ismét egy-két olyan helyre akadunk, mely — ha nem is közvetetlenül — valószínűleg Jordanestől származik. Jordanes mondja: »dividuntur regna cum populis, fiuntque ex uno corpore membra diversa«; és a hun-krónika: »in partes diversas Hunorum communitas est diuisa.« A következő helyre is — úgy látszik — hatott Jordanes ismeretes leírása,³⁾ melyet a katalaunumi csatáról nyújt: »in quo quidem prelio tantus sanguis germanicus est effusus, quod si Teutonici ob dedecus non celarent et vellent pure reserare, per plures dies in Danubio aqua bibi non poterat, nec per homines, nec per pecus, quoniam de Sicambria usque urbem Potentie sanguine inundavit.« Ha a hasonlatosság ebben a leírásban nem véletlen, akkor csakis tudós kölcsönzés lehet, mert — mint már ismételten említettem — teljesen kizártnak tekintendő, hogy a katalaunumi ütközet emléke a magyar hun-mondára hatással lett volna. Van azonban egy másik lehetőség is, és ez az, hogy a hun-históriának ezen leíró sorai magából a Nedao melletti csatáról szóló magyar mondából valók, és akkor nem volna lehetetlen, hogy a hunok és burgundok harczáának leírása a Nibelung-énekben (2087. 2113. 2117. vsz.) — a mire már Petz⁴⁾ mutatott rá — szintén az ezen csatához fűződő történeti hagyományból származnék. A közölt rész első feléből erős németellenes tendentia szól. Ennek a hunok és magyarok azonosítása

¹⁾ Getica, LII. és köv. fej.

²⁾ *Priskos* (Corp. Scr. Byz. 161. l.) Attilának ezt a fiát Δεγγίχ-nek nevezi.

³⁾ Ezt a leírást — mint már említettem — a hun-história a katalaunumi ütközetről szóló elbeszélésében majdnem szóról-szóra vette át Jordanesből, s így lehetséges, hogy a hun-história szerzője a Nedao melletti csata leírásánál egészen öntudatlanul állott hatása alatt.

⁴⁾ Id. ért. 77. l. Az általános nézet az, hogy a Nibelung-ének ezen helyére is a katalaunumi csata emléke hatott. V. ö. R. *Heinzel*: Wiener SB. 114. köt. 518. l. és 109. köt. 673. l.

után a monda egész irányzatából okvetetlenül ki kellett fejlődnie, hiszen a hun-magyarság és germánság antagonizmusa a monda alapgondolata. Ebben a pregnans kifejezésében azonban, a hogy itt előnkbe lép, aligha származik magából a mondából, hanem valószínűleg a krónikaírótól; ellenmondás is van benne, mert ha a hunok győztek le, abból logikailag az következik, hogy ők ontották a legtöbb vért és nem a győztes germánok.

A hun-história előadása szerint két ütközet vívatott. Az elsőben Aladár szenvedett vereséget, a másodikban azonban megsemmisítő módon a hunok. A történeti eseménynek ez a kiszínezése mindenesetre magából a mondából ered, mely a változó szerencsével folyó küzdelmet — ez teszi érdekfeszítővé — mindenha szerette. Jordanes nem tud semmi ilyesmiről. A csata színhelye az egész monda topographiájának megfelelőleg Buda; Potentia (= Potentiana) itt is bizonyára nem a valódi hagyományból való. Jordanes szerint ez a csata a Nedao folyónál folyt le. Ez a név sehol másutt nem fordul elő, és a sok találgatás daczára, melylyel a kutatók megfejtteni igyekeztek, még mindig nem tudjuk, hogy tulajdonképen micsoda folyót jelöl.*)

A hun-históriában Kremheld mellett a testvérharcz tulajdonképeni szítója a veronai Detreh. Míg Etele él, híven ragaszkodik hozzá, halála után azonban — és ez a vonás ismét pontos történeti emlékezésen alapszik, mely eredetileg Ardariknak, Valamernek és testvéreinek Attila halála után való viselkedésére vonatkozott — feloldottnak érzi magát a vazallusi hűség alól és el van szánva, hogy a hun egységet megbontja s népének visszavívja szabadságát. Azt lehetett remélni, — így beszél a hun-krónika a mondára támaszkodva, — hogy Etele halála után fiainak egyike fogja a főhatalmat átvenni. De Detreh és a többi német fejedelmek álnoksága miatt a népek két pártra szakadtak. A hunok józanabb része Csaba mellé állott, egy kis töredékek azonban és az idegen nemzetek Aladárhoz, a germán Kremheld fiához csatlakoztak. Csaba és Aladár egy ideig egymás mellett uralkodtak, nemsokára azonban — Detreh ravaszságától szítva — elkeseredett harc fejlődött ki köztük, melyben Csaba a Detreh árulása folytán teljes vereséget szenvedett. Detreh itt is a germánságot, főként azonban a gótokat képviseli. A »prelium Crumhelt«-ben a germán fejedelmeknek Attila fiai ellen való minden küzdelme mondaszerűen folyt össze, és Detreh ebben a szerepében a gót Valamer, Videmer és Theodemer s egyben a gepida Ardarik helyébe lépett.

*) Épen ezzel a kérdéssel foglalkozik *Végh Kálmán Mátyás* tagtársunk rövid dolgozata, melyet alább közlünk. Szerk.

Már a »Gesta Theodorici« szerint is segítette Theodorik ebben a harczban az ő nagybátyját, Valamert. »Walamer conglobatis suis duce Theodorico fratrui suo, super Hunos irruit.«¹⁾ Hogy Detreh a hagyományban közvetlenül lépett-e az említett fejedelmek helyébe, vagy hogy már előtte is egy személyben olvadt-e össze valamennyinek szerepe, — talán Valamerben, — az itt ép oly kevésbé dönthető el, mint főtebb a Pannónia elfoglalásáról szóló hagyományban. Theodorik maga bizonyára csak a VI-ik század második felében lépett a mondába, tehát akkor, mikor a pannóniai hun-monda a történeti Burgund-mondával minden valószínűség szerint már egybe volt kapcsolva és Kremheld már helyet foglalt a pannóniai hagyományban.

Általánosan elfogadott nézet,²⁾ hogy Dietrich csak az Etzel-lel való kapcsolat folytán lépett a Burgund-Nibelung-mondába, hogy tehát Dietrich szerepe eredetileg és szervesen nem tartozik ezen monda keretébe. Ez a nézet, mint a magyar hagyomány bizonyítja, csak részben helyes. A burgundok pusztulásáról szóló monda, a mit Attila okozott, természetesen önállóan is záródhatott le, a nélkül, hogy egy idegen, Attila haláláról képződött monda rá hatással lett volna. Az esemény után nemsokára híre terjedt Németországban, hogy Attila egy Ildikó nevű germán leány kezétől halt meg és hogy a hun birodalom Attila fiainak viszálykodása következtében véres harczok után felbomlott. A gótok, vagy pedig egy bizonyos gót avagy germán fejedelem, úgy látszik, nem játszottak ebben az első hírben vagy mende-mondában — legalább a mennyiben ez a monda szempontjából felhasználhatott — valami jelentős szerepet. A Burgund-mondát ez a hír befejezéséhez juttatta és a következő évtizedekben a frankok összekapcsolták a mythikus Nibelung-mondával. Ebben az alakjában vándorolt azután az egymáshoz fűzött és — a mennyire lehetett — egymással szerves összefüggésbe hozott Burgund-Nibelung-monda északra, a hol költői formában és sajátosan skandináv elemekkel vegyítve, később az Eddában jegyeztetett fel. A Nibelung-monda azon szerkezetére nézve tehát elfogadható az az állítás, hogy Dietrich csak későbbben lépett a Nibelung-mondába. Másképen fejlődött a monda Pannóniában. Detreh szerepe a pannóniai hun-mondában már kezdetől fogva benne volt. A hunok képviselőjével (Attila) szemben állott a germánság képviselője vagy képviselői (Vala-

¹⁾ MGH. Scr. Ber. Merov. II. 202. l. — V. ö. *Matthaei* id. ért. 23. l.

²⁾ V. ö. *Symons* id. m. 703. l. *W. Wilmanus*: *Der Untergang der Nibelunge*, 15. l. Az utóbbi egyáltalán tagadja, — ebben azonban semmiesetre sincs igaza, — hogy a hun- és Burgund-monda történeti hagyományokból fejlődött volna.

mer, vagy ő és testvérei). Maga Theodorik természetesen csak a VI-ik század második felében léphetett a mondába, de az ő szerepe maga oly régi, mint maga az Attiláról és hunjairól szóló hagyomány; már benne volt a pannóniai mondában, mielőtt az a Burgund-mondával egybekapcsoltatott és Kremheld belevétetett volna. Hogy lépett tehát Dietrich a Nibelung-mondába? Azt hiszem, hogy ez a kérdés csak a következő hypothesisal oldható meg. Felteszem ugyanis, hogy a keleti gót hun-monda épen úgy jutott Németországba, mint a történeti Burgund-monda Pannóniába. Felteszem továbbá azt is, hogy ez a vándorlás csak akkor következett be, mikor a pannóniai hun-monda a Burgund-mondával már egybe volt kötve és a mikor Theodorik a hagyományban már átvette a germánság képviselőjének szerepét, tehát legkorábban a VI-ik század második felében. Németországban akkor a történeti Burgund-monda már össze volt kapcsolva a nibelungokról szóló mondával, sőt már északra is elvándorolt. Miután a Burgund-Nibelung-monda ily módon a pannóniai hun-mondával contamináltatott, új motívumok és új személyek — ezek közt Dietrich — léptek a német Nibelung-mondába.¹⁾ Ebben a tekintetben tehát az az állítás, hogy Dietrich csak Attila közvetítésével, egészen külsőséges módon jutott a Nibelung-mondába, helytelen. A mondának ezen új szerkezetén, melyet az említett contamináció idézett elő, alapszik — többféle későbbi eltolódással — a pídreksága és a Nibelung-ének; de világos nyomait mutatja ezen egybeolvadásnak az Edda is.

Nem fejtegethetem itt bővebben, hogy micsoda következménye volt ennek a contaminációnak a német Niebelung-mondára, csak az eddai 2-ik és 3-ik Gudrúnarkviða-ra akarok még röviden kitérni. Ez a két ének — mint már fentebb Herkja-Helchére vonatkozólag jeleztem — egy második mondaréteget tartalmaz, mely a IX—X. században jutott északra, olyan mondaréteget tehát, melyben a Burgund-Nibelung-monda a pannóniai hun-mondával már egybe volt kötve. A 2-ik Gudrúnarkviða prózai bevezetése így szól: »Þjóðrekr

¹⁾ Már K. Lachmann (Zu den Nibelungen und der Klage. Kritik der Sage von den Nibelungen, 1836. 347. l.) a magyar hun-történet alapján némely pontban hasonló eredményekhez jutott, minthogy azonban az északi és német mondának a magyar hagyományhoz való viszonyával nem volt tisztában, úgy gondolta, hogy »a magyar mondára talán már is túlságosan nagy súlyt helyezett« és azért elejtette az egész gondolatmenetet. — Dietrichnek a német mondában való szerepére vonatkozólag hasonló fel-fogást jelez egész röviden Heinrich Gusztáv is: Pallas Nagy Lexikona, V. köt. 249. l.

király Atlinál tartózkodott és elvesztette embereinek legnagyobb részét. Pjóðrekr és Guðrún egymásnak kölcsönösen elpanaszolták bánatukat.« A 3-ik Guðrúnarkviða mármost elmondja, hogy micsoda bánatot panaszoltak el egymásnak: Guðrún azért panaszkodik, hogy Atli megölte testvéreit, Pjóðrekr pedig, hogy elvesztette embereit. Ennek a situációnak Atli halála elé való helyezése csak későbbi fejlemény lehet, melyet a Herkjáról szóló elbeszélés és ennek az ártatlanul vádolt királynéről szóló mesével való kombinációja idézett elő. Eredetileg ez a helyzet csak Attila halála és a nagy hun csata után képzelhető. A magyar mondában Detreh és Kremheld egyik törekvésükben, s a hunok és germánok félelmetes küzdelme után, melyben a germán fejedelmek is kétségtelenül nagy veszteségeket szenvedtek, Detreh panasza és Kremheldé, a ki a sok vérontás daczára sem tudta már feltámasztani nemzetiségét, nagyon meg van okolva és könnyen érthető.¹⁾ Miután a pannóniai hun-monda a német Nibelung-mondával össze volt kapcsolva, Dietrich és Kriemhild csak mint szövetségesek léphettek fel a hunokkal és képviselőjükkel (Attila halála után Helche fia) szemben. Igaz, hogy a német hagyományban Kriemhildet Hildebrand, Dietrich nevelője — így a Nibelung-énekben és a Klage-ban, — vagy éppen maga Dietrich — így a Þidrekssaga-ban²⁾ és a Heldenbuch függelékében³⁾ — öli meg. Máskülönbön azonban a német monda sem tud semmit arról, hogy Kriemhild és Dietrich között ellenséges viszony állott volna fön. és egészen kétségtelen, hogy Kriemhild halála Dietrich kezétől csak későbbi fejlemény lehet olyan korból, mikor Dietrich viszonya Etzelhez a német hagyományban már elvesztette minden történeti vonatkozását és Dietrich a mondában ártatlanná lett Etzel kegyére utalt számkivetett hőssé változott. A sokkal történetibb magyar hagyományban Detreh mint a leigázott germánok képviselője, vazallusa ugyan, de nem jóakarattal felkarolt védettje a hun királynak, a kin Kremheld igazságos bosszút állott.

Abból, hogy Detreh Kremhelddel a hun hatalom megtörésére szövetkezett, természetesen nem következik, hogy Detrehnek Etele megölésében is, a kinek míg élt, hűséges alattvalója volt, része lett volna, vagy hogy ebben Kremheldet

¹⁾ Ebből a magyarázatból folyik, hogy Pjóðrekr az ő embereit eredetileg nem a burgundok harczában (437), hanem a hun csatában (453) vesztette el. Az is következik belőle, hogy Pjóðrekr és Guðrún barátságos viszonyában nincs ellenmondás, mint *Járiczek* (id. m. 159. l.) gondolja

²⁾ *Unger* id. kiad. 392. fejt.

³⁾ *W. Grimm* : D. Heldensage, 337. l.

valami módon támogatta volna. Ez kizártnak tekintendő. És így világos, hogy szerepében, melyet a nagy harcban a leigázott germán népek felszabadítására játszott, eredetileg nem lehetett semmi, a mi becstelen vagy megvetésre méltó lett volna. Hogyha tehát a hun-história — bizonyára a népmonda felfogására támaszkodva ¹⁾ — Detreh álnokságáról és árulásáról beszél, ez nem lehet csak későbbi, sajátosan magyar fejlemény, a mint hogy hun-magyar szempontból Detreh szereplése Etele halála után tényleg nemcsak nem rokonszenves, hanem a legnagyobb mértékben bűnös, mert ellenséges.

Mint Kremheldről, Detrehről sem szól a hun-história a germánok és hunok nagy harca után semmit. Detrehnek egész helyzetéből azonban, melybe a germánok győzelme által jutott, világosan következik, hogy régi birtokát, nevezetesen Pannóniát, melytől a hunok megfosztották volt, újra visszanyerte. Mint római királyt győzték le a hunok, és ezen veresége következtében kellett vazallusként Etele udvaránál maradnia és hadi vállalataiban részt vennie. A hun birodalom felbomlása után visszakapta szabadságát, és semmi sem állott már útjában, hogy seregével, a mennyiben a hosszú harcok alatt, különösen a hunok és germánok véres összeütközésében még el nem pusztult, vissza ne térjen régi birodalmába, Olaszországba. Ezzel végződik pannóniai tartózkodása, tehát számkivetése, melyről a német monda beszél. Húsz évet töltött Olaszországon kívül és húsz év folyt le — mint már kiemelttem — számkivetésben a ravennai ütközetig, melyben Etzel fiai elestek, és Dietrich, mindamellett hogy Ermanarikot legyőzte, mégis visszatért Hunországba. A visszatérés tulajdonképeni oka a német mondából nem világlik ki. Azt hiszem, a következő magyarázat földeríti a homályt. Egészen világos ugyanis, hogy a hun birodalomnak és Attila fiainak romlásáról szóló hagyomány a nagy német monda-complexus két egészen különböző helyén szerepel: egyszer a tulajdonképeni Dietrich-mondában, a hol a ravennai ütközetről, tehát Olaszország elfoglalásáról szóló tradícióval contaminálódott; másszor a Burgund-Nibelung-mondában, a hol a burgundi királyi család pusztulásáról szóló mondával kapcsolatos össze, melynek színhelye csak későbbi fejlődésben helyezettett át Etzel udvarába. A ravennai ütközetéről szóló mondában Dietrichnek

¹⁾ A Detreh ellen való ellenszenvét krónikásunk ilyen alakban semmiesetre sem vehette át a középkori egyházi irodalomból, melyben a vallási gyűlölködés N. Theodorikról valóóságos torzképet rajzolt. V. ö. *Jiriczek* id. m. 149. l.

magától érthetőleg megvolt a maga szilárd és el nem tolató helye, de megvolt a Nibelung-mondában is, miután a Burgund-monda a pannóniai hun hagyományokkal vegyült. A ravennai ütközetről szóló monda művelői természetesen a Nibelung-mondát is művelték; nyilvánvaló tehát, hogy miért kellett Dietrichnek a győzelmes ravennai csata után Hunországba visszatérnie: meg kellett várnia a hunok és burgundok harcának kitörését, — ezért tolódott ki a számkivetés ideje 20 évről 30—32 évre, — hogy régi szerepét, mely atyjáról és atyja testvéreiről szállott reá, ebben a világtörténeti küzdelemben átvehesse.

A hun-krónika előadása szerint Detreh visszatérése Olaszországba csakis békés lehetett. A német monda-források egy részében¹⁾ is békésen tér Dietrich régi birodalmába vissza. De miért csak most? A monda feleli: mert az ő ellensége Ermanarik, épen akkor, a hunok és burgundok harcra után halt meg. Hogy a mondának ez a felelete önkényes és kényszerű, egészen világos; azért a kutatás ezt a megokolást szokta adni: Ermanariknak meg kellett halnia, mert a nagy csata után, melyben Dietrich és az ő pártfogója Etzel, minden emberüket elvesztették, nem volt többé lehetséges, hogy Dietrich fegyveres erővel foglalja vissza Ermanariktól Olaszországot.²⁾ Nyilvánvaló, hogy a kérdést sem a monda felelete, sem a kutatók említett magyarázata nem oldja meg igazában. Ehez járúl, a mi a kérdést még jobban összebonyolítja, hogy más német forrásban³⁾ Dietrich nem békésen, hanem fegyveres erővel tér vissza országába. Ugy vélem, hogy itt is két különböző monda-typussal van dolgunk. Az egyik eredeti tisztaságában a pannóniai magyar hagyományban maradt ránk: Miután Detreh lerázta a hun igát, békésen tér vissza régi birodalmába, Olaszországba. Ez a hagyomány a pannóniai hun mondának nyugatra vándorlása alkalmával eljutott Németországba is, a hogy a *Þidrekssaga* és a *Klage* megőrizte. Németországban élt azonban egy másik typus is, mely a Theodorik és Odoaker harcairól szóló hagyományból alakult ki s a *quedlinburgi évkönyvekben* meg a ravennai ütközetről szóló mondában maradt ránk, és a melyre a *Hildebrand-ének* is utal. Ez a

¹⁾ Így a *Þidrekssaga*-ban (395 és köv. fejj.), a hol csak Sibich áll ellent; és a *Klage*-ban, mely erről az ellenállásról sem tud. Ezt a békés visszatérést nem kell, mint látni fogjuk, későbbi fejleménynek tartanunk, a hogy általában felteszik. V. ö. *Symons* id. m. 692. l.

²⁾ V. ö. *R. Heinzel*: *Die ostgothische Heldensage*, 60. l. és *Symons* id. m. 692. l.

³⁾ Így valószínűleg a *Hildebrand-énekben* és egész határozottan a *Quedlinburgi annalesekben*. Olv. *W. Grimm*: *D. Heldensage*, 36. l.

typus a következőképen hangzik: Dietrich egy hun sereg élén, melyet Etzel bocsátott rendelkezésére, Odoaker (Ermanarik) ellen vonúl, a kit Ravennánál legyőz és ily módon visszafoglalja országát. Míg tehát a magyar Detreh-monda a maga egész terjedelmében Pannónia elfoglalásától a hun birodalom felbomlásáig nyomát sem mutatja annak, hogy a Theodoriknak és Odoakernek harczeitől szóló olaszországi hagyomány hatással lett volna rá, addig a német monda folyton ingadozik a kétféle hagyomány között, a miből rendszerint contaminált typus keletkezik. Ha a kétféle hagyomány tartalmát összefoglaljuk, a következő parallelismust kapjuk: 1. Dietrich elveszti országát, eredetileg Attila győzelme folytán, — az olaszországi hagyomány hatása alatt: Odoaker = Ermanarik irigysége következtében; 2. Dietrich Attila udvarába megy, eredetileg mint vazallus, — az olaszországi monda hatása alatt: mint számkivetett és Attila pártfogoltja; 3. Dietrich Attila oldalán harcol, eredetileg valószínűleg nyugati népek ellen, — az olaszországi monda hatása következtében: Attila segítségével Odoaker = Ermanarik ellen; 4. Dietrich Attila fiának vesztét okozza, eredetileg szándékosan Attila halála után, — az olaszországi hagyomány befolyása alatt: nem szándékosan a ravennai ütközetben; 5. Dietrich visszatér Olaszországba, eredetileg békésen Attila halála és a hun hatalom megsemmisítése után, — az olaszországi monda hatása alatt: Attila életében és támogatásával fegyveres erővel, Odoaker = Ermanarik ellen.

Mint hogy az olaszországi Dietrich-monda semmiféle hatással sem volt a pannóniai hagyományra, alig szenvedhet kétséget, hogy a magyar monda nemcsak Odoakerről (Ermanarikról) nem tudott semmit, hanem Hildebrandról, Witegéről és a Dietrich-mondakör többi hőseiről sem. A hun-mondának az Olaszország meghódításáról szóló hagyományokkal való vegyülése tehát csakis Németországban mehetett végbe. Mint hogy azonban a magyar hun-krónika — bizonyára élő hagyomány alapján — többször tesz említést »német« vagy »germán fejedelmek«-ről, nagyon valószínű, hogy a mi hun-mondánk is tudott Detrén kívül még más germán hőökről. Hogy kikről, arra nincs módunkban feleletet adni. Még legvalószínűbb, hogy Rüdiger örgróf szerepelt benne, a ki — úgy látszik — a herulok királyával Rodulffal azonos, a ki kortársa és barátja volt Nagy Theodoriknak.¹⁾ Oláhnak ezen adata:

¹⁾ Rodulf a mai Magyarország felső részein hatalmas birodalmat alapított, melyet 512 körül Lato longobárd király semmisített meg. — V. ö. *Matthaei*: Rüdiger von Bechlarn und die Harlungensage. *Zeitschr. f. d. Altert.* XLIII. köt. 305. 1.

Detricus »neptem Atilae ex sorore uxorem duxisse dicitur«, aligha származik a magyar mondából, a mint hogy a többi krónika nem is említi. Egyezése a Heldenbuch függelékének eme helyével: ¹⁾ »do nam er (t. i. Dietrich) Herrot künig Etzel schwester tochter«, nagyon feltűnő, annál is inkább, mivel másutt Herrad mindig »diu Helchen swester tochter.« ²⁾

Dietrichnek a hun-birodalom megdöntésében való részességéről a német mondának már nincsen tudomása, a mint hogy egyáltalában ennek a hatalmas jelentőséges eseménynek emléke a német törzseknél részben elhomályosult, részben a felismerhetetlenségig átalakult. Csak a Kaiserchronik ³⁾ mutat itt is, mint Pannónia megvételénél, bizonyos egyezést a magyar hagyománnyal. Valami hasonlót, mint a hun-história, beszél ugyanis, nem ugyan Dietrichről, a kiről tudta, hogy nem volt Áttila kortársa, hanem Dietmárról, az »idősb Dietrich« fiáról és az »ifjabbik«-nak atyjáról: Miután Etzel vérében megfulladt, Dietmár Meránba vonult, a honnan Etzel az ő atyját, az idősebbik Dietrichet elűzte volt. Etzel fiai felszólítják, hogy hagyja el Meránt vagy fizessen adót, a mit azonban Dietmár megtagad, úgy hogy háborúra kerül a dolog, melyben a hunok vereséget szenvednek és Etzel fiai elesnek. Ugy látszik, hogy itt valódi népi hagyománnyal van dolgunk, melyet azonban a szerző történeti jártassága megigazgatott és zavarossá tett. Természetesen ebben az esetben sem lehet arról szó, hogy a magyar monda bajor eredetű volna; a Kaiserchronik ezen helye valószínűleg olyan mondai változaton alapszik, mely utolsó forrásában a pannóniai hagyományra vezetendő vissza.

Etelének Kremheldtől született fiát *Aladarius*-nak hívják. Kétségtelen, — a mire már rámutattam és a mit már Grimm Vilmos ⁴⁾ is észrevett, — hogy ez a történeti Ardarikkal, a gepida királylyal azonos, a kiről Jordanes szól. Aladarius, vagy a latin *-ius* végzet nélkül *Aladár*, népies magyar név, mely okleveleinkben gyakran fordul elő.⁵⁾ Az »aladár« szó azonban a magyarban nemcsak személynév, hanem — Simonyi-Szarvas szerint — köznév is, melynek jelentése: »centurio cohortis praetoriae.« ⁶⁾ E szó Vámbéry ⁷⁾ szerint a persa-

¹⁾ Olv. *W. Grimm*: *D. Heldensage*, 343. és 335. ll.

²⁾ *V. ö. W. Grimm* id. m. Tárgymutató »Herrad« alatt, 516. l.

³⁾ *Schröder* kiad. 1856. v.

⁴⁾ *Altd. Wälder*, I. köt. 280. l.

⁵⁾ *V. ö. Nagy Géza*: Árpád-kori személynévek. *Tud.*, IX. 113. l.

⁶⁾ *Magy. Nyelvtört. Szótár*, I. 53. l. — Ez a magyarázat azonban, mint Melich János utólag figyelmestetett, hibás.

⁷⁾ A magyarok eredete, 1882. 172. l.

törökből származik és zászlóst, ezredtulajdonost vagy csapat-tulajdonost jelent; Munkácsi Bernát¹⁾ szerint pedig az összetből, és jelentése: előjáró, parancsnok. De akár helyes a Vámbéry vagy Munkácsi magyarázata, akár nem, annyi kétségtelen, hogy itt ismét oly népies magyar személynévvel találkozunk, mely nem lehet kölcsönvétel tudós forrásból, hanem csakis a magyar népmondából eredhet. A hol krónikáink nem a szájhagyományból merítenek, ugyanazt a nevet tudós alakjában írják; így a katalaunumi ütközetről szóló elbeszélésben »Aldaricus«, és Kézai prologusában szintén »Aldaricus.« Az Aladár névnek Ardarik-ból való származtatása nem okozhat nehézséget. Az Aladár-ban előforduló *l* az első *r*-nek dissimilatiójából ered, a mi általános nyelvi jelenség, és így már Freisingi Ottó is »Aldaricus«-nak nevezi a gepida királyt; a további átalakulás a talán már azelőtt is meglévő Aladár név hatása alatt ment végbe. Vagy ha e név nem volna őseredetű, hanem csak a hun-mondából került volna nomenklaturánkba, az esetben is találunk a szóvégi *-ik* eltűnésére nézve egészen egyező fejlődést más nevekben; ilyen pl. *Héder* a *Hedrik*-ből, és *Karácsnyi* szerint²⁾ *Ecser* az *Ascrik*-ből, *Ódor* az *Udalrik*-ből, *Felder* a *Friderik*-ből stb.

Aladár azonban nemcsak nevében, de szerepében is, melyet a nagy hun-gót harczban játszik, azonos a gepidák Ardarik nevű királyával. Ez ugyan nem volt Attila fia, mint a magyar hagyományban Aladár, de oly benső viszonyban állott Attilához, ki őt »super ceteros regulos diligebat«, hogy az az eltolódás, melynél fogva a pannóniai magyar hagyományban Attila fiává lett, könnyen érthető. Hiszen már történeti műben is találkozunk azzal az állítással, hogy Ardarik rokonsági viszonyban állott Attilához.³⁾ Mint Attilának germán nőtől született fia, a hun-krónikában a germánokhoz szít és az ő érdekükben harczol Csaba és a hunok ellen. A történelemben Ardarik a germán népek tulajdonképi vezére, a magyar mondában csak eszköznek látszik Kremheld és Detreh kezében. Közelebbit nem tudunk meg róla, csak annyit, hogy — mint a történeti Ardarik — a hunokat egy elkeseredett csatában legyőzte, de csak miután már Csabától egy első összeütközésben vereséget szenvedett. További sorsáról hallgat a hun-história, ép úgy, mint Kremheldről és Detréről. Hogy a magyar hagyomány többet tudott volna róla, nem valószínű. Igaz, hogy Oláh szerint »Aldaricus in praelio

¹⁾ Alán nyelvemlékek szókincsünkben. Ethnographia, V. 8. 1.

²⁾ Szent István élete, 1904. 17. 1.

³⁾ Thierry-nél. Olv. fentebb.

cecidit*, és pedig már az első ütközetben; nem hiszem azonban, hogy ez az adat a mondából származnék. Oláh kétségkívül ismerte Jordanes előadását, mely szerint Attila legidősebb fia, Ellák, a csatában elesett, és minthogy Jordanes ezen állítását nem vihette át Csabára, a kiről a hun-históriának még azután is van jelenteni valója, Aladaricusra fogta rá, a kiről krónikáink a csata után már nem beszélnek. A hun-históriából még csak az folyik a legnagyobb valószínűséggel, hogy Aladár a magyar hagyományban Etele ifjabbik fia volt. Ha ugyanis Kremheld — a hogy főntebb kifejtettem — Etele második felesége, a kivel Csaba anyjának halála után kelt egybe, Aladár Etelenek természetesen csak ifjabbik fia lehetett. Műgeln ugyan azt állítja, Csaba »war der letzt sun kunig etzels«; ez azonban nem lehet egyéb félreértésnél, mert a többi krónika e helyett mind azt írja, hogy Csaba »filius Etele est legitimus.« A német mondából legfeljebb még arra lehetne következtetni, hogy Aladár — mint Aldrian (v. ö. alább) — Etele megölésében valahogyan részes, vagy Kremheldnek valami módon segítségére volt.

Már csak azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk, vajjon a német mondában is fönmaradt-e a gepida királynak, Ardariknak emléke? Már Riedl¹⁾ és Petz²⁾ is rámutattak a hasonlóságra, mely az »Aladár« és »Aldrian« (így hívják Grimhildr fiát a *Þidrekssaga*-ban) nevek közt fönforog. Azt hiszem, hogy ezen azonosítás egészen helyes. Ránk nézve érdekes, hogyan próbálja Heinzel az »Aldrian« nevet — így hívják Hagen apját és fiát is — megmagyarázni:³⁾ »Der Name kann, wenn man ihn seiner romanischen Umhüllung entkleidet,⁴⁾ kaum etwas anderes sein als Aldarich oder Alarich... Das *d* in Aldrian kann dem Worte ebensogut von Haus aus angehören als eingeschoben sein, s. Baldrian aus Valeriana, Quendel, Spindel, Spendling... Auf einen Aldarich führt nichts, bei Alarich aber war Anlass, ihn als Vater des Aetius und als Ahnherrn der gallisch-römischen Dynastie der Volksmeinung aufzufassen, neben den dunkeln Alaneus und Paulus.« Hangtani tekintetben tehát Heinzel szerint is könnyebb Aldrian-t Aldarik-ból, mint Alarikból levezetni; tartalmi szempontból pedig — mint még ki fog tűnni — Ardarik-Aldarikkal sokkal nagyobb valószínűséggel azonosítható, mint Alarikkal.

¹⁾ Id. ért. 336. l.

²⁾ Id. ért. 78. l.

³⁾ Ueber die Walthersage. Wiener SB. Phil. hist. Kl. 117. köt. 78. l.

⁴⁾ Az *-an* végzetet Bugge (Arkiv, II. köt. 166. l.) szláv eredetűnek tartja. V. ö. R. Heinzel: Die ostgoth. Heldensage, 83. l.

A magyar monda »Ardarik > Aladár«-ja tehát hangtanilag minden nehézség nélkül tekinthető azonosnak a német hagyomány »Aldrian«-jával.¹⁾ Kérdés mármost, hogyan viszonylik Aldrian az ő szerepe szerint, melyet a német mondában elfoglal, a magyar hagyomány Ardarik > Aladárjához? Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, röviden meg kell vizsgálnunk az Attila fiairól szóló skandináv és német hagyományt. Az Eddában Atli és Guðrún fiait Erpr-nek és Eitill-nek hívják, a kiket Guðrún megöl, és megfőzve Atlinak feltálat; azután megöli Guðrún Atlit és pedig az Atlakviða szerint egyedül, az Atlamöl szerint Huiflung-nek, Hogni fiának (Volsungasaga) segítségével. A þiðrekssaga-ban Atlinak Erka = Helchétől két fia van: Erpr és Ortvin, kiket þiðrekr-nek Erminrekr ellen indított hadjárata alkalmából Viðga megöl; ²⁾ azonkívül egy harmadik Aldrian nevű fia Grimhildr-től, a kit a hunok és nibelungok nagy harcában Hogni lefejez.³⁾ De Aldrian-nak nevezik a þiðrekssaga-ban a nibelungi királyfiak (Gunnar, Gisler, Guthormr és Hogni)⁴⁾ és Grimhildr atyját is,⁵⁾ azonkívül Hogni utószülött fiát, a kit Attila kedvelt és udvaránál neveltetett, de a ki őt egy hegybe csalta, hogy a nibelungok kincsét neki megmutassa, és ott agyonéheztette.⁶⁾ A Biterolf-ban Etzelnek Helchétől született fiait Ort-nak és Erpfe-nek ⁷⁾ hívják, a Rabenschlacht-ban Orte-nak és Scharpfe-nak, a kiket — mint a þiðrekssaga-ban — Witege megölt.⁸⁾ A Nibelungenében Hagen atyjának neve Aldrián (a burgundi királyfiak atyja Dancrät), Etzel Kriemhildtől született fiának neve pedig Ortlieb, a kit Hagen — mint a þiðrekssaga-ban — lefejez.

Lényeges eltérések daczára mégis bizonyos egyezéseket is mutatnak a felsorolt nevek. Különösen az »Orte« alapforma tér többször vissza: Orte, Ortvin, Ortlieb. Ugy tartom, hogy ezek a nevek is összefüggnek Aldrian-nal, Aladár-ral és Ardarik-kal. Ardarich — gótul helyesen: Arda-reiks (ei = i) — összetett név, és ismeretes dolog, hogy a germánok az összetett neveknél gyakran csak az egyik tagot használták. Ha mármost elhagyjuk az összetétel második tagját, az »Arda« nevet kapjuk. Ezt az

¹⁾ Az »Aldrian« név egyéb magyarázatai, nevezetesen a Müller-féle (Myth. der deutschen Heldensage, 37. l.) egészen valószínűtlenek.

²⁾ Unger id. kiad. 316 és köv. fej.

³⁾ Id. kiad. 379. fej.

⁴⁾ Hogni tulajdonképp Aldrian nevelt fia, a kit Aldrian felesége egy tündértől fogadott méhében.

⁵⁾ Id. kiad. 169. fej.

⁶⁾ Id. kiad. 423 és köv. fej.

⁷⁾ Deutsches Heldenbuch, I. 3334. v.

⁸⁾ Deutsches Heldenbuch, II. 397 és köv. vsz.

alapszót nem származtatom, mint Wrede,¹⁾ a gót *hardus*-ból (= hart, kemény), mert ily módon nem az Arda-reiks vagy Harda-reiks név²⁾ valamely értelmes jelentést, hanem, mint Brucker,³⁾ az ó-szász ard-, angolszász eard-ból (= stammgut, ősi birtok), mely különösen angolszász névösszetételekben gyakori, de előfordúl longobard nevekben is, pl. Ardericus, Arduinus, Arderadus, Ardemannus stb.⁴⁾ Ennek az *Arda-nak az ó-felnémetben Arto-vá, a közép-felnémetben Arte-vé kellett változnia.⁵⁾ De a felnémetben a germán *a* gyakran *o*-vá változott, különösen *l* és *r* előtt,⁶⁾ úgy hogy a gót *Arda-ból nemcsak a felnémet Arte-t, hanem Orte-t is szabad származtatnunk,⁷⁾ a hogy Etzelnek egyik fiát a Biterolf-ban és Rabenschlacht-ban hívják. Egymás mellett tehát több, ugyanazon alapszóból képzett nevünk van, — a gót Ardereiks, a magyar Aladár, a német Aldrian, Orte, Ortwin, Ortlieb, — a mi a germán személyneveknél gyakori jelenség, pl. a keleti gót Guda, Gudila, Guderith, Gudwin, Gudileub, Gudinand; Oderic, Odwin, Odwulf stb.⁸⁾

A mondában ezen rokon nevek mindegyike Attila egyik fiát jelöli. Alig gondolható, hogy a nevek rokonsága ebben az összefüggésben pusztán véletlen volna, hanem nagyon valószínű, hogy eredetileg valamennyi ugyanazon régi hagyományból származik. Ezt a régi hagyományt véleményem szerint ismét a magyar monda őrizte meg leghívebben.

Eddigi fejtegetéseimre támaszkodva, megkísérlem az Attila fiairól szóló skandináv és német mondának a magyar hagyományhoz való viszonyát mondatörténetileg megmagyarázni.

Már említettem, hogy az Attila haláláról és fiai romlásáról szóló német monda a német törzseknél önállóan, és pedig nemsokára az esemény után képződött, hogy továbbá a Burgund-mondával valószínűleg az alamannok s később a Nibelung-mondával a frankok kapcsolták össze, és hogy ebben

¹⁾ Über die Sprache der Ostgoten in Italien, 159. l.

²⁾ A szóképző *h* írásában való ingadozás tudvalevőleg román hatásból ered. V. ö. W. Bruckner: Die Sprache der Longobarden, 1895. 160. l.

³⁾ Id. m. 161. l. 2. jegyz.

⁴⁾ W. Bruckner id. m. 226. l.

⁵⁾ A németben gyakori név (Ardo=Arto), különösen összetételekben. V. ö. E. Förstemann: Althochdeutsches Namenbuch, I. köt. a ki e neveket hibásan »hardus« alá sorolja.

⁶⁾ V. ö. W. Braune: Althochdeutsche Grammatik, 25. §. 1. jegyz. és S. Singer: Zum althochdeutschen Vocalismus. Paul-Braune-Sievers: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur, XI. köt. 287. l.

⁷⁾ Így pl. Ortnit és Hartnit is váltakoznak egymással. V. ö. K. Müllenhoff: Zeitschr. f. d. Altert. XII. k. 349. és 352. l.

⁸⁾ V. ö. F. Wrede id. m. 71. és 83. l. — V. ö. még fentebb »Buda« nevénél.

az alakjában északra került s az Eddában jegyeztetett fel. A német törzsek hírért vették annak, hogy Attilát egy Ildikó nevű nő ölte meg bosszúból éjnek idején álmában, lakoma után, a mire nemsokára azt a másik még jelentősebb és meglepőbb értesülést vették, hogy Attila fiai egy rettenetes csatában megverettek s a hun birodalom felbomlott, és pedig közvetve vagy közvetetlenül — micsoda következtetés kínálkozhatott volna a hirtelen egymásra következő két eseményből a távolállóknek inkább? — Ildikó bosszuja által előidézve. Ezeknek az Attila haláláról és fiai pusztulásáról szóló mondai színezetű híreknek a történeti Burgund-mondával való egybekapcsolása után a hagyománynak a következőképen kellett szólnia: Ildikó-Kriemhild, a burgundi királyok testvére, megbosszulta kiirtott nemzetségét Attilán, és bosszuvágyától hajtra, romlásba döntötte Attilának — további fejlődésben: Kriemhildtől származott — fiait és a hun birodalmat is. A mondának ezt a szerkezetét találjuk az Eddában, a hol Atlinak mindkét fia, Erpr és Eitill — nevük talán Attila két fiának valódi történeti nevéből torzult el ¹⁾ — Guðrún-tól született. Erpr és Eitill az Eddában Atli halála előtt öltetnek meg, a mely változtatás igen könnyen mehetett végbe, minthogy a hun birodalom felbomlásának a Pannóniától távol lakó nyugati német törzsekre nézve nem volt önálló jelentősége, mint pl. a pannóniai keleti gótokra nézve, úgy hogy a monda ama természetes törekvésének, mely a történeti események egyénítésére irányul, semmi sem állott útjában. A monda jelzett alakjától függetlenül fejlődött a hun-hagyomány Pannóniában olyanná, a hogy a hun-krónikában ránk maradt. Mint már fentebb kifejtettem, a pannóniai hun-monda, miután a német Burgund-mondával egybekapcsolatott, Németországba vándorolt, a hol a Burgund-Nibelung-mondával contamináltatott. Ezek az új elemek új átalakításokhoz vezettek, a melyeknél fogva Attila fiai új neveket kaptak: Orte-Ortwin-Ortlieb-Aldrian (Aldarik-ból) és Scharpfe, a melyek a német hagyományban már meglevőkkel felcseréltettek. Az így keletkezett szerkezet ekként hangozhatott: Kriemhild megöli — Dietrichtől támogatva — Attila fiait, a kik közül az egyik, Orte-Ortwin-Ortlieb-Aldrian, ki a pannóniai hagyomány hatása alatt a német monda Eitill-jének helyébe lépett, Kriemhildtől származott; a másik pedig, Scharpfe, a ki mellett

¹⁾ Így pl. *S. Bugge* (Erpr og Eitill. Skriftr udg. af Videnskabselskabet i Christiania. II. Hist. phil. Kl. 5. sz. 5. l.) Erpr nevét a történeti Ernao-ból származtatja. V. ö. *Fr. Panzer*: *Deutsche Heldensage im Breisgau*, 1904. 45. és 77. l. 65. jegyz.

Erpr = Erpfe is megmaradt, Helchétől; erre Kriemhild megölte magát Attilát is, még pedig — valószínűleg a pannóniai monda befolyása alatt — Aldrian segítségével, a ki azonban ebben a szerepében már nem lehetett Kriemhild fia, mert hiszen a monda legrégebbi szerkezetében, mely az Eddában van feljegyezve, Attila két fia már ekkor nem élt, hanem nibelungi sarjadékká (Huiflung), és pedig a hunok legnagyobb nibelungi ellenségének, Hagennek fiává kellett változnia. De hogy ez csak későbbi eltolódás lehet, eléggé bizonyítja az a körülmény, hogy Aldriant egészen természetellenesen ¹⁾ a halálosan megsebesült Hagen közvetlenül halála előtt nemzi egy különben sohasem említett hun nővel.²⁾

Ebből a hagyományból jutott a német mondának másodikbeli északra vándorlása alkalmával nemcsak Herkja és Þjóðrekr — mint már föntebb kimutatni igyekeztem — az Eddába, hanem Aldrian is, a kivel Huiflung,³⁾ Hogni fia, kétségkívül azonos, úgy hogy maga a név csak véletlenségből lehet elhallgatva vagy merülhetett feledésbe. Másképen fejlődött maga a német monda tovább. Itt is ugyanazt a kétfelé ágazást látjuk, mint a Dietrichről szóló hagyományban. Miután egyrésről a hun csata a ravennai csatával az Olaszország elfoglalásáról szóló hagyomány hatása alatt kombináltatott, Etzel fiainak halálát a Kriemhilddel való egybekelés elé kellett tenni, tehát a mondanak Etzel mindkét fiát, Orte-Ortwint is, a ki eredetileg — mint Aladár — Kriemhild fia volt, Helchétől kellett származtatnia; másrészt azonban a burgundi csata is contamináltatott a hun csatával, a mi szerint Kriemhild az ő bosszujában saját fiát sem kímélte meg, és ekként itt is találkozunk Ardarik > Aldrian-Ortlieb-bal, de eredetibb alakban mint Kriemhild fiával, a kit későbbi eltolódás folytán, melyet a bűnösségnek Etzelről Kriemhildre való átvitele idézett elő, Hagen fejez le. Minthogy a német monda már nem tud semmit Etzel megöletéséről, Ardarik > Aldriannak a gyilkosságban való szerepe természetesen elesett. De talán épen ennek következtében lett Aldrian a német hagyományban Hagennek, a

¹⁾ V. ö. *M. Rieger*: Die Nibelungensage. *Pfeiffer*-féle Germania, III. köt. 197. l.

²⁾ Hogy Aldrian anyja hun asszony volt, nincsen ugyan kifejezetten megmondva, de az elbeszélés színhelyéből és tartalmából egészen világosan tűnik ki. Aldrian tehát félig hun, félig germán származású volt, ép úgy mint Aladár.

³⁾ Hogy Huiflung csak a második mondarétegbe tartozhatik, más okok alapján is kétségtelen. *A. Edzardi*: Kleine Beiträge zur Geschichte und Erklärung der Eddalieder. *Pfeiffer*-féle Germania, XXIII. 412. l.

hunok rettentő öldöklőjének atyjává. A Nibelung-énekben Etzel ezt mondja Aldrianról:

Wol erkande ich Aldriänen, wan der was mîn man.
lob und michel êre er hie bi mir gewan.¹⁾

Ugyanezt, hogy t. i. Attila udvaránál tartózkodott, mondja a *Þidrekssaga* is Aldrianról, Hogni fiáról. Mindezen eltolódások, melyeket az Eddában és a német költeményekben észlelhetünk, pontosan tükröződnek a *Þidrekssaga*-ban, mely általában tarkán vegyít régi és új, skandináv és német mondai elemeket. Az Ardarik név különböző alakjai a skandináv-német hagyományban kétségkívül a mondának chronologiai és geographiai tekintetben eltérő ápolásán alapúlnak. A legrégebb forma bizonyára Aldrian, mely a gót alakhoz legközelebb áll és valószínűleg azért maradt fenn a hagyományban, mert Ardarik szerepe kétfelé vált, úgy hogy két különböző névre volt szükség. Aldriannál valószínűleg fiatalabb forma Orte, a legfiatalabbak pedig Ortwin és Ortlieb.

A skandináv-német mondának a magyar hagyománytól való leglényegesebb eltérése abban áll, hogy míg az előbbiben Attila fiai a nagy katasztrófában életüket veszítik,²⁾ addig az utóbbi csak bukásukról tud, nem halálukról. De ez az eltérés könnyen megmagyarázható. A magyar mondában hatalmukat és birodalmukat veszítik el Etele fiai. Csabának el kell menekülnie Pannóniából, és Aladár is minden bizonynyal kénytelen átengedni a győzelem gyümölcsét Detrehnek, a kinek segítségével kivívta, mert Detrehnek mint a germánok képviselőjének a hunok veresége után vissza kellett nyernie a germánokon való uralmat. A német mondában azonban, melyben a történeti eseményekkel való minden nemzeti összefüggés híján a hagyomány mindjobban egyénítettett, Etzel fiaira nézve a hatalom elvesztése szükségképen a megsemmisítést, a halált jelentette, annál inkább, mert a hun birodalom bukása maga a nyugati hagyományban — mivel a német Nibelung-mondára nézve nem volt jelentősége — már korán feledésbe merült, tehát nem volt a burgundi királyi család pusztulásáért való megtorlásnak tekinthető. Ezt a pannóniai hagyománytól eltérő felfogást talán előmozdította az a hír is, mely Elláknak és talán Attila más fiainak is haláláról szólt.

¹⁾ *Bartsch K.* kiad. 1755. vsz.

²⁾ Csak *Huifungr* = Aldrian haláláról nem tud sem az Edda, sem a *Þidrekssaga*; sőt az utóbbi szerint Aldrian Attila halála után Brynhildr segítségével még visszafoglalja a nibelungok országát is. *Olv. Unger id.* kiad. 427. fej.

A mondottakból annyi kétségkívül kiviláglik, hogy a magyar monda itt is régibb és eredetibb hagyományokat őrzött meg, mint a skandináv-német. Az is fölötte valószínű, hogy a pannóniai monda Aldrian-Orte-Ortlieb-ra vonatkozólag is hatással volt a német hagyományra, de — mint Dietrichnél is — csak abban az időben, mikor a történeti Burgund-monda az Attila haláláról és fiainak s birodalmának romlásáról szóló hírek felvétele által befejezéshez jutott és a frank Nibelung-mondával már egybe volt kötve.

Etele második fiát *Chaba*-nak (olv. Csaba)¹⁾ hívták, a ki egy görög királyleánytól, Honoria = Helchétől született. Miután Aladártól és Detrehtől vereséget szenvedett, elmenekült Pannóniából. »Fugit ergo Chaba — így folytatják krónikáink fönt közölt elbeszélésüket — cum XV milibus Hunorum in Greciam ad Honorium, et quamvis retinere voluisset et Grecie incolam efficere, non permansit, rediens in Scythiam ad patris nationem ac cognatos.«²⁾ Qui dum Scythiam introisset, mox incepit suadere quod penitus redirent in Pannoniam, ultionem de Germanis accepturi. Remanserant quoque de Hunis virorum tria milia ex prelio Crimildino erepti per fuge interfugium, qui timentes occidentis nationes, in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos, sed Zaculos vocauerunt.³⁾ Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognouerunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquesta, partem in ea sunt adepti non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti, literis ipsorum uti perhibentur.⁴⁾ Isti quippe Zaculi in Grecia periisse Chabam putauerunt. Unde vulgus adhuc loquitur in comuni: Tunc redire debeas, quando Chaba de Grecia reuertetur. Iste igitur filius Ethele est legitimus,⁵⁾ ex filia Honorii imperatoris Grecorum genitus, cui Edemen et Ed filii sunt vocati. Edemen autem, cum Hungari in Pannoniam secundario sunt

¹⁾ V. ö. *Melich János*: Szláv jövevényszavaink, I. köt. 20. l.

²⁾ A többi krónika hozzátesszi: »Manerat namque Chaba in Grecia cum Honorio annis XIII, sed rediit in Scythiam anno uno propter viarum discrimina et difficultatem passagiorum«, a mire a Csaba korosmin feleségéről szóló elbeszélés következik.

³⁾ A többi krónikában: »per fuge interfugium erepti de prelio Cramheldino (Chron. Pos. Cuminhuldino), in campum Chigla mezei se colligere procurarunt. Qui cum timerent occidentis nationes ne eos inuaderent ex abrupto, ad Erdeelew intrauerunt, non se hungaros, sed Zekul (Siculus) alio nomine vocauerunt.«

⁴⁾ Bővebben szólnak erről *Túróczi* és *Oldh*.

⁵⁾ *Mügelin*: »Derselb kaba war der letzt sun kunig etze

reuersi, cum maxima familia patris sui et matris introiuit, nam mater eius de Corosminis orta erat. Ed vero in Scitia remansit apud patrem. Ex isto enim Chaba generatio Abe est egressa. Cum igitur Chaba adiens in Scitiam, nobilitate genitricis in communi se iactaret, Hunorum nobilitas ipsum contempnebat, asserentes eum non verum esse alumpnum regni Scitie, sed quasi missitalium extere nationis. Propter quod e Scitia uxorem non accepit, sed traduxit de gente Corosmina.¹⁾ — Postquam autem filii Ethele in prelio Crumhelt cum gente Scitica fere quasi deperiissent, Pannonia extitit X annis sine rege, Sclauis tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et Vlahis aduenis remanentibus in eadem, qui viuente Ethela, populari seruitio sibi seruiebant. Surrexit tandem Zuatapulg filius Morot. princeps quidem in Polonia, qui Bracta subiugando, Bulgaris Messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia post Hunorum exterminium dominari. Hunc quidem Hungari . . . cum tota militia peremerunt, et sic Pannonie populus, qui superius sunt notati, incepterunt dominari.* A mit még ezután beszélnek krónikáink, az már nem tartozik a tulajdonképeni hun-mondába. Attila uralkodásának chronológiája a Bécsi krónikában s némely más krónikákban természetesen tudós kombináczió alapszik.

Mint már föntebb hangoztattam, a mondának ez a része magyar nemzeti szempontból a legfontosabb volt. Ezen alapúl tulajdonképen a hun-magyar azonosság hite és ez adta a magyar honfoglalás igazolását. Ép azért itt jutott legtovább a germán hagyománynak a magyaroktól való önálló továbbfejlesztése. A hun-história ezen részének sajátosan magyar elemei oly problémákat vetnek fel, melyek a magyar őstörténet legtöbbet vitatott kérdéseihez tartoznak. Ehez a részhez fűződik nevezetesen a székely kérdés és a magyar rovásírás kérdése. A mi feladatunkra nézve azonban e kérdéseknek nincs közvetlen jelentőségük; ép azért nem szükséges, hogy áttekintését vagy épenséggel bírálatát adjam a többé-kevésbé megokolt feleleteknek, — meggyőződéseim szerint a legújabbak sem tisztázták az egyes kérdéseket egész terjedelmökben, — melyekkel a kutatók a felállított problémák megoldását megkísérlték.

A Csaba név magyarázata nehézségeket okoz. Általános vélemény szerint a hun-monda sajátosan magyar elemei közé

¹⁾ A többi krónikában: »Hic (Chaba) autem in Scytiam, paternam soilicet sedem adiundo, uxorem de Scitia non accepit, sed traduxit de Corosmina, de consilio Bendakuz aui sui, quem sanum, sed nimis decrepitum dicitur inuenisse.*

tartozik. A magyarban egy növénynek — de csak nyelvjárási és így is ritka ¹⁾ — neve: *Csaba-íre* (Csaba-irem) = *pimpinella germanica saxifraga*. Nevét a régebbi botanikusok azzal a bizonyára tudós eredetű elbeszéléssel — a *pimpinellának* a germán néphitben is seborrasztó ereje van — magyarázzák, a mely szerint Csaba 15,000 sebesült harcosát, a kikkel később Görögországba menekült, ezzel a növénynyel gyógyította meg.²⁾ Azonkívül a magyarban a Tejút-nak egyebek közt Hadak-útja is a neve, melynek eredetét a következő kétes értékű mese ³⁾ magyarázza: Csaba emberei csillagösvényen, mely azóta a lovak patáitól szikrázik, leszálltak és a szorongatott székelyek segítségére siettek.⁴⁾ A hun-história előadására és ezen fölötté bizonytalan mythikus vonásokra támaszkodva, kutatóink közül többen Csaba egész alakját mythikusnak tartják, mely a magyar mythosból jutott volna a hunmondába.⁵⁾

Csaba nevét Anonymus is említi: »Zuardu in eadem terra duxit sibi uxorem, et populus ille qui nunc dicitur sobanogera (= Csaba magyara), mortuo duce Zuard in Grecia remansit. Et ideo dictus est soba secundum grecos, id est stultus populus, quia mortuo domino suo, viam non dilexit redire ad patriam suam.« ⁶⁾ Hogy Anonymusnak ezen elbeszélése és a hun-krónikának Csabáról szóló előadása közt valami összefüggésnek kell lenni, alig szenvedhet kétséget. A tudós jegyző azonban lenézvén a hegedősök csácsogását, sajnos itt is épen csak jelzi monda-ismeretét, a melynél többre becsül egy együgyű, tudákos etymológiát: soba > görög στοβ, mely hangzása hasonló a szláv eredetű »ostoba« szóhoz. Így az összefüggés homályos marad, és Anonymus idézett helye a Csabamonda megfejtésében nem igen nyújthat támasztó pontot. Az a körülmény, hogy itt egy magyar törzs »Csaba magyara«-

¹⁾ *Borbás Vincze*: Csaba-irem. Magyar Nyelvőr, 1896. 553. l.

²⁾ V. ö. *Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia, 253. l. és *Sebestyén* id. m. 531. l.

³⁾ V. ö. *Ipolyi*: Magyar mythologia, 581. l. *Lugossy József*: Ősmagyar csillagismeri közlemény. Új M. Múzeum, V. évf. (1855) I. köt. 115. l. és *Sebestyén* id. m. 535. l.

⁴⁾ Más magyarázatot ad *Szirmay Antal* (Hungaria in parabolis): »Hadakútja ex eo vocatur, quod ex Asia egressi (Hungari) ductum constellationis hujus in Europam secuti fuerunt.« Ezt a magyarázatot, mely szemmeláthatólag egészen önkényes, *Grimm Jakob* is felvette német mythológiájába. Deutsche Mythologie, 331. l.

⁵⁾ Így *Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia, 159: 354. l. és többször. *Marczali Henrik*: A székelyek eredetéről. Budapesti Szemle, XXV. 142. l. *Petz* is id. ért. 80. l.

⁶⁾ XLV. fej.

nak van nevezve, Nagy Gézá¹⁾ arra a feltevésre birta, hogy Csaba neve tulajdonkép a hun »Saviri« vagy »Sabiri« néptörzs nevével azonos, a kiket Jordanes²⁾ — úgy tetszik — Hunuguri-nak is nevez. Ezeket Nagy Géza »ungar«-oknak, magyaroknak tartja, és Konstantinus császárnak³⁾ a Σαβαριοίασι: népről szóló tudósítására támaszkodva arra következtet, hogy a »Sabiri« tulajdonképen egy magyar néptörzs voltak, és hogy ennél fogva Csaba egy eponymus, mely annak emlékezte folytán, hogy a hunok egy része a hun birodalom felbomlása után az alsó Dunánál a rómaiak földjén telepedett le, jutott a hunokról szóló sajátosan magyar mondába. Bármily élesemeljű azonban e hypothesis, — tudományosan nem igazolható nézetekre lévén alapítva, — nem egyéb a képzelet pusztá játékánál.

Más magyarázatot ad Sebestyén,⁴⁾ a ki itt is úgy látja, hogy a germán eredetű hagyományokra az avarok átalakító befolyást gyakoroltak. Az említett mesét, mely a »Hadak-útja« kifejezésnek magyarázata adja, régi és valódi monda-kincsnek tartja és arra alapítja Csabára vonatkozó hypothesisét. Magyarázataiban utal Widukindnak⁵⁾ a thüringiai birodalom bukásáról szóló mondai elbeszélésére, melynek lényeges tartalma a következő: Irminfrid, az utolsó thüringiai király, a szászok éjjeli támadása alkalmával, a kik Thiadricus frank királylyal, Irminfrid sógorával szövöttek, nejevel és gyermekeivel elmenekül. Thiadricus visszahívhatja Irminfridet és hamis ígérekkel rábeszéli Iringet, a szerencsétlen király legbensőbb tanácsadóját, hogy urát ölje meg. Iringnek, miután a királyt megölte, a tett ígérek helyett számkivetés lesz a jutalma, mire a frank királyt bosszúból megöli és kardjával magának utat nyit. Widukind maga kételkedik az elbeszélés igaz voltában, de azért hozzáteszi: »mirari tamen non possumus, in tantam famam praevaluisse, ut Iringis nomine, quem ita vocitant, lacteus coeli, circulus usque in praesens sit notatus.« Ezen mondán kívül idevonja Sebestyén a Nibelung-éneket is, a melyben Infrid és Iring Etzel udvarában tartózk-

¹⁾ Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez, 130. l. és Pallas Nagy Lexikona, IV. köt. 385. l.

²⁾ Getica, V. fej.

³⁾ De adm. imp. XXXVIII. fej. A m. honfoglalás kútfoi, 120. l.

⁴⁾ Id. m. 549. l.

⁵⁾ MGH. SS. III. 420. l. E monda más forrásokban is maradt ránk. V. ö. K. Müllenhoff: Von der Herkunft der Schwaben. Zeitschr. f. d. Altertum, XVII. 57. l. — R. Kögel: Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgange des Mittelalters, I. köt. 124. l. — Symons id. m. 668. l.

kodnak, mert a Klage¹⁾ szerint a birodalomból számkivettettek. Továbbá rámutat Sebestyén egy Iring nevű történeti avar fejedelemre, a ki — így beszéli Regino²⁾ — miután Henrik friauli herceg öt nyugat-pannóniai birtokából elűzte, a német császárhoz menekült. Erre a történeti alakra kell Sebestyén szerint az említett mondai hagyományokat visszavezetnünk, melyek alapjukban a Csabáról — eredetileg ez is egy elűzött avar fejedelem — szóló magyar hagyománnyal azonosak és Pannóniából jutottak Németországba. Az Iringről mint epikai, és Iringről mint mythosi hősről szóló német hagyománynak a magyar Csaba-mondával való azonosítása sok okból lehetetlen; teljesen elegendő azonban annak a megállapítása, hogy Sebestyén azon állítása, mely szerint Iring egy történeti avar fejedelem lett volna, Reginonak egy »durva félreértésén« alapszik, a ki Hringus-ból (= ring, az avar-gyűrű német neve) egy Iring nevű avar fejedelmet csinált.³⁾ A Csaba-mondának ezen említett magyarázata Sebestyén egész bizonyításának legfontosabb pontja; minthogy azonban ez a magyarázat hamis, az egész székely-avar elméletet, a mennyiben a mondára vonatkozik, elhibázottnak kell tekintenünk.

Magát a »Csaba« nevet Vámbéry⁴⁾ etymologiailag a törökből származtatja. Neki úgy tetszik, hogy e név a török »čapak«-kal (= egy, a ki berohan, megtámad, tehát harcos) azonos. Hogy ez az etymologia helyes-e, nem kutatom; bizonyos csak annyi, hogy Csaba mint népies magyar személynév gyakran fordul elő okleveleinkben és előfordul helységneveink közt is.⁵⁾

¹⁾ 373. vv.

²⁾ MGH. SS. I. köt. 561. l. ad a. 796.

³⁾ Regino szerint: »Henricus dux Foroiualanorum... Iringum gentis Avarorum principem... improvise expoliavit.« V. ö. Regino e helyét Einhard (MGH. SS. I. k. 183. l. ad a. 796.) idevonatkozó tudósításával: A kincsnek egy részét, melyet »Ericus dux Foroiuliensis, spoliata Hunorum regia, quae Hringus vocabatur, eodem anno regi de Pannonia detulerat«, a császár az újonnan választott Leo pápának küldötte ajándékba. Regino krónikájából e félreértés más krónikákba is belekerült. V. ö. Abel-Simon: Jahrbücher des fränkischen Reiches unter Karl dem Grossen, II. köt. (1883) 99. l. és Forschungen zur deutschen Geschichte, XIV. köt. 135. l.

⁴⁾ A magyarok eredete, 171. l.

⁵⁾ Feltűnő, hogy »Schaba« mint egy magyar vezér neve előfordul Aventinus-nál (Annalen id. kiad. III. köt. 13. és 15. l. és Chronik, V. 1. 272. és 273. l.) az augsburgi csata leírásában. Más forrás — a hogy én látom — nem tud erről a »Schaba«-ról, és hogy hogyan került Aventinus műveibe, nem tudjuk. A hun-mondával azonban aligha szabad összefüggést keresnünk. V. ö. Nagy Géza: Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez, 156. l.

Nyilvánvaló, hogy azok a feltevések, melyeket eddig Csaba nevére és személyére vonatkozólag felállítottak, vajmi kevésbé alkalmasak arra, hogy a Csaba-monda kérdésének megoldását előbbre vigyék. Azt a szerepet, melyet Csaba a magyar hun-mondában játszik, csak részben, és pedig csak befejezésében tartom sajátosan magyarnak; magvában és egész conceptiójában mindenestre történeti alapon nyugszik és germán eredetű. Mint már fentebb kifejtettem, fölötte valószínű, hogy Csaba anyja a német monda Helchejével és a történelem Krekájával azonos. A hun-krónikából kiviláglik, hogy Csaba Aladárral szemben a hunoknak, tehát valószínűleg Attilának is kedvencze volt. Attilának egy kedvenczéről, *Ḥpōwāχ*- vagy *Ḥpōwāc*-ról, a ki legfiatalabb fia volt, azt mondja Priskos,¹⁾ hogy azért tüntette ki valamennyi fia fölött, mert azt jósolták róla, hogy Attila elbukott nemzetségét ő fogja ismét felemelni. Ugyanebben az időben Kreka volt Priskos szerint²⁾ Attilának rangban első felesége; keleti szokás szerint tehát igen valószínű, hogy Attila kedvencz fia Ernák, az ő kedvencz nejétől, Krekától származott. Attilának ezen kisebbik fiáról, Hernac-ról, azt beszéli továbbá Jordanes,³⁾ hogy a Nedao melletti csata után megmaradt hunjaival Kis-Scythia legkeletibb részében telepedett le. Azt tartom, hogy a magyar Csaba-monda ezen, Attila kedvencz fiának sorsáról szóló hagyományokból alakult ki. Az egyezés feltűnő, és a magyar monda itt is bámulatos történeti hűséggel őrizte meg a történeti hagyományokat. Ernák sorsa minden tekintetben hasonlatos a Csabáéhoz: Ernák valószínűleg Kreka fia, mint Csaba is a Kreka = Helche-é; Ernák Attila kedvencze, mint Csaba a hunoké; Ernákról azt mondja a jóslat, hogy Attila nemzetségét fel fogja emelni, valamint Csaba a magyar mondában a tulajdonképeni mozgatója Pannónia visszafoglalásának és őse az Árpád-háznak; és valamint Ernák, Csaba is seregének maradványaival Scythiába menekül vissza. Ernák ugyan a történelemben Attilának ifjabbik vagy legifjabbik fia, a magyar mondában pedig minden valószínűség szerint az idősebbik, de egészen nyilvánvaló, hogy ez csak későbbi eltolódás, melyet Kremheldnek a pannóniai mondába való felvétele idézett elő.

De bármily feltűnő is az egyezés a történelem Ernákja és a magyar monda Csabája között, a hun-história elbeszélése

¹⁾ Corp. Script. Byz. 161. és 208. l.

²⁾ Id. kiad. 197. és 207. l.

³⁾ Getica, L. fej.

mégsem származik semmiesetre sem tudós forrásokból, hanem csakis magyar szájhagyományból. A mondottak után, azt hiszem, hogy ezt nem kell még külön is bizonyítanom.

Az Eddában Atli fiait — mint már említettem — Erpr-nek és Eitill-nek hívják. Az utóbbinak helyébe a német mondában a pannóniai hagyomány befolyása alatt Kriemhild fia Ardarik > Aldrian-Orte-Ortwin-Ortlieb lépett. Erpr-re nézve — a hogy már előbb megjegyeztem — Bugge tette valószínűvé, hogy a történeti Ernákkal, tehát a magyar monda Csabájával is azonos. Erpr neve a német mondában Erpfe, a kit azonban némely forrás Scharpfe-nek nevez. A keleti germánban ennek a névnek »Scarpa« alakban¹⁾ kellett hangzania, és úgy gyanítom, hogy Csaba neve a magyar szájhagyományban *Scarpa*-ból származott, egy talán már meglévő magyar személynév hatása alatt. A skandináv és német hagyományban Erpr-Scharpfe ép oly kevéssé éli túl Attila halálát és a hun-birodalom katasztrófáját, mint Eitill-Aldrian-Ortlieb. A magyar monda pedig, valamint Aladár haláláról, úgy nem tud Csaba haláláról sem; sőt az utóbbi alakjához még további fontos hagyományok fűződnek, a melyek, bár keleti-gót pannóniai és nem sajátosan magyar eredetűek, nem jutottak bele a német mondába. Ennek oka, mint másutt, itt is abban keresendő, hogy a német mondára nézve nem volt Attilának és a hun birodalom bukásának önálló jelentősége.

A hun-krónikának Csabáról szóló elbeszéléséből a következő tartom pannóniai mondakincsnek, melyet a magyarok mai hazájokba való költözésük után vettek át: Csabát, Etlének egy görög császárléánytól származott fiát, a hunok atyjának utódává választották; vele szemben azonban fellép Aladár, legyőzi őt a második ütközetben, és keletre, Görögországba űzi. A Csaba visszatérésébe vetett hit is valószínűleg még a pannóniai mondából való. Priskos tudósítása mutatja, hogy ez a hiedelem Attila alattvalói közt el volt terjedve, tehát könnyen maradhatott fen a pannóniai hagyományban; a honfoglaló magyarságra nézve pedig ez a mondának egy olyan pontja volt, mely valósággal rákényszerítette arra, hogy belőle kiindulva, a mondát magyar nemzeti értelemben tovább fejlessze. A pannóniai népek már nem igen hittek Csaba visszatérésében, mert »isti quippe Zaculi in Grecia periisse putauerunt«; innen a közmondás (vulgus adhuc loquitur in communi), mely ismét világosan bizonyítja a hun-krónika egyes részeinek népmondai eredetét: »Tunc redire debes, quando

¹⁾ V. ö. E. Förstemann: Altd. Namenbuch, I. *Scarpa* alatt.

Chaba de Grecia reuertetur.«¹⁾ A Csaba visszatérésében való kételkedés, mely a monda további elbeszélésével éles ellentétben áll, épen a hagyomány népi eredete mellett bizonyít, a hol az ellenmondás a leggyakoribb jelenségekhez tartozik. A kételkedés megmaradt a mondában, mindamellett, hogy a sajátosan magyar folytatás ekként szólott: A Scythiában lakó hunok = magyarok, a kikhez Csaba visszatért, hajlottak az ő tanácsára, nyugat felé nyomultak, és Árpád vezérlete alatt, kinek őse Attila volt, visszafoglalták Pannóniát. Ezt a folytatást a sajátosan magyar monda — részben bizonyára a krónikaíró önkénye is — különböző genealogiai és másféle magyar hagyományokkal diszította fel. Ide tartozik valószínűleg Csabának egybekelése a »korosminok« törzséből származó leánnyal;²⁾ a Csaba fiairól, Edről és Edemenről szóló elbeszélés; az »Aba« nemzetségének »Csaba« törzséből való származtatása, és természetesen minden, a mi a magyar honfoglalással közvetlenül összefüggésben van.

Ónálló magyar továbbképzésnek tekintendő valószínűleg a székelyekről meg a székelyeknek Chigla (Csigla vagy Czigla?) mezején³⁾ Erdélyben (Erdeelew) való letelepüléséről és Ruthé-

¹⁾ *Sebestyén* (id. m. 495. l.) úgy véli, hogy ezt a vonást a monda Theodorikról, a ki Görögországban tartózkodott, és a kit népe Pannóniában várva várt, vitte át Csabára. De eltekintve attól, hogy Theodorikot nem hiába várták vissza, hogyan kellene ezen átvitelt elképzelnünk, és mi indíthatta volna rá a mondat? A magam részéről nem csatlakozhatom Sebestyén ezen nézetéhez.

²⁾ A »Corosmini« nevet, úgy tartom (v. ö. *Vámbéry*: A magyarok eredete, 178. l.), még mindig nem sikerült megmagyarázni. Nem volna-e talán a »Rosomini« névvel azonosítható? Ezekről azt beszéli *Jordanes* (Getica, XXIV. fejj.), hogy az ő törzsükből származott Sunilda, a kit Ermanarik, férje áruló szökéseért lovakhoz köttetett és széttépetett. A »Rosomini« név aligha történeti, hanem inkább csak epikai eredetű (v. ö. *Jiriczek* id. m. 57. l. és *Symons* id. m. 682. l.), a mint nem is lehet kétséges, hogy *Jordanes* ezt az egész elbeszélést a keleti gótok mondájából merítette. Ha szabad volna a »Corosmini« népet a »Rosomini«-val azonosítanunk, abból a fenti feltevésen kívül, hogy *Ernac* > *Erpr* azonos Csabával, a pannóniai — és természetesen nem sajátosan magyar — hagyománynak egy másik egyezése is következne a skandináv hagyománnyal, nevezetesen az Ermanarik-mondával, melyben *Guðrún*-nak *Jónak*-tól származott egyik fiát szintén »Erpr«-nek hívják, a kit testvérei megölnék (a testvérviszály a történelemben és magyar mondában?). midőn *Guðrún* felszólítására *Jörmunrekkr* = Ermanarik ellen indulnak, hogy testvérüknek, *Svandhildr*-nak (= *Sunilda*) halálát rajta megbosszulják. V. ö. az Eddában: *Guðrúnarhvöt* és *Hamðismöl*. Nem akarok e sejtéssel itt tovább foglalkozni, s azért még csak azt említem, hogy ezen az úton az a lenézés is, melylyel Csaba egy idegen nővel való városa miatt népénél találkozik, meg volna magyarázható.

A »Chigla« névre nézve már többféle nézetet állítottak fel. Helyes ét — úgy vélem — *Karácsonyi* (id. ért. 73. l.) adta azzal.

niában a magyarokhoz való csatlakozásáról szóló elbeszélés is. Az oláhokról és a rovásírásról szóló tudósítást természetesen maga a krónikairó vette fel a mondai előadásba. A hunoktól való származás hite mélyen gyökerezett a székelység tudatában, még akkor is, mikor maga a monda már rég kihalt; és manapság is csak kelletlenül tudnak róla a székelyek letenni. A skeptikus Anonymus sem tudta magát a néphit hatása alól kivonni: »Siculi, qui primo erant populi Athyle regis.«¹⁾ A székelységnek ebből a szívós hitéből, valamint abból, a mit a monda róla a hunokkal összefüggésben elmond, kétségtelenül következik, hogy a székelyeknek kellett a hun-monda legbuzgóbb művelőinek lenniök, és hogy a hunokhoz minden más magyar törzsnél közelebbi viszonyban állóknak kellett magukat tartaniok. Hogy mi szolgálhatott ennek a felfogásnak alapul, az homályos és valószínűleg majd csak akkor fejthető meg, ha az egész székely-problema végérvényes és egész terjedelmében való megoldást nyert. Karácsonynak talán sikerült a székelyek nevét megfejteni, de ez a megfejtés még nem teljes és minden részletére kiterjedő megoldása a kérdésnek. Magából a hun-krónikából a kérdés bizonyára nem fejthető meg, de nem tekinthető kielégítőnek az olyan megoldás sem, melyet a hun-krónika ellenére kísérelnek meg. A hun-históriának a székelyekről szóló elbeszélése kétségtől a szájhagyományból származik és semmiesetre sem a krónikásnak tudákosan összetákoltt meséje. Ép ezért a székely-problema végleges megoldásának a hun-monda ezen részét is okvetlenül meg kell fejtenie. Mert a valódi monda, ha talán félre is értett vagy félre is magyarázott, de mindig mély történeti vonatkozá-

hogy egy »Czigla« nevű dombcsoporra mutatott rá Maros-Torda megyében, Bánd, Ménes és Bazéd vidékén. Abban azonban Karácsonyi mindenestre téved, mikor azt állítja, hogy a székelyek letelepüléséről és a magyarokhoz csatlakozásáról szóló elbeszélést maga a krónikás költötte, és pedig a tatárjárás némely epizódja alapján. Ez az elbeszélés kétségtől magából a mondából származik, és nem lehetetlen, a mire *Dománovszky Sándor* figyelmeztet bennünket, hogy itt bizonyos összefüggés van a hunok egy részének Dáciaiban való letelepedésével, melyről *Jordanes* (*Getica*, L. fej.) értesít, és pedig közvetlenül a *Hernac*-ról szóló elbeszélés után: »Hernac quoque iunior Attilae filius cum suis in extrema minoris Scythiae sedes delegit. Emnetzur et Vitzindur consanguinei eius in Dacia ripense Vto et Hiseo Almoque potiti sunt, multique Hunnorum passim prouentes tunc se in Romana dederunt, e quibus nunc usque Sacromontisi et Fossatisii dicuntur.« Ebben az esetben ez az elbeszélés természetesen eredetileg a pannóniai hagyományba tartoznék és csak később vitte volna át a magyarság a székelyek törzsére és fejlesztette volna tovább.

¹⁾ Cap. 50.

sokat rejt magában; az irodalmi kutatásnak ugyan nem szabad történeti értékét túlbecsülnie, de a történeti kutatásnak sincs megengedve, hogy mint hazug és ostoba koholmányt lenézzze és elvesse. A mondatörténet ezen elv igazsága mellett szám-talan bizonyítékkal szolgál.

A hun-krónika befejező részének vizsgálatánál tehát ugyanazon eredményhez jutottunk, mint előző fejtegetéseinkben. A magyar hun-monda germán, nevezetesen keleti gót eredetű és hun-germán történeti hagyományokból alakult ki. Német kölcsönzésnek semmiképen sem tekinthető; német hatás mutatkozik azonban a Kremheldről szóló elbeszélésben. — De a pannóniai monda is gyakorolt befolyást a német hagyományra. Midőn ugyanis a Burgund-monda befejezéshez jutott, a Nibelung-mondával egybekapcsoltatott és már északra vándorolt, a pannóniai monda Németországban a Nibelung-mondával contamináltatott, minélfogva fontos változások mentek végbe a német mondában. Helche, Dietrich, Aldrian-Orte és valószínűleg Scharpfe is a pannóniai hagyományból származnak, mely feltűnő, de könnyen megmagyarázható hűséggel őrizte meg a történeti események emlékét. Ezt a hűséget megtartották a monda magyar művelői is, és sajátosan magyar továbbfejlesztésnek csakis a Csaba-monda befejező része és a hun-mondának a magyar honfoglalásról szóló hagyományokkal való egybekapcsolása tekinthető.

III. ÖSSZEFOGLALÁS.

1. A monda eredete.

Az eddigi fejtegetésekből eléggé kiviláglott, hogy a magyar hun-krónikának mondai elemei nem tudós kölcsönzések, hanem valódi hagyományok, melyek Pannónia felső részében lokalizálva, a magyar nép ajkán éltek. Ezt — mint láttuk — maguk a krónikák több ízben egész határozottsággal hangoztatják; de még inkább, mint ezek a vallomások, bizonyítja a hun-história egyes jelentékeny részeinek mondai jellegét maga az ide tartozó elbeszélések tartalma. Kérdés mármost, hogy ezek a hagyományok prózai formában éltek-e a nép száján, vagy pedig epikai dalokban adattak-e elő a magyar hegedősöktől. Azt hiszem, hogy a hun-mondát nálunk is, mint egyebütt a hasonló mondákat, a nép elbeszélő, egyúttal pedig a hegedősök költői formában művelték. Hogy a magyar hun-monda epikai dalokban is élt, egészen kétségtelenné teszi Oláh, midőn énekekre (cantiones, more graeco historiam retinentes) hivatkozik, melyekben Detrehről énekeltek. Mind a

prózai, mind a költői alak mellett bizonyít Anonymus, mikor krónikájának prologusában »a parasztság csalfa meséiről« és »a hegedősök csacska énekéről« tesz említést. Anonymus ezen helye bizonyára nemcsak a sajátosan magyar mondákra vonatkozik, hanem — és talán első sorban — a hunokról szóló mondára is. Hiszen ez, a mennyire az előbbi századok magyar népköltészetét ismerjük, valamennyi magyar nép-monda közül a legnagyobb, legbefejezettebb és legjelentősebb. Hogy Anonymus is ismerte, nem kell külön kiemelni.

Vizsgálódásaimnak az volt a célja, hogy a magyar hun-mondának germán elemeit és e germán elemeknek a német hagyományhoz való viszonyát megállapítsam. Elfogulatlan kutatók már Petz felfedezései után sem kételkedhettek arra nézve, hogy a magyar hun-monda majdnem egész terjedelmében germán eredetű. Sajátosan magyar elemek a mondának csak bevezető és befejező részében fordulnak elő; amott inkább csak kezdeteit látjuk az önállóságra törekvésnek, emitt jelentőséges továbbfejlesztéssel van dolgunk magyar nemzeti értelemben. Nincs kizárva, hogy ezek között az elemek között még régebbi magyar monda-töredékek is fordulnak elő, melyek talán részben a keleti őshazából származtak, de nem mutatható ki egyetlen egy, csak félig-meddig is biztos nyoma annak, hogy a magyarok oly hagyományokat hoztak volna magokkal keletről Európába, melyek már eredetileg is Attiláról és a hunokról szóltak volna.

Ugy vélem, hogy sikerült az átdó germán törzset közelebbről is meghatároznom, és bebizonyítanom, hogy a magyar hun-mondának germán alkotórészei gót, nevezetesen keleti gót eredetűek. Nagy Theodoriknak Olaszországba vonulása után — így értesít, mint már említettem, Jordanes — a keleti gótok egy jelentékeny töredéke visszamaradt Pannóniában. Ezek a visszamaradt gótok, mint a magyar hun-monda bizonyítja, megőrizték és költőileg mind jobban kifejlesztették nagyfontosságú eseményekről szóló hagyományait, melyekben a hunok és saját sorsuk tükröződött. A népek, különösen harczi szellemű népek vándorlását sohasem szabad úgy képzelnünk, mintha a nép minden egyes fia elhagyta volna régi lakóhelyét; egy rész az adott körülményekkel bizonyára mindig meg volt elégedve, egy másik töredéknek vagy kedve vagy ereje nem volt új fegyveres foglaláshoz. — Új bevándorlók vagy hódítók letelepülését sem szabad úgy felfognunk, mintha e letelepülés a legyőzött nép teljes kipusztulásával volna egyenlő; egy része az összeütközésnél bizonyára megsemmisült, más része azonban beletörődött az új helyzetbe

és békésen élt tovább, míg az egyik nép a másikban többé-kevésbé nyomtalanul fel nem olvadt. Így a hun birodalom felbomlása után is kétségtelenül a hunok nem épen jelentéktelen töredéke maradt vissza a mai Magyarországon, mely azonban egy-két nemzedék után a kulturális tekintetben előrehaladottabb és különben is sokkal számosabb germánssággal asszimilálódott. Theodorik elvonulása után a gepidák lassankint elfoglalták a keleti gótok dunántúli birtokát is,¹⁾ és valószínű, hogy a visszamaradt keleti gótok egy pár évtized alatt teljesen elvegyültek az amúgy is közeli rokon gepidákkal. A régi hagyományok, melyek legalább részben, a két törzsnek már csak az együtt átélt történeti események alapján is közös kincsei voltak, tovább ápolattak és újabb elemekkel gyarapítottak. Olaszországból is bizonyára híre érkezett a rokontörzshöz Theodorik dicsőséges tetteinek, ő lett a germán népvándorlás legfényesebb és legünnepelebb hőse, s mint a germánsság képviselője belépett a hunokról és gótokról szóló pannóniai mondába is. De a történeti Burgund-monda is eljutott Pannóniába, mely kétségtelenül nagyon kíváncsot felvilágosítást nyújtott Ildikó romboló és felszabadító tetteinek indító okairól; ily módon belekerült Kriemhild is — még Theodorik előtt — a pannóniai hun-mondába. Ekkor azonban a békésen előnyomuló szlávok mellett a VI-ik század közepe táján új, harcias hajlamú népek léptek fel Pannóniában, t. i. a longobárdok és avarok. Véres küzdelem támadt, mely a longobárdok és avarok szövetekezése folytán a gepidák vereségével és hatalmuk megtörésével végződött. Nemsokára rá elhagyták a longobárdok is Pannóniát, és Alboin vezérlete alatt (568) Olaszországba vonultak. A gepidák pedig avar hódoltság alá kerültek és az új szolgaság nehéz igája alatt számuk mindjobban fogyott. A IX-ik század második felében utoljára említetnek az avarokkal együtt,²⁾ azután nyomtalanul eltűnnek. Alig vagyunk tehát arra a feltevésre jogosítva, hogy a gepidák még jelentékenyebb számban éltek volna a mai Magyarország területén, mikor azt a magyarok a IX-ik század végén elfoglalták. Sőt valószínű, hogy egy emberöltővel a *Conversio Bagoariorum*-ban való említettésük után, a magyar honfoglalás idejében már beleolvadtak az őket mindenfelől körülvevő szlávsgba. Magyar források egyetlen egy-

¹⁾ V. ö. F. Dahn: Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker, I. köt. 569. l.

²⁾ A *Conversio Bagoariorum* (A magyar honfoglalás kútffi, 306. l.) 871-ből említi: »de Gepidis autem quidam adhuc ibi (t. i. in Pannonia) resident.« V. ö. még K. Zeuss: Die Deutschen und die Nachbarstämme, 1837.

szer sem említik őket mint Magyarország lakóit a honfoglalás idejében, és máskülönben sem hagyták létezésüknek egyetlen látható nyomát sem magok után.¹⁾ Tudományos tekintetben tehát semmi jogunk sincs feltenni, hogy a magyarok a hunmondát a gepidáktól, a kikkel a keleti gótok visszamaradt töredéke összeolvadt volt, közvetlenül vették volna át.

Kik lehettek tehát a germán eredetű monda közvetítői? Legegyszerűbb volna, ha Matthaival azt felelhetnők: a bajorok. Ezt a feleletet azonban már történeti tekintetek is fölötté valószínűtlenné teszik. A mai Magyarországon nem laktak a honfoglalás idejében bajorok, csak nyugati szélein a Rábaig és Balatonig voltak egyes bajor települések, melyeknek lakói azonban már a 907-iki véres magyar-bajor háborúban vagy elpusztultak, vagy nyugatra menekültek.²⁾ Nemzetünknek sem történetében, sem nyelvében nem akadunk annak semmiféle nyomára, mintha a honfoglalás után való első századokban a bajorokkal sűrűbb és bensőbb érintkezésben állott volna. A magyarság az ő külföldi kalandozásai alatt többször jutott ugyan a bajorokkal és más német törzsekkel érintkezésbe, de ezek az érintkezések nem voltak alkalmasak arra, hogy bármiféle kulturális hatást is gyakoroljanak a magyarságra. A külföldi hadjáratok következtében sok német fogoly került ugyan Magyarországba; azonkívül a kiserletek is kísérletet tettek arra, hogy a magyarokat a keresztyén hitre térítsék; később pedig Gyécse fejedelem uralkodása óta német lovagok is telepédtek le Magyarországon: de mindezek a körülmények csak igen csekély hatással lehettek a magyarság művelődési viszonyaira, mert e hatásnak nem mutathatók ki sehol határozott nyomai. A német hatás nálunk valójában csak a XII-ik század közepe táján kezdődik, midőn II. Gyécse alatt tervszerű német telepítések veszik kezdetüket, melyeket kisebb-nagyobb megszakításokkal ő utána is folytattak. A magyar nyelvkincs legrégibb német elemeit Melich János vizsgálta meg s erről szóló meggyőző értékezésében³⁾ ahhoz az eredményhez jutott, hogy a magyaroknak az osztrák-bajor nyelvterülettel való érintkezése a honfoglalás első századaiban semmi nyomot sem hagyott maga

¹⁾ *Borovszky Samu* (A honfoglalás története, 1894. 83. l.) ugyan azt állítja, hogy a honfoglalás idejében a germánágnak még jelentékeny töredékei lettek volna Magyarországon; de ez az állítás, mely a helységnevek hibás etymologiai magyarázatán alapszik, kétségtelenül téves.

²⁾ V. ö. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent-Istvánig, 82. l. és *Kaemmel*: Die Anfänge deutschen Lebens in Österreich, 271. l.

³⁾ Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? Ért. a nyelv- és széptud. köréből, XVII. köt. 4. sz. 1900.

után a magyar szókinsben, hogy továbbá kulturájának legrégibb német elemeit a magyarság nem a bajoroknak, hanem a közép-frankoknak köszöni, hogy tehát a XII. és XIII-ik századi német telepesek nem származhattak osztrák-bajor, hanem csakis közép-frank nyelvterületről.

Tehát már ezek a történeti és nyelvtörténeti tekintetek is határozottan az ellen szólnak, hogy a magyar hun-monda a bajoroktól való kölcsönzés volna. Hun-mondánk tartalmának vizsgálata azonban kétségtelenné tette, hogy tényleg nincsenek semmiféle érintkezési pontok a magyar és a sajátosan bajor hun-hagyomány között. Ha a Kaiserchronik-ban némi nyomára akadunk is egy olyan tradíciónak, mely a hun-birodalom alapításáról és bukásáról szól, abból nem szabad arra következtetnünk, hogy a bajor monda hatott az összehasonlíthatatlanul gazdagabb és önmagában kérek egészet alkotó pannóniai mondára, hanem ellenkezőleg, hogy a pannóniai hagyomány gyakorolt a bajor hősmondára befolyást. Ép oly kevéssé szabad azonban feltennünk, hogy más német törzs közvetítette a magyarsággal a hun hagyományokat. A magyar hun-monda, tartalmának egészében és compositiójában teljesen elüt a némettől, és azok az egyezések, melyek a magyar és német hősmonda egyes elemeiben megvannak, csak egy régebbi közös forrásra, a keleti gótok hagyományaira vezethetők vissza. A mint tehát nincs jogunk arra a feltevésre, hogy a magyarok közvetlenül a gótoktól és gepidáktól vették át a hun-mondát, úgy nem szabad azt sem feltennünk, hogy a németek, közelebbről a bajorok, közvetítették.

Sebestyén Gyula egészen helyesen ismerte fel, hogy a magyar hun-monda ebben az alakjában és ezzel a tartalommal csakis a mai Magyarország területén képződhetett, hogy csak itt lakott népek őrizhették meg és közvetíthették népünkkel. Ilyen közvetítőknak tartja az avarokat, a kik szerinte a hun-mondát a gepidáktól vették át és önállóan fejlesztették tovább. E meggyőződésre Sebestyén — mint már ismételten említém — a székelyekre vonatkozó elmélete alapján jutott, a kiket részben az avarok utódainak tart. Főntebbi fejtegetéseimből azonban kitűnt, hogy sajátosan avar elemek nem mutathatók ki a magyar hun-mondában, és hogy a Csaba-kérdés megoldása, a hogyan Sebestyén adja, hibás, mert Reginónak egy félreértésén alapszik. De az avarok útján való közvetítés különben is teljesen valószínűtlen; sokkal valószínűtlenebb, mint a gepidáktól való átvétel, mert az utóbbit legalább a személynevek keleti germán alakjaival s a hagyománynak történeti hűségével és tisztaságával lehetne támogatni. A Pannóniában lakó avarokról utoljára

863-ban a szent-galleri évkönyvekben¹⁾ és 871 körül a salzburgi *Conversio Bagoariorum*-ban²⁾ történik említés (az utóbbiban a gepidákkal együtt), a mai Horvátország területén lakókról pedig 950 táján Konstantinus császárnál.³⁾ Nagy Károly megsemmisítő hadjáratai után azonban az avarok nem voltak már önálló nép, hanem arra voltak kárhoztatva, hogy az őket körülvevő szláv tengerben nyomtalanul eltűnjenek. »Eltűntek mint az avarok«; így szól egy orosz közmondás Nestor⁴⁾ krónikájában, és a honfoglalás idejében már csak egészen jelentéktelen avar töredékek, s ezek is félig elszlávosodva, élhettek a mai Magyarország területén. A magyar források egyetlen egyszer sem említik őket, ép oly kevéssé mint a gepidákat, s a magyar nyelvben és kulturában szintén nem hagytak hátra egyetlen látható nyomot sem. Sebestyén hypothesisét tehát nem támogatja semmi és így nem is alkalmas arra, hogy a kutatást előbbre vigye.

A magyar őstörténetre vonatkozó kutatás mai állása szerint a közvetítés kérdésére csak egy felelet adható: a közvetítők csakis szlávok, nevezetesen a pannóniai szlovének lehettek. Ez a felelet nem folyik magának a mondának tartalmából, hanem általános történeti és kulturtörténeti okokból. A honfoglalás idejében a mai Magyarország, egyes jelentéktelen néptöredékektől eltekintve, teljesen szláv volt. Ezt közvetlenül különböző történeti források bizonyítják, közvetve pedig számtalan régi, szláv eredetű folyó- és helységnevünk, mely még ma is használatos. Ez a történeti tétel annyira kétségtelen, hogy nem is szükséges vele bővebben foglalkoznom. A szlávokat a magyarok természetesen legyőzték és leigázták, egy részük beleolvadt a magyarságba, más részük pedig megtartotta nemzetiségét mind a mai napig.

Minden történeti forrásnál határozottabban bizonyítja azonban a magyar nyelv, hogy a honfoglalás idejében a mai Magyarország szláv volt és hogy a szlávok messzemenő hatást gyakoroltak a magyarság kulturális viszonyaira. A magyar nyelv vallomása nemcsak biztosabb és objektivebb minden egyéb írott kútfőnél, hanem sokoldalúbb és tartalomban gazdagabb is. Azokból a szláv jövevényszavakból, melyek a honfoglalás idejében és a rákövetkező századokban jutottak a

¹⁾ A magyar honfoglalás kútfői, 301. l.

²⁾ U. o. 304. l.

³⁾ De admin. imp. XXX. fej. A magyar honfoglalás kútfői, 114. l.

⁴⁾ »Inde apud Russos usque ad hunc diem proverbium est: perierunt sicuti Avars, quorum neque stirps, neque progenies restat.« *Jagić* fordítása. A magyar honfoglalás kútfői, 368. l.

magyar szókinszbe, meggyőző erővel világlik ki, hogy a magyarság, nyugati kultúrájának első és alapvető elemeit a szlávoknak. első sorban a pannóniai szlovéneknek köszöni. A kereszténység elterjesztése a magyarok között, mint egyházi és keresztény művelődési kölcsönszavaink minden kétséget kizáró módon bizonyítja, az ő érdemük. Az első keresztény egyházak szlovén hatás alatt létesültek, de az első iskolák is. Az írást-olvasást a magyarok a szlovénektől tanulták.¹⁾ De nemcsak régi keresztény terminológiánk majdnem teljesen szlovén eredetű, hanem másféle szláv jövevényszavak is rendkívül nagy számban fordulnak elő szókinszünkben: oly szavak, melyek az állami életre és hadviselésre, földművelésre és állattenyésztésre, kereskedelemre és iparra, a nyilvános és magánéletre, házra és családra, konyhára és ruházatra stb. vonatkoznak.²⁾ Magától értetik, hogy a magyarság a szavakkal együtt a megfelelő fogalmakat és intézményeket is átvette a szlávoktól.

Megvolt tehát annak a lehetősége, hogy a magyarok a szlávoktól, illetőleg a pannóniai szlovénektől egy népmondát is átvegyenek. A magyar nép-énekesnek legelőször előforduló elnevezése: *igricz*.³⁾ Ez a szó kétségtelenül szláv eredetű, a szóval együtt azonban a fogalom is természetesen szláv kölcsönzés. A magyaroknál, mikor Európába költöztek, nem hiányoztak a hivatásos nép-énekesek, és ha mégis átvették a szláv szót, világos, hogy a nép-énekeseknek olyan sajátos fajtát kellett jelölnie, melynek művészete alaki és tartalmi szempontból különbözött a többi magyar nép-énekesétől. Alig tehető fel, hogy az *igriczek* énekeikben ne foglalkoztak volna epikai tárgyakkal is. Többször ismételték ugyan már, de semmivel sem bizonyítható, hogy hivatásuk csak abból állott volna, hogy komikus eszközökkel és ledér bohóczkodással mulattassák a hallgatóságot. Ezen jövevényszón kívül azonban más tekintetben is kimutatható a szláv hatás legrégibb népköltészetünkben,⁴⁾ így tehát ebből a szempontból sem áll semmi annak a

¹⁾ V. ö. *Melich János*: A magyar keresztény terminologia. *Akadémiai Értesítő*, 1903. 113. l.

²⁾ V. ö. *Fr. Miklosich*: Die slavischen Elemente im Magyarischen. *Denkschriften der kais. Akad. der Wiss. Phil. hist. Kl. XXI. köt. 1872. 1. l.* Az egész anyagot nyelv- és kulturtörténeti tekintetben mintaszerű módszerrel és éles elmével dolgozta fel *Melich*: *Szláv jövevényszavaink*, I. köt.

³⁾ V. ö. *Jankó János*: *Igriczek a Bihar-hegységben*. Erdélyi Múzeum, XI. köt. 32. l. *Munkácsi Bernát*: *Régi magyar népénekesek*. *Ethnographia*, V. köt. 373. l. és *Moldován Gergely*: Erdélyi Múzeum, XI. 346. l.

⁴⁾ V. ö. *Sebestyén Gyula*: A regösök, 1902. 246. l. és *Kuhac Ferenc*: A regösénekek dallamairól. *Ethnographia*, XII. 214. l.

feltevésnek útjában, hogy a germán eredetű hun-mondát szlávok közvetítették a magyarsággal.

A hunoktól leigázott népek közt szlávok is voltak, a kik azonban a hun uralom idejében nem játszottak fontosabb szerepet. A hun birodalom felbomlása után többnyire békésen éltek a germán népek, nevezetesen a keleti gótok és gepidák szomszédságában.¹⁾ A szlávok száma idők folyamán mindig jobban nőtt, a keleti gótok és gepidák pedig mindinkább fogytak, mígnem az utóbbiak a szlávságba egészen beolvadtak, ép úgy mint az avarok. Ebben a csendes harczban végtére a szlávok lettek győztesek és legbecsesebb zsákmányukhoz tartoztak bizonyára a míveltebb és előrehaladottabb germánok kulturkincsei, s ezek közt — úgy kell lenni — a keleti gót-gepida hősmonda is. Nép-mondáik és nép-énekeik a szlávoknak már a népvándorlás korában is voltak,²⁾ a mint népköltészetük még ma is virágzik és rendkívül gazdag epikai anyagban. Egyenes bizonyítékaink nincsenek egy szláv hun-monda mellett, de abból a korból másféle hagyományokról sincs tudomásunk, a melyek nélkül pedig epikai népköltészet el nem képzelhető. Azt hiszem különben, hogy a régi szláv krónikák beható és módszeres átkutatása határozott bizonyítékokkal is elősegíthetné e kérdés eldöntését.³⁾ Így pl. Anonymus ama többször ismételt megjegyzése, hogy a szlávok a benyomuló magyarokat Attila utódainak tartották, erősen a mellett szól, hogy a szlávoknak voltak hagyományaik a hunokról és legnagyobb királyukról Attiláról. Már fentebb megkíséréltem, azt a feltevést, hogy a magyarokkal a szlávok közvetítették a hun-magyar rokonság hitét, Anonymusnak ezen adatával bizonyítani. Ha pedig ez a feltevés helyes, akkor egyenes útmutatást ad nekünk arra nézve, hogy mikép oldjuk meg az egész hun-monda közvetítésének kérdését.

Azt a feltevést, hogy a keleti gót-gepida hun-mondát a pannóniai szlávok nemcsak átvehették, hanem valószínűleg át is vették, másféle szempontok és analógiák is támogatják. Majdnem az egész területen, a hol németek és szlávok egymás mellett, vagy egymással elvegyülten laktak, észlelhető kisebb vagy nagyobb mértékben a német hősmonda befolyása a szláv

¹⁾ V. ö. *Gr. Kreck*: Einleitung in die slavische Litteraturgeschichte, 1887. 258. l.

²⁾ V. ö. *P. J. Schafarik*: Slavische Altertümer, I. 1843. 231. l.

³⁾ Így pl. *Boguphalus* (Mon. Pol. Hist. Ed. Aug. Bielowski, II. köt. 472. l.) említi: »quorum (t. i. Hungarorum) rex Tyla nomine, qui in scripturis Atyla nominatur.«

monda-költészetre; így a cseheknél,¹⁾ oroszoknál²⁾ és a legfeltűnőbb módon a lengyeleknél, a kik egész terjedelmében vették át és fejlesztették önállóan tovább a német Waltharius-mondát,³⁾ mely szintén a népvándorlás korában, Attila uralmának idejében játszódik. Annak a feltevésnek tehát, hogy a keleti gót-gepida hun-mondát a pannóniai szlávok átvették és a magyarokkal közvetítették, semmi sem áll útjában; sőt — úgy vélem — a felsorolt szempontok elég támasztékot nyújtanak arra nézve, hogy a feltevést necsak lehetőségre, de valószínűségre is tartsuk. Nyelvtörténeti téren is volna egy teljesen megfelelő analógiánk, az t. i. hogy a magyar szókincsnek legrégibb germán elemei szintén nem egyenesen, hanem szláv közvetítéssel jutottak nyelvünkbe.⁴⁾

Most még azt kellene kifejtennem, hogy hogyan viszonylanak e hypothesiszhoz hun-mondánk azon személynevei, melyeket a keleti germán nyelvéből származtattam. Sajnos azonban, nem rendelkezem a szláv nyelvtörténet terén a szükséges ismeretekkel, úgy hogy e kérdés fejtegetésébe, bármily fontos és kíváncsi volna is, nem bocsátkozhatom. A magyar hun-monda szempontjából is csak ismételhetem Müllenhoff rég kifejezett óhajtását:⁵⁾ bár találkozni oly szlavista, ki a germán hősmondának a szláv monda-költészetre gyakorolt hatását egész terjedelmében vizsgálat tárgyává tenné és a sok tekintetben fontos kérdést amaz anyag segítségével, mely a forrásokban elszórtan, de — úgy látszik — elég gazdagon maradt ránk, dűlőre vinné.

2. Eredmények.

Vizsgálódásaim végéhez értem és még csak röviden össze akarom foglalni a fontosabb eredményeket, melyekhez fejtegetéseim során jutottam.

1. A hun-magyar rokonság hite népünkönél csak mai hazájában való letelepülése után fejlődött ki, és pedig minden

¹⁾ V. ö. K. Müllenhoff: Zeugnisse und Excurse zur deutschen Heldenage. Zeitschr. f. d. Altertum, XII. 417. l. — K. W. Titz: Zeitschr. f. d. Altertum, XXV. 253. l. — Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie, XIV. 241. l. stb.

²⁾ V. ö. K. Müllenhoff id. h. 344. l.

³⁾ V. ö. B. Heinzel: Ueber die Walthersage. Wiener SB. 117. köt. 27. 88. l. és Symons id. m. 704. l.

⁴⁾ Oliv. Simonyi Zsigmond összeállítását (Szláv szavaink eredetéhez. Nyelvtud. Közlemények, XXV. 53. l.) Uhlenbeck egy értekezése alapján (Archiv für slavische Philologie, XV. 481. l.), mely azonban csak alkalmaslag készült és nem tekinthető véglegesnek.

⁵⁾ Zeitschr. f. d. Altertum, XII. köt. 354. l.

valószínűség szerint szláv hatás alatt. A két nép származása, a hogy krónikáink előadják, mondatörténeti szempontból zavaros és homályos. De ha a krónikák előadása tartalmaz is valódi magyar néphagyományokat, azok eredetileg semmiesetre sem állhattak a hunokkal kapcsolatban.

2. A tulajdonképeni hun-monda Pannónia elfoglalásával kezdődik, a melynek északi részében a monda lokalizálva van. A Pannónia meghódításáról szóló monda oly hagyományokból alakult ki, melyek a hunok és gótok történeti küzdelmei alapján képződtek és eredetileg Balamber hun királynak Vinitharius és Athanaricus gót fejedelmek ellen vezetett győzelmes hadjáraitra vonatkoztak. Balamber helyébe lépett Etele (ez nem egyéb az »Attila« névnek kései gót és magyar továbbfejlesztésénél), Vinitharius és Athanaricus helyébe pedig a VI-ik század második felében Detreh = Nagy Theodorik; az előbbi a hunok képviselője, az utóbbi pedig a germánoké. Ennek a keleti gót hagyománynak úgyszólván semmi nyomát sem találjuk a német mondában; de hogy mégis hatással volt a német mondára, a legnagyobb valószínűséggel a Dietrich számkivetéséről szóló német hagyomány mutatja, mely csak Detrehnek, a római császárnak vereségével, a hogy a magyar monda feltünteteti, magyarázható meg kellőképen. A sajátosan magyar elemek a Pannónia megvételéről szóló mondában jelentéktelenek és a monda compositiója szempontjából számba nem jöhetnek.

3. Etele kezdetben testvérével Budával (egy gót korból való név) együtt uralkodik, később azonban hatalmi torzalkodás miatt megöli. Buda = Bledá-nak és a két testvér közös uralkodásának emléke a német hagyományban zavaros, és épen csak némi nyoma maradt meg az idevonatkozó hagyománynak. Etele a Detreh tanácsára nyugat ellen vonúl és megalapítja a hun világuralmat. Az ezen hadjáratokról szóló előadást azonban a hun-krónika nem a magyar népmondából, hanem tudós forrásokból merítette; mindazáltal nem szenvedhet kétséget, hogy a pannóniai magyar mondának ezen hadjáratokról szintén megvoltak a maga hagyományai, a melyek valószínűleg nem állottak távol a német hősmondának idevonatkozó hagyományaitól. Ezek a hadi vállalatok adtak epikai tartalmat az Etele-mondának és a Dietrich számkivetéséről szóló hagyománynak. Detreh ebben a szerepében az Attila uralma alatt élő gót fejedelmeknek, Valamernek és testvéreinek képviselője.

4. A hun-krónikának Etele haláláról szóló előadása tudós forrásból van átvéve; de nem szenvedhet kétséget, hogy a mondának itt is megvoltak saját hagyományai, melyek a tör-

téneti valóságtól és az írott források előadásától eltértek. Minthogy a pannóniai monda a Burgund-mondával egybe volt kapcsolva, nem lehetett Etele halála más, mint tragikus, és nem származhatott csak Kremheld kezétől.

5. Kremheld második felesége volt Eteleének; az első, egy görög császárléány, úgy látszik, a német monda Kreka = Helche-jével volt azonos. Az utóbbinak fiát Csabának hívják, a ki szerepében a történet Ernac-jával és valószínűleg a német-skandináv monda Erpr = Erpfe-jével s talán Scharpfe-jével is azonos. Kremheld fiát Aladárnak hívják, a ki senki más, mint a történet Ardarikja és a német hagyomány Aldrian-Orte-Ortwin-Ortlieb-ja. Detreh mint a germánok képviselője, a hun hatalom megbuktatásában is ama germán fejedelmek helyét foglalja el, kik Attila idejében a hunoknak alá voltak vetve, és a kik Attila halála után véres harcokban a hun igát lerázták.

6. A német Burgund-monda ama hírek fölvételével záródott, melyek Attila haláláról és birodalmának felbomlásáról nyugatra jutottak. A Nibelung-mondával való kapcsolat valószínűleg csak akkor létesült, mikor a burgundi hagyományok ily módon befejezésükhöz jutottak volt. Ebben az alakjában vándorolt a német Burgund-Nibelung-monda északra Skandináviáig. A német mondának ezen első szerkezetére, melyben sem Helche, sem Dietrich, sem Aladár nem szerepelnek, és a melyben Attila gyűlöletes színekkel van festve, a keleti gót-pannóniai hagyomány még nem folyt be; 500 körül azonban jelentékeny hatást gyakorolt a pannóniai hagyományokra a német Burgund-monda, és pedig valószínűleg abban az alakjában, melyben még nem volt a frank Nibelung-mondával egybekötve. Ezen hatás következménye lőn, hogy Kriemhild belépett a pannóniai mondába is, mely ennek következtében lényeges átalakuláson ment keresztül. Kremheld nemcsak Etele öli meg, hanem vesztét okozza fiainak és romlását birodalmának is, úgy hogy a germán fejedelmek képviselőjének, a kik Attila fiai ellen fellázkodtak és őket megsemmisítették, meg kellett vele osztania szerepét. Azonban nemsokára rá, mikor Detreh = Theodorik mint a germánság képviselője már belépett a pannóniai mondába (talán a VI-ik század közepe táján), a keleti gót-pannóniai hagyományok is jelentős befolyást gyakoroltak a német Nibelung-mondára. Ily módon jutott Helche, Dietrich, Aldrian-Orte és valószínűleg Scharpfe is a német mondába, és ennek következtében vesztette el Attila alakja sötét, visszavonásait. Ezen hatás folytán a monda compositiója teljesen lényegesen átalakult, és azon eltérések, melyek

a mondának egyrészt az Eddában, másrészt a későbbi feldolgozásokban, a *Pidrekssaga*-ban, a *Nibelung-ének*ben, a *Rabenschlacht*-ban megőrzött szerkezete közt fönnállanak, első sorban ezen pannóniai hatásból magyarázandók. A hun hatalom megsemmisítése után Detreh békésen tér vissza elhagyott birodalmába Olaszországba, — Dietrich számkivetése a német mondában véget ér, — az Olaszország meghódításáról szóló hagyományok nem zavarták meg a pannóniai hun-monda eredeti tisztaságát.

7. A magyar hun-monda befejező része — Csaba felszólítja népét, a hunokat-magyarokat, hogy hagyják el *Scythiát* és foglalják vissza Etele örökét Pannóniában — sajátos magyar továbbképzése a hagyományoknak, mi által az egész monda alap gondolata magyar nemzeti jelleget nyert.

8. Előadásának egész tartalmából, valamint a krónikák határozott vallomásaiból, nyilvánvalóvá és kétségtelenné lett, hogy a hun-história a tudós források mellett felhasználta népünk élő hagyományait is. Ezek a hagyományok pedig — egyes sajátosan magyar elemektől eltekintve — határozottan germán, nevezetesen keleti gót eredetűek, kivéven természetesen a német *Kremheld*-mondát. A magyarság azonban alig vehette át őket maguktól a keleti gótoktól vagy gepidáktól; az avaroktól való közvetítést sem lehet semmivel igazolni; az pedig egészen ki van zárva, hogy a németektől, vagy épen a bajoroktól kölcsönöztük volna. A magyar őstörténeti kutatás mai állása szerint csakis a szlávok, közelebbről a pannóniai szlovének közvetíthették a magyarsággal a keleti gót-pannóniai hun-mondát.

9. A magyar hun-monda tartalmában és conceptiójában rendkívül közel áll a történelemhez. A hagyományok e történeti hűségét azok a földrajzi és történelmi viszonyok értetik meg velünk, melyek között a monda kialakult és tovább ápoltatott. A magyar monda híven őrizte meg a hunok és germánok sorsdöntő küzdelmének gondolatát, a mint az a történelemben kifejezésre jutott. A magyar nemzeti felfogás és németellenes irányzat a mondát továbbfejlesztette a germánság győzelmétől a hun-magyarság diadaláig, a honfoglalásig. Ezáltal a pannóniai hun-monda csodálatosan szép befejezettséget nyert compositiójában és elvesztette germán jellegét. Tartalmában és világnézetében a népvándorlásnak — mely a Duna-Tisza völgyében tulajdonképen csak a magyar állam megalapításával ért véget — hatalmas és hamisítatlan szelleme tölti el. Az egységes epos alakjáig fejlődésében aligha jutott mondánk, átlátszó és kerek compositiója azonban kétségtelenné teszi, hogy a hun-história megíratása idejében igen közel állott a fejlődés e

végző fokához. Az összeütközés tragikumánál, a conceptió erejénél és nagyszerűségénél, a felfogás mélységénél fogva valóban nemcsak a magyar irodalomra nézve mérhetetlen veszteség. hogy mondánk egész tartalmában és epikai formájában fel nem jegyeztetett.

10. De még abban a töredékes alakjában is, a hogy a hun-históriában mindenféle tudós elemmel vegyítve és eltorzítva ránk maradt, mindig jelentőséges kincse marad a magyar irodalom- és kulturtörténetnek. Egyszersmind értékes és fontos anyaggal szolgál a germán hősmonda történetére nézve, mely még sok pontjában tisztázásra vár. Ha majd a német kutatás is helyesebb szempontokból nagyobb figyelemre méltatja a mi hun-mondánkat, meg vagyok róla győződve, hogy még további és nem jelentéktelen eredmények lesznek nyerhetők a hun-históriát magukban foglaló magyar krónikákból, melyek a germán és magyar mondatörténet nem egy homályos kérdését felderíteni alkalmasak.

BLEYER JAKAB.

HOL VAN A NEDAO FOLYÓ?

Márki Sándor a *Jordanes* (De origine actibusque Getarum) magyar fordításának ¹⁾ bírálatában egyebek közt a *Nedao*, más alakban *Nedad*, *Netad*, *Nedae*, ²⁾ *Necad* ³⁾ folyó kérdésével is foglalkozik. ⁴⁾ Nem mulaszthatom el, hogy e kérdésben én is véleményemet ne kockáztassam, mert ha a homályba burkolt folyó *flumen*, ⁵⁾ mint *Jordanes* mondja, felderítése fajunk történetének annyira fontos kérdése, hogy ha egy új porszemet lertünk, azt is kötelességünk a tudományos világnak bemutatni. *Jordanes* magyar fordítója. Bokor János szerint, a *Nedao* vagy a *Nera* vagy a *Nyitra* vagy a *Vág* volt; több tudós hol az egyik, hol a másik javára dönt. Márki szerint »a *Netad* vagy — a hogy Mommsen olvasása után a fordító kétségkívül helyesen írja — *Nedao* pannóniai folyó... nem lehet más, mint a *vörösvári patak*, mely Ó-Buda északkeleti részén Filatori-árok néven szakad a Dunába.« Engemet két nagyfontosságú ok Borsod megyéhez köt; én *Nedaot* itt keresem, sőt állítom, hogy itt van, mert a két fő ok körül csodás egybehangzással csoportosulnak a mellékkörülmények.

Mielőtt álláspontomat kifejteném, előre is kijelentem, hogy szintén a *Nedao* névalakot tartom helyesnek, sőt azt hiszem, hogy *Jordanes* Migne-féle kiadásának zárójel közé tett *Nedae* kiírása ⁶⁾ a leghelyesebb, mert ezt látszik leginkább megerősíteni az általam vitatott *Nedao* folyó melletti *Nedő*, elpusztult falu helye a Csörsz-árka keleti végénél, a mai Ároktő felett, melynek zöme a mai Ó-temetőnek nevezett pusztá feldúlt földvár lehetett. Kezdjük azonban elől a dolgot.

¹⁾ Középkori krónikások, III. köt.

²⁾ *Migne*: *Cursus patrologiae completus*, Tom. LXIX. p. 1288.

³⁾ Miksa császár parancsára Freiburgban, 1511-ben kiadott szöveg. Egri lyc. könyvtár.

⁴⁾ *Századok*, 1905. 352. l.

⁵⁾ Thierry »kis patak« névvel illeti csak. (Attila fiaí és utódai tört. Ford. Szabó Károly. Pest, 1865. 7. l.)

⁶⁾ *Migne* id. h.

A legelső nehézség, mely az egész okoskodást és minden tényt, leletet háttérbe látszik szorítani, az a körülmény, hogy Jordanes a Nedao folyót Pannóniába helyezi, midőn így szól: »bellum committitur in Pannonia iuxta flumen, cui nomen est *Nedao* (al. *Nedae*).« Szerencsére mások már előttem túl kerekedtek ezen a nehézségen, mert hiszen a Nera, Nyitra és Vág ugyancsak nem pannóniai folyók; de hát Jordanesnek nem voltak tiszta fogalmai Pannóniáról, a mit munkájának több helye is bizonyít. Márki Sándor conservative Pannóniában keresi Hunnia temetőjét. Ám keresse, csak azt engedje meg, hogy Jordanesnek »triginta fere millia tam Hunnorum quam aliarum gentium, quae Hunnis ferebant auxilium, Ardarici gladius conspiratorumque peremit« kifejezését a *vörösvári patak* mentén nem lehet elhelyezni, mert 30,000 ember levágásához csatában tíz kilométernyi s hozzá elég szűk völgy nem elég; ehhez járúl, hogy a valódi hős képében feltüntetett Ellák, a hun király, nem lehetett oly ügyetlen hadvezér, hogy lóháton, nagy mozdulatokban harczoló tengernyi népét olyan harczterre vezesse, a hol azt délkeletről a Duna, északnyugatról a budai hegyek szorították volna kelepcezébe. Mihelyt hun csatáról van szó, azt csakis síkon képzelhetjük; a szóban forgó esetben pedig különösen oly helyen, mely a hunok rendes lakóhelye volt. Ez pedig a Tisza környéke, főleg azon terület, melyen a kun- vagy helyesebben hun-halmok fekszenek; mert okszerűen azt kell feltennünk, hogy a szövetséges gepidák és gótok tulajdon fészkekben, szállásaikon támadták meg a hunokat és szövetségeseiket, még pedig délről északra jövet. Hogy csakugyan a *hun-halmok* emlékei Attila világgyőző népének, azt Jordanes tulajdon szavai igazolják, mert a gepidák diadalát leírván, ezeket mondja: »venientes multi per legatos suos ad solum Romanorum et a principe tunc Marciano gratissime suscepti, *distributas sedes*, quas incolerent, acceperunt. Nam Gepidae *Hunnorum* sibi *sedes* viribus vindicantes, totius Daciae fines velut victores potiti« ... Magyarán és röviden: a gepidák, a hunok *szerteszéjjel fekvő tanyáit* kapván Marcianustól, az *egész* Dácia uraivá lettek. Előzőleg — mint okszerűen következik — a délkeleti Dáciában (a Maros-Duna közén) laktak, de most az egészet elfoglalták és hűbérül kapták. A »*distributas sedes*« fogalma pedig teljesen megfelel a hun-halmok csoportos elhelyezkedésének.

De mit keres Borsod megye a hun-halmok régiójában? Borsod megye délkeleti része Mezőkövesd alatt egészen a Tiszáig, különösen pedig Valk, Bábolna, Dorogma, Ároktő, Tiszakeszi. Tarján határa, iker testvére a tiszántúli, hun-halom borította rónaságnak. Ha a Tiszán át nem kellene kelniünk, sem a növényzet és kultúra, sem a talajviszonyok nem emlékeztetnének bennünket rá,

hogy a hírneves Fejérlő- másképp Montaj-csárda¹⁾ körül elterülő Fejéregyháza pusztája és ennek környéke nem azonos a Hortobágygal és környékével; sőt halom is van itt bőven, helyi-el-közzel éppen oly sűrűn, mint a Tiszán túl. Nemcsak, hanem innen és túl a Tiszán a leletek is azonosak cserépedény, fegyver s más eszközök tekintetében, mint ezt kutatásaim alapján állíthatom. Egységes lelet nincs; vegyes, zűrzavaros mind, de mindig azonos.

Bízzást helyezhetjük tehát a Nedao-menti népek iszonyú csatáját a hunlakta síkságra, még pedig legalább is olyan területre, mely a folyó évben vívott mukdeni csata harczzonalának megfelel; mert a hadviseléshez akkor is értettek már, tehát egy tömegben nem gomolyoghatott oly temérdek hadi nép, melynek csak az egyik részről is közel harmincezer halottja volt. A csata színhelyét a mondottak alapján Borsod délkeleti oldalába is helyezhetjük.²⁾

Az exterritoriatus nehézségén átküzdvén magunkat, lássuk a közelebbi érveket.

Nedao-ban — mint pl. Márki Sándor is véli — *Ned* a folyó tulajdonképeni neve, az *ao* vagy *o* pedig egyjelentésű a *jó* = folyóval. A *ned* tőnek a synonym jelentések összevetéséből sejtethetőleg mesterséges, ásott meder jelentése van, nem olyan kizárólagos tulajdonnév tehát, mint a Körös, Maros, Ister, Volga stb. neve; inkább olyasvalami jelző név, mint pl. a Tapolcza, Sajó, Gyöngyös, Fejér, Fekete- vagy Veres-patak. Márki megjegyzése szerint Gömörben a Sajó egyik mellékága is *Ned* (Nednek) nevet visel, a mi könnyen lehetett ásott árok is — ha nem most, hát hajdan — mikor a Sajó vizét e mellékágon más útra vezették. A Poprádról nincs tüzetesebb ismeretem.

Ezek előrebocsátása után megnevezem az általam keresett és vitatott *Nedao* folyót. Ez a Bükk-hegységből Cserépváralja felett eredő, Tard, Keresztespüspöki mellett elfolyó és a fejéregyházi pusztán ma már elsemlyékesedő *Nadér*, mely hajdan Aroktőnek tartott, s itt, balpartján, a ma is *Nedő* vagy más kiejtéssel *Nedőcs* néven emlegetett egykori község terület el az ősrégi *Szóda* (Szolda)-domb (hajdan, a csiszolt kő- és bronz-kor mesgyéjén város) közelében. Innen a víz folyása folytatódott lefelé az Árkus-folyóban, mely *Nadér* irányának felel meg és a Bükk-

¹⁾ E kettő egyet jelent.

²⁾ A t. cikkíró összehasonlítása kissé talán merész. A tíz napos mukdeni csata (1905. márcz. 1—10.) mintegy 7500 □ km. területen folyt le. Ennek legalább is akkora terület felelne meg, mely Jászberénytől a Hortobágyig, Karczagtól felfelé majdnem Miskolczig terjedne. L. a *Ludovika Akadémia Közlönye* 1905. 4. füzetének térkép-mellékletét a japán-orosz háborúról. Szerk.

ből eredő többi folyókkal párhuzamos irányt követ. Hossza mintegy 45—50 kilométer s épen derékon metseti át a hun-halmok legtypikusabb vidékét Borsod délkeleti síkjától a kunság északi részéig. Hajdan, mikor a Tisza valahol Debreczen alatt folyt, valószínűleg messzebbre is szaladt, mert ma a Hortobágyba szakad, — mikor van vize. Jellemző, hogy a Hortobágyon túl eső Szoboszló határában a Kösely folyó partján is van Árkus-halom.

Mint már fentebb érintők, a *ned* szó értelme valószínűleg az ásott folyó-mederrel van összefüggésben, a mi a gömöri Sajó-ágnál igen feltűnően nyilvánul. Az ásott *Árkus-folyót*¹⁾ igen jellemzőleg *folyó*-nak nevezik; továbbá a Keresztespüspöki alatt *Nadér*-nek nevezett folyó azonos iránya is jelent valamit. *Nad* a folyó neve, fent, a hol még valami más ajkú nép lakott, *Nedő* a partján létezett régi falu neve is, a mai Ároktő felett; de már a Tiszán túl, a Nadér alsó folyásánál *Árkus-folyónak* mondják.

Nagyon érzem, hogy e következtetések között sok a hézag; de *Nadér*, *Nedő* és az *Árkus-folyó* egy irányban, épen a hun-halmok borította területen fekvése méltán gondolkodóba ejti az embert.

A fő érvet a mellékkörülmények erősen támogatják. A nevezett Nadér a *Fejérnád* nevű tóba kanyarog bele és az e vidéki lakosok állítják, hogy nagyobb árvizek alkalmával Ároktő határáról a Fejérnádig, innen Keresztespüspöki alá fel lehet csónakázni a *Nád* folyón, mely itt — állítólag — a káptalani Nagytanya keleti és déli oldalán az *Okonádi töltés* alá kanyarodik. Megjegyzem, hogy az *Okonádi töltés* nevében a *nád* (nad, ned) a *töltés*, *árok* szóval lehet azonos értelmű s így magyarázható: *Okunadja*, *Oku-töltése*, a mi ugyanoly összetétel, mint a *Csörsz-árka*.

Kiváló megfontolásra érdemes, hogy az itt egymás folytatásának vélt *Csörsz-árka*, mely Ároktő felső végétől a *Bakszán* nevű (ma Bacsóház) halomig és hátig húzódik, és az *Okonádi töltés*, mely a Bakszánon túl körülbelül a Nadér széléig tart, *nem egy eredetűek*; és hogy a *Csörsz-árka* alatt, épen a Bakszánon, s errébb is a falunál levő végében kibontott tűzhelyen ugyancsak az *árok* alatt (ezen Ároktő népe a töltést érti) régi kultúra nyomaira akadtam. Kutatásaim alapján állítom, hogy a mai Csörsz-árka, a népies hagyomány szerint is avar árok, sokkal magasabb, épebb az Okonádi töltésnél, melyet még az árvíz elleni újabb védekezések sem voltak képesek egy színvonalra emelni a hatalmas Csörsz (népies kiejtéssel Csesz)-árkával. E két különbség vilá-

¹⁾ Oklevelekből is kimutatható, hogy hajdan *ásott árkolás*-nak (satum aruk) nevezték. Károlyi Okt. I. 98. sz. Csege levéltárában egy évi határjárás »Árkusnak nevezett árkolat«-nak mődjja.

gosan jelöli a hevenyészett *hun*, és az állandóbb *avar* települést névben, földművekben és az egymás felett fekvő kultur-rétegekben; alább a *hun*, feljebb az *avar*, sőt itt-ott az Árpád-kori *magyar*. Régi vágyam teljesülne, ha e határvonalakat az ásások alapján erősen meghúzhattám.

Az ároktői Ó-temető elromlott földvára is három kulturát látszik rejteni: alúl a hunt (hamu, cserép, csiszolt kő, bronz és ritka vas), feljebb az avart gyér vassal és vas-salakkal, legfelül a magyart koporsókkal, ezek szégeivel, vasdarabjaival, és egy nagy, szépen kovácsolt szeggel, melyet egyszer eső után a Csörsz-árka lemosott tetején találtam fekvő helyzetben.

A vitatott csata korára vallanak a gót emlékü leletek e tájon: egy fibula, mely Hampel József véleménye szerint is gót; horpadt paizsdudorok; egy szép karvédő bronz-tekercs dr. Kardos mezőcsáti orvos birtokában, melyet egyik szomszédos halmon (Hörcsikes) leltek, s több más tárgy.

Végül a néphagyomány is — mily bámulatos szívósság! — tud egy avarok előtti árok-hálózatról, melyre a Csörsz-árka reá hánysott, és egy »irtóztató nagy« csatáról, melynek halottaiból egy »borzasztó nagy« csonthalmot emeltek.

Részemről nem tartom lehetetlennek, hogy a mai Csörsz-árka és az Okonádi töltés alatt, tehát a mai *Nadér*, Jordanes szerint *Nedao* folyó partján végesvégig olyan tűzhelyek vannak, minőt fent említettem és kibontottam, és hogy ezek a hunoknak vagy a velők harczoló népeknek emlékei.

Ezek alapján azt is valószínűnek tarthatjuk, hogy Attila »egyik« városa lappang e vidéken, ha nem is az a »legszebb«, melyet Priskos leír, mert ezt helyszíni tapasztalatok után Jász-Árokszállás és Csány között az Ágóváros (ἀγός = vezér) nevű szőlőben sejtem.

Több mondani valóm e tárgyról egyelőre nincsen. De ennyit elmondani kötelességemnek éreztem. Vita felett állónak a kérdést nem tartom, hanem úgy vélem, valószínűvé tettem: hol volt Hunnia temetője, a *Nedao*, vagy mai kiejtés szerint *Nedő* folyó.

VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Báró Wesselényi Miklós élete és munkái. Irta Kardos Samu. I. II. köt. Budapest, 1905. Légrády testvérek kny. Nagy 8-r. LXIV, 514 l., 2, 614, 2 l. Mellékletekkel és képekkel.

Két igen díszes kiállítású, képekkel és hasonmásokkal gazdagon ellátott kötetben jelent meg báró Wesselényi Miklós életrajza s műveiből néhány szemelvény. A szerző dicséretes buzgósággal gyűjtötte éveken át Wesselényi életrajzi adatait, a feldolgozott műveket, kiadatlan leveleket és naplófeljegyzéseket; felkutatta az egykorú forrásokat, a korabeli íróknak és államférfiaknak tárgyára vonatkozó leveleit s ezekből állította össze terjedelmes munkáját, mely a feldolgozott életrajz és adatgyűjtemény között mintegy középhelyet foglal el. A feldolgozott rész nagy szeretettel, de fölöttébb csekély írói tehetséggel van összeállítva; az adatok (levelek, naplókivonatokat, országgyűlési jegyzőkönyvek, beszédek) némi önkényességgel vannak közölve, a nélkül, hogy a szerző Wesselényinek akár beszédeiből, akár leveleiből teljes gyűjteményt nyújtana. De így is gazdag adattár áll az olvasó rendelkezésére, melyből Wesselényi működésének képét megalkothatja. Tünetényszerű ifjúsága, államférfiai emelkedése, a mely — úgyszólván — egy bizonyos magaslatról hirtelen alászáll s a nemzeti élet katasztrófájával ér véget, nagy arányokban bontakozik ki előttünk.

Azonban az olvasó egészen maga kénytelen a közlött adatokból ítéletet alkotni Wesselényi államférfiai pályájáról; mert a szerző az elbeszélés fonalát többször megszakítja, az eredményeket majd mindig előre bocsátja, az okok és okozatok lánczolatossága összefüggésének előadását ismételtelen újra kezdi, sokat ismétel s általában a történetírói pragmatikus előadás, a szerkezet szabatosága iránt majd semmi figyelemmel sincs. Kardos Samu anyagkészletével Wesselényi művészi életrajzát is meg lehetett volna írni. A szerző ismeri tárgya irodalmát, a kor állapotának fontosabb adatait, Wesselényi kortársainak a nemzeti életre való hatását, de mindezeket csak vázlatban

adja, a nélkül, hogy bevégzett képet állítana elénk. Kutató szorgalmával épen nincs arányban alkotó képessége, tárgyszeretetével kritikai készsége, olvasottságával ítélő tehetsége, nem is szólva a történetíró azon tulajdonságáról, hogy a különféle adatok csoportosításából élő valóságot állítson elénk, a melynek hű vonásai megkapják az olvasót.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Kardos Samu műve épen nem érdekes és tanulságos. Igen gazdag adatai önmagukban véve is fontosak; de midőn a szerző különben is Wesselényi munkáinak kiadásáról gondolkozik, azt a számos mutatványt, a mi e köteteket oly terjedelmesekké teszi, az életrajz keretében bízvást mellőzhette volna. Semmiféle életrajz nem bírja meg az adatoknak azt a bő kivonatolását, a mivel Kardos nem lapokat, hanem íveket foglal el csak azért, hogy a mit rövid kivonatban elbeszélése folyamán elmond, részletes bizonyítékokkal támogassa. Például a Kölcsey védiratának, Kemény Zsigmond essayjének, az erdélyi országgyűlés jegyzőkönyveinek stb. szószerinti közlése csak megakasztja az előadást, a nélkül, hogy újabb oldalról vagy magasabb szempontból világosítaná meg a felvetett kérdést. Így jár el Wesselényi két nagy művének közlésével is. A helyett, hogy alapfoglatokat, hatásukat néhány találó vonással törekednék előadni, bő kivonatokat közöl belőlük, a melyek sehogysem tudnak az életrajz keretébe illeszkedni. Feldolgozott művek több lapnyi idézete sem való ide. Nagy kitérései sokszor épen fárasztók, mert csak távoli összefüggésben vannak a tárggyal. Wesselényi nádorról, mint hősnének egyik híres ósáról szólva, a nádori méltóság jogkörének vázlatát is szükségesnek látja fejtegetni; vagy Wesselényi Miklós országgyűlési szereplésével kapcsolatban a tárgyalások rendjét, a kerületi és országos ülések módját is részletesen elmondja, a mi azután előadását terjengőssé, hogy ne mondjuk, zavarossá teszi. Az olvasó szilárd középpontot alig talál, a hová figyelmét kösse. Egy szóval: gazdag adathalmaz áll előttünk, mely a benső szerkezet kapcsolatait nélkülözi. Színes rajz, melyen a figyelem szétszóródik s nem tud egy pontra irányulni. Szerkezetének lazaságát még szétfolyóbbá teszi az írónak sokszor előre való kalandozása és céltalan megállapodása. Pl. a mikor még csak Wesselényi és Kossuth fogságát tárgyalja, már az 1848/49-iki szabadságharcunkról és a bekövetkező katasztrófáról elmélkedik. Vagy a II-ik kötet 11-ik fejezetében részletesen elmondja Wesselényi halálát s a következő fejezet mégis Wesselényi *végrendeletéről, betegségéről és haláláról* szól. Midőn Kossuth fogságából kiszabadul: mélyen megindulva

köszöni meg Wesselényi szívességét. A levelet szerzőnk szószेरint közli s később mégis újra kivonatolja.

Ide járúl, hogy némely adatot ismételve felhoz és elhamarkodásában a legszembeszökőbb tévedéseket sem veszi észre. Wesselényi Miklós születése éve például négyszer van följegyezve, és pedig 1790-re, 1797-re és kétszer 1796-ra; II. József császár 1780 (1790 helyett) febr. 20-án hal meg; Kazinczyt 1791-ben (1794 helyett) fogják el, s Kazinczy 1814-ben (1809 helyett) üdvözli Wesselényit: »Még a praetexta repdes válladon« stb. Berzsenyi epigrammját »Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos« stb. ódának mondja, s azt hiszi, hogy Wesselényire írta Berzsenyi a »Csak sást nemzenek a sasok« kezdetű sorait, holott mikor Berzsenyi e művét írta, még nem is ismerte Wesselényit. *Cornides Dániel* neve elferdítve olvasható, valamint *Laskay Sámuel* alispáné is.

Azonban néhány más hibás adata is könnyen kijavítható lett volna. Például, hogy Kossuth Csengerynek volt kénytelen a Pesti Hírlapot átadni, holott Szalay László vette át a szerkesztést 1844 közepén. Tagadja, hogy az 1847-iki program a független felelős kormányt is magában foglalta, holott tudvalevő, hogy éppen a centralisták és Kossuth elveinek kapcsolata teremtette meg a győzelemre jutott ellenzékét s annak korszakalkotó programját.

Méltányoljuk az író abbéli fáradságát, hogy a kikről az életrajz keretében megemlékezik, igyekszik egyszersmind életök főbb adataival is megismertetni az olvasót. De itt is túlzásba esik, s az olvasó mosolylyal fogadja, midőn pl. Deák Ferencznek, Görgei Arthurnak, Bajza Józsefnek, b. Jósika Miklósnak stb. csillag alatti jegyzetben szükségesnek találja néhány főbb életrajzi adatát megírni, csak úgy, mint a korszak kevésbbé ismert íróinak, politikusainak vagy katonáinak.

Azt a többszöri kifakadását azonban, hogy a Széchenyi, Deák és Kossuth kultusza a náluknál csekélyebb hatású Wesselényi érdemeit homályba borítja, semmikép sem látjuk igazolva. »A Széchenyi-cultus — írja — még most is oly erős és a hatalmi körök által dédelgetett!« Az ítélet első fele a nemzeti kegyeletnek becsületére válik, a második felére szükségtelen czáfolatot írunk. Hogy a Széchenyi, Deák és Kossuth irodalma nagyobb, mint a Wesselényié, azon nincs mit csodálnunk. Egyben azonban igaza van: az Akadémia nem méltányolta eléggé Wesselényit és emlékére nem tett annyit, a mennyit tehetett volna. Egyébiránt a szerzőnek hőse iránti csodálata az összehasonlításokban mindig túlló a czélon. Erős meggyőzővel hirdeti, hogy Széchenyi, Kossuth és Deák, Wesselényi

nélkül soha sem lettek volna azok, a kiknek a történeti szempont mutatja őket. Bizonyos, hogy Wesselényi hatással volt Szécsenyire is, Kossuthra is, Deákra már kevésbbé; de a mi Széchenyi és Kossuth korszakalkotó fontosságát illeti, a miben a két nagy államférfiu a nemzeti életre elhatározó lépést tett, Wesselényi nélkül is megtette volna. Igenis, Wesselényi hozzájárult a nemzeti küzdelem erősítéséhez; nemcsak, hanem az 1830-iki és 1832/36-iki országgyűlésen egyik vezére volt a küzdelemnek, az erdélyi országgyűlésen pedig egyedüli vezére, de Széchenyi már akkor elhatározó lépését megtette, a melylyel nemzetünket a haladás útjára ragadta. Kossuth pedig, noha sokkal inkább érezteti Wesselényi hatását, akkor kapott az események kerekébe, mikor Wesselényi már letűnt a cselekvés színpadáról. Ha Wesselényinek akár Széchenyre, akár Kossuthra tett hatásával részletesebben foglalkozik az író (a mi fölötte érdekes és tanulságos lett volna és épen Wesselényi érdekében szinte parancsoló követelményül áll az életíró feladatai között): nem elégszik meg nagy mondásokkal, hanem a megindult politikai és társadalmi küzdelemben Wesselényi kiváló szerepét figyelemmel kísérve, okvetetlenül rá kell jutnia néhány oly eszmére, a melynek Wesselényi volt legnagyobb bajnoka, s a mely tehát midőn Kossuth bátor és merész, valamint Deák nyugodt cselekvésében testet öltött is: Wesselényire mutatott vissza, mint például az unió eszméje s az Ausztria és hazánk közötti kapcsolat fontossága, vagy a nemzetnek a sérelmi politikához való ragaszkodása, mely Kossuthnak először adott szárnyakat. E kérdések alapos vizsgálata alól az életrajzíró annál kevésbbé érezheti magát fölmentve, minél nagyobb bámulattal van eltelve Wesselényinek egész pályája iránt.

De szerzőnknek a kritikai bonczolás épen nem erős oldala. Mindjárt műve kezdő sorai mutatják, milyen felfogás vezeti művében: »Herkules testi ereje, Demosthenes ékesszólása, Nagy Sándor hőselelkűsége, Brutus honszerelme, Oroszlánszívű Richárd bátorsága, Hollós Mátyás igazságszeretete, II. Rákóczi Ferencz önzetlensége, a folt és félelem nélküli lovagiasság tökéletes példányképe: ez Wesselényi.« Az eszményítést bizonyos pontig megengedi a művészi életrajz, de a szerföltött kiemelés és túlzás mindig árt a történeti hűségnek, pedig az életrajzírónak mégis csak ez szabja meg a kellő határt. Az ó- és újkor nagy embereinek nem egy alkotó jellemvonása megvan Wesselényiben, de hogy azon jellemvonások épen a legnagyobb mértékben benne volnának összhangban: ez legalább is értelmetlen túlzás.

A valódi érdem nem szorúl túlzásra, hogy feltűnjék.

A Wesselényié annál kevésbbé, minél inkább látjuk már gyermekkorában, mennyire kiemelkedik a korabeliek közül szinte csodálatos komolyságával, kora érettségével, apja és nevelője iránt tanusított páratlan kegyeletével épen úgy, mint a lovaglásban, bajvívásban mutatott bravourjaival. A *princeps juventutis Hungariae*, mint Kazinczy nevezte, 17—20 éves korában már szemefénye a nemzetnek. Nagy- és erőselelkű. Ritka humánus érzésű. Midőn 1814-ben első nagyobb utazása közben meghallja, milyen nyomor pusztít Erdélyben, vissza akar térni, hogy úti-költségével segítsen a szűkölködőkön. Az irodalomnak úgyszólván bölcsesjénél szívja magába a nemzeti nyelv szeretetét. Előkészíti Döbrentei hasznos folyóirata útját s áldozó készsége nagyban nyilatkozik a kolozsvári színház megnyitására hirdetett pályadíj kitűzésében. Jogi vizsgálatait az erdélyi előkelő főurak megjelenése mintegy nemzeti ünneppé avatja. S a mint politikai pályára lép, legott a vezéri tekintély dicsősége vezérli és kíséri. Apjától örökölt szónoki tehetsége már gyermekkorában elragadja Közép-Szolnok vármegye rendeit. S midőn tizenhárom éves korában atya nélkül marad, az élet legszebb örökségét atya érdemeinek utánzásában látja. Ha megtéved — úgy mond — bármikor, atya szelleméhez sóhaj, s e sóhaj megtisztítja lelkét. Idealismusa merész, eget vívó, a mit Berzsenyi oly jól kiolvasott szeméből a reá írott epigrammban: »Erdély, mennyköveid forrnak benn! esküszöm: áldozz!«

A kitünő nevelés, a melyet Tökés János, Pataky Mózes, Döbrentei, Szabó András és mások vezettek az özvegy gondjai alatt, megtermi gyümölcsét. Wesselényi a szárnypróbálgatásokból semmit sem mutat, a mint a cselekvés terén megjelenik. Kész férfiú, a ki jól tudja, mit vár tőle nemzete. A család ismerősei, rokonai szerették volna, ha megyei szolgálatba lép; de előtte a politikai pálya az ideál. Mint az országgyűlés tagja küzdeni a nemzeti jogokért, megfeszített erővel mindaddig, míg az eredmény sikert nem ígér; fölvertezni a nemzetet a küzdelemre s nem engedni a makacs ellenállásból semmikép, míg a nemzeti jogokat vissza nem vívja: íme a cél, a mely a politikai pályára lépő ifju Wesselényi előtt lebeg. A 20—21 éves ifjunak gróf Bethlen Imre leánya iránti szerelme (a melyről, valamint Wesselényi első nagyobb utazásáról az életrajzíró semmit sem tud) mint érdekes epizod szövődik életébe. A kiábrándulást nyomon kíséri komoly életcéljának tudatára ébredése s a Széchenyivel való barátság, a mely oly nevezetes fordulópont Wesselényi pályáján. A két jó barát egyaránt batott egymásra. Wesselényi tősgyökeres magyarságával s a magyar jogban és törvénytudásban való rendszeres

ismereteivel, Széchenyi nagy európai tapasztalataival s külföldi műveltségével. Mind a ketten a jövőnek éltek; de a különbség korán mutatkozott felfogásukban. Széchenyi államférfiúi lángelméje az európai nemzetek gazdasági életében találta meg azt a forrást, melyből a magyar is átalakíthatja önmagát, Wesselényi a sérelmi politika terén vélte nemzetét boldogítani. Egy ideig Wesselényi szívvel-lélekkel Széchenyi oldalán küzd, de a hatalmi tényezők megnyerése nem tartozik politikai felfogásához, míg Széchenyi a nemzet erejének fokozását csak a hatalommal egyetértésben hitte elérhetőnek. Wesselényi nem vizsgálta a haladás akadályait, törhetetlen egyenességgel ment célja felé saját irányában. Ő maga kijelöli a kettőjük politikai felfogása közötti különbséget, illetőleg a taktikára vonatkozó nézeteltéréseket: »Az én utam — írja Wesselényi 1831-iki levelében nagyon jellemzőleg önmagáról — az egyenes út; cselekvésem csak annyi, hogy az igazat megmondom. *Sérteni nem igyekszek, de flastromot sem ragasztok, mert ez az én szótáram szerint hízelkedést tesz.*« E szavakban megtaláljuk egész működésének alapgondolatát. Nyílt szókimondását sem királyával, sem a nádorral, sem a kormánykörökkel szemben meg nem tagadja. S midőn az 1830-iki pozsonyi országgyűlésen a magyar nyelv s az újonczok ügyében a nemzeti jogok hatalmas védőjeül tűnik elénk: vezére lesz az ellenzéknek nemcsak eszméivel, hanem modorával, okfejtéseinek taktikájával is. A nádor jövevénynek mondhatta a pozsonyi országgyűlésen, de Wesselényi érezte, hogy a nemzeti jogok védelme sokkal nagyobb erőt adott neki, semhogy a sértést el ne tudja viselni.

Ez az erő aczélozta meg idegeit a passiv resistentiára. Vándor apostolként járta be a megyéket, hogy szervezze az ellenállást; báró Jósika János felsőbb parancsra ártalmatlanná kívánta tenni, de Wesselényi tiltakozott az erőszak ellen s folytatta működését. Népszerűsége tetőpontra volt, de Széchenyi barátságát kockáztatta. Az 1832/36-iki országgyűlésen az urbér tárgyalásában kezett fogott az alsóházi ellenzékkel; az unió és lelkiismereti szabadság kérdésében pedig legelől járt. Hatalmas szavai és érvei tisztítólag hatottak az elmékre, s szónoki hatására nézve első volt az országgyűlésen.

De sietnie kellett Erdélybe, hol az országgyűlés szintén ki volt hirdetve. A meghívás módja már előre figyelmeztette az ellenzékét a kemény harczra. Wesselényi — úgy szólván — egymaga áll szembe a hatalom törvényteleniségeivel, erőszakra erőszakkal felel, a véleményszabadság rettenthetetlen bajnokául küzd, az 1834 nov. 7. és 8-iki üléseken megfeszített magatartásával lehetetlenné teszi a kormány célját, miért

hűtlenségi perbe fogják. A nemzet azonban benne látja jogainak legerősebb támaszát s elhalmozza dicséretekkel. Az 1838-iki pesti nagy áradáskor kifejtett emberfölköti tevékenysége még egyszer a dicsőség szárnyára veszi nevét; de az ellene indított hűtlenségi perek, elfogatása, néhány hétig tartó fogsága s ennek következtében fenyegető szembaja mintegy derékban törik meg a nagy ember pályáját, s voltaképp irányító szerepet nem játszik többé az eseményekben. *Szózat*-a azonban az ötvenes és hatvanas évek küzdelmeiben is sok oly figyelmeztető eszmét adott a magyar államférfiaknak, a melyek újabb alakulásainkban is könnyen felismerhetők. E műve politikai irodalmunknak egyik legkiválóbb terméke, s igazi méltatásával maig is adós történetírásunk. Az úgynevezett nemzetiségi kérdés tanulmányozói mint forrásművet használhatják, s a kik a Magyarország és Ausztria közti kapcsolat történetét vizsgálják, szintén nem mellőzhetik Wesselényinek e legbecsebb művét. Wesselényi a nemzeti-ségek egyesítését s a magyarság ügyének való megnyerését tartja főczéljának, a kapcsolatra nézve pedig világosan kimondja a Habsburgokkal való szövetség szükségét, nemcsak a magyarok, hanem az osztrákok érdekében is, mert — úgymond — az osztrák császár csak addig lehet hatalmas, míg a szabad magyar nemzetre támaszkodhatik. Látnoki lélekkel jósolja meg a német szövetséget s a francia-orosz barátságot.

A szabadságharcban a béke pártján munkálkodik, de szavai hatástalanok. A mult élő enléke, a ki a jelen harczait közvetlenül már alig ismeri. De még így is minden gondolata a hazának van szentelve. Életének e korszakát talán legtanulmányosabban beszéli el a szerző, s itt szívesen időzhet a könyv olvasója az életrajz minden mozzanatánál, mivel Wesselényi eddigi életrajzaiban épen ez az időszak nincs kellően méltatva.

Miképp válik el útja a Kossuthétól, miképp kel pártjára utoljára Széchenyinek az embertelen megtámadásokkal szemben: e fejezetek a könyv legtűrhetőbben írt részei közé tartoznak. Wesselényinek nyílt szókimondása, őszinte meggyőződése, haláláig főjellemvonása marad. Talán ez az oka, hogy történetíróink közül többen, a kik az 1848-49-iki eseményekkel foglalkoztak, azt állítják, hogy az 1848 decz. 6-iki éjjeli s a 7-iki nyilvános ülésben Wesselényi is jelen volt s az olmczi manifestum elfogadása mellett szállott síkra. Valószínű, hogy a kik ezt állítják, a Wesselényi és Kossuth közötti neheztelésből merítik érveiket. Kardos Samu meggyőzőleg kimutatja, hogy történetíróink tévednek. Wesselényi ez időben nem lehetett jelen Pesten. 1848-ban szeptember végén Lamberg Ferencz meggyilkolása után Freywaldaubába távozott családjával. Innen is figyelemmel kísérte

ugyan hazája sorsát s rajta volt, hogy minden védelmi eszköztől megfosztott megyéjébe, a melynek főispáni tisztségét viselte, fegyveres erő küldessék, de csak 1850 április-havában tért vissza Pestre, mikor azután néhány nap múlva meghalt. Hazája gyászának valódi képviselője volt, s az elvesztése miatti fájdalom nem borithatta mélyebb gyászba nemzetünket, mint volt a rémuralom iszonyú napjaiban.

VÁLCZY JÁNOS.

Feldmarschalllieutenant Graf Leopold Kolowrat-Krakowsky. Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849. Herausgegeben von seinem Sohne Leopold Graf Kolowrat-Krakowsky. I. II. Bd. Wien, 1905. Gerold et Comp. 8-r. XII, 172 l., XII, 208 l.

Fekete-sárga zászlóval a címlapján és aktuális politikai előszóval ellátva látott napvilágot Bécsben az 1848-iki eseményeket tárgyaló ezen új emlékirat. Már megjelenése körülményei is ráterelik az érdeklődő figyelmét. A politikai tendenciától, melynek a fiui kegyelet mellett szintén nagy része van a mű megjelenésében, itt eltekintünk. És ettől eltekintve, elfogadjuk a kiadó magyarázatát az emlékiratok ily kései megjelenését illetőleg is. E szerint még az író fiának sem volt tudomása ez emlékezőések létezéséről; csak nemrég találta meg azokat egyik bajorországi rokona levéltárában.

Az emlékezőések írója *gróf Kolowrat-Krakowsky Lipót*, kit a negyvennyolczas mozgalmak Kassán értek, hol mint a 3. sz. Ferdinánd-huszárezred parancsnoka állomásozott. Az eseményeket így testestől lelkestől osztrák katona szemüvegén át nézve tárja fel előttünk.

Könyve két részből áll. Az első a magyarországi eseményekről szól, a grófnak ezredétől 1848 szeptember végén történt szökéséig; a második rész a bécsi októberi forradalmat és az olasz harcztéri élményeket tárgyalja. Az író az első kötetet 1851 június 30-án, a másodikat 1851 október 20-án Velenczében fejezte be. A kiadó a művet mindamellett *»ein in Zusammenhang geschriebenes Tagebuch«*-nak akarja feltüntetni. Minthogy pedig ez az olvasóra épen nem közömbös, a fiui elfogultsággal szemben rá kell mutatnom arra, hogy az egész emlékiraton szembeszökő világossággal látni, hogy már az események lefolyása után iratott, midőn az író nem a napi benyomások, hanem a hosszú küzdelem egész lefolyásának hatása alatt állott. Kolowrat különben is — megemlékezvén egyes tisztekkel való találkozásáról — sohasem mulasztja el feljegyezni, hogy az illető az emlékezőések írásakor hol szolgált,

vagy ha a magyar nemzeti ügghöz csatlakozott, minő büntetés érte. Hogy pedig ezek a feljegyzések nem későbbi toldások, bizonyítja az is, hogy egyes személyek nevére vagy némely körülményre — mint akárhányszor maga kijelenti — már nem emlékezik vissza. Az is figyelembe veendő, hogy napló-feljegyzéseknél az események sűrűbben szoktak a napi datumhoz kötve előfordulni, míg Kolowrat csak ritkán él pontos idő-meghatározással.

Lássuk tehát az emlékezéseket. Oly írótól, a ki nyíltan megvallja politikai érzelmeit, nem várunk pártatlanságot, s az ellenségeskedés oly viharos idejében, mint 1848-ban, nem is várhatunk. Hogy pl. Petőfi ő előtté »ein entlassener cadet« vagy legfeljebb »volksdichter«, kinek izgató költeményei Ausztriára szórt méreggel és epével vannak tele (I. 3.). hogy Kossuth az ő szemében csak hiúságában sértett, önző érdekeket hajhászó, gyáva izgató (I. 17. 64.). hogy a kit a nemzeti érzés vezérel, az elítélendő »erzmagyar« vagy »enragierter patriot«, azon nem csodálkozunk. Ránk nézve mindenesetre az a fő kérdés, hogy jól belát-e az író az események rejtett rugói közé; emberismerő-e, ki a főbb szereplőket, a kikkel érintkezett, találóan jellemezni tudja; hogy általában van-e tehetsége a jellemzéshez? E tekintetben Kolowrat emlékiratairól nem mondhatunk semmi jót. Az események rugóit egyáltalában nem látja; sőt néha rendkívül együgyű. Csak arra akarok például utalni, hogy nagyon tetszik neki az a vén magyar, a ki panaszkodva beszéli, hogy ifju korában szülei s az öregek, mint éretlent nem juttatták szóhoz, most meg a fiatalok nem akarják meghallgatni, mert öreg, s ezért az ifjuság mozgalmában és hevülésében csak azt látja, hogy a világ fejtetőre van állítva. (I. 36.) Nagyon okosnak tartja azt a bécsi bérkocsist, a ki kikel a barrikád-harczok ellen s hozzáteszi, hogy napokig nem volt keresete; de élesen elítéli annak a bécsi polgárnak a butaságát, a ki azt mondja, hogy mégis van valami szép abban, ha az ember azt olvassa az ujságban, hogy a bécsi barrikádok voltak a legszebbek. (II. 7.) A ki efféle nyilatkozatokat érdemesnek tart feljegyezni s azok alapján dicséri vagy kárhoztatja mondóikat, az nem lát az emberek lelkébe, annak nem érdemes megfigyeléseit emlékiratba foglalni. Az alkotmányhoz való ragaszkodás, a szabadságszeretet, a nemzeti érzés ismeretlen fogalmak Kolowrat előtt; csak egy kötelességet: a császár iránti engedelmisséget, csak egy eszmét: az »Einheitsgedanke der Monarchie« eszméjét ismeri. De vajjon lehet-e a kort jellemezni, ha az ember az uralkodó eszméket és érzelmeiket ennyire nem ismeri? Ily

körülmények közt jellemzést az emlékiratokban egyáltalában nem is várhatunk és hiába keresünk; mert ha azokról, a kiket dicsérni akar, csak annyit tud mondani, hogy *gut-gesinnt, ehrwürdig*; ellenségeiről, a magyarokról pedig semmi egyebet mint *frech, toll, roh*, — ez még nem jellemzés. Akadnak ugyan a magyar hadseregben is egyesek, a kikkel benső baráti viszonyban volt, mint pl. Kiss Ernő (I. 71.), de ezek az ő szemében csak »szegény félrevezetett emberek.«

A ki ennyire nem lát, annak tollát csak vak elfogultság vezetheti. A márcziusi ifjakról végre is nem lehet azt mondani, hogy »halbgewachsene Buben, der Ruthe des Vaters zu früh entkommen.« (I. 36.) És mit szóljunk ahoz, ha magyar részen még a nőket is megtámadja s azt írja, hogy becsületüket, jó hírnevüket és házi boldogságukat áldozták fel a nap hőseinek (I. 38.), a ráczokat pedig, noha maga is borzongva meséli földvári rémtetteiket, mégis pártfogásába veszi. (I. 19. 65.) Es micsoda következetlenség az, ha a magyar minisztériumot kisebbitendő, gyengeséget vet szemére (I. 3. 53. 59.), máskor meg hibáztatja a »jó érzelmű« hazafiakat, hogy a magyar kormány erélyével szemben nem léptek fel szintén kellő energiával. (I. 15.) És micsoda elvakultság kellett ahoz, hogy valaki még 1851-ben is csak nevetséges katonásdi játéknak nézze a honvédség dicső harczait. (I. 12—13.) Hogy a pusztá lelkesedésből katonának felcsapott ifjak közt a szigorú fegyelmet meghonosítani eleinte nehéz volt, az természetes, de a téli hadjárat után úgy írni a honvédségről, mint Kolowrat teszi, nem szabad. Az olyan történetíró, ki a legfontosabb események ismerete nélkül alkotja meg véleményét, hitre nem tarthat számot.

Pedig írónk az *események intézői* közé sem tartozott s így emlékiratai ezen a czímen sem tarthatnak jogot nagyobb megbecsülésre. Kolowrat a középpontban sem egy, sem más részről beavatva nem volt. Szolgált mint hű és engedelmes katona s feljebbvalói parancsait követte cselekedeteiben. Nagyobb nevezetességű magyarországi eseményekben — s itt főleg csak ezekről szólunk -- nem is volt része; legfeljebb hogy Szenttamás ostromához rendelték ki. Kassán csak tüntetőkkel akadt össze, de nemsokára mozgósították és a ráczok ellen küldötték.

Kolowrat emlékiratának *stratégiai* része szintén semmi. A hadi terveket, úgy látszik, nem igen ismerte, mert mindig csak a saját mozdulatairól tudósít, csak néha, mellékesen említi egy-egy más hadoszlop műveleteit is. Jul. 13-án résztvett Szenttamás ostromában, de ez alkalommal a sánczok lövetésénél egyébre nem is került a sor. Julius 18-án bevonult

a szerbektől elpusztított Földvárba. Augusztus 19-én az általános támadásnál Turia ellen volt kiküldve, de eredményt nem ért el és csekély veszteséggel vonult vissza. Végül szeptember 20-án is résztvett a támadásban, de már csak kényszerből, immel-ámmal harczolt, sőt parancs ellenére vissza is vonult. Ez nem olyan hadi szereplés, mely őt a *kiváló katonák* sorába iktatná. Ezután pedig már csak *megszökése* van hátra és egy végbe nem vitt megbízás története. Bécsbe érkezve, jelentkezett Latournál, a ki október 5-re magához rendelve őt, meg akarta bízni, hogy Horvátországon át, horvát tisztek kíséretében menjen vissza Szenttamáshoz, vigyen magával egy csomó proklamációt és lázítsa fel a sereget a magyar kormány ellen. Ez ügyben kellett jelentkeznie 6-án délelőtt is, a mikor azonban a miniszter, a kinek Jellacsics egyik futárjával kellett értekeznie, a végleges megbeszélést délutánra halasztotta. Időközben kitört a forradalom s mire Kolowrat visszament a minisztériumba, Latourt már a lámpavason találta. Ezzel megbízatásának vége szakadt s a hadvezetőség Itáliába küldte. (II. 6. 9—10. 13. 21.)

Egyetlen érdekessége emlékiratának a rajta elárado *császári katonai szellem*, melyből erényei és fogyatkozásai származnak. Hogy ezt a szellemet a magyar nemzeti ügynek minden legkisebb diadala fájdalommal és haraggal töltötte el, természetes dolog. Még azon is megbotráncozik, hogy a márcziusi események hatása alatt a gyorskocsi nemzeti zászlókkal fellobogózva érkezik meg Kassára, míg a császári postakocsiról a kétfejű sas letépték. (I. 2.) Mily elégedetlen lehetett még akkor, mikor a magyar minisztériumot kinevezték! Ki is jelenti, hogy a miniszterek megválasztása, az egy báró Eötvös József kivételével, el volt hibázva. (I. 3.) De még nagyobb megbotráncozás is várt reá, midőn a középületekről a kétfejű sas eltávolítását »maga a főherczeg nádor, a király alteregoja« rendelte el. (I. 4.)

Elviselhetetlen volt az osztrák tisztekre nézve az osztrákok elleni bizalmatlanság, a nemzeti eszme térfoglalása, mely mögött Kolowrat szerint az önálló és független királyság titkos gondolata (verborgen gehaltener Gedanke) lappangott. (I. 14.) El is határozták, hogy segítenek a bajon: »Pestre vonulnak, a klubbokat és gyűléseket az összes rossz miniszterekkel együtt pokolba kergetik, a szabad sajtót megzabolázzák, hogy újra normális viszonyokat teremtsenek.« Nagy fájdalomukra azonban »szép tervüket« végre nem hajthatták. (I. 16.)

Szertelen harag töltötte el Kolowrat kebelét, mikor a csapatokat a magyar kormánynak rendelték alá, sőt megköve-

telték az esküt a magyar alkotmányra is. (I. 61. 74.) Több ízben is Latourhoz fordult, adjon neki felvilágosítást, hogyan viselkedjék tisztjeivel együtt ezen kívánságokkal szemben? — de választ nem kapott. (I. 20. 77. 108. 126.) Emlékezései szerint haragjának a magyar vezető férfiak előtt is kifejezést adott, a mi ha igaz, csodálnunk kell, hogy Mészáros és mások is megbíztak benne s szeptember 20-iki parancsszegése után még pénzt is bíztak a kezére.

A vérontást különben sajnálja, s véleménye szerint azt el lehetett volna még kerülni, ha a nádor erélyesen lép fel az országban és lehetővé teszi a megegyezést(!) a bánnal. István nádor valószínűleg maga is kíváncsi lett volna rá, hogyan gondolta ezt Kolowrat.

Végül álljon itt még egy-két megjegyzés a *kiadásra*. Nem tudom, a magyar kifejezéseket ki fordította németre: az író-e, avagy a kiadó? de a *Pilvax-kávéháznak* tudtommal *szabadságcsarnok*, nem pedig *forradalomcsarnok* volt a neve; különben a *revolutionshöhle* kifejezés ez utóbbinak sem felel meg. (I. 8.) A kiadó kevés utánjárással elkerülhetett volna néhány oly hibát, mely semmiesetre sem az írótól származik. A márcziusi ifjak közt pl. nem volt *Zriny* nevű (I. 3.), hanem *Irinyi*; s a hol azt írja, hogy »der Marsch ging also durch Vollblut-Ungarn und meist durch Jaszczygien und Rumänien«, ott *Rumänien* helyett a kéziratban bizonyosan *Kumanien* áll. (I. 31.) Kolowrat valószínűleg azt is tudta, hogy a magyarok nem *cubo*-t, hanem zubbonyt vagy talán *gubát* vetettek vállaikra. (I. 32.)

A kit érdekel, milyen volt a német katonaság gondolkodása 1848-ban, az haszonnal fogja olvasni Kolowrat emlékezéseit, melyek azonban nem valamely kiváló katonának, hanem egy harmadrangú szereplőnek megfigyelései, és sem stratégiai szempontból, sem a megfigyelés vagy jellemzés érdekességénél, sem pedig higgadt ítélletnél fogva elismerésre számot nem tarthatnak.

D. S.

A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi országos könyvtára, 1802—1902. Irta *Kollányi Ferencz*. I. köt. A könyvtár megalapításától gróf Széchényi Ferencz haláláig. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 4, 485 l. Arczkép- és hasonmás-mellékletekkel s a szövegbe nyomott képekkel.

Annak a fényes ünnepélynek, melylyel az állam, a társadalom és a tudományos körök a Nemzeti Múzeumot százados főnnállásakor megtisztelték, viszhangja, de maradandóbb, az

ünnepélynél messzebb ható viszhangja ez a hatalmas könyv. Mint maga az intézet, a róla szóló könyv is szerény, és többet ad, mint a mennyit mutat. *Kollányi Ferencz* csak a könyvtár történetének nevezi munkáját, de valójában sokkal több az; nemcsak a Muzeum története fönnállásának első húsz esztendejében, hanem annál a nagy fontosságnál fogva, a melylyel első tudományos intézetünk egész közéletünkben bír, egy fejezet a magyar művelődés történetéből.

Megismertet először azzal a hosszú folyamattal, mely az alapító gróf lelkében ment végbe, attól a perctől fogva, mikor tizenennyolcz éves korában, a Tereziánumban, fölébredt benne a könyvek szeretete, egészen addig, míg ez a szeretet a magyar kultúra emelésének vágyával kapcsolatba lépve, arra a korszakalkotó lépésre bírja, hogy a király beleegyezésével czenki könyvtárát az országnak adományozza. Majd azoknak a tárgyalásoknak rajza után, melyek a könyvtár följánlását megelőzték (Kovachich kézíratainak megvásárlása), rátér tárgyaknak legfontosabb részére, a könyvtár és a muzeum többi gyűjteményeinek berendezésére, szervezésére, küzdelmes életére.

A levéltárak figyelmes kiaknázásán alapuló óriási anyag már ennek a két évtizednek történetét több mint egy harmincz íves kötetre dagasztotta. Tömérdék eddig ismeretlen adat válik benne ismeretessé, a Muzeum sorsának sok olyan fordulata, a melyről eddig nem tudtunk semmit.¹⁾ De nemcsak a sok adat növelte meg a munka terjedelmét; nagy része van ebben annak a körülménynek, hogy a szerző nem pusztán kutatásainak eredményét rakta le munkájában, hanem magát a nyers anyagot is: közölte a forrásokat, a melyekből dolgozott. Emeli ez a mű megbízhatóságát, de értékét is, a tudomány közkincsévé tévén a levéltárak eltemetett aktáit. Természetesen ezzel a szerző lemond arról, hogy műve mint összefüggő olvasmány szolgáljon az érdeklődőknek; ez azonban nem is lehetett célja, már munkája méreteinél fogva sem. Olyan részletesen dolgozza föl az adatokat, olyan pontosan beszámol minden jelenségről és mozzanatról, annyi adatot halmoz egymás mellé, hogy könyve a Muzeumnak nem jellemző *rajza*, hanem mondhatni *fényképe*, s mint ilyen első sorban a kegyelet munkája, mely szeretett intézetének lehetőleg teljes történetét akarja nyújtani, másodsorban pedig adattár a történettudósok számára.

¹⁾ Így p. o. arról, hogy a könyvtárát több ízben vidékre költöztették, volt talán tudomásunk, de hogy egy ízben (1809) kórházzá akarták berendezni, és csak József nádor tudta a veszedelmet elhárítani, ez az eset bizonyára egészen ismeretlen dolog a mai nemzedék előtt.

És végre van még egy rendeltetése, általánosabb az utóbbinál. Nincs a magyar tudomány munkásai között egy is, a ki tanulmányaiban, munkája közben ne szorult volna a Muzeum gazdag gyűjteményeire s első sorban a könyvtárra. Mindannyian, az egyetemi hallgatóktól kezdve az egyetemi professorokig, használtuk az ott fölhalmozott kincseket, élveztük az áldásos intézet jótékonyosságát, a melylyel — hála a tisztviselők figyelmes támogatásának és nagy szakismereteinek — igen könnyen és nagy haszonnal élhet minden kutató. Lehetetlen, hogy a muzeumi látogatók közül a komoly munkások ne érdeklődnének azon intézet sorsa iránt, a melynek annyit köszönhetnek. Nem tudom, de erősen hiszem, hogy az előttünk fekvő munka tudós szerzője, maga is Miller utóda a Széchényi-könyvtárnál viselt állásában, érezte, hogy könyvét nemcsak a művelődéstörténet bűvárai, hanem mindazok kezükbe fogják venni, a kik tudományyal foglalkoznak. Ezért szerkesztette meg könyvét olyan praktikusán, hogy nemcsak a szaktudós, hanem minden érdeklődő kényelmesen használhatja. Ellátta bő tartalom-jegyzékkel s pontos, részletes név- és tárgymutatóval, úgy hogy a tartalmat átfutva mindenki rögtön megtalálhatja azt a mi kíváncsiságát, érdeklődését fölkelte, s egyszersmind maga a tartalom-jegyzék, mint az egésznek kicsinyített képe, ügyes tájékoztató a munka tárgyáról.

Bennünket az egész könyvből legjobban az a meg-megújuló, de soha meg nem szűnő küzdelem ragadott meg, melyet a nemeslelkű grófnak egyfelől Millerrel, másfelől a nádorral s az udvarral kellett vívnia; épen azokkal, a kiket legjobban lekötölezett. Különösen megható Széchényinek és Millernek, a könyvtár őrének majd a Muzeum első igazgatójának, aprólékos gonddal megrajzolt viszonya. Magunk előtt látjuk Millert, a XVIII—XIX-ik század fordulójának egyik legérdekesebb, legkülönösebb egyéniségét. Jelleme csupa ellentétes vonásból alakult. Német születésű és mégis tüzes hazafi;¹⁾ de magyar érzése mellett is magyarul egy Révaitól eltulajdonított fordításon kívül (Scipio álma) semmit sem bocsátott közre; új állását gróf Széchényinek köszönhette,²⁾ és ezt az állást arra használta föl, hogy ura ellen apró intrikákat szőjjön; míg egyfelől folyton fizetésjavításért meg címekért eseng, másfelől

¹⁾ *Ballagi Géza* szerint (Politikai irodalom, 565. l.) ő volt a szerzője annak a német nyelvű röpiratnak (Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn), mely Hoffmann Lipót hírhedt *Ninive*-je ellen védelmébe vette a magyar nemességet és a magyar ruha viseletét.

²⁾ Azelőtt nyugalmazott nagyváradi jogakadémiai tanár volt.

az ura és a király közt kötött szerződést igyekszik elcsavarni. Széchényit, a Muzeum fölláttóját el akarja tiltatni még attól is, hogy magát a Muzeum alapítóinak sorába számlálja. Vele szemben ott áll a gróf alakja, a ki a túsúrásokat és jogosulatlan támadásokat érzi ugyan, de sokkal nagyobblelkű, mintsem nyugalmaát elvesztené; sőt mivel tudja, hogy Miller igen sokat tesz-fárad a könyvtár érdekében — és csak ez az egy dolog hangol bennünket is enyhébben Miller iránt — még jóindulatát sem vonja meg tőle, pártul fogja, támogatja továbbra is, mert a közjót többre tartja, mint a személyén elkövetett sérelem megbosszulását.

Kollányi, mint elfogulatlan történetíró, nem avatkozik bele a küzdelembe, nem foglal pártállást, hanem beszélgeti a tényeket, hogy az olvasó maga alkosson véleményt. Ámde azért, igen helyesen, nem tudja megállni, hogy Széchényi Ferencz működését, tetteit vizsgálva, rá ne mutasson ennek az ideális lelkű főúrnak nemes jellemére. Mindaz a mit ír, és még inkább a mit megemlít róla, szinte akaratlanul ennek a nagy embernek dicsőségét zengi, a ki nagy maradt az élet kicsinyes viszonyai között is, és a kinek a legszebb emléket valóban úgy lehetett állítani, a mint Kollányi Ferencz tette nagy szorgalommal s a források teljes ismeretével megírt könyvében: elmondani tetteit.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

A debreczeni kollégium és pártikulái. Irta Barcsa János. Debreczen, 1905. Városi kny. Nagy 8-r. 202, 2 l.

A mű *bevezetés*-sel indul meg, mely a középkori iskolai oktatásról homályos képet tár elénk. Szerzőnk szerint „az egyházi atyák (Tertulianus, Cyprianus, Hieronymus és Ágoston) azt mondták, hogy a pogány írókkal nem szabad foglalkozni.« Ez így egyetemlegesen kimondva nem állhat meg. Mert az egyházi atyák egy része — mint Tertulianus is — nem volt ugyan barátja a pogány irányú képzésnek, de a classikus pogányvilág szép és jó alkotásait még ők sem ítélték el. Mások meg — mint Alexandriai Kelemen, Origenes, Aranyszájú Szent János, Nagy Vazul, Szent Jeromos és Szent Ágoston — határozottan azon voltak, hogy a keresztyén és a pogány műveltséget összhangba hozzák. A keresztyén tanulmányoknak épen a pogánykori classikus irodalom segítségével akarták megadni a formai szépséget és tökéletességet. Egyszóval a classikusok tanulmányozása náluk nem végcél, hanem csak eszköz. Classikai ismeretekkel azért akarták ellátni az egyént, hogy a vallási tanulmányokat annál sikeresebben folytathassa.

Teljesen hibás a szerzőnek az a kijelentése, hogy a középkori iskolák »célja a pap- és tanítóképzésre szorítkozott.« De másrésztől érthetetlen, hogy a ki ilyen felfogásban van, az pár sorral alább meg már így ír: »Több református iskola a régi zárdai vagy városi iskola örökébe lépett.« Hiszen azt csak nem hiszi a szerző, — a mint valósággal nem is hiszi (17. l.) — hogy a városi iskolákban is csak papokat és tanítókat neveltek? Pedig főntebbi állításának ez volna a magyarázata.

A mit a zárdai és városi iskolák szembeállításáról mond, az logikailag tarthatatlan: »A régi zárdai iskolák folytatólagos fentartását — írja -- már csak azért is szükségesnek tartották a városok, mert a reformáció eszméitől áthatott városi iskolák sokkal közelebb férkőztek a városi polgárság szívéhez, mint a zárdai iskolák. Míg ugyanis az előbbiek úgyszólván csak az egyházi pályára neveltek s legfeljebb előkelő nemesek gyermekeit oktatták, addig a városi iskolák megértvén a társadalmi osztályok XIV—XV-ik századi fejlődésének jelentőségét, mely a városi polgárság súlyának emelhetését nyilvánvalóvá tette, alkalmat nyújtottak a városi polgárság gyermekeinek, hogy a tudományokból merítsenek.« (6. l.)

A történetírónál szükséges elfogulatlanság ellen is vét a szerző. Míg ugyanis egyrészről így ír: »Bár a reformáció a szabad vizsgálódás jegyében született, a szabad vizsgálódás nem érvényesülhetett teljesen; a Gelei-Katona-féle kánonok (11—12) úgy a predikátoroknak, mint a tanítóknak tiltják, hogy a hitnek fundamentumos ágazatai ellen tanítsanak,*) újítani csak a nemzeti zsinatnak van joga«, — addig másrésztől nyomban hozzáteszi: »Az iskolai szabad szellemet ez az intézkedés nem érintette.« (6. l.)

Az okoskodásnak ez az útja nem vezet az igazsághoz. Mert vagy megvolt a tanítási szabadság az iskolában, vagy nem. A Gelei-Katona-féle kánonok szerint nem volt meg. Az igazságos történetírónak ezen tény megállapításánál nem szabad tovább mennie.

Szerzőnk a debreczeni kollégium és pártikulái történetét három korszakra osztva tárgyalja. Az első korszak a debreczeni kollégium alapításától 1640-ig, a második 1790-ig, a harmadik meg 1848-ig terjed. A legrégebb korszak az emelkedés kora, melyben a pártikulák száma megszorodott; a középső a létért folytatott küzdelemé; a harmadik meg a tanügyi irányzatok forrongásának korszaka.

*) Értsd: ne tanítsanak.

A szerző mindegyik korszakot a közállapotok összefoglaló rajzával kezdi meg s ezután az anyaiskola és pártikulái. az iskolák kormányzása, az iskolák fentartása, a tantervi fejlődés, az osztályok rendszere, a vallásos nevelés, a külföldi egyetemek látogatása, a tanítás módszere, nyelve, a tankönyvek, írásbeli dolgozatok, vizsgák, promotió, szünidő, önképzés, ének- és zenekar, tűzoltó-egylet, torna, egészségügy, iskolai épületek, könyvtárak, szemléltető eszközök, gyűjtemények, az iskolák tanítói, a magántanítók, rektorok, praeceptorok fizetése, a tanulók felvétele, létszáma. pályája, ruházata, a tanulók önkormányzata, az igazságszolgáltatás, kihágások, bűnök, a tanulók segítése, a bentlakás és élelmezés címei alá foglalja műve tárgyát s érdekes és tanulságos képet rajzol a debreczeni kollégium és pártikulái életéről.

A debreczeni ev. ref. kollégium történetéről a debreczeni ev. ref. főgymnasium 1894/95-iki *Értesítője* nagyon becses tanulmányokat hozott, kiterjeszkedve a debreczeni kollégium életének és működésének többféle jelenségeire; ezen sorok írója pedig még 1899-ben a *debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényeit* ismertette a M. Tud. Akadémia kiadásában.*)

Barcsa János most az eddigi alapot kiszélesítette, kiterjesztvén figyelmét a debreczeni kollégium pártikuláira is. Elismeréssel emelem ki, hogy szép feladatahoz mértén áttanulmányozta a debreczeni ev. ref. főiskola tanári karának, a debreczeni ev. ref. egyháztanácsnak, a debreczeni egyházmegyének, továbbá a tiszántúli ev. ref. egyházkerületnek jegyzőkönyveit és a debreczeni ev. ref. főiskola anyakönyvtárában őrzött *Series Studiosorum* és *Catalogus* adatait. Ezek mind eredeti és megbízható források s így a belőlök merített anyag hiteléhez szó nem fér.

A bizalomnak ezen teljes mértéke azonban már nem fűződhetik azon adatokhoz, melyeket a szerző az egyes lelkésziségektől szerzett be; mert nem volt módjában külön-külön megállapítani azon feljegyzések értékét, melyekből a beküldők értesítéseiket merítették. A másodkézből, feldolgozott művekből vett adatok megbízhatóságát meg esetről-esetre majd a történeti kritikának leszen feladata eldönteni. Ez azonban sokszor majd nem kis dolgot fog adni, mert — mint a szerző maga mondja — a monographiák és a szakfolyóiratokban megjelent cikkek adatait »a források megnevezése nélkül dolgozta (3. l.)

Ez utóbbi eljárás tudományos szempontból helytelen. A tudományos módszer azt sem engedi meg, hogy a legelső hivatkozásnál is csak a szerzők nevét említsük, műveik megnevezése nélkül. (15. l. 2. jegyzet.)

Az anyaggyűjtéssel a szerző valóban nagy munkát végzett. Csoportosítás dolgában nem látom be, miért kellett a művet három korszakra osztani és az egyes tárgyköröket három részre szakítani. Sokkal célszerűbb lett volna, ha a főtebb felsorolt tárgyak mindegyikét a legújabb időkig egy helyütt végigvezeti vala. Felfogásomat a szerző munkája maga támogatja legjobban. Hiszen mindjárt az első korszakban, mely 1640-ig terjed, — XVIII-ik, sőt XIX-ik századi dolgokkal is foglalkozik. (8—10. ll.)

A szerző rendkívül sok új anyagot tesz közzé művében, a mi a magyarországi közoktatásügy történetét becses vonásokkal bővíti és egészíti ki. A református iskolázás kezdetét, fejlődését és kialakulását meg értékesebbnél értékesebb részletekben tárja fel. Mint új dolog, talán épen a pártikulák története érdemli meg a legnagyobb figyelmet, mert ennek révén számos község iskolájáról és így a debreczeni ev. ref. kollégiumnak kiváló művelődéstörténeti jelentőségéről is értesülünk.

BÉKEFI REMIG.

Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung, 1527—1564. Ein Beitrag zur Geschichte des Übergangs von der Reformation zur Gegenreformation, von Robert Holtzmann. Berlin, 1903. 8-r. XVI, 580 l.

E kötetben a szerző, ki a történelem magántanára a strassburgi egyetemen, II. Miksa német császárnak és magyar királynak trónralépése előtti élettörténetét beszéli el.

A bevezetésben azon hosszú irodalmi vitát érinti, mely Miksa hitvallásának kérdése körül folyt eddig. Mint tudjuk, a történetírók egy része azt vitatta, hogy Miksa határozottan protestáns volt, míg mások ama nézet mellett kardoskodtak, hogy ő *reformkatholik* vagy *kompromisskatholik* volt. Valószínűleg Mosernek van igaza, ki 1785-ben azt a nézetet kockáztatta, hogy a császár ép úgy mint későbbi utóda a trónon, II. József, egyik végletet sem erőszakolta alattvalóira, hanem, ámbár vallásos ember, teljesen szabad gondolkodású fejedelem volt.

A magyarországi események elbeszélésénél, melyeket gyakran érint, szerzőnk néhány régiebb íróat idéz, mint pl. Katonát,

Gévayt, Fesslert; az újabbak közül Huber Alfonzot idézi, azonkívül lapozgatott a *Magyar Országgyűlési Emlékek* kötetiben is, továbbá egy-két adatot Ortvy Tivadar magánközléséből merít. Többször idézi az egykorú *Roger Ascham* leveleit, de utána kutatva a dolognak csakhamar arra a meggyőződésre kell jűtnunk, hogy ezen angol író négy kötetre terjedő összes munkáinak csak két lapját méltatta figyelemre, ámbár, különösen a németországi eseményekre nézve, sűrűbben meríthetett volna érdekesnél érdekesebb adatokat ugyanabból a forrásból.¹⁾

Holtzmann kutatgatott a bécsi állami levéltár *Ungarica* jelzésű gyűjteményeiben is.

Jellemzi álláspontját, hogy pl. Eger hős védője, Dobó István, nála csak »österreichischer Feldhauptmann«, Losonczi István, a temesvári vértanu is csak az, és a szolnoki vár szerencsétlen Horatius Cocles-e, Nyáry Lőrincz, kinek keresztnevét nem ismeri vagy nem említi, szintén osztrák hadvezér.

Nem tudom, mire czéloz szerzőnk, midőn azt írja, hogy »mai napság tudjuk, hogy a (Crespy-ben 1544-ben kötött) béke miért tartalmazott a francia királyra nézve oly kedvező föltételeket.« Valami új dolgot fedezett föl valaki nemrég? Hiszen azt már régen tudtuk, hogy I. Ferencz királynak »meg kellett ígérnie«, hogy fegyveres hatalommal fogja segíteni V. Károlyt a törökök és a német protestánsok ellen, és — a mit szerzőnk nem említi, de önmagától következik s világosan megvan a békeponatok közt is — hogy ezentúl nem fogja támogatni János magyar király özvegyét és fiát.

Arra nézve, hogy Miksát mennyire kedvelték Magyarországon, szerzőnk Aschamot idézi, ki azt írja, hogy egy magyar embertől hallotta, hogy minden zsoldosért, kit apja, Ferdinánd király pénzen toborzott, Miksa hármát kaphat azon szeretetért és jóindulatért, melylyel irányában viseltetnek, s hogy a magyarok azt reménylik, hogy Miksa lesz az, ki a törököt ki

¹⁾ Sajnálattunkra Ascham nem járt nálunk, s ezért a mit hazánkról említ, azt mind csak az osztrák udvarnál hallotta. A következő kegyetlenséget két helyen is elbeszéli: A törökök elfogtak egy Ferdinánd udvarához tartozó nemes embert és elvitték őt a budai pasához. Övéi bő váltságdíjat ajánlottak érte, de a törökök nem fogadták el. E helyett mindenféle barbárságot követtek el a fogolylyal s végre kiéheztetett nagy kutyákkal falatták fel; a húskonczokat még életében szeltek le testéről. Ezután a magyarok fogtak el három török főurat, kikért a törökök 6000 arany váltságdíjat ajánlottak, de ezt viszont a magyarok utasították vissza s azt az üzenetet küldötték a pasának, hogy ámbár a török nem eszi meg a disznóhúst, a disznó bizony megeszi a törökhúst. s a három szerencsétlen embert kiéheztetett disznókkal falatták fel.

fogja úzni Magyarországból. Erre nézve azonban azt jegyezhetjük meg, hogyha csakugyan kedvelték Miksát hazánk azon részében, mely apját uralta, úgy ez meghazudtolta volna a latin mondást: *ignoti nulla cupido*, mert a királyfit akkoriban (1551) csak híréből ismerhették nálunk.

Az 1552-iki hadjárat rövid elbeszélésénél azt a véleményt kockáztatja szerzőnk, hogy Langenn túlbecsülte Móríc szász választó fejedelem magyarhoni szereplésének fontosságát, Fessler ellenben kevésre becsülte azt. Ám lássuk, mit tett Móríc a mi szerzőnk elbeszélése szerint: Bécsbe való megérkezéséig Ferdinánd is, Miksa is folyvást haboztak, hogy a mentő hadsereg élére állva a török ellen vonuljanak-e, vagy pedig nem? Végre szeptember közepe felé Mórícot nevezték ki magyarországi főhadvezérnek egy *generalissimo* teljes hatalmával, és ő huszonnyolcz »starke Fähnlein« élén szept. 16-án levonult a Csallóközig. Ugyanezen hónap 23-án azonban »újabb tanácskozás céljából« Pozsonyon át visszautazott Bécsbe, honnan csakhamar visszatért seregéhez, a Vágon és Dunán hidakat építtetett és Győrnél táborba szállott, hol körülscanzolta magát. Itt azután várt a törökre egész október-hó folyamán. Világraszóló hőstetteket nem vitt végbe — írja szerzőnk, — de a támogatás, melyben Ferdinánd király teljes megegyezésével az osztrák fegyvereket ily módon részesítette, nem volt teljesen haszontalan, mert föltartóztatta az ellenséget, s a királyt és csapatait megkímélte attól a gondtól, a mit különben Bécs megvédése okozott volna nekik. Az övéi otthon többízben sürgetve kérték, hogy térjen vissza hazájába, de az eszes Móríc, helyesen felismervén a magyarországi helyzet komolyságát, nem tágitott addig, míg Achmed pasa el nem vonult Eger alól (okt. 18.) és 14 napi járásra el nem távozott haza felé. Ekkor a szász Fabius Cunctator is föllélegzett és nagy betegen indult el november elsején Győr alól. December elején már otthon találjuk őt. »Miksa intelme, hogy a jövőben se feledkezzék meg a török háborúról, kisérte őt útjában.« Erre elmondhatjuk, hogy a két német fenegyerek, »Max und Moritz« török »hadjáratát« csakis egy Busch Vilmos örökíthette volna meg méltólag az utókor számára versben és képekben.

A kötet végén néhány okirat van közölve, melyben egy-két apróbb adat található, a mi a magyar történetírást is érdekli.

KROPP LAJOS.

Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Herausgegeben auf Kosten der Stadt Brassó von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. IV. Bd. Chroniken und Tagebücher. Erster Band. Brassó. 1903. Gust A. kny. Nagy 8-r. VIII. XCVII. 647. 2 l.

Ezen forrásgyűjtemény nem kizárólag helyi érdekű, nemcsak magára Brassó városára vonatkozik, hanem e városnak Erdélyben vitt szerepléséből következőleg az erdélyi fejedelemség, majd a későbbi gubernium történetéhez is becses adalékokat szolgáltat. A benne érintett események középpontja természetesen Brassó vagy a Barcaság, de több krónikás, mint pl. *Massa Simon* (1536—1605) brassai ev. pap és ennek hivatalbeli utóda *Fuchs Márkus* (1557—1619), már általános történetét is adják nemcsak hazánknak, hanem a keleti melléktartományoknak is. Ilyen természetű a *Nösner Simon* krónikája is. A kötetben közölt *húsz krónika* s néhány napló-feljegyzés használhatóságának mértéke különböző; általában kritikával használandó valamennyi még ott is, hol a szerzők mint szem- vagy fültanuk, tehát közvetetlen értesülés alapján írnak, ha városuk vagy a vidék szűkebb keretéből kiemelkedve, az országos események leírására vagy megítélésére tesznek kísérletet. A kompilátorok erősen alanyi felfogása — ez a középkori jellemvonás — jellemzi a kötetben található krónikák szerzőit is, és ez az alanyiség azonnal megteveszti a szerzők tollát, mihelyt felekezeti vagy nemzetiségi érzelmeiket akár valóságos, akár képzelt sérelmek érik.

A kötetet a *Breve Chronicon Daviae*, az u. n. *Wand-chronik* nyitja meg, mely Brassó történetével laza összefüggésben áll ugyan, de mivel a krónika eredetileg a brassai evangélikus templom falára volt feljegyezve (innen *Wand-chronik* neve), ezért került bele a gyűjteménybe. Szerzőjének némelyek Honterust, mások Fronius Mátyást és Huet Albertet tartották; kiadója, *Netolicszka* szerint azonban a szerzőséget megillapítani nem lehet. A krónika az 1143 évvel kezdődik s az 1571 évvel végződik. — Érdekesebb ennél *Sutoris Pál* 1203—1620-ig terjedő krónikája, melynek XVII-ik századi részét ő maga állította össze. Korának eseményeiről élénken és szemléltetően ír: mint valamennyi kortársa, ő is esküdt ellensége Báthory Gábornak, kit »istentelen és esküszegő zsarnok«-nak, »zsarnok kutya«-nak, »rabló gonosztevő«-nek nevez; nagy lelki gyönyörűséggel írja le szerencsétlen halálát s megjegyzi: »ez a zsarnok róka módjára tört be az országba, úgy uralkodott mint az oroszlán, s meghalt mint egy kutya.« Október 27-ikét — írja — mindig meg kellene ünnepelni. —

A magyar nevű, de szász nemzetiségű *Forgács* (Forgatsch) *Mihály* naptárfeljegyzései (1563—1633 körül) inkább személyi vonatkozásúak; többnyire csak alkalomadtán odavetett jegyzetek, melyekben épen ezért összefüggést, rendszert nem kereshetünk. Bocskait »pater patriae« címmel tiszteli s megemlíti, hogy 1606 szeptember 21-én a város üdvölvéseket rendelt el annak az örömére, hogy Bocskai »Frieden zwischen den zwei Kaiseren geschafft hat.« Feljegyzéseit 1694-ig mások folytatták. — *Teutsch József* (1702—1770) és *Tartler Tamás* (1700—1770) már rendszeres feldolgozók. Az előbbi megírta a Barcaság történet-földrajzi monographiáját s összeállította Erdélynek, illetőleg a Barcaságnak krónikáját. Az utóbbi (Tartler) mint prázsmári ev. pap, *Tartlauer Chronica* cím alatt e község történetét írta meg. — Fontosak *Benckner Pál* feljegyzései is 1653—1719-ig, melyek tehát Erdély történetének legválságosabb korszakáról szólnak. Feltűnő, hogy több helyen az *ó-cyryll* betűket, az u. n. *bojár-írást* használja. Feljegyzéseinek nyelve felváltva latin és német. — *Nekisch-Schuller Dániel* krónikája, mely az 1421 évvel kezdődik, csak a XVII-ik század második felére nézve használható kútforrás, a hol t. i. az egykorú eseményekről ír. Krónikája nem összefüggő, mert közben a saját életrajzát is adja. — Thököly erdélyi fejedelemségének történetére nézve fontos a *Düek József* nevéhez fűződő *Zeidner Denkwürdigkeiten* cz. krónikás irat 1432-től 1849-ig, melyet Düek egykorú feljegyzésekből állított össze. — A guberniumnak Mária Terézia korabeli működésére becsesek *Teutsch József* adalékai (Historische Zugabe) 1467—1770-ig, s ugyanattól az újabb adalékok (Nachlese) 1507—1761-ig. — *Thobiae Christian*-nak 1572—1590-ig terjedő naptárjegyzetein, *Grüngrass Lukács*-nak az 1526—1528-ig lefolyt eseményekről *Scheda memorialis* név alatt fenmaradt feljegyzésein, továbbá *Ziegler Márton*-nak *Calendarium historicum*-án (1526—1715) s néhány kisebb jelentőségű közlésen kívül megemlítjük még a gróf Kemény József kiadásából (Deutsche Fundgruben, I. köt.) már ismert s történetíróinktól fel is használt *Ostermayer Jeromos* históriáját (1520—1570), melyet jelenlegi kiadója, *Seraphin*. teljesen megbízható szövegben közöl. A gróf Kemény szövegének az volt a baja, hogy későbbi és hibás másolatot adott ki.

A kötetet jól használható név- és tárgymutató zárja be, melyhez függeléklül a krónikák szövegében előforduló s nehezebben érthető latin és német (szász) szavak jegyzéke járúl. Csak azt nem értjük, hogy mit keresnek a *magyar* szavak a *Lateinisches Glossar*-ban? Azt sem értjük továbbá, hogy a

tudós szerkesztők (Julius Gross és Wilhelm Seraphin) magyarázataikban miért ragaszkodnak oly mereven a *Kronstadt* és *Kronstädter* elnevezésekhez, holott az előszóban ők maguk hívják fel figyelmünket a kiadvány megváltozott címére, hivatkozva az 1898 : 4. törvénycikkelyre.

LUKINICH IMRE.

Szilágy vármegye monographiája. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából írta *Petri Mór.* Kiadja Szilágy vármegye közönsége. IV. V. VI. köt. (Budapest), 1902—1904. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 858 l., 868 l., 840 l. Térképekkel és a szöveg közé nyomott képekkel.

Szilágy vármegye monographiája az előttünk fekvő három kötettel be van fejezve.

Azok után, a miket az előző kötetek megjelenése alkalmával azoknak történetirodalmi értékéről a munka bírálói folyóiratunkban már bőven elmondottak,¹⁾ alig van egyéb hátra, mint röviden beszámolnunk a három utolsó kötet tartalmáról.

A nyomtatásban már megjelent források adatain és széleskörű levéltári kutatásokon alapuló monographia IV-ik kötete, melyhez külön mellékletként a Hunyadiak korabeli Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéknek a szerző útmutatása szerint készült térképe van csatolva, az egyes községek történetét és leírását foglalja magában folytatólag, az alphabetum sorrendjében *Ladok*-tól *Zsibó* községig. — Az V-ik és VI-ik kötet a régi Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék területéből, továbbá Doboka és Kolozs némely községeiből újabban alakított Szilágy vármegye birtokos és nemes családainak történetével ismerteti meg az olvasót. A szerző az egyes családokat — épen úgy mint a községeket — szintén alphabetikus rendben tárgyalja. Az ötödik kötet *A—K*-ig (Adi—Kürti), a hatodik *L—Z*-ig (Laczló—Zsurki) terjed, ide nem számítva a mai Szilágy vármegye területén élt vagy ma is élő történelmi nevű főúri családokat, melyekkel részint az első, részint és legnagyobb részt a várak történetét tárgyaló második kötetben találkozunk. Igaz, hogy sok esetben csak egy-egy adat szól a vármegye egyik vagy másik családjáról; de ezt a kutatásban fáradhatatlan szerző rovására írni nem lehet, hanem inkább annak a sajnálatos körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy több adatot felkutatnia nem sikerült. Természetes, hogy ez a megjegyzés

¹⁾ Olv. *Századok*, 1902. 860. l., 1903. 353. és köv. ll.

inkább csak a régi Közép-Szolnok és Kraszna vármegyei birtokos családokra vonatkozik; de az ezeknél tapasztalható hiányokért is bő kárpótlást nyújt, kiváltképen a genealogus számára, egyes tekintélyesebb családok tanulmányoszerű története, a hol a szerző a nemzetségi összetartozás és leszármazás könnyebb megértése végett genealogiai táblázatokkal is illusztrálja előadását.

A hatodik kötethez van mellékelve a mai Szilágy vármegye térképe. Végezetül tizenhat lapra terjedő hasznos *pótlásokat* és *igazításokat* kapunk, s az egész munkát egy nem épen múlhatatlanul szükséges *utószó* zárja be.

E—i.

T Á R C Z A.

A PÉCSI KRÓNICA.

Midőn Domanovszky Sándornak *János gercsei főesperes krónikája töredékéről* írt tanulmányomat¹⁾ bíráló észrevételeire²⁾ válaszolok, felteszem az olvasóról, hogy figyelemmel olvasta mind a két cikket; válaszom tehát rövid lesz, a nélkül, hogy ellenfelem kérdéseit, csodálkozó felkiáltásait, de gyér ellenvetéseit ismételném.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy én a szóban forgó töredékről nem instruktív célból, hanem a kérdés eddigi tudományos állását alaposan ismerők számára írtam. Ezek közé Domanovszkyt nem szabad számítanom, mert különben ferdítést kellene látnom némely megjegyzésében, a mit inkább tájékozatlanságából vagy tanulmányom felületes olvasásából vagyok hajlandó magyarázni.

Domanovszky megjegyzi, hogy én a töredék hamisításának kérdésével hamar végezek; holott egész tanulmányom a hamisítás vádja ellen irányul. Természetes, hogy neki rövidnek tetszik a töredék védelme, a ki csupán Kercselicsről szóló ítéletemet fogta fel ilyennek. Nálam azonban ez csak külső bizonyíték a töredék hitelessége mellett, bár súlyos természetű, melyet aligha ingathat meg D. azon fölösleges ellenvetése, hogy Kercselics nézete a töredék felől téves is lehet. Ezt az ellenvetést előre láttam s ezért kiemeltem (id. h. 513. l.), hogy Kercselics a János főesperes munkáira nézve tekintély, a ki nem könnyen tévedhetett. Természetes továbbá, hogy én e fontos külső bizonyítékot *negatív*-nak nem nevezhettem, de nem természetes, hogy D. ilyesmit föltesz rólam. Ha figyelemmel olvasta volna fejtegetéseimet (id. h. 514—516. ll.), látta volna, hogy én nem Kercselics nézetét vettem *negatív* bizonyítéknak, hanem azt a tényt, hogy a töredék tartalma sehol sem áll ellentétben a zágrábi krónikával. Hogy azon

¹⁾ *Századok*, 1904. 511 és köv. ll.

²⁾ Esztergomi vagy pécsi krónika? *Századok*, 1905. 680 és köv. ll.

eredmény, a mit a töredéknek és János autentikus művének, a zágrábi káptalan statutumainak (nem a zágrábi krónikának, mint D. tévesen írja, mert ez nem lévén János szellemi munkája, semmiféle individuális következtetést nem enged) összehasonlításából nyertem, nem győzi meg Domanovszkyt, arról nem tehetek. Mindenkinék, a ki tanulmányomban ezt az összehasonlítást olvasta, meg kell engednie, hogy a két utolsó pont erősen individuális jellegű.¹⁾

Egyáltalában, ha D. alaposan ismerné a kérdést, akkor nem állott volna elő megjegyzéseivel, mert tudná, hogy a külső kritika szempontjából Račkinak, Klaićnak, Marczalinak alig volt gyanújuk a töredék hitelessége ellen; kétségük forrása a szövegben rejtett. Rački és Klaić ugyanis (Marczali és Pauler csak Klaićra hivatkoznak) a magyar krónikák cyklusából akkor csupán Anonymust, Kézait és Thuróczyt ismervén, feltették, hogy a töredék írója ezeket használta forrásul, következésképpen nem lehetett a XIV-ik században élő János.²⁾

Most, mikor tudjuk, — akár Kaindl, akár Domanovszky kutatásai révén, az itt elvileg nem döntő — hogy Thuróczy s a többi ismert krónikák régi forrásokon alapulnak, melyeket János közvetlenül használhatott, rajtam volt a sor ilyen forrást a töredék magyar tudósításaira nézve megállapítani, mert ha ez sikerül, akkor igazolva van a töredék hitelessége tökéletesen. Ez az oka, miért kívántam én »az egy lapra terjedő töredék forrásaival is foglalkozni.«

*

A pécsi krónikát illetőleg fentartom mind a négy bizonyítékomat. Mivel pedig a negyedikkel kétségtelenül meg van állapítva, hogy a töredék szerzője Pécsről szerezte Magyarországra vonatkozó tudósításait, a legkisebb körülmény is, mely egy pécsi krónikára mutat, nagy fontossággal bír.

Az *absolut* igének használata az ismert krónikák *fundaverat* igéje helyett, nem oly csekély bizonyíték, mint D. hiszi. A középkori gondolkodás szempontjából, mikor a hagyományok sokkal szívesebben, mert szűk helyhez kötve élnek, mikor az egyházak számon tartják székes templomaik építésének minden fázisát: az olyan adat, mely az egyház tradícióján változtat valamit, nagyon fontos és arra kényszerít, hogy pontosabb tudásnak tulajdonítsuk, mely azonban csak az illető hely hagyományain alapulhat. — Második

¹⁾ Hogy mit jelent ez, arról bárki tájékozódhatik *Bernheim* kitűnő művéből: *Lehrbuch der histor. Methode*. Leipzig, 1903. 366. 484. stb. II.

²⁾ Megjegyzem, hogy én nem vetem szemére a két kutatonak, hogy nem ismerik a krónikák viszonyait, hanem egyenesen kiemelem (id. h. 515. l. 4. jegyz.), hogy ezek akkor még nem lehettek ismeretesek előttük.

bizonyítékomat — úgy látnék — D. nem olvasta végig, mert nem vette észre, hogy a bizonyíték nem Pécs említésében, hanem abban áll, hogy két rövid krónika-féle mondatban csak Pécs van említve. — Csodálkozem D. állításán, hogy a harmadik pont egyáltalában semmit sem bizonyít. A töredék tele van adatokkal, melyek a horvát-magyar viszonyokat behatároló tárgyaló forrásra mutatnak. Lehetséges-e felténni, hogy ezek az adatok valami régi északi magyar krónikából származnak? Nem utalnak-e háttérmentesen az ország déli vidékére, melynek akkor Pécs a kulturális központja, melynek püspöksége közvetlenül érdekelve volt az elbeszélte eseményekben, a mint ezt (id. h. 522 és köv. ll.) bővebben kimutattam. De bírálóm — úgy tetszik — tanulmányom e részét el nem olvasta.

Áttérek a Kaindl-féle *Antiqui libri de gestis Hungarorum* kérdéseire. Hogy Kaindl nézete csakugyan az, miszerint a magyar krónikákban a Horvátországról szóló tudósítások az *Antiqui libri*-ből származnak, erről meggyőződhetik Domanovszky, ha az illető helyet (Stadie VIII. 97. l.) végig elolvasa. Tanulmányomban (id. h. 527. l.) én nem láttam be, hogy a töredék minden 1046 utáni adata benne foglaltatik a törzs-krónikában, és nem felejtettem el megmagyarázni, hogy miért kell itt »szükségképen» valami más, eddig ismeretlen magyar forrást feltételezni, a mint D. állítja. A töredék itt két teljesen új adatot tartalmaz: Endrénék levéről történt lebukását és Salamon ostervizzai fogságát. Tanulmányom írásakor azon a véleményen voltam, hogy Ostervizza a töredékben *Osterrich* helyett áll (id. h. 529. l.), ma azonban megengedem, hogy valószínűbb — a mire Klaič tanár figyelmeztetett — hogy tényleg a morvaországi *Ostrowitz* helységgel van dolgunk. Az a különös tudósítás, hogy Endre a morvai Ostervizzában Salamont fogva tartotta, vagy talán inkább ostromzár alá vette (praedusit), a honnan a német császár szabadította ki, ha nem is bizonyítható más forrásból, lehetséges az akkori politikai helyzetnél fogva. De ha igaz nem volna is, mindamellett arra mutat, hogy János itt valami közvetlenül nem ismert magyar forrást használt.

A Kaindl-féle *Antiqui libri* jellemzése tehát itt is ráillik a pécsi krónikára s így az *Antiqui libri*-ből nyerhető állításaim ellenpróbája. A kérdés az volt, van-e ott biztos adat, mely Pécsre vagy annak környékére mutat? Ilyet pedig csak azon adatok között volt szabad keresnem, melyek egyenesen az *Antiqui libri*-re utalnak. Ilyen csupán a Vataról szóló, a ki »de castro Belus« származik. Én e várat az 1289-ben Baranya megyében Szár-Szendy várához tartozott Belus faluval azonosítottam. Ha ebben igazam van, akkor — lévén ez adat egészen helyi vonatkozású —

erős bizonyítékot; találtam az *Antiqui libri* pécsi származására, illetőleg egy nagyon régi pécsi krónika létezésére nézve. Érezte ezt Domanovszky is; ezért nem akarja hinni, hogy *Belus-vár* abban a korban *faluvá* sülyedhetett volna. Tegyük fel, hogy Domanovszkynak igaza van; de akkor a várnak a XIII—XIV. és későbbi századokban is még léteznie kellett. Találjon tehát D. a XIII—XV. századokban Magyarországon egy *Belus* nevű várat: ez bizonyítékom erejét meg fogja gyöngíteni.

*

A mi végül az altaichi évkönyveket illeti: azt a kérdést, vajjon a pécsi krónika használta-e azokat, avagy nem használta? nem tartom oly igen fontosnak, mint D. véli. E kérdés nem érintvén a krónika létezését, ebből a szempontból mellékesnek mondható.

SUFFLAY MILÁN.¹⁾

FELELET

KARÁCSONYI JÁNOS KÚTFŐ-MAGYARÁZATAIRA.

Bevallom, nem tagadom, hogy nem tudok *úgy* latinúl, hogy a Damiani szent Péter által írt Romuald-életrajznak unos-untig emlegetett, de soha kritikailag nem méltatott »fontos« adatából azt tudjam kiolvasni, hogy szent Romuald tizenöt tanítványa *tényleg* bejött Magyarországba és a mi fő: *itt mint hithirdető működött.*

A *prodeo* ige az én gyarló tudásom szerint be nem fejezett, hogy úgy mondjam, folyamatos cselekményt jelez. *Prodeo foras; prodeo obviam alicui*, vagy más értelemben: *Jupiter prodit in tragoedia*, szerepe van a darabban stb. és *prodit in scenam*, kilép a színpadra. Akárhogy facsárom is a szóban forgó, különben elég zürzavaros elbeszélést, legfeljebb annyit szűrhetek le belőle, hogy tizenöten Magyarországba *indultak, mentek*; a többi visszatért. De hogy az a tizenöt csak a határra, vagy hogy sokat mondjunk, egy pár mérföldnyire a határon belül ért, mutatja az az elbánás, a melyben részesültek. Mert ha a *nagy Romuald* tanítványai *tényleg* bejöttek volna az országba, akkor nem rab-szolgaság és korbács, hanem nagy tisztesség lett volna sorsuk. Mert a Dunán-túl, a merre jöhettek volna, igen jól ismerték — hogy én is egy »argumentum ad hominem« támogatásával éljek — »Szent István király parancsolatát, a mely szerint minden hazánkba érkező papot itt kellett marasztalniok«, nem mint

¹⁾ Tisztelt munkatársunk szíves felvilágosításaival, melyeket tőlünk nem függő okokból csak most közölhattünk, a vitát befejeztük. Szerk.

rabszolgát, és nem azért hogy megkorbácsolják, hanem »hogy a keresztény hit gyöngé és új ültetvényét minél többen ápolhassák.« ¹⁾

A koronát kérő küldöttségre vonatkozó adatot a mi illeti, igen helyén való lett volna, ha Karácsonyi azt az itt ²⁾ közölt adalékkal egyetemben beiktatta volna könyvének megfelelő részébe. Akkor tudtuk volna, mit gondolt, mikor ezt írta: »okos és eredeti (semmiesetre sem lengyel példát utánzó) gondolat volt az, hogy a királyi hatalom jelét és a fölkenésre való engedélyt a római pápától kell kérni.« Én csak arra tehettem megjegyzést, a mit írva láttam és a mi semmiesetre sem volt »eredeti«, de mindenképen természetes gondolat. Egyéb mondani valóm az ijedősök megnyugtatóására nincsen.*)

DEDEK CRESCENS LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának nov. 6-iki ülésén — *Gyomlay Gyula* levelező tag felolvasása után, ki az *ügynevezett ige-időkről* értekezett — történeti szempontból is érdekes előadást tartott dr. *Havass Rezső* vendég, bemutatván *Dalmácia* cz. sajtó alatt levő munkája ³⁾ egyik fejezetét, mely a *dalmát irodalmat* tárgyalja. A szerző, mint műve minden részében, úgy ebben a fejezetben is kiváló figyelmet fordít a magyar vonatkozású mozzanatokra. Nem egy fia a kis Dalmáciának vált a magyar közéletnek is kimagasló alakjává. Martinuzzi György bibornok, Statileo János és Brodarics István püspökök, Verancsics Antal a történetíró esztergomi érsek, Veranceics Faustus csanádi püspök. származásukra nézve mind dalmaták voltak, s az újabb kor jelesei közül Dugonics Andrásnak, a magyar nemzeti szellem egyik leglelkesebb ébresztőjének családja szintén dalmata eredetű. Dalmáciában hosszú ideig virágzott a latin nyelvű irodalom. Művelői sorából különösen *Cortesi* és *Cervinus* érdemelnek említést. Amaz Hunyadi Mátyás királyunk hadi tetteit énekelte meg, emez pedig a raguzai tanács által Mátyás halála alkalmával

¹⁾ *Karácsonyi János*: Szent Gellért élete, 63. l.

²⁾ *Századok*, 1905. 872. l.

³⁾ Azt hiszszük, elég is ennyi; s ámbár bajos elképzelnünk, hogy Romuald tanítványai, ha tényleg *nem* jöttek be az országba, hogyan szenvedhettek mégis itt korbácsot és rabságot: minthogy sorsuk felől a kérdéses kútfő elbeszélésének sem egyik, sem másik magyarázata alapján — egyéb pozitív adatok hiányában — bizonyosak úgy sem leszünk, a vitát nyugodtan berekeszthetjük. Szerk.

⁴⁾ Az előzetési felhívás ezen illusztrált díszmunkára, f. évi janíus-havi füzetünkhöz volt mellékelve.

rendezett gyászünnepélyen mondott a nagy királyt dicsőítő emlékbeszédet, melyet a mult évben Hegedűs István ismertetett az Akadémia egyik ülésén.¹⁾ A dalmát irodalomnak a XVI-ik század elejétől kezdve Raguza volt a központja s ez az irodalom a város gazdagságának és műveltségének emelkedésével a XVII-ik században érte el aranykorát. Havass Rezső az anyag tárgyyszerű rendezésével és világos csoportosításával ismerteti munkájában a dalmát írókat és műveiket. Valamennyi közt leginkább érdekelhet bennünket magyarokul *Kacsics András* ferencz-rendi szerzetes (1690—1760), ki Budán végezte a theológiát s több magyar vonatkozású költeményt írt, pl. Hunyadi János csatáiról és diadalairól, mely költeményei nemzetünk iránt táplált rokonérzéséről tanuskodnak. — A harmadik felolvasó, *Pecz Vilmos* r. tag, kapcsolatban ez évi febr. 20-án tartott székfoglalójával,²⁾ annak a szükségét fejtegette, hogy a közép- és új-kori latin és görög philologia *kézikönyve* és *lexikona* az Akadémia classica-philologiai bizottsága által vagy annak támogatásával mennél előbb munkába vétessék.

A második osztály nov. 13-iki ülésének első tárgya volt *Thallóczy Lajos* r. tag ily című értekezése: *Tanulmányok a bosnyák bánság kezdete történetéből, főtekintettel a körmendi levéltár okleveleire*. Ez értekezés voltaképen a herczeg Batthyányak körmendi levéltárának Himfi-gyűjteményében őrzött s az 1325—1367 évekből kelt nyolcz darab bosnyák vonatkozású szláv oklevél kiadásához készült magyarázatul. A középkori Himfi család leány-ágon bosnyák báni ivadék lévén, a szóban forgó oklevelek ezen a révén kerültek a körmendi levéltárba, mely általában egyik leggazdagabb s minden tekintetben elsőrangú hazai forrása Bosznia történetének. Banica földjét eredetileg az István kenéz nemzetségéből származó Hrvatin család bírta. E családot minden valószínűség szerint vérségi kapocs fűzte a Kotromanicsokhoz és a Subics nemzetséghez. A Subics nemzetség uralma Bosznia alsó felében 1322-ig tartott. A Kotromanicsok az Anjouk uralma alatt tűntek fel s csakhamar dynastikus rangra és tekintélyre tettek szert. Priezda fia István, a ki először viselte a *Kotromanics* nevet, megtörte a Subicsok uralmát. Fia, szintén István, akkor kezdett szerepelni, mikor a Subics nemzetség hatalma már aláhanyatlott. Ennek leánya Erzsébet, I. Lajos királyhoz menvén feleségül, a király hozományképen követelte magának azt a földet, mely a mai Hercegovinának Dalmácia felé eső részén terül el, s minthogy Tvrtko bán a követelt területről nem volt hajlandó lemondani, a királynak háborút kellett viselnie (1363)

¹⁾ *Olv. Századok*, 1904. 903. l.

²⁾ A classica-philologia jövője, tekintettel hazai viszonyainkra. *Olv. Századok*, 1905. 481. l.

neje jogáért. Ezeknek az eseményeknek szereplőire vonatkoznak a körmendi szláv oklevelek, melyeket különben dr. Šišić horvát történettudós a zágrábi országos levéltár *Vjesnik* cz. közlönyének ez évi 4-ik füzetében szintén közrebocsátott. — Thallóczy értekezése után *Fejérpataky László* r. tag dr. *Baumgarten Ferencz* tagtársunknak mint vendégnek *A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal* cz. diplomatikai tanulmányát mutatta be. *Baumgarten* már régebben kutatja azt a viszonyt, mely a Szent László királytól 1091-ben szent Egyed tiszteletére alapított somogyvári benczés apátság és a franciaországi saint-gillesi anyamonostor között fennállott, s erre vonatkozó kutatásai alapján Szent László temetése helyének kérdését is jóformán eldöntötte.¹⁾ Most a két monostor összeköttetésének azon emlékeit tette tanulmány tárgyává, melyek Saint-Gillesnek az ottani plebánián őrzött eredeti bulláiban s a párisi *Bibliothèque Nationale* kéziratai közt levő XII-ik századi chartulariumában maradtak reánk. Eredetiek II. Paschalis pápa bullája 1106-ból és III. Incze pápa 1208 évi confirmatioja; amazt *Baluze* (*Miscellanea*, 1679. II. 183.), illetőleg a *Gallia Christiana*, emezt *Cocquelines* (*Bullarium Romanum* 1739. III. 125.) közléséből, illetőleg a *Migne-féle* szövegből (Wenzel: *Árpok. Uj Okmt.* VI. 317.) ismerik történetíróink. A többi oklevél a párisi chartulariumban található fel. Ebből közölte *Ménard* (*Histoire de la ville de Nismes*, I. Preuves. 24—26. 28.) 1750-ben az 1091 évi alapító levelet, II. Orbán pápának Kálmán királyhoz intézett levelét és II. Calixtus pápa 1119-iki megerősítő bulláját, melyekhez 1880-ban *Pflugk-Harttung* közlésében (*Acta Pontificum inedita*, I. 55.) még II. Orbán pápa 1091 évi confirmatioja járult. Eddig mindezen okleveleket a nehezen hozzáférhető külföldi kiadásokból kellett összekeresni, minthogy a mi kiadóink (Pray, Katona. Horvát István. Fejér, Wenzel) vagy egyáltalában nem, vagy az említett külföldi kiadások után csak nagyon megbízhatatlan módon közölték azokat. Baumgarten ezen a bajon akar segíteni s nemcsak a ránk nézve fontosabb szövegek helyes olvasását állapítja meg, hanem a szóban forgó oklevelekhez fűződő diplomatikai és történetkritikai kérdéseket is behatóan taglalva, az 1091-iki somogyvári alapító levél hitelességét kétségtelenül igazolja.

A nov. 27-ikére kitűzött összes ülést u. n. *elegyes ülés* előzte meg, melynek egyetlen tárgya volt a báró *Eötvös Loránd* lemondásával megüresedett elnöki állás betöltése. A többség *Berzeviczy Albert* tiszteleti tagot választotta meg az Akadémia elnökévé. Szívesen üdvözljük az új elnököt, ki társulatunknak is régi nagyrabecsült tagja. Meg vagyunk győződve róla, hogy az ő széleskörű tudomá-

¹⁾ *Olv. Századok*, 1904. 868. 994. II.

nyos műveltségével s kiváló egyéni tulajdonságaival méltóan fogja betölteni azt a díszes helyet, hová az Akadémia bizalma emelte.

— THALY KÁLMÁN második kiadásban bocsátotta közre Rákóczi szabadságharcának egyik leghíresebb vitézéről *Ocskay László* brigadérosról, eredeti levelezések s más egykorú kútfők nyomán írt terjedelmes történeti tanulmányát, melynek első kiadása egy sűrűen nyomott, 828 lapra terjedő kötetben még 1880-ban jelent meg a M. Tud. Akadémia kiadásában¹⁾ s már évekkel ezelőtt az utolsó példányig elfogyott. A második kiadás, mely a mű megírása óta napfényre került újabb adatokkal némileg bővült is,²⁾ könnyű és fénytelen papirosra, ritkított szedéssel gyönyörűen nyomtatott két nagy nyolczadrét alakú kötetből áll, oly művészig illusztrálva, hogy e tekintetben hozzáfogható könyvet alig mutathat fel történetirodalmunk. Rugendas korfestő képei s a többi egykorú képek és egyéb rajzok, melyeket a szerző nagy gondnal válogatott össze művéhez, nem különben a családásig hű levél-hasonmások valóban páratlanná teszik ezt a szép kiadványt. Külső kiállításáért a Franklin-társulat műintézetét illeti dicséretünk. A munka tartalmára nézve legyen elég csak annyit mondanunk ezúttal, hogy annak lényegét a felhasznált újabb adatok nem érintik, s a szerző azzal a megnyugvással adhatja műve második kiadását az olvasó közönség kezébe, hogy huszonöt év előtt alkotott ítéletében és felfogásában hőse jelleméről, egy betű változtatást sem kellett tennie.

— KÖVÁRY LÁSZLÓ tagtársunk, a ma élő magyar történetírók Nesztora, most, *Nyolczvanhat éves* korában, kezdi el — mint értesülünk — kiadni élete legfontosabb munkáját, Magyarország történetét, melynek megírásához a millennium közeledtével Ipolyi Arnold és Szilágyi Sándor buzdítására fogott. A munka címe: *Magyarország története, nemzetközi helyzetünk szempontjából*. Az ősz szerző füzetenkint bocsátja közre — sajnos, csak »mintegy kézirát gyanánt, kevés példányban« — két nagy kötetre tervezett művét, melyben »hazánk történetét európai helyzetében, külpolitikájának folytonos alakulásában« kívánja tárgyalni. Az első füzet a magyar monarchia megalakulását adja elő Almos, Árpád és Szent István alatt. Tudtunkkal még nem jelent meg több. Annak idején — már csak a szerzőjeért is — szívesen fogunk bővebben foglalkozni ezzel az érdekes munkával.

— Az ENGLISH HISTORICAL REVIEW ez évi októberi száma *Angyal Dávid* tagtársunknak *Erdély politikai érintkezése Angliá-*

¹⁾ Ismertetését olv. *Századok*, 1881. 249. l.

²⁾ Ezek egy részét *Néhány új adat Ocskay László életéhez* cz. alatt a t. szerző folyóiratunkban is közölte. *Századok*, 1901. 430 és köv. 11.

val cz. munkájáról, mely eredetileg a *Századok*-ban ¹⁾ látott napvilágot, azután németre fordítva az *Oesterreich-Ungarische Revue*-ben s ebből különlenyomatban is megjelent, ²⁾ C. H. Firth tollából a következő ismertetést közli: Az értekezés értékes adalék az angol külügyi politika történetéhez VIII. Henrik korától Anna királyné koráig. Már VIII. Henrik küldötte Wallop Jánost Zapolyaihoz és Zapolyainak követei is meglátogatták Angliát. Erzsébet királyné és I. Jakab korában a konstantinápolyi angol követek: Harborne, Barton és Lello, mint közvetítők szerepelnek az erdélyi fejedelmek és a porta viszonyában. Az érintkezés még szorosabbá lett a harminczéves háború kitörése után, midőn Roe Tamás Bethlen Gábornak a pfalzi fejedelem érdekében egy európai coalitíóba akarta fölvétetni. A Rákócziak korában, midőn Cromwell protektor volt, sokat beszéltek egy Cromwell vezetése alatt tervezett protestáns ligáról, melyben Erdély is részt vett volna. A restauratio korában úgy látszott, hogy az angol külügyi politika már nem becsüli sokra Erdély jelentőségét, de a forradalom után feléledt az angol politika érdeklődése Erdély iránt. Az a körülmény, hogy Ausztria erejét óvni kellett a Franciaországgal való ellenkezés miatt, megakadályozta az angol államférfiakat abban, hogy síkra szálljanak a magyar protestánsokért. Meg kellett elégedniök a közvetítés kísérletével. Stepney György ily irányú alkudozásainak elbeszélése új és érdekes. A szerző a külügyi iratokat az angol állami levéltárban nagy alaposággal kutatta át, valamint az osztrák és magyar forrásokat is, de egy-két részlettel még kiegészíthető tárgyalása. Midőn leírja Basire Izsák szerepét Rákóczi udvarában, felhasználhatta volna még Darnell *Life of Basire* (1831) cz. munkáját, melyben Basire-nak több Erdélyben írt levele van közölve. Megemlíthette volna még azt a nagy rokonszenvet, melyet a whigek II. Károly alatt és később is a magyar fölkelés és annak vezetői iránt éreztek. Ezért az angol whigeket Thökölistáknak (Tekelites) gúnyolták. kik a mint Dryden mondja: »Oly nagy gazok voltak, hogy a király és a törvények ellen még egy idegen lázadó ügyének is kedveztek.« ³⁾ Némely whig oly messze ment, hogy örült, ha a török győzött. mert Ausztria elnyomta a magyar és erdélyi protestánsokat. Ez segít minket megmagyarázni Stepneynek, a heves whignek. rokonszenvét az erdélyi ügy iránt.

¹⁾ *Századok*, 1900. évf. Öt közlemény.

²⁾ Geschichte der politischen Beziehungen Siebenbürgens zu England. Budapest, 1905.

³⁾ Such hearty rogues against the King and laws,
They favoured even a foreign rebel's cause.

(Epilogue to *Constantine the Great*, 1684.)

ÚJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— JORGA N. Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen. Erster Band: Bis zur Mitte des XVI. Jahrh. — Zweiter Band: Bis zur Gegenwart. Gotha, 1905. Fr. A. Perthes. 8-r. XIV, 402 l., XIII, 541 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von K. Lamprecht. I. Abt. Geschichte der Europäischen Staaten. Hrg. von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. von Giesebrecht und K. Lamprecht.) A két kötet ára 20 M.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Ismeretlen délmagyarországi monostorok. Irta —. Temesvár, 1905. Csanád-egyházm. kny. 8-r. 15 l. (Különlenyomat a *Tört. és rég. Értesítő* 1905 évi 1. és 2. füzetéből.)

— KIMNACH ÖDÖN. Magyar-sumir kis kézi szótár. Budapest, 1905. Lampel R. 8-r. 124 l. Ára 1 kor.

— KISS LAJOS. Világtörténelem gimnáziumok és reáliskolák számára. Középkor és újkor a harmincz éves háborúig. Második, az új tantervhez alkalmazott kiadás. Kiadja a sárospataki irodalmi kör a főiskola költségén. II. köt. Sárospatak, 1905. Radil Károly kny. az ev. ref. főiskola betűivel. 8-r. 312, III l. Képekkel. (Gimnáziumi könyvtár, XXII. köt.) Ára 2 kor. 60 fill.

— KNÖFFLER ALAJOS. A katolikus egyháztörténet tankönyve. Hefele József Károly rottenburgi püspök egyetemi előadásai nyomán írta —. A harmadik javított és bővített kiadást német eredetiből fordították: *Kováts Sándor és Ferch Mátyás*. Az egyházi hatóság jóváhagyásával. Második kötet. Temesvár, 1905. Csanád-egyházm. kny. 8-r. 364 l. *Hozzájárul*: Az egyetemes egyházi földrajz és statisztika vázlata. 143 l. Ára 6 kor.

— KOZMA GYULA (Földes Géza és —). Világtörténet; I. *Földes Géza*.

— KRETSCHMAYR (Heinrich —). Geschichte von Venedig. Erster Band. (Bis zum Tode Enrico Dandolos.) Gotha, 1905. Fr. A. Perthes. 8-r. XVII, 522, 2 l. Két térképpel. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von K. Lamprecht. I. Abteilung: Geschichte der Europäischen Staaten. Hrg. von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. v. Giesebrecht und K. Lamprecht.) Ára 12 M.

— KUMLIK EMIL. A szabadságharcz pozsonyi vértanui. Pozsony szereplése 1848—1849-ben. A pozsonyi tizenhárom. Egyéb pozsonyi ítéletek. Pozsonyiak Aradon és Pesten. A Toldy-kör 1904 évi Vutkovich-díjával kitüntetett pályamunka. Pozsony, 1905. Eder István kny. 8-r. 135 l. 5 arczképpel és 6 hasonmással. Ára 1 kor. 50 fill.

— KUMLIK (Emil —). Pozsony und der Freiheitskampf 1848/49. Die 13 Pressburger Märtyrer. Aulich. Batthyány. Jeszenák. Andere Pressburger Urteile. Pozsony, 1905. Eder István kny. 8-r. 150, 2 l. 5 arczképpel és 6 hasonmással. Ára 1 kor. 50 fill.

— KUZSINSZKY BÁLINT. Az aquincumi ásatások és muzeum ismeretése. Negyedik átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 36 l. Egy melléklettel és 17 képpel. Ára 60 fill.

— LAUSCHMANN GYULA. Kreskay Imre pálos költő. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 30 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1905 évi 8-ik füzetéből.)

— LINDENSCHMIDT MIHÁLY. A verbászi német nyelvjárás alakana. Irta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 37, 2 l. (Magyarországi német nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 2. füz.) Ára 90 fill.

— LUDWIG JÁNOS. Elmékedések Pozsonyunk közeli multjáról és legközelebbi jövőjéről. Betrachtungen über die jüngste Vergangenheit und nächste Zukunft unserer Stadt Pozsony. Pozsony, 1905. Eder István kny. 8-r. 48 l.

— MÁRKI SÁNDOR. Történelem és hazaszeretet. Irta és az orsz. középiskolai tanáregyesület kolozsvári körének 1905. okt. hó 7-iki X. közgyűlésén felolvasta —. Kolozsvár, 1905. Ajtai K. Albert kny. Kis 8-r. 24 l. (Az orsz. középiskolai tanár-egyesület kolozsvári körének ülésén tartott felolvasásokból, V.)

— MILESZ BÉLA. A tiszafüredi muzeum és közkönyvtár az 1904 évben. Irta —. Eger, 1905. Löw kny. Kis 8-r. 17 l.

— MINERVA. Jahrbuch der gelehrten Welt; 1. Trübser.

— MISKULIN ALAJOS. Magyar művelődéstörténeti mozzanatok. Giovanni és Matteo Villani krónikái alapján. Bölcsésztdoktori értekezés. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 78, 2 l.

— MUNKÁCSI KÁLMÁN. I. Frigyes Vilmos porosz király 1713—1740. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 80 l.

— MUTATÓ (Általános —) a magyar országgyűlés képviselőházának napló-köteteihez; 1. *Endrődi Sándor*.

— NEMECSEKAY ISTVÁN. A szeged-rókusai népiskola története. Szeged, 1905. Endrényi Imre kny. 8-r. 44 l.

— PACSÉRI KÁROLY (Dénes Károly és —). Magyarország története; 1. *Dénes Károly*.

— PÓR IMRE. A magyar nemzet történetének új alakulása. Történelmi és más irodalmi adatokból s folyó eseményekből összeállította öreg —. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII, 430 l. Ára 5 kor.

— RĂTIU (Joan —). Timoteiu Cipariu. Viața și activitatea lui. Balázsfalva, 1905. Főegyház. kny. 8-r. 109 l. Ára 1 kor.

— RĂTIU (Joan —). Vasile Cârlova, 1809—1831. Studiu istoric-literar. Balázsfalva, 1905. Főegyház. kny. 8-r. 73, 2 l. Ára 1 kor.

— REGISTER zu den Bänden XXXVI—L der Denkschriften der philosophisch-hist. Kl. der k. Akademie der Wissenschaften; 1. *Denkschriften*.

— RÉVAI SÁNDOR. Káldi György. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 36 l.

— RÉVAI SÁNDOR. Káldi mint polemikus író. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 20 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1905 évi 7-ik füzetéből.)

— SEBESTYÉN GYULA egyetemes története. A felső kereskedelmi iskolák számára átdolgozta dr. Kovács S. János. II. köt. Az újkor története, 1492—1815. Budapest, 1905. Franklin-társ. kny. 8-r. 231 l. 26 képpel és 3 térképpel. Ára 3 kor.

— SEBESTYÉN GYULA egyetemes története. Tanítóképző-intézetek számára átdolgozták *Felméry Albert* és *Bellosics Bálint*. I. köt. Ó- és újkor. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 248 l. Százkilencz és öt térképpel. Ára 3 kor. 40 fill.

— SEBESTYÉN GYULA. A magyar nemzet története. Felsőbb iskolák és tanítóképző intézetek számára. Harmadik, a felsőbb iskolák és tanítóképző intézetek új tanterveihez alkalmazott kiadás. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 202 l. 5 térképpel. Ára 3 fill.

— STRÖHL (Hugo Gerard —). Städte-Wappen von Österreich-Ungarn. Bestellt und erläutert von —. Zweite vermehrte und verbesserte Aufl. 1904. Anton Schroll et Comp. Nagy 4-r. VIII, 108 l. 10 táblával és 241 szöveg-képpel.

— SZMOLLÉNY NÁNDOR. Tanulmányok és emlékek. Szeged, 1905. Endrényi Lajos kny. 8-r. 128 l. Ára 3 kor.

— TAKÁCS GYÖRGY. A magyar nemzet története. A gimnáziumok és reáliskolák VIII. osztálya számára. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 255 l. Ára 3 kor. 20 fill.

— TÉGLÁS GÁBOR. Régiség-történelmi adalékok a régi Dacia aranybányászatának mintájául szolgált Macedonia, Thracia és Moesia őskori bányászatáról. Irta —. Budapest, 1905. Pallas kny. 4-r. 12 l. (Különlenyomat a *Bányászati és kohászati lapok* 1905 évi 16. sz. füzetéből.)

— THALLÓCZY LAJOS. Mantovai követjárás Budán, 1395. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1905. jun. 5-én tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 114 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XX. köt. 4. sz.) Ára 2 kor.

— TRÜBNER K. Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt. Herausgegeben von —. Vierzehnter Jahrgang, 1904—1905. Strassburg, 1905. Kis 8-r. 2, XLII, 1454. l. Pietro Blaserna arczképével, Ára 15 M.

— VÁGHÓ IGNÁCZ. József főherczeg emlékezete. Budapest, 1905. Pesti kny. r. t. Nagy 8-r. 2, 39 l.

— VERESS ENDRE. Báthory András b. püspök könyvtára. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 28 l. Öt hasonmással. (Különlenyomat a *Magyar Könyvzemle* 1905 évi folyamából.)

— VERESS ENDRE. Hunyad vármegye János király és Izabella királyné korában, 1511—1559. Levéltári kutatások alapján írta —. Déva, 1904. Kroll Gyula kny. 8-r. 25 l. (Különlenyomat a Hunyad-megyei tört. és rég. társulat XIV-ik *Évkönyve* 50—72. lapjairól.)

— VISZOTA GYULA. A Stadium megjelenésének története. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l. (Különlenyomat a gr. Széchenyi István munkáinak II. kötete elé írt bevezetésből.)

— ZEITSCHRIFT (Archivalische —). Herausgegeben durch das bayerische allgemeine Reichsarchiv in München. Neue Folge. Zwölfter Band. München, 1905. Th. Ackermann. Nagy 8-r. 4, 324 l.

— ZOLTAI LAJOS. A Csáthy-féle debreczeni könyvkereskedő és kiadó czég százéves története. 1805—1905. (Irta —). Emlékkül ajánlja üzletfeleinek és kartársainak *Csáthy Ferencz* debreczeni könyvkereskedő. *Függelék*: A czég kiadásában és bizományában megjelent művek jegyzéke. Összeállította ifj. *Csáthy Károly*. Debreczen, 1905. Városi kny. Kis 8-r. 8, 48 l. Négy kép-melléklettel.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1905 évi nov. hó 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Géza, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, Emich Gusztáv, id. Szinnyi József, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, Nagy Gyula titkár.

Az elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Békefi Remig és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

56. Titkár jelenti, hogy Pór Antal, eddig évd. r. tag, 200 koronával a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Örvendetes tudomásul vétetvén, az elnökség megbíztatik, hogy nagyérdemű tagtársunkat írói munkásságának ez évben megért 50 éves jubileuma alkalmából a társulat nevében üdvözlje.

57. Lukcsics József felolvassa Tóth-Szabó Pál r. tagnak *Szatmári György primás birtok-szerzeményei és végső évei* cz. tanulmányát, mutatványúl a *M. Tört. Életrajzok* jövő évi folyamából.

Köszönettel fogadtatik.

58. Titkár előterjeszti a pénztárnok mult október-havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	...	1,654 kor. 01 fill.
» kiadás	...	884 » 01 »
maradvány	...	770 kor. — fill.
Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár- nál folyószámlán levő	...	22,798 kor. 33 fill.
követelést, 1905 október 31-én összesen	...	23,568 kor. 33 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére; miből azonban egy kisorsolt 400 kor. n. é. 4·5⁰/₀-os m. jelz. hitelb. záloglevél helyébe új értékpapir vásárlandó.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik. Az elnökség megbíztatik, hogy a kisorsolt értékpapir helyett annak megfelelő névértékben 4⁰/₀-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevelet vásároltasson és csatoltasson a társulat alaptőkéjéhez.

59. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 44,406. sz. értesítése szerint a Kolgyári Császár Ferencztől befizetett 200 kor. alapítvány a f. évi 47. jk p. a. kelt vál. határozat értelmében tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

60. Jelenti, hogy —

a) a *Hunyad-m. tört. és rég. társulat* f. évi okt. 22-iki huszonötéves jubiláris közgyűlésére, —

b) a sepsiszentgyörgyi *Székely Mikó-kollégium* okt. 18-iki Mikó-ünnepélyére és —

c) az *Erdélyi Múzeum-Egyletnek* ugyancsak néhai gróf Mikó Imre emlékezetére nov. 5-én tartandó ünnepi közgyűlésére meghívás érkezvén, az elnökség a két előbbi helyen levélben tolmácsolta társulatunk üdvözlését, az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlésére pedig dr. Márki Sándor, dr. Szádeczky Lajos és dr. Gergely Sámuel tagtársainkat kérte fel, hogy ott gróf Teleki Géza elnökünk vezetése alatt a Magyar Történelmi Társulat képviselőtében megjelenni s gróf Mikó Imre mellszobrára a társulat koszorúját letenni szíveskedjenek.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

61. Felolvassa a *Századok* név- és tárgymutatója ügyében kiküldött bizottságnak okt. 26-án kelt jelentését, illetőleg javaslatát, hogy a Naményi Lajos halálával félbeszakadt munka továbbfolytatásával Bányai Elemér muzeumi gyakornok úr bizassék meg s egyúttal szólíttassék fel, hogy a munka mikénti kiadására, nevezetesen arra nézve, vajjon a név- és tárgymutató tíz- avagy húsz-évfolyamonként adassék-e sajtó alá, véleményét a bizottsággal mielőbb közölni szíveskedjék.

A jelentés tudomásul vétetvén, a név- és tárgymutató elkészítésével az ismert feltételek alatt Bányai Elemér úr megbíztatik. a titkár pedig utasíttatik, hogy a munkának néhai Naményi Lajos által előkészített anyagát neki átadván, a kiadás módja iránti véleményét kérje ki s annak idején terjeszsze a bizottság elé.

62. Tárgyalás alá vétetvén az alapszabályok módosítása ügyében kiküldött bizottság javaslata, —

változtatlanul elfogadtatik s az elnökség által alkalmas időben összehívandó rk. közgyűlés elé fog terjesztetni.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

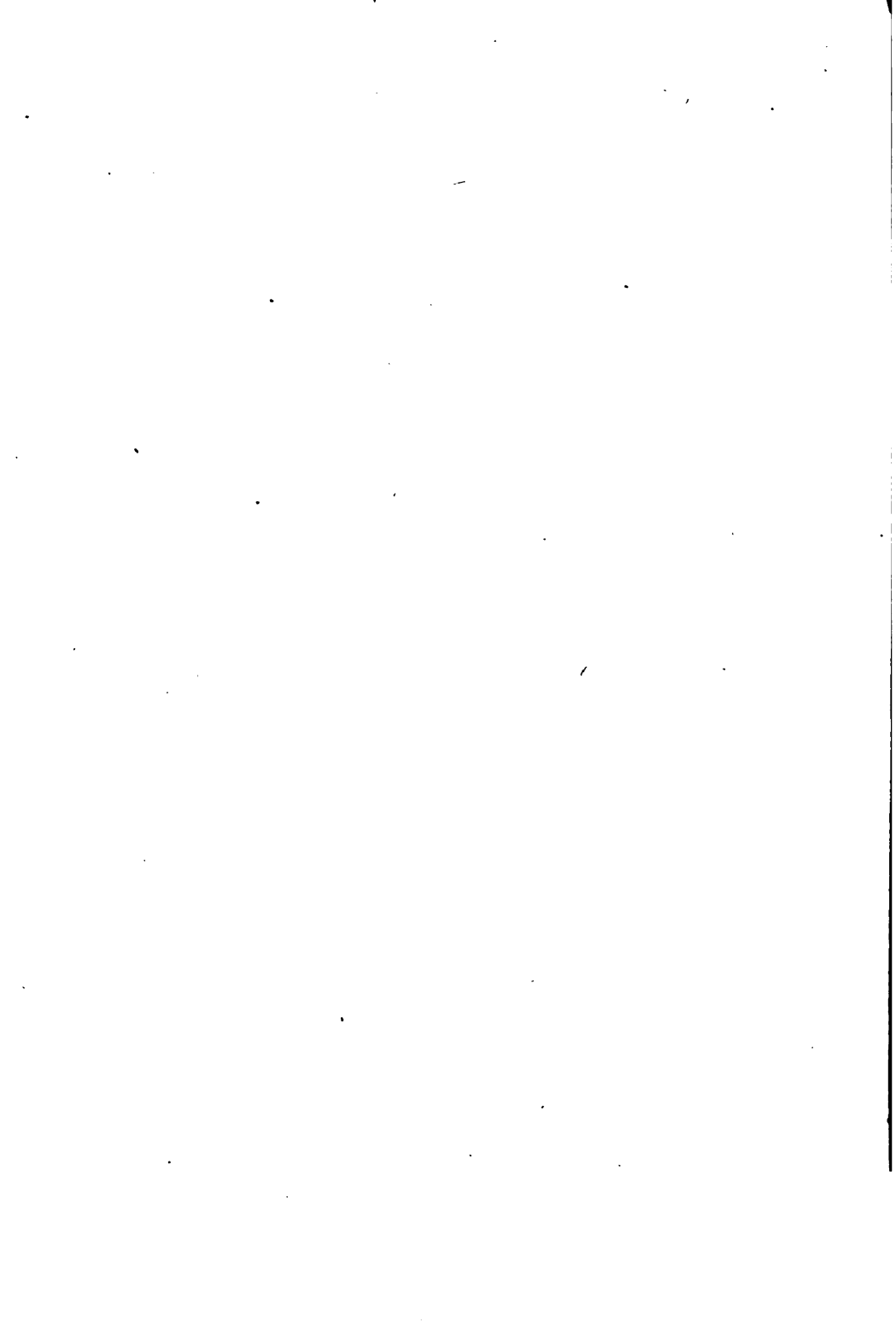
Kelt mint fent.

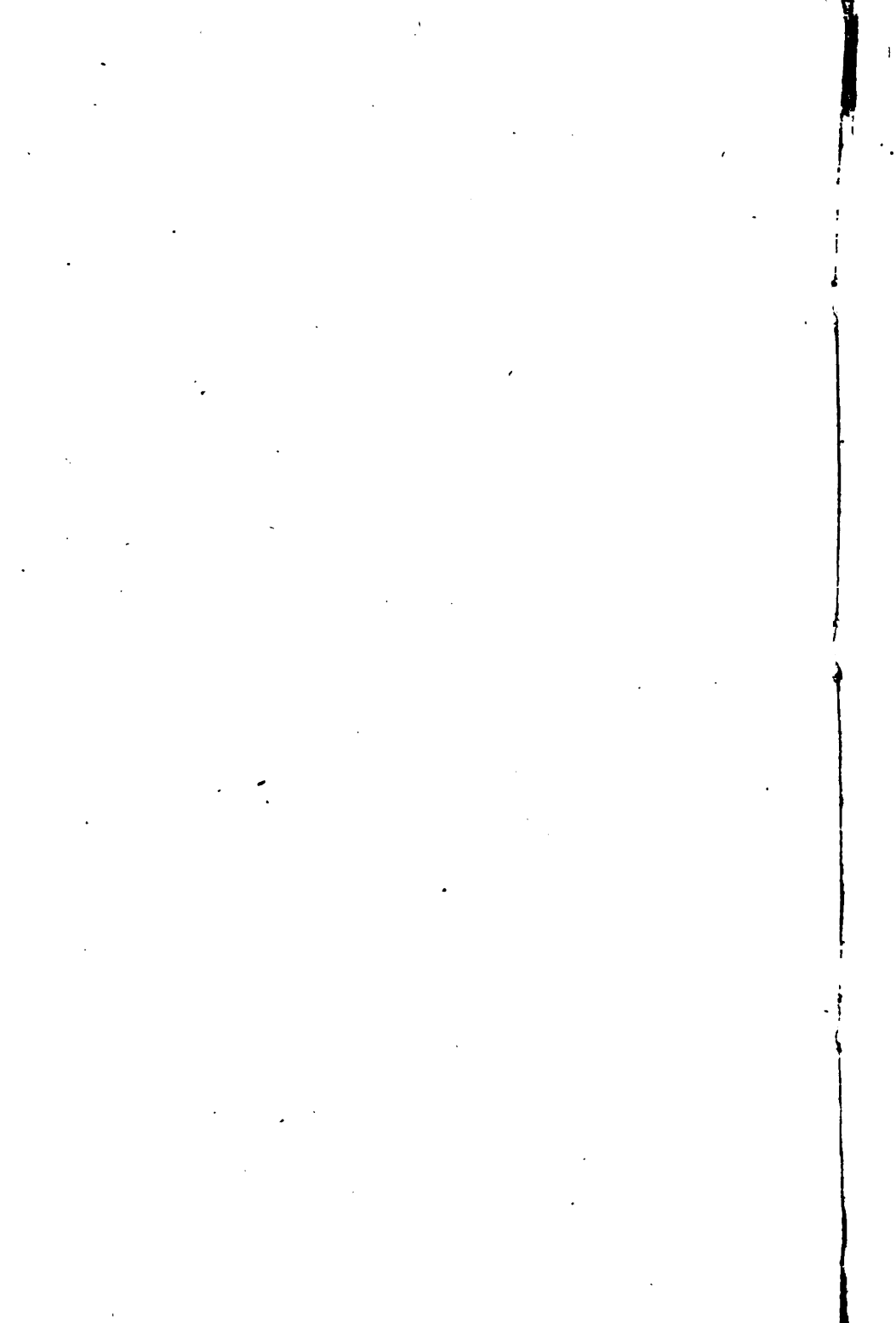
Zsilinszky Mihály s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
titkár.

Hitelesítjük: Dr. Békefi Remig s. k.
vál. tag.

Dr. Borovszky Samu s. k.
vál. tag.

Stanford University Libraries

3 6105 013 521 948

STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
Stanford, California

--	--	--	--

